

ISSN 2663-0389

ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ
МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ
ТОҶИКИСТОН

ПАЁМИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОД

МАҚАЛЛАИ ИЛМӢ - АМАЛӢ

ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ
ВЕСТНИК

FINANCIAL AND ECONOMIC
BULLETIN

№1 (44)
2025

**ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ МОЛИЯ ВА ИҚТИСОДИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ
ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ
TAJIK STATE UNIVERSITY OF FINANCE AND ECONOMICS**

**ПАЁМИ
МОЛИЯ ВА ИҚТИСОД
№1 (44)
(мачаллаи илмӣ-амалӣ)**

**ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИЙ
ВЕСТНИК
№1 (44)
(научно-практический журнал)**

**THE FINANCE AND ECONOMIC
BULLETIN
№1 (44)
(science-practical journal)**

Душанбе, 2025

Сармуҳаррир

Абдуалимзода Ҳ.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, ректори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Муовинони сармуҳаррир:

Саидмуродзода Л.Ҳ. – узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қодиров Ф.А. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба илми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аъзои ҳайати таҳририя:

Хайрзода Ш.Қ. - доктори илмҳои иқтисодӣ, ректори Донишгоҳи давлатии Данғара

Раҳимзода Ш. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, директори Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ

Эргашев Р.Х. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти Донишқадаи муҳандисию иқтисодии Қаршии Ҷумҳурии Ўзбекистон

Фақеров Ҳ.Н. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Ҷонмамадов Ш.Б. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи иқтисодиёти ҷаҳони Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Аминов И. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Шарифзода Б.М. – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи фаъолияти бонкии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Сафаров Б.Г. – доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсент, муовини ректор оид ба робитаҳои байналмилалӣ Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Қандиёрова Д.О. - доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи назарияи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Мирсаидов С.А – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор, мудири кафедраи фаъолияти биржавии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Содиқов М.С. – доктори илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи иқтисодиёти ҷаҳони Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Фарайдунов О.Қ. - номзади илмҳои физика-математика, Сардори раёсати илм ва инноватсияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Убайдуллоев Ф.К. - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи муносибатҳои молиявӣ-қарзии байналхалқии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон

таҳти №242/МҚ– 97 аз 12.04.2022 сабти ном шудааст.

Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, 2022

Паёми молия ва иқтисод

Маҷалла ба Феҳристи тақризшавандаи маҷаллаҳои илмӣи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон шомил буда, дар он натиҷаҳои асосии илмӣи рисолаҳо барои дарёфти дараҷаи илмӣи доктор ва номзади илм чоп мешаванд.

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии Намояи иқтибосоварии илмӣи Россия (НИИР) шудааст.

Главный редактор

Абдуалимзода Х.А. – кандидат экономических наук, доцент, ректор Таджикского государственного финансово-экономического университета

Заместители главного редактора:

Саидмуродзода Л.Х. – член-корр. НАНТ, доктор экономических наук, профессор кафедры международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кодиров Ф.А. – кандидат экономических наук, доцент, проректор по науке Таджикского государственного финансово-экономического университета

Редакционная коллегия:

Хайрзода Ш.К. - доктор экономических наук, ректор Дангаринского государственного университета

Рахимзода Ш. – доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета, директор Института экономики и демографии НАНТ

Эргашев Р.Х. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономики Каршинского инженерно-экономического института Республики Узбекистан

Факеров Х.Н. – доктор экономических наук, профессор кафедры экономики предприятия и предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета

Джонмамадов Ш.Б. - доктор экономических наук, профессор кафедры мировой экономики Таджикского государственного финансово-экономического университета

Аминов И. - доктор экономических наук, профессор кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета

Шарифзода Б.М. – доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского государственного финансово-экономического университета

Сафаров Б.Г. – доктор экономических наук, доцент, проректор по международным связям Таджикского государственного финансово-экономического университета

Кандиёрова Д.О. - доктор экономических наук, профессор кафедры экономической теории Таджикского государственного финансово-экономического университета

Мирсаидов С.А. - доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой биржевого дела Таджикского государственного финансово-экономического университета

Содилов М.С. - доктор экономических наук, доцент кафедры мировой экономики Таджикского государственного финансово-экономического университета

Фарайдунов О.К. – кандидат физико-математических наук, Начальник управления по науке и инновации Таджикского государственного финансово-экономического университета

Убайдуллоев Ф.К. - кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой международных финансово-кредитных отношений Таджикского государственного финансово-экономического университета

Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.

Журнал зарегистрирован в Министерстве культуры Республики

Таджикистан под №242/ЖР - 97 с 12.04.2022г.

Таджикский государственный финансово-экономический университет, 2022

Финансово-экономический Вестник

Журнал входит в Перечень рецензируемых научных журналов ВАК при

Президенте Республики Таджикистан, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученых степеней доктора и кандидата наук.

Журнал включен в Российский индекс научного цитирования (РИНЦ).

CHIEF EDITOR

Abdualimzoda H. A. – candidate of Economic sciences, Associate Professor, Rector of the Tajik State University of Finance and Economics

DEPUTY CHIEF EDITORS:

Saidmurodzoda L. Kh. – Corresponding Member of National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan, Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of International Finance and Credit Relations of Tajik State University of Finance and Economics

Qodirov F.A. – candidate of Economic sciences, Associate Professor, Vice-Rector for Science of the Tajik State University of Finance and Economics

EDITORIAL BOARD:

Khayrzoda Sh.Q. - Doctor of Economic Sciences, Rector of the Danghara State University

Rahimzoda Sh. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Banking of the Tajik State University of Finance and Economics, Director of the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan

Ergashev R.Kh. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economics, Karshi Engineering and Economic Institute of the Republic of Uzbekistan

Faqerov H.N. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economic of enterprise and Entrepreneurship of the Tajik State University of Finance and Economics

Jonmamadov Sh.B. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of World Economy of the Tajik State University of Finance and Economics

Aminov I. - Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department Management of the Tajik State University of Finance and Economics

Sharifzoda B.M. – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Banking of Tajik State University of Finance and Economics

Safarov B.G. – Doctor of Economic Sciences, associate professor, Vice-Rector on International Relations of the Tajik State University of Finance and Economics

Qandiyorova D.O. - Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Economic Theory of the Tajik State University of Finance and Economics

Mirsaidov S.A. – Doctor of Economic Sciences, Professor, the Head of Department of the Exchange Business of the Tajik State University of Finance and Economics

Sodiqov M.S. – Doctor of Economic Sciences, associate professor of the World economy of the Tajik State University of Finance and Economics

Faraidunov O.Q. - candidate of Physical and Mathematical Sciences, Head of the Department of Science and Innovation of the Tajik State University of Finance and Economics

Ubaydullov F.K. – candidate of Economic sciences, associate professor, the Head of Department of the International finance and Credit Relations of the Tajik State University of Finance and Economics

The journal is printed in Tajik, Russian and English languages.

The journal is registered in the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan №242/ЖР – 97 from 12.04.2022

The Tajik State University of Finance and Economics, 2022

The Finance and Economic Bulletin

The journal is included in the list of scientific journals of the Higher Attestation Commission under the President of the Republic of Tajikistan, in which the main scientific results of dissertations for the degree of doctor and candidate of science should be published.

The journal is included in the Russian Science Citation Index (RSCI).

УДК: 338.46

ТАҶРИБАИ КИШВАРҲОИ ХОРИҶӢ ДАР РУШДИ КЛАСТЕРИ САӢӢӢ – РЕКРЕАТСИОНӢ**Абдуалимзода Ӣ.А.****Давлатзода М.Т.**

***Аннотатия.** Кластери сайӢӢ-рекреатсионӢ як самти хеле ояндадор барои рушди саноати муосири сайӢӢ мебошад. Кластери сайӢӢ-рекреатсионӢ ба рушди минтақаҳо таконе мебахшад, Ӣалби сайӢӢне, ки аз Ӣисоби маблағҳои дар Ӣудуди кластер сарф мекунанд, иқтисодиёти минтақаро инкишоф медиҳанд, ба Ӣалби сармоя мусоидат мекунанд, инчунин ба шарофати он рушди инфрасохтор дар он сурат мегирад, яъне Ӣудуд, Ӣойҳои нави корӢ ба вуҷуд меорад, фаъолияти соҳаҳо ва корхонаҳои хусусиро пурзӯр менамояд, имкониятҳои рушди соҳаҳои нав ва ғайра. Дар ин робита омӯзиши таҷрибаи кишварҳои муҳим аст, ки назар ба Тоҷикистон нештар роҳи ташикили кластерҳои сайӢӢ -рекреатсиониро неш гирифтаанд. Мақсади мақола баррасии таҷрибаи кишварҳои хориҷӢ дар ташиаккул ва рушди кластери сайӢӢ-рекреатсионӢ мебошад.*

***Калидвожаҳо:** сармоя, рекреатсионӢ, захираҳои сайӢӢ, кластер, кластери сайӢӢ, минтақа, Ӣудуд.*

***Барои иқтибос:** Абдуалимзода, Ӣ. А. Таҷрибаи кишварҳои хориҷӢ дар рушди кластери сайӢӢ – рекреатсионӢ / Ӣ. А. Абдуалимзода, М. Т. Давлатзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – №. 1(44). – С. 5-13.*

ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН РАЗВИТИЯ ТУРИССКО-РЕКРЕАЦИОННОГО КЛАСТЕРА**Абдуалимзода Ӣ.А.****Давлатзода М.Т.**

***Аннотация.** Туристско-рекреационный кластер очень перспективное направление развития современной туристической отрасли. Туристско-рекреационный кластер дает толчок развитию регионов, привлечению туристов, которые тратят деньги внутри кластера, развивает экономику региона, способствует привлечению капитала, благодаря чему происходит развитие инфраструктуры. в ней, то есть на территории, новые места создают рабочие места, усиливают деятельность промышленности и частных предприятий, возможности для развития новых производств и т. д. В связи с этим важно изучить опыт стран, которые встали на путь организации туристско-рекреационных кластеров раньше, чем Таджикистан. Цель статьи – рассмотреть опыт зарубежных стран в формировании и развитии туристско-рекреационного кластера.*

***Ключевые слова:** капитал, рекреация, туристские ресурсы, кластер, туристский кластер, регион, территория.*

EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES IN DEVELOPING A TOURISM AND RECREATION CLUSTER**Abdualimzoda Kh.A.****Davlatzoda M.T.**

Annotation. *The tourism and recreation cluster is a very promising direction for the development of the modern tourism industry. The tourism and recreation cluster gives impetus to the development of regions, attracting tourists who spend money within the cluster, develops the economy of the region, helps attract capital, due to which the development of infrastructure occurs, in it, that is, on the territory, new places create jobs, strengthen the activity of industry and private enterprises, opportunities for the development of new industries, etc. In this regard, it is important to study the experience of countries that embarked on the path of organizing tourism and recreation clusters earlier than Tajikistan. The purpose of the article is to consider the experience of foreign countries in the formation and development of a tourism and recreation cluster.*

Keywords: capital, recreation, tourism resources, cluster, tourism cluster, region, territory.

Гузориши масъала. Яке аз омилҳои муҳими рушди кластери сайёҳӣ-рекреатсионӣ ин омӯзиши таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ ва бо таҳлили таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ, ки самаранокии иқтисодиётро баланд мебардоранд ва ба ин васила ба неқӯаҳволии минтақа таъсир мерасонанд. Вақте ки кластерҳо ташкил мешаванд, даромади бештари захираҳои рекреатсионӣ, ки барои кишвар ё минтақа дастрасанд, ба амал меояд. Дар бисёре аз кишварҳои пешрафта, кластери сайёҳӣ-рекреатсионӣ аллакай як шакли маъмули гурӯҳҳои тичоратӣ шудаанд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Шакли муносири самаранок ва васеъ истифодашавандаи ташкили ҳудудии иқтисодиёт дар кишварҳои пешрафта кластерҳо мебошанд. Ошкорбаёнӣ ва самти содиротии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобастагии баланди онро аз тамоюлҳои иқтисодии ҷаҳон муайян мекунад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки истифодаи модели кластери сайёҳӣ-рекреатсионӣ имкон медиҳад, ки манбаъҳои иловагии рушди иқтисодӣ дар шароите фароҳам оварда шаванд, ки институтҳо ва технологияҳои анъанавӣ дигар даромади мувофиқ дода наметавонанд.

Мақсади мақола. Ин омӯзиши имкониятҳои истифодаи модели кластери сайёҳӣ-рекреатсионӣ дар ҷаҳон ҳамчун манбаи иловагии рушди иқтисодӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва муайян кардани аҳамияти он барои рушди устувори иқтисоди кишвар мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Дар ин мақола таҷрибаи ҷаҳонӣ дар ташаккул ва рушди кластерҳои сайёҳӣ-рекреатсионӣ ҳамчун воситаи муассири ҳифзи мероси фарҳангӣ, таърихӣ ва табиӣ, инчунин ҳавасмандгардонии рушди иҷтимоӣю иқтисодии минтақаҳо таҳлил карда шудааст. Дар қор намунаҳои кластерҳои сайёҳии муваффақтарин ва васеъмиқёси ҷаҳон, аз ҷумла хусусиятҳои сохтори ташкилӣ, механизмҳои фаъолият ва натиҷаҳои бадастомада баррасӣ шудаанд. Дар асоси омӯзиш имкониятҳои потенциалӣ ва дурнамои стратегияи таъсис ва рушди кластерҳои сайёҳӣ-рекреатсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти хусусиятҳои кишвар, захираҳои мавҷуда ва маҳдудиятҳои мавҷуда муайян карда шуданд.

Дар соҳаи сайёҳӣ истифодаи раванди кластерӣ оқилона аст, зеро ҳамкории ширкатҳо ва ташкилотҳо ба фаъолияти самараноки корхонаҳо, инчунин пайдоиши маҳсулот ва хидматҳои нави рақобатпазир дар бозори сайёҳӣ мусоидат мекунад.

Тавре ки олимони русс Н.Н.Даниленко ва Н.В.Рубцова қайд мекунанд, ки барои муайян кардани мафҳуми «кластери сайёҳӣ-рекреатсионӣ» равишҳои зиёде мавҷуданд [3, с. 45-47].

Аммо, моҳияти ҳама равишҳо аз он иборат аст, ки кластери сайёҳӣ-рекреатсионӣ як гурӯҳи корхонаҳои ба ҳам алоқаманд ва мутақобилакунанда ва намудҳои гуногуни сохторҳои мебошад, ки дар қаламрави муайян ҷойгиранд, ки якҷоя дар ташаккул ва ғурӯши

маҳсулот ва хизматрасониҳои сайёҳӣ иштирок мекунад ва иқтидори сайёҳӣ-рекреатсионии ҳамон минтақа гаштаанд.

Захираҳои сайёҳӣ ҳамчун сарчашмаи асосие, ки дар атрофи он кластери сайёҳӣ ташаккул меёбанд, баромад мекунад. Онҳо қувваи пешбарандаи талаботу ниёзи аҳоли ба сафарҳои сайёҳӣ мебошанд. Аз ин лиҳоз, онҳо дар ташаккули кластери сайёҳӣ-рекреатсионӣ нақши пешбарандаро мебозанд [6, с. 15].

Мавҷудияти захираҳои ҷолиби сайёҳӣ хароҷоти ташкили кластерҳоро коҳиш медиҳад, дар ҳоле ки таъсиси аттраксионҳои сунъӣ маблағҳои калони сармояро талаб мекунад. Нақши ширкатҳои сайёҳӣ, ки ба кластери сайёҳӣ-рекреатсионӣ шомил шудаанд, аз эҷоди маҳсулоти сайёҳӣ иборат аст, ки ба аҳоли ниёз дошта, талаботи онҳоро қонеъ гардонанд, барои расидан ба стандартҳои хизматрасонӣ ва беҳбуди обрӯи минтақа мусоидат намоянд. Хусусияти асосии кластери сайёҳӣ-рекреатсионӣ сайёҳ мебошад, зеро фаъолияти тамоми иштирокчиёни кластер ба он нигаронида шудааст. Вобаста ба ин, хеле муҳим аст, ки сайёҳон ба маҳсулоти сайёҳии дар кластер пешниҳодшуда тавачҷӯх зоҳир кунанд. Азбаски сайёҳ ҳангоми сафар бояд ниёзҳои ҳаётан муҳими худ (хӯрок, нӯшокӣ, хоб ва ғайра) ва дигар эҳтиёҷоти ҳаётан муҳим (нақлиёт, истироҳат ва ғайра) қонеъ гардонанд, муҳимтарин унсурҳои кластери сайёҳӣ-рекреатсионӣ таъминкунандагони ин хизматрасониҳо мебошанд. Бо рушди тадқиқот оид ба истифодаи самараноки захираҳои сайёҳӣ ва қонеъ гардонидани талаботи одамон ба истироҳат, назарияи кластер дар фаъолияти амалии сайёҳӣ инъикос меёбад.

Бо таҳлили таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ метавон гуфт, ки кластери сайёҳӣ-рекреатсионӣ самаранокии иқтисодиётро баланд мебардоранд ва ба ин васила ба неқӯаҳолии минтақа таъсир мерасонанд.

Вақте ки кластерҳо ташкил мешаванд, даромади бештари захираҳои рекреатсионӣ, ки барои кишвар ё минтақа дастрасанд, ба амал меояд. Дар бисёре аз кишварҳои пешрафта, кластери сайёҳӣ-рекреатсионӣ аллакай як шакли маъмули гурӯҳҳои тичоратӣ шудаанд. Интегратсияи уфуқӣ ва амудии корхонаҳо ва ташкилотҳои соҳаҳои мухталифи ба кластер дохилшуда, ба истифодаи самараноки захираҳои дохилӣ мусоидат мекунад, ки барои рушди кластерҳо аҳамияти бунёдӣ дорад.

Ҳамзамон, ба рушди кластерҳо равандҳои ҷаҳонишавӣ ва минтақавӣ, ки дар иқтисодиёти ҷаҳонӣ ба амал меоянд, таъсир мерасонад. [4, с. 135-136].

Аввалин кластери сайёҳӣ-фароғатии муваффақ дар соли 1980 пайдо шуданд. Кластери сайёҳии шароб дар водии Напа (Калифорния, ИМА) ва дар Австралия дар солҳои 90-ум таъсис дода шуд, ки ин кластер кластери экотуризм ном гирифт. Дар Африқои Ҷанубӣ соли 1999 стратегияи миллии рушди кластери сайёҳӣ қабул карда шуд [1, с. 52].

Ҳоло дар ҳама кишварҳои дорони иқтисодашон пешрафта ҳукуматҳо барои ташкили кластерҳо корҳои зиёдеро анҷом дода истодаанд. Тавре маълум аст, кластерҳо рақобатпазирӣ ва самаранокии фаъолияти иқтисодии кишварро ба таври назаррас афзоиш медиҳанд. Дар айни замон, олимони се маркази асосии рушди кластерро муайян мекунад: Амриқои Шимолӣ, Аврупо ва Осиё [8, с. 125].

Минтақаи Амриқои Шимолӣро тавсиф карда, бояд қайд кард, ки ҳангоми ташкили кластери сайёҳӣ-рекреатсионӣ ба сиёсати «даҳолати ками ҳукумати федералӣ ба раванди рушди кластерҳо» бештар мушоҳида мешавад. Давлат бо бизнеси хусусӣ ҳамкорӣ намекунад ва даҳолат карданро ба фаъолияти соҳибкорӣ зарур намешуморад, агар ин ба вазъи иқтисодии кишвар зарар нарасонад ва боиси манфии иҷтимоӣ нашавад. Сиёсати

давлатии кишварҳои минтақаи Амрикои Шимолӣ оид ба ташаккул ва рушди кластери сайёҳӣ-рекреатсионӣ таҳлил карда, қайд кардан зарур аст, ки лоиҳа расман дар ягон ҷо ба қайд гирифта нашудааст, яъне фаъолият дар ҳуҷҷатҳои давлатӣ ифода нашудааст, танҳо соҳибони онҳо мебошанд, ки дар ин масъала масъуланд [8, с. 127-128].

Хусусияти рушди кластерҳо дар минтақаи сайёҳии Аврупо ҳамкориҳои сохторҳои соҳибкорӣ бо мақомоти давлатӣ мебошад, аммо воридшавии густурдаи ҳукумат ба фаъолияти корхонаҳои бузурги хусусӣ вучуд надорад. Ташаккули кластери сайёҳӣ-рекреатсионӣ ба рушди иқтисод ва сайёҳии кишвар таъсир мерасонад [8, с. 131].

Минтақаи сайёҳии Аврупо намунаҳои зиёди кластери сайёҳӣ-рекреатсионии муваффақ дорад, ки аз соли 1950 то инҷониб фаъолият доранд.

Кластери мавзӯии сайёҳии Финландия Rovaniemi Santa Claus Village («Қароргоҳи расмии Санта Клаус»). Ин кластер маҷмааи мавзӯӣ мебошад, ки хонаи рекреатсионӣ дар Лапландия, идораи почтаи Санта, майдони лижаронӣ, минтақаи ҷойгиршавӣ ва дигар объектҳо дар бар мегирад. Кластери сайёҳӣ-рекреатсионӣ ҳамасола теъдоди зиёди сайёҳонро қабул мекунад, ки аксарияти онҳо шаҳрвандони хориҷӣ мебошанд. Кластер комилан моликияти давлат аст [5, с. 9].

Бояд қайд кард, ки нақши фаъоли Италия, ки ташаббускори як қатор лоиҳаҳои сайёҳӣ барои рушди соҳаи сайёҳии кишвар мебошад. Яке аз ин лоиҳаҳои ҷорӣ оид ба ташаккули кластери сайёҳӣ-рекреатсионии байнидавлатӣ лоиҳаи «Тадбирҳои маҷмӯии рушди устувори сайёҳӣ - TUR.GRATE.2» мебошад, ки дар ҷаҳорҷӯби барномаи ҳамкориҳои ПБА Адриатик амалӣ карда мешавад. Иштирокчиёни ин лоиҳа кишварҳои соҳили баҳри Адриатик мебошанд: Италия, Юнон, Албания, Черногория. Дар соҳаи сайёҳӣ лоиҳаи мазкур яке аз муваффақтарин дар соҳаи ҳамкориҳои

байнидавлатӣ дар соҳаи сайёҳӣ дар асоси равиши кластер ба ҳисоб меравад. Ба шарофати лоиҳаи кластери байнидавлатии «TUR.GRATE 2», ки аз ҷониби саноати туристии Италия амалӣ карда мешавад, ҷанбаи маҳаллии сиёсати рушди ҳудуд дар соҳаи сайёҳӣ ҳал карда шудааст. Ин лоиҳаи мазкур имкон дод, ки шабакаи ҳамкориҳои самарабахши байналмилалӣ дар соҳаи сайёҳӣ ташкил карда шавад.

Илова бар ин, усули инноватсионии методологии таҳияшуда, барои идоракунии мероси таърихӣ фарҳангӣ ва иқтисодии сайёҳӣ ва рекреатсионӣ дар ин кишварҳо татбиқ карда шуд. Дар Фаронса Агентии рушди сайёҳии Фаронса – Atout France дар рушди фаъолияти сайёҳӣ ва кластери сайёҳӣ-рекреатсионӣ саҳми калон мегузорад. Ин шабакаи глобалӣ дар 33 кишвари ҷаҳон бо 400 корманд дар Фаронса ва хориҷа паҳн мешавад. Он зиёда аз 1000 намоёндогони Фаронса, муассисаҳои хусусӣ ва давлатӣ ва корхонаҳои саноати сайёҳиро муттаҳид мекунад. Ин Агентӣ лоиҳаҳои зиёди бомуваффақияти сайёҳиро амалӣ менамояд. Фаронса яке аз бузургтарин истеҳсолкунандагони шароб аст ва бо турҳои шароби худ машҳур аст, ки сайёҳони зиёдеро аз кишварҳои гуногун ҷалб мекунад. Объектҳои сайёҳӣ бештар ба тоқзорҳо ва ба навъҳои гуногуни шаробҳо таваҷҷӯҳ доранд. Шаробпазӣ дар ин ҷо яке аз намудҳои санъат маҳсуб мешавад ва барои аксари сайёҳоне, ки ба Фаронса меоянд, маҳз ҳамин қисми фарҳангии кишвар ҷолиб аст. Дар давоми як сафари шароб, метавонед ба музофотҳо ва тарабхонаҳои гуногуни шаҳр ташриф оред ва раванди истеҳсоли шаробро бубинед. Шӯрои минтақавии сайёҳии Бургундия ва Аквитания дар соли 2000 пешниҳод карда буданд, ки барои рушди сайёҳии вино кластери винокорӣ «Le cluster oenotourisme» таъсис дода шавад. Иштирокчиёни кластер 53 шарик, мутахассисони соҳибхотисос дар

соҳаи сайёҳии вино ва намояндагони 17 тоқзори Фаронса мебошанд.

Ташаккули ин кластер ба таъмини равиши маҷмӯӣ барои ҷойгир кардани тоқзорҳо ҳамчун самтҳои ҷолиби сайёҳӣ, истеҳсоли маҳсулоти вино, таҳияи вебсомонаи ин кластер ва пешниҳоди хидматҳои нақлиётӣ нигаронида шудааст. [7, с. 258].

Дар соли 2009 дар шаҳри Дакс як кластери обҳои гармидихӣ «Aqui O Thermes» таъсис дода шуд, ки иштирокчиёни ин кластер: комплексҳои гармидихӣ, институтҳои гидротерапевтӣ ва муассисаҳои тадқиқотӣ мебошанд. Шаҳри курортӣ яке аз калонтарин истеҳсолкунандагони лойи шифобахш дар Аврупо мебошад. Ҳар сол ба курорт аз мамлакатҳои гуногун қариб 70 ҳазор нафар сайёҳон меоянд. Дар кластери обҳои гармидихӣ 18 комплекси гармидихӣ мавҷуд аст [7, с. 257].

Кластерҳои обҳои гармӣ дар Фаронса ва дар кишварҳои Аврупо тавассути мусоидат ба Рушди Тибби SPA ва гидротерапия ва истифодаи обҳои гармӣ барои мақсадҳои табобатӣ беназир аст. Минтақаи сайёҳии Аврупо инчунин Туркияро дар бар мегирад, ки дар айни замон ҳафт кластерҳои сайёҳӣ фаъол аст: Султонаҳмет, Кушадаси, Мармарис, Фетхия, Таксим, Кападокия ва Анталия. Пойгоҳи асосии ҳама кластерҳои сайёҳӣ, ба истиснои Султонаҳмет ва Кападокия, соҳили Баҳри Миёназамин мебошад, ки дар он сайёҳи соҳилӣ рушд мекунад ва системаи хидматрасонии «Allinclusive» амал мекунад, ки дар Туркия стратегияи бренди рушди сайёҳӣ мебошад. [2, с. 7-8].

Минтақаи сайёҳии Осиё дорои хусусиятҳои ба худ хоси рушди кластери сайёҳӣ-рекреатсионӣ мебошад, аммо ҳангоми ташаббуси рушди кластер аз ҷониби мақомоти давлатӣ аз таҷрибаи минтақаи Аврупо ғаёлона истифода мебарад. Дахлати ҳукумат ба ташаббусҳои кластерӣ

аз хоҳиши мусоидат ба густариши онҳо дар бозорҳои хориҷӣ ба вуҷуд омадааст [8, с. 133].

Рушди кластери сайёҳӣ-рекреатсионӣ дар кишварҳои Осиё як самти нав аст, аз ин рӯ онҳо бояд барои пешсафӣ дар бозори байналмилалӣ сайёҳӣ ғаёлона мубориза баранд ва маҳсулот ё хидмати рақобатпазир эҷод кунанд. Тайланд ва Ҳиндустон ҳангоми ташкили кластери сайёҳӣ-рекреатсионӣ ба иқтидори фарҳангӣ ва таърихӣ қаламрав таваҷҷӯҳ зоҳир мекунанд ва Чин ғаёлияти ҳудро барои пешбурди сохторҳои тиббӣ ва тандурустӣ равона мекунад. [5, с. 11].

Кластери сайёҳии Ҷопон Китақюсю бо иштироки ғаёли мақомоти давлатӣ амалӣ карда мешавад. Он ба ҳамкориҳои соҳаҳои гуногуни нави баланди технологӣ, аз қабилӣ робототехника, биоинформатика, нанотехнология, биоистеҳсол ва ғаёра нигаронида шудааст. Ҳамзамон, донишгоҳ ва пажӯҳишгоҳҳои гуногуни сатҳи ҷаҳонӣ бо Боғи илмӣ Китақюшу барои рушди ғаёлияти амалӣ ва технология ҳамкорӣ мекунанд. [5, с. 11].

Рушди кластери сайёҳӣ-рекреатсионӣ вақтҳои охир дар дигар минтақаҳои сайёҳии ҷаҳон ба назар мерасад. Аз ҷумла, мамлакатҳои Африка дар ин соҳа ба қори ғаёлона шуруъ карданд, масалан, Африкаи Ҷанубӣ пешсаф аст, ки дар он ҷо кластерҳои сайёҳӣ бо ёрии сиёсати давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ инкишоф меёбанд.

Ба шарофати рушди кластери сайёҳӣ-рекреатсионӣ, Африқои Ҷанубӣ ҳоло ҳудро ҳамчун як макони афзалиятноки сайёҳӣ ҷойгир мекунад. Дар ин ҷо соҳаи сайёҳӣ ташаккул ёфт, ки баъдан манбаи муҳими маблағгузорӣ ва таъсиси ҷойҳои қорӣ гардид. Ҷаёлияти мақомоти давлатӣ, сохторҳои соҳибқорӣ ва коллективҳои меҳнатии ташкилотҳои сайёҳӣ ба ташкили кластери миллӣ, ду кластери мавзӯӣ ва ҷаҳор кластери маҳаллии сайёҳӣ нигаронида шудааст. Хусусияти маҳсус ин назорати пурраи давлатӣ ва маблағгузори бучети давлатӣ дар

марҳилаи ташкили кластер мебошад [2, с. 6-7].

Ҳамин тариқ, дар асоси таҷрибаи бисёре аз кишварҳои хориҷӣ оид ба фаъолияти кластери сайёҳӣ-рекреатсионӣ метавон қайд кард, ки муваффақият дар рушди кластери сайёҳӣ-рекреатсионӣ аз мавҷудияти тамошобобҳои гуногун дар қаламрави худ вобаста аст, ки ба шарофати онҳо қараёни асосии сайёҳӣ ташаккул меёбад. Мавҷудияти захираҳо дар минтақа имкон медиҳад, ки сайёҳон теъдоди будубоши худро дар минтақа зиёд кунанд. Ширкати калон аксар вақт асосии кластер мебошад, ки он қалби корхонаҳо ба кластери сайёҳӣ-рекреатсионӣ мебошад, ки сайёҳон худро бароҳат ҳис мекунанд. Ба ин муассисаҳои истиқоматӣ ва ҳуҷраҳои умумӣ, агентҳои саноатӣ, муассисаҳои нақлиётӣ, инчунин корхонаҳои ташкили истироҳат ва рекреатсионӣ ва ғайра дохил мешаванд.

Муносибати кластерӣ ба рушди сайёҳӣ ба рушди намудҳои гуногуни сайёҳӣ дар қаламрав мусоидат мекунад. Аксари кишварҳои хориҷӣ дар қаламрави худ кластери сайёҳӣ-рекреатсиониро инкишоф медиҳанд, ки ба сайёҳи саломатӣ, тичоратӣ, фарҳангӣ, таърихӣ ва варзишӣ таваҷҷӯҳ зоҳир мекунанд. Мавҷудияти объектҳои нодир дар минтақа омили муҳими рушди бомуваффақияти кластери сайёҳӣ-рекреатсионӣ мебошад. Объектҳо метавонанд ба таври сунъӣ ё табиӣ сохта шаванд, ҳадафи асосии онҳо қалби сайёҳон ба минтақа ва эҷоди бренди ҳудуд мебошад. Ҳангоми таҳлили таҷриба инчунин метавон қайд кард, ки сатҳи хизматрасонӣ ва инфрасохтори сайёҳӣ бояд ба талаботи сайёҳон ҷавобгӯ бошад. Дар сохтори кластерҳои сайёҳӣ пешниҳоди хизматрасониҳои иловагӣ зиёдтарӣ нахоҳад буд.

Ҳамин тариқ, кластери сайёҳӣ-рекреатсионӣ як роҳи самараноки пешбурд ва рушди соҳаи сайёҳӣ мебошад. Ба шарофати

дастгирӣ, маблағгузориҳои давлатӣ ва рушди ҳамкориҳо бо кишварҳои дигар кластери сайёҳӣ-рекреатсионӣ дар рушду тавсеа ва оммавигардони мавзёҳои сайёҳӣ дар кишварҳо саҳми бузург доранд. Таҷрибаи хориҷӣ дар ташаккул ва рушди кластери сайёҳӣ-рекреатсионӣ сазовори таваҷҷӯҳ, умумӣ ва эҷодкорона истифода мешавад.

Бинобар ин, тамоюли даҳсолаҳои охир ба яке аз соҳаҳои сердаромад ва босуръат рушдбандаи иқтисодиёти ҷаҳонӣ, ба яке аз сарчашмаҳои шукуфоии ҳам дар кишварҳои пешрафта ва ҳам дар ҳоли рушд табдил ёфтани истироҳат ва сайёҳӣ мебошад. Дар шароити имрӯзаи доимтағйирбанди Тоҷикистон соҳаи сайёҳӣ ва рекреатсионӣ на танҳо боқӣ мондааст, балки ҳудуди худро ҳам амиқ ва ҳам васеътар кардааст.

Сайёҳӣ ва истироҳат дар кишвари мо дар ҳолати дур аз мусоид қарор дорад, ки ин бо як қатор сабабҳои берунӣ ва дохилӣ шарҳ дода мешавад. Пеш аз ҳама, ин ба кам шудани фазои фароғатии Тоҷикистон, кам ва қатъи маблағгузориҳои давлатӣ барои соҳаи сайёҳӣ ва рекреатсионӣ ва қонеъ гардонидани талаботи фароғатии аҳоли аз ҳисоби иқтисодии сайёҳӣ ва рекреатсионии минтақаҳои туристии хориҷӣ вобаста аст.

Ташаккули иқтисодиёти рақобатпазир дар айни замон на танҳо дар сатҳи ҷаҳонӣ, балки дар сатҳи минтақавӣ вазифаи муайянкунанда мебошад. Дар баробари ин, мувофиқи муқаррароти назарияи муосири иқтисодӣ, рақобатпазирӣ иқтисодиётро афзалиятҳои рушди соҳаи муайян ё гурӯҳи соҳаҳо, субъектҳои хоҷагидори алоҳида ё маҷмӯи онҳо муайян мекунад. Ин ҳолат ҷустуҷӯи фаъоли нуктаҳои рушди минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, роҳҳо ва механизмҳои таъмини рақобатпазирӣ иқтисоди минтақавӣ, аз ҷумла омилҳои рушди кластери сайёҳӣ-рекреатсионии онҳоро муайян мекунад.

Тамоюлҳои нави рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишвар муносибати мутафавит ва масъулиятнокро ба ташаккули маҳсулоти сайёҳии минтақавӣ ва рекреатсионӣ муайян

мекунад, ки дар навбати худ баҳодиҳии пешакии иқтидори сайёҳӣ ва рекреатсионии ҳар як минтақаро тақозо мекунад, муайян мегардад.

Тафовутҳои бузург дар шароити иқтисодӣ, табиӣ-ҷуғрофӣ, иҷтимоӣ-демографӣ, сиёсӣ ва ғайра дар минтақаҳои Тоҷикистон муносибати ягонро ба ислоҳот дар тичорати сайёҳӣ истисно мекунад ва сиёсати тағйирпазири минтақавиро бо назардошти хусусиятҳои ҳар як минтақа талаб мекунад.

Яке аз афзалиятҳои нави рушди соҳавӣ барои иқтисодиёти Тоҷикистон дар маҷмӯъ ва минтақаҳои он соҳаи сайёҳӣ мебошад. Дар айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор минтақаҳои махсуси сайёҳӣ, яъне минтақаҳои махсусгардонидашудаи ташкили сайёҳии дохилӣ ва хориҷӣ пайдо шудаанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он худро ҳамчун қаламрави дорои иқтидори баланди рекреатсионӣ муаррифӣ мекунад, ки зарурати махсусгардониҳои сайёҳӣ ҳамчун асоси рушди иқтисоди минтақаро муайян мекунад. Дар баробари ин, махсусгардониҳои сайёҳӣ дар минтақа мавҷудияти комплекси хеле пешрафтаи сайёҳӣ ва рекреатсиониро тақозо мекунад. Барои баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии минтақа раванди ташаккули маҷмааи сайёҳию рекреатсионии рушдёфтаро дар ҳудуди он тезондан лозим аст, ки ин масъалаҳои ташаккули рақобатпазирии минтақаи дорои ихтисоси сайёҳӣ заминаи нокифояи илмию методӣ доранд. Дар натиҷа, минтақаҳои Тоҷикистон, ки ба пешниҳоди хидматрасонии сайёҳӣ тахассус доранд, бо мушкилоти муайян қардани бартариҳои рақобатпазирӣ, ки ба ташаккули иқтисоди минтақавӣ равона карда шудаанд, дучор меоянд ва ташкили системаи самарабахши зиёд қардани он, ки мавқеи бозори ҳар як ташкилоти минтақавии индустрияи сайёҳиро алоҳида мустаҳкам намуда, бо ҳамин ба инкишофи минбаъдаи ҳудуди сайёҳӣ дар маҷмӯъ мусоидат мекунад.

Тафовутҳои бузург дар шароити иқтисодӣ, табиӣ-ҷуғрофӣ, иҷтимоӣ-демографӣ, сиёсӣ ва ғайра дар минтақаҳои

Тоҷикистон муносибати ягонро ба ислоҳот дар тичорати сайёҳӣ истисно мекунад ва сиёсати тағйирпазири минтақавиро бо назардошти хусусиятҳои ҳар як минтақа талаб мекунад.

Яке аз афзалиятҳои нави рушди соҳавӣ барои иқтисодиёти Тоҷикистон дар маҷмӯъ ва минтақаҳои он соҳаи сайёҳӣ мебошад. Дар айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор минтақаҳои махсуси сайёҳӣ, яъне минтақаҳои махсусгардонидашудаи ташкили сайёҳии дохилӣ ва хориҷӣ пайдо шудаанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он худро ҳамчун қаламрави дорои иқтидори баланди рекреатсионӣ муаррифӣ мекунад, ки зарурати махсусгардониҳои сайёҳӣ ҳамчун асоси рушди иқтисоди минтақаро муайян мекунад. Дар баробари ин, махсусгардониҳои сайёҳӣ дар минтақа мавҷудияти комплекси хеле пешрафтаи сайёҳӣ ва рекреатсиониро тақозо мекунад. Барои баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирии минтақа раванди ташаккули маҷмааи сайёҳию рекреатсионии рушдёфтаро дар ҳудуди он тезондан лозим аст. Дар баробари ин, масъалаҳои ташаккули рақобатпазирии минтақаи дорои ихтисоси сайёҳӣ заминаи нокифояи илмию методӣ доранд. Дар натиҷа, минтақаҳои Тоҷикистон, ки ба пешниҳоди хидматрасонии сайёҳӣ тахассус доранд, бо мушкилоти муайян қардани бартариҳои рақобатпазирӣ, ки ба ташаккули иқтисоди минтақавӣ равона карда шудаанд, дучор меоянд ва ташкили системаи самарабахши зиёд қардани он, ки мавқеи бозори ҳар як ташкилоти минтақавии индустрияи сайёҳиро алоҳида мустаҳкам намуда, бо ҳамин ба инкишофи минбаъдаи ҳудуди сайёҳӣ дар маҷмӯъ мусоидат мекунад.

Тафовутҳои бузург дар шароити иқтисодӣ, табиӣ-ҷуғрофӣ, иҷтимоӣ-демографӣ, сиёсӣ ва ғайра дар минтақаҳои Тоҷикистон муносибати ягонро ба ислоҳот дар тичорати сайёҳӣ истисно мекунад ва сиёсати тағйирпазири минтақавиро бо назардошти хусусиятҳои ҳар як минтақа талаб мекунад.

Яке аз афзалиятҳои нави рушди соҳавӣ барои иқтисодиёти Тоҷикистон дар маҷмӯъ

ва минтақаҳои он соҳаи сайёҳӣ мебошад. Дар айни замон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор минтақаҳои махсуси сайёҳӣ, яъне минтақаҳои махсусгардонидашудаи ташкили сайёҳӣ дохилӣ ва хориҷӣ пайдо шудаанд.

Ҷумҳурии Тоҷикистон ва минтақаҳои он худро ҳамчун қаламрави дорои иқтисодии баланди рекреатсионӣ муаррифӣ мекунад, ки зарурати махсусгардонии сайёҳӣ ҳамчун асоси рушди иқтисоди минтақаро муайян мекунад. Дар баробари ин, махсусгардонии сайёҳӣ дар минтақа мавҷудияти комплекси хеле пешрафтаи сайёҳӣ ва рекреатсиониро тақозо мекунад. Барои баланд бардоштани сатҳи рақобатпазирӣ минтақа раванди ташаккули маҷмааи сайёҳию рекреатсионии рушдфтаро дар ҳудуди он тезондан лозим аст. Дар баробари ин, масъалаҳои ташаккули рақобатпазирӣ минтақаи дорои ихтисоси сайёҳӣ заминаи нокифояи илмию методӣ

доранд. Дар натиҷа, минтақаҳои Тоҷикистон, ки ба пешниҳоди хидматрасонии сайёҳӣ тахассус доранд, бо мушкилоти муайян қардани бартарихҳои рақобатпазирӣ, ки ба ташаккули иқтисоди минтақавӣ равона қарда шудаанд, дучор меоянд ва ташкили системаи самарабахши зиёд қардани он, ки мавқеи бозорӣ ҳар як ташкилоти минтақавии индустрияи сайёҳиро алоҳида мустақкам намуда, бо ҳамин ба инкишофи минбаъдаи ҳудуди сайёҳӣ дар маҷмӯъ мусоидат мекунад.

Хулоса, рушди сайёҳӣ ва таъсиси кластери сайёҳӣ-рекреатсионӣ дар маҷмӯъ метавонад ба пешрафти иқтисодии кишвар, ташкили ҷойҳои қорӣ нав таъсири назаррас расонида, ба баланд бардоштани обрӯю эътибори давлат дар арсаи байналмилалӣ, ҳисси худшиносӣ, ифтихори миллӣ, инчунин суботи иқтисодӣ ва ҷалби сармоягузорӣ мусоидат намояд.

Адабиёт

1. Александрова А. Ю. Туристские кластеры: содержание, границы, механизм функционирования // Современные проблемы сервиса и туризма. – 2007. – № 1. – С. 51-61.
2. Волков С. К. Зарубежный и российский опыт развития туристских кластеров // Научные ведомости Белгородского государственного университета. Серия: Экономика. Информатика. – 2016. – № 16 (237). Выпуск 39. – С. 5-15.
3. Даниленко Н. Н., Рубцова Н. В. К вопросу о содержании понятия «туристский кластер» // Региональная экономика: теория и практика. – 2013. – № 33 (312). – С. 45-53.
4. Краснокутский П. А. Развитие тенденций кластеризации в мировой экономике в контексте глобализации и регионализации // Вестник Донского государственного технического университета. – 2013. – № 3-4 (72-73). – С. 134-142.
5. Нагорная М. С., Шевцова В. В. Зарубежный опыт кластерной модели управления в сфере туризма // Управление в современных системах. – 2019. – № 1 (21). – С. 7-13.
6. Рудченко В. Н. Кластеры в туризме: особенности классификации, процесс формирования и методы оценки // Общество. Среда. Развитие. – 2016. – № 4. – С. 12-18.
7. Стратегия развития туристского кластера Вологодской области. – Вологда, 2014. – 267 с.
8. Хикматов Р. И., Гараев А. А. Международный опыт развития кластеров // Актуальные проблемы экономики и права. – 2009. – № 1. – С. 125-136.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Абдуалимзода Ҳакимбек Абдуалим - номзоди илмҳои иқтисодӣ, дотсент, ректори Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Нахимов 64/14. Телефон: 2310201. E-mail: hakim-s-1980@bk.ru

Давлатзода Муҳайё Тӯймурод – унвонҷӯи кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибқорӣ факултети иқтисод ва бизнеси Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға:

Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734025, ш.Душанбе, н. Фирдавси, к. Обчакорон 226^а. Тел. (+992)888808488, E-mail: m.davlatzoda@bk.ru

Информация об авторах:

Абдуалимзода Хакимбек Абдуалим – к.э.н., доцент, ректор Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республики Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: 2310201. E-mail: hakim-s-1980@bk.ru

Давлатзода Мухайё Туймурод – Государственный финансово-экономического университет Таджикистана, соискатель кафедры экономики предприятий и предпринимательства факультета экономики и бизнеса. Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, р. Фирдавси, ул. Обчакорон 226^а. Телефон: (+992) 888808488. E-mail: m.davlatzoda@bk.ru

Information about the authors:

Abdualimzoda Khakimbek Abdualim – c.e.s., Associate Professor, Rector of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Nakhimova 64/14. Phone: 2310201. E-mail: hakim-s-1980@bk.ru

Davlatzoda Mukhaiyo Tuimurod - The Tajik state university of finance and economics, applicant at the Department of Enterprise Economics and Entrepreneurship, Faculty of Economics and Business. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Firdavsi district, st. Obchakoron 226^a, Tel: (+992) 888808488, m.davlatzoda@bk.ru

УДК: 330.8(575.3)

К ВОПРОСУ О ПРЕДЫСТОРИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МЫСЛИ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА: ФОРМАЦИОННЫЙ ВЗГЛЯД И ИСТОРИЧЕСКАЯ СУДЬБА

Саидмуродзода Л.Х.

Холова Ш.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы экономических взглядов таджикских мыслителей в различные исторические периоды времени. Поставлен вопрос о необходимости обоснования периода предистории экономической мысли таджикского народа в контексте формационной теории. Показано, что особенность предистории экономической мысли таджикского народа, как и всего восточного общества, состоит в том, что определенные взгляды и суждения экономического характера, прямо или косвенно отражали господство института власти-собственности и так называемого порядка «по аше», воспринимаемых как естественное начало и бытие общественного порядка.

Ключевые слова: экономические идеи «Авесты», Заратуштра, Маздак, Мани, мирозерцание Бузургмехра, «азиатский способ производства», «порядок по «аше», «Андарзнома».

Для цитирования: Саидмуродзода, Л. Х. К вопросу о предистории экономической мысли таджикского народа: формационный взгляд и историческая судьба / Л. Х. Саидмуродзода, Ш. Холова // Финансово-экономический вестник. – 2025. – № 1(44). – С. 14-26.

ДАР БОРАИ ТАЪРИХИ ПЕШАЗИҚТИСОДИИ АНДЕШАИ ИҚТИСОДИИ МАРДУМИ ТОҶИК: НАЗАРИЯИ ФОРМАТСИОНӢ ВА САРНАВИШТИ ТАЪРИХӢ

Саидмуродзода Л.Х.

Холова Ш.

Аннотатсия. Дар мақола масъалаҳои андешаҳои иқтисодии мутафаккирони тоҷик дар давраҳои гуногуни таърихӣ баррасӣ мешаванд. Масъалаи зарурати асоснок кардани давраи таърихи пеи аз иқтисодии андешаи иқтисодии мардуми тоҷик дар заминаи назарияи форматсионӣ ба миён гузошта шудааст. Нишон дода шудааст, ки хусусияти таърихи пеи аз иқтисодии андешаи иқтисодии мардуми тоҷик, ҳамчун ҷузъи ҷомеаи шарқӣ, дар он зоҳир мешавад, ки ақидаҳо ва мулоҳизаҳои алоҳидаи хусусияти иқтисодӣ мустақиман ё гайримустақим ҳокимияти институтҳои моликият ва низоми маъруфи «бо аше»-ро, ки ҳамчун асоси табиӣ тартиботи ҷамъиятӣ пазируфта мешуданд, инъикос менамуданд.

Калидвожаҳо: андешаҳои иқтисодии «Авесто», Зардушт, Маздак, Монӣ, ҷаҳонбинии Бузургмехр, «усули истеҳсоли осӣӣ», «низом ба «ашо», «Андарзнома».

ON THE PREHISTORY OF THE ECONOMIC THOUGHT OF THE TAJIK PEOPLE: A FORMATIONAL PERSPECTIVE AND HISTORICAL FATE

Saidmurodzoda L.H.

Kholova Sh.

Annotation. The article examines the economic views of Tajik thinkers in various historical periods. The issue of the necessity to justify the prehistory of the economic thought of the Tajik people within the framework of the formation theory is raised. It is shown that the peculiarity

of the prehistory of the economic thought of the Tajik people, as well as of Eastern society as a whole, lies in the fact that certain views and judgments of an economic nature, directly or indirectly, reflected the dominance of the institution of power-property and the so-called "order according to Asha," which was perceived as a natural foundation and existence of social order.

Keywords: *economic ideas of the "Avesta," Zarathustra, Mazdak, Mani, the worldview of Bozorgmehr, "Asiatic mode of production," "order according to Asha," "Andarznameh".*

Постановка проблемы. В годы независимости в нашей стране наблюдается невероятный всплеск исследований в области общественных наук, в особенности истории, философии, востоковедения и литературоведения. И это естественно. В настоящее время Республика Таджикистан находится на очень важном историческом этапе развития. Государственная независимость поставила перед учеными страны серьезную и всеобъемлющую задачу, решение которой должно способствовать поднятию национального самосознания, воспитанию молодого поколения в духе патриотизма и любви к родине.

Как отмечает Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон, «на данном этапе, надо придать новый импульс деятельности нашего государства в направлении развития гуманитарного и культурного сотрудничества со странами мира. Таджикская нация имеет древние традиции и богатую культуру и внесла достойный вклад в мировую цивилизацию». [1] Научные отечественные исследования в том направлении позволяют ввести в научный оборот экономической науки труды видных представителей экономической мысли таджикского народа в древние и средние века, а также провести анализ и систематизацию национальных доступных архивных материалов в области истории экономической мысли таджикского народа. Дело в том, что «обоснование и уточнение вклада представителей экономической мысли таджикского народа во всемирную историю экономической мысли, тем самым будет способствовать ликвидации научного пробела

в области роли восточных мыслителей в зарождении идей классической политической экономии, в частности, меркантилизма и физиократов, а также концептуальных основ институционализма и идей «исламской экономики». [12, с. 38]

Сегодня Республика Таджикистан «как прямой наследник Саманидов, является независимым государством, а сам таджикский народ все более активно становится субъектом собственной истории. Эти благоприятные условия и реальные возможности позволяют нам взглянуть на свою многовековую историю, философию, социологию, художественную культуру в не урезанном и неискаженном виде». [12, с. 38]

В этом аспекте заслуга отечественных обществоведов в расширении и углублении восприятия сегодня таджикским народом своего духовного наследия неизмеримо велика. «Вместе с тем, необходимо отметить, что, к сожалению, в указанной иерархии общественных наук, место и роль отечественной экономической науки в аспекте расширения и углубления восприятия экономического наследия наших предков сегодня прослеживается слабо. Это вовсе не означает, что исследования в этой области не ведутся. Можно привести большой список трудов отечественных экономистов, которые рассматривают экономические взгляды таджикских мыслителей в различные исторические периоды времени. Вместе с тем, опять же, к сожалению, приходится констатировать, что комплексного, системного и целенаправленного исследования в области истории экономической мысли таджикского народа не существует». [12, с. 38]

Анализ последних исследований. В современном обществе экономическую теорию изучают как теорию функционирования экономики западного типа и, соответственно, развивающиеся страны, если хотят добиться успехов в экономическом развитии, должны копировать экономику Запада. Вместе с тем, в постсоветской экономической науке уже прослеживаются теоретические заключения, что, например Евразия как территориальный феномен в отличие территориального Запада, имеет свою особенную экономическую историю и, соответственно, свойственную ей систему «развертывания» экономических категорий незападного (евразийского) типа. [4, с. 767]

Целью статьи заключается в анализе формирования и развития экономических идей в историческом контексте таджикского народа. Автор рассматривает экономическую мысль через призму формационного подхода, исследуя влияние различных социально-экономических укладов на эволюцию хозяйственной деятельности и экономических концепций. Также затрагивается вопрос исторической судьбы этих идей, их трансформации под влиянием внешних факторов, включая колониальные, советские и современные реформаторские процессы.

Изложение основного материала. В экономической науке общепризнанно, что зарождение экономических идей относится ко времени возникновения человека. Истоки же экономической науки следует искать в таких памятниках литературы и культуры, как «Ригведа» (создан во второй половине конца II тыс. до н.э.), вавилонские «Законы царя Хаммурапи» (XVIII до н. э.), древнекитайская «Книга перемен», «Авеста» – древний памятник письменной культуры восточных иранцев – таджиков (датируемый VII – VI вв. до н.э.), [13, с. 35] древнеиндийские «Законы Ману» (IV-III вв. до н. э.), «Артхашастра» (II в. до н. э.), а также

в учениях мыслителей древнего мира и других источниках, в которых отмечаются существование общественного разделения труда, государственной (верховой) и частной собственности, отношений господства и подчинения между людьми и т.д.

Так, например, в восточном обществе, упомянутом в «Авесте», как сама община, так и «верховная» власть в лице господствующего собственника, выступают формами проявления личной зависимости индивида, что характеризовало состояние общества как переходное - от первобытного строя к классовому. Вместе с тем, «зависимость индивида от общины и общины от государства препятствовала развитию частного труда и частной собственности, повышению эффективности и культуры индивидуального производства». [11, с. 159]

Идеи Заратуштры, представленные в «Авесте», охватывают период снижения значимости присваивающей экономики и перехода к производящей экономике, и содержат в себе, прежде всего, идеи защиты экономики натурального хозяйства, а идеи будущей хрематистики - находятся в «заглушенном, зачаточном» состоянии и во многом порицаются.

В этом аспекте можно согласиться с мнением отечественных исследователей, что «крупнейшая заслуга зороастризма как религии и как идеологии заключается в том, что от подвел итоги идейным и интеллектуальным достижениям седой древности, подготовил общечеловеческий интеллектуальный, нравственно-этический фундамент для перехода общества к принципам и требованиям нового времени... На основе достаточно сильного наивного материализма Авесты, революционных призывов Заратуштры к борьбе за новый мир, против всех форм несправедливости в Иране позже возникло мощное наивное «коммунистическое» народное движение Маздака... На основе выраженного идеалистического направления – религии...

сформировалось не менее мощное движение манихейства». [11, с. 180] В то же время, на основе особенного мирозерцания Бузургмехра Бахтакона – выходца из Мерва, занимавшего высокое положение при сасанидском царе Хусрава Анушервона, и его призыва к терпимости, снисходительности и согласию, [11, с. 470] можно увидеть идею восприятия власти-собственности как естественного начала и бытия восточного общества.

Таким образом, если интерпретировать идеи Заратуштры, представленные в «Авесте», в рамках определенной экономической парадигмы натурального хозяйства, получившей дальнейший исторический отклик в общественном сознании в форме идей маздакизма, манихейства и мирозерцания Бузургмехра, то можно прийти к выводу, что зороастризм как монотеистическая религия, стал настоящим открытием в языческом мире, который впервые поставил вопрос был о свободном нравственном выборе человеком доброго слова, доброй мысли и доброго деяния.

В «Авесте» можно наблюдать также и идею координации экономической деятельности посредством определенного «порядка по «аше». Также в «Авесте» мы уже можем увидеть отдаленное косвенное влияние идей Заратуштры на становление экономической науки как таковой, с позиции ее будущего разграничения на экономику и хрематистику. А если совместить, с одной стороны, идеи общинности (коллективизма), или джамоа (дистанция власти), а с другой идеи вожества (власти-собственности), как характерных признаков древнего среднеазиатского общества, который можно охарактеризовать как азиатский способ производства, то можно заключить, что Заратуштра является персонификатором предыстории экономической мысли таджикского народа.

На наш взгляд, на территории расселения предков таджикского народа идеи Заратуштры в определенной степени

отражали особенности самосознания людей в условиях раннего и развитого азиатского способа производства, вплоть до упадка Сасанидской империи и начала распространения ислама. Исследования экономистов показали, что для азиатского способа производства характерны: система сельских земледельческих общин; наличие власти-собственности (монополизация должностных функций в общественном разделении труда); рента-налоговая эксплуатация в условиях верховной государственной собственности; использование системы общественных работ, как специфическая форма эксплуатации в восточном обществе. [10, с. 114]

Как известно, в советской и постсоветской экономической науке тематика «азиатского способа производства» трижды принимала форму общественной дискуссии: 20-30-е годы; середина 60-х годов; начало 90-х годов XX века. В настоящее время она не утратила своей актуальности. Для отечественной экономической науки она важна, прежде всего потому, что возрождение данной тематики позволяет выявить вклад таджикских мыслителей в сокровищницу истории мировой экономической мысли древности.

К. Маркс наряду с понятием «азиатский способ производства» использовал такие понятия, как «азиатская формация», «система сельских общин», «азиатское общество» и «азиатская община», «староазиатское общество». Глубоко не вникая в содержательную часть дискуссии об «азиатском способе производства», важно отметить, что он характеризуется как исторический этап перехода от природной, или естественной формы существования человечества к социальной. Так, например, в формационной теории понятие «азиатский способ производства» утвердилось как социально-экономический строй азиатского общества, который был исторически первой формой антагонистического (классового) общества. Основой классового деления стало имущественное неравенство между

крестьянами, объединёнными в сельские земледельческие общины и выделившимися представителями власти-собственности.

Таким образом, необходимо отметить, что предыстория экономической мысли, которая основана на идее общинности и защиты натурального хозяйства в условиях восточного деспотизма (К.А. Виттфогель), могла возникнуть только при первом антагонистическом обществе, или иначе - азиатском способе производства. Для этапа предыстории экономической мысли характерно, что хотя объектом исследования и выступает непосредственная хозяйственная деятельность людей в условиях многоукладной синкретичности экономических отношений, однако сам индивид в большей степени понимается как природное существо, нуждающееся в защите, организации и учете со стороны власти. Следовательно, для предыстории экономической мысли характерно то, что мыслители древности своеобразным мифологическим, или иным символическим языком, отражали хозяйственную ситуацию, когда, - по удачному выражению К.А.Виттфогеля, - государство оказывается сильнее, чем общество.

Соответственно, общими чертами предыстории экономической мысли таджикского народа выступает то, что ее представителями были отдельные крупные мыслители или правители, для которых важным становилось стремление идеализировать (мистифицировать) и сохранить существующую систему координации человеческой и хозяйственной деятельности. Их идеи в основном базировались на категориях этики и морали и были направлены против ростков будущей теории хрематистики.

В целом, предысторию экономической мысли, которая зародилась на Востоке в условиях азиатского способа производства, а затем и саму историю экономической мысли Востока в средние века, можно рассматривать в рамках экономической мысли в широком и узком смысле слова. В широком смысле она

отражала разные элементы хозяйственной деятельности (законы, правила, порядок поведения людей), а в узком смысле, отражала и защищала интересы господствующего класса (сочинения в виде диванов, посвящений и других эпосов как от имени правителей, так и в пользу правителей). Необходимо, на наш взгляд, согласиться с точкой зрения Нуреева Р.М., который разделил письменные источники экономической мысли системы азиатского способа производства условно на две группы: «1) документы, непосредственно отражающие хозяйственную деятельность; 2) произведения, представляющие собой попытку осмыслить отношения, складывавшиеся в производстве, распределении, обмене и потреблении жизненных благ. Первый тип документов фиксировал эмпирический опыт, а также сложившиеся (и воспринимавшиеся естественными в повседневной деятельности) нормы и нормативы. К числу такого рода документов относятся переписи населения, земельные кадастры, многочисленные документы хозяйственной отчетности и различные юридические акты, оформлявшие имущественные отношения (покупку земли, скота, средств производства, рабов, наем работников, долговые обязательства и т. д.). Второй тип документов, как самостоятельная группа источников появился в древнем мире далеко не сразу. Первоначально осмысление хозяйственной деятельности происходило в рамках общего мифопоэтического творчества древних народов. В качестве общих черт экономической литературы Востока, - отмечает Нуреев Р.М., - можно выделить следующие: 1. Объектом анализа является деятельность государства, то есть рассматривается не существование отдельных хозяйств, не микроэкономический, а макроэкономический уровень. Государственные интересы были превыше всего; 2. Целью экономического анализа является обеспечение процветания государства. Поскольку основой процветания считалось сельское хозяйство, то оно

рассматривается как ствол экономики, а всякая торговля и ростовщичество считались побочными ветками, которые периодически необходимо обрубать; 3. Анализ не реального, а должного. Рассматривалась проблема идеализации существующего строя» [10, с. 141]. Вместе с тем, важно отметить, что в предыстории экономической мысли восточного общества, в том числе предыстории экономической мысли таджикского народа, пока невозможно четко проследить ее деление на элементы в широком и узком смысле, чем собственно можно еще раз подчеркнуть отличие предыстории от самой истории экономической мысли.

В этом контексте важно отметить, что социально-экономические взгляды Заратуштра, как отца экономистов народов Ираншахра и Средней Азии и персонификатора предыстории экономической мысли таджикского народа, были направлены, прежде всего, на защиту и сохранение такой системы координации хозяйственной и человеческой деятельности, как «порядок по «аше». Однако по мере развития неравенства и классового деления в обществе, а также формирования института власти-собственности, абстрактные требования «порядка по «аше» Заратуштра, основу которого составляли в большей степени этические нормы и правила, постепенно начали принимать конкретные поведенческие религиозно-общественные формы проявления.

Так, например, в религиозно-сектантских учениях манихейства и маздакизма можно увидеть два самостоятельных пути исторической судьбы «порядка по «аше», проповедуемого зороастризмом в период существования сасанидской империи.

Первый путь, это попытка замены данного порядка посредством нового учения – манихейства. Как известно, **Мани** был основателем синкретического учения манихейства. Он родился в 216 году в г.Мишон (Вавилония), куда его отец по

имени Фотак эмигрировал из Хамадана. Согласно некоторым источников, свою первую проповедь он произнес в день коронации Сасанидского царя Шапура I в столице государства Сасанидов – Ктесифоне. Новые этические и философские грани учение Мани получило после широкого распространения в Сугде и других регионах Средней Азии. Ему принадлежат такие сочинения как «Шапуркана», «Кефайлайя», «Книга тайн», «Догматы и правила» и др.

В отечественной философской науке признано, что «основу космологии манихейства, с одной стороны, составлял принцип зороастрийского учения о свете и тьме... С другой стороны, основные принципы и в первую очередь социальные мотивы зороастризма и манихейства представляют собой полную противоположность. В зороастризме трудолюбие, социальная активность – мерило потусторонней жизни. Согласно манихейству... материальные вещи и богатство, как удовлетворяющие низменную природу человека, являются греховным делом. Богатство – это источник соблазна. Таким образом, манихейство, проповедующее отречение от этого мира, было в целом доктриной антиобщественного характера. Тем не менее учение Мани привлекло к себе народные массы сасанидского общества, живших в нужде и несправедливости» [6, с. 437].

Второй путь, это возникновение религиозно-политического движения, потрясшего Сасанидское государство в конце V - начале VI столетия, - маздакизма, которое было направлено конкретно против представителей власти-собственности. **Маздак ибн Бамдад** – руководитель религиозно-политического движения, получившего название маздакизм. Маздак родился в 460 году (согласно другим источникам в 450 году). Место его рождения конкретно не определено. Некоторые исследователи местом его рождения называют г.Нисо (юг современного Ашхабада), другие – такие города Хорасана

как Истахр, Табриз и т.д. Его перу принадлежит сочинение «Диснод» или по-другому «Занд».

«По маздакизму, действительной причиной злобы и ненависти является неравенство людей в распределении материальных благ. Для уничтожения насилия, злобы, ненависти и вражды, т.е. деяний, угодных тьме, необходимо искоренить неравенство в обществе... В отличие от Мани, Маздак был человеком действия, борьбы. Он стремился, сообразуясь со своим временем, эволюционно преобразовать иранское общество. Ему удалось убедить это общество в том, что можно создать новый порядок в социальной жизни людей. Он знал, каким образом можно бороться против сильных мира сего, как сломать силу власти, как распределить частную собственность, как поделить несметные богатства узкого круга людей и таким образом спасти жизни сотен и тысяч людей от голодной смерти» [6, с. 444]. Лозунг Маздака о том, что у людей всё должно быть общим, а индивидуальную (частную) собственность необходимо уничтожить, был основой массового движения крестьян против замены института власти-собственности институтом общей собственности. Как отмечают отечественные философы, «идея равенства, таким образом, превратилась в «выравнивание» путем насилия» [6, с. 447].

История свидетельствует, что учения манихейства и маздакизма, в конечном счете, были против существующего института власти-собственности азиатского способа производства, поэтому судьба их предводителей была трагична. Мани был предан мучительной смерти, а Маздак казнён в пылу ожесточенных дискуссий.

Кроме этого, в историческом наследии мыслителей прошлого прослеживается и третий путь исторической судьбы «порядка по «аше», проповедуемого зороастризмом. Это путь преклонения и согласия с этим порядком в условиях сильной власти-собственности, или ситуации - когда

государство оказывается сильнее, чем общество. Зороастрийская триада - доброе слово, добрая мысль и доброе деяние, возрождается в виде сочинений государственно-нормативного характера (наставлений, андарзнома), в которых действительность отражается главным образом в той мере, в какой она имела непосредственное отношение к царскому двору.

Как известно, самые первые примеры наставлений этико-символического характера встречаются в «Гатах» (песнопениях) «Авесты», которые по смысловой нагрузке являются религиозными наставлениями-предписаниями. Позже, в период правления Сасанидов (224-661 г. н.э.), традиция составления трактатов-наставлений приобрела широкую популярность, в частности, в период правления Хусрава Анушервона. До наших дней сохранились два известных трактата-наставления: «Андарзномаи Анушервон» (Книга назиданий Анушервона) и «Пандномаи Бузургмехр» (Книга наставлений Бузургмехра).

Известно, что «Андарзнома», синонимами которой являются «панднома» и «насихатнома», в таджикско-персидской литературе является общим названием сочинений и книг назиданий, мудростей, свода пословиц, поговорок, афоризмов и изречений морально-этического и религиозного характера, которые воздействуют на социально-экономическую сферу жизни общества. «Андарз», «панд» и «насихат» означают, назидание, нравоучение, мудрость и совет, «нома» - «книга» и «писание». Целью андарзов является «научить, как следует жить и обращаться с людьми разных положений, начиная с царей и кончая нищими и бродягами» [6, с. 436].

Особенность предистории экономической мысли таджикского народа, как и всего восточного общества, состоит в том, что определенные взгляды и суждения экономического или вокруг экономического характера, прямо или косвенно отражали

господство института власти-собственности, воспринимаемого как естественное начало и бытие общественного порядка, а отдельные элементы предистории экономической мысли прослеживались в сочинениях в виде диванов, посвящений и других эпосов в пользу правителей, регулируя своими наставлениями жизненные, в том числе, хозяйственные отношения.

В предистории экономической мысли таджикского народа в качестве примера такого вида сочинений можно привести назидательные трактаты Бузургмехра Бахтакона, который жил в середине VI столетия н.э. Родился в Мерве. Бузургмехр - один из главных героев «Шахнаме» Фирдоуси. Настоящее имя отца Бузургмехра - Сухро-Зармехр, носивший прозвище Бухтагон, которое позже было принято Бузургмехром в качестве фамильного имени. Бузургмехр был мыслителем, политическим деятелем и везиром (министром) в период правления сасанидского царя Хусрава Анушервана. Согласно некоторым историческим трактатам, его политическая должность именуется как «Вазир фраматор / Визирь, обладающий нимбом» (т.е. имеющий царские права). Его перу предписывают огромное духовное наследие в виде назидательных трактатов. В отечественной литературе признано, что многие его назидания плавно перетекали в такие известные труды мирового масштаба, как «Шахнаме» Фирдоуси, «Кабуснаме» Унсурулмаоли Кайковуса, «Калилу и Димну», «Марзбаннаме», «Сиясатнаме» Низамульмулька, «Рохат-ус-судур», «Гулистан» и «Бустан» Саади и многие другие. Самый известный и сохранившийся его трактат – «Андарзнаме» («Книга назиданий») или «Ёднаме» («Памятная книга»).

Околоэкономические суждения Бузургмехра связаны, прежде всего, с вопросами деяний во имя людей и удовлетворение потребностей членов общества. Он рассматривает степень удовлетворения потребностей людей только в

контексте единства материальных и духовных потребностей. «Есть определенные действия, - отмечает он, - которые приятны телу, но неприятны, противны душе». В своих назидательных трактатах Бузургмехр на основе зороастрийских традиций проповедовал принятие идеи «Лучшего царя», который «с любовью относится к своим подчиненным, хорошо ориентируется во времени и более справедлив к людям» [6, с. 437].

В одном из андарзнаме Бузургмехра, которое известно как «Гуфтори дувоздахгонаи Бузургмехр ба пешгохи Анушервон» (Двенадцать речей Бузургмехра у престола Анушервана) существует прямое наставление правителю, круг задач, обязанностей и возможности которого в Сасанидский период были четко прописаны и определены - «образованно/грамотно и с благими намерениями быть стойким в вере/религии; управлять своими желаниями и быть верным своим обещаниям и обязательствам...; быть праведным и справедливым судьей...; не пугать и страшить подданных своим гневом и местью...; быть милостивым и ласковым к своим подчиненным и благодарным к слугам...; создавать благотворительные и общественно-полезные учреждения, строить больницы для бедных и малоимущих, и, наконец, направлять все свои материальные и духовные силы на службу Ахурамазде и его созданиям» [13, с. 45].

К наставлениям экономического характера, которые, на наш взгляд, необходимо рассматривать как элементы предистории экономической мысли в условиях уже сформировавшегося института власти-собственности, можно отнести его высказывания по отношению к правителю – «вести справедливый учет и воздавать должное; опекать и заботиться о дорогах, рынках, ценах и товарообороте граждан; вести учет вооружения и развивать (заготавливать) военную амуницию» [9, с. 233]. Он отмечает, что добрая, благая мысль

рождается тогда, когда в мыслях есть умеренность, в благих словах – правда/истина, а в добрых делах великодушные (щедрость): «Андешаи нек эътидол дар андеша ва гуфтори нек – ростӣ ва кирдори нек – родӣ аст (Благая мысль [это] умеренность в помыслах, и в благих словах – правда, и в благих делах – щедрость (великодушные)) [5, с. 201].

Таким образом, знаменитая триада зороастризма – доброе слово, добрая мысль и доброе деяние, определяла истоки и идейные основы предыстории экономической мысли таджикского народа. Идеи, наставления и общественная деятельность представителей предыстории экономической мысли таджикского народа, во многом отражали существующую в тот период сложную систему экономических отношений, в которой крайне важно выделить два предельных социальных полюса, которые определяли формационную принадлежность общественного устройства.

С одной стороны, это система земледельческих общин, внутри которой, вокруг которой и, в отношении к которой, можно наблюдать процесс формирования и развития главной производительной силы восточного общества – земледельческого труда, как неразрывного единства индивида и природы, как абсолютная (исторически и логически) противоположность наемному труду буржуазного общества (для которого характерно отделение непосредственных производителей от условий их существования).

С другой стороны, это постепенно сформировавшийся и получивший абсолютное господство в восточном обществе институт власти-собственности, в лице выделившихся родовой знати, царей, местной аристократии. Как известно, Ф.Энгельс в своей знаменитой работе «Анти-Дюринг» называл этот процесс первым из двух путей возникновения классов, который был связан с возрастающей самостоятельностью должностных функций руководителей общины и с монополизацией

ими функций и роли в общественной организации труда. «Нам важно только установить здесь, – писал Ф.Энгельс, – что в основе политического господства повсюду лежало отправление какой-либо общественной должностной функции и что политическое господство оказывалось длительным лишь в том случае, когда оно эту свою общественную должностную функцию выполняло. Сколько ни было в Персии и Индии деспотий, последовательно расцветавших, а потом погибавших, каждая из них знала очень хорошо, что она прежде всего – совокупный предприниматель в деле орошения речных долин, без чего там невозможно было какое бы то ни было земледелие» [7, с. 114].

В свою очередь, воспроизводственное движение ренты-налога на уровне общины, административной единицы и государства в целом, как основной формы эксплуатации в таком обществе, определяло и обеспечивало существование и функционирование производных от земледельческого труда видов деятельности, таких как ремесленничество, ростовщичество, царское рабство, торговля, военная служба, жречество, писцы, административное и фискальное ведомства, ведомство общественных работ и т.д. В этом контексте важно привести слова Б.Г.Гафурова в отношении формационной принадлежности рассматриваемого общества, о котором в данном случае идет речь. Эти слова, на наш взгляд, имеют глубокий социальный, исторический и философский смысл и интерпретировать их необходимо из конкретно-исторической ситуации и политической и обстановки того времени, когда они были высказаны. Выражая позицию советских ученых 60-х годов в отношении понятия «азиатского способа производства», он отмечает, что «Вместе с тем, в процессе последней дискуссии вскрылась необходимость более всестороннего и широкого определения содержания рабовладельческой формации. Совершенно неправомерным и

догматическим следует считать представление о рабовладельческой формации как об обществе, где обязательно преобладающая (или даже основная) часть непосредственных производителей должна быть рабами. На самом деле история не знает таких обществ, в большинстве же случаев рабы составляли меньшую часть трудового населения. Само положение рабов также могло быть очень различным. Наконец общество, которое мы называем рабовладельческим, на самом деле было многоукладным. Всего этого нельзя не учитывать при рассмотрении общественного строя древней Средней Азии (выделено нами – С.Л.)» [3, с. 184].

Как известно, в период Ахеменидской державы территория Средней Азии была поделена на четыре сатрапии. «Кочевые племена, жившие вдоль побережья Каспийского моря, входили, по Геродоту, в состав XI сатрапии и платили ежегодно подати в сумме 200 вавилонских серебряных талантов (1 талант – около 30 кг серебра). Хорезм, Согд и Парфия составляли XVI сатрапию и платили 300 талантов. Бактрия составляла XII сатрапию и платила 360 талантов. Наконец, саки входили в XV сатрапию, которая платила 250 талантов. По тому времени это были огромные суммы» [3, с. 74]. Ахеменидская империя (550–330 гг. до н.э.) основывалась на идее создания мощной централизованной администрации и, соответственно, налоговой системы, развитии инфраструктуры и торговли, а также эффективном управлении природными ресурсами. В этот период, идея координации человеческой и хозяйственной деятельности в виде «порядка по «аше», фактически приняла межтерриториальный характер, охватив вопросы координации экономической деятельности на уровне всех сатрапий.

В Ахеменидской империи институт власти-собственности опирался на распространенную систему учета движимого и недвижимого имущества, а также учета населения, в целях определения уровня

налогов и их сбора. При этом, вероятно, учет численности населения был полезен и для воинской повинности, и над ней осуществлялся особый контроль. Соответственно, говоря современным языком, такие экономические вопросы, как происхождение, складирование и контроль товаров, а также их доставка и документация, создание архива документов товарооборота и вопросы инвентаризации и, в конечном итоге, ведение централизованного казначейства, как необходимое условие эффективного функционирования централизованной власти, получили высокое развитие в этот период. Так, например, во время царствования Дария, финансовый и управленческий учет осуществлялся на трех временных и территориальных уровнях:

- ежемесячный контроль на уровне местных общин и городских поселений;
- инспекция и контроль раз в 2-3 месяца на уровне сатрапии;
- ежегодная инспекция и контроль через представителей из центра империи.

Для Ахеменидов, которые правили огромной империей, знаменитая триада зороастризма - доброе слово, добрая мысль и доброе деяние, играла важную роль в легитимации власти. Цари стремились ассоциировать себя с божественным порядком, признавая Ахура Мазду как своего покровителя и защитника. Это использовалось как в политических целях, так и в рамках культурной идентичности и экономической значимости их державы. Зороастрийская религия оказала значительное влияние на культуру и политику Ахеменидской империи, и связь царей с Ахура Маздой служила не только духовным основанием, но и политическим и экономическим инструментом. Зороастризм привнес в жизнь общества важные моральные принципы, такие как добродетель, правда и справедливость. Эти идеалы находили отражение в законодательстве и управлении империи, оказывая влияние на правление царей. Зороастрийская триада и сама религия сыграли ключевую роль в формировании

идентичности Ахеменидской империи, что имело важное значение в управлении государством.

Ахемениды осознавали важность финансовой стабильности и торговых связей для процветания их империи, а также необходимость централизованного управления для поддержания контроля над разнообразными и обширными территориями. Как отмечает Б.Г. Гафуров, «среднеазиатские области впервые ознакомились с письменностью, когда они вошли в состав Ахеменидской державы... Следует также отметить, что в ахеменидский период народы Средней Азии впервые ознакомились с чеканной монетой» [3, с. 85]. Институт власти-собственности и административная система управления, например при царе Дарии, включала в себя 2500 описаний должностных инструкций и, соответственно, упорядоченную систему оплаты труда в натуральном выражении. Широко использовались особые печати для подтверждения статуса лиц управленческого и контрольного аппарата. Была организована хорошая система почтовой связи и система дорожного обслуживания, обеспечивающие связь центра с сатрапиями.

Период эллинизма и Парфянского государства (с конца IV века до н.э. до III века н.э.) сопровождался интенсивной торговлей, широким развитием ремесленничества и развитием городов, расширением межкультурных связей и формированием новых экономических концепций, которые включали элементы греческой, восточной и местной экономической практики. Вместе с тем, несмотря на сильное греческое и парфянское влияние, на территориях предков таджикского народа продолжали сохраняться свои собственные экономические традиции. Земледелие и ирригационные системы оставались важными аспектами экономики территорий расселения предков таджикского народа. Сельские земледельческие общины, с одной стороны, и формирующиеся и укрепляющиеся элементы власти-собственности, с другой стороны, в целом

определяли традиционные методы хозяйствования, которые включали использование организацию общинного труда и сезонные ритуалы, связанные с земледелием, а также организацию общественных работ в целях ирригации. Сохранение местных экономических практик показывало устойчивость культурной и экономической мысли, которые адаптировали новые эллинистические и парфянские элементы, не отказываясь от своих традиционных методов ведения хозяйства.

Предыстория экономической мысли таджикского народа в период эллинизма и Парфянского государства сформировалась под влиянием разнообразных культурных и политических факторов. Влияние эллинистической цивилизации привело к усилению роли денег, городов и международной торговли, тогда как Парфянская держава подчеркнула значение торговли по Великому шелковому пути, развитие ремесел и сложную систему налогообложения. Предки таджикского народа успешно адаптировали новые экономические идеи, сохраняя при этом свои традиционные формы хозяйствования, что позволило им сохранить культурное и экономическое своеобразие на протяжении столетий.

Правители Греко-Бактрии также стремились к сильной централизованной власти и создавали бюрократический аппарат, который обеспечивал эффективный сбор налогов и контроль над экономической деятельностью. Основные источники дохода государства включали **земельный налог** (земля была основным экономическим ресурсом и налоги собирались с землевладельцев в зависимости от размера и плодородия их угодий) и **торговые пошлины** (государство активно извлекало доходы с торговли, учитывая стратегическое расположение Бактрии на ключевых торговых маршрутах между Востоком и Западом). Города в Греко-Бактрийском государстве стали важными центрами

ремесел и торговли. Греческое влияние привнесло развитие новых видов ремесел и технологий, что способствовало интеграции эллинистических методов производства с местными традициями.

Сасанидское государство (224–651 гг. н.э.) было одним из мощнейших и наиболее централизованных государств в истории Древнего Ирана и Центральной Азии. Сасанидская империя пришла на смену Парфянскому государству, унаследовав многие аспекты его экономической системы, но при этом внедрила ряд нововведений, которые привели к высокоразвитой и устойчивой экономике. Экономическая политика Сасанидов была тесно связана с религиозной идеологией зороастризма, государственным централизмом и активной внешней торговлей.

Сасаниды стремились к созданию жестко централизованного государства, где контроль над экономическими ресурсами находился в руках царя и его администрации. Основным источником дохода государства было **налогообложение**. Земля являлась важнейшим экономическим ресурсом, и на нее распространялась централизованная система контроля, при которой представители знати и крестьяне, как владельцы земли – дихкане, облагались налогами. Главная экономическая идея в этот период заключалась в эффективном управлении основным государственным ресурсом, прежде всего землей и водой, через централизованную иерархию (как отражение института власти-собственности), необходимой для поддержания стабильности в экономике. Земля и вода были основой богатства и государственной власти, и

система налогообложения была направлена на максимизацию доходов с сельскохозяйственных земель и водных ресурсов. Налоги собирались централизованно, а государство контролировало перераспределение ресурсов посредством института власти-собственности.

В целом, предыстория экономической мысли таджикского народа, как отражение в общественном сознании процессов формирования и развития института власти-собственности и внеэкономического принуждения, возникнув в лоне авестийского общества, пережив вместе с зороастризмом стадии подъема и падения в периоды ахеменидской империи, эллинизма и Парфянского государства, возродившись и достигнув своей вершины в пределах сасанидского государства, в последующем во многом определила пути формирования и развития предмета и метода таджикской школы экономической мысли.

Особенности формирования и развития системы общественно-экономических отношений на территории предков таджикского народа с примерно с VI–V вв. до н.э. до V–VI вв. н.э., позволили отечественному ученому, исследователю в области истории экономической мысли таджикского народа – Исломову Султонмуроду Исломовичу, обозначить этот период как господство азиатского способа производства. Именно для этого периода предыстория экономической мысли становится характерной чертой восточного общества, в том числе, предков таджикского народа.

Литература

1. Послание Президента Эмомали Рахмона к Маджлиси Оли РТ от 22.12.2017.
2. Гафар Ашуров Философия эпохи Саманидов (общая характеристика). – Душанбе: «Ирфон», 2006. С.3.
3. Гафуров Б.Г. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. Изд-во «Наука», М.: 1972. С.184.
4. Евразийская политическая экономия: учебник /под ред. И.А.Максимцева, Д.Ю.Миропольского, Л.С. Тарасевича. – СПб.: Изд-во СПбГЭУ, 2016. – 767 с.

5. Ёдгори Бузургмеҳр. Мероси хаттии бостон. Китоби 2. Ҷ. 1. –Душанбе: Бухоро, 2014. С.201.
6. История таджикской философии (с древнейших времен до XV в.). Том 1. Душанбе: «Дониш», 2014. С.437.
7. К.Маркс и Ф.Энгельс. Соч., т. 21. С. 114, 118.
8. Крачковский И. Ю. Избранные сочинения. Т. II. - М-Л.: Издательство АН СССР. 1956. С.436.
9. Марзбонрод Алӣ. Хусрави Анушервон дар адаби форсӣ. Техрон: Интишороти Донишгоҳи Техрон, - 1400 х. қ. С.233-234.
10. Нуреев Р.М. Экономическая компаративистика (Сравнительный анализ экономических систем). Москва: Крокс, 2021. С.114-139.
11. Нуреев Р.М. Экономический строй докапиталистических формаций (Диалектика производительных сил и производственных отношений). – Душанбе: Дониш, 1989. С.159.
12. Саидмуродзода Л.Х. К вопросу об изучении истории экономической мысли таджикского народа //Экономика Таджикистана, №3, 2023. С. 43.
13. Саидмуродзода Л.Х. К вопросу предыстории экономической мысли таджикского народа: «Авеста» и Заратуштра //Экономика Таджикистана, №2, 2024. С. 35-44.
14. Эронӣ Диншох. Ахлоқи Эрони бостон. – Бумбай: Интишороти зардуштиёни эронии Бумбай, 1932. С.45.

Сведение об авторах:

Саидмуродзода Лутфулло Хабибулло - д.э.н., член-корреспондент Национальной академии наук Таджикистана, зав.отделом Института экономики и демографии НАНТ.

Холова Шарофаи - научный сотрудник Института экономики и демографии Национальной академии наук Таджикистана.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Саидмуродзода Лутфулло Хабибулло - доктори илми иқтисодӣ, узви вобастаи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, мудири шӯъбаи Пажӯҳишгоҳи иқтисод ва демографияи Академияи илмҳои Тоҷикистон.

Холова Шарофат - ходими илмии Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон.

Information about the authors:

Saidmurodzoda Lutfullo Habibullo - Doctor of Economic Sciences, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Tajikistan, Head of the Department of the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of Tajikistan.

Kholova Sharofat - Research Fellow of the Institute of Economics and Demography of the National Academy of Sciences of Tajikistan.

УДК:338.459

МУШКИЛОТ ВА РОҶҶОИ ҲАЛЛИ ОНҶО ДАР РУШДИ СОҶИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА ДАР КИШВАРҶОИ Рӯ БА ТАРАҚҚӢ**Хайрзода Ш.Қ.****Файзулоев Х.П.**

***Аннотатсия.** Мақолаи мазкур ба таҳлили мушкилот ва роҳҳои ҳалли онҳо дар рушди соҳибкории хурд ва миёна дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ бахшида шудааст. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва дигаргуниҳои иқтисодӣ, СХМ унсуре муҳими рушди иқтисодӣ, ташикили ҷойҳои корӣ ва паст кардани сатҳи камбизоатӣ мебошад. Аммо, корхонаҳои хурду миёна бо мушкилоти зиёде рӯ ба рӯ мешаванд, ба монанди дастрасии маҳдуд ба маблағгузорӣ, андозҳои баланд, ва набудани малакаҳои соҳибкорӣ. Муаллиф дар мақола монеаҳои асосии рушди СХМ-ро баррасӣ мекунад ва инчунин тавсияҳо оид ба беҳтар кардани фазои соҳибкорӣ, аз ҷумла оптимизатсияи низоми андоз, беҳтар кардани инфрасохтори молиявӣ, рушди таҳсилот ва омӯзиши касбиро пешниҳод мекунад. Ба таҳлили таҷрибаи байналмилалӣ, ки метавонад барои кишварҳои рӯ ба тараққӣ мутобиқ карда шавад, диққати махсус дода мешавад. Дар асоси таҳлили гузаронидашуда як қатор қарорҳо пешниҳод карда мешаванд, ки ба рушди устувори соҳибкории хурду миёна дар шароити номуайяний ва мушкилоти иқтисодӣ мусоидат мекунанд.*

***Калимаҳои калидӣ:** соҳибкории хурд ва миёна, кишварҳои рӯ ба тараққӣ, рушди иқтисодӣ, фаъолияти соҳибкорӣ, маблағгузори соҳибкорӣ, фазои соҳибкорӣ, таҷрибаи байналмилалӣ, навоарӣ дар соҳибкорӣ*

***Барои иқтибос:** Хайрзода, Ш. Қ. Мушкилот ва роҳҳои ҳалли онҳо дар рушди соҳибкории хурду миёна дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ / Ш. Қ. Хайрзода, Х. П. Файзулоев // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – №. 1(44). – С. 27-36.*

ПРОБЛЕМЫ И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ В РАЗВИТИИ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА В РАЗВИВАЮЩИХСЯ СТРАНАХ**Хайрзода Ш.Қ.****Файзулоев Х.П.**

***Аннотация.** Статья посвящена анализу проблем и путей их решения в развитии малого и среднего бизнеса в развивающихся странах. В условиях глобализации и экономических трансформаций МСБ является важным элементом экономического роста, создания рабочих мест и снижения уровня бедности. Однако малые и средние предприятия сталкиваются с множеством трудностей, таких как ограниченный доступ к финансированию, высокие налоги, неэффективность государственных институтов и недостаток предпринимательских навыков. В статье рассматриваются основные препятствия на пути развития МСБ, а также предлагаются рекомендации по улучшению делового климата, включая оптимизацию налоговой системы, улучшение финансовой инфраструктуры, развитие образования и профессиональной подготовки. Особое внимание уделено анализу международного опыта, который может быть адаптирован для стран с развивающейся экономикой. На основе проведенного анализа предлагается ряд решений, способствующих устойчивому развитию малого и среднего бизнеса в условиях неопределенности и экономических вызовов.*

Ключевые слова: *Малый и среднее предпринимательство, развивающиеся страны, экономический рост, предпринимательская активность, финансирование бизнеса, бизнес-климат, международный опыт, инновации в бизнесе.*

PROBLEMS AND SOLUTIONS IN THE DEVELOPMENT OF SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES IN DEVELOPING COUNTRIES

Khairzoda Sh.K.

Fayzuloev H.P.

Annotation. *The article is devoted to the analysis of problems and ways to solve them in the development of small and medium-sized businesses in developing countries. In the context of globalization and economic transformations, SMEs are an important element of economic growth, job creation and poverty reduction. However, small and medium-sized enterprises face many difficulties, such as limited access to finance, high taxes, inefficient government institutions and a lack of entrepreneurial skills. The article examines the main obstacles to the development of SMEs, and also offers recommendations for improving the business climate, including optimizing the tax system, improving financial infrastructure, and developing education and vocational training. Special attention is paid to the analysis of international experience, which can be adapted for countries with developing economies. Based on the analysis, a number of solutions are proposed that contribute to the sustainable development of small and medium-sized businesses in conditions of uncertainty and economic challenges.*

Keywords: *Small and medium-sized enterprises, developing countries, economic growth, entrepreneurial activity, business financing, business climate, international experience, business innovations.*

Гузориши масъала. Сарфи назар аз аҳамияти худ, соҳибкории хурду миёна дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ бо мушкилот ва монеаҳои сершумор рӯ ба рӯ мешаванд, ки ба фаъолияти бомуваффақият ва тавсеаи тичорати онҳо ҳалал мерасонанд. Дар таҳқиқот мушкилоти асосии соҳибкории хурду миёна дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ ва инчунин роҳҳои имконпазири рафъи онҳоро дида мебароем.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар таҳқиқотҳои масъалаҳои рушди соҳибкории хурду миёна дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ дар асарҳои олимони хориҷӣ ва ватанӣ акс ёфтанд: Аминов И., Виленский А., Зиганшина А.И., Коротина Н.Ю., Комилов Ҷ.С., Низомова Т.Д., Саидмуродов Л.Х., Раҳимзода Ш., Шомуродов Ф., Хайруллоева А.И. ва дигарон.

Мақсади мақола - омӯзиши мушкилотҳо ва монеаҳо дар рушди соҳибкории хурду миёна дар кишварҳои рӯ

ба тараққӣ ва пешниҳоди роҳҳои ҳалли онҳо, ба ҳисоб меравад.

Мухтавои асосии мавод. Соҳибкории хурд ва миёна дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ унсури муҳими сохтори иқтисодӣ мебошад, зеро он дар ташкили ҷойҳои корӣ, ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ ва ҳамгирии иҷтимоӣ нақши калидӣ дорад. Соҳибкории хурд ва миёна дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ муҳаррики рушди иқтисодӣ, навоарӣ ва суботи иҷтимоӣ мебошад. Аммо, барои рушди самараноки он муаммоҳои назаррас, аз ҷумла монеаҳои марбут ба дастрасӣ ба маблағгузорӣ, маориф, инфрасохтор ва механизмҳои ҳуқуқӣ бояд бартараф карда шаванд. Дастгирии системавӣ аз ҷониби давлат ва созмонҳои байналмилалӣ, инчунин рушди ташаббусҳои маҳаллӣ метавонад шароити рушд ва шукуфоии соҳибкории хурду миёнаро ба таври назаррас беҳтар созад, ки ба иқтисодиёти устувортар ва некӯаҳволии бештари иҷтимоӣ оварда расонад.

Сохибкориҳои хурду миёна дар аксари кишварҳои дунё маҳаки асосии рушди ҷомеа буда, ҳиссаи он дар ММД, шуғли аҳоли ва ташаккули буҷет зиёда аз нисфи ташкил медиҳад. Он дар ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ низ нақши муҳим дорад. Бинобар ин, дар стратегияи барномаҳои рушди иқтисодии кишварҳо ба ин самт диққати хоса дода шуда, барои таъмини пешрафти он шароити мусоид фароҳам оварда мешавад.[1, с.88]

Кишварҳои рӯ ба тараққӣ давлатҳои камдаромад ва миёна мебошанд, ки дар қараёни рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ барои бехтар кардани шароити зиндагии аҳоли талош мекунанд. Рӯйхати кишварҳои рӯ ба тараққӣ вобаста ба таснифоти истифодашуда метавонад фарқ кунад (масалан, тибқи маълумоти Бонки Ҷаҳонӣ, СММ ё Ҳазинаи байналмилалӣ асбӯр). Бо вучуди ин, дар маҷмӯъ, кишварҳои рӯ ба тараққӣ давлатҳоеро дар бар мегиранд, ки ба категорияи кишварҳои пешрафта, ба монанди ИМА, Ҷопон, Олмон ва дигар иқтисодҳои пешрафта дохил намешаванд.

Хусусиятҳои таснифи кишварҳои рӯ ба тараққӣ:

1.Даромади паст ва миёна: кишварҳои рӯ ба тараққӣ одатан ММД ба ҳар сари аҳоли

доранд, ки нисбат ба кишварҳои пешрафта хеле пасттаранд.

2.Раванди саноат: бисёре аз ин кишварҳо аз раванди саноатикунӣ ва урбанизатсия мегузаранд.

3.Вобастагӣ аз соҳаи кишоварзӣ: дар баъзе кишварҳои рӯ ба тараққӣ кишоварзӣ як баҳши асосии иқтисодӣ боқӣ мемонад.

4.Мушкилот дар дастрасӣ ба маориф ва тандурустӣ: кишварҳои рӯ ба тараққӣ аксар вақт бо мушкилот дар соҳаи маориф, тандурустӣ, инфрасохтор ва хидматрасонии иҷтимоӣ рӯ ба рӯ мешаванд.

Таснифот аз рӯи сатҳи даромад (тибқи маълумоти Бонки Ҷаҳонӣ):

Бонки ҷаҳонӣ кишварҳоро ба гурӯҳҳои зерин тақсим мекунанд:

1. Кишварҳои камдаромад;
2. Кишварҳои даромади миёна (аз миёна ва аз миёна боло);
3. Кишварҳои даромади баланд (онҳо аллакай кишварҳои пешрафта мебошанд).

Дар ҷадвали 1 рӯйхати кишварҳое оварда шудааст, ки аксар вақт ҳамчун кишварҳои рӯ ба тараққӣ тасниф карда мешаванд (ҷадвали 1.).

Ҷадвали 1. - Рӯйхати кишварҳои рӯ ба тараққӣ тибқи маълумоти Бонки Ҷаҳонӣ

№	Кишварҳои рӯ ба тараққӣ тибқи маълумоти Бонки Ҷаҳонӣ
Африқо	
1.	Нигерия
2.	Ҷумҳурии Ҷануби Африқои
3.	Кения
4.	Миср
5.	Гана
6.	Эфиопия
7.	Уганда
8.	Танзания
9.	Аҷазоир
10	Сенегал
Осиё	
1.	Ҳиндустон

2.	Покистон
3.	Бангладеш
4.	Шри-Ланка
5.	Индонезия
6.	Филиппин
7.	Ветнам
8.	Мянма
Амрикои Лотинӣ	
1.	Бразилия
2.	Мексика
3.	Аргентина
4.	Колумбия
5.	Перу
6.	Чили
7.	Парагвай
8.	Эквадор
9.	Коста-Рика
10	Гондурас
Шарқи наздик	
1.	Эрон
2	Ироқ
3	Сурия
4	Яман
5	Урдун
6	Лубнон
7	Афғонистон
Океания	
1	Папуа –Гвинеяи Нав
2	Фичи
3	Қазираҳои Соломон
4	Вануату
5	Кирибати

Сарчашма: Таҳияи муаллиф. Дар асоси маълумотҳои сайти расмӣи Бонки Ҷаҳонӣ <https://data.worldbank.org/country>

Рӯйхати кишварҳое, ки ба категорияи кишварҳои рӯ ба инкишоф дохил мешаванд, вобаста ба омилҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ метавонанд тағйир шаванд, аммо кишварҳои дар боло зикршуда қисми асосии гурӯҳи кишварҳои рӯ ба инкишоф аз рӯи таснифоти ҷаҳонӣ мебошанд.

Ҷаҳонишавии иқтисодӣ падидаи назариявӣ нест, ки танҳо ба якчанд

бозигарони ҷудоғонаи иқтисодӣ таъсир мерасонад. "Дар чанд соли охир дар бисёр соҳаҳо ва дар чанд кишвари пешрафтаи саноатӣ таъкид гардид, ки таъмини ҳифзи ҷойҳои корӣ ва рушди корхонаҳо бе назардошти омилҳои гуногуни рушд ғайриимкон аст. Воридшавии рақибони камхарҷ ба баъзе бозорҳо қори бисёр корхонаҳои хурд ва ҳатто зинда мондани

онҳоро дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ душвор мегардонад"[2]. Аз ин рӯ соҳибкори хурд ва миёна омили муҳимтарини рушди иқтисодӣ, ташкили ҷойҳои корӣ ва рушди устувор дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ мебошад.

Стратегияи рушди соҳибкори хурд ва миёна ҳатман ба кишвар ва заминаи мушаххас хос аст. Ҳар як кишвар бо мушкилот, имкониятҳо ва афзалиятҳои ислохот рӯ ба рӯ мешавад. Захираҳое, ки барои амалисозии соҳибкори хурд ва миёна мавҷуданд, аз рӯи кишварҳо фарқ мекунанд ва натиҷаҳои бадастомада наметавонанд яхела бошанд. Маълум аст, ки хусусиятҳои ширкат рақобатпазирии онро муайян мекунанд, алахусус хусусиятҳои ба монанди

самаранокии менеҷмент ва самаранокии истифодаи захираҳо, муайян ва қобилияти пайваст кардани даромаднокӣ ва афзоиши иқтидорҳои истеҳсолӣ (яъне тасмими сармоягузорӣ) ва қобилияти навоарӣ бо мақсади такмил додани технология ва ташкили тиҷорат ва ба ин васила баланд бардоштани самаранокӣ. [3, с.75].

Сарфи назар аз аҳамияти худ, соҳибкорон бо мушкилот ва монеаҳои сершумор рӯ ба рӯ мешаванд, ки ба фаъолияти бомуваффақият ва тавсеаи тиҷорати онҳо ҳалал мерасонанд. Дар таҳқиқот мушкилоти асосии СХМ дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ ва инчунин роҳҳои имконпазири рафъи онҳоро дида мебароем.

Ҷадвали 2. - Мушкилоти асосии СХМ дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ ва роҳҳои рафъи онҳо

№	Муаммоҳо ва монеаҳо, ки ба рушди соҳибкори хурд миёна ҳалал мерасонанд	Сабабҳои пайдоиши муаммоҳо	Роҳҳои ҳалли муаммоҳо
1.	Набудани дастрасӣ ба маблағгузорӣ	- Меъёрҳои фоизи баланд ва талаботи саҳт - Набудани гарав - Саводнокии маҳдуди молиявӣ	Барои ҳалли ин мушкилот, эҷоди механизмҳои молиявии дастрас ва чандир, аз қабili маблағгузори хурд, субсидияҳои давлатӣ ва барномаҳои кафолати қарз зарур аст.
2.	Монеаҳои бюрократӣ ва мураккабии муҳити танзимкунанда	- Тартиби мураккаби бақайдгирӣ ва иҷозатномадихӣ; - Андозҳои баланд ва хароҷоти маъмурӣ; - Набудани ҳифзи ҳуқуқӣ	Барои рафъи ин монеаҳо соддагардони расмиёти бақайдгирии соҳибкорӣ, ислоҳоти низоми андоз ва ташкили низоми самараноки ҳифзи ҳуқуқӣ зарур аст.
3.	Набудани кадрҳои баландихтисос	Маълумоти нокифоя ва таълими кадрҳо	Ҳалли он метавонад татбиқи барномаҳои таълими касбӣ, ҳамкорӣ бо муассисаҳои таълимӣ барои беҳтар кардани сифати таълими кадрҳо ва фароҳам овардани шароити ҷолибтари кор барои нигоҳ доштани кормандон бошад.
5.	Инфрасохтори бесамар	Мушкилот бо инфрасохтори нақлиётӣ ва логистикӣ	Ҳалли ин мушкилот сармоягузорӣ ба инфрасохтор, беҳтар кардани

		• Дастрасии маҳдуд ба барқ ва интернет • Низомҳои муоширати бесамар	нақлиёт, нерӯи барқ ва алоқаи интернетро талаб мекунад, ки ба СХМ барои самараноктар ва васеътар кор кардан кӯмак мекунад.
6.	Сатҳи пасти инноватсия ва ақибмонии технологӣ	• Набудани дастрасӣ ба технологияҳои нав; • Дастгирии сусти навоарӣ • Имкониятҳои маҳдуд барои таҳқиқоти илмӣ	Барои ҳалли ин монеа, рушди экосистемаҳои инноватсионӣ, дастгирии стартапҳо ва татбиқи барномаҳои маблағгузори давлатӣ, ки ба рушди технология нигаронида шудаанд, муҳим аст.
7.	Монеаҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ	• Нобаробарии гендерӣ • Стереотипҳо ва нақшҳои анъанавӣ	Кӯшишҳо барои рафъи монеаҳои фарҳангӣ, дастгирии баробарӣ ва фарогирӣ дар соҳибкорӣ ва эҷоди барномаҳое, ки ба дастгирии занон ва ҷавонон дар тичорат нигаронида шудаанд, заруранд.

Сарчашма: таҳияи муаллиф.

Яке аз мушкилоти асосии СХМ дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ дастрасии маҳдуд ба маблағгузорӣ мебошад. Соҳибкори хурду миёна аксар вақт дар ҷалби сармоя бо мушкилот рӯ ба рӯ мешаванд, ки рушд ва афзоиши онҳоро душвор мегардонад. Сабабҳои ин метавонад чунин бошад:

➤ Меъёрҳои фоизии баланд ва талаботҳои саҳт: муассисаҳои молиявӣ, ба монанди бонкҳо, барои пешниҳоди қарзҳо фоизи баланд ва шартҳои саҳтро талаб мекунанд, ки маблағҳои қарзиро барои СХМ гарон ва душвор мегардонанд;

➤ Набудани гарав: СХМ дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ аксар вақт барои гирифтани қарз дороиҳо ё гаравҳои кофӣ дода наметавонанд. Бонкҳо ва дигар муассисаҳои молиявӣ одатан омода нестанд, ки бидуни амнияти бозғатимод таваккал кунанд;

➤ Саводнокии маҳдуди молиявӣ: Бисёре аз соҳибкорон дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ барои идоракунии самараноки молия дониши зарурӣ надоранд, ки ҳамкориҳои онҳоро бо муассисаҳои молиявӣ ва дарёфти

манбаъҳои мутаносиби маблағгузорӣ душвор мегардонад.

Барои ҳалли ин мушкилот, пешниҳоди механизмҳои молиявии дастрас ва чандир, аз қабилҳои маблағгузори хурд, субсидияҳои давлатӣ ва барномаҳои кафолати қарз зарур аст.

Соҳибкориҳои хурду миёна дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ бо монеаҳои баланди бюрократӣ рӯ ба рӯ мешаванд, ки қобилияти фаъолияти зуд ва самараноки онҳоро маҳдуд мекунанд. Ба ин монеаҳо дохил мешаванд:

➤ Расмиёти мураккаби бақайдгирӣ ва иҷозатномадихӣ: раванди бақайдгирии соҳибкорӣ метавонад тӯлонӣ ва мураккаб бошад, ки соҳибкоронро аз оғози расмии соҳибкориҳои худ дур мекунад ва онҳоро маҷбур мекунад, ки ғайрирасмӣ фаъолият кунанд.

➤ Андозҳои баланд ва хароҷоти маъмурӣ: низомҳои мураккаби андоз ва хароҷоти баланди маъмурӣ метавонанд барои СХМ монеаи назаррас бошанд. Бисер кишварҳо дорои низоми мураккаби андоз бо пардохтҳои сершумор ва ӯҳдадориҳои андоз

мебошанд, ки пешбурди тичоратро душвор мегардонанд.

➤ Набудани ҳифзи ҳуқуқӣ: дар баъзе кишварҳои рӯ ба тараққӣ, низоми ҳуқуқӣ метавонад бесамар бошад, ки боиси хавфҳо барои соҳибкорон вобаста ба ҳифзи моликияти зеҳнӣ, шартномавӣ ва ҳалли баҳсҳо мегардад.

Барои рафъи ин монеаҳо соддагардонию расмиёти бақайдгирии соҳибкорӣ, ислоҳоти низоми андоз ва ташкили низоми самараноки ҳифзи ҳуқуқӣ зарур аст.

Яке аз мушкилоте, ки СХМ дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ дучор меояд, норасоии коргарони баландихтисос мебошад бо сабабҳои зерин:

➤ Маълумоти нокифоя ва омӯзиши кадрҳо: дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ, низоми маориф метавонад сифати зарурии тайер кардани мутахассисонро барои кор дар соҳибкорию хурд ва миёна таъмин накунад.

➤ Хуруҷи кадрҳо: дар баъзе кишварҳо, мутахассисони баландихтисос, бахусус дар соҳаи технология ва муҳандисӣ, аксар вақт дар хориҷа имкониятҳо меҷӯянд, ки ин норасоии истеъдодҳоро дар кишвар афзоиш медиҳад.

➤ Сатҳи баланди гардиш: барои соҳибкорию хурд аксар вақт нигоҳ доштани кормандон душвор аст, алахусус дар шароити музди кам ва набудани имкониятҳои касб.

Ҳалли он метавонад татбиқи барномаҳои таълими касбӣ, ҳамкорӣ бо муассисаҳои таълимӣ барои беҳтар кардани сифати таълими кадрҳо ва фароҳам овардани шароити ҷолибтари кор барои нигоҳ доштани кормандон бошад.

Бисёре аз кишварҳои рӯ ба тараққӣ бо мушкилоти марбут ба инфрасохтори нокифоя ё кӯҳна рӯ ба рӯ мешаванд, ки ин ба рушди соҳибкорию хурд ва миёна низ таъсир мерасонад:

➤ Мушкилот бо инфрасохтори нақлиётӣ ва логистикӣ: ҳолати бади роҳҳо, алоқаи ноустувори нақлиёт ва хидматрасонии

гаронбаҳои логистикӣ таҳвили молҳо ва хидматҳоро душвор мегардонад.

➤ Дастрасии маҳдуд ба нерӯи барқ ва интернет: барои соҳибкорон, махсусан дар минтақаҳои дурдаст, дастрасӣ ба нерӯи барқ ва хидматҳои интернетӣ метавонад маҳдуд бошад. Ин пешбурди соҳибкориро душвор мегардонад, алахусус дар соҳаҳои, ки технологияи баланд ё кори шабонарӯзиро талаб мекунанд.

➤ Низомҳои бесамари коммуникатсионӣ: дар баъзе кишварҳо, мушкилоти дастрасӣ ба низомҳои муассир ва арзон барои рушди соҳибкорӣ низ монеа мебошанд.

Ҳалли ин мушкилот сармоягузорию ба инфрасохтор, беҳтар кардани нақлиёт, нерӯи барқ ва алоқаи интернетро талаб мекунанд, ки ба СХМ барои самараноктар ва васеътар кор кардан кӯмак мекунанд.

Бисёре аз корхонаҳои хурду миёна дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ бо ақибмонии технологӣ рӯ ба рӯ мешаванд, ки рақобат бо корхонаҳои калон ё ширкатҳои хориҷиро душвор мегардонад. Сабабҳои ин метавонанд инҳо бошанд:

➤ Набудани дастрасӣ ба технологияҳои нав: корхонаҳои хурду миёна аксар вақт аз сабаби хароҷоти зиёди таҷҳизот ва омӯзиши кормандон наметавонанд технологияҳои наватаринро татбиқ кунанд.

➤ Дастгирии сусти инноватсия: кишварҳои рӯ ба тараққӣ аксар вақт механизмҳои дастгирии равандҳои инноватсионӣ, аз қабили грантҳои давлатӣ, маблағгузорию венчурӣ ё инкубаторҳои тичоратиро надоранд.

➤ Имкониятҳои маҳдуд барои таҳқиқоти илмӣ: дар баъзе кишварҳо таҳқиқот ва коркардҳои илмӣ ба кадрҳои кофӣ маблағгузорию карда намешаванд, ки имкониятҳоро барои эҷоди маҳсулот ва хидматҳои нав маҳдуд мекунанд.

Барои ҳалли ин монеа, рушди экосистемаҳои инноватсионӣ, дастгирии стартапҳо ва татбиқи барномаҳои

маблағгузори давлатӣ, ки ба рушди технология нигаронида шудаанд, муҳим аст.

Баъзе кишварҳои рӯ ба тараққӣ монеаҳои фарҳангӣ ва иҷтимоӣ доранд, ки метавонанд рушди соҳибкорӣ хурд ва миёнаро маҳдуд кунанд:

- Нобаробарии гендерӣ: замон дар баъзе кишварҳо бо дастрасии маҳдуд ба маблағгузорӣ ва захираҳо барои пешбурди соҳибкорӣ рӯ ба рӯ мешаванд. Ин имкониятҳо ва потенциали онҳоро дар соҳаи соҳибкорӣ коҳиш медиҳад.

- Стереотипҳо ва нақшҳои анъанавӣ: дар баъзе кишварҳо, стереотипҳои иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ташаббусҳои соҳибкоро маҳдуд мекунад, алахусус дар байни ҷавонон ва занон.

Кӯшишҳо барои рафъи монеаҳои фарҳангӣ, дастгирии баробарӣ ва фарогирӣ дар соҳибкорӣ ва эҷоди барномаҳое, ки ба дастгирии занон ва ҷавонон дар тичорат нигаронида шудаанд, заруранд.

Соҳибкорӣ хурд ва миёна дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ бо мушкилот ва монеаҳои зиёде рӯ ба рӯ мешаванд, аз ҷумла дастрасии маҳдуд ба маблағгузорӣ, мушкилоти бюрократӣ, норасоии кадрҳои баландхатисос, инфрасохтори нокифоя ва ақибмонии технологӣ. Барои ҳалли ин мушкилот, ислоҳоти ҳамаҷониба барои беҳтар кардани шароити соҳибкорӣ, ташкили низоми муассири молиявӣ, навсозии инфрасохтор ва дастгирии инноватсия зарур аст. Давлатҳо ва созмонҳои байналмилалӣ бояд корхонаҳои хурду миёнаро фаъолон дастгирӣ кунанд ва ба онҳо дар баргараф кардани ин монеаҳо ва мусоидат ба рушди устувори онҳо кӯмак расонанд.

Пас аз таҳқиқи мушкилоти рушди соҳибкорӣ хурд ва миёна мо тавсияҳо оид ба беҳтар кардани фазаи соҳибкорӣ дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ пешниҳод менамоем:

1. Мутаносибкунии низоми андоз:

- ✓ Содда кардани конунгузори андоз: ҷорӣ намудани қоидаҳои соддатар ва соддатари андоз, паст кардани монеаҳои

маъмурӣ ва расмиёти барзиёди бюрократӣ барои соҳибкорӣ хурд ва миёна.

- ✓ Имтиёзҳо ва ҳавасмандгардониҳои андоз: Пешниҳоди имтиёзҳои андоз дар марҳилаи ибтидоии рушди соҳибкорӣ, алахусус барои корхонаҳои инноватсионӣ ва иҷтимоӣ ва корхонаҳое, ки дар деҳот ва минтақаҳои дурдаст ҷойҳои корӣ эҷод мекунанд.

- ✓ Чандирии андозбандӣ: Ҷорӣ намудани низоми прогрессивии андоз, ки дар он корхонаҳои хурду миёна, ки дар марҳилаҳои аввали рушд қарор доранд, андозҳои камтарро пардохт мекунанд ва меъер бо афзоиши даромад зиёд мешавад.

- ✓ Содда кардани низоми ҳисоботдиҳӣ: Таҳияи шаклҳои соддакардашудаи ҳисоботдиҳӣ барои соҳибкорӣ хурд ва миёна, ки вақт ва захираҳои заруриро барои иҷрои ӯҳдадориҳои андоз коҳиш медиҳад.

2. Тақмили инфрасохтори молиявӣ:

- ✓ Дастрасӣ ба маблағгузорӣ: Рушди воситаҳои молиявии дастрас барои СХМ, аз қабили маблағгузори хурд, сармоягузори венчурӣ ва иҷтимоӣ, ташкили фондҳои давлатӣ ва хусусии дастгирии соҳибкорон.

- ✓ Кафолатҳо ва субсидияҳо: Таъсиси барномаҳои кафолати давлатӣ барои қарзҳо ба корхонаҳои хурду миёна, ки хавфҳоро барои бонкҳо коҳиш медиҳад ва дастрасии захираҳои қарзиро барои соҳибкорон зиёд мекунад.

- ✓ Рақамикунонии хизматрасониҳои молиявӣ: Рушди платформаҳои онлайнӣ барои хизматрасониҳои молиявӣ, аз ҷумла пардохтҳои электронӣ, қарзҳои рақамӣ ва суғурта, ки ба соҳибкорӣ хурд имкон медиҳад, ки қараёни молиявиро самараноктар идора кунанд.

- ✓ Баланд бардоштани саводнокии молиявӣ: гузаронидани барномаҳои таълимӣ барои соҳибкорон оид ба идоракунии молия, қарздиҳӣ, андозбандӣ ва сармоягузорӣ.

3. Рушди маориф ва таълими касбӣ:

✓ Сармоягузорӣ ба таълим ва омӯзиш: таҳияи барномаҳо ва курсҳои махсуси таълимӣ барои соҳибкорон, ки ба рушди малакаҳои идоракунии ва соҳибкорӣ, аз ҷумла маркетинг, идоракунии молиявӣ, ва технологияҳои инноватсионӣ.

✓ Шарикӣ бо бахши хусусӣ: Ҷорӣ намудани курсҳои амалӣ ва таҷрибаомӯзӣ дар доираи муассисаҳои таълимӣ, дар ҳамкорӣ бо соҳибкорон ва ширкатҳои муваффақ, ки ба донишҷӯён имкон медиҳад, ки таҷрибаи воқеӣ ба даст оранд.

✓ Омӯзиши малакаҳои рақамӣ: баланд бардоштани сатҳи саводнокии рақамӣ дар байни соҳибкорон ва кормандон, аз ҷумла омӯзиши истифодаи технологияҳои муосир дар тичорат (масалан, идоракунии интернет, маркетинги васоити ахбори иҷтимоӣ, истифодаи таҳлили маълумот).

✓ Дастгирии мураббигӣ ва инкубаторҳои тичорӣ: Эҷоди инкубаторҳои тичорӣ, суръатбахшҳо ва барномаҳои мураббигӣ, ки ба соҳибкорои навкор кӯмак мекунанд, ки аз ҳамкорон ва коршиносони ботаҷриба дастгирӣ ва дониш гиранд.

✓ Барномаҳо барои ҷавонон ва занон: барномаҳои махсус барои дастгирии

соҳибкорӣ дар байни ҷавонон ва занон, фароҳам овардани шароит барои ҷалби онҳо ба соҳибкорӣ тавассути ташаббусҳои таълимӣ ва амалӣ.

4. Такмили умумии фазои соҳибкорӣ:

✓ Содда кардани расмиёти бақайдгирии соҳибкорӣ: кам кардани вақт ва хароҷоти бақайдгирии соҳибкорӣ, ташкили платформаҳои онлайн барои бақайдгирии корхонаҳо, содда кардани расмиёти гирифтани иҷозатномаҳо ва литсензияҳо.

✓ Рушди инфрасохтор: беҳтар кардани инфрасохтори ҷисмонӣ ва рақамӣ (роҳҳо, коммуникатсияҳо, интернет) барои самараноктар пешбурди соҳибкорӣ, махсусан дар минтақаҳои дурдаст ва деҳот.

✓ Ҳимояи моликият: тақвияти ҳифзи моликияти зеҳнӣ ва ҳуқуқи соҳибкорон, мубориза бо коррупсия ва ғайриқонунӣ, ки эътимодно ба фазои тичорат афзоиш медиҳад.

Ин тавсияҳо ба фароҳам овардани шароити мусоид барои рушд ва рушди устувори соҳибкории хурду миёна дар кишварҳои рӯ ба тараққӣ, инчунин ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ ва ташкили ҷойҳои корӣ мусоидат мекунанд.

Адабиёт

1. Низомова Т.Д., Муллоев П.Н. Основные барьеры развития малого и среднего предпринимательства и пути их преодоления в Республике Таджикистан на современном этапе [Текст] / Т.Д. Низомова, П.Н. Муллоев // Экономика Таджикистана. – Душанбе: ТГУК, 2020. – № 4 (1). – С. 87-96. ISSN: 2310-3957.
2. Нугон П. Кризис глобализации: место возникновения второго мира и третий мир // Геополитический обзор, 2010. -Июль. - № 110. - С. 75.
3. Раҳимзода Ш.М. Соҳибкории хурду миёна - маҳаки асосии рушд. Паёми ДДСБСТ. Бахши илмҳои ҷамъиятӣ. Хучанд, 2016-С.32-42 <http://soc.vestnik.tj/tj/arhiv/arhiv2018/item/>
4. Романович Л.Г., Евтушенко Е.И., Романович М.А. Малый бизнес сферы инноваций в условиях глобализации // Вестник Белгородского государственного технологического университета им. ВГ Шухова. – 2015. - № 6. - С. 287-290
5. Сагаффо Б.М. Факторы развития малых предприятий в экономике развивающихся стран // Вестник ГУУ. 2018. №12. URL: <https://cyberleninka.ru/> (дата обращения: 29.10.2024).
6. Сайти расмии Бонки Ҷаҳонӣ, захираи электронӣ: <https://data.worldbank.org/country>, санаи мурочиат: 17.10.2024.

7. Audra Bianca. Reasons Why Small Businesses are Important // The Houston Chronicle. 2015. URL: <http://smallbusiness.chron.com/reasons-smallbusinesses-important-54131.html> (дата обращения: 21.09.2024)

8. Four global experience to support SME development. URL: <http://www.globalsmes.org/html/index.php?func=about&lan=en> (дата обращения: 21.09.2024)

Маълумот оид ба муаллифон:

Хайрзода Шукрулло Қурбоналӣ - д.и.и., профессор, ректори Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, Данғара,

Файзулоев Ҳокимҷон Пардаевич - ассистенти Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, х.Борбад 48/5, тел: 987888817, E-mail:fayzuloev.hokim@mail.ru

Сведения об авторах:

Хайрзода Шукрулло Курбонали - д.э.н., профессор, ректор Дангаринского государственного университета. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, Дангара

Файзулоев Ҳокимҷон Пардаевич - ассистент Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г.Душанбе, п. Борбад 48/5, тел: 987888817 E-mail:fayzuloev.hokim@mail.ru

Information about the authors:

Khairzoda Shukrullo Kurbonali - Doctor of Economics, Professor, Rector of Dangara State University. Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dangara

Fayzuloev Khokimjon Pardaevich - assistant International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad 48/5, tel: 987888817 E-mail: fayzuloev.hokim@mail.ru

УДК 334.72

МАЛЫЕ ЮРИДИЧЕСКИЕ ЛИЦА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ В РЕГИОНАЛЬНОМ РАЗРЕЗЕ

Аминов И.

Аминов Ф.И.

Набиев У.Л.

Аннотация. В статье определяется содержание категории «малые юридические лица». Дается подробный анализ развития малых юридических лиц в Республике Таджикистан. Анализируются тенденции роста малых предприятий, их структура по регионам страны и по формам собственности. Определяются проблемы развития малых предпринимательских структур. Обосновывается необходимость развития сети малых предпринимательских структур при крупных компаниях. Выявляются высокий уровень ликвидации юридических лиц и преграды на пути развития малых юридических лиц. Предлагаются пути их развития. Аргументируется необходимость дальнейшего совершенствования государственной защиты и поддержки малых хозяйствующих субъектов.

Ключевые слова: юридические лица, малые предприятия, зарегистрированные, ликвидированные, регионы, факторы развития, преграды, государственная защита и поддержка.

Для цитирования: Аминов, И. Малые юридические лица в Республике Таджикистан: современное состояние и проблемы развития в региональном разрезе / И. Аминов, Ф. И. Аминов, У. Л. Набиев // Финансово-экономический вестник. – 2025. – No. 1(44). – С. 37-47.

ШАХСОНИ ҲУҚУҚИИ ХУРД ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН: ВАЗЪИ КУНУНӢ ВА МУШКИЛОТИ РУШД ДАР БАҲШИ МИНТАҚАВӢ

Аминов И.

Аминов Ф. И.

Набиев У. Л.

Аннотатсия. Дар мақола мундариҷаи категорияи "шахсони ҳуқуқии хурд" муайян карда мешавад. Таҳлили муфассали рушди шахсони ҳуқуқии хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дода шудааст. Тамоюлҳои рушди корхонаҳои хурд, сохтори онҳо аз рӯи минтақаҳо ва шаклҳои моликият таҳлил карда шудаанд. Мушкилоти рушди сохторҳои хурди соҳибкорӣ ошкор карда шудаанд. Зарурати рушди шабакаи сохторҳои хурди соҳибкорӣ дар назди ширкатҳои калон асоснок карда мешавад. Сатҳи баланди барҳамдиҳии шахсони ҳуқуқӣ ва монеаҳо дар роҳи рушди шахсони ҳуқуқии хурд ошкор карда шудаанд. Роҳҳои рушди корхонаҳои хурд пешниҳод карда шудаанд. Зарурати тақомилу минбаъдаи ҷифзи давлатӣ ва дастгирии субъектҳои хурди хоҷагидорӣ асоснок карда мешавад.

Калимаҳои калидӣ: шахсони ҳуқуқӣ, корхонаҳои хурд, ба қайд гирифташуда, барҳамдодашуда, минтақаҳо, омилҳои рушд, монеаҳо, ҷифзи давлатӣ ва дастгирӣ.

SMALL LEGAL ENTITIES IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN: CURRENT STATE AND PROBLEMS OF DEVELOPMENT IN THE REGIONAL CONTEXT

Aminov I.

Aminov F. I.

Nabiev U. L.

Annotation. The article defines the content of the category small legal entities. The detailed analysis of the development of small legal entities in the Republic of Tajikistan is given. The growth trends of small enterprises, their structure by region and by form of ownership, are analyzed. The problems of development of small entrepreneurial structures are defined. The necessity of developing a network of small business structures in large companies is substantiated. The high level of liquidation of legal entities and obstacles to the development of small legal entities are revealed. The ways of their development are offered. The necessity of further improvement of state protection and support of small business entities is argued.

Keywords: legal entities, small enterprises, registered, liquidated regions, development factors, barriers, state protection and support.

Постановки проблемы. Малые предпринимательские юридические лица играют важную роль в обеспечении рынка товарами, продуктами, услугами и работами. В Республике Таджикистан и ее регионах они развиваются высокими темпами. На пути развития малых юридических лиц имеется немало проблем и преград. Нуждаются в конкретизации роль и место малых хозяйствующих субъектов в обеспечении перехода страны к зеленой экономике. Высоким остается уровень ликвидации юридических лиц. Их развитие в регионах страны происходит неравномерно, они нуждаются в государственной защите и поддержки. Эти проблемы в развитии малых юридических лиц нуждаются в исследовании.

Анализ последних исследований и публикаций. В экономической литературе проблемам малого предпринимательства посвящено немалое количество исследований [4; 5; 6; 7; 8; 9]. В то же время тенденции и проблемы развития малых юридических лиц остаются недостаточно изученными. Существует необходимость в дальнейших исследованиях в этой области.

Цель исследования состоит в обосновании значимости малых юридических лиц для экономики Республики Таджикистан, проведении анализа динамики их роста в региональном контексте, выявлении факторов, ограничивающих их развитие и определении направлений для дальнейшего прогресса в этой области.

Основное содержание статьи

Малое предпринимательство в современных условиях проявляется и развивается в формах малых юридических лиц и индивидуальных предпринимателей. В связи с тем, что в одной статье освещение состояния и имеющихся проблем обеих форм малого предпринимательства является сложной задачей, в данной статье рассмотрим сложившееся состояние и проблемы развития малых юридических лиц в Республике Таджикистан.

Юридическое лицо, как известно, представляет собой организацию или структуру, имеющую юридическую самостоятельность, право заключать сделки, нести ответственность за свои действия, быть истцом и ответчиком в суде.

Юридические лица выступают в формах коммерческих организаций (обществ с ограниченной ответственностью (ООО), акционерных обществ (АО), производственных кооперативов и индивидуальных предпринимателей) и некоммерческих организаций (фондов, ассоциаций и общественных объединений).

Юридические лица классифицируются по различным признакам: размеру, объему доходов, отраслевой принадлежности и т.п. По размеру они делятся на малые юридические лица, средние юридические лица и крупные юридические лица. В некоторых странах выделяются и микропредприятия.

Отнесение юридических лиц к категориям малых, средних и крупных определяется в соответствии с нормативно-правовыми актами. В Республике Таджикистан они определяются в соответствии с Законом «О государственной защите и поддержки предпринимательства в Республике Таджикистан». Названным законом в стране для определения видов предпринимательства используется только один показатель – валовой доход от реализации товаров, продукции, услуг и работ в году.

Так, в законе отмечается: «к субъектам малого предпринимательства относятся индивидуальные предприниматели и юридические лица, валовой доход которых в год составляет до 1000000 (одного миллиона) сомони» [2]. Отметим и то, что законом к субъектам среднего предпринимательства отнесены индивидуальные предприниматели и юридические лица, валовой доход которых в год составляет более 1000000 (1 млн) до 25000000 (25 млн) сомони, а крупным более – 25000000 (25 млн) сомони [2]. Законом в Республике Таджикистан микропредприятия не предусмотрены.

Законом определено, что «к субъектам малого предпринимательства не могут быть отнесены индивидуальные предприниматели и юридические лица, осуществляющие следующую деятельность:

- производство подакцизных товаров;
- поставка алюминия первичного;
- банковская и страховая деятельность;
- деятельность, связанная с управлением инвестиционными фондами;
- профессиональная деятельность на рынке ценных бумаг» [2].

Хотя в упомянутом законе к отнесению хозяйствующих субъектов к категориям малого, среднего и крупного предпринимательства используется только один показатель, т.е. валовой доход от реализации товаров, продукции, услуг и работ. В то же время Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан всех юридических лиц по размеру делят на малые с числом работающих до 30 чел., средние – от 31 до 200 чел., и крупные – более 201 чел. [10].

Рассмотрим основные отличительные особенности и преимущества малых юридических лиц. Они имеют ограниченное количество сотрудников, ограниченный объем годового дохода и осуществляют деятельность в различных, не запрещенных законом, сферах.

Благодаря небольшим объемам хозяйственной деятельности и численности работников малые юридические лица бывают очень гибкими и адаптивными к изменениям рынка и потребительских предпочтений своих клиентов. К преимуществам малых предприятий можно отнести и то, что они ориентированы на местный рынок и обслуживают местных потребителей, т.е. на потребительский рынок товаров и услуг. Необходимо отметить, что роль малых юридических лиц

велика в создании рабочих мест, особенно в районных центрах и сельской местности, где не очень развиты средние и крупные юридические лица. Для регионов Республики Таджикистан одним из важнейших проблем социально-экономического развития является обеспечение занятости местного населения. Малые юридические лица играют ключевую роль в социальной поддержке населения регионов республики. В тех местах, где собственники малых предприятий являются более образованными, особенно в областях инновационных систем и технологий, передовых технологий в сферах производства товаров, оказании услуг, строительстве и т.п., велик вклад малого бизнеса в части развития инновационных решений и внедрения новых идей в производственный процесс. Малые предприятия могут создавать и необходимую конкуренцию между хозяйствующими субъектами, что в конечном итоге может привести к улучшению потребительских свойств и качества товаров и услуг.

Малые юридические лица благодаря своим преимуществам, таким как гибкость (быстрая адаптация к изменениям на рынке), налоговые льготы и государственная защита и поддержка превратились в самые распространённые субъекты предпринимательской деятельности. Об этом свидетельствуют данные таблицы 1.

По данным таблицы 1 видно, что, в 2020 году в республике насчитывалось 28056 юридических лиц, в 2023 г. – 33228 ед. В их структуре основную долю занимают малые предприятия. Так, в 2020 г. их количество составило 22508 ед. или же 80,2 % в общем количестве всех юридических лиц, в 2023 г. приведенные цифры составили соответственно 27689 ед. и 83,3%.

В Республике Таджикистан, принята и реализуется **«Стратегия развития зелёной экономики на 2023–2037 годы»**, главной целью которой является эффективное и рациональное использование природных ресурсов и обеспечение экологического равенства в перспективе [3]. Малые юридические лица играют ключевую роль в реализации названной стратегии. Они быстрее адаптируются к экологическим стандартам и технологиям, производству экологически чистых товаров и услуг и выполнению работ. Они также могут оперативно адаптироваться к переработке отходов производства, недопущению загрязнения окружающей среды, экологическому развитию сельского хозяйства, созданию таких важных секторов экономики, как возобновляемая энергетика, экотуризм и т.д. Они могут быстрее снизить и исключить выброс углеродного газа в воздух, организовать рациональное использование водных ресурсов, полезных ископаемых и т.д. В таких регионах Республики Таджикистан, как ГБАО, Зеравшанская долина и других горных районах можно развивать сеть малых ГЭС, а повсеместно в стране – сеть солнечных электростанций. Таким образом, малое предпринимательство является мощным двигателем и к переходу к «зеленой» стране.

Таблица 1. – Количество и удельные веса зарегистрированных малых юридических лиц по размеру и формам собственности в общем количестве всех юридических лиц по Республике Таджикистан и в ее регионах.

Общее число	.	Ед. измерения.	2020г				2023 г.				2023 в % к 2020			
			всего	в том числе			всего	в том числе			всего	в том числе		
				I	II	III		I	II	III		I	II	III
Всего по республике	юридические лица, всего	единиц	28056	9299	18240	517	33228	9650	22945	633	118,4	103,8	125,8	122,4
	в том числе малые	единиц	22508	4723	17358	427	27689	5160	21993	536	123,0	109,3	126,7	125,5
		в % к общему итогу	80,2	50,8	95,2	82,6	83,3	53,5	95,9	84,7	-	-	-	-
ГБАО	юридические лица, всего	единиц	1289	734	536	19	1542	766	757	19	119,6	104,4	141,2	100,0
	в том числе малые	единиц	1040	505	522	13	1336	575	745	16	128,5	113,9	142,7	123,1
		в % к общему итогу	80,7	68,8	97,4	68,4	86,6	75,1	98,4	84,2	-	-	-	-
Хатлонская обл.	юридические лица, всего	единиц	7932	3116	4784	32	9087	3268	5773	46	114,6	104,9	120,7	143,8
	в том числе малые	единиц	6227	1589	4611	27	7363	1722	5608	33	118,2	108,4	121,6	122,2
		в % к общему итогу	78,5	51,0	96,4	84,4	81,0	52,7	97,1	71,7	-	-	-	-
Согдийская обл.	юридические лица, всего	единиц	8453	2389	5972	92	9928	2464	7351	113	117,4	103,1	123,1	122,8
	в том числе малые	единиц	6823	1073	5691	59	8312	1180	7044	88	121,8	110,0	123,8	149,2
		в % к общему итогу	80,7	44,9	95,3	64,1	83,7	47,9	95,8	77,9	-	-	-	-
г. Душанбе	юридические лица, всего	единиц	5970	1137	4509	324	7310	1194	5730	386	122,4	105,0	127,1	119,1
	в том числе малые	единиц	4926	441	4198	287	6191	488	5362	340	125,7	110,7	127,7	118,5
		в % к общему итогу	82,5	38,8	93,1	88,6	84,7	40,9	93,6	88,1	-	-	-	-
в РРП	юридические лица, всего	единиц	4412	1923	2439	50	5361	1958	3334	69	121,5	101,8	136,7	138,0
	в том числе малые	единиц	3493	1115	2337	41	4488	1195	3234	59	128,5	107,2	138,4	143,9
		в % к общему итогу	79,2	58,0	95,8	82,0	83,7	61,0	97,0	85,5	-	-	-	-

Примечание: I – государственная, II – частная и коллективная, III – иностранная и смешанная (с иностранным участием)

Источник: [10, 11].

В целом малые юридические лица играют ключевую роль в развитии экономики страны, увеличении налоговых поступлений в бюджет городов и районов страны и увеличении денежных поступлений местного населения. Исходя из этого, поддержка малого предпринимательства является одним из основных задач, как для республиканского правительства, так и для правительств ГБАО, областей, городов и районов. Его необходимо поддерживать во всех регионах страны.

Анализ темпов роста числа юридических лиц в регионах также показывает, что темпы роста малых предприятий везде более высокие по сравнению с темпами роста всех юридических лиц. Так, как видно из таблицы 1, в рассматриваемом периоде количество всех хозяйствующих субъектов возросло на 18,3%, а малых – на 23,0%. Приведенные показатели соответственно по регионам составили: в ГБАО – 19,6 и 28,5%, в Хатлонской области – 14,6 и 18,2%, в Согдийской области – 17,4 и 21,8%, в г. Душанбе – 22,4 и 25,7%, в РРП – 121,5 и 128,5%. Более высокому темпу их роста, естественно, способствовали их основные свойства, такие как оперативность, гибкость и адаптируемость в соответствии к изменениям потребностей рынка.

В 2023 г. удельный вес малых юридических лиц в общем их количестве составил 84,7% против 80,2% в 2020 г. При этом цифры в регионах страны существенно отличаются друг от друга. Так, в 2020 г. доля малых юридических лиц в общем их количестве в г. Душанбе была самой высокой – 82,5%. В Согдийской области и ГБАО она составила 80,7%, в РРП – 79,2 %, в Хатлонской области – 78,5%. В 2023 г. удельный вес малых юридических лиц в общем их числе в ГБАО возрос до 86,6%, в Хатлонской области – до 81,0%, в РРП – до 83,7 %, в г. Душанбе – до 84,7% и в Согдийской области – до 83,7%. Это

свидетельствует о возрастании роли и вклада малого предпринимательства во всех регионах республики.

В то же время уменьшение удельного веса средних и крупных субъектов хозяйствования является не очень положительным явлением. Они играют более значимую роль в обеспечении высоких объемов выпускаемых товаров, услуг и работ, а также привлечения незанятого населения в экономику, чем малые юридические лица. Поэтому в республике, в частности во всех регионах, необходимо уделить важное значение вопросу превращения малых юридических лиц в средние и последующем – в крупные. Это должно стать закономерной тенденцией в развитии предпринимательской деятельности.

По данным таблицы 1 видно, что как по стране, так и по ее регионам более высокими темпами развивается число юридических лиц, в том числе и малых в сферах частной и коллективной собственности. Количество государственных малых предприятий увеличивается более низкими темпами. Количество юридических лиц на основе иностранного капитала остается не очень высоким. В то же время сеть последних неравномерно размещена в регионах. Так, в 2023 г. Душанбе насчитывалось 386 таких юридических лиц, в том числе в 340 из них малые. Неплохо развита сеть вышеназванных хозяйствующих субъектов в Согдийской области. В этом плане от среднереспубликанских показателей по числу юридических лиц на основе иностранного и смешанного капитала отстают ГБАО и Хатлонская область. Следует отметить, что развитие сети таких хозяйствующих структур для всех регионов имеет большое значение. Они во многом будут способствовать внедрению передовых технологий по опыту развитых стран мира, в частности в области зеленой и циркулярной экономик.

Говоря о развитии малого предпринимательства в регионах республики, следует отметить, что в структуре малых предприятий велика доля Согдийской области. Так, в 2020 г. она составила 30,3 % к общей численности всех юридически лиц, а в 2023 г. – 33,0%. Данный показатель соответственно по годам по Хатлонской области составил 27,7 и 26,6%, по г. Душанбе – 21,9 и 22,4%, по РРП – 15,5 и 16,2%, по ГБАО – 4,6 и 4,8% [расчеты по данным: 10; 11]. Здесь можно отметить, что уменьшение доли Хатлонской области является не оправданным, которая по численности населения превышает все другие регионы страны. Так, в Хатлонской области состоянию на 1 января 2024 г. проживали 3697,8 млн чел., тогда как в Согдийской области – 2917,3 млн чел., что больше на 26,75% [11]. Регион по количеству малых юридических лиц существенно отстает от северного региона республики. В этой связи в Хатлонской области важно развивать сеть малых предприятий, чтобы увеличить число занятых лиц в экономике. Показатель по республике о фактическом вовлечении трудоспособного населения в экономику, уровень которой в 2023 году составил всего 43,8% [расчет по данным: 11], говорит о необходимости развития числа малых юридических лиц во всех регионах республики в целях повышения уровня занятости населения в них.

В целом сеть малых юридических лиц в республике и ее регионах увеличивается достаточными темпами и имеет положительную тенденцию роста. В то же время существует немало препятствий на пути их развития.

Одним из основных проблем является то, что в республике и ее регионах ежегодно ликвидируется большое их количество. Так, в 2020 г. в республике было ликвидировано 12247 ед. юридических лиц или же 25,7% к общему их числу, а в 2023 г. соответственно

– 16217 ед. и 29,2%. Видно, что увеличилось не только количество ликвидированных юридических лиц, но и их доля.

Количество ликвидированных юридических лиц в ГБАО в 2020 г. составил 3,4% к общему их итогу, в 2023 г. – 4,9 %, в Хатлонской области соответственно по годам – 26,4 и 31,9 %, в Согдийской области – 21,3 и 23,2%, в г. Душанбе – 30,8 и 33,9%, в РРП – 29,0 и 32,4%. Ликвидация определенной части юридических лиц является естественным процессом, но не в таких больших соотношениях. Данная проблема остро стоит во всех регионах республики, особенно в г. Душанбе, РРП и Хатлонской области. Чем меньше будет количество и удельный весь ликвидированных юридических лиц, тем больше увеличится валовой общественный продукт и валовые региональные продукты. В целом обеспечение устойчивого развития хозяйствующих субъектов является одним из важнейших задач, стоящих перед страной.

Ранее приведенное социологическое исследование одним из авторов данной статьи (опрос представителей малого бизнеса) показало, что причин ликвидации малых предпринимательских структур много. Так, на вопрос: «Почему, на ваш взгляд, в республике слабо развито малое производственное предпринимательство? Отметьте 5 основных причин» 21,0% респондентов отметили о низкой доступности банковских кредитов, 18,2% – о дороговизне оснащения предприятий новой технологией, 13,1% – о давлении со стороны надзирающих органов, 9,7% – о больших расходах для его организации, 9,1% – о несовершенстве инфраструктуры, 8,5% – о длительности хозяйственного цикла производства, 8,0% – о других причинах (низкий уровень кластеризации, слабое внедрение зарубежного опыта и т.д.)» [8]. Или же ответы респондентов относительно принятия необходимых мер для обеспечения

устойчивого функционирования и развития малого предпринимательства показали следующее: «1. Устранение коррупции (вымогательство, взяточничество) – 14,8% ответов; 2. Уменьшение проверок со стороны государственных органов – 14,6%; 3. Снижение налогового бремени для бизнеса 12,0%; 4. Развитие инфраструктуры малого предпринимательства – 11,8%; 5. Уменьшение банковской процентной ставки – 11,6%; 6. Кластеризация малых предпринимательских субъектов – 11,4%; 7. Грунтовая поддержка – 9,4%; 8. Субсидии – 9,3%; 9. Иные меры – 5,1%» [8, С. 16].

Приведенные данные о мнениях представителей малого бизнеса свидетельствуют о необходимости принятия коренных мер для обеспечения развития малого предпринимательства. В этом плане заслуживает внимания объявленная моратория со стороны Президента Республики Таджикистан, Лидера нации Эмомали Рахмона в очередном Послании от 28 декабря 2024 года «Об основных направлениях внутренней и внешней политики»: «С целью дальнейшей поддержки развития предпринимательства необходимо в соответствии с Законом Республики Таджикистан «О проверках деятельности хозяйствующих субъектов» путем совершенствования действующих нормативов оценки рисков еще больше ограничить число проверок и их продолжительность (за исключением налоговых рисков). Предлагаю в период совершенствования упомянутых нормативно-правовых документов с целью государственной поддержки деятельности предпринимательских субъектов, создания благоприятных условий для привлечения капитала и организации рабочих мест до 1 января 2027 года объявить мораторий на все виды проверок деятельности предпринимательских субъектов (за

исключением проверок налоговых органов)» [1].

На современном этапе социально-экономического развития Республики Таджикистан к основным направлениям развития малых юридических лиц можно отнести развитие:

- сети сельхозпредприятий, дехканских фермерских хозяйств и животноводческих фирм в целях наращивания объемов сельскохозяйственных продуктов;

- сети современных плодо-, овощехранилищ, малых оптовых складов, что позволяет сократить потери сельскохозяйственной продукции с момента ее валового сбора до доведения до непосредственных потребителей, промышленных переработчиков и отправления в импорт;

- сети малых промышленных предприятий по переработке всех видов сельскохозяйственной продукции, особенно плодов, овощей, бахчевых, винограда, ягод, что позволяет улучшения удовлетворения потребностей жителей страны и развивать импорт продуктов питания;

- сети малых предприятий в сферах новых технологий, что способствует развитию инноваций во всех сферах экономики (производстве, торговле, услугах и т.д.);

- сети малых юридических лиц в сферах услуг (торговле, общественном питании, связи, туризма, транспорта, ремонта всех видов, здравоохранении, образовании и т.д.), что позволяет существенно улучшить качества обслуживания населения, учреждений, организаций, предприятий и т.д.

Необходимо отдельно отметить еще об одном важном вопросе в развитии сети малых юридических лиц. В республике необходимо обратить особое внимание к созданию малых предприятий при крупных компаниях. Однако такой стратегический ресурс пока

еще используется недостаточно. В современных условиях имеется опыт учреждения со стороны крупных фирм подсобных сельскохозяйственных предприятий и это способствует обеспечению сети их столовых и других точек общественного питания свежими продуктами, также и обеспечению своих работников продуктами питания по более доступным ценам. Но и данная практика не очень развита. Следует отметить, что, ресурсов крупных юридических лиц в развитии сети малых предприятий очень много.

Зарубежный опыт показывает, что малые предпринимательские структуры могут создаваться при крупных предприятиях для решения определенных оперативных задач по обеспечению их отдельными товарами или же услугами, или же выполнения отдельных работ. Так, крупные предпринимательские структуры могут передавать своих функции на аутсорсинг малым предпринимательским структурам для того, чтобы они сами могли сосредоточиться на выполнении своих основных задач и внедрении инноваций как главного условия повышения эффективности своей деятельности. Например, на аутсорсинг можно передавать выполнение бухгалтерских работ, логистику сырья и оборудования, обслуживание клиентов и т.п.

Крупные предприятия могут создавать малые дочерние предприятия для реализации и тестирования своей продукции в определенных сегментах рынка. Они могут создавать инкубаторы и акселераторы для поддержки и развития стартапов. Крупные фирмы могут учредить подсобные сельскохозяйственные предприятия и это способствует обеспечения сети своих столовых и других точек общественного питания свежими продуктами, также и обеспечения своих работников продуктами питания по более доступным ценам.

В целях улучшения своего имиджа и укрепления связей с обществом, местными и иногородними потребителями крупные компании могут создавать малые предприятия в разных регионах для поддержки их экономики и создания новых рабочих мест.

Крупные компании часто используют модель франчайзинга, открывают малые франчайзинговые структуры под своим брендом, что позволяет расширить свою сеть без дополнительных вложений. Крупные компании напрямую могут заключать контракты с малыми предпринимательскими структурами на выполнение части задач или проектов, что позволяет им сосредоточиться на своих основных компетенциях, а малым субъектам экономики получить доступ к их проектам и финансовым ресурсам.

В связи с тем, что малые предприятия очень гибкие и быстрее адаптируются к изменениям рынка, крупный бизнес сотрудничает с ними для разработки новых продуктов и технологий и т.д.

Таким образом, создание и развитие сети малых предприятий по инициативе крупных предпринимательских структур способствует эффективности и инновационности как малого, так и крупного предпринимательства.

В конце статьи, на оптимистическом фоне, отметим, что все действующие и вновь создаваемые малые юридические лица должны адаптироваться к требованиям зеленой экономики. В частности, они не должны допустить загрязнения природы и окружающей среды, выбросов углекислых газов и т.д. Важно развивать и использовать экологически чистые технологий в производстве товаров и услуг в целях обеспечения защиты окружающей среды и выпуска экологически чистой продукции. Все они должны перейти к безотходному производству и рациональному использованию всех видов ресурсов: водных,

материальных (особенно полезных ископаемых), финансовых, трудовых и т.д. Настало время обеспечить переход к концепции циркулярной экономики, внедрять зарубежный опыт экономики замкнутого цикла.

Заключение. В целом малые юридические лица нуждаются в дальнейшем развитии. В этом направлении существует необходимость в решении выявленных проблем и в устранении отмеченных преград на пути их развития. Необходимо постепенно уменьшить количество и удельный вес

ежегодно ликвидируемых юридических лиц как в целом по стране, так и по ее регионам. Требуется совершенствование организационно-правовых форм их функционирования. Важно, чтобы малые предпринимательские структуры адаптировались к требованиям зеленой экономики. Центр тяжести поддержки и защиты малых юридических лиц следует возлагать на соответствующие республиканские министерства и ведомства, а также региональные органы государственной власти.

Литература

1. Послание Президента Республики Таджикистан об основных направлениях внутренней и внешней политик республики от 28 декабря 2024 г. // НИАТ «Ховар». URL: <https://khovar.tj/rus/2024/12/poslanie-prezidenta-respubliki-tadzhikistan-uvazhaemogo-emomali-rahmona-ob-osnovnyh-napravleniyah-vnutrennej-i-vneshnej-politiki-respubliki-3/> (дата обращения: 01.03.2025 г.).
2. Закон Республики Таджикистан «О государственной защите и поддержке предпринимательства» (в редакции закона РТ от 18.03.2015г. № 1194, от 30.05.2017г. № 1436, от 02.01.2020г. № 1684) // ADLIA. URL: https://adlia.tj/show_doc.fwx?rgn=122180 (дата обращения: 01.03.2025 г.).
3. Стратегия развития зеленой экономики на 2023-2037 годы. На заседании общественного совета Республики Таджикистан рассмотрена ее реализация // НИАТ «Ховар». URL: <https://khovar.tj/rus/2023/11/strategiya-razvitiya-zelyonoy-ekonomiki-na-2023-2037-gody-na-zasedanii-obshhestvennogo-soveta-respubliki-tadzhikistan-rassmotrena-eyo-realizatsiya/> (дата обращения: 01.03.2025 г.).
4. Аминов И., Аминов Х.И., Набиев У.Л. Опыт зарубежных стран и Республики Таджикистан по развитию малого предпринимательства / И. Аминов, Х.И. Аминов, У.Л. Набиев // Вестник Таджикского национального университета Серия социально-экономических и общественных наук 2017. №2/7 – С. 11-19.
5. Аминов И. Продовольственный рынок: проблемы развития товарно-торгового бизнеса. Монография. – Душанбе: Изд-во «Ирфон», 2013 – 180 с.
6. Аминов И., Аминов Ф.И. Таъсири рушди соҳибкорӣ дар баҳши хусусии иқтисодиёт ба шугли аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Влияние развития предпринимательства в частном секторе экономики на занятость населения в Республике Таджикистан) / И. Аминов, Ф.И. Аминов // Финансово-экономический вестник Таджикского государственного финансово-экономического университета. – Душанбе, 2024. – №1(40) – С. 5-11.
7. Аминов Х.И. Закономерности и тенденции развития предпринимательства в Республике Таджикистан / Х.И. Аминов. – СПб.: Изд-во СПбГЭУ, 2018. – 230 с.
8. Набиев У.Л. Обеспечение устойчивого функционирования и развития малого предпринимательства в Республике Таджикистан: автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук. – Худжанд, 2021. – 54 с.

9. Рахимов Ш.М. Малое и среднее предпринимательство - основной фактор развития / Ш.М. Рахимов // Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Серия общественных наук. – 2018. – № 1(74). – С. 31-42.

10. Таджикистан: 30 лет государственной независимости. Статистический сборник // Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – 2021 – 702 с.

11. Статистический ежегодник Республики Таджикистан (официальное издание) // Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – 2024 – С. 227.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Аминов Иномҷон – доктори илмҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи менеҷменти Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, Нишони: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимова 64/1. E-mail: i_aminov@mail.ru, Тел.: (+992) 92 7709825.

Аминов Фотеҳҷон Иномҷонович – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, Суроға: 734061, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Дехоти 1/2. E-mail: aminov_f@mail.ru, Тел.: (+992) 93 5763355.

Набиев Умедҷон Лақимович – номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи иқтисодиёт ва соҳибкорӣ, Институти иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, Кӯчаи Исмоили Сомонӣ 169. E-mail: umed8383@list.ru, Тел.: (+992) 92 7762328

Информация об авторах:

Аминов Иномджон – доктор экономических наук, профессор кафедры менеджмента Таджикского государственного финансово-экономического университета, Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/1. E-mail: i_aminov@mail.ru, Тел.: (+992) 92 7709825.

Аминов Фотежджон Иномджонович – кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента и маркетинга Таджикского государственного университета коммерции, Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Дехоти 1/2. E-mail: aminov_f@mail.ru, Тел.: (+992) 93 5763355.

Набиев Умеджон Лақимович – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры экономики и предпринимательства, Институт экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции. 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, улица Исмоили Сомони 169. E-mail: umed8383@list.ru, Тел.: (+992) 92 7762328

Information about the authors:

Aminov Inomjon – Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Management, Tajik State University of Finance and Economics, Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/1. E-mail: i_aminov@mail.ru, Ph.: (+992) 92 7709825.

Aminov Fotekhdzhon Inomdzhonovich – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Management and Marketing, Tajik State University of Commerce, Address: 734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Dekhoti Street 1/2. E-mail: aminov_f@mail.ru, Ph.: (+992) 93 5763355.

Nabiyev Umedjon Lakimovich – Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer at the Department of Economics and Entrepreneurship, Institute of Economics and Trade of the Tajik State University in Khujand, 169 Ismoil Somoni Street, 735700, Republic of Tajikistan, Khujand. E-mail: umed8383@list.ru, Phone: (+992) 92 7762328.

УДК: 336.77

ТАҲЛИЛИ РУШДИ ҚАРЗДИҲИИ ИПОТЕКӢ ВА ДУРНАМОИ ТАТБИҚИ ИПОТЕКАИ РАҚАМӢ

Ҳикматов У.С.

Аннотатсия. Дар мақола масъалаҳои марбут ба рушди қарздиҳии ипотекаӣ дар шароити рақамикунонии хизматрасониҳои бонкӣ баррасӣ карда мешаванд. Вазъи кунунии рушди қарздиҳии ипотекаӣ дар ташилотҳои қарзии кишвар бо назардошти хусусиятҳои иқтисоди миллӣ баҳо дода шудааст. Маълум гардид, ки ин намуди қарздиҳӣ ҳамчун маҳсулоти қарзӣ дар аксари ташилотҳои қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон мавҷуд нест.

Таҳлил нишон дод, ки сатҳи рушди ипотека дар кишвар дар сатҳи паст қарор дорад. Бо вуҷуди афзоиши сандуқи қарзии ипотекаӣ, ҳиссаи он нисбат ба маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ дар давраи таҳлилашаванда ҳамагӣ 1,12% афзудааст. Таҳлилҳо нишон доданд, ки қариб ҳамаи ташилотҳои қарзие, ки ипотека медиҳанд, гаравро дар шакли амволи тайёр талаб мекунанд ва ин дар навбати худ монеаи калон барои бозори ибтидоии манзил мебошад.

Масъалаҳои марбут ба дурнамои татбиқи ипотекаи рақамӣ муфассал баррасӣ карда мешаванд. Мушиклоти асосии пешгирии воридиавии ипотекаи рақамӣ ба хати маҳсулоти қарзии ташилотҳои қарзии кишвар ошкор карда шуданд. Қадамҳои мушаххас барои ҳалли монеаҳои боздоранда дар роҳи ҷорӣ намудани ипотекаи рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод ва асоснок карда шуданд.

Калимаҳои калидӣ: низоми бонкӣ, ташилотҳои қарзӣ; таҳлили рушд; хизматрасониҳои рақамии бонкӣ, қарзҳои ипотекаӣ, ипотекаи рақамӣ, сандуқи қарзӣ, рақамикунонӣ, гарав.

Барои иқтибос: Ҳикматов, У. С. Таҳлили рушди қарздиҳии ипотекаӣ ва дурнамои татбиқи ипотекаи рақамӣ / У. С. Ҳикматов // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – № 1(44). – С. 48-56.

АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ИПОТЕЧНОГО КРЕДИТОВАНИЯ И ПЕРСПЕКТИВЫ ВНЕДРЕНИЯ ЦИФРОВОЙ ИПОТЕКИ

Хикматов У.С.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы, связанные с развитием ипотечного кредитования в условиях цифровизации банковских услуг. Дана оценка современному состоянию развития ипотечного кредитования в кредитных организациях страны с учетом особенностей национальной экономики. Было выявлено, что данный вид кредитования как кредитный продукт отсутствует у большей части кредитных организаций Республики Таджикистан.

В ходе анализа было выявлено, что уровень развития ипотечного кредитования в стране находится на низком уровне. Несмотря на рост кредитного портфеля ипотечных кредитов его доля по отношению к валовому внутреннему продукту, за анализируемый период, увеличилась всего на 1,12%. Анализ показал, что практически все кредитные организации, которые выдают ипотечные кредиты, требуют залог в

виде готовой недвижимости, а это в свою очередь является большим барьером для первичного рынка жилья.

Подробно рассмотрены вопросы связанные с перспективами внедрения цифровой ипотеки. Выявлены основные проблемы, препятствующие внедрению цифровой ипотеки в линейку кредитных продуктов кредитных организаций страны. Предложены и обоснованы конкретные шаги для решения сдерживающих барьеров на пути внедрения цифровой ипотеки в Республике Таджикистан.

Ключевые слова: банковская система, кредитные организации; анализ развития; цифровые банковские услуги, ипотечные кредиты, цифровая ипотека, кредитный портфель, цифровизация, залоговое обеспечение.

ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF MORTGAGE LENDING AND PROSPECTS FOR THE INTRODUCTION OF DIGITAL MORTGAGES

Hikmatov U.S.

Annotation. The article discusses issues related to the development of mortgage lending in the context of digitalization of banking services. The assessment of the current state of mortgage lending development in the country's credit institutions is given, taking into account the peculiarities of the national economy. It was revealed that this type of lending as a credit product is absent in most of the credit institutions of the Republic of Tajikistan.

The analysis revealed that the level of development of mortgage lending in the country is at a low level. Despite the growth of the mortgage loan portfolio, its share in relation to gross domestic product increased during the analyzed period only 1,12%. The analysis showed that almost all credit institutions that issue mortgage loans require collateral in the form of ready-made real estate, and this, in turn, is a big barrier to the primary housing market.

The issues related to the prospects for the introduction of digital mortgages are considered in detail. The main problems preventing the introduction of digital mortgages into the line of credit products of credit institutions of the country have been identified. Concrete steps are proposed and justified to address the constraining barriers to the introduction of digital mortgages in the Republic of Tajikistan.

Keywords: banking system, credit organizations; development analysis; digital banking services, mortgage loans, digital mortgage, loan portfolio, digitalization, collateral.

Гузориши масъала. Суръати ҷараёни рақамикунонии бахшҳои иқтисодиёт сол аз сол зиёд шуда, байни онҳо низоми бонкӣ як аз пешқадамтарин ба ҳисоб меравад. Шумораи намудҳои амалиёт ва хизматрасониҳои рақамии бонкӣ афзуда, қисмататашон фосилавӣ, бе ташрифи мизоч ба ташкилоти қарзӣ амалӣ мешавад. Байни маҳсулотҳои қарзӣ, ки аз тарафи ташкилотҳои қарзӣ ба мизочон, бидуни ташрифи онҳо ба филиалу марказҳои хизматрасонӣ амалӣ карда

мешаванд – қарзҳои истеъмоли ба шахсони воқеӣ қисмати асосиро ташкил медиҳанд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Доир ба масъали мазкур таҳқиқот аз ҷониби Аношина Ю.Ф., Гужина Г.Н., Ионов А.В., Добролежа Е.В., Проскурина З.Б., Макарова Е.Е. ва дигарон гузаронида шудааст.

Мақсади мақола аз таҳлили рушди қарздиҳии ипотекӣ ва дурнамои татбиқи ипотекаи рақамӣ ба шумор меравад.

Мухтавои асосии мавод.

Мутаъсифона, дигар намуд маҳсулотҳои қарзӣ ба монанди қарзҳои ипотекии манзилӣ аз ин равандро дар қанор мебошанд. Доир ба сабабҳо ва пешниҳодҳои ҳалли онҳо мо дар поён фикру андешаҳои худро баён намудем, аммо дар саршавии мақола мехостем, натиҷаҳои таҳлили рушди қарздиҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, алаҳхусус, рушди

қарздиҳии ипотекии манзилиро пешниҳод намоем.

Бояд қайд намоем, ки сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ дар марҳилаи таҳлилшаванда зиёда аз 9 млрд. сомонӣ афзуда аст (ниг. ҷадвали 1), аммо ҳиссаи онҳо дар маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) дар ин мӯҳлат ҳамагӣ 1,12% зиёд шудааст.

Ҷадвали 1. - Рушди сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ ва ҳиссаи он дар ММД*

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Ҳамагӣ, сандуқи қарзӣ, ҳаз. сомонӣ	8 608 079	8 741 361	9 789 509	10 965 357	11 970 360	13 577 580	17 844 840
Ҳиссаи сандуқи қарзӣ дар ММД	13,92%	12,60%	12,54%	13,18%	12,10%	11,73%	15,04%

**Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумотҳои сарчашмаҳои зерин тартиб додааст: [2; С.23]; [3; С.23]; [4; С.22]; [5; С.83]; [6; С.84]; [7; С.83].*

Сандуқи қарзӣ, дар солҳои таҳлилӣ, зиёда аз 2 маротиба зиёд гардид. Алаҳхусус, дар соли 2023 сандуқи қарзӣ, нисбати соли 2022 – 31,4% афзуд, ки ин гувоҳи аз он медиҳад, ки ташкилотҳои қарзӣ бештар ба қарздиҳи тавваҷӯҳ карда истодаанд. Омили дигар, ки ба рушди сандуқи қарзӣ алоқаманд мебошад ин зиёд нардидани рақобат байни ташкилотҳои қарзӣ мебошад. Ин рақобат, инчунин, аз ҳисоби рақамикунонии низоми

банкӣ ва равандро қарздиҳӣ пурзӯр шуда истодааст. Мустаҳкамшавӣ ва рушди босуръати иқтисодиёти миллий, низ, ба омилҳои рушди сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ ба ҳисоб меравад.

Сарфи назар аз он, ки сандуқи қарзӣ рушд карда истодааст, дар сохтори он қарздиҳии ипотекии манзилӣ ҳоло ҳам сатҳи ночизро ишғол менамояд (ниг. ба ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. - Ҳиссаи қарзҳои ипотекаӣ дар сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ (ҳазор сомонӣ)*

	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Ҳамагӣ, сандуқи қарзӣ	8 608 079	8 741 361	9 789 509	10 965 357	11 970 360	13 577 580	17 844 840
Қарзҳои ипотекаӣ	185 829	209 132	214 347	220 517	257 888	250 723	309 607

Ҳиссаи қарзҳои ипотекии дар маҷмӯи сандуқи қарзӣ	2,16%	2,39%	2,19%	2,01%	1,90%	1,84%	1,73%

***Сарчашма:** муаллиф дар асоси маълумотҳои сарчашмаҳои зерин тартиб додааст: [2; С.68]; [3; С.66]; [4; С.65]; [5; С.35]; [6; С.39]; [7; С.38].

Таҳлили ҷадвали 2 нишон медиҳад, ки ҳаҷман сандуқи қарзии ипотекии манзилӣ афзоиш ёфта истодааст, аммо ҳиссаи он дар маҷмӯи сандуқи қарзии низоми бонкӣ коҳиш ёфта истодааст. Дар соли 2023 ҳиссаи қарзҳои ипотекии манзилӣ дар сандуқи умумии қарзии ташкилотҳои қарзӣ – 1,73% ташкил кард. Дар умум, ҳиссаи қарзҳои ипотекии манзилӣ дар сандуқи умумии қарзии ташкилотҳои қарзӣ, дар давраи таҳлилшаванда 0,43% коҳиш ёфтааст. Новобаста аз рушди сандуқи қарзии ипотекии манзилӣ, суръат ва ҳаҷми он аз тарафи мо ғайриқаноатбахш арзёбӣ шудааст. Яке аз сабабҳои асосии ҳаҷми ночизи сандуқи қарзии ипотекии манзилӣ – ин надоштан ва пешниҳод накардани ин намуди маҳсулоти қарзӣ аз тарафи қисми зиёде ташкилотҳои қарзӣ мебошад.

Дар навбати худ, ташкилотҳои қарзӣ аз пешниҳоди ин намуд маҳсулот бо сабабҳои зерин худдорӣ мекунанд:

1. **Қарздиҳии дарозмуддат** – одатан, қарзгирандагон ҳангоми гирифтани ипотекаи манзилӣ интизоранд, ки муҳлати он на камтар аз 5 сол (дар асоси воқеияти низоми бонкии ватанӣ) хоҳад буд. Қарзи дарозмуддат, дар ин ҳолат, ба даромади аҳоли марбут аст, ба ибораи дигар, ҳарчӣ қадар муҳлати қарз дарозтар бошад, ҳамон қадар пардохти ҳармоҳаи он камтар мешавад. Дар ин шароит барои бонкҳо қарзҳои кӯтоҳмуддат ва миёнамуҳлат ғайриҷамъоваранд (қарзҳо ба муҳлати аз 3 моҳ то 3 сол), зеро фоизи онҳо хеле баландтар буда, гардиши сармояи бонк

баландтар аст ва мутаносибан даромадноки назар ба қарзи дарозмуддат хеле баландтар аст [12; С.22].

2. **Набудани маблағҳои «дарозмуддат» бо асъори миллӣ** низ яке аз сабабҳои асосии суст инкишоф ёфтани сандуқи қарзии ипотекии манзилӣ мебошад. Тавре ки дар боло қайд кардем, ипотекаи манзилӣ хусусияти дарозмуддати қарздиҳиро дар назар дорад, ки он дар кишвари мо 10 сол мебошад (ҳоло он, ки дар Федератсияи Россия он – 30 сол, дар Қирғизистон – 15 сол, дар Қазоқистон то 25 сол, дар Ўзбекистон то 20 сол мебошад) ва бо назардошти он, ки қарзгирандагон меҳоданд қарзи ипотекии манзилиро бо асъори миллӣ гиранд (аксаран даромади худро бо асъори миллӣ ба даст меоранд ва ҳамчунин хатари зиёди асъорӣ – беқурбшавии сомонӣ, вучуд дорад) бонкҳо, бинобар имкониятҳои маҳдуд, наметавонанд чунин қарзҳоро ба таври оммавӣ пешниҳод намоянд. Аз тарафи дигар, дар кишварҳои ҳамсоя, инчунин дар Федератсияи Россия, аксари бонкҳо бо дастгирии давлат қарзҳои ипотекии манзилиро ба муҳлати дароз ва бо фоизи паст пешниҳод мекунанд (барномаҳои давлатии рушди қарздиҳии ипотекии мавҷуданд, ки дар доираи онҳо давлат ба бонкҳо зарари фоизҳоро ҷуброн мекунад ё барои қарздиҳии мақсаднок захираҳои арзон ҷудо мекунад). Мутаассифона, дар кишвари мо ин механизми иштироки давлат тавассути низоми бонкӣ вучуд надорад.

3. **Талаботи шадид ба таъминоти қарз.** Одатан, бонкҳо кӯшиш мекунанд

хавфҳои худро бо истифода аз таъминоти гаравӣ паст кунанд. Хусусияти мақсадноки пешниҳоди қарзҳои ипотекии манзилӣ гаравро дар шакли амволе, ки харида мешаванд, пешбинӣ мекунад. Пешниҳоди ин гуна гарав мушкил нест, агар суҳан дар бораи бозори сатҳи дуҷум равад. Мушкilotи асосӣ бо таъмини гарав (дар вақти гирифтани қарзи ипотекии манзилӣ) ҳангоми харидани манзили истиқоматӣ дар бозори аввала дар мавриди ба охир нарасидани сохтмон (бинои истиқоматӣ) пайдо мешавад. Дар чунин ҳолат, ҳуҷҷатҳои ҳукукии моликият ба манзили харидашаванда, бо сабабҳои маълум, тайёр набуда, муштарӣ мутаносибан онро ба гарав пешниҳод карда наметавонд. Ягона ҳуҷҷате, ки дар ин ҳолат пешниҳод кардан мумкин аст ин – шартномаи иштироки саҳҳомӣ дар сохтмон мебошад. Дар чунин ҳолат аксарияти бонкҳо (ба истиснои ҚСП «Спитамен Бонк») аз қабули чунин гарав саркашӣ мекунанд.

Ҳалли мушкилиҳои номбурда иштироки фаъоли ҳамаи тарафҳои

манфиатдорро талаб менамояд, хусусан мақомотҳои давлатӣ ва ташкилотҳои қарзӣ. Муаммоҳое, ки бо захираҳои дарозмуддати пулӣ ва бо асбӯрӣ милли бе иштироки давлат масъалаи ҳал нашаванда мебошад.

Аз тарафи дигар, рақамикунонӣ, ки дар иқтисодиёт ва хусусан дар низоми бонкӣ амалӣ шуда истодаанд, талаб менамояд, ки равандҳое, ки дар рафти пешниҳоди қарзҳои ипотекаӣ амалӣ мешаванд, бо тарзи нав ва самаранок пешниҳод карда шаванд. Инчӯ суҳан дар бораи қарзҳои ипотекии манзилии рақамӣ (ипотекаи рақамӣ) меравад.

Қарздиҳии ипотекии рақамӣ – намуди қарздиҳие, ки тадбиқи он пурра тариқи онлайн (фосилавӣ) амалӣ шуда равандҳояш пурра рақамикунонӣ шудаанд. Чунин намуди қарзт ипотекии манзили дар Ҷумҳурии Тоҷикистон амалӣ нашудааст, аммо мамлкатаҳои ҳамсоя ва шарикони стратегӣ (Қазоқистон ва Россия) онро барвақт тадбиқ намудаанд. Бартариҳои ипотекаи рақамӣ нисбат ба ипотекаи муққарарӣ дар ҷадвали 3 оварда шудааст.

Ҷадвали 3. - Бартариҳои ипотекаи рақамӣ нисбат ба ипотекаи муққарарӣ*

Равандҳо	Ипотекаи муққарарӣ	Ипотекаи рақамӣ
Ариза барои гирифтани қарз	Зарурияти шахсан омадан ба ташкилоти қарзӣ барои пур кардани ариза	Ариза онлайн равон карда мешавад. Ташриф ба ташкилоти қарзӣ лозим нест
Гузаронидани таҳлили молиявии мизоҷ	Зарурияти пешниҳоди маълумотнома оид ба даромад; маълумотнома оид ба маблағҳо дар суръатҳисобҳои шахсӣ (агар бошад); пешниҳоди дигар ҳуҷҷатҳо	Лозим нест. Ташкилоти қарзӣ тариқи онлайн ин маълумотҳоро аз сарчашмаҳои дахлдор дастрас менамояд
Баҳогузори гарав	Зарурияти ташрифи кормандони бонк, мизоҷ ва боҳогузор ба объекти гарав	Лозим нест. Гарав тариқи онлайн баҳогузорӣ мешавад
Маълумотномаҳои зарурӣ барои барасмият даровардани ҳуҷҷатҳо	- Маълумотнома аз нозироти андоз оид ба надоштани қарздорӣ объекти хариду фурӯш;	Лозим нест. Ташкилоти қарзӣ тариқи онлайн ин маълумотҳоро аз сарчашмаҳои дахлдор дастрас менамояд

	- Маълумотнома аз Корхонаи воҳиди давлатии «Бақайдгирии молу мулки ғайриманқул»	
Ба расмӣ даровардани ҳуҷҷатҳо	Зарурияти ташрифи кормандони бонк ва мизоч ба идораи нотериалӣ	Лозим нест. Барасмӣ даровардани ҳуҷҷатҳо тариқи онлайн амалӣ шуда имзои тарафҳо тариқи имзои рақамӣ гирифта мешаванд
Вақт барои гирифтани қарз	Вобаста аз ташкилоти қарзӣ – аз 5 то 14 рӯз	Дар давоми 1 рӯз
Хароҷотҳои иловагӣ	- Хароҷотҳои вобаста ба роҳкироӣ мизоч дар давоми раванди гирифтани қарз; - Хароҷотҳои иловагии пешбинишуда аз тарафи мизоч	Нест

**Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонӣ.*

Таҳлили ҷадвали 3 гувоҳи аз он медиҳад, ки баратарихи ипотекаи рақамӣ айон буда, аз нигоҳи самаранокӣ, асосии қор в қулай будани равандҳо нисбати ипотекаи мукқарарӣ фарқияти кулӣ дорад. Ба ғайр аз баратарихи номбурда, омили дигаре, ки ҳамчун бартарӣ метавон ҳисоб намуд ин имконияти паст шудани фоизи қарҳои ипотека аз ҳисоби қоҳиш ёфтани хароҷотҳои ташкилотҳои қарзӣ аз ҳисоби амалӣ намудани ипотекаи рақамӣ. Яъне, рақамикунони раванди қарздиҳӣ ба паст намудани хароҷотҳо вобаста ба пешниҳоди қарз таъсир мерасонанд.

"Ипотекаи рақамӣ барои ҳамаи иштирокчиёни ин раванд муфид хоҳад буд: барои қарзгирандагон – метавонанд шартҳои муфидро бо назардошти нарх интиҳоб кунанд; ширкатҳои суғурта, бонкҳо ва нархгуздорон, –метавонанд хароҷоти худро кам кунанд; барои ширкатҳои сохтмонӣ – метавонанд мизочони навро ҷалб кунанд. Бозор дар маҷмӯъ барои иштирокчиёни он шаффофтар ва беҳатартар хоҳад буд"[8].

Барои амалӣ намудани ипотекаи рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин амалҳоро бояд ташкилотҳои қарзӣ ва давлат ба анҷом расонанд (ниг. ҷадвали 4).

Ҷадвали 4. Амалҳои зарурӣ барои пешниҳод намудани ипотекаи рақамӣ*

Равандҳо	Ташкилотҳои қарзӣ	Давлат
Ариза барои гирифтани қарз	Имконияти қабули онлайн-аризаи мизочон тавассути сомонаи ташкилоти қарзӣ	
Гузaronидани таҳлили молиявии мизоч	Гузaronидани таҳлили молиявии мизоч тариқи онлайн. Моделҳои махсуси скорингӣ бояд истифода шаванд. Дастрасӣ ба	Ташкил намудани дастрасии ташкилотҳои қарзӣ ба маълумотҳои молиявие, ки давлат идора мекунад. Ташкил намудани ифрасохтори рақамие, ки барои гузаронидани таҳлили

	маълумотҳои молиявии мизоч: - нозироти андоз; - суръатҳисобҳои бонкӣ; - нафақа; - пардохтҳои иҷтимоӣ; - дигар маълумотҳо	молиявии мизоч аз тарафи ташкилотҳои қарзӣ лозим аст
Баҳогузориҳои гарав	Онлайн баҳогузориҳои гарав. Моделҳои махсус бояд истифода шаванд. Ташкилотҳои қарзӣ бояд дар равандҳои худ ин намуд баҳогузориҳо ворид намоянд	
Маълумотномаҳои зарурӣ барои барасмият даровардани ҳуҷҷатҳо	Ташкил намудани инфрасохтори зарурӣ барои пайваст шудан ва дастрасӣ пайдо намудан ба маълумотномаҳои зарурӣ, ки аз тарафи мақомоти давлатӣ пешниҳод мешаванд	Ташкил намудани дастрасии ташкилотҳои қарзӣ ба маълумотҳои зарурӣ, ки ба мақомотҳои давлатӣ дахлдоранд. Ташкил намудани инфрасохтори рақамӣ, ки барои пешниҳоди маълумотномаҳои хизмат мекунад ва онҳоро тариқи онлайн пешниҳод менамояд
Ба расмият даровардани ҳуҷҷатҳо	Ташкил намудани инфрасохтори зарурӣ барои пайваст шудан ба инфрасохтори онлайн нотариус	Ташкил намудани раванди ба расмият дарории ҳуҷҷатҳо (хариду-фурӯши амвол, ба гарв гузоштани он, ва ғайра) дар намуди онлайн

**Сарчашма:* таҳияи муаллиф дар асоси омӯзиши таҷрибаи ҷаҳонӣ ва коркарди ҷадвали 3.

Чӣ тавре, ки аз ҷадвали 4 бар меояд, барои амалӣ намудани ипотекаи рақамӣ тайёрии ҷиддӣ аз ҳарду тараф лозим аст. Агар ташкилотҳои қарзӣ бояд, асосан, муаъамаҳои техниро аз байн бурда инфрасохтори заруриро ташкил намоянд, аз тарафи давлат масъалаҳои ҳалталаб ниҳоянд бисёр. Пеш аз ҳама, бояд масъалаҳои маъёрию-ҳуқуқӣ ҳалли худро ёбанд. Қабул намудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ипотекаи рақамӣ”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи имзои электронӣ-рақамӣ”; Ворид намудани таъғиру иловаҳо ба Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи

нотариати давлатӣ”, Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи гарави молу мулки манкул ва бақайдгирии уҳдадорҳои таъминшуда” ин аст рӯйхати ҳадди ақал барои ҷорӣ намудани ипотекаи рақамӣ. Ба ғайр аз ин, корҳои зиёди техникӣ, ки бояд ҳар як органи мақомоти давлатӣ вобаста ба рақамикунони ҳуҷҷатҳо, иҷро намоянд.

Дар баробари бартарии назаррас ипотекаи рақамӣ, низ, дорои камбудҳои мебошад, ки онҳо бояд ба назар гирифта шуда аз байн бурда шаванд. Байни ин норосаҳои **нуқсонҳои техникӣ**, ки дар тарафи ташкилотҳои қарзӣ метавонанд сар занад ва

ҳам дар тарафи пешниҳунандагони хизматросниҳои онлайн хизматраснониҳои давлатӣ. Ҳалли ин масъала дар ташкил намудани низоми мониторинг-назорати кори низомҳои техникӣ, сари вақт хабардоршавӣ ғангоми сарзадани нуқсон ва таъҷилан аз байн бурдани онҳо мебошад. Ҳамчун пешниҳод, барои ташкил намудани кор дар речаи беист доштани шабакаи алтернативӣ барои ҳолатҳои фавқулода, ба маврид мешуморем.

Дигар намуди камбудӣ – **таъмини бехатарии маълумотҳо** ва нигоҳдории онҳо мебошад. Ҳалли ин масъала аз тарафҳои манфиатдор талаб менамояд, ки ташкили низоми боэтимоди бехатарӣ ва нигоҳдории маълумотҳои шахсӣ, карда шавад. Ин кори доимӣ буда, талаби пурзӯр кардани ин бехатариро даречаи доимӣ, мекунад [13; С.32].

Тайёрии кормандони ташкилотҳои қарзӣ ба равндӣ нави пешниҳоди ипотека, низ ба хавфҳои дихил мешаванд, ки метавонад монеа барои рушди ипотекаи рақамӣ, шавад. Инчунин, “чустучӯ, чалб ва омӯзиши кадрҳои баландхисос вақти зиёдро талаб мекунад аммо мутахассисони технологияҳои рақамӣ айнаи замон лозим” [1, С. 9]. Паҳн ва рушди шабакаҳои телекоммуникатсионии интиқоли маълумотҳои компютерҳо, таъмини барномавӣ ва дигар таҷҳизот, қабули ҳуҷҷатҳои меъёрии танзимкунандаи коркард ва пешниҳоди иттилоот, пайдоиши мутахассисони ботаҷриба дар соҳаи

технологияҳои иттилоотӣ, пешбурди пойгоҳи додаҳо аксар вақт шартӣ асосии маъмурикононии самараноки соҳаи баррасишаванда мебошад [10, С. 586].

Сатҳи пасти саводнокии молиявии рақамии аҳоли метавонад пеши роҳи рушди ипотекаи рақамӣ гирад. Инчунин, **суръат ва сифати интернет** ва душвории бо **таъмини барқ** дар фасли сармо ҳамчун душвории, ки ба рушди ипотекаи рақамӣ таъсири манфӣ метавонанд расонанд, муайян шудаанд.

Ҳамин тариқ, татбиқи ипотекаи рақамӣ як раванди муттасил ва ногузир аст, ки муваффақияти он аз якҷанд нуқтаҳои муҳим вобаста аст: мавҷудияти стратегияи рушди лоиҳаи ипотекаӣ, ки дар он рақамикунонӣ танҳо як қисми лоиҳа мебошад; нигоҳ доштани салоҳиятҳои инсонӣ ҳамчун асоси таъмини сифат, муносибати шахсӣ ба ҳар мизоч, эҳсосоти муносибатҳои мизочон ва шарикон; истифодаи бартарҳои рақамикунонӣ ва автоматизатсия барои беҳтар донишҳои мизоч ва сохтани муносибатҳои дарозмуддат [4, С.320]. Инчунин ворид намудани ипотекаи рақамӣ ба ноил шудани натиҷаҳои пешбинишудаи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, ки «ҳадди аққал 30% манзил дар бозори аввала бояд бо истифодаи воситаҳои қарзи ипотекаӣ харидорӣ шавад» [11, С.89-90] мусбӣ таъсир мерасонад.

Адабиёт

1. Аношина Ю.Ф., Гужина Г.Н. Цифровая экономика – новые возможности для бизнеса. В сборнике: Российское предпринимательство: от мануфактуры к цифровой экономике и кластерным конструкциям. Сборник материалов II Всероссийских Морозовских Чтений. Издательство: Государственный гуманитарно-технологический университет (Орехово-Зуево). 2019. – С. 6-11.
2. Бюллетени омили бонкӣ – №12 (341) – 2023. – 104 с. – [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://nbt.tj/upload/iblock/5bb/sgedn3244ly8ejxki4045zbebb0cn9hr/BULL12%20new.pdf> Санаи дастрасӣ: 13.12.2024.

3. Бюллетени омили бонкӣ – №12 (329) – 2022. – 103 с. – [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: https://nbt.tj/upload/iblock/ef7/14gh7n3nf8a44vpcogu3td8337230xvg/BULL_12_2022.pdf Санаи дастрасӣ: 13.12.2024.
4. Бюллетени омили бонкӣ – №12 (316) – 2021. – 100 с. – [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: https://nbt.tj/upload/iblock/009/1ctan2uf9vp7mswb34spxpmsgjvg4yho/BULL_12_2021.pdf Санаи дастрасӣ: 13.12.2024.
5. Бюллетени омили бонкӣ – №12 (305) – 2020. – 122 с. – [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://nbt.tj/upload/iblock/088/mx8xke6zdse9vqnxa6wft759zy46gezs/2020.pdf> Санаи дастрасӣ: 13.12.2024.
6. Бюллетени омили бонкӣ – №12 (293) 2019. – 121 с. – [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: https://nbt.tj/upload/iblock/bde/2019_12.pdf Санаи дастрасӣ: 13.12.2024.
7. Бюллетени омили бонкӣ – №12. (281) 2018. – 125 с. – [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: https://nbt.tj/upload/iblock/e57/december_2018-2.pdf Санаи дастрасӣ: 13.12.2024.
8. В ДОМ.РФ считают, что цифровизации ипотеки помогут единые условия банковских кредитов. [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://tass.ru/nedvizhimost/11079355> Санаи дастрасӣ: 27.11.2024.
9. Ионов А.В., Добролеж Е.В. Особенности применения цифровой ипотеки и маркетинговых в условиях цифровизации российской экономики // Финансовый и банковский менеджмент: опыт и проблемы. Тезисы докладов и выступлений XX международной научной конференции молодых ученых. г. Ростов-на-Дону, Россия. – 2018. – С. 319-322.
10. Проскурина З.Б., Макарова Е.Е. Доверительное управление имуществом как фактор инновационного развития экономики // Экономика и предпринимательство. – 2018. – № 8 (97). – С. 584–589.
11. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. Душанбе, – 2016. – С. 89-90.
12. Ҳикматов У.С. Таҳлили ҳолати муосири қарздиҳии ипотекии манзилӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ҳикматов У.С., Сайфуров К.Ф., Раҳимов Р.Р. // Паёми молия ва иқтисод. Душанбе. – 2023. – №4-1 (38). – С. 16-26.
13. Ҳикматов У.С. Таҳлили рушди низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир / Ҳикматов У.С., Исхаков Д.И. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. Душанбе. – 2024. – №4. Қисми 1. – С. 28-38.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ҳикматов Умедҷон Сафаралиевич – доктори илҳои иқтисод. Профессори кафедраи қори бонкӣ. Донишгоҳи миллии Тоҷикистон 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Буни Ҳисорак, шаҳраки донишҷуён. Тел: +992 93 931-70-70, e-mail: UShikmatov@gmail.com

Информация об авторе:

Хикматов Умеджон Сафаралиевич – доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айнаи 37. Тел: +992-93-931-70-70. E-mail: UShikmatov@gmail.com

Information about author:

Hikmatov Umedjon Safaralievich – Doctor of Economics, Professor of Banking department. Tajik National University. 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 37 Ayni str. Phone: +992 93 931-70-70. E-mail: UShikmatov@gmail.com

УДК: 330.47

ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДА ЭКСПЕРТНЫХ ОЦЕНОК ПРИ ОЦЕНКЕ ХОЗЯЙСТВЕННЫХ РИСКОВ ПРЕДПРИЯТИЙ ХЛОПКООЧИСТИТЕЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Раджабов Р.К.

Содиқов Р.Х.

Аннотация. В данной статье обосновывается необходимость и целесообразность применения метода экспертных оценок при выявлении, анализа и оценки хозяйственных рисков на предприятиях хлопкоочистительной промышленности. Отмечается, что применение метода экспертных оценок уместно при оценке отдельных рисков, определение вероятности наступления рисков и их воздействия на производственно-хозяйственную деятельность предприятия. Авторами выявлены преимущества и недостатки метода экспертных оценок риска. По мнению авторов, исходя из гибкости подходов, удобства и легкости применения, экспертным методом оценки рисков равных методов найти невозможно. Подчеркивается, что процесс организации, проведения и обобщения полученных результатов по методу экспертных оценок риска включает три этапа. Приводятся результаты проведенного авторами исследования с применением метода экспертных оценок на предприятиях хлопкоочистительной промышленности. Анализ результатов показал, что получили сильную согласованность экспертов ($W > 0,6$). Авторами разработано средняя диаграмма рангов для исследованных факторов на предприятиях хлопкоочистительной промышленности.

Ключевые слова: предприятия хлопкоочистительной промышленности, хозяйственные риски, экспертные оценки, количественная оценка рисков, вероятность, согласованность экспертов, коэффициент конкордации, факторы, сумма рисков, баллы.

Для цитирования: Раджабов, Р. К. Применение метода экспертных оценок при оценке хозяйственных рисков предприятий хлопкоочистительной промышленности / Р. К. Раджабов, Р. Х. Содиқов // Финансово-экономический вестник. – 2025. – № 1(44). – С. 57-66.

ИСТИФОДАИ УСУЛИ БАҲОДИҲИИ ЭКСПЕРТӢ ҲАНГОМИ БАҲОДИҲИИ ХАВҒҲОИ ХОҶАГИДОРӢИ ҚОРҲОНАҲОИ САНОАТИ ПАХТАТОЗАКУНӢ

Рачабов Р.К.

Содиқов Р.Х.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур зарурат ва мақсаднок истифода бурдани усули баҳодиҳии экспертӣ ҳангоми муайянкунӣ, таҳлил ва баҳодиҳии хавфҳои хоҷагидорӣ дар қорхонаҳои саноати пахтатозакунӣ асоснок карда шудааст. Қайд шудааст, ки истифодаи усули баҳодиҳии экспертӣ ҳангоми арзёбии хавфҳои алоҳида, муайян кардани эҳтимоли ба вуҷуд омадани хавфҳо ва таъсири онҳо ба фаъолияти истеҳсоли хоҷагидорӣ қорхона мувофиқ аст. Муаллифон афзалиятҳо ва камбудҳои усули баҳодиҳии экспертии хавфҳоро муайян кардаанд. Ба андешаи муаллифон, вобаста аз чандирии равишҳо, дастрасӣ ва осонии истифодабарии усули баҳодиҳии экспертии хавфҳо, пайдо кардани усулҳои ба он баробар ғайриимкон мебошад. Таъкид мешавад, ки ҷараёни ташқил, гузаронидан ва ҷамъбасти натиҷаҳо, ки бо истифода аз усули баҳодиҳии экспертии хавфҳо ба даст оварда шудаанд, се марҳиларо дар бар

мегирад. Натиҷаҳои тадқиқоти бо истифода аз усули баҳодиҳии экспертӣ дар корхонаҳои саноати пахтаозакунӣ анҷом додаи муаллифон оварда шудаанд. Таҳлили натиҷаҳо нишон дод, ки дар байни экспертҳо мувофиқати устувор ҷой дорад ($W > 0,6$). Муаллифон диаграммаи дараҷаи миёнаи омилҳои омӯхташударо дар корхонаҳои саноати пахтаозакунӣ тартиб додаанд.

Калидвожаҳо: корхонаҳои саноати пахтаозакунӣ, хавфҳои хоҷагидорӣ, баҳодиҳии экспертӣ, арзёбии миқдори хавфҳо, эҳтимолият, мувофиқоии экспертҳо, коэффисиенти мувофиқат, омилҳо, дараҷаи хавфҳо, ҳолҳо.

APPLICATION OF THE METHOD OF EXPERT ASSESSMENTS IN ASSESSING BUSINESS RISKS OF COTTON GINNING INDUSTRY ENTERPRISES

Rajabov R.K.

Sodikov R.Kh.

Annotation. This article substantiates the need and feasibility of using the method of expert assessments in identifying, analyzing and assessing economic risks at cotton ginning enterprises. It is noted that the use of the method of expert assessments is appropriate in assessing individual risks, determining the probability of risks and their impact on the production and economic activities of the enterprise. The authors identified the advantages and disadvantages of the method of expert risk assessments. According to the authors, based on the flexibility of approaches, convenience and ease of use, it is impossible to find equal methods to expert methods of risk assessment. It is emphasized that the process of organizing, conducting and summarizing the results obtained using the method of expert risk assessments includes three stages. The results of the study conducted by the authors using the method of expert assessments at cotton ginning enterprises are presented. The analysis of the results showed that strong agreement between the experts was obtained ($W > 0.6$). The authors developed an average rank diagram for the studied factors at cotton ginning industry enterprises.

Key words: cotton ginning industry enterprises, business risks, expert assessments, quantitative risk assessment, probability, expert agreement, concordance coefficient, factors, risk sum, points.

Постановка проблемы. Вопросы стабильного и эффективного развития деятельности предприятий хлопкоочистительной промышленности (ПХП) являются актуальными в контексте ускоренной индустриализации Республики Таджикистан, так как деятельность данных предприятий направлено на выпуск конкурентоспособных продуктов, ориентированных на экспорт. В структуре экспорта Республики Таджикистан продуктов, выпускаемые ПХП занимают важное место, особенно хлопок-волокно, объем экспорта, которого в последние годы увеличивается. Экспорт хлопок-волокно из Республики Таджикистан в 2023 году

составил 198,6 млн. долл. США, что на 42,3% больше по сравнению с 2019 году.

Производственно-хозяйственная деятельность ПХП непременно осуществляется в условиях возрастающей неопределенности обстоятельства, переменности экономической сферы, что, свидетельствует о неминуемости появления рисков ситуаций. Деятельность ПХП отличается высоким уровнем хозяйственных рисков в сопоставлении с остальными промышленными предприятиями, что непосредственно связано, с рисками в сфере сельского хозяйства.

В современных условиях осуществляется быстрый сбор данных, на

базе которых возможно более точно уточнить вероятность реализации тех или иных опасностей, что способствует проводить количественную оценку рисков, но при этом собранные данные являются недостаточными, а, новые риски возникают значительно быстрее. Следовательно, в такой ситуации, на наш взгляд, преимущественным и эффективным методом оценки хозяйственных рисков ПХП является метод экспертных оценок, который сегодня считается более доступным способом повышения уверенности принятия научных, экономических, управленческих решений. Применение метода экспертных оценок уместно при оценке отдельных рисков, определении вероятности наступления рисков, воздействия рисков на производственно-хозяйственную деятельность ПХП.

Анализ последних исследований и публикаций. Основоположниками методов количественной оценки рисков являются Дж. фон Нейман и О. Моргенштерн. Исследованием данного вопроса также занимались ученые-экономисты, как Р. Льюис, Г. Райфф, К. Эрроу и др. Эти исследователи отмечали, что отношение человека к риску имеет субъективный характер и поэтому при оценке риска следует принимать во внимание склонность, а также индивидуальные черты к риску лица, который принимает решение.

Многие исследователи отмечают, что современные подходы к оценке рисков появились в середине 70-х годов XX века, поскольку именно начиная с этого времени ученые разных научных направлений начали разработать новые методы и способы оценки рисков. В 1986 году Агентство по охране окружающей среды Соединенных Штатов (EPA), разработало и опубликовало около 30 документов, которые были посвящены вопросам осуществления анализа и оценки рисков.

Методологические и методические вопросы, связанные с выявлением и количественной оценкой воздействия

факторов неопределенности на промышленный сектор экономики отражены в различных научных трудах зарубежных исследователей, такие как А. Альгина, И. Балабанова, В. Буянова, А. Голубева, П. Грабового, В. Гранатунова, Р. Кантильона, Р. Качалова Э. Короткова, М. Лапуста, Н. Хохлова, Л. Шаршукова и др. Р.М. Качалов отмечает, что проблема анализа и оценки феномена риска в деятельности производственных предприятий до сих пор остается слабо структурированной и почти не формализованной [2, с.125].

Исследователями, практиками, а также академическим сообществом изучены и разработаны различные методы, способы, инструменты, подходы к оценке и управления рисками на предприятиях.

В многочисленной литературе, научных журналах, материалы конференции рассмотрены проблемы оценки рисков предприятия. В международной практике разработаны различные модели и стандарты, такие как COSO ERM (Enterprise Risk Management), ISO 31000 и т.д., которые представляют методологии и подходы по оценке и управления рисками предприятия.

Цель данной статьи - определить необходимость и преимущества метода экспертных оценок риска и возможности применения данного метода при оценке хозяйственных рисков предприятий хлопкоочистительной промышленности.

Изложение основного материала. Необходимость анализа и оценки хозяйственных рисков ПХП связано с различными факторами и вызовами, такими как неопределенность в предпринимательской среде, усиление конкурентных преимуществ, финансовое положение предприятия, соблюдение нормативных требований, информационная защита, цифровизация экономики и появления новых видов рисков, как киберриски и т.д. Следовательно, в современных условиях руководству предприятия необходимо уделять особое внимание вопросам оценки и управления

рисками, так как результативность работы предприятия во многом зависит от уровня организации системы риск-менеджмента на предприятии.

В международной практике оценки рисков предприятия проводится различными методами, которые объединяются на две группы: методы качественной оценки рисков и методы количественной оценки рисков. Один из более распространенных, доступных и надежных методов количественной оценки рисков является метод экспертной оценки рисков.

Производственно-хозяйственная деятельность предприятия связаны с различными внешними и внутренними факторами, при изучении которых, с одной стороны, часто отсутствует необходимая и доступная статистическая информация, с другой стороны, оценить вероятность возникновения той или иной ситуации, в том числе рисков, посредством статистических данных не представляется возможным [1, с.130]. Следовательно, по причине недостаточности или отсутствия

необходимой информации, исследователи при оценке рисков предпочитают применению метода экспертной оценки.

Основной целью метода экспертных оценок является целесообразная организация экспертного анализа вопросов количественной оценки точек зрения экспертов и обработка их мнений [3, с.31]. Общие выводы экспертов признаются как инструмент для решения имеющихся проблем. Широкое применение и высокий уровень эффективности метода экспертных оценок означает, что даже один профессиональный специалист не может учитывать всех имеющихся внешних и внутренних факторов, а также их взаимосвязи или оценить вероятности многочисленных альтернативных вариантов. Ясно, что значительно лучше будут результаты групповой экспертизы, так как суждение нескольких специалистов будет обширнее чем мнения одного эксперта. Метод экспертных оценок риска имеет определенные преимущества и недостатки (табл. 1).

Таблица 1. - Преимущества и недостатки метода экспертных оценок риска

Преимущества	Недостатки
Удобство и легкость организации процесса	Не считается всеобъемлющим, то есть не учитывает всех возможных ситуаций
Применение обработки статистических данных	Мнения экспертов имеет субъективный характер
Возможности рассмотрения различных факторов	Сложность выбора квалифицированных экспертов
Отсутствие требования о наличии точных первичных данных	Рассматриваемые факторы являются тесно взаимосвязанными
Использование современных методик исследования и цифровых технологий	Не определяется вероятность реализации альтернативных вариантов
Возможности проведения экспертизы до расчета эффективности конкретного проекта	

Источник: составлено автором

К экспертам, оценивающим риски, предъявляются следующие требования:

- быть более креативным и иметь необходимые знания в области исследуемых рисков;
- не иметь личные предпочтения к исследуемому объекту;
- дать более объективные ответы на представленных вопросах и т.д. [7, с.28]

Выбирать экспертов, которые гарантируют точность и правильность информации, получаемых от них, не представляется возможным. Основная задача является отбор таких экспертов, которые минимизируют отклонения информации, появляющиеся в результате непрофессионализма выбранных экспертов или их уклонения от передачи объективных, верных и прочных информаций.

Экспертная оценка рисков осуществляется, прежде всего, для сбора информации, способствующих принятию управленческих решений. Такая информация необходимо для лиц, которые принимают решения. Обычно на предприятия для осуществления экспертной оценки рисков формируют рабочую группу, которая организует процесс подготовки и проведению экспертной оценки рисков. Результативность работы экспертов зависит, прежде всего, от их правильного отбора со стороны лиц, принимающих решения. Если эти лица выбирают опытных и квалифицированных специалистов в качестве экспертов, тогда от них можно ожидать получения достоверных ответов.

В целом, на наш взгляд, исходя из гибкости подходов, удобства и легкости применения, экспертным методам оценки рисков равных методов найти невозможно. Следовательно, метод экспертных оценок популярны и очень широко применяются во всех сферах жизнедеятельности.

Экспертные оценки рисков проводятся, либо индивидуально, либо коллективно. Индивидуальная оценка риска - это оценка риска со стороны одного специалиста-эксперта, и, следовательно, имеет высокую субъективность [4, с.85].

Коллективные экспертные оценки риска являются менее субъективными и решения, которые принимаются на их основе, обладают высокой уровнем вероятности наступления. Различают три вида групповых экспертных оценок риска:

- публичное рассмотрение вынесенных вопросов с последующим, либо открытого, либо закрытого голосования;
- открытое и свободное высказывание без рассмотрения и голосования;
- свободное высказывание без обсуждения и голосования;
- закрытое обсуждение вынесенных вопросов с последующим закрытым голосованием или заполнением опросной анкеты экспертами.

Процесс организации, проведения и обобщения полученных результатов по методу экспертных оценок риска включает следующие этапы:

- выбор специалистов-экспертов и создание группа экспертов;
- составление вопросов и подготовка опросных анкет;
- совместная деятельность с экспертами;
- разработка методик определения полных оценок на базе оценок каждого эксперта;
- анализ, обработка и обобщения суммарных оценок всех экспертов.

Экспертные оценки риска считаются более продуктивным, простым, и упрощенным способом определения возможности наступления негативных ситуаций в различных сферах, таких как, управление производством, планирование и прогнозирование функционирования предприятия и т.д. Несложность проведения данного процесса способствует в перечень рассматриваемых факторов включать много взаимосвязанных факторов. Но с учетом субъективного характера ответов экспертов, следует соблюдать определенные правила осуществления экспертизы, а также тщательно анализировать уровень согласованности суждение экспертов с целью выявления качества проведенной экспертизы.

В процессе подбора экспертов и организации экспертной группы, с учетом выбранных целей опроса экспертов, должно быть определено структура экспертной группы, численность экспертов, а также, самое главное, уровень компетентности, креативности, объективности и других индивидуальных качеств экспертов. Необходимо составлять перечень требований к специальности и квалификации экспертов, нужное количество экспертов по каждой специальности и общее их численность в группе экспертов. Состав экспертной группы, как с количественной, так и качественной характеристикой экспертов формируется на базе анализа объема исследуемых проблем,

прочности оценок, профессиональных качеств экспертов, издержки используемых средств. Если эксперты в достаточном уровне измеряют уровень рисков, тогда с увеличением численности экспертов будет повышаться степень точности результатов работы экспертов, и, следовательно вырастут расходы времени и ресурсы на ее осуществление.

В ходе составления вопросов и разработки анкет следует выполнять правила, которые обеспечивают соблюдение условий, позволяющих формированию экспертами беспристрастного мнения. С целью обеспечения выполнения данных условий необходимо разработать правила осуществления опроса и организации работы экспертов [5, с.76].

Работа с экспертами состоит из трех этапов:

- на первом этапе эксперты приглашаются чтобы определить объект исследования, ее характеристики и показатели, подлежащие экспертной оценке, ознакомиться с формулировкой вопросов и понятий или терминов, отраженных в анкетах, согласовать рациональный вариант отражения таблиц экспертных оценок, определить экспертную группу;

- на втором этапе каждому эксперту выдаются анкеты опроса с разъяснительным письмом, отражающий цель работы, схема и порядок составления таблиц с примерами;

- на третьем этапе проводится обработка и анализ полученных от экспертов результатов.

Оценку экспертов можно проводить посредством использования различных шкал и единицы измерения (баллы, проценты,

физические оценки и др.). Целью анализа и обработки результатов экспертных оценок является систематизация полученной информации и представление ее в форме, подходящей для принятия решений, и, уточнения уровня согласованности работы экспертов и надежности, объективности экспертных оценок [6, с.22].

Существующие способы определения достоверности экспертных оценок основываются на предположении, что при достижении согласованности мнений экспертов достоверность оценок гарантируется. С этой целью обычно применяются коэффициент вариации, коэффициент ранговой корреляции Спирмена, коэффициент конкордации.

С целью количественного определения экономической значимости внешних и внутренних факторов хозяйственных рисков ПХП, мы применяли экспертный метод оценки рисков. Нами проведен опрос 8 специалистов-экспертов, с целью установления значимости выделенных нами факторов при оценке уровня хозяйственных рисков ПХП Республики Таджикистан.

В качестве экспертов выбирали опытных специалистов в области хлопкоочистительной промышленности. Каждому эксперту, который отдельно работает, предоставили наименование возможных факторов хозяйственных рисков ПХП, и предложили оценить уровень вероятности наступления рисков ситуаций в рамках 5-балльной шкалой: очень низкая - 1 балл; низкая - 2 балла; средняя - 3 балла; высокая - 4 балла; очень высокая - 5 баллов. Анализируем полученные результаты **опроса мнений экспертов (табл. 2).**

Таблица 2. - Результаты опроса мнений экспертов

№	п - факторы

	X1 Производственные	X2 Законодательные	X3 Природные	X4 Валютные	X5 Налоговые	X6 Информационные	X7 Финансовые	X8 Инвестиционные	X9 Управленческие	X10 Инновационные
1	4	3	5	3	2	1	4	4	2	4
2	5	2	4	4	3	3	3	3	5	1
3	5	4	3	2	1	4	5	2	1	3
4	4	3	4	4	4	4	3	4	3	5
5	3	4	5	3	3	3	4	3	2	3
6	4	2	5	1	5	5	4	5	4	4
7	3	4	5	4	2	2	3	3	4	4
8	5	5	4	4	3	1	3	4	3	3

Теперь нам необходимо определить сумму рангов **важности факторов** и квадраты отклонений (таблица 3).

Таблица 3. - Расчёт коэффициента конкордации Кендалла на основе мнений экспертов по факторам

Сумма рангов $r_{\text{сум}} = \sum_{j=1}^m a_{ij}$	33	27	35	25	23	23	29	28	24	27	$\sum_{i=1}^8 \sum_{j=1}^{10} a_{ij} = 274$
Квадраты отклонений (Δ_i) ²	1089	729	1225	625	529	529	841	784	576	729	$\sum_{i=1}^8 \Delta_i^2 = 7656$

Анализ полученных результатов показывает, что самый большой суммарный ранг важности относится к фактору "X3" (35 баллов), самый меньший имеют два фактора "X5", "X6" (по 23 баллов). Таким образом, высокий уровень вероятности наступления хозяйственных рисков больше всего относится к природным факторам, а, меньше всего к налоговому и информационному факторам.

Теперь определим квадрат отклонения суммы рангов от среднего значения по вероятности наступления хозяйственных рисков:

$$S = \sum_{i=1}^n d_j^2 = \frac{7656 - 274^2}{10} = 888.2$$

Среднее значение суммарной оценки хозяйственных рисков **определим по** следующей формуле (1)

$$\bar{a} = \frac{1}{2} \cdot$$

$$n(m+1) \quad (1)$$

По этой формуле определяем: $\bar{a} = \frac{1}{2} \cdot 10(8+1) = 45$ баллов

Фактическая дисперсия суммарных оценок экспертов определяется по следующей формуле (2):

$$S = \sum_{j=1}^n \left(\sum_{i=1}^m A_i - \frac{1}{2} m (n + 1) \right)^2 \quad (2)$$

По формуле (2) определяем фактическую дисперсию суммарных оценок экспертов:

$$S = (33-45)^2 + (27-45)^2 + (35-45)^2 + (25-45)^2 + (23-66)^2 + (23-66)^2 + (29-66)^2 + (28-66)^2 + (24-66)^2 + (27-66)^2 = 3246$$

Ясно, что экспертная оценка рисков будет качественным, в том случае, когда имеется высокая согласованность мнений экспертов по нескольким факторам. Тем не менее, при применении любого метода экспертных оценок появляется проблема о неточности получаемых результатов под воздействием разных факторов, таких как неправильный подбор экспертов, преобладание мнения отдельного эксперта (как правило, «авторитетного лица») и т.д. Следовательно, возникает необходимость об осуществлении экспертизы на объективность полученных оценок. Для решения этой задачи используются различные показатели определения достоверности оценки экспертов. Например, коэффициент конкордации Кендалла, или коэффициент множественной ранговой корреляции. Этот коэффициент обычно используется для уточнения тесноты связи между свободным числом ранжированных критериев. Коэффициент конкордации Кендалла рассчитывается по следующей формуле:

$$W = \frac{12S}{m^2 (n^3 - n)} \quad (3)$$

где: m - число экспертов в группе;

n - число исследуемых факторов;

S - сумма квадратов разностей рангов (отклонений от среднего).

Коэффициент конкордации W может принимать следующие значения:

$$0 \leq W \leq 1$$

Значение коэффициента конкордации может составлять от 0 до 1. Уровень согласованности экспертов может быть в следующих пределах: W=0 - не согласованности экспертов; W<0,2-0,4 - слабая согласованность экспертов; W>0,6-0,8 - сильная согласованность экспертов; W=1 - мнения всех экспертов совпадают. Когда в

рамках этих критериев мнения экспертов считается согласованными, тогда поставленные ими оценки принимаются в ходе подготовки, принятия и реализации управленческих решений.

На основе анализа и обработке полученных результатов определяем коэффициент конкордации Кендалла:

$$W = \frac{12 \cdot 3246}{8^2 (10^3 - 10)} = \frac{38952}{63360} = 0,614$$

Таким образом, мы получили сильную согласованность экспертов (W>0,6).

Мы определили, что для всех экспертов имеет место совпадение рангов, следовательно, определяли коэффициент конкордации. В результате сумма рангов составил $\sum r_i = 274$, а, коэффициент конкордации W=0,614. Общепринято, что изменение коэффициент конкордации W отражается в размерах от 0 до 1. Исходя из этого, полученный нами коэффициент - 0,614 свидетельствует, что между суждениями экспертов имеется тесная связь.

В соответствие с методическим указаниям, когда расчетная величина χ^2 больше, чем табличное, тогда гипотеза о наличии согласия между анкетированными экспертами подтверждается [8, с.9]. По справочной литературе для 5%-ного уровня значимости ($\alpha=0,05$) при числе степеней свободы $f=k-1=14-1=13$ табличное значение χ^2 -критерия равно 21,026. Поскольку $\chi_p^2 = 61,04 > \chi_{\alpha}^2 = 21,026$, то гипотеза согласованности суждений анкетированных экспертов не отрицается.

Убедившись в согласованности опрошенных экспертов, мы решили, разработать среднюю диаграмму рангов для исследованных факторов на ПХП (рис. 1).

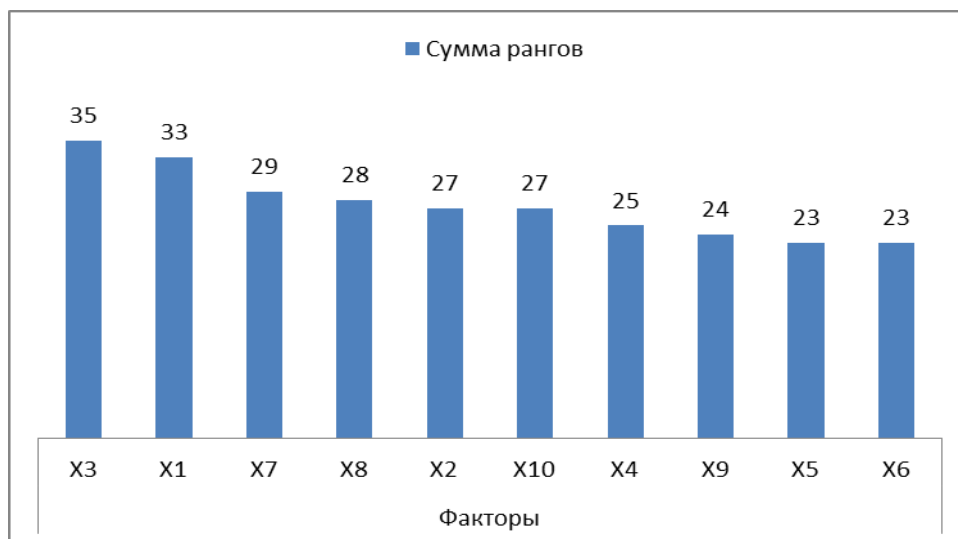

Рис. 1. Средняя априорная диаграмма для факторов ПХП

Источник: составлено авторами

Как видно из рис. 1, наиболее опасными факторами являются X3, X1.

Заключение. Таким образом, на основании вышеизложенного сделаем следующие выводы.

1. Экспертные оценки риска считаются более продуктивным, простым, и упрощенным способом определения возможности наступления негативных ситуаций в различных сферах, таких как, управление производством, планирование и прогнозирование функционирования предприятия и т.д. Несложность проведения данного процесса способствует в перечень рассматриваемых факторов включать много взаимосвязанных факторов. Но с учетом

субъективного характера ответов экспертов, следует соблюдать определенные правила осуществления экспертизы, а также тщательно анализировать уровень согласованности суждение экспертов с целью выявления качества проведенной экспертизы.

2. Результаты экспертной оценки рисков показали, что значение коэффициента конкордации (0,614) выше 0,5, поэтому мнения экспертов считается согласованными, а поставленные ими оценки можно принимать для разработки и принятия управленческих решений

Литература

1. Димитрова В.П. Введение в теорию принятия решений / В.П. Димитров, Л.В. Борисова. - Ростов н/Д: Издательский центр ДГТУ. - 2018. - С. 125-132
2. Качалов Р.М. Управление экономическим риском: теоретические основы и приложения. - СПб.: Нестор-История. - 2020. - 288 с.
3. Лапченко Д.А. Методы оценки риска инвестиционных проектов / Д.А. Лапченко // Плано-экономический отдел. - 2020. №3. С. 23-36.
4. Макарова Л.В. Экспертные методы в управлении качеством: учебное пособие. – Пенза: ПГУАС. - 2022. - 192 с.
5. Скларова В.В. Особенности оценки и управления инновационными рисками / Скларова В.В. // Финансы и кредит. - 2019. №13. - С. 72-79.
6. Тарасов Р.В. К вопросу применения экспертных методов в прогнозировании процессов, оценке уровня качества и принятии управленческих решений / Р.В. Тарасов // Современные научные исследования. - 2019. - №4. - С. 18-25

7. Чернобривец А.С. Планирование рисков, управление рисками и методы их оценки / Чернобривец А.С. // Экономика. Финансы. Управление. - 2015. №12. С. 24-30.

8. Щекин А.В. Априорное ранжирование факторов. Хабаровск: Изд-во Хабар. гос. техн. ун-та. - 2014. - 12 с.

Сведения об авторах:

Раджабов Раджаб Кучакович - д.и.и., профессор кафедры финансов Таджикского государственного университета коммерции, Адрес: 734061, Республика Таджикистан, Душанбе, ул. Дехоти, 1/2, Телефон: +992 934444107, e-mail: drarajab@mail.ru

Содиқов Раҳмон Ҳамроевӣ - кандидат экономических наук, доцент кафедры управления государственными финансами Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: 734003, г. Душанбе, Республика Таджикистан, улица Саида Носира, 33. E-mail: rakhmon67@mail.ru, Телефон: (+992) 935180012.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Рачабов Рачаб Кӯчаковӣ - д.и.и., профессори кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон, Адрес: 734061, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул.Дехоти, 1/2, Телефон: +992 934444107, e-mail: drarajab@mail.ru

Содиқов Раҳмон Ҳамроевӣ - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи идоракунии молияи давлатии Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Нишонӣ: 734003, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, кӯчаи Саид Носир, 33. E-mail: rakhmon67@mail.ru, Телефон: (+992) 935180012.

Information about the authors:

Rajabov Rajab Kuchakovich - Doctor of Economics, professor of the finance department of Tajikistan State University of commerce, Address: 734061, Republic of Tajikistan, Dushanbe, ul. Dekhoti, 1/2, Phone: +992 934444107, e-mail: drarajab@mail.ru

Sodikov Rahmon Khamroevich - Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Public Finance Management. Address: 734003, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Said Nosir street, 33. Phone: (+992) 93-518-00-12. E-mail: rakhmon67@mail.ru

УДК: 336.2

РОҲҶОИ ТАКМИЛИ СИЁСАТИ АНДОЗИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Асрорзода У.С.

Амирбекзода С.А.

Аннотатсия. Мақола ба мавзуи хеле муҳим ва рӯзмарра бахшида шудааст. Дар он масоили вобаста ба такмил додани сиёсати андоз мавриди муҳокима қарор гирифтааст. Муаллиф кӯшиши намудааст, ки зарурияти баланд бардоштани сатҳи илмӣ сиёсати андозро асоснок намояд. Пеш аз ҳама у ба захираҳои ҳақиқии афзоиши мутлақӣ андозҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯ овардааст ва исбот намудааст, ки чунин сиёсат натавонанд пеши роҳи задухӯрди байни субъектҳои хоҷагиро бигирад, балки ин манфиатҳоро торафт бешитар ба ҳамдигар мувофиқ кунонад.

Дар мақола роҳҳои баланд бардоштани мавқеи сиёсати андоз дар механизми ҳавасмандгардонии шахсони ҳуқуқӣ ва воқеӣ муҳокима шудаанд. Ин бобат таклифҳои илман асоснок пешбинӣ гардидаанд. Исбот гардидааст, ки чорабиниҳо оид ба афзоиши ҳазинаи андозии давлат ба талаботи он ҳамчун давлати иҷтимоӣ муҳолифат накунад. Хулоса ва пешниҳодҳои дар мақола овардашуда ба масоили кам кардани коррупсия ва зоратгарии хароҷоти буҷа, инчунин аз байн бурдани коррупсия дар мақомоти андоз ба таври махсус эътибор дода шудааст. Мақола барои ходимони муассисаҳои илмӣ-тадқиқотӣ, устодони мактабҳои олӣ ва донишҷӯёни факултаҳои иқтисодӣ таъйин гардидааст.

Калидвожаҳо: андоз, сиёсати андоз, гаронии андоз, иқтисодиёт, иҷтимоиёт, молия, иқтисоди миллӣ, соҳибкор, корхонаву ташикilot, буҷаи давлат, даромади буҷа, хароҷоти буҷа, рақамикунонӣ.

Барои иқтибос: Асрорзода, У. С. Роҳҳои такмили сиёсати андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон / У. С. Асрорзода, С. А. Амирбекзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – №. 1(44). – С. 67-73.

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ НАЛОГОВОЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Асрорзода У.С.

Амирбекзода С.А.

Аннотация. Статья посвящена очень важной и повседневной теме. Там обсуждались вопросы, связанные с совершенствованием налоговой политики. Автор попытался обосновать необходимость повышения научного уровня налоговой политики. Прежде всего, он обратился к реальным источникам абсолютного роста налогов в Республике Таджикистан и доказал, что такая политика позволит не только предотвратить конфликт между хозяйствующими субъектами, но и сделать эти интересы все более совместимыми друг с другом.

В статье рассматриваются пути повышения позиции налоговой политики в механизме стимулирования юридических и физических лиц. В связи с этим приводятся научные предложения. Доказано, что меры по увеличению налогового фонда государства не противоречат его требованиям как социального государства.

В выводах и предложениях, изложенных в статье, особое внимание уделяется вопросам снижения коррупции и хищений бюджетных расходов, а также ликвидации коррупции в налоговых органах. Статья предназначена для сотрудников научно-исследовательских учреждений, преподавателей вузов и студентов экономических факультетов.

Ключевые слова: налог, налоговая политика, налоговая нагрузка, экономика, общество, финансы, национальное хозяйство, предприниматель, предприятие и организация, государственный бюджет, доходы бюджета, расходы бюджета, цифровизация.

WAYS TO IMPROVE THE TAX POLICY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Asrorzoda U.S.

Amirbekzoda S.A.

Annotation. The article is dedicated to a very important and daily topic. Issues related to the improvement of the tax policy were discussed there. The author tried to justify the need to raise the scientific level of tax policy. First of all, he turned to the real sources of the absolute increase in taxes in the Republic of Tajikistan and proved that such a policy would not only prevent the conflict between economic entities, but also make these interests more and more compatible with each other.

The article discusses ways to increase the position of tax policy in the incentive mechanism for legal and natural persons. In this regard, scientific proposals are provided. It has been proven that measures to increase the tax fund of the state do not contradict its requirements as a social state.

Conclusions and suggestions presented in the article are given special attention to the issues of reducing corruption and embezzlement of budget expenditures, as well as eliminating corruption in tax authorities. The article is intended for employees of scientific-research institutions, teachers of higher schools and students of economic faculties.

Keywords: tax, tax policy, tax burden, economy, society, finance, national economy, businessman, enterprise and organization, state budget, budget income, budget expenses, digitization.

Гузориши масъала. Ҳар як давлат сиёсати иқтисодии худро пиёда мегардонад. Бе чунин сиёсат дар бораи вучуд доштани давлат муҳокимаронӣ кардан амри маҳол аст, зеро дар ҳар як кишвар асоси сиёсати давлатиро сиёсати иқтисодӣ ташкил мекунад. Дар баробари ин дар таркиби сиёсати иқтисодии давлат сиёсати андозӣ мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Бидуни сиёсати андозӣ ташаккул ва рушди буҷаи давлатӣ, ки аз қисматҳои даромад ва хароҷот иборат мебошад, ғайриимкон аст.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Таҳқиқотҳои Рачабов Т.С., Давлатов Д.С., Чумабоев Х.К., Ҳусейнов У.С., Солехзода А.М. ва дигарон дар самти мазкур назаррас аст.

Мақсади мақола аз омӯзиши роҳҳои тақмили сиёсати андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Сиёсат дар кишварҳои гуногун метавонад ба ақли солим ва идроки анъанавӣ таъяс намояд, аммо мавҷудияти онҳо низ нокифоя мебошад. Дар замони муосир ҷанбаҳои гуногуни давлатдорӣ торафт мураккаб шуда истодаанд ва ҳатто талаб менамоянд, ки ҳар яке аз чунин паҳлӯҳо дар асосҳои илмӣ омӯхта шаванд, зеро ҳаргуна ҳатогиҳои ҷузъӣ метавонад на танҳо ба талафоти иқтисодӣ оварда расонад, балки сабабгори ихтилофҳои сиёсӣ дар ҷомеа гардад. Аз ин рӯ, зимни тартиб додани Кодекси андози давлат ва дигар ҳуҷҷатҳои расмие, ки аз тарафи мақомоти олии давлатӣ муҳокима ва қабул карда мешаванд, сатҳи илмӣ ва онҳо то ҳадди имкон бояд баланд бошад.

Асоснок намудани сатҳи илмӣ сиёсати андоз чандон кори осон нест. Ин бобат мо метавонем ба баъзе аз диссертатсияҳои, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дифоъ гардидаанд,

назар андозем. Масалан, дар диссертатсия Раҷабов Т.С., ки соли 2024 дифоъ шудааст, сухан дар бораи ду намуди гаронии андоз – гаронии мутлақ ва нисбӣ меравад. Дар навбати худ гаронии мутлақ аз баҳодиҳии байни манбаъҳои пардохт, баҳодиҳии сохтор, баҳодиҳии нишондиҳандаҳои муҳими иқтисодии андозӣ ва вазнинии андоз, инчунин гаронии мутлақ андози пардохташуда ва баҳодиҳии нишондиҳандаҳо иборат мебошад. Гаронии нисбии андоз бошад, аз баҳодиҳии нишондиҳандаҳои соҳавӣ, баҳодиҳии таъсири нишондиҳандаҳои фаъолияти созмонҳои андозӣ, баҳодиҳии таъсири хавфҳои андозӣ ва баҳодиҳии нишондиҳандаҳои миёнаи мувофиқ иборат мебошанд. Айни замон, баъд аз чунин баҳодиҳӣ ба ҳулоса омадан мумкин аст, ки ҳар яки онҳо унсурҳои гаронии андозро ташкил мекунад. Мувофиқи ақидаи муаллифи номбаршуда дар қатори шаклҳои мутлақ ва нисбии гаронии андоз боз якчанд шаклҳои гаронии он вучуд доранд, ки бояд олимони соҳа ба муҳокимаи онҳо пардозанд (гаронии андоз аз рӯи методи муқаррарӣ, гаронии андоз дар даромади субъекти хоҷагидорӣ, гаронии андоз дар фоидаи пеш аз андоз, гаронии андоз ба сари ҳар як корманд, гаронии андоз дар фоидаи пеш аз андозбандӣ қарордошта, гаронии андоз дар фоидаи софи ташкилот, гаронии андоз дар иқтисодиёти пӯшида). Бо боварии том қайд кардан мумкин аст, ки усулҳои муайян кардани гаронии андоз, ки ин ҷо аз тарафи Раҷабов Т.С. оварда шудааст, натиҷаҳои муҳокимаҳои дуру дарози олимони соҳа мебошанд ва олими номбурда онҳоро дар як қатор овардааст. Манфиати илм ва амалия талаб менамоянд, ки ба ҳар яки онҳо мо бо назари танқидӣ муносибат кунем ва хусусан ба гаронии илман исботшуда, ки шакли мутлақ доранд, таваҷҷӯҳи махсус зоҳир намоем. Ин ҷо як қатор гарониҳои овардашуда (гаронии андоз дар фоидаи пеш аз андоз гирифташуда ё гаронии андоз дар даромади субъекти хоҷагидорӣ) шавқовар мебошанд ва асоси мустаҳками илмӣ доранд. Сиёсати иқтисодии давлат бояд ба ин нишондиҳандаҳо таваҷҷӯҳи

махсус зоҳир кунад, зеро ҳар як субъекти хоҷагидорӣ бояд баъд аз пардохти андозҳои имконияти такрористеҳсоли васеи худро гум накунад. Аз тарафи дигар, дар сатҳи ҷомеа, яъне дар сатҳи иқтисоди миллӣ низ бояд гаронии андоз чен карда шавад. Чунин таклиф ба он асос меёбад, ки аз як тараф имкониятҳои такрористеҳсоли васеъ дар миқёси ҷомеа хусусияти воқеӣ пайдо кунанд ва аз тарафи дигар захираҳои андозӣ имконияти ба амал баровардани вазифаҳои иқтисодии давлатро таъмин карда тавонанд. Аз ин ҷо ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки ду сатҳи гаронии андоз бидуни ҳаргуна шубҳа андозагирӣ карда шавад:

1. Гаронии андоз дар сатҳи макроиқтисодӣ
2. Гаронии андоз дар сатҳи микроиқтисодӣ.

Аммо ин чунин маъноеро надорад, ки чен намудани гаронии андоз дар сатҳи мезоиқтисодӣ аз аҳмият ҳолӣ бошад. Ин сатҳ аз ҷиҳати илмӣ, мутассифона то имрӯз ба таври бояду шояд омӯхта нашудааст. Меъёрҳои тақсими андозҳои ғункардашуда дар байни андозҳои марказӣ ва маҳаллӣ (вилоятӣ, ноҳиявӣ, шаҳрӣ ва сатҳи худидоракунии маҳаллӣ) чандон илман асоснок нашудаанд. Чунин тақсимот дар замони муосир дар давлатҳои мухталифи дунё аз сохти давлатдорашон вобастагӣ дорад. Дар давлатҳое, ки сохти давлатиашон монархӣ ё президентӣ мебошанд андозҳои ғункардашуда бештар ба нафъи сатҳи ҷомеа тақсим карда мешаванд. Дар кишварҳое, ки он ҷо сохти парлумонӣ ҳукмфармо аст, андозҳо бештар ба нафъи муниципалитетҳо, яъне созмонҳои ҳуқумрони маҳаллӣ тақсим карда мешаванд. Чунин вобастагӣ нуқсони зиёде дорад. Новобаста ба сохти қабулшудаи давлатӣ бояд андозҳои ҷамъовардашуда мувофиқи ҳақиқии марказ ва маҳал тақсим карда шаванд. Дар назари аввал ин ақида хеле осон менамояд, аммо баъди каме андеша ба ҳулосае омадан мумкин аст, ки бе истифодаи меъёрҳои илман асоснок ҳаллу ҷамъи он ба душвории хеле зиёд дучор мегарданд.

Мо ба ақидаи Давлатов Д.С., ки дар диссертатсияи номзadiaш дар ин самт гуфта шудааст комилан розӣ мебошем. Ё қайд менамояд, ки дар сатҳи минтақа (яъне вилоят ва ноҳия) андоз ҳамчун воситаи танзимкунии сиёсати иқтисодӣ ба таври чиддӣ хизмат менамояд. Механизми андоз бошад, имкон медиҳад, ки муътадили тафрикаи дараҷи рушди иқтисодии минтақаҳоро фароҳам оварад. Ба ақидаи дурусти Давлатов Д.С. гаронии андоз дар маҳалҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун омили рушди иқтисодӣ то ҳол зери предмети таҳлили илмӣ қарор нагирифтааст ва механизми босамари таъсиррасонии гаронии андоз ба рушди иқтимоию иқтисодии ноҳияҳо шаҳрҳо вилоятҳо дида баромада нашудаанд. Ё менависад, ки ба гаронии андоз як қатор омилҳои таъсир мерасонанд, аз қабилҳои омилҳои дохилӣ, берунӣ, минтақавӣ, соҳавӣ ва иқтисодӣ, ки бевосита метавонанд ба рушд ё кам шудани маҷмуи маҳсулоти минтақа сабаб гарданд.

Дар адабиёти иқтисодӣ, ки дар хориҷ ва дохили кишвар ба таърифи расидааст, ҳамингуна ҳулосаҳора ба таври зиёд мушоҳида кардан мумкин аст. Дар Кодекси андози Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 17 декабри соли 2021 қабул карда шудааст, ҷанбаҳои илмӣ сиёсати андоз ба назар гирифта шудаанд. Ин маънои онро дорад, ки мақомоти андоз ва молия на ҳамавақт метавонанд зарурати илман асоснок намудани сиёсати андозро субботкорона амалӣ гардонанд. Масалан, гаронии андоз дар шароити Тоҷикистон нисбат ба шахсони воқеӣ бояд сатҳи истеъмоли муътадили тамоми шаҳрвандонро зимни андозгузорӣ ба назар гирад. Аммо чунин талабот дар шароити васеъ будани шумораи камбизоатон, баланд будани сатҳи иқтисоди пинҳонӣ ва нисбатан кам будани сатҳи шуурнокии мардум ба таври бояду шояд ба назар гирифта шуда наметавонад. Аз ин рӯ, мақомоти андоз ва молия дар фаъолияти худ ба рафтор ва интиҳоби субъективона маҷбур ҳастанд, ки роҳ диҳанд. Баъзе намудҳои асосии андоз мавҷуданд, ки нисбат ба шахсони ҳуқуқӣ наметавонанд сатҳи зарурии тақриристеҳсоли

васеъро таъмин карда тавонанд. Масалан, андоз аз арзиши иловагӣ – як андозе мебошад, ки дар шароити Тоҷикистон хусусияти умумӣ пайдо кардааст ва ба сатҳи ғоиданокии корхона ягон алоқамандие надорад. Маълум аст, ки дар чунин шароит онҳо, натавонанд аз ӯҳдаи тақриристеҳсоли васеъ, балки аз ӯҳдаи тақриристеҳсоли оддӣ ҳам баромада наметавонанд. Умуман ҳамаи давлатҳои, ки дар онҳо низомии андозсупорӣ бавосита амал мекунад, маҷбуранд ин тартиботро риоя кунанд.

Чунин вазъият хусусияти хос дорад, зеро тамоюли умумӣ рушди низомии андозбандӣ, аз ҷумла, дар он акси худро пайдо хоҳад кард, ки ҳиссаи андозҳои бавосита торафт кам ва ҳиссаи андозҳои мустақим бештар хоҳанд шуд. Тамоюли мазкур хусусияти объективӣ дорад ва суръати он аз рушди ММД ва сатҳи самаранокии истеҳсол ва тақсими он вобаста мебошад.

Зимни тақмил додани сиёсати андоз бояд дар назар дошт, ки андозҳо ба задухурди манфиатҳо оварда нарасонанд. Таърихи андоз ва андозбандӣ ҳазорҳо мисолро фаро мегирад, ки муносибати яктарафа ба андозбандӣ боиси задухурди манфиатҳои субъектҳо ва институтҳои андоз мегарданд. Аз ҷиҳати илмӣ ҳамчун исбот қатъатан Лафферро овардан кифоя мебошад. Дар паси ин қатъатта муодилаи Лаффер ниҳон аст ва мазмуни кӯтоҳи он чунин мебошад:

- ҳар қадар гаронии андоз ба боло рафтан гирад, ҳамин қадар

суръати рушди иқтисодӣ суст шудан мегирад. Исботи чунин муодиларо дар он дидан мумкин аст, ки гаронии андоз боиси кам шудани даромади соҳибдорӣ мегардад, яъне ҳаҷми ғоидае, ки барои васеъ кардани ҳаҷми истеҳсолот ва хизматрасонӣ равона карда мешавад торафт коста гардида, баъзан ба сифр баробар мешавад.

Дар амалияи муосир ба қатъатан Лаффер на дар сатҳи макроиқтисод ва на дар сатҳи микроиқтисод таваҷҷӯҳи зарурӣ зоҳир карда намешавад. Қатъатан Лаффер зимни сиёсати калонтарин ва мутараққитарин иқтисодҳои давлатҳои ҷаҳон ба таври ҳатмӣ

ба назар гирифта мешавад. Боз такроран қайд кардан зарур аст, ки қачхаттаи Лаффер нисбати умуми андозҳо ҳисоб карда мешавад ва на нисбати андозҳои ҷудогона ё гурӯҳи андозҳо (мустамим ё ғайримустамим).

Ба назар нагирифтани қачхаттаи Лаффер зинаи аввали пайдоиши задухӯрди манфиатҳо мебошад. Аз сатҳи нуқтаи муътадили ин қачхатта болотар рафтани сатҳи андозҳо маънои онро дорад, ки манфиати буча бештар ба назар гирифта мешавад ва манфиати субъектҳои хориҷӣ поймол мегарданд. Чунин амал боиси амалиётҳои гуногун оид ба пинҳон кардани даромадҳо, ки нисбатан андозбандӣ мегардад, аз ҷумла, ғойда, музди маош, даромадҳои умумӣ ва ғайра мешавад. Нуқтаи муътадили андозбандии қачхаттаи Лаффер поён рафтани сатҳи андозҳо маънои онро дорад, ки манфиатҳои умумихалқӣ ё давлатӣ нисбати андозҳо ба таври кофӣ ба назар гирифта намешавад. Дар ин сурат ҳам даромадҳои корхонаҳо метавонанд боиси тақсимои ғайриоқилона гарданд.

Сиёсати илман асоснокӣ андоз барои корхонаҳо, шахсони алоҳида ва идораҳои давлатӣ ҳамчун омилӣ ҷиддӣ хизмат менамояд. Дар сатҳи қачхаттаи Лаффер нигоҳ доштани сатҳи андозҳо имкон медиҳад, ки суръати рушди корхонаҳои саноатӣ, кишоварзӣ, сохтмонӣ нақлиёт ва дигар ҷузъҳои иқтисоди воқеӣ бо суръати баланд ба пеш равад. Дар ин самт дар Тоҷикистон тадқиқотҳои хеле муҳим ба назар мерасанд. Масалан, тадқиқоти Ҷумабоев Х.К. ба таври хеле аниқ нишон медиҳад, ки андозҳо дар доираи механизми танзими иқтисод, зервазифаҳои ҳавасмандгардонӣ ва тақрибистеҳсолро хусусан нисбат ба таъмини рушди соҳаҳои афзалиятнок муҳим мебошад. Чунин мубрамиёт дар асоси амалӣ гардонидани имтиёзҳои андозӣ нисбати як қатор гурӯҳҳои андоздиҳандагон, ки аҳамияти стратегӣ доранд, эҳсос карда мешавад. Тадқиқоти ин муҳаққиқ аз ҷумла, нишон дод, ки дар тӯли солҳои 2015-2022 афзоиши арзиши иловагӣ дар сурати коста гардонидани андоз дар сатҳи 1% аз 431,0 то

586,9 млн. сомони ро ташкил намуд. Бидуни шубҳа чунин афзоиш ҳам аз назари тақрибистеҳсоли васеъ, ҳам аз назари ҳавасмандгардонии моддии коркунон аҳамияти махсус хоҳад дошт.

Ин бобат муҳаққиқони тоҷик ба баъзе ҳатогиҳо роҳ медиҳанд. Масалан, муҳаққиқ Ҳусейнов У.С. ақидае дорад, ки вобаста ба асосҳои назариявӣ ва методии қачхаттаи Лаффер тақвият ёфтани иқтисоди миллӣ аз ҳисоби соҳибкории истеҳсоли дар ниҳояти кор ба коста гардонидани манбаи андоз ва пардохтҳои андозӣ боис мегардад, ки мақом ва нуфузи фаъолияти субъектҳои андозсупоранда аз ҷумла, соҳибкории истеҳсоли мувофиқан коҳиш медиҳад. Ба андешаи мо, бо чунин ақида розӣ шудан ҳато мебошад, зеро меъёри қачхаттаи Лаффер дар сарнуқтаи инъикоси худро меёбад, ки ҳаргуна вайронкунии он аз як тараф сабаби суст гардонидани суръати рушди иқтисоди миллӣ, аз тарафи дигар суст гардонидани манбаҳои тақрибистеҳсол ва истеъмоли сатҳи микроиқтисодӣ мегардад. Аз ин рӯ, гаронии андоз бояд дар сатҳи сарнуқтаи зикргардида нигоҳ дошта шавад ва айни замон ба захираҳои афзоиши даромадҳои умумии субъектҳои хоҷагӣ ва афзудани ғойдаи тозаи корхонаву муассисаҳо аз тарафи давлат таваҷҷӯҳи махсус зоҳир карда шавад.

Айни замон, сиёсати андоз ҳамчун ҷузъи муҳими сиёсати иқтисод бояд ба пур шудани бучаи давлат ва қонеъ гардонидани талаботи қонеа, ки дар ҳароҷоти буча ифода меёбад, равона карда шавад. Дар Тоҷикистон мушкилиҳои сангин дар ин самт бояд яктарафа карда шаванд. Яке аз чунин мушкилиҳо сатҳи нисбатан пасти иқтисоди андоз мебошад, ки он на танҳо дар қасри назарраси буча акс меёбад. Дар байни даромадҳои умумии бучаи ҷумҳурӣ ва даромадҳои андозӣ ғайриандозии бучаи давлатӣ ҳоло ҳам фарқияти зиёде вуҷуд дорад. Мутаасифона, ин фарқият сол аз сол зиёд шуда истодааст. Соли 2015-ум фарқияти байни даромадҳои умумии буча ва даромадҳои андозӣ ғайриандозӣ, инчунин грантҳо ба сифр баробар буд, аммо дар соли

2020 ин фарқият ба 3,5% расид. Яъне даромадҳои андзию ғайриандозӣ ва грантҳо нисбат ба даромадҳои умумӣ 3,5% кам буданд. Соли 2021 ин ҳолати манфӣ ба 4,42%, соли 2022 ба 5,64% ва соли 2023 ба 10,07% расид. Дар ҳамаи ҳолатҳои ҳукумати мамлакат маҷбур мешавад, ки манбаъҳои дигари дар ихтиёри ӯ бударо истифода барад, ки дар ниҳояти кор ин боиси паст шудани нишондиҳандаҳои сифатии буҷаи давлатӣ мегардад.

Тамоюли дар боло гуфташуда бояд тавассути чорабиниҳои ҷиддӣ ва илман асоснок пешгирӣ карда шавад. Дар оянда давом ёфтани тамоюли гуфташуда ба он оварда мерасонад, ки ҳар сол аз ҳисоби буҷаи давлатӣ маблағи зиёде барои пушонидани қарзҳо ва хароҷотҳои дигар равона мешавад, ки ин ба ҳаллу фасли масоили сангини иҷтимоӣ-иқтисодии Тоҷикистон ҳалал хоҳад расонд. Ин хусусан ба хароҷоти давлатӣ оид ба рушди маориф, ниғадории тандурустӣ, фарҳанг ва соҳаи нафақа дахл дорад. Сатҳи начандон баланди хароҷоти давлатӣ барои рушди ин соҳаҳо аз як тараф натиҷаи афзоиши босуръати аҳоли буда, аз тарафи дигар натиҷаи то охир сафарбар накардани захираҳои бурзурги андозӣ мебошад.

Ҳоло вақти он расидааст, ки ба низоми андозбандӣ баҳои беғараз ва объективона дода шавад. Ин бобат нақши технологияи нави иттилоотӣ ва зехни сунъиро қайд кардан ба маврид аст. Ин вазифа дар Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба аъзоёни Маҷлиси миллӣ ва вакилони Маҷлиси намояндагон ба таври равшану фасеҳ баён карда шуд. Дар он рақамикунонии пурраи соҳаи истеҳсолӣ ва хизматрасонӣ аз ҷумла, хизматрасониҳои давлатӣ ба мадди аввал гузошта шуд. Ҷаноби Олӣ пешниҳод намуданд, ки солҳои 2025-2030 “Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия” эълон карда шаванд. Вобаста ба масъалаи дар боло гуфташуда ҳаминро қайд кардан муҳим аст, ки рақамикунонӣ дар асоси истифодаи барномаҳои мақсадноки илман асосноккардашуда метавонанд ба фасод ва ғоратгарии васоити буҷа зарбаи ҳалокатовар

расонанд. Ин ҷиҳат бояд рақамикунонӣ дар мақомоти андоз ҳамчун вазифаи афзалиятнок шуморида шавад.

Тавре дар боло гуфта гузаштем, гаронии андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз меёр баланд мебошад. Вобаста ба ин, мақомоти андоз сиёсати комплекси субботкорона паст намудани андозҳо ва истифодаи захираҳои афзоиши онҳоро пешбинӣ намояд. Амалияи паст намудани андозҳо бояд дар як вақт ба амалияи васеъ гардонидани доираи андозбандӣ мувофиқат намояд.

Сиёсати паст намудани андозҳо дар ҳамаи вақт самараро назарраси макроиқтисодӣ хоҳад дод, ки агар дар баробари он ҳаҷми мутлақи даромадҳои андозӣ на танҳо зиёд шаванд, балки нисбат ба суръати пастшавии андозҳо ба маротиб баландтар бошанд.

Чунин амалия бояд хусусияти маҷмӯӣ дошта бошад ва захираҳои сершумори афзоиши мутлақи андозҳоро дарбар гирад. Ба таркиби чунин захираҳо суғуст намудани таъсири фасоду ғоратгарӣ, вусъат додани ҳаҷми майдони андозбандӣ ва афзоиши шумораи андозсупорандагон, бо суръати баланд ворид намудани имкониятҳои рақамикунонии андоз, баланд бардоштани ҳавасмандгардонии коркунони соҳаи андоз оид ба кушодан ва истифода бурдани чунин захираҳо, баланд бардоштани сатҳи дониши натавонанд коркунони соҳаи андоз, балки андозсупорандагон ва ташаккули маърифати онҳо дохил мешаванд.

Айни замон бояд паст кардани андозҳо то он сатҳе, ки ба ҳаҷми мутлақи андоз таъсири манфӣ нарасад, бояд ҳамчун қисми таркибии сиёсати иҷтимоӣ давлат дида шавад. Чунин сиёсат барои шахсони воқеӣ маънои тезонидани даромадҳои умумии онҳо ва тақмил додани таркиби истеъмоли молҳо ва хизматрасониҳоро дорад. Аммо хеле хуб мешуд, агар чунин сиёсат якбора тавассути механизми ҳавасмандгардонии моддӣ ва маънавии андозсупорандагон ва коркунони соҳаи андоз ва молия мегардид. Фақат ҳаминро дар назар бояд дошт, ки дар ҳар як давра сиёсати паст кардани андозҳо бояд ба масъалаҳои рӯзмарраи аз байн бардоштани

монеаҳо нисбати базаи андозбандӣ хоҳад тағйир хоҳанд ёфт. Инчунин, вобаста ба гардид, зеро давра ба давра номгуи захираҳои шароитҳои нав монеаҳо ва мушкилиҳои ҷӣ афзоиши андозҳо ва баланд бардоштани ғун кардани андоз ва ҷӣ истифодаи онҳо дар самаранокии истифодаи харочоти буча доираи харочоти буча низ тағйир хоҳанд ёфт.

Адабиёт

1. Раҷабов Т.С. «Самтҳои асосӣ ва роҳҳои танзими гаронии андоз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон». Автореферат барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори фалсафа (PhD) аз рӯи ихтисоси молия – муомилоти пулӣ ва қарз. Душанбе, 2024.
2. Давлатов Д.С. “Такмили танзими андозии иқтисоди миллӣ (дар маводҳои ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ)” Автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзоди имлҳои иқтисодӣ мувофиқи ихтисоси молия, муомилоти пулӣ ва қарз. Душанбе, 2021
3. Чумабоев Х.К. «Совершенствование механизма использования налоговых льгот в условиях индустриально-аграрной модели развитие экономики» Автореферат докторской диссертации по специальности Финансы, денежное обращение и кредит. Душанбе 2024, стр. 10, 20
4. Ҳусейнов У.С. “Роҳҳои такмили андозбандии ғаёлияти соҳибкории истеҳсолӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар мисоли корхонаҳои хурду миёнаи Ҷумҳурии Тоҷикистон)”. Автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори фалсафа аз рӯи ихтисоси молия, муомилоти пулӣ ва қарз. Душанбе 2024, сах. 25
5. Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2024
6. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”. ш.Душанбе, 28.12.2024
7. Солехзода А.М. “Триггерный подход к администрированию налогов в Республике Таджикистан». «Логос», Ставрополь, 2020.

Маълумот оид ба муаллифон:

Асрорзода Ubaydullo Sattor – д.и.и. профессор, ректори Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон.

Амирбекзода Сино Амирбек – докторанти ихтисоси 6D050600 – “Иқтисодиёт (идоракунии дар низомҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ; ташкил истеҳсолот)”, директори Коллеҷи технологияи шаҳри Душанбе.

Сведения об авторах:

Асрорзода Ubaydullo Sattor – д.э.н. профессор, ректор Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

Амирбекзода Сино Амирбек – докторант по специальности 6D050600 – «Экономика (управление в социальных и экономических системах; организация производства)», директор Душанбинского технологического колледжа.

Information about the authors:

Asrorzoda Ubaydullo Sattor – Doctor of Economics, Professor, Rector of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

Amirbekzoda Sino Amirbek – PhD student in the specialty 6D050600 – “Economics (management in social and economic systems; organization of production)”, Director of the Dushanbe Technological College.

УДК: 336.011

РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ АМАЛИЁТҲОИ РАҚАМИИ БОНКӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ НИЗОМИ БОНКИИ ВАТАНӢ

Ҳикматов У.С.

Исхаков Д.И.

Аннотатсия. Дар мақола масъалаҳои марбут ба рушди инфрасохтори амалиётҳои рақамии бонкӣ баррасӣ карда мешаванд. Қайд гардид, ки рушди амалиётҳои рақамии бонкӣ яке аз омилҳои рушди низоми бонкии кишвар мебошад. Вазъи кунунии рушди инфрасохтори амалиётҳои рақамии бонкӣ бо назардошти хусусиятҳои иқтисоди миллӣ арзёбӣ карда шуд. Хусусияти хоси рушди нобаробари инфрасохтори бонкӣ барои амалиётҳои рақамӣ ошкор карда шуд.

Таҳлил нишон дод, ки нишондиҳандаҳои рушди инфрасохтори амалиётҳои рақамии бонкӣ дар давраи Ҳисоботӣ афзоиш ёфта, ба яке аз омилҳои муҳимтарини рушди низоми бонкӣ табдил ёфтааст. Аз тарафи дигар, натиҷаҳои бадастомада барои афзоиши босуръати низоми бонкӣ нокифоя мебошанд, масалан, аз рӯи шумораи банкоматҳо ба 100 000 нафар – Ҷумҳурии Тоҷикистон байни дигар кишварҳои Осиёи Марказӣ дорои нишондиҳандаи пасттарин мебошад.

Омилҳои асосии боздоштани рушди инфрасохтори амалиётҳои рақамии бонкӣ дар низоми бонкӣ ошкор карда шуданд ва инчунин роҳҳои ҳалли онҳо пешниҳод карда шуданд.

Калимаҳои калидӣ: низоми бонкӣ, ташилотҳои қарзӣ; рушди инфрасохтор, амалиётҳои рақамии бонкӣ, омилҳои афзоиш, рақамикунонӣ, кортҳои пардохтии бонкӣ, банкомат, пос-терминалҳо.

Барои иқтибос: Ҳикматов, У. С. Таҳлили рушди қарздиҳии ипотекаӣ ва дурнамои татбиқи ипотекаи рақамӣ / У. С. Ҳикматов, Д.И. Исхаков // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – №. 1(44). – С. 74-85.

РАЗВИТИЕ ИНФРАСТРУКТУРЫ ЦИФРОВЫХ БАНКОВСКИХ ОПЕРАЦИЙ КАК ФАКТОР РОСТА ОТЕЧЕСТВЕННОЙ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ

Хикматов У.С.

Исхаков Д.И.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы, связанные с развитием инфраструктуры цифровых банковских операций. Отмечено, что развитие цифровых банковских операций является одним из факторов роста банковской системы страны. Дана оценка современному состоянию развития инфраструктуры цифровых банковских операций с учетом особенностей национальной экономики. Была выявлена, характерная особенность неравномерного развития банковской инфраструктуры для осуществления цифровых операций.

В ходе анализа было выявлено, что показатели развития инфраструктуры цифровых банковских операций за отчетный период увеличились и превратились в один из важнейших факторов роста банковской системы. С другой стороны, достигнутые результаты недостаточны для ускоренного роста, например, по количеству

банкоматов на 100 000 человек, в странах Центральной Азии – в Республике Таджикистан самый низкий показатель.

Выявлены основные сдерживающие факторы развития инфраструктуры цифровых банковских операций в банковском секторе, а также предложены пути их решения.

Ключевые слова: банковская система, кредитные организации; развитие инфраструктуры, цифровые банковские операции, фактор роста, цифровизация, банковские платежные карты, банкомат, пос-терминалы.

DEVELOPMENT OF DIGITAL BANKING INFRASTRUCTURE AS A FACTOR OF THE DEVELOPMENT OF THE DOMESTIC BANKING SYSTEM

Hikmatov U.S.

Iskhakov D.I.

Annotation. The article discusses issues related to the development of digital banking infrastructure. It is noted that the development of digital banking operations is one of the growth factors of the country's banking system.

The assessment of the current state of development of digital banking infrastructure is given, taking into account the peculiarities of the national economy. A characteristic feature of the uneven development of the banking infrastructure for digital transactions has been identified. During the analysis, it was revealed that the indicators of the development of digital banking infrastructure increased during the reporting period and turned into one of the most important factors for the growth of the banking system. On the other hand, the results achieved are insufficient for accelerated growth, for example, in terms of the number of ATMs per 100,000 people, in Central Asian countries – the Republic of Tajikistan has the lowest rate.

The main constraints to the development of digital banking infrastructure in the banking sector have been identified, and ways to solve them have been proposed.

Keywords: banking system, credit organizations; infrastructure development, digital banking, growth factor, digitalization, bank payment cards, ATM, POS terminals.

Гузориши масъала. Амалиётҳои рақамии банкӣ дар ташкилотҳои қарзӣ ғайриро раҳандозӣ шуда истодаанд ва ин тасодуфӣ нест. Бозори банкӣ тули солҳои охир дигаргун шуда истодааст. Вобаста ба дигаргун шудани инфрасохтор ва хизматрасониҳои банкӣ талаботҳои мизочон тағйир ёфта истодааст. Имрӯз мизочон намехоҳанд дар навбатҳо вақти худро сарф намоянд. Намехоҳанд то ба анҷом расидани амалиёт интизорӣ кашанд. Мехоҳанд тез ва қулай хизматрасониҳоро ба даст оранд. Иҷроиши ин талаботҳои мизочонро бе истифодаи техника ва технологияҳои нав, қуллан иваз намудани равандҳои хизматрасонӣ, ки бе рақамикунонии онҳо ғайриимкон аст, тасаввур кардан мумкин нест. Маҳз амалиётҳои рақамии банкӣ талаботҳои

ивазшудаи мизочонро қонеъ гардонида метавонанд. Бояд қайд намоем, ки ташкилотҳои қарзӣ новобаста ба мушкилотҳои ҷойдошта, пайваста қўшиш ба харҷ медиҳанд, то ба пешниҳоди амалиётҳои рақамии банкӣ гузаранд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт.

Барои тадқиқоти мавзӯи мазкур муаллиф аз паёмҳои Президент, бюлетенҳои омили банкӣ ва манбаҳои электронии маводҳо истифода намудаанд.

Мақсади мақола рушди инфрасохтори амалиётҳои рақамии банкӣ ҳамчун омил рушди низоми банкии ватанӣ маҳсуб меёбад.

Муҳтавои асосии мавод. Рушди низоми пардохтӣ, ба фикри мо, барои рушди амалиётҳои рақамии банкӣ асос мебошад. «Дар иқтисоди

рақамӣ, ҳам шаклҳои пул ва ҳам воситаҳои, ки барои мубодилаи онҳо пешбинӣ шудаанд – низомҳои пардохт, тағйироти кулӣ ба амал меоянд. Ба рушди хизматрасониҳои нави пардохтҳои технологӣ равандҳои паҳнкунии ҳамачонибаи интернетӣ баландсурӯат, воситаҳои техникии мобилӣ ва ғачетҳои интеллектуалӣ мусоидат мекунад, ки дар навбати худ ба рушди технологияҳои ҳисоббарории тақсимшуда, ба монанди феҳристҳои тақсимшуда ва блокчейн мусоидат мекунад» [2]. «Таъсири мусбати табилии рақамии низомҳои пардохт ба иқтисодиёт, инчунин аҳамияти рушди инноватсионии низоми пардохт барои афзоиши неқӯаҳволии истеъмолкунандагон ва афзоиши сармояи инсонӣ зарурати дастгирии ин равандро аз ҷониби танзимгарони молиявӣ тавассути эҷоди воситаҳои рақамӣ, ки ба ниёзҳои иштирокчиёни бозори молиявӣ мувофиқанд, ба вуҷуд меорад. Ҳамчун яке аз самтҳои муҳими ҷунин дастгирӣ, баровардани асҳори рақамии бонкҳои марказӣ, ки метавонанд ба рушди низомҳои пардохти милли

тавассути ҳавасмандгардонии рақобат дар бозори хизматрасониҳои пардохт ва ҳисоббаробаркунӣ, инчунин фароҳам овардани шароити иловагӣ барои афзоиши неқӯаҳволии истеъмолкунандагон таъсири мусбат расонанд, баррасӣ карда мешавад» [14. С.3].

Яке аз қисмҳои асосии низоми пардохт ин бозори қортҳои бонкӣ мебошад. Қайд кардан бамаврид аст, ки шумораи қортҳои бонкӣ сол аз сол зиёд гардида истодаанд (ниг. ба ҷадвали 1).

Тули панҷ соли таҳлилшаванда шумораи эмитентҳои қортҳои пардохтии бонкӣ 6 адад ё 33%, зиёд шуд, ки ба фикри мо, ниҳоят кам мебошад. Дар умум, шумораи эмитентҳои қортҳои пардохтии бонкӣ, ки 24 ададро дар соли 2023 ташкил дод, нокифоя мебошад.

Бояд қайд намуд, ки шумораи ташкилотҳои қарзӣ, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 63 ададро дар охири соли 2023 ташкил медод, яъне агар ин ду нишондиҳандаро таҳлил намоем, ҳамагӣ 37 ташкилотҳои қарзӣ эмитентҳои қортҳои пардохтии бонкӣ мебошанд.

Ҷадвали 1. - Рушди шумораи қортҳои пардохтии бонкӣ*

	2019	2020	2021	2022	2023
Шумораи эмитентҳои қортҳои пардохтии бонкӣ (адад)	18	21	19	21	24
Миқдори қортҳои пардохтии бонкӣ (адад)	2 483 861	3 247 851	3 479 109	5 060 793	6 711 241
Миқдори умумии дорандаҳои қортҳои пардохтии бонкӣ (нафар)	2 420 658	3 016 946	3 371 317	4 662 545	6 524 142

***Сарчашма:** муаллифон дар асоси маълумотҳои сарчашмаҳои зерин тартиб додаанд: [4. С. 83], [5. С. 81], [6. С. 78], [7. С. 99], [8. С. 99].

Миқдоран қортҳои пардохтии бонкӣ 4,22 млн. дона зиёд шуда, ё худ зиёдшавӣ зиёда аз 2,5 маротибаро ташкил дод. Миқдори умумии дорандаҳои қортҳои пардохтии бонкӣ – 4 103 484 нафар зиёд гардид ё худ 2,69 маротиба. Бояд қайд намуд, ки ба зиёд набудани шумораи ташкилотҳои қарзӣ - эмитентҳои қортҳои пардохтии бонкӣ, ба ақидаи мо, натиҷаҳои бадастомада мусбӣ мебошанд.

Ҷунин рушди босурӯат, ба фикри мо, аз ҳисоби омилҳои зерин ба даст оварда шуд:

1. Рушди равандҳои рақамикунони низоми бонкӣ ва иқтисодиёти ҷумҳурӣ;
2. Зиёд шудани талоботи мизочон ба қортҳои бонкӣ;
3. Рушд ёфтани инфрасохтори пардохтӣ ва шумораи банкоматҳо ва пос-терминалҳо (ниг. ба ҷадвали 2);

4. Рушди ҳисоббаробаркуниҳои ғайринақдӣ;

5. Зиёд шудани шумораи эмитентҳои қортҳои пардохтии бонкӣ.

Таҳлили чадвал ба рушди босуръати ҳамаи нишондиҳандаҳои овардашуда далолат мекунад. Дар давраи таҳлилшаванда шумораи нуқтаҳои пешниҳоди пули нақд 1 679 адад ё

92,6%, шумораи терминалҳо дар нуқтаҳои савдо ва хизматрасонӣ 3 404 адад ё 96,2%, миқдори банкоматҳо 1 362 адад ё 2,5 маротиба, шумораи амалиёт тавассути қортҳои пардохтии бонкӣ 6 759 000 адад ё зиёда аз 2 маротиба, ҳаҷми амалиёт тавассути қортҳои пардохтии бонкӣ ба андозаи 6 895 млн.сомонӣ ё зиёда аз 5 маротиба зиёд гаштаанд.

Чадвали 2. - Нишондиҳандаҳои асосии бозори қортҳои пардохтии бонкӣ*

	2019	2020	2021	2022	2023
Миқдори нуқтаҳои пешниҳоди пули нақд (адад)	1 813	1 899	1 848	2 132	3 492
Шумораи терминалҳо дар нуқтаҳои савдо ва хизматрасонӣ (адад)	3 535	3811	3 030	3 872	6 939
Миқдори банкоматҳо (адад)	878	1 281	1 412	1 724	2 240
Шумораи амалиёт тавассути қортҳои пардохтии бонкӣ (ҳаз. адад)	6 005	7 886,44	7 900	8 550	12 764
Ҳаҷми амалиёт тавассути қортҳои пардохтии бонкӣ (млн.сомонӣ)	1 639	2 775,82	4 200	6 126	8 534

***Сарчашма:** муаллифон дар асоси маълумотҳои сарчашмаҳои зерин тартиб додаанд: [4. С. 83], [5. С. 81], [6. С. 78], [7. С. 99], [8. С. 99-100].

Агар сарбории инфрасохтори қортҳои пардохтии бонкиро таҳлил намоем, он гоҳ чунон натиҷаҳо ба даст меорем (ниг. ба чадвали 3).

Чадвали 3. - Сарбории таҷҳизоти қортҳои пардохтии бонкӣ*

	2019	2020	2021	2022	2023
Миқдори қортҳои пардохтии бонкӣ ба ҳар як нуқтаи пешниҳоди пули нақд	1 370	1 710	1 883	2 374	1 922
Миқдори қортҳои пардохтии бонкӣ ба ҳар як терминали нуқтаҳои савдо ва хизматрасонӣ	703	852	1 148	1 307	967
Миқдори қортҳои пардохтии бонкӣ ба ҳар як банкомат	2 829	2 535	2 464	2 935	2 996
Шумораи амалиёт ба ҳар як қорти пардохтии бонкӣ	2,4	2,4	2,3	1,7	1,9

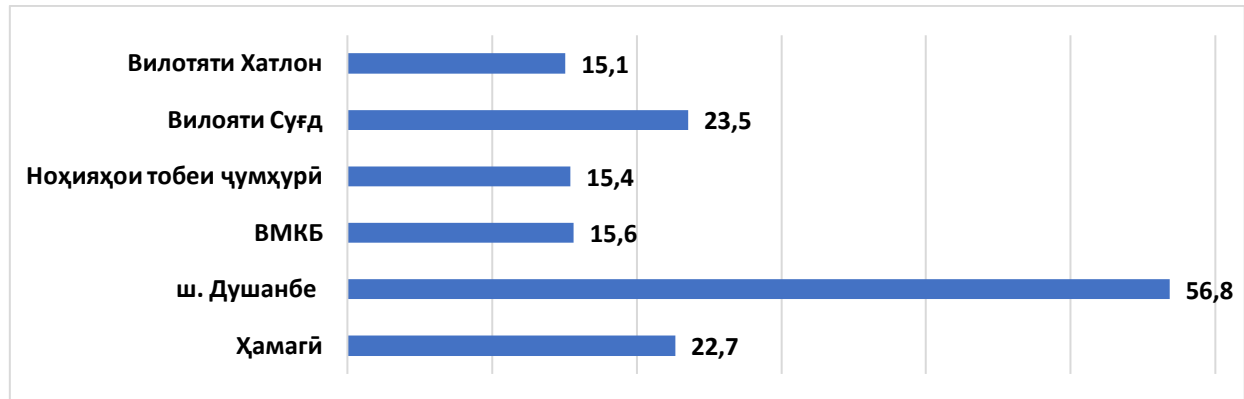
***Сарчашма:** муаллифон дар асоси маълумотҳои сарчашмаҳои зерин тартиб додаанд: [4. С. 83-84], [5. С. 81-82], [6. С. 78-79], [7. С. 99-100], [8. С. 99-100].

Мувофиқи натиҷаҳои чадвали 3 маълум гашт, ки сарбории нуқтаҳои пешниҳоди пули нақд, аз ҳисоби миқдори қортҳои пардохтии бонкӣ зиёд шуда, дар давоми давраи таҳлилшаванда 40% афзудааст. Инчунин, миқдори қортҳои пардохтии бонкӣ ба ҳар як терминали дар нуқтаҳои савдо ва хизматрасонӣ дар ин давра – 37,5%, сарбории банкоматҳо

бошад, қариб 6% зиёд шуд. Нишондиҳандае, ки дар ин давра коҳиш ёфт ва ташфишоваар аст, ин шумораи амалиёт ба ҳар як қорти пардохтии бонкӣ мебошад. Коҳишбӣ зиёда аз 26% -ро ташкил дод ва гувоҳи он аст, ки қисми қортҳои пардохтии бонкӣ ғайрифайол буда, амалиётҳо тавассути онҳо ё умуман нест, ё ин ки шуморааш ночиз аст. Ба фикри мо, ташкилотҳои қарзӣ-

эмитентон бояд ҷиҳати баланд бардоштани фаъолнокӣ ва самаранокии кортҳои пардохтии бонкии интишорнамудашон саъю кӯшиш намоянд. Инфрасохтори пардохтӣ барои қабул ва хизматрасонии кортҳои пардохтӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2023 чунин ҳолат дорад. Тибқи маълумотҳои оморӣ [11] шумораи аз

ҳама зиёди банкоматҳо дар ш. Душанбе ҷойгир шудаанд, ки ба ҳар 100 000 нафар аҳолии ш. Душанбе қариб 57 банкомат рост меояд ва ин аз нишондиҳандаи миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба 22,7 баробар аст, аз 2 маротиба зиёдтар мебошад (ниг. расми 1).

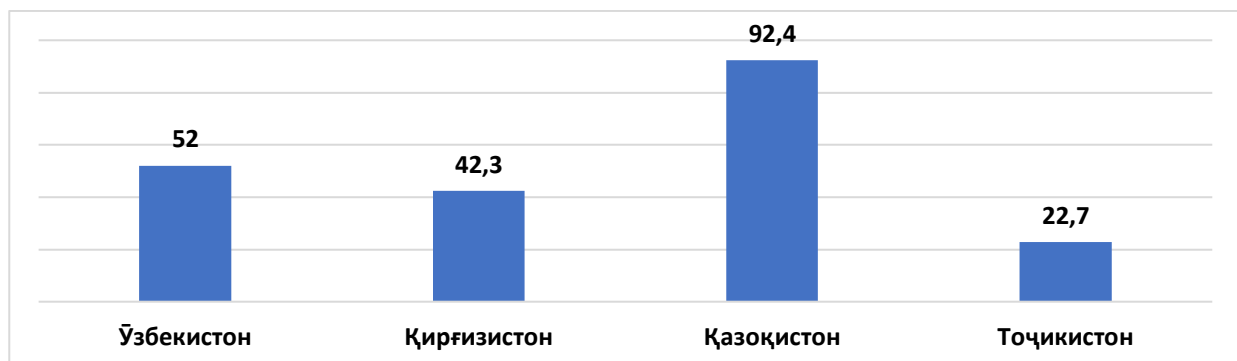

Расми 1. - Шумораи банкоматҳо сари 100 000 аҳолии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

**Сарчашма:* Аз тарафи муаллифони тартиб дода шудааст, дар асоси [3].

Аз ҳама натиҷаи пастарин ба ҳар 100 000 нафар аҳоли дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ мебошад, ки он ба 15,4 адад баробар мебошад. Баъд аз он ВМКБ бо натиҷаи 15,6 адад меояд ва дар Вилотяти Суғд бошад, ин нишондиҳанда ба 23,5 адад баробар аст. Натиҷаи миёнаи шумораи

банкоматҳо ба ҳар 100 000 нафар аҳоли дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 22,7 баробар мебошад. Агар нишондиҳандаи таҳлилии дар муқоиса бо давлатҳои ҳамсоя баррасӣ карда шавад, он гоҳ чунин натиҷа ба даст оварда мешавад (ниг. ба расми 2).

Расми 2. - Шумораи банкоматҳо сари 100 000 аҳоли дар миқёси давлатҳои Осиё Марказӣ*

**Сарчашма:* муаллифони дар асоси маълумотҳои сарчашмаҳои зерин тартиб додаанд: [3].

Тавре аз маълумотҳои расми 3 маълум гардид, байни шумораи банкоматҳо ба ҳар 100 000 нафар аҳоли дар миқёси давлатҳои Осиё Марказӣ натиҷаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон пастарин мебошанд. Аз ҳама натиҷаҳои баланд дар Ҷумҳурии Қазоқистон, яъне 92 банкомат ба ҳар

100 000 нафар аҳоли, ки ин аз нишондиҳандаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 маротиба зиёдтар аст. Сипас бо 52 банкомат Ҷумҳурии Ўзбекистон омадааст, ки дар қиёс бо Ҷумҳурии Тоҷикистон қариб 2,3 маротиба зиёд аст. Дар Ҷумҳурии Қирғизистон ба ҳар 100 000 аҳоли 43,2 банкомат

рост меояд, ки ин рақам ҳам аз нишондиҳандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон қариб 2 маротиба зиёд мебошад.

Ҳамин тариқ, шумораи умумии банкоматҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нокифоя буда, арзёбии ин нишондиҳанда аз тарафи мо ғайриқаноатбахш шуморида мешавад. Бояд ҳаолат кулан таъғир дода шавад. Барои ҳалли ин масъала, аз тарафи мо, якҷанд пешниҳодҳо оварда шудаанд:

1. Ҳавасмандгардонии ташкилотҳои қарзӣ барои зиёд намудани шумораи банкоматҳо бо роҳи аз андоз аз арзиши иловашуда пурра озод намудани хариди банкоматҳо.

2. Бочи гумрукӣ барои банкоматҳо дар сатҳи 0% муаян карда шавад.

Соли 2023 шумораи терминалҳо дар нуқтаҳои савдо ва хизматрасонӣ 6 939 ададро ташкил дод. Ба зиёдшавии шумора дар тули панҷ соли охир нигоҳ накарда, бояд қайд намоем, ки миқдори терминалҳо дар нуқтаҳои савдо ва хизматрасонӣ дар сатҳи паст қарор дорад.

Хулосабарории мо, пеш аз ҳама, дар асоси таҳлил анҷом ёфта, натиҷаҳои ҷунинанд:

- Шумораи POS-терминалҳои дар нуқтаҳои савдо ва хизматрасонӣ, инчунин дар бонкҳо насбкардашуда 983,4 ҳазор ададро ташкил намуд, ки 31,3% зиёдтар аз соли гузашта аст. Дар 10 моҳи соли 2023 сари ҳар як POS-терминал – 2,2 ҳазор амалиёт рост омад [12].

- Дар Ҷумҳурии Ўзбекистон ба санаи 31.12.2023 ҳамагӣ – 429 334 POS-терминал насб карда шудааст [10].

- Дар охири соли 2023 дар Ҷумҳурии Қирғизистон зиёда аз 23 ҳазор POS-терминал фаъолият мекард [9].

Тавре маълум аст, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бе кушодани суръатҳисоби бонкӣ соҳиби корти пардохтии бонкӣ шудан ғайриимкон аст, аз ин сабаб, мо таҳлили қиёсии шумораи суратҳисоби бонкӣ ва кортҳои пардохтии бонкиро гузарондем (ниг. ба ҷадвали 4).

Ҷадвали 4. - Миқдори суратҳисобҳои бонкӣ ва дастрасӣ ба онҳо тариқи шабакаҳои алтернативии рақамӣ*

	2019	2020	2021	2022	2023
Миқдори умумии суратҳисобҳо, ҳаз. адад	4 057,7	5 606,0	6 083,4	8 444,5	11 236,5
Шахсони воқеӣ					
Суратҳисобҳои шахсони воқеӣ (ҳаз. адад)	3 964,1	4 900,8	5 977,7	8 321,6	11 109,7
Суратҳисобҳои дастрасии фосилавӣ дошта, ҳаз. адад, аз ҷумла:	2 524,0	3 195,2	4 219,6	6 069,4	8 306,6
Тавассути шабакаи интернет, ҳаз. адад	124,9	231,2	273,5	919,9	1 931,5
Тавассути воситаҳои алоқаи телефонӣ (мобилӣ), ҳаз. Адад	175,6	516,1	870,9	1 648,2	2 180,2
Шахсони ҳуқуқӣ					
Суратҳисобҳои шахсони ҳуқуқӣ, ҳаз. Адад	93,6	105,2	105,6	122,9	126,8
Суратҳисобҳои дастрасии фосилавӣ дошта, ҳаз. адад, аз ҷумла:	7,8	9,4	11,8	16,1	37,5
Тавассути шабакаи интернет, ҳаз. адад	7,6	11,9	10,5	14,6	37,5
Тавассути воситаҳои алоқаи телефонӣ (мобилӣ)	—	—	—	—	—

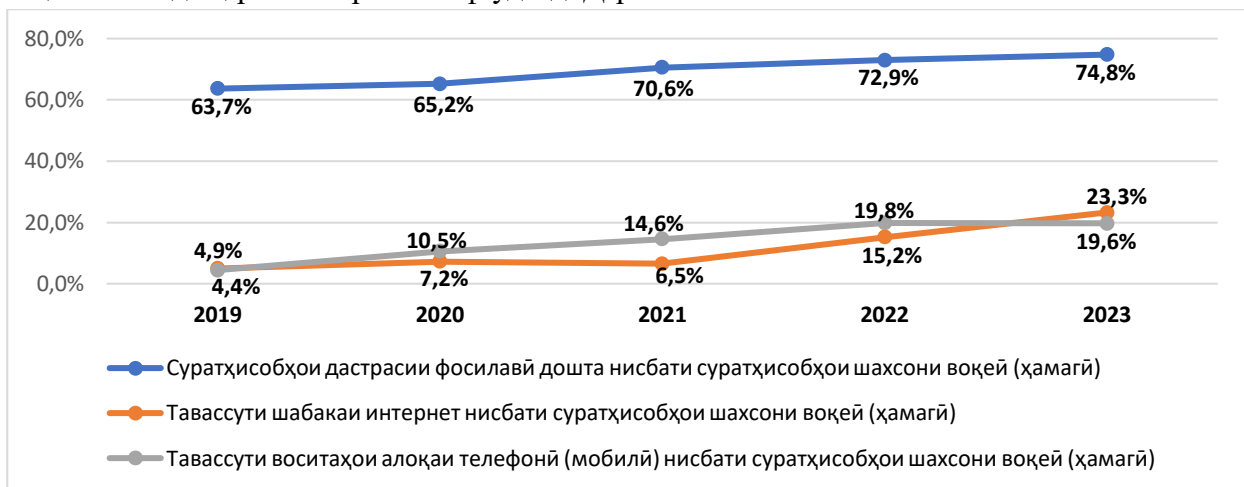
***Сарчашма:** муаллифон дар асоси маълумотҳои сарчашмаҳои зерин тартиб додаанд: [4. С. 85-86], [5. С. 83-84], [6. С.78-79], [7. С. 99-100], [8. С. 99-100].

Таҳлили чадвали 4 нишон медиҳад, ки дар соли 2023 миқдори умумии суратҳисобҳо 11 236 588 адаро ташкил дод, ки ин 2,7 маротиба нисбати соли 2019 зиёдтар мебошад. Бояд қайд намоем, ки дар соли 2023, суратҳисобҳои шахсони воқеӣ қариб 99% -и миқдори умумии суратҳисобҳоро ташкил намуданд. Аз ин адад қариб 75% -и суратҳисобҳо дастрасии фосилавӣ доранд (ниг. ба расми 3).

Шумораи суратҳисобҳое, ки тавассути шабакаи интернет дастрасанд, дар солҳои таҳлилшаванда қариб 5 маротиба афзуданд. Дар

ду соли охир суръати баланди рушд таъмин гардидааст. Сабаби асосии рушд, ба фикри мо, аз омилҳои зерин иборат аст:

1. Зиёд шудани шумораи кортҳо, дар умум ва ташкилотҳои қарзие, ки имконияти дастрасӣ ба суратҳисоби бонкиро тавассути шабакаи интернет медиҳанд;
2. Зиёдтар шудани рақобат байни ташкилотҳои қарзӣ дар қисмати идоракунии пули нақд ва суратҳисобҳои мизочон;
3. Рушди тичорати электронӣ.

Расми 3. - Рушди суръатҳисобҳои бонкии дорони дастрасии фосилавӣ дошта*

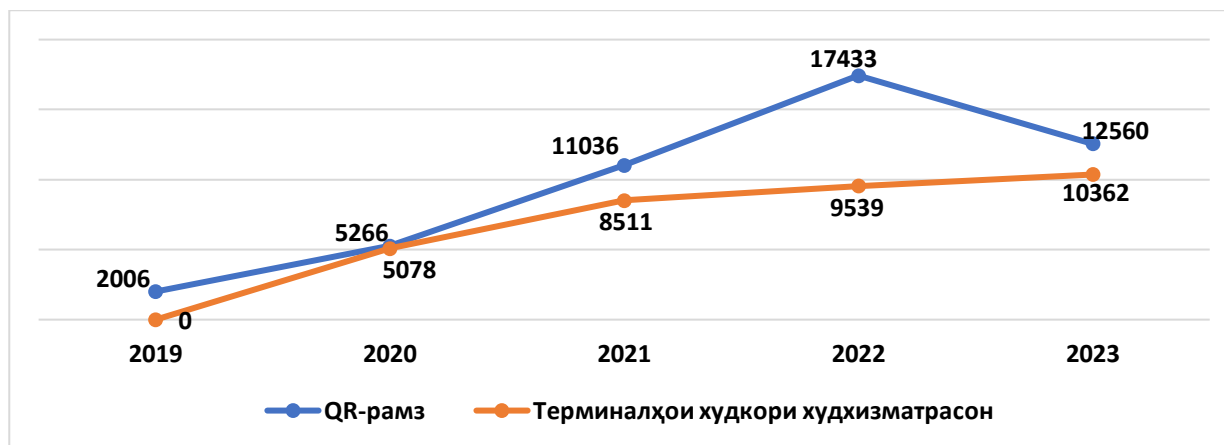
***Сарчашма:** муаллифон дар асоси маълумотҳои сарчашмаҳои зерин тартиб додаанд: [4. С. 85], [5. С. 83], [6. С. 80], [7. С. 99], [8. С. 101-102].

Агар оиди суратҳисобҳои шахсони ҳуқуқӣ сухан ронем, пас соли 2023 ҳамагӣ 30% дастрасии фосилавӣ доштанд, ки ин нишондиҳанда дар соли 2019 ҳамагӣ 8,3% буд. Сабабҳои асосии дар сатҳи паст қарор доштани дастрасӣ ва идоракунии суратҳисоби шахсони ҳуқуқӣ инҳоянд:

1. Шумораи ками ташкилотҳои қарзӣ ба шахсони ҳуқуқӣ пешниҳоди хизматрасонии интернет-бонкингро дар номгӯии хизматрасониҳои худ доранд;
2. Суръат, сифат ва дастрасӣ ба интернет дар ноҳияҳои дурдаст;
3. Таҳассуси паст, нобоварӣ ва надоштани хоҳиши омӯхтани кор бо барномаи интернет-бонкинг аз тарафи сурмуҳосибони шахсони ҳуқуқӣ.

Рушди амалиётҳои ғайри нақдӣ аҳамияти стратегӣ барои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон дорад. Дар Паёми наватии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон чунин омадааст: «Вазоратҳои молия, рушди иқтисод ва савдо, Бонки милли ва дигар вазорату идораҳо дар ду соли минбаъда низоми пардохтҳои ғайринақдиро дар ҳамаи соҳаҳо, аз ҷумла нуқтаҳои савдову хизматрасонӣ пурра ҷорӣ карда, ҳамгироии фаъолиятро дар ин самт таъмин намоянд» [13].

Бояд қайд намоем, ки низоми бонкӣ баҳри иҷрои дастури супоришҳои роҳбари давлат оид ба зиёд намудани амалиётҳои ғайринақдӣ бо истифода аз амалиётҳои рақамӣ инфрасохтори худро дар ин самт васеъ карда истодааст (ниг. ба расми 4).

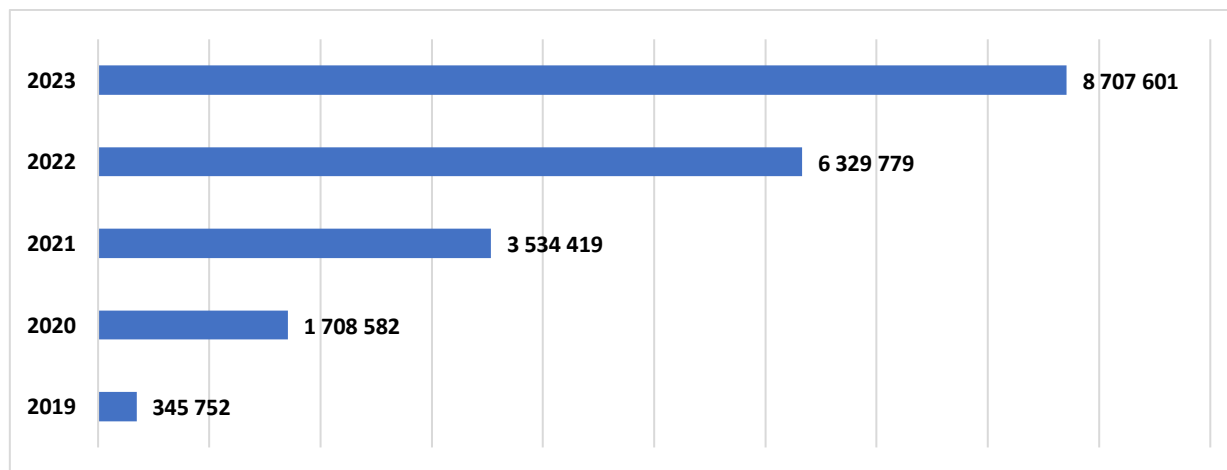
Расми 4. - Динамикаи рушди QR-рамз ва терминалҳои худкори худхизматрасон

**Сарчашма:* муаллифон дар асоси маълумотҳои сарчашмаҳои зерин тартиб додаанд: [11].

Таҳлили расми 4 зиёдшавии QR-рамзро дар давраи таҳлилий нишон медиҳад. Дар умум, зиёдшавӣ зиёда аз 6 маротибаро ташкил намуда, дар соли 2023 12 560 адад QR-рамз ғайриқарорӣ мекард, ки 28,0 % кам нисбат ба соли 2022 мебошад. Сабаби коҳиш ёфтани шумораи QR-рамзҳо ин гузариш ба QR-рамзи ягона мебошад. «QR-рамзи ягона аз тарафи Бонки милли Тоҷикистон таҳия шуда, он аз тарафи ташкилотҳои қарзӣ амалӣ карда мешавад». Шумораи терминалҳои худкори

худхизматрасон сол аз сол пайваста зиёд гардида, 10 362 ададро соли 2023 ташкил намуд. Сабабҳои асосии зиёдшавӣ инҳоянд: нархи на он қадар гарони таҷҳизот; истифодабарии таҷҳизот бо речаи 24/7/365; истифодабарии қулай барои мизочон.

Дағар намуди амалиётҳои рақамӣ ин ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ тавассути ҳамёнҳои электронӣ мебошад (ниг. ба расми 5).

Расми 5. - Афзоиши шумораи ҳамёнҳои электронӣ (адад)*

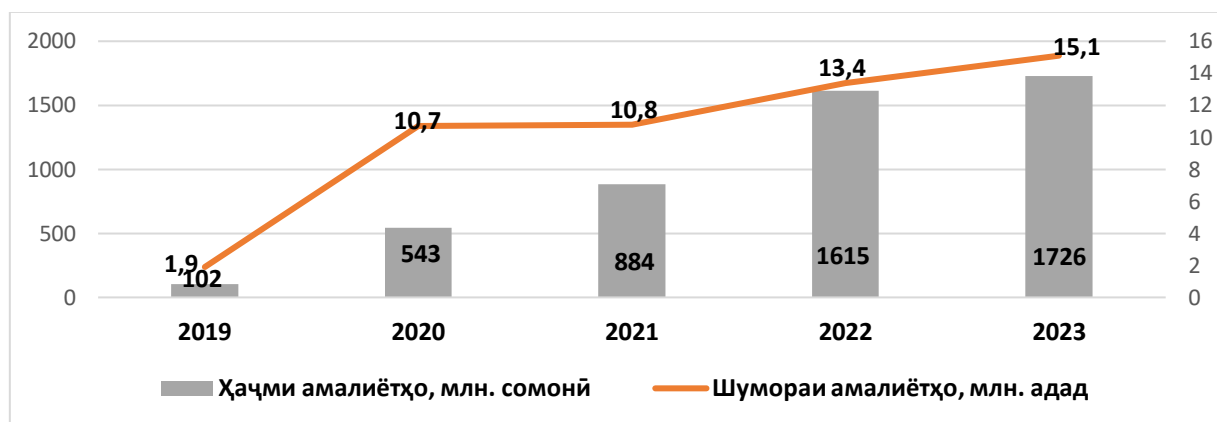
**Сарчашма:* муаллифон дар асоси маълумотҳои сарчашмаҳои зерин тартиб додаанд: [11].

Ин намуди амалиётҳои рақамӣ беҳамто буда, имконияти истифодаи ҳисоби ҳамёни электронӣ бе кушодани суратҳисоби бонкӣ амалӣ мешавад. Қайд намудан ба маврид аст, ки шумораи ҳамёнҳои электронӣ

дар панҷ соли охир ба маротиб зиёд гашта, байни мизочон маъруф гардиданд. Дар давраи таҳлилшаванда шумораи ҳамёнҳои электронӣ зиёда аз 25 маротиба афзудааст, яъне аз 345 752 адад дар соли 2019 то 8,7 млн.

дар соли 2023 расидааст. Суръати рушди шумораи ҳамёнҳои электронӣ, ба фикри мо, ниҳоят баланд буда, динамикаи мусбӣ дорад.

Ҳамзамон, шумораи амалиётҳо низ, тавассути ҳамёнҳои электронӣ зиёд шуда, соли 2023 ба 15,1 млн. адад амалиёт баробар шуданд (ниг. ба расми 6).

Расми 6. - Амалиётҳо тавассути ҳамёнҳои электронӣ

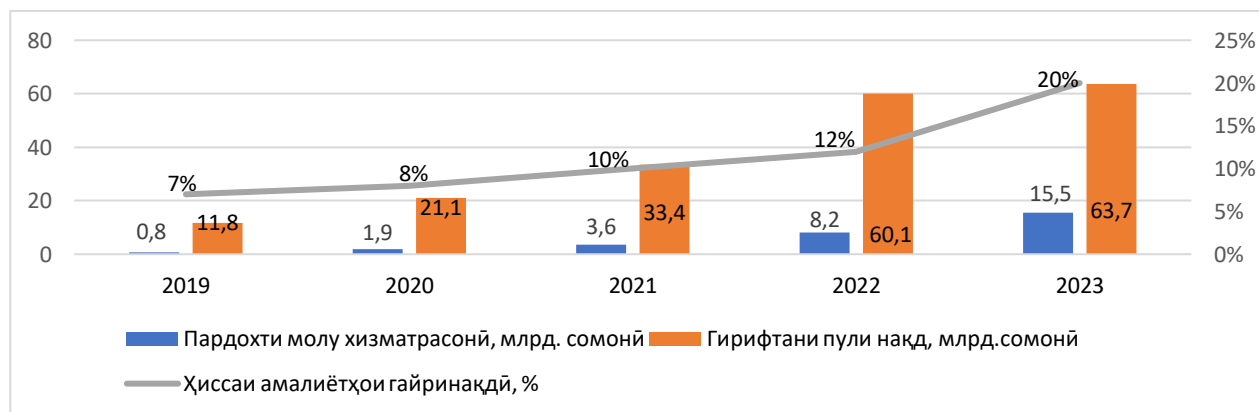
***Сарчашма:** муаллифон дар асоси маълумотҳои сарчашмаҳои зерин тартиб додаанд: [11].

Дар панҷ соли таҳлилшаванда шумораи амалиётҳои тавассути ҳамёнҳои электронӣ амалигашта зиёда аз 7 маротиба афзудаанд, ки ин нишондиҳандаи хеле хуб мебошад.

Ҳаҷми амалиётҳо, ки тавассути ҳамёнҳои электронӣ пардохт шуданд, дар соли 2023 маблағи

1,7 млрд. сомониро ташкил доданд, ки нисбат ба соли 2019 зиёда аз 17 маротиба афзудааст.

Ҳамаи воситаҳои ҳисоббаробаркуни, ки мо дар боло таҳлил намудем, ба зиёд шудани ҳаҷми ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ таъсири мусбӣи худро мерасонад (ниг. ба расми 7).

Расми 7. - Амалиётҳо бо истифодаи воситаҳои электронии пардохтӣ ва ҳиссаи пардохтҳои ғайринақдӣ*

***Сарчашма:** муаллифон дар асоси маълумотҳои сарчашмаҳои зерин тартиб додаанд: [11].

Дар соли 2023 ҳиссаи амалиётҳои ғайринақдӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба 20 % баробар шуд, ки ин нишондиҳанда нисбати соли гузашта қариб 2 маротиба афзуд. Бешубҳа, соли 2023 дар таърихи ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ соли хотирмон буд, чунки маҳз ҳамин

сол Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ» аз 22 июни соли 2023, №586 [15, С.19], [16, С.11], қабул гардид.

Ба фикри мо, таърихи ҳисоббаробаркунии ғайринақдиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд ба

давраи то қабули фармон ва баъд аз он чудо намуд. Фармон, бешубҳа, саривақтӣ ва зарур мебошад. Тибқи он Фармон «- пардохти андозҳо, бочҳои давлатӣ барои додани иҷозат ва иҷозатномаҳо, пардохтҳои дигари ҳатмӣ ба буҷет, ҷаримаҳо, маблағи суғуртаи ҳатмии давлатӣ, хизматрасониҳои тиббӣ, хизматрасониҳои коммуналӣ, намудҳои дигари хизматрасониҳои давлатӣ, инчунин қабули маблағҳо аз ҷониби вазорату идораҳо ва ташкилотҳои давлатӣ тариқи ғайринақдӣ амалӣ карда шавад;

- аз ҷониби вазорату идораҳо, ташкилотҳои давлатӣ ва ташкилотҳои қарзии молиявии ҷумҳурӣ ба таври нақдӣ қабул намудани пардохти хизматрасониҳои музднок манъ карда шавад», яъне чораҳои қатъӣ қабул гашта, ҷун натиҷа ҳиссаи амалиётҳои ғайринақдӣ зиёд шуданд.

Бояд қайд намуд, ки «рақамикунонӣ ба ворид намудани навовариҳои ҳамаҷониба мусоидат мекунад. Ҳамин тариқ, он ба афзоиши иқтидори рушди иқтисодиёт мусоидат мекунад ва яке аз муҳаррикони рушди иқтисодӣ мебошад, ки ҳам ба оптимизатсияи равандҳои тижоратӣ ва тақсимои оптималии захираҳо ва ҳам ба баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли мусоидат мекунад. Тибқи арзёбии коршиносони McKinsey, рақамикунонӣ метавонад то соли 2030 то 60 % -и афзоиши эҳтимолии ҳосилнокии меҳнатро таъмин кунад» [1].

Ҳамин тариқ, ҳолати муосири инфрасохтори хизматрасониҳои рақамии бонкӣ дар ташкилотҳои қарзӣ аз тарафи мо ҷун рушдёбанда арзёбӣ карда мешавад. Албатта, бояд қайд намуд, ки қарзҳои зиёде ба сомон расида, барои рушди амалиётҳои рақамӣ замимаи устувор гузоштан. Аммо инро ҳам бояд қайд намоем, ки қарзҳои зиёде низ боқӣ мондаанд, ки бояд ба ҳалли худро ёбанд. Бояд, пеш аз ҳама, мамнуиятҳое, ки бо қонунгузорӣ алоқаманданд, аз байн бурда шаванд (дар бораи ин масъала дар боби 3 маълумот оварда шудааст). Душвориҳои, ки бо инфрасохтори заифи амалиётҳои рақамӣ вобастаанд, аз байн бурда шаванд, пеш аз ҳама сухан дар бораи зиёд намудани шумораи банкоматҳо, пос-терминалҳо ва терминалҳои худкор меравад. Ба ғайр аз ин, аз тарафи давлат бояд душвориҳои, ки ба фаъолияти инфрасохтори низомии бонкӣ, алаҳусус вобаста ба амалиётҳои рақамӣ таъсир мерасонанд, яъне мушкилиҳои таъмини пурра ва доимӣ бо барқ (тамоми ҷумҳурӣ), суръат, сифат ва дастрасии интернет дар тамоми қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳар чӣ зудтар ҳалли худро ёбанд. Ҳамзамон, дастгирии давлатии низомии бонкӣ дар масъалаи беҳтар намудани инфрасохтори рақамӣ, чораҳои мушаххас вобаста ба андозбандӣ ва дигар намудҳои пардохтҳои давлатиро зарур мешуморем.

Адабиёт

1. A Government Blueprint to Adapt the Ecosystem to the Future of Work [Electronic resource] / M. Dondi [et al.]. – McKinsey Global Institute. – [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://www.mckinsey.com/industries/public-sector/our-insights/a-government-blueprint-to-adapt-the-ecosystem-to-the-futureof-work#> – Санаи дастрасӣ: 22.11.2024.
2. Auer R., Frost J., Gambacorta L., Monnet C., Rice T., Shin H.S. Central bank digital currencies: motives, economic implications and the research frontier. BIS Working Paper. 2021. – № 976. [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://www.bis.org/publ/work976.pdf>. Санаи дастрасӣ: 22.11.2024.
3. Банкоматы на 100 000 человек - Классификация стран. [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: https://ru.theglobaleconomy.com/rankings/ATM_machines/Asia/ Санаи дастрасӣ: 20.09.2024.

4. Бюллетени омори бонкӣ – №12 (341) – 2023. – 104 с. – [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://nbt.tj/upload/iblock/5bb/sgedn3244ly8ejxki4045zbebb0cn9hr/BULL1%20new.pdf> Санаи дастрасӣ: 16.12.2024.
5. Бюллетени омори бонкӣ – №12 (329) – 2022. – 103 с. – [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: https://nbt.tj/upload/iblock/ef7/14gh7n3nf8a44vpcogu3td8337230xvg/BULL_12_2022.pdf Санаи дастрасӣ: 16.12.2024.
6. Бюллетени омори бонкӣ – №12 (316) – 2021. – 100 с. – [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: https://nbt.tj/upload/iblock/009/1ctan2uf9vp7mswb34spxpmsgjvg4yho/BULL_12_2021.pdf Санаи дастрасӣ: 16.12.2024.
7. Бюллетени омори бонкӣ – №12 (305) – 2020. – 122 с. – [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://nbt.tj/upload/iblock/088/mx8xke6zdse9vqnx6wft759zy46gezs/2020.pdf> Санаи дастрасӣ: 16.12.2024.
8. Бюллетени омори бонкӣ – №12 (293) 2019. – 121 с. – [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: https://nbt.tj/upload/iblock/bde/2019_12.pdf Санаи дастрасӣ: 16.12.2024.
9. В конце года в Кыргызстане установили больше 100 банкоматов. [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://economist.kg/banki/2024/02/22/v-kontsie-ghoda-v-kyrgyzstanie-ustanovili-bolshie-100-bankomatov/> Санаи дастрасӣ: 21.09.2024.
10. Информация о банковских пластиковых картах, терминалах, банкоматах и инфокиосках в обращении по состоянию на 1 января 2024 года, а также поступлениях через платежные терминалы в течение января-декабря 2023 года [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://cbu.uz/ru/statistics/paysistem/1575072/> Санаи дастрасӣ: 19.10.2024.
11. Инфрасохтори пардохтӣ барои қабул ва хизматрасонии кортҳои пардохтӣ дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: https://www.nbt.tj/tj/payment_system/rushdi-bozori-kort-oi-pardokhtii-bonk.php Санаи дастрасӣ: 10.12.2024.
12. Количество POS-терминалов у предпринимателей и в банках выросло на 30%. [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <https://bizmedia.kz/2023/12/22/kolichestvo-pos-terminalov-u-predprimatelej-i-v-bankah-vyroslo-na-30/> Санаи дастрасӣ: 21.11.2024.
13. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ» 28.12.2023 [Манбаи электронӣ]. – Речаи дастрасӣ: <http://prezident.tj/node/32191> Санаи дастрасӣ: 18.12.2024.
14. Уланова Е.С. Эффективная национальная платежная система в условиях развития цифровой экономики Автореферати диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои иқтисодӣ. М.: 2022. – С. 3.
15. Ҳикматов У.С. Арзёбии ҳолати муносири хизматрасониҳои рақамии бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ҳикматов У.С., Исхаков Д.И. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. Душанбе. – 2024. – №4. Қисми 2. – С. 15-25.
16. Ҳикматов У.С. Аҳамияти иқтисодиёи иҷтимоии хизматрасониҳои рақамии бонкӣ / Ҳикматов У.С., Исхаков Д.И. // Паёми молия ва иқтисод. Душанбе. – 2024. – №1 (40). – С. 11-19.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Ҳикматов Умедҷон Сафаралиевич – доктори илҳои иқтисодӣ, профессори кафедраи қори бонкӣ. Донишгоҳи миллии Тоҷикистон 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Буни Ҳисорак, шаҳраки донишҷуён. Тел: +992 93 931-70-70 e-mail: UShikmatov@gmail.com

Исхаков Дилшод Илҳомович – унвонҷӯи кафедраи қори бонкӣ. Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. 734025, ш. Душанбе, кучаи Буни Ҳисорак, шаҳраки донишҷуён. E-mail: di780-85@mail.ru Тел.: (+992 88) 771-88-88.

Информация об авторах:

Хикматов Умеджон Сафаралиевич – доктор экономических наук, профессор кафедры банковского дела Таджикского национального университета. Адрес: 734025, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Айни 37. Тел: +992-93-931-70-70. E-mail: UShikmatov@gmail.com

Исхаков Дилшод Ильхомович – соискатель кафедры банковского дела Таджикского национального университета. Адрес: 734025, г. Душанбе, ул. Буни Хисорак, Студенческий городок. Тел.: (+992 88) 771-88-88 E-mail: di780-85@mail.ru

Information about authors:

Hikmatov Umedjon Safaralievich – Doctor of Economics, Professor of Banking department. Tajik National University. 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, 37 Ayni str. Phone: +992 93 931-70-70. E-mail: UShikmatov@gmail.com

Iskhakov Dilshod Ilhomovich – Applicant to the Department of Banking. Tajik National University. 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Buni Hisorak str. Phone(+992 88) 771-88-88 E-mail: di780-85@mail.ru

УДК:331

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР ЗАМОНИ ИМРӢЗА

Зоирзода И.С.

Љобиров Д.М.

Аннотатсия. Дар мақола самти сармояи инсонӣ ҳамчун омил муҳими рушди иқтисодӣ таҳлил гардидааст. Муаллиф қӯшиши мекунад, ки самтҳои асосии дастгирии давлатӣ ва маблағгузорӣ дар ин соҳа мавриди баррасӣ қарор гиранд. Таъкид шудааст, ки сармояи инсонӣ ҳамчун захираи асосии иқтисодиёт танҳо бо маблағгузори мунтазам ва сиёсати дуруст метавонад дар сатҳи устувор нигоҳ дошта шавад. Ҳамзамон, диққати махсус ба нақши роҳбарияти олии кишвар дар рушди сармояи инсонӣ ва зарурати пайвастаи навсозии он дода шудааст.

Калидвожаҳо: Сармоя, сармояи инсонӣ, арзиши сармояи инсонӣ, маблағгузорӣ, абстраксияи макроиқтисодӣ, дороии ғайримоддӣ, захираҳои сармояи инсонӣ.

Барои иқтибос: Зоирзода, И. С. Асосҳои назариявии рушди сармояи инсонӣ дар замони имрӯза / И. С. Зоирзода, Д. М. Љобиров // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. –№. 1(44). – С. 86-92.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА В СОВРЕМЕННУЮ ЭПОХУ

Зоирзода И.С.

Джобиров Д.М.

Аннотация. В статье анализируется направление человеческого капитала как важного фактора экономического развития. Автор стремится рассмотреть основные направления государственной поддержки и финансирования в данной сфере. Подчеркивается, что человеческий капитал, как основной ресурс экономики, может сохраняться на стабильном уровне только при регулярном финансировании и правильной политике. Особое внимание уделено роли высшего руководства страны в развитии человеческого капитала и необходимости его постоянного обновления.

Ключевые слова: Капитал, человеческий капитал, стоимость человеческого капитала, финансирование, макроэкономическая аннотация, нематериальный актив, ресурсы человеческого капитала.

THE THEORETICAL FOUNDATIONS OF HUMAN CAPITAL DEVELOPMENT IN THE MODERN ERA

Zoirezoda I.S.

Jobirov D.M.

Annotation. The article analyzes the field of human capital as an important factor in economic development. The author seeks to examine the main directions of state support and funding in this area. It is emphasized that human capital, as the main resource of the economy, can be maintained at a stable level only through regular funding and proper policy. Special attention is given to the role of the country's top leadership in the development of human capital and the necessity of its constant renewal.

Key words: Capital, human capital, cost of human capital, financing, macroeconomic abstract, intangible asset, human capital resources.

Гузориши масъала. Дар солҳои охир олимони соҳаи иқтисод сармояи инсониро ҳамчун омиле пешниҳод намудаанд, ки барои рушди дигар соҳаҳо заминаи махсус фароҳам меорад. Албатта, агар ба мафҳуми сармояи инсонӣ назар афканем, он ҳамчун қобилияти инсон шарҳ дода мешавад, ки одамон дар фаъолияти рӯзмарраи худ татбиқ меkunанд.

Фаъолияти соҳибкорӣ бошад, бештар ба хавфу хатар рӯ ба рӯ буда, аз инсон маҳорати баланди касбиро талаб мекунад. Дар фаҳмиши имрӯза, фаъолияти соҳибкориро ҳамчун раванд медонанд, ки ба навоарӣ ва тавлиди молу маҳсулот нигаронида шудааст.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Дар доираи мавзуи мазкур олимони хориҷӣ аз қабилӣ Кармышева М. Н., Дейнтри Д., Диденко Д., Мырзахметова Ш.К., Подберезкин А.И. ва олимони ватанӣ аз қабилӣ Рустамов Ф. М., Давлатов С.Н., Одинаев А.М., Салихов Б.В. ва дигарон таҳқиқот бурдаанд.

Мақсади мақола – ин омӯзиши асосҳои назариявии рушди сармояи инсонӣ дар замони муосир мебошад.

Мухтавои асосии мавод. Рушди сармояи инсонӣ давлатҳоро водор месозад, ки бидуни сайқал додани он пешбурди иқтисоди кишвар ғайриимкон аст. Агар ба ташаккул ва рушди сармояи инсонӣ назар афканем, таҷрибаи мамлакатҳои пешрафта нишон медиҳад, ки барои боло бурдани сатҳи рушди сармояи инсонӣ бояд самтҳои асосии онро дар кишвар тақвият бахшем.

Ташаккули рушди сармояи инсонӣ вобаста ба механизмҳои сурат мегирад, ки ба он алоқаманд мебошанд. Дар шароити имрӯза, пайдо намудани сарчашмаҳои нави маблағгузорӣ барои баланд бардоштани сармояи инсонӣ зарур аст.

Тибқи назарияи олимони, ба сармояи инсонӣ одамон дохил мешаванд, ки имкониятҳои худро тавассути маблағгузорӣ рушд медиҳанд, дар ҳоле ки ширкатҳо бо маблағгузорӣ ба рушди сармояи инсонӣ сатҳи даромаднокии худро баланд мебардоранд. Далели асосии манфиатнокии чунин

маблағгузорӣ аз он иборат аст, ки хароҷоти сарфшуда бо зиёд шудани ҳосилнокии меҳнат ва рушди қобилияти азхудкунӣ ва коркарди технологияҳои нав чуброн мегардад.

Маблағгузорӣ ба сармояи инсонӣ на танҳо ба афзоиши даромади ширкатҳо, балки ба баланд шудани сифати нерӯи инсонӣ низ мусоидат мекунад. Ташаккули пайдарпайи сармояи инсонӣ ва истифодаи самараноки он рақобатпазирии ширкатҳоро ба таври назаррас баланд бурда, рушди минбаъдаи онҳоро таъмин менамояд.

Дар шароити муосир, омӯзиши на танҳо мафҳум, моҳият ва аҳамияти ҳосилнокии меҳнат, балки марҳилаҳои таҳаввули он низ зарур мебошад. Масъалаи муайян намудани ҳосилнокии меҳнат дар доираи иқтисодиёти сиёсии классикӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Дар асри XVIII ақидаҳо оид ба ҳисоб намудани ҳосилнокии меҳнат дар доираи консепсияҳои либерализми иқтисодӣ ба миён омаданд, ки ба озодии рафтори иқтисодӣ, хусусан соҳибкорӣ, таъя мекарданд. Намояндагони иқтисоди сиёсии классикӣ, ба монанди А. Смит ва Д. Рикардо, асосҳои методологии ҳосилнокии меҳнатро муайян карда буданд. Ба андешаи А. Смит, рушди истеҳсолот бо дарназардошти тақсимои меҳнат ба неқӯаҳволии аҳоли таъсири мустақим мерасонад, ки ин, дар навбати худ, яке аз омилҳои афзоиши ҳосилнокии меҳнат ба ҳисоб меравад.

Ба ақидаи А. Смит, тақсимои меҳнат ҳосилнокии меҳнатро бо се роҳ баланд мебардорад:

- Афзоиши малакаи кории ҳар як коргари алоҳида.
- Сарфаи вақт ҳангоми гузариш аз як намуди фаъолият ба намуди дигари фаъолият.
- Ҳавасмандгардонии ихтироот ва истеҳсоли мошинҳои, ки меҳнати инсонро осонтар менамоянд.

Дар рушди истеҳсолот ва тақсимои меҳнат нақши асосиро "инсонӣ иқтисодӣ" мебошад, ки меҳнати худро дар шароити бозор барои манфиати худ истифода мебарад. Ба таври табиӣ, инсон ҳамеша кӯшиш мекунад,

ки оқилона амал намуда, барои истехсоли молҳо вақти камтарро сарф кунад, яъне фаъолияти худро ба самте равона созад, ки меҳнаташ маҳсулноқ бошад.

Аммо, ин маҳсулнокии меҳнат танҳо тавассути солимии зеҳнии ҷомеа таъмин карда мешавад. Барои дуруст андозагирии иқтидори меҳнатӣ, нишондиҳандаҳои гуногун, аз қабili саломатии аҳоли, сатҳи донишандӯзӣ, сатҳи зиндагии аҳоли ва дигар омилҳои марбут ба инҳо, ба назар гирифта мешаванд.

Ҷаҳон ба марҳилаи нави рушди иқтисодӣ ворид мегардад, ки асоси онро сармояи инсонӣ, иқтисоди донишбунёд ва қобилияту истеъдоди созандаи инсон ташкил

медихад. Аз ҳамин сабаб, аз ибтидои асри ХХI маълумотнокӣ ва донишмандии касбӣ ҳамчун омилҳои муҳими ташаккули захираҳои инсонӣ арзёбӣ мегарданд. Ҳамаи тағйиротҳои, ки то имрӯз дар рушди устувори иқтисодиёти ҷаҳонӣ, ташкили тичорат ва идоракунии, тарзи зиндагии одамон, равишҳои таълимӣ ва соҳаи тандурустӣ мушоҳида мешаванд, маҳз натиҷаи истифодаи самараноки захираҳои инсонӣ ва сатҳи баланди тахассусӣ ба ҳисоб мераванд.

Бо мақсади боз ҳам амиқтар фаҳмидани мафҳумҳои "сармояи инсонӣ" ва "фаъолияти соҳибкорӣ", олимони андешаҳои гуногун пешниҳод намудаанд.

Ҷадвали 1. - Ақидаҳои олимони онд ба мафҳуми сармояи инсонӣ

Т. Шултс.	«Сармояи инсонӣ» – ин манбаи даромади иловагӣ буда, бо ёрии донишҳо, малакаю маҳорат, қобилияти инсон ташаккул меёбад.
Капелюшников Р.И.	Сармояи инсонӣ - захираи муайяни дониш, қобилият ва ангеа мебошад, ки ба шахси муайян хос аст. Онҳо аз як тараф, бар зарари истеъмоли имрӯза харҷ кардани маблағҳо талаб кунанд, аз тарафи дигар, дар оянда манбаи бозғамии фоида ва даромад мебошанд.
Корнейчук Б.В.	Сармояи инсонӣ «маҷмуи сифатҳои шахсият мебошад, ки ҳамчун манбаи даромади пулӣ хизмат мекунанд. Аз рӯйи ҳаҷми сармоягузорӣ дар соҳаи маориф, тандурустӣ ва ғайра чен карда мешавад.
Добринин А.И.	Сармояи инсонӣ – захираи муайяни саломатӣ, дониш, маҳорат, қобилият, ҳавасмандӣ, ки дар натиҷаи сармоягузорӣ ташаккул ёфта, аз ҷониби шахс андӯхта мешавад, ки дар соҳаи муайяни тақриристеҳсоли ҷамъиятӣ ба мақсад мувофиқ истифода мешавад, ба афзоиши ҳосилнокии меҳнат ва самаранокии истеҳсолот ва бо ҳамин ба афзоиши даромади ин шахс таъсир мерасонад.
Ляшенко Е.Е.	Сармояи инсонӣ модарзод буда, дар натиҷаи сармоягузорӣ ташаккул ёфта, дараҷаи муайяни саломатӣ, маълумот, малака, қобилият, ҳавасмандӣ, нерӯи ҳам шахси алоҳида, гурӯҳи одамон ва ҳам дар тамоми ҷомеа ҷамъ оварда шудааст, ки мувофиқи мақсад дар ин ва ё он тақриристеҳсоли ҷамъиятии як соҳаи муайян ба рушди иқтисодӣ мусоидат мекунад ва ба ҳаҷми даромади соҳибони онҳо таъсир мерасонад.

Ҳодиев Д.А.	Сармояи инсонӣ - маҷмуи донишҳо ва қобилиятҳои эҷодии шахс, инчунин малакаҳо, саломатӣ, сифатҳои шахсӣ ва ангеае мебошад, ки тавассути сармоягузорӣ дар соҳаи маориф, касбмӯзӣ, ҳифзи саломатӣ, муҳочират, инчунин дар тарбияи кӯдакон ҷамъоварӣ гардида, бо мақсади дар оянда ба даст овардани даромад истифода мешаванд.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Одинаев А.М. дар тадқиқоти худ омӯзиши сармояи инсониро дар ду самт пешниҳод намудааст:

1. Дар сатҳи субъектҳои алоҳидаи худудӣ.
2. Дар сатҳи минтақаҳо ё кишварҳо.

Ӯ зикр менамояд, ки олимони С.И. Бабина ва И.Ю. Садовникова сармояи инсонии минтақаро чунин таъриф мекунанд:

"Маҷмӯи захираҳои инсонии мутамарказ дар як худуд, ки дорои дониш, қобилият, маҳорати касбӣ, вазъи саломатӣ ва дараҷаи маданияти муайян мебошанд. Ҳамаи ин хосиятҳо ва хусусиятҳо дар натиҷаи сармоягузорӣ аз ҷониби шахсони алоҳида, оилаҳои онҳо, инчунин ҷомеа, корфармоён ва дигар субъектҳо ташаккул ёфта, дар фаъолияти иқтисодӣ ба таври мақсаднок истифода мешаванд. Ин раванд рушди инноватсионии низомҳои иҷтимоӣ иқтисодии минтақаро таъмин намуда, сифати зиндагии аҳолиро беҳтар ва барои рушди минбаъдаи инсоният шароити мусоид фароҳам меорад" [4, с.19].

Тибқи маълумоти таҳлилнамудаи Бонки Ҷаҳонӣ, ки давлатҳоро аз рӯи сатҳи истеъдодҳои касбӣ ва иқтисодии онҳо раддабандӣ мекунад, индекси асосии сармояи инсонӣ муайян шудааст. Инчунин, дар гузориши мазкур нишон дода шудааст, ки камбудии соҳаҳои маориф ва тандурустӣ чӣ таъсир ба пойтахти кишварҳо доранд.

Дар ҷаҳони муосир, мафҳуми сармояи инсонӣ ҳамчун яке аз унсурҳои ҳаётан муҳим ва бунёдии рушди ҷомеа ва иқтисод мавриди таваҷҷӯҳ қарор гирифтааст. Ин мафҳум на танҳо ба шахсони алоҳида ҳамчун рукни асосии ҷомеа, балки ҳамчун як омил

вазъетаре ишора мекунад, ки дониш, малака, таҷриба ва ангеаҳои шахсро дар бар мегирад.

Захираҳои инсонӣ метавонанд бо иштироки муассир дар соҳаҳои маориф, тандурустӣ ва арзишҳои ахлоқӣ арзиши худро афзоиш диҳанд. Ин консепсия дар идоракунии захираҳои инсонӣ дар ҷаҳони муосир аҳамияти хоса пайдо кардааст. Пайдоиши мафҳуми сармояи инсонӣ дар адабиёти иқтисодӣ решаҳои худро дар таҳқиқоти неоклассикии равияи "муносибатҳои инсонӣ" ва пажӯҳишҳои Элтон Майо дорад. Ба ақидаи олимони мафҳуми сармояи инсонӣ бояд ҳамчун арзишмандтарин дороии ташкилотҳо ва воситаи самараноки идоракунии захираҳои инсонӣ баррасӣ шавад.

Ҳамаи ташкилотҳо ба сармояи инсонӣ ниёз доранд, то фаъолияти устувор дошта бошанд ва ба ҳадафҳои худ ноил гарданд. Дар ин росто, моҳият, аҳамият ва нақши сармояи инсонӣ дар идоракунии захираҳои инсонӣ яке аз мавзӯҳои муҳим ба ҳисоб меравад, ки дар тамоми кишварҳои ҷаҳон мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст. Пеш аз ихтирои зеҳни сунъӣ, маҳз захираҳои инсонӣ барои расидан ба пешрафтҳои имрӯза нақши асосиро бозиданд.

Дарвоқеъ, барои рушди дигар шаклҳои сармоя, ба монанди сармояи молиявӣ ва инфрасохторӣ, мавҷудияти сармояи инсонӣ зарур аст. Гарчанде ки технологияҳо ва мошинҳо зарурати доштани шумораи зиёди коргарони хатти истеҳсолиро коҳиш додаанд, вале барои сохтани ҳуди ин технологияҳо ва навоарӣ дар иқтисод ба сармояи инсонӣ ниёз боқӣ мемонад. Дар шароити иқтисоди донишбунёд, ки ба иттилоот ва малакаҳои нав таъия мекунад, рушди пайвасти дониш ва

малакаи инсонӣ аҳамияти бештар касб менамояд.

Дар шароити имрӯза ба самтҳои асосии сармояи инсонӣ инҳо дохил мешаванд:

➤ Сармояи инсонӣ як дороии ғайримоддӣ мебошад, ки дар тавозуни молиявии корхонаҳо сабт намешавад.

➤ Сармояи инсонӣ дорои хусусиятҳои таҷриба ва малакаи кормандон мебошад, ки арзиши онҳоро барои корфармоён зиёд мекунад.

➤ Азбаски ҳамаи навъҳои меҳнат баробар арзёбӣ намешаванд, корфармоён метавонанд бо сармоягузори ба омӯзиш, таълим ва рушди касбии кормандон сатҳи самаранокии сармояи инсониро баланд бардоранд.

➤ Сармояи инсонӣ бо рушди иқтисодӣ, ҳосилнокии меҳнат ва даромаднокии ташкилотҳо робитаи қавӣ дорад.

➤ Сармояи инсонӣ метавонад дар давраи тӯлонӣ беқурб гардад, агар шахс малакаҳои худро такмил надихад ё аз технология ва наовариҳои нав дур монад.

Азбаски сармояи инсонӣ ба маблағгузори ба малака ва дониши кормандон тавассути таҳсил асос ёфтааст, онро метавон ба осонӣ ба ҳисоб гирифт. Менечерони кадрҳо метавонанд сатҳи фоидаи умумии ширкатро пеш аз ва баъд аз маблағгузори ба рушди кормандон муқоиса кунанд. Ҳисобкунии даромади сармоягузори ба сармояи инсонӣ тавассути тақсим кардани фоидаи умумии ширкат ба ҳаҷми умумии маблағгузори ба сармояи инсонӣ анҷом дода мешавад.

Сармояи инсонӣ аз мафҳуми макроиқтисодӣ вобастагии калон дорад. Ҳар як шахс дорои қобилият ва истеъдодҳои беназир мебошад, ки интиҳоби касбии ӯро муайян месозанд. Ин интиҳоби касбӣ метавонад аз омилҳои гуногун, аз ҷумла қобилияти шахсӣ, масъулиятҳои оилавӣ, саломатӣ ва вазъи бозори меҳнат вобаста бошад.

Омӯзиши сармояи инсонӣ ба мо имкон медиҳад, ки равандҳои рушди онро дар сатҳҳои гуногун мавриди таҳлил қарор диҳем. Яке аз самтҳои асосии таҳқиқоти шахсии ман таҳлили рушди сармояи инсонӣ дар сатҳи давлатӣ мебошад.

Дар ин тадқиқот, меҳодем паҳлуҳои асосии рушди сармояи инсониро тӯли 33 соли Истиқлолияти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил намоем. Таваҷҷуҳи асосӣ ба таъсири маблағгузори давлатӣ ба рушди сармояи инсонӣ равона хоҳад шуд. Барои дуруст муайян намудани нишондиҳандаҳои марбут ба ин мавзӯ, мо онҳоро дар ҷадвалҳои мухталиф оварда, таҳлили ҳамаҷониба анҷом медиҳем.

Дар марҳилаи аввал, сатҳи тандурустии аҳоли мавриди таҳлил қарор мегирад. Дар марҳилаи баъдӣ, таҳқиқоти мо ба тайёрии мутахассисон дар муассисаҳои таҳсилоти касбӣ тамаркуз хоҳад кард. Дар марҳилаи ниҳой, мо нақши сармояи инсонӣ дар рушди соҳаҳои иқтисодиёти давлатӣ-ро баррасӣ хоҳем намуд.

Тавре ки дар боло зикр гардид, барои арзёбии сармояи инсонӣ, мо нишондиҳандаҳои онро дар ҷадвалҳои зерин ба таври муфассал шарҳ дода, таҳлили ҳамаҷониба анҷом медиҳем.

Ҷадвали 2. - Низомии андозагирии нишондиҳандаҳои, ки унсурҳои сармояи инсониро тавсиф мекунанд

Унсурҳои сармояи инсонӣ	Нишондиҳандаҳо
Сатҳи тандурустии инсон (саломатӣ)	Давомнокии умр дар вақти таваллуд, солҳо; Сатҳи беморӣ ба 1000 нафар аҳоли;

Чузъи муассисаҳои тарбиявӣ	Хатмкардаи муассисаҳои таҳсилоти миёна, ҳазор нафар; Хатмкунандагони муассисаҳои таҳсилоти олии бакалавр, мутахассис ва магистр, ҳазор нафар; Шумораи аспирантҳо, номзадони илм; Шумораи мактабҳои олии; Шумораи кормандоне, ки бо корҳои илмӣ-таҳқиқотӣ машғуланд; Шумораи тадқиқотчиён (докторҳои илм); Аҳолии бо кор таъмин бо маълумоти олии, %; Аҳолии дорои шуғли таҳсилоти миёнаи касбӣ; Аҳолии дорои шуғли маълумоти миёнаи умумӣ; Аҳолии дорои шуғли таҳсилоти умумии асосӣ; Аҳолии дорои шуғли бе таҳсилоти умумии асосӣ;
Даромадӣ аҳоли	Музди меҳнати кормандони корхонаҳо ҳисобшуда дар як моҳ (сомонӣ); Андозаи миёнаи нафақа дар моҳи тақвимӣ (сомонӣ); Даромад аз ғайрифаъолияти соҳибкорӣ, бо % ҳамчун даромадӣ пулӣ; Пардохтҳо бо % ҳамчун даромадӣ пулӣ; Пардохтҳои иҷтимоӣ бо ҳисоби фоизи даромадӣ пули ба буҷет; Даромадҳои пулӣ миёна ба сарӣ ҳар як аҳоли;
Сатҳи маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ	Маҷмӯи маҳсулоти дохили ба сари аҳоли дар як сол; Ҳиссаи Маҷмуи маҳсулоти дохили ба буҷети давлати дар солӣ тақвимӣ;

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Дар шароити иқтисоди бозорӣ, сармояи инсонӣ дар тамоми давлатҳо нақши асосӣ дошта, барои рушд ва тақмили он тадбирҳои зарурӣ андешида мешаванд. Бинобар ин, дар солҳои охир таваҷҷӯҳи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ин масъала сол аз сол афзоиш меёбад.

Бо мақсади тақмили рушди сармояи инсонӣ, дар Паёми Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки санаи 28 декабри соли 2024 ироа гардид, ба масъалаи мазкур диққати махсус дода шуд.

Вобаста ба рушди сармояи инсонӣ, ба Вазорати рушди иқтисод ва савдо супориш дода шудааст, ки дар ҳамкорӣ бо дигар вазорату идораҳо ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ, бо дарназардошти ҳадафҳои пешбинигардида, то охири соли 2025 «Барномаи миёнамуҳлати рушд барои солҳои 2026 – 2030»-ро таҳия намуда, ба Ҳукумати мамлакат пешниҳод намояд.

Дар ин ҳуҷжат ба масъалаҳои рушди сармояи инсонӣ, тақвияти иқтидорҳои истеҳсолӣ, истифодаи технологияҳои муосир, ташкили истеҳсоли молу маҳсулоти рақобатпазир бо арзиши баланди иловашуда, пайванди илм бо истеҳсолот ва ташаккули иқтисоди ба дониш ва навоарӣ асосёфта диққати аввалиндараҷа дода мешавад.

Диққати махсуси роҳбарияти олии кишвар ба ин самт барои рушди воқеии соҳа таъсири мусбат мерасонад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки паҳлуҳои асосии тақмили сармояи инсонӣ дар Тоҷикистон ташаккул ёфта, аз ҷониби масъулин мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Қабули барномаҳо ва стратегияҳои гуногун барои рушди сармояи инсонӣ заминаи мусоид фароҳам меорад.

Аз ҷаҳони ба даст овардани истиқлолият, Тоҷикистон ба соҳаҳои муҳиме чун тандурустӣ, илм ва маориф таваҷҷӯҳи хоса зоҳир намуда, ҳамасола маблағгузориҳои давлатӣ ба ин соҳаҳо афзоиш меёбад.

Адабиёт

1. Рустамов Ф. М. Моделсозии вобастагии арзиши сармояи инсонӣ аз ҳаҷми сармоягузорӣ ба он \\\u041F\u0410\u0415\u041c\u0418 \u041c\u041e\u041b\u0418\u0419 \u0412\u0410 \u0418\u041a\u0422\u0418\u0421\u041e\u0414\\ \u21162 (41) (маҷаллаи илмӣ-амалӣ) с.55 – 56.
2. Кармышева М. Н. Баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатӣ (Дар мисоли Ҷумҳурии Тоҷикистон) \\\u0414\u0418\u0421\u0421\u0415\u0420\u0422\u0410\u0422\u0421\u0418\u0419\\ Душанбе – 2023 с. 56 -57.
3. Давлатов С.Н. Идоракунии сармояи инсонӣ дар шароити зудтағйирёбандаи ҷаҳонишавии иқтисодӣ \\\u0410\u0412\u0422\u041e\u0420\u0415\u0424\u0415\u0420\u0410\u0422\\ Душанбе 2022 с. 8.
4. Одинаев А.М. Такмили механизми сармояи инсонӣ дар шароити ташаққулёбии иқтисодиёти инноватсионӣ \\u0414\u0418\u0421\u0421\u0415\u0420\u0422\u0410\u0422\u0421\u0418\u0419\\ Душанбе-2023 с.18
5. Дейнтри Д. Человеческий капитал: учебное пособие [Электр. ресурс] // <http://www.osp.ru/cio/2000/06/023.htm>. (дата обращения: 23.04.2021).
6. Диденко Д. Интеллектуалоемкая экономика. Человеческий капитал в российском и мировом социально-экономическом развитии / Дмитрий Диденко. - М.: Алетей, 2015.
7. Мырзахметова Ш.К. Обзор системы управления человеческими ресурсами на примере отдельных зарубежных университетов / Ш.К. Мырзахметова. – Алматы: КНМУ, 2011.
8. Подберезкин А.И. Национальный человеческий капитал на перепутье / А.И. Подберезкин. – М.: МГИМО-Университет, 2015.
9. Подберезкин А.И. Национальный человеческий капитал. В 5-ти томах. Том 1. Роль идеологии в модернизации России / А.И. Подберезкин. – М.: МГИМО-Университет, 2018.
10. Салихов Б.В. Креативный капитал в экономике знаний- Московский государственный лингвистический университет. Москва, 2020.

Маълумот оид ба муаллифон:

Зоирзода Исломбек Сангмаҳмад – муовини ректор оид ба илм ва инноватсияи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон.

Ҷобиров Далер Маҳмадсобирович – унвонҷӯи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Тел: +99293-59399-00, E-mail: islom_2412@mail.ru

Сведения об авторах:

Зоирзода Исломбек Сангмаҳмад – проректор по науке и инновации Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана.

Джобиров Далер Маҳмадсобирович – соискатель МУТИПТ. Тел: +99293-59399-00. E-mail: islom_2412@mail.ru

Information about the authors:

Zoirzoda Islombek Sangmakhammad – Vice-Rector for Science and Innovation at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan.

Jobirov Daler Makhmadsobirovich – Applicant at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Tel: +99293-59399-00, E-mail: islom_2412@mail.ru

УДК: 004.9+631+658.3

**ЗНАЧИМЫЕ АСПЕКТЫ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ИННОВАЦИЙ И ЗНАНИЙ,
ОБЕСПЕЧИВАЮЩИХ УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО
СЕКТОРА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**

Гоибов М.А.

Ахмедов Д.Х.

***Аннотация.** Без формирования инновационной технологической системы, переход на устойчивое развитие экономики страны не представляется возможным. В данной статье, инновационная система рассматривается как совокупность взаимосвязанных между собой элементов инновационной деятельности. На основе оценки инновационной деятельности освещается роль в этом процессе государства, его служб распространения востребованных обществом соответствующих знаний.*

***Ключевые слова:** инновации, знания, сельское хозяйство, расходы, цифровая экономика, стандарты.*

***Для цитирования:** Гоибов, М. А. Значимые аспекты технологических инноваций и знаний, обеспечивающих устойчивое развитие сельскохозяйственного сектора Республики Таджикистан / М. А. Гоибов, Д. Х. Ахмедов // Финансово-экономический вестник. – 2025. – № 1(44). – С. 93-100.*

**ЧАНБАҲОИ МУҲИМИ ИННОВАТСИЯҲОИ ТЕХНОЛОҒИ ВА ДОНИШ ДАР
ТАЪМИН НАМУДАНИ РУШДИ УСТУВОРИ СОҲАИ КИШОВАРЗИИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН**

Гоибов М.А.

Ахмедов Д.Х.

***Аннотатсия.** Бе таашаккули системаи инноватсионии технологӣ гузааштан ба рушди устувори иқтисоди кишвар ғайриимкон аст. Дар ин мақола системаи инноватсионӣ ҳамчун маҷмӯи унсурҳои ба ҳам алоқаманди фаъолияти инноватсионӣ баррасӣ карда шудаанд. Дар асоси баҳодиҳии фаъолияти инноватсионӣ нақши давлат дар ин раванд ва хадамоти паҳн намудани донишҳои дахлдори соҳавӣ таъкид гардидааст.*

***Калидвожаҳо:** инноватсия, дониш, кишоварзӣ, хароҷот, иқтисодиёти рақамӣ, стандартҳо*

**SIGNIFICANT ASPECTS OF TECHNOLOGICAL INNOVATIONS AND KNOWLEDGE
ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE AGRICULTURAL SECTOR OF
THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

Goibov M.A.

Akhmedov D.Kh.

***Abstract.** Without the formation of an innovative technological system, the transition to sustainable development of the country's economy is not possible. In this article, the innovation system is considered as a set of interconnected elements of innovation activity. Based on the assessment of innovation activity, the role of the state in this process, its services for the dissemination of relevant knowledge in demand by society is highlighted.*

***Keywords:** innovation, knowledge, agriculture, costs, digital economy, standards*

Актуальность темы. В последние десятилетия, особо подчеркивается важность внедрения инновационных подходов в производственные процессы, которые способствуют повышению конкурентоспособности товаров и услуг, тем самым, обеспечивая рост экономики и благосостояния населения. Особенно инновационное развитие приобретает большую значимость в сельскохозяйственном секторе, в котором решаются проблемы продовольственной безопасности, эффективного использования ресурсов фермерских хозяйств. Из года в год спрос на научно обоснованные инновационные подходы в сельскохозяйственном производстве будет возрастать. В этой связи стратегические документы по развитию должны разрабатываться с учетом сложившейся ситуации.

Анализ последних исследований и публикации. В настоящее время в стране реализуются ключевые политические и стратегические документы: Национальная стратегия развития на период до 2030 года и Среднесрочная программа развития на 2021–2025 годы.

В рамках реализации Целей Устойчивого развития (ЦУР) в них определены приоритетные направления, такие как обеспечение продовольственной безопасности и доступа людей к качественному питанию и расширение продуктивной занятости (НСР, 2016).

Цель статьи. Ссылаясь на Концепцию инновационного развития агропромышленного сектора и учитывая деятельность конкурентоспособных хозяйств, поддержка развития агропромышленного комплекса способствует решению задач по обеспечению продовольственной безопасности в стране (КИР АПК РТ, 2014).

Закон Республики Таджикистан «Об инновационной деятельности» устанавливает организационные, правовые, экономические основы, условия формирования и реализации

государственной инновационной политики, регулирующие общественные отношения. Согласно его статье 1, инновационная деятельность – это деятельность, связанная с разработкой и внедрением новых или усовершенствованных результатов научных исследований, опытно-конструкторских работ или научно-технических достижений и направленная на вывод их на рынок в виде новой или усовершенствованной продукции, услуг, методов, продукции или иного общественно полезного результата» (Закон РТ. «Об инновационной деятельности» - 2012).

Далее «Программа инновационного развития Республики Таджикистан на 2011-2020 годы», ориентировала поддержку исследований процесса коммерциализации разработок и общую инновационную деятельность в сфере бизнеса (ПИР РТ, 2011). Еще в 2016 году в процессе разработки Национальной Стратегии Развития-2030 (НСР-2030) в целях обеспечения устойчивого развития страны были выбраны три научно обоснованных принципа инноваций направленных на повышение эффективности использования ресурсов и возможностей страны.

Это связано с тем, что в некоторых отраслях народного хозяйства наблюдается низкий уровень спроса на новые знания и технологии и, следовательно, не стимулирующего активность научных и образовательных учреждений как основного звена инновационной системы.

В целом, вышеперечисленные документы сосредоточены на создании благоприятных условий для решения проблем занятости, повышения уровня производительности труда и качества жизни населения.

В условиях кризиса мировой экономики природные ресурсы и физический капитал уже не играют ключевой роли в развитии и основным ресурсом становятся информация и знания[10,11].

В основном, определены четыре доминирующих тенденций в создании и передаче знаний в мировом масштабе[15]:

1) Значительный рост уровня знаний параллельно росту бюджетов на разработки (НИОКР) и доступность исследовательских инструментов;

2) Знания являются основой в новой информационной экономике и в условиях обеспечения конкурентоспособности модернизированной нематериальной части экономики;

3) Свободное перемещение товаров и людей, развитие транспорта и цифровых технологий, новые глобальные возможности для доступа к знаниям и их распространения;

4) Коммерциализация и приватизация знаний, использование систем защиты прав интеллектуальной собственности.

В абсолютном выражении мировые инвестиции в науку и развитие в период с 1991 по 1996 годы увеличились с 438 млрд. долл. до 576 млрд. долл. К 2013 году (в странах ОЭСР) достигли 1,1 трлн. долл. [4,5].

В основном по объемам расходов на науку и развитие лидируют США, Япония и Германия. В мировом масштабе, в 2017 году из общего объема инвестиций в науку и развитие доля США составляла 25,5%, доля стран Европы -20,8% доля стран Азии, в которой лидируют Китай, Индия и Южная Корея составляла- 42,9%, стран СНГ лишь 2,8%[6]. В целях устойчивого развития Цель №9 определена как «Создание стойкой инфраструктуры, содействие

всеохватывающей и устойчивой индустриализации и инновациям». А именно цель 9.5 посвящена активизации научных исследований, наращивание технологического потенциала промышленных секторов во всех странах, особенно в развивающихся странах, в том числе путем стимулирования к 2030 году инновационной деятельности и значительного увеличения числа работников в сфере научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ (НИОКР) в расчете на 1 миллион человек, включая государственные и частные расходы. Соответственно, она включает два показателя: расходы в ВВП и количество исследователей (в эквиваленте полной занятости) на миллион жителей. В 2021 году Институт статистики ЮНЕСКО опубликовал данные о человеческих и финансовых ресурсах, выделяемых на НИОКР доступные для 162 стран.

К 2018 году расходы на исследования и разработки составляли в среднем 1,7% мирового ВВП. В целом они выросли в большинстве стран в период с 2014 по 2018 год, однако 80% стран по-прежнему инвестировали менее 1% ВВП [13,14].

Следует отметить, что «Национальная стратегия развития Таджикистана на период до 2030 года» устанавливает три целевых показателей по доле расходов на НИОКР в ВВП: 0,8% (2020), 1,2% (2025) и 1,5% ВВП к 2030 году, целевой показатель занятости в сфере науки от 0,6 до 0,65% населения к 2030 году (см.табл.1).

Таблица 1. - Доля расходов на научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы в ВВП за 2017-2021 годы

Республики	2017	2018	2019	2020	2021
Казахстан	0.13	0.12	0.12	0.13	0.13
Киргизия	0.11	0.10	0.09	0.09	0.07
Таджикистан	0.11	0.09	0.09	0.09	0.00
Узбекистан	0.15	0.12	0.11	0.14	0.13
В мире	1.75	1.78	1.83	1.95	1.93

Источник: Статистический институт ЮНЕСКО, 2024

К 2021 году в мире число исследователей на 1 миллион человек возросло до 1352, в странах Африки этот показатель составляет - 99.Что же касается

Центральной Азии, то среди ее стран, как видно из таблицы 2, в основном лидирует Казахстан с наивысшим числом исследователей на 1 миллион человек, равным более 600. По данным Агентства по

статистике при Президенте РТ, соответствующий показатель по Таджикистану в 2020 году составляет 452 исследователей на миллион жителей [14].

Таблица 2. - Количество исполнителей НИОКР (в эквиваленте полной занятости) на миллион жителей в странах СНГ за период 2017-2021гг.

Республики	2017	2018	2019	2020	2021
Казахстан	661,7	663.00	633,7	686,2	626,5
Киргизия	..	..	..	..	..
Таджикистан	414.00	427.00	483.00	452.00	..
Узбекистан	499,6	480,4	421,5	426,8	525,3
В мире	1195.12	1244.70	1294.48	1326.856	1352.5

Источник: Статистический институт ЮНЕСКО, 2024

Для развивающихся стран значительная часть технологической и исследовательской деятельности связана с процессом принятия импортированных технологий их адаптацией с учётом своих особенностей развития. В тоже время развивающиеся страны имеют возможность внедрят современные технологии, научно-исследовательских работ для обеспечения и усвоения в национальной экономике [10].

Необходимо отметить, что развитый потенциал в научно-исследовательских разработках в контексте развивающейся страны означает ее способность эффективнее применять и абсорбировать новые технологии в экономике, которая способствует снижению затрат на передачу технологий, обеспечивая эффективный процесс перетока и распространения инноваций.

Общеизвестно, что знания и технологический прогресс является движущей силой для инноваций. Прежде всего, следует отметить о взаимосвязи между «открытием» (изобретением) и инновацией, которая по сравнению с изобретением должны быть воплощены в жизнь.

Инновации играют важную роль в управлении изменениями в предприятиях: организационной структуры, технологическом и кадровом развитии.

Основной методологический документ по сбору и интерпретации данных об инновациях «Руководство Осло» определяет каждую из них как новый или улучшенный продукт или процесс, который существенно отличается от предыдущих наблюдаемой институциональной единицы и в последующем становится доступным для применения потенциальным пользователем [4]. Также можно рассматривать инновации в продуктах и услугах, маркетинговой и организационной работе.

На сегодняшний день, цифровые технологии становятся ключевым фактором инноваций в современной экономике. В сфере информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) они являются предпосылкой, развития прибыльного предпринимательства во всех его секторах. Например, расходы на исследования и разработки в странах ОЭСР, составляют до 25% от общего объема инвестиций в бизнес и внося 0,2% - 0,4% в ВВП каждой из них. В тоже время, в аналогичных условиях в Финляндии, Израиле, Южной Корее и США приходится от 40% до более 50% от общей доли соответствующих расходов [3].

Цифровые инновации, созданные и реализованные с помощью цифровых технологий, последовательно приводят к созданию новых ее форм, для использования

по целевому назначению в сфере экономики и общества [10,12].

В данном процессе, государственная поддержка играет важную роль путём создания стимулирующей деловой среды, способной к деятельности и разработке, совершенствованию и внедрению нормативно-правовых актов в сферах торговли, конкуренции, конфиденциальности и защиты интеллектуальной собственности.

Соответственно, регулируемая среда на макроуровне получит возможность влиять на перераспределение ограниченных ресурсов, необходимых для предоставления и внедрения цифровых инноваций. Что же касается регулируемой среды на микроуровне, то создание конкурентной среды влияет на повышение уровня гибкости предприятий, позволяет им отдавать предпочтение или же останавливать свой выбор на ставшие прорывными цифровые технологии. На сегодняшний день,

управление инновациями цифровых технологий из-за их уникальных особенностей является насущной проблемой.

В связи с этим, Международная организация по стандартизации разработала стандарты для управления инновациями, в открытых системах исследовательской среды, в течение которых участники соответствующих процессов могли успешно сотрудничать и достигать новых свершений связанных с цифровыми инновациями – их пока еще нет, и они находятся в стадии разработки. В качестве примера можно привести Международный стандарт управления инновациями - ISO 56000 с операционными процедурами принята для обеспечения общей основы для всех организаций, независимо от типа, сектора или размера для внедрения, поддержания и постоянного улучшения системы инновационной работы.

Таблица 3. - Основные стандарты группы ISO 56000

	Стандарты	Описание
1.	ISO 56000 Управление инновациями (основы и словарь)	Предоставляет основные концепции и определения в сфере управления инновациями с целью упрощения применения других стандартов в этой группе
2	ISO 56002 Управление инновациями (система инновационного менеджмента)	Руководство по созданию, внедрению и постоянному улучшению инновационного менеджмента, основной целью которого является поддержка современных организаций в разработке инноваций, предоставление им возможности понимать деловой контекст и поощрять их интеграцию в глобальную систему менеджмента
3	ISO 56003 Управление инновациями (инструменты и методы инновационного партнерства)	Руководство для организаций, которые сотрудничают друг с другом для продвижения инноваций. Содействие выявлению, оценке и выбору партнеров, предоставление адекватной оценки потенциальных выгод и проблем партнерства, содействие управлению их отношениями с партнерами

4	ISO 56004 Управление инновациями (оценка управления инновациями)	Руководство по планированию, внедрению и продолжению деятельности по оценке управления инновациями. Способствует лучшему пониманию ценностей, причин и преимуществ внедрения оценки управления инновациями, а также потенциала для улучшения управления инновациями
5	ISO 56005 Управление инновациями (инструменты и методы управления интеллектуальной собственностью)	Облегчение усилий организаций по созданию стратегии в сфере интеллектуальной собственности, адекватному ее управлению в инновационном процессе, применяя соответствующие инструменты и методы в инновационных процессах

Источник: Составлено авторами на основе показателей МСО(ISO), 2023.

Следует отметить, что цифровые инновации внедренные в сферу экономики имеют потенциал преобразовать ее в глобальном масштабе. В этой связи в центре внимания мирового сообщества для большинства стран это является одной из самых привлекательных возможностей для роста инвестиций и инноваций, создавая новые рабочие места, условия для борьбы с бедностью и повышения социального благополучия. Вышеизложенному в 60-ые годы прошлого века предшествовала разработка Фриза Махлупа концепции экономики знаний [4]. Ее основной сутью являлась в определение понятия «экономика знаний» составленного из двух частей, основанную по своей сути на ручном производстве товаров и услуг, на производстве новых идей, информации и знаний. Известно, что все государства мира, пытаются адаптировать национальные экономики к требованиям и применять продвинутые цифровые технологии, для создания новых ценностей.

Вопрос заключается во внедрении цифровых технологий в государственных системах, что позволяло реализовать меры по повышению эффективности и расширению предлагаемых сфер и качества услуг. Таким образом, успешная цифровизация экономики является не только дополнением к существующим предприятиям, но и

предполагает изменения процесса, организационной структуры, персонала и культурных ценностей.

Выводы и рекомендации.

Конкурентоспособные компании это в основном те, которые в процессе своей деятельности осознают, что внедрение цифровых инноваций приведет к росту развития, прибыльности и гибкости. Основой их успешности является способность параллельно работать в таких направлениях как потребительские услуги и рост, их прибыльность, устойчивость и доверие [5].

Составными элементами агроинновационной системы являются органы государственной власти, научно-исследовательский сектор, аграрное образование, агропродовольственные организации и хозяйства, инновационная инфраструктура. В центре системы должны находится потребители инновационной продукции агропродовольственных предприятий, дехканских хозяйств, органы управления всего АПК. Разработкой нововведений занимаются научно-исследовательские институты в системе ТАСХН, научно-исследовательские подразделения аграрных вузов, опытно-конструкторские центры. Воспроизводство новшеств осуществляется путем проведения фундаментальных, поисковых и прикладных

исследований, научно-технических разработок.

Заключение. Цифровые технологии являются ключевым катализатором модернизации и инноваций в национальной экономике и конкурентоспособного предпринимательства. Они позволяют наращивать и усиливать свой потенциал для успешного преодоления внезапных изменений, реагировать на них, адаптироваться и использовать их для роста, постоянной динамики и успешного бизнеса. При этом, знания их особенностей включают в себе необходимую инфраструктуру, которая обеспечивает преобразования в различных сферах жизни и труда посредством открытия, понимания и изучения новых технологий.

Недостаточный уровень финансирования, низкое состояние материально технической базы в

сельскохозяйственном секторе, нехватка квалифицированных специалистов ограничивают его инновационно-ориентированное развитие.

Высокопроизводительная экономика достигается одновременной и качественной работой материальных экономических сфер (т.е. производственных мощностей) и развитием нематериальной сферы (знания).

Укрепление конкурентоспособности экономики Таджикистана крайне важно, чтобы внутренняя стратегия развития поддерживала относительно быстрый рост использования цифровых технологий как основы для современного позиционирования в новой рыночной среде. Его скорость остается все еще недостаточной для желаемого и качественного роста валового внутреннего продукта и образованной рабочей силы.

Литература

1. Andersen, E. S. 1994. Evolutionary Economics: Post-Schumpeterian Contributions. London: Pinter.
2. International Standard Organization(ISO), 2023// <https://www.iso.org/obp/ui/ru/#iso:std:iso:56000:ed-1:v1:en>
3. OECD, OECD Science, Technology and Industry Scoreboard 2015: Innovation for Growth and Society, OECD, Paris, 2015.
4. OECD/Eurostat, Oslo Manual 2018: Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation, 4th edition, OECD/Eurostat, Paris, 2018, p. 20.
5. Machlup, F., The Production and Distribution of Knowledge in the United State, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1962.
6. Pearson, M., Theofilou, B., “Tuning your GPS: redefining the rules of competitiveness in the digital age”, Accenture Strategy Research, 2016.
7. Research & Development Magazine, 2018 Global R&D Funding Forecast, Supplement to Magazine, 2018.
8. Research & Development Magazine, 2017 Global R&D Funding Forecast, Supplement to Magazine, 2017.
9. Schumpeter, J. A. [1934] 1961. The Theory of Economic Development. An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle. Reprint, Cambridge, MA: Harvard University Press.
10. Vidas-Bubanja, Marijana & Madzar, Lidija. (2021). The importance of innovation and knowledge for economic development of the country and the competitive business of companies.//pp.157-173
11. Vidas-Bubanja, M., Popovčić-Avrić, S., „Informaciono-komunikacione tehnologije i kreiranje znanja kao osnove održivog ekonomskog rasta (Information-communication technologies

and creation of knowledge as the basement for sustainable economic development)“, Third International Scientific Conference - Knowledge based sustainable economic development – ERAZ 2017, in organization of the UdEkoM Beograd, Jun 8th 2017, Beograd, Proceedings, 2017.

12. Yoo, Y., K. Lyytinen, V., Thummadi and A. Weiss, “Unbounded Innovation with Digitalization: A Case of Digital Camera”, presented at the Academy of Management Annual Meeting 2010, January 2010., available at www.orgdna.net/wp-content/uploads/2011/10/AOM2010-Digital-Camera1.pdf

13. UNESCO Institute for Statistics, <https://data.uis.unesco.org>

14. UNESCO (2021) UNESCO Science Report: the Race Against Time for Smarter Development. S. Schneegans, T. Straza and J. Lewis (eds). UNESCO Publishing: Paris.

15. UNCTAD, Information Economy Report 2007-2008, UN, New York and Geneva, 2008

Сведения об авторах:

Гоибов Манучехр Амонуллоевич - Dr.Agr (PhD in Agricultural Economics), заведующий отделом изучения инновационных процессов в агропромышленном комплексе Институт экономики и системного анализа развития сельского хозяйства Таджикской академии сельскохозяйственных наук, ул. Хаёти Нав 306, 734020, г. Душанбе, Республика Таджикистан, email: goibovm@mail.ru

Ахмедов Давлатали Хайталиевич - к.э.н., доцент, заведующий отдела изучения и мониторинга инвестиционных проектов в АПК Институт экономики и системного анализа развития сельского хозяйства Таджикской академии сельскохозяйственных наук, 734020, Таджикистан, г. Душанбе, ул. Хаёти Нав 306; email: davlat_1118@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллифон:

Гоибов Манучехр Амонуллоевич - д.и.и.к.(PhD) мудири шӯъбаи омузиши равандҳои инноватсионӣ дар КАС, МД Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон, к. Ҳаёти Нав 306, 734049, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, email: goibovm@mail.ru

Ахмедов Давлатали Ҳайталиевич - н.и.и., дотсент мудири шӯъбаи омӯзиш ва мониторинги барномаҳои сармоягузорию Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзии Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон, к. Ҳаёти Нав 306, 734049, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон; почтаи электронӣ: davlat_1118@mail.ru

Information about authors:

Goibov Manuchehr Amonulloevich - Dr.Agr (PhD), Head of the Department for the Study of Innovative Processes in the Agro-Industrial Complex, State Institution "Institute for Economics and System Analysis of Agricultural Development" of the Tajik Academy of Agricultural Sciences, Hayoti Nav street 306, 734049, Dushanbe, Tajikistan, email: goibovm@mail.ru

Akhmedov Davlatali Khaitalievich - c.e.s, Head of the Department of Study and Monitoring of Investment projects in AIC of the State Scientific Institution “Institute of Economics and System Analysis of Agricultural Development” of the Tajik Academy of Agricultural Sciences, 734049, Tajikistan, Dushanbe, Hayoti Nav street 306; email: davlat_1118@mail.ru

УДК: 339.13

СОМОНА ҲАМЧУН АСОСИ ТИҶОРАТИ ЭЛЕКТРОНӢ

Раҳмонзода М.Н.

Шарифов У.Қ.

***Анотатсия.** Дар мақола унсурҳои тиҷорати электронӣ, ки шакли муносири савдои бемағоза ба ҳисоб меравад ва дар он харидор метавонад бо истифода аз компютер ҳама гуна модели маҳсулоти заруриро аз каталогҳо интихоб кунад ва ҳамзамон бо қортҳои кредитии махсус маблағи моли интихобишударо пардохт намояд. Хусусияти тиҷорати электронӣ ин фардикунонии муносибатҳои байни иштирокчиёни муомилоти тиҷоратӣ мебошад, ки барои татбиқи равишҳои нав дар ташикли табдили маҳсулот ва хидматҳо тавассути Интернет асос ёфта, имкон медиҳад, ки бозор муфассал омӯхта шавад.*

***Калидвожаҳо:** тиҷорати электронӣ, иқтисодиёти рақамӣ, шабакаҳои иҷтимоӣ, технологияҳои иттилоотӣ, мағозаҳои электронӣ, сомона, шабакаи умумиҷаҳонӣ.*

***Барои иқтибос:** Раҳмонзода, М. Н. Сомона ҳамчун асоси тиҷорати электронӣ / М. Н. Раҳмонзода, У. Қ. Шарифов // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – №. 1(44). – С. 101-109.*

САЙТ КАК ОСНОВА ЭЛЕКТРОННОЙ КОММЕРЦИИ

Раҳмонзода М.Н.

Шарифов У.Қ.

***Аннотация.** В статье элементы электронной коммерции, которая является современной формой неразрывавшейся торговли и платит ту же модель каталогов и оплачивать специальные кредитные карты. Особенностью электронной коммерции является оценка взаимосвязи между участниками бизнес-транзакций, которые будут основаны на реализации новых подходов к организации продвижения продуктов и услуг через Интернет.*

***Ключевые слова:** электронная коммерция, цифровая экономика, социальные сети, информационные технологии, электронные сети, сайт, универсальная сеть.*

SITE AS THE BASIS OF E-COMMERCE

Rahmonzoda M.N.

Sharifov U.K.

***Annotation.** The article has elements of e-commerce, which is a modern form of unexploded trade and pays the same model of catalogs and pay for special credit cards. A feature of e-commerce is the assessment of the relationship between participants in business transactions that will be based on the implementation of new approaches to the organization of promotion of products and services over the Internet.*

***Key words:** e-commerce, digital economy, social networks, information technologies, electronic networks, a site, a universal network.*

Гузориши масъала. Дар шароити ба механизмҳои нави хоҷагидорӣ гузаштани Тоҷикистон проблемаҳои ба фазои ягонаи информатсионӣ пайвастанӣ иқтисодӣ мамлакат аҳамияти бештар пайдо карданд. Бо ворид шудани технологияҳои муосирӣ иттилоотӣ коммуникатсионӣ ба фаъолияти муассисаҳои давлатӣ ва соҳаҳои мухталиф доираи муносибатҳои тижоратӣ дар асоси истифодаи фаълони Интернет ба таври назаррас васеъ мегардад. Ҳатто имрӯз, тижорати электронӣ як ҷузъи ҳаёти ҳаррӯза шуда истодааст ва дар ояндаи наздик ин шакли ташкили муносибатҳои тижоратӣ маъмул хоҳад шуд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Таҳқиқотҳо вобаста ба самти мазкур аз ҷониби Шамсов И.С., Ш.Бозоров, Б.Г.Сафаров, Б.Юнусов, Бианкина А.О., Кобелев О.А., Авдошин С.М. ва дигарон сурат гирифтааст.

Мақсади мақола омӯзиши сомона маҳсуб меёбад, ки ҳамчун асоси тижорат ба ҳисоб меравад.

Мухтавои асосии мавод. Ташкили тижорат дар асоси технологияи нав, равандҳои истифодаи иттилоотро ҳамчун омили истеҳсолоти ҷамъиятӣ таъмин менамояд. Чунин ташкилоти тижоратӣ шаклҳои нави рақобат, муҳити мушаххаси рақобатро ба вуҷуд меорад, ки дар он, пеш аз ҳама, захираи иттилоотӣ рақобат мекунад.

Дар асоси модели ҳамкориҳои иттилоотӣ контрагенттер дар бозори тижорати электронӣ муҳим аст:

- мутобиқати захираҳо ба дастури ширкат;
- мавҷудияти иттилооти зарурӣ ва кофӣ оид ба молу хизматрасониҳои пешниҳодшаванда;
- осонии муошират бо “мизоч”, аз ҷумла имконияти алоқа, барқарор намудани алоқаи минбаъда;
- имконияти омӯзиши аудиторияи мақсаднок, афзалиятҳои истеъмолкунандагон ва ғайра;

➤ риояи талаботи эргономикӣ дар ҳалли мундариҷаи сайт ҳамчун воситаи асосии пешбурди тижорат дар Интернет, бо назардошти таъсири эҳтимолӣ ба “муштарӣ” (масалан, ҷойгиркунии “аксентҳо” тавассути ҷойгиркунии иттилоот дар минтақаҳои фаъл, бо истифода аз интихоби мувофиқи ранг ва шрифт) ва ғайра.

Ҳангоми тарҳрезии инфрасохтор ба платформаи ягонаи коркарди маълумот интиқол додани тамоми системаҳои мавҷуда ва ба нақша гирифташудаи хизматрасонии иттилоотиро пешбинӣ кардан лозим аст. Бо афзоиши назарраси ҳаҷми иттилоот, бисёр ширкатҳо ба шаклҳои стандартӣ мубодилаи маълумот ва воситаҳои интиқоли иттилоот ҳаракат мекунанд, ки ин истифодаи стандартҳои мубодилаи электронии ҳуҷжатҳои тижоратӣ байни системаҳои иттилоотии фирмаҳои гуногун мебошад.

Зарурати азнавташкिल्диҳии фаъолияти иқтисодии ширкат ба рушди пайваста ва тағйир додани технологияҳои ташкили тижорати электронӣ вобаста аст, ки бо навоариҳои техникӣ ва тағйироти фазои бозор алоқаманд аст.

Масъалаҳои ҳуқуқӣ, масъалаҳои андозбандӣ, таъмини ҳифзи криптографии иттилооти дохилии ширкат, иттилооти содиротӣ, иттилоот аз истеъмолкунандагон (мизочон ва ширкатҳои шарик) ва дастрасии назоратшаванда ба иттилоотро дар бар мегиранд.

Талабот ба низоми пардохтҳои электронӣ зарурати таъмини якпорчагӣ ва аутентификатсияи иттилоотро дар бар мегирад. Бояд таъкид кард, ки заминаи ҳуқуқии тижорати электронӣ ва ташкили пардохтҳои электронӣ омӯзиши минбаъда ва асосноккунии ҳуқуқиро тақозо мекунад. Маълум аст, ки Интернетӣ ғайримарказонидашуда андозбандиро ба таври назаррас мушкил мекунад. Масъалаи “имзои электронӣ”, “шаҳодатномаҳои электронӣ” ва ғайра низ тезу тунд аст.

Ҳалли масъалаҳои технологӣ автоматикунонии равандҳои тиҷорат, татбиқи лоиҳаҳои озмоишӣ, махсусан дар асоси ҳамкории якҷанд фирмаҳои шарик, ташкили кор бо миқдори зиёди иттилоот, банақшагирии стратегияи густариши тиҷорат ва оптимизатсияи равандҳои истеҳсолиро дар бар мегирад.

Бо вучуди ин, зарур аст, ки ҳалли ҳатмии мушкилоти зеринро таъмин кунад:

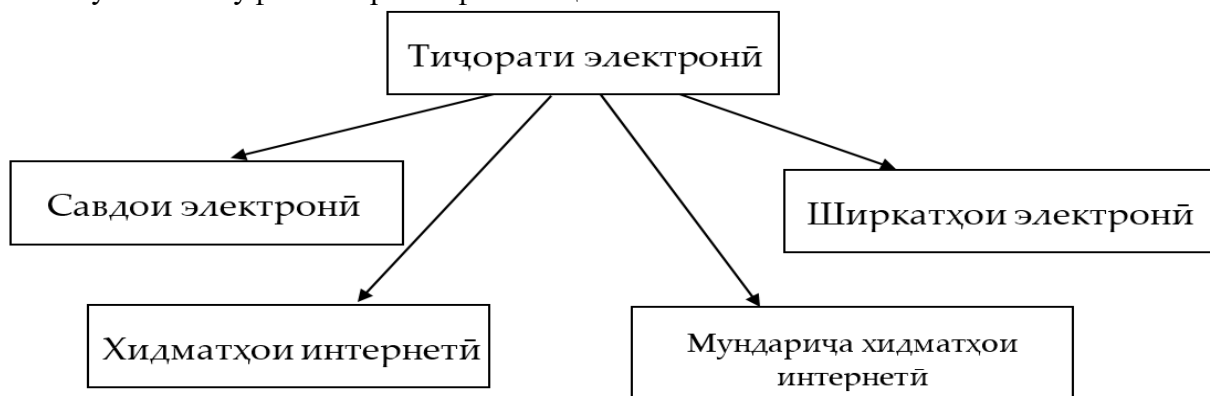
- истифода ва рушди системаҳои иттилоотии кушода;
- истифодаи базаи маълумотҳои релятсионӣ ва равиши ба объект нигаронидашуда;
- автоматикунонии шумораи максималии равандҳое, ки фаъолияти вебсайтро дастгирӣ мекунанд, аз ҷумла автоматикунонии расмиёти эҷоди саҳифаҳои веб ва ғайра.

Хусусияти тиҷорати электронӣ ин фардикунонии муносибатҳои байни иштирокчиёни муомилоти тиҷоратӣ мебошад, ки барои татбиқи равишҳои нав дар ташкили таблиғи маҳсулот ва хидматҳо тавассути Интернет асос ёфта, инчунин имкон медиҳад, ки бозор муфассал омӯхта шавад. Ҳамин тариқ, масъалаҳои маркетинг пеш аз ҳама ба ташкили робитаи дучониба бо истеъмолкунанда дахл доранд, ки дар асоси он омӯзиши муфассалтари афзалиятҳои

истеъмолкунандагон, микросегментатсияи бозор ва муайян кардани ҷомеаҳои шабакавӣ имконпазир мегардад.

Имрӯз, мо метавонем дар бораи самтҳои зерини маълумтарини тиҷорати электронӣ сӯҳбат кунем (Расми 1.):

- тиҷорати электронӣ дар бахшҳои истеъмолӣ ва корпоративӣ аз рӯи моделҳои тиҷорат ба тиҷорат - B2B, тиҷорат ба истеъмолкунанда - B2C, истеъмолкунанда ба истеъмолкунанда - C2C, истеъмолкунанда ба тиҷорат C2B ва ғайра;
- хизматрасониҳои интернетӣ (аз ҷумла: хизматрасониҳои молиявӣ - савдои интернетӣ, интернет-банкинг, суғуртаи интернет; хизматрасониҳои иттилоотӣ - дастрасӣ ба системаҳои ҷустуҷӯӣ, каталогҳои электронӣ, почтаи электронӣ ва телефонияи интернетӣ; хизматрасониҳои тиббӣ, нақлиётӣ, сайёҳӣ, таълимӣ ва машваратӣ);
- хизматрасониҳои мундариҷаи интернетӣ (васоити ахбори омма, намоёндагии электронии рӯзномаҳо, маҷаллаҳо, радио ва телевизионҳо);
- фаъолияти ширкатҳои электронӣ (таҳияи барнома дар асоси технологияҳои барномасозии оффшорӣ, ҳамгирии система, пешбарӣ ва нигоҳдории вебсайт, хостинг ва бақайдгирии доменҳо).

Расми 1. Унсурҳои тиҷорати электронӣ

Моделҳои асосии тиҷорат дар муҳити интернет.

Моделҳои асосии тиҷорат дар муҳити интернет инҳоро дар бар мегиранд.

B2B тижорат барои тижорат аст, ки ҳамкориҳои байни ширкатҳоро тавассути технологияҳои интернетӣ дар бар мегирад.

Аз ҷиҳати функсия, захираҳои B2B метавонанд ба гурӯҳҳои зерин тақсим карда шаванд:

– **каталогҳо.** Онҳо версияи ночизтарини сайти B2B мебошанд, ки дар он ҷо харидорон фурӯшандаи ашёи молиро бо нархи собит пайдо мекунанд.

– **биржаҳои электронӣ.** Онҳо нисбат ба директорияҳо мураккабтаранд ва аз ҷиҳати функционалӣ ба мубодилаи воқеӣ монанданд. Онҳо асосан барои савдои молҳои истеъмолӣ, аз қабилӣ ғалла, коғаз, металл ва ғайра истифода мешаванд.

– **музоядаҳо.** Чунин сайтҳо аз ҷиҳати функционалӣ ба музоядаҳои воқеӣ ва музоядаҳои виртуалии B2C монанданд, аммо аз сабаби хусусияти модели B2B, онҳо аксар вақт барои фурӯши инвентаризатсияи зиёдатӣ истифода мешаванд.

– **чамбиятҳои электронӣ.** Пешбурди тижорат на ҳамеша бо анҷом додани муомилоти муқаррарии тижоратӣ маҳдуд мешавад. Бисёр соҳаҳои дигар вучуд доранд, ки дар он тижорат метавонад ба иштироки шарикон нӣз дошта бошад. Масалан, намудҳои гуногуни тадқиқот, лоббиҳои сиёсӣ ё мубодилаи афкор. Интернет воситаи беҳтаринест барои муттаҳид кардани кӯшишҳо ва манфиатҳо.

B2C - тижорат ба истеъмолкунанда, шакли маъмултарини тижорати электронӣ имрӯза аст. Дар ин ҳолат, фаъолият ба фурӯши мустақим ба истеъмолкунандаи ниҳой нигаронида шудааст.

Яке аз бузургтарин намунаҳои B2C ин www.amazon.com, як сайти фурӯши китобҳои амрикоӣ бо зиёда аз 50 миллион муштарӣ дар саросари ҷаҳон мебошад.

C2C - истеъмолкунанда ба истеъмолкунанда, фурӯши мол ва хидматҳо байни истеъмолкунандагон - шахсони воқеӣ

мебошад. Дар ин ҳолат, сайт ҳамчун миёнарав байни харидор ва фурӯшанда баромад мекунанд.

Мисоли он музоядаи пешбари Амрико www.ebay.com ва www.molotok.ru яке аз музоядаҳои пешқадами Русия мебошанд, ки ҳар кас метавонад фурӯшад ё харад.

C2B - истеъмолкунанда барои тижорат, ба истеъмолкунанда имкон медиҳад, ки мустақилона арзиши молҳо ва хидматҳои гуногунро, ки ширкатҳо пешниҳод мекунанд, муқаррар кунанд. Ин намуди тижорати электронӣ нисбат ба дигарон камтар рушд кардааст. Мисол як ширкати амрикоии www.priceline.com аст, ки ба харидораш имкон медиҳад, ки нархеро номбар кунанд, ки бо он маҳсулот ё хидматро харидан меҳазад. Ҳамин тариқ, талабот ташаккул меёбад, ки ин маънои онро надорад, ки фурӯш бо нархи дархостшуда анҷом дода мешавад. Фурӯшанда, бо истифода аз маълумоти ҷорӣ, қарори ниҳой қабул мекунанд.

Тижорати электронӣ инчунин баъзе маҳдудиятҳои ҷисмонии афзоиши фурӯшро аз байн мебарад, зеро системаҳои компютерӣ дар Интернет кодиранд, ки муштарӣро 24 соат дар як рӯз, ҳафт рӯз дар як ҳафта фармоиш ва дастгирӣ кунанд ва фарогирӣ танҳо бо сатҳи дастрасии муштарӣ ба шабака маҳдуд аст. Унсурҳои асосии тижорати электронӣ инҳоянд:

– иштирокчиён (истеҳсолкунандагонӣ мол, таъминкунанда-гон, миёнаравҳо дар савдои чакана, истеъмолкунандагон, сохторҳои маъмурӣ ва давлатӣ);

– равандҳои маркетингӣ (таҳқиқот, ҳисобҳо, таблиғ, хидмат-расонии фармоиш, таҳлили фурӯш, дастгирии мизочон);

– шабакаҳо ва технологияҳои шабакавӣ (шабакаҳои тижоратӣ, шабакаҳои корпоративӣ, интернет, протоколҳои сессияҳои коммуникатсионӣ, барнома ва ғ.). Мафҳуми **“Инфраструктураи тижорати электронӣ”** маҷмӯи тамоми равандҳои технологӣ ва ташкилиро дар бар мегирад, ки

шароити ҳамкориҳои муътадили иштирокчиёни бозори электрониро таъмин мекунанд. Ҳамин тариқ, инфрасохтори тижорати электрониро метавон ба таври зерин муаррифӣ кард:

- инфрасохтори истеҳсолӣ – маҳсулот ва муҳити он, маҳзани иттилоотии корхона, маҳсулоти иттилоотӣ барои фурӯш ба истеъмолкунандагон;

- инфрасохтори ҳаракат - ҳалли шабакавӣ, таҷҳизоти техникаи фурӯшандагон ва харидорон, протоколҳои мубодилаи маълумот, барнома барои интиқоли иттилооти тижоратӣ;

- инфрасохтори маркетинг – почтаи электронӣ, веб-сервер, каталогҳои электронӣ ва базаи маълумотҳои фурӯшандагон;

- инфрасохтори хидматрасонӣ – низомҳои пардохт, технологияҳои ҳифзи иттилооти тижоратӣ, веб-ресурсҳои маълумотӣ ва машваратӣ ва ғайра.

Дар формати мухтасар, бартариҳои асосии истифодаи тижорати электронӣ дар ҷадвал оварда шудаанд.

Вобаста аз миқёси фаъолият дар тижорати электронӣ шаклҳои зерини пешбурди тижорат вучуд доранд:

- мағозаи электронии як корхонаи миёнаравии истеҳсолӣ ё савдои хурд ё миёна - ҳуди тижорати электронӣ (моделҳои ба истилоҳ "тижорат ба истеъмолкунанда" - B2C);

- системаи савдои як корпоратсияи бузурги сатҳи минтақавӣ ё соҳавӣ (моделҳои "тижорат ба тижорат" - B2B);

- порталҳои савдои байниширкати сатҳи амудӣ - хариду фурӯши мол ва хизматрасонӣ дар доираи як соҳаи муайян амалӣ карда мешавад.

Тижорати электронӣ, ки шакли муосири савдои бемағоза ба ҳисоб меравад, ки дар он харидор метавонад бо истифода аз компютер ҳама гуна модели маҳсулоти заруриро аз каталогҳои интихоб кунад ва ҳамзамон бо қорғҳои кредитии махсус маблағи моли интихобшударо пардохт намояд, хароҷоти фирмахоро бо ду роҳ коҳиш медиҳад:

- аз ҳисоби дастрасӣ ба иттилоот, ҷустуҷӯи таъминкунандаи оптималӣ ва ҷойгиркунии фармоиш нисбат ба усули анъанавӣ дар муддати хеле камтар ба даст оварда мешавад, дар айни замон, эҳтимолияти хатогиҳо дар раванди фармоиш ва ҳисоббаробаркунӣ низ кам мешавад;

- арзиши фурӯши молҳо ва хидматҳо тавассути Интернет дар муқоиса бо каналҳои паҳнкунии анъанавӣ коҳиш ёфтааст (таҳлилгарон даҳ маротиба коҳиш ёфтани хароҷотро қайд мекунанд).

Тавассути идоракунии занҷири таъминот дар асоси тижорати электронӣ, ширкат занҷирҳои тақсимотро кӯтоҳ мекунад ва зарурати нигоҳ доштани захираҳои калонро коҳиш медиҳад.

Расми 2. Манфиатҳои тичорати электронӣ барои иштирокчиёни равандҳои он

Таъсири технологияҳои иттилоотиро ба бозори меҳнат метавон аз якҷанд мавқеъ баррасӣ кард. Дар натиҷаи ҷорӣ намудани технологияҳои иттилоотӣ дар соҳаҳои гуногуни саноат, ки ба кадрҳои баландхисос талаб карда намешаванд, ҳеле кам шудани шумораи коргарони бо кор таъминшуда ва дар як вақт паст шудани сатҳи музди меҳнати воқеӣ ба амал меояд.

Машхуртарин модели маркетинг барои тавсифи рақобат дар бозор, ки дар адабиёти ватанӣ ва хориҷӣ истифода мешавад, модели панҷ қувваи рақобати Портер мебошад.

Тибқи тадқиқоти М.Портер ҳолати рақобат дар бозори мушаххасро панҷ қувваи рақобатпазир тавсиф кардан мумкин аст:

1. Рақобат байни фурушандагон рақобат - ҳар як фирма барои ба даст овардани мавқеи беҳтар ва фоида аз бартарии рақобатӣ аз стратегияи рақобатии худ амал мекунад.

2. Рақобат аз маҳсулоте, ки ивазкунандаи нархҳо мебошанд – қувваҳои рақобаткунанда, ки аз таҳдиди маҳсулоти ивазкунанда ба вучуд меоянд.

3. Таҳдиди пайдоиши рақибони нав – қувваҳои рақобаткунанда, ки дар натиҷаи таҳдиди пайдоиши рақибони нав ба вучуд омадаанд.

4. Имкониятҳои иқтисодӣ ва тичоратии таъминкунандагон қувваҳои рақобаткунанда мебошанд, ки аз имкониятҳо ва қобилияти тичоратии таъминкунандагон бармеоянд.

5. Имконияти иқтисодӣ ва қобилияти тичоратии харидорон қувваҳои рақобаткунанда мебошанд, ки дар натиҷаи қобилият ва қобилияти тичоратии харидорон ба вучуд меоянд.

Аз нуктаи назари муборизаи рақобатии субъектҳои хоҷагидор дар бозори тичорати электронӣ бояд хусусиятҳои зерини характернокро таъкид кард:

Фирмаҳо дар бозори тичорати электронӣ барои омӯзиши ақсуламали муштарӣ як абзори хеле пурқувват доранд, ки ба онҳо имкон медиҳад, ки стратегияи рақобатпазирро оқилонатар ва дақиқтар созанд ва роҳҳои татбиқи онро таҳия кунанд.

Мӯҳлати таҷдиди стратегия ба таври назаррас коҳиш ёфтааст, ки бо ҳаракати бештари ширкатҳои рақобаткунанда ва қобилияти онҳо барои зуд ҷавоб додан ба амалҳои рақибон алоқаманд аст.

Ҳарчанд, чунон ки дар мавриди анъанавӣ, рақобати байнифирмавӣ метавонад муваффақ ё бохт бошад ҳам, имкони воқеии ба даст овардани сегменти “худ”-и бозор имкон на медиҳад, ки ширкатҳои пешқадам ба категорияи монополистҳои “соф” гузаранд.

Аз ҷониби харидорон қудрати таъсиррасонӣ ба истеҳсолкунандагони мол/хизматрасонӣ ва қобилияти тичорати онҳо дар ҳолатҳои зерин бештар аст:

- истеъмолкунандагон каманд ва онҳо молро ба миқдори зиёд меҳаранд;

- ҳаҷми истеъмол қисми зиёди тамоми фуруши маҳсулотро дар саноат ташкил медиҳад;

- саноате, ки молро ба бозор таъмин мекунад, аз шумораи зиёди фурӯшандагони нисбатан хурд иборат аст;

- молҳое, ки фурӯшандагони гуногун пешниҳод мекунанд, нисбатан хуб стандартизатсия шудаанд ва истеъмолкунандагон метавонанд ба осонӣ

варианти алтернативии харидро пайдо кунанд, арзиши гузариши онҳо ба фурӯшандаи нав тақрибан ба сифр баробар аст;

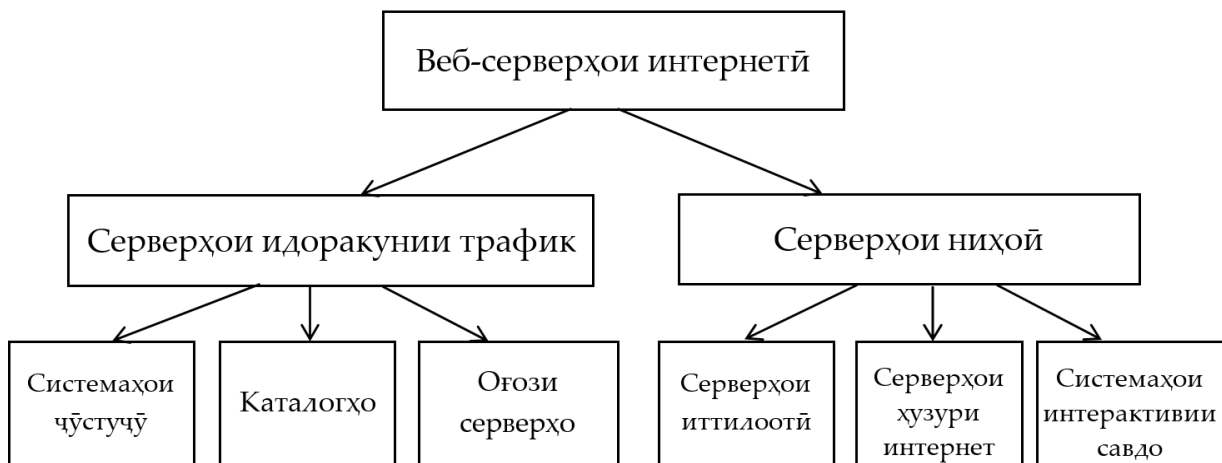
- маҳсулоти харидашуда ҷузъи муҳими ҷузъҳои таркибии харидор нестанд;

Сарфи назар аз гуногунии веб-серверҳои дар Интернет пешниҳодшуда, ду гурӯҳи асосиро ҷудо кардан мумкин аст (Расми 2): серверҳои идоракунии трафик (Сайтҳои назорати трафик) ва серверҳои ниҳой (Сайтҳои таъинот).

Шабакҳои умумичаҳонӣ (WEB-хизматрасонӣ) як хидмати дастрасии мустақим мебошад, ки пайвасти пурраи Интернетро талаб мекунад ва имкон медиҳад, ки интерактивӣ бо мундариҷаи дар серверҳои веб пешниҳодшуда - видео, аудио, графика, матн ва ғайра дастрас карда шавад. Муомила мувофиқи механизми муштарӣ-сервер бо истифода аз протоколи интиқоли гиперматн (HTTP) сурат мегирад.

Серверҳои назорати трафик барои равона кардани истеъмолкунандагон ба серверҳои таъинот тарҳрезӣ шудаанд. Ба ин гурӯҳ муҳарриқҳои ҷустуҷӯ, директорияҳо ва серверҳои оғозкунанда дохил мешаванд.

Мошинҳои ҷустуҷӯ барои муайян кардани серверҳои интернетӣ тавассути ҷустуҷӯи калимаҳои калидӣ дар пойгоҳи додаҳо, ки мундариҷаи индексатсияшудаи серверҳои вебро ифода мекунанд, хидмат мекунанд.

Расми 3. Таснифи сервери веб

Одатан, муҳаррикҳои ҷустуҷӯ иборатанд аз:

- тортанак барномаест, ки ба веб-серверҳо боздид мекунад, ҳама ё як қисми мундариҷаи онҳоро меҳонад ва индексатсия мекунад ва сипас истинодҳои дар сервер пайдошударо пайгирӣ мекунад. Тортанак пас аз муддатҳои муайян, ба монанди ҳар моҳ, бармегардад ва индексатсияи саҳифаро такрор мекунад.

- индексҳои системаи ҷустуҷӯӣ - як анбори иттилоот, ки дорои нусхаҳои матнҳои ҳама саҳифаҳои аз ҷониби тортанак دیدан ва индексатсияшуда мебошад.

- барномае, ки мувофиқи дархости корбар индексҳои системаи ҷустуҷӯиро дар ҷустуҷӯи маълумот ба навҳо ҷудо карда, ҳуҷҷатҳои пайдошударо бо тартиби камшавии мувофиқат ба ӯ медиҳад. Аҳамиятнокӣ муайян мекунад, ки ҳуҷҷати мушаххас ба меъёрҳои дар дархости корбар муайяншуда то чӣ андоза мувофиқат мекунад.

Ҳар як системаи ҷустуҷӯӣ торномаҳои худро дорад; ҳар як система

саҳифаҳоро ба таври дигар индексатсия мекунад ва афзалиятҳои ҷустуҷӯӣ индекс низ гуногунанд. Аз ин рӯ, дархост барои калимаҳои калидӣ ё ифодаҳои муайян дар ҳар як системаи ҷустуҷӯӣ одатан натиҷаҳои гуногунро ба вуҷуд меорад.

Функсияи шабеҳи муҳаррикҳои ҷустуҷӯро серверҳои каталог иҷро мекунанд, ки дар онҳо ҷустуҷӯ аз ҷониби корбар аз рӯи сохтори иерархикӣ мавзӯӣ ташкилшудаи каталогҳо дастӣ анҷом дода мешавад. Саҳифаҳои дохили каталог бо тартиби алифбо ҷойгиранд. Барои сабти ном дар каталог, шумо бояд варақаи мушаххасро пур кунед ё ирсол кунед, пурсиш, ки дорои нишонаи он, ки шумо саҳифаи худро дар кадом қисмат ҷойгир кардан мехоҳед, тавсифи мухтасари сайт ва рӯйхати калимаҳои калидӣ барои ҷустуҷӯи саҳифа дар директория.

Баъзе системаҳои ҷустуҷӯӣ инчунин директорияро доранд. Индексҳо барои худ системаи ҷустуҷӯӣ аз ҷониби тортанак ба даст оварда мешаванд ва каталог тавассути варақаи бақайдгирӣ ё модераторҳои система пур карда мешавад.

Адабиёт

1. Раҳмонзода М.Н. Тичорати электронӣ (васоити таълимӣ). – Душанбе: ДБССТ, 2025 – 203 саҳ.
2. Шамсов И.С. Иқтисоди рақамӣ (Китоби дарсӣ). – Душанбе: ДМТ, 2023 – 258 саҳ.
3. Бозоров Ш.Ш. Инновационное предпринимательство /Ш.Бозоров, Б.Г.Сафаров, Б.Юнусов // Учебник для Вузов, Душанбе Бахманруд 2020, стр. 383

4. Бозоров Ш.Ш. Маркетинг/Ш.Ш.Бозоров// Учебник для Вузов, Душанбе Эр-Граф2016, стр. 424
5. Бианкина А.О. Цифровые технологии и их роль в современной экономике. [Текст]/ Бианкина А.О. // Экономика и социум: современные модели развития. Межвузовский сборник научных трудов. Вып. 16. – М.: Изд. дом “Наука”, 2017. – 15-24.
6. Кобелев, О.А. Электронная коммерция [Электронный ресурс]: учебное пособие / О.А. Кобелев. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Дашков и К, 2010. – 684 с. – Режим доступа: [http:// e.lanbook.com](http://e.lanbook.com).
7. Авдошин, С.М. Информатизация бизнеса. Управление рисками [Электронный ресурс] / С.М. Авдошин, Е.Ю. Песоцкая. – М.: ДМК Пресс, 2011. – 176 с. – Режим доступа: [http:// e.lanbook.com](http://e.lanbook.com).

Маълумот дар бораи муаллифон:

Раҳмонзода Махмадалӣ Наим - н.и.и., и.в. дотсенти кафедраи технологияҳои иттилоотӣ ва иқтисодиёти рақамии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Борбад 48/5, E-mail: mahmadali.rahmonzoda@iutet.tj. Телефон: (+992) 900-15-44-25.

Шарифов Убайдулло Қурбоналиевич – ассистенти кафедраи технологияҳои иттилоотӣ ва иқтисодиёти рақамии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Суроға: 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Борбад 48/5, E-mail: shubaidullo@mail.ru. Телефон: (+992) 976-31-50-05.

Информация об авторах:

Раҳмонзода Махмадали Наим – к.э.н., и.о. доцент кафедры информационных технологий и цифровой экономики Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Борбад 48/5, E-mail: mahmadali.rahmonzoda@iutet.tj. Телефон: (+992) 900-15-44-25.

Шарифов Убайдулло Курбоналиевич – ассистент кафедры информационных технологий и цифровой экономики Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Борбад 48/5, E-mail: shubaidullo@mail.ru. Телефон: (+992) 976-31-50-05.

Information about authors:

Rahmonzoda Mahmadali Naim - candidate of economic sciences, acting associate professor of the department of information technology and digital economy of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Borbad avenue 48/5, E-mail: mahmadali.rahmonzoda@iutet.tj. Phone: (+992) 900-15-44-25.

Sharifov Ubaidullo Kurbonaliyevich – assistant of the Department of Information Technologies and Digital Economy of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad Avenue 48/5, E-mail: shubaidullo@mail.ru. Телефон: (+992) 976-31-50-05.

УДК: 657.6

ТАШАККУЛ ВА ТАКМИЛИ АСОСҲОИ РУШДИ АУДИТИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**Саидов Р.Н.**

***Анотатсия.** Дар мақола чараёни ташаккул ва такмили заминаҳои рушди аудити технологияҳои иттилоотӣ таҳқиқ карда шудааст. Сараввал, муаллиф мубрами таҳқиқи мавзӯро бо нишондодҳои Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 асоснок намудааст. Муҳаққиқ қайд мекунад, ки мувофиқгардонии санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқии соҳаи аудит ба шароити рақамикунонӣ амрӣ зарурӣ мебошад. Аз ин рӯ, ҷиҳати ҳалли мушкилоти мавҷуда пешниҳодҳои муаллиф таҳия гардидаанд. Нуқтаи назари иқтисодчиёни ватанию хориҷӣ оид ба моҳият ва хусусиятҳои аудити технологияҳои иттилоотӣ омӯхта шудааст. Аз ҷониби муаллиф афзалиятҳои рақамикунонии аудит, марҳилаҳои ташаккул ва рушди аудит, инчунин вижагиҳои калидии аудит дар шароити рақамикунонӣ муайян ва асоснок карда шудааст. Дар ҷамъбасти мақола ҷиҳати ҳалли мушкилоти ҷойдошта, тавсияву пешниҳодҳои муаллиф таҳия гардидаанд.*

***Калидвожаҳо:** аудити технологияҳои иттилоотӣ, иқтисоди рақамӣ, рақамикунонӣ, инноватсия, инфрасохтори технологияҳои иттилоотӣ, аудити дохилӣ, аудити давлатӣ, хизматрасониҳои аудиторӣ, аудити интеллектуалӣ.*

***Барои иқтибос:** Саидов, Р. Н. Ташаккул ва такмили асосҳои рушди аудити технологияҳои иттилоотӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Р. Н. Саидов // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – №. 1(44). – С. 110-119.*

ФОРМИРОВАНИЕ И СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОСНОВЫ РАЗВИТИЯ АУДИТА ИНФОРМАЦИОННОГО ТЕХНОЛОГИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**Саидов Р.Н.**

***Аннотация.** В статье рассматривается процесс формирования и совершенствования основ развития аудита информационных технологий. В первую очередь автор обосновал актуальность темы исследования показателями Концепции цифровой экономики в Республике Таджикистан и Среднесрочной программы развития цифровой экономики в Республике Таджикистан на 2021-2025 годы. Исследователь отмечает, что крайне важно адаптировать нормативно-правовые документы в сфере аудита к условиям цифровизации. Поэтому были разработаны предложения автора по решению существующих проблем. Изучены точки зрения отечественных и зарубежных экономистов о сущности и особенностях аудита информационных технологий. Автор выявляет и обосновывает преимущества цифровизации аудиторской деятельности, этапы становления и развития аудиторской деятельности, а также ключевые особенности аудиторской деятельности в условиях цифровизации. В заключении статьи разработаны рекомендации и предложения автора по решению имеющихся проблем.*

Ключевые слова: аудита информационных технологий, цифровая экономика, цифровизация, инновации, инфраструктура информационных технологий, внутренний аудит, государственный аудит, аудиторские услуги, интеллектуальный аудит.

FORMATION AND IMPROVEMENT OF THE BASIS FOR DEVELOPMENT OF INFORMATION TECHNOLOGY AUDIT IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Saidov R.N.

Annotation. The article considers the process of formation and improvement of the foundations for the development of information technology audit. First of all, the author substantiated the relevance of the research topic by the indicators of the Concept of the Digital Economy in the Republic of Tajikistan and the Medium-Term Program for the Development of the Digital Economy in the Republic of Tajikistan for 2021-2025. The researcher notes that it is extremely important to adapt regulatory documents in the field of audit to the conditions of digitalization. Therefore, the author's proposals were developed to solve existing problems. The points of view of domestic and foreign economists on the essence and features of information technology audit were studied. The author identifies and substantiates the advantages of digitalization of auditing activities, the stages of formation and development of auditing activities, as well as the key features of auditing activities in the context of digitalization. In conclusion, the article develops the author's recommendations and proposals for solving existing problems.

Key words: information technology audit, digital economy, digitalization, innovation, information technology infrastructure, internal audit, government audit, audit services, intellectual audit.

Гузориши масъала. Дар шароити иқтисоди рақамӣ баланд бардоштани рақобатпазирии хизматрасониҳои аудиториро бе назардошти хусусиятҳои инноватсионӣ – рақамӣ тасаввур кардан имконнопазир аст. Пешниҳоди хизматрасониҳои аудиторие, ки ба афзалиятҳои рақамӣ асос меёбанд, аз мавҷудияти заминаҳои устувори рушди ҳамаҷонибаи аудит вобаста мебошад. Бинобар ин, ташаккул ва тақмили асосҳои рушди аудити технологияҳои иттилоотиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳим мешуморем.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашрияҳо. Таҳқиқи аудит ва фаъолияти аудиторӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт дар қорҳои илмӣ иқтисодчиёни ватанӣ, ба монанди Низомов С.Ф., Зокирова Ф.Ҷ., Давлатзода Д.А. ва муаллифони хориҷӣ: Бровкина Н.Д., Рублева А.В., Полигалова

Д.А., Поликарпова Е.П., Мусаев Т.К. дида мешавад.

Мақсади мақоларо муайянкунӣ ва асоснокгардонии заминаҳои рушди аудити технологияҳои иттилоотӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт ташкил медиҳад.

Пешниҳоди маводи асосӣ. Таҳқиқоти анҷомдодашуда нишон дод, ки дар аудити бахши хусусӣ ва давлатии ҷумҳурӣ ташаккул ва мукамалгардонии заминаҳои рушди аудити технологияҳои иттилоотӣ амри зарурӣ мебошад. Аз ин рӯ, дар навбати аввал, бояд санадҳои меъёрӣ – ҳуқуқии соҳа муқаррароти заруриро оид ба фаҳмиш ва методикаи умумии аудити технологияҳои иттилоотӣ дар бар гиранд. Дуюм, дар субъектҳои санҷидашаванда шароити гузаронидани аудити технологияҳои иттилоотӣ ба вуҷуд оварда шавад. Сеюм, аудити технологияҳои иттилоотӣ бо назардошти мавҷудияти зарурати воқеӣ ташкил ва гузаронида шавад. Аудит дар

шароити иқтисоди рақамӣ бояд то дараҷе комил бошад, ки на танҳо ҷиҳти ҳалли мушкилоти ҷорӣ субъёкти иқтисодӣ, инчунин дурнамои рушди онро таъмин намояд.

Иқтисоди рақамӣ ин рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди миллӣ тавассути истифодаи васеи технологияҳои рақамии компютерӣ мебошад, ки барои баланд бардоштани маҳсулнокии истеҳсолот, таҷҳизот, нигоҳ доштан, фурӯш ва дастрас намудани молу хизматрасониҳо мусоидат мекунад [1, с.2]. Фаъолияти аудиторӣ низ дар шароити кунунӣ яке аз соҳаҳои асосии иқтисодӣ бояд аз тариқи истифодаи васеи технологияҳои рақамии компютерӣ ба роҳ монда шавад. Тавре қайд гардид, истифодаи афзалиятҳои иқтисоди рақамӣ барои баланд бардоштани сатҳу сифати хизматрасонии аудиторӣ низ аз тариқи сарфаи вақт, сари вақт ба даст овардани далелҳои аудиторӣ ва иҷрои ғаврии қоидаҳои санҷишӣ мусоидат менамояд.

Дар таъя ба Консепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки 30 декабри соли 2019, таҳти №642 бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шудааст, метавон гуфт, ки рушди аудити технологияҳои иттилоотӣ метавонад боиси зиёд гардидани шумораи дархости муштариёни аудиторони инфиродӣ ва ташкилотҳои аудиторӣ гардад. Дар натиҷа, хизматрасониҳои аудиторӣ шаклан ва сифатан дигаргун гашта, доираи онҳо васеъ мешавад ва ба афзоиши ММД ва баланд гардидани сатҳу сифати зиндагӣ мусоидат менамояд. Тавре, ки дар ҳуҷҷати мазкур зикр мешавад, натиҷаи рақамикунонӣ ин тезонидани суръати рушди иқтисоди ҷумҳурӣ, баланд бардоштани рақобатпазирии кишвар дар сатҳи байналмилалӣ, афзоиши иловагии ММД ва беҳтаргардонии сифати зиндагии аҳоли аз ҳисоби истифодабарии технологияҳои рақамӣ мебошад [3, с.16]. Вобаста ба ин, рушди фаъолияти аудиторӣ низ дар асоси истифодаи имкониятҳои иқтисоди рақамӣ низ ба

манфиати аудиторон, фармоишгарони аудит ва дар ниҳоят, рушди иқтисоди миллӣ мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарурати воқеии аудити технологияҳои иттилоотӣ ҳанӯз баъд аз қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ» ба вучуд омада буд. Чунки дар моддаҳои 1 ва 12-уми санади мазкур қайд карда мешавад, ки ҳуҷҷатҳои аввалия ва ҷамъбасти баҳисобгирии муҳосибӣ, ки шаҳодатдиҳандаи амалиёт ё рӯйдодҳои мебошанд, дар ҳомилҳои қоғазӣ ва электронӣ тартиб дода мешаванд [5]. Вобаста ба муқаррароти болозикр ташкилотҳои вазифадоранд, ки ҳуҷҷатҳои аввалия баҳисобгирии муҳосибӣ, ҳисоботи молиявӣ ва феҳристи баҳисобгирии муҳосибиро дар ҳомилҳои қоғазӣ ва ё электронӣ дар мӯҳлатҳои муқаррарнамудаи қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон нигоҳ доранд.

Дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон яке аз асосҳои ташаккул ва тақмили рушди аудити иттилоотӣ заминаҳои меъёрӣ-ҳукукии он мебошад. Новобаста аз он ки методологияи умумии иқтисодиёти рақамӣ дар кишвар бунёд ёфтааст, аммо то кунун дар санадҳои меъёрии соҳаи аудит, яъне дар Қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» ва «Дар бораи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон» фаҳмиши аудити технологияҳои иттилоотӣ ва тартиби ташкил ва гузаронидани он мушаххас карда нашудааст. Бо назардошти ҳолати мавҷуда, дар қонунҳои болозикр ворид намудани баъзе аз тағйиротҳои оид ба ҷиҳатҳои алоҳидаи аудити технологияҳои иттилоотӣ зарур мешуморем. Ёдовар шудан ба маврид аст, ки танҳо дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи аудити дохилӣ дар баҳши давлатӣ» фаҳмиши аудити технологияҳои иттилоотӣ оварда шудааст. Аммо асосҳои ташкил ва гузаронидани он дар санади мазкур оварда нашудааст. Вобаста ба ҳолати ҷойдошта, зарур мешуморем, ки дар қонуни мазкур методологияи умумии

бароҳмонию аудити технологияҳои иттилоотӣ оварда шавад.

Дар моддаи 1-уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» бояд фаҳмиши аудити технологияи иттилоотӣ ҷой дода шавад. Метавон дар ин маврид фаҳмиши аудити технологияи иттилоотӣ, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи аудити дохилӣ дар ташкилотҳои бахши давлатӣ» оварда шудааст, истифода кард. Дар қонуни мазкур фаҳмиши аудити технологияи иттилоотӣ бо мазмуни зерин оварда шудааст: *аудити технологияи иттилоотӣ – санҷиши ва баҳодихиш мувофиқати технологияи иттилоотӣ ва ҳифзи низоми беҳатарӣ, ки бо мақсади таъмин намудани махфиятнокӣ, пуррагии низом, беҳатарӣ ва дастрасии иттилоот гузаронида мешаванд* [4].

Дар банди 3-юми моддаи 6-уми Қонуни мазкур ҷой додани хизматрасониҳои ҷадиди аудиторӣ аз манфиат ҳолӣ нест, аз ҷумла:

– *арзёбии иқтисодии технологияҳои иттилоотӣ ва додани маишваратҳо оид ба истифодаи самараноки он дар субъекти иқтисодӣ;*

– *маишваратҳо дар самти навкунии иқтисодии технологияҳои иттилоотӣ вобаста ба пешрафти илму техника ва қонеъгардонии талаботи иқтисоди рақамӣ;*

– *арзёбии саҳеҳӣ ва эътимоднокии иттилооти электронии низоми ҳисобдорӣ.*

Дар моддаи 13-ум бошад, илова гардидаи банди 6-умро муҳим мешуморем, ки бо эҳтимолияти зиёд мазмуни он бояд чунин бошад: *аудити дохилӣ на танҳо ба санҷишу арзёбии ҳолати воқеии объектҳо ва маълумоти ҳуҷҷатҳо нигаронида мешавад, инчунин чорабиниҳои санҷишӣ – маишваратӣ ва баҳодихиш он дараҷаи кифояти инфрасохтори технологияҳои иттилоотӣ ва эътимоднокии иттилооти электрониро низ дар бар мегирад.*

Дар фаъолияти мақомоти аудити бахши давлатӣ афзалиятҳои иқтисоди рақамӣ низ мавриди истифода қарор мегиранд. Омӯзиши

муқаррароти қонунгузорию аудити давлатӣ оид ба истифодаи имкониятҳои рақамикунонӣ нишон дод, ки мушаххасан дар моддаҳои 11 ва 50 –уми Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар ин самт қайд шудааст. Тибқи муқаррароти моддаи 11- уми ин санад яке аз ваколатҳои Раиси Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон – таъмини баргузорию аудит бо истифодаи воситаҳои технологияи муосири иттилоотию коммуникатсионӣ мебошад [6]. Моддаи 50, ки ҳисоботи солона оид ба фаъолияти Палатаи ҳисобро дар бар мегирад, аз ин рӯ, дар ин модда маълумот оид ба татбиқи технологияҳои иттилоотӣ яке аз унсурҳои таркибдихандаи ҳисоботи Палатаи ҳисоб оварда шудааст. Ҳамин тавр, аз натиҷаи омӯзиши муқаррароти зикршуда ба чунин ҳулоса омадан мумкин аст, ки новобаста аз он, ки дар қонуни аудити давлатӣ методологияи аудити технологияҳои иттилоотӣ ба таври муфассал оварда нашудааст, лекин муқаррароти ҷойдошта дар ин самт нисбат ба қонунҳои фаъолияти аудиторӣ ва аудити дохилӣ дар бахши давлатӣ муқаммалтар мебошад.

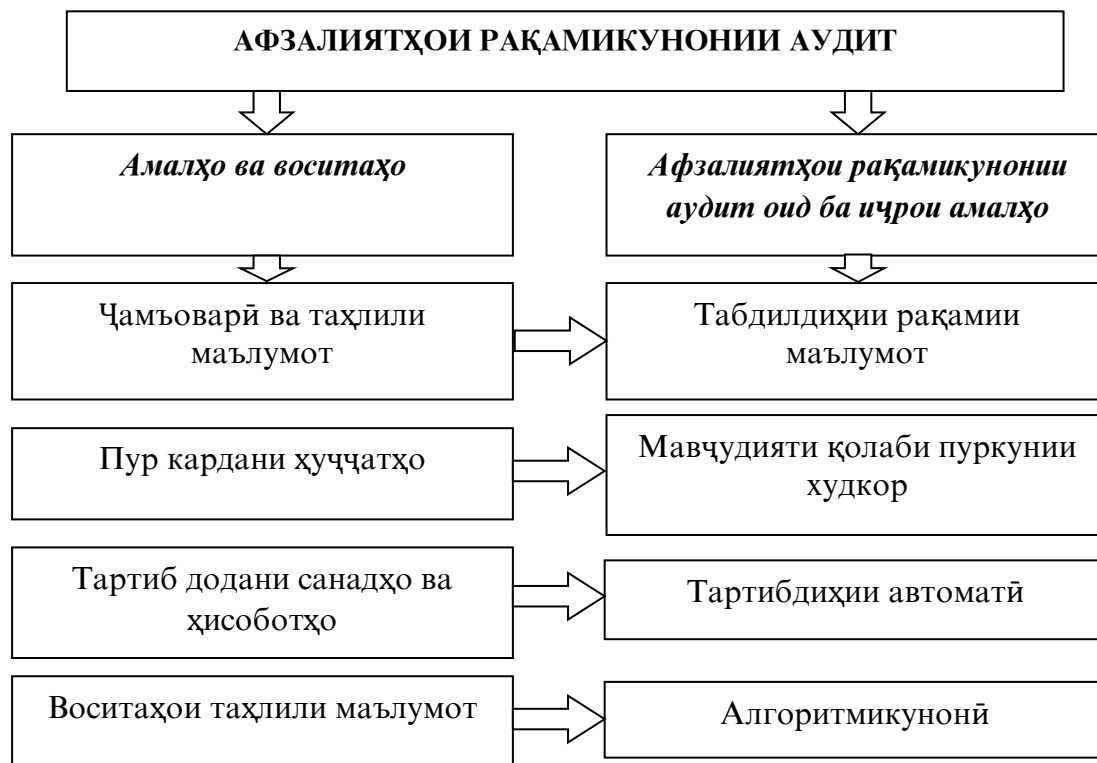
Аудити технологияҳои иттилоотӣ аз дигар ҷиҳат, низоми қоидаҳои дар бар мегирад, ки онҳо ба омӯзиш ва баҳодихиш инфрасохтори технологияҳои иттилоотӣ равона карда шудааст, ки ҳадафи асосии он аз баҳодихиш самаранокии хароҷоти нигоҳдории инфрасохтори технологияҳои иттилоотӣ иборат мебошад.

Мутахассисони соҳа оид ба истифодабарии инноватсия дар аудит ва аҳамияти он барои рушди соҳа нуқтаи назари мусбӣ доранд. Масалан Алан Андерсон, муассиси ACCOUN Tability Plus LLC, бар ин назар аст, ки дар иқтисоди рақамӣ «аудити виртуалӣ» метавонад як навоарӣ дар соҳаи аудит гардад [13]. Н.Д. Бровкина бошад, қайд менамояд, ки ширкатҳои аудитории муосир бо ширкатҳои фаъолони ҳамкорӣ мекунанд,

ки онҳо технологияҳои пешрафтаи коммуникатсиониро васеъ истифода мекунанд [2, с.435]. Истифодаи имкониятҳои инноватсионии равишҳои назоратӣ чӣхати ба даст овардани манфиати бештар мусоидат менамояд [12, с.60]. Аз нуктаи назари мутахассисон маълум мегардад, ки дар шароити кунунӣ талабот ба хизматрасониҳои пайдо мегардад, ки онҳо хусусиятҳои инноватсионӣ доранд. Аз ин рӯ, чунин

мешуморем, ки хадмоти баландсифат ва дурнамои рушди фаъолияти аудиторӣ аз истифодаи инноватсияҳо ва технологияҳои рақамии компютерӣ вобастагии зиёд дорад.

Ба ақидаи мо, дар шароити имрӯза барои осон гардонидани фаъолияти аудиторӣ аз имкониятҳои рақамикунонӣ низ истифода кардан зарур аст. Баъзе аз бартариҳои рақамикунонии аудит дар расми 1 пешниҳод карда шудааст.

Расми 1. – Афзалиятҳои рақамикунонии аудит.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти 11.

Тавре аз маълумоти расм дида мешавад, афзалиятҳои рақамикунонӣ барои ҳама марҳилаҳои аудит (омодагӣ, гузаронидани аудит, ҷамъбасту ҳулосабарорӣ) аз манфиат холӣ нест. Бинобар ин, аз нигоҳи мо, рақамикунонии аудит барои таъмини ҳолатҳои зерин имконият медиҳад:

- иҷрои ҷаври корҳо таъмин карда мешавад;
- маълумоти зарурӣ сари вақт интиқол ва дастрас карда мешавад;

- бо мақсади саҳеҳгардонии иттилооти зарурӣ, имконияти зиёди зери назорат гирифтани маълумот пайдо мегардад;
- бо истифода аз барномаҳо ва дигар имкониятҳои рақамикунонӣ маълумоти зарурӣ ҷавран таҳлилу арзёбӣ гардида, ҳулосаю пешниҳодҳои муфид ва дурнамои рушди самтҳои алоҳидаи фаъолият таҳия карда мешавад. Чунин мавқеъ, яъне бартариҳои имкониятҳои инноватсиониро дар пешбурди фаъолияти босамари аудиторӣ иқтисодчиёни

ватанӣ: Низомов С.Ф., Зокирова Ф.Ч., Давлатзода Д.А. ҷонибдорӣ намуда, қайд менамоянд, ки яке аз самтҳои афзалиятноки рушди минбаъдаи аудити давлатӣ – истифодаи роҳи равишҳои инноватсионӣ дар соҳа мебошад [8, с.91].

Аудит дар тури таърих марҳилаҳои гуногуни ташаккул ва рушдро паси сар

кардааст, ки он дар ҳар як марҳила дорои хусусиятҳои хос мебошад. Бояд қайд намуд, ки хусусиятҳои ҷойдошта ба шароити иқтисодӣ ва зарурати истифодаи хизматрасониҳои аудиторӣ вобаста мебошанд (ниг. ба ҷадв. 1).

Ҷадвали 1. - Марҳилаҳои ташаккул ва рушди аудит

<i>Марҳилаҳо</i>	<i>Хусусиятҳои аудит дар ҳар як марҳила</i>
Аудити анъанавӣ	Дар ин марҳила аудиторҳо санҷиши иттилооти баҳисобгирии муҳосибиро бо истифода аз равиши анъанавӣ (дастӣ) анҷом медоданд.
IT-аудит	Ин марҳила баррасии объектҳои назоратиро, ки ба аудити анъанавӣ монанд аст, дар бар мегирад. Дар ин ҳолат таҳлил ва коркарди иттилоот бо истифода аз барномаҳои алоҳидаи банақшагирӣ ва гузаронидани санҷишҳо ба роҳ монда мешавад.
Аудити маълумоти зиёд	Истифодаи қоидаҳои аудит дар ин марҳила ба коркард ва таҳлили миқдори зиёди иттилоот асос ёфтааст. Объекти аудит ҳисоботи молиявӣ ва ғайримолиявӣ буда, аз аудиторҳо талаб карда мешавад, ки дар баробари донишҳои иқтисодӣ дорои дониши баланди техникӣ низ бошанд.
Аудити интеллект-туалӣ (зеҳнӣ)	Раванди санҷиши аудитории ҳисоботи якҷояшудаи субъекти санҷидашаванда истифодаи технологияҳои блокчейн, зеҳни сунъӣ ва барномаҳои таҳлилии сатҳи олиро дар бар мегирад. Дар ин марҳила ҳамкориҳои пуршиддати иттилоотии байни аудиторҳо ва мизоҷон имкон медиҳад, ки аудити доимӣ дар давоми сол гузаронида шавад.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти 7.

Аз маълумоти ҷадвали 1 бар меояд, ки зарурати асосӣ ва воқеии марҳилабандии ташаккул ва рушди аудит афзоиши доираи объектҳои аудитшаванда мебошад. Марҳилаҳо ва хусусиятҳои аудит аз он шаҳодат медиҳанд, ки дар натиҷаи зиёд гардидани объектҳои ба аудит фарогирифташаванда методологияи он низ ба тақмилдиҳӣ ниёз пайдо кардааст. Гузариш аз равиши анъанавии санҷиш ба аудити интеллектуалӣ (зеҳнӣ) исботи ин гуфтаҳо мебошад. Ҳамин тавр, дар баробари он ки дар рушди аудити ҷаҳонӣ тамоюлҳои

мусбии зиёд ба ҷашм мерасанд, лекин аксарияти ташкилотҳои аудиторӣ ва аудиторони инфиродии ватанӣ аз имкониятҳои ҷойдошта дар сатҳи зарурӣ истифода намеkunанд.

Дар шароити рақамикунонӣ фаъолиятҳои иқтисодӣ вижагиҳои муайянеро пайдо менамоянд. Дар чунин шароит асосҳои ташкил, баргузорӣ ва марҳилаҳои ниҳони аудит низ дорои хусусиятҳои нисбатан фарқкунанда мебошанд (ниг. ба ҷадв. 2).

Чадвали 2. - Хусусиятҳои калидии аудит дар шароити рақамикунонӣ

<i>Унсурҳои асосии аудит</i>	<i>Тавсифи унсурҳо</i>
Мақсади аудит	Ташаккулдиҳии стратегияи рушди субъекти санҷидашаванда, ки ба таҳлили мунтазами иттилооти маҷмӯӣ асос меёбад.
Вазифаи асосии аудит	Ба таври фаврӣ омодакунии заминаҳо ҷиҳати қабули қарорҳои беҳтарини молиявӣ иқтисодӣ аз ҷониби роҳбари субъекти санҷидашаванда мебошад.
Методикаи санҷишӣ	Қоидаҳои санҷишӣ истифодаи ҳаҷми зиёди иттилоотро дар назар дошта, коркарди автоматии он барои коҳишдиҳии хавфҳои иқтисодии стратегияи рушди тижорат нигаронида шудааст.
Моҳияти супориши аудиторӣ	Аудиторҳо на танҳо асоснокӣ амалиётҳои ҳаёти иқтисодиро арзёбӣ менамоянд, инчунин мавқеи муносиби (оптималии) ташкилотро дар низоми иқтисодӣ аз мавқеи таҳлили муносибатҳои байниҳоҷагӣ ва вобастагии байниҳамдигарӣ дида мебароянд.
Чамбастаи аудит	Натиҷаи адои хизматрасониҳои аудиторон дар шароити рақамикунонӣ аз тавсияҳои мунтазам ва пешниҳодҳои аудиторон иборат мебошад, ки ба шароити ҷойдошта ва самараи пешбинишудаи фаъолият мувофиқ мебошад.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти 7.

Аз маълумоти чадвали 2 бар меояд, ки унсурҳои асосии аудит дар шароити рақамикунонӣ нисбат ба шароити муқаррарӣ то андозае хусусиятҳои фарқкунандаи худро доранд. Масалан, агар мақсади аудит дар шароити муқаррарӣ изҳор намудани ақидаи мустақил оид ба саҳеҳӣ ва мутобикати ҳисоботи молиявӣ ва дигар иттилооти марбут ба ҳисоботи молиявӣ ба талаботи стандартҳои байналмилалӣ ё стандартҳои миллии ҳисобдорӣ бошад, пас дар шароити рақамикунонӣ ҳадафи аудит на танҳо ҳалли мушкилоти ҷорӣ, балки тарҳрезии дурнамои рушди субъекти иқтисодӣ мебошад. Ҳамчунин бо суръати нисбатан паст иҷро намудани вазифаҳо, таҳлилу баррасии иттилооти шакли қоғазӣ ва коркарди дасти онҳо, ба асосноккунии амалиётҳои ҳаёти иқтисодии субъекти иқтисодӣ маҳдуд гардидани супоришҳои аудиторӣ ва хусусияти номутасилии машваратҳои аудиторон, ки вижагиҳои аудити муқаррарӣ

мебошад, дар шароити кунунӣ ва минбаъда моҳияти иқтисодии фаъолияти аудиториро барои фармоишгарони аудит коҳиш медиҳад. Дар чунин шароит, таъмини пешрафти фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ, баланд гардидани нуфузи аудиторон ва дар ниҳоят, таъмини рушди иқтисоди миллӣ аз ҳисоби фаъолияти аудиторӣ имконнопазир мегардад. Бо назардошти вазъи ҷойдошта, рақамикунонии аудит амри зарурӣ мебошад.

Дар натиҷаи таҳқиқи адабиёти илмӣ ва омӯзиши амалия муайян гардид, ки дар шароити кунунӣ аудити технологияҳои иттилоотӣ арзёбии самаранокии хароҷоти нигоҳдории инфрасохтори технологияҳои иттилоотиро бояд дар самтҳои зерин ба роҳ монад: – хароҷоти музди меҳнати кормандон; – хизматрасонии таҷҳизотҳо; – харидории барномаҳо; – ошкоркунӣ ва таҳлили мушкилоти низоми иттилоотӣ ва коркарди роҳҳои муносиби бартарафкунии онҳо; – баҳодиҳии низоми иттилоотӣ аз мавқеи

мувофиқати он ба самти рушди тиҷорат; – таҳлили равандҳои коркарди низоми иттилоотии навин ва ҷорикунии он; – арзёбии самаранокии дастгирии техникии низоми иттилоотӣ.

Имрӯзҳо номгӯи зиёди барномаҳои компютерӣ мавҷуд аст, ки дар рафти аудити ҳисоботи молиявӣ мавриди истифода қарор мегиранд. Ба онҳо дохил мешаванд: AuditXP Professional, Audit XP «Аудити ҳисоботҳо», Таҳлилгари молиявии Шумо 2, IT Audit Интиҳоб дар 1С 8.3 (8.2), IT Audit Интиҳоб дар Excel ва ғ [10, с.236].

Дар шароити рушди илму техника, ки пешбурди тамоми корҳои низоми ҳисобдорӣ дар субъектҳои иқтисодӣ бо истифодаи технологияҳои рақамии компютерӣ ба роҳ монда мешавад, пайдо гардидани мушкилиҳо дар самти истифодаи самараноки онҳо низ аз эҳтимол дур нест. Аз ин гуфтаҳо бар меояд, ки ҷорабиниҳои санҷишию машваратии аудитор таҳлили технологияҳои рақамии компютериро фаро мегиранд.

Аз нигоҳи мо, ҳолатҳое, ки гузаронидани таҳлили аудити технологияҳои иттилоотиро талаб менамоянд, инҳо мебошанд:

1.Харочоти калон дар IT- инфрасохтор ва хоҳиши роҳбар барои коҳишдиҳии сатҳи он;

2.Бесамар будани фаъолият дар IT- шуъба;

3.Зиёдшавии вирусҳо дар низоми иттилоотии корхона. Дар ин самт оид ба аҳамияти иттилооти эътимодноке, ки барои аудит зарур аст, чунин мавқеи илмӣ ҷой дорад: «ҳифзи эътимоднокии иттилооте, ки бо аудит алоқаманд аст, дар такмили механизми аудити самаранокӣ таъсир мусбӣ мегузорад» [9, с.90];

4.Азнавсозии сохторҳои IT- инфрасохтор;

5.Ивазшавии роҳбарият, ки ҳайати идоракунии навро таъсиси медиҳад;

6.Рушди IT-инфрасохтор ва ё хуб будани имкониятҳои молиявии корхона барои харидорӣ ва насби он.

Дар сатҳи зарурӣ пеш бурдани фаъолияти аудиторио дар шароити иқтисоди рақамӣ якбора таъмин кардан имконнопазир аст, чунки дар амалия баъзе мушкilot ҷиҳати рушди аудити технологияҳои иттилоотӣ ба ҷашм мерасад. Ба ақидаи мо, мушкilotи асосӣ инҳо мебошанд:

1.Дар сатҳи зарурӣ омода набудани аксарияти мутахассисони IT-инфрасохтор барои пешбурди фаъолияти босамар.

2.Маҳдудияти имкониятҳои молиявии аксарияти субъектҳои иқтисодӣ, ки ҳолати мазкур ақибмонии истифодаи IT-инфрасохторро ба миён меорад.

3.Барномаҳои нигоҳдорӣ ва идоракунии иттилооти иқтисодӣ.

4.Истифодаи вариантҳои нисбатан қулай (камимконият)-и барномаҳо.

5.Ҷой доштани заминаҳои моддӣ-техникии маънаван қулайшуда, ки дар шароити прогресси илму техника манфӣ арзёбӣ қарда мешаванд.

6.Ҷой доштани фарқиятҳо байни иқтидори воқеии IT-инфрасохтор ва баҳодиҳии арзишии онҳо дар низоми ҳисобдории субъектҳои иқтисодӣ.

Ҳамин тавр, бо назардошти мушкilotи болозикр таъмини шароиту имкониятҳои зеринро ҷиҳати рушди аудити технологияҳои иттилоотӣ мубрам меҳисобем:

1.Таъмини заминаҳои институтсионалии аудити технологияҳои иттилоотиро ва IT-инфрасохтор, инчунин тамоюли такмилёбии онҳо;

2.Пешрафти илму техника, аз ҷумла истехсоли босуръати воситаҳои низоми иттилоотӣ;

3.Маҳсусгардонию андушти маблағҳои пулӣ ва ё ташкили фонди муайян ҷиҳати харидории техникаҳои инноватсионӣ – рақамӣ аз ҷониби фармоишгарони аудит ва санҷишқунандагон.

4.Истифодаи васеи барномаҳои нигоҳдорӣ ва идоракунии иттилооти иқтисодӣ аз чониби аудиторон;
5.Истифодаи барномаҳои хифзи иттилоот аз талафёбӣ (нестшавӣ);
6.Ҳамкории зич байни ташкилотҳои аудиторию аудиторони инфиродӣ бо ширкатҳои истеҳсолкунандаи технологияҳои рақамии пешрафта.

Адабиёт

- 1.Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025 (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 октябри соли 2021, № 460).
- 2.Бровкина Н.Д. Дистанционный аудит: инновации коммуникаций // Аудит и финансовый анализ. – № 6.– 2014.– С. 434 -437.
- 3.Концепсияи иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2019, № 642)
- 4.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи аудити дохилӣ дар баҳши давлатӣ», 21.07.2010, №631.– [Манбаи электронӣ].– Ҳолати дастрасӣ: <http://www.mmk.tj> (санаи муроҷиат: 5.02.2025 с.)
- 5.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ», 25.03.2011, №702.– [Манбаи электронӣ].– Ҳолати дастрасӣ: <http://www.mmk.tj> (санаи муроҷиат: 02.02.2025 с.)
- 6.Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон», 22.06.2023, № 1977.– [Манбаи электронӣ].– Ҳолати дастрасӣ: <http://www.mmk.tj> (санаи муроҷиат: 7.02.2025 с.)
- 7.Мусаев Т.К. [Инновационные пути развития аудита в условиях цифровой экономики](#) / Т.К. Мусаев, А.Т. Мусаев // В сборнике: Тренды и перспективы цифровой экономики: финансовые технологии и безопасность. Материалы II Всероссийской научно-практической конференции. Орёл, 2023. – С. 255-260.
- 8.Низомов С.Ф., Зокирова Ф.Дж., Давлатзода Д.А. Развитие государственного аудита в условиях цифровизации экономики: теория и практика / Монография // С.Ф. Низомов, Ф.Дж. Зокирова, Д.А. Давлатзода. – Душанбе. «Матбааи ДМТ». – 2022. – 159 с.
- 9.Орзуев П.Қ. Хусусиятҳои аудити самаранокӣ дар низоми аудити мустақили давлатӣ / П.Қ. Орзуев, Р.Н. Саидов // [Паёми молия ва иқтисод](#). 2021.– № 3 (27).С-83-90.
- 10.Полыгалова Д.А. [Инструменты автоматизации аудита в условиях цифровой экономики](#) / Д.А. Полыгалова // В сборнике: цифровая экономика и индустрия 4.0: форсайт Россия. Сборник трудов научно-практической конференции с зарубежным участием. Санкт-Петербургский политехнический университет Петра Великого. –2020.–С. 235-242.
- 11.Рублева А.В. [Аудит в условиях цифровой экономики](#) / А.В. Рублева, Е.П. Поликарпова // В сборнике: инновации и современные технологии в производстве и переработке сельскохозяйственной продукции. Сборник статей по материалам Всероссийской (национальной) научно-практической конференции. Курган, 2022. – С. 566-569.
- 12.Саидов Р.Н. Афзалиятҳои ҳамкории воҳидҳои аудити дохилии ташкилотҳои баҳши давлатӣ бо мақоми олии аудити давлатӣ / Р.Н. Саидов // [Паёми молия ва иқтисод](#). – 2024.– № 3 (42). С.58-65.
- 13.Farr, Liz. Future of the Audit. Journal of Accountancy; August 2017, Vol. 224. Issue 2, p 2-3, 2 p.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Саидов Рачабали Назифович-номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи аудит ва ревизияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 787-03-87-87; E-mail: saidov.radjabali@mail.ru

Информация об автора:

Саидов Раджабали Назифович-кандидат экономических наук, доцент кафедры аудита и ревизии Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: 787-03-87-87; E-mail: saidov.radjabali@mail.ru

Information about the author:

Saidov Rajabali Nazifovich-candidate of economic sciences, associate professor of the department of audit and revision, Tajik state finances-economy university. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, str. Nakhimov 64/14. Tel: 787-03-87-87; E-mail: saidov.radjabali@mail.ru

УДК: 338.23

ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН В СФЕРЕ ПРОМЫШЛЕННОЙ ПОЛИТИКИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕГО ПРИМЕНЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**Сулаймонзода Ш.Ф.**

***Аннотация.** Изучение, анализ и внедрение опыта развитых стран в области государственной промышленной политики является одним из приоритетов разумной государственной политики. Поэтому автором данной статьи рассмотрена приоритетная политика промышленного сектора стран мира и возможность ее реализации в Республике Таджикистан с учетом специфики национальной экономики страны.*

В данном исследовании автором проанализирован и рассмотрен опыт развитых стран, в которых доля промышленного сектора в валовом внутреннем продукте значительна, в том числе США, Японии, Китайской Народной Республики, Индии, стран Европейского Союза, Республики Казахстан и Республики Узбекистан. В ходе анализа было определено, что вышеуказанные страны в своей политике рассматривают промышленный сектор как один из важнейших и с целью его реализации разрабатывают и поэтапно реализуют отраслевые программы, концепции и стратегии.

В конце научной статьи автор отметил, что промышленная политика страны тесно зависит, прежде всего, от особенностей политического строя, правового регулирования, исходного положения государств на мировом рынке. С этой точки зрения, Республике Таджикистан необходимо учитывать данные особенности при успешной реализации государственной политики в промышленном направлении.

***Ключевые слова:** зарубежные страны, устойчивое развитие, промышленность, фактор, ВВП, стратегия, исследование, программа, оценка, концепция, потенциал, технология, экономика, цель, опыт, эффективность.*

***Для цитирования:** Сулаймонзода, Ш.Ф. Опыт зарубежных стран в сфере промышленной политики и перспективы его применения в Республике Таджикистан/ Ш.Ф. Сулаймонзода // Финансово-экономический вестник. – 2025. – № 1(44). – С. 120-135.*

ТАҶРИБАИ КИШВАРҲОИ ХОРИҶӢ ДАР СОҲАИ СИЁСАТИ САНОАТӢ ВА ДУРНАМОИ ТАТБИҚӢ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**Сулаймонзода Ш.Ф.**

***Аннотатсия.** Омӯзиш, таҳлили ва дар амал татбиқ намудани таҷрибаи давлатҳои пеширафтаи ҷаҳон дар самти сиёсати давлатии саноат яку аз авзалиятҳои сиёсати дурусти давлатдорӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, муаллифи мақолаи мазкурро дар самти сиёсати авзалиятноки соҳаи саноати мамлакатҳои ҷаҳон ва имконияти татбиқи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо назардошти хусусиятҳои иқтисодиёти миллии кишвар барраси намудааст.*

Дар таҳқиқоти мазкур муаллиф таҷрибаи мамлакатҳои пеширафтае, ки ҳиссаи соҳаи саноат дар маҷмӯи маҳсулоти дохилиашон назаррас мебошад, аз он ҷумла ИМА, Ҷопон, Ҷумҳурии Халқии Чин, Ҳиндустон, давлатҳои Иттиҳоди Аврупо, Ҷумҳурии Қазоқистон

ва Ҷумҳурии Ўзбекистон мавриди таҳлил ва баррасӣ қарор додааст. Зимни таҳлил муайян гардид, ки мамлакатҳои номбурда, дар сиёсати худ, соҳаи саноатро яке аз муҳимтарин соҳаҳо арзёбӣ намуда, бо мақсади амали намудани он барномаҳо, консепсияҳо ва стратегияҳои соҳавиро таҳия ва зина ба зина амалӣ намуда истодаанд. Дар хотимаи мақолаи илмӣ муаллиф қайд намудааст, ки сиёсати саноати кишвар пеш аз ҳама аз хусусиятҳои низоми сиёсӣ, танзими ҳуқуқӣ ва мавқеи ибтидоии давлатҳо дар бозори ҷаҳонӣ вобастагии зиҷ дорад. Аз ин лиҳоз Ҷумҳурии Тоҷикистонро зарур аст, ки зимни татбиқи бомуваффақонаи сиёсати давлатӣ дар самти саонат хусусиятҳои мазкурро мавриди назар қарор диҳад.

Важҳои калидӣ: мамлакатҳои хориҷӣ, рушди устуворӣ, саноат, омил, ММД, стратегия, тадқиқот, барнома, арзёбӣ, консепсия, иқтидор, технология, иқтисод, ҳадаф, таҷриба, самаранокӣ.

EXPERIENCE OF FOREIGN COUNTRIES IN THE FIELD OF INDUSTRIAL POLICY AND PROSPECTS FOR ITS APPLICATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Sulaymonzoda Sh.F.

Annotation. Studying, analyzing and implementing the experience of developed countries in the field of state industrial policy is one of the priorities of reasonable state policy. Therefore, the author of this article examined the priority policy of the industrial sector of the countries of the world and the possibility of its implementation in the Republic of Tajikistan, taking into account the specifics of the national economy of the country.

In this study, the author analyzed and considered the experience of developed countries in which the share of the industrial sector in the gross domestic product is significant, including the United States, Japan, the People's Republic of China, India, the European Union, the Republic of Kazakhstan and the Republic of Uzbekistan. During the analysis, it was determined that the above-mentioned countries consider the industrial sector as one of the most important in their policies and, with the aim of implementing it, develop and gradually implement industry programs, concepts and strategies.

At the end of the scientific article, the author noted that the country's industrial policy closely depends, first of all, on the peculiarities of the political system, legal regulation, and the initial position of states in the world market. From this point of view, the Republic of Tajikistan must take these features into account when successfully implementing state policy in the industrial direction.

Key words: foreign countries, sustainable development, industry, factor, GDP, strategy, research, program, assessment, concept, potential, technology, economy, goal, experience, efficiency.

Постановка проблемы. В последние годы Республика Таджикистан активизировала свою промышленную политику и достигла значительных успехов в привлечении инвестиций и развитии этой сферы. Стоит отметить, что изучение опыта развитых стран, где промышленный сектор

вносит наибольший вклад в валовой внутренний продукт, крайне необходимо для развивающихся стран, таких как Республика Таджикистан. Отныне в данной статье приоритетным будет рассматриваться вопрос изучения и внедрения опыта зарубежных стран в промышленной сфере.

Анализ последних исследований и публикаций. В ходе анализа данного исследования были проанализированы и рассмотрены в основном такие страны, как США, Япония, Китайская Народная Республика, Индия, Европейский Союз, Республика Казахстан и Республика Узбекистан, а также изучена история восстановления промышленного сектора до периода его успехов. Анализ показывает, что большинство успехов зарубежных стран достигнуто в привлечении государственного и иностранного капитала, внедрении современных технологий и правильном отраслевом планировании.

Цель статьи: Основной целью данного исследования является углубленное изучение опыта зарубежных стран в промышленной сфере, начиная с периода реконструкции и заканчивая периодом ее развития и успехов. На основе полученных результатов, с учетом специфики народного хозяйства Республики Таджикистан, исследование было направлено на реализацию их на практике, а обоснование исследования было выполнено на основе организационного, правового, статистического и теоретического анализов.

Изложение основного материала. Глобальный финансовый кризис 2008-2009 годов побудил правительства разных стран искать новые методы реализации промышленной политики. В отличие от более уязвимого к мировым колебаниям финансового сектора, развитый промышленный сектор традиционно обеспечивает экономическую стабильность и определяет суверенитет государства. В последние годы на государственном уровне всё чаще акцентируется внимание на целенаправленной промышленной политике. Например, в США в период 1981-1982 годов произошел переход к новому, более «открытому» промышленно-ориентированному курсу [18 с.133], что стало заметным в программных заявлениях

Рональда Рейган [22]. Приоритеты рейганомики, с одной стороны, включали акцент на долгосрочный экономический рост, снижение налогов, сбалансированную инфляцию и уменьшение протекционизма, а с другой стороны, способствовали увеличению государственного долга и расходов, низким темпам роста производительности труда и замедлению инновационных процессов за пределами оборонной промышленности.

Эксперты отмечают, что ключевыми характеристиками политики, продолжающейся с 1980-х годов, стали ограничение «открытости» вопросов промышленности и нестабильность на рынке труда. Сторонники промышленной политики также предсказывали длительную стагнацию экономики США и высокий уровень безработицы. Однако, по их мнению, основная причина этих проблем заключается не в недостатке спроса, а в текущей структуре промышленности. Они считают, что жесткость действующей институциональной системы мешает перенаправлению ресурсов в более эффективные области. Это приводит к низким темпам роста производительности труда, высокой безработице и уменьшению конкурентоспособности промышленного сектора. Решение проблемы возможно через вмешательство государства в частный бизнес и трудовые отношения, что поможет реформировать американскую промышленность и освободить ресурсы для их перемещения в более продуктивные сектора.

В Латинской Америке никогда не было замечено отклонений от данной политики. Например, сочетание налоговых льгот, правил «золотой акции» и локализационных мер положительно сказалось на развитии бразильской авиационной промышленности [19 с.43]. С учетом растущей значимости промышленной политики в Республике Таджикистан, важно изучить опыт других стран, где применялись

эффективные методы этой политики. Однако успешные примеры использования определенных инструментов в одной стране могут оказаться неприемлемыми для Таджикистана. К примеру, методы, которые показали свою эффективность в послевоенной Японии, не сработали в странах Южной и Центральной Америки, где интеграционные аспекты существенно повлияли на разработку национальных стратегий промышленной политики [16 с.38].

Таджикские ученые, рассматривая различные зарубежные модели промышленной политики, часто упрощают процессы, происходящие в этих странах. В этой связи имеет смысл оценить модели промышленной политики других стран с точки зрения их возможного применения в таджикской промышленности. Анализ моделей зарубежной промышленной политики осуществляется на основе системного подхода, который включает изучение типов ресурсов, необходимых для работы экономических систем: человеческие ресурсы (меры, направленные на развитие кадров), информационные ресурсы (инициативы, способствующие развитию науки и технологий), финансовые ресурсы (налоговая политика, гранты, субсидии и прочее), а также материальные ресурсы (создание инфраструктуры). Также рассматриваются заявленные приоритеты государственной политики в отношении размеров компаний (на какой бизнес акцентируется внимание: малый, средний или крупный). В результате делается вывод о том, какая модель промышленной политики в основном реализуется – горизонтальная или вертикальная, и дается характеристика ее направленности: экспортно ориентированная, импортозамещающая или инновационная.

Учитывая опыт как развитых, так и развивающихся стран в сфере государственной промышленной политики,

стоит обратить внимание на Японию и ее достижения в этой области. Японское правительство осуществляет централизованное управление. Основным органом, отвечающим за государственное регулирование промышленного развития, является Министерство экономики, торговли и промышленности. Это министерство определяет ключевые направления развития промышленности, координирует государственные стратегии и обеспечивает взаимодействие всех участников процесса. Анализируется текущее состояние отдельных отраслей и их будущие перспективы, при этом приоритет отдается тем секторам, которые обладают инновационным и экспортным потенциалом и могут способствовать экономическому росту, повышению конкурентоспособности на внутренних и внешних рынках, а также улучшению уровня и качества жизни населения.

Общенациональные приоритеты в области промышленной политики уточняются в процессе создания инструментов, способствующих развитию основных ресурсов национальной промышленности. Одним из важных направлений в рамках поддержки науки и технологий является развитие робототехники. В 2015 году правительство Японии приняло пятилетнюю «Стратегию развития робототехники» (New Robot Strategy). Значительное увеличение производства и применение искусственного интеллекта в таких сферах, как промышленность, энергетика, транспорт и другие, стало одним из ключевых приоритетов этой стратегии. В соответствии с ней с 2015 года бюджетные ассигнования на приоритетные исследования и разработки в области робототехники удвоились, достигнув 160 миллионов долларов.

В числе инструментов инновационной политики стоит отметить «Политику

формирования промышленных кластеров» (Industrial Cluster Project), которая осуществляется Министерством экономики, торговли и промышленности с 2001 года. В рамках этой программы промышленные кластеры создаются на базе университетов, инновационных малых и средних предприятий (МСП) и крупных промышленных компаний. Венчурные фирмы занимаются поддержкой стартапов, основанных на научных разработках местных университетов и исследовательских институтов. В рамках данной политики также предоставлялись кредиты. К завершению первого этапа программы было выдано 2,4 миллиарда иен на 125 проектов.

Еще одна инициатива – Концепция объединенных производств (Connected Industries), направленная на устранение проблемы недостаточного обмена данными между различными отраслями промышленности. Основная задача заключается в обмене технологиями между предприятиями разных сфер, что в конечном итоге должно привести к совместной разработке совершенно новых производственных технологий. На реализацию данной концепции выделен бюджет в 2,4 миллиарда иен для комплексной поддержки, включая оценку эффективности работы идеи и ее полноценное внедрение.

Промышленный сектор играет еще более значимую роль в экономике Китая. Согласно данным Всемирного банка, его доля в валовом внутреннем продукте страны составляет 39,7%. В 1990-х годах Китай проводил политику привлечения инвестиций от транснациональных компаний [1 с.614], создавая специальные экономические зоны, зоны высоких технологий и свободные торговые зоны. Стратегия догоняющего развития требовала привлечения иностранных капитальных вложений, в том числе через обязательное совместное участие в капитале компаний [8]. В основном

иностранные инвестиции направляются в высокие технологии и на развитие транспортной, телекоммуникационной и энергетической инфраструктуры. В рамках инвестиционной политики власти Китая определяют «запрещенные» отрасли [9 с.484], к которым относятся добыча некоторых полезных ископаемых и строительство угольных тепловых электростанций, то есть это либо стратегически важные сектора, либо те, которые сохраняют существующую структуру экономики.

Государство в Китае играет ключевую роль в экономическом управлении и структурных изменениях. Руководство страны устанавливает приоритеты и стратегическое направление для умной модернизации промышленности. В стратегическом документе подчеркивается необходимость для китайского правительства перейти от активного участия на рынке к роли «нейтрального арбитра», чтобы создать справедливые условия для конкуренции и способствовать настоящим инновациям и предпринимательству. Однако эти цели имеют, скорее, декларативный характер.

При формировании приоритетов своей промышленной политики Китай следует стратегии, ориентированной на рост через экспорт и инвестиции. В рамках этой политики используются различные инструменты, такие как тарифные ограничения, требования к локализации производства, экспортные и отраслевые субсидии, а также кредиты на льготных условиях. На текущем этапе промышленная политика Китая в основном имеет вертикальную направленность, сосредоточенную на высокотехнологичных и инфраструктурных секторах.

Ключевым документом, который определяет экономическое развитие Китая, является 13-й пятилетний план. В его рамках разработано и осуществляется 13 стратегий и

дорожных карт в области науки и технологий, 4 – в области обороны и технологий двойного назначения, 42 – в промышленном секторе, 18 – в энергетике, 15 – в урбанистике и социальной сфере.

Стратегия «Сделано в Китае-2025» [7 с.328], которая является частью 13-го пятилетнего плана развития Китая, включает в себя цели для промышленного прогресса на предстоящие десять лет и способы их реализации. Этот документ был подготовлен Министерством промышленности и информатизации КНР с участием более 20 смежных министерств и комитетов, а также 50 ведущих ученых. В нем сформулирована стратегия, направленная на превращение Китая в мирового лидера в производственной сфере и высокотехнологичную супердержаву. В стратегии выделены девять ключевых задач: внедрение промышленных инноваций, интеграция информационных технологий в производство, укрепление индустриальной базы, поддержка китайских брендов, переход на экологичное производство, развитие прорывных технологий в десяти приоритетных областях, реструктуризация производственного сектора, развитие сервисной экономики и индустрии промышленных услуг, а также интернационализация производства.

Китайская инициатива «Один пояс, один путь» стала ключевым инструментом для развития инфраструктуры с глобальным значением. Она способствует увеличению геополитического и геоэкономического влияния Китая, а также нацелена на улучшение существующих и создание новых торговых путей, транспортных и экономических коридоров, соединяющих более 60 стран Центральной Азии, Европы и Африки. По мнению аналитиков Всемирного банка [12], недостатки существующей инфраструктуры и пробелы в государственной политике негативно сказываются на странах, находящихся вдоль

коридоров «Одного пояса, одного пути». В итоге, объем торговли в этих странах оказывается на 30% ниже ожидаемого уровня, а объем прямых иностранных инвестиций – на 70%. Следует подчеркнуть, что регулирование играет важную роль в развитии промышленности. Государство в этих странах способствует реализации различных инициатив, разрабатывая стратегии, контролируя их выполнение и предоставляя финансовую поддержку.

Одним из ключевых принципов осуществления промышленной политики Индии является отказ от лицензирования в промышленной сфере. На начальных этапах экономического развития лицензирование требовалось для 18 отраслей, в настоящее время оно необходимо лишь для четырех: производства сигарет, электроники для авиационной навигации и оборонного оборудования, а также для производства опасных химических веществ и взрывчатых материалов. Еще одним важным аспектом является сокращение государственного сектора. В целом реализация политики в Индии включает разработку национальных планов и программ, а также промышленной политики на уровне штатов. Региональные административные единицы имеют значительную автономию в формировании своего подхода к экономическому развитию страны. Государство активно поддерживает ключевые сектора и средние, малые и микропредприятия (СММП).

В общем, промышленная политика Индии осуществляется через множество инициатив и программ, сосредоточенных на развитии определенных секций экономики и решении актуальных проблем. В каждом штате разрабатываются специфические механизмы для внедрения этой политики в рамках национальных государственных программ. При поддержке экономического роста также акцентируется внимание на создании новых рабочих мест, уменьшении

уровня бедности и стремлении к социальной справедливости [13].

Одним из ключевых проектов, нацеленных на промышленное развитие Индии, является инициатива «Make in India», запущенная в 2014 году [10]. В рамках этой инициативы реализуются разнообразные проекты, направленные на развитие инфраструктуры, поддержку инноваций и научных исследований, упрощение бизнес-процессов, подготовку рабочей силы, а также предоставление финансовых стимулов. Программа акцентирует внимание на 27 приоритетных секторах, среди которых 15 связаны с производственной деятельностью и 12 с услугами.

Еще одной характерной чертой индийской политики является акцент на развитие кадрового потенциала. Для устранения разрывов в компетенциях между образовательными результатами промышленных учебных заведений и требованиями отрасли в 2016 году была введена программа дуального обучения (Dual System of Training) [3]. Эта программа включает в себя курсы повышения квалификации, где теоретическая часть осуществляется научно-образовательными учреждениями, а практическая – промышленными предприятиями. Кроме того, Главное управление подготовки кадров реализует ряд других инициатив, направленных на укрепление кадрового потенциала через сотрудничество между образовательными учреждениями и промышленностью.

В Индии осуществляется ряд государственных инициатив, направленных на инновационное развитие и поддержку высоких технологий, а также научных исследований и разработок. Основной целью «Инновационной миссии Атал» (Atal Innovation Mission) является создание программ и политик, которые будут способствовать инновациям в различных

отраслях экономики, а также формирование структуры для мониторинга инновационной и предпринимательской экосистемы страны.

Не менее значимым представляется европейский опыт внедрения механизмов промышленной политики. Национальные правительства и даже сама Европейская комиссия нацелены на поддержку существующих промышленных секторов, а не на развитие новых. Парижский договор от 23 июля 1955 года, Римский договор от 1 января 1958 года и Маастрихтский договор от 7 февраля 1992 года, ставшие основой для формирования Европейского Союза, определили полномочия по регулированию рынков (например, введение запрета на импорт определённых товаров для защиты европейских компаний в процессе их реструктуризации) и контроль за государственной поддержкой промышленности, направленной на помощь компаниям или секторам в процессе реструктуризации, что позволяет сократить участие неэффективных производителей, чей потенциал стать успешными «национальными чемпионами» на европейском и мировом рынках ограничен [6].

С момента вступления стран Евросоюза в Всемирную торговую организацию, государственная поддержка бизнеса и производства в странах еврозоны регулируется теми же принципами, что и предоставление субсидий в рамках ВТО. За проверку и одобрение механизмов государственной помощи отвечает департамент по конкурентной политике Европейской комиссии, который охватывает все сектора экономики, за исключением рыболовства и сельского хозяйства. Все предлагаемые меры государственной поддержки должны быть оценены Европейской комиссией на соответствие законодательству ЕС и условиям конкуренции. В случае выявления ущерба

после введения таких мер, комиссия имеет право требовать от компаний возврат государственной помощи, которая не соответствует законодательным требованиям [21].

В числе особых инструментов для осуществления промышленной политики в настоящее время выделяются государственные гарантии, страхование экспортных кредитов и изменения в налоговом регулировании. Эти меры можно применять не во всех отраслях, а исключительно в угольной промышленности, электроэнергетике, судостроении, металлургии и производстве синтетических волокон для автотранспорта [20].

Одним из ключевых инструментов, используемых для реализации промышленной политики в Европейском Союзе, являются различные стратегические программы, такие как COSME и HORIZON 2020. Эти программы охватывают множество отраслей и секторов экономики, предоставляя информацию о возможных мерах поддержки на уровне всего ЕС для развития определенных сфер. Например, в рамках данных программ предусмотрены гранты для инновационного развития малых и средних предприятий, а также поддержка научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ (НИОКР), которые предоставляются научным центрам и некоммерческим организациям для содействия взаимодействию между ними и производственными компаниями.

В рамках стран Европейского Союза важно обратить внимание на инструменты промышленной политики Германии, так как она является одной из наиболее развитых индустриальных наций в мире. По данным Всемирного банка за 2019 год, доля промышленного сектора в валовой добавленной стоимости Германии составляет 26,8%, что ставит страну на лидирующие позиции в ЕС по этому показателю. В 1990-х

и 2000-х годах Германия изменила свою дирижистскую модель на инновационную и кластерную политику, ориентированную на инициативы частного сектора. В 2010-х годах правительство страны начало реализовывать энергетическую политику и стратегию цифровой трансформации. До 2019 года немецкие власти подчеркивали важность защиты рыночного либерализма и сохранения конкурентоспособности. Тем не менее, в Национальной промышленной стратегии-2030, опубликованной в 2019 году, говорится, что "умеренный подход к промышленной политике, принятый в период экономического роста, должен быть заменен более активными и решительными действиями".

Важное значение имеет реализация отраслевой структурной политики на региональном уровне. Яркими примерами успешного подхода служат западные федеральные земли, такие как Бавария, Баден-Вюртенберг, Бремен и Гамбург, а также восточные регионы – Саксония, Тюрингия, Бранденбург и Берлин. На протяжении последних десятилетий они стали центрами высокотехнологичного производства. Кластеры и сетевые структуры, которые успешно адаптируются к постоянным изменениям, продолжают играть ключевую роль в формировании компетенций и синергии, способствуя созданию и развитию конкурентных преимуществ.

Промышленная политика Германии разрабатывается и реализуется через различные федеральные министерства и ведомства, отвечающие за энергетику, промышленность, образование и научно-техническую деятельность. Она также отражается в нескольких стратегических документах, среди которых:

- «Национальная промышленная стратегия 2030. Стратегические положения для германской и европейской

промышленной политики» [4] (Федеральное министерство экономических связей и энергетики, BMWi);

- «Промышленная политика Германии» [2] (Федерация немецкой промышленности, BDI);

- «Стратегия совершенства» [5] (Федеральное министерство образования и научных исследований Германии, BMBF);

- Отчет о стратегии развития Индустрии 4.0 («Обеспечить будущее Германии как места производства. Рекомендации по внедрению проекта Индустрия 4.0»), а также секторальные программы по инновационному развитию (Немецкая академия наук и инженерии, Acatech).

Приоритетными направлениями для развития промышленности являются новые производственные технологии, такие как искусственный интеллект, облачные решения, биотехнологии, фармацевтика и медицина, а также новые материалы. В стратегических документах подчеркивается, что государственная поддержка технологий не должна ограничиваться несколькими ключевыми направлениями на долгосрочную перспективу. Важно следить за новыми технологическими тенденциями и создавать конкурентоспособные условия и схемы финансирования для исследований и разработок на международном уровне.

Ключевой особенностью реализации промышленной политики Германии является выбор приоритетов в зависимости от размера бизнеса. Традиционно акцент в немецкой промышленности делается на средний бизнес и особенно на «скрытых чемпионов», которые занимают лидирующие позиции в своих нишах на мировом рынке. В Национальной промышленной стратегии-2030 основное внимание уделяется созданию суперконцернов, подчеркивая, что в мировой конкуренции «размер имеет значение».

Одним из компонентов стимулирования промышленных инноваций в Германии является политика кластеров. Министерство экономических связей и энергетики реализует программу «Go-Cluster», направленную на поддержку трансформации наиболее успешных национальных инновационных кластеров в международные центры передового опыта. Программа финансирует расходы на сравнительный анализ и сертификацию бронзовых и серебряных знаков Европейской кластерной обсерватории, а также предоставляет участникам индивидуальные консультации по вопросам, таким как уточнение стратегии и финансирование. Кластеры также участвуют в инициативах экономической политики, поддерживаемых федеральным правительством. В то же время можно выделить элементы «вертикальной» политики, например, в области оборонной промышленности и сельского хозяйства.

Традиционно одним из главных направлений работы американского правительства является укрепление возможностей оборонной промышленности. Благодаря значительным финансовым ресурсам, которые США имеют по сравнению с другими развитыми странами (вследствие уровня национального дохода и расходов на оборону), государственный сектор США является крупнейшим мировым рынком военной техники.

Кроме того, государство часто играет важную роль в крупных сельскохозяйственных проектах. С его поддержкой реализуются различные инфраструктурные инициативы, направленные на создание и обслуживание ирригационных систем, включая строительство необходимых объектов, а также другие проекты, связанные с рациональным использованием природных ресурсов. Основной чертой промышленной политики США является акцент на развитие

внутреннего спроса и продвижение «национальных» товаров на рынок.

Увеличение возможностей поставок отечественного производства имеет критическое значение, поскольку цепочка поставок в США представляет собой сложную структуру, состоящую из крупных и малых производителей, интеграторов, поставщиков сырья, логистических компаний и организаций, предоставляющих вспомогательные услуги, такие как бухгалтерский учет, финансирование и юридические консультации. Большинство из этих компаний являются малыми и средними предприятиями (МСП), насчитывающими менее 500 сотрудников. Они играют ключевую роль в местной и региональной экономике, и их сокращение в условиях экономических трудностей может негативно сказаться на их сообществах. В рамках данной цели ставятся следующие стратегические задачи: увеличение роли малых и средних производителей в передовом производстве; поддержка экосистемы производственных инноваций; укрепление производственной базы оборонной отрасли; развитие передового сельского хозяйства.

В числе инструментов финансовой поддержки производства, которые применяются государственными органами США, наиболее распространены программы финансирования, сосредоточенные на развитии новых технологий. Эти программы разрабатываются и реализуются с учетом требований Всемирной торговой организации, что накладывает социальные обязательства на промышленные предприятия, получающие такую поддержку. К примеру, к таким обязательствам относится увеличение числа рабочих мест или размещение производства в менее развитых регионах, где запуск нового производства или расширение существующего имеет значительное социально-экономическое

значение [17]. Компании, в которых использование высоких технологий ограничено, могут воспользоваться Программой предоставления налоговых вычетов для производства в США (Domestic Production Activities Deduction, 2017). Эта программа предоставляет 9-процентный налоговый вычет для предприятий (в первую очередь по налогу на прибыль юридических лиц), которые ведут экономическую деятельность на территории страны.

Глобальная конкуренция и изменения на рынках международных цепочек добавленной стоимости привели к тому, что развитые страны стали более прагматично подходить к промышленной политике. В России промышленная политика превратилась в инструмент для проведения прогрессивных структурных изменений в экономике, что вызвало необходимость ее реформирования с учетом ряда ограничений, присущих отечественной экономике. К таким ограничениям относятся: фрагментарное присутствие России на мировых рынках; ограниченное предложение товаров для экспорта; географическая сосредоточенность экспортных и импортных связей; а также низкая роль малых и средних предприятий в цепочках создания стоимости. В мировой практике промышленная политика не фокусируется на определенных отраслях, а формируется на основе общей экономической политики государства. Она представляет собой сочетание различных политик, осуществляемых правительством на национальном уровне и направленных на создание благоприятных условий для бизнеса, что, в свою очередь, способствует изменению структуры экономики и экономическому росту.

Таким образом, промышленная политика является составной частью экономической политики государства и зависит от характеристик страны, её уровня развития и времени реализации. В России

наблюдается переход от рыночной промышленной политики к стремлению обеспечить технологический суверенитет. Правительство РФ сталкивается с задачами устранения накопившихся противоречий в промышленности и предотвращения снижения объемов производства в условиях уменьшения экспорта и закрытия западных рынков. Лишь четверть всех предприятий готова в ближайшие годы запустить новые инвестиционные проекты. Многие сектора экономики используют импортное оборудование, для которого нет отечественных аналогов. Некоторые отрасли характеризуются длительными производственными циклами и имеют заранее подготовленные запасы материалов и комплектующих, поэтому на них влияние санкций пока не оказалось значительным. Наиболее уязвимыми отраслями, которые могут столкнуться с падением, могут стать металлургия, химическая промышленность и лесопромышленный комплекс.

На фоне сокращения показателей промышленного производства в ключевых отраслях российской экономики ожидается значительный рост и активизация оборонного сектора, который должен стать катализатором для развития всей промышленности страны. В условиях сложной международной ситуации Правительство РФ ставит перед собой задачу обеспечить экономику критически важными комплектующими для основных отраслей, основываясь на создании новых кооперативных связей при поддержке российских торговых представительств за границей. В настоящее время разрабатывается механизм долгосрочного заемного финансирования значимых проектов с государственной гарантией для реализации государственных инвестиций и формирования спроса на продукцию промышленного производства.

В данной главе рассмотрены ключевые подходы исследователей к пониманию термина «промышленная политика». С точки зрения объекта воздействия, этот термин следует воспринимать как набор мероприятий, направленных на улучшение, во-первых, структуры национальной экономики, а во-вторых, структуры промышленности как сектора. Независимо от подхода, важно акцентировать внимание на многогранности промышленной политики как системы мер воздействия. Данный анализ позволяет сделать вывод, что промышленная политика большинства развитых стран ориентирована на стимулирование внутреннего производства с последующим выходом на экспорт и реализацию продукции на международных рынках. Также уточняется значимость импортозамещения как одного из приоритетных направлений реализации промышленной политики в других странах.

Страны Азии показали разнообразие в своих подходах к осуществлению промышленной политики, однако все они были в значительной степени определены политическими обстоятельствами и нацелены на глобальные рынки, а также на экспорт производимых товаров. Каждый из использованных инструментов может быть адаптирован к условиям Таджикистана, но лишь при условии предварительной оценки их соответствия указанным целям.

Опыт государственной политики Республики Казахстан в направлении промышленности реализован в рамках государственных программ и концепций, намечены ее приоритетные направления.

Концепция развития обрабатывающей промышленности Республики Казахстан на 2023–2029 годы (далее – Концепция) создана для выполнения задач, установленных в Национальном плане развития Республики Казахстан до 2025 года. В частности, для достижения целей по созданию

специализированных факторов и рыночных условий в промышленных секторах планируется расширение инструментов государственной поддержки производителей обрабатывающей промышленности, включая комплексные решения в рамках соглашения о повышении конкурентоспособности [15].

Практическая реализация задач, связанных с расширением возможностей для роста и развития малого и среднего бизнеса (далее – МСБ), будет осуществляться через меры, направленные на улучшение доступа к финансированию, в том числе путем расширения и повышения целевой направленности программы межгосударственного стимулирования.

Концепция будет реализована в рамках Закона Республики Казахстан «О промышленной политике Республики Казахстан», а также с учетом обязательств Республики Казахстан в рамках членства в международных экономических организациях. Концепция обрабатывающей промышленности будет сохранять преемственность и базироваться на следующих принципах [15]:

- 1) фокус на производстве обработанной продукции с высокой добавленной стоимостью;
- 2) сопряжение промышленно-инновационного и территориального развития;
- 3) ориентация на внешние рынки с учетом внутренних возможностей;
- 4) баланс стратегических интересов государства, общества и бизнеса;
- 5) эффективность и адресность мер стимулирования.

Финансирование проектов обрабатывающей промышленности через АО «Фонд развития промышленности». Проекты в области обрабатывающей промышленности не могут получать финансирование, если более 50% акций (или долей в уставном капитале) принадлежат государству,

национальному управляющему холдингу, национальному холдингу или национальной компании. Исключение составляют социально-предпринимательские корпорации и предприятия, созданные в рамках соглашений о государственно-частном партнерстве.

○ Бюджетные средства выделяются путем увеличения уставного капитала и/или бюджетного кредитования АО «Фонд развития промышленности» для финансирования:

○ Проектов в легкой промышленности по ставке вознаграждения не более 3 % годовых для конечных заемщиков.

○ Проектов обрабатывающей промышленности допускается финансирование по ставке не более 9% для конечного заемщика при микшировании бюджетных средств с привлеченными в пропорции при которой доля бюджетных средств составляет не менее 70%, в зависимости от ставки привлечения иных средств.

Прямые меры стимулирования предприятий. Будет усовершенствовано и пересмотрен механизм предоставления мер государственного стимулирования отечественных предприятий. Суть нового подхода должна заключаться в проведении предварительного анализа субъектов предпринимательства, который включает в себя анализ финансовой устойчивости, технического оснащения субъекта, бизнес-процессов, стратегии, его возможностей, результатов [15].

Будут введены встречные обязательства предприятий, которые предусматривают набор обязательств предприятия по исполнению экономических показателей производства, в том числе социально значимых. Предусмотрено внедрение ответственности за некачественное и/или несвоевременное

исполнение обязательства со стороны предприятий (возврат средств, компенсация, штрафы, пени). Это позволит избежать недобросовестного использования государственных ресурсов, увеличить эффективность государственного стимулирования и последующего мониторинга.

Системная поддержка заключается в создании специализированных факторов и условий спроса для развития обрабатывающей промышленности, поддержки экспорта, привлечению иностранных инвестиций, решению проблем с высвобождающейся рабочей силой.

Раскрытие промышленного потенциала и специализации регионов будет осуществлено с учетом центров высокотехнологичных и наукоемких производств в северо-восточных регионах страны, «новых переделов» в западных регионах, передовых технологий в развитии АПК в северных регионах, а также за счет развития новых источников энергии и сопутствующих производств на юге.

Развитие обрабатывающей промышленности будет зависеть от развитости и сложности внутреннего рынка. Предстоит решить задачи по облегчению доступа отечественных производителей к розничным каналам продаж, повышению доверия к результатам казахстанских испытательных лабораторий и сертификационных центров. Перспективным направлением развития внутреннего производства должно стать привлечение иностранного капитала через.

В целях дозагрузки отечественных предприятий обрабатывающей промышленности будут разработаны регуляторные механизмы по обеспечению отечественным сырьем и меры стимулирования, в том числе налоговое и таможенное стимулирование, по облегчению доступа к импортному сырью, не

производящемуся и не имеющих перспектив производства.

Промышленная политика представляет собой совокупность правовых, организационных, экономических и управленческих мероприятий, направленных на создание условий для эффективной работы производственных структур, увеличение объемов производства и обеспечение занятости населения. Основной целью этой политики является влияние на определенные сферы экономической деятельности страны с целью их приоритетного развития через поддержку ключевых секторов экономики. В этом контексте развитые страны акцентируют внимание на высоких технологиях, выделяя бюджетные средства на научные исследования и опытно-конструкторские разработки, чтобы затем внедрить научные достижения в стратегические отрасли промышленности. Кроме того, государственные структуры вмешиваются в финансовые рынки, чтобы направить инвестиции в важные для страны сектора экономики и инициировать сделки по слияниям и поглощениям, что способствует созданию крупных компаний и достижению эффекта масштаба в приоритетных отраслях [23 с.122].

Политические аналитики, исследующие реформы президента Узбекистана Шавката Мирзиёева, единогласно отмечают, что преобразования в стране представляют собой набор реально осуществимых инициатив мирового уровня. Содержание и структура реформ направлены на два ключевых аспекта – всестороннее развитие Узбекистана и укрепление его позиций на международной арене.

Успешные изменения в Узбекистане, безусловно, связаны с ростом экономики, которая занимает четвертое место среди постсоветских стран. Эксперты уже называют Узбекистан пятым «азиатским тигром», который стремится присоединиться

к таким развивающимся странам, как Южная Корея, Гонконг, Сингапур и Тайвань, и задаются вопросом: как государство достигло таких успехов за столь короткий срок? Ответ на этот вопрос очевиден.

Во-первых, Узбекистан располагает значительными запасами золота, урана, меди, природного газа и других полезных ископаемых. В отличие от других стран Центральной Азии, Узбекистан самостоятельно перерабатывает большую часть своего сырья, что увеличивает добавленную стоимость продукции и снижает зависимость от иностранного капитала.

Во-вторых, как и в других развитых странах, в Узбекистане определены приоритеты по вкладу различных секторов экономики в валовый внутренний продукт (ВВП) страны. Например, в структуре ВВП Франции доля сектора услуг превышает 70%, тогда как в Узбекистане она составляет чуть более 40%. Поэтому не удивительно, что одна из реформ в Узбекистане направлена на развитие туристической отрасли. Президент Узбекистана Шавкат Мирзиёев отметил: «Если мы увеличим экспорт туризма в 3–4 раза, то можно обойтись и без хлопка».

В-третьих, как подтверждают исследования ученых, Узбекистан сделал стратегический выбор в пользу экспорта, при этом импортозамещение играет вспомогательную роль. Таким образом, успешные реформы и экономическое развитие страны происходят в рамках этих трех принципов. Также стоит отметить, что общенациональное движение «Юксалиш», ставшее международным, в 2019 году провело исследование с участием 100 экспертов как из страны, так и из-за рубежа, которые выработали ключевые направления реформ в Узбекистане.

Даже в нынешнее время, когда многие страны испытывают стагнацию, Узбекистан успешно преодолевает период

экономических трудностей. Ожидается, что экономика страны будет расти ежегодно, с прогнозом увеличения до 6% к 2025 году. Многие эксперты удивлены тем, что благодаря уже реализованным реформам Узбекистан не только остался устойчивым к негативным воздействиям, но и приобрел значительные преимущества. В то время как другие страны сталкиваются с проблемами, Узбекистан использует рост экспорта, межгосударственные переводы, свое транзитное положение, а также приток человеческого и интеллектуального капитала для укрепления бюджета, национальной валюты и увеличения ВВП на душу населения, который планируется довести до 4 тысяч долларов к 2030 году.

Особое внимание стоит уделить притоку иностранных инвестиций в Узбекистан. В богатых странах и банках имеется много свободного капитала, и за многие десятилетия отношение к инвестициям не изменилось – никто не хочет терять свои деньги, поэтому они направляются в стабильные страны, где бизнес чувствует себя защищенным и способен приносить прибыль.

В заключение следует отметить, что промышленная политика страны прежде всего учитывает особенности политической системы, правового регулирования и начальное положение государств на мировом рынке. Межгосударственные ограничения, возникающие из-за невозможности введения запретительных мер или прямого финансового поощрения отечественных компаний, преодолеваются путем поиска косвенных способов поддержки национальной промышленности. Применение эффективных зарубежных мер и инструментов зависит от степени схожести правового регулирования, институциональных условий, экономической ситуации и готовности государства к последствиям (в том числе негативным) от

внедрения тех или иных мер, при этом конечная цель остается неизменной — укрепление позиций на глобальном рынке. Также рассматриваются возможности и ограничения использования зарубежного опыта при разработке и реализации промышленной политики в Республике Таджикистан.

Существовало мнение, что промышленная политика подразумевает, что частный сектор в основном ориентирован на краткосрочные инвестиции и избегает долгосрочных вложений. В то время как правительство, обладая информацией о будущем развитии экономики, может

направлять ресурсы на долгосрочные инвестиции и разрабатывать промышленную политику. Вопрос о целесообразности государственного вмешательства в рыночную экономику остается актуальным. При этом усиление глобализации мировой экономики создает конфликты между интересами международных промышленных компаний и целями государственного регулирования промышленного развития на уровне национальных экономик. Это обстоятельство необходимо учитывать при разработке государственной промышленной политики Республики Таджикистан в современных условиях.

Литература

1. Barbieri E., Di Tommaso M. R., Bonnini S. Industrial development policies and performances in Southern China: Beyond the specialised industrial cluster program //China Economic Review. - 2012. - Т. 23. - N 3. - С. 613-25.
2. Bundesverband der Deutschen Industrie. German Industrial Policy. On the Draft National Industrial Strategy 2030. - 2019. [Электронный ресурс] URL: <https://english.bdi.eu/publication/news/german-industrial-policy/> (дата обращения: 23.01.2023).
3. Dual system of training. Directorate General of Training [Электронный ресурс] URL: <http://dgt.gov.in/Dual System> (дата обращения: 21.02.2023).
4. EA&E G. F. M. German Federal Ministry for Economic Affairs and Energy. 2019. National Industrial Strategy 2030. Strategic Guidelines for a German and European Industrial Policy. Berlin. - 2019. [Электронный ресурс] URL: <https://www.bmwi.de/Redaktion/EN/Publikationen/Industry/national-industry-strategy-2030.html> (дата обращения: 29.01.2023).
5. EA&E G. F. M. German Federal Ministry for Economic Affairs and Energy. Die Exzellenzstrategie. [Электронный ресурс] URL: <https://www.bmbf.de/de/die-exzellenzstrategie-3021.html> (дата обращения: 22.02.2023).
6. Kassim Hussein and Menon Anand, eds. State and the European Union: The European Union and National Industrial Policy (1). London, US: Routledge, 2002, p.83.
7. Kenderdine T. China's industrial policy, strategic emerging industries and space law //Asia & the Pacific Policy Studies. - 2017. - Т. 4. - N2. - С. 325-342.
8. Kuchiki A. et al. Industrial policy in Asia //IDE Discussion Papers. - 2007. - Т. 128.
9. Lin J., Chang H. J. Should Industrial Policy in developing countries conform to comparative advantage or defy it? A debate between Justin Lin and Ha-Joon Chang //Development policy review. - 2009. - Т. 27. - N 5. - С. 483-502.
10. Make in India. Department for Promotion of Industry and Internal Trade [Электронный ресурс] URL: <https://dipp.gov.in/programmes-and-schemes/industrial-promotion/investment-promotion> (дата обращения: 18.12.2022).
11. Start-Up in India. [Электронный ресурс] URL: <https://www.startupindia.gov.in/> (дата обращения: 21.02.2023).
12. Всемирный банк. Экономика одного пояса, одного пути. Возможности и риски транспортных коридоров. - Группа Всемирного банка, 2019.
13. Галищева Н.В. Промышленная политика как драйвер развития экономики Индии //Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Экономика. - 2019. - Т. 27. - N 2.
14. [Концепцию развития обрабатывающей промышленности до 2029 года утвердили в Казахстане ► новость от 15:53, 25 апреля 2023 на zakon.kz](#)

15. [Концепция развития обрабатывающей промышленности Республики Казахстан на 2023–2029 годы \(baiterek.gov.kz\)](http://baiterek.gov.kz)
16. Лавут А.А. Новый этап промышленной политики в Латинской Америке и региональная интеграция / А.А. Лавут // Латинская Америка. - 2013. - N 6. - С. 38.
17. Мантуров Д.В. Подходы к реализации и инструменты промышленной политики в зарубежных странах: возможен ли трансфер опыта // Известия Санкт-Петербургского государственного экономического университета. - 2018. - N4 (112).
18. Маньятти, Пьера. Производство возвращается домой / Пьера Маньятти // Россия в глобальной политике. - 2013. - N 6, т. 11. - С. 130-138.
19. Нутенко Л.Я. Промышленная политика Бразилии: курс на локализацию и инновации / Л.Я. Нутенко // Латинская Америка. - 2015. - N 10. - С. 43.
20. Перечень секторов, в которых допустимо использование специфических мер государственной поддержки. [Электронный ресурс] http://ec.europa.eu/competition/state_aid/legislation/specific_rules.html. (дата обращения: 25.12.2022).
21. Правила оказания государственной поддержки предприятиям в ЕС: [Электронный ресурс] URL: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-113_en.htm. (дата обращения: 24.01.2023).
22. Р. Рейган Рейган, Рональд — Википедия (дата обращения: 19.12.2022).
23. Щурина С.В. Индустриальная политика России в условиях структурной трансформации экономики в 2023 году и в среднесрочной перспективе. Экономика. Налоги. Право. 2023;16(1):118-128. D: 10.26794/1999- 8492023-16-1-118-128

Маълумот дар бораи муаллиф:

Сулаймонзода Шухрат Фирдавс - Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи ҷаёлияти биржавӣ, унвонҷӯ-докторанти кафедраи иқтисоди корхонаҳо ва соҳибкории Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов. 64/14. Тел.: (+992) 940-63-63-63. Почтаи электронӣ: Sulaymonzoda_sh@mail.ru

Сведения об авторе:

Сулаймонзода Шухрат Фирдавс - Таджикский государственный финансово-экономический университет, кандидат экономических наук, доцент кафедры биржевой деятельности, докторант кафедры экономики предприятий и предпринимательства Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, город Душанбе, ул. Нахимов. 64/14. Тел.: (+992) 940-63-63-63. Электронная почта: Sulaymonzoda_sh@mail.ru

Information about the author:

Sulaymonzoda Shuhrat Firdavs - Tajik State University of Finance and Economics, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Stock Exchange Activities, Doctoral Candidate of the Department of Economics of Enterprises and Entrepreneurship of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street. 64/14. Tel.: (+992) 940-63-63-63. E-mail: Sulaymonzoda_sh@mail.ru

УДК: 33 (573.3) - 5

БАНАҚШАГИРИИ СТРАТЕГӢ ВА ҲУДУДӢ: РОБИТАИ МУТАҚОБИЛА ВА ҲАМОҲАНГСОЗИИ САМТҲО**Машокиров Ш.У.**

***Анотатсия.** Мақола ба таҳқиқи ҳамоҳангсозии самтҳои банақшагирии стратегӣ ва ҳудудӣ, таҳлили робита ва вобастагии онҳо дар контексти рушди устувори ҳудудҳо бахшида шудааст. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва тағирёбии иқлим, ҳамкориҳои самарабахшии ин ду самт ҷузъи муҳимми таъмини рушди мутавозини минтақаҳо ва кишвар мебошад. Мақола равишҳои асосии назариявӣ ва моделҳои амалии ҳамгироии банақшагирии стратегӣ ва ҳудудиро таҳлил мекунад, инчунин мушкилоти асосие, ки мақомот ҳангоми қўишии ҳамоҳангсозии ин равандро бо онҳо рӯбарӯ мешаванд, баррасӣ мешавад. Таҳлили механизмҳои мавҷудии ҳамоҳангсозӣ ва нақши танзими давлатӣ дар таҳияи стратегияи комплекси рушди ҳудудҳо аҳамияти махсус пайдо мекунад. Мақола ба баррасии таҷрибаи муваффақ, ки ҳамоҳангсозии нақшаҳои стратегӣ ва ҳудудӣ дар соҳаи рушди устувор, беҳтар намудани сифати зиндагии аҳоли ва таъмини амнияти экологӣ ба натиҷаҳои назаррас расонидааст, равона шудааст. Тавсияҳо барои такмили моделҳои мавҷуда ва воситаҳои ҳамоҳангсозӣ, ки ба мушкилот ва тамоюлҳои нав ҷавоб медиҳанд, пешниҳод мешаванд.*

***Калидвожаҳо:** банақшагирии стратегӣ, банақшагирии минтақавӣ, ҳамоҳангсозӣ, рушди устувор, сиёсати минтақа, танзими давлатӣ, идоракунии минтақа*

***Барои иқтибос:** Машокиров, Ш. У. Банақшагирии стратегӣ ва ҳудудӣ: робитаи мутақобила ва ҳамоҳангсозии самтҳо / Ш. У. Машокиров // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – №. 1(44). – С. 136-149.*

**СТРАТЕГИЧЕСКОЕ И РЕГИОНАЛЬНОЕ ПЛАНИРОВАНИЕ:
ВЗАИМОЗАВИСИМОСТЬ И СОГЛАСОВАНИЕ НАПРАВЛЕНИЙ****Машокиров Ш.У.**

***Аннотация.** Статья посвящена анализу координации направлений стратегического и территориального планирования, исследованию их взаимосвязи и взаимозависимости в контексте устойчивого развития территорий. В условиях глобализации и изменения климата эффективное взаимодействие этих двух направлений планирования становится важной составляющей для обеспечения сбалансированного развития, как отдельных регионов, так и всей страны. В работе рассматриваются основные теоретические подходы и практические модели интеграции стратегического и территориального планирования, а также выявляются основные проблемы, с которыми сталкиваются органы власти при попытке синхронизировать эти процессы. Особое внимание уделяется анализу существующих механизмов координации и роли государственного регулирования и территориального управления в создании комплексных стратегий развития территорий. В статье приводятся примеры успешных практик, где согласование стратегических и территориальных планов способствовало значимым достижениям в области устойчивого развития, улучшения качества жизни населения и обеспечения экологической безопасности. Также предложены рекомендации по совершенствованию существующих моделей и*

методов координации с учетом новых вызовов и тенденций, стоящих перед современным планированием.

Ключевые слова: стратегическое планирование, территориальное планирование, координация, устойчивое развитие, региональная политика, государственное регулирование, территориальное управление.

STRATEGIC AND TERRITORIAL PLANNING: INTERCONNECTION AND COORDINATION OF DIRECTIONS

Mashokirov Sh.U.

Annotation. The article focuses on studying the coordination of strategic and territorial planning areas, analyzing their interconnection and interdependence in the context of sustainable territorial development. In the current era of globalization and climate change, the effective interaction of these two planning spheres has become a crucial component for ensuring balanced development of both individual regions and the country as a whole. The paper explores key theoretical approaches and practical models for integrating strategic and territorial planning and highlights the main challenges faced by authorities when attempting to synchronize these processes. Special attention is given to analyzing existing coordination mechanisms, along with the role of state regulation and territorial management in the development of comprehensive strategies for territorial growth. The article also reviews successful case studies where the alignment of strategic and territorial plans has led to significant achievements in sustainable development, enhancing the quality of life for populations, and ensuring environmental security. Finally, the article offers recommendations for improving current coordination models and tools, considering the new challenges and trends that modern planning encounters.

Keywords: strategic planning, territorial planning, coordination, sustainable development, regional policy, government regulation, territorial management.

Гузориши масъала. Банақшагирии стратегӣ ва ҳудудӣ чузъи муҳим дар рушди устувор ва самараноки ҷомеаи муосир маҳсуб мешаванд. Мақсади аслии банақшагирии стратегӣ таҳияи стратегияҳои дарозмуддат барои расидан ба ҳадафҳои миллии иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ мебошад. Банақшагирии ҳудудӣ ба рушди маҳаллӣ ва истифодаи самараноки захираҳои минтақаҳои хос диққат медиҳад. Муносибат ва робитаи байни ин ду раванд, яъне ҳамоҳангсозии банақшагирии стратегӣ ва ҳудудӣ, барои дастбӣ ба рушди устувор ва ҳамаҷониба дар кишварҳо ва минтақаҳо аҳамияти махсус дорад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва

нашриёт дар соҳаи банақшагирии стратегӣ ва ҳудудӣ нишон медиҳад, ки ин соҳа дар солҳои ахир ба як мавзуи муҳим барои таҳқиқоти илмӣ ва амалии кишварҳо ва минтақаҳо табдил ёфтааст. Маҳз таҳқиқоти ҷорӣ илмӣ ва гузоришҳои оморӣ дар бораи банақшагирии стратегӣ ва ҳудудӣ ба ҳамоҳангсозии самтҳо ва раванди рушди устувор кӯмак меkunанд. Таҳлили маълумот ва таҳқиқотҳои охир нишон медиҳад, ки банақшагирии стратегӣ ва ҳудудӣ бояд бо ҳамоҳангии яқдигар ва истифодаи дурусти захираҳо дарк шавад.

Мақсади мақола. Таҳлили марҳалаҳои асосии банақшагирии стратегӣ ва ҳудудӣ ва нақши ҳамоҳангсозии самтҳо дар

таъмини рушди устувор ва муваффақияти иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологӣ мебошад.

Низоми банақшагирии стратегӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вазифаҳои гуногуни муҳимро иҷро мекунад, ки ба рушди устувор ва мутаносибии кишвар, минтақаҳо ва шаҳрҳо равона шудаанд. Яке аз мақсадҳои асосии банақшагирии стратегӣ ин муайян кардани самтҳои афзалиятноки сиёсати иҷтимоӣ-иқтисодӣ, тартиб додани ҳадафҳо ва вазифаҳои рушди дарозмуддат барои кишвар, вилоятҳо, шаҳрҳо ва ноҳияҳои алоҳида мебошад. Интихоби роҳҳо ва усулҳои расидан ба ин мақсадҳо, аз ҷумла қарорҳо дар соҳаҳои сиёсати иҷтимоӣ, рушди инфрасохтор, иқтисодиёт ва муҳити зист, яке аз вазифаҳои асосӣ ва муҳимтарин аст.

Банақшагирии ҳудудӣ як қисми асосии низоми банақшагирии стратегӣ ва идоракунии аст, зеро он барои таъмини ҳамоҳангсозӣ ва ҳамгироии самараноки фаъолиятҳо, ки ба рушди устувори иҷтимоӣ-иқтисодӣ дар қаламрави муайян равона шудаанд, аҳамияти калон дорад. Ин раванд ба таҳқиқи амиқи иқтисодии қаламрав, таҳлили захираҳо, инфрасохтор, омилҳои демографӣ ва экологӣ, инчунин пешгӯии тамоюлҳои рушди оянда бо дарназардошти мушкilot ва имкониятҳои мавҷуда, ки дар қаламрав вучуд доранд, шомил мешавад.

Барои таъмини рушди устувори иҷтимоӣ-иқтисодии вилоятҳо, шаҳрҳо ва ноҳияҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳим аст, ки робитаи самараноки дучонибаи ҳуҷҷатҳои стратегӣ ва банақшагирии ҳудудӣ таъмин карда шавад. Ин муносибатҳо бояд асоси фароҳам овардани шароити оптималӣ бошанд, ки барои иҷрои муваффақонаи барномаҳои лоиҳаҳо, ки ба рушди ҳудудҳои алоҳида равона шудаанд, кӯмак кунанд.

Омӯзиши равандҳои банақшагирии ҳудудӣ барои иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, хусусан дар шароити муҳити ноустувори макроиқтисодӣ ва афзоиши талабот ба инфрасохтори босифат, унсури

муҳим ва аввалиндараҷа мебошад. Дар ҷунин шароит, банақшагирии ҳудудӣ ҳамчун воситаи муҳим барои таъмини рушди устувори иҷтимоӣ-иқтисодии минтақаҳои кишвар нақши хоса мегирад.

Вазифаҳои муосири рушди иқтисодӣ-иҷтимоӣ таҳаввулоти муносибатҳои банақшагирии ҳудудиро тақозо мекунанд. Ин, бахусус, ба шаклҳои нави ташкили ҳудудӣ, ба монанди макроминтақаҳо, агломератсияҳо, кластерҳо ва паркҳои технологӣ дахл дорад. Дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рушди босуръати техника, ин шаклҳои нави ташкилӣ таҳлили ҳамаҷониба ва банақшагирии стратегиро барои рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ талаб мекунанд.

Якум, мушкilotи нокифояи таҳияи заминаи меъёрӣ дар соҳаи банақшагирии ҳудудӣ барои бисёр кишварҳо, аз ҷумла Ҷумҳурии Тоҷикистон, яке аз масъалаҳои муҳим ва рӯзмарра мебошад. Набудани талаботҳои аниқ ва муайяншуда нисбат ба дараҷаи тартиб додани ҳуҷҷатҳои ҳудудиву шаҳрсозӣ боиси паст будани сифати лоиҳаҳои пешбинишуда, номувофиқатии онҳо бо талаботи аҳоли ва нодида гирифтани омилҳои экологию иҷтимоӣ мегардад.

Дуюм, набудани мувофиқат байни ҳуҷҷатҳои стратегӣ ва банақшагирии ҳудудӣ яке аз мушкilotи асосиест, ки ба рушди босамари ҳудудҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон монеъ мешавад. Дар замони Иттиҳоди Шуравӣ афзалиятҳои рушди ҳудудӣ ба таври марказӣ муайян карда мешуданд, ки ин дараҷаи муайяни мувофиқатро таъмин мекард, вале таваҷҷӯҳ ба шароити маҳаллӣ ва эҳтиёҷоти махсуси ҳар минтақа кам буд. Дар натиҷа, банақшагирӣ бештар ба қонунгардондани эҳтиёҷоти саноат ва урбанизатсия равона шуда буд, ки дар он хусусиятҳои иҷтимоӣ, экологӣ ва маданияти ноҳияҳои алоҳида ба таври ҳамаҷониба ба назар гирифта намешуданд.

Набудани ҳамоҳангӣ байни ҳуҷҷатҳои стратегӣ ва банақшагирии ҳудудӣ дар

жумхурии Тоҷикистон ислохотро барои таъмини рушди устувори минтақавӣ ва беҳтар кардани самаранокии равандҳои банақшагирии талаб мекунад.

Сеюм, набудани талаботи ягона ба ҳуҷҷатҳои банақшагирии ҳудудӣ дар жумхурии Тоҷикистон мушкилоти зеринро ба вуҷуд меорад:

- Набудани стандартҳои ягона;
- Набудани ягонагии кодексҳо ва қоидаҳо;
- Номуайянии шаклҳои танзим;
- Набудани системаи ягонаи иттилоотӣ.

Чорум, таваҷҷуҳи нокифоя ба таносуби манфиатҳои гурӯҳҳои мухталиф - корхонаҳо, ҷомеа ва давлат як мушкили муҳими соҳаи банақшагирии ҳудудии жумхурии Тоҷикистон мебошад. Бе ба назар гирифтани ин манфиатҳо, қарорҳои банақшагирӣ метавонанд боиси ихтилофот, бад шудани сифати зиндагии аҳоли ва истифодаи ғайрисамаранок аз захираҳои мавҷуда гарданд.

Панҷум, набудани усулҳои иқтисодии моделсозии стратегӣ ва фазой, ки ба амалияи маҳаллӣ мутобиқ карда шудаанд, идоракунии самарабахши рушди ҳудудро дар жумхурии Тоҷикистон душвор мегардонад. Бе чунин усулҳо, қабули қарорҳои огоҳона ва асоснок мушкил мегардад, ва таҳияи стратегияҳо камтар дақиқ ва ба шароити воқеии кишвар мутобиқ карда мешаванд.

Ҳалли мушкилоти дар боло зикршуда дар заминаи тақвият бахшидани равандҳои банақшагирии ҳудудӣ ва якҷоя кардани онҳо бо низоми идоракунии стратегӣ дар жумхурии Тоҷикистон нақши муҳим дорад. Афзоиши сифати яқсон ва мувофиқати ҳуҷҷатҳои банақшагирии ҳудудӣ ва стратегӣ инчунин як қадами асосӣ барои таъмини рушди устувор ва ҳамохангсозии рушди кишвар, минтақаҳо ва шаҳрҳои он мебошад.

Омӯзиши робитаи банақшагирии стратегӣ ва ҳудудӣ бояд бо шарҳ ва тайн кардани мазмуни ҳар як аз онҳо оғоз ёбад.

Дар адабиёти илмӣ якҷанд равишҳо барои муайян кардани моҳияти банақшагирии ҳудудӣ вуҷуд доранд, ки ҷанбаҳои мухталифи ин равандро ба таври гуногун инъикос мекунанд.

Яке аз маъмултарин равишҳои меёрӣ барои танзими рушди шаҳр истифодаи меёрҳо мебошад, ки қоидаҳо ва принципҳои идоракунии рушди шаҳрро муқаррар мекунанд.

Хартияи аврупоии банақшагирии минтақавӣ/маҳаллӣ, ки дар соли 1983 қабул шуд, ба яке аз ҳуҷҷатҳои асосӣ табдил ёфт, ки принципҳо ва вазифаҳои банақшагирии фазоиро дар Аврупо муайян мекунад. Моддаҳои 8 ва 9-и ин Оиннома аҳамияти банақшагирии минтақавӣ/ҳудудиро ҳамчун воситаи баён ва татбиқи сиёсати иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва экологии ҷомеа таъкид мекунанд. [6]

Ҳуҷҷати мазкур банақшагирии фазоиро не танҳо ҳамчун як фанни илмӣ, балки ҳамчун усул ва сиёсати маъмурӣ, ки тавассути равиши байнисоҳавӣ ва бисёрҷониба таҳия шудааст, эътироф мекунад. Он инчунин зарурати рушди мутаносиби минтақавиро дар ҷаҳорҷӯби стратегияи умумӣ таъкид мекунад, ки маънои ба назар гирифтани ҷанбаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ ва экологиро хангоми банақшагирӣ ва рушди ҳудудҳо дар бар мегирад.

Концепсияи банақшагирии ҳудудӣ маҷмӯи васеи фаъолиятҳоро дар бар мегирад, ки ба созмон ва идоракунии рушди як ҳудуди муайян равона шудааст. Яке аз вазифаҳои асосии он таъмини ташкил ва муайян кардани минтақаҳои функционалӣ мебошад, ки барои ҳар як минтақа мақсадҳо ва усулҳои махсуси истифодаи заминро дар назар мегиранд. Масалан, ин метавонад ба таъйини минтақаҳо барои сохтмони манзил, майдонҳои саноатӣ,

муассисаҳои тичоратӣ, майдонҳои сабз ва дигар мақсадҳои истифода шомил шавад.

Ғайр аз ин, банақшагирии ҳудудӣ муайян кардани ҷойгиршавии объектҳои банақшагирӣ, ки аҳамияти давлатӣ, вилоятӣ ва маҳаллӣ доранд, дар бар мегирад. Ин объектҳо метавонанд иншооти инфрасохторӣ (роҳҳо, роҳи оҳан, фурудгоҳҳо ва ғайра), иншооти иҷтимоӣ (мактабҳо, беморхонаҳо, маҷмааҳои варзишӣ), мероси фарҳангӣ, объектҳои бо аҳамияти экологӣ ва рекреатсионӣ ва дигар объектҳои муҳим бошанд.

Муносибати методологии банақшагирии ҳудудӣ истифодаи усулҳои гуногуни таҳлил, пешгӯӣ ва қабули қарорҳо барои рушди ҳудудҳоро дар бар мегирад.

Муносибати иҷтимоӣ ба банақшагирии ҳудуд манфиатҳо ва ниёзҳои сокинони минтақаро ҳамчун ҷанбаи асосии раванди таҳияи стратегия ва қарорҳои рушд ҳисоб мекунад.

Масоили робитаи банақшагирии стратегӣ ва минтақавӣ барои таъмини рушди ҳамоҳангшуда ва самараноки ҳудудҳо аҳамияти муҳим доранд. Гарчанде ки Кодекси шаҳрсозии Ҷумҳурии Тоҷикистон банақшагирии ҳудудиро ҳамчун як ҷузъи ёрирасони банақшагирии стратегӣ муқаррар мекунад, дар амал ин ду ҷанба бояд барои расидан ба натиҷаҳои беҳтарин бо ҳам ҳамкориҳои синергетикӣ дошта бошанд.

Вазъи номувозин ва набудани алоқаи дуруст байни қарорҳои банақшагирии иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва хусусиятҳои фазой метавонад самара ва имконпазирии банақшагириро суст кунад. Ин метавонад ба номувофиқати байни стратегияҳои рушди кишвар, ниёзҳо ва хусусиятҳои воқеии ҳудудҳои мушаххас оварда, дар натиҷа принсипи ягонагӣ ва мувозинат дар ҳуҷҷатҳои банақшагирии барномаи рушди минтақаҳо ба хатар андозад.

Тартиб додани низоми назорат ва баҳодихии натиҷаҳои рушди иҷтимоӣ-

иқтисодӣ барои таҳлил ва ислоҳи доимии қарорҳои, ки дар асоси эҳтиёҷот ва шароити воқеии ҳудуд қабул мешаванд, муҳим ва манфиатовар аст.

Истилоҳи "нақшагирии фазой" одатан барои тавсифи раванде истифода мешавад, ки хосиятҳо ва мақсадҳои ҳам банақшагирии фазой ва ҳам стратегиро якҷо мекунад. Банақшагирии маконӣ бо тавачҷӯх ба ҷанбаҳои фазоии рушди минтақа, аз ҷумла тақсимои захираҳо, истифодаи замин, рушди инфрасохтор ва шабакаҳои нақлиётӣ, инчунин беҳсозии сифати зиндагии аҳоли оғоз меёбад. [7]

Ин шакли банақшагирӣ на танҳо ҷиҳатҳои иҷтимоиву иқтисодӣ, балки тақсимои фазой ва алоқаи байни онҳоро низ ба назар мегирад. Ҳадафи асосии он эҷоди минтақаҳои устувор аст, ки барои зиндагӣ аз ҷиҳати функционалӣ самаранок ва мувофиқ бо эҳтиёҷоти ҷомеа бошанд.

Ба назари мо, мафҳуми банақшагирии фазой ва стратегӣ вобаста ба контекст ва равиш метавонад фарқ кунад. Ин ду намуди гуногуни банақшагирии маҳаллӣ мебошанд, ки ҳар яке ба роҳандозии мақсад ва стратегияи махсуси рушди ҳудуд вобаста аст.

Банақшагирии фазой одатан ба ташкили истифодаи замин, инфрасохтор, идоракунии афзоиши аҳоли ва дигар ҷанбаҳои фазоии рушди ҳудудҳо диққат медиҳад. Дар муқоиса, банақшагирии стратегӣ ба як доираи васеътар ва мураккабтар, ки шомили рушди иқтисодӣ, сиёсати иҷтимоӣ, масъалаҳои экологӣ ва фарҳангӣ мебошад, тамаркуз мекунад.

Дар амалияи воқеӣ, бисёре аз равандҳои банақшагирӣ метавонанд якдигарро пурра кунанд ва сарҳад байни банақшагирии ҳудудӣ ва стратегӣ аксар вақт норавшан аст. Масалан, ҳангоми таҳияи стратегияи рушди минтақавӣ, метавонанд ҳам ҷанбаҳои иҷтимоиву иқтисодӣ ва ҳам масъалаҳои марбут ба тақсимои фазой, инфрасохтор ва захираҳо ба якдигар

пайвандӣ ёбанд, ки зарурати ҳамоҳангсозии ин ду равандро нишон медиҳад.

Ҳамин тавр, ҳарчанд банақшагирии ҳудудӣ ва стратегӣ ҳар кадом хусусиятҳо ва ҳадафҳои ҳосе доранд, дар амал онҳо барои расидан ба мақсадҳои умумии рушди ҳудудӣ ҳамеша дар якҷоягӣ ва ҳамоҳангӣ фаъолият мекунанд. Ба таври умум, ба ҳам пайвастании ин ду раванд ба таҳияи стратегияҳои самаранок ва инноватсионӣ барои беҳбуди равандҳои рушд дар ҳар як минтақа ё ҳудуд кӯмак мерасонад.

Дар доираи банақшагирии фазоӣ - таҳаввулотии мураккаби иҷтимоӣ иқтисодӣ ва экологӣ ва дар доираи банақшагирии ҳудудӣ - минтақаҳои функционалии ҳудуд, яъне ҳалли як масъалаи муайян дарк карда мешавад.

Моҳияти рушди мураккаби иҷтимоӣ иқтисодӣ ва экологӣ дар контексти банақшагирии фазоӣ яке аз ҷанбаҳои асосии таҳияи стратегияҳои самарабахши рушди устувор барои ҳар як минтақа мебошад. Таҳлили минтақаҳои функционалӣ дар банақшагирии ҳудудӣ хеле муҳим аст, зеро он кӯмак мекунад, ки мушкилоти асосӣ ва эҳтиёҷоти махсуси ҳар як минтақа ё қаламрав муайян шаванд, ки барои таҳияи қарорҳои дуруст ва ҳалли муаммоҳои минтақа муҳим аст.

Таҳлили минтақаҳои функционалӣ имкон медиҳад, ки кадом намудҳои фаъолият дар минтақа афзалият доранд, кадом захираҳо истифода мешаванд, эҳтиёҷоти аҳоли дар кадом соҳаҳо бештар аст ва чӣ гуна таҳдидҳо ба муҳити зист вучуд доранд, муайян карда шаванд. Ин маълумот барои таҳияи стратегияҳои рушд кӯмак мекунад, ки ба бехтар кардани истифодаи захираҳо, баланд бардоштани сатҳи зиндагии аҳоли ва таъмини ҳифзи муҳити зист равона мешаванд.

Ҳамин тавр, дарки минтақаҳои функционалӣ ва таҳлили ҷанбаҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва экологӣ рушд дар доираи

банақшагирии фазоӣ асоси идоракунии самараноки рушди ҳудуд ва ноил шудан ба рушди устувор мебошад.

Мутобиқ ба назари муҳаққиқон, [8] истилоҳи «банақшагирии ҳудудҳои стратегӣ» ба тасаввури стратегияҳо ва консепсияҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ, ки барои объектҳои воқеӣ дар марзи муайян пешниҳод мешаванд, ишора мекунад. Ин наъби банақшагирӣ дар доираи системаи шаҳрсозии пешрафта, ки бар асоси ҳадафҳои стратегӣ равона шудааст, ба роҳ монда мешавад. Ҳадафи асосии чунин банақшагирӣ, ба даст овардани натиҷаҳои бехтарин дар муҳити рақобат дар давраи муайян мебошад. [8]

Истилоҳи «нақшагирии фазоӣ» метавонад вобаста ба тарзи татбиқи он маъноҳои гуногун дошта бошад. Маъмулан, он фаъолиятҳои зиёдеро дар бар мегирад, ки бо ташкил ва идоракунии захираҳои фазоӣ, рушди ҳудудӣ, шаҳрсозӣ, меъморӣ, экология ва дигар ҷанбаҳо иртибот доранд. Вақте ки ин истилоҳ таъриф мешавад, муҳим аст, ки истифодаи мушаххаси он мавриди таваҷҷӯҳ қарор гирад.

Ба ҳисоби умумӣ, банақшагирии фазоӣ таърифҳо ва равишҳои мухталиф дорад, ки хосиятҳои кишварҳо ва минтақаҳои гуногунро инъикос мекунанд. Маҳз барои фаҳмидани он муҳим аст, ки сарфи назар аз ин тафовутҳо, мақсади асосии банақшагирии фазоӣ ба даст овардани рушди муассир ва устувори ҳудудҳо мебошад. [4] Ба таърифҳо аз сарчашмаҳои гуногун муфасссалтар назар меандозем.

Дар Британияи Кабир банақшагирии фазоӣ ҳамчун «раванде, ки берун аз банақшагирии истифодаи замин қарор дорад [2] ва сиёсати рушд ва истифодаи заминро бо дигар сиёсатҳо ва барномаҳои, ки ҳам ба ҳислат ва ҳам ба функцияҳои минтақа таъсир мерасонанд, мепайвандад» тавсиф мешавад. Ин таъриф ба равиши интегралӣ, ки дар он рушди ҳудуд бо назардошти сиёсати умумӣ

ва барномаҳои гуногун таҳлил мешавад, диққат медиҳад ва ба идоракунии ҳамачонибаи рушди ҳудуд равона мешавад.[2]

Дар ҳуҷҷатҳои Словения банақшагирии фазой ҳамчун «фаъолияти байнисоҳавӣ, ки истифодаи нақшаи замин, фароҳам овардани шароит барои рушд ва маҳаллисозии фаъолиятҳои гуногун, муайян кардани тадбирҳо оид ба такмил додани сохторҳои мавҷуда, инчунин муайян кардани шароити таксимои ҳудудӣ ва ташкили сохторҳои банақшагирӣ» тавсиф мешавад. Ин таъриф раванди байнисоҳавиро нишон медиҳад, ки дар он гуногунии фаъолият ва зарурати такмили сохторҳои ҳудудии мавҷуда ба назар гирифта мешавад. [3]

Истифодаи категорияҳои алоҳида барои тавсифи банақшагирии стратегӣ ва ҳудудӣ на ҳамеша ба ҳаллу фасли масъалаҳои амалии вобаста ба пайгирӣ, давраҳо ва тартиби коркарди онҳо, ҳамчунин вобастагии байниҳамдигарии натиҷаҳои иҷрои онҳо, кӯмак мекунад.

Зарурати тадқиқоти комплекси стратегӣ ва ҳудудӣ, масъалаҳои ҳамоҳангсозии банақшагирии стратегӣ ва ҳудудӣ ва дигар масъалаҳо солҳои охир дар нашрияҳои илмӣ ба таври васеъ муҳокима мешаванд. Ба ин мавзӯҳо асарҳои иқтисодчиёни ватанӣ, роҳбарон ва мутахассисони соҳаи шахрсозӣ бахшида шудааст.

Мавқеи ҳуҷҷатҳои банақшагирии ҳудудӣ дар низоми ҳуҷҷатҳои банақшагирии стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон тавассути Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 муайян карда мешавад. Ҳуҷҷати мазкур пешбинӣ менамояд, ки дар сатҳи ҷумҳуриявӣ стратегияи рушди кишвар ва ҷадвалҳои банақшагирии минтақавии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия карда шаванд. Ҳамчунин, банақшагирии ҳудудии минтақаҳо ва субъектҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар

доираи ин стратегия муайян карда шудааст. Ба ақидаи мо тарҳи мазкур номукамал буда, мулоҳизаҳо ва пешниҳодҳои асосӣ инҳоро дар бар мегиранд:

1. Тафовут байни банақшагирии стратегӣ ва ҳудудӣ. Маълумоти стратегӣ ва ҳудудӣ, ки ҳоло мавҷуд аст, аксар вақт наметавонад ҳамоҳангӣ ва мувофиқатро дар байни онҳо таъмин кунад. Ин метавонад боиси он гардад, ки банақшагирии ҳудудӣ ҳамеша ба ҳадафҳо ва вазифаҳои стратегӣ мувофиқ намешавад.

2. Самаранокии пасти иҷрои нақшаҳо. Вучуд надоштани системаи самараноки ҳамкориҳои мақомотҳои давлатӣ ва идоракунии метавонад ба иҷрои нақшаҳо ҳалал ворид кунад. Ба ҳамин тартиб, расидан ба ҳадафҳои стратегӣ метавонад мушкил гардад.

3. Сохтори идоракунии ғайриоптималӣ. Ин метавонад боиси пайдоиши монеаҳои бюрократӣ шавад ва суръати қабули қарорҳо паст кунад. Махсусан, дар банақшагирии фазой, ки талабот ба чандирӣ ва мутобиқшавӣ баланд аст, муаммоҳо эҷод мекунад.

4. Ниёз ба такмили асосҳои методологӣ. Методологияи тартиб додан ва татбиқи нақшаҳои стратегӣ ва минтақавӣ бояд навсозӣ шавад. Ин бо пешниҳоди стандартҳо ва қоидаҳои ягона, ки хусусиятҳои ҳар як сатҳи банақшагириро ҳисоб мекунад ва ҳамгироии онҳоро таъмин мекунад, алоқаманд аст.

5. Интегратсия бо рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ. Як чанбаи муҳими банақшагирии минтақавӣ ба назар гирифтани омилҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ мебошад. Ин на танҳо ба рушди иқтисодӣ, балки ба бехбудии иҷтимоии аҳоли, устувории экологӣ ва дигар омилҳо низ дахл дорад.

Пешниҳодҳо барои бехтар кардани тарҳрезии банақшагирӣ

• Эҷоди методологияи ягона. Раванди таҳия ва амалӣ кардани методологияи ягона барои банақшагирии стратегӣ ва ҳудудӣ.

• Таъсиси ҳамоҳангии мустаҳкам. Қувват бахшидан ба ҳамоҳангӣ байни сатҳҳои гуногуни ҳокимияти давлатӣ ва идоракунии, то ки мувофиқати нақшаҳо таъмин шавад.

• Баҳисобгирии ҳамаи омилҳо. Дар ҳоли таҳия кардани нақшаҳо, ба эътибор гирифтани ҳамаи омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ ва дигар омилҳо.

• Автоматизатсияи равандҳо: Амалӣ кардани низоми иттилоотии муосир барои

автоматизатсияи равандҳои банақшагирӣ ва назорати иҷрои онҳо.

Ин тадбирҳо ба афзудани самаранокии банақшагирии стратегӣ ва минтақавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, беҳтар кардани ҳамоҳангӣ байни сатҳҳои гуногуни ҳокимияти давлатӣ ва расидан ба рушди устувор дар кишвар кӯмак мерасонанд.

Дар Кодекси шаҳрсозии Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳияи ҳуҷҷатҳои зерини банақшагирии ҳудудӣ пешбинӣ шудааст, ки дар ҷадвали 1 маълумот манзур карда шудааст.

Ҷадвали 1. - Рӯйхати ҳуҷҷатҳои банақшагирии ҳудудӣ, ки таҳияи онҳо дар Кодекси шаҳрсозии Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ шудааст

№	Номгӯи ҳуҷҷатҳо	Хусусияти ҳуҷҷатҳо
1	Нақшаҳои генералии нуқтаҳои аҳолинишин	Ин ҳуҷҷатҳо роҳҳои стратегии рушди шаҳрҳо ва дигар нуқтаҳои аҳолинишинро барои давраи дарозмуддат муайян мекунанд. Онҳо диаграммаҳои сохтори банақшагирӣ, минтақаҳои функционалӣ, ҷойгиркунии лоиҳаҳои сохтмони асосӣ ва инфрасохторро дар бар мегиранд
2	Лоиҳаҳои банақшагирии ҳудуд	Лоиҳаҳо барои рушди муфассали минтақаҳо дар доираи нақшаҳои генералӣ таҳия карда мешаванд. Ин ҳуҷҷатҳо минтақаҳои функционалӣ, параметрҳои рушд ва ҷойгиркунии объектҳоро равшан мекунанд
3	Лоиҳаҳои тадқиқоти ҳудуд	Лоиҳаҳои мазкур сарҳади қитъаҳои заминро муайян намуда, речаи ҳукукии заминро муқаррар мекунанд ва барои бақайдгирии кадастрии қитъаҳои замин асос ҳисоб меёбанд
4	Ҷадвалҳои банақшагирии минтақавӣ	Ҷадвалҳое, ки дар сатҳи минтақавӣ тартиб дода мешаванд ва самтҳои асосии рушди ҳудуд, ҷойгиршавии объектҳои дорои аҳамияти минтақавӣ, инчунин объектҳои инфрасохтор ва экологиро муайян мекунанд
5	Ҳуҷҷатҳои банақшагирии ҳудудии шаҳрдорӣ	Нақшаҳо ва диаграммаҳое, ки рушди ҳудудҳои минтақавӣ, инфрасохтори онҳо ва самтҳои асосии истифодаи заминро муайян мекунанд
6	Ҳуҷҷатҳои банақшагирии ҳудудҳои табиноти махсус	Ин ҳуҷҷатҳо барои минтақаҳои алоҳида, аз қабili минтақаҳои махсуси иқтисодӣ, минтақаҳои дорои аҳамияти экологӣ ва рекреатсионӣ таҳия карда мешаванд

7	Нақшаҳои муфассали тарҳрезӣ	Нақшаҳои муфассали банақшагирии минтақаҳои хурди дохили маҳалҳои аҳоли таҳия карда мешаванд, ки дар бар мегиранд нақшаҳои муфассали рушд, ноҳиякунонӣ ва ҷойгиркунии иншооти инфрасохтор
8	Барномаҳои рушди минтақавӣ ва соҳавӣ	Барномаҳои мазкур самтҳои афзалиятноки рушди соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт ва соҳаи иҷтимоӣ, инчунин тадбирҳои татбиқи онҳоро дар сатҳи минтақавӣ муайян мекунанд

Ҳамаи ин ҳуҷҷатҳо дар ташаккул ва татбиқи сиёсати давлатии шахрсозӣ ва банақшагирии ҳудудӣ нақши муҳим мебозанд. Онҳо муносибати маҷмӯиро ба ободонии ҳудудҳо таъмин менамоянд, ки дар он манфиатҳои гурӯҳҳои гуногуни аҳоли ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ ва иқтисодӣ ба ҳисоб гирифта мешаванд.

Сониян, олимони зарурати «пур» кардани системаи ҳуҷҷатҳои банақшагирии стратегиро аз боло то поён таъкид менамоянд. Дар ин маврид, махсусан, ишора ба стратегияҳои рушди фазой меравад, ки яке аз ҷузъҳои муҳим ва аслии системаи банақшагирии стратегӣ мебошанд.

Ғайр аз ин, стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки дар он банақшагирии стратегӣ ҳамчун воситаи таъмини рушди иқтисодиёт бо усулҳои фазой шарҳ дода шудааст, дар Кодекси фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба сифати ҳуҷҷати банақшагирии ҳудудӣ муайян карда нашудааст. Мафҳуми истилоҳи «Стратегияи рушди фазои Ҷумҳурии Тоҷикистон» нисбат ба низоми ҳуҷҷатҳое, ки дар онҳо ҳуҷҷати мазкур ҷои муайяноро ишғол мекунад (калимаи калидӣ дар таъриф ҳуҷҷат аст), на ба мазмуни мушаххаси он, балки дар ҳудуди кӯмак ба ҳамоҳангсозии стратегӣ нигаронида шудааст, ки сарбории пурраи маъноии онро надорад. Концепсия хеле умумӣ буда, тамаркузи он бештар ба нигоҳ доштани устувории низоми ҷойгиркунии аҳоли ва рушди устувор дар минтақаҳо, инчунин ба хатарҳои афзалиятноки рушди минтақавӣ ва

таъмини ҳадафҳо, вазифаҳо ва афзалиятҳои таъмини рушди минтақавӣ равона шудааст.

Набудани алокаи ҳуҷҷатҳои банақшагирии стратегӣ ва ҳудудӣ яке аз мушкилоти асосии қонунгузори амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Дар Кодекси шахрсозии Ҷумҳурии Тоҷикистон омадааст, ки «таҳияи ҳуҷҷатҳои банақшагирии ҳудудӣ дар асоси стратегияҳои (барномаҳои) рушди соҳаҳои алоҳидаи иқтисодиёт, лоиҳаҳои афзалиятноки миллӣ, барномаҳои байнидавлатӣ, барномаҳои рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, нақшаи барномаҳои рушди комплекси иҷтимоӣ-иқтисодии шаҳр ноҳияҳо ба амал бароварда мешаванд». Бо вуҷуди ин, имкони дохил намудани тағйирот ба ҳуҷҷатҳое, ки самтҳои рушди иҷтимоӣ-иқтисодиро дар асоси ҷадвалҳои банақшагирии ҳудудӣ муайян мекунанд, дар қонунгузорӣ пешбинӣ нашудааст, ки ин метавонад як монеа барои ҳамоҳангсозии самараноки тарҳрезӣ ва таҳияи ҳуҷҷатҳои стратегӣ ва ҳудудии мушаххас бошад.

Чорум, дар Кодекси шахрсозии Ҷумҳурии Тоҷикистон масъалаи такмил додани низомҳои мавҷудаи аҳолинишин ҳалли ҳудро наёфтааст. Дар баробари ин, идомаи муҳоҷирати аҳоли ва қабули шаҳрвандии давлатҳои дигар, инчунин коҳиш ёфтани мунтазам шумора ва таносуби аҳолии деҳот, зарурати кор дар ин самтро ба таври воқеӣ эҳсос мекунад. Ҳамин тариқ, рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаҳо мустақиман ба низоми аҳолинишин вобаста аст, ки барои пайгирӣ ва назорати самаранокии стратегӣ

дар соҳаи банақшагирӣ аҳамияти махсус дорад.

Мутобиқ набудани ҳуҷҷатҳои банақшагирии стратегӣ ва ҳудудӣ аксар вақт оқибатҳои ҷиддии иҷтимоӣ иқтисодӣ ба вучуд меорад, ки онҳоро метавон ба таври зерин ифода кард:

1. Истифодаи бесамари захираҳо.

Мутобиқ набудани нақшаҳо боиси тақрор шудани қувваю воситаҳо мегардад, ки самарайи истифодаи маблағҳои буҷетро паст мекунад. Масалан, агар нақшаҳои стратегӣ рушди инфрасохторро дар як минтақа ва нақшаҳои ҳудудӣ дар минтақайи дигарро дар бар гиранд, ин метавонад боиси каммаблағгузорӣ ва рушди сусти ҳарду минтақа гардад.

2. Вайрон кардани суботи иҷтимоӣ.

Мутобиқ набудани нақшаҳо боиси норозигии иҷтимоӣ аҳоли мегардад. Масалан, агар дар банақшагирии стратегӣ рушди саноат дар минтақайи муайян ва банақшагирии ҳудудӣ барпо намудани минтақаҳои истиқоматӣ пешбинӣ карда шавад, ин боиси ихтилоф байни аҳолии маҳаллӣ ва корхонаҳои саноатӣ мегардад.

3. Қоҳиши рушди иқтисодӣ.

Нақшаҳои ҳамоҳангнашуда метавонанд суръати рушди иқтисодиро суст кунанд, зеро рушди инфрасохтор ва сармоягузориҳо ба самти дигар равона карда мешаванд, ки ба рушди сусти бахшҳои асосии иқтисодӣ ва қоҳиш додани рақобатпазирии умумии минтақа оварда мерасонад.

4. Паст шудани сатҳи сифати зиндагии аҳоли.

Мутобиқ набудани нақшаҳо боиси бад шудани шароити зиндагонии аҳоли мегардад. Масалан, агар дар нақшаҳои ҳудудӣ ҳадафҳои стратегӣ барои рушди инфрасохтори иҷтимоӣ (мактабҳо, беморхонаҳо, боғҳо) ба назар гирифта нашаванд, ин метавонад ба дастрасӣ ва сифати хизматрасонӣ ба сокинон таъсири манфӣ расонад.

5. Муаммоҳои экологӣ. Равандҳои гуногуни банақшагирӣ метавонанд ба мушкилоти экологӣ оварда расонанд. Масалан, агар ҳангоми банақшагирии стратегӣ ҷанбаҳои экологӣ ба назар гирифта нашавад ва банақшагирии ҳудудӣ истифодаи интенсивии захираҳои табииро дар бар гирад, ин метавонад боиси таназули муҳити зист ва бад шудани вазъи экологӣ гардад.

6. Мушкилот дар татбиқи лоиҳаҳо.

Мутобиқати байни нақшаҳо татбиқи лоиҳаҳо душвор мегардонад, зеро шубҳаҳо ва сатҳи ҳокимияти давлатӣ метавонанд ҳадафҳои гуногун дошта бошанд. Ин боиси кашол ёфтани иҷрои лоиҳа, зиёд шудани хароҷот ва паст шудани самара мегардад.

7. Аз даст додани эътимоди сармоягузор. Сармоягузoron метавонанд эътимодно ба минтақа аз даст диҳанд, агар онҳо бубинанд, ки банақшагирии стратегӣ ва маконӣ мувофиқат намеkunанд. Ин номуайяний ва ҳатарҳо барои сармоягузорӣ ба вучуд меорад, ки дар ниҳоят метавонад боиси қоҳиши сармоягузорӣ ва суст шудани рушди иқтисодӣ гардад.

Ҳамин тавр, барои кам кардани оқибатҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ муҳим аст, ки интегратсия ва мувофиқати ҳуҷҷатҳои банақшагирии стратегӣ ва ҳудудӣ таъмин гардад. Вобастагии байниҳамдигариро ба назар гирифта, мақсаду вазифаҳо ва фаъолиятҳо дар ҳамаи зинаҳои банақшагирӣ мутобиқ кардан зарур аст. Ин раванд имкон медиҳад, ки захираҳо самараноктар истифода бурда шаванд ва дар натиҷа, рушди устувор ва беҳтар шудани сифати зиндагии аҳоли таъмин гардад.

Бо назардошти далелҳои дар боло овардашуда, бояд гуфт, ки таҳлили салоҳиятноки вазъи иҷтимоӣ иқтисодӣ, қабули қарорҳои дуруст дар сатҳи стратегӣ ва интиқол додани ин қарорҳо ба сатҳи банақшагирии маҳаллӣ барои амалӣ кардани онҳо ва таҳлили дуруст дар сатҳи банақшагирӣ шароити иҷрои онҳо таъсир

мерасонад. Ин раванд барои таъмини рушди муассир ва устувори минтақаҳо ва дар маҷмӯъ барои рушди устувори кишвар муҳим мебошад.

Низоми банақшагирии шахру ҳудудҳо бояд ба низоми банақшагирии иҷтимоӣ-иқтисодӣ муттаҳид карда шавад, то муносибати комплексӣ ва мутобиқшудаи рушди ҳудудро таъмин намояд. Муҳимияти ин раванд дар зарурати ба инобат гирифтани ҳам ҷанбаҳои стратегӣ ва ҳам маҳаллии рушд, таъмини ҳамоҳангӣ ва ҳамкориҳои самарабахши онҳо мебошад. Ин ҳамкориҳои самарабахш имкон медиҳад, ки ҳуҷҷатҳои банақшаگیرӣ ва тадбирҳо дар якҷоягӣ ба рушди устувор ва эҷоди шароити беҳтар барои аҳоли ва муҳити зист роҳнамо бошанд.

Азбаски банақшагирии ҳудудӣ яке аз воситаҳои муҳимтарини ноил шудан ба мақсади рушди устувор ва баланд бардоштани сатҳи некуаҳволии мардум аст, зарур аст, ки механизмҳои ҳамоҳангсозии равандҳои таҳия ва татбиқи ҳуҷҷатҳои банақшагирии стратегӣ ва ҳудудӣ такмил дода шаванд. Мо чунин самтҳои такмили механизмҳои ҳамоҳангсозии равандҳои таҳия ва татбиқи ҳуҷҷатҳои банақшагирии стратегӣ ва ҳудудиро пешниҳод менамоем:

1. Таъсиси механизми ҳамоҳангсозӣ ва мувофиқат. Ба роҳ мондани механизми ҳамоҳангсозӣ барои мутобиқ намудани ҳуҷҷатҳои банақшаگیرӣ дар сатҳҳои гуногуни ҳокимияти давлатӣ, аз ҷумла мақомоти давлатӣ, маҳаллӣ ва ташкилотҳои хусусӣ. Ин механизми ҳамоҳангсозӣ бояд масъулият ва вазифаҳоро равшан кунад ва рушди мутақобили ҷанбаҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва экологиро таъмин намояд.

2. Таъмини дастрасии иттилоот ва таҳлили аниқ. Ташкили пурра ва муассири шабакаҳои иттилоотӣ барои таҳлили амиқ ва дақиқи вазъи иҷтимоиву иқтисодӣ дар маҳалҳо. Таҳлили иттилоот ва таҳияи барномаҳое, ки тавассути онҳо масъалаҳои

муҳими рушд ва самтҳои афзалиятноки минтақаҳо муайян мегарданд.

3. Интегратсияи мақсаду вазифаҳо. Мақсаду вазифаҳои банақшагирии стратегӣ ва ҳудудӣ бояд дар як роҳи ягона муттаҳид карда шаванд. Ин мутобиқати байни сатҳҳои гуногуни банақшаگیرӣ мебошад, ки дар он мақсадҳои умумии кишвар ба равандҳои маҳаллӣ интиқол дода мешаванд, ки ин боиси иҷрои самарабахши стратегияҳои миллий мегардад.

4. Фаъолиятҳои амалии мониторинг ва арзёбӣ. Таъсис додани механизми мониторинг ва арзёбии мунтазам барои таъмини иҷрои ҳуҷҷатҳо дар тамоми равандҳои банақшаگیرӣ. Ин раванд бояд бо назардошти пайгирии натиҷаҳо ва ислоҳи он чараён гиранд, ки ба ин васила самараи банақшагирии таъмин месозад.

5. Ҷалби шахрвандон ва гурӯҳҳои манфиатдор. Барои беҳтар кардани банақшаگیرӣ, бояд иштироки аҳоли, ташкилотҳои ғайриҳукуматӣ ва дигар гурӯҳҳои манфиатдор дар раванди таҳия ва иҷрои ҳуҷҷатҳо таъмин шавад. Шахсони манфиатдор дар таҳияи ҳуҷҷатҳо ва қарорҳо метавонанд пайгирии беҳтари амалӣ кардани нақшаҳоро таъмин намоянд.

6. Муқаррароти ҳукуқӣ ва молиявӣ. Таъмини механизмҳои ҳукуқӣ ва молиявӣ барои ҳамоҳангсозии равандҳо ва амалӣ кардани ҳуҷҷатҳои банақшаگیرӣ. Мақсади ин иқдом мусоидат ба коҳиш додани хатарҳои молиявӣ ва амалӣ намудани лоиҳаҳои зарурӣ дар миқёси миллий ва маҳаллӣ мебошад.

7. Раванди омодагӣ ва омӯзиш. Сармоягузорӣ ба омодагӣ ва омӯзиши мақсаднок барои шахсони масъул дар тамоми сатҳҳои банақшаگیرӣ. Омӯзиши доимӣ ва рушди маҳоратҳо барои намояндагони мақомоти давлатӣ ва соҳаҳои иқтисодӣ ба баланд бардоштани сатҳи қобилият ва коркарди ҳуҷҷатҳо мусоидат мекунад.

Иҷрои самтҳои мазкур имкон медиҳад, ки ҳамоҳангсозӣ ва ҳамкориҳои самарабахш

миёни ҳамаи ҷанбаҳои банақшагирии стратегӣ ва ҳудудӣ таъмин гардад, ки дар натиҷа боиси рушди устувор ва баланд бардоштани сифати зиндагии аҳоли мегардад.

Банақшагирии ҳудудӣ яке аз роҳҳои асосии расидан ба мақсади рушди устувор ва беҳтар кардани сатҳи некуаҳволии мардум аст. Барои амалӣ кардани ин мақсад, зарур аст, ки механизмҳои ҳамоҳангсозии равандҳои таҳия ва иҷрои ҳуҷҷатҳои банақшагирии стратегӣ ва ҳудудӣ такмил дода шаванд. Иҷрои самтҳои пешниҳодшуда барои баланд бардоштани сифати банақшагирӣ, таъмини рушди устувор ва беҳтар кардани некуаҳволии аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон мусоидат мекунад.

Аввалан, ба назари мо, банақшагирии стратегӣ нисбат ба банақшагирии ҳудудӣ бештар мувофиқ аст, чунки мақсади он муайян кардани самтҳои стратегӣ, ҳадафҳо ва вазифаҳои рушди ҳудуд мебошад, ки барои мақомот, соҳибкорон, аҳоли ва дигар тарафҳои манфиатдор муҳим аст. Банақшагирии стратегӣ имконият медиҳад, ки ба ҳадафҳои дарозмуддат ва масъалаҳои муҳими рушди устувор таваҷҷӯҳ равона кунем ва ҳамзамон беҳтар кардани некуаҳволии аҳолиро таъмин намоем.

Дуюм, банақшагирии минтақавӣ бояд ба мақсадҳои стратегӣ ва самтҳои рушди иҷтимоиву иқтисодӣ аҳамият диҳад. Нақшаҳои минтақавӣ бояд бо стратегияҳои миллӣ пайваст ва ба имкониятҳои маблағгузорию бучетӣ ва дигар лоиҳаҳои муҳим диққат диҳанд. Вале дар ҳоли ҳозир, на дар Кодекси шаҳрсозии Ҷумҳурии

Тоҷикистон ва на дар дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ механизмҳои муассири барои ин барномаҳо, стратегияҳо, лоиҳаҳо ва дигар ҳуҷҷатҳо, инчунин нишондиҳандаҳои самаранокии татбиқи онҳо, ба таври дақиқ ва мукамал пешбинӣ нашудаанд.

Дар расми 1 нақшаи концептуалии муаллиф, пайдарпаии робитаи зарурии ҳуҷҷатҳои стратегӣ ва банақшагирии ҳудудӣ дар сатҳи мақомоти ҳокимияти ҳудудии Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дода шудааст. Нақшаи мазкур ду ҷузъи асосӣ дорад, ки ҳар кадоми онҳо барои таҳия ва татбиқи банақшагирии муассир ва ҳамоҳангсозии равандҳо дар сатҳи ҳудудҳо аҳамияти муҳим доранд.

Дар тарафи чапи расм иерархия ва пайдарҳамии ҳуҷҷатҳои банақшагирии стратегӣ ва ҳудудӣ, ки аз сатҳи миллӣ сар карда, дар сатҳи маҳаллӣ ба анҷом мерасад, инъикос ёфтааст. Ин қисми нақша аҳамияти муносибатҳои мутаносиб ва ҳамоҳангсозии банақшагирӣ дар ҳамаи зинаҳои идоракунии минтақавиро таъкид мекунад, ки барои таъмини рушди устувор ва самаранокии ҳудудҳо зарур аст.

Дар тарафи рост расм параметрҳои асосӣ оварда шудаанд, ки ҳангоми таҳия ва татбиқи ин ҳуҷҷатҳо бояд ба назар гирифта шаванд. Ин параметрҳо ҷанбаҳои банақшагирии иқтисодӣ, иҷтимоӣ, экологӣ ва инфрасохторро дар бар мегиранд, вале онҳо танҳо ба ин соҳаҳо маҳдуд намешаванд, балки бояд дигар омилҳои муҳим, ки ба рушди устувор ва мутобикати банақшагирӣ таъсир мерасонанд, низ ба назар гирифта шаванд.

Расми 1. - Нақшаи концептуалии афзалият ва параметрҳои ҳамоҳангсозии ҳуччатҳои банақшагирии стратегӣ ва ҳудудӣ

Нақшаи концептуалии муаллиф як икдоми муҳим барои беҳтар кардани робитаи банақшагирии стратегӣ ва ҳудудӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Он самтҳои тадқиқот ва коркарди минбаъдаро муайян мекунад, ки ба ташкили системаи ҳамоҳанг ва самараноки банақшагирӣ, рушди устувор ва баланд бардоштани некуаҳволии аҳоли мусоидат хоҳанд кард.

Ҳамин тариқ, тақмили минбаъдаи равандҳои банақшагирии ҳудудӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд бо равиши доимӣ ва мунтазам амалӣ гардад. Айни замон, дар доираи низоми банақшагирии стратегӣ

ҷумҳурӣ, рушди банақшагирии ҳудудӣ бо як қатор муаммоҳо, аз ҷумла ҷиҳатҳои ҳуқуқӣ, институтсионалӣ, методологӣ ва дигар масъалаҳо рӯбарӯ мебошад. Ҳалли ин масъалаҳо шартҳои асосии беҳтар намудани сифати тартиб додани ҳуччатҳои банақшагирии ҳудудӣ, мувофиқ кардани онҳо бо стратегияи рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва дар ниҳоят, таъмини рушди устувори ҳудудӣ дар сатҳҳои гуногуни иерархӣ мебошад. Ин раванд инчунин барои расидан ба мувозинати манфиатҳои соҳибкорон, ҷомеа, ҳукумат ва дигар ҷонибҳои манфиатдор мусоидат хоҳад кард.

Адабиёт

1. Participatory planning for sustainable communities: international experience in mediation, negotiation and engagement in making plans. London, 2003. Цит. по: Территориально-пространственное планирование – ключевой инструмент развития и эффективного управления с уделением особого внимания странам с переходной экономикой / Европейская экономическая комиссия. Женева: ООН, 2008. URL: https://www.unece.org/fileadmin/DAM/hlm/documents/Publications/spatial_planning.r.pdf
2. Participatory planning for sustainable communities: international experience in mediation, negotiation and engagement in making plans. London, 2003. Цит. по: Территориально-пространственное планирование – ключевой инструмент развития и эффективного управления с уделением особого внимания странам с переходной экономикой / Европейская экономическая комиссия. Женева: ООН, 2008. URL: https://www.unece.org/fileadmin/DAM/hlm/documents/Publications/spatial_planning.r.pdf

3. Spatial Planning Act / Ministry of the environment, spatial planning and energy.

Ljubljana, 2002. Цит. по: Территориально-пространственное планирование – ключевой инструмент развития и эффективного управления с уделением особого внимания странам с переходной экономикой / Европейская экономическая комиссия. Женева: ООН, 2008. URL: https://www.unece.org/fileadmin/DAM/hlm/documents/Publications/spatial_planning.r.pdf

4. The EU compendium of spatial planning systems and policies / European Commission. Lux-embourg, 1997. 192 p. (Regional Development Studies Report, vol. 28). Цит. по: Территориально-пространственное планирование – ключевой инструмент развития и эффективного управления с уделением особого внимания странам с переходной экономикой / Европейская экономическая комиссия. Женева: ООН, 2008. URL: https://www.unece.org/fileadmin/DAM/hlm/documents/Publications/spatial_planning.r.pdf

5. Европейская хартия регионального/пространственного планирования, принята 20 мая 1983 г. резолюцией № 2. Ст. 8. URL: <https://docs.cntd.ru>

6. Крамкова Т. В. Территориальное и стратегическое планирование: основные проблемы и тенденции развития законодательства // Имущественные отношения в Российской Федерации. 2013. № 4(139). С. 40

7. Демидова Е. В. Теоретико-правовые аспекты развития стратегического территориального планирования в Российской Федерации // Академический вестник УралНИИ-проект РААСН. 2011. №3. С. 14–20; Богомолова И. В. Территориальное стратегическое планирование: от ретроспективы к перспективе // Менеджмент и бизнес-администрирование. 2015. №4. С.42–47; Карпов В. Е. Алгоритм территориального стратегического планирования: подходы и решения // Региональная экономика: теория и практика. 2009. № 20 (113). С. 27–37.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Машокиров Шухратҷон Усмонҷонович – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи менеҷмент ва маркетинги Донишқадаи иқтисод ва савдои Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Хучанд. Ҷумҳурии Тоҷикистон. Тел.: +992927007276, E-mail: shuhrat-2015@mail.ru

Информация об авторе:

Машокиров Шухратджон Усмонджонович – кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента и маркетинга Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции. Худжанд. Республика Таджикистан. Тел.: +992927007276, Электронная почта: shuhrat-2015@mail.ru

Information about the author:

Mashokirov Shukhratdzhon Usmondzhonovich – candidate of economic sciences, associate professor of the department of management and marketing of the Institute of Economy and Trade of the Tajik State University of Commerce. Khujand. Republic of Tajikistan. Tel.: +992927007276, E-mail: shuhrat-2015@mail.ru

УДК: 330: 061.2/3

**ТАҲЛИЛИ НАЗАРИЯВИИ САТҲИ МОНЕТИЗАТСИЯИ ИҚТИСОДИЁТ ВА
МАРҲИЛАҲОИ ИНКИШОФИ ОН****Холов Р.Ш.**

***Аннотатсия.** Сатҳи бо пул таъмин кардани иқтисодиёт ва танзими он асоси ташаққул ва рушди иқтисодиёт мебошад, ки дар раванди самаранок идоранамоии пул ҳамчун омил ба рушди иқтимоӣ-иқтисодии ҷомеа, яъне сатҳи бекорӣ, истеъмолот ва истеҳсолот таъсиррасон мебошад.*

Дар асоси таҳқиқи адабиёти иқтисодӣ ва осори олимони ватанию хориҷӣ муаллиф як қатор фикру андешаҳои худро оиди танзим ва нақши монетизатсияи иқтисодиётро ҳамчун масъалаи мубрами руз мавриди омӯзиши қарор додааст. Дар асоси ақидаҳои олимони муаллиф дар мақолаи мазкур марҳилаи ташаққули монетизатсияи иқтисодиётро ва таъсири он дар рушди иқтисодиёти миллӣ пешниҳод намудааст.

Дар интиҳои мақола муаллиф, баланд бардоштани сатҳи монетаризатсияи иқтисодиётро дар оянда ва таъсиррасонии он ба динамика ва сохтори агрегатҳои пулӣ, ба рушди истеҳсолот ва таҳкими сохтори иқтисодиёт, ба рушди сохтори молия, қарздиҳӣ, афзоиши захираҳои бонкӣ ва аз ҷама омили муҳим сатҳи боварӣ ба низоми бонкӣ ба мақсад мувофиқ мешуморад.

***Калидвожаҳо:** монетизатсия, монетаризатсия, пули миллӣ, асъори хориҷӣ, агрегатҳои пулӣ, миқдори пул, пули нақд, ММД.*

***Барои иқтибос:** Холов, Р. Ш. Таҳлили назариявии сатҳи монетизатсияи иқтисодиёт ва марҳилаҳои инкишофи он / Р. Ш. Холов // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – № 1(44). – Р. 150-158.*

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ УРОВНЯ МОНЕТИЗАЦИИ ЭКОНОМИКИ И ЭТАПОВ
ЕЕ РАЗВИТИЯ****Холов Р. Ш.**

***Аннотация.** Уровень денежного обеспечения экономики и его регулирования является основой формирования и развития экономики, которая в процессе эффективного управления денежными средствами является фактором, влияющим на социально-экономическое развитие общества, то есть уровень безработицы, потребление и производство.*

На основе исследования экономической литературы и работ отечественных и зарубежных ученых автор изучил ряд своих мыслей и мнений по поводу регулирования и роли монетизации экономики как актуальной проблемы современности. Основываясь на мнениях ученых, автор представил в данной статье этап становления монетизации экономики и ее влияние на развитие национальной экономики.

В конце статьи автор поднимает уровень монетизации экономики в будущем и ее влияние на динамику и структуру денежных единиц, на развитие производства и укрепление структуры экономики, на развитие финансовую структуру кредитования, увеличение банковских резервов и, самое главное, уровень доверия к банковской системе, который считает целесообразным.

***Ключевые слова:** монетизация, монетаризация, национальная валюта, иностранная*

валюта, денежные агрегаты, количество денег, наличные деньги, ВВП.

THEORETICAL ANALYSIS OF THE LEVEL OF MONETIZATION OF THE ECONOMY AND THE STAGES OF ITS DEVELOPMENT

Kholov R. Sh.

Annotation. The level of monetary provision of the economy and its regulation is the basis for the formation and development of the economy, which in the process of effective management of funds is a factor influencing the socio-economic development of society, that is, the level of unemployment consumption and production.

Based on the study of economic literature and the works of domestic and foreign scientists, the author studied a number of his thoughts and opinions on the regulation and role of monetization of the economy as an urgent problem of our time. Based on the opinions of scientists, the author presented in this article the stage of formation of monetization of the economy and its impact on the development of the national economy.

At the end of the article, the author raises the level of monetization of the economy in the future and its impact on the dynamics and structure of monetary units, on the development of production and strengthening the structure of the economy, on the development of the financial structure of lending, an increase in bank reserves and, most importantly, the level of trust in the banking system, which he considers appropriate.

Key words: monetization, monetarization, national currency, foreign currency, monetary aggregates, quantity of money, cash, GDP.

Гузориши масъала. Асоси пешрафт ва рушди иқтисодиёт бо таъминоти пулӣ зич алоқаманд мебошад, ва нақши ҳар як гардиши пулӣ дар истеҳсолот мавқеи хосаро дорост. Аз ин лиҳоз бояд қайд намуд, ки таъмини мунтазами гардиши пулӣ дар кишвар ҳамасола сиёсати пешгирифтаи давлату Ҳукумат буда, бо мақсади рушди иқтисоди миллӣ алоқаманд ва яке аз мушкилоти мубрами рӯз барои омӯзиш ва таҳлили чараёни қайдгашта маҳсуб меёбад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Доир ба кори мазкур як қатор олимони аз қабили Агапова И.И., Кейнс Дж. М., Раҳимзода Ш., Ризоқулов Т.Р., Султонов З.С., Умаров Х.У. ва дигарон таҳқиқоти илмӣ анҷом додаанд.

Мақсади мақола – таҳлили назариявии сатҳи монетизатсияи иқтисодиёт ва марҳилаҳои инкишофи он ба ҳисоб меравад.

Муҳтавои асосии мавод. Мавзуи

мазкур аз тарафи олимони соҳа дар шакли чузъи мавриди таҳқиқот қарор ёфтаанд, ки на ҳама паҳлуи муаммоҳои самтро дар бар гирифтааст. Аз он ҷумла Ш.Раҳимзода, З. Султонов, Ш.Хайрзода, Л. Саидмуродов, Ризоқулов ва ғайра. Самти муайян ва мушаххаси мақсадноки сиёсати монетарии давлат, дар маҷмӯъ барои беҳтар гардонидани вазъи иқтисодиёти миллӣ нигаронида шудааст. Дар асоси ташаққули сиёсати пулию қарзии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити муосир барои ба мақсадҳои дигари макроиқтисодӣ расидан чунин вазифаҳо бояд иҷро шаванд:

- нигоҳдории устувории молиявӣ дар мамлакат;
- паст кардани сатҳи таваррум;
- қавигардонии қурби пули миллӣ;
- таъмини устувории тавозуни пардохти мамлакат;
- чараёни таварруми монетизатсионӣ ва расидан ба рушди иқтисоди миллӣ;

- пастшавии воқеии меъёри фоизи қарз дар кишвар.

Дар шароити имрӯзаи ҳасосноки ҷаҳон, сиёсати пулию қарзӣ барои ҳар як давлат вобаста ба таҳримҳои иқтисодӣ, яке аз воситаҳои муҳими идоракунии нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ба ҳисоб меравад, ки бевосита ба рушди иқтисоди миллӣ тавассути нишондиҳандаҳои қайдгашта таъсир мерасонад. Вобаста ба ин, дар идоракунӣ бояд неруеро муайян намуд, ки ҳамчун замина дар як шакл дароварда шуда бошад. Вобаста ба ин аз тарафи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомали Раҳмон дар Паёми худ ба Маҷлиси олии кишвар қайд гаштааст: “Низоми бонкӣ бояд ба рушди соҳаҳои воқеии иқтисодиёт, фаъолияти бахши хусусӣ ва гардиши савдои хориҷӣ мусоидат намояд ва сарчашмаи асосии дастгирии молиявии ҳадафҳои давлат бошад”. [3, 3]. Вобаста ба ин гуфтаҳо бояд қайд намуд, ки дар солҳои истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми бонкӣ яке аз соҳаҳои муҳимтарини иқтисодиёти миллӣ гашта, барои демонетизатсия ва рақобати озод шароит муҳайё месозад. Дар баробари ин, ташкили бонкҳои тичоратӣ рақобати озод байни онҳо асоси қадамҳои аввалин баҳри созандагии бозори пулӣ ба ҳисоб меравад. Бо ин мақсад дар таҳқиқоти назариявии мақолаи мазкур вазифаҳои зерин барои муайянсозии таъсири таъминоти пулӣ дар рушди иқтисодиёт гузошта шудаанд:

- омӯзиши асосҳои назариявӣ, ки ба сиёсати монетарии Ҷумҳурии Тоҷикистон рабт доранд, истифодаи роҳҳо ва воситаҳои идоракунии он;

- таҳлил ва муқоисаи таҷрибаи дигар мамлакатҳо ва консепсияи иқтисодии монетаристӣ ва кейнсионӣ.

Бо ақидаи мо, ҳалли мушкилоти мазкур бо идоракунии ҳаҷми пули дар муомилотбуда алоқаманд аст, ки тамоми соҳаҳои иқтисодиёт аз ин вобастагӣ доранд.

Қобили қайд аст, ки ҳангоми ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ сатҳи таъминнокии иқтисодиёти Тоҷикистон бо пул мунтазам ба мушкилиҳо рӯ ба рӯ гашта, ҳалли он ба ҳсу музокираҳоро ба миён оварда, барои гузаронидани таҳқиқоти илмӣ байни олимони соҳа замина гузошт. Дар иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон мушоҳидаи норасоии молиявиро дар таносуби ҳаҷми зиёди пул бо ММД-и кишвар дидан мумкин аст, ки ин нишондиҳанда назар ба дигар давлатҳо дар сатҳи паст қарор дорад. Ба ақидаи Ҳ. Умаров, “Ҳазинаи байналмилалӣ асёр сиёсати тарҳрезишудаи ҳаҷми пулро дар мамлакатҳо ҳангоми гузариш аз як низоми идоракунӣ ба низоми дигар ҷорӣ менамояд. Вобаста ба ин сиёсат дар ҷумҳурии мо сатҳи пасти таъминнокии пул дар иқтисодиёт боқӣ мондааст”. [9, 98]

Монетаризм ё худ сиёсати монетарӣ ҳамчун ҷузъи ҷудонашавандаи сиёсати макроиқтисодии давлат мебошад, ки дар умум мумкин аст ҳамчун идоракунии низоми пулӣ ё фароҳамоварии шароит барои субъектҳои иқтисодӣ бо назардошти ҳаҷми гуногуни қарз ва дигар нишондиҳандаҳои фаҳмида шавад. Вобаста ба ин гуфтаҳо, зери мафҳуми сиёсати монетарӣ амале дар назар дошта шудааст, ба мисли аз тарафи Ҳукумати ҷумҳурӣ ташкил ва ташаккулдиҳии самти тағйирёбии ҳаҷми пули дар муомилотбуда, ҳаҷми қарзҳо, сатҳи меъёри фоиз ва дигар нишондиҳандаҳои муносибатҳои пулӣ, ки ба бозори молиявӣ алоқаманданд. Сиёсати монетарӣ аз нигоҳи мақсад, танзим ва идоракунии иқтисодиёт роҳи таъсиррасонӣ ба муносибатҳои пулию қарзӣ мебошад. Ин маънои онро дорад, ки Бонки миллӣ ҳамчун муҳаррики тақондиҳандаи институтҳои қарзӣ ва фароҳамоварандаи шароит барои бонкҳои тичоратӣ ва раванди рушди иқтисоди мамлакат мебошад. Аз он ҷумла аз тарафи олими шинохтаи соҳаи мазкур Ш.Раҳимзода қайд менамояд, ки “бонк воҳиди асосӣ дар сохтори ташкили муомилоти пулӣ буда,

ҳамчун миёнарав расонидани воситаҳои пулӣ аз қарздиҳандагон ба қарзгирандагон хизмат менамояд”. [4, 90]. Моҳиятан вобаста ба концепсияи монетаризм, ба ақидаи мо, монетаризатсия ин дурнамои стратегияи иқтисодии ҷамъият, асосҳои низоми қарзи миллий, ҳолати хоҷагидорӣ ҷамъиятӣ дар мамлакат аст.

Ба ин васила, бояд қайд намоем, ки барои таъмин ва таъйиноти шароити амалисозии бозори пулӣ ва самаранокии сармоягузорӣ давлат метавонад дар раванди истеҳсолот бо таваррум ва шуғл таъсир расонида, идора намояд.

Мушкилии таҳияи сиёсати мувофиқи пулиро қарзӣ дар он аст, ки ноилшавӣ ба натиҷаҳои дилхоҳ аз баъзе ҷиҳатҳо боиси бад шудани вазъи дигар мегардад. Ҳамин тариқ, ҳавасмандгардонии сармоягузорӣ ва инчунин афзоиши фаъолияти соҳибкорӣ аз ҳисоби зиёд шудани пешниҳоди пул ба таваррум оварда мерасонад. Ҳамзамон, чораҳои мубориза бар зидди таваррум ва беҳсозии тавозуни пардохт вазъи фаъолияти иқтисодиро бозмедоранд ва сатҳи шуғлро паст менамоянд.

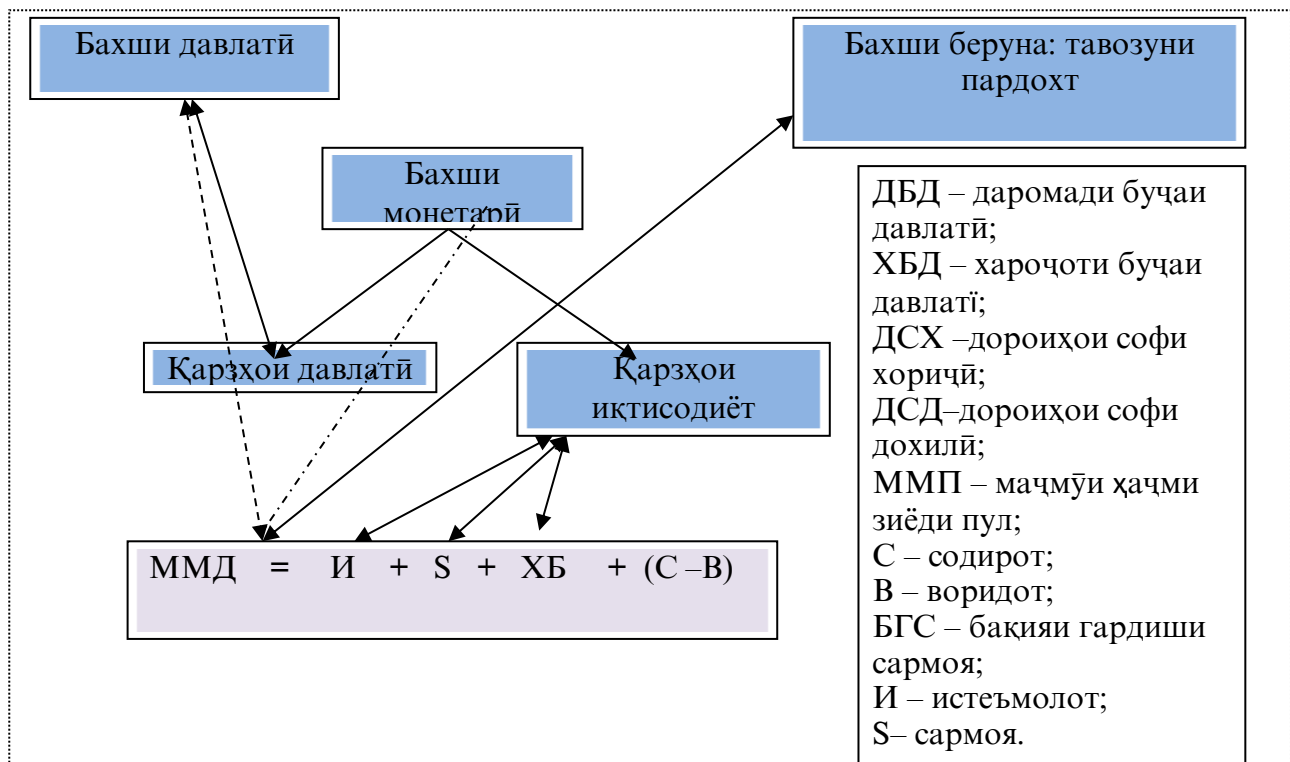
Дар натиҷа, ҳангоми пешбурди сиёсати пулиро қарзӣ мушкilot дар самти пешгирии проблемаи роҳандозӣ дар байни вазифаҳои ҳавасмандгардонии фаъолияти иқтисодӣ ва мубориза бо таваррум ба миён меояд. Аз ин рӯ, Бонки миллии Тоҷикистон сиёсати пулиро қарзиро бояд вобаста аз вазъи иқтисодиёт дар ин ё он давраи рушди худ пайгирона пеш барад.

Бо ақидаи 3. Султонов “Сиёсати пулиро қарзӣ тавассути танзими пулиро қарзӣ

- маҷмӯи чораҳои Бонки миллий, ки барои ноил шудан ба мақсадҳои сиёсати пулиро қарзӣ нигаронида шудаанд, амалӣ карда мешавад. Самаранокии танзими пулиро қарзӣ баҳодиҳии нақши баҳши пулиро дар низоми макроиқтисодии давлат дар бар мегирад”. [6, 97]. Аз расми 2. маълум аст, ки баҳши пулӣ, ки ҳамчун миёнарав дар мубодилаи молҳо баромад мекунад ва гардиши пули нақдро байни соҳаҳои иқтисодиёт таъмин менамояд, дар навбати худ, ба онҳо фаъолоне таъсир мерасонад.

Ҳамин тариқ, иртибот бо баҳши давлатӣ дар маблағгузории низоми бонкӣ ба буҷа ифода ёфтааст. Ҳаҷм ва тағйирёбии ин уҳдадорӣҳо сатҳи хароҷоти давлатӣ ва мутаносибан талаботи дохило ба иқтисодиёт муайян мекунанд. Робитаи байни баҳшҳои пулиро воқеии иқтисодро низ метавон мушоҳида кард. Масалан, тағйирот дар ҳаҷм ва сохтори пешниҳоди пул метавонад ба афзоиши ММД мусоидат намояд. Ҳамзамон, тағйирот дар даромад ва истеъмол ба пешниҳоди содирот ва ба вазъи дороиҳои софи хориҷӣ дар кишвар таъсир мерасонад ва дар ниҳоят, ба пешниҳоди пул таъсири дуҷумдараҷа дорад. Дар навбати худ, ҳолати баҳши пулиро қарзӣ дар робита ба тағйири сохтори дороиҳо ва уҳдадорӣҳои хориҷӣ ба тавозуни пардохт, хусусан баҳши беруна мустақиман таъсиргузор аст.

Ҳамин тавр, нақши баҳши пулиро қарзӣ аз таъмини раванди рушди иқтисодии ҷомеа, аз ҷумла истеҳсол ва фурӯши ММД ҳам дар дохили кишвар ва ҳам дар доираи низоми кушоди иқтисодӣ иборат аст.

Расми 1. - Мавқеи бахши монетарӣ дар иқтисодиёт

Манбаъ: Аз тарафи муаллиф таҳия ва тартиб дода шудааст.

Ҳамзамон, бо назардошти баробаршавии нархҳо ё дар давраҳои болоравии умумии нарх шартҳои дигари баробар, ба ном «таъсири бетарафӣ»-и пешниҳоди маҷмӯи нархҳо ба миён меояд, ҳол он ки таъсири болоравии нарх ба дигар бахшҳои иқтисодиёт бояд ба назар гирифта шавад. Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки суръати таваррум бо 10-20% дар як сол ба рушди истеҳсолот таъсири манфӣ мерасонад. [15, 385].

Имрӯз, вобаста ба интиҳоби афзалиятҳои гуногуни иқтисодӣ, се навъи танзими пулиро қарзиро фарқ мекунанд. Навъи якум танзими фасеҳ мебошад, ки нигоҳ доштани ғоизҳои қарзи ҷолибро дар назар дорад ва дар асоси қарорҳои сармоягузори субъектҳои хоҷагидор муайян мегардад. Татбиқи ин варианти танзими пулиро қарзӣ бо зиёд шудани талабот ба пул боиси ислоҳи

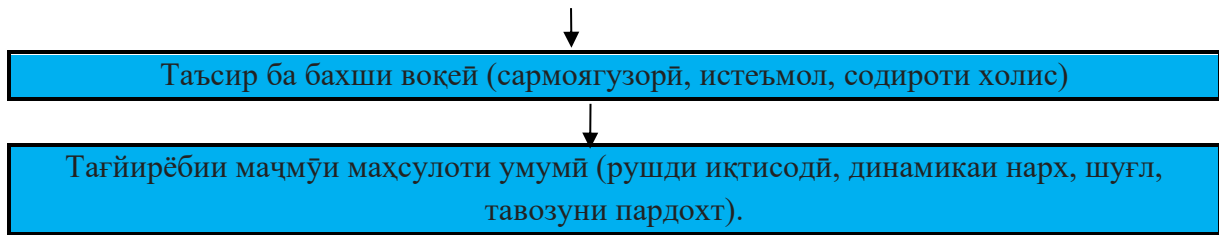
мутаносиби пешниҳоди пул дар муомилот мегардад ва меъёри ғоизро бетағйир боқӣ мегузорад. [8, 105].

Навъи дуюм танзими дурушт (сахт) мебошад, ки пешниҳоди пулро бетағйир нигоҳ медорад. [8, 105]. Дар ин ҳолат, ҳама гуна тағйирёбии талабот ба пул ба андозаи ғоизи қарз таъсир мегузорад ва пешниҳоди пул устувор мемонад.

Навъи сеюм танзими мобайнӣ мебошад, ҳангоме ки ҳам пешниҳоди пул ва ҳам сатҳи ғоизҳо тасеҳ қарда мешаванд [7, 169], ин ба Бонки миллий имкон медиҳад, ки вобаста ба шароити мавҷудаи иқтисодиёт дараҷаи таъсири худро ба бозори пул интиҳоб кунад.

Ҳамин тариқ, равишҳои назариявии муносири танзими пулӣ аз арзёбии зерини нақши пул дар иқтисодиёт бармеоянд:

Расми 2. - Равишҳои назариявии муосири танзими пулӣ.

Манбаъ: Аз тарафи муаллиф вобаста ба нишондиҳандаҳо таҳия ва тартиб дода шудааст.

Дар рушди асосҳои назариявӣ ва методологии танзими пул чор марҳилаи асосии таърихӣ мавҷуданд. Марҳилаи аввал назарияи миқдорӣ мебошад. Ин таълимоти иқтисодӣ сатҳи нархҳои мол ва арзиши пулро аз рӯи миқдори онҳо дар муомилот мефаҳмонад. Ин фарзияи аввалро олими фаронсавӣ Ч. Боден дар асри XVI пешниҳод карда буд. Вай арзиши гарони молҳоро дар Аврупои Ғарбӣ аз афзоиши воридшавии металлҳои қиматбаҳо шарҳ дод. Дар асри XVIII намояндаи намоёни назарияи миқдории пул Д. Рикардо буд. Мавсуф қайд менамояд, ки қарорҳои аз нигоҳи мантиқ дурбуда ба чараёни сатҳи монетизатсияи иқтисодиёт ҳама вақт таъсир мерасонанд, ҳамзамон эътироф намудааст, ки иқтисодиёт қарори илман асоснокро мепарастад, ки дахсолаҳо дар амал қарор ёбад.[1, 3].

Дар аввали асрҳои XX назарияи миқдори пул дар иқтисодиёти Ғарб шухрати беандоза пайдо намуда, ҳамчун як қисми таркибии назарияи истеҳсолоти неоклассикҳо ба ҳисоб мерафт.

Истифодаи баробарии миқдори назариявии пул И. Фишер бо як қатор пешниҳодҳои худ таъсиррасонии ду унсурро мавриди баррасӣ қарор додааст: Y - суръати муомилоти пул ва Q – миқдори пулҳои ба арзиш мубаддалгашта. Вай пешниҳод намудааст, ки дар давраи кӯтоҳмуддат бузургҳои нишондодашуда бетағйиранд: суръати муомилоти пул ҳамчун омили дарозмуҳлат муайян мегардад (дараҷаи болоравии қарз, ҳолати воситаҳои алоқаманд ва ғ.) ва ҳамзамон истеҳсолоти мол набояд

зиёд гардад, ҳамчун ҳамақандагӣ бо неоклассикҳо барои тавсифи капитализм ҳамаи захираҳои пулӣ банд мегардад. Баргараф кардани таҳлили Y ва Q , И. Фишер як сабаби алоқамандиро боқӣ гузоштааст, яъне – аз M (миқдори пул) ба P (сатҳи нарх), ки аз миқдори назарияи пул иборат аст.

Варианти кембриҷӣ дар назарияи миқдорӣ дар асарҳои иқтисодчиёни англис А.А. Маршалл, Д. Робертсон таҳия шудааст. [7, 167]. Баръакси И. Фишер, на муомилоти пулро бар асоси ихтиёри худ, балки чамъоварии онҳоро аз ҷониби субъектҳои соҳибкорӣ мегузоштанд.

Ғайр аз он, ин концепсия таъсири ассотсиатсияҳои монополистиро ба амалияи нархгузорӣ ба назар намегирад, балки ин равандро танҳо дар натиҷаи тағйирёбии миқдори пул дар муомилот мешуморад.

Марҳилаи дувум - кейнсионӣ. Ч.М. Кейнс боварӣ дошт, ки пулҳо ба рушди иқтисодиёт на аз рӯи нархҳо, балки ба андозаи ғоизи қарз таъсир мерасонанд: баланд шудани ғоизи қарз арзиши қарзро зиёд карда, ба кам шудани сармоягузорӣ дар истеҳсолот оварда мерасонад. Паст намудани ғоизи қарз (тавассути гузаронидани тавсеаи қарз), баръакс дастрасиро ба қарз осонтар ва ба сармоягузорӣ ҳавасманд менамояд. [2, 332]. Яъне, сатҳи ғоизи қарз ҳангоми қабули қарорҳои сармоягузорӣ аз ҷониби субъектҳои хоҷагӣ таъсири ҳалқунанда дорад.

Нуктаи муҳими мафҳуми кейнсионӣ назарияи «доми бозорӣ» мебошад. Дар ҳолати дучор гаштан ба «доми бозоргир» ин нишон медиҳад, ки пас аз ғоизи камтар аз

микдори муайяне субъектҳои хоҷагӣ афзоиши онро интизор мешаванд, яъне онҳо нисбат ба дороиҳои бонкӣ пулро дар шакли дигар нигоҳ медоранд. Дар ин ҳолат, тавсеаи қарз ба вучуд намеояд. [2, 371].

Бо вучуди ин, Кейнс сиёсати андоз ва хароҷоти давлатиро (сиёсати фискалӣ) ҳамчун фишанги ҳалкунанда барои иқтисодиёт меҳисобид: сабук кардани гаронии андоз ва афзоиши сармоягузори давлатӣ ба иқтисодиёт суръати рушди онро вусъат мебахшад, зиёдшавии гаронии андоз ва пастшавии сармоягузори давлатӣ ба суҷшавии рушди иқтисодиёт оварда мерасонад. [2, 409]. Намояндагони ин самт бар он ақида буданд, ки сиёсати пулию қарзӣ ба рушди иқтисодиёт дар маҷмӯъ каме таъсир мерасонад.

Марҳилаи сеюм - монетаризм.

Мувофиқи ин назария, ҳаҷми пул дар муомилот омили муайянкунандаи ташаккули вазъи иқтисодӣ мебошад, зеро дар байни тағйироти пешниҳоди пул дар муомилот ва арзиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ робитаи мустақим вучуд дорад. Назарияи монетаристӣ дар миёнаи солҳои 50-уми асри XX дар Иёлоти Муттаҳидаи Амрико ҳамчун “Мақтаби Чикаго”, ки онро М. Фридман сарварӣ мекард, пайдо шуд. Вай бовар дошт, ки иқтисодиёти стихиявӣ бо сабаби амали механизмҳои бозории рақобат ва нархгузорӣ бо суботи махсуси дохилӣ тавсиф карда мешавад. Тарафдорони ин назария муқобили консепсияи кейнсионӣ, яъне даҳлати давлат ба ҷараёни хоҷагидорӣ мебошанд. Монетаристон тасдиқ менамоянд, ки тадбирҳои давлатӣ баҳри ҳавасмандгардонии талабот, ки равияи кейнсионӣ тавсия медиҳад, на танҳо ҳолати иқтисодиётро коста мегардонад, инчунин бавучудорандаи номутаносибӣ ва ташаккули бухронҳои нав дар иқтисодиёт мегардад. [11, 85].

Монетаризм дар солҳои 70-уми асри XX аз ҷониби мақомоти давлатӣ барои мубориза бо стагфлятсия (паст гаштани

истеҳсолот ва бекорӣ ҷамъи болоравии нархи ҳамаи маҳсулот, ба ибораи дигар, стагнатсия+таваррум) васеъ паҳн шуд ва боиси пайдоиши асосҳои назариявии танзими пулию қарзии иқтисодиёт ва барномаҳои давлатӣ гардид. Стагфлятсия ин хоҳиш ёфтани истеҳсолот ва зиёдшавии бекорӣ ҷамъи болоравии нархи ҳамаи маҳсулот, яъне стагнатсия алоқаманд бо таваррум мебошад. [5, 169].

М. Фридман чунин мешуморад, ки сиёсати пулию қарзӣ дар рушди иқтисодиёт аҳамияти ҳалкунанда дорад. Ин ҳулосаҳо асоси «қоидаҳои пулӣ»-и М. Фридманро ташкил доданд: афзоиши миёнаи солонаи пешниҳоди пул бояд 4-5% дар як сол бо афзоиши миёнаи солонаи ММД тақрибан 3% (ин арзиши миёнаи рушди воқеии иқтисодиёт дар фосолаи дарозмуддат) ва андаке паст шудани суръати пул бошад. [10, 493]. Ин чунин маъно дорад, ки пешниҳоди пул сарфи назар аз тағйирёбии динамикӣ ва даврии вазъи бозор ё маҳдуд сохтани афзоиши пешниҳоди пул бояд бо суръати доимӣ афзоиш ёбад, аммо набояд кам карда шавад. Бояд қайд кард, ки пешниҳоди пул ҳамчун омори муҳимтарини нишондиҳандаи ҳаҷми пул дар муомилот мебошад.

Марҳилаи чорум - ҳамгироии муосир. Ин синтези омории монетаризм ва кейнсионӣ мебошад. (Синтез- аз нигоҳи илми омор меёра мебошад.) Намояндагони назарияи муосир (Фридрих Фон Хаек ва дигарон) бар он ақидаанд, ки давлат бояд бо мақсади таъсиррасонӣ ба иқтисодиёт сиёсати пулию қарзӣ ва фискалиро истифода намоянд [12, 77]. ва нақши муайяншуда дар ин маврид ба зиммаи давлат гузошта шудааст (назарияи «танзими бозор», «бозори озод», назарияи (конвергенсия) монандии унсурҳои мустақил ва ғ.).

Бо ин васила, таҳаввулоти назарияи муносибати пулӣ дар шароити рушди иқтисодӣ ва сиёсӣ муайян гашта, вале ҳамаи назарияҳои қайдгашта барои коркарди

амалия ва тавсия баҳри сиёсати пулию қарзӣ (дар умум, иқтисодӣ) равона карда шудааст. Аз ин лиҳоз, сиёсати монетарӣ бояд барои ҳар як давлат бо назардошти мутобиқат бо таҷрибаи ҷаҳонӣ фарогир бошад. Дар натиҷаи таъсири он устувории рушди иқтисодиёт бештар самарабахш мегардад.

Хулоса. Мақсади таҳқиқоти мақола масъалаҳои назариявии сатҳи бо пул таъминнамоии иқтисодиёт ва ташаккули марҳилавии сиёсати монетарӣ ва идораи он ифода ёфта, назарияи олимони соҳа аз он ҷумла олимони классикии соҳаи иқтисодиёт мавриди омӯзиш қарор ёфтааст. Дар натиҷаи омӯзиши назариявӣ муаян карда шуд, ки яке аз масъалаҳои асосии таъминоти пулии иқтисодиёт, идоракунии самараноки воситаҳои пулӣ ва риояи баробарию вобастагии байни миқдори пул дар иқтисодиёт ва ҳаҷми маҳсулот $VM = MMД$ баҳисоб меравад. Аз ин ғуфтаҳо ба хулосае омадан мумкин аст, ки марҳилаҳои ташаккули назарияи мактабҳои классикии

соҳаи иқтисодиёт заминаи асосии идоракунии сатҳи монетизатсия ва дурнамои сиёсати монетарӣ буда, истифода аз таҷриба ва таҳқиқотҳои илмӣ аз манфиат холи нахоҳад буд. Омилҳои асосии таъсиррасон дар сатҳ ва динамикаи монетизатсия ин суръати рушди маҷмуи маҳсулоти дохилӣ, сохторҳои молиявӣ, пулҳои захиравӣ, сатҳи таваррум, самаранок истифодабарии ҳаҷми пул барои пешниҳоди қарз ба иқтисодиёт, майлнокии субъектҳои хоҷагидор ба пасандоз, ғайрияти самараноки бонкӣ дар бозори пулии дохилӣ ва сатҳи эътимоднокии аҳоли ба низоми бонкӣ баҳисоб меравад. Баланд бардоштани сатҳи монетаризатсияи иқтисодиёт дар оянда ва таъсиррасонии он ба динамика ва сохтори агрегатҳои пулӣ, ба рушди истеҳсолот ва таҳкими сохтори иқтисодиёт, ба рушди сохтори молия, қарздиҳӣ, афзоиши захираҳои бонкӣ ва аз ҳама омили муҳим сатҳи боварӣ ба низоми бонкӣ оварда мерасонад.

Адабиёт

1. Агапова, И.И. История экономики: учебное пособие / И.И.Агапова. - М.: Магистр, ИНФРА-М, 2012. - 176 с.
2. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег. М.: Иностранная литература, 1948.- 505с.
3. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олӣ 26.12.2019с. [манбаи электронӣ] URL <http://www.prezident.tj/node/21975> (санаи муроҷиат: 20.01.2020с.
4. Раҳимзода, Ш.«Реформирование финансовой системы – необходимое условие развития экономики» /Ш.Раҳимзода // «Вестник ТНУ» (Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук), № 2/9(218), 2016 г., С.88-93.
5. Ризокулов, Т.Р. Теоретические основы преодоления стагфляции и зарубежный опыт. – Худжанд: Из. «Нури маърифат», –2008. –С. 163.
6. Султонов З.С. Роль банковского сектора и банковского кредита в обеспечении устойчивого развития национальной экономики// Вестник университета (Российско-Таджикский (Славянский) университет), 2016. Т. 2. - № 3. (55). - С. 95-99.
7. Туриева М.О. О роли фискальной и монетарной политики 163 Таджикистана в условиях мирового экономического кризиса//Известия академии наук Республики Таджикистан. Отделение общественные науки, 2010. - № 3. – С. 105-111.
8. Тураева, М.О. Об объеме иностранной валюты в денежной массе Таджикистана /М.О. Тураева //Экономика Таджикистана: стратегия развития. – 2007. - №1. – С. 101-18.

9. Умаров, Х.У. Монетарные проблемы демонетизированной экономики / З.С.Зарифова // Экономика Таджикистана: стратегия развития. - Душанбе, 2003. - №1. - С.97-111.
10. Фридман, М. История денежной системы в США 1867-1960 гг. / М.Фридман, А.Шварц. - Киев, 2007. - 860 с.
11. Фридман, М.: Количественная теория денег / М.Фридман. - М., 1996 - 296 с.
12. Хайек, Ф. А. Частные деньги / Ф. А. Хайек. — М.: Институт национальной модели экономики, 1996. — ISBN 5-900520-06-4.
13. Холов, Р. Ш. таҳлили ретроспективии шуғли пурмахсул дар соҳаи аграрӣ / Р. Ш. Холов, Ш. Ф. Абдуллоева // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 3(42). – Р. 231-237.
14. Мирзоев, С. С. Таҳлили омили таваррум мувофиқи модели монетарӣ / С. С. Мирзоев, Р. Ш. Холов // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – №. 4-1(38). – Р. 56-62.
15. Юхименко, П.І. Становлення і розвиток монетаристських концепцій: історико-економічний аналіз / П.І. Юхименко. – К.:ІАЕ УААН, 2003. – 384 с.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Холов Рустам Шермадович – номзоди илмҳои иқтисодӣ, муалими калони кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омили Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Тел: 98-524-96-95, E-mail: 1977-rustam-77@mail.ru

Информация об авторе:

Холов Рустам Шермадович – кандидат экономических наук, старший преподаватель кафедры экономического анализа и статистики Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: Республика Таджикистан, 734067, г. Душанбе, улица Нахимова, 64/14. Телефон: 98-524-96-95, E-mail: 1977-rustam-77@mail.ru

Information about the author:

Kholov Rustam Shermadovich - candidate of economic sciences, senior teacher of the department of economic analysis and statistics of the Tajik State University of Financial Economics. Address: 64/14 Nakhimov Street, Dushanbe, Republic of Tajikistan, 734067. Phone: 98-524-96-95, E-mail: 1977-rustam-77@mail.ru

УДК: 626/628 (075.8)

СИЁСАТИ МИЛЛИИ САМАРАНОК ИСТИФОДАБАРИИ ИҚТИДОРИ ЗАХИРАҲОИ ЭНЕРГЕТИКИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР

Маҳмудов Б.Н.

Аннотатсия. Дар мақола қайд шудааст, ки сиёсати миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти истифодабарии захираҳои обӣ бозғуи иқтидор ва имконоти кишвар дар муносиботи иқтисодиву тиҷоратиаш дар доираҳои мухталифмуносибатҳои байналмилалӣ гардидааст.

Бо ақидаи муаллиф муҳим ин аст, ки сиёсати миллии Тоҷикистон дар самти истифодаи захираҳои обиву энергетикӣ самаранок ва мувофиқ ба иқтидори воқеии кишвар бошад. Ба ибораи дигар, сиёсати миллии Тоҷикистон дар самти истифодаи захираҳои обиву энергетикӣ бояд ҷавобгӯ ба иқтидори табиӣ он бошад.

Муаллиф саволро ба миён овардааст, ки оё то ин дам аз фурсатҳо ва имкониятҳои мавҷуда, ки табиат ба кишвари мо ато намудааст, ҳадди қобили қабули истифода бо таваҷҷуҳ ба таъмини самаранокии иқтисодӣ, тақвияти мавқеъияти рақобатӣ, пешбурди манфиатҳои миллӣ дар минтақа ва амсоли он ба даст омадааст ё не?

Вобаста ба ин аз тарафи муаллиф як қатор тавсияҳо ҷиҳати мустҳкам намудани мавқеи рақобатии кишвар дар минтақа пешниҳод шудааст.

Калидвожаҳо: захираҳои энергетикӣ, энергияи офтобӣ, иқтидори техникӣ, энергияи биомасса, иқтидори иқтисодӣ, энергияи шамол, тағйирёбии иқлим, энергияи геотермалӣ, батареяҳои офтобӣ, нерӯгоҳҳои ҳароратӣ.

Барои иқтибос: Маҳмудов, Б. Н. Сиёсати миллии самаранок истифодабарии иқтидори захираҳои энергетикии тоҷикистон дар шароити муосир / Б. Н. Маҳмудов // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – №. 1(44). – С. 159-170.

НАЦИОНАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПОТЕНЦИАЛА ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ РЕСУРСОВ ТАДЖИКИСТАНА В СОВРЕМЕННЫХ УСЛОВИЯХ

Маҳмудов Б.Н.

Аннотация. В статье отмечается, что национальная политика Республики Таджикистан в сфере применения водно-энергетических ресурсов — это показатель потенциала и возможности страны в торгово-экономических отношениях в череде международных отношений.

По мнению автора важно то что национальная политика Таджикистана в сфере применения водно-энергетических ресурсов была эффективной и соответствовало реальному потенциалу страны. Другими словами, национальная политика Таджикистана в сфере применения водно-энергетических ресурсов должна соответствовать его природному потенциалу.

Автор поставил вопрос о том, были ли в максимальной степени использованы имеющиеся возможности и тот потенциал, которые природа предоставила нашей стране, уделяя внимание обеспечению экономической эффективности, укреплению конкурентных позиций, продвижению национальных интересов в регионе и тому подобное?

В связи с этим автором предложены ряд рекомендации по усилению конкурентных преимуществ страны в регионе.

Ключевые слова: энергетические ресурсы, солнечная энергия, технический потенциал, энергия биомассы, экономический потенциал, энергия ветра, изменение климата, геотермальная энергия, солнечные батареи, тепловые электростанции.

NATIONAL POLITICS OF EFFECTIVE USE ENERGY POTENTIAL RESOURCES OF TAJIKISTAN IN MODERN CONDITIONS

Mahmudov B.N.

Annotation. The article notes that the national policy of the Republic of Tajikistan in the sphere of application of water and energy resources is an indicator of the potential and capabilities of the country in trade and economic relations in a series of international relations.

According to the author, it is important that the national policy of Tajikistan in the sphere of application of water and energy resources was effective and corresponded to the real potential of the country. In other words, the national policy of Tajikistan in the sphere of application of water and energy resources should correspond to its natural potential.

The author raised the question of whether the existing opportunities and the potential that nature provided to our country were used to the maximum extent, paying attention to ensuring economic efficiency, strengthening competitive positions, promoting national interests in the region, etc.?

In this regard, the author proposed a number of recommendations to Strengthen the competitive advantages of the country in the region.

Key words: energy resources, solar energy, technical potential, biomass energy, economic potential, wind energy, climate change, geothermal energy, solar panels, thermal power plants.

Гузориши масъала. Масъалаи таҳлили захираҳои энергетикӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан иқтидори гидроэнергетикӣ, энергияи офтобӣ ва бодӣ, хеле зарур мебошад, чунки Тоҷикистон дорои захираҳои бузурги гидроэнергетикӣ ба шумор меравад, ки иқтидори он 527 млрд.кВт соат/солро ташкил медиҳад, ки дар ҳаҷм 8-умро ишғол мекунад. Ба таври назаррас тағйирёбии иқлим ва дигар омилҳо, ба монанди хушксолӣ ва тӯфонҳо, амнияти энергетикӣи кишварро таҳдид мекунанд, ки ин боиси осебпазирии минтақаҳои аз мавҷудияти пирахҳо ва экосистемаи кӯҳӣ мегардад.

Таҳлили таҳқиқоти охир ва нашриёт. Дар нашрия таҳқиқи амиқи захираҳои энергетикӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан дар соҳаи гидроэнергетика, энергияи офтобӣ ва бодӣ оварда шудааст. Таҳлилу таҳқиқҳои овардашуда якҷанд самтро фаро гирифта, натиҷаҳо ва пешниҳодотро дар бар мегиранд, аз ҷумла:

1. Захираҳои энергетикӣ ва потенциали гидроэнергетикӣ;
2. Таъсири тағйирёбии иқлим;
3. Энергияи офтобӣ ва бодӣ;
4. Зарурати диверсификация;
5. Роҳнамоӣ ва таҳқиқоти оянда.

Мақола таҳқиқи амиқи захираҳои энергетикӣи Тоҷикистон ва таъсири

тағйирёбии иқлимиро нишон медиҳад, ки барои рушди устувор ва амнияти энергетикӣ аҳамияти калон дорад. Таҳлилу таҳқиқҳо нишон медиҳанд, ки Тоҷикистон бо истифодаи самараноки захираҳои барқароршаванда ва диверсификатсияи манбаъҳои энергетикӣ метавонад мушкилоти имрӯзаи энергетикӣ худро бартараф намуда, рушди иқтисодӣ ва иҷтимоии худро таъмин намояд.

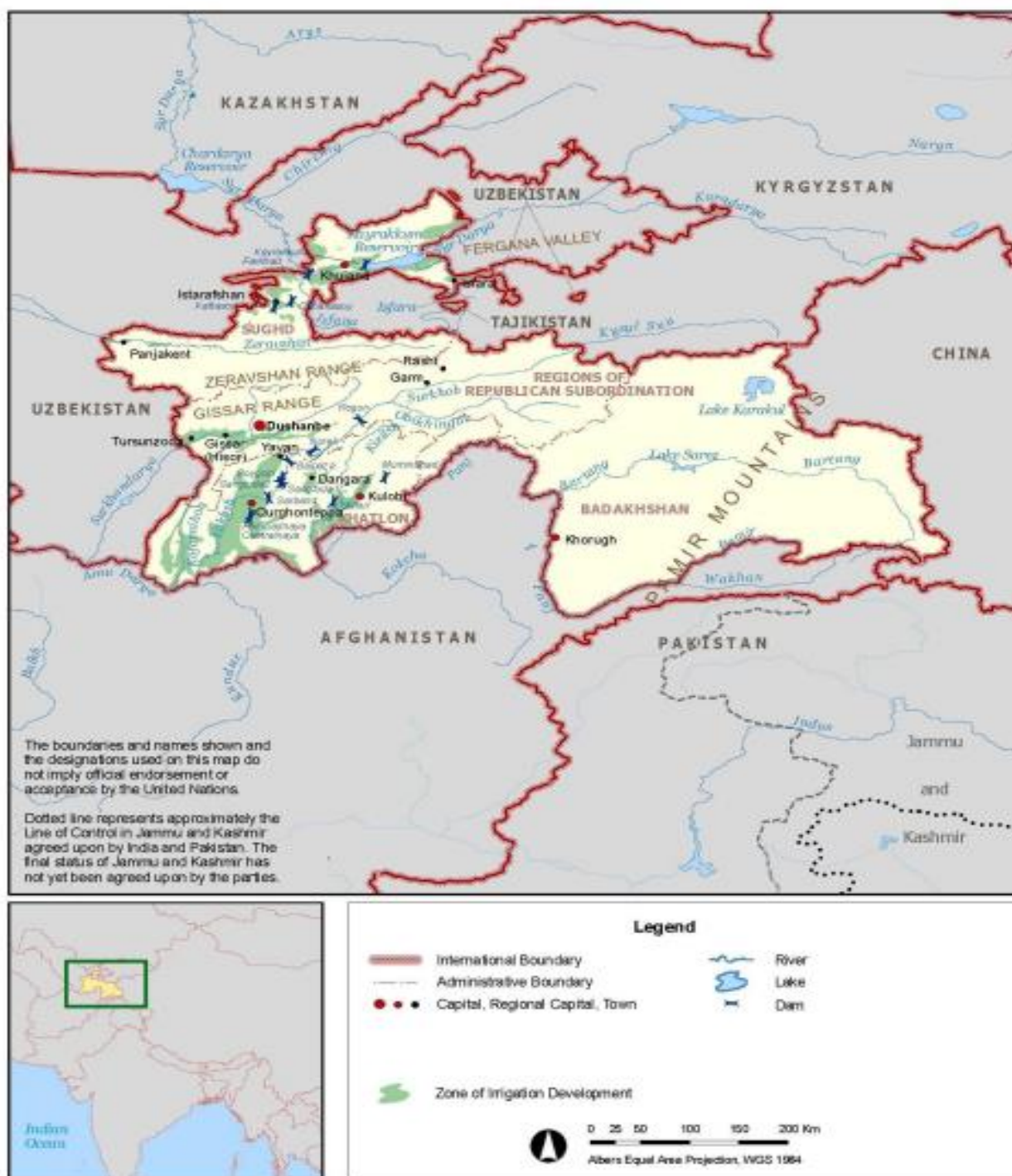
Мухтавои асосӣ. Боиси гуфтанист, ки «Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои захираҳои бузурги энергетикӣ буда, чойи аввалро захираҳои гидроэнергетикӣ бо иқтидори 527 млрд.кВт соат/сол ишғол менамояд. Мувофиқи ин нишондиҳанда, Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи иқтидори гидроэнергетикӣ дар ҷаҳон чойи 8-умро нисбат ба ҳудуди худ ишғол менамояд» [4]. Маҷмуан захираҳои энергетикӣ Тоҷикистонро чунин тавсиф намудан мумкин аст (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. - Захираи манбаъҳои барқароршавандаи энергия, млн. тонна сӯзишвории шартӣ

Захираҳо	Иқтидори умумӣ	Иқтидори техникӣ	Иқтидори иқтисодӣ
Гидроэнергетика, умумӣ	179,2	107,4	107,4
Аз ҷумла, НБО-и хурд	62,7	20,3	20,3
Энергияи офтобӣ	4790,6	3,92	1,49
Энергияи биомасса	4,25	4,25	1,12
Энергияи шамол	16,3	10,12	5,06
Энергияи геотермалӣ	0,04	0,04	0,04
Ҳамагӣ (бидуни НБО-ҳои бузург)	4873,89	38,63	27,95

Манбаъ: [6.С.97 - 102]

Харитаи ҷуғрофии обҳои Тоҷикистон бозгуи иқтидори минтақавии кишвар мебошад (расми. 1.).

Пешгӯиҳои тағирёбии иқлим барои солҳои 2050 аз тағйироти мавсимӣ ва солонаи ҳарорат ва боришот, инчунин афзоиши басомад ва шиддати ҳодисаҳои обу ҳаво, ки ба системаҳои энергетикӣ Тоҷикистон таъсир мерасонанд, гувоҳӣ медиҳад.

Азбаски гидроэнергетика барои рушди иқтисодии Тоҷикистон муҳим аст, амнияти энергетикӣ он низ дар баробари тағйироти гидрологӣ ва дигар таъсири тағирёбии иқлим, аз қабيلي болоравии

ҳарорат, хушксолӣ ва тӯфонҳо осебпазир аст. Дар байни онҳо минтақаҳои осебпазиртарин ҳавзаи дарёҳои вобаста ба пирахҳои табиӣ мебошанд, ки энергияи об ва захираҳои обро барои обёрӣ таъмин мекунанд. Илова бар ин, экосистемаи нозуки кӯҳӣ ва ҷангалҳои заминҳои кӯҳӣ ва канори рӯдхонаҳо аз ярҷ ва харобшавии заминҳо осебпазиранд ва идомаи сел ва обхезӣ ҳамасола деҳаҳо ва инфрасохтори обиро хароб мекунанд, ки

боиси кўчонидани густурдаи одамон мешаванд.[9]

Аз сӯи дигар, тағйирёбии иқлим яке аз мушкилоти асосии рушди кишоварзӣ ва амнияти озуқаворӣ Тоҷикистон дар давраи миёнамӯҳлат ва дарозмӯҳлат ва яке аз монеаҳои калидӣ дар роҳи расидан ба ҳадафҳои стратегии рушди миллӣ дар давраи то солҳои 2030, ки таъмини озуқаворӣ мебошад, муайян карда мешавад. Аз ин рӯ, тағйирёбии иқлим яке аз мушкилоти асосии амнияти озуқаворӣ хоҳад буд, ки боиси афзоиши шумораи одамоне, ки дар хатари гуруснагӣ, камғизоӣ, бахусус кӯдакон ва дигар табақаҳои осебпазир ва истеъмоли нокифояи калорияҳо рӯбарӯанд, мешавад. Умуман, нарасидани маводи ғизоӣ боиси болоравии нархи маводи ғизоӣ мегардад, ки ба зиндагии мардум таъсири манфӣ мерасонад. Дехқонон одатан барои обёрии киштзорҳо ба каналҳои кӯҳнаю бесамар ва системаҳои обёрӣ такя мекунанд. Бахши оби Тоҷикистон бинобар гармшавии иқлим ва афзоиши бухоршавӣ ва транспиратсияи растаниҳо ба об барои эҳтиёҷоти иқтисодӣ, бахусус кишоварзии гидропоникӣ, бештар ниёз дорад.[8]

Ҳудуди кишвар ба 7 минтақаи табию ҷуғрофӣ: Шимол, Зарафшон, Ҳисор, Вахш, Кӯлоб, Рашт ва Помир тақсим шудааст. Аҳолии ҳар як вилоят анъанаҳои муқарраршудаи иқтисодиро нигоҳ дошта, барои тағйир додани суръати рушди иқтисодӣ дар шароити бозор, баҳри азхудкнии малакаҳои нави меҳнатӣ ва равандҳои нави фаъолияти соҳибкорӣ кушиш менамоянд. Ҳамаи ин хусусиятҳои минтақаҳо манзараи ҳақиқӣ ва ояндаи вазъияти иқтисодӣ ва тараққиёти тамоми ҷумҳуриро ташкил медиҳанд [7.с.24-29].

Бояд гуфт, ки дараҷаҳо ва натиҷаҳои азхудкунии сарватҳои табиӣ минтақаҳо аз парокандагии онҳо, мавҷудияти сарватҳои табиӣ - баъзеи онҳо дар водиҳо ва дигаре дар кӯҳҳо, иқлими сард ва ғ. вобаста аст. Дар

гузашта ин хусусиятҳои ҷуғрофӣ ба эътибор гирифта намешуд, гарчанде ки онҳо ба вазъи иқтисодии аҳоли ва инкишофи маданияи эстетикӣ он таъсири калон мерасонданд. Дарёҳои муҳими кишвар Сирдарё, Ому, Зарафшон, Панҷ, Мурғоб, Сурхоб, Кофарниҳон ва дарёи Вахш мебошанд. Дар Тоҷикистон 3111 ботлоқ мавҷуд аст, ки масоҳати умумии он 517 километри мураббаъро ташкил медиҳад.

Шимолу ғарби кишвар ба ҳавзаи Сирдарё дохил шуда, тақрибан 50%-и маҷрои дарёи Сир дар ҳудуди Ҷумҳурии Қирғизистон ташаккул меёбад. Аз ҳисоби обҳои 31 дарёи қаламрави Тоҷикистон, қариб 70,%-и маҷрои дарёи Аму ташаккул меёбад. Дарёи Вахш бузургтарин дарёи Тоҷикистон буда, аз шимолу шарқ ба ҷанубу ғарб аз Вахш ба Кофарниҳон ва Панҷ мепайвандад. Ҳавзаи он дар баландтарин қисмати Тоҷикистон, дар баландии 1711 метр воқеъ аст. Дарёи Панҷ дар марзи Тоҷикистону Афғонистон қарор дошта тақрибан ба дарозии тамоми ин марз тул мекашад, баъд аз пайвастан ба рӯдхонаи дарёи Вахш, Тоҷикистонро тақрибан 311 километр поинтар аз марзи Афғонистону Ўзбекистон тарк мекунад. Дарёи Кофарниҳон боз як шоҳи калони Амударё мебошад. Ин рӯдхона аз Тоҷикистон сарчашма гирифта, ба сӯи дарёи Аму ҷорӣ мешавад ва дар 10-километрии он ба рӯдхонаҳои Панҷ ва Вахш воমেҳӯрад.

Дарёи Зарафшон аз Тоҷикистон сарчашма мегирад ва яке аз шоҳҳои калонтарини Амударё мебошад. Ҳоло қариб тамоми маҷрои он барои обёрӣ сарф мешавад.

Бояд гуфт, ки «Суръати миёнасолонани маҷрои дарёҳо дар кишвар ба 64 км³, аз ҷумла дар ҳавзаи дарёи Аму ба 62,9 км³ ва ҳавзаи Сирдарё ба 1,1 км³ дар як сол баробар мебошад. Оби дарёҳои Тоҷикистон 55,4 Ҷоизи ҳаҷми миёнаи солонани оби ҳавзаи баҳри Аралро ташкил менамоянд. Боришоти миёнаи солонани дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тақрибан ба 760 мм баробар буда, дар баъзе

минтақаҳои ҷанубии кишвар ин шумора то 100 мм ва дар ноҳияҳои баландкуҳи Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон то ба 2400 мм. тағйирёбанда мебошад» [3].

Соҳтмони Нерӯгоҳҳои барқӣ обӣ самти муҳимтарин ва афзалиятноки таҳкими иқтисодии энергетикӣ Тоҷикистон маҳсуб мешавад. Шароити ҷуғрофӣ Тоҷикистон барои бунёди нерӯгоҳҳои барқӣ обӣ имкон медиҳад, ки он дар ҷаҳон категория насб карда шаванд:

1. Объектҳои паҳлуӣ сарбандҳо: пойгоҳи сарбанд аз сарбанди хурд ё сарбанди гардиш ва канали об, то сеҳи турбинаи тавлиди нерӯи барқ.

2. Дар роҳи хатти обгузар ва каналҳо: ин хатҳо дар ихтиёри хоҷагиҳои оби вилоят ва хоҷагиҳои обу корезӣ мебошанд. Имкониятҳои мувофиқ дар ин категория иншооти тозақунӣ, обанборҳо ва шаҳрҳои пешобро дар бар мегиранд.

3. Шабакаи тақсими шаҳрӣ: дар шаҳрҳо нишебиҳои кувваи фишоре, ки дар натиҷаи фарқияти баландии байни обанборҳо ва нишебии қубурҳо ба вучуд меояд, барои

тавлиди нерӯи барқ истифода бурдан мумкин аст. Албатта, ин усул технологияҳои муосирро тақозо мекунад ва нисбат ба дигар усулҳо гарантар шуморида мешавад.

4. Дарёҳои тамоми кишвар: дарёҳо барои нерӯгоҳҳои барқӣ обӣ имконияти хуб доранд. Аксарияти дарёҳо дар минтақаи қуҳистонӣ ҷараён доранд ва фишоре, ки аз суръати об ҳосил мешавад, барои таъсиси нерӯгоҳҳои барқӣ обӣ хеле мувофиқ мебошанд.

Захираҳои обӣ, ки дар қуҳсори Тоҷикистон ва қисман дигар кишварҳои минтақа ба вучуд омадаанд, на танҳо барои ҳосил кардани қувваи барқ, балки барои обёрӣ кардани ҳазорҳо гектар заминҳои минтақаи Осиёи Марказӣ низ истифода мешаванд. Тибқи маълумоти Барномаи Созмони Миллалӣ Муттаҳид оид ба иқтисодиёти Осиёи Марказӣ, иқтисодии барқароршавандаи гидроэнергетикӣ дар Осиёи Марказӣ 460 миллиард кВт.соат дар як сол ва дар айни замон танҳо 10 % истифода мешавад (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. - Нишондиҳандаҳои асосии иқтисодии гидроэнергетикӣ дарёҳои Осиёи Миёна

Кишварҳои минтақа	Иқтисоди муқарраршудаи НБО, МВт	Иқтисоди гидроэнергетикӣ, миллиард кВт.соат	Ҳиссаи иқтисоди обии кишварҳои минтақа, %
Тоҷикистон	4037	317	69
Қирғизистон	2910	99	22
Қазоқистон	2248	27	6
Ўзбекистон	1420	15	3
Туркменистон	1	2	0
Ҷамағӣ	10616	460	100

Манбаъ: [10.с.6]

Вазъияти иқтисодӣ ва тамоюлҳои ҳамгирӣ дар минтақаи Осиёи Марказӣ ҳам зарурияти густариши сармоягузориҳо ба нерӯгоҳҳои барқӣ обии Тоҷикистон таъкид менамояд. Ба андешаи Ҳ. Р. Исайнов ва Б. Х. Асоев “Вобаста ба мушкилоти ба

вуқӯпайваста, рушди равандҳои-интеграционии иқтисодиёти минтақа тавассути афзоиши ҳаҷми тиҷорати захираҳои энергетикӣ байни давлатҳои Осиёи Марказӣ ва Ҷанубӣ, алахусус Афғонистон ва Покистон метавонад ба барқароршавии

иқтисодиёти минтақа, дастгирии рушди иқтисодӣ ва ҳамкориҳои минтақавӣ мусоидат намояд. Воқеаҳои муҳими сиёсӣ ва геоиқтисодии минтақа дар чанд соли охир муносибатҳои навро ба вучуд оварданд, ки барои рушди равандҳои интегратсионии давлатҳои Осиёи Марказӣ мусоид аст. Дар ду нишастии сарони давлатҳои Осиёи Марказӣ, ки солҳои 2018 ва 2019 дар Қазоқистон ва Ўзбекистон баргузор шуданд, даъват ба амал оварда шуд, ки ҳамкориҳо дар бахши энергетика тавассути васеъкунии имкониятҳои тичоратии захираҳои энергетикӣ ва ҳавасмандгардонии рушди инфрасохтори муносири гидроэнергетикӣ тақвият дода шаванд” [5.с.75-85].

Бо ин вучуд, Ҷумҳурии Тоҷикистон айни замон бо барқ иқтисодиёт ва аҳолии худро дар тамоми давраи сол таъмин карда наметавонад, ки мушкилии калидии иқтисоди миллӣ дар се даҳсола охир ба шумор меравад. Илова бар ин, Тоҷикистон ҳамасола барои таъмини зерсохторҳои нерӯгоҳи ҳароратӣ бо сӯзишворӣ масрафи зиёде мекунад. Бар асари инфрасохтори кӯҳна ва бесамари интиқол ва тақсими барқ ҳаҷми зиёди он аз даст меравад. Талабот ба нерӯи барқ дар ҷумҳурӣ дар як сол тақрибан 7,1% афзоиш меёбад. Таҳлилҳо нишон медиҳанд, ки идомаи тамаркуз ба нерӯгоҳҳои обӣ чун самти ягона ва афзалиятноки таъминоти кишвар бо нури барқ, ҳатари ҷиддӣ ба амнияти энергетикӣ иқтисоди миллӣ аст. Ҳамин тавр, самти стратегии таъминоти кишвар ва иқтисодиёти рушдбандаи Тоҷикистон бо энергия, диверсификатсияи манобеи энергетикӣ ба ҳисоб меравад.[11]

Энергияи офтобӣ яке аз иқтидорҳои муҳими Тоҷикистон шуморида мешавад. Таърихи энергияи офтоб аз гузаштаи дур сарчашма мегирад. Дар адабиётҳои қадим зикри истифодаи энергияи офтобро дар сохтмони биноҳо ва дигар иншооти калон пайдо кардан мумкин аст. Илова бар ин, дар асрҳои Миёна истифодаи тирезаҳои шишагин

барои интиқоли нури офтоб ба биноҳо бо мақсади гарм кардани онҳо маъмул буд. Аммо истифодаи энергияи офтоб ҳамчун манбаи муфиди энергия дар асри 20 оғоз ёфт. Соли 1839 усули физикӣ кашф карда шуд ва ин усул нишон медиҳад, ки чӣ гуна нури офтоб ба барқ табдил меёбад. Имрӯз, ба шарофати пешрафти технология, самаранокии батареяҳои офтобӣ ба зиёда аз 20% расидааст ва энергияи офтоб, яке аз маъмултарин манбаъҳои барқароршавандаи энергия дар ҷаҳон ба ҳисоб меравад.

Энергияи офтобӣ энергияест, ки аз нури офтоб ба замин меояд ва метавонад барои тавлиди нерӯи барқ, гарм кардани иқлим, истеҳсоли гидроген ва дигар барномаҳои энергетикӣ истифода шавад. Ин навъи энергия яке аз манбаъҳои барқароршавандаи энергия мебошад, ки дар давоми рӯз ба таври устувор ва пайваста тавассути нури офтоб тавлид мешавад ва муҳити атрофро ифлос намекунад. Дар солҳои охир, истифодаи нерӯи офтоб ба тӯфайли манфиатҳои экологӣ, иқтисодӣ ва беҳатарӣ ба таври назаррас афзоиш ёфт ва бисёр кишварҳо ба ин соҳа сармоягузорӣ мекунанд. Аслан, энергияи офтоб радиатсия ва гармии офтоб аст, ки бо истифода аз технологияҳои гуногуни нав истифода мешавад. Он манбаи тозагини ва маъмултарини энергияи барқароршаванда ҳисобида мешавад ва имрӯз барои мақсадҳои гуногун, аз қабилҳои истеҳсоли нерӯи барқ, таъмини рӯшноӣ, гарм кардани об ва гирифтани йод истифода мешавад.

Энергияи офтобӣ яке аз манбаъҳои барқароршавандаи энергия дар ҷаҳон мебошад. Барномаҳои он хеле гуногунанд ва фарогири чунин самтҳо мебошанд:

1. Истеҳсоли нерӯи барқ: энергияи офтобӣ метавонад ҳамчун манбаи асосӣ барои тавлиди нерӯи барқ дар соҳаҳои гуногун истифода шавад. Дар нерӯгоҳҳои офтобӣ панелҳои офтобӣ барои азхудкунии

нури офтоб ва тавлиди нерӯи барқ истифода мешаванд.

2. Гармидиҳии об: панелҳои офтобӣ метавонанд барои гарм кардани об дар ҳаммомҳо, ҳавзҳо ва системаҳои гармидиҳии хона истифода шаванд.

3. Истеҳсоли гидроген: энергияи офтобро барои тавлиди гидроген истифода бурдан мумкин аст. Дар ин раванд, энергияи офтоб барои ҷудо намудани гидроген аз об истифода мешавад.

4. Ҳифзи муҳити зист: энергияи офтоб хеле тоза ва барқароршаванда аст ва дар муқоиса бо дигар манбаъҳои энергия ба муҳити зист камтар таъсир мерасонад.

5. Кӯмак дар коҳиш додани партовҳои газҳои гулхонаӣ: истифодаи энергияи офтоб ба коҳиш додани партовҳои газҳои гулхонаӣ ва ба ин васила ҳифзи муҳити зист мусоидат мекунад.

Одатан, ду намуд системаи истифодабарии офтоб барои иваз кардани гармкунакҳои об истифода мешавад. Дар ҳолати аввал, насосҳои гардиши механикӣ барои интиқоли об ё дигар моеъҳо аз панелҳои коллекторҳои гармии сакф бо зарфҳои нигоҳдорӣ истифода мешаванд. Навъи дуҷуми обгармкунакҳои офтобӣ насоси механикӣ надоранд, онҳо ҳосияти табиӣи гарм кардани обро истифода мебаранд ва ин нисбат ба навъи аввал арзонтар аст.

Барои дар як нуқта муттамарказ намудани нурҳои офтоб аз плитаи офтобӣ ва контейнере, ки бо фолга ё дигар маводи дурахшон пӯшонида шудааст, истифода мебаранд. Дар кишоварзӣ он барои оптимизатсияи селекцияи растаниҳо, насоси об, хушк кардани зироатҳо, табдил додани нури офтоб ба гармӣ дар гармхонаҳо ва фароҳам овардани имконияти парвариши растаниҳо дар дохили бино тамоми сол истифода мешавад. Дар меъморӣ бошад, хонаҳо тавре сохта мешаванд, ки ба бино нури офтоб ва гармии кофӣ ворид шавад.[2]

Бо таваҷҷуҳ ба он ки доманакӯҳҳо масоҳати густардаи кишварро фаро гирифтаанд, иқтисодии тавлиди қувваи барқ аз нерӯи офтоб дар Тоҷикистон хеле баланд аст. Агар танҳо як дарсади ин минтақаҳо бо системаҳои фотоэлектрикӣ фаро гирифта шаванд, он миқдор энергия ҳосил карда метавонем, ки аз энергияи имрӯз истеҳсолшаванда ва истеъмолати солонаи нерӯи барқ дар Тоҷикистон, чандин маротиба бештар аст. Тоҷикистон дар як сол зиёда аз 300 рӯзи офтобиро доро буда, тибқи ҳисобҳои пешакӣ, иқтисодии радиатсияи офтоб дар Тоҷикистон 25 миллиард кВт/соатро ташкил медиҳад, ки ин нури хеле бузург аст. Тибқи баъзе муҳосибаҳо радиатсияи умумии моҳонаи офтоб дар маҳаллаҳои асосии аҳолинишини Тоҷикистон ба тариқи зерин аст (ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. - Радиатсияи умумии моҳонаи офтоб дар маҳаллаҳои асосии аҳолинишини Тоҷикистон, Вт/м²

<i>Шаҳрҳо</i>	<i>Моҳҳо</i>												
	<i>I</i>	<i>II</i>	<i>III</i>	<i>IV</i>	<i>V</i>	<i>VI</i>	<i>VII</i>	<i>VIII</i>	<i>IX</i>	<i>X</i>	<i>XI</i>	<i>XII</i>	<i>I</i>
Душанбе	87	122	156	209	275	327	330	294	244	168	112	77	87
Хучанд	87	114	164	229	290	330	322	290	243	164	100	65	87
Бохтар	80	115	153	213	277	333	322	290	232	165	110	73	80
Шаҳритуз	80	115	153	213	277	333	322	290	232	165	110	73	80
Рашт	87	122	156	209	275	327	330	294	244	168	112	77	87
Исфара	87	122	156	209	275	327	330	294	244	168	112	77	87

Манбаъ:[12]

М.Р.Абдуназарова маълумоти ачиберо пешниҳод намудааст. Ў қайд менамояд, ки “Давомнокии умумии тобиши офтоб аз рӯи натиҷаҳои ченкунии баъзе истгоҳҳои обуҳавосанҷӣ чунин аст: истгоҳи обуҳавошиносии «Дехавз» - 2097 соат (дар болооби дарёи Зарафшон дар баландии 2500 м); истгоҳи обуҳавосанҷии «Пиряхи Ванҷях» - 2217 соат дар баландии 4169 м; истгоҳи обуҳавошиносии «Панҷ» - 3029 соат дар Ҷануби кишвар; истгоҳи обуҳавосанҷии «Қаракул» - 3166 соат дар Помир. Бо назардошти ҳамаи ин ба ақидаи мутахассисон, дар давоми 10 моҳи як сол то 60-80 фоизи талаботи аҳолии кишварро бо энергияи офтоб таъмин кардан мумкин аст. Ин қариб 400 ҳазор тонна сӯзишворию эквивалентиро (тут) ташкил медиҳад, ки он ба 460 миллион метри мукааб газ ё 528 ҳазор тонна мазут баробар аст”[1.с.279-283].

Татбиқи стратегияи таъминоти Тоҷикистон бо неруи барқи офтобӣ, пеш аз ҳама, аз маблағгузорию лоиҳаҳои марбут, таъминоти кадрӣ ва омӯзиши минбаъдаи роҳу усулҳои самараноки он вобаста мебошад.

Самти дигар ва афзалиятноки таъмини иқтисодиёт ва аҳоли бо барқ энергияи бод шуморида мешавад. Энергияи бод яке аз намудҳои асосии энергияи барқароршаванда мебошад.

Шамол манбаи барқароршавандаи энергияи тоза, ройгон ва дастрас аст. Ҳар рӯз дар саросари ҷаҳон турбинаҳои бодӣ энергияи шамолро ба худ мегиранд ва онро ба нерӯи барқ табдил медиҳанд. Истеҳсоли энергияи шамол барои сайёраи Замин дар таъмини энергияи тоза ва устувор нақши хеле муҳим дорад. Турбинаҳои бодӣ ба мо имкон медиҳанд, ки энергияи шамолро истифода барем ва онро ба дигар шакли энергия табдил диҳем. Вақте, ки шамол мезазад, теғҳои турбина бо ақрабаки соат давр мезананд ва энергияро ба худ мегиранд. Ин ҷоҳи асосии турбинаи шамолро ба гардиш меорад, ки ба редуктор дар дохили корпус пайваст карда

шудааст. Редуктор энергияи шамолро ба генератор интиқол медиҳад ва онро ба барқ табдил медиҳад. Сипас қувваи барқ ба трансформатор интиқол дода мешавад, то сатҳи зарурӣ шиддатро дар шабака таъмин кунад. Шамолҳо одатан аз минтақаҳои фишорашон баланд ба минтақаҳои фишорашон паст мезаванд. Қувваи шамол ё энергияи шамол раванDEST, ки тавассути он шамол барои тавлиди қувваи механикӣ ё нерӯи барқ истифода мешавад. Турбинаҳои бодӣ энергияи кинетикии бодро ба қувваи механикӣ табдил медиҳанд. Ин энергияи механикӣ метавонад барои ҳалли вазифаҳои мушаххас истифода шавад ё бо истифода аз генератор ба нерӯи барқ табдил ёбад.[14]

Энергияи шамол ба туфайли манфиатҳои сершумори худ яке аз манбаҳои босуръат рушдбандаи энергия дар ҷаҳон мебошад. Захираҳои шамол дар минтақаҳои гуногуни ҷаҳон фаровон ва тамомнашавандаанд. Масалан, дар 10 соли охир нерӯи барқи бодӣ дар ИМА солона 15% афзоиш ёфтааст ва дар айни замон шамол бузургтарин манбаи барқароршавандаи энергия дар Иёлоти Муттаҳида мебошад. Шамол манбаи софи сӯзишворӣ аст, ҳаворо ифлос намекунад ва аз ин рӯ ба иқтисодиёт ва саломатӣ зарар намерасонад ва ба ин васила ба кишварҳо дар паст кардани сатҳи партовҳо кӯмак мекунад.

Энергияи шамол фаровон аст, ба осонӣ дастрас аст ва истифодаи энергияи он ба сарфи захираҳои арзишманди табиӣ оварда намерасонад. Турбинаҳои бодӣ борони кислотанок ва дудро ба вучуд намеоранд, зеро онҳо газҳои гулхонаӣ ва ифлоскунондаҳоро ба атмосфера хориҷ намеkunанд. Дар ҳақиқат, бартарии экологии нерӯи бод қобилияти мубориза бо таъсири зараровари тағйиребии иқлим аст. Тибқи пешгӯии Global Wind Oergy Outlook, то соли 2030 истифодаи энергияи шамол имкон медиҳад, ки дар як сол 2,5 миллиард тонна карбон ҷуброн карда шавад.

Аз тарафи дигар, манбаи энергияи шамол устувор аст. Шамол воқеан як намуди энергияи офтоб аст, ки дар натиҷаи гармшудани атмосфера ва нобаробарии сатҳи замин ба вучуд меояд. Энергияи бадастомада метавонад, барои интиқоли неруи барқ тавассути шабака истифода шавад. Таъсиси неругоҳҳои бодӣ ҷойҳои корӣ эҷод мекунад. Масалан, дар бахши неругоҳҳои бодӣ дар ИМА зиёда аз 100 000 нафар кор мекунад ва касби мутахассиси турбинаҳои бодӣ, яке аз касбҳои навест, ки шумораи онҳо босуръат меафзояд.

Тибқи пешгӯии Wind Vision, то соли 2050 соҳаи неруи бодӣ қодир аст, беш аз 600 000 ҷойҳои кориро дар бахшҳои истеҳсол, насб, хизматрасонӣ ва хизматрасонии ёрирасон таъмин кунад. Энергетикаи шамол рушди соҳаро дар кишварҳои гуногун ҳавасманд мекунад. Масалан, сармоягузориҳои солони ба лоиҳаҳои нави неруи бод дар иқтисоди ИМА беш аз 10 миллиард долларро ташкил медиҳад. Турбинаҳои бодӣ метавонанд дар хоҷагиҳои мавҷуда ё китъаҳои замин сохта шаванд. Ин барои иқтисодиёти рӯ ба тараққӣ дар деҳот, ки беҳтарин ҷойҳо барои истифодаи шамол мебошанд, хеле муфид аст. Деҳқонон ва чорводорон метавонанд дар заминҳои кишоварзӣ кор кунанд, зеро турбинаҳои бодӣ танҳо як қисми ками заминро ишғол менамоянд. Соҳибони неругоҳҳои бодӣ барои истифодаи замин ба деҳқон ё чорводор иҷора пардохт мекунад ва ин иҷора ба заминдорон даромади иловагӣ медиҳад.

Мутаассифона, энергияи бодӣ ва ё шамолӣ камбудии худро низ дорад. Азбаски шамол метавонад бо суръати гуногун вазад, пешгӯӣ кардан душвор аст, ки он дар як лаҳза чӣ қадар энергия ҷамъ карда метавонад. Ин маънои онро дорад, ки таъминкунадагон ва шахрҳо бояд захираҳои энергетикӣ ё манбаъҳои алтернативии энергия дошта бошанд. Зеро шамолҳо ба

муддати тӯлонӣ хомӯш мешаванд. Зарурати манбаи алтернативӣ хеле муҳим аст.

Дар айни замон, неруи бод, мисли пештара, дар рақобат бо захираҳои анъанавии истеҳсолӣ аз рӯи хароҷот якчанд қадам қафо мондааст. Сарфи назар аз коҳиши арзиши неруи бод дар даҳсолаҳои охир, лоиҳаҳои неруи бод бояд аз ҷиҳати иқтисодӣ бо манбаъҳои арзонтарини тавлиди неруи барқ рақобат кунанд. Аз тарафи дигар, имконнопазирии истифодаи неруи шамол дар баъзе минтақаҳо метавонад боиси пастшудани нархи неруи барқ гардад. Неругоҳҳои бодӣ, ки дар заминҳои хуб ҷойгиранд, аксар вақт дар ҷойҳои дурдаст, дур аз шахрҳое ҷойгиранд, ки кашидани хати интиқоли барқро талаб мекунад. Беҳтарин ҷойҳо барои сохтани неругоҳҳои бодӣ минтақаҳои дурдаст мебошанд, ки дар соҳтмон ва логистикаи интиқоли неруи барқ мушкilot эҷод мекунад. Пешрафтҳои технологӣ дар соҳаҳои, ба монанди истифодаи тегҳои дугона ва тарроҳии модуль, барои бартараф кардани ин мушкilot кӯмак мекунад.

Аз тарафи дигар, китъаи замин, ки барои насби турбинаҳои бодӣ мувофиқ аст, бояд бо истифодаи алтернативии замин рақобат кунад, ки метавонад нисбат ба истеҳсоли неруи барқ ғойаи бештар ба даст орад. Хамчунин, турбинаҳо метавонанд садо ва ифлосшавии муҳити зистро ба вучуд оранд. Гарчанде, ки неругоҳҳои бодӣ дар муқоиса бо неругоҳҳои муқаррарӣ ба муҳити зист таъсири нисбатан кам доранд, нигарониҳо дар бораи садои лопаткаҳои турбинаҳо ва таъсири визуалӣ ба муҳити атроф боқӣ мондаанд. Таҷҳизоти неругоҳҳои бодӣ метавонанд ба ҳайвоноти ваҳшии маҳаллӣ таъсири манфӣ расонанд. Масалан, паррандагон ҳангоми парвоз ба лопаткаҳои гардиши турбинаҳо бархурда ё ништа мегарданд, гарчанде ки бисере аз ин мушкilot бо рушди технологӣ ё ҷойгиркунии дурусти неругоҳҳои бодӣ ҳал ё ба таври назаррас сабук карда шудаанд.

Умуман, энергияи шамол ҳамчун манбаи ғайримуқаррарии энергия дар даҳсолаҳои охир аҳамияти калон пайдо кардааст. Шамол метавонад ҳамчун манбаи барқароршаванда ва устувори энергия амал кунад, ки нисбат ба истифодаи сӯзишвории ғойданок ба муҳити зист таъсири камтар мерасонад. Гарчанде ки истифодаи нерӯи шамол аз ҷониби одамон барои мақсадҳои, аз қабили осӣбҳои бодӣ ё ҳаракати киштиҳо тавассути фишор ба бодбонҳо ҳазорҳо сол пеш оғоз шуда буд, истифодаи муносири он энергияи шамолро ба манбаи босуръат рушдбандаи энергия дар ҷаҳон табдил дод. Бо пешрафти технология, энергияи шамол метавонад дар тӯли 10-20 соли оянда манбаи аз ҷиҳати иқтисодӣ ва экологӣ тозатарини энергия дар бисёр кишварҳо гардад.

Дар Тоҷикистон ҳудудҳои мавҷуданд, ки эҳтимолан барои ҷойгиркунии васеи истгоҳҳои бодӣ мувофиқанд, аммо онҳо дар минтақаҳои ҷуғрофии душворгузар дар кишвар ҷойгиранд. Бояд ноҳияи Мурғоби Вилояти мухтори қӯҳистони Бадахшонро махсус ҷудо кард, ки эҳтимолан барои татбиқи лоиҳаҳои истгоҳҳои бодӣ бо сабаби ҷойгиршавии мусоиди ҷуғрофӣ, имконияти истифодаи майдонҳои калон, шароити

қобили қабули табиӣ ва мавҷудияти таъминоти барқ аз магистралҳои хатти барқ мусоид аст. Ноҳияи Мурғоб аз 20 маҳалли аҳолинишини дурдаст иборат аст, дар фосилаи 50-150 км аз ҳамдигар ҷойгир шудаанд, ки ба системаҳои таъминоти марказии барқи ноҳия ва ВБМК пайваست нестанд [13.с.300-344].

Ҳамин тавр, шакл нест, ки нерӯгоҳҳои барқӣ обӣ самти афзалиятноки истеҳсоли барқ дар Тоҷикистон ба шумор мераванд ва дурнамои рушди устувори кишвар аз самаранокии истифодаи ин манбаи энергия вобастагии зиҷ дорад. Аммо, бо тавачҷуҳ ба нақши афзояндаи энергияҳои барқароршаванда дар тавозуни энергетикӣ кишварҳои пешрафта ва тамоюли рушдбандаи истифода аз энергияи офтобӣ ва бодӣ, зарурати бозбинии сиёсати миллии об дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба миён меояд. Ба назар мерасад, ки бозбинии сиёсати милли захираҳои обӣ бо бозбинии сиёсати энергетикӣ кишвар дар заминаи суръат бахшидан ба раванди диверсификатсияи сарчашмаҳои истеҳсоли барқ, аз ҷумла, аз ҳисоби энергияи офтоб ва энергияи бод, амри зарурӣ ва тақозои вақт ба ҳисоб меравад.

Адабиёт

1. Абдуназарова, М. Р. Перспективы развития солнечной и ветряной энергетики в Таджикистане / М. Р. Абдуназарова // Вестник Педагогического университета. – 2018. – № 4(76). – С. 279-283.
2. Азизулова.М.Х. Возобновляемые источники энергии в Таджикистане: перспективы солнечной и ветровой энергии / М. Х. Азизулова // Водные ресурсы, энергетика и экология. – 2023. – Т. 3, № 3. – С. 87-91.
3. Захираҳои об. https://www.mewr.tj/?page_id=390&lang=tj.
4. Захираҳои энергетикӣ. https://www.mewr.tj/?page_id=549&lang=tj.
5. Исайнов, Ҳ. Р. Дурнамои рушди бозори нерӯи барқ дар миқёси давлатҳои Осиёи Марказӣ / Ҳ. Р. Исайнов, Б. Х. Асоев // Идоракунии давлатӣ. – 2022. – №. 2(56). – С. 75-85.
6. Мирзоев Ш.И., Камолов Т.М., Мирзоев Э.Р., Шарофов Ш. Эколого-экономическое и социальное влияние возобновляемых источников энергии//Кишоварз. - 2022. - № 4 (97). - С. 97-102.
7. Мухаббатова, Х. М. Региональные особенности использования природно-ресурсного потенциала Таджикистана / Х. М. Мухаббатова, Н. Х. Хоналиев // Вестник Таджикского

национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2023. – № S4-1. – С. 24-29.

8. Муҳаббатова, Х. М. Истифодаи оқилонаи захираҳои обӣ ва энергетикӣ – асосӣ рушди “иқтисоди сабз” дар Тоҷикистон/ Х. М. Муҳаббатова, У. О. Кимсанов // Пайёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2021. – No. 2(36). – Р. 196-201

9.Одинаев, Х. А. Развитие гидроэнергетики и перспективы водноэнергетической интеграции в Центральной Азии / Х. А. Одинаев // Водные ресурсы, энергетика и экология. – 2023. – Т. 3, № 4. – С. 81-93.

10.Тавсияҳо оид ба идоракунии устувори захираҳои об дар Осиёи Марказӣ. Лоихаи SWAN. - Алмаато, 2018. - С.6.

11.Хушвахтзода, Қ. Х. Рушди устувори комплекси сӯзишворию энергетикӣ дар Ҷумҳурии ТОҶИКИСТОН/ Қ. Х. Хушвахтзода, М. Б. Холназаров // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2023. – No. 11. – Р. 5-10.

12.Шарипов Б.А., Холиков Дж.У., Алимардонов А.Б. Солнечная энергетика в Таджикистане//Бюллетень науки и практики. 2017. №6 (19). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/solnechnaya-energetika-v-tadzhikistane> (дата обращения: 23.08.2023).

13.Экономическая эффективность использования ветроэнергетической установки для электроснабжения отдаленных сельских потребителей Республики Таджикистан / Х. С. Сангов, С. А. Цирук, Д. В. Михеев, К. Ф. Шарафеддин // Фёдоровские чтения - 2019, Москва, 20–22 ноября 2019 года / Под общей редакцией Б.И. Кудрина, Ю.В. Матюниной. – Москва: Издательский дом МЭИ, 2019. – С. 330-344.

14.Юлдашев, З. Ш. Комплексное использование возобновляемых источников энергии для энергообеспечения энерготехнологических процессов в сельских / З. Ш. Юлдашев, К. Ботуров // Водные ресурсы, энергетика и экология. – 2023. – Т. 3, № 3. – С. 92-100.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Махмудов Баҳриддин Нуриддинович, н.и.и., и.в. дотсенти кафедраи назарияи иқтисодии ДДК ба номи А Рӯдакӣ. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Кӯлоб, кӯч С.Сафаров 16. тел. 918-96-43-00. Email: bahriddin-7@mail.ru

Сведения об авторе:

Махмудов Баҳриддин Нуриддинович, к.э.н., и.о. доцента кафедры экономической теории КГУ им А. Рудаки. Адрес: Республика Таджикистан, г Куляб, ул. С. Сафарова 16. тел. 918-96-43-00. Email: bahriddin-7@mail.ru

Information about the author:

Mahmudov Bahriddin Nuriddinovich, candidate of Economics, Acting Associate Professor of the Department of Economic Theory of KSU named after A. Rudaki. Address: Republic of Tajikistan, Kulob city, S. Safarov Street 16. Tel. 918-96-43-00. Email: bahriddin-7@mail.ru

УДК: 338

ХУСУСИЯТҲОИ ТАШКИЛИ БАҲИСОБГИРИИ ИДОРАКУНӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР ИДОРАКУНИИ ТАШКИЛОТҲОИ ДОРОИ МОЛИКИЯТАШОН ГУНОГУН**Олимов Д.А.**

***Аннотатсия.** Дар замони имрӯзаи пешрафти илму техника, рақобатнокӣ, пайдарҳамии истеҳсолот ва хизматрасонӣ дар рақобатҳои хориҷӣ ва ватанӣ, рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ ва низоми ҷаҳонишавии гуногунишакли тижорат дар шароити мураккабии равандҳои тижорат дар идоракунӣ муассисаҳо, ташилотҳо, корхонаҳои моликиятшон гуногун зарурати тағйир додан ва ҷамоҳангсозии онҳоро ба миён меорад. Дар мақола масъалаҳои баҳисобгирӣ идоракунӣ, ки дар шароити имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти хеле муҳим дорад ва дар амал пӯда сохтани ҳадафи чоруми миллӣ - саноатикунини бо суръати кишвар мебошад дида баромада шудааст. Одатан, дар ҳар як ташилоту муассисаҳои бузург ду намуди баҳисобгирӣ молиявӣ ва идоракунӣ вуҷуд дошта метавонад. Самаранокии ташили низоми назорати идоракунӣ ба кафолат додани иттилооти бозғамии ҳисоботи баҳисобгирӣ муҳосибӣ (молиявӣ), эътимоднокӣ, устуворӣ ва беҳатарии дороиҳои ташилот оварда мерасонад, ки робитаи байни идоракунӣ ва баҳисобгирӣ андоз омӯхта шавад ва ба ин васила ба тижорати муваффақ ва даромаднок мусоидат мекунад.*

***Клидвожаҳо:** баҳисобгирӣ идоракунӣ, технологияҳои иттилоотӣ, истеҳсолот, баҳисобгирӣ андоз, қарорҳои идоракунӣ, гуногунишакли моликият, ташилотҳои моликиятшон гуногун, гуногунишакли тижорат, хароҷотҳо, арзиши аслӣ, ҳисоботи муҳосибӣ.*

***Барои иқтибос:** Олимов, Д. А. Хусусиятҳои ташили баҳисобгирӣ идоракунӣ ва нақши он дар идоракунӣ ташилотҳои дорои моликиятшон гуногун / Д. А. Олимов // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – №.1(44). – Р. 171-181.*

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА В ОРГАНИЗАЦИЯХ РАЗЛИЧНОЙ ФОРМЫ СОБСТВЕННОСТИ**Олимов Д.А.**

***Аннотация.** В сегодняшнюю эпоху научно-технического прогресса, конкурентоспособности, непрерывности производства и услуг в условиях внешней и внутренней конкуренции, стремительного развития информационных технологий и глобализации многообразной системы бизнеса в условиях усложнения бизнес-процессов в управлении учреждений, организаций и предприятий различной формы собственности, возникает необходимость их изменения и координации. приносит. В статье рассматриваются вопросы управленческого учета, которые имеют большое значение в современных условиях Республики Таджикистан и направлены на реализацию четвертой национальной цели – ускоренной индустриализации страны. Как правило, в любой крупной организации или учреждении может быть два вида учета: финансовый и управленческий. Эффективность организации системы управленческого контроля обеспечивает достоверность бухгалтерской (финансовой) информации, надежность, устойчивость и сохранность активов организации, что обуславливает изучение взаимосвязи управленческого и налогового учета, а значит, способствует успешному и прибыльному ведению бизнеса. .*

Ключевые слова: управленческий учет, информационные технологии, производство, налоговый учет, управленческие решения, многообразие форм собственности, организации с различной формой собственности, многообразие видов деятельности, затраты, себестоимость, бухгалтерская отчетность.

FEATURES OF ORGANIZING MANAGEMENT ACCOUNTING IN ORGANIZATIONS OF VARIOUS FORMS OF OWNERSHIP

Olimov D.A.

Annotation. In today's era of scientific and technological progress, competitiveness, continuity of production and services in the context of external and internal competition, rapid development of information technology and globalization of a diverse business system in the context of increasingly complex business processes in the management of institutions, organizations and enterprises of various forms of ownership, there is a need to change and coordinate them. brings. The article discusses issues of management accounting, which are of great importance in the modern conditions of the Republic of Tajikistan and are aimed at implementing the fourth national goal - accelerated industrialization of the country. As a rule, in any large organization or institution there can be two types of accounting: financial and management. The effectiveness of the organization of the management control system ensures the reliability of accounting (financial) information, reliability, sustainability and safety of the organization's assets, which determines the study of the relationship between management and tax accounting, and therefore contributes to successful and profitable business.

Key words: management accounting, information technology, production, tax accounting, management decisions, diversity of ownership forms, organizations with different ownership forms, diversity of activities, costs, cost price, financial statements.

Гузориши масъала. Дар шароити имрузаи иқтисоди бозорӣ баҳисобгирии идоракунӣ дар яке аз соҳаҳои қабули қарорҳои идоракунӣ асосии муассиса ба шумор рафта, дар айни замон афзоиши рақобат дар истеҳсолот ва пешниҳоди хизматрасонӣ дар бозорҳои истеҳсолоти хориҷӣ ва ватанӣ, рушди босуръати технологияҳо ва низомҳои ҳамгирошуда, гуногуншаклии тиҷорат ва мураккаб шудани равандҳои тиҷорат дар идоракунии ташкилотҳои тиҷоратӣ боиси зарурати ислоҳот ва пешниҳоди онҳо мегардад. Мутобиқ кардани низомҳои ҳисобу китоб, назорат ва таҳлили ҳамаи звеноҳо ва истеҳсолот масъалаҳои ҳамуруза ба ҳисоб меравад, ки дар баҳисобгирии идоракунӣ оид ба қабули қарорҳои идоракунӣ, арзишмуайянкунӣ, баҳисобгирии хароҷотро омӯхта мешавад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашрияҳо. Солҳои охир таҳқиқи масъалаҳои марбут ба баҳисобгирии идоракунӣ ва асосҳои ташкили он дар таълифоти илмӣ иқтисодчиёни ватанию хориҷӣ ба ҷашм мерасад. Ҳолати ҷойдошта мубрамии баҳисобгирии идоракуниро ҳамчун ҷузъи ҷудонапазири низоми идоракунии ташкилот тасдиқ менамояд. Асосҳои ташкили хадамоти баҳисобгирии идоракунӣ дар қорҳои илмӣ иқтисодчиёни ватанӣ Раҳимов С.Х., [9] Шоймардонов С.Қ., [8] Бобиев И.А., [8] Низомов С.Ф., [11] Калемуллоев М. [10] мавриди таҳлилу омӯзиш қарор гирифтааст.

Мақсади мақола аз муайян намудани шаклу услуб ва хусусиятҳои ташкили баҳисобгирии идоракунӣ дар ташкилотҳои моликиятшон гуногун иборат мебошад.

Мухтавои асосии мавод. Масъалаҳои баҳисобгирии идоракунӣ дар замони мо торафт муҳимтар мешаванд, зеро дар шароити ташаккул ва рушди иқтисоди бозорӣ

идоракунӣ ва баҳисобгирии идоракунӣ дар ташкилотҳо нақши махсус мебозанд. Дар ташкилотҳои калон, чун қоида, ду намуди баҳисобгирии муҳосибӣ нигоҳ дошта мешавад: молиявӣ ва идоракунӣ. Аз ин рӯ, мушкилӣ аз он ба миён меояд, ки бисёре аз роҳбарон ин намуди ҳисобро ба иштибоҳ меандозанд ё онҳоро муайян мекунанд, ки ин ҳам номувофиқ аст.

Баҳисобгирии функционалӣ таҳияшудаи идоракунӣ, ки ба муҳити рақобат нигаронида шудааст, имкон медиҳад, ки равандҳои иттилоотӣ ва технологӣ муайян карда шаванд, ки ба қабули қарорҳои асоснок ва оптималии идоракунӣ нигаронида шудаанд, ки имкон медиҳанд, ки камбудҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва молиявӣ сари вақт бартараф карда шаванд.

Самаранокии назорати идоракунӣ ба кафолати иттилооти бозғатимод дар ҳисоботи муҳосибӣ (молиявӣ), эътимодноӣ, устуворӣ ва бехатарии дороиҳои ташкилот оварда мерасонад, ба мо имкон медиҳад, ки муносибати байни идоракунӣ ва баҳисобгирии андозро омӯзем ва ба ин васила ба фаъолияти муваффақ ва даромаднок мусоидат кунем. Ба ин муносибат қор карда баромадани тавсияҳои назариявӣ ва амалӣ, ки ба пурзур намудани нақш ва аҳамияти баҳисобгирии хоҷагӣ ва тақмил додани усулҳои ташкили он нигаронида шудаанд, аҳамияти калон пайдо мекунад.

Тарафдорони равиши аввал баҳисобгирии идоракуниро ҳамчун низоми ҷудонашавандаи дорои вазифаҳо, ҳадафҳо ва вазифаҳои хоси худ медонанд. Таҳлили фикру мулоҳизаҳои онҳо ба мо имкон дод, ки ба ҷунин хулоса барорем.

Баҳисобгирии идоракунӣ ба мо имкон медиҳад, ки базаи иттилоотие эҷод кунед, ки танҳо барои истифодаи дохилӣ ва инчунин барои қабули қарорҳои оптималии идоракунӣ пешбинӣ шудааст. Баъзе қоршиносони соҳаи баҳисобгирии молиявӣ (аз ҷумла Раҳимов С.Х., [9] Шоимардонов С., [8] Бобиев И., [8])

) ҷунин мешуморанд, ки баҳисобгирии идоракунӣ зернизоми баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад, бинобар ин базаи иттилоотии он бо самти амалии фаъолият алоқаманд аст. Як қатор олимони (Низомов С.Ф., [11] Калемуллоев М., [10]) баҳисобгирии идоракуниро бо низоми интегралӣ баҳисобгири алоқаманд мекунанд, ки базаи иттилоотиро барои қабули қарорҳои тактики, пешгуи ва стратеги истифода бурдан мумкин аст; Аз нуқтаи назари мо, муаллифони ин равиш мафҳуми «баҳисобгирии идоракунӣ»-ро хеле васеъ гирифта, унсурҳои функсияи онро муфассал тафсилот намедиҳанд, имкониятҳои нақши онро дар зиёд кардани ғоида муайян накардаанд.

Муносибати дуҷум маҳдудтар аст, зеро он баҳисобгирии идоракуниро як соҳаи фаъолияти медонад, ки имкон медиҳад талаботи дохилии ташкилот ҳам аз ҷиҳати захиравӣ ва ҳам аз ҷиҳати иттилоот қонеъ карда шавад [5]. Таҳлили муқоисавии маъноҳои таркибии ин таъриф, мо ҷунин мешуморем, ки бояд муносибати таркибӣ (севум), ки ба мо имкон медиҳад таваҷҷӯхро ҳам ба муҳити беруна ва ҳам дохилии мафҳуми омӯхташаванда равона созем.

Дар робита ба ин, мо метавонем бо итминон бигӯем, ки баҳисобгирии идоравӣ як низоми динамикӣ, қушода, танзимшавандаи робитаҳои дохилӣ ва беруна мебошад, ки ба базаи иттилоотии субъектҳои хоҷагидор дар сатҳҳои гуногуни сохтори ташкилӣ ва молиявии тичорат асос ёфта, ба фароҳам овардани шароити мусоидшававанда равона шудааст. қарорҳои идоракунӣ. Ин тафсир ба мо имкон медиҳад, ки хусусиятҳои асосии функционалӣ муайян карда шаванд, ки тибқи онҳо баҳисобгирии идоракуниро метавон ҳамчун раванде баррасӣ кард, ки дар асоси он муқарраротро оид ба истифодаи самаранок ва оқилонаи захираҳо барои ноил шудан ба ҳадафҳои гузошташуда оид ба ҳадди аксар расонидани даромади молиявӣ тасдиқ кардан

мумкин аст. натиҷаҳои кори ташкилоти тичоратӣ.

Мо бояд бо чунин нуқтаи назар розӣ шавем, ки баҳисобгирии идоракунии низоми мустакилест, ки дар он чараёнҳои мунтазам инкишоф ёфтанд, васеъ шудани вазифаҳо, мақсадҳо, вазифаҳо, воятаҳо ва усулҳои

ҳалли онҳо ба амал меоянд. Ба ғайр аз ин, мувофиқи ин муносибат баҳисобгирии идоракунии дар як қатор соҳаҳо бо баҳисобгирии молиявӣ зич вобаста аст. Муносибати байни баҳисобгирии идоракунии ва баҳисобгирии молиявӣ дар қадвал 1 оварда шудааст.

Қадвали 1. – Таносуби баҳисобгирии идоракунии ва баҳисобгирии молиявӣ

Давраи баррасӣ	Баҳисобгирии идоракунии	Баҳисобгирии молиявӣ
Самти фаъолият	Қарорҳо дар бораи имконияти татбиқ аз ҷониби роҳбарияти корхона бо мақсади таъмини иттилоотӣ ва таҳлилии муайян карда мешаванд.	Зарурати дархост тибқи қонунгузорӣ бо мақсади пешниҳоди маълумот ба истифодабарандагони беруна оид ба вазъи молиявӣ ва натиҷаи молиявӣ муқаррар карда мешавад.
Ҳадафҳо	Таъмини истифодабарандагони дохилӣ бо иттилоот барои қабули қарорҳо	Пешниҳоди ҳисоботҳо ба истифодабарандагони беруна барои қабули қарорҳо дар самтҳои сармоягузорӣ ва қарзии фаъолияти корхона
Состав Мушкilot	Соҳтор аз рӯи ҳадафҳои истифодаи базаи иттилоотӣ муайян карда мешавад.	Дороиҳо, ӯҳдадориҳо, сармоя
Шакли базаи иттилоотӣ	Арзиш ва ифодаи ҷисмонӣ	Ифодаи арзиш
Объектҳо	Соҳаи мушаххаси фаъолият, Мавҷудияти марказҳои масъулият, вазифаҳои идоракунии дар соҳаҳои гуногун	Умуман корхона

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Имрӯз дар амалияи дохилии истифодабарии баҳисобгирии идоракунии манбаъҳои дуҷумдараҷаи иттилоот истифода мешаванд, ки ин ба таври муайян самаранокии онро паст мекунад. Масалан, баҳисобгирии идоракунии амалан ба раванди ташкили ҷойҳои корӣ ва равандҳои истеҳсолию технологӣ таъсир намерасонад, гарчанде ки банақшагирии онҳо, ба ақидаи коршиносон, воқеан метавонад нишондиҳандаҳои самаранокиро на камтар аз 15-30% ва идоракунии фаъолияти

инноватсиониро - ба андозаи аз 20% зиёд кунад. 50-70%

Баҳисобгирии идоракунии ба истифодаи маҷмӯи воятаҳои гуногун асос ёфтааст. Аввалан, оптимизатсия қардани хароҷот зарур аст ва ин яке аз вазифаҳои аввалини воятаҳои оптимизатсия буд, аммо бо мурури замон шумораи чунин функсияҳо зиёд шуда, онҳо мураккабтар шуданд ва бо низоми идоракунии зичтар ҳамкорӣ қарданд, ки мураккаб ва васеъ қардани маҷмӯи

воситаҳое, ки барои расидан ба мақсадҳои конкретӣ имкон доданд (Ниг. ба ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. - Воситаҳои баҳисобгирии идоракунии

Доираи татбиқ	Воситаҳои баҳисобгирии идоракунии
Низоми баҳисобгирӣ	ҳисоботи фаъолияти молиявӣ иқтисодӣ, нишондиҳандаҳо ва нишондиҳандаҳои баҳисобгирии идоракунии, усулҳо, усулҳо ва усулҳои таҳлил.
Маълумот	Гардиши ҳуҷҷатҳо, харитаи бизнес – равандҳо
Низоми банақшагирӣ	Самтҳо оид ба оптимизатсияи ҳаҷми фармоиш, банақшагирии иқтидор, таҳлили фоидаоварӣ, таҳлили зараровар, буҷетсозӣ, ҳисоб кардани маблағи фарогирӣ, пардохтпазирӣ, устувории молиявӣ, таҳлили ниҳой, таҳлили молиявӣ, таҳлил ва арзёбии лоиҳаҳои сармоягузорӣ
Шӯъбаи мониторинг ва назорат	Модули огоҳкунии вақт, аудити дохилӣ, функсияи назорат аз рӯи нишондиҳандаҳои нақшавӣ ва воқеӣ, арзёбии хароҷот аз рӯи моддаҳо ва унсурҳо, манбаъҳои пайдоиши онҳо, хароҷоти ҳадди ақали камшуда, ҷадвали ҳисобҳои мутавозин, нишондиҳандаҳои ниҳой - фоида ва даромадноқӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Дар низоми баҳисобгирии идоракунии ба назорати идоракунии, ки ду фарқияти асосии байни буҷетҳо ё банақшагирии дарозмуддат дорад, ҷои муҳимро ишғол мекунад, ки баҳодиҳии нишондиҳандаҳои воқеии фаъолиятро фароҳам меорад. Хусусияти дуюм ба ба назар гирифтани масъулият асос ёфтааст, ки тавассути ташкили марказҳои мувофиқ дар он имкони дар амал истифода бурдани нишондиҳандаҳои самаранокии мақсаднок, андозагирӣ ва муқоисаи онҳо, инчунин гузаронидани расмиёти таҳлилий ва ҷораҳои ислоҳӣ имконпазир мегардад.

Аз ин рӯ, назорати идоракунииро метавон ҳамчун маҷмӯи сохторҳои ташкилӣ ва таҳлилий, қоидаҳо ва расмиёти методологӣ баррасӣ кард, ки аз ҷониби роҳбарияти ташкилоти тижоратӣ барои ноил шудан ба самаранокӣ дар фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ нигаронида шудааст.

Назорати идоракунииро низ аз нуқтаи назари самарабахшии татбиқи он дида баромадан лозим аст. Самаранокии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ метавонад аз рӯи

сатҳҳои ноил шудан ба нишондиҳандаҳои арзёбӣ карда шавад, ки бақайдгирии беҳато ва коркарди амалиёти молиявӣ иқтисодии ташкилоти тижоратӣ, аз ҷумла:

- мавҷудият: инъикоси амалиётҳои воқеан мавҷудбуда;

- пуррагӣ: инъикоси тамоми маҷмӯи амалиёти воқеӣ;

- дурустӣ: барои ҳамаи амалиётҳои ҳисобҳои дуруст гузаронида шуданд;

- инъикос дар суратҳисобҳо: барои ҳамаи амалиётҳои дар суратҳисобҳои дахлдори муҳосибӣ дуруст сабт кардан лозим аст;

- базаи вақт: барои ҳамаи амалиётҳои бояд ба давраи ҳисоботи дахлдор ишораи вақт гузаронида шавад;

- мавҷудияти пешниҳод ва ифшои маълумот дар ҳисобот: ҳама маълумот бояд бо риояи талаботи муқарраршуда оид ба тартиб ва ҳаҷми ифшои иттилоот ҷамъбаст ва умумӣ карда шаванд;

- эътимоднокии ҳисоботи молиявӣ ва мутобиқати фаъолият ба қонунгузориҳои ҷорӣ.

Дар ин тафсирҳо кӯшиши ба низом даровардани ҷабҳаҳо ва шаклҳои гуногуни баҳисобгирӣ ва назорати идоракунии дар асоси муқаррароти методологии равиши низом сурат мегирад, ки имкон медиҳад ба ҳадафҳои фаъолияти ташкилот оид ба самаранокии амалиёти иқтисодӣ ва эътимоднокии ҳисоботи молиявӣ.

Мониторинги сатҳи баҳисобгирии идоракунии ва назорати танзими ҳукуқӣ нишон дод, ки то имрӯз дар ин масъала равишҳои ягона вучуд надоранд. Ақидаи умумии ҳам олимони ва ҳам таҷрибакорон зарурати ба сифати асос истифода бурдани санадҳои меъёрии ҳукуқӣ дар соҳаи баҳисобгирӣ мебошад [12]. Таснифи санадҳои меъёрии ҳукуқӣ мумкин аст, Таснифи санадҳои меъёрии ҳукуқиро метавон чунин гуруҳбанди намуд:

- Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- санадҳои меъёрии дахлдор;
- қарорҳои Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон;
- низомномаи вазорату идораҳо;
- санадҳои меъёрии мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва идоракунии субъектҳои ҷумҳурӣ;
- санадҳои меъёрии маҳаллии ташкилотҳои давлати ва ғайридавлатии шаклҳои гуногуни моликият.

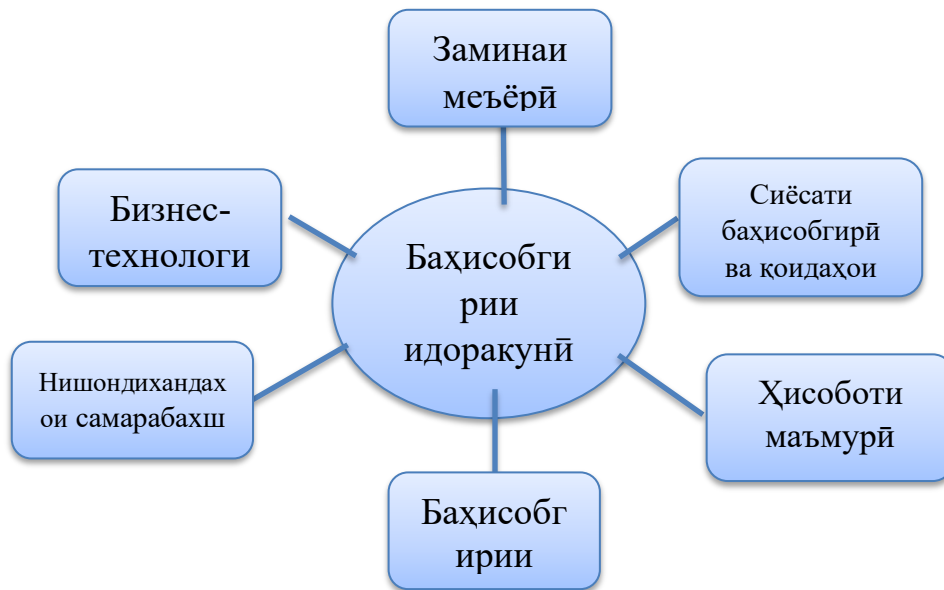
Таҳқиқоти минбаъдаи баҳисобгирии идоракунии ва назорат имкон дод, ки тамоюлҳои ҷорӣ ва самтҳои ояндадори рушди онҳо дар ташкилотҳои тичоратӣ дар Тоҷикистон ва хориҷа муайян карда шаванд. Яке аз тамоюлҳо истифодаи низоми муттаҳидшудаи баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳлилий ва дар заминаи он ташаккул додани иттилооти дахлдори идоракунии мебошад. Намунаи назаррас дар айни замон бартарияти моделҳои анъанавӣ ва низомҳои баҳисобгирии концептуалии идоракунии мебошад, ки ба эҳтиёҷоти иттилоотии

корбарони дохилӣ нигаронида шудаанд. Тамоюлҳо, аз қабili истифодаи имкониятҳои, ки барои ба СБҲМ наздик кардани баҳисобгирии идоракунии дар асоси афзалиятҳои мавҷуда нигаронида шудаанд, низ ҷаҳорҷӯбаи равшан пайдо мекунад; истифодаи равандҳои бучетӣ ва имкониятҳои автоматикунонӣ дар концепсияи баҳисобгирии идоракунии; ташаккули низоми назорати дохилӣ ва аудит дар асоси самти ба таваккал нигаронидашуда бо истифода аз унсурҳои бучетӣ; таҳияи тавсияҳои методологии вобаста ба арзёбии самаранокӣ ва муносиби низоми назорати дохилӣ дар асоси нишондиҳандаҳои миқдорӣ ва сифатӣ, зеро шумо метавонед танҳо он чизеро, ки чен кардан мумкин аст, идора кунед. Ва барои самаранок идора кардан, он чизеро, ки чен карда мешавад, назорат кардан лозим аст. [8].

Барои бомуваффақият омода кардани иттилоот барои қабули қарорҳои оптималии идоракунии, аз нуқтаи назари таснифоти хароҷот ва самти роҳбарон ба низоми ихтилофҳо, истифодаи як қатор қоидаҳои асосии баҳисобгирии идоракунии зарур аст: 1) самаранокии усул ва усули кам кардани хароҷот, яъне. тамаркуз ба қоидаи «хароҷот-фоида»; 2) тафсилоти хароҷотро барои мақсадҳои гуногуни фаъолияти ташкилоти тичорати анҷом диҳад.

Қоидаи асосӣ ҳангоми интихоби вариантҳои алтернативӣ бартарии фоида аз хароҷот мебошад [2]. Аз ин рӯ, ин мавқеъ аз маҷмӯи меъёрҳои ҳангоми интихоби беҳтарин қарори идоракунии мавқеи асосист.

Тавре маълум аст, дар асоси баҳисобгирии идоракунии низоми идоракунии фоида тавассути идоракунии хароҷот сохта мешавад, зеро таснифоти оқилонаи равандҳо ва технологияҳо дар низоми баҳисобгирии идоракунии имкон медиҳад, ки методологияи дурусти ҳисобкунии хароҷот истифода шавад [13].

Расми 1. – Унсурҳои низоми баҳисобгирии идоракуний.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Дар расми 1 равшан нишон медиҳад, ки асоси баҳисобгирии идоракуниро самтҳои муайян ташкил медиҳанд, ки дар асоси онҳо барои гузоштани вазифаи идоракуний маълумоти мушаххас ҷамъоварӣ карда мешаванд. Аммо ба ҳар ҳол, ҳангоми ҳалли ҳама гуна мушкилот аҳамияти омили рафтори инсониро ба роҳ мондан лозим аст [7]. Низоми баҳисобгирии идоракуний якҷоя ду вазифаро иҷро мекунад: 1) ба роҳбарон дар қабули қарорҳои дуруст кӯмак мерасонад; 2) рафтори кормандони корхонаро барои ноил шудан ба натиҷаҳои ниҳии мусбати ташкилоти тичоратӣ ҳавасманд мегардонад.

Маҳз ҳавасмандгардонии кадрҳо ба таълим ҳангоми татбиқи низоми баҳисобгирии идоракуний масъалаи муҳим хоҳад буд, зеро маҳз онҳо ба навоарӣ муқобилат мекунанд ва наметавонанд низоми дигари технологияи равандҳои корро омӯзанд.

Ҳамин тариқ, аҳамияти баҳисобгирии идоракуний дар муайян кардан, пешгирӣ ва ҳалли саривақтии мушкилот дар соҳаи функционалии корхона, то ҳолатҳои фавқулодда мебошад. Ҳангоми татбиқи

вазифаҳои баҳисобгирии идоракуний нишондиҳандаҳои таҳлилшуда бо стандартҳои мавҷуда муқоиса карда шуда, баъдан ислоҳ карда мешаванд ва мавриди омӯзиши муфассал қарор мегиранд.

Илм ва амалия собит кардааст, ки асоси функционалӣ ва мантиқии равандҳои идоракуний ба ҳуди раванди истехсолот ва унсурҳои таркибии он таъсири мустақим дорад ва ин ҳамкорӣ дигаргуниҳои сифатиро талаб мекунад, ки боиси ҷустуҷӯи шакли усулҳои мегардад, ки ба кам кардани хароҷот мусоидат мекунанд. Дар робита ба ин, яке аз равишҳои оптималӣ қабул карда шуд, ки равандҳои асосии тичоратиеро, ки арзиши маҳсулоти ниҳиро барои истеъмолкунанда ташкил медиҳанд, муфассал тавсиф мекунанд. Дар соҳаи пайваست кардани равандҳои асосӣ бо вазифаҳои мувофиқ ба технологияҳои иттилоотӣ, ки бевосита бо сохтани таъминоти самаранок ва пурраи иттилоотии низоми идоракуний алоқаманданд, нақши калон доранд. Яъне истифодаи муштараки равишҳои функционалӣ ва равандӣ вучуд дорад. Чунин муносибат на ҳамеша натиҷаи мусбӣ дорад.

Низоми истифодаи якҷояи равишҳои функционали ва процессӣ пурра кор карда нашудааст, бинобар ин, ҳарчанд барои корхона зарур бошад ҳам, татбиқи қардан мумкин нест. Интиқол ва додани ваколатҳои идоракунии дар низоми истифодаи маҷмӯи равишҳои функционалӣ ва раванди идоракунӣ корхона яке аз ҷузъҳои асосии муносибати байниҳамдигарӣ мебошад. Муқоиса қардани ин равишҳо бо ҳамдигар хеле шубҳанок аст, зеро далели таъсири мусбати пуррагии мутақобила ва ҳамгироии онҳо, ки ба шумо имкон медиҳад, ки низоми муассири идоракунӣ корхона, яъне ба вучуд овардани муносибатҳои оптималии байни равандҳои тижоратӣ ва таъминоти он имконпазир гардад, ба ҳама маълум аст, ки вазифаҳои конкретие, ки ба ноил шудан ба мақсадҳои муайян нигаронида шудаанд.

Нақш ва аҳамияти баҳисобгирии идоракунии инчунин аз он иборат аст, ки бо кӯмаки он дар сурати интихоби раванди оптималии идоракунии, бо назардошти хусусиятҳои фаъолияти корхона, дастгирии иттилоотӣ имконпазир мегардад.

Доираи фаъолияти баҳисобгирии муносири идоракунии инчунин равандҳои танзими ҳама намуди хавфҳоро дар бар мегирад. Вай ба таъминоти иттилоотӣ, танзими фаъолияти молиявӣ тавассути нишондиҳандаҳо ва нишондиҳандаҳои асосӣ машғул аст, инчунин стратегия ва тактикаро дар соҳаи банақшагирии корхона амалӣ менамояд, қори системаи идоракунӣ сифатро назорат мекунад.

Низоми баҳисобгирии идоракунии ба менеҷмент ёрии мушаххаси мақсаднок мерасонад ва ба саволҳои муҳимтарин ҷавоб медиҳад:

- 1) Ташкилот дар кадом марҳилаи рушди устувор қарор дорад?
- 2) Ҳадафҳои муҳимтарини рушди минбаъда кадомҳоянд?
- 3) Кадом маҷмӯи амалҳо барои зудтар амалӣ шудани ҳадафҳои пешбинишуда мусоидат мекунад?

Илова бар ин, вазифаҳои баҳисобгирии идоракунии огоҳии роҳбариятро

дар бораи ҳолатҳои мушкилие, ки дар корхона вучуд доранд, дар бар мегирад. Дар сурате, ки ба мақсадҳои муайяншуда, масалан, дар соҳаи ташкили истеҳсолоти ноил нашаванд, проблемаҳо ба миён меоянд. Мушкilot дар сатҳҳои гуногуни идоракунии - ҳам дар сатҳҳои миёна ва ҳам дар поён, дар шӯъбаҳои гуногун ва хидматҳои функционалӣ ба вучуд омада метавонанд.

Мутахассисони соҳаи баҳисобгирии идоракунии бояд пеш аз ҳама бо ҷараёнҳои ба ҳам мувофиқ қунондани ду масъалаи асосӣ — таъмини устувории қори корхона ҳангоми ноил шудан ба мақсадҳои самарабахш машғул шаванд. Таъмини устуворӣ бояд бо тафтиши доимии фаъолиятҳо дар ҳудуди қабулшуда ё маҳдудиятҳои мавҷуда алоқаманд бошад [10]. Ғайр аз он, маҳдудиятҳои муқарраршуда ба сиёсати бучетии корхона, системаи сарҳадмандӣ ва ҳавасмандкунии қорамдон ва қигар маҳдудиятҳои аз қониби корхона қабулшуда алоқаманданд. Яъне, риояи мақсадҳои гузошташуда дар самти рушди минбаъдаи устувори корхона маҳдудияти доимии баҳисобгирии идоракунӣ тақозо мекунад, то ки тамоми қанбаҳои пешқадамро қидан ва пайқирӣ қардан мумкин бошад.

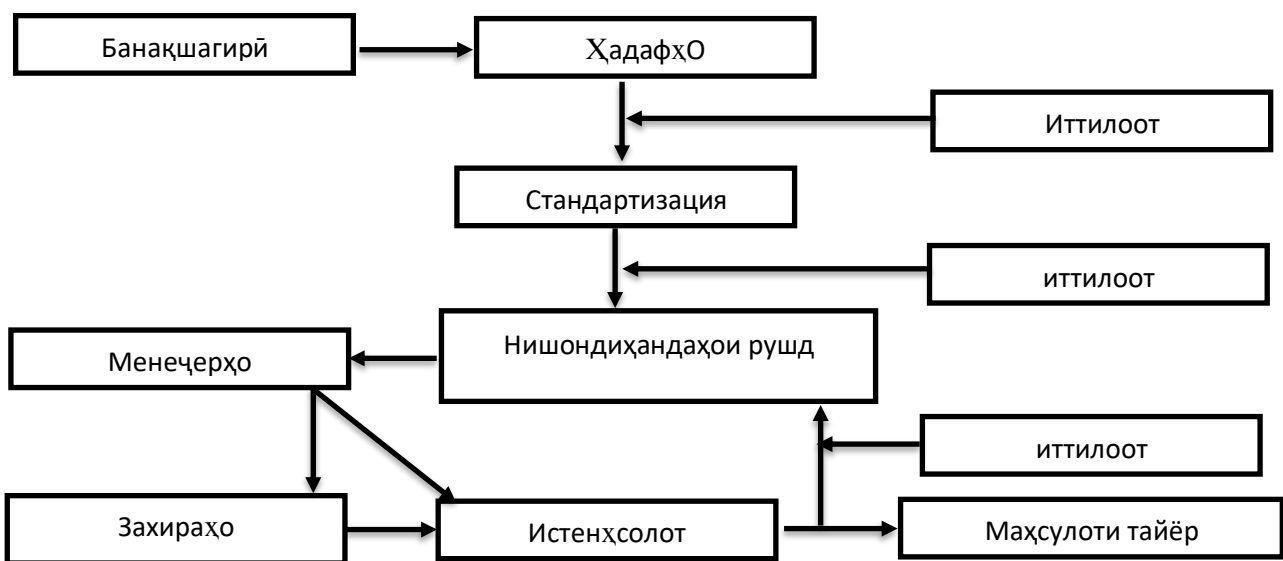
Натиҷаҳои ба дастмадаи қори корхона бояд назорат ва бо меъёрҳои, ки дар марҳилаи банақшақирӣ муқаррар қарда шудаанд, муқоиса қарда шаванд. Ба ин маъно, низоми баҳисобгирии идоракунии, ки дар расми 2 оварда шудааст. 2, метавонад ҳамчун як намуди функсияи идоракунии қойқир қарда шавад, ки вазифаи асосии он қораҳои ислоҳӣ дар ҳолати мутобиқат нақардани маҳсулоти тайёр ба стандарти додашуда мебошад. Вазъият амалҳои муайянқеро талаб мекунад, ки ба соҳаи захираҳо ё ҳуди раванди истеҳсолоти нигаронида шудаанд.

Чунин низомро, ки дар он маҳсулоти тайёр ба базаи захираҳои пешбинишаванда ё фаъолияти истеҳсолӣ таъсир мерасонад, метавонад ҳамчун низоми бозғашт муайян қарда шавад. Яъне, чунин фикру мулоҳизаҳо, воқеан, муҳимтарин қузьи раванди идоракунӣ ҳар як корхона аст, ки қидуни он

низомии баҳисобгирии идоравӣ вучуд дошта наметавонад. Алоқа маълумоти оперативиро дар бораи равандҳое, ки дар фаъолияти корхона ба амал меоянд, маълумот медиҳад, ки дар асоси онҳо қарорҳои дахлдори идоракунӣ қабул кардан мумкин аст.

Бинобар ин дар шароити ҷаҳонишавии системаҳои иқтисодӣ, кушодии бозорҳои молиявӣ ва истеъмолий, гузариш ба иқтисоди ҷаҳонӣ, ки мутобикшавии ғавриро металабад, ғаврияти ҳисоботи дохилиидоракунӣ яке аз хусусияти асосии он ба ҳисоб хоҳад рафт. [7.с.104]

Дар баҳисобгирии идоракунӣ ба назар чунин менамояд, ки стандартҳо аз мақсади гузошташуда бармеоянд: ё худ мақсад аллакай стандарт аст, ё нишондиҳанда барои самти мушаххас аз руи мақсади гузошташуда муайян карда мешавад. Баъзан стандартро дар асоси таҳлил ё коршинос муайян кардан мумкин аст. Аммо аз руи стандарти умумии талаботи умумии муқаррар карда шуда, принципҳои сохтан ва татбиқ намудани низомии баҳисобгирии идоракунӣ муайян карда мешаванд.

Расми 2. – Нақшаи робитаҳои мутақобилаи фаъолияти идоракунӣ дар шакли баҳисобгирии идоравӣ

Сарчашма: Таҳияи муаллиф.

Баҳисобгирии идоракунӣ инчунин метавонад ҳамчун вазифаи хидматрасонӣ ба раванди идоракунӣ ва вазифаҳои асосии он амал кунад. Дар ин ҳолат, назорат ва ба истилоҳ мониторинги бисёрҷанба зарур аст, зеро он бояд вазифаҳои ҳам идоракунӣ ва ҳам баҳисобгирии идоракуниро пайгирӣ кунад. Ин амали мутақобила муайян кардани вазифаҳо ва вазифаҳоро барои ҳар як ҳолатҳои сершумор дар бар мегирад, аммо мониторинги бисёрҷанба дар салоҳияти мутахассисони баҳисобгирии идоракунӣ боқӣ мемонад ва раванди қабули қарорҳои идоракунӣ ва тафсири натиҷаҳои

бадастомада дар салоҳияти менеҷерҳо мебошад.

Гуфтаҳои дар боло ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки чорӣ намудани низомии баҳисобгирии идоракунӣ ба афзудани имкониятҳои соҳаи идоракунӣ корхона ёри мерасонад.

Як қатор олимони ва мутахассисони ватанӣ ва хориҷӣ кӯшиш мекунанд, ки идоракунӣ стратегӣ ва шӯъбаи маркетингро дар асоси умумияти вазифаҳои муайян кунанд ва ба ин васила қайд кунанд, ки дар фаъолияти корхона чӣ камбудӣҳо ба амал меоянд ва чӣ гуна қарорҳои нодурусти идоракунӣ вобаста ба пешбурд аз маҳсулоти

тайёр ба вучуд меояд. Аҳамияти баҳисобгирии идоракуни низ дар ҳамин сатҳ зоҳир мешавад, зеро он бо назардошти хусусиятҳои истеҳсолӣ ва технологии корхона, хусусиятҳои бозори фурӯш, стратегияҳои пешбурд, яъне муҳити беруна ва дохилии корхона, кумаки бевосита ба координатсиям натиҷаҳои пешбинишуда, ба амал баровардани мақсадҳои перспективӣ ва самаранг тараккиёт.

Аммо дар давраи ҳозираи рушди системаҳои иттилоотиву компютерӣ ва дастрасии зудӣ миқдори зиёди истифодабарандагон ба пойгоҳи далелҳое, ки дар сервери ягона гузошта шудаанд, раванди ташаккули ҳисоботи ғаврии идоракуни (мунтазам ё бо дархости менеҷер) таҷрибаи стандартии корпоративӣ ба ҳисоб мераваду бас.[7.с.104]

Дар хотима қайд кардан зарур аст, ки мақсади истифодаи баҳисобгирии идоракуни таъмини ҳамохангсозии ғаволияти корхона

мебошад. Нақши низоми баҳисобгирии идоракуни дар ҳар як корхона новобаста аз шакли моликиятшон хеле калон аст. Татбиқи ин низом барои роҳбар, менеҷерҳо ва тамоми кормандон зарур аст, зеро аҳамияти дуруст ба роҳ мондани баҳисобгирии идоракуни иттилоотеро фароҳам меорад, ки барои зиёд кардани таваҷҷӯҳ ва афзалият додани иҷрои вазифаҳои ташкилот, ки ба банақшагирӣ ва пешгӯии ғаволияти ояндаи он нигаронида шудаанд, заруранд. Таҳия ва татбиқи қарорҳои муассири идоракуни ҳамчун як шарт асосии рақобатпазирии ширкат дар бозор ва татбиқи сиёсати дақиқ ташаккулефтаи кадрҳо хизмат мекунад.

Натиҷаҳои ҷорӣ намудани низоми баҳисобгирии идоракуни аз ҳамаи интизориҳо зиёд мешавад, зеро барои арзёбии дурнамои имкониятҳои пайдошаванда иттилооти таҳлилий тавлид намуда, механизмҳои зарурии мониторинги иҷрои қарорҳои қабулшударо фароҳам меорад.

Адабиёт

1. Алборов Р.А., Ливенская Г.Н. Управленческий учёт затрат по центрам ответственности в производственных организациях: монография. Ижевск: Изд-во «Удмуртский ун-т», 2013. 108 с.
2. Астраханцева Е.А. Кризисы и экономическая безопасность в учётно-аналитическом обес-печении предприятия // Materials of the International scientific and practical conference «SCIENCE AND EDUCATION – 2014». С. 44-47.
3. Башкатов В.В., Башкатова В.С., Барсегян А.А. Сущность предпринимательского риска и показатели, необходимые для его оценки // Политематический сетевой электронный научный журнал Кубанского государственного аграрного университета. 2014. №100(06). С. 1-19.
4. Вахрушина М.А., Пашкова Л.В. Бюджетирование в системе управленческого учёта малого бизнеса: методика и организация постановки: монография. М.: НИЦ Инфра-М, 2015. 114с.
5. Вахрушина М.А. Конвергенция информационных ресурсов учётных подсистем: управлен-ческий аспект // Экономика. Бизнес. Банки. 2013. №2(3). С. 7-15.
6. Олимов, Д. А. Истифодаи нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ мувофиқи СБҲМ дар ширкатҳои сохтмонӣ / Д. А. Олимов, П. Х. Бобомуродов, С. Р. Раҷабов // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – №. 3(37). – Р. 241-250.
7. Олимов, Д. А. Нақши ҳисоботи идоракуни дар низоми идоракунии корхонаҳо / Д. А. Олимов, П. Х. Бобомуродов, С. Р. Раҷабов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 2.1(41). – Р. 102-107.

8. Шоймардонов С.Қ., Бобиев И.А. Баҳисобгирии идоракунӣ: васоити таълимӣ барои мактабҳои олий / Шоймардонов С.Қ., Орзуев П.Қ., Барфиев Қ.Х., Бобиев И.А. – Душанбе: “Ирфон”. - 2017. – 468 с

9. Раҳимов С.Х., Баҳисобгирии муҳосибӣ ва аудит: тасоити таълимӣ барои мактабҳои олий / С.Х., Раҳимов С.Х.- Душанбе, Ирфон 2011с.- 272с. 268с

10. Калемуллоев, М. В. Чанбаҳои назариявии баҳисобгирии идоракунӣ / М. В. Калемуллоев, М.М. Файзализода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 4. – С. 5-12.

11. Низомов, С.Ф. Ташкили баҳисобгирӣ ва таҳияи ҳисоботи молиявӣ дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) / С.Ф. Низомов, П.Х. Бобомуродов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – №. 8. – Р. 133-140.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Олимов Дилшод Абдулхайрович - н.н.н., дотсенти кафедраи баҳисобгирии муҳосибии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14. [Телефон:](tel:900826161) 900826161

Информация об авторе:

Олимов Дилшод Абдулхайрович - кандидат экономических наук, доцент кафедры бухгалтерского учета Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: 900826161

About the author:

Olimov Dilshod Abdulkhairovich - candidate of economic sciences, associate professor of the accounting department of the Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14. Phone: 900826161

УДК 338.48

РОЛЬ ГОСУДАРСТВА В СТИМУЛИРОВАНИИ РАЗВИТИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА**Ёров Дж.Н.****Сохибов А.Н.**

***Аннотация.** В статье рассматривается роль государства в стимулировании и развитии экологического туризма в современных условиях экономики. Также представлены механизмы государственной поддержки, которые играют ключевую роль в создании условий для устойчивого развития туристической отрасли, и способствуют развитию экономики, созданию рабочих мест, а также, охране природного и культурного наследия страны. К важнейшим инициативам правительства относятся улучшение туристической инфраструктуры, модернизация аэропортов и транспортных терминалов, развитие дорожно-транспортной сети, организация современной гостинично-ресторанной системы.*

Исследования показывают, что Правительство Республики Таджикистан активно поддерживает экотуризм посредством программ развития национальных парков, экологических маршрутов и агротуризма, которые способствуют сохранению биоразнообразия и рациональному использованию природных ресурсов. Правовые и институциональные меры, направленные на улучшение финансовых услуг и внедрение современных технологий, также играют важную роль в привлечении инвестиций в туристический сектор.

***Ключевые слова:** туристические зоны, природное наследие, экономические выгоды, туристический потенциал, защита природных ресурсов, экологическая устойчивость, экотуризм, рекреационные ресурсы.*

***Для цитирования:** Ёров, Дж. Н. Роль государства в стимулировании развития экологического туризма / Дж. Н. Ёров, А. Н. Сохибов // Финансово-экономический вестник. – 2025. – № 1(44). – С. 182-191.*

НАҚШИ ДАВЛАТ ДАР ҲАВАСМАНДГАРДОНИИ РУШДИ ТУРИЗМИ ИҚТИСОДИ ВА ЭКОЛОГӢ ДАР ШАРОИТИ БОЗОР**Ёров Ҷ.Н.****Сохибов А.Н.**

***Аннотатсия.** Дар мақола нақши давлат дар ҳавасмандгардонӣ ва рушди сайёҳии иқтисодӣ ва экологӣ дар шароити бозори Ҷумҳурии Тоҷикистон назаррас ва гуногунҷанба арзёбӣ шудааст. Ҷадвали дастгирии давлатӣ низ пешниҳод шудааст, ки дар фароҳам овардани шароит барои рушди устувори соҳаи сайёҳӣ нақши калидӣ дошта, ба рушди иқтисодӣ, таъсиси ҷойҳои корӣ ва ҳифзи мероси табиӣ фарҳангии кишвар мусоидат мекунад. Тақмили инфрасохтори сайёҳӣ, таҷдиди фурудгоҳҳо ва терминалҳои нақлиётӣ, рушди шабакаи нақлиёти автомобилӣ, ташикили системаи муосири меҳмонхона ва тарабхонаҳо аз ҷама муҳими ҳукумат мебошад.*

Илова бар ин, давлат аз тариқи барномаҳои рушди бозҳои миллӣ, масирҳои экологӣ ва агротуризм, ки ба ҳифзи гуногунии биологӣ ва истифодаи оқилонаи захираҳои табиӣ мусоидат мекунад, ба экотуризм фаъолони дастгирӣ мекунад. Тадбирҳои ҳуқуқӣ ва

институтсионалии беҳтар намудани хизматрасониҳои молиявӣ ва ҷорӣ намудани технологияҳои муосир низ дар ҷалби сармоя ба соҳаи сайёҳӣ нақши муҳим доранд.

Ҳамин тариқ, бархӯрди ҷамъонибаи ҳукумат, ки ҷанбаҳои иқтисодӣ, экологӣ ва иҷтимоӣ дар бар мегирад, рушди устувори сайёҳӣ дар Тоҷикистон, баланд бардоштани неқӯаҳолии аҳоли ва ҳифзи мероси табиӣ фарҳангиро барои наслҳои оянда таъмин менамояд.

Калидвожаҳо: минтақаҳои сайёҳӣ, мероси табиӣ, манфиатҳои иқтисодӣ, иқтисоди туристӣ, ҳифзи захираҳои табиӣ, устувори экологӣ, экотуризм, захираҳои рекреатсионӣ.

THE ROLE OF THE STATE IN STIMULATING THE DEVELOPMENT OF ECONOMIC AND ECOLOGICAL TOURISM IN A MARKET ECONOMY

Yorov J.N.

Sokhibov A.N.

Abstract. In the article, the role of the state in stimulating and developing economic and ecological tourism in the market conditions of the Republic of Tajikistan is considered significant and diverse. A table of government support was also presented, which plays a key role in creating conditions for the sustainable development of the tourism industry, contributes to economic development, job creation, and protection of natural and cultural heritage. countries. The government's most important initiatives include improving tourism infrastructure, modernizing airports and transport terminals, developing the road transport network, and organizing a modern hotel and restaurant system.

In addition, the state actively supports ecotourism through programs for the development of national parks, eco-routes and agritourism, which contribute to the conservation of biodiversity and the rational use of natural resources. Legal and institutional measures aimed at improving financial services and introducing modern technologies also play an important role in attracting investment in the tourism sector.

Thus, the government's comprehensive approach, integrating economic, environmental and social aspects, ensures the sustainable development of tourism in Tajikistan, improving the well-being of the population and protecting natural and cultural heritage for future generations.

Key words: Tourist areas, natural heritage, economic benefits, tourism potential, protection of natural resources, environmental sustainability, ecotourism, recreational resources.

В современных условиях мировой экономики, где наряду с такими отраслями как машиностроение и нефтяная промышленность туризм является одним из быстроразвивающихся отраслей. В зависимости от ухудшения экологической стабильности во многих развитых странах мира, быстрыми темпами развивается экотуризм, то есть потребность в отдыхе в экологически чистых территориях

увеличивается, и те страны, которые богаты такими ресурсами, превращаются в страны принимающих экотуристов.

Возникает вопрос - Что из себя представляет экотуризм? Идею «экотуризма» предложили мексиканские исследователи. Этот вид туризма оказывает существенное влияние на перераспределение финансовых потоков между странами с разным уровнем доходов, а также на управление различиями в

качестве и количестве природных ресурсов как в развитых, так и в развивающихся регионах. Этот процесс, известный как «эффект скученности», помогает сократить разрыв между богатыми и бедными странами.

Экотуризм включает в себя различные формы туристической деятельности, такие как агротуризм, горный и рекреационный туризм, а также оздоровительные программы, культурные экскурсии, этно-экологический и зелёный туризм, и другие направления. Экотуризм как самостоятельный сектор развился в конце 1980-х годов и сумел завоевать популярность в 1990-е годы. В настоящее время это один из самых быстрорастущих отраслей туристической индустрии, демонстрирующая ежегодный рост на уровне 10-15%. [1]

В рамках поддержки развития туризма в Таджикистане, приоритетным направлением считается экологический туризм, и поэтому государственная политика поддержки туризма направлена именно на экотуризм.

Цены на экотуризм обычно выше, чем на традиционные туры, достигая в среднем 200-300 долларов на человека в день. В современных условиях социальной и экономической реальности экотуризм становится важной частью «экономики впечатлений». Ежегодно количество людей, выбирающих этот вид отдыха, увеличивается в среднем на несколько процентов.

За последние годы было совершено около 1,5 миллиардов международных поездок по туристическим направлениям, что

составляет примерно 10% мирового ВВП. Экотуризм занимает почти четверть всего туристического рынка, достигая 25%.

По данным исследования TripAdvisor, 30% путешественников во всем мире считают себя эко-путешественниками. Однако почти 70% из них намерены в следующем году сосредоточиться на «экологически устойчивых формах путешествий». [2]

Одним из основных направлений развития туризма является экологический туризм, который во многом зависит от ряда экологических факторов, специфичных для страны или её регионов. Эти факторы включают как природные особенности, так и техногенные элементы, которые не являются традиционными ресурсами для производства, потребления или источниками энергии. Основными факторами, влияющими на развитие экотуризма, являются чистота водоёмов, уровень лесов, разнообразие растений, а также гидрологические условия, опасность оползней, типы почв, топография, климатические характеристики, такие как скорость ветра и температура, сейсмическая активность региона, уровень загрязнения атмосферного воздуха, а также антропогенное воздействие, включая шумовое и радиационное. Таким образом, экотуризм зависит от сочетания природных и социальных аспектов, определяющих его устойчивость и привлекательность для туристов. Экологический туризм, как и другие направления туризма, зависят от следующих ключевых принципов, которые показаны ниже.

Основные принципы экологического туризма

Источник: Создано автором на основе обзора литературы.

Эти принципы подчеркивают важность устойчивого туризма, которая учитывает как экологические, так и культурные элементы, принося при этом экономические выгоды местным сообществам.

В последние годы в Таджикистане наблюдается значительное развитие экотуризма, основанного на его выдающихся природных условиях и богатом культурном наследии. Экотуризм имеет здесь большой потенциал благодаря уникальным природным и культурным ресурсам. Страна полна горными озёрами, величественных гор и обширных зелёных зон, которые создают благоприятные условия для такого вида отдыха. Национальные парки, такие как Таджикский национальный парк и Фанские горы, предоставляют туристам возможности для наблюдения за дикой природой, пеших прогулок и изучения природы. Эти территории не только привлекают туристов, но и активно способствуют сохранению биоразнообразия и защите природных экосистем.

Для эффективного развития экологического туризма в Таджикистане необходимо применять многофакторный подход, который включает модернизацию инфраструктуры, подготовку кадров,

продвижение уникальных туристических брендов страны и активное взаимодействие между государственными и частными структурами. Такой системный подход способствует устойчивому развитию туристической отрасли, сохранению как природных, так и культурных ценностей, а также улучшению экономического положения государства. [5].

Правительство Республики Таджикистан учитывает значительный экономический вклад туристической отрасли и, как и другие страны, активно способствует её развитию. Современные технологические достижения, особенно в области информационных и коммуникационных технологий, значительно облегчили и расширили доступ к различным туристическим направлениям, включая экотуризм.

Увеличение количества иностранных туристов и их расходов открывает новые горизонты для путешествий. Экотуризм становится одним из наиболее быстро развивающихся секторов экономики. Несмотря на обилие природных ресурсов в Таджикистане, для успешного воздействия на туристическую отрасль необходимо учитывать не только наличие транспорта и создание правовой инфраструктуры, но и

множество других ключевых факторов. Хорошее управление, инновации, взаимная координация между государственным и частным секторами, а также способность конкурировать на международном уровне играют важную роль.

В рамках Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года и Стратегии развития туризма на период до 2030-го года, определены основные задачи по достижению стратегических целей. В число этих задач

входит создание эффективного механизма регулирования и поддержки туристической отрасли, разработка маркетинговой стратегии, укрепление международного сотрудничества, улучшение инвестиционной среды, развитие человеческих ресурсов.

Кроме того, особое внимание уделяется улучшению туристической инфраструктуры и повышению международной репутации страны. Основные функции и их краткое описание представлены в таблице ниже.

Таблица 1. - Основные задачи и описания стратегий государственного регулирования и поддержки туризма

Задача	Описание
Создание эффективного механизма государственного регулирования и поддержки туризма	Установление правил и норм для регулирования туристической деятельности, предоставление поддержки государством.
Формирование маркетинговой стратегии по составлению и дальнейшему развитию национальных туристических продуктов на внутреннем и внешнем рынках	Разработка и продвижение туристических продуктов для привлечения туристов на внутреннем и международном уровнях.
Развитие международного сотрудничества	Установление и укрепление связей с международными туристическими организациями и другими странами.
Установление диалога и партнёрства между государством и частным сектором в области туризма	Создание платформы для взаимодействия между государственными и частными туристическими организациями.
Установление эффективного сотрудничества с туристическими компаниями, гостиницами, санаториями и другими органами, связанными с туристической деятельностью и туристами	Формирование рабочих отношений и сотрудничества с различными участниками туристического рынка.
Укрепление инвестиционного климата в сфере туризма	Создание благоприятных условий для привлечения инвестиций в туристическую отрасль.
Развитие сотрудничества со средствами массовой информации	Укрепление связей со СМИ для продвижения туристического потенциала страны.
Развитие туристической инфраструктуры	Строительство и улучшение инфраструктуры для обеспечения

	качественного туристического опыта.
Расширение сотрудничества с партнёрами по развитию	Укрепление связей с международными и национальными партнёрами для совместного развития туристической отрасли.
Укрепление человеческих ресурсов	Создание учебного центра по обслуживанию и туризму для повышения квалификации кадров.
Организация туристической индустрии, конкурентоспособной в обеспечении занятости населения и устойчивого развития	Обеспечение условий для создания рабочих мест и устойчивого развития через туризм.
Повышение туристического потенциала	Разработка и внедрение мер для увеличения привлекательности страны как туристического направления.
Формирование имиджа привлекательной туристической страны	Работа над созданием положительного имиджа страны на международной арене.
Развитие системы информационной и консультативной поддержки туристических организаций	Создание системы для предоставления информации и консультаций туристическим организациям.
Совершенствование статистики	Улучшение методов сбора и анализа статистических данных в сфере туризма

Источник: Составлено автором на основе литературы.

К 2030 году Республика Таджикистан станет широко признанной страной устойчивого туризма как на региональном, так и на глобальном уровне. Туризм значительно повлияет на валовой внутренний продукт и станет ключевым источником рабочих мест как в городах, так и в удалённых районах. Бурное развитие инфраструктуры, включая дороги, гостиницы, курорты и туристические комплексы, будет осуществляться за счёт привлечения инвестиций и предоставления налоговых и таможенных льгот. Кроме того, улучшение транспортной и логистической сети станет катализатором роста ремёсел и предпринимательства в сельских и отдалённых зонах.

За прошедшее десятилетие Таджикистан изменил свой имидж от страны, фокусирующейся на приключенческих и эко-туристических направлениях, до важного центра исторического, культурного, оздоровительного и коммерческого туризма. Качество предоставляемых услуг достигло международных стандартов. Республика занимает высокие позиции в мировых рейтингах по вопросам безопасности и гостеприимства, в том числе по версии Всемирного совета по туризму и путешествиям. Маркетинговая стратегия активно развивает туристический бренд Таджикистана.[6]

В этом контексте, благодаря своим уникальным природным и культурным

ресурсам, Таджикистан имеет возможность внести существенный вклад в развитие экотуризма. Благодаря богатому природному наследию, включающему альпийские озёра, величественные горы и разнообразную флору и фауну, страна является привлекательным местом для экологически ориентированных туристов. Для успешного развития экологического туризма в Таджикистане необходимо совершенствовать инфраструктуру, проводить обучение специалистов, продвигать национальные

туристические бренды и активно сотрудничать между государственным и частным секторами. Такой комплексный подход обеспечит устойчивое развитие туризма, сохранение природных и культурных ресурсов, а также экономическое процветание страны. [7, с. 112-123]

Данная таблица показывает, как разные страны применяют и развивают экологический туризм для стимулирования экономического роста, создания рабочих мест и сохранения окружающей среды.

Таблица 2. - Сравнительный анализ мер и достижений в сфере туризма в разных странах

Страна	Основные меры и инициативы	Вклад в экономику	Экологические достижения
Таджикистан	Инвестиции в инфраструктуру, развитие нац. парков	Увеличение рабочих мест, рост ВВП	Сохранение биоразнообразия, экотуристические маршруты
Узбекистан	Развитие инфраструктуры туризма и сопутствующей инфраструктуры во всех регионах республики с учётом потребностей и запросов туристов.	создание рабочих мест, диверсификация экономики и ускоренное развитие регионов, повышение доходов и качества жизни населения страны.	сохранение природы и развитие индустрии
Норвегия	Инвестирование в зелёную инфраструктуру	Рост ВВП, привлечение инвестиций	Высокие стандарты экологической устойчивости
Россия	Повышение качества туристической и магистральной инфраструктуры, развитие транспортной доступности.	Значительный вклад в ВВП, рабочие места, развитие бизнеса, повышает качество жизни населения	поддержка особо охраняемых природных территорий, в первую очередь национальных парков и заповедников.
Швейцария	Развитие горного и экологического туризма	Экономический рост, новые рабочие места	Сохранение горных экосистем, экологические инициативы

Казахстан	Увеличение перечня безвизовых стран до 100. Открытие новых авианаправлений и т.д.	обеспечить приток иностранной валюты и оказывает положительное влияние на экономику	сохранению уникального природного наследия страны, развитию местных сообществ, повышению образованности и экологической осознанности, а также приносит экономическую выгоду.

Источник: Составлено автором на основе обзора литератур по сравнению с другими соседними странами.

Как показано в таблице, Таджикистан активно способствует развитию туризма, созданию рабочих мест и защите биологического разнообразия. Улучшение туристической инфраструктуры играет важную роль в повышении привлекательности страны для иностранных и отечественных туристов. Создание благоприятных условий для туризма не только способствует экономическому развитию, но и повышает качество жизни местного населения.

Подводя итог, можно заключить, что государство играет ключевую роль в стимулировании развития экологического туризма, что подтверждается на примере Таджикистана. Активная государственная политика, направленная на создание благоприятных условий для развития туризма, демонстрирует свою эффективность. Как показано в таблице, предпринимаются значительные шаги в направлении создания рабочих мест, защиты биологического разнообразия и, что особенно важно, улучшения туристической инфраструктуры.

Развитие туристической инфраструктуры является критически важным фактором, способствующим повышению привлекательности страны как для внутренних, так и для зарубежных туристов. Улучшение дорог, гостиниц,

объектов показа и других элементов туристической инфраструктуры создаёт комфортные условия для путешественников, что, в свою очередь, стимулирует спрос на туристические услуги и способствует росту отрасли.

Создание благоприятного климата для туризма не только имеет значительный экономический эффект, способствуя притоку инвестиций и увеличению доходов, но и положительно сказывается на уровне жизни местного населения. Развитие туризма, особенно экологического, предоставляет новые возможности для трудоустройства, способствует сохранению культурного наследия и повышает осведомленность населения о важности охраны природы.

Таким образом, активная государственная поддержка и грамотная политика в области туризма являются необходимыми условиями для его устойчивого развития. Усилия Таджикистана в этом направлении демонстрируют потенциал экологического туризма как инструмента для экономического развития, социальной стабильности и охраны окружающей среды. Необходимо и дальше развивать и совершенствовать государственные меры поддержки, чтобы обеспечить долгосрочный успех и процветание туристической отрасли.

Литература

1. Globalization and institutional modernization of the Russian economy: theory and practice: monograph / edited by V. V. Bondarenko, E. M. Shcherbakova, N. V. Kolganova, T. V. Kharitonova. Moscow: Prometey, 2019 [Globalizatsiya i institutsional'naya modernizatsiya ekonomiki Rossii: teoriya i praktika: monografiya / pod obshch. red. V. V. Bondarenko, E. M. Shcherbakova, N. V. Kolganovoy, T. V. Kharitonovoy. M.: Prometey, 2019.] – (In Rus.).
2. Pozmogov A. I., Gergiyev I. E. Topical issues of sustainable economic growth in Russia. LAPLAMBERT Academic Publishing, Omni Scriptum GmbH&Co. KG Bahnhofstrasse 28, 66111 Saarbrücken, Germany, 2017 [Pozmogov A. I., Gergiev I. E. Aktual'nye problemy ustoychivogo ekonomicheskogo rosta Rossii. LAPLAMBERT Academic Publishing Omni Scriptum GmbH&Co. KG Bahnhofstrasse 28, 66111 Saarbrücken, Germany, 2017.] – (In Rus.).
3. Ядгарова, Г. А. Стратегия развития агротуризма с учетом особенностей системы расселения в Республике Таджикистан / Г. А. Ядгарова, М. И. Табаруков // География и туризм. – 2021. – № 2. – С. 17-22. – EDN SPQCRS.
4. Барашок И.В., Деркачева Л.Н. Концепт этно-экологического туризма в российской практике // Сервис в России и за рубежом. 2022. Т.16. №5. С. 48–55. DOI: 10.5281/zenodo.7394947.
5. Википедия – свободная энциклопедия [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://ru.wikipedia.org>.
6. Комитет по развитию туризма при правительстве республики Таджикистан [Электронный ресурс] Режим доступа – режим доступ URL:<https://ctd.tj> (дата обращения 22.07.2024)
7. Организация туризма: учеб. пособие / А.П. Дурович [и др.]; под общ. ред. А.П. Дуровича. - Мн.: Новое издание, 2012. - С. 112-123.
8. Buttel, F., Taylor, P. 1994. Environmental sociology and global environmental change. W: Social theory and the global environment, ed. by M. Redclift, T. Benton. London and New York: Routledge.- p. 18-23.
9. Сахибов, Е. Н. Анализ основных направлений государственной поддержки туристической отрасли в Республике Таджикистан / Е. Н. Сахибов // Экономика Таджикистана. – 2021. – № 4-1. – С. 121-128. – EDN AMPEJB.
10. Давлатзода, Д. А. Основные формы и системы государственной поддержки устойчивого развития сферы туризма в условиях рынка / Д. А. Давлатзода, Е. Н. Сахибов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2021. – № 1. – С. 16-23. – EDN AXMVTQ.
11. Ёров Ҷ.Н. Нақши экосайёҳӣ дар ташаққули комплекси сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Матн]. //Маводи конфронси илмию назариявии ҳайати устодону кормандони ДМТ бахшида ба «Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва хунароҳои мардумӣ (2019-2021)» ва «400-солагии Миробид Сайидои Насафӣ». - 2019. - С. 148-153.
12. Ёров Дж.Н. Географические и геоэкологические аспекты размещения минеральных вод в Таджикистане и регулирование их использования в рекреационной деятельности. [Текст]. //Вестник ТНУ. Серия социально-экономических и общественных наук. - 2023. - 2023/№4. - С.86-91. - ISSN 2413-5151.
13. Сергеева Т.К. Экологический туризм: учебник. /Т.К. Сергеева.” М.: Финансы и статистика, 2004.- 360 с.

14. Сахибов, Е. Н. Основные аспекты стратегии развития туризма в Республике Таджикистан на период до 2030 года / Е. Н. Сахибов // Избранные вопросы науки XXI века: Сборник научных статей. Том Ч. VII. – Москва: Издательство "Перо", 2021. – С. 70-73. – EDN PCJBZX.
15. Attitudes of Europeans towards tourism. – Текст: электронный // Eurobarometer: [сайт]. – URL: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2283> (дата обращения: 08.06.2024).
16. What Is Ecotourism? – Текст: электронный // The International ecotourism society:[сайт]. – URL: <https://ecotourism.org> (дата обращения: 08.06.2024).
17. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан г. Душанбе 2022. г. С. 183
18. Where Sustainable Travel is Headed in 2018. – Текст: электронный // Booking.com: [сайт]. – URL: <https://globalnews.booking.com/where-sustainable-travel-is-headed-in-2018/> (дата обращения: 08.06.2024).

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ёров Чамшед Нуруллоевич - н.и.и., дотсент, Мудири шӯъбаи тадқиқоти сайёҳии НИТР Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, профессори Академияи илмҳои табиатшиносии Федератсияи Русия, Душанбе, Тоҷикистон, Индекс: 734055, почтаи электронӣ. jama_taj75@mail.ru, тел: +992 907554475

Соҳибов Аъзам Нуруллоевич – Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, ассистенти кафедраи бизнеси сайёҳӣ, истироҳат ва меҳмондорӣ, докторанти Институти проблемаҳои об, гидроэнергетика ва экология Суроға: 734000, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Борбад 48. Телефон: (+992) 988-66-65-86. Почтаи электронӣ: sohibov.azam@mail.ru

Сведения об авторе:

Ёров Джамшед Нуруллоевич - к.э.н., доцент, заведующий отделом туристических исследований НИИТП Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, профессор Академии Естествознания Российской Федерации, г. Душанбе, Таджикистан, Индекс: 734055, email. jama_taj75@mail.ru, тел: +992 907554475

Соҳибов Азам Нуруллоевич - Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, ассистент кафедры туристического бизнеса, рекреации и гостеприимства, докторант Института водных проблем, гидроэнергетики и экологии Адрес: 734000, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Борбад 48. Телефон: (+992) 988-66-65-86. E-mail: sohibov.azam@mail.ru

About the author:

Yorov Jamshed Nurulloevich - PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Department of Tourism Research, Research Institute of Tourism and Entrepreneurship, International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Professor, Academy of Natural Sciences of the Russian Federation, Dushanbe, Tajikistan, Index: 734055, email. jama_taj75@mail.ru, tel: +992 907554475

Sohibov Azam Nurruloyevich - International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Assistant of the Department of Tourism Business, Recreation and Hospitality, Doctoral student at the Institute of Water Problems, Hydropower and Ecology Address: 734000, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad str. 48. Phone: (+992) 988-66-65-86. E-mail: sohibov.azam@mail.ru

УДК: 332.122

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В РЕГИОНЕ**Бобомуродов П.У.**

***Аннотация.** В настоящем исследовании рассматривается современное состояние и развитие инновационных процессов в регионе, отмечается, что обеспечение развития инновационного процесса в регионах зависит от их научно-технического потенциала, который состоит из вузов и других научных учреждений. Научно-технический потенциал регионов будет развиваться, если учреждения высшего профессионального образования и другие научные учреждения, помимо подготовки кадров, будут заниматься и целенаправленной научной деятельностью. Они действительно применяют теорию на практике на уровне предприятий, а также предлагают академические услуги производственной отрасли.*

На основе анализа статистических показателей, характеризующих развитие инновационного процесса в регионе в современных условиях, определено, что для достижения вышеуказанных целей региональным научным учреждениям необходимо разработать и реализовать в своей деятельности определенную инновационную стратегию. В результате реализации такой стратегии их деятельность будет адаптирована к требованиям системы рыночной экономики. При этом необходимо развивать инновационное сознание и культуру у преподавателей, ученых и студентов, готовить специалистов, соответствующих запросам рынка труда, что приведет к формированию конкурентной среды на региональном рынке образовательных услуг.

В конце исследования определено, что фактически имеет место косвенное государственное регулирование в развитии инновационного процесса, что в перспективе позволит обеспечить инновационное развитие за счет собственных средств предприятий региона. Факторами, сдерживающими развитие инноваций в регионе, являются отсутствие региональной инновационной политики, недостаточное участие общества в управлении и использовании инноваций, низкий уровень инновационной активности предпринимателей региона и т.д.

Таким образом, можно сказать, что изучение рыночной конъюнктуры развития национальной экономики на основе существующего анализа инновационного потенциала и инновационных процессов определяет необходимость единой оценки взаимосвязей и влияния инновационного потенциала на экономическое развитие региона в условиях перехода к инновационно-индустриальной экономике.

Ключевые слова: инновация, инновационный процесс, развитие, национальная экономика, региональная экономика, научные учреждения, государственное регулирование, финансирование, научный потенциал.

Для цитирования: Бобомуродов, П. У. Современное состояние и развитие инновационных процессов в регионе / П. У. Бобомуродов // Финансово-экономический вестник. – 2025. – № 1(44). – С. 192-201.

ҲОЛАТИ МУОСИР ВА РУШДИ РАВАНДҲОИ ИННОВАТСИОНӢ ДАР МИНТАҚА**Бобомуродов П.У.**

Анотатсия. Дар таҳқиқоти мазкур ҳолати муосир ва рушди равандҳои инноватсионии минтақа мавриди омӯзиши қарор гирифта, қайд гардидааст, ки таъмини рушди раванди инноватсионӣ дар минтақаҳо ба иқтидори илмӣю техникии онҳо, ки аз донишгоҳҳо ва дигар муассисаҳои илмӣ иборат аст, вобаста мебошад. Иқтидори илмӣю техникии минтақаҳо дар он сурат инкишоф меёбад, агар муассисаҳои таҳсилоти олиӣ касбӣ ва дигар муассисаҳои илмӣ ба ғайр аз тайёр кардани кадрҳо, боз ба фаъолияти илмӣ мақсаднок машғул бошанд. Онҳо воқеан назарияро бо амалия дар сатҳи корхона амалӣ намуда, хизматрасонии академиро низ ба соҳаи истеҳсолот пешниҳод намоянд.

Дар асоси таҳлили нишондиҳандаҳои омӯрӣ вобаста ба рушди раванди инноватсионии минтақа дар шароити муосир муайян карда шудааст, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои зикргардида муассисаҳои илмӣю минтақавиро зарур аст, ки дар фаъолияти худ стратегияи мушаххаси инноватсиониро таҳия ва татбиқ намоянд. Дар натиҷаи амалӣ гардидани чунин стратегия, фаъолияти онҳо ба талаботи низоми иқтисоди бозарӣ мутобик гардонидида мешавад. Дар ин раванд зарур аст, ки дар байни ҳаёти устодону профессорон ва донишҷӯён шуур ва фарҳанги инноватсиониро инкишоф дода, мутахассисонро ҷавобгӯ ба талаботи бозори меҳнат тайёр намуд, ки дар натиҷа дар бозори хизматрасонии таълимии минтақаҳо фазои рақобатӣ ташиаккул меёбад.

Дар интиҳои таҳқиқот муайян гардид, ки аслан дар рушди раванди инноватсионӣ танзими ғайримустақими давлатӣ мавҷуд аст, ки дар оянда рушди инноватсионӣ аз ҳисоби маблағҳои худии корхонаҳо дар минтақа таъмин мегардад. Омилҳое, ки сатҳи рушди инноватсионӣ дар минтақа мегарданд, ин набудани сиёсати инноватсионии минтақавӣ, иштирок накардани ҷомеа ба идоракунии ва истифодаи инноватсияҳо, ҳолати пасти фаъолияти инноватсионии соҳибкорон дар минтақа ва ғ.

Ҳамин тавр, метавон гуфт, ки омӯзиши мавқеи бозори рушди иқтисоди миллӣ дар асоси таҳлили мавҷудаи иқтидори инноватсионӣ ва равандҳои инноватсионӣ зарурати баҳодиҳии ягонаи муносибатҳо ва таъсири иқтидори инноватсиониро ба рушди иқтисодии минтақа, дар шароити гузариши ба иқтисоди инноватсионӣ-индустриалӣ муайян мекунад.

Калидвожаҳо: инноватсия, раванди инноватсионӣ, рушд, иқтисоди миллӣ, иқтисоди минтақа, муассисаҳои илмӣ, танзими давлатӣ, маблағгузорӣ, иқтидори илмӣ.

CURRENT STATE AND DEVELOPMENT OF INNOVATION PROCESSES IN THE REGION

Bobomurodov P.U.

Annotation. This study examines the current state and development of innovation processes in the region, noting that ensuring the development of the innovation process in the regions depends on their scientific and technical potential, which consists of universities and other scientific institutions. The scientific and technical potential of the regions will develop if institutions of higher professional education and other scientific institutions, in addition to training personnel, are also engaged in targeted scientific activities. They really apply theory in practice at the enterprise level, and also offer academic services to the manufacturing industry.

Based on the analysis of statistical indicators characterizing the development of the innovation process in the region in modern conditions, it was determined that in order to achieve the above

goals, regional scientific institutions need to develop and implement a certain innovation strategy in their activities. As a result of the implementation of such a strategy, their activities will be adapted to the requirements of the market economy system. At the same time, it is necessary to develop innovative consciousness and culture among teachers, scientists and students, to train specialists who meet the demands of the labor market, which will lead to the formation of a competitive environment in the regional market of educational services.

At the end of the study, it was determined that in fact there is indirect government regulation in the development of the innovation process, which in the long term will ensure innovative development at the expense of the region's enterprises. The factors hindering the development of innovation in the region are the lack of a regional innovation policy, insufficient participation of society in the management and use of innovations, a low level of innovative activity of entrepreneurs in the region, etc.

Thus, it can be said that the study of the market situation for the development of the national economy based on the existing analysis of the innovation potential and innovation processes determines the need for a unified assessment of the relationships and impact of the innovation potential on the economic development of the region in the context of the transition to an innovative-industrial economy.

Key words: innovation, innovation process, development, national economy, regional economy, scientific institutions, government regulation, financing, scientific potential.

Постановка проблемы. В современных условиях и увеличении конкурентной среды на мировом рынке, инновационный вид развития экономики считается все более важным и по сути эффективным видом развития, не только на уровне государства, но и на уровне регионов. Инновационный путь развития регионов определен не только внешними факторами, но и эндогенным региональными проблемами, которые весьма важны для обеспечения устойчивого развития экономики.

Анализ последних исследований. Теоретические и практические аспекты развития инновационного процесса региона исследовались в последние годы со старанием отечественными учеными и исследователями Комиловым С.Дж., Курбоновым А.К., Файзулло М.К., Рахмоновым Дж.Р., Низомовой Т.Д. и другие.

Целью статьи – провести сравнительный анализ развития инновационной процесс региона в современных условиях, по ряду ключевых

показателей, таких как численность учреждений и студентов высшего профессионального образования, число функционирующих научных учреждений, организаций, выполняющих научно-технических работ и расходы на науку из государственного бюджета.

Изложение основного материала. Основой социально-экономического развития регионов считается региональное инвестирование в основной капитал экономических субъектов, с целью обновления техники и технологий. Известно, что в инновационном процессе на уровне регионов страны до сих пор не уделяется достаточного внимания.

Инновационная среда регионов страны характеризуется показателями состояния научно-технического потенциала и инновационной активности предприятий, уровня активности рынка инноваций, интеллектуального капитала и технологического обмена. В связи с этим, этот вопрос считается задачей национальной экономики страны, или развитием

инновационной восприимчивости экономики региона. В обеспечении процесса инновационного развития важно не только сформировать требуемые условия для инновационной деятельности и довести региональную организационно-инновационную подсистему до периода технологического внедрения, а также важно представление производству индустриальных образцов и функционирование их в производстве.

Роль и место инновации зависит от двух взаимодействующих процессов. Наряду с научно-техническим прогрессом, он включает институциональное сложение, сопряженное с механизмом научно-технического развития, инновационную цивилизацию общества, «восприимчивость к нововведениям» [1, с.187]. Инновационную восприимчивость производства непредставима без обеспечения высококвалифицированных работников, кадров и управляющих. Но эти слои населения в основном встречаются в научных учреждениях или в отдельном академическом пласте. Поэтому нам придется для определения состояния инновационного процесса рассмотреть фрагментальный сценарий и форму его осуществления в ракурсе среднего и профессионального образовательных учреждений регионов страны.

Переход экономики нашей страны на новый инновационный путь развития является важным фактором устойчивого экономического роста и роста человеческого потенциала. Соответственно данный путь развития, в свою очередь, требуют подготовки высококвалифицированных кадров в области науки, высоких технологий, способных активизировать инновационные идеи и довести их до практического внедрения на внутреннем и внешнем рынках страны.

Важно отметить, что экономика, переходящая на новый, инновационный путь развития, достигнет устойчивого экономического и человеческого развития. Так как отметил Лидер нации уважаемый Эмомали Рахмон в своем очередном Паслании «Министерству экономического развития и торговли поручается совместно с другими министерствами и ведомствами, местными исполнительными органами государственной власти с учетом осуществления запланированных стратегических целей до конца 2025 года разработать и представить Правительству страны проект «Среднесрочной программы развития на 2026-2030 годы». В этом документе первостепенное внимание необходимо уделить вопросам развития человеческого капитала...» [6]. В рамках поручения Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона мы хотели бы отметить, что, как и в других странах мира, развитие человеческого капитала является основным фактором развития современной экономики, особенно в контексте экономической глобализации. Поэтому, исходя из действующих в стране программ, стратегий и концепций, в которых вопрос развития человеческого капитала занимает центральное место, образовательные учреждения, начиная с дошкольных образовательных учреждений, средних общеобразовательных учреждений, начальных, средних и высших образовательных учебных заведений, обязаны выбирать современные механизмы подготовки высококвалифицированных специалистов, отвечающих требованиям времени, проявлять изобретательность, новаторство и творчество, отказываться от устаревших методов обучения и воспитания.

Таким образом, необходимо проанализировать динамическое состояние показателей высших профессиональных образовательных учреждений страны,

которые считаются основным сектором по современным требованиям для отраслей подготовки высококвалифицированных специалистов, соответствующих национальной экономики (таблица 1).

Таблица 1. - Динамика численности учреждений и студентов высшего профессионального образования Республики Таджикистан по состоянию на 2019-2023гг.

Регионы Республики Таджикистан		Годы					2023/2019 в %
		2019	2020	2021	2022	2023	
Число учреждений, единиц	I	40	41	41	46	46	115,0
	II	7	7	7	10	10	142,9
	III	6	6	6	7	7	116,7
	IV	24	25	25	26	26	108,3
	V	2	2	2	2	2	100,0
	VI	1	1	1	1	1	100,0
Число студентов, тыс. человек	I	229,6	245,9	239,5	218,1	214,4	93,4
	II	47,5	48,4	47,7	46,6	45,1	94,9
	III	43,9	49,7	50,0	47,4	44,5	101,4
	IV	130,4	139,9	134,6	117,9	119,2	91,4
	V	4,2	4,1	3,7	3,0	2,7	64,3
	VI	3,5	3,9	3,5	3,3	2,9	82,9

Примечание: I- Республика Таджикистан; II- Согдийская область; III- Хатлонская область; IV- г. Душанбе; V – ГБАО; VI-РРП. **Источник:** Статистический ежегодник Республики Таджикистан // Статистический сборник. - Душанбе, Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2024. - С.54;

Данные таблицы 1 показывают, что за анализируемый период, т.е. с 2019 по 2023 годы, количество учреждений высшего профессионального образования в Республике Таджикистан увеличилось на 15%, что может способствовать инновационному развитию страны и регионов в целом. Также в этот период наблюдаются тенденции роста в регионах страны, а именно в Согдийской области на 42,9%, Хатлонской области на 16,7% и г. Душанбе 8,3%. В ГБАО и РРП наблюдается неизменная тенденция. Как показывают данные таблицы 1, наряду с ростом числа учреждений высшего профессионального образования изменились и другие показатели. К сожалению, за последние пять лет, а именно с 2019 по 2023 год, численность

студентов в вузах страны сократилась. Соответственно, численность студентов в вузах страны сократилась на 6,6%, также данная тенденция наблюдается и в других регионах страны, а именно в Согдийской области на 42,9%, г. Душанбе 8,6%, ГБАО на 35,7% и РРП 17,1%. Однако в Хатлонской области наблюдается обратная тенденция, а именно рост численности студентов, которая увеличилась в 1,4%.

Положение научно-технического потенциала регионов страны определяется вузами, функционирующими на её территории, проектными организациями и иными научно-исследовательскими заведениями.

Следует отметить, что обеспечение развития инновационного процесса в

регионах зависит от их научно-технического потенциала, который зависит от вузов и других научно-исследовательских учреждений. Научно-технический потенциал регионов будет развиваться, если вузы и другие научно-исследовательские учреждения, помимо подготовки кадров целенаправленно занимались научно-исследовательской деятельностью. Реально реализовали теории с практикой на уровне предприятия и предлагали академические услуги, которые способствовали развитию интеграции науки с производством, в ракурсе регионов страны. К сожалению, этот процесс редко наблюдается в регионах страны, и внимание к этому направлению считается весьма важным и своевременным. По нашему мнению, для достижения вышеперечисленных целей региональным научным учреждениям необходимо разработать и реализовать эффективную инновационную стратегию в своей деятельности. В результате реализации такой стратегии их деятельность будет адаптирована в соответствии с требованиями рыночной экономики. Следовательно, необходимо развивать у профессорско-

преподавательского состава и студентов инновационное сознание и культуру, и подготовленные специалисты должны отвечать требованиям внутреннего и внешнего рынка труда, а самое главное, в данном рельсе формируется конкурентная среда, в пласте высших профессиональных учебных заведений регионов в контексте рынка образовательных услуг страны.

Относительно практики значимости инновационного развития регионов можно отметить, что для формирования и развития инновационной экономики необходима целенаправленная подготовка высококвалифицированных кадров и специалистов, готовых продвигать новейшие идеи и довести ее до практической и коммерческой реализации на региональном уровне. Конечно, появление новых идей и модернизация экономики возможны лишь при условии функционирования в необходимом форме научных учреждений в регионах. Таким образом, в таблице 2 представлены статистические данные о числе научно-исследовательских учреждений, функционирующих в регионах Республики Таджикистан.

Таблица 2. - Число функционирующих научных учреждений, организаций, выполняющих научно-технические работы по состоянию на 2019-2023гг.

Регионы Республики Таджикистан	Годы					2023/2019 в %
	2019	2020	2021	2022	2023	
Республика Таджикистан	82	82	81	80	80	97,6
Согдийская область	7	7	5	5	5	71,4
Хатлонская область	4	4	6	5	5	125,0
г. Душанбе	66	66	66	66	66	100,0
ГБАО	3	3	3	3	3	100,0
РРП	2	2	1	1	1	50,0

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан // Статистический сборник. - Душанбе, Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2024. - С.68;

Когда мы говорим об инновациях или инновационных процессах, мы подразумеваем эффективную деятельность научно-исследовательских учреждений, которые непосредственно занимаются научными исследованиями и уникальными научными идеями. Именно они могут развивать инновационную инфраструктуру и

инновационный процесс в регионах и стране в целом. Однако данные таблицы 3 свидетельствуют о том, что в Республике Таджикистан наблюдается тенденция сокращения количества научно-исследовательских учреждений, которое в 2023 году сократилось на 2,4%. Также наблюдается тенденция к снижению в Согдийской области – 28,6% и в НТМ – 50%. В Хатлонской области количество научных учреждений увеличилось на 25%, а в г. Душанбе остался в аналогичном форме.

Современный уровень развития требует, чтобы все субъекты рыночной экономики создали соответствующие базы для функционирования инновационного процесса и инновационной деятельности. Для развития инновационного процесса весьма важную роль играет современное состояние инноваций в структуре субъектов рынка. Структура составляющей для инновации является научный центр, учебные заведения и технологический парк ВУЗа. Практика свидетельствует, что без достаточной материально-технической базы трудно достичь необходимых результатов в области инноваций, кроме того для обеспечения инновационного процесса надо циклично и поэтапно в обусловленной форме создать условия, без которых невозможен инновационный процесс и формирование инновационной деятельности во всех звеньях производственного сектора.

Следует отметить, что такая картина не может способствовать интенсивному инновационному процессу в регионе, однако, на основе последних объявленных государственных целей индустриализация экономики можно достичь многого в области инноваций, особенно, в регионе.

Уровень развития государства и его регионов, статус на мировом рынке, национальная безопасность определяются его научно-техническим потенциалом. Речь идет о совокупности кадровых, материальных,

финансовых, информационных ресурсов, которыми располагает национальная сфера научно-технического потенциала, а кроме того регулирование структур, обеспечивающие деятельность этой области. Подобное определение конструктивно к потенциалам любого уровня страны или категории государств, отдельного региона, отрасли и т.д. Появляется проблема его измерения и сравнения научно-технического потенциала одной стране в различные отрезки периода, или потенциалов различных стран или других организаций. В соответствии с этим формируется достаточно разветвленная, хотя и не завершенная система показателей состояния науки и техники, характеризующаяся научно-техническим потенциалом, позволяющая осуществлять его последовательное наблюдение и сравнения.

Основными признаками формирования науки и техники на региональном уровне считается:

1. часть средств, выделяемых государством на формирование, развитие науки и техники в процентном отношении к ВВП страны и его регионов в целом;
2. доля наукоемкой продукции в общем объеме промышленного производства страны и его регионов;
3. уровень производительности труда региона;
4. уровень жизни населения региона;
5. доля готовой и, особенно, наукоемкой продукции в структуре экспорта страны из региона;
6. доля продукта, изготавливаемой в стране и ее регионах с использованием современных технологий;
7. среднегодовой размер выручки, полученной с продажи лицензий и патентов за последние годы в регионе;
8. доля современных отраслей индустрии региона (энергетика, металлургия

и химическая промышленность) в государственное финансирование. Сегодня совокупном размере промышленного производства. государство уделяет большое внимание сфере науки и образования. Значительно, а

Одним из основных влияющих объемы финансирования в этой сфере растут факторов на развитие инноваций, является с каждым годом (таблица 3).

Таблица 3. - Расходы на науку из государственного бюджета Республики Таджикистан в 2019-2023гг.

Показатели	Годы					2023 к 2019 в %
	2019	2020	2021	2022	2023	
ВВП РТ (млн. сомони)	79109,8	83958,3	101076,3	118181,7	130791,5	165,3
ВРП млн. сомони	68691,3	73870,5	91932,0	108831,0	123026,8	179,1
Расходы на науку из госбюджета РТ (млн. сомони)	76,4	82,8	99,7	119,6	143,5	187,8
Доля расходы на науку из госбюджета в ВВП (%)	0,097	0,099	0,099	0,101	0,110	-

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан // Статистический сборник. - Душанбе, Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2024. - С.68;

Из данных таблицы 3 можно сделать вывод, что ВВП, ВРП и расходы на науку из государственного бюджета ежегодно увеличиваются. Если ВВП в 2019 году составит 79 109,8 млн. сомони, то в 2023 году этот показатель увеличился до 130 791,5 млн сомони или на 65,3%. За анализируемый период объем ВРП также увеличился с 68 691,3 млн. сомони в 2019 году до 123026,8 млн. сомони в 2023 году или на 79,1%. Также, государственные расходы в сфере науки за счет государственного бюджета в 2023 году по сравнению с 2019 годом увеличился на 87,8%. Наряду со всем этим, научные учреждения и вузы необходимы для обеспечения инновационного развития региона, принять необходимые меры по привлечению инвестиционных проектов и взаимовыгодному сотрудничеству с производственным сектором страны. Потому что, финансирования из государственного бюджета недостаточно, для обеспечения инновационного развития страны и ее регионов. При этом теория инновационного развития требует, чтобы доля финансовых

средств из государственного бюджета составлял не менее 2% в ВВП страны. Пока Республика Таджикистан находится в процессе развития, и расходы государственного бюджета распределяются на развитие всех отраслей, не представляется возможным увеличить долю расходов на науку до 2% в ВВП. Поэтому необходимо проанализировать опыт ведущих стран мира, добившихся значительных результатов в сфере науки и инноваций, и применить его к условиям Республики Таджикистан.

Учитывая такое состояние инновационного процесса в регионы республики, государства должно функционировать согласно управлению процессами развития инновационного потенциала Республики Таджикистан, в целях обеспечения устойчивого развития национальной экономики, причем следует учесть нижеследующее:

- использование инструментов и механизмов налоговой, антимонопольной, амортизационной, патентной и внешнеторговой политики способом

отличительного авансирования и предложения льгот, создающих условия для развития научно-технического потенциала;

- деление государственных ресурсов (заказов, грантов, кредитов) среди сфер НИОКР начиная со структуры национальных научных и инновационных ценностей;

- повышение статуса научно-педагогических деятелей;

- истинная поддержка государства малого и среднего инновационного предпринимательства;

- обеспечение стабильного функционирования и движения нематериальных активов;

- побуждение государственного и индивидуального партнерства в инновационной отрасли;

- оптимизация структуры научно-исследовательских систем;

- побуждение инновационной интеграции бизнеса и науки;

- объединение Республики Таджикистан с международными инновационными системами;

- развитие внутренних инновационных систем.

Следовательно, актуальность инновационного развития и его сбалансированность в структуре национальной экономики постоянно возрастает. Для определения изменений тенденции снижения технологического уровня производительных сил и их потерь в рамках национальной экономики приняты различные государственные программы, которые способствуют развитию инновационной деятельности.

Нужно отметить, что в Национальной стратегии развития Республики Таджикистан на период до 2030 года указан «Этап завершения ускоренной индустриализации и создания потенциала для развития на основе знаний и инноваций (2026-2030 гг.) На этом этапе должен быть

подготовлен переход от стратегии индустриального роста основанного на инвестициях, к развитию на основе знаний и инноваций. В основу этого перехода будет положена диверсификация экономического роста за счет интенсификации сельскохозяйственного производства, движения вверх по цепочкам добавленной стоимости в промышленности, модернизации социальной сферы, ускоренного развития финансового сектора, туризма и отраслей бизнес-услуг. Возрастет вклад в экономический рост человеческого капитала, эффективных институтов и передовых технологий. Будет обеспечен опережающий рост государственных и частных расходов на профессиональное образование, НИОКР и внедрение инноваций. Расширится использование новых технологий, особенно в сфере информационных технологий, телекоммуникаций, биотехнологий и альтернативной энергетики. Будет создана эффективная транспортно-логистическая инфраструктура и завершено создание международных транзитных транспортных коридоров» [4, с.19].

В целом, кроме прямого воздействия экономики в рельсе рыночной экономики, в основном существует косвенное государственное регулирование инновационного процесса, который в дальнейшем приведет к росту за счет финансирования инноваций собственных средств предприятий в рамках региона. Основными факторами имеющейся межрегиональной дифференциации и уровня инновационного развития в Республике Таджикистан считаются недостаток региональной, областной и государственной инновационной политики. К числу этих факторов можно отнести безучастие общества в управление использования инноваций, невысокую инновационную динамичность субъектов хозяйствования в регионах, и т.д. Таким образом, можно

констатировать, что анализ исследования единой оценки взаимосвязей и влияния рыночного положения развития инновационного потенциала на национальной экономики на основе экономического развитие региональной имеющегося анализа инновационного экономики, в условиях перехода к потенциала определяет необходимость инновационной индустриальной экономике.

Литература

1. Бобомуродов П.У., Олимов С.И. Роль инновации в модернизации экономики. Государственное управление. 2024. № 4-1 (69). С. 186-194.
2. Комилов С.Дж., Садикова Ш.К. Формирование человеческого капитала в условиях цифровизации социально-экономических процессов. В сборнике: Цивилизационная стратегия лидерства в XXI веке. материалы международной научно-практической конференции. Душанбе, 2024. С. 11-18.
3. Курбонов А.К., Бобомуродов П.У. Таъсири омилҳо ба рушди инноватсионии минтақа дар шароити дигаргунсозии иқтисодӣ. Паёми молия ва иқтисод. 2023. № 4-1 (38). С. 35-43.
4. Национальная стратегия развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. – Душанбе, 2016. - 72 с.
5. Олимов С.И., Бобомуродов П.У. Трактовка модернизация экономики в современных условиях. Государственное управление. 2024. № 4-1 (69). С. 153-162.
6. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона об основных направлениях внутренней и внешней политики республики от 28.12.2024г. <https://www.president.tj/event/missives/49237>
7. Статистический сборник. - Душанбе, Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2024. – 429с.

Информация об авторе:

Бобомуродов Парвиз Уктамович - кандидат экономических наук, доцент кафедры менеджмента Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Саид Носира, 33. Тел.: (+992) 904-12-62-63. E-mail: pbobomurodov@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллиф:

Бобомуродов Парвиз Уктамович - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи менеҷменти Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Саид Носир, 33. Тел.: (+992) 904-12-62-63. E-mail: pbobomurodov@mail.ru

Information about the author:

Bobomurodov Parviz Uktamovich - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Management Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. Address: 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Said Nosir Street, 33. Tel.: (+992) 904-12-62-63. E-mail: pbobomurodov@mail.ru

УДК: 657

ҲИСОБКУНӢ ВА АРЗӢБИИ САМАРАНОКИИ НИЗОМИ НАЗОРАТИ ДОХИЛӢ ДАР КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗӢ**Ҳукматов Д.Ҷ.**

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур шароит ва хусусиятҳои фаъолияти корхонаҳои таҳқиқшавандаро ба назар гирифта, пешниҳод карда шудааст, ки арзёбии низоми назорат дар корхонаҳои кишоварзӣ тавассути санҷиши тестӣ (азтестгузаронӣ) ба ҷо оварда шавад ва дар ин маврид раванди санҷиши аз марҳилаҳои пай дар пай иҷрошаванда иборат аст, ки бо мисолҳои мушаххас арзёбӣ намудани самаранокии низоми назорати дохилии яке аз корхонаҳои кишоварзии таҳқиқшаванда - ҶДММ «50-солагии Октябр» (шаҳри Ҳисор) тавассути азтестгузаронӣ, ҳисобкунии дараҷаи аҳамиятнокӣ дар асоси нишондиҳандаҳои ҳисоботи молиявӣ, инчунин эътимоднокии низоми назорати дохилӣ дар корхона муайян карда шудааст.

Аз натиҷаҳои таҳқиқот хулоса бароварда мешавад, ки низоми назорати дохилӣ унсури ҷудонапазири идоракунии корхонаҳои кишоварзии муосир ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, арзёбии самаранокии он муҳим аст.

Калидвожаҳо: корхонаҳои кишоварзӣ, назорати дохилӣ, вазифаи идоракунӣ, низоми босамараи назорати дохилӣ, объектҳои назорати дохилӣ, субъектҳои назорати дохилӣ, ҳадафҳои назорат, вазифаи назоратӣ.

Барои иқтибос: Ҳукматов Д.Ҷ. Ҳисобкунӣ ва арзёбии самаранокии низоми назорати дохилӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ / Д.Ҷ.Ҳукматов // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – No. 1(44). – С. 202-213.

РАСЧЕТ И ОЦЕНКА ЭФФЕКТИВНОСТИ СИСТЕМЫ ВНУТРЕННЕГО КОНТРОЛЯ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ**Хукматов Д.Дж.**

Аннотация. В данной статье, учитывая условия и особенности деятельности исследуемых предприятий, предлагается проводить оценку системы контроля на сельскохозяйственных предприятиях путем тестирования (тестирование), причем в данном случае процесс тестирования состоит из последовательно выполняемых этапов, в основу которых положены конкретные примеры оценки эффективности системы внутреннего контроля одного из исследуемых сельскохозяйственных предприятий - ООО «50-летие Октября» (г. Гиссар) путем тестирования, расчета уровня существенности на основе показателей финансовой отчетности, а также определения надежности системы внутреннего контроля на предприятии.

Результаты исследования позволяют сделать вывод, что система внутреннего контроля является неотъемлемым элементом управления современными сельскохозяйственными предприятиями. Поэтому важно оценить его эффективность.

Ключевые слова: сельскохозяйственные предприятия, внутренний контроль, функция управления, эффективная система внутреннего контроля, объекты внутреннего контроля, субъекты внутреннего контроля, цели контроля, функция контроля.

CALCULATION AND ASSESSMENT OF THE EFFECTIVENESS OF THE INTERNAL CONTROL SYSTEM IN AGRICULTURAL ENTERPRISES**Khukmatov D.J.**

Annotation. In this article, taking into account the conditions and characteristics of the activities of the enterprises under study, it is proposed to conduct an assessment of the control system at agricultural enterprises by testing (approbation), and in this case the testing process consists of successively performed stages, which are based on specific examples of assessing the effectiveness of the internal control system of one of the agricultural enterprises under study - LLC "50th Anniversary of October" (Gissar) by testing, calculating the level of materiality based on financial reporting indicators, and determining the reliability of the internal control system at the enterprise.

The results of the study allow us to conclude that the internal control system is an integral element of the management of modern agricultural enterprises. Therefore, it is important to evaluate its effectiveness.

Key words: agricultural enterprises, internal control, management function, effective internal control system, objects of internal control, subjects of internal control, control objectives, control function.

Гузориши масъала. Раванди арзёбии сифати кори низоми назорати дохилӣ унсури муҳимми ташхис ва назораи раванди назорат дар корхона мебошад. Низоми арзёбии сифат барои баланд бардоштани самаранокии фаъолияти хадамоти назорати дохилӣ пешбинӣ шуда, имкон медиҳад, ки мувофиқати натиҷаҳои санҷиш ба талаботи муқарраршуда муайян карда шавад ва он ҷанбаҳои қор, ки ба беҳсозӣ ниёз доранд, ошқор карда шаванд. Рушди минбаъдаи низоми назорати дохилӣ ба ҳалли масъалаҳои ниёз дорад, ки бо баландбардории сатҳи сифатии он алоқаманд мебошанд. Ин барои мустаҳкам кардани обурӯи касби аудитори дохилӣ ва баланд бардоштани сатҳи боварӣ ба иттилооти ба онҳо пешкашшаванда имкон медиҳад. Имрӯз вобаста ба он ки танҳо дар ҳолати иҷрои босифати чорабиниҳои назоратӣ истифодабарандагони иттилоот ба саҳеҳӣ ва дурустии он эътимод доранд ва бинобар ин, шароит барои ба танзим даровардани хавфи иттилоотӣ ҳангоми аз ҷониби онҳо қабул кардани қарорҳои идорақунӣ фароҳам меояд, масъалаҳои мазкур муҳимии махсусро касб кардаанд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Ҷанбаҳои назариявӣ, методологӣ ва амалии ташкил ва рушди назорати дохилӣ дар низоми идорақунии корхонаҳои истеҳсолӣ дар асарҳои илмӣ муҳаққиқони хориҷӣ Р.А. Алборов, М.В. Боровитская, В.В. Буртсев ва дар асарҳои илмӣ муаллифони

ватанӣ ба монанди Ш. Давлаталӣ, Б.Ҳ. Каримов, А.К. Қурбонов, С.Ф. Низомов, С.Х. Раҳимов, Р.Н. Саидов, Р.С. Тоҳирова, Қ.Х. Хушвахтзода, Х.Ҳ. Ҷураева, З.Р. Шарифов низ баъзе ҷанбаҳои ташаккули назорати дохилӣ дар корхонаҳо, аз ҷумла дар корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ ба таҳқиқ фаро гирифта шудаанд.

Мақсади мақола - масъалаҳои асосии ташкили назорати дохилӣ, дар корхонаҳои кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад, инчунин мукамалсозии идорақунии истеҳсолоти кишоварзӣ тавассути амалисозии назорати дохилӣ, таҳияи методикаи арзёбии сифат ва самаранокии кори низоми назорати дохилӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ муайян карда шудаанд.

Мухтавои асосии мавод. Марҳилаҳои пешини таҳқиқоти мо тасдиқ намуданд, ки имрӯз низоми назорати дохилӣ барои корхонаҳои кишоварзӣ ва идорақунии соҳаи унсури зарурии механизми хоҷагидорӣ мебошад. Самаранокии фаъолияти корхонаҳо бевосита аз сифати низоми идорақунӣ ва назорати дохилӣ вобаста аст. Дар ин маврид бо ташкили низоми назорати дохилӣ корхона бояд барои муқаррар кардани мавқеи устувори худ дар бозори мушаххаси маҳсулоти кишоварзӣ, мутобиксозии низоми истеҳсолии худ ба шароити мунтазам дигаршавандаи муҳити берунӣ, инчунин аз ҷониби субъектҳои бозор ва аҳли ҷомеа

этироф шудан чун унсури комилхукуки бозор ҷаҳд кунад.

Дар шароити кунунӣ, соҳибмулкони ва роҳбарони корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ барои ташкил намудани низоми назорати дохилӣ ҳавасманд буда, ҳадамот ё унсурҳои алоҳидаи онро дар низоми идоракунии фаъолияти корхона татбиқ мекунанд. Барои он ки низоми назорати дохилӣ дар корхона самаранок бошад, он бояд пайваста тағйир ва такмил дода шавад. Вале барои ин пеш аз ҳама арзёбӣ намудани самаранокии фаъолияти низоми аллакай амалкунанда, ошкор кардани мушкилот ва камбудии он зарур аст. Маҳз дар ҳамин марҳилаи арзёбии низоми назорати дохилӣ аксаран мушкилоти ҷиддӣ ба миён меоянд, чунки усулҳои гуногуни чунин арзёбӣ дар амал вучуд доранд, вале ҳеҷ кадоме аз онҳо умумӣ ё мақбули ҳама нест.

Гарчанде методикаи арзёбии самаранокии низоми назорати дохилӣ дар корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ то ҳол пурра коркард нашуда бошад ҳам, баррасии масъалаи мазкур имрӯз масъалаи мубрами илмӣ-таҳқиқотӣ ва амалӣ мебошад. Маҳз аз дурустии интиҳоби усули арзёбии сифат то чӣ андоза воқеъбинона будани баҳогузорӣ ба фаъолияти низоми назорати дохилӣ вобаста мебошад.

Ҳамин тавр, ҳангоми аудити дохилӣ самаранокии тамоми низоми назорати дохилӣ ва ҳар як унсури он дар алоҳидагӣ арзёбӣ карда мешавад. Низоми босамари назорат барои бартараф кардани камбудии фаъолият имкон дода, бо ҳамин самаранокии фаъолияти корхонаро баланд мебардорад.

Ҷиҳати методикаи гузаронидани аудити дохилии арзёбии низоми назорати дохилӣ ҳаминро қайд кардан лозим аст, ки то ҳол методикаи ягонаи гузаронидани чунин намуди аудити дохилӣ вучуд надорад, зеро аудити дохилӣ пеш аз ҳама ба тақомули фаъолияти корхона нигаронида шудааст. Яъне корхонаи кишоварзӣ имкон дорад, ки методикаи худии аудити дохилии арзёбии низоми назорати дохилоро таҳия кунад, ки ба хусусиятҳои фаъолияти он мутобиқ бошад.

Аз ҷониби дигар, набояд гумон кард, ки ягон пояе вучуд надорад, ки дар асоси он корхонаҳои соҳаҳои гуногун ва дорои хусусиятҳои хоси фаъолият методикаи худро таҳия намоянд. Дар назария ва амалияи фаъолияти ҳадамоти аудити дохилӣ ва ҳам аудити берунии мустақил равишҳои умумӣ ба гузаронидани аудити арзёбии низоми назорати дохилӣ дучор меоянд, ки корхонаҳои соҳаҳои гуногун, аз ҷумла корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ онҳоро барои худ метавонанд истифода баранд.

Арзёбии низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорати дохилӣ таҳкурсии омодаسازی стратегия ва нақшаи умумии аудити дохилӣ ба ҳисоб меравад. Вобаста аз натиҷаҳои санҷиш (азтестгузаронӣ)-и сифати ташкили таъминоти баҳисобгирӣ-таҳлили фаъолияти корхонаи кишоварзӣ, гузориш ва риояи расмиёти назорати дохилӣ дар стратегияи умумӣ миқдори намудҳои корҳо ва муҳлатҳои гузаронидани аудити дохилӣ, дар нақшаи умумӣ – намудҳо ва пайдарпайии иҷрои расмиёт (амалҳо)-и аудиторӣ, давраи гузаронидани онҳо муқаррар карда мешавад.

Таҳқиқоти воқеъбинонаи вазъи арзёбии сифат ва самаранокии иқтисодии низоми назорати дохилӣ метавонад ба интиҳоби дурусти корхонаҳои кишоварзии омукташаванда, ки дорои хусусиятҳои яхелаи истехсолӣ бошанд ва дар шароити яхелаи иқтисодӣ фаъолият кунанд, таъя намояд. Ин гуна равиши таҳқиқот ба талаботи таҳлилпазирӣ ва қиёспазирӣ маълумоти дар раванди таҳқиқот истифодашаванда ҷавобгӯ аст. Бинобар ин, мо барои таҳқиқот якҷанд корхонаҳои кишоварзиро интиҳоб мекунем, ки бо хусусиятҳои истехсолӣ ва шароити иқтисодии фаъолияти худ бо ҳам монанд бошанд.

Гуфтаҳои болоро ба инобат гирифта, мо ҳамчун объекти таҳқиқот чунин корхонаҳои кишоварзиро интиҳоб кардем: ҶДММ «50-солагии Октябр», хоҷагии деҳқонии «Файзи Деҳқон» (шаҳри Ҳисор), ҶДММ «Агросаноат», кооперативи тичоратии «Дӯстӣ» (шаҳри Турсунзода). Корхонаҳои интиҳобшуда ба истехсоли

маҳсулоти растанипарварӣ ва чорвопарварӣ машғул буда, дар як минтақаи табино иқлимӣ ҷойгир мебошанд. Ҷиҳати муҳими интиҳоби мазкур ин аст, ки ҳамаи корхонаҳои ба таҳқиқ фарогирифташуда дар солҳои охир фаъолияти хуб дошта, ба нишондиҳандаҳои нисбатан баланди ғоиданокӣ дар минтақа ноил гардидаанд.

Таҳқиқоти мо нишон дод, ки дар корхонаҳои мазкур низоми назорати дохилӣ ҳамчун ҳадамоти алоҳида амал намекунад, вале вазифаҳои он аз ҷониби ҳадамоти дигар (муҳосибот, шуъбаи молиявӣ-иқтисодӣ) иҷро карда мешаванд. Дар ҳама корхонаҳои таҳқиқшаванда шароит ва заминаҳои асосӣ барои ташаккул ва амалкунии низоми назорати дохилӣ мавҷуд мебошанд. Барои дуруст ба роҳ мондани таҳқиқот ва омӯختани шароити ташаккули низоми назорат ва аудити дохилӣ мо ба роҳбарони корхонаҳои таҳқиқшаванда барои дастрас кардани ҳисоботи молиявӣ ва дигар маълумоти зарурӣ дархост пешниҳод кардем. Дар натиҷа, мо маълумоти зарурии тавсифдиҳандаи шароит барои таъсис додани ҳадамоти назорати дохилӣ дар корхонаҳои мазкурро ба даст овардем. Пеш аз ҳама, маълумоти ба мо дастрасшуда хусусиятҳои соҳавии истеҳсолот ва низоми баҳисобгирии муҳосибиро дар ин корхонаҳо тавсиф медиҳад.

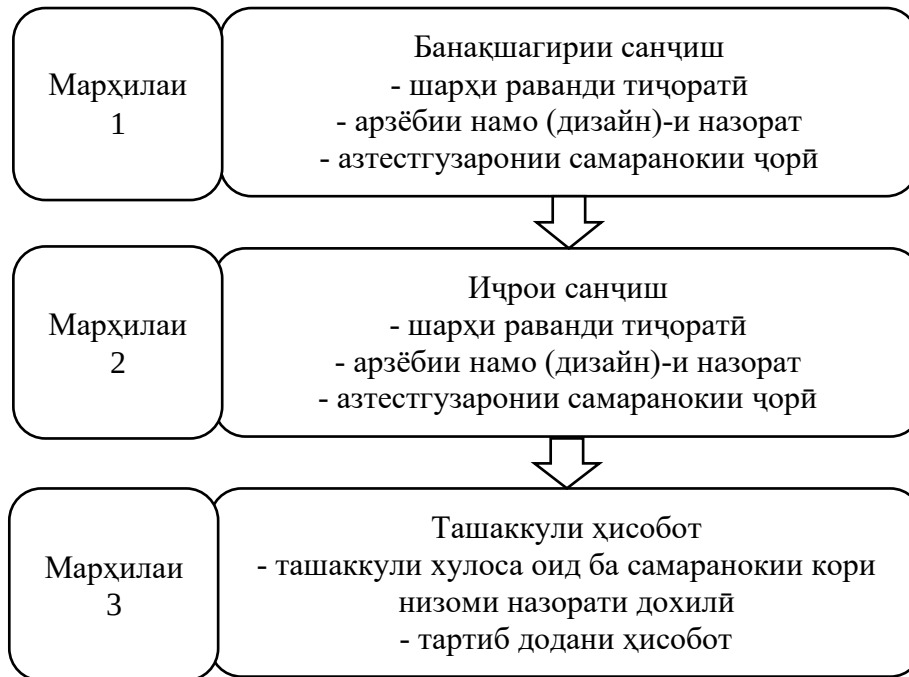
Бояд қайд кард, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, чун дар дигар мамлакатҳо фаъолияти ҳадамоти аудити дохилӣ аз ҷониби давлат танзим карда намешавад. Аудиторҳои дохилӣ, ки санҷиш ва арзёбии амалкунии низоми назорати дохилиро дар корхонаҳо ба ҷо меоранд, дар фаъолияти худ метавонанд қоидаҳои дохилии корхона ва ҳамзамон стандартҳои байналмилалӣ аудити дохилӣ (СБАД)-ро истифода баранд. Бинобар ин, методикаи арзёбии қори низоми назорати дохилӣ, ки ҳадамоти аудити дохилии корхонаҳои кишоварзии

таҳқиқшаванда ба қор мебаранд, метавонанд ба СБАД таъя кунад.

Ҷиҳати назорати сифати назорати дохилӣ дар СБАД 1300 «Барномаи таъмин намудан ва баланд бардоштани сифати аудити дохилӣ» (Quality Assurance and Improvement Program) нишондодҳо оварда шудаанд. Тибқи стандарти мазкур, сардори ҳадамоти аудити дохилӣ барномаи таъмин намудан ва баланд бардоштани сифатро, ки фарогири ҳамаи намудҳои фаъолияти аудити дохилӣ мебошад, таъия менамояд ва онро роҳандозӣ мекунад.

Шароит ва хусусиятҳои фаъолияти корхонаҳои таҳқиқшавандаро ба назар гирифта, пешниҳод мекунем, ки арзёбии низоми назорат дар корхонаҳои кишоварзӣ тавассути санҷиши тестӣ (азтестгузаронӣ) ба ҷо оварда шавад. Дар ин маврид раванди санҷиш аз марҳилаҳои пай дар пай иҷрошаванда иборат аст. Марҳилаи аввалӣ – банақшагирии санҷиш (муайян кардани расмиёти назоратӣ ва қормандоне, ки бояд аз тест гузаронида шаванд). Марҳилаи дуюмӣ – иҷрои тестгузаронӣ ва арзёбии натиҷаҳои он. Марҳилаи сеюм – ташаккули ҳисобот аз натиҷаи тестгузаронӣ, ки дар он қоидавайронкуниҳои ошқоршуда қайд карда мешаванд ва тавсияҳо барои бартараф кардани онҳо нишон дода мешаванд (расми 1.).

Банақшагирии санҷиш марҳилаи асосӣ мебошад. Раванди банақшагирӣ аз амалҳои таҳлили иттилоот, ташаккули супориш барои гузаронидани аудити дохилӣ (муайян кардани ҳадафҳои раванд, ҳавфҳои ба он ҳос, ҳадафҳои санҷиш, ҳаҷми қорҳои санҷишӣ, таъияи нақша-графики гузаронидани санҷиш), самтҳои равон кардани огоҳиномаҳо, гузаронидани вохурӣ ва суҳбатҳо бо соҳибони раванд ташаккул меёбад. Ҳангоми гузаронидани банақшагирӣ ба ҷунин лаҳзаҳои асосӣ диққат додан зарур аст:

Расми 1. – Тартиби гузаронидани аудити дохилии низомии назорати дохилии раванди тичоратӣ

Сарчашма: муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёт таҳия кардааст[3; 5; 6; 8]

- гузаронидани мусоҳиба бо корбарони раванди тичоратӣ, ки барои бештар маълумот пайдо кардан дар бораи хавфҳои раванд имкон медиҳад;

- ҳамтосозии ҳадафҳои раванди тичоратӣ метавонад барои истифодаи нишондиҳандаҳои калидии самаранокӣ, низомномаҳо оид ба воҳидҳои сохторӣ, нишондиҳандаҳои ҳадафӣ аз иттилооти барои маҷлисҳои ҷорӣ омодашаванда кӯмак мекунад;

- барои ташаккули хавфҳои ба раванди тичоратӣ хос метавон картаҳои хавфҳо, ҳисоботҳои пешини аудиторҳои дохилиро истифода бурд. Барои муайян кардани хавфҳои ба раванди тичорати санҷидашаванда хос бояд ба чунин саволҳо ҷавоб дод: барои расидан ба ҳадафи раванди тичоратӣ чӣ ҳалал мерасонад? Кадом омилҳо ба самаранокӣи раванди тичоратӣ таъсир мерасонанд? Дар қучо дар раванди тичоратӣ истифодаи ғайрисамаранокӣ захираҳо имконпазир аст? Кадом омилҳо ё зухурот метавонанд ба бад шудан ё суст шудани раванди тичоратӣ оваранд?

- барои он ки шахсони санҷидашаванда вақти худро дуруст

банақшагирӣ кунанд, огоҳинома оид ба санҷиш бояд дар давоми муҳлати на кам аз 10 рӯзи қорӣ то оғози санҷиш равон карда шавад. Дар огоҳинома бояд номи санҷиш, доираҳои санҷиш ва ҳадафҳои он, давомнокии санҷиш, маълумот оид ба тамос бо роҳбарва аъзои гурӯҳи санҷишӣ зикр карда шавад. Ин ба соҳиби раванд имкон медиҳад, ки шахсони масъули донандаи раванди тичоратиро таъин кунад, то ки вақти босамар банақшагирӣ карда шавад;

- банақшагирии санҷиш бояд 20-30%-и вақти санҷишро дар бар гирад. Ҳар қадаре ки банақшагирии санҷиш босифат бошад, натиҷаи он самараноктар аст.

Марҳилаи иҷрои санҷиш омӯзиш ва тасвири раванди тичоратӣ, таҳлили ҳадафҳои раванд, муайян кардани хавфҳо ва расмиёти назоратӣ, арзёбии намо (дизайн) ва азтестгузаронии самаранокӣи ҷорӣи расмиёти назоратӣ мебошад. Барои гузаронидани тест бояд намуди азтестгузаронӣ (мушоҳида, пурсиш, омӯзиш, аз нав гузаронидан) муайян карда шавад. Барои ҳосил кардани сатҳи нисбатан баландтари боварӣ гузаронидани санҷиши

тестии ҳамон як амал бо истифодаи намудҳои гуногуни тест тавсия дода мешавад.

Дар марҳилаи ташаккули ҳисобот хулоса оид ба самаранокии кори низоми назорати дохилӣ дар корхона таҳия карда мешавад. Барои таҳияи хулоса оид ба самаранокии низоми назорати дохилӣ бояд арзёбии ҳар як унсури амсилаи COSO аз рӯи тамоми ҳадафҳо ба ҷо оварда шавад.

С.А. Касянова қайд мекунад, ки «чорабиниҳои мувофиқи нақша ва барномаи муфассалкардашудаи назорати объектҳои

мушоҳида мунтазам гузаронидашаванда беҳатарии корхонаро аз амалҳои беинсофонаи роҳбарияти корхона таъмин мекунанд»[6, с. 34]. Ба ин хотир, ӯ истифодаи пурсишномаҳои ба таври инфиродӣ таҳияшударо барои ҳар як корхона вобаста аз хусусиятҳои фаъолияти он тавсия медиҳад.

Аз натиҷаи азтестгузаронӣ варақаҳои назоратӣ бо дарбаргирии баҳоҳои коршиносонаи ба сатҳи боэътимодии назорат мувофиқаткунанда тартиб дода мешаванд (ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. – Варақаи назоратии арзёбии кори низоми назорати дохилӣ

Самти арзёбӣ	Баҳо барои давраи қорӣ, %	Баҳо барои давраи оянда, %
1. Назорати самаранокии самти баҳисобгирӣ	Аз 5 то 95	Аз 5 то 95
2. Назорати дурустии иттилооти воридшаванда	Аз 5 то 95	Аз 5 то 95
3. Назорати саривақтӣ ва пуррагии инъикоси маълумоти аввалӣ дар баҳисобгирӣ ва коркарди онҳо	Аз 5 то 95	Аз 5 то 95
4. Назорати таъмини беҳатарии иқтисодӣ ва иттилоотӣ	Аз 5 то 95	Аз 5 то 95
5. Назорати иҷрои вазифаҳои қорӣ ва стратегӣ	Аз 5 то 95	Аз 5 то 95

Сарчашма: муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёт таҳия кардааст

Дар асоси нишондиҳандаҳои дар ҷадвали 3.3 овардашуда тавсия дода мешавад, ки аз рӯи қиматҳои ҳосилшуда қиматҳои баҳоҳои коршиносона тафсир карда шаванд (ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. – Таснифи нишондиҳандаҳои арзёбии самаранокии амалкунии низоми назорати дохилӣ дар корхонаи кишоварзӣ

Баҳои гузошташуда	Мухтаво
то 20%	Низоми назорати дохилӣ дар корхона вучуд надорад, ки ин вайронкунии қоида мебошад.
аз 21 то 30%	Сатҳи пасти самаранокии назорати дохилӣ, ки ин метавонад ба паёмадҳои манфӣ оварад. Назорат қисман ба ҷо оварда мешавад, вале на бо ҳама самтҳои муҳим.
аз 31 то 60%	Дараҷаи миёнаи самаранокии назорати дохилӣ. Қоидавайронкуниҳои начандон муҳиме ошкор шудаанд, ки онҳоро метавон зуд ислоҳ кард.
аз 61% боло	Назорат дар сатҳи баланд қарор дорад, фаъолияти корхона бо ҳадафҳо, меъёрҳо, қоидаҳои ахлоқ ва дигар ҳуҷҷатҳо мувофиқат мекунад.

Сарчашма: муаллиф дар асоси омӯзиши адабиёт таҳия кардааст

Ҳар як савол дар тест бо миқдори муайяни ҳолҳо баҳогузорӣ карда мешавад, сипас ҷамъи натиҷавии ҳолҳо ба нишондиҳандаи ҷамъбасти арзёбӣ дар ҳолати ҷамъбастӣ гузаронида мешавад. Дар асоси таснифи нишондиҳандаҳои натиҷавии

баҳодихӣ хулоса оид ба самаранокии низом бароварда мешавад. Аз натиҷаҳои арзёбии самаранокии низоми назорати дохилӣ аудиторҳои дохилӣ ба номи роҳбари корхона гузориш пешниҳод мекунанд, натиҷаҳои санҷишро дар ҳисобот яққоя бо номгӯи

камбудихои ошкоршуда ва тавсияҳо барои бартараф кардани онҳо ба расмият медароранд.

Акнун барои арзёбӣ намудани самаранокии низоми назорати дохилии яке аз

корхонаҳои кишоварзии таҳқиқшаванда - ЧДММ «50-солагии Октябр» (шаҳри Ҳисор) азтестгузаронии мазкурро иҷро мекунем (ҷадвали 3.5).

Ҷадвали 3. – Натиҷаи азтестгузаронии ҳолати воқеии назорати дохилӣ дар ЧДММ «50-солагии Октябр»

Самти арзёбӣ	Баҳо барои давраи қорӣ, %	Баҳо барои давраи оянда, %
1. Назорати самаранокии самти баҳисобгирӣ	15	18
2. Назорати дурустии иттилооти воридшаванда	22	26
3. Назорати саривақтӣ ва пуррагии инъикоси маълумоти аввалӣ дар баҳисобгирӣ ва коркарди онҳо	42	48
4. Назорати таъмини бехатарии иқтисодӣ ва иттилоотӣ	70	78
5. Назорати иҷроӣ вазифаҳои қорӣ ва стратегӣ	34	40
Ҷамъи баҳо (ба ҳисоби миёна)	36,6	42

Сарчашма: дар асоси пурсиши кормандон ва таҳқиқи фаъолияти ЧДММ «50-солагии Октябр» таҳия карда шудааст

Аз натиҷаи тестгузаронӣ, ки дар ҷадвали 3. инъикос шудааст (бо ҷамъи баҳои 36,6), хулоса бароварда мешавад, ки дар ЧДММ «50-солагии Октябр» самаранокии назорати дохилӣ дар дараҷаи миёна қарор дорад. Яъне қоидавайронкуниҳои ошкоршуда муҳим нестанд ва онҳоро метавон зуд ислоҳ кард. Дар оянда низ самаранокии амалкунии низоми назорати дохилӣ бо баҳои чанде баландтар дар дараҷаи миёна қарор мегирад.

Яке аз амалҳои арзёбии самаранокии низоми назорати дохилӣ муайян кардани он аст, ки низоми амалкунандаи назорати дохилӣ хатоҳои дар низоми баҳисобгирии муҳосибӣ баамаломадаро ошкор ва ё пешгирӣ карда наметавонад. Вобаста ба ҳосияти интиҳобӣ доштани амалҳои аудити дохилӣ ва ба хотири арзёбии асосноки аҳамиятнокии тамоилоти аз ҷониби аудитори дохилӣ ошкоршуда муайян кардани дараҷаи аҳамиятноки зарур аст.

Ҳангоми аудити дохилии ҳисобот на ҳамаи амалиёти дар баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ инъикосгардида санҷида мешаванд. Тибқи стандартҳои аудиторӣ санҷиш ба таври хостагирона, бо истифода аз санҷиш (азтестгузаронӣ)-и

воситаҳои назорат ҷиҳати самаранокии ташкил ва амалкунии низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорати дохилӣ, инчунин бо роҳи санҷиши бақияҳои ҳисобҳо, гурӯҳҳои амалиёти яхела гузаронида мешавад. Сабаби дуюм бо низомҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорати дохилӣ алоқаманд аст. Аудитори дохилӣ ақидаи худро бо боварии оқилона изҳор менамояд, чунки воқеан ҳеҷ гоҳ низомҳои бехтарини баҳисобгирии муҳосибӣ ва назорати дохилӣ вучуд надоранд. Барои ҷамъоварӣ намудани шаҳодатҳо аудитори дохилӣ иттилоотеро истифода мебарад, ки дар ҳуҷҷатҳои аввалии баҳисобгирӣ, феҳристҳои муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ дарҷ гардидааст. Аудитори дохилӣ метавонад боварӣ ҳосил кунад, ки амалиёти молиявӣ-ҳочагидории дар ҳуҷҷати аввалии баҳисобгирӣ бақайдгирифташуда тибқи талаботи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон нигориш шудааст ва дар феҳристҳои муҳосибӣ мутобик ба сиёсати баҳисобгирӣ ва санадҳои меъёрии амалкунанда инъикос гардидааст. Вале вай наметавонад кафолат диҳад, ки амалиёти баррасишуда воқеан дар ҳамон вақт ва бо ҳамон ҳаҷме ҷой дошт, ки дар ҳуҷҷати

аввалии баҳисобгирӣ нишон дода шудаанд, чунки худ ҳангоми содир шудани амалиёт хузури надошт. Бинобар ин, шаҳодатҳои аудиторӣ ҳосияти тасдиқкунии қатъӣ надоранд.

Сабабҳои субъективӣ бо андешаронии худии аудитор оид ба ҷамъоварии ҳуҷҷатҳо ва ҳулосаҳои дар асоси онҳо баровардашуда муайян мешаванд. Тибқи муқаррароти моддаи 10 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷаъолияти аудиторӣ» [7] аудитор ҳуқуқ дорад, ки шаклҳо ва усулҳои супориши аудиториро дар асоси стандартҳои аудит, шумора ва ҳаёати шахсии гурӯҳи аудиторие, ки санҷишро мегузаронанд, мустақилона муайян кунад. Ба сифати манбаъ стандартҳои аудиториро қабул намуда ва бо таъя ба андешаронии касбии худ аудитор ҷамъоварии шаҳодатҳои аудиториро, ки ба ақидаи вай, нисбатан бозғатимод ва саҳеҳ мебошанд, ташкил менамояд ва дар асоси онҳо ҳулоса оид ба дараҷаи саҳеҳии ҳисоботи молиявӣ таҳия мекунад.

Ҳамин тавр, аудиторӣ дохилӣ аҳамиятнокиро дар раванди омодагӣ ва банақшагирии супориши аудиторӣ дар асоси андешаронии касбии худ арзёбӣ мекунад. Дар ин маврид барои санҷиш нишондиҳандаҳои ҷудо карда мешаванд, ки

аудитор онҳоро нисбатан муҳимтар меҳисобад. Он нишондиҳандаҳои дар ҳисобот овардашударо, ки аудитор номӯҳим меҳисобад, вай метавонад ба нақша ва барномаи супориши аудиторӣ ворид накунад. Дар низомии нишондиҳандаҳои ҳисоботи хамбаста аудиторӣ дохилӣ бояд ҳамон нишондиҳандаҳои ҷудо кунад, ки нисбатан муҳим буда, санҷиши дақиқтаре саҳеҳии худро талаб менамоянд.

Барои ҳисоб кардани дараҷаи аҳамиятноки нишондиҳандаҳои появӣ ва ҳиссаҳои мақбули онҳо вобаста аз хусусиятҳои соҳавии ҷаъолияти корхонаҳои интихоб карда мешаванд. Дар амалии байналмилалӣ чунин нишондиҳандаҳои появӣ ва қиматҳои ҳиссаҳои онҳо истифода мешаванд, ки ҷиҳати ҳисоб кардани дараҷаи аҳамиятноки дар корхонаҳои соҳаи кишоварзӣ мақбул мебошанд: ғоидаи тавозунӣ (то андозбандӣ) – 5%; маблағи ғуруш – 2%; ҷамъбасти тавозун – 2%; сармои худӣ – 10%; хароҷоти умумӣ – 2% [51, с. 48].

Акнун мо дараҷаи аҳамиятнокиро барои ҚДММ «50-солагии Октябр» дар асоси нишондиҳандаҳои ҳисоботи молиявии корхона ҳисоб мекунем. Ҳисобкунии мазкурро дар ҷадвали 4 тасвир мекунем.

Ҷадвали 4. – Ҳисобкунии дараҷаи аҳамиятноки дар асоси нишондиҳандаҳои ҳисоботи ҚДММ «50-солагии Октябр»

Нишондиҳанда	Қимати нишондиҳандаи появӣ, сомонӣ	Ҳисса, %	Қимати барои ёфтани дараҷаи аҳамиятноки истифодашаванда, сомонӣ
Маблағи ғуруш	933733	2	18675
Арзиши аслии ғуруш	648538	2	12971
Ғоидаи умумӣ	285195	5	14260
Сармои худӣ	778356	10	77836
Ҷамъбасти тавозун	2096392	2	41928

Сарчашма: муаллиф дар асоси маълумоти ҳисоботи молиявии ҚДММ «50-солагии Октябр» барои соли 2021 таҳия кардааст

Пайдарпайии амалиёт барои $(18675 + 12971 + 14260 + 77836 + 41928) \div 5 = 33134$ сомонӣ.
 ҳисобкунӣ чунин аст:
 1. Қимати миёнаи дараҷаи аҳамиятнокиро муайян мекунем:
 2. Тамоили қимати калонтарини дар ҳисобкунии дараҷаи аҳамиятноки

иштирокдоштаро аз қимати миёна ҳисоб мекунем:

$$(77836 - 33134) \div 33134 \times 100\% = 135\%.$$

3. Тамоили қимати хурдтарини дар ҳисобкунии дараҷаи аҳамиятнокӣ иштирокдоштаро аз қимати миёна ҳисоб мекунем:

$$(33134 - 12971) \div 33134 \times 100\% = 61\%.$$

Азбаски тамоили қиматҳои калонтарин ва хурдтарини барои ҳисобкунии дараҷаи миёнаи аҳамиятнокӣ истифодашуда ба андозаи назаррас (135%-61%=74%) баланд аст, онро метавон аҳамиятнок ҳисобид. Бинобар ин, нишондиҳандаҳои мазкур аз ҳисобкуниҳои минбаъдаи дараҷаи аҳамиятнокӣ ихтисор карда мешаванд. Нишондиҳандаҳое, ки аз бузургии миёна ба ҷониби калон ё хурд ба дараҷаи муҳим фарқ мекунанд, аз ҳисобкунӣ ихтисор карда мешаванд. Дар ҳолати мазкур нишондиҳандаҳои 12971 сомонӣ ва 77836 сомонино ихтисор мекунем.

Акнун чунин қимати миёнаи нав ҳосил мешавад:

$$(18675 + 14260 + 41928) \div 3 = 24954 \text{ сомонӣ.}$$

Бузургии мазкур ба сифати қимати дараҷаи аҳамиятнокӣ ба кор бурда мешавад.

Нишондиҳандаи ягонаи дар рафти ҳисобкуниҳо ҳосилшудаи дараҷаи аҳамиятнокӣ ҳангоми гузаронидани аудити дохилӣ барои тамоми ҳисоботи молиявии

ҶДММ «50-солагии Октябр» ба кор бурда мешавад.

Аудитори дохилӣ дар раванди ҳисобкунӣ ва арзёбии самаранокии кори низоми назорати дохилӣ эҳтимолияти пайдо шудани таҳрифҳои муҳим дар ҳисоботи молиявии корхонаро умуман ва то аз ҷониби низоми назорати дохилӣ ошкор шудани онҳо ошкор мекунад ё дар ҳолате, ки дар корхона низоми назорати дохилӣ вучуд надорад. Маҳз ҳамин ҳолати охирин, яъне вучуд надоштани низоми назорати дохилӣ дар ҶДММ «50-солагии Октябр» дар мавриди таҳқиқоти мо ба кор бурда мешавад. Барои ошкор кардани пайдошавии таҳрифҳои муҳим, аудитори дохилӣ низоми баҳисобгирии муҳосиби дар корхона амалкунандаро арзёбӣ мекунад. Инро метавон дар шакли саволномаи аудитори дохилӣ анҷом дод (ҷадвали 5).

Акнун дар асоси саволнома эътимоднокии низоми баҳисобгирии муҳосиби ҶДММ «50-солагии Октябр»-ро арзёбӣ мекунем: аз 12 савол (100%) Ҳа – 7 ҷавоб, Не – 5 ҷавоб.

Ҳисоб мекунем:

$$7 \div 12 \times 100\% = 58\%$$

– ҳавфи низоми баҳисобгирии муҳосибӣ.

Аз натиҷаи пурсиш бо саволнома чунин хулоса мебарорем: ташкили низоми баҳисобгирии муҳосибӣ умуман ба талаботи феврият ва саҳеҳӣ ҷавобгӯ аст ва дар таносуби фоизӣ 58%-ро ташкил медиҳад.

Ҷадвали 5. – Саволномаи аудитори дохилӣ барои арзёбии эътимоднокии низоми баҳисобгирии муҳосибӣ дар ҶДММ «50-солагии Октябр»

Саволҳо	Варианти ҷавобҳо	
	Ҳа	Не
Дар корхона сиёсати баҳисобгирӣ тасдиқ шудааст?	+	
Баҳисобгирии муҳосибӣ дар корхона дар асоси низомнома дар бораи сиёсати баҳисобгирӣ бурда мешавад?	+	
Сармуҳосиб дорои маълумоти олии иқтисодӣ аст ва шаҳодатномаи муҳосиби касбӣ дорад?		+
Сармуҳосиб дар се сол як маротиба аз курсҳои тақмили ихтисос мегузарад?		+
Барои кормандони муҳосибот дастурамалҳои вазифавӣ ҳастанд?	+	

Аттестатсияи кормандони муҳосибот чиҳати мувофиқат ба вазифаҳои иҷрошаванда гузаронида мешавад?		+
Дар корхона графикаи ҳуҷҷатгардиш вучуд дорад ва муҳлатҳои ба муҳосибот супоридани ҳуҷҷатҳои аввалии риоя мешаванд?		+
Дар муҳосибот дастаҳои барномаҳои компютери муҳосибӣ (масалан, 1С) истифода мешаванд?	+	
Барномаҳои компютерӣ вобаста ба дигар шудани қонунгузори андоз таҷдид карда мешаванд?	+	
Баҳисобгирии муҳосибӣ то 80% бо компютер бурда мешавад?	+	
Баҳисобгирии пардохти меҳнат дар барномаи компютерӣ ба таври алоҳида бурда мешавад?	+	
Дар корхона шӯъбаи аудити дохилӣ амал мекунад?		+

Сарчашма: дар асоси пурсиши кормандони муҳосиботи ҚДММ «50 солагии Октябр» таҳия карда шудааст

Ҳамчунин, мо дар асоси пурсишнома нишондиҳандаҳои асосии натиҷанокии фаъолияти ҚДММ «50-солагии Октябр»-ро муайян кардем. Аз ҷумла, барои ошкор кардани эътимоднокии низоми назорати дохилӣ дар корхона саволнома тартиб дода ва ҷавобҳои дахлдорро гирифтём (ҷадвали 6).

Дар асоси маълумоти пурсишнома тавассути азтестгузарони низоми назорати дохилӣ дар ҚДММ «50-солагии Октябр», эътимоднокии онро чунин арзёбӣ мекунем:

Аз 15 саволи пешниҳодшуда (100%) ҷавоби Ҳа – 8, ҷавоби Не – 7 адад.

Аз ин ҷо: $8 \div 15 \times 100 = 53\%$ - ҳавфи низоми назорати дохилӣ.

Хулоса, низоми назорати дохилии ҚДММ «50-солагии Октябр»-ро чун дар дараҷаи қаноатбахш қарордошта арзёбӣ мекунем, зеро эътимоднокии он 53% мебошад. Бинобар ин, пурра ба низоми назорати дохилӣ умед бастан мумкин нест.

Ҷадвали 6. – Саволнома барои арзёбии эътимоднокии низоми назорати дохилӣ дар ҚДММ «50-солагии Октябр»

Саволҳо	Варианти ҷавобҳо	
	Ҳа	Не
Дар корхона сиёсати баҳисобгирӣ тасдиқ карда шудааст?	+	
Дар сиёсати баҳисобгирии корхона шаклҳои ҳуҷҷатҳои аввалии истифодашаванда инъикос шудаанд?		+
Бо ҳама шахсони масъули моддӣ шартномаҳо оид ба масъулияти моддӣ пурра баста шудаанд?	+	
Пеш аз иваз шудани шахсони масъули моддӣ барӯйхатгирии дороиҳо гузаронида мешавад?	+	
Барӯйхатгирии ногаҳонии ҳазина ва анборҳо гузаронида мешаванд?		+
Аз ҷониби кормандони муҳосибот санҷиши мувофиқати ҳуҷҷатҳои истифодашаванда бо талаботи қонунгузорӣ гузаронида мешавад?	+	
Дар корхона доираи шахсони тахтиҳисоботӣ муқаррар карда шудааст?		+
Давраҳои ҳисоботдиҳии шахсони тахтиҳисоботӣ оид ба маблағҳои тахтиҳисоботӣ муайян карда шудаанд?		+

Дар корхона ҳолатҳои якҷоякунии вазифаҳои сармуҳосиб ва ҳазинадор вучуд надоранд?		+
Пеш аз тартиб додани ҳисоботи молиявӣ барӯйхатгирии дороиҳо ва уҳдадориҳо гузаронида мешавад?		+
Дар моҳи маротиба пардохти музди меҳнати кормандон (пешпардохт ва музди меҳнат) ба ҷо оварда мешавад?		+
Ба кормандоне, ки аз ҳисоби пешпардохтҳои пешин қарздоранд, маблағҳои таҳтиҳисоботии нав дода намешавад?	+	
Дар корхона назорати истифодаи вақти корӣ бурда мешавад?	+	
Маблағҳои рухсатии меҳнатӣ дар муҳлати то як ҳафта аз оғози рухсатӣ ба кормандон дода мешаванд?	+	
Дар корхона Қоидаҳои тартиботи дохилӣ ва Қоидаҳои бехатарии техникӣ амал мекунанд?	+	

Сарчашма: дар асоси пурсиши кормандони ҶДММ «50 солагии Октябр» таҳия карда шудааст

Ҳамин тавр, аудити дохилӣ чун воситаи муҳимми арзёбии самаранокии низоми назорати дохилӣ баромад карда, ба баланд шудани эътимоднокии он мусоидат мекунад. Азбаски аудити дохилӣ маҷмуи ҷорабиниҳоро оид ба беҳгардонӣ ва назорати фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ дар бар

мегирад, ин имкон медиҳад, ки захираҳои баланд бардоштани самаранокии на танҳо низоми назорати дохилӣ, балки тичорати корхона низ ошкор карда шаванд, ба таҳияи ҷорабиниҳои мушаххас оид ба тақомули равандҳои тичоратии корхонаи кишоварзӣ мусоидат мекунад.

Адабиёт

1. Алборов, Р.А. Оценка эффективности системы внутреннего контроля (аудита) [Текст] / Р.А. Алборов, С.М. Концевая, Н.Н. Хорохордин // Вестник Ижевской государственной сельскохозяйственной академии. - 2005. - № 1 (4). - С. 40-41
2. Алексеева, А.В. Функции внутреннего аудита состояния системы внутреннего контроля организации [Текст] / А.В. Алексеева // Инновационное развитие экономики. – 2011. - № 2. – С. 78-81
3. Бурцев, В.В. Внутренний контроль в организации: методологические и практические аспекты [Текст] / В.В. Бурцев // Аудиторские ведомости. - 2002. - № 8. - С. 41-50
4. Евсеенко, В.А. Оценка эффективности системы внутреннего контроля при проведении аудиторской проверки на предприятии [Текст] / В.А. Евсеенко // Менеджер. – 2018. - № 2 (84). – С. 146-158
5. Кабашкин, В.А., Мышов, В.А. Повышение роли внутреннего аудита и контроля в условиях рыночной экономики [Текст] / В.А. Кабашкин, В.А. Мышов // Международный бухгалтерский учет. – 2011. - № 13 (163). – С. 36-46
6. Кеворкова, Ж.А., Сапожникова, Н.Г. Концептуальные положения комплаенс как формы внутреннего контроля в экономических субъектах [Текст] / Ж.А. Кеворкова, Н.Г. Сапожникова // Учет. Анализ. Аудит. - 2020. - Т. 7. - № 2. - С. 6-16
7. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти аудиторӣ» аз 22 июли соли 2013, № 993 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj>702 [Сарчашмаи электронӣ] / Низоми дастрасӣ: URL: <http://mmk.tj>(санаи мурочиат: 18.02.2025)

8. Родцевич, О.Н. Определение понятия «бизнес-процесс»: история возникновения и современное представление [Текст] / О.Н. Родцевич // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия D: Экономические и юридические науки. - 2015. - № 13. - С. 40-48

9. Хушвахтзода, Қ.Х. Заминаҳои бунёдгардӣ ва рушди назорати дохилӣ дар корхонаҳои кишоварзӣ [Матн] / Қ.Х. Хушвахтзода, Д.Қ. Хукматов, Н.А. Ҳасанова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. - № 2. – С. 5-11

Маълумот дар бораи муаллиф:

Хукматов Давлатҷон Ҷамshedович - Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, н.и.и., муаллими калони кафедраи баҳисобирии муҳосибӣ. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов, 64/14. E-mail: sohibkortvt@mail.ru. Телефон: +992919-11-11-64

Сведения об авторе

Хукматов Давлатджон Джамshedович - Таджикский государственный финансово-экономический университет, к.э.н., старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, улица Нахимова, 64/14. E-mail: sohibkortvt@mail.ru. Телефон: +992 919-11-11-64

Information about the author:

Khukmatov Davlatjon Jamshedovich – candidate of economic sciences, senior lecturer at the department of accounting, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14. E-mail: sohibkortvt@mail.ru. Phone number: (+992) 919-11-11-64.

УДК:339.13

РАЗВИТИЯ ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ОТНОШЕНИЕ РЕСПУБЛИКИ
ТАДЖИКИСТАН С РЕСПУБЛИКОЙ АРМЕНИЯ

Исмадова Н.Ш.

Аннотация. Следует констатировать, что после распада СССР в течение более десяти лет острые и неадекватные проблемы переходного периода оказали существенное и решающее влияние на торгово-экономические связи Таджикистана с Арменией. Использование огромного опыта и потенциала экономических отношений и сотрудничества, накопленного в недалеком советском прошлом, с учетом современных вызовов и требований, несомненно, оказывает положительное влияние на характер и темпы экономического сотрудничества Республики Таджикистана с Республикой Арменией. Количественные и качественные характеристики мирохозяйственных связей за последние годы показывают нарастание взаимозависимости национальных экономик, демонстрируя при этом преимущество международного интеграционного развития. Использование потенциала экономического сотрудничества, его организация на основе современных требований, ещё более усиливают значение развития торгово-экономических связей. В настоящее время таджикско-армянские отношения имеют хорошую перспективу.

Ключевые слова: Взаимоотношения, Республики Таджикистан, Республики Армения, торгово-экономические отношения, импорт, экспорт, услуг, энергетика, перспектива.

Для цитирования: Исмадова, Н. Ш. Развития торгово-экономическое отношение Республики Таджикистан с Республикой Армения / Н. Ш. Исмадова // Финансово-экономический вестник. – 2025. – № 1(44). – С. 214-223.

ТАШАККУЛИ МУНОСИБАТҲОИ ТИҶОРАТӢ-ИҚТИСОДИИ ҶУМҲУРИИ
ТОҶИКИСТОН БО ҶУМҲУРИИ АРМАНИСТОН.

Исмадова Н.Ш.

Аннотатсия. Бояд гуфт, ки пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ беш аз даҳ сол мушкилоти шадид ва номуносибӣ давраи гузариш ба равобити тиҷоратӣ-иқтисодии Тоҷикистон бо Арманистон таъсири ҷиддӣ ва назаррас расонид. Истифодаи таҷриба ва иқтисодии бузурги муносибатҳои иқтисодӣ ва ҳамкориҳои дар гузаштаи наҷандон дури Шӯравӣ замишуда, бо назардошти ҷолишу талаботи имруза, бешубҳа, ба хусусият ва суръати ҳамкориҳои иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Ҷумҳурии Арманистон таъсири мусбат мерасонад. Хусусиятҳои миқдорӣ ва сифатии муносибатҳои иқтисодии ҷаҳон дар солҳои охир афзудани вобастагии байниҳамдигарии иқтисодиёти миллиро ифода намуда, дар баробари ин бартариҳои рушди интеграцияи байналмилалӣ нишон медиҳанд. Истифодаи иқтисодии ҳамкориҳои иқтисодӣ ва дар асоси талаботи имруза роҳандозӣ намудани он аҳамияти инкишофи алоқаҳои тиҷоратӣ иқтисодиро боз ҳам баланд мебардорад. Феълан равобити Тоҷикистону Арманистон дурнамои хуб дорад.

Калидвожаҳо: Муносибатҳо, Ҷумҳурии Тоҷикистон, Ҷумҳурии Арманистон, муносибатҳои тиҷоратӣ иқтисодӣ, воридот, содирот, хизматрасонӣ, энергетика, дурнамо.

DEVELOPMENT OF TRADE AND ECONOMIC RELATIONS BETWEEN THE
REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE REPUBLIC OF ARMENIA

Ismatova N.Sh.

Annotation. *It should be noted that after the collapse of the USSR, for more than ten years, acute and inadequate problems of the transition period had a significant and decisive impact on the trade and economic relations of Tajikistan with Armenia. Using the vast experience and potential of economic relations and cooperation accumulated in the recent Soviet past, taking into account modern challenges and requirements, undoubtedly has a positive impact on the nature and pace of economic cooperation between the Republic of Tajikistan and the Republic of Armenia. Quantitative and qualitative characteristics of world economic relations in recent years show an increase in the interdependence of national economies, while demonstrating the advantage of international integration development. Using the potential of economic cooperation and organizing it on the basis of modern requirements further enhances the importance of developing trade and economic ties. Currently, Tajik-Armenian relations have a good prospect.*

Key words: *Relations, Republic of Tajikistan, Republic of Armenia, trade and economic relations, import, export, services, energy, prospects.*

Постановка проблемы. Кавказ издревле является мостом между Европой и Азией, через него уже со 11 века до н.э. проходил Великий шелковый путь – транспортная артерия, которая способствовала сближению народов и развитию культурных и торговых связей [5]. После упразднения советской государственности и образования в постсоветском пространстве независимых государств, отношения и сотрудничество бывших союзных республик как старых друзей вошли в новую фазу, в них возникли новые тенденции и перспективы, требующие изучения и осмысления. Южный Кавказ является частью стратегического региона Кавказ, расположенного к югу от Восточно-Европейской равнины, на границе Европы и Азии. Граница Южного Кавказа проходит по южным границам Грузии, Армении и Азербайджана с Турецкой Республикой и Исламской Республикой Иран [8, С.310-318].

Целью статьи заключается в анализе торгово-экономическое отношение республики таджикистан с республикой армения.

Изложение основного материала. Как известно, взаимоотношения между Таджикистаном и Республика Армения имеют богатую предысторию, которая во многом предопределяет их нынешнее и будущее состояние. Таджикистан и Армения,

находившиеся в не далеком прошлом в составе Советского Союза, достаточно хорошо знают друг друга и имеют богатый опыт сотрудничества, накопленный ими ещё в советский период. В развернувшееся в Таджикистане строительство объектов народного хозяйства свой достойный вклад внесли специалисты по строительству, энергетике, транспорту: М. А. Арзуманов работал мастером, прорабом на стройках, в 1956-59 гг. был первым заместителем министра строительства и сельского хозяйства, был удостоен звания «Заслуженный строитель Таджикской ССР» и награжден орденами; строительством первой железной дороги в Таджикистане руководил В. Карамов, также направленный на работу в нашу республику, именем, которого была названа улица в г. Душанбе [11].

По мнению армянского историка К. С. Худавердяна, Советская власть принесла народам национальных окраин России не только освобождение от социального и национального гнета, но и дала им возможность беспрепятственно развивать свою государственность, экономику и культуру. В первые же годы Советской власти осуществлением национально-государственного строительства было обеспечено правовое равенство всех народов Советского Союза. Однако, провозглашенное Коммунистической партией равноправие

всех народов – больших и малых – могло быть реализовано на деле лишь с ликвидацией экономической и культурной отсталости многих национальностей, с обеспечением фактического, а не декларативного экономического и культурного равенства всех наций и народностей большой страны. Быстрое экономическое и культурное развитие народов страны, ликвидация наследия прошлого имели громадное значение и для разрешения национального вопроса. Все эти задачи – развитие экономики, выравнивание уровня культурного развития, разрешение национального вопроса – были взаимно обусловлены и тесно связаны между собой. Развернувшаяся в стране культурная революция была призвана, кроме прочих задач, решить и проблему ликвидации культурного неравенства народов страны [12, С.95].

Использование огромного опыта и потенциала экономических отношений и сотрудничества, накопленного в недалеком советском прошлом, с учетом современных вызовов и требований, несомненно, оказывает положительное влияние на характер и темпы экономического сотрудничества Таджикистана с Арменией. Следует констатировать, что в течение десяти-пятнадцати лет после распада СССР на экономические связи Таджикистана с бывшими советскими государствами в том числе с Республикой Армения оказали существенное влияние некоторые острые проблемы переходного периода. Усиление процессов разъединения традиционных, сложившихся столетиями взаимосвязей, отсутствие экономической, правовой и научно обоснованной базы формирования, а также опыта организации либеральной экономики, отсутствие соответствующих знаний и опыта регулирования рыночных отношений, с одной стороны, и изменения, происходившие в государственно-политическом устройстве каждой из этих стран - с другой, значительно затормозили двустороннее межгосударственное

сотрудничество. В целом, необходимость исследования вопросов экономического сотрудничества Таджикистана с Арменией обусловлена целым рядом факторов. Для суверенного национального государства такого рода сотрудничество приобретает особую политико-правовую и социально-экономическую значимость.

Республика Таджикистан объявила себя открытой для непосредственного подписания равноправных и многосторонних соглашений и договоров, не ущемляющих интересы каких-либо суверенных государств, со всеми партнерами без всяких предварительных условий» [4, С.175]. Позиции Республики Армения и Республики Таджикистан по большинству ключевых международных и торгово-экономических проблем совпадают по многим параметрам. Торгово-экономические связи с Республикой Армения последовательно приближаются по своему уровню к взаимодействию в сферах политической и территориальной безопасности. По мнению Т.К. Койчуева, для стран Содружества Независимых Государств интеграционные процессы стимулируются, прежде всего, общим историческим прошлым. Экономической интеграции стран Содружества нет альтернативы, прежде всего потому, что «их народнохозяйственные комплексы остаются взаимозависимыми и взаимоопыляемыми». В «экономике это отмечено сохраняющейся общностью используемых технологий, стандартов и технологических условий производства, систем технического обслуживания, снабжения запасными частями, подготовки и переподготовки кадров. Поэтому необходимо было найти, как использовать эти предпосылки в экономике, работающей на рыночных принципах» [6].

В ходе реализации двусторонних отношений приоритетным для их укрепления является торгово-экономическое сотрудничество. Между Республикой Армения и Республикой Таджикистан первое соглашение о торгово-экономическом

сотрудничестве было подписано 23 декабря 1993 года, которое охватило важнейшие аспекты социально-экономической жизни обеих государств [3].

Важную роль в укреплении связей между Республикой Армения и Республикой Таджикистан играют встречи президентов двух государств, официальный визит бывшего Президента Армении Р. Кочаряна в Таджикистан (апрель 2002 г.), и две официальные визиты Президента Таджикистана Э. Рахмона в Ереван (2003 и 2005 гг.). В ходе этих встреч был подписан «Договор о дружбе и сотрудничестве между Республикой Таджикистан и Республикой Армения». Ещё два раза (в августе 2011г. и сентябре 2016 г.) Таджикистан посетил третий Президент Армении А. Саркисян.

Подписанные во время этих визитов документы (более 26 документов, охватывающих широкий спектр взаимодействия стран в вопросах экономики, сельского хозяйства, здравоохранения, культуры, науки и т.д.) в совокупности составляют договорно-правовую базу двусторонних отношений.

Перспективными областями сотрудничества между Республикой Таджикистан и Республикой Армения, по мнению правительства Таджикистана, «являются добыча и переработка полезных ископаемых и сельскохозяйственной продукции, энергетика, текстильная и пищевая промышленность, транспорт, коммуникации и целый ряд других отраслей» [7, С. 273].

Таблица 1. - Сравнительные показатели внешней торговли Республики Таджикистан с Республикой Армения в 1991-2021 гг. (млн. долл. США) [10]:

	1991	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	1991-2021 раза
Внешнеторговый оборот РТ, всего:	131,1	1558,5	1459,3	2238,8	3851,6	4326,2	3929,9	3972,9	4224,3	4523,7	4557,8	6359,1	47,5
Внешнеторговый оборот РТ с Арменией	1,1	0,2	0,0	-	0,4	0,2	0,3	0,3	0,3	0,40	0,30	0,4	-0,6
Экспорт	0,6	-	-	-	0,1	-	0,0	0,1	-	0,0	0,0	0,0	-1,0
Импорт	0,5	0,2	0,0	-	0,4	0,2	0,3	0,2	0,3	0,4	0,2	0,3	-0,4
Удельный вес (%)	0,84	0,01	0,00	-	0,01	0,00	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	0,01	-1,0

Анализ данных по внешнеторговому обороту РТ за рассматриваемый период (1991-2021 гг.) вырос на 47,5 раза, тогда как Внешнеторговый оборот РТ с Республикой Армения снизился до уровня (-) 0,6%. Данный показатель сократился в основном вырос за счет снижения показателя импорта (-0,4%). Показатель удельного веса внешнеторгового оборота с Республикой Армения в основном наблюдается за весь рассматриваемый в пределах 0,1%. Если сравнить показатель удельного веса между экспортом и импортом за рассматриваемый

период, то оно имеет более отрицательное значение в импорте (-0,4%).

Обеими сторонами активно принимаются соответствующие меры по установлению и расширению прямых хозяйственных взаимосвязей между предприятиями, учреждениями и компаниями, а также проводятся взаимопоставки продукции производственно-технического назначения, товаров народного потребления, сырья и многого другого.

Рост взаимной торговли находится на

стадии поэтапного и постепенного развития. В 2017 году объём товарооборота между странами составил более 285,8 тыс. долларов США, что не может соответствовать имеющимся возможностям и потенциалу двустороннего экономического сотрудничества.

Координирующую роль в торгово-экономических отношениях Таджикистана и Армении играет таджикско-армянская Межправительственная комиссия по экономическому сотрудничеству. После её создания состоялись 3 заседания (последнее состоялось 13-14 июня 2017 года в городе Ереване), которые способствуют интенсификации торгово-экономических связей, принятию нужных решений по укреплению и дальнейшему развитию двустороннего сотрудничества в различных областях экономики, торговли, инвестиций и т.д.

Выполняя свою координирующую роль в торгово-экономических отношениях, таджикско-армянская Межправительственная комиссия по торгово-экономическому сотрудничеству предпринимает практические решения по многим вопросам современной политико-экономической жизни двух стран. Такая активная работа комиссии стала причиной реализации государственных проектов по всем направлениям.

Благодаря усилиям комиссии в 2017 году двусторонний товарооборот вырос, по сравнению с 2016 годом, на 99,1 % и составил 2868,6 млн. долларов США. В январе-сентябре 2017 года он достиг млн. долларов, увеличившись по сравнению с соответствующим периодом 2016 года на 100%. Процент торгового сальдо между двумя государствами в течение последних пяти лет остается положительным. Постепенное наращивание объёма товарооборота показывает Армению хорошим партнером на уровне международных отношений.

Согласно сведениям Агентства по статистике при Президенте Республики

Таджикистан, объём взаимного внешнеторгового оборота с Республикой Армения за 9 месяцев 2017 года составил 0,2 млн. долларов США. Экспорт товаров в Армению из Таджикистана за данный период составил 0,07 млн. долл. США, импорт составил 0,1 млн. долл. США [1].

За 9 месяцев 2017 года из Республики Армения в Республику Таджикистан импортировано лекарственных средств на сумму 107,953 тыс. долл. США; ювелирных изделий на сумму 42,754 тыс. долл. США.

За третий квартал 2017 года экспорт из Республики Таджикистан в Республику Армения составил: пряжа хлопковая на сумму 67,670 тыс. долл. США; одежда на 2.000 тыс. долл. США [1].

Как видно, за последние годы, особенно с 2015 года, внешнеторговый оборот Республики Таджикистана с Республикой Арменией имеет очень низкий уровень. Это связано с тем, что Армения односторонним порядком идёт на полный разрыв технологических цепочек.

27 сентября 2018 года Премьер-министр Армении Никол Пашинян прибыл с рабочим визитом в Республику Таджикистан и встретился с президентом Эмомали Рахмоном. Премьер-министр Армении поблагодарил за тёплый прием, подчеркнув, что правительство Армении заинтересовано в развитии и углублении многостороннего сотрудничества между двумя странами. Никол Пашинян отметил важность разработки и реализации конкретных программ в сфере экономики. По словам главы правительства, Армения придает большое значение взаимодействию как в рамках двусторонних, так и международных, региональных организаций и интеграционных объединений. В ходе встречи собеседники обсудили вопросы расширения отношений в разных сферах, коснулись дальнейшего сотрудничества в рамках интеграционных союзов [9].

В настоящее время между Таджикистаном и Арменией не существуют другие формы внешнеэкономических связей,

связанные как с объемом экспорта и импорта, так и с производственной кооперацией по научно-техническому сотрудничеству,

потенциалу совместных инвестиционных проектов, транспортных связей.

Таблица 2. - Экспорт международных услуг по странам СНГ [10] (тысяч долларов)

	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2000/2021 в раза
Общий экспорт международных услуг:	384604,1	252390,5	231825,0	252000,5	242233,9	242358,3	138533,1	146814,1	2,7
Экспорт международных услуг: РТ с Республикой Армения	27,6	13,8	8,1	18,8	79,4	66,6	12,8	1752,4	186,4 (2005)
Удельный вес с Республикой Армения (%)	0,01	0,01	0,00	0,01	0,03	0,03	0,01	1,19	136,1 (2005)

Анализ данных по экспорту международных услуг по странам СНГ за рассматриваемый период (2000-2021 гг.) вырос на 2,7 раза, тогда как экспорт международных услуг: РТ с Республикой

Армения – 186,4 раза. Однако средний удельный вес экспорт международных услуг за весь рассматриваемый период составил: РТ с Республикой Армения – 0,14%.

Рисунок 1. Экспорт международных услуг: РТ с Арменией.

По рисунку 1 видно, что экспорт международных услуг Республики Таджикистан с Республика Армения растёт. Используя экономико-математический аппарат составим прогноз экспорт

международных услуг Республики Таджикистан с Арменией.

Для этой цели используем эконометрический модель временных рядов и на их основе составим прогнозные значение на перспективу.

Таблица 3. - Прогноз экспорт РТ с Республикой Армения

Год	Экспорт РТ с Армения	прогноз Экспорт РТ с Армения
2015	13,8	
2016	8,1	
2017	18,8	
2018	79,4	
2019	66,6	
2020	12,8	
2021	1752,4	
2023		1220,5
2024		1408,8
2025		1597,1
2026		1785,4
2027		1973,7
2028		2162,1

Рисунок 2. Прогноз экспорт РТ с Арменией.

Если другие неучтенные факторы неизменны, то в 2028 году ожидается что, объем Экспорт международных услуг: РТ с Армения 2162,1 тыс. сомони.

Таблица 4. - Импорт международных услуг по странам СНГ [10] (тысяч долларов)

	2010	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2021/2000 в раза
Общий импорт международных услуг:	116290,2	180426,9	136464,3	122232,3	213770,8	203019,3	133319.1	153533,9	2,4
Импорт международных услуг: РТ с Армения	49,6	110,5	107,4	203,9	1342,5	253,9	277..0	939,5	29,3 (2005)
Удельный вес с Республикой Армения (%)	0,0	0,1	0,1	0,2	0,6	0,1	0,2	0,6	10,7 (2005)

Анализ данных по импорту международных услуг по странам СНГ за рассматриваемый период (2000-2021 гг.) вырос на 2,4 раза, тогда как импорт международных услуг: РТ с Республикой

Армения – 29,3 раза (по сравнению с 2005 годом). Однако средний удельный вес экспорт международных услуг за весь рассматриваемый период составил: РТ с Республикой Армения – 0,2%.

Рисунок 3. Импорт международных услуг: РТ с Арменией.

По рисунку 3 видно, что импорт международных услуг Республики Таджикистан с Республикой Армения увеличивается с годом с год. Используя экономико-математический аппарат

составим прогноз импорт международных услуг Республики Таджикистан с Арменией.

Для этой цели используем эконометрический модель временных рядов и на их основе составим прогнозные значения на перспективу.

Таблица 5. - Фактические и прогнозные значения импорт международных услуг: РТ с Армения.

Год	Импорт РТ с Армения	Прогноз импорт РТ с Армения
2015	110,5	
2016	107,4	
2017	203,9	
2018	1342,5	
2019	253,9	
2020	277	
2021	939,5	
2023		872,9857
2024		975,7071
2025		1078,429
2026		1181,15
2027		1283,871
2028		1386,593
		1489,31

Данные таблицы 5 свидетельствует о неуклонном росте импорт международных услуг Республики Таджикистан с Республикой Армения. Это наглядно представлено в следующем диаграмме.

Рисунок 4. Фактический и прогнозный значения импорт международных услуг РТ с Арменией.

Если другие неучтенные факторы неизменны, то в 2028 году ожидается что, объем импорт международных услуг Республики Таджикистан с Республикой Армения 1489,31 тыс. сомони.

Учитывая вышеизложенный прогнозирования импорт и экспорт международных услуг Республики Таджикистан с Республикой Армения доля импорт намного выше чем экспорт. Поэтому правительству Республики Таджикистан следует принимать соответствующие меры хотя бы для сбалансированности импорта экспорта международных услуг РТ с Арменией.

Для продуктивности сотрудничества между Республикой Таджикистан и Республикой Армения необходим правильный выбор приоритетов, а также определение конкретных направлений взаимодействия. По мнению большинства исследователей, в рамках подписанных соглашений целесообразна согласованная разработка совместных макроструктурных прогнозов социально-экономического развития. Республика Таджикистан, также, как и другие республики Содружества Независимых Государств, крайне заинтересована в разработке таких прогнозов, имеющих большой эффект для успешного

сотрудничества между Таджикистаном и Арменией.

Решением проблемы взаимных неплатежей может стать постепенное увеличение использования национальных валют в межгосударственных взаимных расчетах. В этой связи необходимо развитие банковских, компенсационных, лизинговых операций между Республикой Таджикистаном и Арменией, которые в конечном итоге приводят к началу реальной экономической интеграции и могут открыть большие перспективы для совершенствования деятельности и дальнейшего развития взаимовыгодного сотрудничества.

В данном направлении в рамках инициативы «Международное десятилетие действия «Вода для устойчивого развития», 2018-2028 годы», идёт ускоренный процесс формирования благоприятных возможностей сотрудничества в направлении целевого использования водных ресурсов Республики Таджикистан [2].

Учитывая большой опыт Республики Армения, в области энергетики и рационального использования водных ресурсов, в частности в области строительства и эксплуатации гидроэлектростанций, ветра-электростанций,

а также атомной электростанции, Республика Таджикистан нацелен на долгосрочную совместную работу с государственными и деловыми кругами Республики Армения. Такое двустороннее сотрудничество даст Республике Таджикистан заработать хороший капитал за счет Исламской Республики Афганистана, Исламской Республики Пакистан, Республики Индия и других стран региона.

Учитывая сложившуюся ситуацию, Республике Таджикистан в ближайшей перспективе необходимо сосредоточить совместные усилия на оптимизацию сотрудничества в сфере энергетики, освоении «зеленых» технологий, в частности, газификации угля и возобновляемых

источников энергии.

Для расширения экспортных возможностей взаимного увеличения товарооборота, транзита продукции в режиме свободной торговли, бизнес сообществ двух стран, время от времени проводят выставки. Более того, бизнес-форумы деловых кругов способствуют ознакомлению с осуществляемыми в Республике Таджикистан социально-экономическими реформами, возможностями использования инвесторами в свободных экономических зонах республики. Вследствие этого, отношения между Республикой Таджикистан с Республикой Армения имеют перспективу дальнейшего развития и укрепления.

Литературы

1. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Ежегодный статический сборник. – Душанбе, 2017.
2. Бюллетень международных договоров. М. 2014.
3. Госстатагентство при Президенте Республики Таджикистан. Ежегодный статический сборник. – Душанбе, 2017, 2018, 2019 гг.
4. Декларация о государственной независимости РТ//Дипломатия Таджикистана: Информационный бюллетень. Душанбе, 2002, № 1. – С.175.
5. Ирада Гусейнова. Историческая Энциклопедия Кавказа Баку -2010-1-е издание, Баку, «Чашыюглу», 2010.
6. Койчуев Т.К. Реалии и перспективы сотрудничества Киргизстана в рамках СНГ // [http:// WWW.Cis.Minsk.By/page.php? = 720](http://WWW.Cis.Minsk.By/page.php? = 720)
7. Министерство иностранных дел Республики Таджикистан., Дипломатия Таджикистана. Ежегодник – 2007. Внешняя политика Республики Таджикистан: хроника и документы Душанбе "Ирфон" 2010. – С. 273.
8. Откупщиков Ю.В. Очерки по этимологии. – СПб.: Изд. С.- Петербургского Университета. 2001, – С.310-318.
9. Премьер Армении Никол Пашинян в Душанбе провел встречу с президентом Таджикистана Эмомали Рахмоном [электронный ресурс]. // <https://www.panorama.am/ru/news/2018/09/27/>
10. Сравнительные показатели внешней торговли Республики Таджикистан с Армения //Ежегодник Агентства по статистике при Президенте РТ. 2022г.
11. Текущий архив Армянской общины имени Месропа Маштоца Республики Таджикистан. Папка: Отчеты 2000 – 2020.
12. Худавердян К.С. Осуществление ленинских идей устранения культурного неравенства народов СССР. – С.95.

Сведения об авторе:

Исмадова Назрби Шириншоевна. – кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры международных отношений и политологии Международный университет туризма и предпринимательство Таджикистана. Адрес: 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Борбад, 48/5. Телефон: (+992) 900-10-89-75. E-mail: nazokat.ismatova @bk.ru

Маълумот дар бораи муаллиф:

Исмадова Назрбӣ Шириншоевна - номзоди илмҳои таърих, муаллимаи калони кафедраи муносибатҳои байналмилал ва сиёсатшиносӣ, Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Суроға: 734055, Тоҷикистон, ш. Душанбе хиёбони Борбад 48/5. Телефон: (+992) 900108975. E-mail: nazokat.ismatova@bk.ru

Information about the author:

Ismatova Nazrbi Shirinshoevna. – Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer at the Department of International Relations and Political Science International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Bordad 48/5. Phone: 900-10-89-75 E-mail: nazokat.ismatova @bk.ru

УДК: 338.2 (575.3)

**САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ РУШДИ ТАҲСИЛОТИ ТОМАКТАБӢ ДАР
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Орипов А.С.

***Анотатсия.** Муаллиф дар мақола ҳолат ва мақсади асосии қонегардонии эҳтиёҷоти шаҳрвандон барои дастрасии таҳсилоти томактабӣ, фароҳам овардани шароит барои таъмини хизматрасонии амалию самарабахш дар муассисаҳои томактабӣ, баробарии шароити гирифтани таълиму тарбияи томактабӣ барои кӯдак аз гурӯҳҳои гуногуни иҷтимоӣ, ҳамкорӣ ва расонидани кӯмаки машваратӣ ва методӣ ба оилаҳое, ки кӯдакони синну соли томактабиро тарбия мекунад, гуфта шудааст.*

***Калимаҳои калидӣ:** синну соли томактабӣ, расонидани кӯмаки машваратӣ, таҳсилоти томактабӣ, таълиму тарбияи томактабӣ, афзалиятнокӣ, санадҳои меъёри ҳуқуқӣ, назорат, дастгирӣ, соҳа, расонидани ёри, барнома, муассиса.*

***Барои иқтибос:** Орипов, А. С. Самтҳои афзалиятноки рушди таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / А. С. Орипов // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – № 1(44). – С. 224-229.*

**ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ДОШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ
В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**

Орипов А.С.

***Аннотация.** В статье автор описывает ситуацию и основную цель удовлетворения потребностей граждан в доступе к дошкольному образованию, создании условий для оказания практических и эффективных услуг в дошкольных учреждениях, равенство условий получения дошкольного образования и обучения для детей из разных социальных групп, сотрудничество и оказание консультативно-методической помощи семьям, воспитывающим детей дошкольного возраста.*

***Ключевые слова:** дошкольный возраст, оказание консультативной помощи, дошкольное образование, дошкольное образование, приоритет, правовые нормы, надзор, поддержка, сфера, оказание помощи, программа, учреждение.*

**PRIORITY DIRECTIONS OF PRESCHOOL EDUCATION DEVELOPMENT IN THE
REPUBLIC OF TAJIKISTAN**

Oripov A.S.

***Annotation.** In the article, the author describes the situation and the main goal of meeting the needs of citizens for access to preschool education, creating conditions for the provision of practical and effective services in preschool institutions, equality of conditions for receiving preschool education and training for children from different social groups, cooperation and provision of advisory and methodological assistance to families raising preschool children.*

***Key words:** preschool age, provision of advisory assistance, preschool education, preschool education, priority, legal norms, supervision, support, sphere, assistance, program, institution.*

Гузориши масъала. Ҳадафҳои стратегии давлату Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти таҳсилоти томактабӣ дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030, Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 ва Барномаи рушди таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025 дарҷ шудаанд. Дар доираи таҳсилоти томактабӣ, ҳадафи асосию стратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин таъмини дастрасии кӯдакони синну соли томактабӣ, сарфи назар аз ҷинс, миллат, маҳалли зист ва имкониятҳои ҷисмониашон ба таълиму тарбияи томактабӣ ва омода намудани онҳо барои идомаи таҳсил дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ мебошад. Аз ҳамин нуқтаи назар низомии таҳсилоти томактабӣ бояд низомии рушддиҳандаи кӯдак ва муҳайёкунандаи таълими фароғири (инклюзивии) томактабии кӯдакон бошад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Дар таҳқиқотҳои масъалаҳои самтҳои афзалиятноки рушди таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон асарҳои иқтисодчиёни маъруфи хориҷӣ, аз қабили Хекман Ҷ., Чуваткин П.П., Материкина А.Е., Стеркина Р.Б., Майер, А. Крулехт М., Захарчук Л.А., Коломийченко Л.В., Трубайчук Л.В. ва Худякова Л.Н. мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Аксари олимони соҳаи иқтисодиёт дар асарҳои худ масъалаҳои дастрасӣ ба таҳсилоти томактабӣ, самтҳои афзалиятноки рушди таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, сифати таҳсилот, таъминоти захиравӣ ва маблағгузориҳои соҳаи таҳсилоти томактабиро таҳлил намуда, дар аксари мавридҳо ба таҳсилоти томактабӣ ҳамчун як шакли хизматҳои маърифатӣ баҳо додаанд.

Мақсади мақола. Ин пеш аз ҳама тавассути сохтумони муассисаҳои нави таълимӣ расидан ба ҳадафҳои стратегӣ хело мушкил ва ҳатто ғайриимкон мебошад, зеро ки шумораи кӯдакони синну соли томактабӣ бо суръати тезтар назар ба суръати ба истифода додани ҷойҳои нав дар

муассисаҳои томактабӣ зиёд шуда истодаанд. Аз ҳамин ҷиҳат таъмири азнавсозӣ ва пеш аз ҳама баргардондани муассисаҳои томактабии хусусикардшуда, ки берун аз таъинот истифода мешаванд, роҳи дигари расидан ба ҳадафҳои стратегӣ дар соҳаи таҳсилоти томактабӣ мебошад.

Мухтавои асосии мавод. Таҳсилоти томактабӣ яке аз самтҳои афзалиятноки соҳаи маориф махсуб ёфта, аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон мунтазам дастгирӣ меёбад. Қабули санадҳои меъёрии ҳукукии марбут ба таҳсилоти томактабӣ аз он шаҳодат медиҳанд, ки назорат ва расонидани ёрии методӣ ба субъектҳои раванди таълиму тарбияи томактабӣ беҳтар гардидааст.

Бо дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ ва фароғирии кӯдакон ба муассисаҳои мазкур тадриҷан меафзояд. Теъдоди муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ дар ҷумҳурӣ ба 636 адад расида, дар онҳо 96578 кӯдак таълиму тарбия мегиранд, ки дар муқоиса бо соли 2017 21 муассисаи таҳсилоти томактабӣ ва 3525 нафар кӯдак зиёд мебошад. Айни замон, дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон 26 муассисаи таҳсилоти томактабӣ бо фароғирии 2109 нафар кӯдак, дар вилояти Хатлон 142 муассисаи таҳсилоти томактабӣ бо фароғирии 15482 нафар, дар вилояти Суғд 261 муассисаи таҳсилоти томактабӣ бо фароғирии 42282 нафар, дар шаҳри Душанбе 132 муассисаи таҳсилоти томактабӣ бо фароғирии 27576 ва дар шаҳру ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ 75 муассисаи таҳсилоти томактабӣ бо фароғирии 9129 кӯдак фаъолият менамоянд. [1, с.1,2,3]

Дар робита ба амалӣ намудани Барномаи давлатии рушди соҳаи тарбияи томактабӣ барои солҳои 2012-2016 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар самти таъсиси марказҳои инкишофи кӯдак корҳои муайян гузаронида шуд. Агар чунин марказҳо дар соли 2016 – 1465 адад бо фароғирии 35211 нафар кӯдак фаъолият карда бошанд, пас ин нишондиҳанда дар соли 2018 ба 1697 адад

расид, ки дар онҳо 46360 нафар кӯдак ба тарбия фаро гирифта шуданд. Аз ҷумла, дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон 251 адад маркази инкишофи кӯдак бо фарогирии 5936 кӯдак, дар вилояти Суғд 435 маркази инкишофи кӯдак бо фарогирии 15875 нафар, дар вилояти Хатлон 740 адад марказ бо фарогирии 17881 нафар, дар шаҳри Душанбе 3 адад марказ бо фарогирии 142 нафар ва дар ноҳияҳои тобеи марказ 268 адад бо фарогирии 6526 нафар кӯдак фаъолият менамоянд. Ин нишондиҳанда дар муқоиса бо соли 2016 - 232 марказ ва 11149 кӯдак зиёд мебошад. Дар муассисаҳои томактабӣ дар соли таҳсили 2017-2018 фарогирии кӯдакони синни томактабӣ 14,5 фоиз, аз ҷумла дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон 35 фоиз, вилоятҳои Хатлон 9 фоиз, Суғд 14,6 фоиз, шаҳри Душанбе 26,2 фоиз ва шаҳру ноҳияҳои тобеи марказ 8,3 фоизро ташкил медиҳад. [1, с. 2]

Аз таҳлилҳои гузаронида бармеояд, ки сатҳи фарогирии кӯдакон ба муассисаҳои томактабӣ дар минтақаҳои деҳот паст аст. Ҷиҳати ба мактаб омода намудани кӯдаконе, ки ба муассисаҳои таълимии томактабӣ фаро гирифта нашудаанд, бо супориши Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 21 январи соли 2015, №783 «Дар бораи фарогирии кӯдакони синни 7-сола ба муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар моҳи август» Вазорати маориф ва илм Барномаи омода намудани кӯдакони 6-7 соларо ба таҳсил дар синфи 1 бо давраи таълимии якмоҳа таҳия намуд. Дар моҳи августи соли 2018 барои иҷрои талаботи барнома дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи

умумии ҷумҳурӣ 219 530 кӯдак ба ин давраҳои таълимӣ фаро гирифта шуда, барои таҳсил дар мактаб омода гардидаанд. Аз ҷумла, дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон 3761 нафар, дар вилояти Хатлон 97309 нафар, дар вилояти Суғд 59101 нафар, дар шаҳри Душанбе 19601 нафар ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ 39758 нафар мебошанд.

Яке аз омилҳои баланд гардидани сифати таълиму тарбия таъмини муассисаҳои таълими томактабӣ бо кадрҳои соҳибтаҳассуси педагогӣ ба шумор меравад. Ҳоло дар муассисаҳои томактабии шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ 11682 корманди педагогӣ фаъолият менамоянд. Ҳарчанд муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ бо кадрҳои педагогӣ таъмин бошанд ҳам, сатҳи тайёрии касбии мутахассисон ба талабот ҷавобгӯ набуда, аз 636 роҳбарони муассисаҳои томактабӣ 352 нафар бо таҳсилоти олии омӯзгорӣ, 192 нафар бо таҳсилоти олии (ғайрипедагогӣ), 31 нафар бо таҳсилоти олии нопурра, 32 нафар бо таҳсилоти миёнаи касбии омӯзгорӣ, 29 нафар бо таҳсилоти миёнаи касбии ғайрипедагогӣ ба муассисаи таълимии томактабиро роҳбарӣ менамоянд. Инчунин, аз 10186 корманди муассисаҳои томактабӣ (мушовирон, омӯзгорон, муррабиён, ёрдамчиёни муррабиён) 1897 нафар бо таҳсилоти олии омӯзгорӣ, 1346 нафар бо таҳсилоти олии ғайрипедагогӣ, 771 нафар дорои таҳсилоти олии нопурра, 1908 нафар дорои таҳсилоти миёнаи касбии омӯзгорӣ, 1472 нафар дорои таҳсилоти миёнаи касбии ғайрипедагогӣ ва 2792 нафар бо таҳсилоти миёнаи умумӣ фаъолият менамоянд. [6, с. 5]

Ҷадвали 1. - Таҳия ва ҷопи дастурҳои методӣ, барномаҳо аз рӯи равиҳо ва ағният барои кумаки кормандони муассисаҳои таълимии томактабӣ ва падару модарон

Солҳо	Номгӯй	Теъдод (нусха)	Арзиши 1 нусха (сомонӣ, дирам)	Маблағи умумӣ (ҳазор сомонӣ)	Манбаҳои маблағгузорӣ (ҳазор сомонӣ)	
					Бучети ҷумҳуриявӣ	Грантҳо

2020	5	2500	3,00	37,500	18,750	18,750
2021	5	2500	3,30	41,250	20,625	20,625
2022	10	2500	3,60	90,000	45,000	45,000
2023	10	2500	4,00	100,000	50,000	50,000
2024	15	2500	4,40	165,000	82,500	82,500
2025	15	2500	4,80	180,000	90,000	90,000
Ҷамъ		15000		613,750	306,875	306,875

Аз таҳлили вазъи тарбияи томактабӣ бармеояд, ки баъзе муассисаҳои томактабӣ тӯли 25-30 соли охир аз таъмири асосӣ бароварда нашудаанд. Чунин муассисаҳо дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон (ноҳияҳои Роштқалъа, Мурғоб, Шугнон, Ванҷ, Дарвоз), дар вилояти Хатлон (ноҳияҳои Вахш, Ҷ. Балхӣ, Темурмалик, Дӯстӣ, Чайхун, Шаҳритус, Н. Хисрав, Хуросон, Панҷ, А. Ҷомӣ), дар вилояти Суғд (шаҳрҳои Гулистон, Конибодом, Истаравшан, ноҳияҳои Зафаробод, Бобоҷон Ғафуров, Деваштич) ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ (шаҳрҳои Ҳисор, Ваҳдат, Турсунзода, ноҳияҳои Рӯдакӣ, Нуробод, Рашт, Лахш, Сангвор) мавҷуданд. [2, с. 6]

Натиҷаҳои таҳлили вазъи таълиму тарбияи томактабӣ дар кишвар бармеояд, ки яке аз ҷанбаҳои асосии мушкилоти имрӯзаи соҳа нокифоя будани маблағгузори мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатӣ ба тарбияи томактабӣ ва диққати ҷиддӣ надодани мутасаддиёни соҳа дар шаҳру ноҳияҳо ба таҳсилоти томактабӣ мебошад. Солҳои охир таъминоти муассисаҳои томактабии ҷумҳурӣ бо ашёи таълимӣ беҳтар гардида бошад ҳам, дар ин самт вобаста ба талабот, махсусан дар деҳот вазъият беҳбудиро талаб менамояд. Муассисаҳои таълимии томактабӣ ба меҳел, мизу курсӣ ва кат, раҳти хоб, таҷҳизоти варзишӣ, адабиёти бачагона, бозича ва асбобҳои аёнии таълимӣ ниёз доранд. Маблағи аз бучети шаҳру ноҳияҳо барои хариди ҷиҳози нарму саҳт ҷудошуда дар таъмини талаботи мавҷуда кифоя набуда, зарур аст, ки маблағгузори соҳа таҷдид карда шавад.

Масъалаи ҳалталаби рӯз ин кӯдакони синну соли томактабӣ бо ғизои солим дар ин муассисаҳо мебошад. Сарчашмаи асосии таъминот бо хӯрокворӣ маблағҳои бучетӣ ва маблағ аз падару модарон мебошад, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 март соли 2016, №150 «Дар бораи пардохти маблағ барои нигоҳубини кӯдакон дар муассисаҳои давлатии таълимии томактабӣ» муқаррар карда шудааст. [1, с. 3]

Самтҳои афзалиятноки рушди таҳсилоти томактабӣ аз инҳо иборатанд:

□ зиёд намудани муассисаҳои томактабии давлатӣ;

□ сохтмони бинои нави муассисаҳои томактабӣ;

□ таъмиру таҷдид ва зиёд намудани ҷойҳо дар муассисаҳои томактабии амалкунанда;

□ баргардондани муассисаҳои томактабие, ки аз рӯи таъинот истифода намешаванд;

□ таъсиси муассисаҳои томактабӣ дар заминаи бинои кӯҳнаи муассисаҳо, ки соҳиби бинои нав мешаванд.

□ Рушди муассисаҳои томактабии хусусӣ тавассути инҳо амалӣ мегардад:

□ ба роҳ мондани механизми ҳамкории давлат бо бахши хусусӣ;

□ ҷудо намудани қитъаи замин ва муҳайё сохтани шароит ҷиҳати таъсиси муассисаҳои томактабии хусусӣ тибқи талаботи қонунгузорӣ.

Рушди шаклҳои имконпазири таҳсилоти томактабии тавассути инҳо роҳандозӣ мегардад:

□ таҳия ва қабул намудани санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, шаклҳои имконпазири муассисаҳои томактабӣ;

□ фарогирии бештари кӯдакони синну соли томактабӣ ба муассисаҳои таҳсилоти томактабӣ;

□ зиёд намудани шумораи марказҳои инкишофи кӯдак, махсусан дар маркази ҷамоатҳо, деҳаҳои калон ва ғ.;

□ ташкил намудани гурӯҳҳои томактабӣ ва оилавӣ тибқи талаботи қонунгузорӣ.

Андешидани тадбирҳо ҷиҳати таъмини муассисаҳои томактабӣ бо кадрҳои соҳибтаҳассус ва ҷамасола омода намудани на кам аз 1100 нафар бо таҳассуси педагогика-психологияи томактабӣ, омӯзгори мусиқӣ, омӯзгори тарбияи ҷисмонӣ, омӯзгори забони русӣ, англисӣ ва омӯзгори санъати тасвирӣ.

Ҷиҳати таъмини сифат дар таҳсилоти томактабӣ тадбирҳои зерин таҳия ва амалӣ мегарданд:

□ таъмини муассисаҳои томактабӣ бо адабиёти кӯдакона, асбобу ашёҳои илмию методӣ ва воситаҳои аёний;

□ ба роҳ мондани омӯзиши забонҳои хориҷӣ дар муассисаҳои томактабӣ мувофиқи имкониятҳои мавҷуда (интиҳобан русӣ, англисӣ);

□ ташкили гурӯҳҳои омодагии пешазмактабии кӯдакон (дар давраи тобистон) дар заминаи муассисаҳои амалкунандаи таҳсилоти умумӣ;

□ ташаккули низоми таъминоти тиббию равонӣ ва педагогии кӯдакони дорои эҳтиёҷоти махсуси таълимӣ;

□ марҳила ба марҳила зиёд пешбини кардани маблағ барои ташкили ғизои солими кӯдакон;

□ инкишофи шаклҳои таҳсилоти ҳамгиро ва фарогири кӯдакони синну соли томактабии дорои имкониятҳои маҳдуд, фароҳам овардани шароити зарурии барномавию методӣ, моддию техникӣ ва кадрӣ дар муассисаҳое, ки чунин таҳсилотро амалӣ менамоянд;

□ баланд бардоштани мақоми мураббӣ-омӯзгор;

□ такмил додани низоми музди меҳнати мураббӣҳои муассисаҳои таълимии томактабӣ ва зина ба зина баланд бардоштани он;

□ бунёди низоми марказҳои кӯмаки машваратӣ ва методӣ барои оилаҳое, ки кӯдакони синну соли томактабиро дар хона тарбия менамоянд. [1, с. 1]

Бояд қайд кард, ки вусъат бахшидан ба фарогирии кӯдакони синну соли томактабӣ бо барномаҳои таълимӣ аз ҳисоби васеъ кардани шабакаи муассисаҳои давлатӣ рушди муассисаҳои ғайридавлатӣ, ташкили шаклҳои камхарҷи таълим, ба монанди гурӯҳҳои кӯтоҳмуддат, марказҳои инкишофи кӯдак, ки дар онҳо татбиқи барномаҳои таҳсилоти ҳатмии пешазмактабӣ барои кӯдакон ба роҳ монда мешавад.

Адабиёт

1. Барномаи рушди таҳсилоти томактабӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2025. – Душанбе, 2019. - С.6-7.
2. Маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе. - 2017. - 102 с.
3. Государственная программа развития сферы дошкольного образования на 2012-2016 годы в Республике Таджикистан. - Душанбе: Изд-во «Офсет», 2016. - С. 192.
4. Микляева, Н.В. Дошкольная педагогика [Текст] / Н.В. Микляева. - М.: Юрайт, 2020. - 412 с.
5. Аврамова, Е.М. Рынок труда и система образования: трудности перевода сигналов [Текст] / Е.М. Аврамова // Общественные науки и современность. - 2011. - № 3. - С.51-61.
6. Қодиров, Ш. Менечменти молиявӣ: дастур барои шунавандагони курси тақмили ихтисос – мудирони муассисаҳои таълимии томактабии давлатӣ [Текст] / Ш. Қодиров, Ш. Аскарров. – Душанбе, 2016. - С.92.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Орипов Амиабх Султонович – н.и.и., дотсент, мудири кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Тел: 985262680, amit-1988@mail.ru

Сведения об авторах:

Орипов Амиабх Султонович - к.э.н., доцент, заведующий кафедрой таможенной деятельности Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел: 985262680, amit-1988@mail.ru

Information about the authors:

Oripov Amitabh Sultonovich – c.e.s., Associate Professor, Head of the Department of Customs Activities at the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Tel: 985262680, amit-1988@mail.ru

УДК: 63

САНЧИШИ ХОК ВОСИТАИ МУҲИМИ ТАКМИЛИ ИСТЕҲСОЛОТИ КИШОВАРЗӢ**Бобозода Х.**

***Аннотатсия.** Тадқиқоти хок асоси рушди самараноки истеҳсолоти кишоварзӣ мебошад, зеро хок омили асосии муайянкунандаи ҳосилнокии зироатҳо ва устувории агроэкосистема мебошад. Дар ин мақола ҷанбаҳои асосии тадқиқоти хокиносии, аз ҷумла омӯзиши хосиятҳои физикӣ-химиявӣ ва биологӣи хок, инчунин таъсири онҳо ба ҳосили зироатҳои гуногун баррасӣ мешавад. Ба усулҳои таҳлили хок, аз қабилӣ муайян кардани туршиӣ, таркиби гумус, моддаҳои гизоӣ ва микроэлементҳо, инчунин тартиб додани тавсияҳо барои истифодаи хуби онҳо диққати махсус дода мешавад.*

Мушкilotи кунунии деҳқонон дар соҳаи кишоварзӣ, аз ҷумла таназзули хок, эрозия, ва шӯришавӣ низ баррасӣ мешаванд. Дар мақола аҳамияти ҷорӣ намудани тадбирҳои агротехникӣ, ки ба беҳтар намудани сифати замин ва барқарор намудани ҳосилхезии он нигаронида шудаанд, инчунин роли нуриҳои органикӣ ва минералӣ дар зиёд кардани самараи хоҷагии қишлоқ кайд карда мешавад. Дар асоси тадқиқот оид ба истифодаи оқилонаи захираҳои замин барои баланд бардоштани устувори истеҳсолоти хоҷагии қишлоқ, беҳтар намудани сифати маҳсулот ва муҳофизати муҳити зист тавсияҳо пешниҳод карда мешаванд.

***Калидвожаҳо:** хок, истеҳсолот, самаранокӣ, захираҳо, муҳити зист, ҳосилнокӣ.*

***Барои иқтибос:** Бобозода, Х. Санҷиши хок воситаи муҳими такмили истеҳсолоти кишоварзӣ / Х. Бобозода // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – № 1(44). – С. 230-240.*

ИССЛЕДОВАНИЕ ПОЧВ ВАЖНОЕ СРЕДСТВО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО ПРОИЗВОДСТВА**Бобозода Х.**

***Аннотация.** Исследование почв является основой для эффективного развития сельскохозяйственного производства, поскольку почва является ключевым фактором, определяющим продуктивность сельскохозяйственных культур и устойчивость агроэкосистем. В данной статье рассматриваются основные аспекты почвоведческих исследований, включая изучение физико-химических и биологических свойств почвы, а также их влияние на урожайность различных сельскохозяйственных культур. Особое внимание уделяется методам анализа почвы, таким как определение кислотности, содержания гумуса, питательных веществ и микроэлементов, а также разработке рекомендаций по их оптимальному использованию.*

Рассматриваются также актуальные проблемы, с которыми сталкиваются аграрии при ведении сельского хозяйства, включая деградацию почв, эрозию, засоление и истощение. Работа подчеркивает важность внедрения агротехнических мероприятий, направленных на улучшение качества почв и восстановление их плодородия, а также роль органических и минеральных удобрений в повышении эффективности сельского хозяйства. На основе проведенных исследований предлагаются рекомендации по рациональному использованию земельных ресурсов для повышения устойчивости сельскохозяйственного производства, улучшения качества продукции и защиты окружающей среды.

Ключевые слова: почва, производство, эффективность, ресурсы, окружающая среда, производительность.

SOIL RESEARCH IS AN IMPORTANT TOOL FOR THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL PRODUCTION

Bobozoda Kh.

Annotation. Soil research is the basis for the effective development of agricultural production, since soil is a key factor determining crop productivity and the sustainability of agroecosystems. This article discusses the main aspects of soil science research, including the study of the physicochemical and biological properties of soil, as well as their impact on the yield of various crops. Particular attention is paid to soil analysis methods, such as determining acidity, humus content, nutrients and microelements, as well as the development of recommendations for their optimal use.

It also considers the current problems that farmers face in farming, including soil degradation, erosion, salinization and depletion. The work emphasizes the importance of introducing agrotechnical measures aimed at improving soil quality and restoring their fertility, as well as the role of organic and mineral fertilizers in increasing the efficiency of agriculture. Based on the conducted research, recommendations are proposed for the rational use of land resources to increase the sustainability of agricultural production, improve product quality and protect the environment.

Keywords: soil, production, efficiency, resources, environment, productivity.

Гузориши масъала. Аҳамияти тадқиқоти Бобоев Р., Джуманкулов Х.Д. ва дигарон дар ҳок дар соҳаи кишоварзӣ дар он аст, ки онҳо батаҳқиқӣ самти мавзӯии мазкур саҳми назаррас беҳтар шудани сифати ҳок тавассути муайяндоранд.

кардани ҳосиятҳои физикӣ-химиявӣ ва таҳияи **Мақсади мақола** аз санҷиши ҳок ҳамчун тавсияҳо барои нигоҳ доштани ҳосилхезии онвоситаи муҳими тақмили истеҳсолоти кишоварзӣ мусоидат мекунад. Ин тадқиқотҳо истеҳсолоти иборат аст.

кишоварзиро тақмил медиҳанд, зеро фаҳмидани **Муҳтавои асосии мавод.** Фаҳмидани сохтор ва ҳосиятҳои ҳок барои интиҳоби дурустиравандҳои ҳок инчунин имкон медиҳад, ки зироатҳо ва ба қор бурдани усулҳои самарабахши усулҳои агротехникӣ ба тағирёбии иқлим парвариши онҳо қўмак мерасонад. Тадқиқоти ҳок мутобиқ карда шуда, кишоварзӣ устувортар инчунин ба рушди таҷрибаҳои устуворишавад.

кишоварзӣ мусоидат намуда, таъсири манфиро ба **Ҳамин тариқ,** тадқиқоти ҳок дар таъмини экосистема қам мекунад ва захираҳои сарфаамнияти озӯқаворӣ ва рушди устувори кишоварзӣ мекунад. Таҳлили ҳок имкон медиҳад, ки маводинақши қалидӣ дорад.

ғизоӣ тавассути муайян кардани ниёзҳои растанӣ **Вобаста ба ин,** бо мақсади ҳифзи заминҳои ба нуриҳо идора карда шаванд, ки ин боиси кишоварзӣ истифодабарандагони қитъаҳои замин истифодаи оқилонаи нуриҳо мегардад. Илова барвазифадоранд:

ин, санҷиши ҳок барои муайян ва пешгирии **•** истеҳсоли маҳсулоти хоҷагии қишлоқро мушкilotи марбут ба таназзул ва ифлосшавӣ бо тарзе ба роҳ монанд, ки тақрористеҳсолии қўмак расонида, ба ин васила барои ҳифзи ҳосилхезии заминҳои кишоварзиро таъмин муҳити зист қўмак мекунад. **намуда, таъсири манфии** чунин фаъолиятҳо ба

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. муҳити зист истисно ё маҳдуд созанд;
Райзберг Б.А., Абдуллаева Р.М., Абдалимов А.,

• стандартҳо, меъёрҳо, низомномаҳо, захираҳои замин низ то ҳол васеъ истифода қойидаҳо, аз ҷумла қойидаҳои гузаронидани наместаванд. Дар қонунгузорӣ нисбат ба тадбирҳои агротехникӣ, агрокимиявӣ, заминистифодабарандагон, ки талаботи мелиоративӣ, фитосанитарӣ ва зидди эрозияро экологиро ба эътибор намегиранд чораҳои риоя намоянд; ҷавобгарӣ истифода мешаванд, вале дар сурати

• бо тартиби муқарраргардида банабудани усулҳои самарабахши иқтисодӣ аксар мақомоти ҳокимияти давлатӣ оид ба истифодаи вақт ин чораҳои ҷавобгарӣ татбиқ намегарданд. агрокимиявӣ ва пестисидҳо маълумот пешниҳод бояд гуфт, ки ҳатто мавҷуд будани меъёрҳои намоянд; ҳуқуқӣ масъалаи мунтазам паст шудани

• ба гузаронидани тадқиқотҳои ҳок, нишондиҳандаҳои сифатӣ ва миқдории заминҳои агрохимиявӣ, фитосанитарӣ ва экологӣ-хоҷагии қишлоқро ҳал намекунад. Инро токсикологияи заминҳои кишоварзӣ мусоидат натиҷаҳои тадқиқоти агрокимиявӣ ва мониторинги намоянд; маҳалии ҳосилхезии ҳок аз таназзули замин, ки

• ба мақомоти дахлдори ҳокимияти иҷроия дар бад шудани хусусиятҳои агрокимиявӣ дар бораи воқеиятҳои таназзули заминҳои заминҳои кишоварзӣ ифода меёбад, нишон кишоварзӣ ва ифлосшавии ҳок китъаҳои замини медиҳанд.

дар ихтиёр ё истифодаашон буда ва ғайра хабар Масъалаи дигаре, ки ба таъмини диҳанд. ниғадории ҳосилхезии заминҳои кишоварзӣ,

Маврид ба зикр аст, ки дар ҷумҳурии бехатарии экологӣ ва баланд бардоштани таназзули ҳозираи заминҳои кишоварзӣ яке аз самаранокии истифодабарии замин таъсир муҳимтарин муаммоҳои иҷтимоӣ иқтисодиро мерасонад, ин баҳои замин мебошад.

ифода менамояд, ки он ба иқтисодии истеҳсоли Ҷаҳ аз роҳҳои бехтар намудани истифода ва фонди замини мамлакат зарари ҷиддӣ мерасонад. муҳофизати заминҳои хоҷагии қишлоқ баҳои

Дар қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон иқтисодии онҳо мебошад. Дар шароити миқдори кофии меъёрҳо, ки ба чорабиниҳои муътадили иқтисоди бозор нархи замин табиатан гуногуни барқарорсозии ҳосилхезии заминҳои дар асоси моликияти хусусӣ ва бозори замин хоҷагии қишлоқ ва муҳофизати ҳок ниғаронида ташаккул меёбад. Дар иқтисодиёти гузариш шудаанд, оварда шудааст. ҷунин шароит вучуд надорад. Аммо ба вучуд

Барои ҳифзи замин қонунгузорӣ вазирад овардани ин шароит ва ба муносибатҳои менамояд, ки таҳияи барномаҳои давлатӣ, иқтисодӣ табиқ додани онҳо бештар ба нархи минтақавӣ ва маҳаллӣ, ки онҳо бояд номгӯи замин вобаста аст. Аз ин рӯ, методология ва тадбирҳои ҳатмӣ ҳифзи замин бо назардошти усулҳои баҳодиҳии арзиши замин дар ин раванд хусусиятҳои фаъолияти хоҷагӣ, шароити табиӣ ва нақши ҳалкунанда мебозанд.

дигар омилҳоро дошта бошанд, тартиб дода Арзиши боэътимоди баҳодиҳии қитъаҳои замин ҳам барои мақомоти давлатӣ ва ҳам барои

Вале, бештари ин меъёрҳо дар амал ҷорӣ мақомоти маҳаллӣ, ки захираҳои заминро идора карда намешаванд. Масалан, аксар вақт мекунанд, рушди маҳалҳои аҳолинишинро ба барномаҳои давлатӣ, минтақавӣ ва маҳаллӣ оид нақша мегузоранд ва сиёсати самарабахши замин ба ҳифзи замин, ки номгӯи тадбирҳои ҳатмӣ ва андозро амалӣ мегардонанд ва ҳам барои ҳифзи заминро бо назардошти хусусиятҳои соҳибони ҳуқуқи замин, ки бо замин муомилоти фаъолияти хоҷагидорӣ дар бар гиранд, таҳия гуногунро анҷом медиҳанд, зарур мебошад. Ин карда намешаванд ва агар онҳо таҳия карда барои муайян кардани тараққиёти оқилона ва шаванд ҳам, бо сабабҳои гуногун, аз ҷумла, самарабахши ин ё он минтақа ё қитъаи замин маблағгузориҳои нокифоя амалӣ намегарданд. зарур аст.

Воситаҳои иқтисодии танзими таъсир ба

Баҳодиҳии иқтисодии заминҳои кишоварзӣ, • Муайян намудани арзиши қитъаҳои инчунин дар қабули қарорҳо оид ба истифодаизамини ба моликияти давлатӣ ва коммуналӣ замин муҳим буда, имкон медиҳад, ки иқтидоридаҳлошта дар ҳолате, ки агар онҳо ба фонди замин барои кишти зироат ва даромаднокии оннизомнавии (уставии) чамъияти хоҷагидорӣ баҳо дода шавад. Арзёбии иқтисодии заминҳоигузошта шаванд.

кишоварзӣ, инчунин ҳангоми багаравгузорӣ ва • Муайян намудани арзиши қитъаҳои
 фурӯши ҳукуки истифодабарии замин, ичора вазамин ҳангоми азнавташкилкунӣ, муфлисшавӣ ё
 харидаи ҳукуки истифодабарии замин низ васеъбарҳамдиҳии ҷамъияти хоҷагидорӣ (корхона), ки
 истифода мешавад, зеро он барои муайян кардани соҳибмолки қитъаҳои замин мебошанд.
 нархи одилона кӯмак мерасонад. • Ҷудо намудан ё муайян намудани ҳиссаи

Арзёбии иқтисодии заминҳои кишоварзӣ давлат дар заминҳои моликияти муштарак. баҳодиҳии арзиши он бо назардошти омилҳои • Инъикоси арзиши қитъаҳои замин ва гуногун, аз қабili ҳосилхезии хок, шароити ҳукуки истифодабарии қитъаҳои замин дар иқлим, мавҷудияти сармоя ва инфрасохторӣ ҳисоби бухгалтерӣ дар мувофиқа бо иҷтимоӣ, иқтисодии кишоварзӣ ва ғайра мебошад. Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҷрибаи кофӣ • Муайян намудани зарари соҳибмӯлк ё мавҷуд аст, ки самаранокии баланди баҳодиҳии замин истифодабарандагон дар мувофиқа бо иқтисодии заминро барои идоракунии он тасдиқкунунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон мувофиқи мекунад. қарори суд.

Ҳамин тавр, натиҷаи баҳодиҳии заминҳои Лозим ба ёдоварист, ки аз сабаби дар кишоварзӣ, ҳамчун асос барои ҳалли масъалаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон пурра гузаронида зерин хизмат мекунад: нашудани баҳодиҳии заминҳои кишоварзӣ имрӯз

- Муайян намудани меъёри андози замин. мо бо якчанд мушкилотҳо рӯ ба рӯ шуда
- Муайян намудани андозаи пардохтиистодаем. Натиҷаҳои баҳои замини ноҳияҳое, ки иҷораи китъаҳои замини моликияти давлатӣ вато имрӯз анҷом дода шудааст, дар амал истифода коммуналӣ. намешаванд. Ҳамаи ин барои ҳалли масъалаҳои

- Муайян намудани андозаи боҷи давлатӣандозбандии замин ва тафриқаи он байни ҳангоми иваз намудан, ба мерос гузоштан ва ҳаёзаминистифодабарандагон аз рӯи сифати замин, намудани қитъаҳои замин дар мувофиқа бо муайян намудани талафи истеҳсолоти қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон. кишоварзӣ, қор қарда баромадани

- Муайян намудани талафи истеҳсолотинишондиҳандаҳо ва механизмҳои иқтисодии кишоварзӣ. оқилона истифодабарӣ ва муҳофизати замин,

- Кор карда баромадани нишондихандаҳо муайян намудани саҳми инвеститсионӣ дар ва механизмҳои иқтисодии оқилона амалигардонии лоиҳаҳои инвеститсионӣ барои истифодабарӣ ва муҳофизати замин. беҳдошти замин, ба гарав гузоштани китъаҳои

- Дигаргун сохтани таъйинот ва суғуртаизамин, муайян сохтани дараҷаи самаранокии қитъаҳои замини ба моликияти давлатӣ вафаъолияти заминистифодабарандагон дар коммуналӣ дахлдошта. заминҳои сифаташон гуногун ва ғайра мушкilot

- Ба гарав гузоштани ҳукуқиэҷод карда истодааст.
- истифодабарии китъаҳои замин дар мувофиқа бо Имрӯзҳо соҳаи кишоварзӣ бештар оид ба конунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон. кам гирифтани ҳосил ва паст будани

- Муайян намудани саҳми инвеститсионӣ ҳосилнокиҳои зироатҳои кишоварзӣ таваҷҷӯҳи дар амалигардониҳои лоиҳаҳои инвеститсионӣ хоса зоҳир менамояд. Ба ақидаи мо, ба даст барои беҳдошти замин. гардидани ҳосилнокӣ бештар омили субъективӣ таъсири мустақим мерасонад. Зеро, имрӯз

кишоварзони мо, бе дарназардошти маълумотҳои беҳтар кардани заҳкашӣ, мелиоративӣ, парвариш ташхиси корҳои агрохимиявӣ ҳок, меёри ва усулҳои дигаре, ки шароити оптималии истифодабарии нуриҳо, гузаронидани таҳқиқотисистемаи решаи растаниҳоро фароҳам меоранд. калонмиқёси ҳок ва шароитҳои иқлимӣ- Таҳқиқотҳои гузаронидашуда дар ноҳияҳои иқтисодии минтақа, гузаронидани баҳоиношон медиҳад, ки ҳолати идоракунии ҳок ва иқтисодии замин фаъолияти истеҳсолии худро истифодаи оқилонаи он солҳои охир рӯ ба оғоз менамоянд. Ҳол он, ки дар ҷумҳурии як қатор таназзул ниҳодааст. Аз сабаби сари вақт тоза ниҳодҳое, ки ба корҳои таҳқиқоти ҳокнакардани заҳбуру заҳкашҳои шуршавии дубораи машғуланд, аз ҷумла Институти давлатии ҳок ба амал омадааст. Хоҷагидорон усулҳои лоиҳакашии “Тоҷикзаминсоз” амал менамоянд, киштардонро пурра истифода намебаранд, ки метавон пеш аз киштукор намудан, андохтани нуриҳои минералиро ба ҳок бе маълумотҳои болозикрро дарёфт намудасанҷиши ҳок тахмин истифода мебаранд, ки ин истифода баранд. Бояд ёдовар шуд, ки азбоисии паст гардидани ҳосилнокии зироатҳо ва соли 1965 то инҷониб дар ҷумҳурии ду давраи афзун шудани арзиши аслии маҳсулот мегардад. пурраи корҳои таҳқиқоти ҳок гузаронида шуда, Таҳқиқоти калонмиқёси агрохимиявӣ ҳоки ҳоло даври сеюми он идома дорад. гузаронидашуда, дар ноҳияи Лахш имкон дод, ки

Илму амал нишон медиҳад, ки санҷиши ҳокзаминҳои обии он дар майдони 7178 гектар ҷузъи муҳими истеҳсолоти кишоварзӣ ба ҳисобмавриди таҳлил қарор дода шавад. Дар ноҳияи меравад, зеро он имкон медиҳад, ки таркиб, мазкур зиёда аз 40 – сол ин ҷониб заминҳои обӣ ҳосиятҳои физикӣ ва химиявӣ он, инчунин мавриди тадқиқоти ҳок қарор дода нашудааст. мавҷудияти моддаҳои ғизоӣ, аз қабилҳои нитроген, Бинобар ин гузаронидани таҳқиқот барои фосфор, калий ва дигар элементҳо муайян карда хоҷагидорони ин ноҳияи баландкӯҳ, ки асосан ба шаванд. картошкапарварӣ, зироаткорӣ ва чорводорӣ

Гарави зиёд кардани истеҳсоли маҳсулот машғуланд, хеле ба маврид мебошад. хоҷагии кишлоқ дуруст ва самарабахш истифода Дар натиҷаи таҳлилҳои маълум гашт, ки дар бурдани маълумотҳое мебошад, ки дар натиҷаи аксарияти таркиби ҳоки заминҳои қорами обии санҷиши ҳок ба даст оварда шудаанд. Пас аз ноҳия микдори фосфори ҳаракаткунанда аз меёр таҳлил камбудии моддаҳои ғизоӣ ҳокрозиёд буда, микдори калийи ивазшаванда аз меёр ошкор намуда, барои пурра кардани онҳо, кам мебошад, ки ин ба нашъунамо ва ҳосилнокии масалан, бо роҳи андохтани нуриҳои маъданӣ ва картошка таъсири манфӣ мерасонад, инчунин ё интиҳоб кардани зироатҳои беҳтар чораҳои муқовимати растаниро ба касалӣ ва тобовариро дахлдор андешидан мумкин аст. ба хушксолӣ сушт мегардонад ва ҳамаи ин боиси

Озмоиши ҳок инчунин барои муайян кардани ҳосилнокии зироатҳо мегардад. кардани кислотаҳо, умқи ва сохтори ҳок кӯмак Нишондиҳандаҳои ташхиси агрохимиявӣ ва мекунад, то барои беҳтар кардани шароит барои калонмиқёси ҳоки ноҳияи Лахш дар ҷадвали 1 рушди растаниҳо чораҳо андешида шаванд. Иноварда шудааст: метавонад амалияҳои дар бар гирад, аз қабилҳои

Ҷадвали 1. - Натиҷаҳои ташхиси корҳои калонмиқёси ҳок ва агрохимиявӣ ҳок дар заминҳои обии ноҳияи Лахш дар соли 2023

Нишондиҳандаҳо	Бо ҳисоби % аз майдони умумӣ
Намуди ҳокҳо	
Ҳоки чигарранги карбонатии сафедҷатоб	51,6
Ҳокистарранги равшан	33,2
Ҳокистарранги тира	13,4

Хокистарранги марғзории равшан	1,8
Дараҷаи таркиби механикии хок	
Қумхок	0.58
Гилҳои сабук	21,76
Гилҳои миёна	71,42
Гилҳои вазнин	6,24
Дараҷаи таъминнокии моддаҳои асосии ғизоӣ	
Гумус	
Гумуснокии аз ҳад паст	0,60
Гумуснокии паст	58,6
Гумуснокии миёна	30,0
Гумуснокии баланд	10,8
Фосфори ҳаракаткунанда	
Таъминнокии аз ҳад паст	51,5
Таъминнокии паст	12,1
Таъминнокии миёна	8,4
Таъминнокии баланд	3,3
Таъминнокии аз ҳад баланд	13,2
Калийи ивазшаванда	
Таъминнокии аз ҳад паст	2,0
Таъминнокии паст	64,5
Таъминнокии миёна	26,7
Таъминнокии баланд	5,5
Таъминнокии аз ҳад баланд	1,3

Манбаъ: Маълумотҳои экспедитсияи хокшиносӣ ва баҳои замини ИДЛЗ “Тоҷикзаминсоз”

Натиҷаҳои таҳлил нишон медиҳад, кимекунад. Аммо, шаклҳои фосфори моддаҳои асосии ғизонокии хоки ноҳия вобастаҳаракаткунанда дар аксарияти хокҳо норасоӣ аз намуди хок ва зироати қаблӣ киштшавандадоранд, ки ин ба паст шудани фаъолияти гуногун буда, дараҷаи таъминнокӣ бо гумус баферментҳо оварда мерасонад ва дар натиҷа ҳисоби нишондоди миёна ва баланд 40,8%,мубодилаи ҳуҷайраҳо ва моддаҳои дар синтези фосфори ҳаракаткунанда 24,9% ва калийиРНК, сафедаҳо ва тақсими ҳуҷайраҳо ивазшаванда 33,5%-ро ташкил медиҳанд. Диданазоратшавандаро назорат мекунад. Бо мешавад, ки таркиби хокҳои ноҳия бо фосфоринарасидани фосфор нашъунамои растанӣ сушт ҳаракаткунанда ҳамагӣ 48,5% таъминанду ҳалос. гардида, ба паст шудани ҳосил оварда мерасонад.

Дар ноҳияи таҳқиқшаванда 70 ғисадиАз ин рӯ, муайян ва таъмин кардани таркиби майдони умумии зироатҳои кишоварзирошаклҳои фосфори ҳаракаткунанда дар хок хеле майдони кишти картошка ташкил медиҳад ва инмуҳим аст.

зироат ба нуриҳои фосфори эҳтиёҷоти калон Вобаста ба ин имрӯз кишоварзони моро дорад. Аз натиҷаи таҳлили гузаронидашуда, зарур аст, ки фаъолияти истеҳсолии худро бо баръало гуфта метавонем, ки яке аз сабаби дардарназардошти таҳлили калонмиқёси хок ва солҳои охир коҳиш ёфтани ҳосилнокии картошкаагрокимииёвӣ хок ба роҳ монда, самаранок ин нарасидани нуриҳои фосфорӣ мебошад. истифодабарии заминҳои кишоварзиро таъмин

Ёдовар мешавем, ки фосфор барои намоянд. Мутаасифона, таҳлилҳо собит растанӣҳо хеле муҳим арзёбӣ гардида, он қисмименамоянд, ки бештари кишоварзони мо дар зиёди пайвастиҳои органикӣ мебошад ва дарҳамаи ноҳияҳои ҷумҳурӣ бе таҳлил, тарзи мубодилаи энергетикӣ ҳуҷайраҳо иштирокистифодабарӣ ва андохтани нуриҳоро нодуруст

ба роҳ мемонанд ва аз рӯйи меъёр додани зернамудҳои гуногуни ҳок барои зироатҳои пахта нуриҳоро риоя наменамоянд. (ҷадвали 2) ва сабзавот, полезӣ ва картошка

Дар марҳилаи минбаъдаи таҳқиқот, дар (ҷадвали 3) дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муайян ва ҷадвали 2 ва 3 меъёрҳои пешниҳодии тақсимоитавсия гардидааст.

нуриҳои минералӣ барои намудҳо ва

Чадвали 2. - Тавсияҳо оиди додани нуриҳои минералӣ ба заминҳои таъйиноти кишоварзӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо ҳисоби кг/га)

Ҳосилнокии пахта с/га	Ҳокҳои хокистарранг ва хокистарранги марғзорӣ			Ҳокҳои равшани марғзорӣ			Ҳокҳои марғзории хира ва марғзории ботлоқӣ			Ҳокҳои камқуввати рӯи шағалзори обшӯй ва хушкшуда		
	нитроген	фосфор	калий	нитроген	фосфор	калий	нитроген	фосфор	калий	нитроген	фосфор	калий
15-20	90-120	70-95	-	80-110	70-95	-	70-100	70-100	-	100-130	75-95	-
20-25	120-150	95-110	-	110-140	95-110	-	100-130	100-120	40-60	130-160	95-110	30-40
25-30	150-175	110-120	40-45	140-165	110-120	50-60	130-155	120-130	60-80	160-180	110-120	40-50
30-35	175-200	120-125	45-60	165-190	120-125	60-80	155-175	130-135	80-90	180-200	120-125	50-70
>35	200-220	125-130	60-65	190-210	125-130	80-100	175-190	135-140	90-100	200-220	125-135	70-90

Манбаъ: Джуманкулов Х.Д. Рекомендации по применению удобрений в республиках Средней Азии, - Ташкент, 1974 ва ҳисобҳои муаллиф.

Эзоҳ: Меъёрҳои истифодабарии нуриҳои минералӣ барои ҳосилнокии миёнаи зироатҳо барои ҳокҳои намуди хокистаррангҳо ва марғзорҳо ҳамчун намуна нишон дода шудааст. Ҳангоми тағйир ёфтани ҳосилнокии зироатҳо ё намуди ҳокҳо ин меъёрҳо низ тағйир меёбанд.

Чадвали 3. - Меъёрҳои додани нуриҳои минералӣ барои зироатҳои сабзавот, полеӣ ва картошка дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (бо ҳисоби кг/га)

№	Номгуи зироатҳо	Ҳосилнокӣ с/га	Ҳокҳои хокистарранг			Ҳокҳои марғзори , марғзорию ботлоқӣ		
			Азот N	Фосфор P ₂ O ₅	Калий K ₂ O	Азот N	Фосфор P ₂ O ₅	Калий K ₂ O
1	Картошка	120-150	120-150	80-100	60	100-120	120-150	60-90
2	Карам	200-300	150-200	100-150	50-100	120-150	120-150	60-100
3	Сабзӣ	150-200	120-150	80-100	40-50	80-100	100-120	50-60
4	Помидор	280-300	180-200	140-150	90-100	140-150	140-150	90-100
5	Пиёз	220	200	150	75	160	160	80
6	Лаблабу	200	120	90	60	100	120	90
7	Бодиринг	150-200	150-200	100-150	50-75	120-150	120-150	60-75
8	Дигар сабзавотҳо	150	150	100	50	100	120	50
9	Полезӣҳо	250-300	100-150	100-150	50	80-100	100-120	50-60

Манбаъ: Джуманкулов Х.Д. Рекомендации по применению удобрений в республиках Средней Азии, - Ташкент, 1974 ва ҳисобҳои муаллиф.

Меъёрҳои миёнаи истифодаи нуриҳои минералӣ, ки дар чадвалҳо нишон дода шудаанд, барои ҳар як ноҳия ҳамчун нишондиҳандаи миёна қабул карда мешаванд. Агар натиҷаҳои таҳлили хок дар як ноҳия аз меъёри миёна паст бошанд, меъёри истифодаи нуриҳо мувофиқи фоизи зарурӣ афзоиш ёфта, баръакс, агар натиҷаҳо аз меъёр баландтар бошанд, меъёрҳо коҳиш дода мешаванд, то ки ба меъёри миёна мувофиқ гардад.

Истифодабарии моддаҳои ғизоӣ дар хок аз ҷониби зироатҳо гуногун аст. Аз ин рӯ, дуруст аст, ки зироатҳои кишоварзиро ба се гурӯҳи асосӣ тақсим намоем:

1. Ғаладонагӣ – зироатҳое, ки миқдори камтари моддаҳои ғизоиро аз таркиби хок мегиранд.

2. Бехмевагӣ ва картошка – зироатҳое, ки миқдори зиёдтари моддаҳои ғизоиро аз хок истифода мекунанд.

3. Сабзавот, баъзе зироатҳои техникӣ, ситрусӣ, ангур – зироатҳое мебошанд, ки моддаҳои ғизоиро аз таркиби хок бештар истифода менамоянд.

Қайд кардан зарур аст, ки ҳангоми додани нуриҳои минералӣ ба заминҳои кишоварзӣ нуктаҳои зеринро ба назар гирифтани лозим аст:

- дар ҳолати андохтани нуриҳои азотӣ пеш аз ҳама бояд, ба таркиби хок (гумуснокӣ), имкониятҳои хоҷагиро оид ба додани нуриҳои органикӣ (пору) ва мавҷудияти зироатҳои лубиёгӣ диққат додан зарур аст. Зеро агар дар вақти шудгор ва кишти зироатҳо поруи органикӣ дода шуда бошад, онгоҳ меъёри нуриҳои минералӣ кам карда мешавад.

- андохтани нуриҳои минералӣ аз намуди зернамуди хок вобастагӣ дорад.

Дар заминҳои оби Ҷумҳурии Тоҷикистон асосан намуди хокҳои хокистарранг, чигарранг бисёртар мавҷуд мебошанд.

Баъди таҳлили агрохимиявӣ хок, агар миқдори лозимии нуриҳои фосфорӣ дар хок мавҷуд набошад, пас тарзи зерини нуриандозӣ пешниҳод карда мешавад:

- таъминнокии фосфор аз ҳад паст бошад, он гоҳ меъёр ба 1/3 дараҷа зиёд карда мешавад;

- таъминнокии паст бошад, меъёр пурра дода мешавад;

- таъминнокии миёна бошад – 2/3 меъёр дода мешавад;

- таъминнокии баланд бошад, меъёрҳо кам-кам дар қаторҳо, чуқурчаҳо дода мешавад.

Дар вақти додани нуриҳои фосфорӣ бояд таркиби механикии хок ва туршию шурнокии он ба инобат гирифта шавад. Агар таркиби механикии хок гилҳои сабук, қум ва қумнок бошад, он гоҳ меъёри миёнаи таъминнокӣ ба 20-25 % зиёд карда мешавад, ва баръакс дар ҳолати гилҳои вазнин, гил будан меъёр кам карда мешавад.

Баъди ба даст овардани натиҷаҳои таҳлили агрохимиии хок оид ба таъминнокии калийи ивазшаванда меъёрҳои умумии зерин тавсия дода мешавад:

- дар ҳолати таъминнокии аз ҳад паст, меъёр ба 1/3 зиёд карда мешавад;

- дар ҳолати таъминнокии паст – меъёр пурра дода мешавад;

- дар ҳолати таъминнокии миёна – меъёр то 1/2 кам карда мешавад;

- дар ҳолати таъминнокии баланд – калий дода намешавад.

Барои муайян намудани меъёри нуриҳои калийдор дар заминҳои кишоварзӣ, лозим аст, ки якчанд унсурҳои асосии таркиби хок ба таври амиқ таҳлил ва ба инобат гирифта шаванд:

1. Таркиби механикии хок. Таркиби механикии хок-таъсири муҳими худро ба қобилияти хок барои нигоҳ доштани моддаҳои ғизоӣ, аз ҷумла калий, мерасонад. Агар таркиби хок вазнин бошад, яъне, дар хок молекулҳои лойи ва хоки гилӣ зиёд бошанд, он метавонад қобилияти зиёди нигоҳдории калийро дошта бошад. Вагарна, дар хоки сабук (мисли қум) моддаҳои ғизо, ба хусус калий, зудтар аз хок хориҷ мешаванд, ки ин

ба иқтидори табиӣ таъминкунии хок бо калий таъсири манфӣ мерасонад.

2. Туршноӣ (кислотагӣ). Туршнокии хок як омили муҳим аст, ки ба ҳалшавии моддаҳои ғизоӣ, аз ҷумла калий таъсир мерасонад. Агар хок турш бошад, ба ғизоӣ шудани калий дар хок таъсири манфӣ эҳсос мешавад. Дар хокҳои нейтрал ё алкалӣ, калий ба осонӣ дастрас ва барои зироатҳо қобили истифода аст.

3. Тамаркузи моддаҳои ғизоӣ. Агар хок аз ҷиҳати таҳаммул ба дигар моддаҳои ғизоӣ, хусусан фосфор ва азот, хуб таъмин бошад, дар ҷунин ҳолат, хок метавонад ба осонӣ калийро дар худ нигоҳ дорад ва зироатҳоро таъмин намояд. Вагарна, агар хок аз дигар моддаҳои ғизо камбудӣ дошта бошад, муҳити биологӣи хок имконияти нигоҳдории калийро низ кам мекунад.

Аз ин рӯ, муайян кардани меъёри нуриҳои калийдор бо дарназардошти ҳамаи ин омилҳо зарур аст. Агар таркиби механикии хок вазнин ва дорои хоки гилӣ бошад, қобилияти табиӣи хок барои нигоҳ доштани калий ва дигар моддаҳои ғизо зиёд мешавад, ки ин метавонад дар кам кардани меъёри калийдор кӯмак намояд. Бо вучуди ин, барои муваффақият ва самаранокии таъмини зироатҳо бо калий, муҳим аст, ки ин омилҳо дар муқаррар кардани меъёрҳои дуруст дар ҳар як замин махсусан барои хоки маҳаллии кишоварзӣ ба таври амиқ таҳлил шаванд.

Ҳамаи гуфтаҳои болозикрро ҷамъбааст намуда, бояд қайд намуд, ки масъалаҳои таъмини истифодаи оқилонаи заминҳои кишоварзӣ, истифода ва ҳифзи хок муҳим буда, ҳам ба сатҳи амнияти экологӣ ва ҳам ба сатҳи амнияти озуқаворӣи мамлакат бевосита таъсир мерасонад. Тадқиқотҳо нишон медиҳанд, ки дар хоки сифаташ аз 30 балл паст, бояд зироатҳои кишоварзӣи аввалиндараҷа кишт карда нашаванд ва ин намуди замин ба дигар таъйиноти истифодабарӣ гузаронида шавад. Мутаасифона, имрӯз мо бе гузаронидани

тахқиқоти калонмиқёси хок ва агрохимиявии хок фаъолияти кишоварзиамонро оғоз намуда, дар заминҳои сифаташ паст зироатҳоро кишт намуда, интизори ҳосилнокии баланд мегардем.

Ҳамин тариқ, санҷиши хок воситаи муҳими тақмили истеҳсолоти кишоварзӣ

мебошад. Татбиқи тавсияҳое, ки аз руи натиҷаҳои тадқиқот ба миён меоянд, ҳосилнокӣ ва сифати маҳсулотро баланд бардошта, таъсири манфӣ ба муҳити зистро кам мекунанд. Ин ба рушди устувори кишоварзӣ ва афзоиши амнияти озуқаворӣ мусоидат мекунад.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҳифзи хок” аз 16 октябри соли 2009, таҳти №555 ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи пурзӯр намудани масъулият дар идоракунии масъалаҳои истифодаи хок” аз 30-юми июли соли 2021, таҳти №291
2. Райзберг, Б.А. Рыночная экономика: учеб. пособие / Б.А. Райзберг. - М.: Деловая жизнь, 1995. - 224с.
3. Абдуллаева Р.М. Экономические механизмы применения оценки земель. Учебное пособие (курс лекций). – Махачкала: ДГИНХ, 2011. – 302с.
4. Дастури услубӣ оид ба баҳои сифатии хок ва баҳои иқтисодии заминҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон, Абдалимов А. Бобоев Р., ш. Душанбе 2003, сах.46.
5. Элмуродов Х.З., Абдалимов А. Баҳодиҳии иқтисодии заминҳои кишоварзӣ дар низоми идоракунии давлатии захираҳои замин. Монография. – Душанбе, 2021.
6. Дастурамал оид ба таҳқиқоти калонмиқёси хоки заминҳои обӣ ва лалмӣ Тоҷикистон. –Душанбе, 2002
7. Джуманкулов Х.Д. Рекомендации по применению удобрений в республиках Средней Азии, - Ташкент, 1974

Маълумот дар бораи муаллиф:

Бобозода Хуршед – Директори Институти давлатии лоиҳакашии “Тоҷикзаминсоз”.

Сведения об авторе:

Бобозода Хуршед – Директор Государственного проектного института “Тоҷикзаминсоз”.

About the author:

Bobozoda Khurshed – Director of the State Design Institute “Tojikzaminsoz”.

УДК: 339.5 (575.3)

**ЧАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ МОЛИЯИ КОРХОНАҲОИ
КОРКАРДИ САНОАТИИ МАҲСУЛОТИ КИШОВАРЗӢ**

Намозализода Ш.Н.

***Аннотатсия.** Дар мақола чанбаҳои назариявии ташақкул ва рушди молияи корхонаҳои коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ, бо назардошти нуқтаи назари олимони ватанию хориҷӣ мавриди омӯзиши қарор гирифтааст. Дар асоси нуқтаи назари олимони нақши молия дар таъмини фаъолияти устувори корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ асоснок карда шудааст. Ҳамчунин самтҳои асосии фаъолияти молиявии корхонаҳо ва муносибатҳои молиявии корхонаҳо бо дигар субъектҳои хоҷагидорӣ мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф роҳи усулҳои вобаста ба беҳсозии вазъи иқтисодию молиявии корхонаҳои соҳа пешниҳод намуда, самтҳо ва роҳҳои асосии тақмилдиҳии фаъолияти молиявии корхонаҳои коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзиро бо назардошти маҳдудияти захираҳои молиявӣ тавсия намудааст.*

***Калидвожаҳо:** молияи корхонаҳо, саноати коркард, коркарди маҳсулоти кишоварзӣ, ашёи хом, таъмини талабот, рушди иқтисодиёт, комплекси агросаноатӣ.*

***Барои иқтибос:** Намозализода, Ш. Н. Чанбаҳои назариявии ташақкул ва рушди молияи корхонаҳои коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ / Ш. Н. Намозализода // Паёми молия ва иқтисод.-2025. № 1(44).-С. 241-247.*

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ И РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВОГО
ПРЕДПРИЯТИЙ ПО ПРОМЫШЛЕННОЙ ПЕРЕРАБОТКИ СЕЛЬХОЗПРОДУКЦИИ**

Намозализода Ш.Н.

***Аннотация.** В статье исследованы теоретические аспекты формирования и развития финансов предприятий промышленной переработки сельскохозяйственной продукции с учетом взглядов отечественных и зарубежных ученых. На основе взглядов ученых обоснована роль финансов в обеспечении устойчивой деятельности предприятий по переработке сельскохозяйственной продукции. Также были проанализированы и обсуждены основные направления финансовой деятельности предприятий и финансовые отношения предприятий с другими хозяйствующими субъектами. Автором представлены пути и методы улучшения экономического и финансового положения предприятий отрасли, а также рекомендованы основные направления и методы улучшения финансовых результатов деятельности предприятий, перерабатывающих сельскохозяйственную продукцию, с учетом ограниченности финансовых ресурсов.*

***Ключевые слова:** корпоративные финансы, перерабатывающая промышленность, переработка сельскохозяйственной продукции, сырье, удовлетворение спроса, экономическое развитие, агропромышленный комплекс.*

**THEORETICAL ASPECTS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF FINANCIAL
ENTERPRISES FOR INDUSTRIAL PROCESSING OF AGRICULTURAL PRODUCTS**

Namozalizoda Sh.N.

Abstract. The article examines the theoretical aspects of the formation and development of finances of enterprises engaged in industrial processing of agricultural products, taking into account the views of domestic and foreign scientists. Based on the views of scientists, the role of finance in ensuring the sustainable operation of enterprises processing agricultural products is substantiated. The main areas of financial activity of enterprises and financial relations of enterprises with other business entities were also analyzed and discussed. The author presents ways and methods for improving the economic and financial position of enterprises in the industry, and recommends the main areas and methods for improving the financial performance of enterprises processing agricultural products, taking into account the limited financial resources.

Keywords: corporate finance, processing industry, processing of agricultural products, raw materials, demand satisfaction, economic development, agro-industrial complex.

Гузориши масъала. Таъмини рушди босуботи иқтисодиёти кишвар, фаъолияти устувори соҳаҳои мухталиф, бахусус тақвият додани фаъолияти корхонаҳои коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ аз таъмини захираҳои молиявӣ ва истифодаи мақсадноку самараноки он вобастагӣ дорад. Ҳамин тариқ, чузъи асоси дар шароити муносири иқтисодӣ дар баробари дигар зухуроти мухталиф оид ба рушди корхонаҳои коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ аз таъмини захираҳои молиявии он вобастагӣ дорад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар таҳқиқотҳои масъалаҳои назариявӣ-методологӣ барои муайян кардани хусусиятҳои муносири хизматрасониҳои таълимӣ дар асарҳои олимони хориҷӣ ва ватанӣ акс ёфтанд: Таранов М.А., Цугленок Н.В., Еркимукулы Р., Круглов О.А., Александров Б.Ю., Беззубцева М.М., Туркин В.Н., Борис Андреевич., Гусейнов Р.М., Болденков А.В., Одинаев Ҳ.А., Ғаниев Т.Б., Исайнов Ҳ.Р., Давлатов Қ.Қ., Қудратов Р.Р., Бегматов А.А., Сафаров Б.Г., Қодиров Ф.А., Тағоев Қ.Ҳ. ва дигарон арзёбӣ гардидаанд.

Мақсади мақола – таснифоти фаъолияти молиявии корхонаҳои коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ дар асоси омузиши нуқтаи назари олимони ватанию хориҷӣ ба ҳисоб меравад. Дар ин радиф муайянсозии самтҳо ва роҳҳои таъмини захираҳои молиявии корхонаҳои комплекси

агросаноатӣ аз ҳисоби сарчашмаҳои худдию қарзӣ ва ҷалбшаванда, ки рушди босуботи корхонаҳои соҳа ва фаъолияти дарозмуддати онҳоро таъмин менамояд, ба назар гирифта шудааст. Ҳамчунин, таҳлил ва тавсифи муносибатҳои молиявии корхонаҳои коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ, ки дар раванди тақрористехсоли корхонаҳои соҳа ба миён меоянд, дар назар дошта шудааст.

Муҳтавои асосии мавод. Коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ пайванди муҳими бахши кишоварзӣ ва саноат буда, ашёи хоми кишоварзиро ба маҳсулоти тайёри саноати табдил медиҳад. Рушди молиявии чунин корхонаҳо барои таъмини устуворӣ, рақобатпазирӣ ва сахми онҳо дар рушди иқтисодии мамлакат ва амалишавии ҳадафҳои стратегии кишвар муҳим арзёбӣ мегардад. Бо мақсади вусъат бахшидани рушди босуръати соҳаи мазкур ҳукумати мамлакат таваҷҷуҳи хоса зоҳир намуда онро ҳамчун бахши муҳими иқтисоди кишвар баҳодиҳи намуда имкониятҳои мавҷударо сафарбар менамояд. Чуноне, ки Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 28 декабри соли 2024 “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилию хориҷии ҷумҳурӣ”, ироа гардид, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон сохторҳои дахлдорро вазифадор намуданд, ки бо дарназардошти имкониятҳои

мавҷуда масъалаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ ва дар ин замина таъмин намудани рушди саноати сабук ва ҳӯрокворӣ, ташкили ҷойҳои нави корӣ, инчунин, ниғаҳдориву афзоиш додани содироти он ба хориҷи кишвар ҳаллу ҷарда шаванд, [1, С.13].

Метавон иброз дошт, ки “Коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ - ин маҷмуи муносибатҳои истеҳсолию иқтисодӣ, вобаста таъдил додани маҳсулоти кишоварзӣ ба маҳсулоти тайёр, дар асоси истеҳсолоти саноатии он мебошад, ки он дар натиҷаи таъминоти молиявӣ, кадрӣ ва инноватсионӣ амалӣ мегардад”, [5, С. 143-150.].

Корхонаҳои коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ субъектҳои мебошанд, ки ба таъдил додани ашёи хоми кишоварзӣ тавассути усулҳои саноатӣ фаъолият доранд. Вале нақши асосӣ дар рушди босуботи корхонаҳои коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ, таъмин манбаҳои молиявӣ, тақсим ва истифодаи самараноку сарфакоронаи он мебошад. Ҳамин аст, ки молияи корхонаҳои коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ тавачҷуҳои олимони ватанию хориҷиро ҷалб намуда нисбати он ақидаҳои гуногун доранд, (Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. - Ақидаҳои назариявии олимони ватанию хориҷӣ оид ба таъшиқу рушди молияи корхонаҳои коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ

Ақидаҳои олимони хориҷӣ	Балабанов И.	Иброз мебарояд, барои рушди корхонаҳои комплекси агросаноатӣ системаи идоракунии молиявии корхонаҳои КАС бояд ба таври дуруст созон дода шавад. Вай чунин меҳисобад, ки нақши сармоягузориҳо дар рушди истеҳсолот ва технологияи кишоварзӣ калидӣ ба ҳисоб меравад, [2, С.788-881.].
	Кондратьев Н.Д.	Яке аз аввалинҳо буд, ки ба таҳлили даврияти иқтисодӣ дар кишоварзӣ ва корхонаҳои он машғул шуд. Ӯ ақида дошт, ки рушди комплекси агросаноатӣ бояд тавассути системаи мутаносиби сармоягузорӣ ва банақшагири амалӣ гардад,[3, 95-107].
	Кузнецов А.И.	Пешниҳод кард, ки истифодаи технологияи муосир ва ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ метавонанд ба фаъолияти самараноки корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ мусоидат намояд. Дар ин асос тавачҷуҳ нисбати ҳисоботи молиявӣ ва таҳияи стратегияи корхона бештар равона карда шавад.
	Лебедев Ю.Г.	Дар фаъолияти самараноки молияи корхонаҳо тавачҷуҳои асосӣ нисбати банақшагирии хароҷот ва баҳисобгирии он равона карда шавад. Ӯ исбот кард, ки назорати дурусти хароҷот метавонад ба афзоиши даромаднокии корхонаҳо мусоидат кунад, [4, 212.].
	Минаев П.А.	Пешниҳод кард, ки рушди корхонаҳои комплекси агросаноатӣ аз муносибатҳои, ки дар байни ҳамаи бахшҳои он (истеҳсол, коркард ва фурӯш) ба миён меоянд вобастагӣ дорад. У низ таъкид менамояд, ки ҷалби сармоягузорӣ ба устувории молиявии корхонаҳо мусоидат мекунад.
	Ҳачатуров Т.С.	Дар шароити номуътадили бозор корхонаҳои кишоварзӣ бояд стратегияи идоракунии молиявии худро тағйир диҳанд. Вай пешниҳод кард, ки ҷорӣ намудани инноватсияҳо ва технологияҳои пешрафта барои самаранокии молиявӣ ва устувории иқтисодии корхона нақши калидӣ дорад.

Ҳамаи ин олимони ба рушди тавассути ҷорӣ кардани идоракунии самаранокии комплекси агросаноатӣ молиявии босифат, банақшагирии стратегӣ

ва истифодаи технологияҳои инноватсионӣ аҳамият медоданд. Ақидаи онҳо барои ташкили иқтисодиёти устувори кишоварзӣ ва корхонаҳои он вобаста ба сармоягузори дохилию хориҷӣ равона гардидааст. Ҳамзамон бо мақсади муайян намудани

таъмини устувори молияи корхонаҳои коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ нуктаи назари олимони ватаниро мавриди омӯзиш қарор додем, ки он дар шакли мухтасар дар ҷадвали 2 нишон дода шудааст.

Ҷадвали 2. - Ақидаҳои назариявии олимони ватанию хориҷӣ оид ба ташаккул ва рушди молияи корхонаҳои коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ

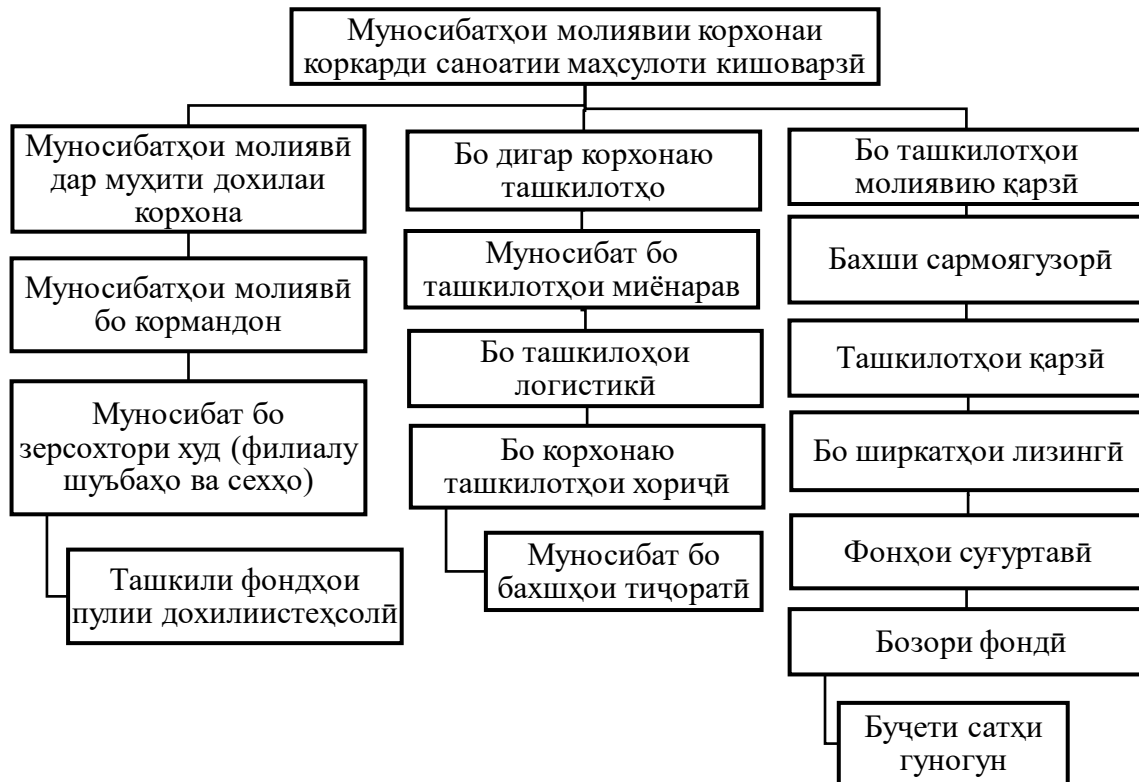
Ақидаҳои олимони ватанӣ	Сатторов Абдунабӣ	Рушди корхонаҳои хоҷагии қишлоқ дар Тоҷикистон аз дастгирии қавии давлат вобаста аст. Аз ҷумла, маблағгузори давлатӣ барои лоиҳаҳои инфрасохторӣ, дастгирии қарзҳои имтиёзнok ва субсидияҳо муҳим аст.
	Шарифзода Шариф Раҳим	Пешниҳод мекунанд, ки таъсиси кооперативҳои кишоварзӣ метавонад ба самаранокии молиявии хоҷагиҳои қишлоқ мусоидат кунад. Дар ин ҳолат, хароҷот кам мешавад ва даромаднокӣ афзоиш меёбад, [12, С. 191-202.].
	Раҳимов Маҳмадалӣ	Пешниҳоди таъсиси фондҳои суғуртавӣ барои корхонаҳои хоҷагиҳои қишлоқро қардааст. Аз сабаби таъсири омилҳои иқлимӣ (сели об, хушксолӣ) ва бозорҳои ноустувor, ӯ ба зарурати таҳияи механизмҳои ҳифзи молиявӣ, аз ҷумла суғуртаи кишоварзӣ, ишора мекунанд.
	Шариф Раҳимзода	Қайд мекунанд, ки як қисми муҳими рушди молияи корхонаҳои агросаноатӣ дастрасии захираҳои қарзӣ ба соҳаи кишоварзӣ ва таҷдиди коргоҳҳое, ки коркарди маҳсулоти кишоварзиро афзун менамояд, ҷалби қарзҳои имтиёзнok ё грант ба хоҷагиҳои деҳқонӣ ҳавасманд хоҳад кард, ки ин ба сатҳи нави рушди соҳаи кишоварзӣ мусоидат менамояд, [13, С. 158-168.].
	Раҳмонзода Неъмат	Рушди устувори молияи корхонаҳои хоҷагиҳои қишлоқро, тавассути сармоягузори хусусӣ тавсия намудааст. Вай иброз медорад, ки ҷалби сармоягузоӣ метавонад тавассути эҷоди муҳити мусоиди сармоягузорӣ ва қаролати ҳукукии соҳибкорон амалӣ гардад.

Аз таҳлили ақидаҳои олимони ватанӣ бар меояд, ки онҳо рушди молияи корхонаҳои комплекси агросаноатиро дар ҷалби сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ, пешниҳоди қарзҳои имтиёзнok ва ташкили фондҳои суғуртавӣ тавсия намудаанд. Дар асоси таҳлилу омӯзиши ва назардошти нуктаи назари олимону коршиносони соҳа метавонем молияи корхонаҳоро чунин таъриф диҳем.

Молияи корхонаҳо - маҷмуи муносибатҳои молиявӣ ё пулӣ, оид ба ташкил, тақсим ва истифодабарии фондҳои пулии таъиноти махсус дошта, ки дар натиҷаи

ташкили сармояи асосӣ, сармояи гардон ва муомилотӣ ба вучуд омада, раванди истеҳсол мубодила ва истеъмолро дар бар мегирад.

Дар соҳаҳои истеҳсолоти моддӣ муносибатҳои молиявии дорои характери гуногун дошта ба вучуд меоянд, ки бо назардошти хусусияташон фондҳои пулии таъиноти хоси истифодабаридошта ташаккул меёбанд. Чунин муносибатҳо асоси ба вучудӣ ва механизми ташаккулёбии молияи корхонаҳо мегарданд, ки онҳоро чунин тавсиф кардан ба мақсад мувофиқ аст, (расми 1.).

Расми 1. Таснифоти муносибатҳои молиявии корхонаҳои коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ

Таснифоти муносибатҳои молиявии дар расм овардашуда фарогири фаолияти молиявии корхонаҳо дар шароити имрӯза буда, фаолияти пайдарпай ва ташаккули раванди такрористеҳсоли корхонаҳоро таъмин менамоянд.

- муҳимтарини ин муносибатҳо аз ташкили сармояи ибтидоӣ, ташкил ва истифода бурдани фондҳои мақсадноки дохилиистеҳсолӣ дар бахшҳои истеҳсолоти моддӣ, фонди рушди истеҳсолот ва васеъ намудани доираи фаъолияти корхона, фондҳои ҳавасмандгардонӣ ва ғайра алоқаманд мебошад;

- муносибати молиявии байни дигар корхонаҳо, ки дар натиҷаи ба иҷора додан ва ба иҷора гирифтани фондҳои асосии истеҳсолӣ, пардохт ва гирифтани ҳиссаи аъзоёни иттиҳодияҳои гуногун, иштироки онҳо дар тақсими фоида ва раванди истеҳсолот, саҳмгузорӣ ва хариди саҳмияҳои дигар корхонаҳо, гирифтани дивидент, фоизҳо ва ғайра;

- байни корхонаҳои истеҳсолоти моддӣ ва ташкилотҳои суғуртавӣ вобаста ба ташаккул ва истифодаи фондҳои гуногуни суғуртавӣ;

- байни бонкҳо оиди гирифтани қарз ва баргардонидани он, пардохти фоизи қарзҳо, ҷалби сармояи озоди дар ихтиёри бонкҳо буда;

- муносибати молиявӣ бо давлат оиди истифодаи фондҳои бучетӣ ва ғайрибучетӣ. Ин гуруҳи муносибатҳо дар шакли пардохтҳо ба бучет, маблағгузориҳои бучетӣ ва пардохтҳо ба фондҳои дигари ғайрибучетӣ ба миён меоянд;

- муносибатҳо байни корхонаҳою ва ташкилотҳо, марказҳои савдо ва ширкатҳои логистикӣ оиди истеҳсол, интиқол, фурӯши маҳсулот ва муомилоти маҳсулот.

Ҳамин тариқ метавон гуфт, ки молияи корхона як соҳаи муҳими идоракунии иқтисодии корхона буда ба омӯзиш, таҳлил ва истифодаи манбаъҳои молиявӣ барои таъмини рушди устувор ва иҷрои ҳадафҳои

тичоратии корхона равона гардидааст. Молияи корхона ба таври умумӣ тамоми фаъолияи иқтисодию молиявии корхонаро, ки барои иҷрои қарорҳо ва стратегияи иқтисодии ва расидан ба ҳадафи гузошташуда ва ба даст овардани фоида нигаронида шудааст. Қобили қайд аст, ки омӯзиши мавзӯи интиҳобшуда ва баррасии фикру ақида ва пешниҳодҳои илмӣ олимони ватанию хориҷӣ баҳо дода шуда, дар ин асос самтҳои тақмилдиҳии фаъолияти молиявии корхонаҳои коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ ва дарёфти захираҳои молиявӣ бо назардошти маҳдудияти онҳо имкон медиҳад, ки чунин хулосабарорӣ намоем, [5, С. 143-150.].

■ Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст, ки стратегияи рушди коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ таҳия гардида, аз ҳадафҳои стратегияи давлат ва гузариш аз модели аграрӣ-индустриалӣ ба индустриалӣ – аграрӣ тақмил дода шавад.

■ Интиҳоби дурусти муҳити ташкили корхонаҳои коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзиро вобаста ба захираҳои ашёи хоми дар минтақаҳо мавҷудбуда ба роҳ мондан;

■ Таъмини манбаъҳои молиявӣ ва маблағгузорию соҳаро аз шаклҳои гуногуни сармоя ба мисли маблағҳои бучетӣ, қарзҳои

бонкӣ, ва сармоягузорию дохилию хориҷӣ амалӣ намудан;

■ Бо истифода аз лизинги молиявӣ фондҳои асосии корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзиро таъмин намуда, технологияи нави бо сифати баланд истеҳсолкунандаро ворид намудан;

■ Ташаккул ва рушди корхонаҳои коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ дар бештари мавридҳо аз ҳисоби дар амал тадбиқ намудани инноватсияҳо, ё ин ки модернизатсияи фаъолияти корхонаҳои кишоварзӣ бояд сурат гирад;

■ Диверсифатсия намудани корхонаҳо ва маҳсулотҳои коркардшуда дар минтақаҳо;

■ Бо истифода аз таҷрибаи мамлакатҳои хориҷӣ барои мондани нигоҳдорӣ ва коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ.

Дар охир қайд кардан ба маврид аст, ки барои баланд бардоштани самаранокии иқтисодии истеҳсолоти соҳаи кишоварзӣ, аз тарафи давлат фароҳам овардани имтиёзҳои молиявӣ қарзӣ ва андозӣ зарур мебошад, ки ин барои бунёди корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ нақши муҳим дошта, имконияти таъмини шуғли пурмаҳсули аҳолии деҳотро ба миён оварда, сатҳу сифати зиндагии онҳоро баланд мебардорад.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ”. -Душанбе, 21.12.2021.- С.6
2. Балабанов И.В. Совершенствование мотивации персонала в организации в условиях цифровой экономики./И.В. Балабанов//Экономика и предпринимательство. 2019. №3 С.788-881.
3. Кондратьев, Н. Д. Критические заметки о плане развития народного хозяйства. Каким быть плану: дискуссии, 20.-1989. С.95-165.
4. Лебедев Ю.Г. Стратегические приоритеты машиностроительного комплекса: инновационное развитие предприятий/Монография-Москва-2015. (212с.).
5. Намозализода Ш.Н. [Ҷанбаҳои назариявии ташаккули стратегияи рушди коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ](#)./Ш.Н. Намозализода//[Паёми молия ва иқтисод](#). 2021. [№ 1 \(25\)](#). С. 143-150.

6. Намозализода Ш.Н. Тачрибаи мамлакатҳои хориҷӣ оид ба ташаккули равнақи корхонаҳои коркарди саноатии маҳсулоти кишоварзӣ дар манотиқи деҳот. Ш.Н. Намозализода // [Паёми молия ва иқтисод](#). 2022. № 1.- С. 79-85.

7. Намозализода Ш.Н. Баҳодиҳӣ ва тамоюлҳои рушди инкишофи корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ минтақаи Кӯлоб/Ш.Н. Намозализода//Паёми молия ва иқтисод. - 2023. № 4-1 (38). С. 299-311.

8. Оймаҳмадов Г.Н. Асосҳои таҳияи ояндабинӣ нисбат ба рушди минтақаҳо ва саҳми корхонаҳои коркарди маҳсулоти кишоварзӣ дар он/ Г.Н. Оймаҳмадов Ш.Н. Намозализода//Иқтисодиёти Тоҷикистон.-2020. № 3. С. 227- 232.

9. Тағоев Д.Х., Намозализода Ш.Н. Сармоягузориҳои саноати коркарди маҳсулоти кишоварзӣ минтақаи Кӯлоб / Д.Х. Тағоев, Ш.Н. Намозализода // В сборнике: Ускоренная индустриализация и вопросы ее реализации в Таджикистане. Материалы международной научно-практической конференции. -Душанбе, 2023. С. 252-260.

10. Тағоев Дж.Х., Намозализода Ш.Н. Промышленная переработка сельхозпродукции в хатлонской области: состояние, проблемы, направления развития и инвестиции / Дж.Х. Тағоев, Ш.Н. Намозализода //Экономика Таджикистана. -2023. № 3. С. 103-110.

11. Тағоев Қ.Ҳ., Намозализода Ш.Н. Сармоягузориҳо ва дурнамои рушди саноати коркарди маҳсулоти кишоварзӣ минтақаи Кӯлоб / Қ.Ҳ. Тағоев, Ш.Н. Намозализода//Паёми молия ва иқтисод. -2023. № 2 (36). С. 99-111.

12. Шарифзода Ш.Р. Особенности развития горнодобывающих предприятий в Республике Таджикистан/Таджикистан и современный мир. 2024. № 1 (85). С. 191-202.

13. Раҳимов Ш.М. Имкониятҳо ва ҳиссаи қарздиҳии бонкӣ ба истеҳсолоти кишоварзӣ дар шароити муосир. / Ш.М. Раҳимов, С.Қ. Маҳшулов // Иқтисодиёти Тоҷикистон. 2020. № 3. С. 158-168.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Намозализода Шафқат Намозалӣ – номзоди илмҳои иқтисодӣ ассистенти кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи. Нахимов 64/14. тел: 918855757. Email (Shafqat.n.tj@mail.ru)

Сведения о автора:

Намозализода Шафқат Намозали – кандидат экономических наук ассистент, кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/14. тел: 918855757. Email (Shafqat.n.tj@mail.ru)

Information the author:

Namozalizoda Shafqat Namozali - candidate of economic sciences, assistant of the Department of Finance of the Tajik State Financial and Economic University. Address Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Nakhimova street, 64/14. tel: 918855757. Email (Shafqat.n.tj@mail.ru)

УДК: 330

**МУНОСИБАТҲОИ МЕҲНАТӢ АЗ МАВҶЕИ НАЗАРИЯИ ХАРОҶОТҲОИ
ТРАНСАКСИОНӢ**

Кузубаева Б.М.

Тошматова Ҳ.М.

Аннотатсия. Муносибатҳои меҳнатӣ аз нуқтаи назари неоинституционалӣ, аз ҷумла назарияи хароҷотҳои трансаксионӣ, ки имрӯз яке аз унсурҳои асосии назарияи муносири иқтисодӣ мебошад, омӯхта шуданд. Мазмуни муносибатҳои меҳнатӣ таҳлил карда, моҳияти онҳо муайян карда мешавад. Имкониятҳои татбиқи назарияи хароҷотҳои трансаксионӣ дар муносибатҳои меҳнатӣ баррасӣ карда мешаванд. Самтҳои кам кардани хароҷотҳои трансаксионии муносибатҳои меҳнатӣ муайян карда шуданд.

Калидвожаҳо: муносибатҳои меҳнатӣ, назарияи иқтисодиёти нео-институтсионалӣ, хароҷоти трансаксионӣ, дигаргуншавии вазифаҳои меҳнатӣ, равандҳои гузариш дар иқтисодиёт, низоми иқтисодӣ.

Барои иқтибос: Кузубаева, Б. М. Муносибатҳои меҳнатӣ аз мавҷеи назарияи хароҷотҳои трансаксионӣ / Б. М. Кузубаева, Ҳ. М. Тошматова // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – №. 1(44). – С. 248-256.

**ТРУДОВЫЕ ОТНОШЕНИЯ С ПОЗИЦИИ ТЕОРИИ ТРАНСАКЦИОННЫХ
ИЗДЕРЖЕК**

Кузубаева Б.М.

Тошматова Х.М.

Аннотация. Исследование трудовых отношений осуществляется с позиций неoinституциональных методов, в том числе теории трансакционных издержек, которая сейчас считается одной из основных составляющих современной экономической теории. Анализируется содержание трудовых отношений и определяется их характер. Обсуждается возможность применения теории трансакционных издержек в трудовых отношениях. Определены пути снижения трансакционных издержек трудовых отношений.

Ключевые слова: трудовые отношения, неoinституциональная экономическая теория, трансакционные издержки, изменение должностных обязанностей, переходные процессы в экономике, экономическая система

**LABOR RELATIONS FROM THE STANDPOINT OF THE THEORY OF TRANSACTION
COSTS**

Kuzibaeva B.M.

Toshmatova H.M.

Annotation. The study of labor relations has been carried out from the point of view of the neo-institutional approach, including the theory of transaction costs, which is now one of the key elements of modern economic theory. The content of the working relationships is analyzed and their nature is determined. The possibility of using transaction cost theory in

employment relationships is discussed. The direction of reducing labor relations transaction costs has been determined.

Keywords: labor relations, neo-institutional economic theory, transaction costs, change in job responsibilities, transition processes in the economy, economic system.

Гузориши масъала. Харочоти трансаксионӣ мафҳуми калидӣ дар равиши неоинститутиони омӯзиши муносибатҳои иқтисодӣ мебошанд. Ин категория ҳангоми омӯзиши қараёнҳои гузариш дар иқтисодиёт, ки бо ташаккули сохторҳои нави институтионалии ҷамъият алоқаманданд, аҳамияти махсус пайдо мекунад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Вобаста ба мавзӯи мазкур таҳқиқот аз ҷониби Виноградова М.Ю., Елохова И.В., Красных М. В., Коуз Р., Татаркин А.И., Чекмарев О.П., Шаститко А.Е. ва дигарон анҷом дода шудааст.

Мақсади мақола. Муносибатҳои меҳнатӣ аз мавқеи назарияи харочотҳои трансаксионӣ ба ҳисоб меравад.

Мухтавои асосии мавод. Омӯзиши харочотҳои трансаксионии муносибатҳои меҳнатӣ, сабабҳо, динамика, тамоюлҳои тағирёбии онҳо имкон медиҳад, ки низоми пешниҳодҳо таҳия карда шаванд, ки ба татбиқи самараноки институтҳои нави меҳнат ва дар ниҳоят баланд бардоштани самаранокии истифодаи захираҳои меҳнатӣ дар ташкилотҳо нигаронида шудаанд.

Равишҳои неоинститутионалӣ ва назарияи харочотҳои трансаксионӣ аз ҷониби тадқиқотчиёни миллӣ дар омӯзиши муносибатҳои иқтисодӣ фаъолон истифода мешаванд, аммо масъалаи харочотҳои трансаксионӣ муносибатҳои меҳнатӣ дар адабиёти илмӣ пурра инъикос наёфтааст [10, с.116].

Назарияи харочотҳои трансаксионӣ ба соҳаи назарияи нео-институционалӣ тааллуқ дорад. Он ба омӯзиши муомилот - ҳуҷҷати асосии муносибатҳои иқтисодӣ аз нуктаи назари баҳодиҳии харочоти вобаста ба он асос ёфтааст [9, с.59].

Аз ин рӯ, барои баррасии муносибатҳои кормандон аз нуктаи назари назарияи харочотҳои трансаксионӣ, мо бояд сохтор ва инчунин намудҳои харочотро дар чунин муносибатҳо муайян кунем.

Тавассути мафҳуми муносибатҳои кормандон мо таъсири мутақобилаи субъектҳои сатҳҳои гуногунро, ки дар раванди меҳнат амалӣ мешаванд ва нақши онро дар ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоӣ мефаҳмем.

Нақши иштирокчиёни раванд ба ду ҷузъ тақсим мешавад:

➤ ҷузъи якум тамоми фаъолияти тарафҳои манфиатдорро, ки ба татбиқи бевоситаи муносибатҳои тичоратӣ дахлдоранд, ҷамъбаст мекунад.

Кормандон ҳангоми кор бо дастури корфармо ҳосиятҳои объектҳои гуногунро тағйир медиҳанд, ки ин дар ниҳояти кор боиси ба вучуд овардани неъматҳои муҳталиф мегардад.

Дар ин маврид харочоти амалишударо метавон «харочоти трансформатсионӣ ё дигаргунсозӣ» номид (ин концепсияро Д. Норт пешниҳод кардааст). Фаъолиятҳои меҳнатие, ки барои эҷоди арзиши мустақим (ҳамчун маҳсулот ё хидмати ниҳойӣ ифода карда мешаванд) барои муштарӣ алоқаманданд, метавонанд ҳамчун "харочоти дигаргунсозии соф" ифода карда шаванд.

➤ ҷузъи дуюм ҳамаи тадбирҳоро дар бар мегирад, ки ба таъмини иҷрои кор ва истифодаи натиҷаҳои фаъолият ва ба даст овардани созиши байни иштирокчиёни муносибатҳои истехсолӣ оид ба тартиби ҳамкорӣ нигаронида шудаанд. Ин маҷмӯи амалиётро метавон «трансаксия» номид.

➤ Ҷ.Коммонс ин мафҳумро ба иқтисодиёт ворид кардааст. У истилоҳи трансаксияро ҳамчун воҳиди қараёни инкор

ва тасарруфи ҳукуку озодиҳои молу мулкӣ, ки ҷамъият ба вучуд овардааст, фаҳмида, трансаксияро аз рафтори субъектҳои алоҳида ё мубодилаи мол ҷудо кардааст [3, с. 652].]. Мавҷудияти трансаксия дар натиҷаи муносибатҳои байни одамон боиси ташаккули ниҳодҳои иқтисодӣ иҷтимоӣ мегардад.

Мувофиқи гуфтаи Коммонс, трансаксия ба се намуди муносибатҳо асос меёбад - низоъ ё зиддият, вобастагӣ ва тартибот. Дар ҳолатҳои, ки захираҳо маҳдуданд, байни субъектҳои муносибатҳои иқтисодӣ ихтилоф ба вучуд меояд. Қобилияти субъектҳои муносибатҳои иқтисодӣ барои берун баромадан аз маҳдудиятҳои худ ва «аз ҳисоби дигаре афзоиш ёфта, ба афзоиши ӯ мусоидат кардан» боиси инкишофи вобастагии байниҳамдигарӣ мегардад, коидҳои ҳамкории тарафайн на танҳо тартиби татбиқи манфиатҳои умумӣ мубодила, балки тақсмоти байни субъектҳо низ муайян мекунанд.

Яке аз таърифҳои мӯътабари трансаксия гурӯҳи муаллифони рус бо сардории Е.В.Попов мебошад: «Трансаксия - ҷараёни интиқоли ҳукуқи моликият ё маҳдудкунии ҳаракати байни субъектҳои хоҷагидор» [15, с.30]. Аз ин рӯ, омӯзиши трансаксияҳои субъектҳои хоҷагидорӣ яке аз масъалаҳои мубрами илми иқтисод дар асри 20 ба шумор меравад.

Се сатҳи муносибатҳои меҳнатиро ҷудо кардан мумкин аст, ки ҳар кадом хусусиятҳои хоси худро доранд ва бо қонунгузориҳои махсус танзим карда мешаванд. Ба ақидаи мо, дар ҳар як сатҳи муносибатҳои коргарӣ ҳислатҳои махсуси трансаксияро мавҷуданд: дар сатҳи шахсӣ - трансаксияи тичорат; дар сатҳи кормандон - трансаксияи менечметӣ; дар сатҳи ҷамъият - трансаксияи меъёрӣ.

Ин гуна трансаксияҳо дар ҳама сатҳҳои муносибатҳои кормандон ба вучуд меоянд, ки якдигарро истисно намеkunанд, балки ҳамдигарро пурра мекунанд ва ҳисси

мансубиятро дар ҳар як корманд эҷод мекунанд.

Ҳамин тавр, барои анҷом додани кор баъзе трансаксия хароҷотро талаб мекунанд. Ва дар ин ҷо мо ба баррасии хароҷоти трансаксионӣ, яке аз мавзӯҳои асосии назарияи иқтисодии нави институтсионалистӣ наздик мешавем.

Тавассути мафҳуми хароҷоти трансаксионӣ метавон хароҷотро, ки дар робитаи мутақобилаи субъектҳои муносибатҳои алоқаманд аст, муайян кард ва гарчанде ки онҳо бевосита ба эҷоди мол оварда намерасонанд, аммо иҷрои самаранокии ин фаъолиятро таъмин кардан мумкин аст. Масалан, хароҷоти трансаксионӣ метавон қариб ҳамаи унсурҳои раванди ҳукуқӣ, ки муомилоти байни субъектҳои хоҷагидорро, хароҷоти ҷустуҷӯи иттилоотӣ барои истеъмолкунандагон, таъминкунандагони потенциалӣ, рақибон, асбобҳои ҳифзӣ ва ғ. дар бар мегирад.

Умуман, хароҷоти трансаксиониро метавон ҳамчун хароҷоти мутақобилаи иқтисодӣ, новобаста аз он ки чӣ гуна ба вучуд меояд, муайян кард. Чунон ки маълум аст, Р.Коуз ин мафҳумро ба муомилоти иқтисодӣ соли 1937 дар асари асосии худ «Табиати ширкат» дар иқтисоди муосир ворид карда, онро дар мақолаи соли 1960 васеъ карда буд.

«Масъалаи хароҷоти иҷтимоӣ» [8]. Р. Коуз чунин меҳисобад, ки барои анҷом додани трансаксия дар бозор баъзе амалҳои иловагиро барои таъмини иҷрои шартҳои шартномаи иқтисодӣ («ҷазираҳои шуур», ки гуфтушунидҳои ташкилӣ ва хароҷоти трансаксиониро нигоҳ медоранд) анҷом додан лозим аст. Ин маслиҳатҳои ҳуқуқӣ, гуфтушунидҳо, таҳияи шартнома ва ғайраҳо дар бар мегирад. Ин амалҳо барои иштирокчиёни муносибатҳои иқтисодӣ хароҷоти иловагӣ мебошанд.

Сарфи назар аз маъруфияти густурдаи ин мафҳум ва барҷастаи он дар назарияи неонинституционализм, инчунин тафсириҳои гуногуни хароҷоти трансаксионӣ

мавҷуданд, ки баъзеи онҳо ҳатто ҳилофи гуфтаҳои боло мебошанд.

К. Эрроу қаринаи васеътари тафсирро пешниҳод мекунад, ки тавачҷӯхро ба аҳамияти дарозмуддати амалисозии хароҷоти трансаксионӣ равона мекунад. Вай хароҷоти трансаксиониро "хароҷоти идоракунии низоми иқтисодӣ ва нигоҳ доштани ҳаракати он" медонад. Тафсири ӯ аз он ҷо ҷолиб аст, ки вай хароҷоти трансаксиониро бо қувваҳои соиши физикӣ ба монанди сатҳҳо муқоиса мекунад [1].

Ин хусусияти хароҷоти трансаксионӣ аз ҷониби К.Ч.Эрроу дар соли 1985 ҷорӣ карда шудааст. Ба андешаи ӯ, "хароҷоти трансаксионӣ ба ташаккули бозорҳои нав ҳалал мерасонад ва дар баъзе мавридҳо онҳоро комилан қатъ мекунад".

Бо назардошти ин мафҳумҳо, инчунин аҳамият ва моҳияти муносибатҳои меҳнатӣ бо истилоҳи хароҷотҳои трансаксионӣ мо хароҷоти (харчи) субъектҳои муносибатҳои меҳнатиро (коргарон, корфармоён, давлат) –ро мефаҳмем, ки аз рӯи натиҷаҳои фаъолияти онҳо оид ба бастанӣ шартномаҳои барои фурӯши хизматҳо, таъмини иҷрои онҳо, кафолат додани музди меҳнат, имтиёзҳо ба вучуд меоянд.

Намунаҳои чунин хароҷоти корфармо хароҷоти ҷалб ва интиҳоби кормандон, бастанӣ шартномаҳои меҳнатӣ бо кормандон, таъмини тадбирҳои ҳифзи дороиҳо; аз ҷониби корманд ба ин хароҷот хароҷоти марбут ба ҷустуҷӯи кор, иштирок дар мусоҳибаҳо, сарфи вақт ва захираҳои шахсӣ барои омӯзиш ва рушди мансаб дохил мешаванд; мисоли чунин хароҷоти давлат хароҷот барои нигаҳдории инфрасохтори давлатӣ, ба вучуд овардан ва нигаҳдории муҳити ҳукукии амалӣ гардондани муносибатҳои меҳнатӣ ва ғайра дохил мешаванд.

Меҳнат якҷанд хусусиятҳо дорад, ки хусусият ва андозаи хароҷоти трансаксиониро дар муносибатҳои меҳнатӣ

муайян мекунад. Аз ҷумла, Э.Н. Протасова хусусиятҳои меҳнатиро, ки ба хароҷоти муомилот таъсир мерасонанд, чунин муайян мекунад: асимметрияи дучонибаи иттилоот, таъсири манфии муносибатҳои ғайрирасмӣ ва расмӣ, хусусияти дарозмуддати муносибатҳо ҳангоми амалиёти истеҳсолӣ, номуайянии баланд, эҳтимолияти баланди оппортунизм, мураккабӣ, ҳукук ба возеҳи маҳсулот [14, с. 142].

Донишмандони таркиб ва намудҳои хароҷотҳои трансаксионӣ имкон медиҳад, ки андозаи хароҷоти трансаксиониро баҳо диҳем ва роҳҳои кам кардани онро муайян кунем. Баъзе ҳисобҳо нишон медиҳанд, ки хароҷоти трансаксионӣ аз 1,5 то 15 фоизи хароҷоти умумии ширкатро ташкил медиҳанд [6].

Вазни нисбии баланди хароҷоти трансаксионӣ дар иқтисоди ватанӣ монеаи тағйироти муносибатҳои иқтисодӣ шуда, рушди иқтисодиро маҳдуд мекунад. Онҳо, дурусттараш, кӯшишҳои коҳиш додани онҳо, яке аз сабабҳои асосии таҳаввулоти низоми иқтисодӣ, муҳимтарин ҳадафҳо ва натиҷаҳои фаъолияти муассисаҳои иқтисодӣ мебошанд [13].

Хароҷоти трансаксия гетерогенӣ аст ва вобаста ба мундариҷа метавонад ба таври назаррас фарқ кунад. Набудани консенсус оид ба таърифи хароҷоти трансаксионӣ ва вазифаҳои, ки онҳо иҷро карда метавонанд, муаллифони гуногунро водор кардааст, ки технологияҳои гуногуни баҳисобгирӣ пешниҳод кунанд.

Сабаби асосии мавҷудияти миқдори зиёди андозаҳо ва аз ин рӯ муносибатҳо бо намуди хароҷоти трансаксионӣ дар он аст, ки онҳо маҷмӯи мураккаб, бо ҳам алоқаманд, мукамал ва дар айни замон калонро ташкил медиҳанд, ки тамоми соҳаи муносибатҳои иқтисодиро фаро мегиранд, дар худ маҷмуи мураккаб, ботинан бо ҳам алоқаманд, мукамал ва айни замон шумораи омилҳоеро муттаҳид месозанд, ки ҳоло пурра муайян карда нашудаанд [11].

Ҷудо кардани намудҳои хароҷотҳои трансаксионӣ бо сабаби аҳамияти онҳо, вобастагии эҳтимолӣ ва иловагии онҳо

вобаста ба намуди хароҷот ва хусусиятҳои онҳо вазифаи муҳим аст. Ба рафтори ниҳии субъекти муносибатҳои меҳнатӣ на ҳуди хароҷот, балки ба андозаи он таъсир мерасонад. Масалан, дар баъзе мавридҳо хароҷоти хурдро сарфи назар кардан мумкин аст, аммо ҳатто хароҷоти ночиз метавонанд, агар миқдори он хеле зиёд бошад дар муносибатҳои меҳнатӣ омили афзалиятнок шавад.

Ба масъалаи таснифи хароҷоти трансаксионӣ вобаста ба навъҳои гуногуни муносибатҳо теъдоди зиёди асарҳои илмӣ бахшида шудаанд [7, 82]. Ба фикри мо, доираи асосҳои таснифоти хароҷоти трансаксиониро дар муносибатҳои меҳнатӣ васеъ кардан лозим аст.

Вобаста ба сатҳи баррасии хароҷоти муносибатҳои корӣ хароҷоти зерин бояд тақсим карда шаванд (ниг. расм):

а) хароҷот дар сатҳи инфиродӣ (хароҷоти шахсии корманд);

б) хароҷоти микросатҳ (хароҷоти ташкилӣ);

в) хароҷоти макросатҳ (хароҷоти бозори меҳнат).

А.Е. Шаститко қайд кардааст, ки таҳлили низомҳои иқтисодӣ дар доираи назарияи нави институтсионалӣ одатан се сатҳи намунаҳои тадқиқоти пешниҳод мекунад [17, с. 46]. Дар асоси гуфтаҳои ӯ, мо чунин мешуморем, ки муносибатҳои меҳнатӣ бояд аз рӯи нақшаи зерин аз нуқтаи назари назарияи хароҷоти трансаксионӣ омӯхта шаванд.

Хароҷоти макросатҳ Ҳомилон: бозор, давлат, ниҳодҳои ҷамъиятӣ	
Хароҷоти микросатҳ Ҳомилон: ташкилотҳо	
Хароҷоти сатҳи инфиродӣ Ҳомилон: коргарон	

Расми 1. - Муҳити сесатҳаи пайдоиши хароҷоти трансаксионии муносибатҳои меҳнатӣ

Сатҳи якум – инфиродӣ – рафтори фарди иқтисодиро инъикос мекунад, ки дар назарияи институтсионалӣ ҳамчун (инсони институтсионалӣ) муаррифӣ мешавад. Рафтори ӯ асосан аз муҳити институтсионалие, ки дар он фаъолият мекунад, муайян карда мешавад. Хароҷоти рафтори шахсро метавон хароҷоти шахсии ӯро нисбат ба ин муҳит ҳисоб кард [16, с. 294].

Агар дар бораи татбиқи назарияи хароҷоти трансаксионӣ дар сатҳи як корманди алоҳида сухан ронем, он гоҳ шакли муносири муносибатҳои меҳнатӣ ҳамчун соҳае дониш мумкин аст, ки рафтори меҳнатии корманд, мақсади ӯ ва воситаҳои ба амал баровардани он муайян карда мешавад. Бо дарназардошти интиҳоби дар ин самт андешидашуда кормандон ба сохтори умумӣ муттаҳид мешаванд ва кори худро дар як вақт

ичро мекунанд, ки ин хароҷоти интиҳоби шакл, воситаҳо ва ҳадафҳои рафтори кории кормандонро коҳиш дода риояи қоидаҳои муқарраршуда номуайянии натиҷаи интиҳобро коҳиш медиҳад.

Сатҳи дуюм - сатҳи микро - ба механизмҳои гуногуни институтсионалӣ мувофиқат карда, ба муносибати байни кормандон ва корфармо даҳлат мекунад ва дар сатҳи ташкилӣ амал менамояд.

Хусусияти муҳимтарини хароҷоти трансаксия дар он аст, ки дар миқёси амалиётӣ метавонад сарфаи назаррас бошад. Вақте ки чараён ташкил карда мешавад, тамоми маълумот ҷамъ карда мешавад, тартибу тартибот муайян карда мешавад — ҳар як субъекти хоҷагӣ аз онҳо истифода бурда метавонад. Шахси пешбинишудаи муносибат метавонад хароҷоти

трансаксионии худро муайян кунад ва кӯшиш мекунад, ки онҳоро тавассути оптимизатсияи трансаксияҳо ё аутсорсинги раванди марбут ба ҳадди ақалл кам кунад.

Сатҳи сеюм – сатҳи макро – муҳити институтсионалӣ мебошад, ки дар он ҳамаи муносибатҳои иқтисодӣ амал мекунанд; Муассисаи асосии ин сатҳ давлат аст.

Дар асоси асари В.В. Лесних [12,с.21] матритсаи глобалии хароҷоти трансаксия барои ҳамоҳангсозии муносибатҳои меҳнатӣ буд. (Ҷадвали 1). Барои нишон додани механизмҳое, ки пайдоиши хароҷоти трансаксиониро муайян мекунанд, се категория истифода мешаванд, ки муносибати сесатҳи муносибатҳои меҳнатиро инъикос мекунанд: шахс, ташкилот, бозор. Аз дигар нуқтаи назари иттилоотӣ онҳо намудҳои гуногуни хароҷоти трансаксионӣ ба вучуд меоянд.

Чунон ки аз хусусиятҳои категорияҳои пешниҳодшудаи хароҷоти трансаксионӣ дида мешавад, онҳо моҳиятан ва зоҳиран фарқ доранд, андозагирии баъзеи онҳо хеле душвор аст.

Раванди ҷаҳонишавӣ ва рушди технологияҳои иттилоотӣ бозори истеъмолкунандагонро молҳоро, ки субъектҳои хоҷагидор ба онҳо пешниҳод мекунанд, ба ҳадди аксар мерасонад: аз як тараф, хароҷоти трансаксионии онҳо тавассути инноватсия, амудии ҳамгирӣ, оптимизатсияи тиҷорат ва аз тарафи дигар, ҳадди ақалл кам карда мешавад, вале аз ҷониби дигар аз ҳисоби афзудани миқдори тадқиқоти муносибатҳои иқтисодӣ ва алоқаҳои байни онҳо, инчунин аз сабаби он, ки дар иқтисодиёти баъдииндустриалӣ дигаргуниҳо ба амал омадаанд, дар соҳаи муомилот, ки вазифаҳои иловагӣ гирифтаанд, меафзояд.

Ҷадвали 1. - Хароҷоти трансаксионии муносибатҳои меҳнатӣ ва заминаҳои онҳо вобаста ба сатҳи ҳамоҳангсозии фаъолият

Заминаи пайдоиш	Сатҳи ҳамоҳангсозии фаъолияти хоҷагӣ		
	Инсон (сатҳи инфиродӣ)	Ташкилот (микросатҳ)	Бозор (макросатҳ)
Номуайяни дар низом	Хароҷоти гуфтушунӣ Хароҷоти рафтори оппортунистии агентҳо	Хароҷоти мушаххасот ва ҳифзи ҳуқуқи моликият. Хароҷоти иҷрои шартнома	Хароҷоти ҷустуҷӯи иттилооти бозорӣ. Хароҷоти андозагирӣ
Ноустувории низом	Хароҷоти гирифтани имтиёзҳо ва афзалиятҳо	Хароҷоти амалиёти пинҳонӣ (прекаризатсияи меҳнат)	Хароҷоти таъмини амният

Мо ду самти асосиро барои кам кардани хароҷоти трансаксионии муносибатҳои меҳнатӣ нисбат ба сатҳи созмон (микросатҳ) муайян кардем.

Самти якум мутамарказонидани корҳоро барои кам кардани хароҷоти трансаксия дар бар мегирад. Истифодаи ин навъи оптимизатсияи амалиётӣ, ки аз ҷониби

ширкатҳои бузург фаъолона амалӣ карда мешавад, бевосита ба андешаҳои К.Қ. Эллиот гуфт. Ба эътиқоди ӯ, ҳамгироии амудии субъектҳои иқтисодӣ ва иқтисодҳои миқёс хароҷоти нобаробарии трансаксияҳоро (харчи тақсими захираҳо дар низоми мураккаб) коҳиш дода, даромади созмонро зиёд мекунад.

Самти дигар ин кам кардани хароҷоти трансаксионӣ вобаста ба интиқоли вазифаҳо ва кормандоне, ки онҳоро иҷро мекунанд, мебошад. Вобаста ба самти дар

ташкилот додани вазифаҳо ва дараҷаи тахассусии иҷрокунандагони минбаъдаи ин вазифаҳо мо якчанд самтҳоро муайян кардем.

Ҷадвали 2. - Имкониятҳо барои интиқоли вазифаҳо дар доираи ихтисори хароҷоти трансаксионии таъшилот

Сатҳи махсусгардонии иҷрокунанда	Самти интиқоли вазифа	
	Дар дохили таъшилот	Берун аз таъшилот
Паст	Оффсорсинг – умуман даст кашидан аз иҷрои ин вазифаҳо	Краудсорсинг – интиқоли вазифаҳо ба ҷомеаи одамон бо ёрии технологияҳои ҳамкориҳои коллективӣ
Баланд	Инсорсинг – интиқоли вазифаҳо ба иҷрокунанда дар дохили таъшилот дар доираи методологияи махсус	аутсорсинг/фрилансинг – интиқоли вазифаҳо ба иҷрокунандани махсус берун аз таъшилот

Ҳамин тариқ, барои паст кардани сатҳи хароҷоти трансаксионӣ, таъшилот бояд тамоми ҷидду ҷаҳдашро ба самтҳои соҳавӣ равона карда, ҳатталимкон онҳоро оптимизатсия намояд. Вазифаҳои боқимонда бояд ба “мутахассисон” ба берун дода шаванд, (аутсорсинг/фрилансинг – интиқоли вазифаҳо ба иҷрокунандани махсусгардониди берун аз ҳудуди таъшилот), ба дохил интиқол гарданд (инсорсинг – бозтақсими вазифаҳо байни кормандон ва шуъбаҳои таъшилот), ба “издиҳом” дода шаванд. (краудсорсинг – интиқоли вазифаҳо оид ба тавлиди ғояҳо ва ҷустуҷӯи роҳҳои ҳалли ба ҷомеаи одамон бо истифода аз технологияҳои интернетӣ). Ё таъшилот бояд аз татбиқи онҳо даст кашад - оффсорсинг (аз забони англисӣ off - дур). Намунаи оффсорсинг модели ба истилоҳ fabless мебошад, ки дар он компанияҳо ба таҳия ва фурӯши микроэлектроника махсус гардониди шудаанд, аммо иқтисодии истеҳсолии худро надоранд.

Тадқиқот дар ин соҳа аллакай идома дорад. Масалан, таҳлили аутсорсинг аз нуқтаи назари назарияи иқтисодии хароҷоти трансаксионӣ аз тарафи

неоинституционалисти классики О.И.Уильямсон гузаронида шудааст [4, с. 5-16].

Агар шумо ба муносибатҳои меҳнатӣ аз нуқтаи назари бозори меҳнат (дар сатҳи макро), ки дар он муносибатҳо амалӣ мешаванд, назар андозед, пас тибқи пешгӯиҳо дар Атласи касбҳои нав, баъзе касбҳои зехнӣ дар ояндаи наздик (дар айни замон то соли 2030) дар амал аз байн меравад. Сухан дар бораи риэлторҳо, агентҳои сайёҳӣ, бонкҳо, спикерон ва ғайра меравад.[5, с. 151]. Ин ба рушди технологияҳои компютерӣ вобаста аст, ки ба муштариёни ин гуна хадамот имкон медиҳад, ки мустақиман бо операторон иртибот дошта, хароҷоти қатъи шартномаҳоро коҳиш диҳанд ва онҳоро ба дӯши худ муштариён вогузор кунанд.

Аз ин рӯ, имкони кам кардани хароҷоти трансаксионӣ бо истифода аз технологияҳои нав боиси аз даст додани як қатор малакаҳо мегардад. Аз ин рӯ, давлат муваззаф аст, ки заминаҳои ҳукукиро сари вақт таҷдид дода, заминаи институтсионалии татбиқи муносибатҳои меҳнатро тақмил диҳад.

Асоси тағирот дар муносибатҳои меҳнатӣ барои пайдоиши шаклҳои нави ҳамкориҳои байни иштирокчиёни онҳо, ки онҳоро танҳо аз муносибатҳои меҳнатӣ ё муносибатҳои тичоратӣ ҷудо кардан мумкин нест, идома дорад. Инҳоро муносибатҳои шахрвандӣ, меҳнатӣ, шартномавӣ ва кооперативӣ номидан мумкин аст, зеро онҳо дар байни хусусиятҳои асосӣ қарор доранд ё аз сабаби он ки баъзе хусусияти асосии муносибатҳои меҳнатиро гум кардаанд. Дар ин шароит масъалаҳои кам кардани хароҷоти трансаксия ниҳоят актуалӣ мебошанд.

Аз тарафи дигар, барои бартараф намудани хароҷоти трансаксионӣ тадбирҳо

кор карда ба амал баровардан лозим аст. Ин барномаҳо ба мӯътадил гардидан, баланд бардоштани сифати кори кормандон ва масъулияти корфармоён, кам шудани ҷойивазкунӣ ёрӣ мерасонанд.

Аз тарафи дигар, барои баланд бардоштани дараҷаи неқӯаҳволии меҳнаткашон шаклҳои нави муносибатҳои меҳнатӣ муқаррар кардан лозим аст, то ки муносибатҳои меҳнатӣ дар асоси қонун мустаҳкам карда шаванд. Агар ин шаклҳо муқаррар карда нашаванд, онҳо минбаъд ҳам барои масъалаҳои муносибатҳои меҳнатӣ манбаи хароҷоти иловагӣ мегарданд.

Адабиёт

1. Arrow K.J. Political and economic evaluation of social effects and externalities // The analysis of public output / ed.by J. Margolis. N. Y., 1970
2. Breaden C.H., Tomanoff P.G. Transaction costs and economic institutions // The political economy of freedom: essays in honor of F.A. Hayek / ed. by K. R. Leube, A.H. Zlabinger. Munhen, 1984.
3. Connors J.R. Institutional Economics // American Economic Review. 1931. Vol. 21. –P. 648-657
4. Williamson O.E. Outsourcing: transaction cost economics and supply chain management // Journal of Supply Chain Management. 2008. No. 44 (2). – С.5-16
5. Атлас новых профессий. Режим доступа: <http://www.asi.ru/upload/iblock/d69/Atlas.pdf>.
6. Виноградова М.Ю. Формирование трансакционных издержек в логистике хозяйственных связей: автореф. дис. ... канд. экон. наук. СПб., 2002. – 183с.
7. Елохова И.В., Красных М. В. Классификация трансакционных издержек страховой компании // Изв. Урал. гос. экон. ун-та. 2010. –Т.29. № 3. –С. 80-85
8. Коуз Р. Фирма, рынок и право / пер. с англ. Б. Пискера, под науч. ред. Р. Капелюшникова. - М., 1993. – 192с.
9. Кузibaева Б.М. Особенности трансакционных издержек и факторы влияющие на их структуру. Вестник ТГУПБП – Худжанд, 2024.№4(97) – С 59-69.
10. Кузibaева Б.М. Особенности формирования трансакционных издержек в традиционно аграрной экономике. Вестник Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. 2014. № 5 (61). С. 116-125.
11. Кузьминов Я.И., Юдкевич М.М. Типология трансакционных издержек // Курс лекций по институциональной экономике. М.: ГУ–ВШЭ, 2000. Режим доступа: www.
12. Лесных В. В. Развитие теории трансакционных издержек при исследовании трансформации ОПК: автореф. дис. ... д-ра экон. наук. Волгоград, 2010. -366с.
13. Попов Е.В., Симонова В. Л. Межфирменные сетевые формы организации в системе корпоративного управления // Экономика региона. 2009. № 3(19). – С.146-153

14. Протасова Е.Н. Трансакционные издержки на рынке труда: понятие, состав и значение // Перспективы науки. 2014. № 2 (53). - С.126-130
15. Татаркин А.И., Попов Е.В., Власов М.В. Основные термины современной экономической теории: препринт № 165 (07). Екатеринбург: Ин-т экономики УрО РАН, 2008.- 55с.
16. Чекмарев О.П. Концепция личных издержек как развитие неоинституциональной экономической теории // Экономическая теория и история. СПб.: МЦСЭИ «Леонтьевский центр», 2007.-С.292-325
17. Шаститко А.Е. Новая институциональная экономическая теория. -М.: ТЕИС, 2002. – 591с.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Кузibaева Бароат Муротбоева - н.и.и., дотсенти ДДХБСТ (Тоҷикистон, Хучанд) E-mail: baroatbony@mail.ru. Тел: +992927653558

Тошматова Ҳусниҷон Мӯминовна - ассистенти кафедраи баҳисобғирии бухгалтерӣ ДДХБСТ, (Тоҷикистон, Хучанд) E-mail: Тел: +992926055540

Информация об авторах:

Кузibaева Бароат Муротбоевна - канд.экон.наук, доцент ТГУБПБ (Таджикистан, Худжанд) E-mail: baroatbony@mail.ru. Тел: +992927653558

Тошматова Хусниҷон Муминовна - ассистент кафедры бухгалтерского учета, ТГУБПБ (Таджикистан, Худжанд) E-mail: Тел: +992926055540

Information about the authors:

Kuzibaeva Baroat Murotboevna - Candidate of the sciences of economics, Associate Professor of the TSULBP (Tajikistan, Khujand), E-mail: baroatbony@mail.ru. Tel: +992927653558

Toshmatova Husnijon Muminovna - assistant of the department of accounting of the TSULBP(Tajikistan, Khujand), E-mail: Tel: +992926055540

УДК: 338.22:004 (575.3)

ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМҲОИ ТАШКИЛӢ - ИҚТИСОДИИ РУШДИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ТАЪЛИМӢ – РАҚАМӢ

Тӯлиев М.С.

Алимов Ҷ.Ш.

Аннотатсия. Мақола ба таҳқиқи такмили механизми ташикилию иқтисодии рушди хизматрасониҳои таълимӣ – рақамӣ бахшида шудааст. Дар раванди таҳлил бо таълим ба адабиёти илмӣ зарурати такмили механизми ташикилӣ – иқтисодии муассисаҳои олиии таълимӣ асоснок гардидааст. Ҳангоми таҳқиқи баъзе паҳлӯҳои норавшани рушди он ва масъалаҳои марбут ба рақамикунони иқтисодиёт дида баромада шудааст. Зимни таҳқиқи масоил механизми ташикилӣ – иқтисодии муассисаҳои олиии таълимӣ дар шароити рақамикунони иқтисодиёт коркард гардидааст. Дар қисми хотимавии мавод доир ба такмили минбаъдаи он фикру мулоҳизаҳои муаллифон дар бандҳои алоҳида оварда шудааст.

Возжаҳои калидӣ: иқтисодиёт, иқтисоди рақамӣ, рақамикунонӣ, иттилоот, равандҳои иттилоотӣ, таҳсилот, таҳсилоти рақамӣ, механизм, механизмҳои ташикилӣ – иқтисодӣ, механизми ташикилию иқтисодии рушди хизматрасониҳои таълимӣ – рақамӣ.

Барои иқтибос: Тӯлиев, М. С. Такмили механизмҳои ташикилӣ - иқтисодии рушди хизматрасониҳои таълимӣ – рақамӣ / М. С. Тӯлиев, Ҷ. Ш. Алимов // паёми молия ва иқтисод. – 2025. -№ 1(44). –С. 257-268.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ МЕХАНИЗМОВ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНО-ЦИФРОВЫХ УСЛУГ

Тулиев М.С.

Алимов Дж.Ш.

Аннотация. Статья посвящена исследованию совершенствования организационно-экономических механизмов развития цифровых образовательных услуг. В процессе анализа, опираясь на научную литературу, обоснована необходимость совершенствования организационно-экономического механизма высших учебных заведений. В ходе исследования были рассмотрены некоторые аспекты ее развития и вопросы, связанные с цифровизацией экономики. В ходе исследования вопросов был разработан организационно-экономический механизм высших учебных заведений в условиях цифровизации экономики. В заключительной части материала в отдельных пунктах изложены мнения авторов о его дальнейшем совершенствовании.

Ключевые слова: экономика, цифровая экономика, цифровизация, информация, информационные процессы, образование, цифровое образование, механизм, организационно-экономические механизмы, организационно-экономический механизм развития образовательно-цифровых услуг.

IMPROVEMENT OF ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM FOR DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL AND DIGITAL SERVICES

Tuliev M.

Alimov J.

Annotation. The article is devoted to the study of improving the organizational and economic mechanisms for the development of digital educational services. In the process of analysis, based on scientific literature, the need to improve the organizational and economic mechanism of higher education institutions was substantiated. During the study, some aspects of its development and issues related to the digitalization of the economy were considered. During the study of the issues, an organizational and economic mechanism of higher education

institutions in the context of digitalization of the economy was developed. In the final part of the material, the authors' opinions on its further improvement are presented in separate paragraphs.

Keywords: *economy, digital economy, digitalization, information, information processes, education, digital education, mechanism, organizational and economic mechanisms, organizational and economic mechanism for the development of educational and digital services.*

Гузориши масъала. Аз соли 1992 Ҷумҳурии Тоҷикистон ба раванди ислоҳоти ҷадид дар бахшҳои муҳим рӯй оварда, бо ба роҳ мондани чор ҳадафи стратегӣ – таъмини амнияти озуқаворӣ, раҳӣ аз бунбасти коммуникатсионӣ, таъмини истиқлолияти энергетикӣ ва саноатикунонии босуръат майл намуда, чораҳои имконнапазирро баҳри рушди ҳаёти шаҳрвандон давра ба давра амалӣ мекунад [7]. Ҳадафи чоруми ҳукумати кишвар саноатикунонии босуръат буда, маҳз дар ҳамин замина бо истифодаи васеи технологияҳои пуриқтидори рақамӣ ва мутахассисони босалоҳият ва кордони соҳаҳои рақамӣ таъмини рушди иқтисодиёт имконият дорад. Ҳадафи мазкур имконият медиҳад, ки на танҳо бозори хизматрасониҳои таълимӣ - рақамӣ, балки иқтисодиёти рақамӣ низ ташаккул ёбад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Масоили механизми иқтисодӣ дар қорҳои илмӣ муҳақиқони хориҷӣ К. Анри, Р. Шарл, Л.И. Абалкин, В.И. Черковец, Ҷ. Хоҷсон, Д. Норт, Р. Коуз, Гурвич, С. Рейтер, Р. Майерсон, Э. Маскин, Ю.В. Горбунов, Е.И. Бахматова, А.Н. Бичкова, Ю.М. Осипов хусусан дар шароити иқтисодиёти рақамӣ А.Г. Шербак, Ю.И. Грибанов, А. Проховский, А.В. Бабкин, Р.В. Мешеряков ва муҳақиқони тоҷик д.и.и., профессорон М. Нурмаҳмадов, Р.К. Рачабов, С. Ҳабибов, Ҷ. Ҷурабоев, Р.С., Исаев, Ҳ.Н. Фақеров, н.и.и., дотсентон А.А. Мирзоалиев, М. Холмирзоев, М.С. Тӯлиев ва ғ. мавриди таҳлилу омӯзиши васеъ қарор дода шудааст. Таҳлили қорҳои илмӣ муҳақиқони дар боло овардашуда имконият доданд дар идомаи таҳқиқот механизми танзими давлатии бозори хизматрасониҳои электронӣ дар шароити ташаккули иқтисодиёти рақамӣ тарҳрезӣ қарда шавад.

Ҳамин тариқ муҳақиқ Бахматова Е.И. дар таҳқиқоти илмиаш муқаррар намудааст, ки бавучудони мафҳуми механизм панҷ давраро дар бар мегирад. Аз таҳқиқоти вай

бармеояд, ки оғози бавучудони раванд аз асри 16 оғоз ёфта то замони имрӯза идома намуда истодааст. Такмилдиҳандагони раванди мазкур намоёндагони мактаби тичоратгароён ва намоёндагони мактаби марксистӣ Л.И. Абалкин, В.И. Черковец, муҳақиқони назарияи механизми иқтисодӣ А. Кулман, муҳақиқони назарияи институтсионизм ва неоинститутсионизм Ҷ. Хоҷсон, Д. Норт, Р. Коуз, муҳақиқони назарияи тарроҳӣ (дизайн) Гурвич, С. Рейтер, Р. Майерсон, Э. Маскин мебошанд. Аз таҳлили васеи адабиёти иқтисодӣ бармеояд, ки муносибатҳои хоҷагидорӣ дар заминаи такмили механизмҳои иқтисодӣ ташаккул меёбад ва боиси рушди устуворӣ иқтисодиёт мегардад.

Мақсади мақола аз такмилдиҳии механизмҳои ташкилӣ - иқтисодии рушди хизматрасониҳои таълимӣ – рақамӣ мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Рушди механизмҳои рақамикунонии хизматрасониҳои таълимӣ-рақамӣ дар Олмон, Британия Кабир, Чин, ИМА дар муқоиса бо дигар кишварҳо фарқкунанда буда дар мақоми аввал қарор дорад.

Ин ҳолат дар шарҳҳои методологии ташкилоти иқтисодии байналмилалӣ (рейтингҳои умумичаҳонӣ) мавриди таҳлил қарордодашуда вобаста ба таснифи вазъи рақамикунонӣ ҷойгоҳи кишварҳо бо роҳи радбадандии рейтингҳои гуногун инъикос қарда мешаванд. Рейтинги созмонҳои байналмилалӣ иқтисодии Созмони милалӣ муттаҳид, Бонки ҷаҳонӣ ва институтҳои илмӣ таҳқиқотии сатҳи ҷаҳонӣ ҳолати рушди кишварҳои ҷаҳон ва ҷойгоҳи онҳо дар иқтисоди ҷаҳониро тавсиф намуда, ба вазъи рақамикунонии хизматрасониҳои таълимиро дар кишварҳои ҷаҳон баҳои воқеӣ медиҳанд.

Мамлакатҳои номбаршуда дар ҳамаи рейтингҳои ташкилотҳои байналмилалӣ оид ба масъалаҳои иқтисодӣ ва рақамикунонии хизматрасониҳои таълимӣ мавқеи намоёнро соҳиб мебошанд. Сабаби асосӣ рушд

накардани иқтисоди рақамӣ дар кишварҳои Осиёи Марказӣ ба татбиқи технологияҳои рақамӣ дар соҳаҳои иқтисодиёти миллий, ҳолати омодагии электронии шаҳрвандон, ҷалби сарчашмаҳои молиявӣ, рушди инфрасохтори соҳа рабт мегирад. Аз лиҳози дигар истифодаи васеи Интернет ва хизматрасониҳо дар муҳити маҷозӣ имконият медиҳад, шаклҳои нави хизматрасониҳои таълимии рақамӣ ғаёб шаванд.

Дар адабиёти муосири иқтисодӣ зуд-зуд ба мафҳуми «механизм», инчунин «механизми иқтисодӣ», «механизми ташкилию иқтисодӣ», «механизми рушди устувори иқтисодиёт», «механизми хочагидорӣ» ва «механизми бозорӣ», «механизми ташкилӣ – иқтисодии рушди хизматрасониҳои таълимӣ - рақамӣ» вохурдан мумкин аст [8, С. 214 – 218; 9, С. 7 – 16; 11, С. 1268 – 1282; 12, С. 1840 - 1852]. Сарчашмаҳои иқтисодӣ шаҳодат медиҳанд, ки мафҳуми механизм аз илмҳои техникӣ гирифташуда алоқамандии равандҳои иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва истеҳсолиро бояд тавсиф намояд.

Мавриди зикр аст, ки мафҳуми «механизми иқтисодӣ» дар аввалҳои пайдоишаш зери таҳқиқи ҷиддии олимони соҳаи иқтисодиёт қарор нагирифтааст. Аксаран муҳаққиқон мавҷудияти мафҳуми мазкурро инкор намудаанд. Баъд аз таҳқиқоти намояндагони мактаби марксистӣ мафҳуми мазкур мавриди истифодаи васеъ қарор гирифтааст.

Аз ҳамин ҷост, ки шурӯъ аз миёнаи асри XX диққати доираи васеи муҳаққиқони соҳаи иқтисодиёт ба омӯзиши ғояи механизм хусусан механизми иқтисодӣ равона карда шудааст. Роҷеъ ба пайдоиши мафҳуми механизм дар асари муҳаққиқ Шарл Р. «Шарҳи мухтасари асосҳои механизми иқтисодӣ» вохурдан мумкин аст, ки мавҷудият ва зарурияти истифодаи фаҳмиши механизми иқтисодиро инъикос менамояд.

Мафҳуми мазкур дар асари олими фаронсавӣ Анри К. соли 1988 «Механизми иқтисодӣ» ба таври пурра мавриди омӯзиш қарор дода шудааст, ки нахустин таҳқиқот доир ба фаҳмиши мафҳуми болозикр мебошад. Ӯ дар мафҳуми доир ба механизми иқтисоди бахшидааш қайд менамояд, ки «механизм падидаи (категория) иқтисодӣ

буда барои бавучудовардани он имкониятҳои иловагӣ талаб карда намешавад. Онҳо дар амалия ба пайдарпайи муайян майл намуда ба натиҷаи назаррас оварда мерасонанд» [5, 189 с.].

Механизм (ибораи лот. *mechanize* - низоми тағйирёбии ҳаракат) низоми ташкили - ҳамкорӣ мебошад. Муҳаққиқи рус Горбунов Ю. В. хангоми таҳқиқи масоили механизми иқтисодӣ ба хулосае омадааст, ки дар доираи механизм дар иқтисодиёт фаҳмиши хосияти раванд: роҳ, усул, восита, шакли ғаёбияти таъсиррасон ба чизе, хусусан маҷмӯи захираҳо ё ҳолати объект мебошад. Ӯ қайд менамояд, ки дар адабиёти ғарб ба сифати ҳаммаъноии ибораи механизм мафҳуми институт мавриди истифода қарор дода шудааст [4, С. 17 - 21].

Ба ақидаи Бичкова А.Н. механизм ин гурӯҳи унсурҳои ба ҳам алоқаманд буда боиси ҳаракати объект мегардад. Вай дар таҳқиқоти худ ду равиши механизмро пешниҳод намудааст: маҷмӯи унсурҳои ба рушди объект таъсиррасон ва инчунин алоқамандӣ, ҳамкориҳои унсурҳои таъминкунандаи рушди объект [2, С. 37 - 43].

Механизмҳое, ки дар иқтисодиёт амал мекунанд бояд дар баробари ташаккули сохторҳои иқтисодӣ, манфиатҳои иқтисодии аҳолиро ҳимоя намояд. Манфиатҳои иқтисодии аҳоли дар муқоиса бо иҷроиши баъзе ҳадафҳо, ки боиси суст рушд кардани иқтисодиёт мегардад аввалиндараҷа мебошанд. Ҳолати имрӯзаи ташаккули иқтисодиёт дар шароити рақамикунонӣ ба он менигарда, ки механизм на танҳо аз усулҳо ва воситаҳои гуногуни таъсиррасонӣ ба рушди хизматрасониҳои таълимӣ - рақамӣ аст, балки воситаеро дар назар дорад, метавонад воситаи муҳими тағйири иқтисодиёт ба намуди рақамӣ мегардад. Аз таҳқиқоти муҳаққиқони барҷастаи илми иқтисодиёт бармеояд, ки механизми иқтисоди мафҳуми муҳоҳисавии илмӣ мебошад. Тавре профессор Осипов Ю.М. қайд менамояд «механизм на танҳо мундариҷа ва падида, балки ноил шудан ба мақсади муайян мебошад» [6, 24 с.].

Ба назари мо, низоми пешниҳоди хизматрасониҳои таълимии рақамӣ характери маҷмӯиро ихтиёр намуда, таъминкунандаи дастрасии бемония аз лиҳози нарх ва минтақа, инчунин талаботи иштирокдорони

муносибатҳои иқтисодӣ мебошад.

Барои ҳалли масъалаҳои зикргардида тақмили низоми идоракунии бидуни рушди муассисаҳои ба низоми рақамӣ фаъолияткунанда, инчунин ташкили муассисаҳои шакли нав, таҷдид ва навсозӣ вобаста ба шароити муосир зарур мебошад.

Муассисаҳое, ки ба намуди рақамӣ фаъолият менамоянд, бояд аз ҷимояи ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, ташкилӣ, иҷтимоӣ ва танзими давлатии ба манфиати онҳо раवонагардида бархӯрдор бошанд. Вобаста ба ин, дар расми 1 вазифаҳои асосии танзими давлатии бозори хизматрасониҳои таълимии рақамӣ дар шароити иқтисодиёти рақамӣ пешниҳод карда шудааст. Амалишавии вазифаҳои мазкурро бо истифодаи васеи технологияҳои рақамӣ ва усулҳои бавосита ва бевосита (мустақим) амалӣ гардонидан мумкин аст.

Аз дигар нуқтаи назар, муассисаҳои таълимиро зарур аст, ки хавфу хатарҳои ба фаъолиятшон таъсири манфирасонандаро омӯхта, барои афзоиши сифати омодамаҳои мутахассисон, эътимоди аҳоли, умуман иштирокчиёни бозори хизматрасониҳои таълимии рақамиро ба даст оранд.

Аввалин маротиба мафҳуми рақамикунонии муассисаҳои олии таълимӣ аз ҷониби муҳаққиқони америкоӣ пешниҳод гардида ҳангоми таъсири равандро амалишавии рақамикунониро ба манфиати давлат баҳо додаанд.

Мазмунӣ марҳилаҳои асосии раванди идоракунии ҳамкориҳо бо ҷонибҳои манфиатдори рушди рақамии муассисаҳои олии таълимӣ дар расми 1 нишон дода шудааст.

Расми 1. – Раванди идоракунии ҳамгироии низоми хизматрасониҳои муассисаҳои таълимӣ (таҳияи муаллифон)

Рохбарони муассисаҳои олии таълимӣ, корхонаҳо ва ташкилот бояд на танҳо муҳити дохилӣ, балки муҳити берунаро низ таҳлил

кунанд, зеро ҷонибҳои манфиатдор (таъминкунандагон, рақибон, миёнаравҳо, истеъмолкунандагон, сахмдорон, аҳоли,

ВАО, ташкилоти ҷамъиятӣ, мақомоти давлатӣ) дар бораи натиҷаҳои фаъолияти муассисаҳои олии таълимӣ, корхона ё ташкилот метавонанд таъсири қавӣ дошта бошанд..

Таҳияи минбаъдаи ин концепсияи рушди муассисаҳои олии таълимӣ аз ҷониби Ҷ. Пост, Л. Престон ва С. Сакс аҳамияти ҳамкорӣ бо ҷонибҳои манфиатдорро, ки бартариҳои рақобатии корхона ё ташкилотро ташкил ва афзун меkunанд, муайян карданд. Маҳз ба кор кардан бо чунин шахсони манфиатдор ҷидду ҷаҳди асосии корхонаҳо ё ташкилоти тичоратӣ равона карда мешавад. Ҳамзамон, тамос бо ҷонибҳои манфиатдор, ки хоҳиши фаъоли ҳамкорӣ бо муассисаҳои олии таълимиро доранд, вале эҳтимоли таъсири манфӣ доранд, бояд корхоро оид ба «кам кардани хатари зарарро» дуруст қабул намоянд.

Дар адабиёти илмӣ мафҳуми «ҷонибҳои манфиатдори рушди рақамии муассисаҳои олии таълимӣ» ба таври мушаххас ошкор карда нашудааст, аммо барои татбиқи самараноки табдили рақамии муассисаҳои олии таълимӣ ҷорабинихо оид ба ҷалби ҷонибҳои манфиатдори рушди рақамӣ ба ин раванд зарур ироа гардидааст. Пеш аз ҳама, барои таҳлили минбаъдаи ҷонибҳои манфиатдор оид ба натиҷаҳои раванди табдили рақамии муассисаҳои олии таълимӣ, гурӯҳбандӣ ва муайян кардани шумораи ниҳони ҷонибҳои манфиатдори рушди рақамӣ андешидани як қатор ҷорабинихо зарур аст.

Тарафҳои манфиатдори рушди муассисаҳои олии таълимӣ ҳамаи субъектҳоеро дар бар мегиранд, ки дорои маълумот ё салоҳиятҳои мебошанд, ки барои раванди табдилдиҳии муассисаҳои олии таълимӣ муфид ё зарароваранд. Аммо барои возеҳӣ ҳамкорӣ бо ҷонибҳои манфиатдор, мо пешниҳод менамоем, ки онҳоро дар асоси қувваи таъсир ба равандҳои рақамӣ ба ҷонибҳои манфиатдор дар муҳити наздик, ҷонибҳои манфиатдор дар муҳити дур ва ҷонибҳои манфиатдори ғайрифавол гурӯҳбандӣ кунем.

Ҷонибҳои манфиатдори доираҳои дохилӣ ба ҷорӣ намудани воситаҳои рақамӣ дар фаъолияти намояндагони ҷомеаҳои тичоратӣ ва муассисаҳои олии таълимӣ

таъсири мустақим ва фавол доранд. Ҷонибҳои манфиатдори муҳити дурдаст ба равандҳои табдилдиҳии рақамӣ таъсири ғайримустақим доранд, аммо метавонанд ба рафтори ҷонибҳои манфиатдори муҳити наздик мустақиман таъсир расонанд, сиёсати амал ва манфиатҳои онҳоро тағйир диҳанд. Сарҳади тақсмот ба гурӯҳҳои ҷонибҳои манфиатдори муҳити наздик ва дур дар мансубияти расмӣ ё ғайрирасмӣ ҷонибҳои манфиатдор ба андешидани ҷорабинихо мушаххас алоқаманд аст. Намояндагони муассисаҳои олии таълимӣ дар робита ба равандҳои рақамикунони он ҷонибҳои манфиатдори муҳити наздик буда, аз сифат ва натиҷаҳои равандҳои иҷтимоиву иқтисодии муассисаҳои олии таълимӣ қаноатманд мебошанд. Ҳамзамон, сокинони минтақаҳои дигар дар робита ба раванди рақамикунони муассисаҳои олии таълимӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта, ҳамчун ҷонибҳои манфиатдори дур муносибат хоҳанд кард, зеро онҳо метавонанд тавассути муҳокимаи қарорҳои идоракунии ё истифодаи баъзе хизматрасониҳои рақамии дар муассисаҳои олии таълимӣ таҳияшуда бавосита дар равандҳои ҷории рақамикунони иштирок кунанд. Ба андешаи мо дар шароити имрӯза аксар вақт ба рушд ё таназзули равандҳои табдилдиҳии рақамӣ дар муассисаҳои олии таълимӣ таваҷҷӯҳи махсус ба роҳ монда нашудааст. Мо инчунин пешниҳод менамоем, ки ҷонибҳои манфиатдори ғайрифавол - гурӯҳҳои муштараки иҷтимоӣ, ки ба қарорҳои амалишудаи рақамӣ дар асоси низомҳои дарки иттилоот, анъанаҳои фарҳангии наслҳои гузашта, нигарони дар бораи ҳаёти наслҳои оянда, ғамхорӣ дар бораи табиат таъсири манфӣ доранд. Дар баробари ин, ҷонибҳои манфиатдори ғайрифавол наметавонанд муттаҳид шаванд ва манфиатҳои худро фаволна ҳимоя кунанд, зеро онҳо ирода ва таҷассуми арзишҳои надоранд, балки ба далели дарки устувори аҳамияти ин падидаҳо дар ҷомеа, аз қабилӣ: рушди маданият ва эҳтироми арзишҳои миллӣ; дар бораи ояндаи беҳтари наслҳо; ҳисси ватандӯстӣ ва меҳанпарастӣ баъзе унсурҳои рақамикунони ба назар намегиранд

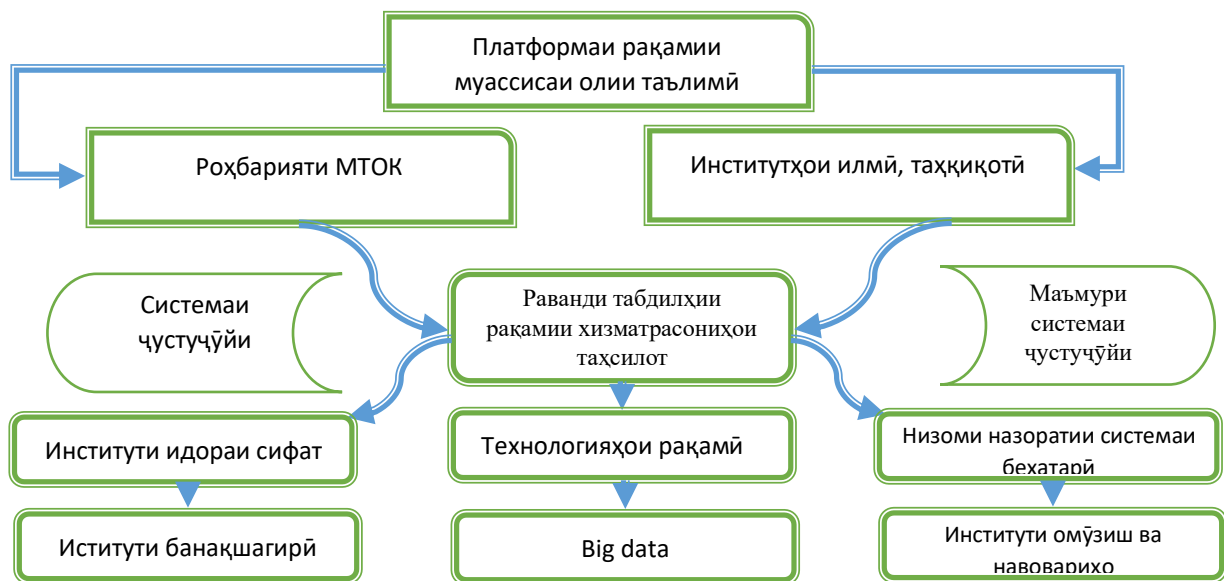
Анъанаҳои гузаштаи фарҳангӣ ва динӣ дар ҷомеа системаи таърихан муқарраршудаи

низоми кӯҳна, таъсири оромонаи манфӣ ва на ҳамеша назоратшавандаи ҷонибҳои манфиатдори ғайрифавоҳро ба раванди рақамикунони муассисаҳои олии таълимӣ бетаъсир намегузорад.

Барои бартарафсозии мушкилоти пешниҳодгардида рушди муассисаҳои олии таълимӣ дар шакли рақамӣ бояд фаъолияти МТОК ба механизми муайян таъна номояд (расми 2.).

Марҳилаи навбатии раванди идоракунии ҳамкорӣ бо ҷонибҳои

манфиатдори рушди рақамии муассисаҳои олии таълимӣ ин омӯзиш ва таҳлили интизориҳо ва манфиатҳои ҷонибҳои манфиатдор оид ба ҷорӣ намудани воситаҳои рақамӣ мебошад, ки барои он мутабиқ кардани модели рақамии муассисаҳои олии таълимӣ пешниҳод карда мешавад. Модили мазкур имконият медиҳад, ки дараҷаи таъсири тарафҳои манфиатдор муайян карда, инчунин рушди соҳаҳои бархӯрди эҳтимолии манфиатҳо муайян карда шавад (расми 3.).

Расми 2. - Иштирокчиёни амалисозандаи механизми автоматикунонии фаъолияти муассисаҳои олии таълимӣ дар шароити рақамикунонӣ (таҳияи муаллифон)

Расми 3. - Омилҳои «Воқеият» ва «Манфиат» вобаста ба сатҳи таъсиррасонӣ (таҳияи муаллифон)

Дар расми 3 матритсаи модели рақамии муассисаҳои олии таълимӣ нишон дода

шудааст, ки дар асоси ду омил: «Воқеият» ва «Манфиат» тартиб дода шудааст.

Матритсаи мазкур дар асоси ду омил сохта шудааст: «Вақт» ва «Манфиат». Ҳокимият мавҷудияти салоҳияти таъсиррасонӣ ба татбиқ ва самаранокии лоиҳа мебошад, ҷонибҳои манфиатдори рушди рақамии муассисаҳои олии таълимӣ метавонанд дорои ваколатҳои васеъ, ки бо мақоми расмӣ ва масъулиятҳои мансабии онҳо муқаррар карда шудаанд, ё салоҳиятҳои маҳдуде, ки бо дастгирии ҷамъиятӣ ё ниятҳои шахсии субъектҳо алоқаманд доро бошанд. Манфиат аз рӯи хоҳиши ҷонибҳои манфиатдор барои таъсир расонидан ба раванд ва натиҷаи рақамикунонии муассисаҳои олии таълимӣ муайян карда мешавад. Ҷонибҳои манфиатдор бо хоҳиши қавии нақши ғаёл ба ҳайси таблиғгарон ё муҳолифони рақамикунонӣ, ҳатто новобаста аз ваколатҳои расмии мавҷуда, метавонанд ба самаранокии табдилдиҳии рақамии иқтисодӣ муассисаҳои олии таълимӣ таъсири калидӣ расонанд, дар ҳоле ки таъсири ниҳоят қавии муҳолифа ба раванди рақамкунонии муассисаҳои олии таълимиро доранд. Раवанди рақамикунонӣ, ҳатто бо ваколатҳои васеи расмӣ, таъсири назаррас дошта метавонад.

Мо пешниҳод менамоем, ки ин модел ба шароити рақамикунонии муассисаҳои олии таълимӣ мутобиқ ва такмил дода шавад, бо нишон додани се ҳолати омил «Дараҷаи ваколатҳо»: мақомоти расмӣ (қобилияти расман бидуни тасдиқ амал кардан дар соҳаи конунгузории тағйироти рақамӣ), ваколати ғайрирасмӣ (қобилияти амал кардан аз номи худ ё аз номи аҳоли дар асоси дастгирии ҷамъиятӣ), набудани ваколат (таъсири қавӣ дар татбиқ ё истифодаи воситаҳои рақамӣ) ва се ҳолати «Дараҷаи таваҷҷӯҳ» омил: таваҷҷӯҳи мусбӣ (хоҳиши гурӯҳҳои манфиатдор на танҳо барои дастгирии табдили рақамӣ, инчунин бо намунаи амалии худ ҷорӣ кардани навоарӣ), муносибати бетарафи интизорӣ (таъсир ба тағйирёбии рақамӣ бидуни муҳолифати ғаёл) ва танқиди манфӣ (инкори ошкоро аз тағйироти рақамӣ, ки бо муҳолифати кулӣ ба навоварихое, ки дар муҳити рақамӣ ҷорӣ мешаванд) ба вучуд омаданд.

Дар расми 3 матритсаи таҳияшуда барои

интихоби стратегияҳо барои идоракунии интизориҳо ва дарки тағйироти рақамӣ аз тарафи ҷонибҳои манфиатдори рақамикунонии муассисаҳои олии таълимӣ нишон дода шудааст. Дар доираи таъсири қавӣ харитаи манфиатҳои ҷонибҳои манфиатдорро тартиб додани мумкин аст. Дараҷаи таваҷҷӯҳ дар +2 ҳол баҳо дода мешавад - муносибати мусбӣ, +1 - мавқеи бетараф (бо аломати ҷамъ ҳисоб карда мешавад, зеро он хусусияти манфии муқобили тағйироти рақамӣ надорад), -1 - мавқеи манфӣ вобаста ба рақамикунонии дигар соҳаҳо. Дараҷаи салоҳият аз 0 то 2 (0 – ваколат надорад, 1 – салоҳияти ғайрирасмӣ, 2 – мақоми расмӣ) арзёбӣ мешавад. Таъсири ниҳии ҷонибҳои манфиатдор бо ҳосили тағйирёбандаҳои «Сатҳи таваҷҷӯҳ» ва «Сатҳи ваколатҳо» муайян карда мешавад.

Таҳлили гуфтаҳои боло нишон медиҳад, ки арзёбии таваҷҷӯҳи ҷонибҳои манфиатдор ба рушди рақамии муассисаҳои олии таълимӣ пешниҳод карда шудааст. Қайд кардан мумкин аст, ки дар ин арзёбӣ ҳавасмандии ҷонибҳои манфиатдор ба рушди рақамии муассисаҳои олии таълимӣ аз рӯи натиҷаи таъсир, шаклҳои ифодаи манфиатҳои ҷонибҳои манфиатдор пешниҳод шудаанд. Ҳолати мазкур имконият медиҳад, ки воситаҳои оптималии ҳамкорӣ бо ҷонибҳои манфиатдор дар асоси стратегияҳои амалишудаи идоракунии равандҳо ва дарки тағйироти рақамӣ аз тарафи ҷонибҳои манфиатдори ба роҳ монда шавад.

Барои ташкилотҳои тичоратӣ таҳлили ғаёлияти молиявӣ хоҷагидорӣ ба як тартиби муқаррарӣ ва қариб оддӣ табдил ёфтааст, ки натиҷаҳои он на танҳо дар сатҳи идоракунии поёнӣ, балки аз ҷониби роҳбарияти муассисаҳои олии таълимӣ ва иштирокчиёни раванд. Методологияи классикии рушди муассисаҳои олии таълимӣ аз ҷониби муҳаққиқони Шеремета А.Д., Баканова М.И., Барнгольц С.Б., Савицкая Г.В., Мельник М.В., Ковалева В.В., Ефимова О.В., Гиляровской Л.Т., Палы В.Ф., Подольский В.И., Сайфулина Р.С. ва дигарон, ки дар ғаёлияти на танҳо корхонаҳои муносири саноатӣ ва муассисаҳои савдо, муассисаҳои бучетӣ, муассисаҳои олии таълимӣ ғаёлона ва пурсамар истифода мешаванд, Омилҳои таъсиррасонӣ ва

тамоюлҳои рушди онҳо, баланд бардоштани самаранокии истифодаи намудҳои гуногуни захираҳо, ташақкул додани маҷмӯи маълумот асоснок кардани қарорҳои идоракунии дар шароити банақшагирии стратегӣ ва амалиётӣ. Риояи қатъии принципҳои таҳлили иқтисодӣ ва амалисозии он бо усулҳои махсус.

Тағйироте, ки бо рушди системаҳои иқтисодӣ, ҳам дар муҳити беруна ва ҳам дар муҳити дохилӣ ба амал меоянд, хусусияти таҳвувулгароиро доранд ва ба мундариҷаи марҳилаҳои алоҳидаи таҳлили вазъи молиявии корхонаҳо, ҳисоб ва тафсири арзишҳо таъсир мерасонанд. Нишондиҳандаҳо вобаста ба тағйирёбии шаклҳои муҳосибӣ ва молиявӣ ислоҳ карда мешаванд (баҳисобгирии муҳосибӣ), ки асоси таҳлили иттилоот мебошад, гузаштан ба стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ, дастрасии кушода ба усулҳои хориҷии агентҳои машваратӣ, дохил намудани методологияи принципҳо ва расмиёти идоракунии молиявӣ, идоракунии равандҳо аз нуқтаи назари ҷонибҳои манфиатдор, идоракунии хавфҳо, тарҳрезии сармоягузорӣ, бизнес ва арзёбии дороиҳо ва ғайра.

Одатан, таҳлили фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ ба муътадилсозии вазъи молиявии корхона нигаронида шуда, барои таҳлили пардохтҳо ва қобилияти пардохтпазирии он, устувории молиявӣ, фаъолияти соҳибкорӣ ва нишондиҳандаҳои он, яъне: аз ҷиҳати методологӣ пайдарпайи дақиқии расмиёти таҳлилӣ, ҳисобҳо ва ҳулосаҳо сохта шудааст, аммо камбудии назарраси таъминоти методологияи таҳлили фаъолияти молиявӣ хоҷагидорӣ талаботи умумӣ ва соҳавии таҳлили мебошад. Бо вучуди ин, дар даҳсолаи охир дар илм ва амалияи таҳлили ватанӣ саволҳо оид ба муайян кардани мавқеи соҳа (соҳа ё намуди фаъолияти иқтисодӣ)-и усулҳои таҳлили вазъи молиявии корхонаҳо бештар ба миён меоянд (ва муҳимтар аз ҳама, онҳо ҳал карда мешаванд). Сабаби ин тафовут дар сохтори дороиҳо ва мутаносибан ба ҳулосаҳо дар бораи вазъи молиявӣ, ки ҳилофи методологияи анъанавӣ мебошанд. Масалан, ҳиссаи фондҳои асосӣ дар дороиҳо набояд як ширкати савдо, бар ҳилофи ташкилоти сохтмонӣ ё муассисаи олии таълимӣ бартарӣ

дошта бошад ва маблағи дебитории ширкати яклухт набояд на танҳо ба маблағи умумии сармояи муомилотӣ (дар он ҷо мумкин аст) нисбат дода шавад. хеле баланд), балки структура ва уҳдадорихои шартномавии онро низ таҳлил намуда боз ҳам сари масоили рақамикунонии низоми маориф диққат додан лозим аст. Ҳамаи ин тартиби иловагии таҳлилӣ ва ҷалби манбаъҳои бозътимоди иттилоотро (на танҳо молиявӣ, балки бозорино) талаб мекунад.

Бояд қайд кард, ки таъсири хусусиятҳои соҳа ва муҳити беруна махсусан дар замони ҳозира, ки бо шароити рақамикунонии универсалӣ тавсиф мешавад, хеле муҳим аст, ки на танҳо технологияҳои истехсолӣ, иҷроӣ кор ва хизматрасонӣ, балки моделҳои тиҷорат низ тағйир меёбанд. Албатта, ба тафсири нишондиҳандаҳо таъсир мерасонад, вазъи молиявии корхонаҳое, ки технологияҳои иттилоотӣ - коммуникатсиониро фаъолна истифода мебаранд ва ё умуман ба ширкатҳои рақамӣ табдил ёфтаанд. Минбаъд мо ҷанбаҳои асосии методологиро баррасӣ хоҳем кард, ки ба гуфтаи муаллиф, тағйирот (тасхех) ва таҳияи воситаҳои таҳлилиро барои гузаронидани таҳқиқот оид ба ҳолат ва динамикаи фаъолияти молиявӣ иқтисодии корхонаҳо, моделҳои тиҷоратии худро дар асоси технологияҳои рақамӣ ва мувофиқи фаъолияти молиявӣ ва иқтисодӣ-рақамӣ ба роҳ монда мешавад.

Арзёбии таҳияшудаи таваҷҷӯҳи ҷонибҳои манфиатдор ба рушди рақамии имкон медиҳад, ки марҳилаи сеюми раванди идоракунии ҳамкориҳо бо ҷонибҳои манфиатдор дар рушди рақамии муассисаҳои олии таълимӣ амалӣ карда шавад.

Марҳилаи натиҷавӣ дар раванди идоракунии ҳамкорӣ бо ҷонибҳои манфиатдори рушди рақамӣ тарҳрезӣ ва татбиқи харитаи роҳ барои ҷалби ҷонибҳои манфиатдор ба равандҳои табдилдиҳии рақамии муассисаҳои олии таълимӣ мебошад. Дар асоси арзёбии таваҷҷӯҳи ҷонибҳои манфиатдор ба рушди рақамии муассисаҳои олии таълимӣ метавон гуфт, ки гурӯҳҳои асосии ҳадафи раванди ҷалб гурӯҳҳои ҷонибҳои манфиатдор бо натиҷаи пасти таъсир (аз -2 то +1) мебошанд: ВАО-и миллий ва маҳаллӣ, барномасозон, ва шахсони ботаҷриба, аҳолии шаҳрҳои калон, вилоят,

аҳолии шаҳракҳо, деҳаҳо, ташкилоти ҷамъиятӣ ва ғайраҳо.

Таваҷҷӯҳ ҳукумати малакат давоми ду даҳсолаи охир ба рушди инноватсионии соҳаҳо ва ширкатҳо имкон медиҳад, ки инфрасохтори тамоми муассисаҳои таълимӣ тағйир дода шавад. Аз ҳамин хотир ҳоло ба рушди соҳаҳои технологияи рақамӣ таваҷҷӯҳи бештар дода мешавад, ки на танҳо технологияҳои нав ва ҷойҳои нави корӣ, балки инчунин ба баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, навсозии фаъолияти истеҳсоли тичоратӣ, фуруши маҳсулот мусоидат намуда, унсури рушди дигар бахшҳои иқтисодиёт мегардад. Дар баробари ин, меъёри истинод ба бахши технологияҳои пешрафта, нишондиҳандаи шиддатнокии илм мебошад, ки бо истифода аз ду равиш ҳисоб карда мешавад:

- равиши хароҷот, ки мутобиқи он шиддатнокии илм ҳамчун таносуби хароҷоти илмӣ таҳқиқотӣ ба ҳаҷми маҳсулоти умумӣ ё татбиқшуда муайян карда мешавад;

- муносибати кадрҳо, ки мувофиқи он баланд бардоштани ҳосилнокии меҳнат, сифати хизматрасониҳои таълимӣ дар назар дошта шудааст;

- аз навсозии пойгоҳии илми – таҳқиқотӣ ва ташкили майдонҳои васеи муҳоҷисавӣ, рӯйнамоӣ дар тамоми соҳаҳо, хусусан муассисаҳои олии таълимӣ ва мутобиқ намудани онҳо ба шароити имрӯза.

Албатта, равиши сеюм (кадрӣ) камбудии назарраси мутахассисонро ҷиҳати ташкили корхонаи баландтехнологӣ дорад, аммо дар айни замон, дар ҳисоботи молиявӣ (баҳисобгирии муҳосибӣ) хароҷоти таҳқиқотӣ (тадқиқот ва рушд) ҳамчун хароҷоти молиявӣ пешниҳод карда намешаванд. (яъне, онҳо умуман дар хароҷоти истеҳсол (офарида) ва фуруши маҳсулот ба назар гирифта мешаванд).

Дар низоми баҳисобгирии - хароҷоти таҳқиқоти илмӣ ҳамчун маблағгузорӣ ба активҳои ғайримуқаррарӣ инъикос карда мешаванд. Аз ин рӯ, бе ворид шудан ба маълумоти ҳисобдорӣ самаранокии чунин хароҷотро дуруст арзёбӣ кардан мумкин нест. Аз ҳамин хотир ҷузъи сармоягузорӣ дар шароити рақамикунонӣ ба таври маҷмӯӣ дар ду самт тақдир дода мешавад: а) сармоягузорӣ ба рушди тичорати

амалкунанда (дороиҳои); б) сармоягузорӣ дар ба даст овардани соҳибкорӣ (дорои) бо мақсади тақдир фаъолият, ҷуброни зиён ё даромаднокии иловагӣ.

Тақдир рақамӣ, ки асосан асосҳои равандро тичоратро тағйир медиҳад, вазъро, пеш аз ҳама, аз ҷиҳати таҳқиқот ба таври назаррас тағйир дод. Қисми зиёди ширкатҳо барои ҷудо кардани ҳама гуна имкониятҳо, нисбати рушди тичорат қарори ҷиддӣ қабул карданд, ки модели маблағгузори намудҳои гуногуни тақдиротро ба кулӣ тағйир дод. Бо дарназардошти он, ки рақамикунонии равандро амалиётӣ, ба таври кулӣ тағйир меёбад, ширкатҳо ба ҳамкорӣ бо стартапҳои нав дар доираи манфиатҳои худ шурӯъ карданд, ки аз пайдоиши фишанги нав барои баланд бардоштани арзиши хизматрасониҳои муассисаҳои олии таълимӣ шаҳодат медиҳад.

Дар айни замон шаклҳои муқарраршудаи чунин ҳамкорӣ вучуд надоранд ва ҳадафи таҳқиқоти мазкур низ муайян кардани чунин шаклҳои мебошад, ки афзоиши нишондиҳандаҳои арзиши хизматрасониҳои муассисаҳои олии таълимиро муқаррар мекунад, зеро дар сурати мавҷуд набудани таснифоти шаклҳо ва равишҳо, арзёбии муқоисавии сармоягузори падидаи нави иқтисодиро иҷро кардан мумкин нест.

Ҷамъбасти таҷрибаи мавҷудани ҳамкориҳои байни муассисаҳои олии таълимӣ калон ва бизнес равандро ба мо имкон медиҳад, ки имконоти муҳталифи ҳамкорӣ, маблағгузорӣ ва ба вучуд овардани хизматрасониҳои сифатноки муассисаҳои олии таълимӣ ба имконоти зерин муқаррар карда шавад:

- ба даст овардани имкониятҳо ва тақдир додани он ба воҳиди сохтори муассисаҳои олии таълимӣ, дар ҳоле ки чунин воҳиди сохтори нав аз фаъолияти воҳидҳои дигари муассиса ҷудо карда мешавад;

- иштироки қисман (дар асоси ба даст овардани ҳукуки моликият, сахмияҳо дар сармояи оинномавӣ), ки имкон медиҳад нуктаҳои қарори қабулшуда амали карда шавад;

- лоиҳаҳои озмоишӣ (пилоти), ки ба шакли қаблӣ монанданд, аммо, чун қоида, лоиҳаи озмоишӣ аз ҷониби як даста дар асоси

озмун интихоб карда мешавад (яъне дар байни муассисаи интихобшуда рақобат вучуд надорад);

- ҳамкорӣ бо муассисаҳои гуногун, ки равандҳоро дастгирӣ мекунанд, бо мақсади муайян кардани сармоягузориҳои ояндадор;

- ҳамкорӣ бо муассисаҳо ҳам барои иҷрои вазифаҳои инфиродӣ, ки зарурати онҳо дар муассиса муайян шудааст, бар ҳилофи ҳалли мураккаби арзёбии иқтидори технологияҳои нав;

- таъсиси платформаи рақамии кушод, ки дар доираи он метавон якҷанд технологияҳои молиявиро истифода бурд, ки интихоби байни онҳо мустақиман аз ҷониби муштарӣ (корбари сабининомшудаи) платформа сурат мегирад, дар ҳоле ки корбар инчунин дар байни технологияҳои гуногун, мисли пештара боқимондари интихоб мекунанд, яъне муштарии платформа.

Барои арзёбии имконпазирии интихоби яке аз вариантҳои дар боло овардашуда, бояд фарқиятҳои асосии байни лоиҳаҳои рақамӣ ва лоиҳаҳои иқтисодии анъанавӣ аз нуқтаи назари хавф баррасӣ карда шаванд. Дурусттарин арзёбии хавфи рақамӣ дар марҳилаҳои гуногуни таҳқиқот ва пешбурди маҳсулот аз ҷониби В.Ченвей анҷом дода шудааст, ки нишон дод, ки дар муассисаҳои рақамӣ хатарҳо дар марҳилаҳои маблағгузори рақамӣ ва таҳқиқот ба таври назаррас камтаранд, аз он сабаб, аз як тараф, аксари давлатҳо рушди чунин лоиҳаҳоро дастгирӣ мекунанд, аз тарафи дигар, ниёз ба сармояи ибтидоӣ ба таври назаррас камтар аст, аз ҷумла дар қисми рақамикунони зерсохтори муассиса, зеро хароҷот барои воситаҳои асосӣ барои таҳияи қарорҳои нав хеле камтар аст:

- озодии истифодаи интернет ҳамчун инфрасохтори озоди технологӣ, мавҷудияти нармафзори кушодаасос, ки монеаҳои технологиро барои воридшавӣ коҳиш медиҳад;

- қобилияти дастрасӣ ба роёниши абрӣ бо арзиши қариб сифр дар ҳаҷми ҳадди ақал пеш аз оғози тиҷорат,

- мавҷудияти забонҳои барномасозии сатҳи баланд, ки имкон медиҳад, ҷалби коргарони камтаҷриба ва ғайра ба роҳ монда шавад.

Ин омилҳо ба таҳиягарони навкор

имкон медиҳанд, ки бо маблағгузори гаронарзиши воҳидҳои муассиса муайян кунанд.

Илова бар ин, бо назардошти вижагиҳои иқтисоди рақамӣ, бояд қайд кард, ки бар ҳилофи иқтисоди анъанавӣ, муассисае, ки дар рақобати бозорӣ ғолиб меояд, дар муддати муайян ба монополист табдил меёбад (давоми давраи монополия аз қобилияти он вобаста аст, ба монанди монеаҳои муҳофизатӣ ташкил медиҳанд.

Илова бар ин, таҳияи технологияҳои гуногуни дастгирии муассисаҳо, краудфандинг, тақсимои маҳсулот аз ҷониби худ истеъмолкунандагон имкон медиҳад, ки ба сегменти мақсаднок нисбат ба ҳалли анъанавӣ зудтар дасебӣ намоянд ва дар ин ҳолат дастгирии платформаҳои рақамии кушод аҳамияти ҳалкунанда дорад.

Қарорҳои шабакавӣ инчунин ба рушди муассисаҳо таъсири назаррас доранд. Дар ин ҳолат, технологияҳои рақамӣ имкон медиҳад, ки тавассути паҳн кардани иттилооти нав дар байни муштарӣ худ мавқеи назаррас ба даст орад. Инчунин тобиши масъалаи дар шакли зикргардида имкон медиҳад, ки дар бораи афзалият ба платформаҳои рақамии кушод ба таврии ҷидди андеша намоем. Ҳамин тариқ, татбиқи таҳияҳои методологии пешниҳодшуда оид ба идоракунии ҳамкорӣ бо ҷонибҳои манфиатдори рушд ва тақмили рақамии муассисаҳои олии таълимӣ имконият медиҳад, ки категорияҳои гуногуни ҷонибҳои манфиатдор ҷалб карда шуда, раванди табдилдиҳии рақамии муассисаҳои олии таълимӣ дуруст ба роҳ монда шавад.

Сатҳи миёнаи татбиқ дар фаъолияти корхонаҳо ва ташкилотҳои минтақавӣ чунин воситаҳои рақамӣ дорад: технологияҳои истеҳсолии кушод (20%), системаҳои идоракунии занҷираи таъминот (14,2%), технологияҳои саноатии сабз (2%), системаҳои идоракунии муносибатҳои муштарӣ (16%), роботикунони равандҳои истеҳсолот ё тиҷорат (11%). Коршиносон технологияҳои иловагӣ, аз ҷумла чопи 3D-ро ба технологияҳои рақамӣ марбут медонанд, ки асосан ба далели мавҷуд набудани зарурати татбиқ дар равандҳои бизнес дар корхонаву ташкилотҳо татбиқ намешаванд. Арзёбии коршиносон дар мавриди адами зарурат ба истифода аз технологияи

идентификатсияи радиобасомад баҳсбарангез аст, аммо ин технология муосиртарин ва навовартарин технологияи дар таҳқиқот пешниҳодшуда мебошад.

Дар асоси натиҷаҳои омӯзиши рақамикунонии муассисаҳои олии таълимӣ хулосаҳои зеринро баровардан мумкин аст:

– баҳои баланди коршиносон ба сатҳи рушди рақамии корхонаи худ, аз ҷумла қорӣ намудани чунин воситаҳо, аз қабилӣ: абзорҳои имзои электронии рақамӣ, барномаҳои зиддивирӯсӣ, таҷҳизот ва нармафзоре, ки дастрасии беиҷозат ба барномаҳои зараровар, дастрасии фарохмаҷрои интернетро пешгирӣ мекунад;

– густариши фаъолони равандҳои рақамӣ дар ҳама соҳаҳо ва самтҳои фаъолият дар асоси истифодаи технологияҳои истеҳсолии кушод, системаҳои идоракунии занҷираи таъминот, технологияҳои сабзи саноатӣ, системаҳои идоракунии муносибатҳои муштариён (ташаққули амсилаи P2P);

– аз ҷониби роҳбарият дарки зарурати истифодаи иқтидори рақамии корхонаҳо ва ташкилотҳо барои баланд бардоштани рақобатпазирии соҳибқорӣ дар робита ба қорӣ намудани чунин технологияҳо дар ояндаи наздик: роботизатсияи равандҳои бизнес, автоматикунонии ҳамаҷониба ва ҳамгироии равандҳои бизнес. , электрон савдо майдончаларидан фойдаланган ҳолда интернет ахборот-телекоммуникация тармоқлари орқали иш ўринларини

рақамлаштириш ва маҳсулотларни сотиш;

– андешаи якдилонии коршиносон дар бораи зарурати қорӣ намудани баъзе қарорҳои муосири технологии рақамикунонӣ (технологияҳои иловагӣ, ҷопи 3D-и маҳсулот ё қисмҳои эҳтиётӣ, технологияҳои ҳаммонандии радиобасомад, ки имкон медиҳанд ҷойгиршавӣ ва ҳолати ҳама гуна объектро дар фазо дар асоси сигналҳо муайян кунанд) аз датчикҳо ва датчикҳои махсус мукарраршуда);

- омилҳои асосие, ки ба рушди рақамии муассисаҳои олии таълимӣ монеъ мешаванд, нарасидани маблағ ва сатҳи пасти саводнокии рақамии мутахассисони корхонаву ташкилотҳо мебошад.

Барои арзёбии дараҷаи рақамикунонии иқтисодиёти дар асоси самтҳои қаблан муайяншудаи тақдирҳои рақамии иқтисодиёт чунин нишондиҳандаҳо аҳамияти махсус доранд: шумораи хонаводаҳои ба шабакаи иттилоотӣ ва телекоммуникатсионии интернет дастрасӣ доранд; ҳиссаи хонаводаҳое, ки мол ва хизматрасониҳоро тариқи онлайн дастрас менамоянд; таносуби ташкилотҳое, ки аз хизматрасониҳои абрӣ истифода менамоянд; индекси сармояи инсонӣ, аз ҷумла маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, давомнокии умр ва сатҳи саводнокии аҳоли; ҳиссаи аҳолии дорои имзои электронӣ; шумораи унсурҳои инфрасохтори илмӣ ва инноватсионӣ; ҳиссаи аҳолие, ки хизматрасониҳои давлатиро ба таври рақамӣ мегиранд.

Адабиёт

1. Бахматова Е.И. Эволюция категории «механизм» в экономических исследованиях. Е.И. Бахматова / Е.И. Бахматова // Вестник белорусской государственной сельскохозяйственной академии. – Горки, 2014. – С. 13-18
2. Бычкова А.Н. Экономический механизм: определение, классификация и применение / А.Н. Бычкова // Вестник Омского университета. Серия «Экономика». Омск, 2010. № 4. С. 37–43.
3. Гафурзода Ҷ.Ғ. Самтҳои асосии тақмили механизми ташкилию иқтисодии рушди хизматрасониҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ҷ.Ғ. Гафурзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2024. № 3. С. 164-172.
4. Горбунов Ю.В. О понятии «механизм» в экономических науках / Ю.В. Горбунов // АГУ Экономика. профессия. бизнес. – Алтай, 2018. №2, С. 17-21
5. Кульман А. Экономические механизмы / пер. с фр. Е.П. Островской. Москва, 1993. 189 с.
6. Осипов Ю. М. Основы теории хозяйственного механизма. - Москва.: Московский государственного университета, 1994. - 24 с.
7. Паёми Асосгузори сулҳу Ваҳдати миллий – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ»: Захираи электронӣ. <http://prezident.tj>. Речаи

дастрасӣ: <http://prezident.tj/node/21975>

8. Фасеҳзода И.С., Назарзода А.С. Моҳияти механизми иқтисодии хоҷагидорӣ ва таҳаввулотӣ он дар рушди босуботи иқтисодӣ / И.С. Фасеҳзода, А.С. Назарзода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. 2020. № 7. С. 214-218.

9. Ҳабибов С., Тулиев М.С. Механизми танзими давлатии рушди бозори хизматрасониҳои электронӣ / С. Ҳабибов, М.С. Тулиев // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. 2021. № 2 (36). С. 7-16.

10. Ҳабибуллозода М.Ҳ. механизми ташкилӣ-иқтисодии рушди бозори хизматрасониҳои давлатии электронӣ / М.Ҳ. Ҳабибуллозода // Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз. 2021. № 2 (74). С. 192-200.

11. Sinichkina M.A. Revisiting the problem of development the tools on effectiveness of regional economic mechanisms / M.A. Sinichkina / Journal of Siberian Federal University. Humanities and Social Sciences. 2015. T. 8. № 6. С. 1268-1282.

12. Solomennikova E.A., Lugacheva L.I., Musatova M.M. The strengthening of economic position of russian electronics: mechanisms and capabilities / E.A. Solomennikova, L.I. Lugacheva, M.M. Musatova // Journal of Siberian Federal University. Humanities and Social Sciences. 2020. T. 13. № 11. С. 1840-1852.

Маълумот дар бораи муаллифон:

Тулиев Мухамадулло Сарваркулович – номзоди илмҳои иқтисодӣ, и.в. дотсенти кафедраи технологияҳои иттилоотӣ ва иқтисодиёти рақамии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Тел.: +992939000446; Email: mukhammad.ali.82@mail.ru

Алимов Ҷоми Шарифалиевич – Сармуҳосиби ҚДММ “Автомобили Сайёҳӣ”, ассистенти кафедраи назарияи иқтисодӣ Донишгоҳи давлатӣ тичортаи Тоҷикистон, докторанти институти масъалаҳои об ва гидроэнергетика АМИҚТ тел: (+992) 988434931, E-mail:jomi.alimov@mail.ru

Сведения об авторах:

Тулиев Мухамадулло Сарваркулович – кандидат экономических наук и.о. доцента кафедры информационных технологий и цифровой экономики Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел.: +992939000446; Email: mukhammad.ali.82@mail.ru

Алимов Джоми Шарифалиевич – главный бухгалтер ООО «Автомобили Сайёҳӣ», ассистент кафедры экономической теории Таджикского государственного университета коммерции, докторант Института водных и гидроэнергетических проблем АННРТ тел: (+992) 988434931, E-mail:jomi.alimov@mail.ru

Information about the authors:

Tuliev Mukhamadullo Sarvarkulovich – candidate of economic sciences, acting associate professor of the department of information technology and digital economy of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Tel.: +992939000446; Email: mukhammad.ali.82@mail.ru

Alimov Jomi Sharifalievich – chief accountant of Avtomobili Sayyohi LLC, assistant of the department of economic theory of the Tajik State University of Commerce, doctoral student of the Institute of Water and Hydropower Problems of ANSRT tel.: (+992) 988434931, E-mail: jomi.alimov@mail.ru

УДК: 339.9

**МОДЕЛҲОИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИННОВАТСИОНИИ ДАВЛАТҲОИ ХОРИҶӢ
ВА ИСТИФОДАИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН****Пирова М.А.**

***Аннотатсия.** Дар мақола моҳият, сохтор ва хусусиятҳои асосии соҳибкории инноватсионӣ дар шароити муосири иҷтимоӣ-хоҷагидорӣ мавриди арзёбӣ қарор гирифтааст. Нишон дода шудааст, ки ҳамаи шаклҳои соҳибкории инноватсионӣ яке аз механизмҳои муҳими рушди иқтисодиёт маҳсуб меёбад. Барои дастгирӣ, танзим ва ҳавасмандгардонии рушди инноватсионӣ дар кишварҳои хориҷӣ усулҳои маъмурӣ ва иқтисодӣ, маблағгузорӣ аз буҷет, субсидиякунонии корҳои илмӣ таҳқиқотӣ ва таҷрибавию конструкторӣ (КИТТК) ва гузаронидани таҳқиқотҳои бунёдӣ ва илмӣ амалӣ дар донишгоҳҳо фаъолона истифода мешаванд.*

***Калидвожаҳо:** соҳибкории инноватсионӣ, шаклҳои соҳибкории инноватсионӣ, фаъолияти инноватсионӣ, субсидиякунонӣ, маблағгузорӣ.*

***Барои иқтибос:** Пирова, М. А. Моделҳои рушди соҳибкории инноватсионии давлатҳои хориҷӣ ва истифодаи он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М. А. Пирова // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – №. 1(44). – С. 269-275.*

**МОДЕЛИ РАЗВИТИЯ ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА
ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН И ИХ ПРИМЕНЕНИЕ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН****Пирова М.А.**

***Аннотация.** рассмотрены сущность, структура и основные свойства инновационного предпринимательства в современных социально-хозяйственных условиях. Показано, что инновационное предпринимательство во всех формах своего проявления потенциально является одним из важнейших механизмов развития экономики. Для поддержки, регулирования и стимулирования инновационного развития в зарубежных странах активно используются административные и экономические методы, финансирование из бюджета, субсидирование НИОКР, проведение фундаментальных и прикладных исследований в университетах.*

***Ключевые слова:** инновационное предпринимательство, формы инновационного предпринимательства, инновационная деятельность, субсидирование, финансирование.*

**MODELS OF INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN FOREIGN
COUNTRIES AND THEIR APPLICATION IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN****Pirova M.A.**

***Abstract.** the essence, the structure and the basic properties of an innovative entrepreneurship in the current socio-economic conditions. It is shown that an innovative entrepreneurship in all forms of its manifestation is potentially one of the most important economy development mechanisms. To support, regulate, and stimulate innovative development in foreign countries, administrative and economic methods are actively used, along with budget financing, R&D subsidies, and the conduct of fundamental and applied research in universities.*

***Key words:** innovative entrepreneurship, innovative forms of entrepreneurship, innovative activity, subsidization, financing.*

Гузориши масъала. Яке аз омилҳои муҳими иқтисоди муосири ҷаҳонӣ гузариш ба марҳилаи сифатан нави рушди илмию техникий маҳсуб меёбад, ки бо пурзӯршавии рақобат дар арсаи глобалӣ дар асоси афзуннамоии фаъолнокии инноватсионӣ ва воридшавии инноватсия ба ҳамаи соҳаҳои фаъолияти инсон тавсиф карда мешавад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Оид ба омӯзиш фаъолияти соҳибкорӣ ва тадбиқи равишҳои инноватсионӣ, олимон-иқтисоддонҳо асарҳои хеле зиёде ифшо намудаанд, ки ҳамаи онҳо дар ҳоли имрӯз ба тақмили фаъолияти соҳибкорӣ ва рушди инноватсионӣ боис гардидаанд. Фаъолияти соҳибкорӣ дар ҷаҳони муосир яке аз омилҳои муҳими таъмини рушди минбаъдаи иқтисодию иҷтимоии ҳар як мамлакат мебошад. Дар шароити имрӯза рушди инноватсионӣ ба манбаи асосии афзоиши иқтисодӣ табдил ёфта истодааст, ки бо роҳи баланд бардоштани маҳсулноки дар ҳамаи бахшҳои иқтисодиёт, баланд бардоштани рақобатпазирии маҳсулот тавассути ташкили соҳаҳои нав, васеъкунии доимии имкониятҳо барои истеҳсоли маҳсулот ва технологияҳои нав амалӣ карда мешавад. [3].

Мақсади мақолаи илмӣ омӯзиши таҷрибаи давлатҳои хориҷӣ оид ба рушди соҳибкории инноватсионӣ ва имконияти истифодабарии моделҳои асосии рушди инноватсионии мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдёфта дар Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Маводи асосӣ. Бояд гуфт, ки таҷрибаи кишварҳои ҷаҳон нишон медиҳад, ки интихоби роҳу усулҳои ноилшавӣ ба ҳадафҳои умумимиллӣ аз роҳи тайкардаи кишвар то ин марҳила вобастагӣ дорад. Бинобар ин, гузариш аз як сценарияи рушд ба сценарияи дигар дар Ҷумҳурии Тоҷикистон тақозо менамояд, ки ҳампайвастагии онҳо риоя гардад, вале танҳо дар шакли нав. Дар ин чода дар Паёми наватӣ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд намуданд: “Соҳаи саноат ва инноватсия яке аз манбаъҳои рушди

минбаъдаи кишвар ба ҳисоб рафта пешрафти он имкон медиҳад, ки сарашмаҳои иловагии даромади буҷети давлатӣ пайдо гардида, барои аҳоли ҷойҳои нави корӣ фароҳам оварда шаванд. Ҷиҳати вуҷат бахшидан ба равандҳои инноватсионӣ ва истифодаи ҳамаҷонибаи имкониятҳои технологияҳои рақамӣ дар иқтисодиёт пешниҳод менамоям, ки солҳои 2025 – 2030 «Солҳои рушди иқтисоди рақамӣ ва инноватсия» эълон карда шаванд» [1].

Дар заминаи дастури супоришҳои Пешвои муаззами миллат қайд намудан ба маврид аст, ки таъмини идоракунии самараноки иқтидорҳои мавҷуда, ташкили корхонаҳои истеҳсолӣ ва таъсис додани ҷойҳои кории нав, баланд бардоштани рақобатнокии маҳсулоти ватанӣ ва тақвияти иқтидори содиротии мамлакат хеле муҳим арзёбӣ мегардад.

Омили дигари муҳими рушди иқтисодиёти муосири ҷаҳонӣ ҷаҳонишавии он маҳсуб меёбад, ки ба васеъкунии тақсмоти ҳудудии меҳнат ва озодсозии бозор алоқаманд буда, ба баланшавии нақш ва мустақилияти минтақа дар рушди иқтисодиёти мамлакат мусоидат менамояд.

Ҳолати мазкур зарурати баланд бардоштани рақобатпазирии минтақаҳо ҳамаҷун субъектҳои мустақил ва комилхукуки бозорҳои ҷаҳонӣ ва дохилӣ ба миён меорад.

Моделҳои асосии рушди инноватсионии мамлакатҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ рушдёфта: [4].

1. Кишварҳое, ки ба пешсафӣ дар соҳаи илм ва рушди инноватсионӣ нигаронида шудаанд, захираҳои молиявии назаррасро барои таҳқиқоти бунёдӣ ва амалию илмӣ ҷудо менамоянд, барнома ва лоиҳаҳои мақсаднокро маҷмӯиро, аз ҷумла дар бахши саноати ҳарбии иқтисодиёт татбиқ менамоянд. (ИМА, Британияи Кабир, Фаронса).

2. Кишварҳое, ки фаъолоне инноватсияро паҳн месозанд ва муҳити мусоиди инноватсионӣ дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёт фароҳам меоранд. (Олмон, Шветсия, Швейтсария).

3. Кишварҳое, ки бо сатҳи баланди қабулпазирӣ ба дастовардҳои пешрафти илмию техникии ҷаҳонӣ фарқдоранд ва фаёлона амалҳои бахшҳои гуногунро дар ҳамаи соҳаҳои инноватсия ҳамоҳанг месозанд. (Чин, Ҷопон, Кореяи Ҷанубӣ).

Барои дастгирӣ, танзим ва ҳавасмандгардонии рушди инноватсионӣ дар кишварҳои хориҷӣ усулҳои маъмурӣ ва иқтисодӣ, маблағгузорӣ аз буҷет, субсидиякунонии корҳои илмию таҳқиқотӣ ва таҷрибавию конструкторӣ (КИТТК) ва гузаронидани таҳқиқотҳои бунёдӣ ва илмию амалӣ дар донишгоҳҳо фаёлона истифода мешаванд.

Системаи маблағгузорию КИТТК ва фаёлияти инноватсионӣ дар хориҷа (пеш аз ҳама дар ИМА, Ҷопон ва кишварҳои Аврупои Ғарбӣ) бо мавҷудияти гуногун будани манбаҳои воридоти маблағҳо тавсиф мешавад:

- давлат (таваҷҷути буҷети давлатӣ ё фондҳои махсус, ки аз тарафи мақомоти давлатӣ идора мешаванд);
- ширкатҳо ва корпоратсияҳои саноатӣ (маблағгузорию КИТТК ва фаёлияти инноватсионӣ аз ҳисоби манбаҳои худӣ);
- муассисаҳои таҳсилоти олии (донишгоҳҳои хусусӣ ва давлатӣ, коллеҷҳо, литсейҳои касбии техники);
- ташкилотҳои ғайритиҷоратӣ (бахши ғайрифиоидаовар), ба монанди сохторҳои таҳқиқотӣ дар донишгоҳҳо, корпоратсияҳои таҳқиқотии тиҷоратӣ, ҷамъиятҳои касбии илмӣ-техникӣ, фондҳои хусусии хайриявӣ, паҷуҳишгоҳҳои мустақили таҳқиқотӣ;
- сармояи хориҷӣ.

Таваҷҷуҳи махсусро таҷрибаи кишварҳое ба монанди ИМА, Ҷопон, Олмон, Британияи Кабир, Фаронса ва Канада ба худ ҷалб менамояд. Дар ин кишварҳо ҳавасмандгардонии рушди соҳибкории инноватсионӣ умумияти асосӣ дорад - иштироки фаёли давлат дар ташаккул ва амалисозии сиёсати давлатии инноватсионӣ.

Воситаи асосии молиявии сиёсати давлатии инноватсионӣ ин истифодаи маблағҳо аз буҷети давлатӣ мебошад, аз

ҷумла маблағҷудонамоии мустақим ба самтҳои афзалиятноки рушди инноватсионӣ, ки рақобатпазирии иқтисоди кишварро муайян мекунанд.

Дар кишварҳои рушдкардаи иқтисоди бозорӣ давлат аз 20 то 50 % хароҷоти инноватсионии миллии илмиро ҷиҳати рушд ва дастгирии инноватсияҳо, инчунин ҳавасмандгардонии рушди соҳибкории хурди инноватсионӣ ба ӯҳда дорад. Саҳми хароҷот барои корҳои таҳқиқотӣ ва коркардҳои инноватсионӣ дар ҳаҷми умумии хароҷоти давлатӣ наҷандон зиёд аст, аммо дар 20 соли охир он нисбатан устувор мебошад. Ин нишондиҳанда дар ИМА 6–7 %, дар Олмон, Фаронса, Британияи Кабир ва Италия 4–5 %, дар Ҷопон 3–5 %-ро ташкил медиҳад.

Маблағгузорию КИТТК ва фаёлияти инноватсионӣ дар кишварҳои пешрафта бо усулҳои маблағгузорию мустақим амалӣ карда мешавад (усули маъмурӣ-ташкилӣ, усули барномавӣ-мақсаднок, грантҳо). Ҳамзамон, усулҳои маблағгузорию ғайримустақим, ба монанди намудҳои гуногуни имтиёзҳои андозӣ аҳамияти бузург доранд.

Ғарчанде, ки давлат манбаи муҳими маблағгузорӣ боқӣ монад ҳам, дар муқоиса бо сохторҳои бонкӣ (Австрия), фондҳои нафақавӣ (ИМА) ва ширкатҳои суғуртавӣ (Британияи Кабир, Дания, Нидерландия, Ирландия) мавқеи дуҷумдараҷаро ишғол мекунад.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ нишон медиҳад, ки шакли беҳтарини қабулшудаи маблағгузорию фаёлияти инноватсионӣ сармоягузорию венчурӣ мебошад, яъне сармоягузориҳои мустақим дар марҳилаи аввали кор ба корхонаҳо ва намудҳои фаёлиятҳои дорои хатари баланди иқтисодӣ, ки ба қарзҳои бонкӣ дастрасӣ надоранд.

Фаёлияти инноватсионии сармояи венчурӣ ба сармоягузорию ширкатҳои нав ва ҷавони босуръат рушдбандаи аксаран аз ҷиҳати технологӣ нигаронидашуда равона шудаанд. Сармоягузорию венчурӣ бештар дар кишварҳои ИМА, Олмон, Британияи Кабир, Ҷопон ва Нидерландия рушд кардааст. Ин

кишварҳо ҳамчун пешсафони ҷаҳонӣ аз рӯи ҳаҷми содироти маҳсулоти баланди технологӣ эътироф шудаанд.

Дар ин кишварҳо сармоягузориҳои венчурии корхонаҳои хурду миёна ба рушди технологӣ дар соҳаҳои мисли биотехнология, технологияҳои иттилоотӣ, электроникаи нимноқилӣ ва техникаи ҳисоббарор мусоидат кардааст.

Дар ҳар яке аз ин кишварҳо пайдоиши фондҳои венчурии ва марказҳои таҳқиқотӣ аз ҷониби давлат ҳавасманд карда мешавад. Муттаҳассисони Фонди миллии илмӣ ИМА бар он ақидаанд, ки чунин фондҳо ва марказҳо бештар самаранок фаъолият мекунанд, агар дар панҷ соли аввали мавҷудияти худ маблағгузориҳои пурра ё қисманро аз буҷети давлатӣ гиранд.

Давлат лоиҳаҳои серхароҷоти илмиро бинобар калонхарҷ, душвор ва хавфнок буданашон пурра маблағгузорӣ мекунанд.

Инчунин таҷрибаи ҷолиб, яке аз ҷораҳои ғайримолиявӣ дастгирии

корхонаҳои венчурии махсуб меёбад, ки дар ИМА амалӣ мешавад: додани иҷозатномаҳои ройгон ба ширкатҳои инноватсионӣ барои истифодаи тижоратии ихтироот, ки дар рафти тадқиқот патент кунонида шуда, аз ҳисоби маблағҳои буҷети давлатӣ гузаронида шудаанд ва объекти молиявии саноатии давлат мебошанд.

Таҷрибаи муваффақонаи фаъолияти инноватсионии кишварҳои хориҷиро омӯхта, акнун ба таҳлили рушди соҳибкории инноватсионӣ назар менамоем ва ба талабот ба натиҷаҳои он гузашташуда аз нуқтаи назари истифодаи онҳо барои татбиқи стратегияи рушди миллий, ҳамчунин хусусиятҳои асосии соҳибкории инноватсиониро баррасӣ мекунем, то ин ки самтҳои тамаркузи талошҳо барои ҳалли мушкилоти муҳими иқтисодӣ барои ҳалли масоили рушди фаъолияти инноватсионии миллий муайян карда шаванд.

Ҷадвали 1. - Индекси глобалии инноватсия 2024 сол

№	Давлатҳо	%	Дараҷаи гурӯҳи даромад
1.	Шветсария	67,5	1
2.	Шветсия	64,5	2
3.	ИМА	62,4	3
4.	Сингапур	61,2	4
5.	Британияи Кабир	61,0	5
6.	Кореяи Ҷанубӣ	60,9	6
7.	Финландия	59,4	7
8.	Нидерландия	58,8	8
9.	Олмон	58,1	9
10.	Дания	57,1	10
107.	Тоҷикистон	18,1	Дар байни кишварҳои Осиё 23

Сарчашма: Муаллиф дар асоси маълумотҳои расмӣ тартиб дод [9] Захираи электронӣ: <https://documents1.worldbank.org/curated/>, санаи мурочиат 15.04.2024.

Аз маълумотҳои дар ҷадвали 1 овардашуда муайян гардид, Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи дараҷаи рушди инноватсионӣ дар арсаи байналмиллалӣ дар ҷои 107-ум қарор дошта, аз рӯи дараҷаи

гурӯҳи даромад дар байни кишварҳои Осиё бошад дар ҷои 23-юм қарор дорад.

Дар солҳои охир дар мамлакат аз ҷониби давлат барои таъмин намудани рушди инноватсионӣ тадбирҳои назаррас андешида шудаанд. Аз ҷумла, маблағгузориҳои давлатии

илм афзоиш дода шуда, низоми муосири институтҳои рушди соҳаи инноватсия таъсис ёфтааст, барои ҳавасмандгардони фаъолияти таҳқиқотӣ ва рушди инноватсионӣ дар муассисаҳои таҳсилоти олии касбӣ тадбирҳои ҷиддӣ андешида шудаанд, корҳои назаррас оид ба ташкили инфрасохтори инноватсионии минтақаҳо гузаронида мешаванд.

Ҳамзамон, инфрасохтори дастгирии фаъолияти инноватсионӣ ташақкул дода шудааст, ки имтиёзҳои назаррасро барои ширкатҳои инноватсионӣ пешбинӣ мекунад.

Илова бар ин технопаркҳо, бизнес-инкубаторҳо, марказҳои интиқоли технологияҳо, марказҳои истифодаи дастаҷамъонаи таҷҳизоти нодир таъсис дода шуда, кластерҳои инноватсионӣ ташақкул ва рушд менамоянд. [4].

Боиси қайд аст, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор тадбирҳоро барои дастгирии бахши инноватсионии рушди соҳибкории хурду миёна низ муқаррар намудааст [2]. Дастгирии давлатии фаъолияти инноватсионӣ аз ҷониби мақомоти давлатӣ дар шаклҳои зерин амалӣ карда мешавад:

- маблағгузори корҳои илмӣ-тадқиқотӣ, таҷрибавию конструкторӣ ва технологӣ барои эҷоди маҳсулоти нав ё такмилёфта, технологияҳои нав ё такмилёфта, ки барои истифодаи амалӣ пешбинӣ шудаанд;

- ба субъектҳои фаъолияти инноватсионӣ барои ихтиёрдорӣ ва истифода додани амволи давлатӣ, натиҷаҳои фаъолияти зеҳнӣ ва воситаҳои фардиқунии ба онҳо баробаркардашуда;

- муқаррар намудани имтиёзҳо мутобиқи қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон;

- мусоидат ба рушди корхонаҳо, муассисаҳо ва дигар ташкилотҳое, ки ба фаъолияти инноватсионӣ машғуланд;

- дастгирии истеҳсолӣ-технологии субъектҳои фаъолияти инноватсионӣ;

- расонидани хизматрасониҳои махсусгардонидашуда ва машваратӣ;

- маблағгузори корҳо оид ба омодаسازی ва баланд бардоштани ихтисоси мутахассисон дар соҳаи фаъолияти инноватсионӣ;

- ташкили шароити зарурии ташкилӣ, ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ, ки сармоягузори татбиқи сиёсати давлатии инноватсиониро таъмин менамояд;

- ташаққули инфрасохтори инноватсионии илм, истеҳсолот ва хизматрасонӣ;

- иштирок дар ташаққули истеҳсолоти рақобатпазир;

- таъмини бозори кафолатноки фурӯши маҳсулоти инноватсионӣ дар асоси фармоиши давлатӣ;

- пешниҳоди инноватсияҳои ватанӣ ба бозорҳои хориҷӣ;

- шаклҳои дигари дастгирии давлатии фаъолияти инноватсионӣ, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон манъ накардааст.

Ҳамзамон, чи тавре дар бисёр манбаъҳо таъкид мешавад, суръати рушди инноватсионӣ дар айни замон қонеъкунанда нест. Сабабҳои ин ҳолат дар соҳаи рушди инноватсионӣ гуногун арзёбӣ мегардад: «олимон ба татбиқи ихтироъҳои худ дар истеҳсолот чандон таваҷҷуҳ намекунанд, балки бештар ба иҷрои мавзӯҳои таҳқиқотӣ манфиатдор ҳастанд»; «талабот ба инноватсияҳо дар иқтисодиёт паст аст»; «на бахши хусусӣ ва на бахши давлатӣ таваҷҷуҳи кофӣ барои татбиқи инноватсияҳо зоҳир намесозанд». Ҳамчунин қайд мешавад, ки «системаи маориф барои қонеъ кардани ниёзҳои рушди инноватсионии иқтисодиёт ба таври кофӣ нигаронида шудааст» [7].

Илова бар ин, қобилияти пасти қабулкунӣ тичорат ба инноватсияҳо дар истеҳсолот низ қайд карда мешавад. Дар баробари ин, ғайр аз қафомонии ширкатҳои дохилӣ аз рӯи сатҳи фаъолнокии инноватсионӣ, системаи инноватсиониро бештар ҳамчун ба тақлид нигаронидашуда тавсиф менамоянд, на ин ки ба эҷоди навоариҳои кулӣ.

Дар ин росто, ба сифати камбуди ҳамчунин ҳислати ғайринноватсионӣ

доштани давлат қайд мешавад, ки он дар нокифоя будани ҳаҷми маблағгузори соҳаҳои илм ва инноватсия, инчунин дар рушди нокифояи шарикҳои давлат ва бахши хусусӣ дар татбиқи лоиҳаҳои инноватсионӣ тавассути тичорат зоҳир мегардад. Ҳамчунин доир ба маҳдуд будани дастрасӣ ба маҳсулоти инноватсионӣ дар системаи фармоишҳои давлатӣ аз тарафи низоми мавҷудаи хариди давлатӣ қайд карда мешавад.

Ҳамчунин, нокифоя будани самаранокии истифодаи инфрасохтори инноватсионие, ки дар солҳои охир таъсис ёфтааст, қайд гардида, таъкид мешавад, ки инфрасохтори мавҷудаи инноватсионӣ ба иштирокчиёни раванди инноватсионӣ дастрасии мутавозинро ба захираҳо ва хизматрасониҳои гуногун таъмин намесозад.

Ҳамин тариқ, бояд моҳият, сохтор ва хусусиятҳои соҳибқории инноватсионӣ муайян карда шаванд, то ин ки он ҳамчун механизми самараноки рушди минтақаҳо истифода гардад.

Дар ин замина, бояд муайян кард, ки оё олимон ва тичорат дар татбиқи ихтироот дар истеҳсолот манфиатдоранд ё ин ки истеъмолкунандагон ба маҳсулоти инноватсионӣ тавачҷуҳдоранд ё ба таври манфӣ муносибат мекунанд ё онҳо танҳо қисми ин маҳсулотро муҳим арзёбӣ менамоянд.

Илова бар ин, дар шароити имрӯза таҷҳизоти муосири маишӣ, алоқаи мобилӣ, компютерҳо ва интернет дар байни доираҳои васеи аҳолии Тоҷикистон талаботи васеъдоранд ва шояд натиҷаи пасти татбиқи навовариҳои технологӣ аз татбиқи "инноватсия"-ҳои ғайри қобили ҳаёт сарчашма мегиранд.

Маҳз бо мақсади бартараф кардани ин камбудҳо дар Стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаҳои илм, технология ва инноватсия чунин вазифа "оид ба зарурати ислоҳи сиёсати то ба ҳол амалӣ гардида дар соҳаи инноватсия, тағйири тамаркуз аз афзоиши ҳаҷми умумии дастгирии ҳамаи ҷузъҳои системаи миллии инноватсионӣ ба баланд бардоштани самаранокии радикалӣ ва мутамарказонии талошҳои давлат ба ҳалли вазифаҳои муҳим барои рушди масоили инноватсионӣ" гузошта шудааст [3].

Аз ин рӯ, ҳалли муваффақонаи ин масъала пешбинӣ менамояд, ки хусусиятҳои инфиродии рушди ҳар як минтақаи кишварро, ки бо ҳолати иқтисодии илмӣ-техникӣ, ихтисосмандии соҳаи истеҳсолоти моддӣ, вазъи низоми иттилоотӣ-коммуникатсионӣ ва омилҳои дигари ҷуғрофӣ, сохторӣ, иқтисодӣ, фарҳангӣ ва дигар хусусиятҳо алоқаманд мебошад, ба инобат гирифта шавад ва ин ҳолат зарурати гузаронидани чорабиниҳои мувофиқро маҳз дар сатҳи минтақа асоснок мекунад.

Адабиёт

1. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат, ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 28 декабри соли 2024. [Захираи электронӣ] // www.president.tj.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти инноватсионӣ» // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, №4, 2012сол.
3. Стратегияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соҳаҳои илм, технология ва инноватсия барои давраи то соли 2030
4. Барномаи давлатии рушди илмию инноватсионӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2023-2027
5. Румянцева Е. Е. Новая экономическая энциклопедия / Е. Е. Румянцева. – М. : ИНФРА-М, 2008. – 826 с.
6. Бейсенова Ж. Ж. Содержание, признаки и формы инновационного предпринимательства / Ж. Ж. Бейсенова // Вестник КарГУ [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://articlekz.com/article/5921>

7. Словарь инновационных терминов. – Режим доступа: http://projects.innovbusiness.ru/content/document_r_0534fb3f-84a2-4255-9689-1167a37e18e6.html

8. Биллингтон К. Посредничество на рынке знаний / К. Биллингтон, Р. Дэвидсон // Вестник McKinsey. – 2010. – № 21. – Режим доступа: <http://vestnikmckinsey.ru/strategic-planning/posrednichestvo-na-rynke-znaniy/>

9. Захираи электронӣ: <https://documents1.worldbank.org/curated/> , санаи мурочиат 15.04.2024.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Пирова Меҳрангез Азизовна - муаллими калони кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Душанбе, кучаи Наҳимов, 64/14, Тел: (+992)919022918. E-mail: Pirova.79@bk.ru.

Сведения об авторе:

Пирова Меҳрангез Азизовна - старший преподаватель кафедры финансы Государственного финансово-экономического университета Таджикистана, Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г.Душанбе, ул.Нахимов, 64/14, Тел: (+992) 919022918. E-mail: Pirova.79@bk.ru.

Information about the author:

Pirova Mehrangez Azizovna – Senior teacher of the Department of Finance, The Tajik State Finance and Economics University. Address: 734067, Republic of Tajikistan, c.Dushanbe, Nakhimova street, 64/14, Tel: (+992) 919022918. E-mail: Pirova.79@bk.ru.

УДК: 338.48 330.15 338.48-027.32 336.22 332.146

ТУРИСТСКАЯ РЕНТА: ВИДЫ, ФОРМИРОВАНИЕ И МЕХАНИЗМЫ РАСПРЕДЕЛЕНИЯ (Теоретический аспект)

Абдалимов А.

Аннотация. Данная работа посвящена теоретическому анализу понятия “туристская рента”, ее видов, процессов создания и механизмов распределения. В работе рассматриваются различные виды туристской ренты (природная, культурная, инфраструктурная, экономическая, социальная) и исследуются факторы, влияющие на их формирование. Особое внимание уделяется анализу механизмов распределения туристской ренты между государством, туристическими компаниями и местным населением, а также обоснованию принципов справедливого и эффективного распределения. Исследование имеет теоретическое значение для дальнейшего развития концепции туристской ренты и может быть использовано для разработки практических рекомендаций в области управления туризмом.

Ключевые слова: туристская рента, виды ренты, природная рента, культурная рента, инфраструктурная рента, экономическая рента, социальная рента, создание ренты, механизмы распределения ренты, распределение доходов от туризма, теория ренты, туризм, устойчивый туризм, экономика туризма.

Для цитирования: Абдалимов, А. Туристская рента: виды, формирование и механизмы распределения (теоретический аспект) / А. Абдалимов // Финансово-экономический вестник. – 2025. – № 1(44). – С. 276-284.

РЕНТАИ САЙЁҲӢ: НАМУДҶО, МЕХАНИЗМҶОИ ТАШАККУЛ ВА ТАҚСИМОТ (Чанбаи назариявӣ)

Абдалимов А.

Аннотатсия. Мақолаи мазкур ба таҳлили назариявии мафҳуми «рентаи сайёҳӣ», намудҳои он, равандҳои офариниш ва механизмҳои тақсимоти он баҳшида шудааст. Дар мақола намудҳои гуногуни рентаи сайёҳӣ (табӣӣ, фарҳангӣ, инфрасохторӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ) баррасӣ шуда, омилҳои, ки ба ташаққули онҳо таъсир мерасонанд, баррасӣ шудааст. Ба таҳлили механизмҳои тақсими рентаи сайёҳӣ дар байни давлат, ширкатҳои сайёҳӣ ва аҳолии маҳаллӣ, инчунин асоснок кардани принципҳои тақсимоти одилона ва самарабахш диққати махсус дода мешавад. Тадқиқот барои таҳияи минбаъдаи консепсияи рентаи сайёҳӣ аҳамияти назариявӣ дошта, метавонад барои таҳияи тавсияҳои амалӣ дар соҳаи менеҷменти сайёҳӣ истифода шавад.

Калидвожаҳо: рентаи сайёҳӣ, намудҳои рентаи сайёҳӣ, рентаи табӣӣ, рентаи фарҳангӣ, рентаи инфрасохторӣ, рентаи иқтисодӣ, рентаи иҷтимоӣ, механизмҳои тақсими рента, тақсимоти даромади сайёҳӣ, назарияи рента, сайёҳӣ, сайёҳӣ устувор, иқтисоди сайёҳӣ.

TOURIST RENT: TYPES, FORMATION AND DISTRIBUTION MECHANISMS (Theoretical aspect)

Abdalimov A.

Annotation. This paper is devoted to the theoretical analysis of the concept of "tourist rent", its types, processes of creation and distribution mechanisms. The paper considers various types of tourist rent (natural, cultural, infrastructure, economic, social) and examines the factors influencing their formation. Particular attention is paid to the analysis of the mechanisms of distribution of tourist rent between the state, tourism companies and local population, as well as the substantiation of the principles of fair and effective distribution. The study has theoretical significance for the further development of the concept of tourist rent and can be used to develop practical recommendations in the field of tourism management.

Keywords: tourist rent, types of rent, natural rent, cultural rent, infrastructure rent, economic rent, social rent, rent creation, rent distribution mechanisms, distribution of income from tourism, rent theory, tourism, sustainable tourism, tourism economics

Туристская рента – это сложное социально-экономическое явление, исследование которого требует комплексного теоретического подхода. В данной работе рассмотрено виды туристской ренты, механизмы ее создания и основные модели распределения. Актуальность темы обусловлена возрастающей ролью туризма в мировой экономике, а также необходимостью обеспечения устойчивого развития и справедливого распределения доходов от туризма. Изучение теоретических аспектов туристской ренты позволит более эффективно управлять туристическими ресурсами и доходами, обеспечивая баланс интересов всех заинтересованных сторон.

Классики экономической мысли (Кенэ, Рикардо, Маршалл) и их последователи (Таллок, Емельянов, Яковец) создали обширную теорию ренты. Однако, **туристская рента**, даже при наличии работ Козырева В.М., Зорина И.В., Квартальнова В.А, Крутика А.Б., Якубовский Н.А., Лукьянчикова Н.Н., Морозова В.А., А.Т. Лесника, И.П. Мацицкого, А.В. Чернышева и др., представляет собой проблемную область, особенно в вопросах ее распределения и воспроизводства, требующую дальнейшего изучения.

Туристская рента – это дополнительный доход, получаемый

благодаря использованию природных и культурных ресурсов в туристической сфере. В зависимости от источников дохода и факторов, влияющих на его формирование, выделяют несколько видов туристской ренты, отражающих разные аспекты использования природных, культурных и инфраструктурных объектов для целей туризма.

Природная туристская рента возникает из-за эксплуатации уникальных природных ресурсов и особенностей, таких как красивые пейзажи, благоприятный климат, разнообразие экосистем, горы, моря и озера. Примерами такой ренты являются доходы от уникальных природных заповедников, национальных парков, горнолыжных курортов, лечебниц с минеральными источниками и термальными водами, а также пляжей и других популярных у туристов природных объектов.

В Таджикистане примером природной ренты является высокогорный туризм в Памире, где туристические компании организуют треккинг, альпинизм и джип-туры, привлекая любителей приключений уникальными ледниками, вершинами выше 7000 метров, живописными долинами и высокогорными озерами.

Стоимость туров, проживания, услуг гидов и проката снаряжения формирует ренту для местного населения и туристического

сектора. Популярны треки к пику Исмоила Сомони, посещение озера Сарез или джип-тур по Памирскому тракту.

Еще одним примером природной ренты в Таджикистане является озеро Искандеркуль, окруженное живописными скалами и лесами, где развивается пляжный отдых, катание на лодках и кемпинги. Туристы платят за проживание, питание и прокат оборудования. Поездки на выходные из Душанбе и пикники на берегу озера также приносят доход.

Другим примером природной ренты это Ущелье Варзоб с его горными реками, лесами и водопадами привлекает туристов для пеших прогулок и отдыха в санаториях. Туристы оплачивают вход в заповедники и рекреационные услуги. Походы к водопадам Гузгарф и отдых в санатории “Ходжа-Обигарм” способствуют формированию природной ренты.

Национальный парк Таджикистана (Памирский) с уникальным биоразнообразием, ледниками и высокогорными озерами является еще одним источником природной ренты.

Развитие экологического туризма, наблюдение за дикой природой и научные экспедиции привлекают туристов, которые платят за посещение парка, услуги гидов и проживание в эко-отелях. Наблюдение за снежными барсами и трекинг к ледникам Федченко являются популярными видами деятельности. Лечебные грязи и минеральные воды также создают природную ренту, привлекая туристов в санатории и курорты, где они платят за лечение, проживание и питание. Санаторий “Шаамбары” и лечебные источники в Гарме являются примерами таких мест.

В целом, природная рента в Таджикистане тесно связана с уникальными природными объектами и ландшафтами, привлекающими туристов, приносит доход местному населению, способствует развитию

экономики, и требует разумного использования и сохранения ресурсов. Этот тип ренты может возникать как за счет привлекательности природных территорий, так и за счет ограничения доступа, например, с целью сохранения экосистем.

Помимо природной, существует и культурная туристская рента, которая формируется на основе использования исторических, культурных и архитектурных объектов, памятников, традиций и обычаев. Эти ресурсы привлекают туристов, заинтересованных в истории, искусстве, культуре и уникальных местах, связанных с культурным наследием. Примерами культурной ренты являются исторические памятники и архитектурные сооружения, музеи и галереи, культурные фестивали, народные праздники и традиции, а также археологические раскопки и исторические города.

В Таджикистане, примером такой ренты является город Пенджикент – древний город, основанный более 2500 лет назад, где расположены археологические памятники, включая развалины дворцов, храмов и жилых кварталов персидской цивилизации, а также Пенджикентская крепость, являющаяся символом древней таджикской культуры. Туризм вокруг Пенджикента генерирует культурную ренту через экскурсии по археологическим раскопкам, музеи и выставки, посвященные историческому наследию региона. Древняя столица Саразм, расположенная вблизи Пенджикента, включенная в список Всемирного наследия ЮНЕСКО, также привлекает туристов, заинтересованных в археологии и древней истории. Саразм является ценным объектом для образовательных туров и археологических экспедиций.

Мавзолей Ходжа Мухаммада Бобо в историческом центре Душанбе является важным памятником исламской архитектуры и привлекает туристов своей уникальной

архитектурой и духовной ценностью, создавая экономический эффект за счет экскурсий и распространения знаний о таджикском наследии.

Руины древнего города Курган-Тюбе (ныне Бохтар) с останками древних поселений и археологическими памятниками, связанные с Великой Сельджукской империей, также формируют культурную ренту за счет экскурсий, продаж сувениров и проведения культурных мероприятий.

Таджикская литература и музыка, в том числе наследие великого поэта Фирдоуси и его эпос “Шахнаме”, являются важным элементом культурной ренты. Проведение фестивалей, литературных вечеров и концертов, посвященных таджикской культуре и фольклору, привлекает туристов и помогает сохранить традиции.

Мечеть Хазрати Шахи Султан в Душанбе является ярким примером таджикской исламской архитектуры и привлекает верующих и туристов, желающих познакомиться с культурой и религиозными традициями. Входные билеты, экскурсии и религиозные обряды способствуют формированию культурной ренты.

Наконец, традиционный таджикский праздник Навруз, с его народными танцами, музыкой, ремеслами и угощениями, привлекает как местных жителей, так и туристов. Массовые культурные мероприятия, ярмарки и выступления народных артистов создают культурную ренту, позволяя туристам участвовать в праздниках, наблюдать за традиционными обрядами и наслаждаться атмосферой.

Таким образом, Таджикистан обладает огромным культурным наследием, которое включает в себя исторические памятники, архитектурные сооружения, литературу и традиции. Эти элементы привлекают туристов и становятся основой для формирования культурной ренты, которая помогает развивать туризм и приносить

доход в страну. Через сохранение и популяризацию этих объектов Таджикистан может использовать своё культурное наследие как источник устойчивого экономического роста. Культурная рента возникает из-за высоких цен на посещение таких объектов и ограниченного доступа к этим ресурсам, что делает их ценными для туристов.

Наряду с природной и культурной существует и инфраструктурная туристская рента, которая связана с развитием инфраструктуры, обеспечивающей комфортные условия для туристов. Это могут быть отели, рестораны, транспортные системы, а также другие элементы инфраструктуры, которые делают туризм удобным и привлекательным. Примерами инфраструктурной ренты являются развитая сеть гостиниц и ресторанов, удобные транспортные связи (авиасообщение, дороги, железные дороги), спортивные и развлекательные комплексы, а также конференц-залы, туристические агентства и сервисы.

В Таджикистане инфраструктурная рента формируется за счет созданных человеком удобств и сервисов для туристов, в отличие от природной ренты, которая возникает из-за уникальности природных объектов. Гостиничный бизнес в Душанбе и других городах с современными отелями различных категорий, хостелами и апартаментами приносит инфраструктурную ренту, поскольку туристы платят за проживание, комфорт и удобства, и чем лучше отель и его сервис, тем выше рента, которая распределяется между владельцами отеля, персоналом и государством в виде налогов. Примером являются отели “Hyatt Regency Dushanbe”, “Серена Душанбе”, а также множество гостевых домов и хостелов в столице и других городах.

Разнообразные рестораны, кафе и чайханы, предлагающие блюда таджикской и

международной кухни, также создают инфраструктурную ренту, поскольку туристы платят за питание, атмосферу и сервис, и рестораны с качественной едой и хорошим сервисом получают более высокую прибыль. Например, рестораны в центре Душанбе, где подают таджикский плов, самбусу, манты, а также европейские и азиатские блюда.

Транспортные услуги, включая аэропорты, железнодорожные станции, автовокзалы, такси, прокат автомобилей, автобусные маршруты и туристические автобусы, обеспечивают инфраструктурную ренту, поскольку туристы платят за перемещение по стране, а компании, предоставляющие транспорт, получают прибыль за перевозку пассажиров. Аэропорт Душанбе, железнодорожная станция и такси-сервисы являются примерами такой ренты.

Туристические агентства, предлагающие экскурсии, туры, услуги гидов и бронирование, также формируют инфраструктурную ренту, поскольку туристы платят за организацию поездок и облегчение планирования путешествия. Туристические агентства, организующие туры по Памиру, и экскурсии по Душанбе и окрестностям являются примерами этого.

Сувенирные магазины, рынки и ремесленные лавки, где туристы могут приобрести местные товары, создают инфраструктурную ренту, поскольку туристы платят за сувениры, подарки и ремесленные изделия, поддерживая тем самым малый бизнес и ремесленников, например, на сувенирных рынках в Душанбе и в ремесленных мастерских.

Наконец, информационные центры, веб-сайты, приложения для туристов, указатели и карты помогают туристам ориентироваться и планировать поездки, что делает их путешествия более комфортными и повышает общую привлекательность Таджикистана, что ведет к увеличению потока туристов и может выражаться как в

прямой (за консультации), так и косвенной ренте. Информационные центры для туристов в Душанбе и онлайн-платформы являются примерами такой инфраструктуры.

Инфраструктурная рента напрямую связана с созданием комфортных и удобных условий для туристов, и развитая инфраструктура делает страну более привлекательной, что увеличивает туристический поток и, как следствие, ренту. Создание инфраструктуры требует инвестиций, но в долгосрочной перспективе приносит прибыль и способствует развитию туристической отрасли. Для успешного развития туризма необходимо сочетать природную и инфраструктурную ренту, предлагая туристам как уникальные природные объекты, так и комфортные условия для путешествий. Инфраструктурная туристская рента является важной составляющей туристической экономики Таджикистана, и ее развитие способствует привлечению туристов, созданию рабочих мест и экономическому росту. Инфраструктурная рента возникает, когда развитая инфраструктура повышает привлекательность региона для туристов, и в результате увеличивается стоимость предоставляемых услуг. Помимо природной, культурной и инфраструктурной ренты, существует экономическая туристская рента, которая возникает из-за роста спроса на туризм в определенных регионах или странах, что позволяет получать дополнительный доход от создания туристических продуктов и услуг.

Экономическая рента также может включать доходы от местных налогов, сборов и других экономических мероприятий, связанных с туризмом. Примерами экономической ренты являются туристические налоги, которые взимаются с туристов или гостиниц, плата за использование туристических объектов, а

также доходы от продажи местных товаров и сувениров.

В Таджикистане экономическая рента возникает из-за общего увеличения туристической активности и спроса на туристические продукты и услуги, в отличие от природной и инфраструктурной ренты. Так, рост спроса на туры по Памиру, обусловленный повышенным интересом к приключенческому туризму и уникальным ландшафтам, приводит к увеличению продаж туров, повышению цен на проживание, транспорт и услуги гидов, что приносит дополнительный доход местным жителям и туристическим компаниям. Увеличение числа туристических групп, заказывающих трекинговые туры, рост количества гостевых домов и хостелов, а также прибыли компаний, организующих экспедиции, являются примерами этого. Развитие экотуризма в заповедниках, обусловленное растущим интересом к экологически чистым путешествиям, также формирует экономическую ренту за счет доходов от продажи билетов в заповедники, эко-отелей, услуг гидов-натуралистов, а также финансирования природоохранных проектов. Заповедник “Ромит”, где развивается экотуризм и туристы могут наблюдать за дикими животными и птицами, является примером этого.

Рост популярности культурного туризма, связанный с интересом к истории, культуре, традициям Таджикистана, и к посещению древних городов, музеев, фестивалей, также приносит экономическую ренту за счет доходов от посещения музеев и исторических памятников, продажи сувениров и ремесленных изделий, а также за счет увеличения прибыли местных ремесленников и культурных организаций. Посещение Гиссарской крепости, музеев в Душанбе и участие в национальных праздниках являются примерами этого. Увеличение туристической активности

приводит к росту доходов от местных налогов и сборов, таких как налог на проживание и туристический сбор, что увеличивает поступления в местный бюджет. Рост поступлений от налогов на отели, рестораны, туристические агентства являются примером.

Туризм стимулирует развитие сопутствующих отраслей, таких как производство сувениров, ремесленное производство, сфера услуг и транспорт, что приводит к созданию новых рабочих мест, росту доходов в смежных отраслях и увеличению налоговых поступлений. Развитие ремесленных мастерских, производства национальных тканей, и появление новых точек общественного питания являются примерами этого.

Рост спроса на туристические услуги позволяет поставщикам поднимать цены, получая дополнительную прибыль, что также формирует экономическую ренту, при этом важно следить за тем, чтобы цены оставались конкурентоспособными. Увеличение стоимости размещения в популярных отелях и гостевых домах в туристический сезон является примером этого.

В целом, экономическая туристская рента возникает из-за роста спроса на туристические продукты и услуги, что приводит к увеличению доходов и создает рабочие места, способствуя пополнению местных бюджетов и развитию туристической отрасли. Экономическая рента способствует диверсификации экономики страны, снижая ее зависимость от других секторов. Экономическая туристская рента является важным фактором экономического развития Таджикистана, способствует росту доходов, созданию рабочих мест и развитию различных отраслей экономики. Для максимизации экономической ренты важно разрабатывать качественные туристические продукты и услуги, а также продвигать Таджикистан как привлекательное туристическое направление. Экономическая

рента возникает в регионах, где существует устойчивый спрос на туризм, и она зависит от уровня развития туризма, привлекательности мест для посещения и конкурентоспособности туристических услуг. Кроме того, существует социальная туристская рента, связанная с созданием благоприятных условий для местных жителей и бизнеса в зоне туристического притока.

Социальная рента также связана с улучшением качества жизни и повышением уровня занятости благодаря развитию туризма. Примерами социальной ренты являются создание рабочих мест для местных жителей в сфере туризма, улучшение социальной инфраструктуры, и развитие малого бизнеса, ориентированного на потребности туристов. Социальная рента проявляется в социальных выгодах для местных жителей, таких как повышение уровня жизни и социальной мобильности.

Все виды туристской ренты тесно взаимосвязаны и вместе создают экономическую ценность для региона или страны. Природная и культурная рента обеспечивают туристскую привлекательность, инфраструктурная рента — комфорт и удобство пребывания, экономическая рента — доходы и налоговые поступления, а социальная рента — улучшение жизни местного населения.

Развитие туризма способствует повышению всех видов ренты, что делает туризм важной частью экономики и устойчивого развития регионов.

Распределение туристской ренты между государством и туристскими компаниями является важной экономической задачей, поскольку оно зависит от множества факторов: от использования природных и культурных ресурсов до инфраструктуры и налогообложения. Важно, чтобы распределение было справедливым и стимулировало как развитие туризма, так и

обеспечивало необходимые поступления в бюджет для поддержания устойчивого развития отрасли. Государство играет ключевую роль в создании и поддержке туристской ренты, так как оно является владельцем значительных природных, культурных и инфраструктурных ресурсов.

Государство получает часть туристской ренты через налоги и сборы, такие как налоги на прибыль туристических компаний, туристические сборы, налоги на недвижимость, землю или аренду, а также налоги с местных жителей и предприятий, оказывающих услуги туристам. Государство также инвестирует в развитие инфраструктуры, которая является основой для роста туристской ренты, и расходы на развитие инфраструктуры могут компенсироваться через туристские налоги. Государство получает ренту от использования природных и культурных ресурсов, таких как природные заповедники, памятники, национальные парки, и использует эти средства для их сохранения и дальнейшего развития. Туристские компании, в свою очередь, непосредственно используют эти ресурсы для создания туристических продуктов, за что получают доходы, которые также можно считать частью туристской ренты.

Компании получают ренту за предоставление туристических услуг, за использование инфраструктуры и природных ресурсов для своих клиентов, и получают прямую ренту от продажи туров, организации проживания, транспорта, питания, экскурсий и других услуг. Компании также могут вкладывать средства в развитие новых туристических продуктов, улучшение качества обслуживания и расширение инфраструктуры, получая дополнительные доходы от роста спроса, и играют важную роль в привлечении туристов и создании спроса на туристские услуги. Чем больше туристов привлекает компания, тем большую

ренту она генерирует для себя, за счет чего обеспечивается дальнейшее развитие и диверсификация туристических услуг.

Для обеспечения эффективного функционирования туристической отрасли важно, чтобы распределение ренты между государством и туристическими компаниями было справедливым и оптимальным. Слишком высокие налоги на туристические компании могут привести к снижению их прибыли и уменьшению стимулов для инвестиций в развитие, что в свою очередь негативно скажется на объемах туристических доходов. С другой стороны, слишком низкие налоги или отсутствие государственного контроля могут привести к снижению качества туристических услуг и ухудшению состояния природных и культурных объектов. Государство должно взимать с туристических компаний такие налоги и сборы, которые обеспечат необходимое финансирование для поддержания инфраструктуры и охраны природных ресурсов, не снижая при этом конкурентоспособности компаний. Например, туристический налог, который взимается с каждого туриста или с гостиничных услуг, может быть использован для развития инфраструктуры или сохранения культурных памятников. Государство должно инвестировать в создание и поддержание ключевой инфраструктуры для стимулирования туризма, а также в развитие новых туристических объектов, и эти инвестиции могут быть частично возвращены в бюджет через рост налоговых поступлений. Важно

учитывать особенности разных видов туризма и разные регионы и предусмотреть гибкость налоговой политики, например, для экотуризма может быть предусмотрено льготное налогообложение для предприятий, которые занимаются сохранением природных ресурсов. Туристические компании должны получать стимулы для инвестиций в улучшение качества услуг, модернизацию инфраструктуры, создание новых объектов для туристов, и государство может предусмотреть налоговые льготы или субсидии для таких инвестиций, что повысит конкурентоспособность отрасли. Важно создать систему, которая будет следить за рациональным использованием туристических ресурсов, обеспечивать экологическую устойчивость, а также за сохранением культурных и природных объектов, и регулирование должно быть направлено на создание баланса между интересами государства и частных компаний.

Оптимальное распределение туристской ренты между государством и туристическими компаниями должно обеспечить стимулы для роста туризма, поддерживать устойчивое развитие отрасли и гарантировать сохранение природных и культурных объектов. В то же время важно, чтобы налогообложение не было чрезмерным и способствовало развитию частных инвестиций в туристическую инфраструктуру. Справедливое распределение ренты позволит повысить как экономическую эффективность, так и социальную выгоду от туризма.

Литература

1. Зорин И.В., Квартальнов В.А. Туризм как вид деятельности. М.: Финансы и статистика, 2003. – 368 с: ил.- стр 11.
2. Зорин И.В., Квартальнов В.А. Энциклопедия туризма: справ. М.: Финансы и статистика, 2000. — 368 с.
3. Козырев В.М. Туристская рента: учеб. пособие. — М.: Финансы и статистика, 2001. 112 с.

4. Крутик А.Б., Якубовский Н.А. Инфраструктура туризма и ее развитие в российских регионах // Туристские фирмы, 45 (13). — СПб: Невский фонд, 2008. С. 71-77.
5. Лукьянчиков Н.Н. Природная рента и охрана окружающей среды. — М.: ЮНИТИ-Дана, 2004. 176 с.
6. Морозов В.А. Социально-экономические основы взаимодействия туризма со смежными отраслями в национальной экономике. — М.: ТЕИС, 2004.- 192 с.
7. Организация и управление гостиничным бизнесом / под ред. А.ЛТ. Лесника, И.П. Мацицкого, А.В. Чернышева. — М., 2000. — 365 с.

Сведения об авторе:

Абдалимов Абдурахмон – Международнй университет туризма и предпринимательства Таджикистана, кандидат экономических наук, доцент кафедры туристского бизнеса, рекреации и гостеприимства. Адрес: 734055, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Борбад, 48/5. Телефон: (+992) 934219093 E-mail: maktub@inbox.ru

Маълумот дар бораи муаллиф:

Абдалимов Абдурахмон – Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи бизнеси сайёҳӣ, рекреатсия ва меҳмондорӣ. Нишони: 734055, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Борбад, 48/5. Телефон: (+992) 934219093 E-mail: maktub@inbox.ru

About the author:

Abdalimov Abdurakhmon – International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Tourism Business, Recreation and Hospitality. Address: 734055, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Borbad Avenue, 48/5. Phone: (+992) 934219093 E-mail: maktub@inbox.ru

УДК:336

**АМСИЛАСОЗИИ ИҚТИСОДӢ ВА СЕНАРИЯҲОИ РУШДИ БОЗОРИ
ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ДАВЛАТИИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**
Ҳабибуллозода М.Ҳ.

***Аннотатсия.** Дар мақола ояндабинӣ рушди бозори хизматрасониҳои давлатии электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити рақамикунони иқтисодиёт дар асоси амсиласозии иқтисодӣ ва коркарди сенарияҳои рушди он ба роҳ монда шудааст. Аз тарафи муаллиф амсилаҳои иқтисодии рушди бозори хизматрасониҳои давлатии электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон коркард карда шуда равишҳои илмӣ методологии вусъатдиҳии раванди таъсиси ҳукумати электронӣ пешниҳод карда шудааст. Моделҳои гуногуни ҳисобкунии самаранокӣ пешниҳоди хизматрасониҳои давлатии электронӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шуда ояндабини таъшаақкул ва рушди бозори хизматрасониҳои давлатии электрониро ба роҳ монем. Ҷанбаҳои таҷдид, молиявӣ ва иҷтимоии ояндабини ҳукумати электронӣ дар умум ва хизматрасониҳои давлатии электронӣ дар алоҳидагӣ ошкор карда шуда, марҳилаҳои асоси он дақиқ карда шудааст ва принципҳои ояндабинӣ асоснок карда шудааст. Пешгӯии нишондиҳандаҳои асоси рушди бозори хизматрасониҳои давлатии электронӣ дар сӯси истифодаи регрессияи сериумор то соли 2030 ошкор карда шуд. Собит карда шуд, ки дар ин давра ҳаҷми хизматрасониҳои давлатӣ 8 маротиба хоҳад афзуд аммо ҳаҷми шугл дар ин баҳи танҳо 13% хоҳад афзуд, ки ин ба автаматикунони хизматрасониҳо ва кам шудани эҳтиёҷот ба кортҳо алоқаманд хоҳад буд.*

***Калидвожаҳо:** хизматрасониҳои давлатии электронӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, рақамисозии иқтисодиёт, моделсозии иқтисодӣ, сенарияҳои рушд, самаранокӣ, ҳукумати электронӣ, пешгӯӣ, ҷанбаҳои техникӣ, ҷанбаҳои молиявӣ, ҷанбаҳои иҷтимоӣ, регрессии сериумор, автаматикунонӣ, ҳаҷми хизматрасониҳои давлатӣ, шугли аҳолӣ.*

***Барои иқтибос:** Ҳабибуллозода М.Ҳ. Амсиласозии иқтисодӣ ва сенарияҳои рушди бозори хизматрасониҳои давлатии электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М.Ҳ. Ҳабибуллозода // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – №. 1 (44). – С. 285-296.*

**ЭКОНОМИЧЕСКОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ И СЦЕНАРИИ РАЗВИТИЯ РЫНКА
ЭЛЕКТРОННЫХ ГОСУДАРСТВЕННЫХ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН**
Ҳабибуллозода М.Ҳ.

***Аннотация.** В статье представлен перспективный анализ развития рынка электронных государственных услуг в Республике Таджикистан в условиях цифровизации экономики, основанный на экономическом моделировании и разработке сценариев его развития. Автором разработаны экономические модели, описывающие динамику рынка электронных государственных услуг в стране, а также предложены научно-методические подходы к расширению процесса создания электронного правительства.*

Исследованы различные модели оценки эффективности предоставления электронных государственных услуг, а также сделан прогноз формирования и развития данного рынка. Рассмотрены технические, финансовые и социальные аспекты будущего электронного правительства в целом и государственные услуги в

частности. Уточнены основные этапы развития и обоснованы принципы, на которых будет основываться дальнейшая деятельность.

Получены прогнозы ключевых показателей развития рынка услуг электронного правительства с использованием множественной регрессии до 2030 года. Доказано, что за этот период объем государственных услуг увеличится в восемь раз, однако объем занятости в этой сфере вырастет всего на 13%. Это связано с автоматизацией услуг и сокращением потребности в рабочей силе.

Ключевые слова: электронные государственные услуги, Республика Таджикистан, цифровизация экономики, экономическое моделирование, сценарии развития, эффективность, электронное правительство, прогнозирование, технические аспекты, финансовые аспекты, социальные аспекты, множественная регрессия, автоматизация, объем государственных услуг, занятость.

ECONOMIC MODELING AND DEVELOPMENT SCENARIOS OF THE ELECTRONIC PUBLIC SERVICES MARKET IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Khabibullozoda M.Kh.

Abstract. The article presents a prospective analysis of the development of the electronic public services market in the Republic of Tajikistan in the context of digitalization of the economy, based on economic modeling and the development of scenarios for its development. The author has developed economic models that describe the dynamics of the electronic public services market in the country, and also proposed scientific and methodological approaches to expanding the process of creating an electronic government. Various models for assessing the effectiveness of the provision of electronic public services are studied, and a forecast for the formation and development of this market is made. Technical, financial and social aspects of the future of e-government in general and public services in particular are considered. The main stages of development are clarified and the principles on which further activities will be based are substantiated.

Forecasts of key indicators of the development of the e-government services market are obtained using multiple regression until 2030. It has been proven that during this period the volume of public services will increase eightfold, but the volume of employment in this area will grow by only 13%. This is due to the automation of services and the reduction in the need for labor.

Key words: electronic government services, Republic of Tajikistan, digitalization of the economy, economic modeling, development scenarios, efficiency, electronic government, forecasting, technical aspects, financial aspects, social aspects, multiple regression, automation, volume of government services, employment.

Дар шароити муосир ҷазои иқтисодии ҷаҳонӣ паҳнгардии технология бар идоракунии давлатӣ зарурати такмили идоракунии давлатии рушди иқтисодии миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон меафзояд. Аҳамияти тавачҷуҳи мақомоти идоракунии давлатӣ ба захираҳои асосии рушди иқтисодӣ, ки имкони ғаёл гардондани равандҳои иқтисодии мамлакатро фароҳам меоранд, зиёд шуда, дар натиҷа зарурати

беҳтар намудани таъминоти методии банақшагирӣ ва ояндабинии стратегияи онҳо ба миён меояд.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар даҳсолаҳои охир дар тамоми бахшҳои ҷомеа тағйироти бесобиқа мушоҳида мешавад, ки дар натиҷаи рушди босуръати технологияҳои иттилоотӣ коммуникатсионӣ ба вучуд омадааст. Ин умедхоро ба зиндагии беҳтар, ҳам дар байни аҳоли ва ҳам мақомоти давлатӣ

ба шарофати таҳаввулотҳо дар соҳаи хизматрасониҳои давлатии электронӣ афзоиш дод [1. с 5].

Навовариҳо дар бахши телекоммуникатсия ва технологияҳои коркарди иттилоот бавуқуоянда ба пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ таъсиргузор гардид. Яке аз афзалиятҳои асосии ҳукумати мамлакат дар ин асно – ноил шудан ба самаранокии бештар дар пешниҳоди хизматрасониҳои давлатии электронӣ буда, рақамикунонии вазифаҳои ҳукумат яке аз тадбирҳои татбиқшавандаи он мебошад. Таҳқиқот нишон медиҳад, ки робитаи мутақобилаи назаррасро байни сатҳи рушди ҳукумати электронӣ ва самаранокии расонидани хизматрасониҳои давлатии электронӣ ҷой дорад.

Бо ин мақсад, зарур мешуморем моделҳои гуногуни ҳисобкунии самаранокии пешниҳоди хизматрасониҳои давлатии электрониро мавриди таҳқиқ қарор дошта ояндабинӣ ташаққул ва рушди бозори хизматрасониҳои давлатии электрониро ба роҳ монем.

Дар заминаи рушди иқтисоди рақамӣ ҳамчун падидаи нави пешрафти иҷтимоию иқтисодии кишвар, дарки ҳамкориҳои электронии байни давлат ва ҷомеа, инчунин таҳқиқоти назариявӣ дар доираи ба истилоҳ «ҳаракат барои ба таври нав фаҳмидани вазифаҳои ҳукумат» аҳамияти хоса дорад.

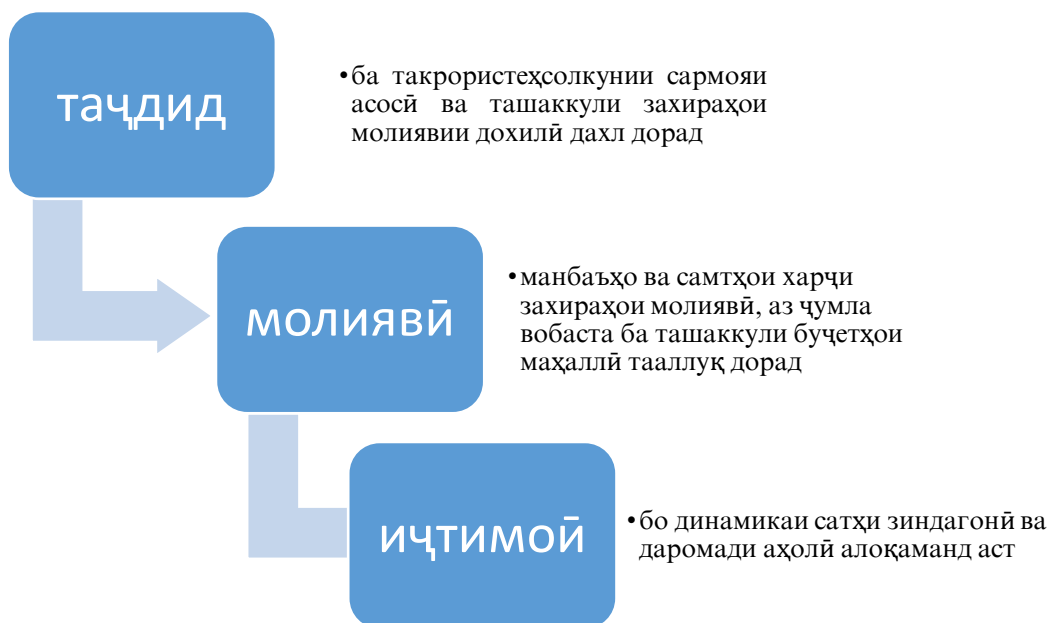
Иқтисоди рақамӣ асоси рушди инноватсионӣ дар маҷмӯъ ба иқтисодиёти миллӣ табдил ёфта, ба маориф, тандурустӣ, бонкдорӣ, нақлиёт, тиҷорати онлайн, энергетика ва бисёр соҳаҳои дигар таъсири назаррас мерасонад. Истифодаи васеи технологияҳои рақамӣ, аз қабилӣ маҳсулоти Интернетӣ, додаҳои калон, дастгоҳҳои мобилӣ ва намудҳои рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва институтҳои онҳоро тағйир медиҳанд. Намудҳои инноватсионии ҳамкорӣ ва ҳамоҳангсозии субъектҳои хоҷагидор барои ҳамкориҳои муштарак дар ҳалли маҷмӯи муайяни мушкилот ба вуҷуд меоянд.

Ҳамин тариқ, ояндабинии рушди ҳукумати электронӣ бо мақсади фароҳам овардани заминаи иттилоотӣ барои муайян кардани самтҳои имконпазир ва интиҳоби роҳи мусоии рушд дар ояндаи ҳар як субъекти ҳудудии дорои ҳама гуна андоза пешбинӣ шудааст. Вай на танҳо тамоюлҳои объективии рушдро барои ҳолати оянда муайян мекунад, балки барои асоснок намудани тадбирҳои марбут ба таъсири ғайбӣ, ҳам ба ҳуди тамоюлҳо ва ҳам бевосита ба тараққиёти субъекти ҳудудӣ асос мегузорад.

Самаранокии таҳия ва татбиқи стратегияи рушди институтҳои идоракунии давлатӣ бештар аз муайян намудани мақсадҳои стратегӣ, ташаққули вазифаҳои асосии рушди дарозмуддат, мавҷудияти лоиҳаҳои воқеӣ барои ҳалли мушкилоти мушаххас, мавҷудияти захираҳо ва манбаъҳои захиравӣ, назорати самаранок вобаста аст. Вазифаи муҳими низомии идоракунии стратегияи рушди ҳудудӣ ояндабинӣ дар асоси баҳодихии миқдорӣ ва сифатии ҳолат ва тамоюли нишондиҳандаҳои алоҳидаи рушди субъектҳои он мебошад. Ҳамзамон, бояд қайд кард, ки ояндабинӣ вазифаи мустақили пешбиниҳои вазъи ояндаи ҳукумати электронӣ ва хизматрасониҳои давлатии электронӣ дар шакли умум ва соҳаҳои алоҳида мебошад.

Ояндабинии хизматрасониҳои давлатии электронӣ ин муайянкунии эҳтимолии чараёни рӯйдодҳои ояндаи марбут ба бозори хизматрасониҳои давлатӣ ва имкониятҳои рушди он ба шумор меравад. Методологияи муосири ояндабинии рушд ба натиҷаҳои таҳлили равандҳои идоракунии давлатӣ дар андозагирии онҳо ба шумор меравад.

Ояндабинии ҳукумати электронӣ дар умум ва хизматрасониҳои давлатии электронӣ дар алоҳидагӣ ҷанбаҳои таҷдид, молиявӣ ва иҷтимоиро дарбар мегирад (расми 1).

Расми 1. Ҷанбаҳои алоҳидаи ояндабинии рушди хизматрасониҳои давлатии электронӣ. Сарчашма: Аз тарафи муаллиф таҳия гардидааст.

Ояндабинии рушди бозори хизматрасониҳои давлатии электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавонад якҷанд марҳилаҳои асосӣ аз қабилӣ – ташаккули ҳадафҳо ва вазифаҳо, муайян кардани объектҳои пешгӯӣ, интиҳоби номгӯи нишондиҳандаҳо, муқаррар намудани муҳлатҳо, интиҳоби усулҳои пешгӯӣ, муайян намудани манбаъҳо ва таркиби иттилоотӣ ибтидоӣ, ҷамъоварӣ ва коркарди иттилоот, ҳисобҳои ояндабинии таҷрибавӣ ва таҳлил ва тафсири натиҷаҳои пешгӯиро дар бар гирад.

Дар ҳар як марҳилаи зикргардида метавон якҷанд вазифаҳои мустақилро вобаста ба рушди бозори хизматрасониҳои давлатии электронӣ ҳал кард, ки ҳадафи онҳо бо ҳам алоқаманд кардани онҳост. Худи ояндабинии рушди бозори хизматрасониҳои давлатии электронӣ як раванди хеле мураккаб ба назар мерасад, зеро он метавонад истифодаи миқдори зиёди усулҳои мувофиқро дар бар гирад. Интиҳоби усулҳои пешгӯӣ аз давраи интиҳобшудаи пешгӯиҳои иқтисодӣ вобаста аст ва одатан чунин давраҳоро ба давраҳои фаврӣ ё кӯтоҳмуддат барои 1 сол; миёнамуҳлат барои аз як то 5 сол ва дарозмуддат барои аз 5 сол ва бештар аз он ҷудо намудан мумкин аст.

Интиҳоби сценарияҳои ояндабинии рушди бозори хизматрасониҳои давлатии электронӣ ба муқоисаи динамикаи вақти нишондиҳандаҳои асосӣ асос ёфтааст. Онҳо, асосан, вариантҳои оптимистӣ, пессимистӣ ва миёнаро баррасӣ мекунанд[2. с. 221]. Ояндабинӣ ҳамчун як роҳи баробар кардани шароити ҳаракати сармоя, мол ва қувваи корӣ дар байни минтақаҳои гуногун «низоми тадқиқоти илмӣ дорои хусусияти сифатӣ ва миқдорӣ мебошад, ки барои муайян кардани тамоюли рушди иқтисодиёти миллий ё қисмҳои он аз қабилӣ соҳаҳо, корхонаҳо ва ғ. ва дарёфти роҳҳои оптималии ноил шудан ба ҳадафҳои стратегияи рушди ояндаи иқтисодӣ нигаронида шудааст. Вай дар марҳилаи амалӣ гардондани нақшаҳо, дар баҳо додан ба вазъияти кор дар ин ё он марҳила ва ҷустуҷӯи имконияту самтҳои амалиёти иловагӣ идоракунии, ки ба бартараф намудани дуршавӣ аз пешбинишудаи тараққиёти низоми рушди иқтисодӣ нигаронида шудааст, нақши муайян мебозад»

Бояд таъкид кард, ки ояндабинии тараққиёти ҳудудӣ барои ҳалли зиддиятҳо дар муносибатҳои байни соҳаҳои идоракунии давлатӣ ҳеҷ тадбири ба шумор намеравад ва нисбат ба натиҷаҳои эҳтимолии он талабҳои

аз ҳад зиёд ба миён гузоштан лозим нест. Қайд кардан зарур аст, ки илми иқтисодӣ бо пешгӯӣ сарукор надорад, вай танҳо бо ояндабинӣ сарукор дорад ва ин як чизи хеле оддист - ин арзёбии натиҷаҳо ё оқибатҳои имконпазири ҳар гуна амалҳо дар иқтисод ё тичорат аст, на чизи дигар. Ба ин маънӣ, савол оид ба он, ки дақиқан чӣ мешавад, оянда чӣ мешавад - аз нуқтаи назари илми ояндабинӣ мавзӯи пешгуикунада нест ва танҳо бояд ҳудудҳои рушди эҳтимолии нишондиҳандаҳоро нишон диҳад.

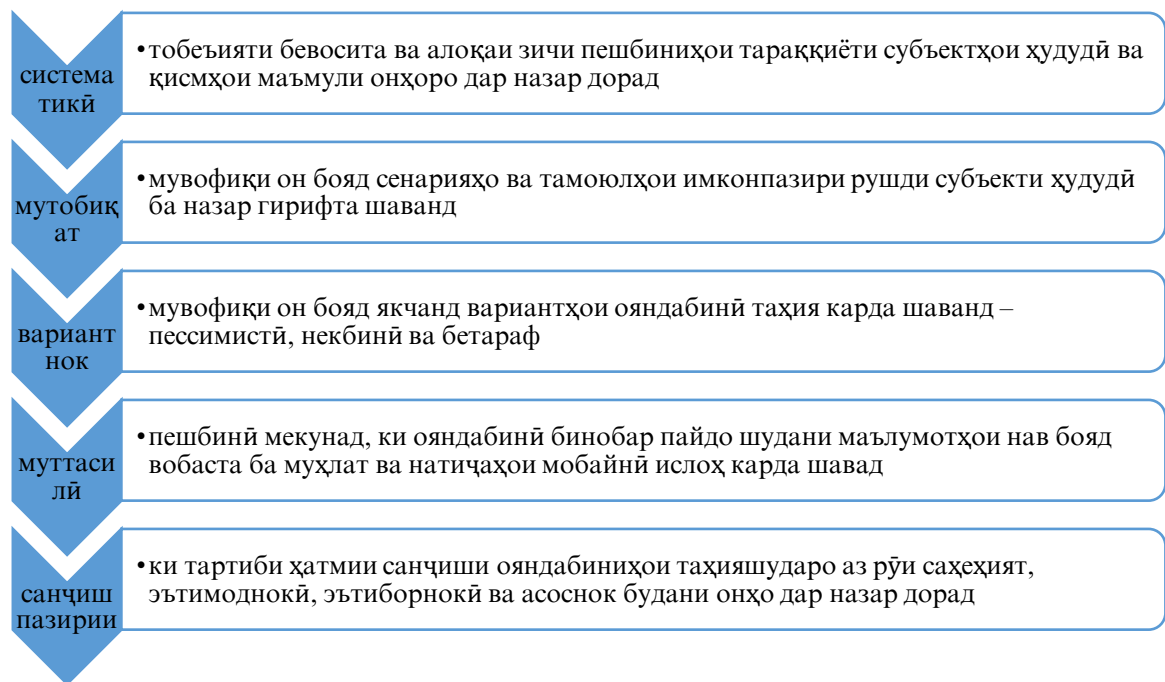
Бинобар ин, бо чунин ақида розӣ шудан лозим аст, ки «ояндабинӣ падидаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ мебошад, дар умум, пешгӯии равандҳои иҷтимоӣ иқтисодии аз ҷиҳати ҳудудӣ ба миёномада, алаҳусус, заминаи хеле ноустувори илмӣ методологи дорад, ки дастрасии нисбатан осонро ба маълумоти оқилона ва дақиқ таъмин карда наметавонад. Аз ин рӯ, ояндабиниро яке аз воситаҳои рушди минтақавӣ ва маҳаллӣ, ки самаранокии идоракунии ҳудро дар амалия собит карда бошад, ҳисоб кардан мумкин нест. Татбиқи он хеле маҳдуд аст ва ба андозаи бештар хусусияти ҳатмии маҷозӣ ва аз ҷониби қонун муқарраршуда дорад, на хусусияти амалан шартӣ ва воқеан муҳим».

Ояндабинии рушди ҳудудҳо, бояд маҷмӯи баъзе вариантҳои эҳтимолии рушдро ифода намояд. Вариантҳо, ки метавонанд бо нигоҳ доштан ё тағйир додани шароитҳои муайяни интиҳоби самтҳои мувофиқи осонкунандаи рушд ва сабабҳои, ки пайдоиши падидаҳо ё равандҳои нав ё

тағйирёбии байни субъектҳои бо ҳам ҳамкорикунадаи чунин рушдро муайян мекунанд, ба вучуд ояд. «Моҳияти ояндабинӣ дар он аст, ки дар асоси методологияи муайян тамоюлҳо ва қонунҳои объекти мушоҳида муайян карда шуда, баъдан моделҳои ҳолати ояндаи объекти таҳқиқот сохта мешаванд. Методологияи ояндабинии рушди иҷтимоӣ иқтисодии низомҳои идоракунии давлатӣ ба ду равиши пояндабинӣ асос ёфтааст: таҳқиқотӣ ва мақсаднок»[3].

Пешгӯии рушди равандҳо асосноккунии илмӣ ҳам самтҳои умумӣ ва ҳам алоҳидаи рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ дар ояндаи дур, баррасии вариантҳои алтернативии чунин рушд ва муайян кардани муҳлатҳои имконпазири ноил шудан ба тағйироти пешбинишударо дар назар дорад. Вобаста ба ин, ба чунин ақида розӣ шудан лозим аст, ки вазифаҳои асосии ояндабинии иҷтимоӣ иқтисодӣ муайян намудан ва таҳлили қонунҳо ва тамоюлҳои муқарраршудаи рушди иқтисодиёт мебошанд; баҳо додан ба ин тамоюлҳо дар оянда ва ба назар гирифтани оқибатҳои мусбату манфии онҳо, ояндабинии вазъиятҳои нави иқтисодӣ, мушкилоти нав, муайян кардани алтернативаҳои имконпазири рушд дар оянда, ҷамъоварии маълумоте, ки барои интиҳоби самти дурусти тараққиёти иқтисодиёт имкон медиҳад ва ғайра[4].

Ояндабинии рушди равандҳо ба як катор принципҳо асос ёфтааст, ки онҳоро дар расми 2 тасвир намудан мумкин аст.

Расми 2. Принципиҳои асосии ояндабинии равандҳои идоракунии давлатӣ

Сарчашма: Василенко Д.В. Особенности прогнозирования в системе государственного управления

Дар айни замон дар методологияи ояндабинии тараққиёти ҳудудҳо усулҳои хосро истифода мебаранд, ки дар расм таҷассум карда шудааст. (расми 3).

усули имтидод	арзёбии экспертӣ	моделсозии иқтисодӣ - риёзӣ
динамикаи нишондиҳандаҳои пешбинишуда ва нақшавӣ, инчунин тамоюлҳои эҳтимолии тағирёбии онҳоро ба назар мегирад	бо назардошти пурсиши мутахассисоне, ки дар ин соҳа таҷрибаи назаррас доранд ба роҳ монда мешавад	коркарди моделҳои расмишударо ояндабинӣ мекунад ва барои иваз кардани онҳо бо арзишҳои адабии ҳоси давраҳои оянда, ҳисоб кардани параметрҳои дигари ҳамин давраҳо имконият фароҳам меорад.

Расми 3. Методологияи ояндабинии тараққиёти ҳудудҳо

Сарчашма: сохта шудааст аз рӯи Василенко Д. В. Особенности прогнозирования в системе государственного управления // Россия: тенденции и перспективы развития. 2023. № 1. – С. 39-41

Аз сабаби инкишофи нокифояи ояндабинии равандҳои иҷтимоию иқтисодӣ, методология ва усулҳои дахлдори инчунин муносибати комилан

асоснокнашудаи муносибати безътиной аз чониби намояндагони сохторҳои давлатӣ, ки ҳолати қобили қабули субъекти ин ё он минтақа барояшон ба ҳеҷ вачҳ бо шароит ва омилҳои воқеии рушд алоқаманд нест, зарурати истифодаи бетаъхир дар татбиқи усулҳои методии муосирро ба миён овардааст.

Яке аз усулҳои ояндабинӣ таҳлили эмперикӣ ва регрессионӣ ба шумор меравад. Ин таҳлилҳо дар ояндабинии равандҳои гуногун махсусан идоракунии давлатӣ дар баробари афзалиятҳои зиёд миқдори сершумори хаттиро дар бар мегирад. Истифодаи ин усул имкон медиҳад робитаҳои назарраси мутақобилаи байни ҳукумати электронӣ ва самаранокӣ, инчунин байни хизматрасониҳои онлайнӣ, инфрасохтори телекоммуникатсионӣ ва сармояи инсонӣ бо самаранокии пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ ошкор карда шаванд. Ҳамин тавр рушди ҳамаҷонибаи технологияҳои рақамӣ ба нерӯи пешбарандаи инноватсия ва рушди иқтисодӣ дар мамлакат бояд табдил ёбад.

Методологияҳои асосии ояндабинӣ ба таҳлили системавӣ ва муқоисавӣ, таҳлили робитаи сабабу натиҷа, мушоҳида, муқоиса ва гурӯҳбандии маълумот, инчунин усулҳои индуктивӣ ва дедуктивӣ дониши илмӣ асос мегирад. Барои ояндабинии рушди хизматрасониҳои давлатии электронӣ мо метавонем дар баробари маълумотҳои омории Агентии омили назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон маълумоти базаи донишҳои ҳукумати электронии СММ, сарчашмаҳои давлатӣ, маълумот аз шабакаи Интернет ва маълумотҳои мушоҳидавиро истифода намоем. Дар ояндабинии рушди ҳукумати электронӣ истифодаи методологияи Марков ва Шаланов ки ҳамчун занҷираҳои Марков ва Шаланов машҳур аст ва аз равишҳои методологияи таҳлили системавӣ, кибернетика, синергетика ва таҳлили омории асос мегирад дорои арзиши муаяни илмӣ мебошад [5 с. 218].

Занҷираҳои Марков ва Шаланов асосан усулҳои ғайрианъанавии таҳлил, ояндабинӣ ва идоракунии равандҳои

тасодуфӣ ғайримуваққатино ифода намуда, имкон медиҳад, ки моҳияти тамоюлҳои ташаккули бозори хизматрасониҳои давлатии электронӣ, инчунин равандҳои рушди онҳоро амиқтар ошкор карда шавад.

Барои тамсиласозии раванди Марков доштани матритсаи гузариш зарур аст, ки онро ҳамчун матритсаи В ифода намуда эҳтимолияти гузаришро арзёбӣ менамояд. Онро дар чунин шакл пешниҳод менамоем. Элементҳои ин матритсаи b_{ij} эҳтимолияти гузариши p_{ij} буда, инъикоскунандаи он аст, ки объекте, ки дар ҳолати i дар вақти t қарор дорад, дар вақти $t + \tau$ ба ҳолати j мегузарад ва матритсаи гузариш бо мурури замони доимист, яъне:

$$B(t + \tau) = B(t + s\tau, t + (s + 1)\tau).$$

Агар раванди инкишофи низом дар худ раванди Марковро инъикос намояд, он гоҳ ҳолати маълуми низом дар вақти t_0 , ки бо маҷмӯи тартибёфтаи ададҳои $X_1, X_2, \dots, X_n$ ифода ёфтааст, ҳолати онро дар вақти $t > t_0$ давраи ояндабинӣ ва дар як қадами τ , яъне дар $t = t_0 + \tau$ пешгӯй кардан мумкин аст.

Дар инҷо низом дар вақти t_0 , ки бо маҷмӯи тартибёфтаи ададҳои зеринро ифода менамояд:

$$X(t_0) = (x_1^0, x_2^0, \dots, x_n^0),$$

вақти $t > t_0$ бошад чунин шаклро фаро мегирад:

$$X(t_0) = (x_1^1, x_2^1, \dots, x_n^1),$$

Занҷираи Марков ин пайдарпайии ҳолати раванди Марков дар вақти давраи пешбинишаванда мебошад [6]. Занҷираи Марков ба таври васеъ истифода намешавад, зеро равандҳои тасодуфӣ статсионарӣ дар табиат чандон маъмул нестанд. Раванди Марков дорои ҳамон шароитҳое мебошад, ки дар формулаи Пуассон инъикос ёфтаанд ва онҳо одатан модели математикии чараёни соддатарини рӯйдодҳо ҳисобида мешаванд [7 с. 211].

Формулаи мазкурро барои муайян кардани эҳтимолияти гузариш дар раванди тасодуфӣ, махсусан дар раванди Марков истифода мебаранд. Ин формулаҳо барои ҳисоб кардани эҳтимолияти гузариш бо

мақсади ташкили матритсаи гузариш истифода мешаванд. Аксар вақт ин эҳтимолиятҳо тавассути усулҳои экспертӣ ба даст оварда мешаванд, ки таъсири омили субъективиро зиёд мекунад.

Барои амалӣ намудани ояндабинии давраи оянда, бояд ҳолати низом дар давраи қаблӣ пешгӯӣ карда шавад. Ин ҳолат баръакси занҷираҳои Марков аст, ки дар он ояндабинӣ барои давраи оянда аз ҳолати қаблӣ низом вобаста нест. Ин навъи пешгӯӣ дорони сохтори умумӣ буда, бо раванди тасодуфӣ ғайристатсионарӣ хос аст ва раванди Шаланов номида мешавад. Онро бо занҷираи "...Шаланов пайдарпайии ҳолати раванди Шаланов дар лаҳзаҳои давраи пешбинишаванда" ифода кардан мумкин аст».

Чунон ки ҳисобҳои пешакӣ ва санҷиши кофӣ будан нишон медиҳад, интизории математикӣ бо занҷираҳои Марков ва парокандашӣ аз рӯи занҷирҳои Шаланов дурусттар ҳисоб карда шуданаш мумкин аст. Барои ба даст овардани хусусиятҳои беҳтар бо мақсади ҳисоб кардани параметрҳои ояндабинӣ пешниҳод карда мешавад, ки маҷмӯи занҷираҳои Марков ва Шаланов истифода шаванд ва чунин занҷир занҷири Унтура-Чернякова номида мешавад [8].

Интизории математикӣ ҳамчун миёнаи арифметикии интизорҳои математикӣ муайян ва аз ҷониби занҷирҳои Марков ва Шаланов дар таносуби 3 ба 1 ҳисоб карда шуданаш мумкин аст:

$$M_{yч} = \frac{3 * M_M + M_{ш}}{4},$$

вале бартарафсозӣ – ҳамчун бузургии миёнаи геометрии бартарафкуниҳо, ки занҷирҳои Марков ва Шаланов дар таносуби 1 ба 3 ҳисоб карда мешавад:

$$\sigma_{yч} = \sqrt{\frac{\sigma_M^2 + 3 * \sigma_{ш}^2}{4}}$$

Вобастагии (3) ва (4) дар натиҷаи таҳлили муқоисавӣ ҳангоми таҳияи методологияи ояндабинии бучетҳои барои таъсиси ҳукумати электронӣ ҷудошаванда дар минтақаҳо ба даст оварда мешавад.

Дар таҳқиқоти худ мо усули асосии ояндабинӣ усули ҳисобкунии сценариявиро интихоб кардем, зеро «Муносибати сценариявӣ, ки усули таҳқиқоти системавӣ мебошад, пеш аз ҳама ба принципҳои муносибати системавӣ асос меёбад. Муносибати сценариявӣ инчунин татбиқи ҳисобҳои ояндабинии таҳлилии меъёрҳои арзёбии натиҷаҳо ро пешбинӣ мекунад, ки мувофиқан риояи принципҳои умумии арзёбиро дар назар дорад» [9].

«Принсипи ояндабинии вариантнокӣ бо имкони рушди бахши хизматрасонии давлатии электронӣ ва зербахшҳои алоҳидаи он аз рӯи масъалаҳои гуногун, бо робитаҳои муҳталиф ва муносибатҳои сохторӣ алоқаманд аст» [10].

Ҳангоми таҳияи сценарияҳои баррасишудаи рушди соҳаи хизматрасонии давлатӣ, мо инчунин далелҳоеро ба назар гирифтем, ки дурнамои рушди соҳаро исбот мекунад. Аз ҷумла беҳтар намудани шароити рақобати одилона дар бозори хизматрасонӣ, афзоиши ҳиссаи соҳаи хизматрасонӣ дар сохтори ММД, рушди назарраси баъзе соҳаҳои саноат, инфрасохторе, ки бе восита ба хизматрасониҳои давлатӣ талаботи зиёд доранд, ва имконоти кам кардани расмиёти бюрократӣ ҳангоми бақайдгирии соҳибкории нав, афзоиши шуғли аҳоли дар соҳаҳои хизматрасонии давлатиро вусъат медиҳанд.

Барои таҳияи ҳисобҳои сценария, мо регрессияи сершуморро истифода бурдем, ки муносибатҳои байни якчанд тағирёбандаҳои мустақил ва як тағирёбандаи вобастаро инъикос мекунад [11 с. 223]. Ба сифати нишондиҳандаи вобастагӣ нишондиҳандаи ММД аз Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 истифода шуда, нишондиҳандаҳои мустақил X – ҳаҷми истеҳсоли хизматрасонӣ дар умум, X_1 – Хизматрасониҳо дар самти мақомоти идоракунии, таъминоти иҷтимоӣ, млн. сомонӣ, X_2 – Шуғл дар мақомоти давлатӣ ва мудофия, суғуртаи хатмии иҷтимоӣ, ҳазор нафар ва X_3 – аутсорсинги хизматрасониҳои давлатӣ мебошанд. Бо

назардошти коэффицентҳое, ки нишон дода шуданд, мо бо ёрии асбоби «Регрессия» ҳисоб ва ҳосил кардем.

Барои пешгӯии рушди хизматрасониҳои давлатии электронӣ ҳамчун маълумотҳои базавӣ маълумоти ҷадвали 1.-ро истифода менамоем.

Ҷадвали 1. - Маълумоти оморӣ базавӣ барои ояндабинии рушди хизматрасониҳои давлатии электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, млн. сомонӣ

Нишондиҳандаҳо	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
ММД, млн сомонӣ	54790,3	71059,2	79109,8	83958,3	101076,3	118181,7	130791,5
Истеҳсоли хизматрасониҳо, млн. сомонӣ	25049,7	26111,4	29333,8	29597,1	33132,8	47897,1	54409,4
Хизматрасониҳо дар самти мақомоти идоракуний, таъминоти иҷтимоӣ, млн. сомонӣ	1708,6	2005,6	2139,9	2247,4	2411,3	2620,7	6962,1
Шуғл дар мақомоти давлатӣ ва мудофия, суғуртаи ҳатмии иҷтимоӣ, ҳазор нафар	44,8	47,3	44,5	45,1	50,5	49,8	49,6

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯи Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, - Душанбе 2024. –429с.

Дар ҷадвали 2. ҳамчун Маълумоти оморӣ базавӣ барои ояндабинии ҳаҷми ММД, истеҳсоли хизматрасониҳо дар умум, хизматрасониҳо дар самти мақомоти идоракуний, таъминоти иҷтимоӣ дар алоҳидагӣ бо сомонӣ ва андозаи шуғл дар мақомоти давлатӣ ва мудофия, суғуртаи ҳатмии иҷтимоӣ бо нафар оварда шудааст.

Ҷадвали 2. - Маълумоти оморӣ базавӣ барои ояндабинии рушди хизматрасониҳои давлатии электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, млн. сомонӣ

Нишондиҳандаҳо	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030
ММД, млн сомонӣ	151529,16	175554,89	203390,01	235638,54	273000,23	316285,82	366434,55
Истеҳсоли хизматрасониҳо, млн. сомонӣ	62351,40	71452,68	81882,44	93834,61	107531,41	123227,49	141214,69
Хизматрасониҳо дар самти мақомоти идоракуний,	9407,39	12711,54	17176,21	23209,00	31360,67	42375,46	57258,95

таъминоти иҷтимоӣ, млн. сомонӣ							
Шуғл дар мақомоти давлатӣ ва мудофия, суғуртаи хатмии иҷтимоӣ, ҳазор нафар	50,53	51,47	52,43	53,41	54,40	55,42	56,45

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф аз рӯи Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, - Душанбе 2024. –429с.

Тибқи пешгӯии баанҷомдодашуда ММД дар соли 2030 бо нархҳои ҳамон давра ба 366434,55 млн сомонӣ мерасад, ки нисбат ба соди 2023 235643,05 млн сомонӣ зиёд хоҳад буд. Истеҳсоли хизматрасониҳо дар умум бошад ба 141214,69 млн. сомонӣ баробар хоҳад шуд, ки нисбат ба соли 2023 86805,29 млн сомонӣ зиёд хоҳад буд. Дар ин давра ҳаҷми хизматрасониҳои давлатӣ 8 маротиба хоҳад афзуд аммо ҳаҷми шуғл дар ин бахш танҳо 13% хоҳад афзуд, ки ин ба автантикунонии хизматрасониҳо ва кам шудани эҳтиёҷот алоқаманд хоҳад буд.

Ҳамин тариқ, дар асоси истифодаи муодилаҳои дар замимаи 2 овардашуда, мо ояндабинии рушди бозори хизматрасониҳои давлатии электронӣ барои давраи то соли 2030 –ро дар се сценария таҳия кардем. Ба ҳар як сценарияи пешниҳодшуда муфассалтар назар меандозем:

Сценарияҳои пешниҳодшударо оид ба рушди бахши хизматрасонии давлатии электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муфассалтар баррасӣ мекунем.

Вобаста ба ин се сценарияи гузариш ба пешниҳоди хизматрасониҳои давлатиро пешниҳод намудан мумкин аст:

1. Электроникунории пурра - Автоматикунории тамоми хизматрасониҳои давлатӣ дар доираи як сомонаи интернетӣ тариқи равзанаи ягона;

2. Электроникунории нисбӣ - Автоматикунории қисмани хизматрасониҳои

давлатӣ дар доираи сомонаҳои мақомоти пешкашкунандаи хизматрасониҳои давлатӣ;

3. Электроникунории равандро - Автоматикунории пилотӣ-соҳавии хизматрасониҳои давлатӣ.

Мувофиқи сценарияи якум зарур аст равзанаи ягонаи хариди хизматрасониҳои давлатӣ дар доираи сомонаи www.hukumat.tj таъсис дода шуда, имконияти хариди тамоми номгӯи хизматрасониҳои давлатӣ барои шаҳрвандон фароҳам оварда шавад. Сценарияи мазкур гарчанде, ки серхарочот буда ҳамоҳангии тамоми муассисаҳои давлатии пешкашкунандаи хизматрасониҳои давлатиро тақозо намояд ҳам барои дастрасии шабонарузии чунин хизматрасониҳо барои аҳоли нақши назаррас хоҳад бозид.

Дар сценарияи дувум зарур аст хизматрасониҳои давлатӣ вобаста ба соҳаҳои мансубияташон дар сомонаҳои пешкашкунандаи муассисаҳои давлатӣ пешниҳод карда шавад. Дар ин равандро муассисаҳои давлатиро зарур мегардад вазифаҳои коммуникатсионии сомонаҳои худро бо истифодаи имкониятҳои ТИК васеъ гардонидани тариқи он муносибат бо шаҳрвандонро ба роҳ монанд. Аз лиҳози молиявӣ сценарияи мазкур нисбатан дастрастар буда ҳамоҳангии васеъи муассисаҳои давлатиро тақозо наменамояд. Аммо шаҳрвандон дар муқоисаи сценарияи якум водор мегарданд хизматрасониҳоро на балки тариқӣ як равзана ва принципҳои ягона,

балки чанд сомонаи бо принципҳои гуногун фаъолияткуннада харидорӣ намоянд. Рафти имрӯзаи ислохот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ бештар ба ин сенария мувофиқат менамояд. Зеро хизматрасонии дохилшавӣ ба муассисаҳои олии тариқи сомонаи маркази миллии тестӣ, пардохти андозҳо тариқи сомонаи мақомоти андоз ва монанди инҳо ба роҳ монда шуда истодааст.

Сенарияи сеюм нисбатан сенарияи заифтар буда он автоматикунонии марҳилавии хизматрасониҳои давлатиро баъд аз амалисозии лоиҳаҳои пилотӣ тақозо менамояд. Аз рӯи ин сенария зарур аст саравал дар ноҳияҳои алоҳида ва воҳидҳои худудии муайян лоиҳаҳои пилотии пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ мавриди озмоиш қарор додашуда сипас дар сатҳи тамоми ҷумҳури татбиқӣ он ба роҳ монад шавад.

Хулоса вобаста ба амалишавии ҳар се сенарияи дарболо зикргардида ва баланд

бардоштани самаранокии онҳо зарур аст қабули чораҳои саривақти ба роҳ монда шавад. Ин чорабиниҳо метавонанд имконият диҳанд, ки раванди ислоҳоти низоми хизматрасониҳои давлатӣ ба самти муътадил гузошта шуда дар ин раванд тамоми хавфҳои иқтидорӣ муқаррар карда шаванд ва барномаҳои фаврӣ оид ба идоракунии хавфҳо қабул карда шаванд. Дар натиҷа ислоҳоти низоми хизматрасониҳои давлатӣ набояд ба пайдоиши шаклҳои нави бюрократия оварда расонад.

Исстифодабарии технологияи иттилоотӣ - коммуникатсионӣ дар дилхоҳ сенарияи зикргардида дар раванди ислоҳоти идоракунии давлатӣ, мукамалгардони низоми пешниҳоди хизматрасониҳои давлатӣ метавонад дар тағйирёбии дараҷаи самаранокии фаъолияти мақомоти давлатӣ мусоидат намояд.

Адабиёт

1. Василенко Д.В. Особенности прогнозирования в системе государственного управления // Д.В.Василенко, // Россия: тенденции и перспективы развития. 2023. №1.–С. 39-41
2. Джумъаев Б.М. Вариантно-сценарные условия развития рынка бизнес-услуг в Республике Таджикистан // Б.М. Джумъаев, // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. Душанбе, 2020. - №10. Часть I. –С. 220-227.
3. Евдокимова Е.С. Сценарный подход к оценке результатов деятельности строительной организации / Е.С.Евдокимова, // Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук, Специальность 08.00.05. – Иркутск: 2014. – С. 73.
4. Кельберт М.Я., Сухов Ю.М. Вероятность и статистика в примерах и задачах. Т. II:Марковские цепи как отправная точка теории случайных процессов и их приложения. //М.Я., Кельберт, Ю.М. Сухов, // М.: МЦНМО, 2010. -295 с.
5. Кореева Е.Б., Ростова Е.П. Методы социально-экономического прогнозирования // Е.Б., Кореева, Е.П.Ростова, // – Самара: Изд-во Самар. гос. аэрокосм. ун-та, 2011. –С.15.
6. Краснов Г.И. Методология прогнозирования социально-экономического развития //Г.И.Краснов, // Современные проблемы науки и образования. 2013. – № 2. – <https://www.science-education.ru/ru/article/view?id=9113>
7. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон // Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, - Душанбе 2024. –429с.
8. Степанов В. В., Черняков М. К., Дидикин А. Б. и др. (2017). Комплексная оценка социально экономического развития города Искитима Новосибирской области: // В.В. Степанов, М.К., Черняков, А.Б. Дидикин, // монография. Новосибирск: Издво НГТЭрженин Р.

В. (2018). Электронное правительство России: обзор научных публикаций и ис - следований // Вопросы государственного и муниципального управления. Public administration issues. № 3. С. 226. -С. 205–228.

9. Черняков М.К., Чернякова М.М. Прогнозирование тенденций развития цифрового правительства (egovernment) в постсоветских странах // М.К., Черняков, М.М.Чернякова, // Journal of New Economy. 2019. Т. 20, № 4. С. 5–21.

10. Шаланов Н.В. (2008). Системный анализ. Кибернетика. Синергетика: математические методы и модели. Экономические аспекты: монография // Н.В. Шаланов, // Новосибирск, 2008. 287 с.

11. Шаланов Н.В. Системный анализ. Кибернетика. Синергетика: математические методы и модели. Экономические аспекты: монография // Н.В. Шаланов, // Новосибирск, 2008. -287 с.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Ҳабибуллозода Мухриддин Ҳабибулло – номзоди илми иқтисодӣ, дотсенти кафедраи фаъолияти гумрукии Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, тел. (+992) 938028282, E-mail: muhriddin.050190@mail.ru;

Информация об авторах:

Хабибуллозода Мухриддин Хабибулло – кандидат экономических наук, доцент кафедры таможенной деятельности Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, тел. (+992) 938028282, E-mail: muhriddin.050190@mail.ru;

Information about the authors:

Habibullozoda Muhriddin Habibullo – Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Customs Activities of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, tel. (+992) 938028282, E-mail: muhriddin.050190@mail.ru;

УДК: 336.64

ТАҲЛИЛИ СОҲТОРИ СЕЛАҲОИ МОЛИЯВИИ ИҚТИСОДИЁТ ВА ТАСНИФОТИ ОНҲО**Бобоев Н.М.**

***Аннотатсия.** Дар мақолаи мазкур, муаммаҳои ташаккули селаҳои молиявӣ дар иқтисодиёт омӯхта шуда, оид ба мафҳуми ва моҳияти ҳуди селани молиявӣ, тафсириҳои муайян пешниҳод гардидааст. Ҳамчунин, ба мақсади ташаккул, танзим ва идоракунии селаҳои молиявӣ дар иқтисодиёт услуби “матритсаи гардиши молиявӣ” ва “принсипҳои логистикаи молиявӣ” истифода гардидаанд. Тибқи равиши мазкур, селаҳои молиявӣ дар давраҳои муайян аз сохтори таркибии матритсаҳои гардиши молиявӣ ташаккул меёбанд. Муайян карда шудааст, ки гардиши молиявӣ дар иқтисодиёт аз зинаҳои гуногун иборат буда, дар ҳар зина, селаҳои молиявии гуногун самт ва хусусиятҳои гуногундошта ташаккул меёбанд, ки барои танзими минбаъдаи онҳо абзорҳои гуногуншакл лозим мебошад. Тибқи принсипҳои логистикаи молиявӣ, муайян гардидааст, ки селаҳои молиявӣ дар иқтисодиёт аз сохторҳои таркибӣ, яъне селҳои таъминкунандаи раванди ташаккули он иборат мебошанд. Ҳар як, селани таъминкунанда бояд дар раванди ташаккули селаҳои молиявӣ дар иқтисодиёт иштирок дошта бошад. Ҷиҳати танзими селаҳои молиявӣ, самтҳои афзалиятноки онҳо муайян карда шудааст.*

***Калидвожаҳо:** матритса, гардиши молиявӣ, селаҳои молиявӣ, сохтори иқтисодиёт, сохтори селаҳои молиявӣ, селаҳои таъминкунанда, раванди ташаккули селаҳо, абзорҳои молиявӣ.*

***Барои иқтибос:** Бобоев, Н. М. Таҳлили сохтори селаҳои молиявии иқтисодиёт ва таснифоти онҳо / Н. М. Бобоев // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – №. 1(44). – С.297-307.*

АНАЛИЗ СТРУКТУРЫ ФИНАНСОВЫХ ПОТОКОВ ЭКОНОМИКИ И ИХ КЛАССИФИКАЦИЯ**Бобоев Н.М.**

***Аннотация.** В данной статье рассматриваются проблемы финансовых потоков в экономике и предлагаются некоторые трактовки понятия и сущности самих финансовых потоков. Также для формирования, регулирования и управления финансовыми потоками в экономике используются метод «матрицы финансовых потоков» и «принципы финансовой логистики». Согласно данному подходу финансовые потоки формируются в определенные периоды из структуры матриц финансовых потоков. Определено, что финансовые потоки в экономике состоят из различных стадий, и на каждой стадии формируются различные финансовые потоки с разными направлениями и характеристиками, которые требуют различных инструментов для их дальнейшего регулирования. Согласно принципам финансовой логистики определено, что финансовая система в экономике состоит из структурных элементов, то есть элементов, обеспечивающих процесс ее формирования. Каждые из обеспечивающих потоков должна участвовать в процессе формирования финансовых потоков в экономике. Для регулирования финансовых потоков определены их приоритетные направления.*

Ключевые слова: матрица, финансовый оборот, финансовые потоки, экономическая структура, структура финансового потока, обеспечивающие потоки, процесс формирования потока, финансовые инструменты.

ANALYSIS OF THE STRUCTURE OF FINANCIAL STREAMS IN THE ECONOMY AND THEIR CLASSIFICATION

Boboev N.M.

Annotation. This article examines the problems of financial streams in the economy and offers some interpretations of the concept and essence of financial streams themselves. Also, for the formation, regulation and management of financial streams in the economy, the method of "financial streams matrix" and "principles of financial logistics" are used. According to this approach, financial streams are formed in certain periods from the structure of financial flow matrices. It is determined that financial streams in the economy consist of different stages, and at each stage, various financial streams with different directions and characteristics are formed, which require different tools for their further regulation. According to the principles of financial logistics, it is determined that the financial system in the economy consists of structural elements, that is, elements that ensure the process of its formation. Each of the supporting streams must participate in the process of forming financial streams in the economy. To regulate financial streams, their priority directions are determined.

Key words: matrix, financial turnover, financial streams, economic structure, financial streams structure, supporting streams, streams formation process, financial instruments.

Гузориши масъала. Муаммоҳои идоракунии селҳои молиявӣ ва муносибатҳои молиявӣ яке аз вазифаҳои бисёрсамта буда бо вазифаҳои рушди иқтисодиёти вобастагии зич доранд. Вазифаҳои зерин иқтисодиёт: таъмини раванди истеҳсолот ва пурра намуднаи захираҳои истеҳсолӣ, рушди фаъолияти сармоягузорӣ, муносибати иқтисодии байналмилалӣ, ҳалли сохторҳои иқтисодӣ милли бо истифода аз ташаккул ва идракунии селҳои молиявӣ роҳандази карда мешаванд. Дар ин замина бояд қайд кард, ки даромад ва хароҷотҳои аҳоли, корхонаҳо, ташкилотҳо ва давлат, ҳамчунин азнавтасимкунии пасандозҳо, сармоягузориҳо, селҳои воридотии молиявӣ, дар натиҷа дар иқтисодиёти селҳои молиявӣ ташаккул ёфта барои истеъмоли нисбӣ сафарбар карда мешаванд.

Таҳлили тадқиқотҳои охир ва нашрияҳо. Масъалаҳои таҳлили сохтори селҳои молиявӣ дар иқтисодиёт дар

адабиёти иқтисодии илмӣ ватани камназир мебошанд. Масъалаи мазкур бештар дар корҳои илмӣ-таҳқиқотии олимони хориҷӣ ба монанди Мальцев Г.Н., Мальцева И.Г., Коновалов А.А., Плущевская Ю., Старикова Л., Любимцев Ю., Дудкин В., Тютюкина Е.Б., Афашагов К.М., Бланк И.А. ва Филонов Н.Г. мавриди таҳлил қарор гирифтаанд. Ташаккули селҳои молиявӣ, ҳамчун захираҳои молияви муассисаҳои молиявию-қарзӣ дар осорҳои олимони ватанӣ ба монанди Н.К. Қайюмов, С.З. Султонов, Р.К. Раҷабов, Б.М. Шарипов, Н.С. Сидиқов, Ғ.Ҳ. Ғаюров омӯхта шудаанд.

Мақсади мақола аз омӯзиши масъалаҳои мубрами раванди ташаккули ва таҳлили сохтори селҳои молиявии иқтисодиёт бо истифода аз усулҳои "матритсаи гардиши молиявӣ" ва "принсипҳои логистии молиявӣ" ба ҳисоб меравад.

Пешниҳоди маводи асосӣ. Ташаккул, танзим ва идоракунии селҳои молиявӣ дар

иктисодиёти бо усулҳои гуногун арзёбӣ карда мешаванд. Бо истифода аз адабиётҳои илмӣ, таҳлили селҳои молиявиро бо усулҳои матритсаи гардиши молиявӣ ва принципҳои логистикаи молиявӣ таҳлил менамоем. Усули матритсаи гардиши молиявӣ дар асоси муносибатҳои муайяни молиявие, ки дар иқтисодиёт ба амал меоянд, ки дар натиҷаи ингуна ҳаракатҳои ташаккули селҳои молиявӣ мушоҳида мегардад.

Таҳлили сарчашмаҳои адабиёти хориҷие, ки ба ин масъалаҳо бахшида шудаанд, асос мебошанд. Бояд қайд кард, ки ки то ҳол барои муайян кардани моҳияти мафҳуми “сели молиявӣ” равиши ягона вучуд надорад. Масалан, Ю. Плочевская ва Л. Старикова, селҳои молиявиро бо пул муайян карда, чунин мешуморанд, ки муомилоти пул ва ҷойгиркунии онро дар дороиҳои корхонаҳо фаро мегиранд [4, с. 120]. Чунин шарҳи васеи селҳои молиявӣ ба методологияи бунёд ва истифода бурдани низоми ҳисоб асос ёфтааст.

Тарафдорони равиши дигар, махсусан Ю. Любимсев, В. Дудкин, М. Романовский, Г. Белоглазова селҳои молиявиро ҳамчун селҳои пулии мушаххас муайян мекунанд [5, с. 29]. Ба андешаи онҳо, селҳои пули нақд амали мубодилаи эквивалентҳо мебошад, ки дар шакли молӣ (аз фурушанда) ва пулӣ (аз харидор) ифода ёфтааст.

Як қатор муаллифон, аз ҷумла Е. Стоянова, В. Ковалев, В. Бочаров селҳои молиявии ташкилотро хусусияти динамикии дороиҳои молиявии (пулии) он ҳисоб мекунанд [6, с. 28]. Ин масъалаҳо дар асарҳои И. Бланк ва А. Горбунов васеътар таҳқиқ гардидаанд [7, с. 192]. Идоракунии селҳои молиявӣ, бояд пеш аз ҳама, масъалаи таъмини қобилияти пардохтпазирии ташкилотро дар давраҳои ҷорӣ ва минбаъда таъмин кунад, инчунин системаи «муомилоти молиявӣ»-и онро танзим кунад.

доир ба муайян намудани мафҳум ва моҳияти селҳои молиявӣ муносибати

“логистикии молиявӣ” низ дар сарчашмаҳои илмӣ истифода мешаванд. Дар асоси он, захираҳои молиявӣ зимни ҳаракатҳои самтгирии худ, ҳамчун селҳои ифода мегарданд. Яъне, селҳои молиявиро муносибати логистӣ ҳамчун ҳаракати маҷмӯии захираҳои молиявӣ медонад, ки бо ифодаи риёзии зерин пешниҳод мегардад [11, с. 312]:

$$\vec{F} = F_0 \vec{F}_0(t, z),$$

(1)

Сохтори классикии селҳои молиявиро дар намуди зерин навиштан мумкин аст:

$$\vec{F} = F_{0F} \cdot f(\vec{F}_{0F}, \vec{I}_F, \vec{E}_F, \vec{W}_F, \vec{N}_F, \vec{U}_F)$$

(2)

Мувофиқи (3), ифодаи (4) таҳвил мешавад, ки:

$$\vec{F} = F_{0F} \cdot (\vec{F}_{0F} + \vec{I}_F + \vec{E}_F + \vec{W}_F + \vec{N}_F + \vec{U}_F) \quad (3)$$

Тибқи ифодаи риёзии (3) бояд қайд кард, ки барои ташаккули селҳои молиявӣ дар ҳамаи низомҳои иқтисодӣ ва дар иқтисодиёти миллий, ҷузъҳои вектории зерин лозим мебошанд, ки раванди ташаккул ва фаъолияти минбаъдаи онро бо захираҳои лозима таъмин мекунанд: молиявӣ ($\vec{F}$); моддӣ ($\vec{M}$); иттилоотӣ ($\vec{I}$); селҳои захираҳои меҳнатӣ ($\vec{W}$); энерҷӣ ($\vec{E}$); селҳои воситаҳои нақлиёт ($\vec{T}$); селҳои навоарӣ ($\vec{T}$) ва сели хизматрасониҳо ($\vec{U}$).

Асосҳои ташкили матритсаи гардиши молиявӣ аз тағйиротҳои зерин, ки дар соҳаи молия ба вучуд омадаанд, вобаста мебошанд, ки инҳоро дар бар мегирад [1, с. 15]: рушди ва баруароршавии бахши бонкӣ новобаста аз дастгирии давлатӣ; ташаккули ва ба интиҳо расонидани низоми ду сатҳи бонки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон; саҳеҳ ва кушода будани фаъолияти молиявии Бонки миллии Тоҷикистон; ташаккул ва рушди бозори қоғазҳои қимматнок ва бозори асъор ва пешниҳоди хизматрасониҳои молиявии дар ин бозорҳо; тадбиқи технологияҳои муосири рақамию инноватсионӣ дар раванди таҳияи бувети давлати ва буветҳои ташкилотҳои

тичоратӣ ва дар дигар сатҳҳо; шаффофияти таҳия ва тасдиқи лоиҳаи бучети давлатӣ.

Тағйирёбии сохтори молия, муассисаҳои молиявӣ ва бозорҳои молиявӣ дар шароити имрӯза ва иқтисоди рақамӣ ноҳамвор сурат гирифта гирифта истодааст. Вобаста ба ин зимни таҳлили комплекси ҳолати молиявӣ муайян карда мешавад, ки дар иқтисодиёти норосаҳои молиявӣ мавҷуд мебошад. Яке аз сабабҳои норосаҳои молиявӣ дар иқтисодиёт ин номутаносиби молиявӣ ба ҳисоб меравад. Бе таҳлили комплекси селаҳои молиявӣ, муайян намудани сатҳи ҳамбастагии онҳо гузаронидани таҳлили молиявӣ ва амиқнамоии норосаҳои молиявӣ дар иқтисодиёт мушкил мебошад. Яке аз сабаҳои ҳолати мазкур инҳо мебошанд: набаробар ё ноҳамвории рушди базшҳои иқтисодиёти кишвар; номуайян будани усулҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар бахшҳои алоҳидаи иқтисодиёти миллӣ; нодуруст бурдани омили фаъолияти бонкҳо тичроати ва дигар муассисаҳои молиявию қарзӣ зимни амалӣ намудани фаъолиятҳои қарзӣ амонатӣ; пурра ташаккул наёфтани низомии нархгузорӣ дар бахшҳои алоҳидаи иқтисодиёти миллӣ, яъне нархгузори дар асоси нархномаи истеҳсолкунандаҳо. Зимнан бояд нархҳои қарзӣ ки дорои элементҳои зерин: хароҷоти нақлиётӣ, пардохти андоз ва ғ., мебошад юояд ба инобат гирифт ашаванд; нарзгузориҳои набаробарӣ дар бахшҳои иқтисодиёт, ки ба таҳлил, амсиласозӣ ва банақшагирии селаҳои молиявию мушкил менамояд; хусусияти монополи доштани аксари нархҳои маҳсулотҳои соҳаҳои алоҳидаи дар иқтисодиёт ва байнисоҳавӣ; арзёбии ғайриэквивалентии омилҳои истеҳсолот, яъне номувофиқ будани нархи қувваи кори ба сабаби истеъмоли аҳоли, ки дар аксар ҳолатҳо нархҳо бо фишори нархҳои молҳои воритодти муайян мегарданд; фишори бахшҳои соягӣ ба иқтисодиёти миллӣ, фишор ба иқтисоди соя, ки имкон медиҳад,

шиддати иҷтимоии ҷомеа паст шавад, вале дар айни замон боиси таҳрифи тақонҳои иқтисодӣ, маъмурӣ ва дигар омилҳои рушди иқтисодӣ мегардад.

Дар таҳлили мазкур, муаммоҳои ками молиявии иқтисодиёт барраси мегарданд, ки онҳо воқеъ ба таҳлили молиявии иқтисодиёт ва бахшҳои алоҳидаи он зимни ташаккул, танзим ва идоракунии селаҳои молиявӣ амалӣ мегарданд. Яке аз муаммоҳои муҳиме дар доираи танзими ва идоракунии селаҳои молиявӣ омӯхта мешаванд ин мавҷуд намубанди таҳлилҳои бундӣ дар самти молия, сиёсати пулию қарзӣ ва низомии бучети давлатӣ, нархгузори ва ташаккули даромадҳо мебошанд. Дар дабири илмӣ ватани ба ин масъалаҳои асарҳои илмӣ мавҷуд буда, онҳо на дар доираи танзим ва идоракунии селаҳои молиявии иқтисодиёт таҳлил гардидаанд.

Вобаста ба ин бояд қайд кард, ки ҳамчун категорияи илмӣ иқтисодӣ ҷудо намудани бахшҳои молиявии иқтисодиёт раванди мушкил мебошад. Чун ҳамаи ташкилотҳо ва институтҳо, иттиҳодияҳои иқтисодӣ дар низомии бозорҳои молиявӣ пешниҳод гардидаанд. Дар заминаи бояд қайд, ки ба бахшҳои молияви ҳамон муассисаҳо, ки ворид мегарданд, ки онҳо самти фаъолияти худро ба хизматрасониҳо молиявию қарзӣ нигаронида мебошад. Муассисаҳои молиявию қарзӣ дар тақсимот ва азнавтасимкунии захираҳои молиявӣ дар иқтисодиёт саҳми калон доранд. Яъне, низомии молияви яке аз сарчашмаҳои муҳими маблағгузори иқтисодиёти кишвар ба шумор меравад. Маҳз дар ҳамин соҳаи маблағҳои хусусияти сармоягузорӣ дошта ташаккул гардида, ҷиҳати таъмини сатҳи монетизатсияи иқтисодиёт ба бахшҳои алоҳидаи он тақсим мегарданд.

Қабул гардидааст, ки зерин мафҳуми захираҳои молиявӣ донист мешавад: қисми арзиши иловашуда дар пасандозҳо ва фондҳои сармоягузори возеҳ аз истеъмолот.

Яъне, арзиши иловашуда дар худ пардохти музди меҳнат ва пардохтҳои самти иҷтимоиро доро мебошад.

Табиати инсони ба он равона гардидааст, ки музди меҳнати худро ба самтҳои зерин истифода мебаранд: истеъсоли моҳо ва истифодабарии хизматрасониҳои гуногуншакл, пардохти ҳатмии давлатӣ, афзоиши пасандозҳо, хариди ашёӣ хориҷӣ ба мақсади нигоҳдори ва сармоягузорӣ дар оянда, харидории амволи ғайриманқул, пардохтҳои ба фондҳои нафақа ва суғуртаи иҷтимоӣ, сармоягузори дар қоғазҳои қимматнок, харидории даигар абзорҳои бозори молиявӣ ва ғайра. Зимнан бояд қайд кард, ки дар иқтисодиёт ҳар яки ин пардохтҳо, ки захираҳои молиявӣ намида мешаванд, вазифа ва функсияҳои мушаххаси худро доранд. Мисол, андоз аз даромад, сараввал ҳамчун захираи молиявӣ буда бо истифода аз механизмҳои бучети давлатӣ барои мақсадҳои ҷорӣ, яъне пардохти музди маош, хароҷоти ташкилотҳои бучетӣ ва ташаккули фондҳои пулӣ истифода мешавад. Яъне, он наметавонад барои харидории дороиҳои молиявӣ дар бозорҳои молиявӣ ватани ва хориҷӣ истифода шавад.

Муаммоҳо мазкур, молияро ҳамчун категория мураккаби илми иқтисодӣ пешниҳоди мекунанд, ки муҳимияти он дар равандро азнавтақсимкунии воситаҳои пулӣ, ташаккули арзиши иловашуда ва раванди ташаккули селҳои молиявӣ баён мегардад.

Ҳамчунин, бояд қайд кард, ки тақрористеҳсолии мунтазами муносибатҳои пулии ҳар як субъекти иқтисодиёт дар натиҷаи ҳамчун категория молиявӣ баромад намуда, дар навбати аввал, дар раванди тақсими иштирок намуда, даромадҳои бучетҳои маҷмӯиро ташаккул дода ба яке аз сарчашмаҳои муҳими маблағгузорӣ ва ғунгунӣ дар иқтисодиёти мубаддал мегардад. Дар рафти минбаъдаи тақсим ва азнавтақсинамоии захираҳои молиявӣ ба бахшҳои иқтисодиёти миллий ташаккули

селҳои пулӣ, сармоягузориҳо ва пешниҳоди пул ба вучуд меояд.

Ба сегмент тақсим намудани иқтисодиёти дар асоси принципҳои молиявӣ, дар бахши молиявии иқтисодиёт, муассисаҳои зерин ворид мегарданд: бучети давлатӣ, фондҳои мақсоднокӣ давлатӣ ва Бонки миллии Тоҷикистон; бонкҳои тижоратӣ ва дигар муассисаҳои молиявиро қарзӣ; фондҳои инвестиционӣ ва фонди барқарорсозии иқтисодиёт; фондҳои нафақа ва дигар фондҳои, ки хусусияти иҷтимоӣ доранд.

Таснифоти овардашуда, бе шакли муносибатҳои пулиро молиявиро дар доираи иштирокчиёни онҳо ташкил намуда, ташаккули селҳои молиявиро дар бозорҳои молиявӣ амалӣ намуда, тақсими ва азнавтақсимкунии онҳоро дар дигар бахшҳои иқтисодиёт таъмин менамоянд.

Муносибатҳои молиявӣ ва ҳамбастагии онҳо дар бахшҳои номбаршудаи иқтисодиёт дар шакли матритсаи гардиши молиявии симметри амалӣ мегардад. Ташаккули он дар асоси принципҳои зерин сурат мегард: муайянсозии иштирокчиҳои интиҳои бозори молиявӣ; истифодаи селҳои молиявӣ ва абзорҳои онҳо дар сатҳи маҳдуд имконият медиҳад, ки амсиласозии муносибатҳои молиявӣ бо истифода аз принципҳои навиштҳои дутарафа амалӣ карда шавад; ҳамаи селҳои молиявӣ бояд бо ашёи миллий, мисол сомонӣ бояд навишта шаванд, ҳамчунин ашёҳои хориҷӣ низ бо мувофиқи қурби онҳо бояд бо сомонӣ навишта шаванд; ҳамчун абзорҳои молиявӣ облигатсияҳои давлатӣ, пасандозҳо, векселҳои бонкҳо ва дигар муассисаҳои молиявиро қарзӣ, аксияҳо ва ӯҳдадорҳои эмиссионии ташкилотҳо, воситаҳои пулӣ, дороиҳои ашёӣ, қарзҳои, ки ба корхонаҳо, шахсон алоҳида, бонкҳо ва давлат дода шудаанд.

Бояд таъкид кард, ки зимни ташаккул, танзим ва идоракунии селҳои молиявӣ дар

иктисодиё ва ҷорӣ намудани принципҳои матритсаи гардиши молиявӣ, иштирокчиёни бозори молиявӣ бояд вазифаҳои зеринро бе ҷунучаро иҷро намоянд, ки инҳо мебошад: Ҳукумат - иҷроии бучети тасдиқгардидаи давлатӣ дар соли молиявӣ бо бахшҳои алоҳидаи он; Бонки миллии Тоҷикистон – дар амалӣ тадбиқ намудани вазифа ва ҳадафҳои олии сиёсати пулию қарзӣ дар кишвар; аҳоли – паст намудани сатҳи хароҷотҳои транзаксионӣ ба нигоҳдории пасандозҳои худ; ташкилотҳои ғайримолиявӣ – таъмини гардиши пардохтӣ, қонеъ намудани талабот ба қарзҳо тибқи нархҳои ва меъёрҳои ғоизӣ паст, нигоҳдории пасандозҳо дар шакли маблағгузориҳо, муфидгардонии ҳисоббаробаркуниҳо; бонкҳои тижорӣ ва дигар муассисаҳои молиявӣ қарзӣ – таҳвили пасандозҳои аҳоли ба қарзҳо, баргузори намудани амалиётҳои молиявӣ дар бозори қоғазҳои қимматнок ва дигар шаклҳои бозори молиявӣ, баргузори ҳисоббаробаркуниҳои баайналмилалӣ, амалиётҳои дар бозори қушоди асъорӣ, амалиётҳо дар бозори сармоягузори ватанӣ ва хориҷӣ, пешниҳоди машваратҳои молиявӣ ба тижроатҳо навоғоз ва ғайра; фондҳои пулии сармоягузорӣ функциаи таҳвили пасандозҳо ба маблағгузориҳо ва сармоягузориҳо бо истифода аз принципҳои ба инобат гирифтани хавфҳои молиявӣ анҷом медиҳанд; ташкилотҳои суғуртавӣ дар асоси фаъолияти худ диверсификасия ва хеджированияи хавфҳои молиявиро дар бо истифода аз пардохтҳои суғуртавӣ қоҳиш дода, иштирокчиёни бозори молиявиро аз хавфҳои нигоҳ медоранд. Ҳамчунин дар паст намудани лоиҳаҳои сармоягузори саҳми

ташкilotҳои суғуртавӣ муҳим буда, ба иштирокчиён худ, даромадро бояд таъмин намоянд.

Дар раванди мазкур, вазифа ва ҳадафи асосии иштирокчиёни бозори молиявӣ дар шакли кӯтоҳ дар боло оварда шудааст, ки мураккб будани сохтори бозори молиявиро нишон медиҳад. Яқранга ва мураккаб будани сохтори бозори молиявӣ ва иштирокчиёни он дар самти амсиласозии фаъолияти он мушкилотҳо пеш меорад. Бояд гуфт, ки ҳамаи ин мушкилотҳо набояд сади роҳи омӯзиши селҳои молиявии байнисоҳавӣ гарданд, ки онҳо дар бозори молиявӣ бо истифода аз матритсаи гардиши молиявӣ ба мақсади арзёбии сармоягузори иқтисодиёт амалӣ мегарданд.

Матритсаи гардиши молиявӣ дар натиҷа байни истеъмоқунандагонии ниҳонии ҳамаи субъектони иқтисодӣ таваозуни мувознатиҳо барпо намоянд, ки он бо истифода аз ҳаҷми арзиши иловашуда, трансфертҳои молиявӣ ва ҷорӣ амалӣ карда мешавад. Ин маъно онро надорад, ки бо таври автоматӣ таъмин намудани тавазуни селҳои молиявӣ, дар ин ҷо талаботи самарабахш на танҳо арзиши навро ташаккул медиҳад, балки ҳамаи пасандозҳои бахшҳои иқтисодиётро дар бар мегирад. Ба ин сабаб, дар матритсатсаи гардиши молиявӣ на танҳо даромадҳои ҷорӣ, балки пасандозҳои гузашта низ ворид карда мешавад, ки инҳо қисме аз талаботҳо самарабахш буда, дар даврҳои гузашта (солҳои гузашта) қамъовари гардида буданд.

Яке аз шаклҳои эҳтимолии матритсаи гардиши молиявӣ дар қадвали 1, оварда шудааст.

Қадвали 1. - Нишондиҳандаҳои матритсаи гардиши молиявӣ зимни ташаккули селҳои молиявӣ

	Аҳоли	Бахши ғайримолиявӣ	давлат	Бахши молиявӣ	Муносибати беруна
Аҳоли	х	х	х	х	х
Бахши ғайримолиявӣ	х	х	х	х	х

давлат	х	х	х	х	х
Баҳши молиявӣ	х	х	х	х	х
Муносибати беруна	х	х	х	х	х

Сарчашма: таҳия дар асоси маълумотҳо Мальцев Г.Н., Мальцева И.Г. Финансы: Проблемы управления и прогнозирования. М.: Дело, 2005. – 344 с.

Ҳар як элементҳои матритса, селани софи молиявӣ пулиро аз як соҳаи иқтисодиёт ба дигар соҳаи иқтисодиёт ифода менамояд. Дар ин ҳолат села бо истифода аз усули бақия муайян карда мешавад, яъне тавозуни бақия дар охири соли чорӣ тарҳи бақияи охири соли гузашта ба кор бурда мешавад.

Дар асоси ҳар як блоки матритсаи гардиши молиявӣ, тавозун ва бучетҳое, ки дар амалияи иқтисодиёт истифода мешаванд мавҷуд мебошад, ки селҳои молиявии созанда ва сармоягузориҳои инъикос менамоянд: тавозуни даромадҳои ва хароҷотҳои пулии аҳоли; тавозуни даромиҳои ва ӯҳдадориҳои баҳши бонкӣ; тавозуни сарчашмаҳои сармоягузориҳои баҳши ғайримолиявии иқтисодиёт; бучети маҷмӯии давлатӣ; мақеи байналмилалӣ сармоянузориҳои баҳши бонкӣ; тавозуни молиявии созандаи баҳши ғайримолиявии иқтисодиёт; тавозуни пардохт; арзёбиҳои ҳисобӣ ва маълумотҳои саҳеҳ доир ба амалиётҳои резидентон ва нерезидентони бозори молиявӣ; арзёбиҳои мутахассисони марказҳои таҳлили таҳқиқотӣ.

Бояд қайд кард, ки чиҳати арзёбии раванди ташаккули селҳои молиявӣ ва танзим ва идоракунии минбаъдаи онҳо матритсаи гардиши молиявӣ барои давларҳои муайян таҳия гардида, дар ҳар як блоки он, селҳои муайян ташаккул меёбанд. Матритсаи раванди тақсимот ва азнавтасимкунии даромадҳо ва пансандозҳои субъектони иқтисодиётро нишон медиҳад.

Маълум мебошад, ки ММД маблағи фаъолияти субъектони иқтисодиётро доро мебошад, ки таҳлили сохтори селҳои молиявӣ мувофиқи мақсад доништа мешуд, ки агар ҳар як селҳои молиявӣ ба ММД (Y)

вобаста карда шавад. Ҳамчунин азнавтасимоти интенсивии селҳои молиявӣ аз (i) субъекти иқтисодӣ ба дигар субъект (d_{ij}). Иқтидори селҳои молиявӣ бо ифодаи риёзии зерин ифода мегард [1, с. 34]:

$$d_{ij} = D_{ij}/Y^1 \quad (6)$$

Ҳамин тавр, сохтори ташаккули селҳои молиявӣ ва истифодаи онҳо аз тарафи субъектони иқтисодиро бо истифода аз ифодаи риёзии (6) ҳисоб намудан мумкин мебошад.

Яке аз ҳадафҳои асосии таҳлили молиявии инҳо мебошанд: муайян намудани селҳои молиявии самарнокии иқтисодиёти, муайян намудани сарчашмаҳои ва корреспондентонҳои онҳо; муайян намудани селҳои пулӣ, ки дар ташаккули пансандозҳои иқтисодӣ саҳми арзанда доранд; таҳлили селҳое, ки захираҳои молиявии субъектони иқтисодиро ташаккул медиҳанд; таҳлили устувории муносибатҳои молиявӣ ва хоҷагидориҳои бахшҳо ва субъектони фаъолияти иқтисодӣ.

Равишҳои номбарнамуда ки ба таҳлили матритсаи гардиши молиявӣ пешниҳод гардидаанд, сатҳи якуми таҳлили умумии тақсими захираҳои молиявӣ номида мешавад.

Таҳлили сатҳи дуҷуми матритсаи гардиши молиявӣ аз таҳлили ташаккули ва истифодаи захираҳои молиявӣ ва воситаҳои пулии сегменти иқтисодиёт: хоҷагидориҳои хонаводагӣ, баҳши ғайримолиявии иқтисодиёт, соҳаи молия ва давлат, оғоз мегардад. Таҳлил дар дохили ҳар як сегменти иқтисодиёт дар самти сутуни ва сатри гузаронида мешавад. Таҳлил аз рӯй сутун самтҳои ташаккули захираҳои молиявиро нишон медиҳанд. Таҳлили сатри бошад самти

хароҷот ва ғункунии воситаҳои пулиро мавҷуд мебошанд, ки бо истифодаи амалии нишон медиҳад. Ҷиҳати мудирӣ ва танзими онҳо, ҳадафҳои танзиму мудирӣ таъмин селҳои молиявии чанде шохисҳои таҳлили карда мешаванд.

Ҷадвали 2. - Шохисҳои таҳлили селҳои молиявӣ

№	Номгуи шохис	Ифодаи риёзии шохис	Тафсири сохтории шохис	Моҳият ва мазмун шохис
1.	Шохиси басандаи ташаккули селҳои молиявии умумӣ	$K_1 = \frac{\Delta_f + F_v}{F_i + Z_k}$	Δ_f - бақияи захираҳои молиявӣ дар аввали сол, сомонӣ; F_v - селҳои молиявии умумии воридотӣ, сомонӣ; F_i - селҳои молиявии содиротӣ, сомонӣ; Z_k - ҳамчи қарзи кредиторӣ, сомонӣ.	Шохиси мазкур, ҳаҷми басандаи ташаккули селҳои молиявии воридоти ҷиҳати рӯйпӯш намудани ӯҳдадориҳои қарзӣ нишон дода ва бояд суръат рушд дошта бошад.
2.	Шохиси басандаи ташаккули селҳои пулии умумӣ	$K_2 = \frac{\Delta_d + D_v}{D_i + Z_k}$	Δ_d - бақияи пулҳо дар давраи аввали сол, сомонӣ; D_v - селҳои пулии умумии воридотӣ, сомонӣ; D_i - селҳои пулии содиротӣ, сомонӣ;	Шохиси мазкур, ҳаҷми басандаи ташаккули селҳои пулии воридоти ҷиҳати рӯйпӯш намудани ӯҳдадориҳои қарзӣ нишон дода ва бояд суръат рушд дошта бошад.
3.	Шохиси басандаи ташаккули селҳои молиявӣ аз ҳисоби фаъолияти асосии корхонаҳо	$K_3 = \frac{F_{vd}}{F_i}$	F_{vd} - селҳои молиявии воридоти аз ҳисоби фаъолияти асосии корхона, сомонӣ;	Шохиси мазкур чанд фоизи ташаккули селҳои молиявии воридотиро аз ҳисоби захираҳои молиявии корхона аз фаъолияти асосии нишон медиҳад.
4.	Шохиси басандаи ташаккули селҳои молиявии воридоти ҷиҳати пардохти қарздорӣ дебиторӣ	$K_4 = \frac{F_v}{Z_d};$ $K_5 = \frac{T}{K_4},$	Z_d - ҳамчи қарзи кредиторӣ, сомонӣ. T - давраи таҳлил (30 рӯз, 90 рӯз, 365 рӯз ва ғ.)	Шохиси мазкур суръати пардохти қарздорӣ дебиториро нишон дода, ҳамчун имконият медиҳад, ки рӯзҳои зарури барои баргардони қарзро муайян созем.
5.	Шохиси басандаи ташаккули селҳои молиявии воридоти ҷиҳати	$K_6 = \frac{F_i}{Z_k};$ $K_7 = \frac{T}{K_6}.$	-	Шохиси мазкур суръати пардохти қарздорӣ кредиториро нишон дода, ҳамчун имконият медиҳад, ки рӯзҳои зарури барои баргардони қарзро муайян созем.

	пардохти қарздории кредиторӣ			
6.	Шохиси басандаи селай софи молиявӣ	$K_s = \frac{\Delta F}{F_i + Z_k}$	ΔF - селай софи молиявии корхона дар марҳилаи таҳлилӣ	Шохис сатҳи басандаи генератсияи селай софи молиявии корхонаро зимни истеъмоли захираҳои молиявӣ нишон медиҳад. Зимни муайян намудани шохиси мазкур сатҳи қарздории кредитори низ омӯхта мешавад. Нишондоди шохис бояд >0 бошад ва майл ба афзоиш дошта бошад.
Шохисҳое, ки барои арзёбии селай воридотии молиявӣ истифода мешаванд				
7.	Шохиси андозии селай молиявӣ	$K_n = \frac{F_{in}}{F_v}$	F_{in} - селай содиротии молиявие, ки барои пардохти андозҳо ва дигар шакли пардохтҳои ҳамтӣ буҷет равона мегардад, сомонӣ.	Бо истифода аз шохиси мазкур, сатҳи андозбандии селай воридотиро муайян намудани мумкин мебошад.
8.	Шохиси молии селай воридотии молиявӣ	$K_M = \frac{F_{im} - F_{vm}}{F_v}$	F_{im} - селай молиявие барои харидории молҳо равона мегардад, сомонӣ; F_{vm} - селай молиявие, ки дар натиҷаи фурӯши молҳо ворид гардидааст, сомонӣ;	Бо истифода аз шохиси молии селай воридоти сохтори селай молиявиро зимни харидории ва фурӯши молҳои муайян мекунем. Шохис бояд майл ба коҳишёбӣ дошта бошад.
9.	Шохиси энергияи селай воридотии молиявӣ	$K_e = \frac{F_{ie} - F_{ve}}{F_v}$	F_{ie} - селай молиявие барои харидории энергия равона мегардад, сомонӣ; F_{ve} - селай молиявие, ки дар натиҷаи энергия ворид гардидааст, сомонӣ;	Шохиси мазкур, сохтори селай молиявӣ зимни харидори ва фурӯши энергия, муайян месозад.
10.	Шохиси иттилоотии селай воридотии молиявӣ	$K_i = \frac{F_{ii} - F_{vi}}{F_v}$	F_{ie} - селай молиявие барои харидории иттилоотӣ равона мегардад, сомонӣ; F_{ve} - селай молиявие, ки дар натиҷаи иттилоотӣ ворид гардидааст, сомонӣ;	Шохиси мазкур, сохтори селай молиявӣ зимни харидори ва фурӯши иттилоотӣ, муайян месозад.
11.	Шохиси захираҳои меҳнатии	$K_{\pi} = \frac{F_{i\pi} - F_{v\pi}}{F_v}$	F_{ie} - селай молиявие барои харидории захираҳои меҳнатӣ	Шохиси мазкур, сохтори селай молиявӣ зимни харидори ва фурӯши

	селаи воридоти молиявӣ		равона мегардад, сомонӣ; F_{ve} - селаи молиявие, ки дар натиҷаи захираҳои меҳнатӣ ворид гардидааст, сомонӣ;	захираҳои меҳнатӣ, муайян месозад.
12.	Шохиси нақлиёти селаи воридоти молиявӣ	$K_T \frac{F_{iT} - F_{vT}}{F_v}$	F_{ie} - селаи молиявие барои харидории воситаҳои нақлиёт равона мегардад, сомонӣ; F_{ve} - селаи молиявие, ки дар натиҷаи воситаҳои нақлиёт ворид гардидааст, сомонӣ;	Шохиси мазкур, сохтори селаи молиявӣ зимни харидори ва фурӯши воситаҳои нақлиётӣ, муайян месозад.
13.	Шохиси инноватсионии селаи воридоти молиявӣ	$K_N \frac{F_{iN} - F_{vN}}{F_v}$	F_{ie} - селаи молиявие барои харидории инноватсия равона мегардад, сомонӣ; F_{ve} - селаи молиявие, ки дар натиҷаи инноватсия ворид гардидааст, сомонӣ;	Шохиси мазкур, сохтори селаи молиявӣ зимни харидори ва фурӯши инноватсионӣ, муайян месозад.
14.	Шохиси хизматрасонии селаи воридоти молиявӣ	$K_U \frac{F_{iU} - F_{vU}}{F_v}$	F_{ie} - селаи молиявие барои харидории хизматрасониҳо равона мегардад, сомонӣ; F_{ve} - селаи молиявие, ки дар натиҷаи хизматрасонии ворид гардидааст, сомонӣ;	Шохиси мазкур, сохтори селаи молиявӣ зимни харидори ва фурӯши хизматрасонӣ, муайян месозад.

Сарчашма: чадвали мазкур аз рӯи маълумотҳои адабиётҳо [2,3].

Шохисҳои дар чадвал овардашуда дар танзим ва мудирияти селаҳои молиявӣ муҳим арзёри карда мешавад. Бо истифода аз ифодаҳои риёзии онҳо арзёбии сатҳи басандаи селаи воридории молиявии корхона амалӣ карда мешавад, ки он барои пардохти харочотҳо: барои харидории ашёи хом ва маҳсулотҳои нимтайёр, молу маҳсулотҳои лозима, пардохти энерҷӣ, андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ ба бучети давлатӣ ва ғайри харочотҳо амалӣ карда мешавад.

Ҳамин тавр, бояд қайд кард, ки дар рафти танзим ва мудирияти селаҳои молиявӣ дар корхонаҳои саноатӣ омӯхтани сатҳ ва

ҳаҷми харочотҳои зарур мебошад. Селаҳои молиявие, раванди мазкурро бо пулҳои нақдио ғайринақди таъмин менамоянд, саҳми калон дар ташаккулёбии селаи воридоти молиявии умумии субъектҳои иқтисодӣ доранд.

Дар натиҷаи гузаронидани таҳқиқоти мазкур, муайян карда шуд, ки раванди ташаккули селаҳои молиявӣ дар иқтисодиёт сохтори муракаб дошта, омӯхтани ҳар яке онҳо зарур буда, самтҳои зурин ҷиҳати идораи раванди мазкур муҳим арзёбӣ мегарданд:

1. Селаҳои молиявӣ ҳамчун категори иқтисодӣ пурра шакл нагирифтааст, ки то ҳол тафсири муайян оид ба мӯҳтавои он мавҷуд намуда, таҳилгаронро ба самтҳои гуногун мебаранд.

2. Тибқи таҳлилҳои гузаронидашуда, пешниҳод карда мешавад, ки селаҳои молиявиро дар иқтисодиёт ҳамчун ҳаракати маҷмӯии воситаҳои пулӣ арзёбӣ карда шаванд. Воситаҳои пулӣ ё ин ки захираҳои молиявӣ, дар ҳолати ҳаракат онҳо, ҳамчун села ишоро карда мешаванд.

3. Матритсаи гардиши молиявӣ нишон медиҳад, ки дар иқтисодиёт селаҳои молиявӣ,

аз чандин марҳила гузашта, дар ҳар як марҳила онҳо шаклҳои гуногунро касб намуда, дар охир ба ММД ворид мегарданд.

4. Пешниҳод карда мешавад, ки барои пурра ташаккули ёфтани селаҳои молиявӣ дар иқтисодитӯи кишвар тибқи ифодаи риёзии (3) таъминкунадагони раванди ташаккул бояд ҳатман иштирок дошта бошанд.

5. Чиҳати самарнок ташкил намудани танзими сохтори селаҳои молиявӣ дар иқтисодиёт ва субъектони он дар чадвали 2, чанде аз шохисҳои таҳлили онҳо пешниҳод гардидаанд.

Адабиёт

1. Мальцев Г.Н., Мальцева И.Г. Финансы: Проблемы управления и прогнозирования. М.: Дело, 2005. – 344 с.
2. Бобоев Н.М. Логистический анализ структуры финансовых потоков в банковской сфере (теория, методология, практика). Москва: РУСАЙНС, 2022. — 350 с. (Монография) ISBN 978-5-4365-9366-1
3. Коновалов А.А. Совершенствование методики анализа финансовых потоков промышленного предприятия // Финансы кредит. - №39 (375) – 2009. – С.60-64
4. Плущевская Ю., Старикова Л. Исследование финансовых потоков в российской экономике // Вопросы экономики. 1997. № 12. С. 117–131.
5. Любимцев Ю., Дудкин В. Финансовые потоки как объект индикативного планирования и регулирования // Российский экономический журнал. 1998. № 3; Финансы предприятий: Учебник / Под ред. М.В. Романа. СПб.: Изд. дом «Бизнес-пресса», 2000. С. 29.
6. Тютюкина Е.Б., Афашагов К.М. Финансовые потоки: сущность и признаки классификации // ВЕСТНИК ФА, №4. – 2007. С.24-33
7. Бланк И.А. Управление финансовой безопасностью предприятия. Киев: Эльга, Ника-Центр, 2006. С. 199.
8. Бобоев Н.М. Таҳлили мундариҷа ва сохтори логистикаи молиявӣ // Хучанд: Ношир, 2024. — 310 с. (Монография) ISBN 978-99985-28-97-0

Маълумот дар бораи муаллиф:

Бобоев Нозимҷон Мансурович - номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молия ва андозии МДТ “ДДХ ба номи академик Бобоҷон Ғафуров”. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 735700, ш.Хучанд, х. И. Сомонӣ., гузаргоҳи Мавлонбекова 1, Тел.: +992928041616; E-mail: aspirant-2012@mail.ru

Сведения об автора:

Бобоев Нозимҷон Мансурович - кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и налоги ГУУ «ХГУ имени академика Бободжона Гафурова». Адрес: Республика Таджикистан, 735700, г. Худжанд, проспект. И. Сомони., пересечение. Мавлонбекова 1, Тел.: +992928041616; Электронная почта: aspirant-2012@mail.ru

Information about the author:

Boboev Nozimjon Mansurovich - candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Finance and Taxes of the State Institution of Education “KhSU named after Academician Bobojon Gafurov”. Address: Republic of Tajikistan, 735700, Khujand, I. Somoni Avenue, intersection. Mavlonbekov 1, Tel.: +992928041616; E-mail: aspirant-2012@mail.ru

УДК 338.48

ТРЕНДЫ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ В ГОСТИНИЧНОМ БИЗНЕСЕ: МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АНАЛИЗА**Курбонов Ё.С.****Джалилов Р.Р.**

***Аннотация.** Статья посвящена методике исследования поведения потребителей на рынке гостиничных услуг, что является важным аспектом для эффективного функционирования гостиничного бизнеса в условиях высокой конкуренции. Понимание потребительских предпочтений помогает гостиницам адаптировать свои предложения и улучшить качество обслуживания. В статье рассматриваются основные методы исследования: опросы, фокус-группы и анализ вторичных данных. Опросы предоставляют количественную информацию о предпочтениях клиентов, позволяя выявить основные тренды и тенденции на рынке. Фокус-группы помогают глубже понять мотивацию потребителей, выявить их истинные потребности и предпочтения. Анализ вторичных данных, таких как отзывы клиентов и рейтинги на различных платформах, позволяет выявить общие закономерности и проблемы, с которыми сталкиваются потребители. Приводятся примеры успешного применения этих методов в гостиничном бизнесе, подчеркивая их высокую эффективность. В заключение акцентируется важность комплексного подхода к изучению поведения потребителей, что способствует оптимизации услуг и повышению конкурентоспособности гостиниц.*

***Ключевые слова:** Поведение потребителей, гостиничные услуги, методы исследования, потребительские предпочтения, опросы, фокус-группы, анализ данных, конкурентоспособность, качество обслуживания.*

***Для цитирования:** Курбонов, Ё. С. Тренды потребителей в гостиничном бизнесе: методические аспекты анализа / Ё. С. Курбонов, Р. Р. Джаалилов // Финансово-экономический вестник. – 2025. – № 1(44). – С. 308-313.*

РАВИШҶОИ МЕТОДОЛОҒИ ВОБАСТА БА ТАҲЛИЛИ ТАМОЮЛҶОИ ИСТЕЪМОЛКУНАНДАГОН ДАР БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИИ МЕҲМОНХОНАҶО**Қурбонов Ё.С.****Ҷалилов Р.Р.**

***Аннотатсия.** Мақола ба методологияи омӯзиши рафтори истеъмолкунандагон дар бозори хизматрасониҳои меҳмонхона бахшида шудааст. Дар муҳити рақобат, фаҳмидани афзалиятҳои истеъмолкунандагон барои фаъолияти муваффақонаи меҳмонхонаҳо муҳим аст. Дар мақола чунин усулҳои асосии тадқиқот баррасӣ мешаванд: пурсишҳо, гурӯҳҳои фокусӣ ва таҳлили маълумоти дуюмдараҷа. Тадқиқотҳо маълумоти миқдорӣ дар бораи афзалиятҳои муштариён пешниҳод карда шудаанд, гурӯҳҳои фокусӣ дар бораи ангежаҳои мизоҷон маълумот медиҳанд ва таҳлили маълумоти дуюмдараҷа ба монанди баррасиҳо тамоюлҳои умумиро ошкор мекунанд. Намунаҳои истифодаи ин усулҳо дар таҷрибаи меҳмонхона оварда шудаанд, ки самаранокӣ онҳоро таъкид мекунанд. Омилҳои асосии интихоби истеъмолкунандагон ба монанди нарх, сифати хидмат, ҷойгиршавӣ ва эътибори меҳмонхона баррасӣ карда мешаванд. Дар ҷамъбаст, аҳамияти муносибати маҷмӯӣ ба омӯзиши рафтори истеъмолкунандагон барои оптимизатсияи хидматҳо ва баланд бардоштани рақобатпазирии тиҷорати меҳмонхонаҳо таъкид карда мешавад.*

Калидвожаҳо: рафтори истеъмолкунандагон, хидматрасониҳои меҳмонхонаҳо, усулҳои тадқиқотӣ, афзалиятҳои истеъмолкунандагон, пурсишҳо, гурӯҳҳои фокусӣ, таҳлили маълумот, рақобатпазирӣ, сифати хизматрасонӣ.

METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE ANALYSIS OF CONSUMER TRENDS IN THE HOTEL SERVICES MARKET

Kurbanov Y.S

Jalilov R.R.

Abstract. The article is devoted to the methodology of studying consumer behavior in the hotel services market. In a competitive environment, understanding consumer preferences becomes important for the successful functioning of hotels. The main research methods are considered: surveys, focus groups and secondary data analysis. Surveys provide quantitative information about customer preferences, focus groups help to better understand their motivation, and secondary data analysis, such as reviews, reveals general trends. Examples of the application of these methods in hotel practice are given, emphasizing their effectiveness. Key factors of consumer choice are discussed, such as price, quality of service, location and reputation of the hotel. In conclusion, the importance of an integrated approach to studying consumer behavior is emphasized to optimize services and increase the competitiveness of the hotel business.

Key words: Consumer behavior, hotel services, research methods, consumer preferences, surveys, focus groups, data analysis, competitiveness, service quality.

Гостиничные комплексы — это многофункциональные и уникальные объекты, требующие внимательного подхода к интеграции в градостроительную структуру. Выбор подходящей локации зависит от нескольких факторов:

✓ **Градостроительные аспекты:** необходимая площадь, геометрическая форма участка и доступность транспортных связей (близость к центру города, вокзалам и аэропортам).

✓ **Архитектурно-ландшафтные элементы:** наличие природных объектов, таких как зеленые насаждения и водоемы.

○ **Экологические аспекты:** соответствие санитарно-гигиеническим стандартам (чистота воздуха, уровень шума и солнечное освещение).

✓ **Инженерно-экономические аспекты:** доступность городских инженерных систем (водоснабжение, электроснабжение, интернет и телевидение).

Архитектурный проект гостиницы должен учитывать целый ряд факторов, включая социальные, экономические, функциональные, технические и экологические требования. Эти аспекты влияют как на внешний вид здания, так и на его внутреннюю организацию. Архитектурные решения, а также оформление интерьеров, формируются в соответствии с общей концепцией заведения, которая зависит от профиля гостиницы и типа её гостей. Важно, чтобы каждый элемент дизайна соответствовал потребностям целевой аудитории и обеспечивал комфортное пребывание. Например, отели премиум-класса отличаются роскошным оформлением, дорогими отделочными материалами, просторными номерами и высококачественным обслуживанием, ориентируясь на гостей, ценящих эксклюзивность и высокий уровень комфорта. В то время как бизнес-отели, как правило, более функциональны: в их дизайне

преобладают строгие линии, рациональное использование пространства и наличие удобных рабочих зон, что соответствует потребностям деловых путешественников. Важно, чтобы архитектурные и дизайнерские решения создавали не только эстетически привлекательное пространство, но и учитывали технические и экологические требования, такие как энергоэффективность, использование экологичных материалов и обеспечение доступности для всех категорий гостей.

Эффективная организация пространства гостиничного комплекса зависит от его типа и вместимости. Современные гостиницы должны обеспечивать комфортные условия для ночлега и предлагать разнообразные дополнительные услуги. Гостиничное здание является многофункциональным объектом с сложным технологическим оборудованием, а его строительство и модернизация требуют значительных финансовых вложений. [1, с.38]

Гостиничный сектор играет ключевую роль в экономике многих стран, включая Таджикистан. В последние десять лет в стране наблюдается рост рынка туристических услуг и гостиничного бизнеса, особенно в крупных центрах. Однако значимость этого сектора для экономики Таджикистана все еще ниже, чем в более развитых странах, что связано с нехваткой инфраструктуры, ограниченными инвестициями и недостаточным вниманием к рекламе.

Для достижения сопоставимого уровня необходимо развивать гостиничный сектор, повышать качество обслуживания и адаптироваться к потребительским трендам. Это не только сделает страну более привлекательной для туристов, но и создаст новые рабочие места, способствуя развитию смежных отраслей. Ключевой задачей остается предоставление услуг,

соответствующих международным стандартам, что важно для прогресса местной туристической индустрии. [2, с.48]

За последние десять лет рынок гостиничных услуг в Таджикистане активно развивается благодаря частному бизнесу. Появились высококлассные отели с конкурентной средой, а также идет строительство гостиниц среднего уровня, хоть и медленнее. Растет интерес к качественному обслуживанию, что отражается в создании небольших отелей премиум-класса.

Развитие местных гостиничных сетей улучшает уровень сервиса и конкурентоспособность. Менеджмент играет ключевую роль в реализации инвестиционных проектов и управлении, включая операционные процессы, кадры, финансы и маркетинг.

Управление гостиничным бизнесом должно учитывать местные условия и потребности, чтобы успешно конкурировать на международном рынке. Эффективное руководство поможет улучшить внутренние процессы и будет способствовать экономическому росту Таджикистана, повышая качество жизни населения.[3, с.64]

В настоящее время методика оценки конкурентоспособности организаций совершенствуется. В развитых странах применяются различные подходы, основанные на экономических и количественных показателях, которые охватывают ключевые параметры деятельности компании. Однако в условиях глобальной экономики сложности с информационным обеспечением затрудняют расчет этих показателей, так как многие данные считаются коммерческой тайной.

Актуальной задачей становится создание методических рекомендаций для управления гостиничным бизнесом, отличающихся целостным и универсальным подходом, применимым к уникальным

гостиничным проектам. При анализе гостиничных услуг клиент должен учитывать широкий спектр конкурентных предложений — от качества услуг до исторической ценности гостиничного объекта.[4, с.75]

Расчет конкурентных преимуществ гостиничных предприятий включает следующие этапы:

✓ Расчет обратно симметричной матрицы взаимосвязей элементов преимуществ для группы клиентов.

✓ Определение вектора приоритетов этих элементов.

✓ Вычисление матриц отношений альтернативных гостиничных объектов по каждому элементу.

✓ Расчет локальных векторов приоритетов для альтернатив в отношении каждого элемента.

Определение обобщенных (глобальных) приоритетов привлекательности гостиниц для клиентов. Таким образом, оценка конкурентной

привлекательности гостиниц проводится поэтапно, начиная с нижнего уровня и поднимаясь вверх по иерархии. В условиях растущей конкуренции понимание потребительского поведения становится ключевым для эффективного управления. [5]

Статья рассматривает методы анализа, которые помогают отелям улучшить предложения и увеличить конкурентоспособность. Ключевыми аспектами выбора гостиницы являются предпочтения и ожидания клиентов. Для гостиничного бизнеса важно применять комплексный подход к исследованию этих факторов.

Основные методы исследования потребительского поведения включают:

- ✓ Опросы
- ✓ Фокус-группы
- ✓ Анализ вторичных данных

Опросы собирают количественные данные о предпочтениях клиентов.

Таблица 1. - Примеры вопросов для опроса потребителей

Вопрос	Тип ответа
Как часто вы путешествуете?	Открытый вопрос
Какие факторы наиболее важны при выборе отеля?	Множественный выбор
Насколько важна цена для вас?	Шкала от 1 до 5

Фокус-группы

Фокус-группы помогают глубже понять мотивацию клиентов. Они позволяют

собирать качественные данные о восприятии бренда и качества услуг.

Таблица 2. - Темы для обсуждения в фокус-группе

Тема	Описание
Опыт проживания	Обсуждение положительных и отрицательных моментов.
Ожидания от обслуживания	Какие услуги были бы полезны?
Влияние отзывов на выбор	Как отзывы других влияют на ваше решение?

Анализ вторичных данных

Анализ вторичных данных включает изучение отзывов клиентов на различных

платформах, таких как Booking.com и TripAdvisor. Это помогает выявить общие тенденции и проблемы.

Таблица 3. - Основные платформы для анализа отзывов

Платформа	Основные преимущества
Booking.com	Широкая аудитория, разнообразные отзывы
TripAdvisor	Возможность сравнения с конкурентами
Google Reviews	Простота доступа и высокая информативность

Факторы, влияющие на выбор потребителей

Ключевыми факторами, влияющими на выбор гостиницы, являются:

- Цена
- Качество обслуживания
- Расположение
- Репутация

Таблица 4. - Влияние факторов на выбор гостиницы

Фактор	Влияние (по шкале от 1 до 5)
Цена	4
Качество обслуживания	5
Расположение	4
Репутация	5

Современный рынок гостиничных услуг постоянно меняется под влиянием потребительских предпочтений, новых технологий и глобальных экономических факторов. Понимание этих трендов важно для эффективного управления гостиничным бизнесом. В статье рассматриваются методические подходы к исследованию потребительских трендов в этой сфере. [6, с.79]

Комплексный подход, объединяющий качественные и количественные методы, помогает гостиницам лучше понять ожидания клиентов. Качественные исследования, такие как фокус-группы и глубинные интервью, раскрывают мотивацию и скрытые желания потребителей. Количественные методы, включая опросы и анализ больших данных, обеспечивают

обширные сведения о поведении и закономерностях среди клиентов. [7]

Современные технологии, такие как аналитика больших данных и искусственный интеллект, предоставляют гостиницам новые возможности для сбора и анализа информации. Эти инструменты помогают отслеживать тренды и предсказывать изменения в предпочтениях клиентов, что улучшает персонализацию услуг.

Отели, использующие данные о потребительских трендах, могут адаптировать предложения и внедрять инновационные услуги, такие как устойчивые практики и программы лояльности, что дает конкурентное преимущество. Быстрая реакция на изменения рынка критически важна: отели, не адаптирующиеся, рискуют потерять клиентов и столкнуться с финансовыми проблемами.

В итоге, исследование потребительских трендов не только повышает доходы, но и способствует укреплению связей с клиентами, позволяя привлекать новых и обеспечивая успешное развитие бизнеса.

В заключение, анализ поведения потребителей в гостиничном бизнесе является ключевым фактором для успешной адаптации гостиниц к постоянно изменяющимся условиям рынка и потребительским предпочтениям. Методики исследования, такие как опросы, фокус-группы и анализ вторичных данных, позволяют получить всестороннюю информацию о мотивации и предпочтениях гостей, что способствует оптимизации услуг

и повышению качества обслуживания. Комплексный подход к изучению потребительского поведения помогает выявить важнейшие факторы выбора, такие как цена, качество сервиса, расположение и репутация отеля. В условиях высокой конкуренции в гостиничном бизнесе понимание потребностей и ожиданий гостей становится основой для повышения конкурентоспособности и долгосрочного успеха гостиниц. Таким образом, эффективное использование методик анализа потребительского поведения является важным инструментом для стратегического планирования и развития гостиничного бизнеса в условиях динамично меняющегося рынка.

Литература

1. Полевая, М. В., Третьякова, А. Н. Управление персоналом в гостиничном сервисе / М.В.Полевая, А.Н.Третьякова. - М.: Академия, 2014. - 208 с.
2. Зайцева, Н.А. Особенности стимулирования персонала в гостиницах: российский и зарубежный опыт // Сервис в России и за рубежом. – М.: 2013(№7). - с. 64-71.
3. Park Inn by Radisson Kazan [Электронный ресурс]. URL: <https://www.parkinn.ru/hotelkazan>.
4. Официальный сайт сети отелей Hilton [Электронный ресурс]. URL: www.hilton.ru/.
5. Rezidor Hotel Group. Official web-site [Электронный ресурс]. URL: <http://www.rezidor.com/>
6. Официальный сайт сети отелей Wyndham hotel group [Электронный ресурс]. URL: wyndhamworldwide.com/category/our-company.
7. Официальный сайт сети отелей Wyndham hotel group. URL: <http://www.wyndhamworldwide.com/category/mission-culture>.

Маълумоти муаллифони: Қурбонов Ёрмаҳмад Султоналиевич - номзади илми иқтисодӣ, и.в. дотсент мудири кафедраи бизнеси сайёҳӣ, рекреатсия ва меҳмондории Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Телефон: (+992) 901716377, e-mail: yorma@bk.ru 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, х.Борбад 48/5.

Ҷалилов Ромиш Рустамович - номзади илмҳои иқтисод, иҷрокунандаи вазифаи дотсенти Сардори раёсати таълими Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, х.Борбад 48/5.

Сведения об авторах: **Қурбонов Ёрмаҳмад Султоналиевич** - кандидат экономических наук, и.о.доцент заведующий кафедры туристского бизнеса, рекреация и гостеприимство Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. Телефон: (+992) 901716377, e-mail: yorma@bk.ru 73405, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Борбада 48/5.

Джалилов Ромиш Рустамович - кандидат экономических наук, и.о.доцент Начальник учебного отдела Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. 73405, Республика Таджикистан, город Душанбе, проспект Борбада 48/5.

Author's information: **Kurbanov Yormahmad Sultonalievich** - Candidate of Economic Sciences, Acting Associate Professor, Head of the Department of Tourism Business, Recreation and Hospitality of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan: (+992) 901716377, e-mail: yorma@bk.ru 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad street 48/5.

Jalilov Romish Rustamovich - PhD in Economics, Acting Associate Professor Head of the Educational International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan: (+992) 901716377, e-mail: yorma@bk.ru 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Borbad street 48/5.

УДК: 378.01

**ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ПРИМЕНЕНИЯ СОВРЕМЕННЫХ
ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ЭЛЕКТРОНИКЕ
И ЭЛЕКТРОТЕХНИЧЕСКИМ ДИСЦИПЛИНАМ У СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКИХ
СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ**

Джуразода Х.Ш.

Одинаев С.Ш.

Тулаев Дж.П.

***Аннотация.** В статье рассматривается важность использования компьютеров при проведении практических занятий со студентами технических специальностей в области электроники и электротехники. Целью компьютеризации является создание условий для повышения качества подготовки студентов технических специальностей в этих областях в соответствии с современными профессиональными стандартами. Для достижения этой цели необходимо компьютеризировать лабораторные работы и практические занятия. Также было бы эффективнее проводить лекции в традиционном формате.*

***Ключевые слова:** электроника и электротехника, технические специальности, качество, возможности, условия.*

***Для цитирования:** Джуразода, Х. Ш. Педагогический потенциал применения современных информационных технологий в процессе обучения электронике и электротехническим дисциплинам у студентов технических специальностей / Х. Ш. Джуразода, С. Ш. Одинаев, Дж. П. Тулаев // Финансово-экономический вестник. – 2025. – № 1(44). – С. 314-318.*

**THE PEDAGOGICAL POTENTIAL OF USING MODERN INFORMATION
TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF TEACHING ELECTRONICS AND
ELECTRICAL ENGINEERING DISCIPLINES BELONGS TO STUDENTS OF
TECHNICAL SPECIALTIES**

Jurazoda Kh.Sh.

Odinaev S.Sh.

Tulaev J.P.

***Abstract.** The paper discusses the significance of using computers in teaching practical classes to students of technical disciplines in electronics and electrical engineering. The goal of computerization is to create conditions for making the training of technical students in these fields more qualitative and in line with modern professional standards. To achieve this goal, it is essential to computerize laboratory work and practical classes. It would also be more efficient to conduct lectures in a traditional format.*

***Keywords:** electronics and electrical engineering, technical specialties, quality, opportunities, conditions*

Сегодня мы наблюдаем стремительные изменения в социально-экономической структуре как производства, так и образования. Ключевыми критериями в подготовке специалистов становятся требования к содержанию образования для студентов, которые не просто усваивают знания, но и стремятся найти своё место в научно-технической сфере.

В процессе обучения важно сформировать у студента целостную структуру учебной деятельности, которая

включает в себя все её компоненты, взаимосвязанные между собой. В настоящее время наблюдается тенденция к усилению фундаментальности технического образования и профессиональной ориентации на конкретную специальность [1].

Учебный процесс строится на базе теоретических знаний, полученных из курсов физики, математики и общетехнических дисциплин, а также на практическом опыте работы с реальными техническими объектами [2]. Сложность обучения заключается в необходимости глубокого понимания процессов, которые происходят на основе ранее изученных теоретических основ [3-5]. Это напрямую связано с освоением основ проектирования, изготовления и эксплуатации различных классов реальных технических устройств и систем. Следует отметить, что обучение студентов часто осуществляется на стыке двух наук. Например, в специализациях "Вычислительные машины, комплексы, системы и сети" или "Системы автоматизированного проектирования" требуются знания в двух основных областях: информационных технологиях и технической (дизайн). Эта проблема успешно решается благодаря использованию электронных и электротехнических образовательных ресурсов, разработанных в соответствии с образовательными стандартами.

Недавно были утверждены новые учебные планы, в соответствии с которыми объём и содержание аудиторных занятий по всем специальностям были перераспределены на разные семестры и значительно сокращены.

Вопрос сокращения времени, которое отводится на изучение дисциплин, связанных с электроникой и электротехникой, становится всё более острым. Это отрицательно влияет на качество подготовки студентов технических специальностей, поскольку уровень знаний в этой области значительно снизился.

Однако благодаря внедрению цифровых технологий в преподавание

электроники и электротехники, студенты, обучающиеся в этих областях, могут компенсировать потери как в объёме, так и в качестве своего образования, несмотря на сокращение учебных часов.

Выбор образовательное содержание, основанное на информационных технологиях, напрямую зависит от используемых информационных систем. Эти системы открывают двери для изучения и исследования множества новых инженерных процессов.

В процессе обучения одним из ключевых принципов применения информационных технологий является четкое определение приоритетов. Этот принцип становится особенно значимым, когда традиционные методы не могут в полной мере достичь поставленных педагогических целей.

Было показано, что использование информационных технологий в области электроники и электротехники может быть полезно в нескольких ситуациях: выполнение сложных математических операций при анализе электрических схем; понимание теорий и концепций на более высоком уровне абстракции; вычисление и визуализация функций, требующих большого количества вычислений; исследование нециклических и быстро меняющихся явлений, которые требуют специального измерительного оборудования; анализ взаимосвязей, которые невозможно полностью понять с помощью существующих образовательных ресурсов.

При разработке стратегии обучения электроники и электротехники с использованием современных информационных технологий мы решили уделить особое внимание следующим универсальным инструментам: компьютерные математические системы MATHCAD; системы MATLAB с SIMULINK; программа ELECTRONICS WORKBENCH для моделирования схем.

Было доказано, что эти системы являются наиболее эффективным инструментом для разработки программного

обеспечения, моделирующего электрические процессы и явления.

Подход к обучению, основанный на использовании информационных технологий, предлагает новые возможности для изучения теоретических основ электроники и электротехники, и глубокого анализа работы электрических устройств.

Применение универсальных систем математического и имитационного моделирования с визуальным представлением информации значительно способствует развитию образного мышления. Этот подход изменяет соотношение между понятийным и образно-образным мышлением в процессе усвоения знаний, что, в свою очередь, способствует формированию теоретического мышления.

В основе данного подхода лежит метод теоретических образов, который объединяет вербальную информацию с визуальными образами. Этот метод способствует активизации учебной деятельности, что делает процесс обучения более увлекательным и эффективным.

Чтобы эффективно использовать компьютеры в обучении студентов технических специальностей по предметам электроники и электротехники, мы должны тщательно изучить возможности их применения в различных типах учебных занятий [2, 6-9].

При обсуждении лекций важно учитывать несколько ключевых моментов: 1) Информационные технологии для проведения лекций: остаются сложным и дорогостоящим процессом. Создание лекционных материалов требует специализированного и дорогостоящего оборудования, что делает этот процесс финансово затратным. 2) Программное обеспечение для создания электронных версий лекций: также может быть сложным в разработке, что увеличивает затраты на его создание и внедрение. Необходимо более подробно рассмотреть эти вопросы, чтобы лучше понять связанные с ними проблемы и найти пути их решения.

В многочисленных исследованиях, например, в работах [9] и [10], подчеркивается важность индивидуального подхода к обучению для достижения успеха. Однако именно преподаватели могут обеспечить такой подход, предоставляя объяснения, которые учитывают уникальные потребности каждого студента.

Лекции – это ключевой элемент образовательного процесса, который позволяет преподавателям представлять материал в обобщённом виде, адаптированном к уровню знаний и профессиональным интересам студентов, обучающихся на определённом курсе. В ходе лекций преподаватели делятся своими научными знаниями и личными взглядами по различным темам. Поэтому нельзя недооценивать роль преподавателей как основного источника информации, особенно в контексте лекций.

Анализ существующих электронных учебных курсов показал, что большинство из них посвящены одной конкретной дисциплине, обычно гуманитарной или экономической. Эти курсы обычно включают в себя систему проверки знаний, иллюстрации и словари.

В данной статье мы сосредоточимся на проблеме дублирования технической информации в общетехнических и специальных технических дисциплинах, как это было описано в работах [11-13]. Создание электронного методического пособия по специальной технической или общетехнической дисциплине представляет собой более сложную задачу. Объем информации, который необходимо представить в таком руководстве, довольно велик, и обычно курс охватывает до семи смежных дисциплин.

В качестве примера мы рассмотрели дисциплину «Электроника и электротехника», которая будет преподаваться на специальностях «Вычислительные машины, комплексы, системы и сети» и «Системы автоматизированного проектирования».

Выбор этой дисциплины был обусловлен несколькими факторами: часто студенты сталкиваются с трудностями в понимании фундаментальных технических предметов; объём материала настолько велик, что преподаватели не всегда успевают охватить его в рамках аудиторных занятий.

Чтобы помочь студентам разобраться в сложном материале, мы разработали электронный учебник по данной дисциплине. Этот учебник может быть полезен как преподавателям в качестве учебного пособия, так и студентам для самостоятельной работы.

Учебник содержит все необходимые теоретические основы и практические рекомендации, что позволяет студентам лучше подготовиться к практическим и лабораторным занятиям, а также успешно выполнять курсовые и дипломные проекты.

Учебная программа, разработанная в соответствии с требованиями общеобразовательных стандартов по техническим дисциплинам, поможет студентам получить глубокие знания и навыки, которые станут основой для их будущей карьеры.

Разработана система обучения дисциплине «Электроника и электротехника» для технических специальностей, которая опирается на современные информационные технологии. Эта система соответствует актуальным подходам к выбору методов и инструментов, используемых в образовательном процессе.

Очевидно, что лекция, основанная на информации, не может эффективно решить

ни одну из задач, стоящих перед специалистами в области электроники и электротехники. С другой стороны, традиционный формат лекций по нескольким дисциплинам, связанным с электроникой и электротехникой, действительно подходит для выполнения этих задач. Во-первых, сокращение количества часов по дисциплине "электроника и электротехника" в первую очередь касается лабораторных и практических занятий. Однако лекция, которая является основной формой образовательной деятельности для технических специальностей в высших учебных заведениях, обладает рядом важных преимуществ. Она способствует получению знаний и развитию навыков у студентов, что уже было отмечено ранее. Кроме того, традиционный формат лекций не требует значительных финансовых затрат, что делает его привлекательным для учебных заведений.

Из всего вышесказанного можно сделать вывод, что традиционная форма чтения лекций по ряду дисциплин электроники и электротехники для студентов технических специальностей, обучающихся очно, соответствует современному уровню образовательного процесса и не требует значительных информационных технологий. В таком формате подача учебного материала, сопровождаемая увлекательными видеофрагментами, может сделать процесс обучения более естественным и понятным.

Литература

1. Аверченков, В.И. Методика проектирования содержательной части ЭОР для специальных технических дисциплин [Текст] / В.И. Аверченков, В.В. Надуваев, Е.В. Шкумат // -Вестник БГТУ.- 2009. - № 3 - 177 с.
2. «Новые педагогические и информационные технологии в системе образования», Полат Е. С., Бухаркина М. Ю., Моисеева М. В., Петров А. Е. –Москва: Академия. -2002.
3. «Педагогические взаимодействия и технологии», Коротаева Е. Москва. –Академия. -2007. - 256с.
4. «Психология и педагогика», Альберт Кравченко. –Москва: Проспект. -2009.
5. «Информационные технологии в педагогическом образовании», Киселев Г. М. –Москва: Академия. -2012.
6. «Структура ИКТ-компетентности учителей», Рекомендации ЮНЕСКО, Хайне Пауль. -2011.

7. «Медийная и информационная грамотность, программа обучения педагогов», Уилсон К., Гризл А., Туазон Р., 2012.
8. Восидов Ш.Ю. Особое значение использования математического моделирования при решении математических задач в высших учебных заведениях / Восидов Ш.Ю., Джураев Х.Ш., Шарофиддин Юсуфӣ, Сайдахмадов И.С. // Вестник Таджикского национального университета. – 2022. – №1. – С.267-276.
9. Джураев, Х.Ш Особенности математической и компьютерной моделировании при решении геометрических задач для студентов высших учебных заведений / Х.Ш. Джураев, Ш.Ю. Восидов, Ш. Юсуфӣ // Вестник института развития образования. Серия педагогических и психологических 2022. - №4 (40). –С. 211-216.
10. Шарофиддин Юсуфи Оценка теоретических основ математического и компьютерного моделирования учебных проблем «решение задач» (по геометрии) в учреждениях высшего профессионального образования / Шарофиддин Юсуфи / Вестник Таджикского национального университета. -2023. -№11. Ч.2. –С.195-205.
11. Джураев, Х.Ш. Основное теоретическое математическое и компьютерное моделирование учебных задач профессионального образования / Х.Ш. Джураев, И.С. Саидахмадов // Вестник института развития образования. Серия педагогических и психологических наук. 2023, №1 (41). – С.236-245.
12. Джураев Х.Ш. Математическое и компьютерное моделирование средство решения задач по курсу механики / Х.Ш. Джураев, И.С. Сайдахмадов, Ш.Ю. Восидов // Вестник института развития образования. Серия педагогических и психологических наук. -2023. -№ 3 (43). –С.343-348.
13. Джураев Х.Ш. Педагогический потенциал использования современных информационных технологий при преподавании дисциплин электроника и электротехника студентам технических специальностей / Х.Ш. Джураев, Одинаев С.Ш. // Вестник института развития образования. Серия педагогических и психологических наук. -2024. -№ 2 (46). –С.309-316.

Информация об авторах:

Джураода Хайруллох Шароф – Таджикский национальный университет. Адрес: 734025, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Рудаки, 17. E-mail: hayrullo_58@mail.ru

Одинаев Саломаддин Шовалиевич – Дангаринский государственный университет. 735320, Чумхурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, ноҳияи Данғара, кӯчаи Маркази 25. E-mail: salomiddin.87@mail.ru

Тулаев Джахонгир Панжиевич - Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734000, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Борбад 48. E-mail: Tulaevjahongir@dmail.com

Маълумот дар бораи муаллифон:

Ҷӯразода Хайруллоҳи Шароф - Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Суроға: 734025, Душанбе, Чумхурии Тоҷикистон, хиёбони Рӯдакӣ, 17. E-mail: hayrullo_58@mail.ru

Одинаев Саломаддин Шовалиевич – Донишгоҳи давлатии Данғара. Суроға: 735320, Чумхурии Тоҷикистон, вилояти Хатлон, ноҳияи Данғара, кӯчаи Маркази 25. E-mail: salomiddin.87@mail.ru

Тулаев Ҷаҳонгир Панҷиевич - Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибқорӣ Тоҷикистон. Суроға: 734000, Чумхурии Тоҷикистон, кӯч. Борбад 48. E-mail: Tulaevjahongir@dmail.com

Information about the authors:

Jurazoda Khairullohi Sharof - Tajik National University. Address: 734025, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Rudaki Avenue, 17. E-mail: hayrullo_58@mail.ru

Odinaev Salomaddin Shovalievich - Dangara State University. Address: 735320, Republic of Tajikistan, Khatlon region, Dangara district, Markazi street 25. E-mail: salomiddin.87@mail.ru

Tulaev Jahongir Panjievich - Tajik International University of Tourism and Entrepreneurship. Address: 734000, Republic of Tajikistan, Borbad street 48. E-mail: Tulaevjahongir@dmail.com

УДК: 339.9

АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШКИЛИ БАҲИСОБГИРИИ ИДОРАКУНӢ ВА НАЗОРАТ ДАР КОРХОНАҲОИ ИСТЕҲСОЛӢ

Шарифова Р.Н.

Аннотатсия. Дар мақола асосҳои назариявии ташкили баҳисобгирии идоракунӣ ва назорат дар корхонаҳои истеҳсолӣ бо мисолу масъалаҳои мушаххас баррасӣ шудаанд. Омилҳои ба ташкили баҳисобгирии идоракунӣ ва назорат дар корхонаи истеҳсолии ватанӣ таъсиррасон таҳлил шудаанд. Вобаста ба ин ҷараёнҳои ташкили баҳисобгирии идоракунӣ ва назорат дар корхонаҳо таҳия карда шудаанд.

Вожаҳои калидӣ: баҳисобгирии муҳосибӣ, назорат, истеҳсолот, қарорҳои идоракунӣ, корхонаҳои истеҳсолӣ, даромад, хароҷот, таҳлил, фурӯш.

Барои иқтибос: Шарифова, Р. Н. Асосҳои назариявии ташкили баҳисобгирии идоракунӣ ва назорат дар корхонаҳои истеҳсолӣ / Р. Н. Шарифова // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – №. 1(44). – С. 319-326.

ОСНОВЫ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОРГАНИЗАЦИИ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО УЧЕТА И КОНТРОЛЯ НА ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЯХ

Шарифова Р.Н.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические основы организации управленческого учета и контроля на производственных предприятиях с конкретными примерами и проблемами. Проанализированы факторы, влияющие на организацию управленческого учета и контроля на отечественном производственном предприятии. В связи с этим разработаны процессы организации управленческого учета и контроля на предприятиях.

Ключевые слова: учет, контроль, производство, управленческие решения, производственные предприятия, доходы, расходы, анализ, продажи.

THEORETICAL FUNDAMENTALS OF ORGANIZATION OF MANAGEMENT ACCOUNTING AND CONTROL AT PRODUCTION ENTERPRISES

Sharifova R.N.

Annotation. The article examines the theoretical foundations of the organization of management accounting and control at manufacturing enterprises with specific examples and problems. The factors influencing the organization of management accounting and control at a domestic manufacturing enterprise are analyzed. In this regard, the processes of organizing management accounting and control at enterprises are developed.

Key words: accounting, control, production, management decisions, manufacturing enterprises, income, expenses, analysis, sales.

Гузориши масъала. Дар замони назорати идоракунӣ дар низоми муосири рушди иқтисодии корхонаҳои баҳисобгирии идоракунӣ дар корхонаҳои истеҳсолӣ масъалаи баҳисобгирии идоракунӣ ва назорат дар низоми идоракунии корхона бахшида шудааст, дар адабиёти хориҷӣ ва аз самтҳои беҳгардонии фаъолияти мавриди баррасии амиқ қарор гирифтааст. корхонаҳои истеҳсолӣ ба ҳисоб меравад. Вале дар адабиёти илмӣ ватанӣ ин мавзӯ ба таври муфассал баррасӣ нагардидааст. Аз ин

хотир, барои омӯзиши ҷиҳатҳои назариявӣ ва амалии баҳисобгирии идоракунии ва назорати идоракунии зарурат ҷой дорад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Вобаста ба масъалаҳои назариявӣ ташкили баҳисобгирии идоракунии дар корхонаҳои истеҳсоли саҳми муҳимро тадқиқотчиёни хориҷӣ чун А. Апҷерч, С.Б. Барышев, М.А. Вахрушина, В.В. Ковалев, Я.В. Соколова, И.А. Смирновой, А.Д. Шеремета ва дигарон гузоштаанд. Баъзе паҳлӯҳои баҳисобгирии идоракунии ва таҳлили хароҷот дар асарҳои илмӣ олимони ватанӣ С.Ф. Низомов, М.В. Калемуллоев., Д.А. Олимов., П.Х. Бобомровов ва дигарон мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд. Вале ҳоло ҳам дар самти таҳқиқи масъалаҳои мушкили баҳисобгирии идоракунии ва таҳлили хароҷот дар корхонаҳои истеҳсоли ҷиҳатҳои баҳсталаб ва ҳалнашуда зиёд мебошанд.

Мақсади мақола. Майянкуни, ошкор ва таҳияи нуқтаҳои назариявӣ ва дарёфт намудани роҳҳои ҳалли масъалаҳои методологӣ ва амалии ташкили назорат дар низоми баҳисобгирии идоракунии мебошад. Масъалаҳои ташаккул ва рушди баҳисобгирии идоракунии ва назорати идоракунии ҳоло яке аз самтҳои нисбатан баҳсталаби назария ва амалии идоракунӣ корхонаҳои истеҳсоли баҳисоб мераванд. Ташкили баҳисобгирии идоракунии ва назорат, инчунин таҳлили хароҷот яке аз шартҳои асосие мебошад, ки ба роҳбарияти корхонаи истеҳсоли барои қабули қарорҳои идоракунӣ дуруст ва муносиб имкон медиҳад.

Бинобар ин омӯзиши раванди ташкили баҳисобгирии идоракунии ва назорати идоракунии дар корхонаҳо хеле муҳим буда, таҳқиқоти он аз нигоҳи илмӣ ба ташаккул ва истифодабарии низоми ахбории муҳосибӣ барои қабули қарори мувофиқ ва саривақтии идоракунии равона мегардад.

Муҳтавои асосии мавод. Дар шароитҳои муосири рушди соҳибкорӣ сохтори корхонаҳо мураккаб ва самтҳои фаъолияти онҳо зиёд гардида, аз ҷониби онҳо намудҳои гуногуни маҳсулот ва хизматрасониҳо ба бозор пешкаш карда мешаванд. Дар натиҷа ҳаҷми ҷараёнҳои пулии корхонаҳо зиёд шуда, раванди муайянкунии даромадҳо ва хароҷоти истеҳсол ва фурӯши маҳсулот, иҷрои корҳо ва хизматрасониҳо мураккаб мегардад. Ҳамаи ин ба пайдошавии як қатор мушкилот дар идоракунӣ корхонаҳо меорад. Акнун соҳибмулк худ мустақилона масъалаҳои молиявӣ ва идоракунӣ ҳал карда наметавонад. Вай ваколатҳои роҳбарӣ ва идоракунӣ фаъолияти корхонаро ба кормандони кироӣ – менечерҳо ва мутахассисони соҳаҳои гуногуни фаъолияти хоҷагидорӣ вогузор менамояд. Роҳбарияти корхона бояд ахбори дақиқ, саҳеҳ ва рӯзмарро оид ба натиҷаҳои қарорҳои идоракунӣ қабулнамудаи менечерҳо, даромаднокии фаъолияти корхона ва қисматҳои он, маҳсулот ва мизочони корхона дошта бошад. Воситаи гирифтани ана ҳамин ахбор баҳисобгирии идоракунии мебошад.

Корхонаҳои тичоратии муосир бе ташкили муносиби баҳисобгирии муҳосибӣ мавқеи худро дар бозор устувор карда наметавонанд. Баҳисобгирии муҳосибӣ чун мавзеи пайвандаи байни фаъолияти хоҷагидорӣ ва шахсони қабулкунандаи қарорҳои идоракунии баромад мекунад. Бо гузариши иқтисодиёт ба шароитҳои бозорӣ баҳисобгирии муҳосибӣ ба се самт ҷудо гардид: баҳисобгирии молиявӣ, баҳисобгирии идоракунии ва баҳисобгирии андоз [3, с.241].

Баҳисобгирии молиявӣ омодакунии ва пешкашкунӣ ахборро дар бораи натиҷаҳои фаъолияти молиявӣ барои истифодабарандагони берунӣ ба ҷо меорад. [1, с.98]. Баҳисобгирии идоракунии ба эҳтиёҷоти менечерҳои худӣ корхона алоқаманд аст. Мақсади он кӯмак расонидан ба менечерҳо

хангоми баҳодиҳии натиҷаҳои фаъолият ва қабули қарорҳо дар асоси ахбори воқеӣ мебошад. Дар корхонаҳои бузург низоми баҳисобгирии идоракунии доираи васеи амалиёт ва рӯйдодҳои молиявиро аз бақайдгирии фурӯш ва равон кардани ҳисобнома-фактураҳо то ёри расонидан ба роҳбарият дар баҳодиҳии хароҷоти нигоҳдорӣ ва истифодабарии амвол ва қувваи корӣ фаро мегирад.

Зимни ташкили баҳисобгирии идоракунии дар корхона мушкилиҳои методӣ, ташкилӣ ва техникӣ пеш меоянд, ки бартараф намудани онҳо роҳи татбиқи баҳисобгирии идоракунии дар корхона ҳамвор мегардонад [9, с.105].

Дар баҳисобгирии идоракунии ахбори пешомадбинӣ ва банақшагирӣ бунёд мегардад, ки ба таҳлили фаъолияти хоҷагидорӣ корхона таъя мекунад. Дар ин маврид асоси низоми баҳисобгирии идоракунии баҳисобгирии хароҷот - ғункунӣ ва гурӯҳбандии хароҷот, тақсими хароҷот ба объектҳои баҳисобгирӣ (воҳидҳои маҳсулот, маконҳои хароҷот) баҳисоб меравад. Маълумоти баҳисобгирии идоракунии барои истифодабарӣ дар дохили корхона (барои роҳбарият ва дигар кормандони идоракунанда) таъин гардида, сирри тижоратӣ мебошанд ва ошкоркунии онҳо ба даъвои судӣ меоварад. Мақсади асосии он омода кардани иттилоот барои қабули қарорҳои оперативӣ ва пешгӯии идоракунии мебошад. Дар шароити имрӯза масъалаи дигари баҳисоб ҳам мавҷуд аст [9, с.107].

Азбаски маълумоти баҳисобгирии молиявӣ бештар ба истифодабарандагони берунӣ нигаронида шудаанд, онҳо сирри тижоратиро дар бар намегиранд. Бо онҳо ҳар шахс шинос шуда метавонад. Бурдани баҳисобгирии молиявӣ ҳатмист. Баҳисобгирии молиявӣ дар асоси қоидаҳои муҳосиби дар мамлакат қабулгардида ва стандартҳои байналмилалӣ ҳисоботи молиявӣ (СБХМ) бурда мешавад.

Ҳангоми пешбурди баҳисобгирии молиявӣ корхонаҳо мувофиқи Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосиби фаъолияти молиявӣ-хоҷагии субъектҳои хоҷагидорӣ ва Нишондоди методӣ оид ба татбиқи нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосиби фаъолияти молиявӣ-хоҷагии субъектҳои хоҷагидорӣ (бо Фармоиши Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 майи соли 2011, № 41 тасдиқ шудааст) амал менамоянд.

Барои ҳадафҳои пешбурди баҳисобгирии идоракунии корхонаҳо метавонанд ҳисобҳои муҳосибӣ барои баҳисобгирии хароҷоти истеҳсол ва фурӯши маҳсулот (корҳо, хизматрасониҳо) – ҳисобҳои калкулятсионӣ кушоянд.

Барои баҳисобгирии идоракунии риоякунии қоидаҳои қабулгардидаи баҳисобгирии муҳосибӣ ҳатмӣ нест. Дар баҳисобгирии идоракунии бештар ба баҳодиҳии давраҳои оянда аҳамият дода мешавад; аксари ахбор дар шакли ғайрипулӣ ифода мешавад; ба дақиқии ахбор кам диққат дода мешавад; ҳисобот тез-тез ва ба санаи воқеии руҳдиҳии рӯйдодҳои дар онҳо дарҷшаванда наздиктар пешкаш карда мешавад.

Ба роҳ мондани баҳисобгирии идоракунии барои фаъолияти ҳар як ташкилот хангоми қабули қарорҳои идоракунии муҳим аст. Баҳисобгирии идоракунии фаъолиятро ҳавасманд мекунад, арзишҳои фарҳангиро, ки барои ноил шудан ба ҳадафҳои стратегӣ, тактикӣ ва амалиётӣ ташкилот заруранд, дастгирӣ ва бунёд мекунад [3, с.410]. Баҳисобгирии идоракунии самти мустақили баҳисобгирии муҳосиби корхона буда, дастгирии ахбории низоми идоракунии фаъолияти соҳибкориҳо таъмин менамояд. Ин раванд ошкоркунӣ, ҷенкунӣ, бақайдгирӣ, ғункунӣ, нигоҳдорӣ, ҳифз, таҳлил, омодакунии, тафсир ва додугирифтӣ ахбори ба дастгоҳи идоракунии барои иҷрои вазифаҳои он лозимиро дар бар мегирад.

Баҳисобгирии идоракуни унсури муҳими низоми идоракунии корхона буда, ҳамзамон бо низоми баҳисобгирии молиявӣ фаъолият менамояд. Вай барои идоракунии дохилӣ нигаронида шудааст, чунки ҳам аз ҷиҳати ҳудудӣ ва ҳам аз ҷиҳати вақтӣ ба объекти идоракуни наздик аст. Рисолати ин намуди баҳисобгирӣ маҳз идоракуни буда, баҳисобгирӣ чун олотии идоракуни баромад менамояд. Ана аз ҳамин ҷиҳат тафовути назаррасии баҳисобгирии идоракуни аз баҳисобгирии молиявӣ ва баҳисобгирии андоз ба миён меояд.

Моҳияти баҳисобгирии идоракуни - таъмин намудани идоракунии фаврӣ, ҷорӣ, идоракунии иқтисодии стратегӣ ва сармоягузорӣ, инчунин шахсони қабулкунандаи қарорҳои идоракуни бо ахбор мебошад. Ахбор барои мақсадҳои идоракуни бояд ҳамеша саривақтӣ, пурра, саҳеҳ (боэтимод) ва очилӣ бошад, танҳо дар ҳамин маврид вай имконият медиҳад, ки қарорҳои идоракунии самаранок қабул карда шаванд.

Моҳияти баҳисобгирии идоракуни бо масъалаҳои асосии дар доираи он ҳалшаванда нисбатан равшантар мегардад, ки инҳоанд:

- таъмин намудани ахбори саҳеҳ ба раванди идоракунии истеҳсолот оид ба омилҳои истифодашудаи истеҳсолот, вазъ ва ҳаракати онҳо;

- таъмин намудани ахбор ба дастгоҳи идоракунии корхона бо мақсади интиҳоби усулҳои беҳтарини ҳисобкунии арзиши аслий ва инъикоскунии онҳо дар сиёсати баҳисобгирӣ;

- бачоории назорати фаврии хароҷоти истеҳсол, арзиши аслии намудҳои алоҳидаи фаъолият, корҳо, хизматрасониҳо, намудҳои маҳсулот, маснуот, натиҷаҳои молиявии корхона;

- мунтазамона гузаронидани таҳлилҳои фаврӣ, ҷорӣ, ояндабинии арзиши аслий, натиҷаҳои молиявӣ ва вазъи молиявӣ, муқарраркунии сабабҳои тағйирёбии онҳо,

ошкоркунии омилҳои боздорандаи ноилгардии натиҷаҳои ниҳойӣ;

- баҳодиҳӣ ва таҳлили самаранокии иқтисодии истифодабарии намудҳои алоҳидаи сарватҳои моддӣ, меҳнатӣ ва молиявии дар истеҳсоли маҳсулот, иҷрокунии корҳо ва хизматрасониҳо харҷшуда;

- баҳодиҳӣ ва таҳлили кори самараноки корхона дар мавриди тариқаҳои гуногуни фаъолияти сармоягузорӣ аз диди сарфакунии сарватҳои моддӣ, камкунии меҳнатфарогирии корҳо, баландбардории даромаднокии истеҳсолот;

- асосноккуни ва таҳияи нархҳои трансфертӣ (дохилиширкати), ки имконият диҳанд, то корхона ҳам дар бозорҳои дохилӣ ва ҳам дар бозорҳои берунӣ самаранок фаъолият намояд. Самаранокии додугирифтӣ маҳсулот дар дохили ширкат бо нархҳои махсуси трансфертӣ таъмин мегардад. Онҳоро ҳадамоти иқтисодии корхона асоснок ва ҳисоб намуда, аз ҷониби роҳбари корхона тасдиқ гардида, талофи (пушонидани) хароҷот ва даромаднокии камтарини истеҳсолотро таъмин менамоянд;

- таҳия намудани низомномаҳо ва қоидаҳои ташкили идоракунии самаранок дар корхона, татбиқи ҷорабиниҳо барои мукамалгардонии доимии он;

- ҷустуҷӯи захираҳои дохилиширкати пасткунии арзиши аслий, баландбардории фоида, устуворгардонии вазъи молиявии корхона;

- таъминкунии назорати мавҷудият ва ҳаракати амволи корхона, бунёдгардӣ ва истифодабарии захираҳои корхона.

Ҳангоми омӯзиши принципҳои баҳисобгирии идоракуни мебошад ду ҳолатро ба инобат гирифт: мавқеи ишғолнамудаи баҳисобгирии идоракуни дар низоми умумии баҳисобгирии муҳосибӣ ва мақсади амалишавандаи низоми баҳисобгирии идоракуни. Азбаски баҳисобгирии идоракуни баҳши баҳисобгирии муҳосибӣ мебошад, вай

принсипҳои (қоидаҳои) умумии баҳисобгирии муҳосибӣ (молиявӣ)-ро, чун камхарҷӣ, саривақтӣ ва қиёспазирии ахбори пешкашшаванда истифода мебарад. Мақсади муҳимтарини баҳисобгирии идоракунии ин бунёдқунии ҳисоботи ҳосаи барои эҳтиёҷоти менечерҳои зинаҳои гуногуни идоракунии омодагардида мебошад (дар тафовут аз баҳисобгирии молиявӣ, ки ахборро дар асоси қоидаҳои умумии пешбурди баҳисобгирӣ ҷамъбаст ва мураттаб менамояд). Ин барои татбиқи нисбатан самараноктари принсипҳои номбаршудаи баҳисобгирӣ дар низоми баҳисобгирии идоракунии ва истифодабарии якҷанд принсипҳои ҳосаи худии баҳисобгирии идоракунии заминаҳоро бунёд менамояд.

Принсипҳои ҳосаи баҳисобгирии идоракунии инҳо мебошанд:

фавригии пешкашқунии ахбор – суштгардии талабот ба пуррагии ахбор ва волоияти фавригии он;

- махфигии ахбори пешкашшаванда – пешбурди алоҳидаи баҳисобгирии идоракунии;

- муфидии ахбори пешкашшаванда – истифодабарии он усулҳои банақшагирӣ, баҳисобгирӣ ва таҳлил, ки гирифтани ахбори муфидро таъмин менамоянд ва интиҳоби онҳо аз масъалаҳои идорақунии ҳалшаванда вобаста мебошад;

- қайшии низоми баҳисобгирии идоракунии – созгории низоми баҳисобгирии идоракунии ба ҳосагҳои ҷузъии корхона, мукамалгардии вай бо мурури тағйирёбиҳои дар фаъолияти соҳибқории корхона рӯхдиҳанда;

- ояндабинона будани низоми баҳисобгирии идоракунии – майлнокии низоми баҳисобгирии идоракунии ба беҳгардонии натиҷаҳои фаъолияти бахшҳои соҳибқорӣ бо роҳи пешбиниқунии даромадҳо ва хароҷоти ояндаи онҳо;

- камхарҷии ахбори пешкашшаванда – баҳисобгирии идоракунии фақат он ахбор ва

он ҳисоботеро бунёд менамояд, ки барои амалисозии мақсадҳои идоракунии лозим мебошанд;

- идоракунии аз рӯи тамоилот – ҳисоботи дохилий бояд дорои ахбор оид ба тамоилоти нишондиҳандаҳои воқеӣ аз нақшавӣ бошад, ки имконият медиҳад, то масъулият барои пайдошавии тамоилоти носоз муқаррар карда шуда, сабабҳои онҳо очилян бартараф карда шаванд;

- назоратшавандагии нишондиҳандаҳои ҳисоботи дохилий – алоҳида тартиб додани ҳисобот аз рӯи нишондиҳандаҳои аз ҷониби роҳбари бахши фаъолияти соҳибқорӣ назоратшаванда ва назоратнашаванда.

Баҳисобгирии муҳосибӣ, ки то ин дам фақат чун воситаи коркард ва гурӯҳбандии ахбори иқтисодии дар ҳуҷҷатҳои аввалий пешкашшаванда баромад мекард, акнун ба “иштирокӣ” ва “ичроқунандаи” сиёсати идорақунии корхона мубаддал гардид. Вазифаҳои иловагӣ доир ба ғунқуни ва ҷамъбастқунии ахбор барои гурӯҳи шахсони қабулқунандаи қарорҳои хоҷагидорӣ, доир ба бунёдқуни ва нигоҳдорӣи ахбори маълумотдиҳандаи дорои таъиноти гуногун барои мақсадҳои банақшагирӣ, қабули қарорҳо ва назорат ба миён омаданд [10, с.313].

Дар як мудати кӯтоҳ ин зернизом дар мамлақатҳои Аврупо, Ҷопон, Канада ва дигар мамлақатҳо паҳн гардид. Дар мамлақатҳои мутарраққӣ дар пешбурд ва ба роҳ мондани баҳисобгирии идоракунии то 90 фоиз вақти қории муҳосибон ва дигар захираҳо сарф карда мешавад.

Дар шароити қунуни оид ба предмет ва мафҳуми баҳисобгирии идоракунии миёни олимону муҳаққиқон ақидаи ягона вучуд надорад.

Ба ақидаи олимони соҳа мафҳуми баҳисобгирии идоракунии як ҷанд ҳел маънидод карда шудааст. Масалан, Институти муҳосибони идорақунии ИМА

баҳисобгирии идоракуниро чунин шарҳ додааст: «чараёни муайянсозӣ, ченкунӣ, чамъоварӣ, таҳлил, оmodасозӣ, шахрдихӣ ва пешниҳоди маълумотҳои молиявӣ барои банақшагирӣ, баҳодихӣ ва назорат аз болои фаъолияти истехсолӣ ва самаранокии истифодабарии захираҳо аз тарафи ҳайати кормандони идоракунӣ истифода бурда мешавад».

Олимони Амрикоӣ Ч. Хорнгрен, Дж. Форстер чунин пешниҳод намудаанд, ки “баҳисобгирии идоракунӣ чамъи қисми хурди баҳисобгирии молиявӣ мебошад” [11, с.8]. Аммо М.А. Вахрушина баҳисобгирии идоракуниро бо тарзи дигар шахр дода тасдиқ кардааст, ки: «Баҳисобгирии идоракуниро мумкин аст, ҳамчун як соҳаи алоҳидаи баҳисобгирии муҳосибӣ муайян намуд, ки он ҳайати идоракуниро бо маълумоте таъмин менамояд, ки барои банақшагирӣ, идоракунӣ, назорат ва баҳодихии корхона дар умум ва инчунин сохторҳои таркибии он истифода карда мешавад [5, с.11]. Ин чараён муайянсозӣ, ченкунӣ, бақайдгирӣ, чамъоварӣ, нигоҳдорӣ, ҳимоя, таҳлил, оmodасозӣ, шахрдихӣ, пешниҳод ва қабули маълумотҳое, ки ба кормандони идоракунӣ барои иҷро намудани функсияшон зарур аст, дар бар мегирад. Баҳисобгирии идоракунӣ ҳам низом ва ҳам соҳаи таҳқиқот ба шумор меравад”.

Шеремет А.Д. мафҳуми баҳисобгирии идоракунӣ чунин пешниҳод намудааст: «Баҳисобгирии идоракунӣ зерсохтори баҳисобгирии бухгалтерӣ буда, дар доираи як корхона сохтори идоракуниро бо иттилоот таъмин менамояд, ки барои банақшагирӣ, алалҳусус идоракуни ва назорати фаъолияти истехсолӣ равона шудааст [12, с.253]. Ин чараён бо худ ченкунӣ, чамъоварӣ, таҳлил, оmodакунӣ, баҳодихӣ, қабул ва пешниҳоди маълумотро дар бар мегирад, ки ба сохтори идоракунӣ барои иҷрои функсияҳояш зарур мебошад”.

Бояд зикр намуд, ки мафҳуми расмӣ баҳисобгирии идоракунӣ дар ягон ҳуҷҷатҳои танзимкунанда ва қонун, ки ба низоми ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқии ҷумҳури мансуб бошад, вучуд надорад. Мо фикр мекунем, ки ин дуруст аст, зеро ташкил намудани баҳисобгирии идоракунӣ ин қори дохилии корхона ба ҳисоб меравад ва давлат наметавонад ӯҳдадор намояд, ки низоми баҳисобгирии идоракунӣ дар корхонаҳо ҳатман ташкил карда шавад ва ягон ҳуҷҷатҳои меъёриро ҳуқуқиро қабул намоянд. Инро таҷрибаи баҳисобгирии идоракунӣ ғарб низ аз даҳлат накардани давлат ба ин раванд шаходат медиҳад.

Ба андешаи мо, баҳисобгирии идоракунӣ низоми ҳамгирой бо ҳам алоқаманде мебошад, ки унсурҳои (зернизоми) муташаққили ба худ ҳосро доро буда, чараёни табдилёбии ахбори баҳисобгирӣ-таҳлилиро бо мақсади қабули қарорҳои фаврӣ, тактиқӣ, стратегӣ ва проблемавии идоракунӣ таъмин менамояд, ки ба менечерон ҷиҳати иҷроиши функсияҳояшон зарур аст.

Мутаасифона дар адабиёти иқтисодӣ ба қорқарди ҷанбаи зарурии таркибии баҳисобгирии идоракунӣ, методи он он қадар аҳамият дода нашудааст. Ба ақидаи Т.П. Карпова, методи баҳисобгирии идоракунӣ дар худ маҷмӯи усул ва тарзҳои гуногунро дар бар мегирад, ки ба воситаи онҳо объектҳои корхона ба қайд (дарҷ қарда) гирифта мешаванд [7, с.42]. Объекти корхона гуфта ӯ пеш аз ҳама захираҳои истехсолиро дар назар дорад. Ба андешаи И.В. Калемуллоев методи баҳисобгирии идоракуниро ҳамчун «истифода қардани тарзу усулҳои гуногуни инъикоси ҳолати объектҳои баҳисобгирии истехсолиро дар низоми ахбории корхона» [8, с.12]. муайян менамояд. Аз назари мо, методи баҳисобгирии идоракунӣ маҷмуи тарзу усулҳои инъикоси даромад ва хароҷоти фаъолияти истехсолӣ-ҳоҷагидории

корхонаро ифода мекунад. Фарз мекунем, ки ба таркиби методҳои баҳисобгирии идоракуни бояд ҳамаи методҳои баҳисобгирӣ ва он воситаҳое, ки бо ёрии онҳо имконияти ташаккули массиви иттилоотӣ, идоракунии релевантии хароҷот ва натиҷаҳои фаъолияти молиявӣ-хоҷагидорӣ фароҳам оварда метавонанд, дарбар гирад. Усулҳои истифодабарии баҳисобгирии идоракуни хеле гуногун мебошанд, чунки онҳо аз тарзу усулҳои як чанд илмҳо иборат мебошанд, аз қабилӣ: баҳисобгирӣ (қорӣ, муҳосибӣ, оморӣ), таҳлил, банақшагирии қорӣ ва дарозмуддати идоракуни, менечмент, омор, математика ва ғайраҳо.

Дар адабиёти иқтисодӣ мақсади баҳисобгирии идоракуни ба таври гуногун арзёбӣ карда шудааст. Масалан, С.Б. Барышев дар он ақида аст, ки «мақсади баҳисобгирии идоракуни – ташкили қараёни идентификация, ҷамъоварӣ, бақайдгирӣ, банизомдарорӣ, баҳодихӣ ва таҳлил, омодасохтан ва шаҳрдиҳии маълумоте, ки аз тарафи менечерони корхона барои банақшагирӣ, пешгӯикуни, баҳодихӣ ва назорати фаъолияти корхона истифода карда мешавад» [4, с.24]. А. Апчёрч мақсади баҳисобгирии идоракуниро чунин муайян кардааст: «пешниҳод кардани маълумоти манфиантдор барои кумак расонидан ба менечерон барои банақшагирӣ, назорат ва қабули қарор» [2, с.43].

Ковалев В.В. низоми таъминоти ахбории истифодабарандагонро баррасӣ намуда, мақсади баҳисобгирии идоракуниро чунин муайян кардааст: «таъмин намудани ҳайати кормандони роҳбарикунанда бо ахбори зарурӣ, ки барои мувофиқсозии фаъолияти дохилифирмавӣ (хусусан мутобиқсозии раванди идоракунии хароҷот)» [6, с.202]. Ба ақидаи мо, мақсади баҳисобгирии идоракуни муҳаё сохтани пояи таъминоти ахбории қараёнҳои банақшагирӣ, назорат ва қабули қарори идоракуни барои расидан ба ҳадафҳои ташкилӣ (стратегӣ,

тактикӣ, қорӣ) дар асоси нишондиҳандаҳои ҳақиқӣ, меёри ва пешгӯишудаи фаъолияти субъекти хоҷагидорӣ, зерсохторҳои он, бизнес-қараёнҳо ва бахшҳои бизнес, инчунин нишондиҳандаҳои муҳити беруна ба шумор меравад. Бинобар ин, мақсади баҳисобгирии идоракуни аз мақсадҳои гуногуни корхона (молиявӣ, моддӣ, иҷтимоӣ; қорӣ, тактикӣ, стратегӣ), инчунин сатҳи идоракуни (болоӣ, миёна, поёнӣ) ташаккул меёбад. Нуктаи асосии дар муайян сохтани мақсади баҳисобгирии идоракуни ин мақсади сатҳи болоӣ ба шумор меравад, ки онҳо зермақсадҳои фаъолияти корхонаро муайян мекунанд ва дар вазифаҳои низоми баҳисобгирии идоракуни машаххас мегарданд.

Хулоса. Татбиқи баҳисобгирии идоракуни ва назорат дар корхонаҳои истеҳсолӣ аз рӯи марказҳои масъулият имкон медиҳад, ки масоили зиёди мубрами бамияномадаи низоми идоракуни, ки аз махсусиятҳои ташаккулёбии низоми идоракунии корхонаҳои ҳозиразамон бармеоянд, ҳаллу фасл карда шаванд. Аз он ҷумла:

1. Мақсади низоми баҳисобгирии идоракуни ва назорат дар корхонаҳои истеҳсолӣ бунёди иттилоот оид ба фаъолияти молиявӣ-хоҷагии субъекти иқтисодӣ буда, тариқи се намуди баҳисобгирии муҳосибӣ амалӣ мегардад, барои назорат ва таҳлили иқтисодӣ ҳамчун манбаи ахборотӣ хизмат мерасонад. Мафҳуми баҳисобгирии идоракуниро дида баромада, бояд сабабҳои ҷудо гардидани он аз низоми умумии баҳисобгирии муҳосибӣ дар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон, зарурият, мақсаднокии гуруҳбандии он дар кишвари моро муайян намуда, мавқеи онро дар низоми идоракуни ва назорати корхонаҳои истеҳсолӣ ва зерсохторҳои он кушодан лозим аст.

2. Оид ба ин самти масъала тавсияҳои методӣ ҷиҳати бақайдгирии ҳуҷҷатии захираҳои истеҳсолӣ, истифодаи усулҳои муносиб барои баҳодиҳии онҳо, ташаккули ҳисоботи дохилӣ аз рӯйи бахшҳо ва зербахшҳои истеҳсолоти маҳсулот коркард ва пешниҳод карда шавад.

3. Ҳангоми татбиқи унсурҳои низоми идоракунии ва назорати хароҷот дар корхонаҳои истеҳсолӣ меҳнатфорогирии

баҳисобгирии хароҷот меафзояд, вале на он қадар муҳим, фаврӣ будани ахбороти ҳам ибтидоӣ ва ҳам баҳисобгирии муҳосибӣ баланд мешавад, бинобар ин, вазифаҳои назоратии онҳо дар идоракунии истеҳсолот беҳтар иҷро мешаванд. Ба ин кор тавассути мукамал гардонидани ҳуҷҷатҳои баҳисобгирии муҳосибӣ, феҳристҳои баҳисобгирии муҳосибӣ ва тартиби пешбурди баҳисобгирии идоракунии хароҷот ноил шудан мумкин аст.

Адабиёт

1. Абдулмуминзода Н.А. Ташкили баҳисобгирии идоракунии ва ҳисобкунии арзиши аслии дороиҳои биологӣ дар соҳаи кишоварзӣ. Монография / А. Н. Абдулмуминзода. – Душанбе: Ирфон, 2021. – 160 с. с. С. 98.
2. Апчёрч А. Управленческий учет: принципы и практика: Пер. с англ./Под. ред. Я.В. Соколова, И.А. Смирновой. -М.: Финансы и статистика, 2002.- 952 с. С. 43.
3. Бобомуродов Б.Э. Хусусияти баҳисобгирии идоракунии дар фаъолияти ташкилот / Б. Э. Бобомуродов // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – №. 4-2(39). – Р. 410-416.
4. Барышев С.Б. Диагностика управленческого учета. Монография. -М.: Издательство-торговая корпорация «Дашкова и К», 2007.-182 с. С. 24.
5. Вахрушина М.А. Бухгалтерский управленческий учет: Учебник для вузов. 2-е изд., доп. и пер. - М.: ИКФ Омега-Л; Высш. шк., 2002. - 528 с. С. 11-12.
6. Ковалев В.В. Финансовый учет и анализ: концептуальные подходы. -М.: Финансы и статистика, 2004.-720 с. С. 202.
7. Карпова Т. П. Управленческий учет: учеб. для вузов. М.: ЮНИТИ, 2000. - 350 с. С. 42.
8. Калемуллоев, М. В. Ҷанбаҳои назариявии баҳисобгирии идоракунии / М. В. Калемуллоев, М.М. Файзализода // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – № 4. – С. 5-12.
9. Олимов Д.А., Бобомуродов П.Х., Раҷабов С.Р. Нақши ҳисоботи идоракунии дар низоми идоракунӣ корхонаҳо Д.А. Олимов, П.Х. Бобомуродов, С.Р. Раҷабов // Паёми Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон – 2024. – № 2.1(41) – С. 102-107.
10. С.Ф. Низомов, А.А. Мирзоалиев Баҳисобгирии идоракунии (китоби дарсӣ). Душанбе «Ирфон» 2017с. Саҳ.313.
11. Хорнгрен Ч.Т., Форстер Дж. Бухгалтерский учет: Управленческий аспект./ Пер. с англ. М.: Финансы и статистика, 1995.-415с., С. 8
12. Шеремета А.Д. Управленческий учет: Учеб. пос. по экон. спец./ Под ред. А.Д. Шеремета. - М.: ФБК ПРЕСС, 2000. – 344 с. С. 17.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифова Рухсора Нуриддиновна – маллими калони кафедраи баҳисобгирии муҳосибии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон: 935527653.

Сведения об авторе: Шарифова Рухсора Нуриддиновна - старший преподаватель кафедры бухгалтерского учета Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14. Телефон: 935527653.

Information about the author: Sharifova Rukhsora Nuriddinovna - Senior Lecturer, Department of Accounting, Tajik State Financial and Economic University. **Address:** Republic of Tajikistan, 734067, Dushanbe, st. Nakhimova 64/14, tel: 935527653.

УДК: 330.322.1

ТАҲЛИЛ ВА БАҲОДИҲИИ ВАЗЪИ МУОСИРИ ИҚТИДОРИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР НОҲИЯҲОИ ТОБЕИ ҶУМҲУРӢ**Зубайдов Ҷ.И.****Сафарова Г.Х.**

***Аннотатсия.** Дар мақола заминаҳои ташаққули иқтисодии сармоягузорӣ, алаҳусус муайян кардан ва сафарбар намудани имкониятҳои молиявии ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ ҳамчун объекти таҳқиқотӣ баррасӣ мегардад.*

Дар мақола шароит ва хусусиятҳои ташаққули иқтисодии сармоягузориҳои ноҳиявӣ ҳамчун омилҳои таъсисдиҳандаи тараққиёти босуботи минтақавӣ баррасӣ карда мешавад. Усул ва равишҳои омӯзиши таҳлили вазъи иқтисодии ноҳияҳо тавассути ба эътибор гирифтани имкониятҳои худӣ ноҳияҳо мавриди истифода қарор дода шудааст. Муаллиф қӯшиш кардааст, ки суръати воқеии нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ва ноҳиявиро дар заминаи тамоилгирии афзоиши маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ (ММД) ва маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ (МММ) бо таносуби суръат гирифтани маблағгузорӣ арзёбӣ намояд.

Натиҷаҳои бадастомадаро метавон дар ҷараёни коркарди санадҳои меъёриву ҳуқуқии нав ва ворид намудани тағйирот ба санадҳои меъёриву ҳуқуқии амалкунанда, дар фаъолияти ҷорӣ ва дурнамои иқтисодии сармоягузориҳои минтақаҳои кишвар, аз ҷумла ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ истифода намуд.

***Калидвожаҳо:** низоми сармоя, иқтисодии сармоягузорӣ, захираҳои молиявӣ, захираҳои зеҳнӣ, хавфҳои сармоягузорӣ, нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, фазои сармоягузорӣ, сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ, сармоягузориҳои давлатӣ, сармоягузориҳои ташилотҳо, сармоягузориҳои аҳоли, лоиҳаҳои сармоягузорӣ.*

***Барои иқтибос:** Зубайдов, Ҷ. И. Таҳлил ва баҳодиҳии вазъи муосири иқтисодии сармоягузорӣ дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ / Ҷ. И. Зубайдов, Г. Х. Сафарова // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – №. 1(44). – С. 327-335.*

АНАЛИЗ И ОЦЕНКА СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОГО ПОТЕНЦИАЛА В РАЙОНАХ РЕСПУБЛИКАНСКОГО ПОДЧИНЕНИЯ**Зубайдов Дж.И.****Сафарова Г.Х.**

***Аннотация.** В статье рассматриваются предпосылки формирования инвестиционного потенциала, в частности определение и мобилизация финансовых возможностей районов республиканского подчинения в качестве объекта исследования.*

В статье рассматриваются условия и особенности инвестиционного потенциала региона как фактор и возможности устойчивого регионального развития. Методы и подходы изучения и анализа социально экономического развития региона предопределяются с позиции мобилизации внутренних возможностей самих регионов. Автор отмечает что, реальный рост макроэкономических и региональных показателей оценивается на базе тенденции роста ВВП (Валовый внутренний продукт) и ВРП (Валовый региональный продукт) с учётом темпа соотношения инвестиций.

Полученные результаты могут быть использованы в процессе разработки новых нормативно-правовых актов и внесения изменений в действующие нормативно-

правовые акты, в текущей деятельности и перспективах инвестиционного потенциала регионов страны, в том числе районов республиканского подчинения.

Ключевые слова: система капитала, инвестиционный потенциал, финансовые ресурсы, интеллектуальные ресурсы, инвестиционные риски, макроэкономические показатели, инвестиционный климат, инвестиции в основной капитал, государственные инвестиции, инвестиции организаций, инвестиции населения, инвестиционные проекты

ANALYSIS AND ASSESSMENT OF THE CURRENT STATE OF INVESTMENT POTENTIAL IN AREAS OF REPUBLICAN SUBORDINATION

Zubaidov J.I.

Safarova G.H.

Annotation. The article examines the prerequisites for the formation of investment potential, in particular, the identification and mobilization of financial opportunities in areas of republican subordination as an object of research.

The article is considered the conditions and features of the investment potential of the region examines as a factor and conditions of sustainable regional development. The methods and approaches of studying and analysing the socio-economic development of a region are predetermines from the position of mobilizing the internal capabilities of regions. The author gives notice that the real rate of macroeconomic indicators and regional economy estimates on the basis of slope in correlation with GDP and GRP.

The results obtained can be used in the process of developing new regulatory legal acts and making changes to existing regulatory legal acts, in the current activities and prospects of the investment potential of the country's regions, including Areas of republican subordination.

Keywords: capital system, investment potential, financial resources, intellectual resources, investment risks, macroeconomic indicators, investment climate, investments in fixed assets, public investments, investments of organizations, investments of the population, investment projects.

Гузориши масъала. Иқтисоди миллии ҳар кишвар барои амалигардонии такрористеҳсол ба ҳаҷми муайяни захираҳои сармоягузорӣ ниёз дорад. Интиҳоб ва коркарди сиёсати сармоягузорӣ бештар аз вазъи макроиқтисодии миллӣ, захираҳои сармоягузорӣ ва иқтисодии сармоягузорӣ вобастагӣ доранд.

Дар марҳилаи муосир таҳлил ва баҳодихии иқтисодии сармоягузорӣ ва истифодаи он дар таркиби нишондиҳандаҳои асосии иҷтимоию иқтисодии кишвар муайянкунанда баромад мекунад. Ҳамзамон, ин имкони таҳлили ҳамаҷонибаи равандиҳои ташаккули ва истифодаи иқтисодии сармоягузории минтақаро таъмин мекунад. Аз нуқтаи назари исботи илмӣ-

методологии иқтисодии сармоягузории минтақа татбиқи таҳлили муназзам, ки вобастагии миқдори омилҳо ва мазмунҳои онҳоро нишон медиҳад, аз лиҳози таъмини идораи босамари иқтисодии сармоягузорӣ ниҳоят муҳим мебошад. Дар баробари аниқгардонидани теъдоди омилҳо, зарурати муайян кардани усулҳои баҳодихии сатҳи иқтисодии сармоягузорӣ пеш меояд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Дар таҳқиқот масъалаҳои таҳлил ва баҳодихии вазъи муосири иқтисодии сармоягузорӣ дар минтақа дар асарҳои олимони хориҷӣ ва ватанӣ акс ёфтанд: Ултургашева О.Г., Лавренко А.В., Колтинюк Б.А., Деружинский Г.В., Колесниченко Е.А., Шевелева О.Б., Корсакова М.М., Белих С.В.,

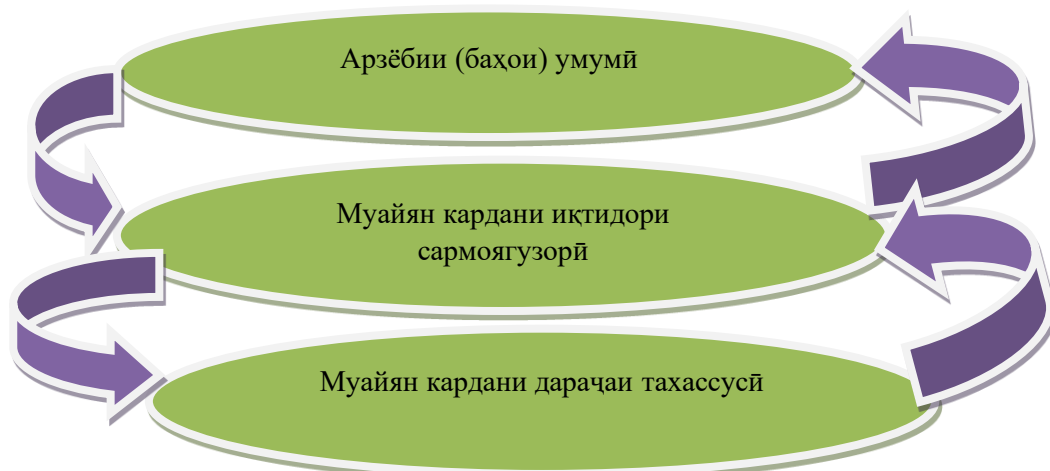
Рубинштейн Е. Д., Егорова Л.И., Саидмуродзода Л.Х., Раҳимзода Ш., Шарифзода Б.М., Тошматов М., Дадаҷонова Н.М., ва дигарон. Бояд гуфт, ки дар адабиёти илми иқтисод ва молияи ватанӣ масъалаҳои рушди сармоягузорӣ ба таври маҳдуд танҳо аз рӯи ҷанбаҳои назариявӣ методологӣ ва таъмини роҳҳои ташаккулёбии иқтисодии сармоягузории минтақа ва ҷалби сармояи хориҷӣ баррасӣ гардидаанд. Масъалаҳои тақмили иқтисодии сармоягузории минтақа дар шароити гузариш ҷун муҳаррики рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ ҳанӯз ба таври кофӣ таҳқиқ нашудаанд. Бисёре аз таҳқиқот ба таҳрики имконоти лоиҳавии сармоягузорӣ бахшида шудаанд, ки ба назари мо, соҳа ва вазифаҳои омӯзиши вазъи муносири иқтисодии сармоягузории минтақаҳо хеле маҳдуд мекунад. Ба назари мо, танҳо минтақа метавонад имконоти эҳтимолӣ ва заминаҳои воқеии коркарди сиёсати муносиби иқтисодии сармоягузорӣ ва рушди устувори иқтисоди миллиро таъмин намуда, таҳқиқи назариявӣ ва амалиро дар самти мазкур фаро гирад.

Мақсади мақола. Омӯзиши асосҳои назариявӣ ва амалии баҳодиҳии вазъи муносири иқтисодии сармоягузорӣ дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ дар шароити гузариш ба иқтисоди индустриалӣ-аграрӣ буда, асоснок намудани роҳҳои ҷолибияти сармоягузории соҳаҳои иқтисодиёт ва

истифодаи оқилонаи иқтисодии сармоягузории минтақа мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Дар асоси заминаҳои методӣ муайян карда мешавад, ки низомии нишондиҳандаҳои сифатии иқтисодии сармоягузории ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ барои дарёфти арзёбии ҳамаҷонибаи он, ки дар заминаи баҳисобгирии як қатор хосиятҳои миқдорӣ ва сифатӣ сохта шудааст, имкон медиҳад. Ба ин восита ҳам имкони арзёбии нишондиҳандаи маҷмӯӣ ва сифати иқтисодии сармоягузории минтақа пайдо мегардад. Ин дар раванди идора ва қабули қарорҳо барои ташаккулёбии ва истифодаи захираҳои сармоягузорӣ нақши ҳалкунанда мебозад.

Дар ин самт шакли пешниҳод ва дастрасии маълумот оид ба самаранокӣ ва ҳавфи сармоягузорӣ барои ҷалби маблағҳо ба рушди иқтисодии ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ нақши муҳим мебозад. Бинобар ин, ҳангоми коркарди усули арзёбии иқтисодии сармоягузорӣ ба сармоягузор имкони тадриҷан мушоҳида кардани равандро аз коркарди ибтидоии маълумоти аввалия то таҳияи рейтингӣ ниҳодӣ додан лозим аст. Мо аз усули таҳия ва пешниҳодкардаи О.Б. Шевелева ва М.К. Начева барои тавсифи иқтисодии сармоягузории ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ истифода хоҳем кард, ки аз се марҳала иборат аст (Расми 1).

Расми 1. Тавсифи иқтисодии сармоягузорӣ

Сарчашма: Шевелева О.Б., Начева М.К. Сравнительный анализ методик оценки инвестиционного потенциала региона //Иновационная экономика. Иновации. – 2012. - №2

(160). [Электронный ресурс] Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/sravnitelnyy-analiz-metodik-otsenki-investitsionnogo-potentsiala-regiona/viewer> (дата обращения: 03.01.2025).

Чӣ тавре аз расми 1 бармеояд, тавсифи иқтидори сармоягузори се марҳаларо дар бар гирифта, он арзёбии умумӣ, муайян кардани иқтидори сармоягузори ва дараҷаи таҳассусиро дар бар мегирад, ки шарҳи алоҳидаи онҳо чунин аст:

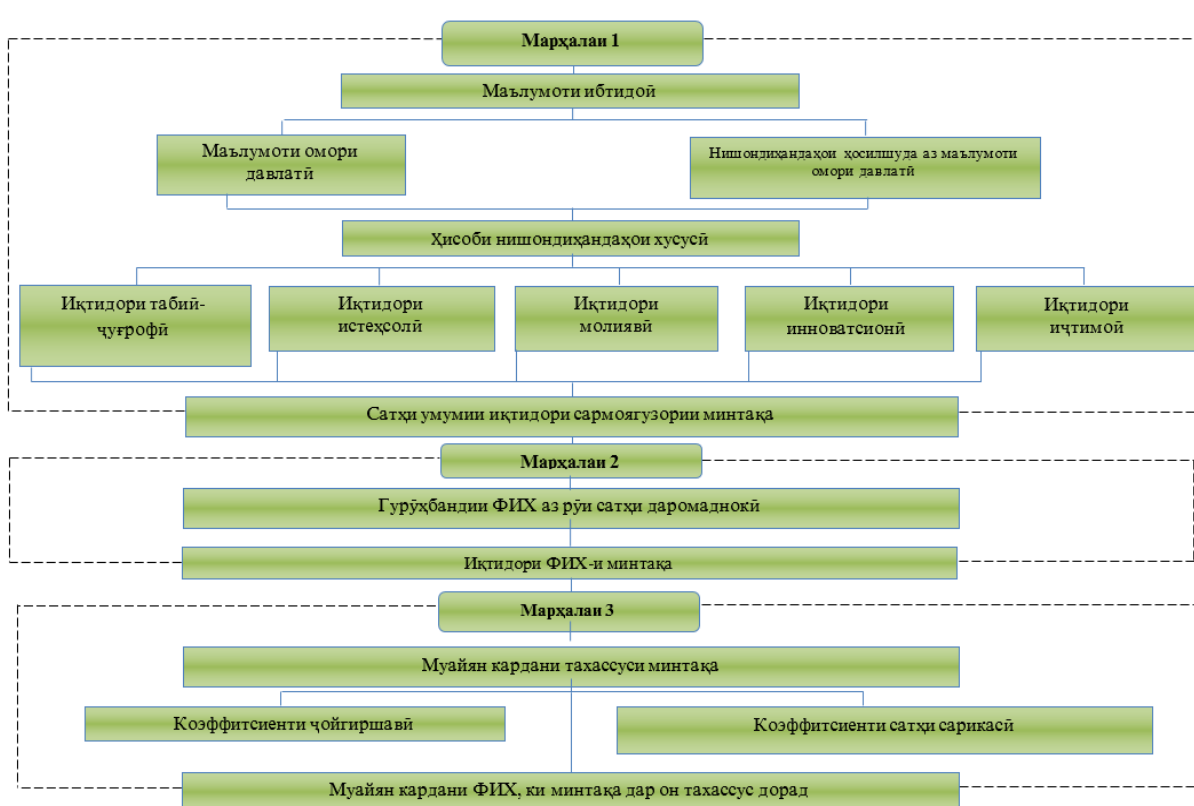
1. Арзёбии умумии иқтидори сармоягузории ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ, таҳлили нишондиҳандаҳои алоҳидаи он;

2. Муайян кардани иқтидори навъҳои алоҳидаи субъектҳои иқтисодии ноҳияҳои

тобеи ҷумҳурӣ вобаста ба самтҳои нисбатан муфиди фаъолияти онҳо;

3. Муайян кардани дараҷаи таҳассуси аҳолии ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ оид ба таъмини ҷолибияти сармоягузори ба бахшҳои афзалиятнок.

Барои амалисозии марҳилаҳои овардашуда алгоритми арзёбии иқтидори сармоягузории минтақаро пешниҳод менамоем (Расми 2).

Расми 2. Алгоритми арзёбии иқтидори сармоягузории минтақа

Сарчашма: таҳияи муаллиф дар асоси сарчашмаҳои илмӣ.

Чӣ тавре аз расми 2 бармеояд, арзёбии иқтидори сармоягузории минтақа дар доираи се марҳала ба қисмҳои алоҳида гуруҳбандӣ карда шудааст. Арзёбии иқтидори сармоягузории ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ аз ташкили манбаи маълумоти фарогири нишондиҳандаҳои оморӣ вобаста аст. Ин аз лиҳози самаранокӣ татбиқи лоиҳаҳои сармоягузори дар минтақа дорои аҳаммият мебошад. Талаботи умумӣ нисбат

ба арзёбии нишондиҳандаҳо, ки дар ин усул истифода бурда мешаванд, бояд матолиби зеринро инъикос наоянд:

- имкони мушоҳидаи рушди равандҳои дохилиминтақавиро дар комплекси сармоягузори диҳад;
- муайян кардани хусусиятҳои сохтори соҳавии иқтисоди ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ ва таъмини зерсохтори он;

• муайян кардани навъ ё шаклҳои фаъолият, ки тахассуси ноҳияҳои тобеи ҷумҳуриро муайян мекунад.

Марҳалаи якуми таҳқиқ арзёбии умумии иқтидори сармоягузори ноҳияҳои тобеи ҷумҳуриро дар асоси ҳисоби нишондиҳандаҳои хусусии иқтидори табиӣ-ҷуғрофӣ, истеҳсолӣ, молиявӣ, инноватсионӣ ва иҷтимоӣ пешбинӣ мекунад. Дар марҳалаи дуюм бошад, иқтидори шаклҳои алоҳидаи фаъолияти субъектҳои иқтисодии минтақа дар асоси самтҳои афзалиятноки фаъолияти субъектҳои соҳибкорӣ муайян карда

мешаванд. Дар марҳалаи сеюм мушаххасгардонии минтақа имкон медиҳад, ки бахшҳои ҷолибтарин барои сармоягузoron муайян карда шаванд.

Дар мавриди марҳилаҳои алгоритми арзёбии иқтидори сармоягузори минтақа чихате муҳим мебошад, ки аз рӯи аломатҳои махсус таснифбандии заминаҳои сармоягузорӣ ба амал меояд. Ташаккулёбии низоми арзёбии иқтидори сармоягузори ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ аз ташкили манбаи маълумоти фарогири нишондиҳандаҳои оморӣ вобаста аст (Ҷадвали 1).

Ҷадвали 1. - Таркиби сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ дар минтақаҳои ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ (млн. сомонӣ)

Намудҳои сармоягузорӣ	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ дар минтақаи Ҳисор	2830,4	3375,9	3803,2	5580,5	4582,1	4332,3	3658,6	4878
Сармоягузории давлатӣ	1776	2452,3	2914,8	4413	3972,6	152,9	3117,9	4054,8
Сармоягузории аҳоли	77,1	49,5	62,6	99,1	96,2	6,5	68,1	131,9
Сармоягузории ташкилотҳои дигар	977,3	874,1	825,8	1068,4	513,3	4179,9	472,6	691,3
Сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ дар минтақаи Рашт	138,5	126,2	102,2	114,9	84,4	72,8	587,8	509,4
Сармоягузории давлатӣ	60,7	76,6	48,9	66,9	49,5	0	90,9	71,6
Сармоягузории аҳоли	30,5	9	25,2	29,6	13,8	4	14,6	15,2
Сармоягузории ташкилотҳои дигар	47,3	40,6	28,1	18,4	21,1	68,8	482,3	422,6

Сарчашма: Минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон /Маҷмуаи оморӣ. – Душанбе: Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2023. – С.113 ва ҳисобкуниҳои муаллиф

Чӣ тавре аз таҳлили маълумоти ҷадвали 1 бармеояд, новобаста аз дараҷаи кам будани ҳиссаи сармоягузорӣ ба сармояи асосии минтақаи Рашт дар НТҚ нисбат ба минтақаи Ҳисор қайд кардан бамаврид аст, ки таркиби ташаккули иқтидори сармоягузорӣ майли ноустувор дорад. Бо ин мақсад, фаъл гардонидани иқтидори сармоягузории аҳоли ва дигар ташкилотҳо дар сохтори сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ бояд бештар

гардонида шавад. Аз таҳлили маҷмуии сармоягузорӣ ба сармояи асосии минтақаи Рашт бармеояд, ки дар давраи таҳлилий афзоиши он 3,7 маротибаро ташкил медиҳад, ки ин асосан давраи солҳои 2020-2022 аз ҳисоби сармоягузории ташкилотҳои дигар ба амал омадааст. Заминаи истифодаи чунин иқтидор хусусияти ғайриистеҳсолӣ дорад. Ба ақидаи мо, барои рушди иҷтимоию иқтисодии минтақаи Рашт агар самти

сармоягузорӣ ба васеъ кардани объектҳои истеҳсоли хизматрасонӣ равона карда шаванд, мувофиқи мақсад мешуд.

Дар робита бо нақши афзояндаи рушди минтақавӣ дар иқтисоди миллӣ аҳамияти ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ барои кишвар чун минтақаи махсус аз лиҳози рушди хочагидорӣ афзуда, соли 2022 ҳиссаи МММ-и НТҚ дар таркиби ММД-и кишвар 16,6%-ро ташкил медиҳад. Ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ дар ҷорабиниҳои ҷумҳуриявӣ кишвар, татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорию афзалиятноки рушди миллӣ фаъолона

иштирок меkunанд. Дар замони соҳибистиқлолӣ саҳми минтақаҳо дар таъсиси нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ мунтазам меафзояд. Алаҳусус тибқи Барномаи рушди иҷтимоию иқтисодии ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ, ки дар доираи он ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ ҳамчун субъекти кодир ба таҳия ва татбиқи самтҳои махсуси сиёсати аграрию сармоягузорию кишвар ва дорои сатҳи муайяни изҳори ташаббуси минтақавӣ ва ҷолибии сармоягузорӣ барои сармоягузoron амалӣ гардониди мешавад.

Ҷадвали 2. - Нишондиҳандаи макроиқтисодии НТҚ дар солҳои 2015-2022, млн сомонӣ

Нишондиҳандаҳо	Солҳо							
	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
МММ-и НТҚ	7590,6	8913,7	9719,8	11073,5	12287,7	13532,6	17314,1	19173,7
Маҷмуи маҳсулоти кишоварзии НТҚ	3801,2	4057,9	4461,4	4661,2	5017,4	5242,9	6376,7	7832,7
Маҷмуи маҳсулоти саноатии НТҚ	1218,1	1373,2	1357,1	2198,5	2895,6	3289,4	3776,3	4186,1
Сармоягузорӣ ба сармояи асосии НТҚ	2968,9	3502,1	3905,4	5695,4	4666,5	4405,2	4246,3	5387,4

Сарчашма: Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. - Душанбе, 2023. - С. 214 - 291 ва ҳисобкуниҳои муаллиф.

Чӣ тавре аз маълумоти ҷадвали 2 бармеояд, МММ-и НТҚ аз 7590,6 млн сомони соли 2015 ба 19173,7 млн сомонӣ дар соли 2022 баробар гардида, афзоиши он 2,5 маротибаро ташкил медиҳад. Дар давраи таҳлилӣ нишондиҳандаҳои маҷмуи маҳсулоти кишоварзӣ, маҷмуи маҳсулоти саноатӣ ва сармоягузорӣ ба сармояи асосии НТҚ дар ҳоли рушд буда, афзоиши онҳо мутаносибан ба 2,1, 3,4 ва 1,6 баробар мебошанд. Дар мавриди амалӣ гардонидани сиёсати саноатикунории босуръати кишвар ҳолати ҷойдошта суръати гузаришро аз соҳти аграрӣ-саноатӣ ба соҳти саноатӣ аграрӣ дар минтақа метезонад. Ҳамзамон, аз натиҷаи таҳлил маълум мегардад, ки ҳиссаи маҷмуи маҳсулоти кишоварзӣ ва саноатии НТҚ дар таркиби МММ дар давраи таҳлилӣ беш аз 60%-ро ташкил медиҳад. Агар соли 2015

ҳиссаи маҷмуи маҳсулоти кишоварзӣ дар таркиби МММ 50,1 фоизро ташкил дода бошад, пас нишондиҳандаи мазкур дар соли 2022 ба 40,8 банди фоизӣ баробар гардида, коҳишёбии он 9,2 фоизро ташкил додааст. Инчунин, ҳиссаи маҷмуи маҳсулоти саноатӣ дар таркиби МММ дар давраи таҳлилӣ аз 16,0% то ба 21,8% баробар гардида, афзоиши он 5,8 фоизро ташкил медиҳад, ки ин ҳам аз роҳандозии татбиқи босамари саноатикунории босуръат дар минтақа шаҳодат медиҳад. Бояд қайд намуд, ки дар давраи таҳлилӣ афзоиши ҳиссаи сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ дар таркиби МММ тафриқавӣ буда, аз 39,1%-и соли 2015 то ба 28,1 фоиз дар соли 2022 коҳиш ёфтааст. Ҳолати мазкур барои дастгирии молиявии давлатӣ ҷиҳати баланд бардоштани иқтисодии сармоягузорӣ мусоидат менамояд.

Ҳамин тавр, қайд кардан бамаврид аст, ки ташаккули иқтидори сармоягузорӣ дар робита ба натиҷаи нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ тафриқавӣ буда, аз лиҳози боздеҳи сармоягузорӣ дар маҷмуъ суръати афзоиши саноат бештар гардида, дар оянда имконияти васеъ шудани иқтидори сармоягузорию ба миён меорад.

Ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ минтақаи устувори дорои иқтидори қавии рушди сармоягузорӣ мебошад, ки мукамалгардонии он тибқи талаботи бозори дохилӣ ва минтақавӣ хеле зарур аст. Раванди рушди босуботи иқтисоди минтақа ба сармоягузорӣ ниёз дошта, ин шартӣ асосии мукамалгардонии иқтидори сармоягузорӣ дар самти иқтисодиёт ва иҷтимоиёти минтақа мебошад. Ҳамин тавр, фаъолияти сармоягузорӣ шартӣ асосии тақмили иқтисодии минтақаҳои ҷумҳурӣ ва аз ҷумла ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ мебошад. Сармоягузорӣ ба сармояи асосӣ боло рафта, муомилоти кишоварзии ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ афзуда истодааст.

Қайд кардан ба маврид аст, ки муаммоҳои ташаккулёбии сарчашмаҳои тақмилёбии пасандозҳо аз давраҳои гузашта мавриди таҳқиқ қарор доранд. Дар чараёни таҳаввул равишҳои мухталиф нисбати моҳият ва мазмуни пасандоз ташаккул ёфтаанд. Низомии мукамалтари назария оид ба масъалаи мазкурро намоёндагони мактаби классикӣ таҳия кардаанд. Масалан, А. Смит пасандозро чун манбаи бевоситаи рушди иқтисодӣ дар механизми табдилёбӣ ба сармояи воқеӣ, ки пулҳои озодро бо амал таъмин мекунад, баррасӣ мекард. Д. Риккардо чунин меҳисобид, ки пасандоз бештар аз рафтори одамон ба омили пешрафти техникӣ вобастагӣ дорад. Ҷамъоварии сармоя, ба фикри ӯ, ҳосили қувваҳои истеҳсолкунандаи меҳнат мебошад. Бино ба таҳмини И.Фишер, майли пасандозкунӣ дар ҳар лаҳзаи вақт аз маҷмуи даромади мавриди ҷашмдошти фард дар тӯли ҳаёташ бармеояд.

Яъне, пасандози аҳоли чун мафҳуми ҳосии иқтисодӣ баромад мекунад. Он муносибати байни агентҳои иқтисодиро вобаста ба ташаккул, тақсим ва истифодаи

қисми даромад барои мақсадҳои даромади устувортар ва таъмини ҳаёту фаъолият инъикос мекунад.

Қайд кардан ба маврид аст, ки майли субъектҳои иқтисодӣ аз дастрасӣ ва ҷамъоварии маълумот оид ба омилҳои зерин иборат аст:

- таъмини маълумот оид ба бехатарии пули барои эҳтиёҷоти фаврӣ таъйиншуда;

- риояи сарфакорӣ дар доираи фаъолияти субъектҳои иқтисодӣ мутобик ба анъанаҳои ташаккулёфта;

- қобилияти харидории пасандозҳо дар доираи тақрористеҳсол ва таъмини устувории фаъолият;

- риояи ухдадорӣ пардохти қарз.

Манбаи асосии ҷамъоварии пасандоз қисми даромади бучети оила буда, он аз омилҳои зерин вобаста аст:

- музди меҳнати аъзои оила;

- нафақа, стипендия, ёрдампулиҳо;

- даромад аз хоҷагии шахсии ёрирасон;

- даромад аз моликият;

- даромад аз фурӯши амволи ғайриманкул ва дигар даромади пулӣ аз фаъолияти тичоратӣ ва фаъолияти мустақилонаи касбӣ.

Гузариш ба иқтисоди бозорӣ ба ташаккулёбии даромади пулии хоҷагиҳои оилавӣ таъсири бузурги сохторӣ расонд. Тавре аз маълумоти омори расмӣ бармеояд, агар соли 2012 вазни ҳосии музди қор дар ҷамъи даромади хоҷагиҳои оилавӣ 42,9% бошад, пас нишондиҳандаи мазкур дар соли 2022 то 43,0% афзоиш ёфтааст. Дар баробари афзоиши даромади пулии хоҷагиҳои оилавӣ, вазни ҳосии даромад аз фаъолияти тичоратӣ дар давраи таҳлилӣ аз 32,4% то ба 41,4% афзоиш ёфта, вазни ҳосии даромад аз хоҷагии ёрирасони шахсӣ бошад, аз 19,6% то 5,3% коҳиш ёфтааст. Аз маълумоти таҳлилӣ бармеояд, ки дар давраи баррасишаванда афзоиши босуботи вазни ҳосии даромади меҳнатии аҳоли ба назар мерасад. Беҳшавӣ ва суботи вазъи макроиқтисодӣ дар солҳои 2012 боиси пайдоиши тамоюли мусбат дар бозори пасандоз ва раванди табдили онҳо ба

сармоягузорӣ гаштааст. Таҳлили рушди даромад, харочот ва пасандозҳои аҳоли нишон медиҳад, ки дар давоми солҳои 2012-2022 суръати афзоиши амонатгузориҳои аҳоли аз суръати афзоиши даромадҳо бештар аст ва ин аз ҷаҳли амонатгузориҳои аҳоли ва барқароршавии майли аҳолии кишвар ба пасандозкунӣ дарак медиҳад.

Дар натиҷаи таҳқиқи ақидаҳои олимони ватанӣ маълум гардид, ки омилҳои боздорандаи афзоиши пасандозҳои аҳоли ва рушди раванди табдили онҳо ба сармоягузорӣ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон инҳо мебошанд:

*фарқи калони даромадҳо ва вазни хоси калони аҳолие, ки имкони ҷамъовариҳои пасандозро дар муассисаҳои қарзӣ, аз ҷумла дар депозитҳои бонкӣ надорад;

*сатҳи нокифояи рушду ташаккулёбии асосҳои ниҳодии таъмини табдили пасандоз ба сармоягузорӣ;

*сатҳи нисбатан пасти маърифати молиявии аҳолии минтақаҳо ва тамоми ҷумҳурӣ. Чунончи маълум аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон қисми бештари пасандозҳо дар баробари сатҳи пасти ҷамъовариҳои пасандоз асосан барои муомилоти истеъмоли сарф шудаанд. Онҳо бештар хосияти ҷорӣ истеъмоли доранд ва аз инноватсия ва тавлиди маҳсулоту хизматрасонӣ дур афтадаанд. Ин раванд аз рушд нақардани хизматрасонии молиявӣ, сатҳи пасти шаффофии амалиёти молиявӣ, рақобати носолим, яъне сустшавии миқёси ташаккулёбии иқтисодии сармоягузорӣ дар зинаҳои гуногуни иқтисод рух медиҳад.

Яъне дар марҳилаи муосир эҷоду таъмини шароити мусоиди ташаккулёбии захираҳои молиявӣ ва ҷалби пасандозҳои аҳолиро барои сармоягузорӣ ҳамчун омилҳои муайянкунанда ҳисобидан мумкин аст.

Барои ин ба вуҷуд овардани шароити зарурӣ лозим аст. Хусусан барои аз ҷониби аҳоли ба даст овардани активҳои гуногуни:

-молиявӣ;

-моддӣ;

-ғайримоддӣ.

Ҳамаи ин дар маҷмӯъ чун шакли табдилдиҳии пасандозҳо ба сармоягузорӣ, татбиқи онҳо дар бахшҳои гуногуни воқеӣ муайян мегардад.

Ба фикри М.Н. Тошматов ва Н.М. Дадаҷонова, барои таҳвили пасандозҳои аҳоли ба муомилоти хоҷагӣ як қатор шароит зарур аст:

1. Мавҷуд будани тақозо ба сармоягузорӣ аз тарафи субъектони хоҷагидор;

2. Ташаккул ва рушд ёфтани асосҳои ниҳодии (бунёдии) зерсохтори молиявӣ;

3. Сатҳи эътимод ба ниҳодҳои молиявӣ-қарзӣ ва бозори молиявӣ.

Ташаккул ва рушди асосҳои ниҳодии миёнаравии молиявӣ бо василаҳои инкишофёфта чун механизми махсуси идора ва ҷаҳлсозии равандҳои сармоягузорӣ баромад мекунад. Тибқи ақидаи маъмул, ин бештар аз сатҳу вазъи бозори молиявӣ ва ниҳодҳои молиявӣ қарзӣ муайян мешавад. Зеро қисми асосии пасандозҳои аҳоли танҳо пас аз гузариш аз марҳалаи сармоягузориҳои молиявӣ ба сармоягузориҳои воқеӣ табдил меёбад.

Сатҳи эътимод ба ниҳодҳои молиявӣ-қарзӣ ва тамоми бозори молиявӣ низоми роҳандозиишуда ва дақиқи танзими амалиёти бозори молиявиро талаб мекунад. Дар ин шароит таъмини ҳуқуқи сармоягузoron, мавҷудияти низоми кафолати маблағҳои ба бонк гузоштаи хоҷагиҳои оилавӣ, хизматрасонии суғуртавии тамоми маҷмуи фондҳои нафақа ва сармоя манбаи ташаккул ва сармоядорӣ иқтисодии сармоягузорӣ баромад мекунад.

Адабиёт

1. Барномаи рушди иҷтимоӣ иқтисодии ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ барои солҳои 2016-2020.

2. Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ барои солҳои 2021-2025. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 2-юми сентябри соли 2021, №358.
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» аз 15 марти соли 2016, № 1299.
4. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2023с.
5. Сохтмон дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маҷмуаи оморӣ. Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – 143с.
6. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030.
7. Кошонова, М. Р. Модели регрессионии арзёбии иқтидори сармоягузорӣ ва роҳҳои тақмили он дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ / М. Р. Кошонова, Ҷ. И. Зубайдов // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – №. 4-2(39). – Р. 18-28. – EDN SUOUEY.
8. Тошматов, М.Н. Инвестиционный потенциал как фактор устойчивого развития экономики Республики Таджикистан в условиях рыночной экономики. Монография [Текст] / М.Н., Тошматов, Н.М. Дададжанова. – Душанбе, 2012. - С.53.
9. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов: классики экономической мысли [Текст] / А.Смит. - М.: Изд.- во: ЭКСМО – Пресс, 2000. – 371с.
10. Шевелева О.Б., Начева М.К. Сравнительный анализ методик оценки инвестиционного потенциала региона. //Инновационная экономика. Инновации. - 2012. - №2 (160) [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/sravnitelnyy-analiz-metodik-otsenki-investitsionnogo-potentsiala-regiona/viewer> (дата обращения: 03.01.2025).

Маълумот дар бораи муаллифон:

Зубайдов Ҷонибек Иброҳимович - муаллими калони кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Нахимов, 64/14, Тел.: (+992) 931 52 55 22, e-mail: Jonibek-010188@mail.ru

Сафарова Гулистон Ҳабибуллоевна – доктори фалсафа (PhD), доктор аз руи ихтисоси 6D050900- молияи кафедраи фаъолияти бонкии ДДМИТ.

Сведения об авторах:

Зубайдов Джонибек Иброҳимович - старший преподаватель кафедры финансы Государственного финансово-экономического университета Таджикистана, г. Душанбе, ул. Нахимов, 64/14, Тел.: (+992) 931 52 55 22, e-mail: Jonibek-010188@mail.ru

Сафарова Гулистон Ҳабибуллоевна - доктор философии (PhD), доктор по специальности 6D050900 - финансы кафедры банковской деятельности Таджикского государственного финансового и экономического университета.

Information about the authors:

Zubaidov Jonibek Ibrohimovich – Senior teacher of the Department of Finance, The Tajik State Finance and Economics University. Address: 64/14, Nakhimova street, Dushanbe, 734067, Tel.: (+992) 931 5255 22. E-mail: jonibek-010188@mail.ru.

Safarova Guliston Habibulloevna - Doctor of Philosophy (PhD), Doctor of Specialty 6D050900 - Finance, Department of Banking, Tajik State Financial and Economic University.

УДК: 336.717.1

МАСОИЛИ РАҚАМИКУНОНИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ДАР ТАЪМИНИ РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ

Икромӣ Н.Қ.

Аннотатсия. Дар мақола таҳлили вазъи муосир ва имкониятҳои рақамикунонии рушди иқтисоди миллӣ тавассути низоми бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон оварда шудааст. Инчунин, дар таҳқиқоти мазкур муаммоҳо ва монеъаҳое, ки барои амалӣ кардани рақамикунонии молиявӣ дар кишвар вуҷуд доранд, ишора мешавад, ба мисли беҳатарии иттилоот, низомҳои қонунгузорӣ ва инфрасохторӣ ва ғайраҳо. Воқеан, барои амалӣ кардани мақсадҳои рақамикунонӣ дар Тоҷикистон, ҳамкориҳои фаъол миёни давлат, бонкҳо ва ширкатҳои технологӣ муҳим мебошад.

Калидвожаҳо: бонк, низом, низоми бонкӣ, низоми пардохтӣ, ҳамён, ҳамёнҳои электронӣ, рақамикунонӣ, технология, платформа ва ғайраҳо.

Барои иқтибос: Икромӣ Н.Қ. Масоили рақамикунонии хизматрасониҳои бонкӣ дар таъмини рушди устувори иқтисоди миллӣ / Н.Қ. Икромӣ // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – № 1(44). – С. 336-343.

ВОПРОСЫ ЦИФРОВИЗАЦИИ БАНКОВСКИХ УСЛУГ В ОБЕСПЕЧЕНИИ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Икромӣ Н.Қ.

Аннотация. В статье представлен анализ современной ситуации и возможностей цифровизации развития национальной экономики через банковскую систему Республики Таджикистан. Также в данном исследовании указываются проблемы и препятствия, существующие для реализации финансовой цифровизации в стране, такие как информационная безопасность, законодательная и инфраструктурная системы и т.д. Действительно, для реализации целей цифровизации в Таджикистане важно активное сотрудничество между государством, банками и технологическими компаниями.

Ключевые слова: банк, система, банковская система, платежная система, кошелек, электронные кошельки, цифровизация, технология, платформа и т.д.

ISSUES OF DIGITALIZATION OF BANKING SERVICES IN ENSURING SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

Ikromi N.K.

Annotation. The article presents an analysis of the current situation and the possibilities of digitalization of the development of the national economy through the banking system of the Republic of Tajikistan. This study also indicates the problems and obstacles that exist for the implementation of financial digitalization in the country, such as information security, legislative and infrastructure systems, etc. Indeed, active cooperation between the state, banks and technology companies is important for the implementation of digitalization goals in Tajikistan.

Keywords: bank, system, banking system, payment system, wallet, electronic wallets, digitalization, technology, platform, etc.

Гузориши масъала. Масоили рақамикунонии рушди иқтисоди миллӣ тавассути низоми бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як мавзӯи муҳими таҳқиқотӣ мебошад, ки ба тағйироти сохторӣ ва инноватсионӣ дар соҳаи молия ва бонкдорӣ равона шудааст. Рақамикунонии иқтисоди миллӣ метавонад дар оянда ба рушди устувори иқтисоди Тоҷикистон мусоидат намояд, чунки ин раванд ба беҳтаршавии дастрасӣ ба хизматрасониҳои молиявӣ, афзоиши самаранокии фаъолияти бонкҳо ва соддагардонии тартиботи сохтори молиявӣ оварда мерасонад. Ба хусус, низоми бонкӣ, ҳамчун асоси молиявии кишвар, метавонад яке аз омилҳои муҳими рушди рақамикунонии иқтисодӣ бошад.

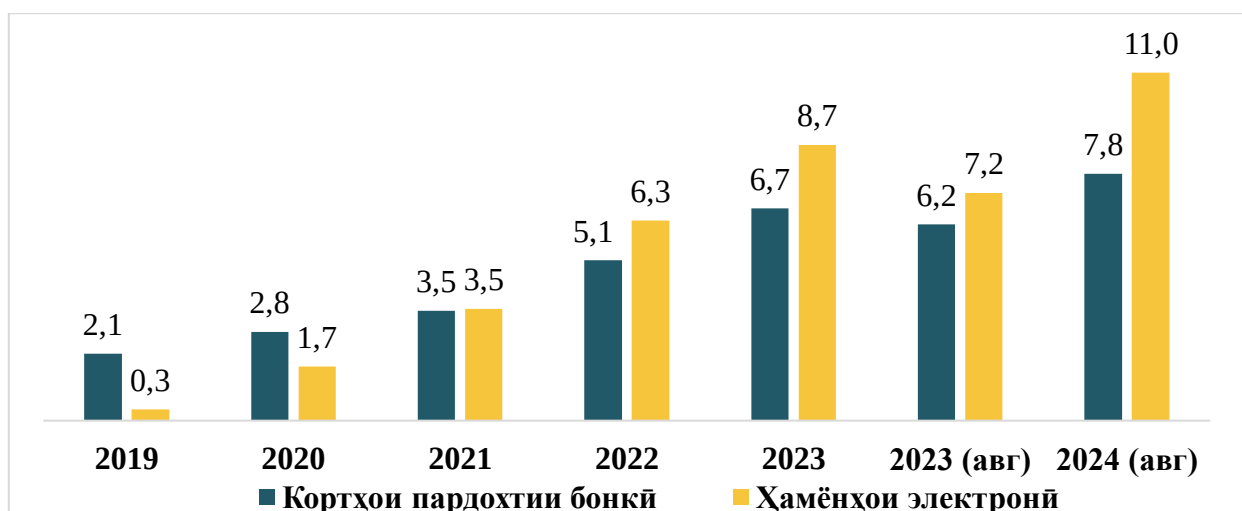
Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Доир ба масоили мазкур таҳқиқоти олимони соҳа, аз қабили Абдрахманова Г.И., Вишневский К.О., Гохберг Л.М., Дранев Ю.Я., Зинина Т.С., Ковалева Г.Г., Курбанов А.Х., Курбанов Т.Х., Ғаниев Р., Шамсов И.С. ва дигарон мебошанд. Рақамикунонии низоми бонкӣ имкон медиҳад, ки аҳолии кишвар ба хидматҳои молиявӣ бештар ва осонтар дастрасӣ пайдо намоянд. Бо татбиқи технологияи рақамӣ, бонкҳо метавонанд хидматҳои онлайн ва мобилии хурд ро пешниҳод кунанд, ки ин ба мардум имкон медиҳад, ки бидуни ташриф ба шохаҳои

бонкӣ, амалиётҳои молиявӣ анҷом диҳанд. Ҳамчунин, рақамикунонии бонкҳо барои мусоидат ба таъмини низоми молиявии кишвар бо муқаррароти ҳамоҳангшуда ва шаффоф дар назди ҷомеа кӯмак мекунад.

Мақсади мақола – таҳлил ва арзёбии вазъи рақамикунонии хизматрасониҳои бонкӣ ва механизми таъмини он дар раванди рушди устувори иқтисоди миллӣ мебошад. Масъалаи мазкур тавасути механизми пешниҳоди низоми пардохтии Бонки миллии Тоҷикистон баррасӣ мегардад.

Муҳтавои асосии мавод. Яке аз самтҳои муҳим дар рушди рақамикунонии бонкӣ дар Тоҷикистон рушди платформаҳои электронӣ барои амалиётҳои молиявӣ мебошад. Барои мисол, пайвастании системаҳои пардохтӣ ва корти бонкӣ ба системаҳои интернет-банкинг ва мобилӣ метавонад муассисаҳои молиявиро ба корбарон наздиктар созад. Рақамикунонии бонкӣ инчунин ба коҳиш додани эҳтиёҷот дар бораи гузариши нақд ва хатари рабудани пули нақдӣ кӯмак мекунад.

Ҳоло бошад, мо вазъи таъмини рақамикунонии низоми бонкӣ дар рушди иқтисоди миллиро дида мебароем. Дар мадди аввал, мо воситаҳои электронии пардохтии низоми бонкиро арзёбӣ менамоем (ниг. ба расми 1).

Расми 1. Миқдори умумии воситаҳои электронии пардохтӣ (млн. адад)*

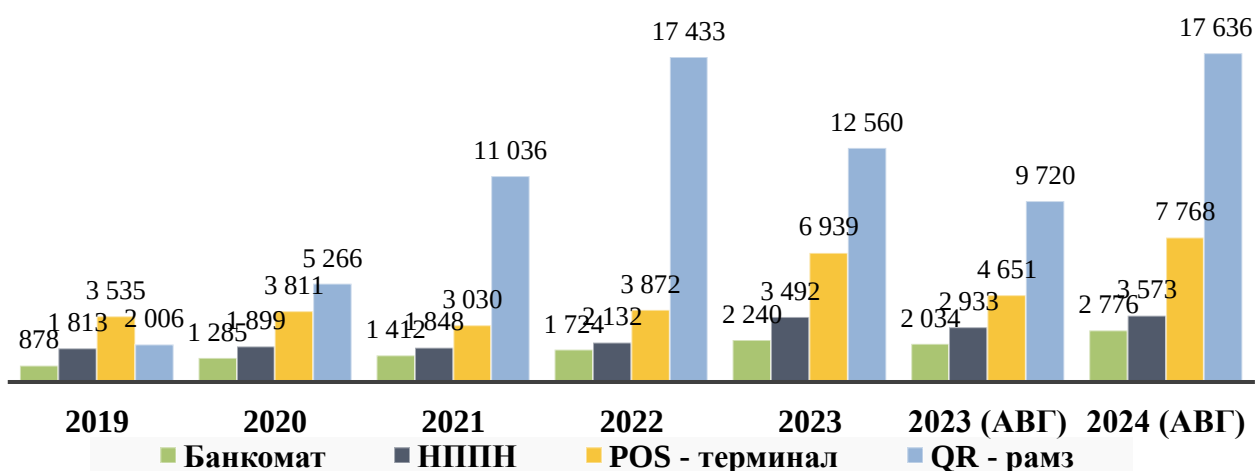
*Сарчашма: Сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон: <https://www.nbt.tj/tj/>

Тавре ҳамагон огоҳ ҳастем тибқи Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон (22.06.2023 №586) “Дар бораи тадбирҳои вусъат додани ҳисоббаробаркунии ғайринақдӣ” аз 1 августи соли 2023 тамоми хизматрасониҳои муздноки давлатӣ тариқи ғайринақдӣ амалӣ шуда истодааст.

Низоми бонкии кишвар ба рушди низоми пардохт таваҷҷуҳи хос зоҳир намуда, чиҳати иҷрои Фармони мазкур барои қабули пардохтҳои ғайринақдӣ

инфрасохтори дахлдорро таъмин намудааст ва дар ин раванд андешидани тадбирҳои иловагӣ идома дорад.

Имрӯз ба аҳолии кишвар шароити мусоид чиҳати ба таври ғайринақдӣ (фосилавӣ) пардохт намудани хизматрасониҳои муздноки давлатӣ бо истифода аз кортҳои пардохтӣ, замимабарномаҳои мобилӣ ва хизматрасонии интернет-эквайринги ташкилотҳои қарзии молиявӣ фароҳам оварда шудааст.

Расми 2. Динамикаи рушди инфрасохтори пардохтӣ (адад)*

*Сарчашма: Сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон: <https://www.nbt.tj/tj/>

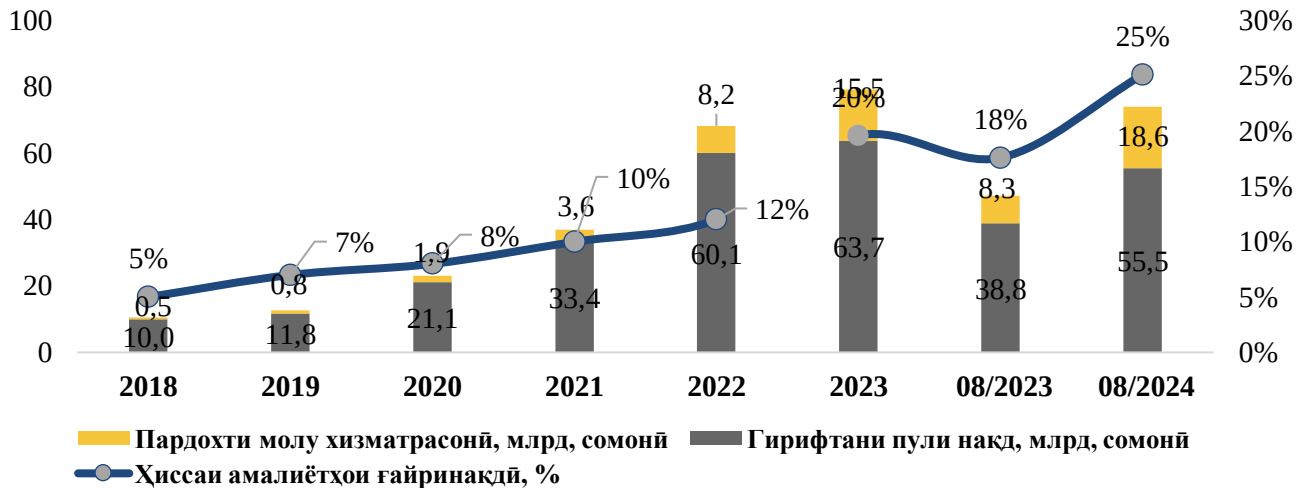
Дар солҳои охир теъдоди воситаҳои электронии пардохтӣ, яъне кортҳои пардохтӣ ва ҳамёнҳои электронӣ афзоиши назаррас

дорад. Ба санаи 31 августи соли 2024 шумораи кортҳои пардохтии бонкии ба муомилот баровардашуда 7,8 млн ададро

ташкил медиҳад, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 25,5% ё 1,6 млн адад зиёд мебошад.

Теъдоди умумии ҳамёнҳои электронии ташкилотҳои қарзии молиявӣ

бошад ба 11,0 млн адад расид, ки нисбат ба ҳамин давраи соли 2023 51,8% ё 3,8 млн адад афзоиш ёфтааст.

Расми 3. Амалиётҳо бо воситаҳои электронии пардохтӣ (млрд сомонӣ)*

*Сарчашма: Сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон: <https://www.nbt.tj/tj/>

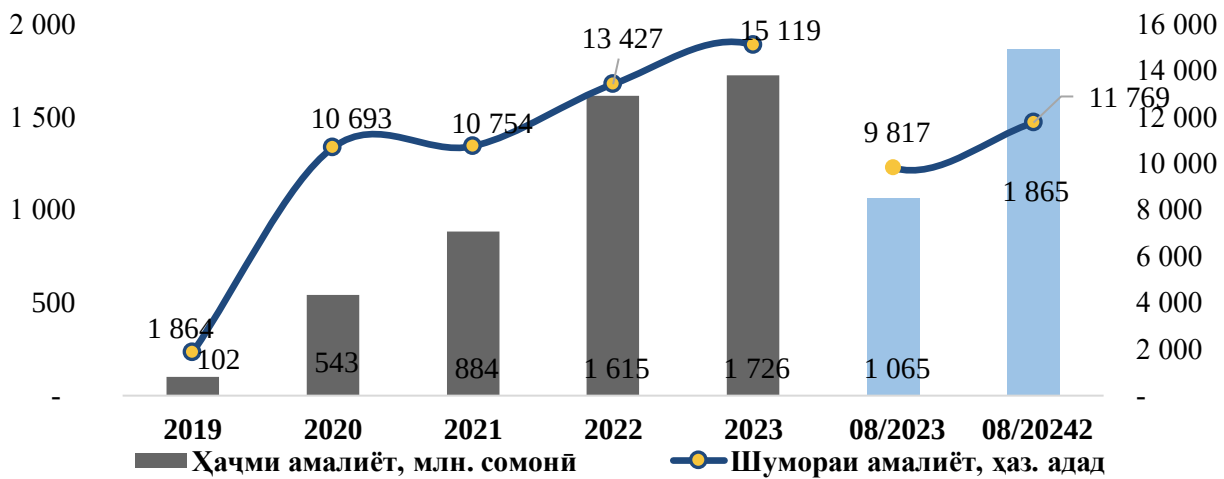
Барои анҷом додани пардохтҳои ғайринақдӣ ба санаи 31 августи соли 2024 дар муассисаҳои савдо ва хизматрасонӣ 7 768 POS-терминал ва 17 636 QR-рамзи ягона насб карда шуданд, ки нисбат ба ҳамин санаи соли 2023 теъдоди онҳо мувофиқан 67,0 фоиз ва 81,4 фоиз зиёд мебошад.

Дар баробари ин, барои бо пули нақд таъмин намудани дорандагони қортҳои пардохтӣ то санаи 31 августи соли ҷорӣ дар ҷумҳурӣ аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявии ватанӣ дар маҷмӯъ 2 776 банкомат ва 3 573 терминали электронӣ дар ҳазинаҳои воҳидҳои сохтории бонкҳо насб карда шудаанд, ки нисбат ба ҳамин санаи соли 2023

мувофиқан 36,5 фоиз ва 21,8 фоиз зиёд мебошанд.

Инчунин, барои пур кардани суратҳисобҳои бонкӣ, қортҳои пардохтӣ ва ҳамёнҳои электронии муштариён аз ҷониби ташкилотҳои қарзии молиявӣ ва агентҳои бонкии пардохтии онҳо дар маҷмӯъ зиёда аз 10 235 терминали худкор дар кӯчаю хиёбонҳои шаҳру ноҳияҳои ҷумҳурӣ насб карда шудаанд.

Бояд қайд намуд, ки ҷиҳати гузариш ба пардохтҳои ғайринақдӣ теъдоди воситаҳои электронии пардохтӣ аз ҷониби ташкилотҳои қарзӣ ҳамаҷуз зиёд мешаванд, ки ин барои бе мамоният таъмин намудани дастрасии аҳоли ба воситаҳои пардохтӣ мусоидат менамояд.

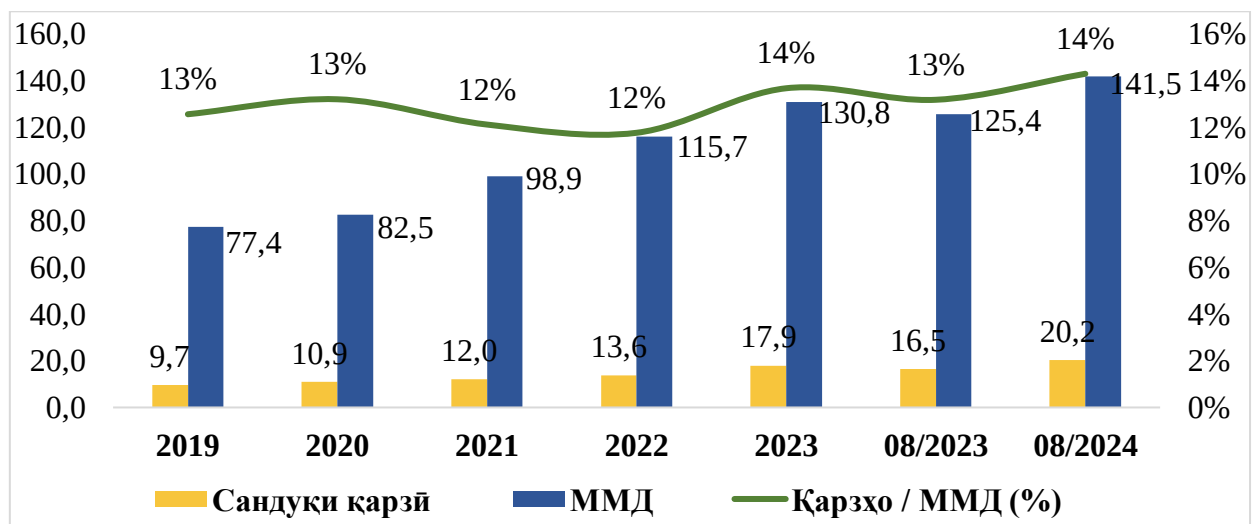

Расми 4. Шумора ва ҳаҷми амалиётҳои пардохти молу хизматрасониҳо тавассути ҳамёнҳои электронӣ*

*Сарчашма: Сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон: <https://www.nbt.tj/tj/>

Дар давоми моҳҳои январ-август соли 2024 тавассути воситаҳои электронии пардохтӣ, яъне қортҳои пардохтӣ ва ҳамёнҳои электронӣ, дар маҷмӯъ ба маблағи 74,1 млрд сомонӣ амалиёт анҷом дода шуд, ки аз ин маблағ 18,6 млрд сомони ро амалиётҳои пардохти ғайринақдӣ молу хизматрасонӣ ташкил менамояд. Ҳаҷми маблағи амалиётҳои ғайринақдӣ нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 2,2 маротиба ё 10,3 млрд сомонӣ афзоиш ёфтааст.

Аз ҳаҷми умумии амалиётҳо, ки бо истифодаи воситаҳои электронии пардохтӣ анҷом дода шудаанд, таносуби амалиётҳои гирифтани пули нақд ва пардохти ғайринақдӣ молу хизматрасонӣ мутаносибан 75 ба 25%-ро ташкил дода, ҳиссаи амалиётҳои пардохти ғайринақдӣ нисбат ба ҳамин давраи соли 2023 7,5 б.ф. зиёд гардидааст.

Расми 5. Саҳми низоми бонкӣ дар рушди иқтисодӣ (сандуқи қарзӣ нисбат ба ММД)*

*Сарчашма: Сомонаи расмии Бонки миллии Тоҷикистон: <https://www.nbt.tj/tj/>

Бақияи сандуқи қарзии маҷмуии ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар санаи ҳисоботӣ маблағи 20 191,9 млн сомони ро ташкил карда, нисбат ба ҳамин давраи соли 2023 ба маблағи 3 649,5 млн сомонӣ ё 22,1 фоиз афзоиш ёфтааст, ки ин аз ҳисоби зиёдшавии пешниҳоди қарзҳо ба шахсони воқеӣ ва соҳибқории хурду миёна ба амал омадааст.

Тавре аз диаграммаи мазкур дида мешавад тайи 5 соли охир сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ пайваста тамоюли зиёдшавӣ дорад, ки нишондиҳандаи мусбӣ ба ҳисоб меравад. Дар давоми панҷ соли охир бақияи сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзи зиёда аз 2 маротиба афзоиш ёфтааст.

Бақияи сандуқи қарзӣ аз рӯи намуди ташкилотҳои қарзии молиявӣ, 78,3% ба бонкҳо, 21,7% ба ТМХ рост меояд. Нишондиҳандаи сандуқи қарзӣ нисбат ба ММД 14 фоизро ташкил дода нисбат ба охири соли 2022, 2 банди фоизӣ зиёд гашта, нишондиҳандаи мазкур аз тадриҷан зиёд шудани саҳми низоми бонкӣ дар иқтисодиёт шаҳодат медиҳад.

Бо вучуди ин, барои амалӣ кардани рақамикунонии сифати баланд ва мунтазами низоми бонкӣ дар Тоҷикистон, зарур аст, ки тадбирҳои омӯзишӣ ва илмӣ бо инноватсияҳои рақамии соҳаи молиявӣ равона шаванд. Инчунин, беҳтар кардани инфрасохтори технологӣ ва кафолат додани беҳатарии маълумотҳо ва амалиётҳои молиявӣ барои мизоҷон бо мақсади пешгирӣ кардани хатарҳои киберҳучум аҳамияти баланд дорад.

Дар умум, рақамикунонии соҳаи бонкдорӣ дар Тоҷикистон метавонад ҳамчун як абзор барои суръат бахшидан ба рушди иқтисоди миллӣ, афзоиши таҷрибаи хизматрасониҳои молиявӣ ва беҳтар кардани роҳҳои сохтани низоми молиявии солим ва шаффоф дар кишвар истифода шавад. Дар ин раванд, ҳамқории давлат, бонкҳо, ва ширкатҳои технологӣ барои таъмини

дастрасии ҳамашамат ва устувории иқтисоди рақамии кишвар муҳим аст.

Хулоса, рақамикунонии рушди иқтисоди миллӣ тавассути низоми бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як равандест, ки имкониятҳоро дар низоми хизматрасониҳои молиявӣ фароҳам меоварад. Бо вучуди ҳамаи бартариятҳои арзёбишда дар самти рушди технологияҳои рақамӣ, якҷанд муаммҳо ва мушкилотҳо низ дар амалисозии он мавҷуданд. Ба инҳо метавон чандин мушкилотҳои муҳимро ишора намуд:

1. Низомҳои инфрасохторӣ ва технологӣ: Барои амалӣ кардани рақамикунонии рушди иқтисоди миллӣ, талабот ба инфрасохтори муосир ва устувор муҳим аст. Масалан, дар Тоҷикистон, маҳз, дар баъзе минтақаҳо хизматрасонӣ дар бахши интернет ва телекоммуникасия, махсусан дар минтақаҳои дурдаст ва деҳот, ба дараҷаи мувофиқ намерасад. Ин метавонад ба коҳиш ёфтани дастрасии мардум ба хизматҳои бонкӣ, онлайн-платформҳо ва мобил-банкинг оварда расонад.

2. Низоми беҳатарии маълумотҳо: Яке аз таҳдидҳои асосӣ дар раванди рақамикунонӣ, хусусан дар соҳаи бонкдорӣ, масъалаи амният ва ҳифзи маълумот мебошад. Хатарҳои киберҳучум ва талафоти маълумоти молиявӣ метавонанд ба эътибори бонкҳо ва муассисаҳои молиявии кишвар зарар расонанд. Муайян кардани механизмҳои кофии муҳофизатӣ ва беҳатарии амалиётҳо як ҷолиш дар роҳи рушди рақамикунонии соҳа мебошад.

3. Низоми қонунгузорӣ ва танзим: Низоми ҳуқуқии Тоҷикистон бояд барои ҳимояи ҳуқуқи истифодабарандагон ва таъмин кардани шаффофияти амалиётҳо, бахусус дар муҳити рақамӣ, навсозӣ гардад. Ҳоло баъзе қонунҳои кишвар дар соҳаи молия ва технологияи рақамӣ нестанд ё ба стандартҳои муосир ҷавобгӯӣ набуда, ин метавонад ба хатароти ҳуқуқӣ ва иқтисодӣ оварда расонад.

4. Нокифоягии сатҳи маълумот ва мутахассис дар сохторҳои дахлдори бонкӣ: Бо вучуди талошҳо барои тарғиб ва маърифати рақамикунонӣ, омӯзиш ва тайёр кардани мутахассисон дар соҳаи технология ва бонкдорӣ дар Тоҷикистон то ҳол дуруст ва фарогир нест. Халалҳои маълумот ва нарасидани тахассусҳои кибер ва технологӣ дар бонкҳо метавонанд ба амалишавии муассир ва рақамии хидматрасонӣ монеъ шаванд.

5. Низоми ҳамгироии муассисаҳои молиявӣ: Ҳарчанд бонкҳо ва ташкилотҳои молиявӣ ба технологияҳои рақамӣ гузашта истодаанд, ноқисоти ҳамгироии низомҳои молиявӣ ва платформаҳои онлайн бо якдигар метавонад ба коҳиш ёфтани самаранокии низом мусоидат кунад. Тасвири як низоми раёсатии мукамал, ки ҳамаи бонкҳо ва дигар муассисаҳои молиявӣ тавассути шабакаҳои рақамӣ ва электронӣ бо ҳам кор кунанд, имконпазир аст, вале ба манзури амалишавии

он барои мамлакатҳои рушдбанда, мисли Тоҷикистон, боз як ҷолиш аст.

6. Талафоти асарҳои фарҳангии истифодаи рақамӣ: Мардум ва соҳибкорон дар Тоҷикистон одатан бо низоми молиявии анъанавӣ шоданд ва истифодаи хидматҳои рақамӣ барои онҳо нав ва нофаҳмост. Ба хусус, барои гурӯҳҳои муайяни аҳоли, ки имконияти истифодаи интернет ва дастгоҳҳои муосирро надоранд, рақамикунонӣ метавонад як монеъ бошад. Тавассути барномаҳои омӯзишӣ ва маърифати омма метавонад дар коҳиш додани ин монеъа кӯмак кунад.

7. Вақти муносиб барои ҳалли масъалаҳои бюрократӣ: Дар раванди рақамикунонии бонкӣ, ҳатто бо вучуди таҳияи хидматҳои онлайн, шумораи зиёди чорабиниҳо ва вазоифи маъмурӣ барои амалисозии шартҳо ва тасдиқи транзаксияҳо, ё дар баъзе ҳолатҳо бо сабаби бюрократии шадид, вақт ва захираҳои зиёдро талаб мекунад.

Адабиёт

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи бонки миллии Тоҷикистон» Душанбе, 22 июни соли 2011, №811.
2. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи фаъолияти бонкӣ» Душанбе, 20 март соли 2009 № 374.
3. Абдрахманова Г.И., Вишневский К.О., Гохберг Л.М., Дранев Ю.Я., Зинина Т.С., Ковалева Г.Г. и др. Что такое цифровая экономика? Тренды, компетенции, измерение. Докл. к 20-й Апр. международ. науч. конф. по проблемам развития экономики и общества, Москва, 9–12 апреля 2019 г. М.: Изд. дом Высшей школы экономики; 2019. 82 с.
4. Грибанов Ю.И., Репин Н.В. Перспективы IT-аутсорсинга в цифровой экономике. Российский экономический интернетжурнал. 2018;2.
5. Икромов Н.К. Основные направления и перспективы развития банковской системы Республики Таджикистан / Икромов Н.К. // Russian Economic Bulletin. 2019. Т. 2. № 6. С. 127-131.
6. Икромов Н.К. Система организации мониторинга коммерческих банков в Национальном банке Таджикистана / Икромов Н.К. // Материалы университетского научного семинара «Проблемы налогообложения и пути их решения в Республике Таджикистан» и Республиканской научно-практической конференции, посвященной 70-летию Таджикского национального университета. – Душанбе, 2018.– С.40-52.
7. Икромов Н.Қ. Масоили солимгардонии вазъи молиявии бонкҳои тичоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Икромов Ф.Н., Икромов Н.Қ., Содикзода П. // Паёми Донишгоҳи

миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – №5. – Душанбе, 2023. – С.43-49. ISSN 2413-5151

8. Икромов Н.Қ. Нақши қарзҳои бонкӣ дар раванди саноатикунории рушди иқтисодиёти миллий / Икромов Н.Қ., Икромов Ф.Н. // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. №4/1(43). – Душанбе, 2022. – С. 179-187. ISSN 2308- 054X.

9. Икромов Н.Қ. Стратегия ва дурнамои танзими зиддибухронии бонкҳои тижоратӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Икромов Ф.Н., Икромов Н.Қ. // Паёми Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. №4(51)2022/II. – Душанбе, 2022. – С. 165-173. ISSN 2707-8000

10. Икромов Н.Қ. Танзими зиддибухронии фаъолияти бонкӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Икромов Н.Қ. / Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Монография. Душанбе: “Нушбод”, - 2022, - 184 саҳ.

11. Икромов Ф.Н. Саводнокии молиявӣ ҳамчун омил барои ноил шудан ба озодии молиявӣ / Икромов Ф.Н., Юнусов А.Ю. // Паёми Донишгоҳи технологияи Тоҷикистон. №4/I(51)2022. – Душанбе, 2022. – С. 175-182. ISSN 2707-8000

12. Икромов Ф.Н. Таҳлили вазъи қарзҳои бонкӣ ва чараҳои идоракунии хавфҳои он дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / Икромов Ф.Н. // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. №4/1(43). – Душанбе, 2022. – С. 85-95. ISSN 2308- 054X.

13. Курбанов А.Х., Курбанов Т.Х. Управление производством на предприятиях в условиях цифровизации экономики: возможные преимущества и риски. В кн.: Юшаева Р.С.-Э. (отв. ред.) Роль цифровой экономики в укреплении экономической безопасности страны: материалы Международ. науч.-практ. конф., Грозный, 23 октября 2019 г. Махачкала: АЛЕФ; 2019. С. 78–85. 2.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Икромӣ Нуриддин Қиём – Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи молия ва андозбандӣ. **Суроға:** 734055, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯч. Борбад 48/5. **Телефон:** 933-76-76-76, **E-mail:** ikromov65@bk.ru

Информация об авторе:

Икромӣ Нуриддин Қиём – Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана, кандидат экономических наук, доцент кафедры финансов и налогообложения. **Адрес:** 734055, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Борбада 48/5. **Телефон:** 933-76-76-76, **E-mail:** ikromov65@bk.ru

Author information:

Ikromi Nuriddin Kiyom - International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Ph.D. in Economics, Associate Professor of Finance and Taxation. **Address:** 734055, Republic of Tajikistan, Dushanbe, st. Borbada 48/5. **Phone:** 933-76-76-76, **E-mail:** ikromov65@bk.ru

УДК: 338.483.2(575.3) 338.48-05

ГОРНЫЙ ТУРИЗМ ТАДЖИКИСТАНА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ**Кадырова М.И.**

***Аннотация.** В данной работе рассматриваются ключевые проблемы и перспективы развития горного туризма в Таджикистане. Анализируются факторы, сдерживающие развитие отрасли, такие как недостаточная инфраструктура, ограниченная доступность маршрутов, неразвитость сервиса и вопросы экологической устойчивости. Подчеркивается необходимость системного подхода к решению данных проблем, включающего развитие инфраструктуры, улучшение качества обслуживания, продвижение экологически ответственного туризма и активное участие местного населения. Исследование также намечает потенциальные направления развития горного туризма в Таджикистане, которые позволят региону стать привлекательным направлением для любителей активного отдыха и природных красот, способствуя социально-экономическому развитию страны.*

***Ключевые слова:** горный туризм, Таджикистан, инфраструктура, туристические маршруты, сервис, экологическая устойчивость, развитие туризма, перспективы, активный отдых, экотуризм, устойчивый туризм, горные регионы, туристический потенциал, проблемы туризма.*

***Для цитирования:** Кадырова, М. И. Горный туризм таджикистана: проблемы и перспективы развития / М. И. Кадырова // Финансово-экономический вестник. – 2025. – № 1(44). – С. 344-353.*

САЙЁҲИИ КУҲНАВАРДӢ ДАР ТОҶИКИСТОН: ПРОБЛЕМАҶО ВА ДУРНОМАИ ТАРАҚҚИЁТ**Қодирова М.И.**

***Аннотатсия.** Дар ин мақола масъалаҳои асосӣ ва дурномаи рушди сайёҳии кӯҳӣ дар Тоҷикистон баррасӣ мешаванд. Омилҳои боздоштани рушди соҳа, ба монанди инфрасохтори нокифоя, дастрасии маҳдуди хатсайрҳо, рушди нокифояи хидмат ва масъалаҳои устувории экологӣ таҳлил карда мешаванд. Зарурати муносибати системавӣ ба ҳалли ин мушкилот, аз ҷумла рушди инфрасохтор, беҳтар кардани сифати хизматрасонӣ, нешбурди сайёҳии аз ҷиҳати экологӣ масъул ва шишироки фаъолонан аҳолии маҳаллӣ таъкид карда мешавад. Тадқиқот инчунин самтҳои эҳтимолии рушди сайёҳии кӯҳиро дар Тоҷикистон муайян мекунад, ки ба минтақа имкон медиҳад, ки ба як макони ҷолиб барои дӯстдорони берунӣ ва зебоиҳои табиӣ табдил ёбад ва ба рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар мусоидат кунад.*

***Калимаҳои калидӣ:** сайёҳии кӯҳӣ, Тоҷикистон, инфрасохтор, хатсайрҳои сайёҳӣ, хизматрасонӣ, устувории экологӣ, рушди сайёҳӣ, дурнома, истироҳати фаъол, экотуризм, сайёҳии устувор, минтақаҳои кӯҳистонӣ,*

MOUNTAIN TOURISM IN TAJIKISTAN: PROBLEMS AND PROSPECTS FOR DEVELOPMENT**Kadyrova M.I.**

***Annotation.** This paper examines the key problems and prospects for the development of mountain tourism in Tajikistan. The factors constraining the development of the industry are analyzed, such as insufficient infrastructure, limited route accessibility, underdeveloped*

service and environmental sustainability issues. The need for a systematic approach to solving these problems is emphasized, including infrastructure development, improving the quality of service, promoting environmentally responsible tourism and the active participation of the local population. The study also outlines potential areas for the development of mountain tourism in Tajikistan, which will allow the region to become an attractive destination for lovers of outdoor activities and natural beauty, contributing to the socio-economic development of the country.

Keywords: *mountain tourism, Tajikistan, infrastructure, tourist routes, service, environmental sustainability, tourism development, prospects, active recreation, ecotourism, sustainable tourism, mountain areas*

Таджикистан, чья территория на 93% покрыта горами, является уникальным регионом с огромным потенциалом для развития горного туризма. Величественные горные системы Памира и Алая, живописные долины и ущелья, кристально чистые озера и богатая флора и фауна делают страну привлекательной для любителей активного отдыха и приключений [Собиров, 2015]. Горный туризм может стать важным фактором экономического и социального развития страны, однако его реализация сопряжена с рядом проблем, требующих комплексного решения.

Актуальность данного исследования обусловлена тем, что горный туризм может стать важным фактором экономического роста, привлечения инвестиций, создания новых рабочих мест, а также содействовать развитию инфраструктуры и улучшению качества жизни местного населения. Вместе с тем, развитие горного туризма в Таджикистане сталкивается с рядом проблем, включая недостаточную инфраструктуру, ограниченную доступность туристических маршрутов, неразвитость сервиса, а также вопросы экологической устойчивости. Исследование проблем и перспектив развития горного туризма в Таджикистане является необходимым шагом для определения приоритетных направлений развития, разработки эффективных стратегий и программ, а также для максимизации его

вклада в социально-экономическое развитие страны.

Исследования показали, что русские и таджикские ученые, чьи работы могут быть связаны с проблемами горного туризма, хотя и не всегда напрямую не много. Среди российских ученых: Зырянов А.И., Королев А.Ю., Гвоздецкий И.А., Михайлов Н.И., Кружалин В.И., Преображенский В.С., Веденин Ю.А., Зорин И.В., Мухина Л.И., Герасимова И.П., Супруненко Ю.П., Худеньких Ю.А., занимавшиеся рекреационным потенциалом и социально-экономическим развитием горных регионов, а также экономисты Р.И. Шнипер, А.С. Новоселов, исследовавшие региональное развитие.

В трудах таджикских ученых подчеркивается богатство природных ресурсов и туристического потенциала Таджикистана, обладающего великолепным разнообразием горных ландшафтов, способных удовлетворить самые взыскательные запросы путешественников. Памир, славящийся как "Крыша Мира", манит альпинистов и любителей трекинга своими величественными вершинами и сверкающими ледниками [4]. Фанские горы, с их живописными бирюзовыми озерами и завораживающими ущельями, предлагают не только приключения в пешеходных походах, но и умиротворение на лоне природы [1]. Каждый уголок этой удивительной страны хранит в себе тайны и красоты, ожидая, когда их

откроют искатели вдохновения и гармонии. Таджикистан, с его горными кристаллами, формирует идеальные условия для исследования и одухотворения, предоставляя уникальные возможности для каждого, кто стремится прикоснуться к его величию. Разнообразие минеральных источников и целебный климат служат истинным исцеляющим оазисом, способствуя санаторно-курортного лечения в живописных горных уголках [15]. Уникальная флора и фауна этих высокогорий, в том числе редкие виды, создают неповторимые условия для расцвета экотуризма, позволяя людям соприкоснуться с первозданной природой и ощутить её невиданную гармонию [11]. Неповторимые черты рельефа и разнообразие климатических явлений также открывают двери для экстремальных видов спорта, привлекая искателей адреналина и приключений [5]. Так, горные регионы становятся не только стихийными хранителями здоровья, но и очаровательными аренами, где пробуждаются дух приключений и стремление к самопознанию. В этом синтезе природы и активности каждый находит свой путь к невиданным вершинам.

Экономическое значение горного туризма невозможно переоценить. Туризм, особенно горный, способен стать мощным двигателем экономического развития горных регионов Таджикистана [8]. Он не только способствует созданию новых рабочих мест, привлекает инвестиции, но и стимулирует развитие местной инфраструктуры, ремесел, увеличивая благосостояние населения [13]. Эта туристическая индустрия может диверсифицировать экономические активности этих районов, уменьшая их зависимость от традиционного сельского хозяйства. Важно уделять особое внимание развитию туризма, основанного на принципах вовлечения местных сообществ, что позволит жителям активно участвовать в туристической деятельности и получать от

неё ощутимые выгоды. Таким образом, горный туризм не только укрепляет экономику, но и создаёт гармонию между природой и сообществом, способствуя устойчивому развитию.

В иных научных изысканиях ученые Таджикистана также поднимают важные вопросы:

Ощущается значительная нехватка современных гостиниц и сопутствующих средств размещения, а также неудовлетворительное состояние дорог и транспортной сети. Проблемы также связаны с недостатком пунктов питания и санитарно-гигиенических условий [9].

Ограниченный доступ к информации: Недостаток сведений о туристических маршрутах, объектах размещения и услугах, и отсутствие современной системы бронирования усложняют планирование путешествий [14].

Одной из ключевых проблем туристической отрасли Таджикистана остается недостаточный уровень сервиса, вызванный низкой квалификацией персонала, ограниченным знанием иностранных языков и недостаточным вниманием к индивидуальным запросам туристов [7]. Неэффективный маркетинг, проявляющийся в слабой рекламной активности и отсутствии продвижения туристического продукта на международной арене, также снижает конкурентоспособность страны. Дополнительные вызовы включают проблемы безопасности, экологические риски и неполное использование туристического потенциала регионов [12]. Экономический потенциал горного туризма: Горный туризм обладает значительным потенциалом для экономического роста Таджикистана. Приток туристов стимулирует доходы от проживания, питания, транспорта и сувениров, способствуя развитию малого и среднего бизнеса. Местные жители открывают гостевые дома, кафе и

ремесленные мастерские, укрепляя региональную экономику. Рост туризма увеличивает налоговые поступления, которые могут быть направлены на развитие инфраструктуры и социальных программ. Туризм также диверсифицирует экономику, снижая зависимость от традиционных секторов, таких как сельское хозяйство и добыча полезных ископаемых, повышая ее устойчивость. Для развития горного туризма необходимы инвестиции в инфраструктуру: дороги, аэропорты, отели и горнолыжные курорты. Уникальные ландшафты и богатая культура Таджикистана способны привлечь государственные и частные инвестиции, стимулируя развитие смежных отраслей, таких как транспорт, связь и банковское дело.

“Туризм, являясь мощным катализатором экономического роста, способствует созданию как прямых, так и косвенных рабочих мест. Прямые рабочие места возникают непосредственно в туристических организациях, а также в сфере обслуживания, где требуются гиды, водители и повара. Косвенные рабочие места формируются в сопутствующих отраслях, таких как производство сувениров и транспортная сфера. Кроме того, туризм открывает возможности для самозанятости местных жителей, позволяя им предоставлять туристам разнообразные услуги.

Развитие туризма также оказывает значительное влияние на **состояние** инфраструктуры. Стимулируя необходимость в создании и модернизации транспортной сети, туризм способствует улучшению дорожной инфраструктуры, а также развитию энергоснабжения, водоснабжения и связи, что является необходимым условием для обеспечения функционирования туристических объектов. Кроме того, развитие горного туризма может привести к строительству новых объектов социальной

инфраструктуры, таких как школы, больницы и медицинские пункты, тем самым улучшая качество жизни местного населения.”

Увеличение доходов местного населения, благодаря созданию новых рабочих мест и развитию малого бизнеса, способствует повышению их уровня жизни. Инвестиции в развитие туристической инфраструктуры также улучшают социальную инфраструктуру, включая школы, больницы и дороги, которыми пользуется местное население. Туризм может способствовать повышению культурного уровня, предоставляя возможность общаться с туристами из разных стран и знакомиться с новыми культурами. Кроме того, он стимулирует сохранение культурного наследия, поскольку местные жители заинтересованы в его поддержании для привлечения туристов, а развитие экологического туризма способствует повышению экологической осведомленности и бережному отношению к природе.

Таким образом, горный туризм имеет огромный потенциал стать катализатором социально-экономического развития Таджикистана. Однако для реализации этого потенциала требуются целенаправленные усилия со стороны государства, бизнеса и местного населения, а также разработка эффективных стратегий и программ развития туристической отрасли.

В чем именно заключаются проблемы, препятствующие развитию горного туризма в Таджикистане?

Инфраструктура горных районов Таджикистана сталкивается с серьезными проблемами, которые существенно затрудняют развитие туризма и негативно влияют на комфорт путешественников.

В первую очередь, это касается плохого состояния дорог, а в некоторых случаях и полного их отсутствия, что делает многие горные регионы труднодоступными. Это не только усложняет логистику, но и

увеличивает время в пути, делая поездки менее привлекательными.

Также остро ощущается нехватка качественного жилья, соответствующего международным стандартам. Существующие отели, гостевые дома и кемпинги часто устаревшие, не обладают необходимыми удобствами и не всегда отвечают требованиям безопасности. Кроме того, наблюдается недостаточное развитие общественного транспорта, что препятствует самостоятельным путешествиям. Отсутствие регулярного автобусного или другого транспортного сообщения между городами и горными районами создает дополнительные сложности. В дополнение к этому, в горных районах часто возникают проблемы с энерго- и водоснабжением, а также с доступом к интернету и мобильной связи, что создает дискомфорт для туристов и усложняет их связь с внешним миром.

Во-вторых, серьезной проблемой является ограниченная доступность туристических маршрутов в горных районах Таджикистана. Многие потенциально интересные направления не имеют четкой маркировки или схем, что существенно затрудняет навигацию и может привести к опасным ситуациям для путешественников. Кроме того, наблюдается явный недостаток оборудованных и безопасных маршрутов для трекинга, альпинизма, горного велосипеда и других видов активного отдыха, что ограничивает возможности для разнообразного и комфортного отдыха. Ситуацию усугубляет и ограниченный доступ в пограничные зоны, которые часто требуют специального разрешения для посещения, что создает дополнительные трудности при планировании поездок. Наконец, ощущается недостаток доступной и актуальной информации о горных маршрутах, включая их протяженность, сложность, необходимое снаряжение и меры безопасности, что

снижает уверенность туристов при выборе и прохождении маршрутов.

В-третьих, существенной проблемой для развития туризма в горных районах Таджикистана является неразвитость сервиса. Это проявляется, прежде всего, в низком уровне подготовки персонала, работающего в туристической сфере. Как отмечает автор «Часто не хватает квалифицированных гидов, инструкторов, поваров, переводчиков и другого персонала, обладающего необходимыми знаниями и навыками, что напрямую влияет на качество обслуживания» [7]. Кроме того, недостаточно высокий уровень обслуживания наблюдается в гостиницах, ресторанах и других туристических объектах, которые не всегда соответствуют международным стандартам. Зачастую, местные жители не владеют иностранными языками, что создает дополнительные трудности при общении с туристами и затрудняет их взаимодействие с местным сообществом. Наконец, в горных районах ощущается недостаток разнообразия туристических услуг, таких как прокат оборудования, организация экскурсий, развлечения и других видов досуга, что ограничивает возможности туристов и снижает привлекательность региона для отдыха.

В-четвертых, важным аспектом, требующим внимания, являются вопросы экологической устойчивости в горных районах Таджикистана.

Неорганизованный туризм зачастую приводит к загрязнению окружающей среды, включая образование мусора, загрязнение водоемов и уничтожение растительности, что наносит непоправимый вред хрупким экосистемам. Кроме того, активный туризм может способствовать эрозии почв и разрушению горных ландшафтов, что негативно сказывается на их естественной красоте. Неконтролируемый приток туристов также оказывает пагубное воздействие на

дикую природу, например, беспокоит диких животных и разрушает их места обитания. Значительной проблемой является недостаток экологического образования как среди туристов, так и среди местных жителей, что приводит к недостаточному осознанию необходимости бережного отношения к природе. Наконец, в туристических районах часто отсутствует должный контроль за соблюдением экологических норм и правил, что еще больше усугубляет ситуацию.

В целом, эти проблемы представляют собой комплексные вызовы, которые требуют системного подхода и скоординированных усилий со стороны государства, бизнеса и местного населения для их эффективного решения, и обеспечения устойчивого развития туризма в регионе.

Развитие горного туризма в Таджикистане должно быть устойчивым, учитывать как экономические, так и экологические и социальные аспекты. Для этого необходим комплексный подход.

Для экономической устойчивости важно диверсифицировать туристическое предложение, развивая различные виды горного туризма, такие как trekking, альпинизм, горные лыжи, культурный и экотуризм, что позволит привлечь больше туристов с разными интересами и снизить зависимость от одного вида туризма. Необходимо также поддерживать малый и средний бизнес, создавая благоприятные условия для развития местных предприятий, что обеспечит более равномерное распределение доходов от туризма и создаст рабочие места. Привлечение как государственных, так и частных инвестиций в туристическую инфраструктуру, а также развитие профессиональных навыков персонала и активная маркетинговая кампания будут способствовать повышению качества услуг и привлекательности региона.

Экологическая устойчивость требует продвижения экологически ответственных

видов туризма, минимизирующих негативное воздействие на окружающую среду и способствующих сохранению природных ресурсов.

Рассмотрим несколько примеров, демонстрирующих, как можно продвигать экологически ответственные виды туризма в Таджикистане, минимизируя негативное воздействие на окружающую среду и способствуя сохранению природных ресурсов [11].

В качестве примера экологически ответственного туризма можно привести организацию экотуров в национальных парках и заповедниках, таких как Таджикский Национальный Парк, известный в мире под названием «Горы Памира», Государственный природный заповедник «Рамит» Историко-природный парк Ширкент — национальный парк Таджикистана. Эти туры предполагают пешие или конные прогулки по специально разработанным тропам с минимальным воздействием на окружающую среду, проводятся в сопровождении обученных гидов, которые рассказывают о местной флоре и фауне, правилах поведения в заповедных зонах и важности их сохранения. Таким образом, туристы могут наслаждаться красотой природы, не причиняя ей вреда, а также обеспечивается финансирование деятельности парков и заповедников за счет платы за вход и услуги гидов.

Другой пример - развитие trekkinga с минимальным воздействием, например, по маршрутам в Фанских горах или ущелье Варзоб. Это предполагает создание и популяризацию троп для пешего туризма, пролегающих через живописные горные районы, с акцентом на минимальное вмешательство в природу. Важно использовать уже существующие тропы, запрет на разведение костров в неположенных местах и требование к туристам забирать мусор с собой, что

способствует сохранению целостности горных ландшафтов и снижению риска возникновения пожаров.

Кроме того, можно развивать культурный туризм в сочетании с эко-практиками, например, организуя посещения горных кишлаков в районе Мургаба или Дарваза, Ягноба. Такие туры позволяют туристам познакомиться с культурой и бытом местных жителей, при этом соблюдая принципы экологической ответственности, такие как проживание в гостевых домах с минимальным использованием ресурсов, употребление местной, экологически чистой еды и участие в традиционных ремеслах. Это способствует повышению доходов местных сообществ, сохранению культурного наследия и минимизации воздействия на окружающую среду. Еще один пример экологически ответственного туризма – это конные туры с соблюдением экологических норм, такие как конные прогулки предгорным долинам Памира и Гиссарского хребта. Организация таких туров предполагает использование специально обученных лошадей, которые не вредят почве и растительности, а также соблюдение санитарных норм и правил. Туры проводятся по определенным маршрутам, где лошади не вытаптывают ценные растения. Это является альтернативным способом передвижения по горным районам, более экологичным по сравнению с использованием транспорта, и при этом создает экономические возможности для местных коневодов.

Кроме того, важным аспектом является организация эко-семинаров и тренингов, например, проведение образовательных программ для туристов и местных жителей. Это включает организацию семинаров, тренингов и мастер-классов по экологической тематике, таких как обучение правилам поведения в горах, сортировке и утилизации отходов, использованию возобновляемых источников энергии и

сохранению биоразнообразия. Это способствует повышению экологической осведомленности и формированию ответственного поведения как у туристов, так и у местного населения.

Также важным аспектом является поддержка местных ремесленников путем продвижения и поддержки тех, кто изготавливает сувениры, используя натуральные материалы и традиционные технологии, не наносящие вреда окружающей среде. Это способствует сохранению культурных традиций и стимулирует местную экономику.

Основные принципы экологически ответственного туризма включают минимизацию отходов за счет использования многоразовой посуды, отказа от пластиковой упаковки и вывоза мусора с собой; экономию воды и энергии за счет рационального их использования в местах размещения и при передвижении; бережное отношение к природе, такое как соблюдение тишины, запрет на кормление диких животных и соблюдение правил поведения в заповедных зонах; использование местного транспорта, включая пешие, конные и велосипедные прогулки вместо автомобилей; а также поддержку местного бизнеса путем размещения в гостевых домах, употребления местной пищи и покупки местных сувениров.

Приведенные примеры показывают, что экологически ответственный туризм в Таджикистане возможен и может быть привлекательным для туристов при условии грамотного планирования и организации. Это требует усилий со стороны государства, бизнеса и местного населения, а также повышения осведомленности и ответственности всех участников туристической деятельности.

Для обеспечения экологической устойчивости также необходимы экологическое образование как для туристов, так и для местных жителей, контроль за

утилизацией отходов в туристических районах, рациональное использование природных ресурсов, охрана особо охраняемых природных территорий и проведение регулярного мониторинга экологического состояния.

Социальная устойчивость требует вовлечения местного населения в процесс планирования и развития туризма, учета их интересов и потребностей и обеспечения их участия в распределении доходов. Для примера, рассмотрим развитие гостевых домов и туров с участием местных сообществ в горном районе, например, в Фанских горах. На этапе планирования вовлечение местного населения можно обеспечить через формирование местных советов или комитетов по развитию туризма, состоящих из представителей местных сообществ, таких как старейшины, активисты, женщины и молодежь. Эти Советы будут участвовать в обсуждении планов развития туризма, определении приоритетов и принятии решений. Также необходимо проводить открытые общественные слушания, на которых будут обсуждаться планы строительства туристических объектов, маршруты для трекинга и другие вопросы, влияющие на жизнь местного населения, чтобы учесть мнения и предложения жителей. Кроме того, важно проводить оценку потенциальных социальных и культурных воздействий от развития туризма, чтобы минимизировать негативные последствия и использовать возможности для сохранения и продвижения местной культуры.

Для эффективного вовлечения местного населения в развитие туризма необходимы системные меры обучения и поддержки. Это включает проведение тренингов и семинаров, направленных на освоение навыков управления гостевыми домами, приготовления блюд местной кухни, оказания туристических услуг, владения

иностранными языками, ремесленного производства и других востребованных компетенций.

Комитет по развитию туризма Республики Таджикистан прилагает значительные усилия для привлечения инвестиций. Так, Азиатский банк развития выделил грант в размере 10 миллионов долларов на развитие туристической сферы [<https://pressa.tj/razvivaya-turizm-v-tadzhikistane/>]. Таджикистан активно сотрудничает с ЮНВТО, Фондом по сокращению бедности и центром «Наво» [<https://tj.sputniknews.ru/20200121/turizm-tajikistan-razvitie-grant-1030574173.html>]. Кроме того, планируется выделение 30 миллионов долларов на проект «Развитие сельской экономики», что также укрепит туристический потенциал.

Однако необходима дальнейшая поддержка в виде микрокредитов или грантов для местных жителей, желающих открыть гостевые дома, кафе или сувенирные магазины. Важно обеспечить приоритетное трудоустройство местного населения на туристических объектах, а также поддерживать ремесленников через выставки-продажи, продвижение их продукции и обучение новым навыкам.

Для обеспечения участия местного населения в распределении доходов необходимо разработать справедливую систему ценообразования на туристические услуги, учитывающую затраты местных жителей и обеспечивающую им достойный доход. Следует также создавать кооперативы или другие формы коллективного предпринимательства для совместного управления гостевыми домами, туристическими маршрутами и другими объектами, что позволит более равномерно распределять доходы от туризма. Кроме того, важно организовать прямые продажи продукции местных ремесленников

туристам, чтобы они получали максимальную прибыль.

Для более эффективного распределения доходов от туризма необходимо, чтобы часть доходов направлялась на реализацию местных проектов, таких как строительство школ, медицинских пунктов, ремонт дорог или другие социальные инициативы, выбранные местным населением. Также целесообразно создание фонда развития местного сообщества, куда будет направляться часть доходов от туризма для реализации проектов, направленных на улучшение жизни местного населения.

Для поддержки и продвижения местной культуры важно организовывать культурные мероприятия, такие как фестивали, фольклорные представления и другие культурные события, которые позволяют местным жителям продемонстрировать свое культурное наследие туристам. Также необходимо создавать культурные центры или музеи, где будут представлены традиционные ремесла, музыка, танцы и другие элементы местной культуры. Кроме того, следует включать элементы местной культуры в туристические маршруты и программы, например, организуя посещения местных семей, участие в традиционных обрядах или дегустацию местной кухни.

В качестве конкретных примеров реализации можно привести создание “ассоциации владельцев гостевых домов” в конкретном селе, где владельцы гостевых домов совместно устанавливают стандарты качества, обмениваются опытом и получают коллективную поддержку в решении возникающих проблем. Также можно организовывать “фестиваль местной культуры” в горном районе, где местные жители могут представить свои ремесла, кухню, музыку и танцы туристам, тем самым

получая дополнительный доход и популяризируя свою культуру.

Также в качестве примера можно привести разработку “местных туристических маршрутов” при активном участии местных гидов и старейшин, которые обладают глубокими знаниями о лучших тропах, местах для кемпинга и интересных исторических объектах, что обеспечит туристам уникальный опыт и гарантирует их безопасность. Эти примеры наглядно демонстрируют, что вовлечение местного населения в развитие туризма не только возможно, но и может быть весьма успешным при применении комплексных подходов, которые учитывают их интересы и потребности, обеспечивают их активное участие в распределении доходов и способствуют сохранению их уникальной культуры. Это, в свою очередь, требует согласованных усилий со стороны государства, представителей бизнеса и самих местных сообществ, а также построения эффективного сотрудничества и партнёрских отношений между всеми участниками данного процесса.

Важно, таким образом, продвигать и поддерживать культурный туризм, сохранять традиции и ремесла, инвестировать в инфраструктуру для местного населения, обеспечивать приоритетное трудоустройство местных жителей, справедливо распределять доходы от туризма, внедрять программы социальной поддержки и поощрять социальную ответственность бизнеса.

Эффективное управление и планирование включают разработку четкой и долгосрочной стратегии развития горного туризма, создание благоприятной нормативной базы, обеспечение межведомственного сотрудничества, проведение мониторинга и оценки эффективности мер, а также информирование общественности о планах и проектах. Реализация этих мер позволит создать устойчивую модель развития горного туризма в Таджикистане, которая будет

способствовать экономическому росту, культурного наследия, а также улучшению сохранению уникальной природы и качества жизни местного населения.

Литература

1. Аброров Х., Рекреационно-туристические ресурсы горного Зерафшана и во просы их эффективного освоения // Вестн. ТГПУ им. С.Айни. - Душанбе, 2013. №3- С.243-249.
2. Бехешти С. С. Факторы, определяющие структурную устойчивость туристического рынка на примере таджикского туризма / С.С. Бехешти // Молодой ученый. М. 2013.- № 10. - С. 286-291.
3. Битиев, Р. М. Экономико-географические условия развития горного туризма в Северной Осетии / Р.М. Битиев, Б.М. Бероев // Юг России: экология, развитие. - 2007.- №3.- С.118-122.
4. Гурукова О. В. ГОРЫ КАК СУБЪЕКТ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА «Вестник педагогического университета» (2014) с 328-331
5. Диловаров, Р., Ёров, Д., «Экономико-географические факторы развития туризма в Таджикистане», Таджикский национальный университет, 5/53 2009, 100–104.
6. Дунец, А.Н. О проблемах горно-рекреационного природопользования (на примере Алтае-Саянской горной страны/ А.Н. Дунец // Туризм и рекреация: фундаментальные и прикладные исследования: Тр. IV Междунар. науч-практ. конф. МГУ им. М.В.Ломоносова. Географ. фак., М., 28–29 апр. 2009 г. – М., 2009. – С. 516 – 522
7. Кадилова, М., «Современные педагогические императивы педагогической поддержки системы профессионального туристского образования в Таджикистане», Таджикский национальный университет, 7/39 2007, 304–313.
8. Мамадризохонов А. А. Туризм - важный рычаг развития экономики горных регионов // В книг.: Развитие горных регионов: проблемы и перспективы. Материалы семинара. - Душанбе: Ирфон, 2006.
9. Мирзоева, Ф., «Роль туризма в развитии исторических городов», Таджикистан и современный мир, 3/22 2009, 86–91.
10. Мумини, М., «Экотуризм и особо охраняемые природные территории», Таджикский национальный университет 2 2011, 195–197.
11. Мумини, М., «Экотуризм и особо охраняемые природные территории», Таджикский национальный университет 2 2011, 195–197.
12. Мухаббатов Х.М. Проблемы природопользования в горных регионах Таджикистана/ Х.М. Мухаббатов.-Душанбе: «Дониш». 2015.- .565с.
13. Ниезмамадов А. Социально-экономическое развитие ГБАО в период независимости Республики Таджикистан // Экономика Таджикистана: стратегия развития. - 2001. - № 3. – С. 121 – 126.
14. Одилова, Р., «Проблемы формирования и развития регионального туристско-рекреационного комплекса в Республике Таджикистан», Центр стратегических исследований при Президенте Республики Таджикистан, , 1/30 2012, 57–64. doi:330.3;656.079
15. Разыков Б Современное состояние и перспективы развития санаторно-курортного комплекса в Таджикистане // Экономика Таджикистана: стратегия развития. - 2004. - № 2. - С. 166 - 174.

Сведения об авторе: Кадырова Мохира Ишановна - к.п.н., доцент кафедры «Туристского бизнеса, и гостеприимства» Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: 734055, г. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Борбад, 48/5. E-mail: mohira_tj@mail.ru телефон (992)938859941

Маълумот дар бораи муаллиф: Кодирова Мохира Ишановна - н.и.и., дотсенти кафедраи тичорати сайёҳӣ ва меҳмондорӣи Донишгоҳи байналмилалӣи сайёҳӣ ва соҳибкорӣи Тоҷикистон. Нишонӣ: 734055, ш. Душанбе, Чумхурии Тоҷикистон, хиёбони Борбад, 48/5. E-mail: mohira_tj@mail.ru телефон (992)938859941

About the author: Kadyrova Mohira Ishanovna - PhD, Associate Professor of the Department of Tourism Business and Hospitality of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: 734055, Dushanbe, Republic of Tajikistan, Borbad Avenue, 48/5. E-mail: mohira_tj@mail.ru phone (992)938859941

УДК: 336.71

ТАТБИҚИ МОДЕЛҲОИ ОМОРӢ ДАР ОМУӢЗИШИ САНДУҚИ ҚАРЗӢ

Одинаев А.С.

Аннотатсия. Дар мақола доир ба мафҳуми сандуқи қарзӣ ва нақши он дарбозори қарзи бонкӣ ва рушди иқтисоди миллӣ сухан рафта, дар асоси истифодаи маълумотҳои низоми бонкӣ ва татбиқи усулҳои гуногун, аз он ҷумла моделҳои аддитивӣ ва мултипликативӣ ва индекси мавсимӣ нишондиҳандаҳои омории сандуқи қарзӣ ҳисоб карда шудаанд. Диққати асосӣ ба тақвиятбахшии сандуқи қарзӣ равона гардида, пешниҳоди қарз дар соҳаҳои гуногуни иқтисодиёт бо назардошти талаботи воқеии ин соҳаҳо мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Ҳамчунин, тағйиёбии сандуқи қарзӣ бо таъсиррасонии омилҳо вобаста ба мавсим мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Инчунин дар асоси истифодаи модели мултипликативӣ ва аддитивӣ дар сатҳи сандуқи қарзӣ дар рушди 26332, иқтисодиёт таҳлил гардида, аз натиҷаи ҳисоб хулоса пешниҳод шудааст.

Калидвожаҳо: қарзи бонкӣ, динамикаи қарзҳо, тамоюли миёнаи квадратӣ, коэффитсиенти лапиш, индекси Салай, коэффитсиенти регрессия ва чандирӣ.

Барои иқтибос: Одинаев, А.С. Татбиқи моделҳои оморӣ дар омӯзиши сандуқи қарзӣ / А. С. Одинаев // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – №. 1(44). – С. 354-362.

ПРИМЕНЕНИЕ СТАТИСТИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ ПРИ ИЗУЧЕНИИ КРЕДИТНЫХ ПОРТФЕЛЕЙ

Одинаев А.С.

Аннотация. В статье рассматривается понятие кредитного портфеля и его роль на рынке банковских кредитов и развитии национальной экономики. На основе использования данных банковской системы и применения различных методов, в том числе аддитивных и мультипликативных моделей, а также индекса сезонности, рассчитаны статистические показатели кредитного портфеля. Основное внимание уделяется укреплению кредитного портфеля, при этом анализируется кредитование различных секторов экономики с учетом реальных потребностей этих секторов. Также была проанализирована динамика кредитного портфеля под влиянием сезонных факторов. Также на основе использования мультипликативной и аддитивной моделей на уровне кредитного портфеля в развитии экономики 26332 представлен вывод по результатам расчета.

Ключевые слова: банковский кредит, динамика кредитования, среднеквадратический тренд, коэффициент проскальзывания, индекс Салаи, коэффициент регрессии, эластичность.

APPLICATION OF STATISTICAL MODELS IN THE STUDY OF CREDIT FUNDS

Odinaev A.S.

Abstract. The article considers the concept of a loan portfolio and its role in the bank loan market and the development of the national economy. Based on the use of banking system data and the application of various methods, including additive and multiplicative models, as well as the seasonality index, statistical indicators of the loan portfolio are calculated. The main attention is paid to strengthening the loan portfolio, while lending to various sectors of the economy is analyzed taking into account the real needs of these sectors. The dynamics of the

loan portfolio under the influence of seasonal factors was also analyzed. Also, based on the use of multiplicative and additive models at the level of the loan portfolio in the development of the economy 26332, a conclusion on the results of the calculation is presented.

Keywords: bank loan, lending dynamics, root mean square trend, slippage coefficient, Szalai index, regression coefficient, elasticity.

Гузориши масъала. Пай дар пай тағйирёбӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ ва иқтисодию молиявӣ ҷаҳони муосир дар алоқамандӣ, гузариш ба муносибатҳои бозорӣ, ҷалб гардидани доираи як қатор мамлакатҳо ба ҷараёнҳои ҳамгирӣ вобастагии бозорҳои ҷаҳонӣ, инчунин таҳримҳои муосири иқтисодию молиявӣ як қатор талаботҳоро доир ба ислоҳоти иқтисодӣ- иҷтимоӣ дар дар тамоми самтҳои соҳавӣ кишвар тақозо менамояд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Доир ба мавзӯи мазкур таҳқиқот аз ҷониби Баско О.В., И.И.Елисеевой, Ризокулов Т.Р., Холов Р.Ш. ва дигарон анҷом дода шудааст.

Мақсади мақола – ин татбиқи моделҳои омӯри дар омӯзиши сандуқи қарзӣ мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Бинобар зарурияти суръатафзоии имконияти гирифтани иттилооти объективӣ ва эътимоднок оид ба вазъ ва рушди бемайлони шаклҳои гуногуни хусусигардонӣ, раванди иқтисодӣ- иҷтимоӣ барои арзёбии иқтисодӣ омӯри ва муайян кардани тамоюлнокиро қабули қарорҳо дар ҳалли мушкилотҳои идоракунии дар ҳамаи сатҳҳо вобаста аст. Бинобар ин аз тарафи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон хусусан Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон пай дар пай чорандешиҳо ба роҳ монда шуда истодааст. Маҳз аз тарафи Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон дар паёми соли 2024 чунин қайд намуданд: “Бо мақсади қоне гардидани талаботи афзояндаи иқтисоди миллӣ ва аҳоли дар панҷ соли охир аз ҷониби низомии бонкии кишварбеш аз 80 миллион сомонӣ қарз дода шудааст. Ҷиҳати идома додани ин раванд ба паст ва таъмин намудани дастрасӣ ба хизматрасониҳои босифати бонкӣ, бахусус, дар ноҳияҳои

дурдасти мамлакат тадбирҳои мушаххас андешанд [8]”. Тақвият ба ин гуфтаҳо бояд қайд намуд, ки сифати асосии хизматрасониҳои бонкӣ сандуқи қарзӣ ташқил медиҳанд. Аз тарафи дигар ҳамчун омили таъсиррасон барои самаранок идоракунии сохтори иқтисодиёту зерсохторҳо нақшгузор доништа мешавад.

Аз ин лиҳоз барои самаранок идоракунии сохтори иқтисодиёту зерсохторҳои он зарур доништа мешавад, ки таъсири байниҳамдигарии иқтисодиёт ва натиҷаи ниҳони онро майян намоем. Кишварҳое, ки самти модели рушди иқтисоди бозориҳо ба роҳ мондаанд, банақшагирӣ ва ояндабиноро ҳамчун воситаи асосии батанзимдарории иқтисодии молияи давлатӣ ҳисоб ёфта, ба муваффақиятҳои беназири илмӣ- техникӣ ба даст оварда, сатҳи ҳуби зиндагии аҳолиро таъмин гаштаанд.

Вазъи имрузаи ҷаҳонишавии иқтисодиёт тақозо менамояд, афзоиши ояндабинию истифодаи зехни сунъиро тақдир диҳем. Аз ин лиҳоз зери амалияи банақшагирӣ ва ояндабинии иқтисодиёт, дар мадди аввал, ба омори иқтисодию молиявӣ, инчунин моделсозии иқтисодӣ – омӯри ва математикӣ тақия мекунад.

Аз тарафи дигар моделҳои объекти сунъӣ буда, бо истифодаи зехни сунъӣ дар асоси сармояи инсонӣ сохташударо ифода карда, объекти тадқиқшавандаро иваз мекунад, ки ба воситаи он объекти асосӣ зери омӯзиш қарор меёбад. Моделсозии иқтисоди-омӯри ҳамчун усули дарккунии қобилияти инсонӣ ба соддакунии аломат ва ҳосиятҳои объектҳои гуногун ва муқаррар намудани мувофиқати байни онҳо асоснок карда шудааст. Ба туфайли он имконияти тадқиқ намудани баъзе хусусиятҳои объектҳо ба воситаи моделҳои хело содафаҳм ифода мегардад.

Дар бораи наздикии (шабеҳии) ин натиҷаи модел бо асли зухурот сухан ронда, бояд хотирнишон сохт, ки онҳо бо якдигар монанд яъне як намуд нестанд, яъне фарқияти байни модел ва ҳолати воқеъии зухуроти омӯхташаванда бо наздик будан (калон ё хурд) қой доранд. Бояд тазаккур дод, ки дар таҳқиқоти оморӣ низ манбаъҳои гуногуни маълумот барои таҳлил, дурнамоӣ ва моделсозӣ истифода бурда мешаванд. Вобаста ба ҳаҷм, эътимодноӣ ва фарогирии маълумоти ба даст овардашуда сифати модел, дуруст ва боваринок будани он муайян карда мешавад.

Моделҳои оморӣ барои омӯзиши назариявии таъсири омилҳо истифода гардида, ҳангоми бақайдгир ҳаракати тасодуфӣ ҳодисаҳо на қонуниятҳои динамикӣ, балки қонуниятҳои оморӣ тағйирёбиро итоат менамоянд, бинобар ин аҳамияти дар амалия истифодабарии моделҳои оморӣ-риёзӣ меафзояд. Хусусан модели оморӣ ҳамчун роҳнамо оиди рушди зухуроти омӯхташаванда, мавриди омӯзиш қарор мегирад.

Моҳияти модели оморӣ-иқтисодӣ дар низоми бонкӣ имконияти гирифтани маълумотҳо оид ба ҳолати имконпазири бонк дар оянда мебошад. Ҳангоми сохтани моделҳо дар низоми бонкӣ усулҳои

регрессионӣ (усули квадрати хурдтарин), методи минимизатсияи суммаи модули регрессияи аломатӣ, таҳлили дискриминантӣ, таҳлили кластерӣ ва дигар истифодашуда дар ояндабинӣ аз фарзияҳои асосии зерин мебароянд:

- омилҳои асосӣ, тамоилҳо ва вобасатагӣҳо, ки дар гузашта мушоҳида карда шудаанд, самти тағйирёбӣ, ки дар оянда нигоҳ дошта мешаванд;

- чараёнҳо хусусияти эҳтимолӣ доранд ва инкишофи объекти тадқиқотӣ ҳамчун суммаи таъсиррасонии қонуниятҳо ва тасодуфиҳо муайян карда мешаванд [11].

Бо ин васила, барои таҳлил ва арзёбии низоми бонкӣ моделҳои оморӣ ба таври васеъ истифода гардида, мавриди татбиқ ва истифодабарии қарор мегиранд. Яке аз нишондиҳандаҳои калидӣ дар низоми бонкӣ сандуқи қарзӣ мебошад, ки ҳиссааш дар таркиби дороиҳои бонкӣ зиёд мебошад [14]. Санди қарзӣ яке аз воситаҳои асосии фаъолияти бонк мебошад, ки бо додани қарз бо шахсони ҳуқуқӣ ва воқеъӣ алоқаманд аст. Моҳияти сандуқи қарзии бонк дар ташкили муносибатҳои қарзӣ байни бонк ва қарзгирандагон ифода меёбад.

Вобаста ба самти омор сандуқи қарзии бонкӣ аз нишондиҳандаҳои миқдорӣ, сифатӣ ва вақтӣ (мавсимӣ) иборат мебошад, ки;

Сандуқи қарзии бонк	Қарзҳои кутӯҳмудат-барои эҳтиёҷоти фаврӣ, ки одатан муҳлаташон то як сол аст.
	Қарзҳои миёнамудат- муҳлати 1 то 5 сол барои сармоягузорӣ ва рушди субъекти хоҷагидор ва дар умум иқтисодиёт
	Қарзҳои дарозмудат- бештар аз 5 сол асос барои сохтани иншоот ва лоиҳаҳои калони сармоягузорӣ

Расми 1.-Сохтори сануқи қарзии бонк дар шакли умумӣ

Сарчашма: Аз тарафи муаллиф омода карда шудааст.

Дар оморӣ бонкӣ сандуқи қарзии бонкӣ ҳамчун маҷмуи қарзҳои пешниҳодгашта ҳолати воқеъии бонкро инъикос намуда, вобаста ба вақт тавсиф яъне баҳои оморӣ дода мешавад. Сандуқи қарзии бонки нишондиҳандаи муҳими оморӣест, ки

тағйирёбии он метавонад вазъи молиявӣ, хавфҳо ва самаранокии фаъолияти бонкро арзёби намояд

Бо истифода аз маълумотҳои оморӣ бонкӣ динамикаи тағйирёбии сандуқи қарзӣ мавриди омӯзиш қарор гирифта, дар асоси истифодаи модели трендӣ ва индекси

тағйирёбии мавсимӣ таҳлил карда мешавад. Ҳангоми таҳлили динамикаи сандуқи қарзӣ шарҳи миқдории нишондиҳандаҳои ҳосил гардида, хусусияти тағйирёбии ин раванд дар давоми семоҳа ва солоне таҳлил карда мешавад. Барои муайян намудани хусусияти тағйирёбии одатан индекси мавсими истифода мебаранд: $I_{ij} = \frac{Y_{ij}}{Y_{tij}}$. Бо воситаи ин индекс тағйирёбии на танҳо омилҳои мавсимӣ, балки омилҳои ғайримонетарӣ (омилҳои табиӣ ва берунӣ) ба инобат гирифта мешаванд.

Дар инҷо: Y_i -нишондиҳандаҳои як давра (семоҳа-мавсим).

Индекси мавсимӣ усули таҳлилиест, ки бо миқдори чанд андоза сатҳи ҳақиқии қатор дар лаҳзаи муайян ва ё фосилаи вақт афзоиш ё коҳиш гаштааст, нишон медиҳад [3]. Маҷмӯи (натиҷаҳо вобаста ба моҳ ё семоҳа (квартал)) Натиҷаи усули индекси мавсимӣ дар намуди мавҷнокии мавсимӣ нишон дода, бо ибораи дигар ивазкунандаи моделҳои масимӣ баҳисоб меравад. Ҳангоми истифодаи индекси мавсимӣ яъне таҳлил намудан бояд нишондиҳандаҳо накам аз се сол бошанд, ки мавҷнокии мавсимиро дуруст нишхон дода шавад.

Дар баробари ин чи тавре қайд намудем ҳаст омилҳо, ки ба танзим ва идоракунии сандуқи қарзии бонк таъсири мустақим мерасонад. Бевосита ҳастанд нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ, мустақиман ба талабот яъне қарзҳои қорхонаҳо ва шахсони воқеӣ таъсиррасон буда, ба монанди сатҳи бекорӣ, тағйирёбии қурби асъор, таварруми бемайлони ғайра. Бояд қайд намуд, ки оддатан суръати афзоиши устувори иқтисод яъне рушди иқтисодӣ, талабот ба қарзҳо афзоиш афзоиш ёфта, ки ин омил сабаби афзоиши дороиҳои сандуқи қарзии бонк мегардад.

Болоравии сатҳи таваррум хавфи пардохт накардани қарзро аз тарафи мизоч афзоиш намуда, мушкилоти дутарафа (бонк ва мизоч) эҷод мегардад [13]. Қурби асъор низ ҳамчун омил калидӣ, ки амалан доим вобаста ба мавсим дар тағйирёбист ба

қарзгирандагон ва дар маҷмӯ ба сандуқи қарзии бонк таъсир мерасонад.

Омилҳои ғайримонетарӣ низ ба танзиму идоракунии сандуқи қарзии бонк таъсиррасон мебошад, ки ба ин суботи сиёсии ҷаҳону (таҳримҳои иқтисодию молиявӣ аз тарафи мамлакатҳои абарқудрат пеша мегардад) дохилӣ ва ҳуқуқию табиӣ дохил мегардад. Бевосита бесуботи сиёсии ҷаҳони муосир дар баробари ин тағйироту иловаҳо дар қонунгузорӣ ва стандартҳо хавфи иловагӣ барои низомии бонкӣ ва ўҳдадорихоро дар мавзуи шартҳои қарзҳои бонкӣ ва пардохтпазирӣ эҷод созад [4].

Афзоиши табиӣ аҳоли, ва муҳочирати дохилию беруна низ ҳамчун омил ба бозори қарзи бонкӣ ва тағйирёбии ҳаҷми сандуқи қарзӣ таъсиррасон бошад. Ба ин мисол гашта метавонад, зиёшавии оилаҳои ҷавон, афзоиши талабот ба истеъмолот. Аз тарафи дигар бо ақидаи муаллиф муҳочирати меҳнатӣ ба бозори қарзи бонкӣ, хусусан ба ташаккули сандуқи қарзии бонк таъсири дутарафа расонад:

1. Бештар муҳочирати меҳнатӣ бо интиқоли пули иқтисодии қарздиҳии бонкро афзоиш диҳад.

2. Аз тарафи дигар хавфи пардохтнопазирӣ мизочон аз бесуботи сиёсии ҷаҳони муосир афзоиш ёбад.

Дар баробари ин аз тарафи масъулин барои идоракунии бехтари ин таъсиррасониҳо стратегияи устувори сиёсати молиявӣ ва қарзиро таҳия ва ба роҳ монда шавад.

Барои бартараф намудани ин камбудии индексҳои фардии миёнаи баркашидашуда барои даврони якхела ва барои давоми сол дар таҳлили қаторҳои динамикӣ истифода мегардад. Барои ҳар як давраи давоми сол нишондиҳандаҳои умумикардасуда дар шакли индекси миёнаи мавсимӣ ҳисоб карда мешавад: $\bar{l}_{sj} = \frac{\sum l_{sij}}{n}$. Ҳисоби ин нишондиҳанда вобаста аз хусусияти тренд ва тағйирёбии он фарқ карда мешавад. Бо назардошти хусусиятҳои низомии бонкӣ истифодабарии нишондиҳандаи

тағйирёбандаи миёнаи ё (лағжон) ба мақсад мувофиқ аст. Пеш аз он, ки ин индекс дар қатори динамикӣ ҳисоб карда шавад, зарур аст, ки тамоюли асосии тағйирёбӣ ва липиши мавсимии он ба инобат гирифта шавад. Омӯзиши ин масъала якҷанд зинахоро дар бар мегирад. Пеш аз ҳама муайян намудани тамоюли асосии тағйирёбии сандуқи қарзӣ дар давоми ҳар семоҳа бо воситаи усули миёнаи тағйирёбандаи чорэлементи ба мақсади хориҷ намудани тағйиротҳо дар қатори динамикӣ истифода мегардад. Аз ҷумла, ҳисоби липишҳои мавсимии миёна бо

мақсади хориҷ намудани тағйирёбӣ дар динамика, муайян намудани тамоюли асосии тағйирёбӣ бо воситаи миёнаи тағйирёбанда (лағжон) ҳисоб карда мешавад. Ҳисоби трендро бо усули миёнаи лағжон барои сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар асоси маълумотҳои омили бонкӣ дида мебароем. Ҳамчунин, барои таҳқиқи минбаъдаи омори моделҳои аддитивӣ ва мультипликативиро ба таври васеъ истифода менамоем. Вобаста ба маълумотҳои таҳлилгардида татбиқи ин ду моделро дида мебароем.

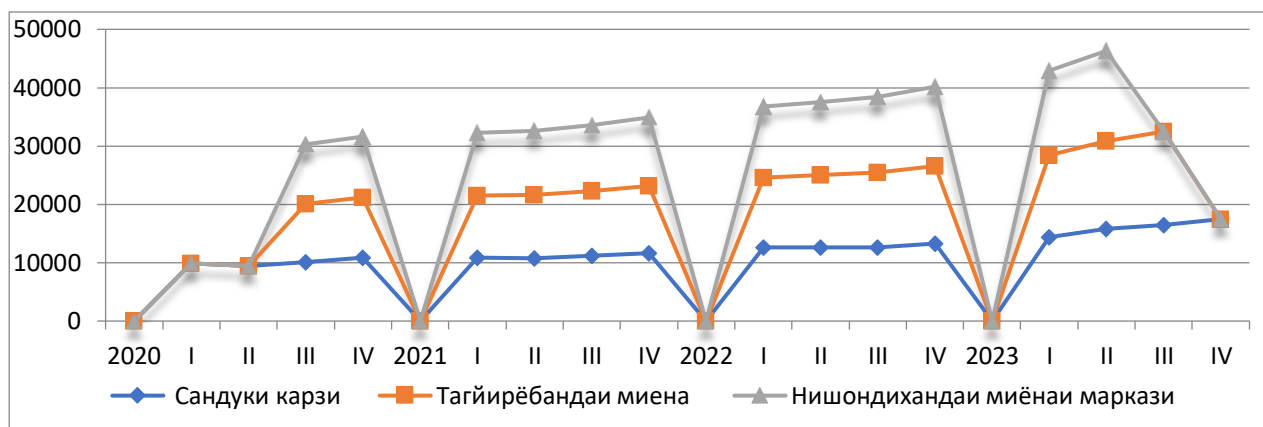
Ҷадвали 1. - Индекси тағйирёбии мавсимии сандуқи қарзӣ (млн.сом)

Солҳо	Сандуқи қарзӣ (млн.сом)	Тағйирёбандаи миёнаи (миёнаи лағжон) (млн.сом)	Нишондиҳандаи миёнаи марказӣ (млн сом)	Индекси тағйирёбии мавсимӣ
Соли -2020				
I	9920,8			
II	9448,8			
III	10054,2	10076,58	10192,36	0,99
IV	10882,5	10308,15	10467,90	1,04
Соли 2021				
I	10847,1	10627,65	10767,58	1,01
II	10726,8	10907,50	11003,41	0,97
III	11173,6	11099,33	11315,54	0,99
IV	11649,8	11531,75	11769,13	0,99
Соли 2022				
I	12576,8	12006,50	12189,23	1,03
II	12625,8	12371,95	12574,43	1,00
III	12635,4	12776,90	13007,71	0,97
IV	13269,6	13238,53	13636,44	0,97
Соли 2023				
I	14423,3	14034,35	14509,75	0,99
II	15809,1	14985,15	15510,69	1,02
III	16438,6	16036,23		
IV	17473,9			

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили бонкӣ №12 (305) саҳ 91, №12 (316) саҳ 60, №12 (329) саҳ. 60, №12 (341) саҳ 62.

Дар шакли нақшавӣ нишондиҳандаҳои индекси тағйирёбии мавсимиро чунин тасвир менамоем. Яъне бо назардошти тағйир ёфтани ҳаҷми сандуқи қарзӣ индекси мавсимӣ низ тағйир меёбад. Ин ҳолат дар

шакли нақшавӣ хубтар ба назар мерасад. Сандуқи қарзӣ ва се компоненти дигари ҳисобкардашударо дар шакли нақшавӣ чунин шаклро мегиранд.

Диаграммаи 1. - Шакли нақшавии тағйирёбии индексҳои мавсимӣ

Ҷиҳати бартараф намудани таъсири омилҳои тасодуфӣ ба сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ лапиши миёнаи мавсимӣ ва индекси мавсимӣ ҳисоб карда мешавад. Қиматҳои лапиши миёнаи мавсимӣ барои ҳисоби қимати нишондиҳандаҳои мавсимӣ S мумкин аст, ки истифода мешавад. Барои ин қимати миёнаи нишондиҳандаи мавсими ҳар як давраро (семоҳа) $\bar{S}_i$ барои тамоми солҳо таҳлил карда мешавад. Дар истифодаи амсилаҳои нишондиҳандаҳои (аломати) мавсимӣ дошта, одатан гипотеза истифода мешавад, ки таъсиррасонии мавсимӣ дар давра байни ҳам бартараф карда мешавад.

Ҳамчунин, индексҳои миёнаи семоҳа ва индекси миёнаи тасҳеҳшударо (корректировка) ҳисоб менамоем. Барои ҳисоби ин нишондиҳанда ҳосили ҷамъи индекси миёнаи тасҳеҳшуда бо ҳосили ҷамъи индекси семоҳа тақсим карда мешавад. Ин нишондиҳандаро коэффитсиенти ислоҳкардашуда ё тасҳеҳшудаи сандуқи қарзӣ меноманд. $J=4/3,98=1,005$. Баъдан қимати ҳосилшуда ба индекси миёнаи тасҳеҳшуда зарб карда мешавад, ки ҳосили ҷамъи он ба 4 ва индекси миёнааш ба як баробар мешавад, яъне;

$$J_{(\text{миёнаи тасҳеҳшуда})} = 1,015 \cdot 1,005 + 0,995 \cdot 1,005 + 0,985 \cdot 1,005 + 1,005 \cdot 1,005 = 4$$

Ҷадвали 2. - Индекси миёнаи тасҳеҳшудаи сандуқи қарзӣ

Солҳо	Семоҳа				Σ	Индекси миёна
	I	II	III	IV		
2020			0,99	1,04		
2021	1,01	0,97	0,99	0,99		
2022	1,03	1	0,97	0,97		
2023	0,99	1,02				
$J(\text{миёна})$ семоҳа	1,01	0,99	0,98	1,00	3,98	0,995
$J(\text{миёна})$ тасҳеҳшуда	1,015	0,995	0,985	1,005	4,00	1,00

Сарчашма: Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили бонкӣ №12 (305) саҳ 91, №12 (316) саҳ 60, №12 (329) саҳ. 60, №12 (341) саҳ 62.

Барои сохтани моделҳои аддитивӣ ё мултипликативӣ қадами минбаъда арзёбӣ тавассути тренд мебошад. Бинобар ин ҳар як сатҳи қатор ба қиматҳои мувофиқ, компонентҳои мавсимӣ ҷудо гардида,

баробаркунонии аналитикӣ аз рӯи тренд гузаронида мешавад. Моделҳои аддитивӣ ё (зиёдшаванда) дар мавриде истифода мегардад, ки ҳар як қатор лапиши мавсимӣ дорад, ки бузургии нишондиҳандаи он аз

дараҷаи умумии қатори мавҷуда вобастагӣ дорад. Барои мисол, дар мавриди таҳқиқи ММД-нишондиҳандаи асосии макроиқтисодӣ татбиқи модели аддитивӣ ба мақсад мувофиқ аст, зеро ин нишондиҳанда тамоюли афзоиши якхела дорад. Модели мултипликативӣ (фузунсоз) дар ҳолате истифода мегардад, ки бузургии лапиши мавсимӣ дар вобастагӣ аз нишондиҳандаи умумӣ тағйир меёбад. Агар тағйирёбии динамикаи раванди таҳқиқгардида хусусияти доимӣ нашошта бошад ва нобаробар бошад, дар ин ҳолат истифодабарии модели мултипликативӣ ба мақсад мувофиқ аст. Бинобар ин тағйирёбии компонентҳои сандуқи қарзиро аз рӯи модели мултипликативӣ меёбем. Аз баски тамоюли тағйирёбии сандуқи қарзӣ дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ дар давраи таҳлилгардида нобаробар аст, яъне хусусияти доимӣ надорад, бинобар ин модели

мултипликативиро истифода бурдан ба мақсад мувофиқ аст. Ҳамзамон аз усули квадратҳои худтарин истифода бурда, параметрҳои тренди ҳаттиро меёбем ва баъдан қиматҳои a_0 ва a_1 ёфта, онро дар функсия мегузorem, яъне: $a_0 = \frac{\sqrt{Y}}{n}$; $a_1 = \frac{\sum Yt}{\sum t^2}$.

Бинобар ин барои сохтани модели мултипликативии сандуқи қарзӣ дар ташкилотҳои қарзии молиявӣ якҷанд параметрҳои дигар ҳисоб карда мешавад, ки дар ҷадвали зерин компонентҳои тахияи модели мултипликативиро пешниҳод менамоем ва қиматҳои a_0 ва a_1 ҳисоб намуда дар баробарии тренд мегузorem. Барои татбиқи модели мултипликативии сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзии молиявӣ компонентҳои дигар ҳисоб карда мешаванд, ки дар ҷадвали зерин ҳисоби онҳоро пешниҳод менамоем

Ҷадвали 3. – Модели мултипликативии сандуқи қарзӣ

P/T	Ҳаҷми сандуқи қарзӣ млн.сом.(Y)	S	Y/S	T	t^2	Yt	Yt=a ₀ +a ₁ *t (T)	T*S	E=Y/(T*S)
1	9920,8	1,015	9774,2	-8	64	-79366,4	8937,52	9071,59	1,09
2	9448,8	0,995	9496,3	-7	49	-66141,6	9377,80	9330,91	1,01
3	10054,2	0,985	10207,3	-6	36	-60325,2	9818,08	9670,81	1,04
4	10882,5	1,005	10828,4	-5	25	-54412,5	10258,36	10309,65	1,06
5	10847,1	1,015	10686,8	-4	16	-43388,4	10698,64	10859,12	1,00
6	10726,8	0,995	10780,7	-3	9	-32180,4	11138,91	11083,22	0,97
7	11173,6	0,985	11343,8	-2	4	-22347,2	11579,19	11405,51	0,98
8	11649,8	1,005	11591,8	-1	1	-11649,8	12019,47	12079,57	0,96
9	12576,8	1,015	12390,9	1	1	12576,8	12900,03	13093,53	0,96
10	12025,8	0,995	12086,2	2	4	24051,6	13340,31	13273,61	0,91
11	12635,4	0,985	12827,8	3	9	37906,2	13780,59	13573,88	0,93
12	13269,5	1,005	13203,5	4	16	53078	14220,86	14291,97	0,93
13	14423,3	1,015	14210,1	5	25	72116,5	14661,14	14881,06	0,97
14	15809,1	0,995	15888,5	6	36	94854,6	15101,42	15025,91	1,05
15	16438,6	0,985	16688,9	7	49	115070,2	15541,70	15308,57	1,07
16	17473,9	1,005	17387,0	8	64	139791,2	15981,98	16061,89	1,09
	199356,0				408	179633,6	199356,00	199320,78	16,02

Ҳисоби муаллиф дар асоси маълумотҳои Бюллетени омили бонкӣ №12 (305) саҳ 91, №12 (316) саҳ 60, №12 (329) саҳ. 60, №12 (341) саҳ 62.

$$a_0 = \frac{\sqrt{Y}}{n} = \frac{199356,0}{16} = 12459,8; a_1 = \frac{\sum Yt}{\sum t^2} = \frac{179633,6}{408} = 440,3$$

$Y_t = a_0 + a_1 t = 12459,8 + 440,3t$: Аз натиҷаи ҳисоб муайян мегардад, ки ҳаҷми миёнаи сандуқи қарзӣ дар давоми солҳои 2020-2023, мутаносибан ба 12459,8 млн.сомонӣ ва афзоиши миёнасолонаи он ба 440,3 млн.сомонӣ баробар аст. Ҳосили ҷамъи компоненти тасодуфӣ дар модели мултипликативӣ барои сандуқи қарзии ташкилотҳои қарзӣ ба 16,02 баробар аст. Ҳамчунин, тавассути ҳисоби дисперсияи сатҳи қатор то кадом андоза сифатнок ё эътимодноқ будани модели таҳияшуда санҷида мешавад, ки он ба 99,9% баробар буда, аз эътимоднокии мадели таҳиягардида шаҳодат медиҳад, яъне $\delta = 1 - \frac{16,02}{199356} = 0,99$ ё 99,9%

Хулоса аз натиҷаи бадаст оварда бар меояд, ки барои тақвиятбахшии сандуқи қарзии бонк бояд танзим ва идоракунии хавфи пардохтпазирии қарзҳо бартараф ва манбаҳои маблағгузорино афзоиш дода шавад.

Инчунин ҷалби сармоягузориҳои иловагӣ барои устувории сандуқи қарзии бонкӣ дар асоси натиҷаи моделҳои истифодагашта вобаста ба мавсим афзоиш додан мувофиқи мақсад аст.

Истифодаи технология ва зеҳни сунъӣ барои таҳлили хавфва беҳтарсозии низоми баҳодихии қарзӣ метавонадустувории сандуқи қарзиро таъмин намояд.

Тавҷҷуҳи бештар нисбати омили калиди яъне суботи сиёсии ҷаҳону дохилӣ ва ҳуқуқӣ оиди ва диверсификатсияи сандуқи қарзӣ ва риояи стандартҳои байналмиллалӣ равона намудан ба суботи молиявии бонк мусоидат хоам намуд.

Адабиёт

1. Баско О.В. Совершенствование методика расчета индексов условий банковского кредитования / О.В.Баско, Т.В.Ким/Финансовые исследования.-№3 (44).—с.13-16
2. Бюллетени омили бонкӣ №12 (305) саҳ 91, №12 (316) саҳ 60, №12 (329) саҳ. 60, №12 (341) саҳ 62.
3. И.И.Елисеевой Статистика учебник КНОРУС, 2006 саҳ.45
4. Назаров А.З Давлатёровой Б.Дж. Актуальность финансовой политики и современные проблемы ее продвижением в глобальных условиях . Вестник Таджикского национального университета №7 стр. 180-187.
5. Одинаев, А. С. Таҳлили иқтисодӣ-омории сохтори бозори қарзи бонкӣ дар соҳаҳои иқтисодиёти миллий / А. С. Одинаев // Паёми молия ва иқтисод. – 2023. – №. 4-2(39). – Р. 229-236.
6. Одинаев, А. С. Таҳлили оморӣи раванди тағйирёбӣ ва сохтори соҳавии қарзҳо / А. С. Одинаев // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. – №. 3(42). – Р. 298-306.
7. Омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2022.-429с.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон 28.12.2024, Рузномаи Молия ва иқтисод №4 (223) 30 декабри соли 2024
9. Ризокулов Т.Р. О некоторых монетарных факторах макроэкономической нестабильности в условиях становления рыночной экономики./ Т.Р Ризокулов.// Стратегия и развития Таджикистан 2008. с. 93-97.
10. Холов Р.Ш. Истифодаи модели омили дар динамикаи ҳаҷми пули милли. Маҷаллаи Паёми ДМТ № 4/8, соли 2019 саҳифаи 92-103.

11. Холов Р.Ш. Тавсиф ва баҳои оморӣ-иқтисодии нишондиҳандаҳои асосии таҷаққули равандиҳои монетизатсияи иқтисодиёти миллӣ. Паёми молия ва иқтисод №4 (24) 2020 ISSN 2663-0389.

12. Холов Р.Ш. Таҳлили сохтори таъсири омилҳо ба сатҳ ва динамикаи монетизатсияи иқтисодиёт. Паёми молия ва иқтисод №1 (21) 2020 саҳ.129-139.

13. Холов Р.Ш., Мирзоев С.С. Таҳлили омилҳои сатҳи монетизатсияи иқтисодиёти миллӣ. Паёми ДДТТ (маҷалаи илмӣ) №1(35) Душанбе 2021.

14. Чулиев М Ҳ. Равандҳои идоракунии осебпазирии низоми бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Паёми молия ва иқтисод. Маҷалаи илмӣ-амалӣ №4 (28) 2021 ISSN 2663-0389 саҳ 147 -156.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Одинаев Абдуҳолиқ Саторович - муаллими калони кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва омили Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. Телефон:919-33-63-63, E-mail: Odinaev-8686@mail.ru

Информация об авторе:

Одинаев Абдуҳолиқ Саторович – старший преподаватель кафедры экономического анализа и статистики Таджикский государственный финансово-экономический университет. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Нахимова 64/14. Телефон: 919-33-63-63, E-mail: Одинаев-8686@mail.ru

Information about the author:

Odinaev Abdukholiq Satorovich - senior lecturer of the department of economic analysis and statistics of the Tajik State University of Financial Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Nakhimov street 64/14. Phone: 919-33-63-63, E-mail: Odinaev-8686@mail.ru

УДК 339.3

СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ТАРГЕТИРОВАНИЯ КАК ИНСТРУМЕНТА ПОЛИТИКИ ПО БОРЬБЕ С ИНФЛЯЦИЕЙ**Рахматова Н.М.**

***Аннотация.** В рамках своей кредитно-денежной политики Национальный банк Таджикистана использует режим таргетирования инфляции, направленный на снижение уровня инфляции и поддержание его в пределах заданных ориентиров. Эффективность данного подхода требует дальнейшего изучения, что и обуславливает актуальность данной статьи. На сегодняшний день среди экономистов существуют разногласия по этому вопросу, что имеет объективные причины. В данной работе проведен анализ инфляции, инструментов, применяемых Национальным банком в рамках таргетирования, а также рассмотрены исторические примеры зарубежных стран, использовавших инфляционное таргетирование. Кроме того, была оценена эффективность данного режима в условиях современной экономической ситуации. Согласно мнению автора, текущие данные демонстрируют режим таргетирования инфляции, который позволяет Национальному банку Таджикистана оперативно реагировать на возникающие проблемы, поддерживать ценовую стабильность и минимизировать негативное воздействие различных факторов на отечественную экономику. При этом решение актуальных задач не противоречит долгосрочным целям Национального банка Таджикистана по созданию устойчивой денежно-кредитной политики.*

***Ключевые слова:** инфляция, уровень, денежно-кредитная политика, таргетирование, режим, ключевая ставка, эффективность, монетарный фактор.*

***Для цитирования:** Рахматова, Н. М. Современные проблемы таргетирования как инструмента политики по борьбе с инфляцией / Н. М. Рахматова // Финансово-экономический вестник. – 2025. – № 1(44). – С. 363-375.*

МУАММОҶОИ МУОСИРИ ТАРГЕТИРОНӢ ҲАМЧУН ВОСИТАИ СИЁСАТИ МУБОРИЗА БО ТАВАРРУМ**Рахматова Н.М.**

***Аннотатсия.** Бонки миллии Тоҷикистон дар доираи сиёсати пулию қарзии худ низоми ҳадафгирии таваррумро истифода мебарад, ки ба паст кардани сатҳи таваррум ва нигоҳ доштани он дар доираи меъёрҳои муқарраришуда нигаронида шудааст. Самаранокии ин равиш омӯзиши минбаъдaro талаб мекунад, ки аҳамияти ин мақоларо муайян мекунад. Имрӯз дар ин масъала дар байни иқтисоддонҳо ихтилофҳо вучуд доранд, ки сабабҳои объективӣ дорад. Дар ин мақола сатҳи таваррум, воситаҳои, ки Бонки милли дар доираи ҳадафгирӣ истифода мебарад, таҳлил карда, инчунин мисолҳои таърихи давлатҳои хориҷӣ, ки ҳадафгирии таваррумро истифода кардаанд, мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Илова бар ин, самаранокии ин режим дар шароити кунунии иқтисодӣ баҳо дода шуд. Ба қавли муаллиф, маълумотҳои кунунӣ низоми ҳадафгирии таваррумро нишон медиҳанд, ки ба Бонки миллии Тоҷикистон имкон медиҳад, ки ба мушкилоти пайдошуда зуд вокуниш нишон диҳад, устувори нархҳоро нигоҳ дорад ва таъсири манфии омилҳои гуногунро ба иқтисоди ватанӣ то ҳадди имкон кам кунад. Дар баробари ин, ҳалли мушкилоти ҷорӣ ба ҳадафҳои дарозмуддати Бонки миллии Тоҷикистон оид ба ташикли сиёсати устувори пулию қарзӣ муҳолиф нест.*

Калидвожаҳо: таваррум, сатҳ, сиёсати пулию қарзӣ, мақсаднокӣ, режим, меъёри асосӣ, самаранокӣ, омили пулӣ.

MODERN PROBLEMS OF TARGETING AS A POLICY TOOL TO COMBAT INFLATION

Rakhmatova N.M.

Annotation. As part of its monetary policy, the National Bank of Tajikistan uses an inflation targeting regime aimed at reducing the level of inflation and maintaining it within the specified benchmarks. The effectiveness of this approach requires further study, which determines the relevance of this article. Today, there are disagreements among economists on this issue, which has objective reasons. This paper analyzes inflation, the instruments used by the National Bank within the framework of targeting, and also considers historical examples of foreign countries that used inflation targeting. In addition, the effectiveness of this regime in the current economic situation was assessed. According to the author, current data demonstrate an inflation targeting regime that allows the National Bank of Tajikistan to quickly respond to emerging problems, maintain price stability and minimize the negative impact of various factors on the domestic economy. At the same time, solving current problems does not contradict the long-term goals of the National Bank of Tajikistan to create a sustainable monetary policy

Key words: inflation, level, monetary policy, targeting, regime, key rate, efficiency, monetary factor.

Постановка задачи. Инфляция представляет собой ключевую экономическую проблему, которая затрагивает всех участников экономики, так как изменения цен неизменно влияют на их интересы и повседневные финансовые решения. Антиинфляционная стратегия рассматривается как основа управления страной и определяет её макроэкономическое направление. В то же время, инфляцию часто воспринимают как нечто исключительно негативное, применяя универсальные методы её сдерживания, игнорируя тот факт, что ценовая динамика является естественным процессом развития, а её скорость зависит от организации экономики и взаимодействий между агентами. Существует множество причин для роста инфляции, включая значительное увеличение денежной массы, что является монетарным фактором, а также рост затрат на производство и энергоносители, относящиеся к немонетарным причинам. Различные экономические факторы могут взаимосвязываться, но упрощение одного

типа факторов к другому может вводить в заблуждение, особенно если монополии являются источником роста цен. В таких случаях снижение денежной массы может привести к повышению издержек, что, в свою очередь, усугубит инфляцию и может замедлить экономический рост.

Анализ последних исследований и публикаций. Исследования, касающиеся инфляции, зачастую имеют многоаспектный характер. В современной научной практике можно выделить несколько ключевых направлений, которые фокусируются на инфляции и экономическом развитии, а также на проблемах таргетирования как инструмента политики по борьбе с инфляцией.

Текущие подходы к изучению инфляционных процессов включают в себя анализ комплексных факторов, влияющих на уровень цен, а также исследование взаимосвязи между инфляцией и экономическим ростом. Важным аспектом является и стратегия таргетирования

инфляции, которая применяется для достижения устойчивости цен.

Научные разработки в этой области постоянно эволюционируют, подчеркивая значимость выполнения количественных и качественных исследований, которые способствуют углубленному пониманию механизмов инфляции и ее влияния на экономические показатели. Это позволяет формулировать более эффективные антиинфляционные меры и обеспечивать стабильное развитие экономики.

Цель статьи. В первую очередь, анализ шоков спроса и предложения, воздействующих на темпы экономического роста и ценовые колебания, актуален как для одной страны, так и для группы стран. Использование методов векторной авторегрессии или байесовского анализа в этих исследованиях помогает выявить, как инфляционные ожидания увеличиваются с ростом инфляции, однако в случаях шоков агрегатного спроса и предложения это увеличение часто имеет кратковременный характер [12]. В отличие от этого, влияние цен на нефть на инфляцию в стране оказывается более значительным и долгосрочным. Интересно исследовать, как именно шоки макроэкономических агрегатов соотносятся с колебаниями цен на углеводороды; без этой связи трудно оценить отдельные эффекты указанных факторов на инфляцию и инфляционные ожидания. Важно отметить, что инфляционные ожидания имеют связь с самой инфляцией, и эта зависимость может быть либо несущественной, либо недолговременной в контексте шоков спроса и предложения. Проведенные исследования подтверждают необходимость анализа макроагрегатов и факторов, способствующих изменению инфляционных ожиданий, что может помочь в корректировке макроэкономической политики.

Во-вторых, проблема таргетирования и его воздействие на инфляцию становятся объектом внимания множества ученых и исследовательских групп [12]. В

исследованиях рассматривается влияние инфляционных ожиданий, связанных с таргетированием, при этом подчеркивается, что целевой уровень инфляции, установленный Центральным банком, способствует закреплению инфляционных ожиданий и не позволяет им возражать.

В кейнсианских моделях, касающихся роста и инфляции, некоторые исследователи указывают на то, что положительный эффект от шоков спроса и предложения на уровень инфляции исчезает в случае, если не соблюдаются целевые показатели инфляции. Это происходит, потому что шоки перестают быть устойчивыми и перестают восприниматься экономическими агентами.

Наибольшую ценность представляют исследования, в которых рассматривается эффективность управления через таргетирование. Эти работы включают сравнительный анализ значительного числа развивающихся стран, использующих данный метод макроэкономики. Некоторые ученые приходят к выводу на основе эмпирических данных о том, что таргетирование действительно способствует снижению инфляции, независимо от исходных условий финансовой системы конкретной страны. Однако на эффективность этой стратегии влияют такие факторы, как доступ к финансированию и характеристики банковской системы, что подразумевает важность элементов финансового развития. Это обстоятельство создает определенное противоречие в трактовке результатов сравнительных исследований [12].

К группе подобных исследований можно отнести анализ институционального влияния таргетирования на инфляцию и экономический рост с использованием статистических методов. В частности, результаты показывают, что вид правила Тейлора, установленного центральным банком, оказывает заметное влияние на неопределенность таргетирования, что, в свою очередь, влияет на уровень производства, безработицы и инфляции. Это

особенно актуально в контексте применения правил процентных ставок, ориентированных на сглаживание. Кроме того, валютные интервенции оказывают более выраженное воздействие на режим инфляционного таргетирования при высоком уровне доверия к Центральному банку [12]. Таким образом, тип правила Тейлора и существующий уровень доверия являются важными институциональными факторами, которые определяют эффект таргетирования.

В-третьих, исследуются мировые факторы, способствующие инфляции, на обширной выборке стран (до 200) с анализом влияния повышения цен на развитие государств с различным уровнем дохода — низким, средним и высоким. Следует отметить, что глобальные эффекты оказывают незначительное влияние на классификацию этих стран на группы. Однако для других факторов указанные эффекты могут проявляться более явно.

Основное содержание материала.

Исследования изучают различные аспекты, связанные с инфляцией, ожиданиями, ростом цен и таргетированием как методом управления инфляцией. Однако они не поднимают вопрос о приемлемости самого метода таргетирования, особенно с теоретической точки зрения и в контексте неустойчивой экономики. В этих работах не анализируется, каким образом должен меняться таргет и как часто это необходимо. Таргетируется не как динамическая величина, а воспринимается как фиксированная цель для центрального банка. Кроме того, макроэкономические потрясения изучаются независимо от методов макрорегулирования, таких как инфляционное таргетирование. Это приводит к предположению, что таргетирование может быть несовместимо с макроагрегатами, такими как совокупный спрос и предложение. Следовательно, если таргет не изменяется в соответствии с реальными экономическими условиями, это может не приводить к снижению, а наоборот, усиливать инфляцию.

Суть макроуправления инфляцией заключается не только в том, чтобы замедлить рост цен в экономике, но и в том, чтобы предотвратить негативные реакции экономической системы на проводимую антиинфляционную политику. Это означает, что важно избежать ситуаций, когда такие меры приводят к дополнительному повышению цен и созданию препятствий для экономического роста [1].

В данном исследовании основная цель заключается в разработке аналитической модели, позволяющей изучить влияние установленного таргета как инструмента институциональной антиинфляционной политики на экономический рост. Это затрагивает вопрос управления инфляцией и включает две ключевые задачи. Первая задача — установить связь между изменением уровня инфляции и динамикой валового продукта. Российская экономика, ориентированная на потребительский рост, не демонстрировала устойчивой зависимости между инфляцией и создаваемым продуктом. Следовательно, снижение инфляции до определенного таргета не обязательно запускает экономический рост, что ставит под сомнение «фишеровскую» модель и подчеркивает актуальность «шумпетеровской» модели, связанной с инновационным развитием, когда инфляция сопутствует росту. Вторая задача заключается в анализе статичности заданного таргета по инфляции, который не меняется с учетом динамики совокупного спроса и предложения. Если такое влияние будет выявлено, оно может рассматриваться как неэффективная мера вмешательства, создающая жесткие ограничения на развитие экономики.

Причины, способствующие ускорению инфляции в моделях, разнообразны, но основа проблемы заключается в институциональных условиях (правилах, включая правила монетарного регулирования) и существующей экономической структуре, а также в поведении экономических агентов и методах

макроэкономической политики, направленных на инфляционное давление. Если эти методы не учитывают структурные и институциональные аспекты инфляции, это может привести к её снижению, однако такой подход обернется уменьшением факторов, способствующих экономическому росту. Возникает вопрос, насколько экономика сможет развиваться в условиях ограниченной структуры и правил, в том числе тех, что касаются монетарной политики (таргетирование). Ответ на него зависит от соотношения динамики цен с общей экономической ситуацией, отражаемой темпами роста ВВП. Предыдущие исследования автора показывают, что для каждой страны существует свой темп инфляции, соответствующий максимальному темпу экономического роста. Снижение инфляции ниже этого уровня будет означать замедление темпов роста экономики, по крайней мере, в рамках исследуемого периода.

В условиях нарастающей глобализации и интеграции мировых экономик мы наблюдаем появление новых и сложных социально-экономических проблем, требующих внимательного анализа и инновационных подходов. Одной из наиболее актуальных проблем является инфляция, которая в последние годы становится всё более многогранной и трудной для прогнозирования. Инфляция, представляющая собой общее повышение цен на товары и услуги, затрагивает все слои населения и оказывает значительное влияние на экономическую стабильность стран. С увеличением интеграционных процессов, таких как торговые соглашения и финансовые альянсы, механизм инфляции становится всё более сложным. Факторы, способствующие инфляции, могут варьироваться от изменения цен на сырьевые товары до колебаний валютных курсов и политической нестабильности. Например, глобальные цепочки поставок, которые были подорваны в результате пандемии COVID-19, привели к нехватке товаров и, как следствие,

к росту цен. Это подчеркивает, что инфляция не является локальной проблемой, а имеет глобальные корни. Для эффективного решения проблемы инфляции необходимо разрабатывать комплексные научные исследования, которые учитывают как внутренние, так и внешние факторы. Например, важно изучать влияние монетарной политики центральных банков, а также анализировать, как изменения в налоговой политике могут сказываться на уровне цен. Кроме того, необходимо учитывать социальные аспекты, такие как уровень доходов населения и его покупательская способность. Таким образом, борьба с инфляцией требует не только экономических мер, но и глубокого понимания социальных и политических процессов, происходящих в мире. Важно, чтобы ученые и практики работали над созданием эффективных стратегий, которые помогут минимизировать негативные последствия инфляции и обеспечат устойчивый экономический рост в условиях глобальных изменений.

«Проблема инфляции, являясь достаточно сложной, имеет также характерную особенность трансформироваться в зависимости от возникающих изменений в экономической системе» [1]. Этот процесс связан с трансформацией взаимосвязей и факторов определяющих инфляционные тенденции. В условиях открытой экономики факторы инфляции можно разделить на две категории: внешние и внутренние. Степень влияния внешних факторов на инфляционные процессы зависит от того насколько страна вовлечена в процесс глобализации мировой экономики, то есть на сколько она экономически или политически связана с другими странами. Чем больше такая связь, тем сильнее влияние внешних факторов на внутренние инфляционные процессы. При этом влияние внешних факторов для каждой отдельно взятой страны, учитывая существующие различия в их социально-экономическом развитии, имеет свои

характерности. Исходя из этого, возникает необходимость применения особого подхода при исследовании и решении проблемы инфляции в условиях открытой экономики. В первую очередь необходимо выявить инфляционный механизм с учетом существующих условий и взаимосвязей между внутренними и внешними факторами инфляции и исследовать специфику регулирования этих процессов.

Таким образом, с учетом усиления интеграционных процессов в мировой экономике, проблема инфляции приобретает глобальные масштабы. Это обуславливает необходимость комплексного исследования данной проблемы и поиска путей его решения в особенности в развивающихся странах, экономика которых существенно зависит от внешних факторов. Учитывая то, что на сегодняшний день экономика Республики Таджикистан является открытой и степень его зависимости от внешнеэкономического фактора весьма существенная, исследование характеристик регулирования инфляционных процессов в условиях открытой экономики на примере республики становится очень важной и актуальной.

Мировой опыт демонстрирует, что в последние годы в развитых странах экономический рост обусловлен не только экстенсивными и интенсивными факторами производства, но и значительной ролью инноваций. Использование новых технологий, оборудования и организационных форм труда в производственном процессе не только способствует созданию новой продукции и повышению конкурентоспособности бизнесов, но и оказывает заметное влияние на функционирование всей национальной экономики. Это проявляется в изменениях в структуре отраслей реального сектора экономики, увеличении финансирования научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ (НИОКР), а также в поддержке инновационной деятельности. Стимулирование предпринимателей, которые внедряют инновационные технологии,

способствует росту производительности труда, улучшению качества жизни населения и переходу к более высокому уровню технологического развития экономики.

Национальная стратегия развития Таджикистана до 2030 года ставит во главу угла повышение уровня жизни населения посредством устойчивого экономического роста. Это амбициозная цель, учитывая специфику страны – горный рельеф, ограниченные природные ресурсы (за исключением гидроэнергетики) и зависимость от внешних факторов, таких как миграция трудовых ресурсов и колебания цен на мировых рынках, в первую очередь, на хлопок и алюминий. Для достижения этой цели правительство разработало три сценария экономического развития, каждый из которых предполагает различные подходы и темпы роста. Первый сценарий – инерционный – предполагает сохранение существующих тенденций и мер экономической политики. В этом случае экономический рост будет относительно низким, основанным преимущественно на экспорте сырьевых товаров и минимальными инвестициями в инновационные технологии. Социальные показатели улучшатся незначительно, и Таджикистан останется в значительной степени зависимым от внешней помощи и трансфертов от трудовых мигрантов. Этот сценарий, хоть и кажется наиболее вероятным в краткосрочной перспективе без решительных действий, несет в себе наибольшие риски в долгосрочной перспективе, угрожая экономической стагнацией и социальными потрясениями. Второй сценарий, индустриальный, ориентирован на ускоренную индустриализацию, включая развитие обрабатывающей промышленности, строительства, горнодобывающей отрасли (с особым акцентом на ответственном использовании природных ресурсов и минимизации экологического ущерба). Этот сценарий предполагает значительные инвестиции в инфраструктуру, в том числе в энергетику (использование потенциала

гидроэнергетики для внутреннего потребления и экспорта), транспорт и коммуникации. Однако он может столкнуться с проблемами нехватки квалифицированных кадров и конкуренции на мировых рынках. Успешная реализация индустриального сценария требует активного привлечения иностранных инвестиций, развития государственно-частного партнерства и эффективного управления ресурсами. Третий сценарий, индустриально-инновационный, является наиболее амбициозным и предполагает не только индустриализацию, но и внедрение инновационных технологий во все сектора экономики. Он ориентирован на создание высокотехнологичных производств, развитие цифровых технологий, инвестиции в человеческий капитал через образование и профессиональную подготовку. Это сценарий, требующий значительных усилий по диверсификации экономики, развитию наукоемких отраслей и созданию благоприятного инвестиционного климата. Он предполагает активное участие государства в регулировании инновационных процессов, поддержку стартапов и малых инновационных предприятий, а также тесное сотрудничество с международными организациями в области трансфера технологий. Каждый из этих сценариев имеет свои преимущества и недостатки, и выбор оптимального пути развития будет зависеть от множества факторов, включая глобальную экономическую конъюнктуру, уровень доступности инвестиций, способность государства к эффективному управлению и готовность населения к изменениям. Необходимо отметить, что реализация любого из сценариев потребует комплексного подхода, включающего реформы в различных сферах – от улучшения законодательной базы до повышения эффективности государственного управления и борьбы с коррупцией. Успех Таджикистана в достижении поставленных целей во многом будет зависеть от способности правительства эффективно адаптироваться к меняющимся

условиям и мобилизовать все ресурсы для устойчивого и инклюзивного развития.

При исследовании особенностей инфляционных процессов в рамках открытой экономики важно в первую очередь проанализировать, как инфляционные факторы влияют на эту экономику. Воздействие этих факторов может варьироваться в зависимости от текущего состояния и темпов развития экономической системы. Кроме того, специфика влияния инфляции может зависеть от уровня открытости экономики и характеристик внешнеэкономических взаимоотношений. Процесс инфляции в открытой экономике требует детального изучения, так как множество факторов может оказывать как положительное, так и отрицательное влияние на экономическую ситуацию. Важным аспектом является не только внутреннее состояние экономики, но и её интеграция в мировую экономику, что также влияет на характер инфляционных процессов. Для полного понимания инфляционных процессов в открытой экономике необходимо учитывать все перечисленные аспекты и их взаимосвязи. Факторы, способствующие инфляции в открытой экономике, можно условно разделить на две группы: внутренние и внешние. Внутренние факторы, как правило, включают в себя спрос и предложение, затраты на производство, объем денежной массы в обращении, структурные изменения в экономике и дефицит государственного бюджета. В свою очередь, внешние факторы оказывают косвенное влияние на процессы инфляции внутри страны. К ним относятся внешнеэкономические составляющие, такие как экспорт и импорт товаров и услуг, движение капитала, а также колебания валютных курсов, которые служат связующим элементом в международных экономических отношениях.

Как уже упоминалось, влияние внешних факторов, как правило, является косвенным и их воздействие на уровень внутренних цен зависит от степени участия

страны в процессе глобализации экономики. Рассмотрим подробнее, как именно действуют эти внешние факторы, такие как валютный курс, импорт, экспорт, а также приток и отток капитала и доходов. В открытой экономике валютный курс играет ключевую роль в формировании инфляции. Во-первых, изменения валютного курса влияют на стоимость товаров и услуг, которые импортируются, а также на важность инвестиционных потоков. Во-вторых, валютный курс определяет степень инфляционного давления, вызванного движением капитала и доходов.

Важно отметить, что стоимость импортируемых товаров не всегда напрямую зависит от изменений валютного курса. В некоторых случаях увеличение цен на импорт может быть вызвано не только снижением курса национальной валюты, но и ростом затрат у иностранных производителей или увеличением мировых цен на импорт. Это ведет к росту внутренних цен, что охватывается понятием импортируемой инфляции. Эта инфляция, вызванная повышением цен на импортные товары и продукты, использующие импортные материалы, является лишь частью внешнеэкономической инфляции, имеющей свои причины вне данной страны. В целом не всегда уровень цен импортируемых товаров зависит от динамики валютного курса. В некоторых случаях рост стоимости импорта происходит не за счет снижения курса национальной валюты, а за счет роста издержек внешних производителей, то есть импортёров или по причине роста мировых цен на импортируемые товары. В свою очередь динамика цен импортируемых товаров непосредственно отражается на уровне внутренних цен. Такое явление называют импортируемой инфляцией, «которую обычно объясняют повышением цен на импортные товары и отечественные изделия, производство которых предполагает использование импортных материальных ресурсов, при том же курсе национальной валюты данного государства в результате

роста цен на импортируемые блага в производящих странах вследствие развивающейся в них инфляции. Однако импортированная инфляция является только составной частью внешнеэкономической инфляции, так как она имеет экзогенные для данной страны причины» [2].

Важно отметить, что степень воздействия импортируемой инфляции на общие цены в стране определяется уровнем её импортозависимости. В странах с высокой зависимостью от импорта, колебания курса национальной валюты и стоимость ввозимых товаров и услуг существенно влияют на внутренние ценовые уровни. Подобная ситуация, когда уровень инфляции сильно зависит от внешних экономических факторов, в основном свойственна развивающимся государствам, что связано с медленными темпами роста внутреннего производства. Последние исследования в данной области показали, что наиболее выражено данное явление наблюдается в государствах постсоветского пространства. Причем наличие такой тенденции наблюдается во всех странах СНГ не зависимо от уровня экономического развития. К примеру, в России, несмотря на наличие сравнительно высокого уровня развития экономики, до сих пор сохраняется такая зависимость: специалисты считают, что главной особенностью инфляционных процессов в России является наличие существенной зависимости уровня цен от динамики курса рубля [4]. Следует отметить, что именно «заметная доля товарного импорта в потребительской корзине обуславливает значимость влияния на инфляцию изменений обменного курса рубля. Резкое падение курса рубля национальной валюты в кризисные периоды являлось одной из основных причин всплесков инфляции» [5]. По мнению Саповой А.К. тенденция влияния валютного курса на уровень внутренних цен в российской экономике возникает за счет:

— прямого влияния валютного курса на стоимость импортируемых товаров.

— влияния стоимости промежуточной импортируемой продукции на издержки внутреннего производителя;

— влияния внешней конкуренции на динамику цен отечественных товаров

— влияния долларизации и дедолларизации экономики на уровень внутренних цен.

Связь между внешнеэкономическими факторами и внутренними инфляционными процессами наблюдается также в других странах СНГ. Тем не менее, в отличие от России, влияние внешних факторов, особенно валютных, на уровень инфляции в этих странах значительно выше из-за их высокой зависимости от импорта. Результаты сравнительного анализа, проведенного Василегой В.Г. в статье «Инфляция в Беларуси: причины и условия современных трендов» [4], подтверждают эту тенденцию. Автор делает выводы о различиях между ситуациями в России и Беларуси, отмечая, что в последней условиях внешних экономических факторов имеют более заметное влияние на уровень инфляции. В целом, в контексте анализа инфляции полезно учитывать влияние внешнеэкономических факторов, так как они формируют разные инфляционные тренды в зависимости от специфики каждой страны. В частности, сравнивая ситуацию в России и Белоруссии, автором были сделаны следующие выводы:

«1. Девальвация белорусского рубля имеет более сильное потенциальное влияние на инфляцию, чем в России, за счет более высокой импортостойкости производства продукции и потребительского рынка.

2. Уровень «долларизации» потребительского рынка в Беларуси ... значительно выше, чем в России, что выражается в его повышенной восприимчивости к колебаниям валютного курса.

3. В условиях резкого повышения темпов девальвации усиливается ее прямое воздействие на рост цен потребительского рынка независимо от масштабов экономики, что подтверждает динамика девальвации и

инфляции в Российской Федерации в ноябре — декабре 2014 г.

4. Различная динамика инфляции в двух странах при нарастании девальвационных процессов объясняется разными подходами в применении инструментов ценового и валютного регулирования со стороны государства» [4].

На уровень цен в условиях наличия большой импортозависимости могут также влиять объемы предложения импортируемых товаров. Ограничение в импорте того или иного товара могут способствовать росту его стоимости на внутреннем рынке за счет снижения его предложения при неизменности или повышении спроса. На объемы внутреннего предложения может влиять и динамика объемов экспорта. Рост экспорта приводит к снижению объемов предложения экспортируемых товаров на внутреннем рынке и тем самым способствует росту уровня цен. С другой стороны «рост экспорта приводит к укреплению реального обменного курса в модели малой открытой экономики [7]. Существенными предпосылками последней являются предположения о совершенной мобильности капитала, ценовой гибкости и отсутствии торгуемых на внешних рынках товаров» [8]. В свою очередь снижение объемов экспорта может стать причиной снижения обменного курса. Причем повышение валютного курса, способствуя снижению ценовой конкурентоспособности экспорта, приводит к снижению объемов экспорта. С учётом наличия сложных взаимных связей, в тех странах, в которых наблюдается существенная зависимость социально-экономического развития от динамики объемов экспорта, возникают определенные сложности в выборе необходимой государственной антиинфляционной политики из-за наличия конфликта интересов. Например «в период кризиса 2008—2009 годов в России получил огласку так называемый «конфликт девальвации». Этот конфликт возник между Правительством РФ, настаивающим на

ослаблении курса рубля в целях улучшения торговой позиции на мировых рынках, и Банком России, заинтересованным в удержании курса рубля от падения с целью сдерживания инфляции и снижения валютных рисков банковской системы, у которой к тому времени была накоплена чистая инвестиционная позиция в иностранной валюте». Выбор эффективной валютной политики в условиях мирового финансового кризиса также сыграл существенную «роль при осуществлении Вьетнамом макроэкономической политики и, в частности, денежно-кредитной политики».

Рассматривая влияние внешнеторгового фактора на уровень инфляции необходимо также подчеркнуть, что внешнеторговый фактор «препятствует возникновению инфляции издержек и спроса, способствуя выравниванию соотношения цен на факторы производства, качественно и количественно покрывая нехватку факторов производства, приводит к оптимизации организации структуры промышленности, что способствует снижению издержек путем расширения производства в тех отраслях, в которых наблюдается сравнительно высокий уровень производительности труда» [11].

Другим важным фактором инфляции в условиях открытой экономики являются денежные потоки. Денежные потоки представляют собой приток и отток капитала и доходов. Они могут косвенно (посредством влияния на динамику валютного курса, процентных ставок, объемов внутреннего производства) и непосредственно (путем воздействия на объемы денежного оборота) отражаться на инфляционных процессах. В частности «увеличение чистого вывоза капитала частным сектором уменьшает объем платежных средств в стране и теоретически рассматривается в качестве фактора, препятствующего развитию инфляционных процессов, и наоборот, чистый ввоз капитала увеличивает денежную массу в данной стране» [2] и соответственно способствует росту уровня инфляции. Также денежные потоки, влияют на инфляционные тенденции,

отражаясь на динамике курса национальной валюты, так как поток инвестиций и трансфертов в определенной степени формируют спрос и предложение на внутреннем валютном рынке. Особенно весомо на инфляционных процессах отражается поток так называемых «горячих денег», который представляет собой спекулятивный капитал, то есть «краткосрочный частный капитал, который пересекает границы различных государств в поисках более высокого дохода» [12]. К примеру, в России «в докризисные годы приток спекулятивных, «горячих» иностранных денег, в первую очередь в виде портфельных инвестиций и кредитов в банковский сектор и ряд крупных компаний, служил весомым фактором стимулирования инфляции (поскольку под них эмитировались рубли)». Последствия потока «горячих денег» в США также были значимыми: В восьмидесятых годах в американской экономической политике «произошел перелом в сторону борьбы с инфляцией и неорыночной идеологией. В итоге процентные ставки взлетели до исторических высот, инфляция оказалась подавленной, и в американские активы (под высокую реальную доходность) хлынул поток зарубежных денег, взметнув курс доллара». Учитывая существенную взаимосвязь инфляции с динамикой валютного курса, в большинстве развивающихся стран вводилась политика валютного управления. Основной целью данной политики было «неинфляционное управление денежной массой. Теоретическим обоснованием такого подхода является монетаристская модель, построенная для стран с открытой экономикой».

Таким образом, в контексте открытой экономики проявляется значительное влияние внешних факторов, особенно колебаний валютного курса, на процессы инфляции. Эта явная взаимосвязь диктует необходимость учитывать данные условия при решении задачи инфляции и регулирования валютного курса. В частности,

необходимо стремиться к гармоничному сочетанию валютной и антиинфляционной политики, что позволит создать более стабильную экономическую среду. Эффективная синергия этих двух направлений станет залогом устойчивого роста, способствующего снижению инфляционных рисков и повышению доверия к национальной валюте. Важно учитывать, что в условиях глобализации и быстроменяющегося экономического ландшафта каждое решение должно основываться на глубоком анализе внешних и внутренних факторов, что позволит предотвратить негативные последствия и обеспечить экономическую безопасность страны.

В условиях ныне существующей экономической нестабильности и уязвимости национальной экономики важно углубиться в изучение и анализ возможности укрепления механизма реализации денежно-кредитной политики. Стремление к этому направлено на поддержание стабильного уровня инфляции и защиту национальных интересов от влияния внешних шоков. В современных обстоятельствах, когда финансовые колебания становятся все более непредсказуемыми, необходимость такого анализа обостряется. Устойчивый механизм ДКП может играть решающую роль в создании балансирующих структур, способствующих не только стабилизации экономики, но и способности противостоять внешним вызовам. Интеграция стратегий и практик, основанных на глубоких исследованиях, будет способствовать не только укреплению доверия к экономической системе, но также и долговременному развитию страны. Создание адаптивной системы позволит реагировать на изменения в мировой экономике и обеспечит защиту интересов государства и его граждан в это непростое время.

Следуя примеру развитых стран, множество развивающихся государств настойчиво трудится над оптимизацией механизмов документооборота и контроля.

Эти усилия критически важны для преодоления экономической нестабильности и снижения уязвимости национальной экономики. Одним из современных методов управления инфляцией, как уже упоминалось, является внедрение системы инфляционного таргетирования. Этот подход позволяет более тонко и точно воздействовать на уровень инфляции, устанавливая четкие и амбициозные целевые показатели. Эффективная реализация такой системы может значительно способствовать поддержанию ценовой стабильности и обеспечению защиты национальной экономики от внезапных экономических потрясений. В условиях глобализированного мира, где экономические шоки могут обрушиться на страну стремительно, такие меры представляют собой не просто стратегию, а возможность создать надежный щит для финансовой устойчивости, приводя к процветанию и укреплению позиций на мировой арене.

Согласно Закону РТ «О Национальном банке Таджикистана», главной задачей НБТ выступает обеспечение на внутреннем рынке устойчивости цен, для чего разрабатывается программа, направленная на контроль уровня инфляции в стране.

В целях совершенствования и эффективной реализации ДКП Национальным банком страны в рамках Стратегии ДКП Республики Таджикистан на 2021-2025гг. проработан постепенный переход к режиму инфляционного таргетирования, посредством резервных денег.

С целью минимизации влияния монетарных факторов на уровень цен и сохранения стабильного роста денежного предложения, в зависимости от макроэкономической ситуации планируется выполнение допустимого уровня количественных денежных показателей, прежде всего резервных денег. Его регламентация направлена на обеспечение

стабильности денежной массы, сохранения в меру сдержанного уровня спроса и инфляции.

Практика свидетельствует, что размер резервных средств может превысить рамки установленного плана. Данное обстоятельство вносит неясность в процесс осуществления ДКП и создаёт трудности в оценке её результативности. В виду того, что применение механизма управления резервами имеет ограниченную связь с уровнем цен, из-за проблем в финансовой и банковской сфере страны, следует отметить, что согласно анализам, тенденция к росту денежных показателей напрямую зависит от уровня инфляции и, главным образом, от запросов экономики. Тем не менее, отсутствие этой тесной взаимосвязи уменьшает эффективность и надёжность данного механизма в краткосрочной и среднесрочной перспективе.

Следует подчеркнуть, что в среднесрочной перспективе динамика цен зависит от целого ряда факторов фундаментального и структурного характера. Кроме того, введенные большинством стран ограничения в передвижении населения как внутри страны, так и за её пределами, в связи с COVID-19, способствовали уменьшению темпов прироста глобальной экономики. Это было сопровождено нарушением стабильности на мировых рынках товаров, услуг и капитала, разрывами в глобальных и региональных цепях производства и логистики, повышением уровня безработицы и сокращением бюджетных доходов при увеличении социальных выплат. В результате этого глобальная экономика столкнулась с избыточной ликвидностью, высоким уровнем инфляции, что отразилось и на экономике Республики Таджикистан.

Литература

1. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан и Национальный Банк Таджикистана. [Электрон. ресурс] URL: www.stat.tj
2. Ахмедова М.М. Инфляционный механизм в контексте основных теорий международной торговли // Вестник Таджикского национального университета. 2018. № 5. С. 164—168.
3. Фельдкирхер, М. и Сиклос, П. Л. (2019) Глобальная динамика инфляции и инфляционные ожидания. Международный обзор экономики и финансов, 64, 217-241.
4. Инфляция в Беларуси: причины и условия современных трендов / В.Г. Василега // Белорусский экономический журнал: научно-практический журнал / гл. ред. В.Н. Шимов; Минск. – 2015. – №2. – С.99-109.
5. Бердигулова А., Хикматов У. Особенности инфляционных процессов в Таджикистане // Общество и экономика. 2017. № 10. С. 74-78.
6. Блохина Т.К. Интеграция в банковском секторе стран Евразийского экономического союза: проблемы и направления развития / Т.К. Блохина, А.Н. Гладкая, А.Н. Костина // Научный журнал «Вестник университета». – 2018 -№10. -С.131.
7. Сапова А.К. Прогнозирование инфляции на основе индекса потребительских цен с учетом влияния сезонного фактора // Статистика и экономика. 2017. Т. 14. № 6. С. 46-58.
8. Зеленюк А.Н. Спекулятивный капитал в мировой экономике // Российский внешнеэкономический вестник. 2009. № 9. С. 3—17.
9. Котелкин В.И., Котелкин С.В. Обменные курсы и сравнительная инфляция: равновесные уровни и валютные «аномалии» // Вестник Санкт-Петербургского университета. 2007. Сер. 5. Вып. 2. С. 29-38.

10. Низомов, С.Ф. Интеграция банковского сектора Таджикистана к мировой финансовой системе в условиях членства в ВТО / С.Ф. Низомов, Б.М. Джумъев // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2013 -№2/7(123). -С.27-31.

11. Alonso-Carrera, Raurich, 2015; Siklos, Feldkircher, 2019

12. Siklos P., Feldkircher M. (2019). Global inflation dynamics and inflation expectations. International Review of Economics & Finance, vol. 64, pp. 217-241.

Сведения об авторе:

Рахматова Наргиз Мухамаджоновна – ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова», старший преподаватель кафедры банковское дело. Адрес: Республика Таджикистан, г. Худжанд, проспект Мавлонбекова, 1. E-mail: nargiz.rahmatova@mail.ru. Телефон: 92-788-43-30

Маълумот дар бораи муаллиф:

Рахматова Наргиз Мухамаджоновна – МДТ «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Гафуров», муаллими калони кафедраи кори бонкӣ. Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Хучанд, гузаргоҳи Мавлонбекова, 1. E-mail: nargiz.rahmatova@mail.ru. Телефон: 92-788-43-30

Information about the author:

Rakhmatova Nargiz Muhamadzhonovna - State Educational Institution "Khujand State University named after academician B. Gafurov". Senior Lecturer of the Department of Banking Address: Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov Avenue, 1. E-mail: nargiz.rahmatova@mail.ru. Phone: 92-788-43-30

УДК: 338

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА РЕГУЛИРОВАНИЯ ТУРИСТИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Камышева А.О.

Аннотация. Статья посвящена вопросам совершенствования организационно-экономического механизма регулирования туристического образования в Таджикистане. В работе анализируются ключевые элементы этого механизма, такие как государственное регулирование, экономическая политика, налоговые и финансовые стимулы, а также роль образовательных учреждений, частных и общественных организаций в создании устойчивой и эффективной структуры системы подготовки специалистов в сфере туризма. Особое внимание уделяется актуальным проблемам, с которыми сталкивается туристическая образовательная отрасль, включая влияние внешнеэкономических факторов, изменения в потребительских предпочтениях и трансформацию рынка труда.

Автор предлагает рекомендации по оптимизации образовательных и экономических процессов для повышения конкурентоспособности и устойчивости туристического образования в условиях глобализации и цифровизации. Важно отметить необходимость внедрения инновационных образовательных программ, адаптированных к современным тенденциям в туризме, и развития партнерских связей между образовательными учреждениями и бизнесом. В статье также рассматривается роль практической подготовки специалистов и интеграции цифровых технологий в образовательный процесс.

Ключевые слова: организационно-экономический механизм, регулирование туризма, туристическое образование, государственное регулирование, экономическая политика, налоговые стимулы, финансовые инструменты, устойчивое развитие, конкурентоспособность, цифровизация, международные тенденции, подготовка кадров.

Для цитирования: Камышева, А. О. Совершенствование организационно-экономического механизма регулирования туристического образования в Таджикистане / А. О. Камышева // Финансово-экономический вестник. – 2025. – № 1(44). – С. 376-385.

IMPROVING THE ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM FOR REGULATING TOURISM EDUCATION.

Kamysheva A.O.

Annotation. The article is devoted to the issues of improving the organizational and economic mechanism for regulating tourism education. The work analyzes the key elements of this mechanism, such as government regulation, economic policy, tax and financial incentives, as well as the role of educational institutions, private and public organizations in creating a sustainable and effective structure for the system of training specialists in the field of tourism. Particular attention is paid to current problems faced by the tourism education industry, including the influence of foreign economic factors, changes in consumer preferences and transformation of the labor market.

The author offers recommendations for optimizing educational and economic processes to increase the competitiveness and sustainability of tourism education in the context of

globalization and digitalization. It is important to note the need to introduce innovative educational programs adapted to modern trends in tourism, and to develop partnerships between educational institutions and business. The article also discusses the role of practical training of specialists and the integration of digital technologies into the educational process.

Key words: organizational and economic mechanism, tourism regulation, tourism education, government regulation, economic policy, tax incentives, financial instruments, sustainable development, competitiveness, digitalization, international trends, personnel training.

ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМИ ТАШКИЛИЮ ИҚТИСОДИИ ТАНЗИМИ ТАЪЛИМИ САЙЁҲӢ ДАР ТОҶИКИСТОН

Камышева А.О.

Аннотатсия. Мақола ба масъалаҳои такмили механизми таъликию иқтисодии танзими соҳаи туризм дар Тоҷикистон бахшида шудааст. Дар қор ӯнсӯрҳои асосии ин механизм, аз қабилӣ танзими давлатӣ, сиёсати иқтисодӣ, ҳавасмандгардонии андоз ва молиявӣ, инчунин нақши муассисаҳои таълимӣ, таъкилотҳои хусусӣ ва ҷамъиятӣ дар таъкили сохтори устувор ва самараноки низоми оморасозии мутахассисон дар соҳаи маориф таҳлил шудааст. соҳаи туризм. Ба мушкилоти ҷории соҳаи маорифи сайёҳӣ, аз ҷумла таъсири омилҳои иқтисодии хориҷӣ, тағирёбии афзалиятҳои истеъмолкунандагон ва тағирёбии бозори меҳнат диққати махсус дода мешавад.

Муаллиф тавсияҳо оид ба оптимизатсияи равандроҳои таълимӣ ва иқтисодӣ барои баланд бардоштани рақобатпазирӣ ва устувории таҳсилоти сайёҳӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва рақамӣ пешниҳод мекунад. Бояд қайд кард, ки барномаҳои инноватсионии таълимӣ, ки ба тамоюлҳои муосири сайёҳӣ мутобик карда шудаанд, ва рушди шарикӣ муассисаҳои таълимӣ ва соҳибдорӣ. Дар мақола ҳамчунин нақши омӯзиши амалии мутахассисон ва ҳамгироии технологияҳои рақамӣ ба раванди таълим баррасӣ шудааст.

Калидвожаҳо: механизми таъликию иқтисодӣ, танзими сайёҳӣ, маорифи сайёҳӣ, танзими давлатӣ, сиёсати иқтисодӣ, имтиёзҳои андоз, воситаҳои молиявӣ, рушди устувор, рақобатпазирӣ, рақамисозӣ, тамоюлҳои байналмилалӣ, оморасозии кадрҳо.

Развитие туристического образования в Таджикистане является важнейшей составляющей стратегии экономического роста страны. Туризм обладает значительным потенциалом для создания рабочих мест, привлечения иностранных инвестиций и стимулирования устойчивого развития. В то же время, для эффективной реализации этого потенциала необходима гармонизация образовательной системы с требованиями международной туристической отрасли. Ключевым элементом является совершенствование организационно-экономического механизма регулирования туристического образования, что должно быть неотъемлемой частью

общенациональной образовательной и экономической стратегии [7].

Таджикистан обладает уникальными природными, историческими и культурными ресурсами, однако для полного использования этих преимуществ необходимо модернизировать систему подготовки кадров в сфере туризма. Это включает улучшение взаимодействия между государственными органами, образовательными учреждениями и бизнес-сообществом, а также интеграцию современных тенденций и технологий в процесс обучения.

Одной из актуальных проблем является отсутствие достаточно гибкой и

обновляемой законодательной базы в сфере туристического образования. Таджикистан может использовать лучшие практики стран с успешным туристическим опытом, таких как Германия, Франция и Италия, для создания инновационных образовательных программ. Адаптация законодательства с учетом международных стандартов, улучшение программ обучения и внедрение современных образовательных технологий — это важные шаги, которые помогут повысить качество образовательных услуг и соответствие их требованиям туристической индустрии. Такая гибкость позволит не только улучшить подготовку специалистов, но и привлекать иностранных студентов, что будет способствовать интеграции Таджикистана в международный образовательный рынок [6].

Таджикистан уже активно сотрудничает с международными туристическими мега-регуляторами, такими как Всемирная туристическая организация (UNWTO), что открывает возможности для обмена опытом и знаниями. Однако в области туристического образования это сотрудничество можно расширить и углубить. Развитие партнерских программ с ведущими университетами и учебными заведениями в странах с сильными туристическими рынками, таких как Индия, Япония и Китай, позволит внедрять инновационные методики, тренды и новые технологии в учебный процесс. Это будет способствовать подготовке высококвалифицированных специалистов, которые смогут успешно работать как на местном, так и на международном рынке. [4].

Важно создать единую организационную структуру, которая будет координировать все аспекты туристического образования в стране. Это позволит эффективно управлять ресурсами, организовать обучение в соответствии с современными потребностями рынка, а также гармонизировать подходы к образовательным стандартам, программам и кадровым требованиям. Создание такого

органа будет способствовать не только улучшению качества образования, но и повышению привлекательности Таджикистана как страны с высококлассной образовательной системой в сфере туризма [9].

Для улучшения качества образования в сфере туризма следует обновить образовательные программы с акцентом на устойчивое развитие туризма, экотуризм, цифровизацию и новые технологии. Важно, чтобы студенты, обучающиеся в вузах и колледжах, получали актуальные знания, которые будут востребованы на рынке труда. Это также поможет стране подготовить кадры для новых и перспективных направлений, таких как цифровой туризм, гостиничный менеджмент с использованием современных технологий и создание инновационных туристических продуктов [8].

Активное сотрудничество с международными университетами и образовательными учреждениями, которые специализируются на подготовке специалистов в области туризма, откроет Таджикистану доступ к новым методикам обучения, учебным материалам и современным технологиям. Партнерские программы и обмены студентами с ведущими вузами мира будут способствовать повышению квалификации преподавателей и студентов, а также внедрению международных стандартов в образовательный процесс.

Важно развивать научные исследования в области туризма, с акцентом на устойчивое развитие, экотуризм, маркетинг и технологии в сфере туризма. Это позволит создавать новые образовательные продукты, а также применять их на практике для повышения конкурентоспособности туристической отрасли страны. Важно создать платформы для обмена опытом и знаниями между учеными, студентами и туристическими компаниями.

Совершенствование организационно-экономического механизма регулирования туристического образования в Таджикистане

требует комплексного подхода и взаимодействия между государственными органами, образовательными учреждениями, бизнесом и международными партнерами. Создание единой координирующей структуры, улучшение законодательства, внедрение современных образовательных технологий и сотрудничество с международными организациями создадут основу для подготовки высококвалифицированных специалистов и устойчивого роста туризма [12].

Основные направления:

1. Создание единой координирующей структуры для управления ресурсами и повышения качества туристических услуг, что укрепит позиции Таджикистана как туристического направления.

2. Разработка гибкой законодательной базы для привлечения инвестиций, поддержки местных предпринимателей и улучшения инфраструктуры.

3. Включение актуальных направлений, таких как устойчивый и экотуризм, культурный обмен, что создаст рабочие места и повысит привлекательность страны.

4. Партнерство с успешными туристическими рынками (например, Финляндия, Китай, Германия) для обмена опытом и привлечения иностранных туристов.

Туризм может стать ключевым элементом экономической стратегии Таджикистана. Для этого необходимо совершенствование системы туристического образования, которое будет адаптировано к изменениям в мировой туристической индустрии и интегрировано в международную образовательную и экономическую среду.

Организационно-экономический механизм регулирования туристического образования в Таджикистане играет ключевую роль в подготовке кадров для туризма и гостиничной индустрии, а также в обеспечении качества туристических услуг.

Для достижения этой цели необходимо создать систему, которая будет учитывать потребности не только туристической отрасли, но и образовательного сектора, развивая взаимосвязи между государственными структурами, учебными заведениями, бизнес-сообществом и международными организациями [5].

В Таджикистане существует несколько государственных органов, занимающихся развитием туризма и образовательных программ в этой сфере. Однако их взаимодействие часто бывает недостаточно скоординированным. Для улучшения качества образования и подготовки специалистов в сфере туризма необходимо создать единый координирующий орган, который бы занимался управлением образовательными программами, стандартизацией курсов и квалификаций, а также координировал взаимодействие между различными государственными и частными структурами. Такая структура обеспечит единую систему контроля качества и разработку современных образовательных программ, соответствующих потребностям рынка труда.

Важным шагом в совершенствовании регулирования туристического образования является создание гибкой законодательной базы, которая могла бы быстро адаптироваться к изменениям на международном уровне и отвечать новым вызовам в туристической отрасли. Законодательство должно обеспечивать не только качество образования, но и соответствие современным требованиям, таким как устойчивое развитие, экотуризм и цифровизация.

Адаптируемое законодательство будет способствовать привлечению иностранных инвестиций в сферу образования и туризма, а также улучшению инфраструктуры и услуг. [3].

Таджикистан активно сотрудничает с международными организациями, такими как Всемирная туристическая организация (UNWTO), что открывает большие возможности для обмена опытом и знаниями.

Включение страны в глобальные образовательные сети позволит внедрить передовые методики обучения, повысить квалификацию преподавателей и студентов, а также улучшить качество туристических программ. Сотрудничество с ведущими учебными заведениями и туристическими странами мира, такими как Германия, Франция, Китай и Индия, будет способствовать обмену лучшими практиками и внедрению международных стандартов в сферу туризма.

Система туристического образования в Таджикистане нуждается в модернизации образовательных программ, чтобы они соответствовали мировым стандартам и тенденциям туристической отрасли. Образовательные учреждения должны предложить новые курсы и специализации, связанные с экотуризмом, устойчивым развитием, гостиничным менеджментом с использованием современных технологий, а также цифровизацией туристической отрасли. Это позволит подготовить специалистов, которые смогут эффективно работать как на локальном, так и на международном рынках. [10].

Важным элементом развития туристического образования является интеграция научных исследований и инноваций в образовательный процесс. Необходимо стимулировать научные исследования в области туризма, связанные с экотуризмом, культурным обменом, цифровыми технологиями и инновациями в туристической индустрии. Это позволит разработать новые методы и подходы в преподавании, а также создать новые образовательные продукты, ориентированные на современные вызовы и требования рынка.

Для повышения качества образования и обмена опытом в сфере туризма Таджикистан должен развивать партнерские программы с ведущими университетами и образовательными учреждениями в области туризма. Это позволит студентам и преподавателям получать доступ к

международным образовательным стандартам, участвовать в обменах, стажировках и практиках, а также внедрять новые подходы в учебный процесс. Такие партнерства также откроют возможности для студентов Таджикистана учиться за рубежом и получать международные квалификации. [10].

Важной частью совершенствования системы туристического образования является развитие инфраструктуры для обучения. Это включает в себя создание современных учебных лабораторий, практических баз для стажировок, гостиничных комплексов для обучения будущих менеджеров и специалистов, а также развитие онлайн-платформ для дистанционного обучения. Развитие инфраструктуры поможет студентам получить практический опыт и навыки, необходимые для работы в туристической сфере.

Совершенствование организационно-экономического механизма регулирования туристического образования в Таджикистане — ключевой шаг к развитию туризма. Важными направлениями являются улучшение координации между государственными органами, оптимизация законодательства, сотрудничество с международными партнерами, модернизация образовательных программ и инфраструктуры. Таджикистан имеет потенциал стать лидером туризма в Центральной Азии, и эффективное образование сыграет в этом ключевую роль.

Для совершенствования механизма предлагаются следующие подходы:

- Улучшение взаимодействия между органами власти.
- Уточнение полномочий и функций.
- Создание эффективных координирующих механизмов.
- Развитие новых регулирующих органов, ориентированных на инновации и устойчивый туризм. [1].

Предлагаемые обновления модели включают перераспределение полномочий

между министерствами, установление единого координирующего органа, создание агентства по устойчивому развитию туризма

и внедрение инновационных структур для внедрения новых технологий в отрасль.

Таблица 1. - Основные органы и их функции в модели регулирования туризма в Таджикистане

Орган/структура	Функции и задачи	Проблемы/недочеты	Предлагаемые изменения
Министерство культуры, спорта и туризма Таджикистана	Основной орган, регулирующий культуру и туризм в стране.	Недостаточная координация с другими ведомствами.	Установление единого координирующего органа для туризма в Таджикистане.
Агентство по туризму Республики Таджикистан	Ответственно за стратегическое развитие туризма, рекламу и продвижение туристических продуктов.	Ограниченность функций, отсутствие полномочий в новых областях (например, экотуризм).	Увеличение полномочий для координации всех аспектов отрасли, включая экотуризм.
Министерство экономического развития и торговли РТ	Разработка экономических стратегий, включающих туризм.	Несогласованность действий с агентством по туризму.	Укрепление связи между Минэкономразвития и агентством по туризму для координации усилий.
Региональные органы власти	Ответственны за развитие туризма на местах.	Местное регулирование часто не синхронизировано с национальными инициативами.	Усиление координации между региональными и федеральными властями.
Частные организации и ассоциации	Развитие новых туристических продуктов, организация туров и услуг.	Отсутствие регулирования в новых видах туризма (например, цифровой туризм).	Внедрение инновационных механизмов для работы с частным сектором, таких как цифровой туризм и экологический туризм.

Источник: составлен автором на основе литературы

В таблице показано, что модель регулирования туристического образования в Таджикистане включает несколько ключевых

органов, каждый из которых выполняет специфические функции. Однако, на текущий момент существует несколько проблем, таких

как недостаточная координация между различными ведомствами, ограниченность полномочий некоторых органов, а также отсутствие эффективных механизмов регулирования новых направлений, таких как экотуризм и цифровой туризм.

Для улучшения ситуации предлагается создать единую координирующую структуру для туризма в Таджикистане, расширить полномочия существующих органов

(например, Агентства по туризму), а также усилить сотрудничество между государственными и частными организациями. Это позволит улучшить управление туристической отраслью, способствовать более гармоничному развитию регионов и создать условия для внедрения инновационных и устойчивых моделей туризма.

Таблица 2. - Обновления и предложения для улучшения модели регулирования туризма в Таджикистане

Элемент	Текущее состояние	Предложенные обновления	Результат
Координация между органами власти	Ведомственный подход, отсутствие единой координации.	Создание единого координирующего органа для туризма.	Повышение эффективности управления и сокращение бюрократии.
Законодательная база	Наличие базовых законов, но их недостаточная гибкость.	Оптимизация и обновление законодательства для адаптации к современным вызовам и международным стандартам.	Упрощение процедур и создание условий для привлечения инвестиций.
Инновации в туристической отрасли	Отклонение от новых технологических решений и изменений в туристическом рынке.	Внедрение инновационных моделей: цифровизация и экотуризм.	Привлечение новых типов туристов, развитие новых туристических продуктов.
Партнерство с международными туристическими организациями	Ограниченное взаимодействие с международными партнерами.	Развитие международного сотрудничества и обмен опытом.	Повышение конкурентоспособности Таджикистана как туристической дестинации на международной арене.
Поддержка устойчивого туризма	Недостаточное внимание к экотуризму и устойчивому развитию.	Создание агентства по развитию устойчивого туризма.	Увеличение привлекательности страны для экологически ориентированных

			туристов и создание новых рабочих мест.

Таблица подчеркивает необходимость комплексных изменений в модели регулирования туризма в Таджикистане. Основные предложения включают создание единого координирующего органа для улучшения взаимодействия между различными государственными структурами, оптимизацию законодательства для повышения гибкости и актуальности, внедрение инновационных решений, таких как цифровизация и экотуризм, а также развитие международного сотрудничества для повышения конкурентоспособности страны на глобальной арене. Реализация этих обновлений позволит улучшить управление отраслью, привлечь инвесторов и улучшить внутреннюю организацию туризма, что повысит устойчивость и привлекательность Таджикистана как туристической местности.

Накопленный опыт государственного регулирования в зарубежных странах свидетельствует о ряде ключевых тенденций, которые играют важную роль в обеспечении устойчивого развития различных отраслей, включая туризм. Рассмотрим три основные тенденции, которые оказывают влияние на эффективность государственного вмешательства в экономику и социальную сферу. [13].

Во многих странах мира государство выполняет ключевую роль в обеспечении стабильности и устойчивости экономики. В условиях туризма, где важным фактором является создание инфраструктуры, обеспечение безопасности туристов, а также защита прав потребителей, участие государства становится не только желательным, но и необходимым. Разработка стратегий, направленных на развитие туризма, поддержка туристической инфраструктуры и инвестирование в образование специалистов, являются важными элементами государственной политики. Опыт таких стран, как Франция, Испания, и Италия показывает, что без

государственной поддержки в области туризма невозможно обеспечить его устойчивый рост, поскольку он тесно связан с другими секторами экономики, такими как транспорт, культура, экология и экономика местных сообществ.

Государственное вмешательство в экономику туризма должно рассматриваться не как попытка полностью контролировать или направлять рынок, а как создание условий для развития и поддержки частных инициатив. [11]. В странах с развитыми рынками, таких как США и Великобритания, государство играет роль партнера и помощника, а не основного источника роста. Вместо того чтобы задавать направления развития, государственные органы создают правовые и инфраструктурные условия для частных инвесторов и предпринимателей. Например, государство может субсидировать развитие туризма в отдаленных или менее привлекательных регионах, предоставлять налоговые льготы для частных инвесторов в туристическую инфраструктуру или инициировать программы образовательной подготовки для профессионалов в сфере туризма.

Совершенствование организационно-экономического механизма регулирования туристического образования тесно связано с несколькими ключевыми факторами:

1. Низкая стоимость обучения в Таджикистане может привлечь иностранных студентов, повысив международную конкурентоспособность страны в сфере образования и стимулируя туризм.

2. Эффективное продвижение образовательных программ в области туризма способствует росту спроса на образование и развитие туристической отрасли, укрепляя позиции страны на мировом рынке.

3. Изменения валютных курсов могут сделать обучение в Таджикистане более

доступным для иностранных студентов, стимулируя международную мобильность и укрепляя связи с другими странами.

4. Гибкость образовательных форматов, включая дистанционное обучение, делает программы более доступными для студентов с ограниченным временем или бюджетом, что увеличивает количество квалифицированных специалистов для туристической отрасли.

Взаимосвязь этих факторов поможет создать эффективную систему регулирования, адаптированную к внешним и внутренним изменениям, способствующую развитию туристического образования и отрасли в целом. [2].

В заключении можно отметить, что совершенствование организационно-экономического механизма регулирования туристического образования является важным и необходимым шагом для обеспечения устойчивого развития туристического образования в условиях глобализации и динамичных изменений на мировом рынке. Эффективное функционирование этого механизма требует комплексного подхода, включающего как государственное регулирование, так и активное участие частных и общественных организаций.

Ключевыми аспектами совершенствования являются создание гибкой и эффективной системы образовательных учреждений, подготовка высококвалифицированных кадров, соответствующих требованиям современной туристической отрасли, и улучшение взаимодействия между государственными органами, образовательными учреждениями и бизнес-сообществом. Важно также усилить роль инновационных образовательных технологий, таких как цифровизация и внедрение дистанционного обучения, что откроет новые возможности для подготовки специалистов в области туризма.

Кроме того, необходимо развивать международное сотрудничество, обмен опытом и лучшими практиками в сфере туристического образования, что поможет интегрировать национальную систему образования в международное сообщество и повысить конкурентоспособность выпускников на мировом рынке труда.

Таким образом, усовершенствование организационно-экономического механизма регулирования туристического образования способствует не только улучшению качества подготовки специалистов, но и созданию условий для устойчивого развития туристической отрасли, повышения ее конкурентоспособности и привлекательности на глобальной арене.

Литература

1. Азар В.И. Экономика и организация туризма. М.: Профизда1, 1993.
2. Амутинов А.М., Алиев Ш.М. и др. Рынок и управление туризмом в регионе. Махачкала, 2003.
3. Асеев В.Г. Социально-экономические нормативы туристско-экскурсионной отрасли. Учебное пособие. М., 1990.
4. Государственная программа развития и внедрения информационно-коммуникационных технологий в Республике Таджикистан. С. 1. URL:www.rcc.org.ru/userdocs/inform/docs/Zakoni_stran_RSS/Tadgikistan/Zakoni_RT/6_Progr_razv_RTdoc347.doc (дата обращения: 01.03.2023).
5. Кадырова М.И. Профессиональное туристское образование в Таджикистане: к постановке вопроса // Народная культура: состояние, проблемы и перспективы. Сборник научных статей. Душанбе: НИИ культуры и информации, 2014. С. 154–159.

6. Кадырова М.И. Требование в сфере туризма к подготовке специалистов по направлению туристско-рекреационной деятельности Республики Таджикистан. Научный журнал Вестник Ассоциации вузов туризма и сервиса. Том 10. 2016 / № 3.С.25-32.

7. Кадырова М.И. Подготовка кадров-специалистов по различным направлениям туристской деятельности с учетом запросов практики в Республике Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2016. - № 2/3 (201). - С. 143-148.

8. Кадырова М.И. Глобальные тенденции и локальные реалии: Цифровое образование в Таджикистане //Международный научный журнал «Endless Light in Science» no 1/extra. 30 сентября 2024 Астана, Казахстан

9. Рахимов С.Х. Основные направления развития высшего образования в сфере туризма в республике Таджикистан. // Вестник педагогического университета. Естественные науки. Душанбе,2019.- № 1-2 (12). С. 86.-90.

10. Сафаров У. Источники и механизм привлечения инвестиций в сферу туризма // Актуальные проблемы развития стран Центральной Азии в условиях рынка. Материалы Межд. научно-практ. конференции. Душанбе: РТСУ, 2008. с. 211-216.

11. Сафаров У. Государственное регулирование туристической деятельности в условиях переходного периода // Проблемы финансов, учета и аудита в условиях глобального финансового кризиса. Материалы Республиканской научно-практ. конференции. Душанбе: РТСУ, 2009. с. 235-241.

12. Сафаров У. Анализ динамики и особенностей развития туристского рынка Республики Таджикистан // Вестник Таджикского национального университета (научный журнал). 2010. №6(62). С.162-168 .

13. Холодкова К.С. (2016) Анализ подходов к определению сущности организационно-экономического механизма управления // Современные научные исследования и инновации № 5. [Онлайн] Доступно: <http://web.snauka.ru/issues/2016/05/66404> (02 декабря 2020).

Маълумот дар бораи муаллиф:

Камышева Алена Олимовна – «Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон» муаллими калони кафедраи бизнеси сайёҳӣ ва меҳмондорӣ. Суроға: 734036 Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, Борбад, 48/5.Телефон: (+992)918385328. E-mail: kam_alena@mail.ru.

Сведения об авторе:

Камышева Алена Олимовна - «Международный Университет туризма и предпринимательства Таджикистана» старший преподаватель кафедры туризма и гостиничного бизнеса . Адрес: 734036 Республика Таджикистан, город Душанбе, Борбад, 48/5. Телефон: (+992)918385328. E-mail: kam_alena@mail.ru.

Information about the author:

Kamysheva Alena Olimovna - "International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan" senior lecturer at the Department of Tourism and Hospitality Business. Address: 734036 Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Borbad, 48/5. Phone: (+992)918385328. E-mail: kam_alena@mail.ru.

УДК 338.48:316.422

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА И ЕЁ ВОЗДЕЙСТВИЕ НА ЭКОНОМИКУ ГОСУДАРСТВА**Каримзода Ш.А.**

***Аннотация.** В статье было проанализировано развитие туристической отрасли в рамках природно-климатических уникальностей Республики Таджикистана. Было подчеркнуто, что отрасли социальной сферы в основном имеют собственную специфику развития, которая связана с определенным ограничением в ведении предпринимательской деятельности и, в связи с этим, в них до сих пор в больших масштабах сохраняется финансовое обеспечение, осуществляемое из государственных источников. Обосновывается, что организация и ведение туристской деятельности основывается на нововведениях, т.е. на предпринимательстве. Существовавшие ранее методы, формы и виды организации и управления на данном этапе оказались фактически устаревшими, а новые нуждаются в дальнейшей доработке, так что для последующего ускоренного развития туризма в Республике Таджикистан необходимо создать экономические, социальные и правовые условия.*

***Ключевые слова:** туризм, туристы, региональные особенности, экономическое развитие, социально-экономические проблемы, предпринимательство, предпринимательская деятельность.*

***Для цитирования:** Каримзода, Ш. А. Основные направления развития туризма и её воздействие на экономику государства / Ш. А. Каримзода // Финансово-экономический вестник. – 2025. – № 1(44). – С. 386-394.*

MAIN DIRECTIONS OF TOURISM DEVELOPMENT AND ITS IMPACT ON THE STATE ECONOMY**Karimzoda Sh.A.**

***Annotation.** The article analyzed the development of the tourism industry within the framework of the natural and climatic uniqueness of the Republic of Tajikistan. It was emphasized that the social sphere sectors mainly have their own specific development, which is associated with a certain limitation in the conduct of entrepreneurial activity and, in this regard, they still have large-scale financial support from state sources. It is substantiated that the organization and conduct of tourism activities are based on innovations, i.e. on entrepreneurship. Previously existing methods, forms and types of organization and management at this stage turned out to be actually obsolete, and new ones need further revision, so that for the subsequent accelerated development of tourism in the Republic of Tajikistan it is necessary to create economic, social and legal conditions.*

***Key words:** tourism, tourists, regional characteristics, economic development, socio-economic problems, entrepreneurship, entrepreneurial activity.*

САМТҲОИ АСОСИИ РУШДИ САЙЁҲӢ ВА ТАЪСИРИ ОН БА ИҚТИСОДИЁТИ ДАВЛАТ**Каримзода Ш.А.**

***Аннотатсия.** Дар мақола рушди соҳаи сайёҳӣ дар доираи хусусиятҳои табию иқлими Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳлил карда шудааст. Таъкид гардид, ки бахшҳои соҳаи иҷтимоӣ умуман рушди хоси ҳудро доранд, ки бо маҳдудияти муайяни нешбурди фаъолияти соҳибкорӣ алоқаманд буда, дар робита ба ин, онҳо ҳанӯз ҳам дар ҳаҷми васеъ аз манбаъҳои давлатӣ дастгирии молиявиро нигоҳ медоранд. Асоснок карда*

мешавад, ки ташикл ва гузаронидани фаъолияти туристӣ дар асоси навоварӣ, яъне. оид ба соҳибкорӣ. Усулҳо, шаклҳо ва навъҳои пештараи ташикл ва идоракунии дар ин марҳила амалан кӯҳна шуда, усулҳои нав ба тақмили минбаъда ниёз доранд, аз ин рӯ, барои рушди минбаъдаи босуръати туризм дар Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон иқтисод, иҷтимоӣ ва иҷтимоӣ ташикл карда шаванд. шароити ҳуқуқӣ.

Калидвожаҳо: туризм, сайёҳон, хусусиятҳои минтақавӣ, рушди иқтисодӣ, мушкилоти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, соҳибкорӣ, фаъолияти соҳибкорӣ

Изложение проблемы. В условиях глобализации и интеграции национальных экономик в мировой рынок роль туризма как ключевой отрасли экономики продолжает расти. Туристическая индустрия стала важным источником доходов для большинства стран, способствуя развитию инфраструктуры, созданию рабочих мест, улучшению международного имиджа и расширению культурных связей. В современном мире туризм является не только важным элементом экономики, но и значимым фактором социальной и культурной трансформации.

Анализ последних исследований и публикаций. В рамках данной темы исследования проводили Валигурский Д.И., Макконнелл К.Р., Бру С.Л., Мухаббатов Х.М., Савкина Р.В., Мальцева Е.Г., Яковец Ю.В., Кружалин В.И. и другие.

Цель статьи – изучение основных направлений развития туризма и его влияния на экономику государства.

Основное содержание материала. Современные тенденции свидетельствуют о том, что для многих стран туристическая отрасль стала основным источником валового внутреннего продукта (ВВП) и значительным вкладом в доходы государственного бюджета. В некоторых странах доля туризма в экономике достигает более 10%, что делает его важнейшим сектором. Мировой туризм влияет на все сферы экономики, включая транспорт, гостиничный бизнес, развлечения, торговлю, а также на развитие малых и средних предприятий.

По данным Всемирной туристской организации (UNWTO), международный

туризм сегодня составляет около 7% от мирового экспорта товаров и услуг и 10% мирового ВВП. Это значительная цифра, которая подчеркивает важность туризма для глобальной экономики. Кроме того, туризм оказывает прямое и косвенное влияние на многие другие отрасли, такие как сельское хозяйство, промышленность, информационные технологии, строительство и другие.

Одним из самых заметных эффектов развития туризма является создание рабочих мест. Ожидается, что каждое одиннадцатое рабочее место в мире будет связано с туристической индустрией. Эта цифра отражает масштабы занятости в данной сфере и важность туризма для борьбы с безработицей и обеспечения стабильности на рынке труда. Рабочие места в туристической отрасли могут быть связаны с различными секторами: от гостиничного бизнеса и перевозок до организации досуга и культурных мероприятий.

Цели и задачи статьи:

1. Анализ основных направлений развития туризма: Рассмотрение современных тенденций в развитии туризма, включая внутренний и международный туризм, экологический и культурный туризм, а также использование новых технологий в сфере обслуживания.

2. Оценка воздействия туризма на экономику государства: Изучение роли туризма как источника доходов для государственного бюджета, создания рабочих мест и повышения уровня жизни населения.

3. Идентификация возможных рисков и последствий: Оценка негативных факторов, связанных с развитием туризма, таких как нагрузка на инфраструктуру, экосистемы и социальные проблемы.

4. Разработка рекомендаций для устойчивого развития туризма: Предложение методов, способствующих гармоничному развитию туристической отрасли, с минимизацией рисков и максимизацией выгод для экономики.

Задачи статьи:

1. Исследование ключевых направлений развития туризма:

➤ Обзор различных типов туризма (экологический, культурный, медицинский, спортивный и т.д.).

➤ Изучение воздействия современных технологий (цифровизация, мобильные приложения, онлайн-бронь и т.д.) на развитие туризма.

2. Оценка вклада туризма в экономику:

➤ Анализ вклада туризма в валовый внутренний продукт (ВВП) страны.

➤ Рассмотрение влияния туризма на создание рабочих мест в различных секторах экономики.

➤ Оценка налоговых поступлений от туристической отрасли.

3. Выявление потенциальных негативных эффектов:

➤ Анализ экологических и социальных последствий массового туризма.

➤ Оценка проблем, связанных с перегрузкой инфраструктуры и ухудшением качества жизни местных жителей.

➤ Рассмотрение последствий туризма для культурного наследия и традиций.

4. Предложение стратегий для развития туризма:

➤ Разработка рекомендаций по устойчивому развитию туризма с учетом экологических и социальных факторов.

➤ Изучение опыта других стран и применение лучших практик в контексте конкретной страны.

➤ Предложение решений для преодоления кризисных ситуаций, таких как пандемии или экономические потрясения, влияющих на туризм.

Таким образом, статья нацелена на всестороннее исследование туризма как важного компонента экономики, определяя его роль, проблемы и перспективы для формирования эффективной государственной политики в этой сфере.

Таким образом, туристическая отрасль играет важнейшую роль в глобальной экономике, предоставляя огромные возможности для развития, как отдельных стран, так и международных экономических отношений в целом. На фоне изменений, происходящих в мировой экономике, туристический сектор продолжает развиваться, обеспечивая страновым экономикам значительные доходы и рабочие места, способствуя культурному обмену и укреплению международных связей.

В 2022 году международный туризм постепенно восстанавливался после эпидемии коронавируса, согласно прогнозам такая тенденция сохранится и в 2023 году. Аналитическая компания [Euromonitor International](#) на днях опубликовала собственный прогноз, согласно которому ожидается, что в первом квартале 2023 года расходы на въездной туризм достигнут 83% от своих пиковых уровней в 2019 году. Полное восстановление индустрии ожидается в 2024 году. [1, с. 89].

В связи с политическим, экономическим и социальным прогрессом туризм стал доступен широким слоям общества, и одновременно, с увеличением из года в год количества туристов, ускоренное развитие получает и инфраструктура туризма, что в целом укрепляет экономическую состояние страны. Развитие туристической сферы, как и других отраслей социальной инфраструктуры (образование, здравоохранение, культура, искусство,

физическая культура и спорт), в зависимости от характера удовлетворения потребностей направлено на удовлетворение социально-культурных, интеллектуальных, духовных потребностей человека и поддержание его нормальной жизнедеятельности. В этом и заключается социальный эффект инвестиций в туристическую сферу, который проявляется в качественных показателях уровня благосостояния членов общества, в расширении их физических и духовных способностей.

Повышение уровня затрат на социальную сферу, в частности туризм, автоматически не решает существующие в обществе проблемы, так как выделяемые в любую сферу средства надо тратить с максимальной эффективностью. Вложения в человеческий капитал, куда относятся и определенные затраты сферы туризма, во все времена считались самыми эффективными, так как они имеют наиболее высокую отдачу. Но это не только финансовые затраты, а реализация любых мероприятий и действий, которые прямо или косвенно способствуют всестороннему развитию человека, так как «инвестиции в человеческий капитал – это любое действие, которое повышает квалификацию и способности, или, другими словами, производительность труда рабочих» [2, с. 171].

Известно, что туризм в переводе с французского языка (*tour*) означает прогулку, поездку. По определению ООН и МКТ (Международная конференция туризма), термин «туризм» определен как миграция, которая не связана с переменой постоянного места жительства, т.е. это поездка, заканчивающаяся возвращением к месту начала путешествия. В связи с этим, ООН дает определение термина «турист» как человека, прибывшего в другую страну с целью проведения свободного времени ради лечения, развлечения, отдыха и по другим семейным и деловым обстоятельствам. В экономической литературе к признакам туризма относят организацию специализированной материально-

технической базы, существование специфических природных ландшафтов, флоры и фауны, специфичность производимых услуг и технологии обслуживания, которая проявляется в виде формирующейся новой системы управления, т.е. менеджмента туризма.

К факторам, прямо или косвенно влияющим на эффективное развитие туризма, относят политическую стабильность, экономический рост, уровень благосостояния населения, который оценивается через повышение реального дохода и его более равномерное распределение. Таким образом, туризм, экономика и социальная сфера тесно взаимосвязаны и взаимодействуют, и их развитие зависит от региональных особенностей посещаемой страны. В Республике Таджикистан ускоренное развитие туризма для более быстрого решения социально-экономических проблем (спад производства, инфляция, безработица, сокращение прямых инвестиций и т.д.) является одним из приоритетных среди других перспективных направлений. Это обосновывается тем, что наша страна обладает положительными факторами, благоприятствующими развитию туризма, - природными, климатическими, историческими и демографическими особенностями, а также национальными традициями гостеприимства.

Как отмечает в монографии Х.М. Мухаббатов: «Территория Таджикистана, находясь примерно на широтах Греции, южных районов Италии и Испании, во внутренней части громадного материкового массива Азии, в поясе пустынь, на расстоянии тысячи километров от океанов и морей, имеет сложную форму со сложным очертанием границ, отражающих историко-экономико-географические особенности расселения таджикского народа в Центральной Азии» [3, с. 19].

Небольшая страна (с общей территорией в 143 тыс. кв. км), главной отличительной чертой которой является преобладание горной местности (93 %),

Таджикистан имеет разнообразные природные и климатические условия. Их учет необходим при дальнейшем развитии туризма, так как климат как один из определяющих и постоянно действующих факторов оказывает прямое влияние на его развитие. По климатическим условиям и географическим понятиям специалисты разделяют территорию Таджикистана на долинные, предгорные и горные регионы. В свою очередь каждый регион отличается специфическими особенностями, которые предъявляют определенные требования к организации и ведению туристской деятельности. В долинных районах, например, летние помещения для отдыхающих должны ориентироваться на север, с тем чтобы изолировать их от прямых лучей жаркого солнца. А в предгорных районах, где относительно мягкое лето и умеренная зима, они должны строиться с разнообразными полуоткрытыми или открытыми летними помещениями.

В горных районах республики по традиции все здания и сооружения возводятся с толстыми стенами и со строгой конфигурацией, т.е. приспособленными к условиям зимы. Эти особенности долинных, предгорных и горных регионов республики учитываются при разработке типовых и специальных проектов различных зданий и сооружений. Другим преимуществом природно-климатических факторов Таджикистана является его сухой и жаркий климат, где температура воздуха более 150 дней в году составляет выше 20 °C, а ночи являются сравнительно прохладными. В связи с этим одним из основных требований, предъявляемых к инфраструктуре туризма, является озеленение территорий, создание естественных и искусственных водоемов и других построек, что существенно влияет на увеличение косвенных затрат. Необходимо также отметить имеющиеся в республике природные богатства и ресурсы, которые непосредственно влияют на развитие туризма.

Горные и предгорные регионы республики располагают минеральными источниками и грязями, которые имеют лечебные и спортивно-оздоровительные свойства. Выявленные в пределах республики ресурсы минеральных вод и грязевых источников могут удовлетворить запросы не только жителей всех регионов страны, но и оказывать помощь нуждающимся в них из других стран ближнего и дальнего зарубежья, способствовать превращению страны в региональную здравницу, что в настоящее время оставляет желать лучшего. Кроме того, природно-климатические особенности Таджикистана предоставляют большие возможности для ускоренного развития горного туризма и альпинизма, которые привлекают любителей не только из Среднеазиатского региона, но и из других стран СНГ. Так, изучение существующего опыта показывает, что в 2014 году в большинстве регионов мира 77 % всех поездок осуществлялись в пределах региона происхождения туристов.

Например, в Европейском регионе более 88 % туристов являются европейцами, живущими преимущественно в близко расположенных или приграничных странах, а в Американском и Азиатско-Тихоокеанском регионах более половины туристских поездок осуществляются в пределах своего региона [6, с. 98].

Рассмотренные особенности климата и природные ресурсы Таджикистана представляют собой важнейшее богатство, которое в условиях грамотного и эффективного управления туризмом может стать основой для устойчивого экономического роста и развития республики. Природа Таджикистана, включая величественные горные массивы, чистые реки, уникальные природные ландшафты и разнообразие флоры и фауны, имеет огромный потенциал для развития туризма в самых различных его формах: от экологического и горного туризма до культурного и исторического.

Однако для того, чтобы эти природные богатства приносили значительный экономический эффект, необходим высокоорганизованный и системный подход к управлению туристической деятельностью. Эффективный менеджмент туризма требует интеграции множества факторов, таких как создание инфраструктуры, подготовка квалифицированных кадров, продвижение туристических услуг на международном рынке и разработка привлекательных туристических маршрутов. Этот комплексный подход позволяет значительно повысить уровень туристической привлекательности страны и привлечь как внутренний, так и международный туристический поток.

Развитие туризма в Таджикистане может сыграть важную роль в решении ряда экономических и социальных проблем республики. Прежде всего, это касается создания рабочих мест. Туристическая отрасль, как и любая другая индустрия, требует многочисленных специалистов, начиная от гидов и администраторов, заканчивая инженерами, строителями и маркетологами. Это открывает возможности для снижения уровня безработицы, особенно в сельских районах, где туризм может стать альтернативой традиционным отраслям экономики.

Кроме того, высокий уровень организации туризма может существенно повлиять на улучшение уровня жизни населения, так как привлечение туристов в республику способствует увеличению доходов, как на уровне государства, так и на уровне местных сообществ. Туризм стимулирует развитие малого и среднего бизнеса, особенно в таких сферах, как гостиничный сервис, транспорт, общественное питание, ремесленные изделия и сувениры, что в свою очередь способствует диверсификации экономики и снижению зависимости от традиционных отраслей, таких как сельское хозяйство или горнодобывающая промышленность.

Развитие туризма также напрямую связано с улучшением системы образования и здравоохранения. Повышение уровня жизни граждан, создание новых рабочих мест в туризме и смежных отраслях способствует увеличению налоговых поступлений, что позволяет государству инвестировать в социальные проекты, включая улучшение качества образования, развитие здравоохранения, а также модернизацию инфраструктуры и улучшение условий жизни населения в целом. В свою очередь, это может привести к повышению общей социальной стабильности в стране.

Не менее важным является вопрос охраны труда и улучшения условий труда в сфере туризма. В условиях растущего спроса на туристические услуги, необходимо обеспечить безопасность работников и туристов, создать условия для их комфортного и безопасного пребывания. Это включает в себя обеспечение санитарных норм в гостиницах и ресторанах, улучшение транспортной инфраструктуры, создание комфортных условий для проведения экскурсионных маршрутов и мероприятий, а также принятие мер по защите окружающей среды, чтобы сохранить природные богатства для будущих поколений.

В целом, правильно организованный туризм может стать не только важной составляющей экономики Таджикистана, но и важным инструментом для решения многих социальных и экономических проблем. Использование природных ресурсов в сочетании с эффективным управлением и вниманием к вопросам экологии, социальной защиты и обеспечения качественных услуг позволит стране стать конкурентоспособным игроком на мировом туристическом рынке и создать устойчивую основу для долгосрочного развития.

При этом основное направление связано с привлечением и использованием внутренних и внешних инвестиций. Наличие в Таджикистане богатых природных ресурсов, благоприятных климатических условий и неиспользованных

производственных мощностей являются лишь предпосылками для более высоких темпов развития туристской отрасли. Для того чтобы максимально использовать эти предпосылки и возможности, необходимы инвестиции, которые включают в себя не только внутренние инвестиционные ресурсы, но и иностранные вложения, привлекаемые для развития сферы туризма в республике. Естественно, что основными внутренними источниками инвестиций в сферу туризма являются бюджетные средства, кредиты коммерческих банков, сбережения населения, а также прибыль предприятий и организаций, действующих в туристской отрасли. Но так как в существующих условиях возможности государственного финансирования ограничены, в этом направлении надо больше привлекать иностранные инвестиции путем создания совместных туристических предприятий и организаций. Необходимо отметить, что отрасли социальной сферы (куда входит и туризм), в основном имеют собственную специфику развития, которая связана с определенным ограничением в ведении предпринимательской деятельности, и в связи с этим в них до сих пор в больших масштабах сохраняется финансовое обеспечение, осуществляемое из государственных источников. Но организация и ведение туристской деятельности основывается на нововведениях, т.е. на предпринимательстве. В связи с тем, что предпринимательство – не только способность, но и прежде всего деятельность, оно является не профессиональным, а социальным свойством экономической деятельности конкретного лица [1, с. 110].

В современном мире предприниматель – это человек, способный понять перспективу развития и потребности рынка, сочетать это понимание со знаниями в области управления и использования ресурсов в расчете на получение дохода. И, естественно, любой предприниматель для организации своей деятельности прежде всего нуждается в существовании определенных условий и

эффективных партнерских связей с другими субъектами рынка. Это означает, что если целью предпринимательской деятельности является получение дохода, то ее главной задачей является производство и предложение рынку такого товара, на который имеется спрос и который может принести предпринимательскую прибыль. Естественно, что организация и эффективное развитие предпринимательской деятельности в сфере туризма зависят от существования определенных условий, к которым относятся экономические, социальные и правовые условия. Если рассматривать экономические условия, то к ним прежде всего относятся: предложение товаров и спрос на них, объемы денежных средств, которые покупатели могут потратить на покупки, избыток или недостаточность рабочих мест, уровень квалификации и уровень образования рабочей силы, качество и количество ее образования и т. д. При существовании рыночных условий меняется и роль государства, которое, управляя экономикой в целом, должно создать условия для продуктивного труда и через имеющиеся у него механизмы воздействия стимулировать более высокую занятость населения. В таких условиях материальное благосостояние любого человека и его семьи зависит от способностей и возможностей найти свое место на рынке труда, продуктивно работать, используя предприимчивость и изобретательность. Это исходит из того, что логику поведения любого субъекта рынка диктует стремление к максимизации дохода, так как доход является конечной целью каждого активного участника рыночной экономики.

Высокие личные доходы выгодны не только им, они имеют и общественно значимую выгоду, поскольку являются одним из источников удовлетворения общих потребностей, расширения производства, а также поддержки малообеспеченных и нетрудоспособных граждан. Основную часть доходов трудоспособного населения должна составлять заработная плата, которая должна

играть ведущую роль при формировании доходов. Со снижением мотивации к производительному и качественному труду определилось специфическое поведение на рынке труда не только у трудоспособного населения, но и у лиц моложе и старше трудоспособного возраста. Люди вынуждены искать пути получения доходов в виде мелкой торговли на рынке, подрабатывания в сфере услуг, совершения незаконных финансовых сделок и т.д. В настоящее время государственной статистикой не учитывается получение дохода путем подобной само занятости или она классифицируется как прочие доходы, которые не совпадают с реальными количественными и качественными показателями. В связи с этим предприятиям, организациям и учреждениям, относящимся к сфере услуг, в данном случае - к отрасли туризма, необходимо при организации и ведении деятельности в рамках существующего правового поля заниматься самыми разными видами предпринимательской деятельности независимо от форм собственности. С другой стороны, на результаты деятельности предприятий и организаций, кроме факторов внутреннего и внешнего воздействия, влияет общество, в котором они функционируют, и, естественно, в обществе, где более высокий уровень благосостояния, существуют благоприятные условия для ведения любого вида бизнеса.

Таким образом, в заключении можно отметить что, с учетом региональных особенностей республики, для дальнейшего развития туристической сферы необходимо учесть следующие основные моменты:

- обеспечение гибкой современной системы профессиональной подготовки и переподготовки специалистов для сферы туризма;

- создание новых и совершенствование существующих рабочих мест на региональном уровне с соответствующей оплатой труда по конечным результатам;

- разработка и принятие нормативно-правовых актов, способствующих

формированию и ускоренному развитию предприятий и фирм различных форм собственности;

- предоставление работодателям сферы туризма гарантированных возможностей и льготных условий при оптимальном использовании ими местных ресурсов на региональном уровне и т.д.

Таким образом, для дальнейшего ускоренного развития туризма в республике необходимо не только увеличение государственных расходов, но и переход к новым методам управления и формам финансирования. На данном этапе существующие ранее методы, формы и виды организации и управления туризмом оказались фактически устаревшими, а новые нуждаются в дальнейшей доработке с учетом природных, климатических, демографических и исторических особенностей, а также национальных традиций гостеприимства населения республики. В заключение надо отметить что, с учетом региональных особенностей республики, для дальнейшего развития туристической сферы необходимо учесть следующие основные моменты:

- обеспечение гибкой современной системы профессиональной подготовки и переподготовки специалистов для сферы туризма;
- создание новых и совершенствование существующих рабочих мест на региональном уровне с соответствующей оплатой труда по конечным результатам;
- разработка и принятие нормативно-правовых актов, способствующих формированию и ускоренному развитию предприятий и фирм различных форм собственности;
- предоставление работодателям сферы туризма гарантированных возможностей и льготных условий при оптимальном использовании ими местных ресурсов на региональном уровне и т.д.

Таким образом, для дальнейшего ускоренного развития туризма в республике необходимо не только увеличение государственных расходов, но и переход к новым методам управления и формам финансирования. На данном этапе существующие ранее методы, формы и виды организации и управления туризмом

оказались фактически устаревшими, а новые нуждаются в дальнейшей доработке с учетом природных, климатических, демографических и исторических особенностей, а также национальных традиций гостеприимства населения республики.

В заключение надо отметить что, с учетом региональных особенностей республики, для дальнейшего развития туристической сферы необходимо учесть следующие основные моменты: - обеспечение гибкой современной системы профессиональной подготовки и переподготовки специалистов для сферы туризма; - создание новых и совершенствование существующих рабочих мест на региональном уровне с соответствующей оплатой труда по конечным результатам; - разработка и принятие нормативно-правовых актов, способствующих формированию и

ускоренному развитию предприятий и фирм различных форм собственности; - предоставление работодателям сферы туризма гарантированных возможностей и льготных условий при оптимальном использовании ими местных ресурсов на региональном уровне и т.д. Таким образом, для дальнейшего ускоренного развития туризма в республике необходимо не только увеличение государственных расходов, но и переход к новым методам управления и формам финансирования. На данном этапе существующие ранее методы, формы и виды организации и управления туризмом оказались фактически устаревшими, а новые нуждаются в дальнейшей доработке с учетом природных, климатических, демографических и исторических особенностей, а также национальных традиций гостеприимства населения республики.

Литературы

1. Валигурский Д.И. Предпринимательство: развитие, государственное регулирование, перспективы. - М.: ИТК «Дашков и КО», 2002. - 332 с.
2. Макконелл К.Р., Брю С.Л. Экономикс: принципы, проблемы и политика. -М.: Республика, 2003. - 972 с.
3. Мухаббатов Х.М. Природно-ресурсный потенциал горных регионов Таджикистана/ Моногр. - М.: Граница, 1999. - 196 с.
4. Савкина Р.В., Мальцева Е.Г. Организация предпринимательской деятельности. -М.: КноРус, 2017. - 211 с.
5. Статистический ежегодник Республики Таджикистан, 2015. - Душанбе, Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2016. - 446 с.
6. Яковец Ю.В., Кружалин В.И. и др. Цивилизационный туризм. – М.:МИСК, ИНЭС, 2016. – 332 с.
7. 2015 World Development Indicators. Washington: The World Bank, 2015. Tables 4.6, 6.14.

Сведение об авторе:

Каримзода Ширинджони Абдулхамид - ассистент кафедры туристического бизнеса и гостеприимства Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Тел: +992907994498. E-mail: karimovshirinjon01041996@gmail.com

Information about the author:

Karimzoda SHirinjoni Abdulhamid - International university of tourism and entrepreneurship of Tajikistan assistant of the department of tourism business and hospitality. Phone: +992907994498. E-mail: karimovshirinjon01041996@gmail.com

Маълумот дар бораи муаллиф:

Каримзода Ширинҷони Абдулхамид - ассистенти кафедраи бизнеси сайёҳӣ ва меҳмондорӣи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкори Тоҷикистон. Тел: +992907994498. E-mail: karimovshirinjon01041996@gmail.com

УДК: 338.2

ТАҲЛИЛИ СИСТЕМАИ ПЕШБУРДИ МАҲСУЛОТИ ТУРИСТӢ ВА ВЕБСАЙТҲОИ САМТҲОИ САЙЁҲӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ**Худойкулова Ё.К.**

***Аннотатсия.** Мақола таҳлили системаҳои пешбурди маҳсулоти туристӣ ва вебсайтҳои самтҳои сайёҳӣ дар иқтисодиёти рақамӣ аҳамияти калон доштаниро, бо истифодаи технологияҳои муосир, чун интернет, маркетинг онлайн ва платформҳои рақамӣ, тавассути ин механизмҳо, сайёҳон ба осонӣ метавонанд ба хизматрасониҳо ва пешниҳодҳои туризми миллӣ ва байналмилалӣ дастрасӣ пайдо кунанд. Вебсайтҳо дар иқтисодиёти рақамӣ яке аз муҳимтарин воситаҳо барои пешбурди маҳсулоти туристӣ мебошанд. Онҳо ба сайёҳон имкон медиҳанд, ки бевосита тавассути интернет маълумоти муфассал оиди маконҳои туристӣ, хизматрасониҳо, ва имконоти дастрасиро ёбанд.*

***Калидвожаҳо:** Маҳсулоти туристӣ, вебсайтҳои самтҳои сайёҳӣ, маркетинг онлайн, иқтисодиёти рақамӣ, платформҳои рақамӣ.*

***Барои иқтибос:** Худойкулова, Ё. К. Таҳлили системаи пешбурди маҳсулоти туристӣ ва вебсайтҳои самтҳои сайёҳӣ дар иқтисодиёти рақамӣ / Ё. К. Худойкулова // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – №. 1(44). – С. 395-402.*

АНАЛИЗ СИСТЕМЫ ПРОДВИЖЕНИЯ ТУРИСТИЧЕСКОГО ПРОДУКТА И САЙТОВ ТУРИСТИЧЕСКИХ ДЕСТАЦИЙ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ**Худойкулова Ё.К.**

***Аннотация.** В статье анализируется важность систем продвижения туристического продукта и веб-сайтов направлений в цифровой экономике с использованием современных технологий, таких как Интернет, онлайн-маркетинг и цифровые платформы. С помощью этих механизмов туристы могут легко получить доступ к национальным и международным туристическим услугам и предложениям. Веб-сайты являются одним из важнейших инструментов продвижения туристических продуктов в цифровой экономике. Они позволяют туристам находить подробную информацию о туристических направлениях, услугах и вариантах доступности непосредственно в Интернете.*

***Ключевые слова:** туристические продукты, сайты направлений, интернет-маркетинг, цифровая экономика, цифровые платформы.*

ANALYSIS OF THE TOURIST PRODUCT PROMOTION SYSTEM AND TOURIST DESTINATION WEBSITES IN THE DIGITAL ECONOMY**Khudoiqulova Y.K.**

***Annotation.** The article analyzes the importance of tourism product promotion systems and destination websites in the digital economy, using modern technologies such as the Internet, online marketing and digital platforms, through which tourists can easily access national and international tourism services and offers. Websites in the digital economy are one of the most important tools for promoting tourism products. They allow tourists to find detailed information about tourist destinations, services and accessibility options directly via the Internet.*

Keywords: *Tourism products, destination websites, online marketing, digital economy, digital platforms.*

Гузориши масъала. Масъалагузори таҳлили маҳсулоти туристӣ ва вебсайтҳои самтҳои сайёҳӣ дар иқтисодиёти рақамӣ аҳамияти муҳим дорад, зеро ин соҳа ба рушд ва пешрафти саноати сайёҳӣ дар муҳити рақамӣ ва ҷаҳони муосир таъсири зиёд мерасонад. Бо рушди технологияи иттилоотӣ ва интернет, ҳоло вебсайтҳо ва платформаҳои онлайн на танҳо барои пешниҳоди маълумот оид ба хидматҳо ва маҳсулоти туристӣ, балки барои тарғиб, фурӯш ва мутобиқсозии таҷрибаи сайёҳӣ ва хидматрасонии туризмӣ низ хизмат мекунанд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Таҳлили таҳқиқотҳои маҳсулоти туристӣ ва вебсайтҳои самти сайёҳӣ дар иқтисодиёти рақамӣ имконият медиҳад, ки таъсири технологияи рақамӣ ва интернетро ба рушди соҳаи туризм ва самтҳои сайёҳӣ беҳтар фаҳмем. Тафсири таҳқиқотҳо ва таҳлили равандҳои муосир, ки ба тарҳрезӣ, фурӯш ва тарғиби хидматҳо ва маҳсулоти туристӣ тавассути вебсайтҳо ва платформаҳои онлайн равона шудаанд, барои дарк кардани ҳодисаҳои соҳаи туризм ва мушкилоти марбут бо рушди он дар замони муосир аҳамияти калон дорад.

Мақсади мақола – Мақсади мақолаи таҳлили системаи пешбурди маҳсулоти туристӣ ва вебсайтҳои самти сайёҳӣ дар иқтисодиёти рақамӣ омӯхтани таъсири технологияҳои рақамӣ ва интернет ба рушди саноати туризм, аз ҷумла таҳлили усулҳо ва воситаҳои пешбурди маҳсулоти туристӣ тавассути вебсайтҳо ва платформаҳои онлайн мебошад. Маълумоти таҳлилии ин мақола метавонад барои беҳтар кардани фаҳмиш дар бораи механизмҳои маркетингӣ ва стратегияҳои муосир, ки дар замони рақамӣ барои тарғиб ва фурӯши хидматҳо ва маҳсулоти туризмӣ истифода мешаванд, кӯмак кунад.

Муҳтавои асосии мавод. Муҳтавои асосии маводи таҳлили маҳсулоти туристӣ ва вебсайтҳои сайёҳӣ дар иқтисодиёти рақамӣ метавонад ба як қатор мавзӯҳо ва масъалаҳо, ки бо истифодаи интернет ва технологияи рақамӣ дар соҳаи туризм алоқаманданд, дахл кунад. Ин таҳлилҳо бо мақсади фаҳмидани таъсири технологияи муосир ба рушди туризм ва маркетинги онлайн, инчунин аҳамияти вебсайтҳо ва платформаҳои рақамӣ дар пешбурди маҳсулоти туристӣ ва ҷалби сайёҳон равона шудаанд.

Таҳлили системаҳои пешбурди маҳсулоти туристӣ ва вебсайтҳои самтҳои сайёҳӣ дар иқтисодиёти рақамӣ аҳамияти калон дошта, бо истифодаи технологияҳои муосир, чун интернет, маркетинг онлайн ва платформҳои рақамӣ, тавассути ин механизмҳо, сайёҳон ба осонӣ метавонанд ба хизматрасониҳо ва пешниҳодҳои туризми миллий ва байналмилалӣ дастрасӣ пайдо кунанд. Дар замони муосир сайёҳӣ яке аз соҳаҳои ояндадор ва ғойдаовар ба шумор меравад.

Мутобиқи маълумоти пешниҳоднамудаи Созмони ҷаҳонии савдо (СҶС) даромаде, ки аз содироти саноати сайёҳӣ ба даст оварда мешавад, дар қиёс бо даромади фаъолият дар соҳаҳои дигар нисбатан баландтар мебошад. Инчунин, аз лиҳози дар соҳаи ғайриистеҳсолӣ истеҳсолгардидани зиёда аз нисфи маҳсулоти миллии кишварҳои ҷаҳон, созмони милали муттаҳид (СММ) ҷомеаи ояндаро ҷамъияти хизматрасонӣ номидааст.[3.]. Таҳлили системаҳои пешбурди маҳсулоти туристӣ ва вебсайтҳои самтҳои сайёҳӣ дар иқтисодиёти рақамӣ ба чанд ҷанба тақсим мекунанд:

1. Вебсайтҳои туризми рақамӣ

Вебсайтҳо дар иқтисодиёти рақамӣ яке аз муҳимтарин воситаҳо барои пешбурди маҳсулоти туристӣ мебошанд. Онҳо ба сайёҳон имкон медиҳанд, ки бевосита тавассути интернет маълумоти муфасссал

оиди маконҳои туристӣ, хидматрасониҳо, ва имконоти дастрасиро ёбанд. Барномаҳои мобилӣ ва вебсайтҳо, ки дар соҳаи туризм мавҷуданд, тарзи нави ҷалби муштарӣ ва таълиғи маҳсулотро фароҳам овардаанд.

2. Маркетинги рақамӣ дар туризм

Маркетинги рақамӣ тавассути SEO (Search Engine Optimization), рекламаи онлайн, маркетинги тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ, ва почтаи электронӣ яке аз роҳҳои асосӣ барои ҷалби тавачҷуҳи сайёҳон мебошад. Маълумот дар бораи ҷозибаи туристӣ, хидматрасониҳо, нархҳо ва ҷойҳои тафреҳӣ тавассути ин каналҳо пешкаш мегардад.

3. Платформҳои туристӣ

Платформҳо, мисли Booking.com, AirBnB, TripAdvisor, ва дигар сайтҳои онлайн як ҷузъи муҳим барои маркетинг ва пешбурди хидматрасониҳои туристӣ дар интернет мебошанд. Ҳар як платформаи онлайн як марҳалаи муҳимро дар рушди иқтисодиёти рақамӣ иҷро мекунад, аз ҷумла осон кардани табодул ва фурӯш ва илова кардани маълумотҳои арзишманд барои истеъмолкунандагон.

4. Технологияҳои нав дар туризм

Истифодаи технологияҳои муосир, чун VR (виртуалӣ воқеият), AR (афзудани воқеият) ва платформаҳои мобилӣ дар соҳаи

туризм ба сайёҳон имкон медиҳад, ки таҷрибаҳои бештар ва таври интерактивӣ дошта бошанд. Ин технологияҳо метавонанд дар пешбурди маконҳои туристӣ ва бехтар кардани таҷрибаи сайёҳон кӯмак расонанд.

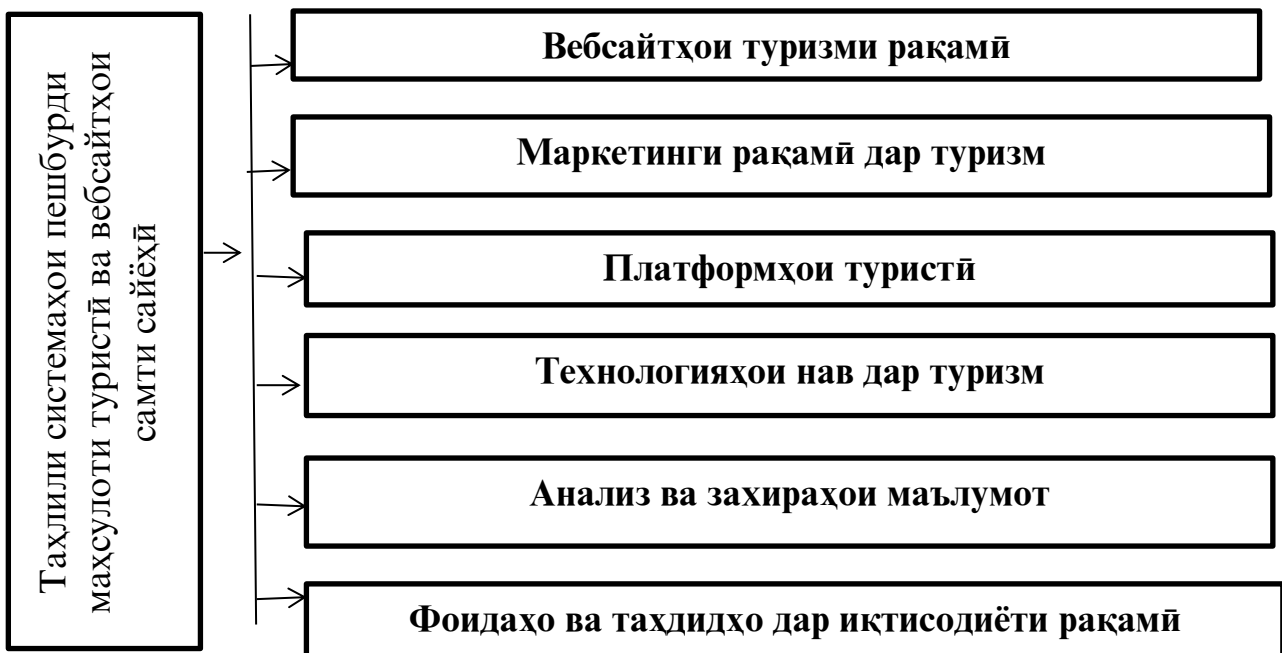
5. Анализ ва захираҳои маълумот

Дар иқтисодиёти рақамӣ, таҳлили маълумот, ки тавассути вебсайтҳо ва платформаҳои онлайн ҷамъоварӣ мешавад, имкон медиҳад, ки савдо ва хидматрасонии туристӣ дар асоси малакаи муштарӣ ва рафтори бозорӣ такмил ёбад. Ин методикаҳо ба ширкатҳои туристӣ кӯмак мекунад, ки такмили стратегияҳои маркетингӣ ва фурӯшро барои бозори мақсаднок муайян кунанд.

6. Ҷоидаҳо ва таҳдидҳо дар иқтисодиёти рақамӣ

- **Ҷоидаҳо:** Маркетинги онлайн дар соҳаи туризм метавонад ба кам кардани хароҷот ва торафт осон кардани муошират бо сайёҳон мусоидат кунад. Истифодаи вебсайтҳо ва платформаҳои онлайн барои наворгирӣ ва пурсишҳои онлайн осонтар аст.

- **Таҳдидҳо:** Вале, дар тоҷики фарз кардани бештари маълумот дар интернет, амнияти рақамӣ ва муомилаҳои интернетӣ метавонанд таҳдидҳоеро ба вучуд оранд, ки барои сайёҳон ва ширкатҳои туристӣ муҳим мебошанд.

Расми.1 Таҳлили системаҳои пешбурди маҳсулоти туристӣ ва вебсайтҳои самти сайёҳӣ

Дар маҷмӯъ, таҳлили системаҳои пешбурди маҳсулоти туристӣ ва вебсайтҳои туризми рақамӣ дар иқтисодиёти рақамӣ барои рушд ва гулӯғирӣ на танҳо муҳим, балки зарурӣ мебошад. Истифодаи дурусти технологияҳои муосир ва таҳлилҳои маркетингӣ барои сайёҳон ва ширкатҳои туристӣ метавонад имкониятҳои нав барои афзоиши фоида ва беҳтар кардани таҷрибаи сайёҳиро фароҳам оварад. Фарҳанги хизматрасонӣ- ин системаи меъёрҳои меҳнатии намунавӣ, арзишҳои равонии бо (принсипҳо)-и ҳам бо анъанаҳои миллӣ ва динии мамлакат ва ҳам талаботҳои ҳозиразамон меъёрҳои ҷаҳонии хизматрасонӣ мувофиқат намуда, хизматрасонии босифатро бо иетеъмолкунандагон инъикос менамояд.[3].

Вебсайтҳо ва платформаҳои онлайн на танҳо бо маълумотҳои аниматсионӣ, балки бо функсияҳои интерактивӣ ва таҳлили воқеъ ё таҳияи тасвирҳои виртуалӣ барои бештар ҷалб кардани диққат ба манзараҳои туристӣ бо технологияҳои VR (виртуалӣ воқеият) ва AR (афзудани воқеият) афзоиш ёфта истодаанд. Масалан, бо истифода аз референсҳои виртуалӣ, сайёҳон метавонанд дар як муҳити рақамӣ озмоиши таҷрибаи ба маконҳои туристӣ сафар карданро дошта бошанд. Ҳамин гуна хизматрасониҳо (масалан, сафарҳои 360 дараҷа) метавонанд ба фоидаи ширкатҳои туризми рақамӣ ва беҳтар кардани хизматрасонӣ мусоидат намоянд. Дар айни замон ҷаҳонишавии сайёҳии байналмилалӣ ба яке аз манбаҳои калидӣ мубаддал гардидааст, ки ин дар навбати худ марҳилаи сифатан нави рушди бозори сайёҳиро тақозо менамояд. [3].

Кумитаи рушди сайёҳӣ якҷо бо вазорату идораҳои марбута ва мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатӣ бояд ҷиҳати фароҳам овардани шароити мусоид барои рушди сайёҳӣ, хусусан, бунёди инфрасохтори зарурӣ тадбирҳои иловагӣ андешад.[1]. Барои беҳтар кардани

самаранокии хизматрасонӣ ва пурра кардани таваҷҷуҳ дар платформаҳои онлайн, ширкатҳо метавонанд таҳлили рафтори корбаронро истифода баранд. Ҳар як муносибат бо вебсайт ё платформаи онлайн маълумоти муфассалро дар бораи ҷустуҷӯ ва интиҳоби маҳсулоти туристӣ ҷамъ мекунад. Бо истифодаи аналитикаи веб (Google Analytics, SEO tools), ширкатҳо метавонанд кӯшиш кунанд, ки кучо ва ҷӣ гуна сафарҳо ва пешниҳодҳои туризми худро ба беҳтарин шакл пешкаш кунанд.

Ҳамчунин, кам кардани фосила байни сайёҳон ва хизматрасонҳо аз тариқи платформаҳои махсус, ки дар онҳо таҳлили пӯшида ва коркарди маълумотҳо дар салоҳиятҳои мушаххас барои кӯмак ба сайёҳон ва мутахассисони соҳа сурат мегирад, имкон медиҳад. Ширкатҳо метавонанд пешниҳодҳои аниматсионӣ ё кӯмакҳо ба сайтҳои туризмӣ хусусан барои баланд бардоштани арзиш ва сифати хизматрасонӣ пешниҳод намоянд.

Бо таваҷҷуҳ ба рушди иқтисодиёти рақамӣ ва таҳаввулоти нави соҳа, масъалаҳои амният ва ҳуқуқ ба донишҳои шахсият низ хеле муҳим мегарданд. Таҷҳизоти муосир ва вебсайтҳои туризми рақамӣ бояд бо қоидаҳои амниятӣ ва муқаррароти дахлдор мувофиқ бошанд, то маълумоти шахсиро ҳифз кунанд ва монеаи ҳар гуна таҳдидҳои амниятиро бартараф намоянд. Ин метавонад шомили масъалаҳои муҳофизат аз фиреб ва аз даст додани маълумот дар хусуси хизматрасонии интернетӣ бошад.

Тамоми намудҳои фаъолияти тиҷоратӣ дар сайёҳӣ дар назари аввал хеле осону соддафаҳм намудор мегарданд. Аммо танҳо омӯзиши комили ҳар яке аз намудҳои фаъолияти тиҷоратӣ дар бизнеси сайёҳӣ имконияти интиҳоби дурустро барои муфянсозии самти фаъолияти худ ҳангоми шурӯъкунии бизнеси шахсӣ фароҳам меорад.[4]. Ҳукумати кишварҳо ва ширкатҳои туризми миллӣ бояд барои рушд

ва тарғиб кардани туризм бо истифода аз платформаҳои байналмилалӣ ва маркетинг онлайн амал кунанд. Ҳамкориҳои байниҳукуматӣ ва тартиб додани механизми ягона барои қабули пардохтҳо ва хизматрасониҳои таърифшуда барои сайёҳон дар роҳҳои рақамӣ метавонанд соддагардонӣ ва шароити мусоидтарро фароҳам оваранд.

Вебсайтҳои туризми рақамӣ ба ширкатҳои туризми кӯмак мерасонанд, ки барои ҷалби муштариён ва баланд бардоштани фуруши маҳсулот пешниҳодҳои махсус ва нархҳои рақобатпазир пешниҳод кунанд. Масалан, муҳити рақобатпазир дар соҳаи онлайн, ки бо тариқаҳои пуркуват оид ба тавсияҳо, хондан ва шарҳҳо (feedbacks) бозорро таъмин мекунад, метавонад ба сайёҳон кӯмак кунад, ки пас аз ҷамъоварии маълумот дар бораи ҳар як хизматрасонӣ интихобро осонтар кунанд.

Бинобар афзоиши талабот ва истифодабарии маҳсулоти туризми рақамӣ, ширкатҳои туризми онлайн бояд ба таҷрибаи муштариён таваҷҷӯҳ кунанд. Ин, ки як шахс дар яке аз сайтҳои туристӣ чӣ гуна таҷрибае дорад, чи хидматҳо пешкаш мекунад ва ё чӣ гуна хизматрасонӣ ба осонӣ дастрас аст, хеле муҳим аст. Ширкатҳои туризмӣ бояд таваҷҷӯҳи худро ба таҳияи муҳити корбар ва интиқол ё кӯмак дар бораи саволҳо ва бартараф кардани мушкилот равона кунанд. Таҳлили системаҳои пешбурди маҳсулоти туристӣ ва вебсайтҳои сайёҳӣ дар иқтисодиёти рақамӣ нишон медиҳад, ки соҳаи туризм то чӣ андоза дар соҳаи интернет ва технологияҳои рақамӣ рушд кардааст. Истифодаи дурусти платформаҳо ва вебсайтҳои онлайн, стратегияҳои маркетингӣ, таҳлил ва истифодаи имконоти таҳаввулот ва ҳалли муосир метавонад барои беҳтар кардани таҷрибаи муштариён ва пешбурди хизматрасониҳои туристӣ хеле муфид бошад. Аз ин рӯ, барои рушд ва муваффақияти индустрияи туризм дар доираи иқтисодиёти рақамӣ, ширкатҳои туристӣ

бояд тамоми имкониятҳоро истифода баранд, то ба бозори глобалӣ ва соҳаҳои дигари иқтисод таъсир расонанд.

Вебсайтҳои туризми рақамӣ дар замони муосир ҳамчун як воситаи асосии маркетинг ва алоқаи онлайн байни ширкатҳои туристӣ ва муштариён амал мекунанд. Ин вебсайтҳо имконият медиҳанд, ки сайёҳон ва мизочон ба осонӣ маълумот оид ба хизматрасониҳо, маконҳои туристӣ, нархҳо ва дигар имконотро пайдо кунанд ва ба воситаи интернет ба онҳо дастрасӣ пайдо кунанд.

Вебсайтҳои туризми рақамӣ на танҳо ҷалби муштариёро содда ва осон мекунанд, балки ҳамзамон як қатор хидматҳои муосир, ки ба идоракунии сафар ва хизматрасонии беҳтар кӯмак мерасонад, пешниҳод менамоянд.

Вебсайтҳои асосии туризм дар раванди таҳияи ва пешбурди хизматрасониҳои туристӣ мавқеи муҳим доранд. Ҳамаи маълумот дар бораи сафар, хизматрасониҳо ва ҷойҳо, ки сайёҳон метавонанд ба онҳо дастрасӣ пайдо кунанд, дар ин вебсайтҳо ҷамъ меояд. Масалан:

- **Booking.com:** Платформаи маъруфи глобалӣ барои ёфтани ҷойгоҳҳо, меҳмонхонаҳо ва хизматрасониҳои сафар.

- **Airbnb:** Платформаи хизматрасонӣ, ки имконият медиҳад, ки одамон хонаи шахсиро ба сайёҳон иҷора диҳанд.

- **Expedia:** Платформаи комбинатсияи хизматрасонӣ, ки барои меҳмонхонаҳо, авиатсион ва роҳҳои нақлиётӣ пешниҳод мекунад.

Вебсайтҳои туризми рақамӣ барои ширкатҳои туризми онлайн ҳамчун платформаи асосии маркетингӣ амал мекунанд. Бо истифодаи SEO (Search Engine Optimization), реклама дар шабакаҳои иҷтимоӣ, маркетинг тавассути почтаи электронӣ ва дигар стратегияҳои маркетингӣ, онҳо кӯшиш мекунанд, ки диққати сайёҳонро

ба хизматрасониҳо ҷалб намоянд. Ба ин гурӯҳ вебсайтҳо ё платформаҳо, ки ба табдили меҳмонон ба муштариён кӯмак мерасонанд, шомил мешаванд. Масалан:

- **TripAdvisor:** Ин платформа имкон медиҳад, ки сайёҳон бо истифодаи назарҳои дигарон ба интихоби беҳтарин маконҳо ва хизматрасониҳо гузаранд.

- **Viator:** Платформаи онлайн барои фармоиш додани турҳои роҳнамо ва ғаёлиятҳои туристӣ дар саросари ҷаҳон.

Платформҳои туристӣ имкон медиҳанд, ки кишварҳои гуногун барои ҷалби сайёҳон ва тарғиб намудани маконҳои туристӣ ба ҳамкорӣ ва ҳамоҳангӣ шурӯъ кунанд. Вебсайтҳо, ки барои ҳамкориҳо дар миқёси байналмилалӣ сохта шудаанд, метавонанд ҳамчун катализатор барои рушди туризм дар як минтақа ё кишвар хизмат кунанд. Масалан:

- **Skyscanner:** Ин платформа барои ҷустуҷӯи авиатсия, меҳмонхонаҳо ва воситаҳои нақлиёт хизмат мекунад ва ба сайёҳон кӯмак мекунад, ки барои сафарҳои байналмилалӣ пешниҳодҳои беҳтарин пайдо кунанд.

- **Google Travel:** Платформаи Google, ки барои тавсия ва ҷустуҷӯи сафарҳо, ҷойҳои туристӣ ва хизматрасониҳо кӯмак мекунад.

Вебсайтҳои туризми рақамӣ на танҳо хизматрасонии муҳими интернетӣ, балки тавассути шабакаҳои иҷтимоӣ ва платформаҳои мубодила маълумот дар бораи таҷрибаҳои сафар ва ҷозибаи туристӣ доранд. Масалан, сайёҳон метавонанд тасвирҳои сафар ва таҷрибаҳои худро дар Instagram, Facebook ё TikTok мубодила кунанд, ки барои дигарон барои интихоб кардани сафарҳо ва хизматрасониҳои туристӣ кӯмак мекунад.

Вебсайтҳои туризми рақамӣ алҳол ба таври интерактивӣ таҷрибаҳои бештар ва ҷолибро барои сайёҳон фароҳам овардаанд. Технологияҳои муосир, ки дар вебсайтҳо истифода мешаванд, метавонанд имконият диҳанд, ки сайёҳон бо роҳнамоии мучаххаз ба

маконҳои touristӣ дар дохили як вебсайт ё платформа сайр кунанд (масалан, турҳои виртуалӣ), маълумотро дар бораи манзараҳо ва таҷрибаҳои гуногун ҷамъоварӣ кунанд.

- **Google Earth:** Бо истифодаи Google Earth, ки як платформаи виртуалии сафар ва сайр мебошад, сайёҳон метавонанд маконҳои туризмиро тавассути ба шабакаи 3D назари кӯтоҳтар бинанд.

- **Virtual Reality (VR):** Баъзе вебсайтҳои туризми рақамӣ имконият медиҳанд, ки сайёҳон ба воситаи VR ба таври виртуалӣ маконҳои туристиро шеносонии бевосита кунанд.

Вебсайтҳои туризми рақамӣ инчунин платформаҳо барои ҳамкориҳои байни туроператорҳо ва ширкатҳои туристӣ дар кишварҳои гуногун мебошанд. Эҷоди шабакаи рақамии глобалӣ барои ҳалли масъалаҳои умумии туризм дар ҷаҳон имкон медиҳад, ки ширкатҳо ва туроператорҳо ҳамоҳанг шуда, хизматрасониҳои туристиро бо яқдигар мубодила кунанд. Масалан:

- **KAYAK:** Платформаи онлайн, ки барои сафари авиатсион, хизматрасониҳои меҳмонхона ва ордериҳои трансферҳо ба сайёҳон кӯмак мекунад.

- **Travelocity:** Вебсайти туризми рақамӣ, ки хизматҳои гуногунро, аз ҷумла авиатсия, меҳмонхона ва турҳои пешниҳод мекунад.

Вебсайтҳои туризми рақамӣ ба соҳаи туризм кумак мекунад, ки бевосита тавассути интернет хизматрасонии туристӣ пешниҳод карда шавад, барои сайёҳон ғоиданок ва муфид бошанд. Ҷамаи навгониҳо дар соҳаи технология ва маркетинг онлайн ба пешбурди туризм ва ҷалби сайёҳон кӯмак мекунад, ки дар натиҷа онҳо имконият доранд, ки дастрасӣ ба хизматрасониҳои гуногуни туристиро осонтар ва бештар интихоб кунанд.

Хизматрасонии онлайн дар соҳаи туризм дар солҳои охир барои ширкатҳои туристӣ, агентҳои сафар ва мизочон як ҷузъи муҳими рушди иқтисоди рақамӣ гардидааст.

Хидматрасонӣ онлайн дар соҳаи туризм ба таври назаррас кӯмак мекунад, ки бо истифода аз вебсайтҳо, платформаҳои онлайн, ва дигар технологияҳои рақамӣ, процессҳои ҷалби муштариён ва расонидани хидматҳо осон ва самараноктар шаванд.

Ҳамоҳангӣ ва таҳлили рафтори муштариён яке аз ҷузъҳои муҳим дар самаранокӣ хидматрасонии онлайн аст. Бо истифода аз технологияҳои таҳлили веб (масалан, Google Analytics) ва дигар инструментҳои мониторинг, ширкатҳои туристӣ метавонанд рафтори корбаронро пайгирӣ кунанд ва маълумоти беҳтар дар бораи интизориҳои онҳо, талаботҳо ва манфиатҳои муштариён ҷамъоварӣ кунанд. Ҳангоми истифодаи таҳлили маълумот:

- Ширкатҳо метавонанд пешниҳоди хидматрасониҳо ва маҳсулоти туристиро бо эҳтиёҷоти муштариён мувофиқ кунанд.
- Пешгӯии рафтори сайёҳон, ки дар бораи интиҳоби турҳо, ҷойҳо ва хидматҳо қарор мекунанд.
- Дарк кардани минтақаҳои афзалиятнок, ки барои маркетинг ва тақмили хидматрасонӣ муҳимианд.

Маркетинг рақамӣ ва истифодаи методологияҳои SEO як ҷузъи муҳими самаранокӣ хидматрасонии онлайн аст. Ин равандҳо имкон медиҳанд, ки вебсайтҳои туристӣ дар натиҷаҳои ҷустуҷӯ (search engines) ҷойи баланд гиранд, ки боиси ҷалби бештар ва тарғиби хидматрасонӣ барои муштариён мегардад.

- **SEO:** Таҳлили ва оптимизатсияи вебсайт барои натиҷаҳои беҳтари ҷустуҷӯ ва осон кардани дастрасӣ ба маълумоти зарурӣ барои сайёҳон.

- **Рекламаи онлайн:** Истифодаи рекламаҳои PPC (Pay Per Click) дар системаҳои чун Google Ads ё реклама дар шабакаҳои иҷтимоӣ, ки ба вебсайт ва хидматрасонӣ бештар таваҷҷӯҳ ҷалб мекунад.

Чат-ботҳо ва хидматрасонии 24/7 дар соҳаи туризм ба ширкатҳои туристӣ кӯмак мекунанд, ки дар хидматрасонӣ бо муштариён самаранокӣ баланд бардоранд. Мошинҳо ва технологияи AI (искусствени интеллект) метавонанд бо роҳи муошират дар вақти воқеӣ ба саволҳо ва мушкилоти сайёҳон ҷавоб диҳанд, ки ин пешгирӣ кардани

тафовути миёнаро миёни муштариён ва ширкатҳои туристӣ мекунад.

- **Чат-ботҳо:** Ин технологияҳо имкон медиҳанд, ки муштариён дар вақти 24/7 бо сайтҳои туристӣ дар робита бошанд ва барои харид, маълумот дар бораи турҳо ва хидматҳои гуногун кӯмак гиранд.

- **Хидматрасонии онлайн:** Гузаронидани консултантҳо ва роҳнамоҳо барои сайтҳои онлайн, ки масъалаҳои муштариёнро дар бораи сафарҳо ва хидматрасонӣ ҳал мекунанд.

Тарҳрезии дуруст ва интерфейси корбар барои вебсайтҳои туризми рақамӣ хеле муҳим аст, зеро таҷрибаи хуби муштариён ба баланд бардоштани сатҳи конверсия (интиҳоби хидматҳо) ва раванди фурӯш мусоидат мекунад. Вебсайтҳои туристӣ бояд интерфейси осон ва фаҳмо дошта бошанд, ки бозорро барои меҳмонон фаҳмидан ва интиҳоб кардан осон мекунад.

- **Интерфейси корбар (UI):** Тарҳрезии саҳифаҳо ва вебсайт, ки барои муштариён кор кардан осон бошад.

- **Таҷрибаи муштариён (UX):** Мухталиф кардани раванди корбар барои истифодаи мустақилона, ки кӯмак мекунад дониши сайтро ба осонӣ ба даст оранд ва транзаксияҳои сафарро анҷом диҳанд.

Истифодаи системаи автоматизатсия ва CRM (Customer Relationship Management) дар соҳаи туризм барои идоракунии рафтори муштариён ва пешниҳоди хидматрасонӣ дар миқёси инфиродӣ (шахсӣ) хеле самаранок аст. Системаҳои CRM кӯмак мекунанд, ки маълумоти муфассали мизочон дар бораи хидматҳо, таърихи сафар, ва маъзаратҳо ҷамъоварӣ шаванд, ки ба муошират бо ҳар як муштариён ва пешниҳодҳои аниматсионӣ мусоидат мекунад.

- **Автоматизатсия:** Созишномаҳо ва раванди маркетинг автоматӣ, ки вақти муҳокима ва тартиб кардани пешниҳодҳо барои мизочон осон мекунад.

- **CRM:** Барои худомӯзии муштариён ва эҷоди муносибатҳои дарозмуддат.

Ҷамъоварии маълумотҳои фидбек ва таҳлили онҳо як ҷузъи муҳим барои самаранокӣ хидматрасонӣ аст. Ширкатҳои туризми онлайн метавонанд бо истифода аз системаи фидбек, таҷрибаҳои муштариён ва назарҳои онҳо дар бораи хидматрасониҳо

таҳлил кунанд ва бо роҳи тақмили хизматрасонии пешистифодашаванда натиҷаҳои беҳтари раванди фурӯш ва таҳқиқотро ба даст оранд.

- **Фидбек:** Дастрасии маълумот дар бораи таҷрибаҳои мизочон ва рафтори онҳо.

- **Анализҳои маълумот:** Таҳлили пешниҳоди фидбек барои фаҳмидани майлҳои бозор ва беҳтар кардани хизматрасонӣ.

Самаранокии хизматрасонии онлайн инчунин вобаста ба шароити муносири пардохт ва амният аст. Вебсайтҳои туризми рақамӣ бояд имконият диҳанд, ки мизочон бо роҳҳои гуногун ва амн пардохт кунанд (мисли қортҳои кредитӣ, PayPal, криптовалютаҳо ва ғайра).

- **Роҳҳои пардохт:** Вебсайтҳо барои қобилияти пардохти осон ва беҳатар имконият медиҳанд.

- **Амнияти иттилоот:** Маълумот ва транзаксияҳои молиявӣ бояд ба таври пурра муҳофизат ва пӯшида бошанд.

Анализ ва самаранокии хизматрасонии онлайн дар туризм асосан ба истифодаи дуруст ва мувофиқ барои стратегияҳои маркетингӣ, таҳлили рафтори муштариён, ҳамкориҳо дар платформаҳои рақамӣ ва ҳалли аниматсионӣ барои сайёҳон ва қорбарон вобаста аст. Хизматрасонии онлайн, ки дар он аз технологияҳо ва усулҳои самаранок истифода мешавад, барои рушди соҳаи туризм ва баланд бардоштани сатҳи қаноатмандии муштариён аҳамияти калон дорад.

Адабиёт

1. Паёми президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон 28.12.2024.
2. Азимова М.А., Қодирова М.И., Азизова М.З. Ташкили хизматрасонӣ Душанбе-2014 саҳ/53.
3. Наимзода Н.Қ. диссертатсия аз рӯи ихтисоси 08.00.04. ш.Бохтар-2023 саҳ15.
4. Ёров Ҷ.Н., Сайфуллоев Н.Н., Гулмирзов Р.Н., Сангинов Д.Ш. Иқтисоди бозори сайёҳӣ Душанбе 2017 саҳ 71. А.А. Мирзоалиев, Ё.К. Худойкулова Омодагии кадрҳо дар шароити рақамикунории саноати сайёҳӣ/А.А. Мирзоалиев, Ё.К.Худойкулова// Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. 2/2(47) Душанбе, 2023 -С.26-33
5. Масъалаҳои ташаккул ва рушди иқтисодиди рақамӣ/ А.А. Мирзоалиев, М.С. Тулиев, П.И. Холиқова// Ахбори ДДХБСТ, Силсилаи илмҳои гуманитарӣ.-Хучанд, 2022,№3 - С.124-135
6. Нақши соҳаи сайёҳӣ дар рушди иқтисодиди кишвар/ А.А. Мирзоалиев, А.М.Сафаров// Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон.-Душанбе, 2020 №3(32) – С.138-145
7. Абдуалимов А., Қодирова М.И. Иқтисодиди туризм Душанбе 2012 ҶДММ “Комрон+П 174саҳ. Саҳ121.

Маълумот дар бораи муаллиф: Худойкулова Ёқутхон Комиловна - ассистенти кафедраи идоракунии давлатӣ ва маҳаллӣ Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Телефон: +992933444931, E-mail: khudoyqulova_y@mail.ru

Информация об авторе: Худойкулова Ёқутхон Комиловна - ассистент кафедры государственного и местного управления Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Телефон: +992933444931, E-mail: khudoyqulova_y@mail.ru

Information about the author: Khudoykulova Yoquthon Komilovna - assistant of the department of state and local administration of the National Academy of Sciences. Phone: +992933444931, E-mail: khudoyqulova_y@mail.ru

УДК: 338

НАҚШИ СОҲАИ САЙЁҲИ ДАР ИҚТИСОДИ МИЛЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Саъдуллоев А.Ҷ.

Анотатсия. Дар мақолаи мазкур муаллиф маълумотҳо дар бораи нақши соҳаи сайёҳӣ дар иқтисоди миллӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон, маълумот оварда шуда, тамоюли устувори баландшавии гардиши сайёҳӣ таҳлил карда шуда, таваҷҷӯҳи давлату ҳукумат ба рушди соҳаи сайёҳӣ нишон дода шуда аст. Файр аз ин дар бораи дастовардҳо оиди соҳаи сайёҳӣ ва нақши он дар рушди иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ шуда, фикру идеяҳои нав, роҳҳои ҳарчи бештар рушд ва тақвият додани ин соҳаи афзалиятноки ҷомеа тадқиқ гардидааст.

Калидвожаҳо: сайёҳӣ, саёҳат, нишондод, омор, рушди сайёҳӣ, захираҳои сайёҳӣ, омилҳои таъсиррасон, андоз, боқи гумрукӣ, иқтисодиёт, вазъи иҷтимоӣ ва ғайра.

Барои иқтибос: Саъдуллоев, А. Ҷ. Нақши соҳаи сайёҳи дар иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон / А. Ҷ. Саъдуллоев // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. –№. 1(44). – С. 403-409.

РОЛЬ ТУРИЗМА В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Саъдуллоев А.Дж.

Аннотация. В данной статье автор предоставляет роль туризма в развитии национальной экономики Республики Таджикистан, анализирует устойчивую тенденцию увеличения турпотока, показывает заинтересованность государства и правительства в развитии туристической отрасли. Кроме того, были обсуждены достижения в сфере туризма и его роль в развитии экономики Республики Таджикистан, изучены новые идеи и пути дальнейшего развития и укрепления этой приоритетной сферы деятельности общества.

Ключевые слова: туризм, путешествия, показатель, статистика, развитие туризма, туристические ресурсы, факторы влияния, налог, таможенная пошлина, экономика, социальная ситуация и др.

THE ROLE OF TOURISM IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Sadulloev A.J.

Annotation. In this article, the author provides information about the situation and economic and social role of the tourism industry in Tajikistan, analyzes the steady trend of increasing tourist flows, and shows the interest of the state and government in the development of the tourism industry. In addition, achievements in the field of tourism and its role in the development of the economy of the Republic of Tajikistan were discussed, new ideas and ways to further develop and strengthen this priority area of society were explored.

Key words: tourism, travel, indicator, statistics, tourism development, tourist resources, influencing factors, tax, customs duty, economy, social situation, etc.

Гузориши масъала. Сайёҳӣ таъсири равобитаи коммуникатсионӣ, сохтмон, бузурге ба чунин бахшҳои калидии хоҷагии қишлоқ, истеҳсоли молҳои ниёзи иқтисодиёт, аз ҷумла нақлиёт, алоқа, мардум ва монанди инҳо дошта, ба сифати

муҳаррики рушди иҷтимоию иқтисодии кишвар баромад менамояд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Таҳқиқотҳо дар самти мазкур аз ҷониби Александрова А.Ю., Ашуралиев М.И., Ализода А., Қодирова М.И., Ёров Қ.Н. ва дигарон гузаронида шудааст.

Мақсади мақола омӯзиш ва муайян намудани нақши соҳаи сайёҳӣ дар иқтисоди миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳисоб меравад.

Муҳтавои асосии мавод. Нақши сайёҳӣ дар иқтисодиёти миллии пеш аз ҳама, аз он иборат аст, ки қисми зиёди даромадҳо бо асъори хориҷӣ ба даст оварда мешаванд, ки барои устувор нигоҳ доштани тавозуни пардохти давлат мусоидат мекунад. Мувофиқи маълумотҳо, ба ҳисоби миёна аз ҳар 1 доллари сарфшуда дар соҳаи сайёҳӣ 91 сенти он дар иқтисодиёти ватанӣ мемонад. Ин соҳа метавонад барои таъсис додани ҷойҳои нави кории мустақим ва ғайримустақим, доимӣ ва мавсимӣ шароити мусоид фароҳам оварда, ҳар як сайёҳ метавонад барои таъсиси то 15 ҷойи корӣ мусоидат намояд. [2, с.6]

Ҳиссаи бахши сайёҳӣ дар маҷмӯи маҳсулоти ҷаҳонӣ аз 6% дар соли 2000-ум то 11% дар соли 2018 баланд шудааст. 7% содироти ҷаҳонӣ ва 30% хизматрасониҳои ҷаҳонӣ ба соҳаи сайёҳӣ рост омадааст. Рушди бахши сайёҳӣ барои ташкили ҷойҳои кории нави мустақим ва ғайримустақим мусоидат менамояд. Шугли аҳоли дар бахши сайёҳии ҷаҳон 277 миллион ҷойи кори ро ташкил дода, то соли 2022 ба 350 миллион нафар мерасад ва мавқеи хосу устувор дорад.

Маълумотҳои омӯрӣ нишон медиҳанд, ки ҳар соле дар тамоми ҷаҳон қариб 1 миллиард сафарҳои байналмилалӣ сайёҳӣ анҷом дода мешаванд. Соли 1950 дар тамоми ҷаҳон сафарҳои байналмилалӣ сайёҳӣ 25 миллион нафар, соли 2000, ин теъдод ба 698 миллион нафар расида буда аст.[1, с.21]

Таҷрибаи давлатҳои пешрафта нишон медиҳад, ки маблағгузорӣ ба рушди сайёҳӣ

метавонад онро ба соҳаи даромаднок табдил диҳад. Масалан, Ҳукумати Туркия солҳои 1990 - 2000-ум ба соҳаи туризм беш аз се миллиард доллар сарф намуд. Дар натиҷа, ин мамлакатро ҳар сол аз 15 то 20 миллион сайёҳ дидан мекунад ва даромади соф аз соҳа соле аз 8 то ба 10 миллиард доллар мерасад. [5, с.15]

Бояд зикр намуд, ки соҳаи сайёҳӣ дар кишвари маҳбубамон Тоҷикистон бо маром рушд ёфта истодааст. Дар даврони соҳибистиклолӣ як қатор санадҳои меъёрию ҳуқуқии танзимкунандаи соҳаи сайёҳӣ бо дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул ва мавриди амал қарор дода шудаанд. Аз ҷумла, таҳия ва тасдиқи “Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030” ва бори нахуст муқаррар намудани нишондиҳандаҳои (индикаторҳои) рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, “Барномаи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2020”, “Нақшаи чорабиниҳо оид ба амалисозии Стратегияи рушди сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030, барои солҳои 2022-2025” ва дигар санадҳои меъёрию ҳуқуқӣ.

Нисбати соҳаи сайёҳӣ Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ҳусни таваҷҷӯҳи хосае доранд. Аз ҷумла таъкид намудаанд: «Сайёҳӣ яке аз соҳаҳои муҳими бо шугл фаро гирифтани аҳолии қобили меҳнат, баланд бардоштани сатҳи зиндагии мардум, рушди дигар соҳаҳои хизматрасониву истеҳсолӣ, инчунин муаррифи таъриху фарҳанг, табиат ва анъанаҳои миллии ба ҳисоб меравад».[7]

Мувофиқи нишондодҳои омӯрӣ, дар рӯйхати ҷаҳонии рақобатпазирӣ дар соҳаи сайёҳӣ, ки аз ҷониби Форуми ҷаҳонии иқтисодӣ (ФҶИ) дар соли 2017 муаррифӣ гардид, Тоҷикистон аз 136 ҷойи имконпазир мақоми 107-умро касб кард. Бино ба маълумоти Форуми ҷаҳонии иқтисодӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 7 холи имконпазир

3,2 хол гирифта, дар давоми ду сол аз 119-ум ба 107-ум чой боло рафт. Беҳтарин нишондодро (5,7 хол) Тоҷикистон дар категорияҳои «амният», «тандурустӣ ва беҳдошт» ба даст овард. [4, с.1]

Тибқи нишондиҳандаҳои оморӣ бозори соҳаи сайёҳӣ, дар давраи солҳои 2010 то 2020 дар Тоҷикистон тамоюли устувори баландшавии гардиши сайёҳӣ ба назар мерасад (дар соли 2019 зиёда аз 1 миллиону 350 ҳазор нафар шаҳрванди хориҷӣ ба кишвар ташриф овардаанд), ки ба он пеш аз ҳама вазъи мӯътадили сиёсати дохилӣ ва

иҷтимоӣ иқтисодии кишвар мусоидат менамояд. (нигаред ба ҷадвали 1).

Бино ба иттилои Кумитаи рушди сайёҳии ҷумҳурӣ, дар соли 2018 шумораи сайёҳони ба кишвар воридшуда ба 1 млн 154 ҳазору 478 нафар, дар соли 2019 ба 1 млн 350 ҳазор нафар ва соли 2020 ба 355 ҳазор нафар расид.

Мувофиқи маълумоти Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, маҷрои сайёҳӣ бо сабаби пандемияи коронавирус, ки бар асари он алоқаи байналмилалӣ байни кишварҳо вайрон гардид, дар соли 2020 коҳиш ёфт.

Ҷадвали 1. - Нишондиҳандаҳои оморӣ соҳаи сайёҳӣ дар солҳои 2010-2023

Шумораи шаҳрвандони хориҷе, ки мутобиқи талаботи СУС ба ҳайси сайёҳ арзёбӣ мегарданд.	Нишондиҳандаҳои оморӣ соҳаи сайёҳӣ дар солҳои 2010-2023										
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
	160 000 нафар	183 000 нафар	245 000 нафар	207 911 нафар	213 265 нафар	413 834 нафар	344 903 нафар	430 922 нафар	1 млн 154 000 478 нафар	1 млн 350 000 нафар	355 000 нафар
Соли 2022-999,3 ҳазор нафар											
Январ – сентябри соли 2023 - 802,3 ҳазор нафар											

Мувофиқи маълумоти Агентии оморӣ назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, давоми моҳҳои январ - декабри соли 2022 шумораи шаҳрвандони хориҷе, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф овардаанд, бо назардошти ҳама намуди мақсадҳои сафар (хизматӣ, истироҳатӣ ва ғайра) 1151,9 ҳаз.нафарро ташкил намуд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 634,3 ҳазор нафар ё 2,2 баробар зиёд шудааст.

Аз шумораи умумии шаҳрвандони хориҷе, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф овардаанд, 999,3 ҳазор нафарашон ба ҳайси сайёҳ (тибқи методологияи Созмони Умумиҷаҳонии Сайёҳӣ) арзёбӣ мегарданд, ки

нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта ба 3,4 баробар зиёд шудааст.

Шумораи шаҳрвандони хориҷе, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон аз давлатҳои ИДМ ворид шудаанд, 1094,1 ҳазор нафар (95,0 фоиз аз шумораи умумӣ), аз он 950,1 ҳазор нафар ба ҳайси сайёҳ ва аз давлатҳои хориҷи дур 57,8 ҳазор нафар (мутаносибан 5,0 фоиз аз шумораи умумӣ), аз он 49,2 ҳазор нафар ба ҳайси сайёҳ.

Дар ин давра шумораи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз ҷумҳурӣ хуруҷ шудаанд, 2649,7 ҳаз. нафарро ташкил намуд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта

1414,4 ҳазор нафар ё 2,1 баробар зиёд мебошад.

Дар моҳҳои январ – март соли 2023 шумораи шаҳрвандони хориҷие, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф овардаанд, бо назардошти ҳама намуди мақсадҳои сафар (хизматӣ, истироҳатӣ ва ғайра) 264,0 ҳаз.нафарро ташкил намуд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 61,3 ҳазор нафар ё 30,2 фоиз зиёд шудааст.

Аз шумораи умумии шаҳрвандони хориҷие, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф овардаанд, 209,0 ҳазор нафарашон ба ҳайси сайёҳ (тибқи методологияи Созмони Умумиҷаҳонии Сайёҳӣ) арзёбӣ мегарданд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта ба 44,5 фоиз зиёд шудааст.

Шумораи шаҳрвандони хориҷие, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон аз давлатҳои ИДМ ворид шудаанд, 248,7 ҳазор нафар (94,2 фоиз аз шумораи умумӣ), аз он 197,5 ҳазор нафар ба ҳайси сайёҳ ва аз давлатҳои хориҷи дур 15,3 ҳазор нафар (мутаносибан 5,8 фоиз аз шумораи умумӣ), аз он 11,5 ҳазор нафар ба ҳайси сайёҳ.

Дар ин давра шумораи шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки аз ҷумҳурӣ хуруҷ шудаанд, 812,1 ҳаз. нафарро ташкил намуд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 225,4 ҳазор нафар ё 38,4 фоиз зиёд мебошад.

Мувофиқи маълумоти Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, давоми нӯҳ моҳи соли 2023 шумораи шаҳрвандони хориҷие, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф овардаанд, бо назардошти ҳама намуди мақсадҳои сафар (хизматӣ, истироҳатӣ ва ғайра) 1 миллиону 27,6 ҳаз.нафарро ташкил намуд, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 156,9 ҳазор нафар ё 18 дар сад афзудааст.

Аз шумораи умумии шаҳрвандони хориҷие, ки ба Ҷумҳурии Тоҷикистон ташриф овардаанд, 802,3 ҳазор нафарашон ба ҳайси сайёҳ (тибқи методологияи Созмони Умумиҷаҳонии Сайёҳӣ) арзёбӣ мегарданд, ки

нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта ба 17 дар сад зиёд шудааст.

Дар соли 2023 дар ҷумҳурӣ 240 ширкатҳои сайёҳӣ фаъолият намуда ба сайёҳон хизмат расониданд.

Дар моҳҳои январ - март соли 2023 дар ҷумҳурӣ 185 меҳмонхона (бо назардошти шахсони воқеӣ), 5 меҳмонхонаи 5 ситорадор, 20 меҳмонхонаи 4 ситорадор, 14 меҳмонхонаи 3 ситорадор, 4 меҳмонхонаи 2 ситорадор, 2 меҳмонхонаи 1 ситорадор ва 140 меҳмонхонаи бедараҷа фаъолият кардаанд.

Дар давраи ҳисобот 27 адад хостелҳо ва мотелҳо, 52 адад озоишгоҳҳо, 5 адад озоишгоҳҳои кӯдакона ва лагери солимгардонӣ, 7 адад марказҳои муолиҷавӣ ва дармонгоҳҳои солимгардонӣ, 6 адад хонаҳои истироҳатӣ, 1 адад кемпинг ва 3 адад базаҳои сайёҳӣ ва истироҳатӣ фаъолият намуданд.

Шумораи миёнаи кормандони субъектҳои хизматрасонӣ 3815 нафар ва даромад аз пешниҳоди хизматрасонӣ дар ин давра 67315,0 ҳазор сомони ро ташкил додааст.

Мавриди зикр аст, ки рушди соҳаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон сол то сол раванди устувор касб карда, нуфузи мамлакат дар ин самт дар арзёбиҳои минтақавию байналмилалӣ зина ба зина боло меравад. Дар партави сиёсати созанда ва бунёдкоронаи Пешвои миллат соҳаи сайёҳӣ пайваستا рушд ёфта, Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ин самти муҳими стратегӣ ба дастовардҳои назаррас ноил шуд ва дар арсаи байналмилалӣ соҳиби обрӯю эътибори хосса гардид.

Узвияти Тоҷикистон ба Созмони ҷаҳонии сайёҳӣ, пазируфта шудани пойтахти ватанамон – шаҳри Душанбе ба узвияти Федератсияи умумиҷаҳонии шаҳрҳои туристӣ, эълон гардидани шаҳри Душанбе-пойтахти сайёҳии кишварҳои Созмони ҳамкории иқтисодӣ барои солҳои 2020-2021, ба рӯйхати ЮНЕСКО дохил гардидани мавзеи таърихӣ “Саразм”, “Боғи миллӣ” ва

мероси ғайримоддии фарҳангӣ “Чакан-санъати гулдӯзии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, “Иди Наврӯз”, “Оши палав”, “Муסיкии Шашмақом” ва “Фалак” далели ин гуфтаҳо буда, симои сайёҳии Тоҷикистон ба ҷаҳониён муаррифӣ гашт.

Бо мақсади пайдо намудани бозорҳои нав намояндагони бахши сайёҳии мамлакат дар калонтарин намоишгоҳҳои сайёҳию тичоратӣ ва ҳунармандӣ, ки дар Германия, Британияи Кабир, Малайзия, Иёлоти Муттаҳидаи Амрико, Фаронса, Кореяи Ҷанубӣ, Арабистони Саудӣ, Аморотӣ Муттаҳидаи Араб, Кувайт, Қатар, Юнон, Испания, Белгия, Туркия, Федератсияи Россия, Қазоқистон, Ёзбекистон ва дигар давлатҳои хориҷи дуру наздик баргузор мегарданд, ширкат варзида, захира ва имконияти сайёҳии мамлакатро ба дӯстдорони сайру саёҳати Тоҷикистон таблиғу ташвиқ менамоянд.

Дар замони соҳибистиклолӣ бо ташаббуси Пешвои миллат дар қатори соҳаҳои дигари иқтисодиву иҷтимоӣ дар соҳаи сайёҳӣ низ ислоҳоти муҳим амалӣ карда шуданд, ки дар минтақаи Осиёи Марказӣ ва дар миқёси Иттиҳоди Давлатҳои Мустақил аввалин ва камназиранд. Дар ин робита, пеш аз ҳама қорӣ гардидани низоми раводиди электронӣ ва низоми содакардашудаи дастрас намудани раводид, инчунин аз байн бурдани бақайдгирии дохилии сайёҳонро метавон ном бурд. Механизми дастрас намудани раводиди электронӣ имконият медиҳад, ки сайёҳон ва шаҳрвандони дигари хориҷӣ бе мурочиат ба ниҳодҳои консулии Тоҷикистон дар хориҷи кишвар, тариқи онлайн (www.evisa.tj) раводиди электронӣ дастрас намуда, ба ҷумҳурии мо сафар намоянд. Ҳоло дар Тоҷикистон барои шаҳрвандони зиёда аз 80 кишвар низоми содда карда шудаи раводиди электронӣ қорӣ карда шудааст. Тибқи арзёбиҳои байналмилалӣ соли 2018 низоми раводиди электронии Тоҷикистон ба

панҷгонаи низомҳои бехтарини пешниҳоди раводид ворид гардида, зинаи қорумро сазовор гашт.

Тоҷикистон сарзамини маҳбуб ва қолиби диққати дӯстдорони сайру саёҳати ҷаҳониён гашта, бо симои давлати амну озоишта дар замони соҳибистиклолӣ дар минтақа бехтарин ва бештарин имкониятро барои рушди сайёҳӣ соҳиб гардид ва дар раддабандиҳои созмонҳои бонуфузи байналмилалӣ мавқеи намоён касб намуда истодааст. Аз ҷумла, маҷаллаи сайёҳии бритонии «Wanderlust» Ҷумҳурии Тоҷикистонро дар қатори 10 кишвари қолибтарин барои бозиди сайёҳон эълон кард, шабакаи иҷтимоии «Globe Spots» Тоҷикистонро дар сарҳати даҳгонаи давлатҳои қолиб барои сайёҳони саргузаштӣ қой дод. Нашри русии маҷаллаи маъруфи «National Geographic» шоҳроҳи Помири Тоҷикистонро ба 10 роҳи зеботарини дунё шомил намуд, нашрияи «The Independent» пойтахти мамлакат-шаҳри Душанберо ба ҳайси даҳгонаи мавзёҳои бехатар аз рӯи таъмини амнияти шабона эътироф намуд. Ҳамзамон Тоҷикистон дар раддабандии Ташкилоти байналмилалӣ «British Backpacker Society» аз рӯи имкониятҳои саёҳати саргузаштӣ ва пиёдагардӣ ба даҳгонаи аввали давлатҳои бехтарини қаҳон шомил шуда, мавқеи 7-умро ишғол намуд. Дар соли 2022 бошад, Ҷумҳурии Тоҷикистон аз лиҳози амниятӣ субот ва эътимоду боварии шаҳрвандон ба мақомоти ҳифзи ҳуқуқ дар байни 142 кишвари қаҳон мақоми аввалро ишғол намуд.

Бояд тазаққур дод, ки дар ҳошияи Намоишгоҳи байналмилалӣ сайёҳии «ITB» Берлин — 2018 маросими супоридани қоидаи «100 самти бехтарин пешоҳангони глобалӣ дар ҳифзи фарҳанги миллий, анъана ва қалби мардумон ба соҳаи сайёҳӣ дар соли 2018» баргузор гардид. Минтақаи баландкӯҳи Бадахшони Тоҷикистон ба ин садгона ворид

шуда, дар минтакаи Осиё ва Укёнуи ором ҷои аввалро сазовор шуд.

Соли 2019 аз ҷониби Созмони ҳамкории иқтисодӣ шаҳри Душанбе «Пойтахти сайёҳии кишварҳои Созмони ҳамкории иқтисодӣ барои солҳои 2020-2021» интихоб гардид. «Кохи Наврӯз»-и пойтахти Тоҷикистон ба сифати муъҷизаи муосир муаррифӣ гардида, ба қатори 8 муъҷизаи Созмони Ҳамкории Шанхай пазируфта шуд. Дар соли 2019 расонаҳои хориҷӣ, аз ҷумла, расонаҳои маъруфи давлатии Федератсияи Россия-ТАСС, Ёзбекистон-«УзА» ва Қирғизистон-«Кабар» доир ба рушди соҳаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон, табиати нодиру нотақдор, обҳои мусаффо, манзараҳои зебо, маконҳои таърихӣ фарҳангӣ мавод нашр намуда, Тоҷикистонро кишвари дорои иқтидорҳои бузургӣ сайёҳӣ дар оинаи бозори байналмилалӣ сайёҳӣ арзёбӣ намудаанд.

Соҳаи сайёҳии Тоҷикистон ғолиби ҷоизаи бонуфузи тичорат дар ҷаҳон - «The BIZZ Business Excellence Award 2019» гардид. Дар назарсанҷии маҷаллаи байналмилалӣ бонуфузи «Lonely Planet» миёни 10 минтақаи беҳтарини саёҳат ва сафар Шохроҳи Абрешими Осиёи Марказӣ дар мақоми аввал қарор гирифт. Ин назарсанҷиро «Lonely Planet» дар нашрияи солони худ вобаста ба 10 кишвари беҳтарини саёҳат, шаҳрҳои беҳтарини сайёҳӣ, минтақаҳои беҳтарин ва арзишҳои беҳтарини саёҳат ва сафар арзёбӣ намудааст.

Маҷаллаи сайёҳии бритони «Вандерласт» (“Wanderlust”) дар соли 2020, 7 муъҷизоти зебои табиӣ дар Тоҷикистонро муаррифӣ ва барои бозиди сайёҳон эълон кард, ки инҳо, пириҳои “Федченко”, “Гармчашма”, “Искандаркӯл, кӯли “Сарез”, долони “Вахон”, “Қарокӯл” ва “Чапдара” мебошанд.

Тоҷикистон дар рейтингҳои Индекси ҷаҳонии сулҳ, ки Пажӯҳишгоҳи иқтисодиёт ва сулҳ (The Institute for Economics and Peace) таҳия намудааст, 12 зина боло рафт.

Тоҷикистон дар байни 163 кишвар ҷои 105-умро ишғол намуд.

Мавриди зикр аст, ки ташаббусҳои Пешвои миллат дар масъалаҳои мубрами байналмилалӣ ва сиёсати давлатӣ дар соҳаи сайёҳӣ аз ҷониби созмонҳои бонуфузи олам эътироф ва пайравӣ гашта истодаанд. Аз ҷумла, иқдоми «Даҳсолаи байналмилалӣ амал «Об барои рушди устувор» барои солҳои 2018-2028» аз ҷониби Маҷмаи Умумии СММ бо ҳаммуаллифии 177 кишвар яқдилона қабул гардид.

Инчунин эълон гардидани солҳои 2019-2021 Солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ аз ҷониби Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар минбарҳои баланди Созмони умумиҷаҳонии сайёҳӣ низ дастгирӣ ёфта, дар Анҷумани 23-юми Ассамблеяи генералии СУС дар шаҳри Санкт-Петербург соли 2020 Соли рушди сайёҳии деҳот эълон карда шуд.

Имрӯзҳо Тоҷикистон на фақат давлати мусоид барои сайёҳон, балки барои сармоягузoron низ мебошад. Созмонҳои байналмилалӣ, шарикони рушд ва ташкилоти гуногун барои сармоягузорӣ ба инфрасохтори соҳаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон мароқ зоҳир намуда, айни ҳол татбиқи якҷанд лоиҳаҳои хурд бузург шурӯъ шудааст. Аз ҷумла, дар ҳамкорӣ бо Бонки Осиёи Рушд татбиқи лоиҳаи «Рушди сайёҳӣ» ва Бонки ҷаҳонӣ татбиқи лоиҳаи «Рушди иқтисодиёти деҳот» оғоз гардидаанд, ки барои рушди самтҳои гуногуни соҳаи сайёҳӣ мусоидат менамоянд.

Таҳлилҳои муҳаққиқон нишон медиҳанд, ки дар шароити таҳияи маводи сайёҳии миллий дар заминаи ёдгориҳои нодири осори фарҳангӣ таърихӣ ва хусусиятҳои табиӣ рекреатсионӣ ҷумҳурӣ ва пешрави самараноки он ба бозори ҷаҳонии хизматрасонии сайёҳӣ ва омилҳои дигари таъсиррасон ба соҳаи сайёҳӣ, воридшавии бештари сайёҳони хориҷӣ ба Тоҷикистон таъмин карда мешавад.

Чи тавре кайд карда шуд, рушди соҳаи сайёҳӣ вобаста аст ба рушди соҳаҳои мухталиф, аз ҷумла соҳаи маъориф, нақлиёт, коммуникатсия, кишоварзӣ, сохтмон, рушди деҳот, хунаҳои мардумӣ ва соҳаҳои дигар. Ҳамчунин дар навбати худ сайёҳӣ таъсири бузурги иқтисодиву иҷтимоӣ ва фарҳангӣ дошта, нақши худро дар дигаргуниҳои иқтисодиву иҷтимоии мардуми ин ё он кишвар мегузорад. Инчунин сайёҳӣ соҳае мебошад, ки миқдори зиёди ҷойҳои холии кориро ба вучуд меорад. Аз ин рӯ дар шароити Ҷумҳурии Тоҷикистон рушду раванги ин соҳа метавонад миқдори зиёди ҷойҳои холии кориро ба вучуд оварда, сатҳи муҳоҷирати аҳолиро ба Руссия ва дигар кишварҳо кам намояд ва теъдоди бештари бекоронро бо кори доимӣ таъмин намояд.

Аз ин сабаб, моро зарур аст, ки дар марҳилаи муосир барои бунёд намудан ва таъмиру таҷдиди комплексҳои сайёҳӣ, бунёди меҳмонхонаҳои хурд бо тарҳу ороиши миллӣ дар деҳот ва мавзеҳои сайёҳӣ, бо ба назар гирифтани ҳалал ворид накардан ба ҳусни табиӣ минтақаҳои деҳот, кӯҳистон,

насб намудани нишонаҳо, номнавиштаҷотҳо дар даромадгоҳи шаҳру ноҳияҳо ва минтақаҳои сайёҳиро ташкил кардан лозим аст.

Дар заминаи лагерҳои даврони шӯравӣ, ба роҳ мондани озоишгоҳҳои кӯдакона ва озоишгоҳҳои оилавӣ ба хоҳири рушди сайёҳии дохилӣ дар кишвар, он ҳам дар ҳоли мутобиқ намудани нархи хизматрасонии озоишгоҳҳо бо вазъи иқтисодиву иҷтимоии аҳоли масъалаи дигари муҳим мебошад. Сохтани ошхонаву ҳаммомҳои замонавӣ, ҷойҳои дастшуйӣ, ҷойҳои тамошобоби сайёҳӣ дар минтақаҳои мухталифи кишвар, дар нақша ва барномаҳои давлатии миёнамуҳлат ва дарозмӯҳлат ворид намудани корҳои ободонию созидагӣ ва бунёдкорӣ дар ҳама шаҳру деҳоти кишвар, пешниҳоди хизматрасониҳои истироҳативу фароғатӣ, хизматҳои сайёҳӣ дар маконҳои сайру сайёҳатӣ бо нархҳои дастрас, ин ҳама масъалаҳои мебошанд, ки барои кам кардани сатҳи бекорӣ дар кишвар ва бо шуғл фаро гирифтани аҳолии маҳаллӣ зарур ва муҳим мебошанд.

Адабиёт

1. Александрова А.Ю. Международный туризм. М. 2012.270с.
2. Ашуралиев М.И., Ализода А., Қодирова М.И. Ташкили сайёҳии байналмилалӣ.(Курси мухтасари лексияҳо). Душанбе, 2018.-152с.
3. Ёров Дж.Н. Развитие туристической сферы Республики Таджикистан в условиях рынка. Душанбе: Ирфон, 2007.
4. Кумитаи рушди сайёҳии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон. Travel tajikistan.tj
5. Масъалаҳои мубрами рушди сайёҳӣ ва хунаҳои мардумӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. (10-уми ноябри соли 2018). Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию амалӣ.Душанбе.:ДДОТ., 2018.-132с.
6. Модели рушди бахши сайёҳӣ дар Тоҷикистон: таҳлил ва тавсияҳо. Ҳисоботи гуруҳи корӣ оид ба беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ дар бахши сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2013.- 94с.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 26.12.2018.(манбаи электронӣ)
[URL:http://www.prezident.tj](http://www.prezident.tj)

Маълумот дар бораи муаллиф: Саъдуллоев Асадулло Ҷаҳфарович - ассистенти кафедраи таҳлили иқтисоди ва омили Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кучаи Нахимов 64/14.

Информация об авторе: Садуллоев Асадулло Джаҳфарович - ассистент кафедры экономического анализа и статистики Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Нахимова 64/14.

Information about author: Sadulloev Asadullo Jahfarovich - assistant Professor of the Department of Economic Analysis and Statistics, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov Street 64/14.

УДК: 338.48(575.3)

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ СФЕРЫ ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Файзулов Х.П.

Хакимова М.А.

***Аннотация.** Статья посвящена совершенствованию системы управления туризмом Республики Таджикистан, а также анализируются статистические показатели туристической отрасли. При этом были рассмотрены этапы развития отрасли и предложены пути совершенствования туристической отрасли с использованием новейших технологий. Основываясь на мнении ученых различных областей, автор изложил в статье свое мнение. Автор отмечает, что в современных условиях информация является одним из способов совершенствования системы управления. Поэтому всем организациям и компаниям необходимо широко использовать информационные и коммуникационные технологии в своей работе.*

***Ключевые слова:** экономика, туризм, международная деятельность, информация, информационные технологии, инновации, совершенствование, предприятие, статистика, условия.*

***Для цитирования:** Файзулов, Х. П. Совершенствование системы управления сферы туризма в Республики Таджикистан / Х. П. Файзулов, М. А. Хакимов // Финансово-экономический вестник. – 2025. – № 1(44). – С. 410-415.*

ТАКМИЛДИҲИИ НИЗОМИ ИДОРАКУНӢ ДАР СОҲАИ САӢЁҲИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Файзулов Ҳ.П.

Ҳакимова М.А.

***Аннотатсия.** Мақола ба такмилдиҳиш низоми идоракунии соҳаи туризми Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст, инчунин нишондиҳандаҳои омории соҳаи туризм мавриди таҳлил қарор дода шудааст. Ҳамзамон марҳилаҳои рушди соҳа дида баромада шуда, роҳҳои такмилдиҳиш соҳаи туризм бо истифода аз технологияи навин пешниҳод карда шудааст. Дар асоси ақидаи олимони соҳаи мухталиф муаллиф нигоҳи ҳурро дар мақола дарҷ намудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки иттилоотонӣ дар шароити муосир яке аз роҳҳои такмилдиҳиш низоми идоракунӣ ба шумор меравад. Бинобар ин тамоми ташилотҳо ва ширкатҳо зарур аст, ки дар фаъолияти кориашон технологияҳои иттилоотиву-коммуникатсиониро васеъ истифода намоянд. **Калидвожа:** иқтисодиёт, туризм, фаъолияти байналмилалӣ, иттилоот, технологияи иттилоотӣ, инноватсия, такмилдиҳӣ, ширкат, омор, шароит.*

IMPROVEMENT OF THE TOURISM MANAGEMENT SYSTEM IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Fayzuloev H.P.

Hakimova M.A.

***Annotation.** The article is devoted to improving the tourism management system of the Republic of Tajikistan, and also analyzes the statistical indicators of the tourism industry. At the same time, the stages of development of the industry were considered and ways of improving the tourism industry using the latest technologies were proposed. Based on the*

opinion of scientists in various fields, the author expressed his opinion in the article. The author notes that in modern conditions, information is one of the ways to improve the management system. Therefore, all organizations and companies need to widely use information and communication technologies in their work.

Keywords: *economy, tourism, international activities, information, information technology, innovation, improvement, enterprise, statistics, conditions*

Туризм – одна из самых мощных отраслей экономики, в которой роль информации и точности очень дорога. Иными словами, сбор, хранение, обработка и передача актуальной информации является важнейшим и необходимым условием деятельности любого туристского предприятия. Успех некоторых сфер экономики напрямую зависит от скорости передачи и обмена информацией, от ее взаимосвязи, своевременности получения, целесообразности и полноты [6]. С этой точки зрения успешное развитие туристической сферы предусматривает широкое использование новейших технологий как в сфере создания туристических продуктов, так и продвижения их на рынок услуг. В современных условиях трудовая деятельность и внедрение инноваций осуществляется только за счет новых технологий [4].

Основатель мира и национального единства — Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон акцентировал свое внимание и отметил в своем послании в 2017 году, что «В целях развития туристической сферы достойное представление туристических возможностей страны и

национальной культуры на международной арене, а также привлечение капитала в туристической инфраструктуры предлагаю 2018 год объявить Годом развития туризма и народного творчества в стране" [8].

Сегодня международный и внутренний туризм представляет собой мощную сферу сервисного бизнеса. Это подтверждают данные Комитета по статистике при Президенте Республики Таджикистан и Комитета по развитию туризма при Правительстве Республики Таджикистан (рис. 1). Более того, современный туризм – это глобальный компьютеризированный бизнес. В этот бизнес входят крупнейшие авиакомпании, гостиничные комплексы и туристические агентства по всему миру. Благодаря информационным технологиям туристические продукты становятся более персонализированными и гибкими, а также более доступными для каждого потребителя. Все туристы мира эффективно используют официальные сайты стран с туристическими достопримечательностями для сбора информации об услугах перед поездкой. Количество туристических компаний на территории страны подробно показано на первой диаграмме.

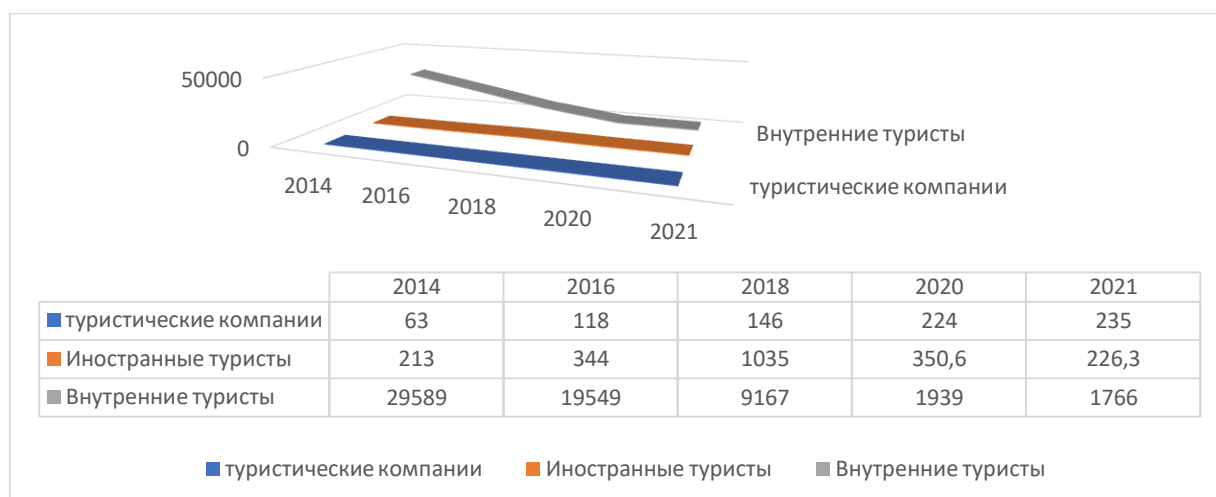

Диаграмма 1. - Основные статистические показатели туризма

Можно сравнить показатели этой диаграммы: год от года количество туристических компаний увеличивается. С 2014 по 2021 годы количество туристических компаний на территории Таджикистана выросло до 172, также увеличивается количество отечественных и иностранных туристов. Если проанализировать, то мы увидим, что количество иностранных туристов, въехавших в страну в качестве туристов, по данным органов государственной границы, по показателям 2019 года общее количество туристов составило 1257 человек, что значительно выше, чем в 2020 и 2021 годы[7]. Конечно, развитие туризма положительно влияет на

улучшение инфраструктуры.

Бобомородов П.У. об эффективности развития туризма посредством информационных технологий на территории страны свидетельствует о том, что внедрение ИКТ в туристическую сферу является одной из стратегических целей страны, и туристические организации обязаны правильно направлять их практическую реализацию, в чтобы достичь внести свой вклад в достижение цели страны, а именно цифровизацию экономики[2].

Внедрение информационных технологий в сфере туризма включает в себя несколько этапов, которые можно наблюдать в следующей таблице.

Таблица 1. - Основные этапы

Первый этап	«база данных». Его основная цель – повышение эффективности операционной деятельности туристических компаний за счет автоматизации процессов, основанных на использовании информации
Второй этап	внедрение «информационной системы управления» и разработка таких информационных технологий, которые способствуют повышению эффективности управления за счет улучшения требований к организации передачи информации
Третий этап	внедрение системы «стратегической информации», повышающей конкурентоспособность компании. В целях улучшения непосредственной деятельности туристических агентств, а также установления контактов с внешними организациями следует внедрять различные виды сетей
	сетевой этап», посредством которого произошло соединение сетей всех уровней, таких как: локальный, региональный и глобальный. Основными особенностями этого этапа являются повышение

Четвертый этап	эффективности информационных технологий, уменьшение размеров оборудования, снижение стоимости его приобретения, повышение надежности и установление связей между терминалами, расположенными в разных регионах мира. Все это способствовало тому, что информационные технологии сыграли большую роль в деятельности всех туристических организаций. Это свидетельствует о том, что развитие туризма посредством информационных технологий в мире продвигается чрезвычайно высокими темпами

Информационные технологии в сфере современного туризма – это коммуникационный центр, объединяющий различных производителей в сфере туризма, это информация, а не товары, которые предлагаются туристам. Информация о наличии, стоимости и

качестве данных услуг. По исследованиям Плотниковой Н.И. Информационные потоки между участниками туристической отрасли сгруппированы таким образом, что представлено на следующем рисунке[9].

Рисунок 1. - Группировка информационных потоков[1]

Информационная система, управления, системы бронирования, используемая в туристическом секторе, видеосистем, телефонных сетей, системы состоит из автоматической системы телеконференций, информационной системы

авиакомпаний, перевода электронных денег, мобильной связи и т. д.

Указанные информационные системы внедряются не туристическими компаниями, отелями или авиакомпаниями, а совместно. Использование новой информационной системы каждым из ведомств и компаний, занимающихся туризмом, обеспечивает электронные услуги, особенно оцифровку [1]. Например, внутренняя система управления отелями может быть подключена к глобальным сетям, которые обеспечивают основу для связи с другими системами бронирования отелей.

Морозов М.А. По итогам своих научных работ он отмечает, что в сфере туризма ведущих стран система связи и компьютерные технологии связаны друг с другом. Все это позволяет рассматривать туризм как высокоинтегрированную услугу[5].

В современных условиях в системе компаний существует широкий выбор систем бронирования маршрутов, как обычных, так и электронных и т.д.

По мнению некоторых экспертов, географический элемент является важнейшим элементом организации туризма. Географические элементы считаются порождающим и влияющим фактором развития туристической отрасли[4]. Некоторые экономисты придерживаются мнения, что источником туризма является экономический потенциал, однако стоит отметить, что туризм часто развивается в местах, где эти территории являются развитыми промышленными центрами или экономически не развиты.

Только географические элементы приводят к организации и развитию туристической инфраструктуры. Например, побережья морей, пустыни, высокогорья, морские волны, материковые и горные ледники, вблизи водопадов, памятники природы и истории и т. д. являются средами, где производство материальных благ невозможно, а существование этих географических элементов затруднено. основу для развития туризма, региональной экономики или развития страны.

Например, Непал, Ливия, Алжир, Марокко, Тунис, Египет и Йемен ежегодно

зарабатывают сотни миллионов долларов США от сафари-туризма (пустынного туризма) и пляжного туризма. Существование жаркого и влажного тропического климата привело к появлению различных туристических комплексов, таких как Шарм-эль-Шейх, Хургада (Египет), Гоа (Индия), Пхукет (Таиланд), и стало причиной создания тысяч рабочих мест, города и поселки, бизнес-центры, гостиницы, кемпинги, рестораны, развлекательные комплексы[3].

Развитие индустрии туризма влияет на решение проблем безработицы, которые рассматриваются как проблемы экономики и безработицы, а также социальные проблемы. Туризм является одной из трудоемких отраслей экономики, поэтому его развитие является причиной снижения безработицы. Количество рабочих мест в сфере туризма составляет более 200 миллионов человек, что равно 8,2% от всего работающего населения мира.

Сегодня программы управления бизнесом предоставляют возможности для решения различных задач. Туристические организации, серьезно работающие на туристическом рынке, не могут существенно повысить свою производительность, игнорируя новое программное обеспечение для управления туризмом. Условно их можно разделить на шесть разделов: работа с клиентами, проведение экскурсий, ведение учета, проведение платежей, подготовка документов о рентабельности и услугах.

Главной особенностью рынка электронной коммерции является его кооперация. Производитель может в любой момент задать пользователю вопрос о потребляемом продукте или услуге, обработать полученную информацию и принять решение. Это позволяет производителю менять свою маркетинговую политику в зависимости от ситуации.

Интернет открывает туристическим компаниям не только возможность эффективно систематизировать мнения и быстро изучать текущие требования, но и менять маркетинговые планы в зависимости от ситуации. В современных условиях Интернет стал самостоятельным средством поиска новой маркетинговой информации,

которое значительно превосходит средства массовой информации. Кроме того, использование Интернета существенно снижает дополнительные затраты на продвижение товаров и услуг. В современных условиях Интернет стремительно распространяется в массах и включает в себя основной тренд современной онлайн-среды. Сегодня существуют десятки тысяч различных социальных сетей. Тем не менее,

каждый день в этом светильнике появляются новые проекты. Общее количество слушателей и пользователей сети увеличивается с каждым днем. Интересна активность, которую люди проявляют в социальных сетях, в самых популярных проектах количество пользователей увеличивается до ста страниц в день, конечно, это тоже хорошо влияет на развитие международного туризма.

Литература

1. Бегмуродов, С. Ш. Зарурати татбиқи технологияи иттилоотӣ дар рушди сайёҳӣ / С. Ш. Бегмуродов, М. Н. Ашуров // Вестник Технологического университета Таджикистана. – 2022. – No. 1(48). – P. 201-207.
2. Бобомуродов П.У. Характерные особенности региональной инновационной подсистемы//П.У. Бобомуродов// Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. 2019. № 5-1. С. 106-112
3. Диловаров Р.Д., Ёров Ҷ.Н., Сайфуллоев Н.Н. Асосҳои туризм: китоби дарсӣ. – ДМТ, 2013. –244 с
4. Комилиен, Ф. С. Технологияҳои компютерӣ / Ф. С. Комилиен, З. Ф. Раҳмонзода. – Душанбе : Маориф, 2016. – 247 с. – ISBN 978-99975-853-3-1.
5. Морозов М.А. Информационные технологии в социально-культурном сервисе и туризме. М.: Академия, 2004
6. Нусратзода, М. Н. Аҳамияти технологияи шабакавӣ дар рушди туризми Ҷумҳурии Тоҷикистон / М. Н. Нусратзода, Б. Ш. Давлатов // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2023. – No. 2-1(46). – P. 59-67.
7. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон-2022 саҳ: 291
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон 22.12.2017
9. Плотникова Н.И. Комплексная автоматизация туристского бизнеса // Информационные технологии в турфирме. М.: Советский спорт, 2001

Маълумот дар бораи муаллифон: Файзулоев Ҳокимҷон Пардаевич- Ассистенти кафедраи менеҷмент и маркетинги Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734055, ш. Душанбе, х. Борбад, 48/5, Email: fayzuloev.hokim@mail.ru, тел: +992987888817.

Ҳакимова Манижа Абдувоссева - Ассистенти кафедраи менеҷмент и маркетинги Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734055, ш. Душанбе, х. Борбад, 48/5.

Сведение об авторах: Файзулоев Ҳокимдҷон Пардаевич- Ассистент кафедри менеҷмент и маркетинга Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, пр. Борбад, 48/5, Email: fayzuloev.hokim@mail.ru, тел: +992987888817

Ҳакимова Манижа Абдувоссева-Ассистент кафедри менеҷмент и маркетинга Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана. Адрес: Республика Таджикистан, 734055, г. Душанбе, пр. Борбад, 48/5

About the author: Fayzuloev Khokimdzhon Pardaevich - Assistant of the Department of Management and Marketing of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: Republic of Tajikistan, 734055, Dushanbe, Borbad Ave., 48/5, Email: fayzuloev.hokim@mail.ru, Tel: +992987888817

Khakimova Manizha Abduvosseva - Assistant of the Department of Management and Marketing of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan. Address: Republic of Tajikistan, 734055, Dushanbe, Borbad Ave., 48/5.

УДК: 314.3:316.3+330.8(575.3) 304.5

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ РОЖДАЕМОСТИ В УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Абдалимова Н.А.

Аннотация. Данная работа посвящена исследованию социально-экономических факторов, влияющих на уровень рождаемости в Республике Таджикистан. Особое внимание уделено анализу влияния экономической нестабильности, уровня безработицы, доходов населения, доступности социальных услуг, а также культурных и традиционных факторов на принятие решений о деторождении. В работе рассматриваются особенности миграции и роль трудовых мигрантов в демографической ситуации страны. Автор делает вывод о том, что для стимулирования рождаемости в Таджикистане необходимо внедрение комплексных мер, направленных на улучшение социально-экономических условий, повышение уровня образования и улучшение доступа к медицинским услугам. Важным аспектом также является учет традиционных и культурных особенностей в государственной политике в области демографии.

Ключевые слова: рождаемость, социально-экономические факторы, Республика Таджикистан, экономическая нестабильность, миграция, семейные ценности, образование, здравоохранение, традиции, трудовая миграция.

Для цитирования: Абдалимова, Н. А. Социально-экономические факторы рождаемости в условиях Республики Таджикистан / Н. А. Абдалимова // Финансово-экономический вестник. – 2025. – № 1(44). – С. 416-424.

ОМИЛҲОИ ИҚТИМОЙ-ИҚТИСОДИИ ТАВАЛЛУД ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Абдалимова Н.А.

Аннотатсия. Кори мазкур ба омӯзиши омилҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, ки ба дараҷаи таваллуд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таъсир мерасонанд, бахшида шудааст. Ба таҳлили таъсири ноустувории иқтисодӣ, сатҳи бекорӣ, даромади шахсӣ, дастрасии хизматрасониҳои иҷтимоӣ, инчунин омилҳои фарҳангӣ ва анъанавӣ ба қабули қарор дар бораи таваллудӣ кӯдак таваҷҷӯҳи хоса дода мешавад. Дар мақола хусусиятҳои муҳоҷират ва нақши муҳоҷирони меҳнатӣ дар вазъи демографии кишвар баррасӣ шудааст. Муаллиф ба ҳулосае омадааст, ки барои ҳавасмандгардонии сатҳи таваллуд дар Тоҷикистон тадбирҳои ҳамаҷониба ба беҳбуди вазъи иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, баланд бардоштани сатҳи маориф ва беҳтар намудани дастрасии хизматрасониҳои тиббӣ зарур аст. Ҷанбаи муҳим низ дар сиёсати давлатӣ дар соҳаи демография ба назар гирифтани хусусиятҳои анъанавӣ ва фарҳангӣ мебошад.

Калидвожаҳо: таваллуд, омилҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ноустувории иқтисодӣ, муҳоҷират, арзишҳои оилавӣ, маориф, тандурустӣ, анъанаҳо, муҳоҷирати меҳнатӣ.

SOCIO-ECONOMIC FACTORS OF FERTILITY IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Abdalimova N.A.

Annotation. This paper is devoted to the study of socio-economic factors influencing the birth rate in the Republic of Tajikistan. Particular attention is paid to the analysis of the impact of economic instability, unemployment, population income, availability of social services, as

well as cultural and traditional factors on decisions about childbearing. The paper examines the features of migration and the role of labor migrants in the demographic situation of the country. The author concludes that in order to stimulate the birth rate in Tajikistan, it is necessary to introduce comprehensive measures aimed at improving socio-economic conditions, raising the level of education and improving access to health services. An important aspect is also taking into account traditional and cultural characteristics in state policy in the field of demography.

Key words: *birth rate, socio-economic factors, Republic of Tajikistan, economic instability, migration, family values, education, health care, traditions, labor migration.*

Актуальность темы. Исследование социально-экономических факторов рождаемости является ключевым аспектом понимания демографической ситуации в РТ. Это может быть важно для разработки социальных программ, направленных на поддержку семей и стимулирование рождаемости в Республике Таджикистан.

Численность населения республики в 2023 году составила 10078,4 тысячи человек, и она по критериям французского демографа Э.Россетом (60 лет +) 6,3% и по шкале демографического старения ООН (65 лет +) 3,4% является молодым. Это было отмечено в Послании Президента Республики Таджикистан в 2023 году.

Цель исследования. Цель исследования является определение социально-экономических факторов рождаемости в Республике Таджикистан.

Экономические проблемы, такие как бедность и низкий уровень занятости, могут влиять на решение семей иметь больше или меньше детей. Кроме того уровень доступности здравоохранения и образования может оказывать влияние на решение семей о планировании беременности. Социальные программы в этих сферах могут влиять на рождаемость. Еще, равенство полов и роль женщин в обществе оказывают влияние на решение о материнстве. Понимание этих аспектов важно для создания равноправных условий и поддержки для женщин. Изучение социально-экономических факторов

рождаемости может помочь в понимании изменений в населении.

В условиях глобальных вызовов, таких как изменение климата и экономические кризисы, изучение социально-экономических факторов рождаемости может помочь прогнозировать демографические изменения и разрабатывать соответствующие стратегии.

Задачи исследования. Для успешного проведения исследования социально-экономических факторов рождаемости в условиях Республики Таджикистан могут быть сформулированы следующие задачи:

- провести анализ существующих статистических данных о рождаемости в Таджикистане, выявив основные тенденции, динамику изменений и пространственные различия в разных регионах страны;
- изучение социально-экономических показателей: Исследовать уровень образования, занятости, доходов населения, а также другие социально-экономические показатели, которые могут влиять на решение семей иметь детей;
- разработка рекомендаций. На основе проведенного анализа предложить рекомендации для разработки политик и программ, направленных на улучшение демографической ситуации в стране.

Эти задачи помогут систематизировать исследование социально-экономических факторов рождаемости в Республике Таджикистан и предоставят полную картину влияния различных аспектов на данную сферу.

Показатели рождаемости, смертности, изменения в составе населения, старение и миграция имеют важное значение для того, чтобы государство могло эффективно и рационально распределять ограниченные ресурсы с учетом экономических реалий.

С момента обретения независимости численность населения Таджикистана увеличилась более чем в два раза — с 5,3 млн человек в 1991 году до 10,2 млн человек в 2023 году. Анализ динамики показывает, что естественный прирост населения, обусловленный ростом рождаемости и снижением смертности, составил в среднем

2,1% в год. За этот период уровень смертности на 1000 человек снизился с 6 человек в 1991 году до 3 человек в 2023 году, что означает сокращение смертности в два раза.

В то же время средняя продолжительность жизни в стране за этот период увеличилась с 70 до 76,3 лет, что также свидетельствует о значительном улучшении качества жизни населения. Эти показатели являются очевидным подтверждением улучшения уровня жизни и здоровья населения Таджикистана за годы независимости.

Таблица 1. - Возрастная структура населения Республики Таджикистан по регионам за 2005-2023гг.

Показатели	2005	2010	2015	2020	2021	2022	2023
Республика Таджикистан							
Численность населения, тыс. чел	6842,2	7621,2	8551,2	9657,0	9716,8	9886,8	10078,4
Доля населения:							
моложе трудоспособного возраста, %	37,7	35,6	34,4	34,3	36,7	36,4	36,2
в трудоспособном возрасте, %	57,4	59,7	60,5	59,8	57,6	57,7	57,6
старше трудоспособного возраста, %	4,9	4,7	5,1	5,9	5,7	5,9	6,2
ГБАО							
Численность населения, тыс. чел	206,4	206,5	217,4	227,9	228,4	230,1	232,0
Доля населения:							
моложе трудоспособного возраста, %	30,1	28,0	27,1	29,2	29,7	29,7	29,5
в трудоспособном возрасте, %	62,9	64,7	65,1	61,8	61,4	61,1	60,8
старше трудоспособного возраста, %	7,1	7,3	7,8	9,0	8,9	9,2	9,7
Согдийская область							
Численность населения, тыс. чел	2047,9	2247,6	2511,0	2769,3	2783,0	2823,9	2870,0
Доля населения:							
моложе трудоспособного возраста, %	34,3	33,0	32,9	33,3	34,2	34,0	33,7
в трудоспособном возрасте, %	60,2	61,7	61,5	59,8	59,0	58,9	58,8
старше трудоспособного	5,7	5,3	5,6	6,9	6,8	7,1	7,5
Хатлонская область							
Численность населения, тыс. чел.	2413,2	2698,6	3047,8	3436,4	3459,7	3530,0	3611,2
Доля населения:							
моложе трудоспособного	40,9	38,3	37,0	36,9	39,7	39,4	39,4
в трудоспособном возрасте, %	54,6	57,4	58,4	57,9	55,2	55,3	55,1
старше трудоспособного	4,5	4,3	4,6	5,3	5,1	5,3	5,5

РРП							
Численность населения, тыс. чел	1530,4	1737,4	1972,3	2275,1	2060,3	2101,0	2144,1
Доля населения:							
моложе трудоспособного возраста, %	39,2	37,1	35,9	35,0	39,0	38,7	38,6
в трудоспособном возрасте, %	56,2	58,5	59,6	59,4	55,8	55,8	54,8
старше трудоспособного возраста, %	4,6	4,4	4,5	5,6	5,2	5,5	5,7
г. Душанбе							
Численность населения, тыс. чел	644,2	731,1	802,7	948,3	1185,4	1201,8	1221,1
Доля населения:							
моложе трудоспособного возраста, %	35,4	32,4	29,1	26,7	31,1	30,5	30,0
в трудоспособном возрасте, %	60,2	63,5	66,3	67,4	64,1	64,5	64,7
старше трудоспособного возраста, %	4,5	4,1	4,6	6,0	4,8	5,0	5,3

Источник: Аскарлов А.Р. Роль демографического фактора в социально-экономическом развитии: теоретические аспекты. // Журнал «Экономика Таджикистана». 2024. №2 С. 146-151.

Структура населения характеризуется преобладанием молодого поколения: хотя численность детей в возрасте от 0 до 14 лет сократилась на 1,6% с 2000 по 2022 год (что связано с понижением уровня рождаемости в 1990-х годах), общий возрастной состав остается относительно молодым. Медианный возраст населения за этот период варьировался от 18 до 23 лет, что свидетельствует о значительном миграционном потенциале и преобладании молодежи.

Высокий естественный прирост имеет как положительные, так и отрицательные аспекты. С одной стороны, он отражает хорошее демографическое состояние страны, доступность медицинских услуг и общий уровень благосостояния. Это также способствует увеличению численности трудоспособного населения, что может стимулировать экономический рост. Однако, с другой стороны, быстрый прирост населения создает дополнительные вызовы для таких сфер, как социальная защита, образование, здравоохранение и жилищное строительство, особенно в условиях ограниченных ресурсов. Высокий уровень

рождаемости может привести к перенаселению и усилить давление на экологическую среду.

Таким образом, социально-экономические последствия демографических процессов в условиях индустриально-инновационного развития могут быть разнообразными и многогранными. Растущая численность населения может иметь как положительные, так и отрицательные последствия для экономики страны.

Президент Таджикистана, Эмомали Рахмон, в своих выступлениях часто затрагивает вопросы демографической ситуации и её влияние на социально-экономическое развитие страны. Он отмечает, что в Таджикистане наблюдается высокий уровень рождаемости, что приводит к быстрому увеличению численности населения. Этот процесс создает как новые возможности для развития, так и серьезные вызовы для государства. Президент подчеркивает необходимость создания условий для эффективного использования демографического потенциала, что требует значительных инвестиций в такие ключевые

сферы, как образование, здравоохранение, жилье и инфраструктура.

В связи с этим, для минимизации негативных последствий демографических процессов в условиях индустриально-инновационного развития необходимо разработать и внедрить социально-экономические политики, направленные на повышение качества образования, улучшение здравоохранения, создание рабочих мест и стимулирование инновационной деятельности.

Для понимания факторов, влияющих на решение семей иметь детей в Таджикистане, были рассмотрены несколько ключевых социально-экономических показателей, таких как уровень образования, занятости, доходов населения, а также доступность и качество здравоохранения.

Уровень образования. Важным фактором является уровень образования, который в Таджикистане охватывает дошкольное, школьное и высшее образование. Согласно данным ЮНЕСКО, уровень грамотности среди молодежи в стране высок: около 99% среди мужчин и 96% среди женщин. Однако, несмотря на этот высокий показатель, качество образования и состояние школьной инфраструктуры остаются проблемой, особенно в сельских районах, где есть недостаток современных школ, учебных материалов и оборудования.

Занятость. Экономика Таджикистана в значительной степени зависит от сельского хозяйства, которое предоставляет рабочие места для большей части населения, особенно в сельских районах. Официальный уровень безработицы составляет около 2,5%, однако высокая степень неформальной занятости делает реальную цифру значительно выше. Множество таджиков работает за рубежом, особенно в России, что приводит к поступлению значительных денежных переводов, составляющих

примерно 30% от валового внутреннего продукта страны.

Доходы населения. Средний уровень доходов в Таджикистане один из самых низких среди стран СНГ. В 2023 году среднемесячная заработная плата составляла около 150 долларов США. Уровень бедности в стране остается высоким, более 30% населения живет за чертой бедности.

Доступность здравоохранения. Здравоохранение в Таджикистане сталкивается с несколькими серьезными вызовами, несмотря на определенные улучшения в последние десятилетия. Система здравоохранения страны продолжает развиваться, но остаются проблемы, связанные с качеством медицинских услуг, недостаточной инфраструктурой и доступом к медицинской помощи, особенно в сельских районах.

Несмотря на усилия правительства и международных организаций, система здравоохранения в Таджикистане все еще сталкивается с множеством проблем, включая недостаток финансирования, низкое качество медицинского обслуживания в сельских районах, а также высокие показатели бедности и заболеваний, что делает улучшение состояния здравоохранения одной из важнейших задач для страны.

Социально-экономические факторы и решения семей иметь детей. В Таджикистане, как и в других странах, решение о рождении детей в значительной степени зависит от множества социально-экономических факторов, которые влияют на жизнь семей. Это связано с состоянием экономики, уровнем образования, здравоохранения, а также с социальными и культурными аспектами, которые определяют восприятие семьи и деторождения.

Анализ роли женщин в обществе. Роль женщин в Таджикистане за последние

десятилетия претерпела изменения, сохраняя при этом традиционные патриархальные элементы. Женщины играют ключевую роль в семье и общественной жизни, но сталкиваются с социальными, экономическими и культурными ограничениями. Роль женщин варьируется в зависимости от региона, уровня образования и возраста.

В традиционном таджикском обществе женщины главным образом ответственны за семью и дом, что ограничивает их участие в общественной и политической жизни. Женщины сталкиваются с жесткими культурными и религиозными нормами, определяющими их поведение, особенно в публичной сфере. Принятие решений о карьере или обучении часто зависит от разрешения мужчин.

С начала 2000-х годов наблюдается рост числа женщин с высшим образованием — уровень грамотности среди женщин в Таджикистане составляет около 96%. Однако, несмотря на образование, женщины сталкиваются с трудностями на рынке труда. Множество женщин работают в сферах, таких как образование, здравоохранение и сельское хозяйство, где условия труда и заработная плата часто низки. В сельских районах также существует проблема неформальной занятости, где права женщин не всегда защищены.

Миграция, особенно в Россию, делает женщин основными кормильцами семей, что увеличивает их ответственность за финансовое благосостояние. В то же время, политическое участие женщин ограничено, хотя за последние годы несколько женщин заняли посты в парламенте. Женщины активно участвуют в общественных организациях, работающих в сферах здравоохранения, прав женщин и образования.

Гендерное насилие и социальная дискриминация остаются важными

проблемами. Несмотря на существование законодательства, направленного на защиту женщин, его реализация сталкивается с препятствиями, такими как социальные стереотипы и недостаточное внимание со стороны властей.

С развитием образования и технологий, а также глобализацией, женщины в Таджикистане, особенно в городах, все активнее меняют свои взгляды на карьеру, образование и самореализацию. Женщины начинают участвовать в предпринимательской деятельности и науке, что ранее было нехарактерно для таджикского общества.

Таким образом, роль женщин в Таджикистане продолжает эволюционировать, находясь на пересечении традиционных и современных ценностей. Женщины остаются важными фигурами в семье, но стремятся активнее участвовать в экономической и общественной жизни страны, несмотря на гендерные барьеры и социальное неравенство.

Влияние уровня бедности на рождаемость в стране. Влияние уровня бедности на рождаемость в Таджикистане является многогранным и тесно связано с социально-экономическими условиями жизни, доступом к ресурсам, а также с культурными и социальными факторами. Для анализа этого вопроса важно учитывать как макроэкономические факторы, так и более индивидуальные аспекты, такие как уровень образования, занятости, доступ к здравоохранению и социальным услугам.

Влияние уровня инфляции на рождаемость в стране. Влияние инфляции на рождаемость в стране является сложным и многогранным процессом, поскольку инфляция затрагивает различные аспекты экономики и жизни населения. В Таджикистане, где инфляция и экономическая нестабильность остаются актуальными проблемами, этот фактор может

оказывать как прямое, так и косвенное влияние на решение семей о количестве детей.

Инфляция влияет на рождаемость в Таджикистане, особенно в условиях экономической нестабильности, которая снижает покупательную способность, увеличивает неопределенность в будущем и ограничивает доступ к медицинским услугам. Высокая инфляция часто приводит к снижению рождаемости, поскольку семьи не могут позволить себе большое количество детей на фоне ограниченных ресурсов и высокой стоимости жизни. Однако влияние инфляции на рождаемость также зависит от других факторов, таких как доступность социальных программ, уровень образования, трудовая миграция и культурные установки, что делает этот процесс многогранным.

Влияние безработицы и других экономических факторов на рождаемость в Таджикистане связано с обеспечением базовых потребностей семей, доступом к услугам и долгосрочными перспективами. В условиях экономической нестабильности и высокого уровня безработицы семьи ограничивают количество детей, чтобы минимизировать экономические риски. Низкие доходы, неформальная занятость и трудовая миграция создают дополнительное давление на семейные структуры. Образование и карьерные амбиции также приводят к отложенным решениям о деторождении.

Для стимулирования рождаемости важно улучшение социально-экономической ситуации, повышение уровня занятости и развитие социальных программ, что позволит семьям уверенно планировать будущее.

Традиции, обычаи и культурные особенности Таджикистана играют ключевую роль в уровне рождаемости. В стране с глубокими традициями и укоренившимися культурными нормами, семейные ценности и взгляды на детей

оказывают сильное влияние на демографические процессы. Семья рассматривается как основа общества, а дети — как важнейший элемент социальной структуры.

В традиционном таджикском обществе многодетность часто воспринимается как норма, особенно в сельских районах, где семья считается полноценной только при наличии нескольких детей. Важную роль в этом играет убеждение, что дети будут заботиться о родителях в старости, что особенно актуально в условиях ограниченной социальной поддержки. Рождение детей, особенно мальчиков, также воспринимается как знак уважения и статус в обществе.

Культурные и патриархальные ценности влияют на репродуктивное поведение, и женщины, как правило, считаются основными поддерживающими элементами семейной структуры. Ислам, основная религия страны, рассматривает семью как священное учреждение, а рождение детей — как важное благословение.

Однако с развитием урбанизации и улучшением образования, особенно среди женщин, происходит снижение рождаемости в городах. Несмотря на это, традиции и религиозные установки продолжают оказывать влияние на репродуктивное поведение, но социальные и экономические факторы также играют важную роль в изменении демографической ситуации.

Рекомендации. На основе анализа социально-экономических, культурных и традиционных факторов, влияющих на рождаемость в Таджикистане, можно выработать ряд рекомендаций для разработки эффективных политик и программ, направленных на улучшение демографической ситуации в стране.

Таджикистан сохраняет традицию многодетных семей, особенно в сельских районах. Для поддержания и улучшения

демографической ситуации важно разработать программы, которые будут поддерживать такие семьи не только культурно, но и экономически. Это может включать увеличение финансовых субсидий для многодетных семей, льготы на коммунальные, медицинские и образовательные услуги, а также улучшение доступности жилья для них. Введение налоговых льгот для семей с детьми стимулирует увеличение численности детей и улучшает материальное положение семей.

Низкий уровень образования и ограниченный доступ к информации о планировании семьи и методах контрацепции могут способствовать высокому уровню рождаемости. Важно расширить доступ к образовательным и просветительским программам для населения. Информационные кампании по вопросам планирования семьи и здорового репродуктивного поведения должны учитывать культурные особенности разных регионов страны.

Образовательные программы, направленные на развитие профессиональных навыков женщин, помогут создать сбалансированный подход к решению вопроса о деторождении. Женщины должны иметь возможность совмещать карьеру и семью. Введение гибких условий труда, таких как оплачиваемый декретный отпуск и возможность работать неполный рабочий день, улучшит ситуацию.

Также необходимо создавать условия для качественного образования, особенно в сельских районах, через строительство новых детских садов и школ, субсидирование частных образовательных учреждений для семей с детьми.

Доступность качественного здравоохранения имеет решающее значение для решения о деторождении. Важно

развивать медицинскую инфраструктуру, улучшать качество и доступность медицинских услуг, а также обеспечивать послеродовой уход и психосоциальную поддержку.

Учитывая значительную роль трудовых мигрантов в Таджикистане, следует разрабатывать программы, которые помогут мигрантам поддерживать связь с семьей, участвовать в воспитании детей и обеспечивать социальную защиту. Программы поддержки мигрантов, включая доступ к медицинским и социальным услугам, а также программы для финансовой помощи их семьям, помогут укрепить семейные связи.

Таджикистан — страна с глубоко укоренившимися культурными и религиозными традициями, которые сильно влияют на решения о деторождении. Для эффективной демографической политики необходимо учитывать эти традиции, адаптируя их к современным экономическим условиям. Использование исламских подходов для пропаганды здорового подхода к семье и рождению детей будет способствовать гармонизации традиционных ценностей с современными требованиями.

Таким образом, для улучшения демографической ситуации в Таджикистане необходимо комплексно подходить к разработке политик и программ, ориентированных на поддержку семей, повышение качества жизни, улучшение осведомленности о репродуктивных правах и здоровье, а также создание условий для рождаемости в условиях современного общества. Учет как социально-экономических, так и культурных факторов поможет выработать эффективные решения, соответствующие традициям и ценностям таджикского общества.

Литература

1. Аскарлов А. Р. Роль демографического фактора в социально-экономическом развитии: теоретические аспекты. // Журнал «Экономика Таджикистана». 2024. №2 С. 146-151.
2. Аскарлов А. Р., Халикова А.З., Абдалимова Н.А. Особенности современной динамики рождаемости и смертности населения республики Таджикистан. // Журнал «Экономика Таджикистана». 2024 №4.
3. Демографический ежегодник Республики Таджикистан, Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе. – 2023.
4. Ибрагимова Д. И. Современные факторы и перспективы рождаемости в регионах с высоким темпом роста населения на материалах Республики Таджикистан : автореферат дис. ... кандидата экономических наук : 08.00.05 / Ибрагимова Дилбар Исмолджановна; [Место защиты: Ин-т демографии АН РТ]. - Душанбе, 2010. - 25 с.
5. Исламов С.И. Демографические процессы в Республике Таджикистан. Избранные труды. – Душанбе «Дониш» 2023. - С. 367
6. Константинова Д. С. Демография как фактор влияния на рынок труда // Дискуссия. - 2019. - Вып. 97. - С. 66-75
7. Минаков А. В., Иванова Л.Н. Оценка угроз в демографической сфере и их влияние на экономическую безопасность страны // Вестник Алтайской академии экономики и права. – 2021. – № 7-1. – С. 52-60.
8. Перфильева П. А. Влияние экономических факторов на образовательную политику: перспективы, сотрудничества и оптимизации / П. А. Перфильева. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2024. — № 4 (503). — С. 199-200.
9. Результаты социологического исследования Института экономики и демографии НАНТ, 2021-2023гг.
10. Статистический ежегодник Республики Таджикистан, Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. – Душанбе. – 2023.
11. Субхонов Акбар Идрисович. Внешняя трудовая миграция и ее влияния на устойчивость семьи: проблемы и перспективы. 2021 г.
12. Шариф Раҳимзода. Самтҳои таъмини рушди иқтисоди миллӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ — Маводи Форуми ҷумҳуриявӣ иқтисодӣ «Таъмини рушди устувор ва рақобатпазирии иқтисодиёти миллӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ». — Хучанд: «Дабир», 2020 — с. 8 — 18. — 0,7 ҷ.ч.

Сведения об авторе:

Абдалимова Нигора Абдирахмановна - Младший научный сотрудник Института экономики и демографии Национальной Академии наук Таджикистана. E-mail: ana_xxi@mail.ru телефон (992)9348888664

Маълумот дар бораи муаллиф:

Абдалимова Нигора Абдирахмановна - Ходими хурди илмӣ Институти иқ-тисодиёт ва демографияи АИ Тоҷикистон А. E-mail: ana_xxi@mail.ru телефон (992)9348888664

About the author:

Abdalimova Nigora Abdirakhmanovna - Junior researcher, Institute of Economics and Demography, National Academy of Sciences of Tajikistan. E-mail: ana_xxi@mail.ru phone (992)9348888664

УДК: 335.442.15.

**САМАРАНОКИИ ЛОИҲАҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ИСТЕҲСОЛОТИ
КИШОВАРЗӢИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН****Аҳлиддини Ф.**

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар истеҳсолоти кишоварзии вилояти Хатлон мавриди таҳлил қарор гирифта ва ҳамчун омили баланд бардоштани ҷалби сармоя дар соҳаҳои комплекси агросаноати муҳокима гардидааст. Ҳамзамон, ёдовар мешавем, ки самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар истеҳсолоти кишоварзии вилояти Хатлон яке аз механизмҳои асосии рушди иқтисодиёти комплекси агросаноати ба ҳисоб рафта, барои ноил гардидан ба дастовардҳои арзандаи соҳа нақши ҷалқунанда дорад. Инчунин, қайд менамоем, ки барои ҷалби сармояи хориҷӣ ба соҳаи кишоварзӣ татбиқи натиҷаҳои илмӣ вобаста ба лоиҳаҳои сармоягузори бо ҳамкориҳои ташикilotҳои молиявии байнанҳалқӣ ва сармоягузориҳои дохилии Тоҷикистон ҷалб карда шуда, ин ба он оварда мерасонад, ки дар дохили ҷумҳури маҳсулотҳои худӣ беиштар истеҳсол гардида, ҷойҳои иловагии корӣ таъмин карда мешавад. Ҳамзамон, бояд қайд кард, раванди рушди соҳаи кишоварзӣ ҷалби сармоягузориҳои ватанӣ ва хориҷӣ, аз ҷумла маблағгузориҳои давлатӣ аҳаммияти калон дорад. Дар ин самт, ҷалб ва истифодаи сармоягузориҳои хориҷӣ ба соҳаи кишоварзӣ яке аз вазифаҳои стратегияи сиёсати берунии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Сиёсати давлат ба он равона гардидааст, ки ба корхонаҳои кишоварзӣ кумак расонида шавад, то ислоҳоти бозори мавҷударо дар сатҳи лозима нигоҳ доранд.

Калимаҳои калидӣ: сармоягузорӣ, самаранокӣ, созмонҳои молиявӣ, лоиҳаҳои сармоягузорӣ, кишоварзӣ, иқтисодиёт, истеҳсолот, даромаднокӣ.

Барои иқтибос: Аҳлиддини, Ф. Самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар истеҳсолоти кишоварзии вилояти Хатлон / Ф. Аҳлиддини // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – № 1(44). – С. 425-431.

**ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ В
СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОМ ПРОИЗВОДСТВЕ ХАТЛОНСКОЙ ОБЛАСТИ****Аҳлиддини Ф.**

Аннотация. В данной статье анализируется эффективность инвестиционных проектов в сельскохозяйственном производстве Хатлонской области и рассматривается как фактор привлечения крупных инвестиций в агропромышленный комплекс. В то же время, хотелось бы напомнить, что эффективность инвестиционных проектов в сельскохозяйственном производстве в Хатлонской области считается одним из основных механизмов экономического развития агропромышленного комплекса и играет решающую роль в достижении существенных достижений в отрасли. Также отмечаем, что в целях привлечения иностранных инвестиций в аграрный сектор, осуществляется внедрение научных результатов, связанных с инвестиционными проектами совместно с международными финансовыми организациями, привлечены внутренние инвестиции Таджикистана, что приведет к тому, что больше будет производиться отечественной продукции. будет производиться на территории республики и будут дополнительная работа обеспечена. В то же время следует отметить, что процесс развития аграрного сектора предполагает привлечение отечественных и иностранных инвестиций, в том числе государственных. В этой связи привлечение и использование иностранных инвестиций в аграрный сектор является одной из стратегических задач внешнеэкономической политики Республики Таджикистан. Государственная политика направлена на

оказание содействия сельскохозяйственным предприятиям в поддержании проводимых рыночных реформ на необходимом уровне.

Ключевые слова: инвестиции, эффективность, финансовые институты, инвестиционные проекты, сельское хозяйство, экономика, производство, рентабельность.

EFFECTIVENESS OF INVESTMENT PROJECTS IN AGRICULTURAL PRODUCTION IN KHATLON REGION

Ahliddini F.

Annotation. This article analyzes the effectiveness of investment projects in agricultural production in Khatlon region and discusses it as a factor of high investment attraction in the sectors of the agro-industrial complex. At the same time, we recall that the effectiveness of investment projects in agricultural production in Khatlon region is considered one of the main mechanisms for the economic development of the agro-industrial complex and plays a decisive role in achieving significant achievements in the sector. We also note that in order to attract foreign investment to the agricultural sector, the implementation of scientific results related to investment projects in cooperation with international financial organizations and domestic investment of Tajikistan has been carried out, which leads to the fact that more domestic products are produced within the republic and additional jobs are provided. At the same time, it should be noted that the process of development of the agricultural sector is of great importance in attracting domestic and foreign investment, including state financing. In this regard, attracting and using foreign investment in the agricultural sector is one of the strategic tasks of the foreign economic policy of the Republic of Tajikistan. State policy is aimed at providing assistance to agricultural enterprises to maintain existing market reforms at the required level.

Keywords: investment, efficiency, financial institutions, investment projects, agriculture, economy, production, profitability.

Гузориши масъала. Дар баробари сатҳи баланди сармоягузорӣ ба иқтисодиёт на танҳо захираҳои давлатӣ, балки захираҳои минтақаҳо ва бахши хусусӣ бояд ҷалб карда шаванд. Аз ин рӯ, самаранокии идоракунии лоиҳаҳои сармоягузорӣ бештар аз иштироки ҷалби тамоми субъектҳои иқтисодиёти миллий дар раванди сармоягузорӣ вобаста мебошад. Ҳангоми қабули қарорҳои идоракунии оид ба муносибати татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар кишвар, бояд ба рушди соҳаҳои афзалиятноки иқтисоди миллий, аз ҷумла соҳаи кишоварзӣ бо татбиқи ҳадафҳои стратегӣ, аз ҷумла мақсади саноатикунони босуръат дар мамлакат диққати ҷиддӣ додан зарур аст.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Таҳия ва қабули лоиҳаҳои сармоягузорӣ бояд ба принципҳои

идоракунии аз ҷиҳати илман асоснокгардида ва низоми ягонаи меъёрҳо ҳангоми баҳодихӣ ва интихоби варианти беҳтарини лоиҳаҳои сармоягузорӣ асос ёбад, ки самаранокии лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва баланд бардоштани нақши онҳоро дар амнияти озуқавории Ҷумҳурии Тоҷикистон таъмин менамояд.

Мақсади мақола. Хусусияти татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар он таҷассум мегардад, ки он дар ду сатҳи сурат мегарад. Сатҳи якум - ин лоиҳаҳои мебошанд, ки дар минтақаҳои тавассути Барномаи сармоягузориҳои давлатӣ амалӣ мешаванд ва сатҳи дуюм - ин лоиҳаҳои мебошанд, ки худ минтақаҳои барои татбиқи пешниҳод менамоянд. Аз нуқтаи назари илмӣ, лоиҳаҳои сармоягузорӣ на танҳо ҳамчун нишондиҳандаи самтҳои

истифодаи захираҳои сармоягузори давлатӣ ва хусусӣ, балки ҳамчун нишондиҳандаи вазъи иқлими сармоягузорӣ дар кишвар баромад мекунад, ки бевосита муносибати байни манфиатҳои давлат ва бахши хусусиро дар раванди сармоягузорӣ нишон медиҳад. Баррасии раванди таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар ҷумҳурӣ, ҳамчун нишондиҳандаи вазъи иқлими сармоягузорӣ ин самти нав дар назарияи идоракунии буда, аз ин рӯ, омӯзиши амиқи принципҳои идоракунии, меъёрҳои баҳодихӣ ва имкониятҳои тавсеаи фазои саноатӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистонро талаб менамояд.

Қайд кардан бо маврид аст, ки сиёсати иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин ба бештар ҷалби сармоягузориҳои дохилию хориҷӣ ва инчунин рушди афзалиятҳои асосии он маҳсуб меёбад. Вобаста ба вазифаҳо оид ба беҳтар намудани ҷолибияти сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон алақай дар Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030 инъикос ёфтаанд.

Дар натиҷаи гузаронидани таҳлилҳои гузаронида шуда, муайян карда шуд, ки дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон омилҳои мавҷуданд, ки онҳо ба равандҳои сармоягузорӣ таъсири худро мегузоранд. Таҳлили амалии таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва ҷалби сармоя дар вилояти Хатлон имкон медиҳанд, ки омилҳои асосии ба муҳити сармоягузорӣ таъсиррасон гурӯҳбандӣ карда шаванд.

Дар чараёни истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ хурдашавии мунтазами фондҳои асосӣ ба амал меояд, ки зимни он фондҳои асосӣ оҳиста-оҳиста аз қор мебароянд. Ин ҳолат зарурияти такрористеҳсоли оддӣ ва ҳангоми васеъкунии истеҳсолот такрористеҳсоли васеъи воситаҳои истеҳсолотро ба миён меоварад. Бояд қайд кард, ки яке аз сарчашмаҳои асосии такрористеҳсоли воситаҳои асосии истеҳсолоти кишоварзӣ маблағгузориҳои асосӣ баромад мекунад. Маблағгузориҳои асосӣ ин хароҷотҳо барои сохтмони фондҳои асосии нав, васеъкунӣ, азнавбарқароркунии ва

таҷдиди фондҳои асосии амалкунандаи корхона мебошанд.

Дар шароити имрӯза дар Ҷумҳурии Тоҷикистон истифодаи усули барномавӣ-мақсадноки барномарезии рушди минтақавӣ аҳамияти калон пайдо карда истодааст. Дар ҳамаи минтақаҳои ҷумҳурӣ аз ҷумла дар ноҳияҳои вилояти Хатлон дар доираи Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030 барномаи дарозмӯҳлати рушди иҷтимоӣ-иқтисодӣ таҳия гардидааст. Мақсадҳои дар барнома тарҳрезигардида ба туфайли қоркард ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузориҳои минтақавӣ амалӣ карда мешаванд. Лоиҳаҳои муҳими сармоягузориҳои минтақавӣ он лоиҳаҳои маҳсуб мешаванд, ки амалишавии онҳо ба вазъи иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва экологии минтақа таъсири назарраси дарозмуддат расонида метавонанд.

Ҳолати фаъолияти сармоягузориҳоро дар иқтисодиёти вилояти Хатлон суръти афзоиши нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодии зерин ба таври ғайримустақим, аммо объективона тавсиф мекунад:

- даромади миллий;
- МУД ва МУМ;
- ҳаҷми истеҳсолоти саноатӣ;
- ҳаҷми истеҳсолоти кишоварзӣ;
- ҳосилнокии меҳнати ҷамъиятӣ ва

ғайра.

Ҳамин тариқ, пеш аз самаранокӣ сармоягузориҳоро муайян намудан, мафҳум, моҳият ва таркиби маблағгузориҳои асосиро мавриди омӯзиш қарор додан зарур аст. Мувофиқи аҳамияташон дар чараёни истеҳсолот маблағгузориҳои асосиро ба ду гурӯҳ ҷудо мекунад:

- маблағгузориҳои асосии аҳамияти истеҳсолидошта;
- маблағгузориҳои асосии аҳамияти истеҳсолинадошта.

Маблағгузориҳои асосии аҳамияти истеҳсолидошта- ин хароҷотҳои ба истеҳсоли маҳсулот алоқамандии бевосита доштаре меноманд. Хароҷотҳо барои харидкунии тракторҳо, комбайнҳо, мошинаҳои

кишоварзӣ, таҷҳизотҳо, чорвои корӣ ва маҳсулдеҳ, бунёди боғу тоқзорҳои нав ва сохтмони бинову иншоотҳои аҳмияти истеҳсолидошта ба ин намуди маблағгузорҳо мансубанд.

Ба таркиби маблағгузориҳои аҳамияти истеҳсолинодошта хароҷотҳо барои сохтмони биноҳои истиқомат, маданӣ-маишӣ, тиббӣ-тандурустӣ дохил мешаванд. Маблағгузориҳои асосии аҳамияти истеҳсолинодошта асосан барои такрористеҳсоли фондҳои асосие равона мешаванд, ки ба тараққиёти инфрасохтори иҷтимоии корхона алоқамандӣ доранд. Ҳамин тариқ, гарчанде онҳо дар ҷараёни истеҳсолот мустақиман иштирок надошта бошанд ҳам, аммо ба натиҷаҳои ниҳони истеҳсолот таъсири амалии худро мерасонанд.

Маблағгузориҳои асосии кишоварзӣ ба самтҳои зерин равона карда мешаванд:

- сохтмон ва азнавбарқароркунии объектҳои аҳамияти истеҳсолӣ ва ғайриистеҳсолӣ;
- харидкунии таҷҳизотҳо, инвентарҳое, ки ба таркиби сметаи сохтмон дохил мегарданд;
- харидкунии тракторҳо, комбайнҳо, воситаҳои нақлиёт, мошинаҳои кишоварзӣ;
- ташкили подаи асосии чорвои маҳсулдеҳ ва корӣ;
- бунёди боғҳо, тоқзорҳо ва дигар дарахтони бисёрсола;
- ҷорабиниҳои мелеоративӣ-техникӣ оид ба беҳтар кардани сифати заминҳо;
- корҳои тадқиқотӣ-лоиҳакашӣ;
- васеъкунии истеҳсолоти амалкунанда ва тараққӣ додани истеҳсолоти нав.

Вобаста аз маҳсусгардонии хоҷагӣ ҳиссаи (хароҷотҳо) маблағгузориҳои асосӣ ба

объектҳои номбаршуда тағйир меёбанд. Масалан, дар хоҷагӣ ба парвариши зироатҳои ғалладонагӣ маҳсусгардонидашуда вазни қиёсии хароҷотҳо барои хариди тракторҳо комбайнҳо, мошинаҳои кишоварзӣ ва сохтмони амборҳо бартарӣ доранд. Дар хоҷагӣ ба истеҳсоли маҳсулоти чорводорӣ маҳсусгардонидашуда маблағгузориҳои асосӣ асосан барои хариди чорвои маҳсулдеҳ, зарфҳо, яхдонҳо, сохтмони биноҳои нигохдории чорво равона карда мешаванд.

Самаранокии иқтисодии маблағгузориҳои асосӣ– ин муқоисаи самараи бадастовардашуда ба андозаи сармояи гузошташуда мебошад. Самаранокии иқтисодии маблағгузориҳои асосӣ ҳангоми интиҳоби самт ва вариантҳои беҳтарини аз нигоҳи иқтисодӣ асоснокгардидаи тараққиёти соҳа ва истеҳсолот, ҳангоми сохтмони объектҳои нав ва таҷдиди объектҳои амалкунанда, мавриди дар истеҳсолот ҷорӣ намудани технологияи прогрессивӣ муайян карда мешавад.

Дар қонуну қарорҳои дахлдори танзимкунандаи фаъолияти сармоягузорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон номгӯю сарчашмаҳои асосии тамвили сармоягузорӣ дар қаламрави Ҷумҳурии Тоҷикистон зикр нашудаанд. Вале дар сарчашмаҳои омории даврони қаблӣ аз иқтисоди бозорӣ, дар сохтори сарчашмаҳои сармоягузорӣ ба дороиҳои асосӣ саҳми манбаъҳои буҷетӣ бештар буд. Гузариш ба муносибатҳои бозорӣ, дар навбати худ, ташаккул ва истифодаи сарчашмаҳои ғайрибуҷетии тамвили сармоягузорию металабад ва ба он мусоидат мекунад. Солҳои охир дар ин самт тамоюли ғайри мутамарказ намудани сарчашмаҳо ба назар мерасад, яъне сарчашмаҳои тамвили сармоягузорӣ шакл мегиранд, дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1. - Сохтори сармоягузориҳо ба дороии асосӣ аз рӯи шаклҳои моликият, %

Нишондиҳандаҳо	Январ-апрели с. 2022. млн.сомони	Январ - апрели с. 2022, бо % нисбати натиҷаи с.2021	Январ - декабри с. 2022, бо % нисбати натиҷаи с.2021

Сармоягузорӣ ба дороии асосӣ	3637,7	100	100
Аз ҷумла дар шаклҳои моликияти;			
Давлатӣ	1617,8	44,5	57,2
Хусусӣ	1274,7	35,0	25,4
Муштарак	27,3	0,8	0,1
Хориҷӣ	717,9	19,7	17,3

***Манбаъ:** ҳисоби муаллиф аз рӯйи: Вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе с. 2021. саҳ. 183

Соли 2021 аз ҳаҷми умумии сармоягузорӣ ба дороии асосӣ ҳиссаи сармоягузори давлатӣ 57,2%-ро ташкил дод, соли 2022 он ба 12,7 банди фоизӣ ва кам шуда, дар ҳамин вақт сармоягузори хусусӣ ба 10,4% зиёд шуд. Дар давраи таҳлилшаванда вазни ҳоси сармоягузори хориҷӣ ба 2,4% баланд баланд гардидааст.

Дар асоси таҳлили тағйироти сохтори сармоягузорӣ ба дороии асосӣ аз рӯйи сарчашмаҳои маблағгузорӣ ҳулоса метавон кард, ки ҷиҳати мусбати ин тағйирот дар он аст, ки ҳиссаи воситаҳои буҷети давлатӣ

пасту ҳиссаи корхонаву муассисот баланд шуда.

Динамикаи нишондиҳандаи сармоягузориҳои тоза хусусияти рушди иқтисодии корхона иқтидори ташаккули ғоидаи онро инъикос менамояд. Барои таҳлили вазъи фаъолияти сармоягузорӣ ва таносуби сармоягузориҳои умумӣ ва тоза мо интихобан се гурӯҳи хоҷагиҳои деҳқонии вилояти Хатлонро, ки 40 хоҷагиро ташкил медоданду бештар аз 10 га майдони кишт доштанд, мавриди таҳлил қарор додем, чи хеле ки дар ҷадвали 2 нишон дода шудааст.

Ҷадвали 2. - Сармоягузориҳои умумӣ ва тоза дар хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ)-и ноҳияи Кӯшонӣ вилояти Хатлон (С.2022)

Гурӯҳи хоҷагиҳои деҳқонӣ аз рӯйи майдони кишт	Миқдори хоҷагиҳо	Маҳсулоти умумӣ ба 1 га майдони кишт, ҳазор сомонӣ	Сармоягузориҳои умумӣ ба 1 га, ҳазор сомонӣ	Ихтисори амортизатсионӣ ба 1 га, ҳазор сомонӣ	Сармоягузориҳои тоза ба 1 га, ҳазор сомонӣ
То 10 га	21	42,4	20,3	23,4	-3,1
10-20 га	12	44,1	22,4	22,4	-
Бештар аз 20 га	7	47,1	25,3	21,2	-4,1

Сарчашма: Ҳисоббарориҳои муаллиф аз рӯйи маълумотҳои ҳисоботи хоҷагиҳои деҳқонии ноҳияи Кӯшонӣ вилояти Хатлон

Ба гурӯҳи яқум 21 хоҷагӣ дохил мешавад ва аз 5 то 10 га майдони киштро ташкил медиҳад. Андозаи сармоягузориҳои тоза 3,1 ҳазор сомонӣ дар 1 га буд. Ҳаҷми сармоягузориҳои умумӣ аз маблағи ихтисорҳои амортизатсионӣ камтар аст. Ин аз

пастшавии иқтидори истеҳсолии он ва базаи иқтисодии ташаккули ғоидаи он гувоҳӣ медиҳад (чунин вазъияти корхонаеро тавсиф менамояд, ки «сармояи худро истеъмол мекунад»). Дар гурӯҳи дуюм, ки дар он ҳаҷми сармоягузориҳои умумӣ ба маблағи ихтисори

амортизатсионӣ баробар аст, рушди иқтисодии хоҷагиҳои деҳқонӣ (фермерӣ) ва базаи афзоиши фоидаи он мавҷуд нест, зеро ки иқтидори истеҳсоли тағйир намеёбад (чунин вазъият корхонаеро тавсиф медиҳад, ки «дар якҷо мемонад»). Ва, нисбатан, дар гурӯҳи сеюм, ки 7 хоҷагии нисбатан калони фермерӣ бо бештар аз 20 га майдони кишт фаъолият мекунад, ҳаҷми сармоягузориҳои тоза хусусиятҳои мусбиро дорост, яъне ҳаҷми сармоягузориҳои умумӣ аз маблағи ихтисори амортизатсионӣ ба 4,1 ҳазор сомонӣ баландтар мебошад. Ба ин аз таъмини таҷдиди васеи активҳои ғайригардониӣ амалиётӣ ва рушди базаи иқтисодии ташаккули фоидаи он шаҳодат медиҳад.

Дар раванди рушди соҳаи кишоварзӣ ҷалби сармоягузориҳои ватанӣ ва хориҷӣ, аз ҷумла маблағгузориҳои давлатӣ аҳамияти калон дорад. Дар ин самт, ҷалб ва истифодаи сармоягузориҳои хориҷӣ ба соҳаи кишоварзӣ яке аз вазифаҳои стратегии сиёсати берунии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Сиёсати давлат ба он равона гардидааст, ки ба

корхонаҳои кишоварзӣ кумак расонида шавад, то ислоҳоти бозори мавҷударо дар сатҳи лозима нигоҳ доранд.

Хулоса, барои амалигардониҳои барномаю стратегияҳо, мунтазам гузаронидани мониторинг оид ба арзёбӣ ва муайян намудани тарафҳои заиф ва қавии лоиҳаҳои сармоягузорӣ, мушкилиҳо ва роҳҳои бартараф намудани онҳо дар соҳаи кишоварзӣ зарур буда, инчунин дар шароити муосир гузариш ба парадигмаи нави идоракунии сармоя, амалӣ шуда истодааст, ки он асоси пешрафти иқтисодиёти миллию минтақавӣ буда, муҳити мусоирӣ инвестициониро фароҳам меоварад. Амали мазкур дар шароити имрӯза хеле муҳим арзёбӣ мегардад, зеро бисёр паҳлуҳои вазъи воқеии иқтисодӣ вилояти Хатлон аз тарафи роҳбарони корхонаҳо ва мутахассисони идоракунӣ ба таври ғуногун пешниҳод мешаванд. Ин фарқият дар масъалаҳои таҳия ва рушди инфрасохтори равандҳои сармоягузорӣ, ки ҳамчун унсурҳои асосии муҳити сармоягузорӣ шуморида мешавад.

Адабиёт

1. Аҳмедов Д.Ҳ., Маҳмудова Ш.Ҳ. Фазаи мусоиди сармоягузорӣ - омили асосии ҷалби сармоя дар комплекси агросаноатӣ. Гузориши Академияи илмҳои кишоварзии Тоҷикистон. №4 (78) 2023. Саҳ. 108-113
2. Аҳмедов Д.Ҳ., Бобоазиззода Ш.А. Проблемы эффективности садоводовиноградарческого подкомплекса Таджикистана. Монография. Душанбе – 2019.саҳ. 128.
3. Аҳмедов Д.Ҳ., Бобоазиззода Ш.А. Механизми рушди устувори боғу тоқпарварӣ дар вилояти Хатлон//Паёми ДОТ ба н.Айни №5 (66)2015. Саҳ. 110-114.
4. Абдурашидова У.Ҷ. –Омилҳои таъсиррасон ба ҷолибияти сармоягузориҳои соҳаи кишоварзӣ. Кишоварз №4(98). 2022. Саҳ. 113-116
5. Аҳмедов Д.Ҳ. Сармоягузориҳои омили рушди устувори иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Кишоварз №1(90). 2021
6. Бақоев Ш.С / Такмилдиҳии механизмҳои таҳия ва татбиқи лоиҳаҳои сармоягузориҳои ноҳиявӣ (дар мисоли вилояти Хатлони Ҷумҳурии Тоҷикистон). Автореферати диссертатсия Хучанд, 2020.-С.
7. Зувайдуллоева Г.Х./ Такмили механизмҳои идоракунии хавфу хатарҳои сармоягузорӣ дар корхонаҳои саноатӣ. Афтореферат- Душанбе – 2021 с.
8. Комилов Н.Б. Татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ дар самти заминҳои кишоварзии ноҳияи Кӯлоб:мушкилот ва дурнамо //Маҷалаи илмии Маркази тадқиқот сатратегии Ҷумҳурии Тоҷикистон. «Тоҷикистон ва ҷаҳони имрӯз»–Душабе-2018. №2(61). -С.182-189.

9. Кудратова Ф.Р. Самаранокии иқтисодии сармоягузори дар соҳаи кишоварзӣ. Афтореферат – Душанбе 2020.

10. Мадаминов А.А., Бобоазиззода Ш.А., Ахмедов Д.Х. Состояние и развития продуктов растениеводства в Республике Таджикистан. Сборник научных статей Теоретический и научно –практический журнал «Земледелец» Таджикского аграрного университета им. Шириншох Шотемур пр. Рудаки 146, Душанбе, 2018. №4 - С-170-175;

11. Махмудова Ш. Х. Формирование и развитие рынка садоводческой продукции Республики Таджикистан. Диссертация -81стр. Душанбе -2009;

12. Маҷмааи оморӣ кишоварзӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2024;

13. Садриддинов Н.Т. Роль садово-виноградарческого комплекса а республике. Кишоварз. №1, 2016. Ст – 65-67;

14. Серова Е.В. Аграрная экономика. Оценка экономической эффективности садоводства. Москва. 1995. Стр.506.

15. Шарифов З.Р., Ахмедов Д.Х. Бозори маҳсулоти боғу тоқпарварӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Паёми ДМТ. №1. 2024. Саҳ. 184-190.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Аҳлиддини Ф. – доктор PhD – и Институти иқтисодиёт ва таҳқиқи системавии рушди кишоварзӣи АИКТ. Тел.: (+992) 93 171 11 99. davlat_1118@mail.ru;

Свидения об автора:

Аҳлиддини Ф. – доктор PhD Института экономики и системного анализа развития сельского хозяйства ТАСХН. Адрес: 734049, г. Душанбе , ул Хаёти-Нав 306. Телефон: +992 93 171 11 99. E-mail: davlat_1118@mail.ru;

Information about the author:

Ahliddini F. – doktor PhD of the Institute of Economics and Systematic Research of Agricultural Development of Tajik Academy of Agricultural Sciences: Address: Dushanbe city, Hayoti Nav 306: tel: 93-171-11-99.

УДК: 332.14

ИСТИФОДАИ КОНСЕПСИЯИ ШАҲРИ ҲУШМАНД ДАР ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ ИҚТИСОДИ ВА ИҚТИМОИИ АҲОЛИИ ШАҲР**Машрапов Қ.Ш.**

***Аннотатсия.** Дар ин мақола мақсад ва моҳияти шаҳри ҳушманд, зарурияти таъсиси шаҳри ҳушманд, аҳамияти шаҳри ҳушманд чиҳати расидан ба рушди устувор дар маҷмуъ барои ҳалли мушкилотҳои наву муосири иқтисодӣ ва иҷтимоӣ бо роҳи механизмҳои замонавии интеллектуалӣ ва технологияи интернетӣ арзёби гардида назария ва амалияҳои мушаххас пешниҳод гардидааст.*

Дар мақола принципҳои тавсияҳои илмӣ барои ташаққули рушди стратегияи шаҳри ҳушманд вобаста ба раҳиҳои аҳоли аз эҳтиёҷҳои аввалиндараҷа ва мушкилотҳои муҳиму мушаххаси шаҳр, таъмини робитаҳои стратегияи байни шаҳрҳо бо мақсади рушди минтақавӣ, ташаққули рушди соҳаҳои афзалиятноки шаҳр дар асоси ба ҳам алоқамандии нишондиҳандаҳои стратегияи ягона муайян кардан.

Таъсис ва татбиқи идоракунии шаҳри ҳушманд барои субъектҳои алоҳида чун қоида чиҳати баланд бардоштани самаранокии мақомоти идоракунии вилоятӣ ва шаҳрӣ мебошад.

Ташаққули мақсадҳои стратегияи рушди шаҳри ҳушманд бояд дар асоси муқаррарот ва тавсияҳои илмӣ дар ин мақола пешниҳод мегардад.

***Вожаҳои калидӣ:** шаҳри ҳушманд, зеҳни сунъӣ, инноватсия, блокчейн, воқеияти афзоянда, интернет ашъ, инфрасохтори доно, сенсорҳо, чандир, оқил, зуд, манфиатҳои беохир, устувории экологӣ ва технологияи абрӣ.*

***Барои иқтибос:** Маширапов, Қ. Ш. Истифодаи консепсияи шаҳри ҳушманд дар ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии аҳолии шаҳр / Қ. Ш. Маширапов // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – №. 1(44). – С. 432-442.*

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОНЦЕПЦИИ УМНОГО ГОРОДА В РЕШЕНИИ ЭКОНОМИЧЕСКИХ И СОЦИАЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ НАСЕЛЕНИЯ ГОРОДА**Машрапов Қ.Ш.**

***Аннотация.** В данной статье рассматриваются цель и сущность умного города, необходимость создания умного города, значение умного города в достижении устойчивого развития в целом, а также решение новых и современных экономических и социальных проблем посредством современных интеллектуальных и технологических механизмов, интернет а также представляет конкретные теории и практики.*

В статье определены научные принципы и рекомендации по развитию стратегии умного города, связанные с освобождением населения от первостепенных потребностей и важных и специфических проблем города, обеспечением стратегических связей между городами в целях регионального развития, формированием развитие приоритетных отраслей города на основе взаимосвязи отдельных стратегических показателей.

Создание и внедрение системы управления благополучным городом для отдельных субъектов, как правило, направлено на повышение эффективности деятельности региональных и муниципальных органов управления.

Формирование стратегических целей развития умного города должно осуществляться на основе научных положений и рекомендаций, представленных в данной статье.

Ключевые слова: умный город, искусственный интеллект, инновации, блокчейн, увеличивающий реальность, интернет вещей, умная инфраструктура, датчики, гибкий, умный, быстрый, бесконечные преимущества, экологическая устойчивость и облачные вычисления.

USING THE SMART CITY CONCEPT TO SOLVE ECONOMIC AND SOCIAL PROBLEMS OF THE CITY POPULATION

Mashrapov Q.Sh.

Annotation. This article discusses the purpose and essence of a smart city, the need to create a smart city, the importance of a smart city in achieving sustainable development in general, as well as solving new and modern economic and social problems through modern intellectual and technological mechanisms, the Internet, and also presents specific theories and practices. The article defines scientific principles and recommendations for the development of a smart city strategy related to the liberation of the population from the primary needs and important and specific problems of the city, ensuring strategic links between cities for the purposes of regional development, forming the development of priority sectors of the city based on the relationship of individual strategic indicators.

The creation and implementation of a prosperous city management system for individual entities is usually aimed at increasing the efficiency of regional and municipal governments. The formation of strategic goals for the development of a smart city should be carried out on the basis of scientific provisions and recommendations presented in this article.

Keywords: smart city, artificial intelligence, innovation, blockchain, augmenting reality, internet of things, smart infrastructure, sensors, flexible, smart, fast, endless benefits, environmental sustainability and cloud computing.

Гузориши масъала. Тағйирёбии босуръати симои зиндагии аҳоли дар зиёд шудани талаботҳои рӯзафзуни иқтисодиву иҷтимоӣ асос ёфта, зарурияти пайдо кардани омилҳо ва манобеҳҳои инноватсиониро талаб дорад. Чихати қонеъ гардонидани талаботи одамон механизмҳои муосир ғатҳ карда шавад то масъалаҳои мавҷуда ҳалли ҳудро ёбанд. Дар замони муосир технология ва иттилоот нақши бузургро барои ҳалли масъалаҳои гуногун дорад. Дар натиҷаи қоркарди технология ва иттилоот кишварҳои ҷаҳон консепсияи шаҳри хушмандро (Smart city) тарҳрезӣ намуда марҳала ба марҳала тақмил ва барои ҳалли масоили иқтисодиву иҷтимоӣ аҳолии шаҳр амали намуда истодаанд. Вобаста ба ин ошқор намудани фаҳмишҳои назариявӣ ҳамчунин нақши шаҳри хушмандро бо дар назардошти вазифа, мақсад ва натиҷаҳои татбиқи онро ошқор намудан амри воқеист.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Дар ҷаҳон Иттиҳоди аврупо

қоркарди технология шаҳри хушмандро бетанаффус дар шаҳрҳои қалон амали намуда, самтҳои асосии онро пурзӯр гардонидани истодааст. Ҳамчунин барномаҳои технологияи шаҳри хушманд дар шаҳрҳои Милтон-Кинс, Саутгемптон, Амстердам, Барселона, Стокгоlm ва Москва. Кластерҳои муҳими компанияҳои технологияи шаҳри хушманд дар Исроил ва Тел-Авива сатҳи ҷаҳонии шаҳри хушманд дар соли 2014 доништа мешаванд ва дар ҷаҳон компанияҳои Исроили асосан ин консепсияро амали менамояд.

Мақсади мақола – ошқор намудани масъалаҳо ва нақши технологияи инноватсионӣ чихати ҳалли мушкилотҳои иқтисодиву иҷтимоӣ аҳолии шаҳр мансуб ёфта бо истифода аз пойгоҳҳои асосии консепсияи шаҳри хушманд баргараф ва ҳал намудани мушкилотҳои иқтисодиву иҷтимоӣ аҳолии шаҳр доништа мешавад.

Пешниҳоди маводи асосӣ. Афзоиши шумораи аҳолии ҷаҳон ва раванди ғаёли

урбанизатсия боиси зиёд шудани шумораи аҳолии шаҳрҳо ва васеъшавии ҳаҷми шаҳрҳо мегардад. Тибқи пешгӯии СММ, то соли 2050 беш аз 68% аҳолии ҷаҳон, ё беш аз 6,59 миллиард нафар дар шаҳрҳо зиндагӣ хоҳанд кард. Шаҳрҳо дар иқтисоди ҷаҳонӣ нақши ҳарчи бештар доранд. Рақобати шаҳрҳо барои захираҳои табиӣ, сармояи инсонӣ, сармоягузорӣ, чорабиниҳо ва интиқоли аҳоли ба шаҳрҳои дорои шароити бештар низ муҳим аст. Бо вучуди ин, бо васеъшавии шаҳрҳо, миқёси мушкилоти шаҳрӣ низ меафзояд: зарурати таъмини амнияти сокинон, мураккаб шудани системаи идоракунии шаҳр, афзоиши сарбории экосистема, мушкилотҳои нақлиётӣ ва ғайра [1].

Шаҳр як системаи мураккаби бисёрсатҳӣ мебошад, ки шумораи зиёди унсурҳо ва робитаҳои байни онҳо, агентҳои гуногун бо манфиатҳои гуногун дорад, ки системаи идоракунии онро душвор мегардонад. Шаҳрҳои анъанавӣ дигар аз ӯҳдаи ҳамаи ин мушкилот баромада наметавонанд, аз ин рӯ ҷустуҷӯи роҳҳои имконпазири рушди шаҳр лозим аст. Шумораи зиёди концепсияҳои гуногуни рушди шаҳр мавҷуданд, аз ҷумла шаҳри сабз, шаҳри дониш, шаҳри созандаю эҷодкор ва ғайра. Оғози табдилдиҳии рақамӣ, ки бо васеъ паҳн кардан ва кам кардани арзиши технологияҳои рақамӣ алоқаманд аст, инчунин ба рушди иқтисоди шаҳр таъсир расонд ва боиси эҷоди яке аз концепсияҳои замони муосири паҳншудаи рушди шаҳрҳо гардид ин концепсияи “Шаҳри хушманд” мебошад. Шаҳри хушманд як системаи мураккаби иҷтимоӣ-техникӣ мебошад, ки дар он ҳадафҳои шаҳр бо истифода аз технологияҳои муосир амалӣ карда мешаванд. Шумораи зиёди сенсорҳо, ки маълумотро оид ба нишондиҳандаҳои гуногуни ҳаёти шаҳр ҷамъоварӣ мекунанд, коркарди онҳо бо истифода аз технологияҳои омӯзиши мошинӣ, зеҳни сунъӣ, шабакаҳои бесим, абрӣ ва дигар технологияҳо, ки дар соҳаҳои гуногуни ҳаёти шаҳр истифода мешаванд, истифодаи таҳлили маълумот ва натиҷаҳои пешгӯӣ имкон медиҳад, ки

беҳсозии идоракунии шаҳрӣ, соддагардонии интиқоли иттилоот ва дониш, дастрасии хизматрасонии худӣ ва технологияҳо барои аҳоли, баландбардории ҳаракат, мусоидат ба ҷалби аҳоли ба идоракунӣ, баланд бардоштани самаранокӣ ва шароит, рушди сармояи иқтисодӣ, инсонӣ ва иҷтимоӣ. Илова ба муҳити баланди технологияи шаҳрӣ, ин концепсия эҷоди фазои бароҳат, тамоюли боҳабарии экологӣ, муҳити мусоиди инноватсионӣ, нигоҳ доштани аслият ва дар ниҳоят ба бештар шудани сифати зиндагӣ мусоидат мекунад.

Шаҳри хушманд дар тамоми ҷаҳон бунёд карда мешаванд ва дар аввал ин ташаббусҳои шаҳрҳои Чикаго, Вена, Барселона, баъдан дар баъзе кишварҳо (аз ҷумла Чин, Ҳиндустон, Русия) барномаҳои калон таҳия карда шуданд яъне татбиқи миқёсии технологияҳои шаҳрдории интеллектуалӣ дар шаҳрҳои гуногуни кишварҳо.

Шаҳри хушманд - ин шаҳрест, ки технологияҳои гуногуни рақамиро барои бештар кардани зиндагии сокинон, мукамалгардонии инфрасохтор, азнавсозии ҳадамоти давлатӣ, баланд бардоштани дастраси ба талаботҳо, таъмини устувории экологӣ ва суръат бахшидан ба рушди иқтисодӣ истифода мебарад [2].

Бисёре аз маъмурияти шаҳри хушманд аз интернет, технологияи абрӣ, зеҳни сунъӣ, воқеияти афзоянда, технологияи сарҳадӣ, блокчейн ва дигар механизмҳоро барои ҳалли масъалаҳои соҳаҳои гуногун истифода мебаранд аз он ҷумла:

- ✓ таъмини бехатарии сокинон ва корхонаҳо, инчунин робита бо онҳо;
- ✓ васеъ намудани имкониятҳои махсус барои тамоми аҳоли;
- ✓ дастгирии соҳибкорӣ ва ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ;
- ✓ мубодилаи иттилоот бо омма;
- ✓ муносиб кардани қори муассисаҳои давлатӣ;
- ✓ расонидани хидматҳои қулай дар ҷои истиқомати шаҳрвандон;

- ✓ таъмини инфрасохтори бозьтимоди зехнӣ;
- ✓ мусоидат ба устувории экологӣ;
- ✓ дастгирии ҳамкориҳои байниидоравӣ;
- ✓ муносибу мувофиқ кардани нақлиёти ҷамъиятӣ;
- ✓ идоракунии захираҳои шаҳрӣ барои пешгирӣ кардани талафот;
- ✓ ҷамъоварӣ ва таҳлили маълумоти кушода барои ба даст овардани маълумоти арзишманд.

Бо ёрии қарорҳои муосири рақамӣ, мақомоти шаҳрдорӣ хушманд дар бораи тамоми корҳое, ки дар шаҳр анҷом дода мешаванд аз ҷумла инфрасохтори шаҳр ва хидматҳои пешниҳодшуда назари ҳамаҷониба мегиранд. Ин ба роҳбарони шаҳр имкон медиҳад, ки мушкилоти эҳтимолиро пешгӯӣ кунанд, мушкилотро зуд бартараф кунанд ва натиҷахоро беҳтар созанд. Ин ҳама барои беҳтар кардани ҳолат барои сокинон, меҳмонон ва соҳибкорон дар шаҳрҳо ва таъмини ояндаи дурахшони шаҳрҳо ҷамъ мебошад.

Бо мақсади татбиқи ташаббусҳои шаҳрдорӣ хушманд, марказҳои шаҳрӣ дар саросари ҷаҳон технологияҳои пешрафтаи интеллектуалиро ҷорӣ мекунанд - сармоягузорӣ ба интелекти сунъӣ, технологияи абрӣ, интернетӣ ашъ ва ғайраро тақвият мебахшанд.

Бо афзоиши шумораи аҳолии шаҳрҳо, шаҳрҳо нисбат ба пештара ба талаботи бештар ва мушкилоти мураккабтар дучор мешаванд. Илова бар ин, дар ҷаҳони рақамии имрӯза одамон хидматрасонии зуд ва қулай ва дастрасӣ ба иттилоотро интизоранд. Дар

ин муҳит роҳбарон ва маъмурони шаҳр зерин сарбориҳои калон қарор доранд, то ба сокинон ва корхонаҳо хидматҳои камхарҷро зуд ва муассир эҷод намоянд.

Илова бар қонеъ кардани ин талабот, мақомоти худидоракуни барои бехатарии сокинон, пешниҳоди хидматҳои зарурӣ, беҳтар кардани сифати зиндагӣ ва дастгирии рушди иқтисодӣ масъуланд. Шояд вазифаи асосии мақомоти шаҳрдорӣ дастгирии инфрасохтаре бошад, ки ҳаёти шаҳрро таъмин мекунад. Аз ҷумла, роҳбарони шаҳрро зарур аст, ки роҳу пулҳоро дар ҳолати дуруст нигоҳ доранд, бо обу қувваи барқ, қори қароғакҳои роҳнамо, нақлиёти ҷамъиятӣ ва ғайраро таъмин намоянд.

Барои қонеъ кардани эҳтиёҷоти рӯзафзуни сокинон ва корхонаҳо, дар саросари ҷаҳон маъмурияти шаҳрҳо трансформатсияи рақамиро барои расонидани хидматҳои пайваста, бехатар ва бозьтимод суръат бахшанд. Дар натиҷа, шаҳрҳои интеллектуалӣ зуд ба макони дилхоҳи зиндагӣ ва кор табдил меёбанд.

Маҳаки асосии таъсиси шаҳри хушманд дар он таҷассум мегардад, ки манфиатҳои беохирро ба вучуд меорад.

Сокинон, корхонаҳо ва муассисаҳои давлатӣ дар шаҳрҳои хушманд аз бехбуди амният ва дастрасии нақлиёти ҷамъиятӣ то коҳиши партовҳои карбон ва рушди иқтисодӣ аз як қатор бартариҳои арзишманд бархӯрдор мешаванд.

Технологияи инноватсионии интеллектуалии шаҳри хушманд ба ҳалли мушкилоти дар ҷадвали 1 овардашуда кӯмак мекунанд:

Ҷадвали 1.- Технологияи инноватсионии интеллектуалии шаҳри хушманд

	
Баланд бардоштани сифати зиндагӣ Шаҳри хушманд барои зиндагӣ ва кор бароҳатанд, зеро онҳо шабакаҳои интернетии фаъол ва технологияҳои гуногунро барои ҳалли мушкилоти масъалаҳо пешниҳод мекунанд, ва пайваста сокинон онро истифода мебаранд. Ин минтақаҳои шаҳрӣ дорои хатсайрҳои кӯтоҳ барои ба кор ҳозир шудан ва ба хона баргаштан, системаҳои нақлиёти ба осони дастрас, кӯчаҳои бехатар, ҳавои тоза, ҷойҳои сабзи истироҳатӣ, хидматрасонии беҳтаршуда ва дорои	

	имкониятҳои васеи иқтисодӣ мебошанд. Ҳамаи ин сифати зиндагии аҳолии шаҳрҳои хушмандро беҳтар мекунад.
	Мувофиқкунонии чараёни корӣ Технология на танҳо зиндагии сокинонро беҳтар мекунад, балки ба мақомоти давлатӣ имкон медиҳад, ки равандҳои корро ба низом оваранд. Муассисаҳои давлатӣ дар шаҳри хушманд ба инфрасохтори муосири рақамӣ дастраси доранд, ки ба онҳо имкон медиҳад, ки маълумоти кушодро мубодила кунанд, маълумотҳои таҳлилноиро дар вақти воқеи қабул мекунад ва ҳамкориҳои байниидоравиро дастгирӣ ва ҳамоҳанг месозад. Ин ба ташкилотҳои давлатӣ имкон медиҳад, ки ҳосилнокии меҳнатро баланд бардоранд, имкониятҳои кормандонро боз ҳам васеъ гардонанд ва сифати хизматрасониҳо ба шаҳрвандон баланд бардоранд.
	Ба даст овардани устувории экологӣ Азбаски устувории экологӣ ба авлавияти аввалиндараҷаи ҷомеаҳо дар саросари ҷаҳон табдил ёфтааст, бисёре аз маъмуриятҳои шаҳрҳо дар ҷустуҷӯи технологияҳои шаҳри хушманд ҳастанд, то ба онҳо дар фаҳмидани партовҳои карбон дар шаҳрҳои худ ва коҳиш додани таъсири экологии онҳо кӯмак расонанд. Шаҳрҳои интеллектуалӣ қарорҳои рақамиро барои баланд бардоштани самаранокии энергия, ёри барои ворид кардани механизмҳои самаранок барои устувории экологӣ ва пешбурди таҷрибаҳои устувори об ва коҳиш додани партовҳои карбон истифода мебаранд.
	Баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ Бо шарофати рушди технологияҳои муосир, ҷомеа хидматҳои содда, беҳатар ва дастрасро интизор аст. Шаҳри хушманд хидматҳои боэътимод, санҷишуда ва қулай пешниҳод мекунад, ки одамонро дар марказ ҷойгир карда, маълумоти махфӣи ҷамъиятро ҳифз мекунад. Сокинони шаҳрҳои хушманд аз хидматҳои муосири ҷамъиятӣ, нақлиёти интеллектуалӣ ва технологияҳои боэътимоди рақамӣ баҳра мебаранд.
	Ҳавасмандгардонии рушди иқтисодӣ Шаҳрҳо ҳамеша муҳимтарин марказҳои савдо ва тиҷорат буданд. Имрӯзҳо шаҳри хушманд рушди иқтисодиро тавассути сармоягузорӣ ба технологияҳои интеллектуалӣ суръат мебахшанд. Ин хел худидоракунии муосир барои соҳибони тиҷорат ҷолибанд, зеро онҳо шабакаҳои муассири иртибот, инфрасохтори боэътимод, хизматрасонии ба осонӣ истифодашаванда, доираи васеи муштарӣ ва кормандон ва суръати ҳаракатро ҷиҳати расидан ба мақсадҳо таъмин мекунад. Ҳамчунин дар шаҳри хушманд дастраси ба маълумотҳои пурарзиш ва иттилооти таҳлилии дар бораи муштарӣ фароҳам мегардад, ки ин имконият ҷиҳати қабули қарорҳои стратегӣ баро миссияҳои субъектони хоҷагидор мусоидат мекунад.
	Азнавсозии нақлиёт Дар саросари ҷаҳон шаҳри хушманд табдили рақамии нақлиётро барои беҳтар кардани инфрасохтор, мукамалгардонии нақлиёти ҷамъиятӣ ва имкон додани амалиёти логистика пеш мебаранд. Ин шаҳрҳо барои назорат кардани ҳолати роҳ дар вақти воқеӣ, содда кардани ҷамъовариҳои пул ва таваққуфгоҳҳо ва тавонмандсозии кормандони транзитӣ барои

	хидматрасони бехтар ба ҷамоатҳои маҳаллӣ аз қарорҳои рақамии пайвасти истифода мебаранд.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти 3.

Мо дар боло соҳаҳои муҳими афзалиятнокро ишора кардем ва ҷиҳати расидан ба мақсадҳои истифодаи технологияҳоро барои ҳалли масъалаҳои шаҳри хушманд чунин арзёби мекунем. Вақте ки мақомоти давлатӣ ба лоиҳаи шаҳри хушманд шурӯъ мекунанд, онҳо аксар вақт ба якҷанд қарорҳои интеллектуалии рақамӣ сармоягузори мекунанд. Қарорҳои интеллектуалии рақамии технологияҳои шаҳри хушманд барои якҷоя кор кардан, барои ҳамгироии ҷамоатҳо, бехбуди зиндагии сокинони шаҳр, ҳавасмандгардонии талошҳои устувории экологӣ, бехтар кардани инфрасохтор ва дастгирии рушди иқтисодӣ тарҳрезӣ мешаванд.

Вобаста ба назарияҳои гуфта гузашта дар маҷмӯъ масъалаҳои объективӣ-субъективӣ аҳолии шаҳр, ҷиҳати расидан ба мақсадҳои ниҳойӣ имкониятҳо ва афзалиятҳои инноватсионии шаҳри хушмандро пешниҳод менамоем:

ТЕХНОЛОГИЯИ АБРӢ

Технологияи абрӣ ин пешниҳоди хидматҳои компютерӣ (аз ҷумла серверҳо, нигоҳдорӣ, шабакаҳо, пойгоҳи додаҳо, нармафзор, таҳлил ва зехни сунъӣ) тавассути интернет истифодаи серверҳои маҳаллӣ ва компютерҳои шахсӣ.

Азбаски ин технологияҳо хароҷотро кам мекунад ва дастрасии осонро бо қарорҳои абрӣ, бештар барои истеъмолкунандагон, корхонаҳо ва мақомоти давлати маъмул менамояд. Илова бар ин, мақомотҳо одатан танҳо барои истифодаи хидматҳои абрӣ пардохт мекунанд. Ин ба ширкатҳо ва шаҳрҳо кӯмак мекунад, ки хароҷоти амалиётро идора кунанд ва қарорҳои абрро ҷиҳати ҳалли масъалаҳо афзоиш диҳанд.

Бисёре аз муассисаҳои шаҳрӣ барномаҳо, системаҳои идоракунии кадрӣ ва иттилооти муҳими давлатиро аз нигоҳдории дохилии худ ба абр интиқол медиҳанд, то инноватсияро суръат бахшанд, самаранокро бехтар кунанд ва хароҷотро кам кунанд. Ин ба мақомот имкон медиҳад, ки чандиртар ва устувортар фаъолият кунанд ва ҳамзамон маълумоти махфӣи шахсиро ҳифз кунанд. Илова бар ин, ба шарофати қарорҳои абрӣ, кормандони мақомоти шаҳр ва сокинон дастрасии бехатари фосилавии иттилоотро ба даст меоранд, ки барои пешниҳоди пайвасти хидматҳои давлатӣ муҳим аст.

Технологияи абрӣ ба технологияи ҷудонашавандаи шаҳри хушманд табдил ёфтааст, зеро он ба мақомоти давлатӣ имкон медиҳад: ниг. ба расми 1.

Расми 1.- Технологияи абрӣ ва технологияи ҷудонашавандаи шаҳри хушманд.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти 4.

ИНТЕРНЕТ АШЁ

Интернет ашё - маҷмӯи таҷҳизот, маҳсулот ва дастгоҳҳои ба абр пайвастшуда мебошад ва барои ҷамъоварӣ ва интиқоли бехатари маълумот пешбинӣ шудааст. Интернет ашё ба мақомотҳо имкон медиҳад, ки маълумотро зуд ҷамъоварӣ ва истифода баранд, то қарорҳои саривақти ва оқилона қабул кунанд. Ин технологияи шаҳри хушманд фаҳмишҳои саривақтӣ ва қобили амалро пешкаш мекунад, ки ба мақомотҳо дар тамоми соҳаҳо имкон медиҳад, ки самараноктар фаъолият кунанд ва хизматрасонии муштариёро беҳтар кунанд.

Андешаҳои пешниҳодкардаи интернет ашёҳо ба роҳбарони шаҳр имкон медиҳанд, ки дар вақти воқеӣ дар ҷомеаҳои онҳо ҷӣ рӯй дода истодааст, беҳтар фаҳманд. Ин технологияи шаҳри хушманд инчунин ба мақомот имкон медиҳад, ки инфрасохтори оқилонро пайваст кунанд, равандҳои гуногунро аз фосилаи дур назорат кунанд,

мониторинги вақти воқеӣ ва беҳтар кардани иҷроиро дар саросари шаҳр таъмин кунанд.

Маъмурияти шаҳри хушманд барои ҳалли ду мушкилоти муҳимтарин - мониторинги дурдаст ва хизматрасонии профилактики аз интернет ашёҳо бештар истифода баранд.

Бо назорати фосилавӣ, маъмурон метавонанд дороиҳо, ба монанди мошинҳо ва таҷҳизоти гаронро - пайваста ё дар фосилаҳои муқаррарӣ назорат кунанд. Ин ба роҳбарони шаҳр имкон медиҳад, ки ҷойгиршавӣ, кор ва ҳолати захирахоро назорат кунанд. Фаҳмишҳое, ки мақомоти шаҳри хушманд аз ин технология ба даст меоранд, метавонанд ба онҳо кӯмак расонанд:

❖ кам кардани хароҷоти сузишворӣ, таъмир ва хизматрасонӣ;

❖ такмил додани равандҳои идоракунии шаҳр;

❖ беҳтар намудани сифати хизматрасонӣ ба аҳоли;

❖ кам кардани фарсудашавии мошину таҷҳизот;

❖ зиёд кардани шумораи боздидҳои хидмати дар як рӯз;

❖ дараҷаи беҳатарии сокинони шаҳр ва меҳнаткашони шаҳр баланд бардошта мешавад.

ТЕХНОЛОГИЯИ БЛОКЧЕЙН

Блокчейн - як маҳзани рақамии ғайримарказонидашудаи иттилоот аст, ки метавонад дар як вақт дар як шабакаи бузурги ҷамъиятӣ истифода ва мубодила шавад. Ташкилотҳо ва мақомот ба ин технологияи инноватсионӣ барои эҷоди занҷирҳои муассири таъминот, содда кардани равандҳои мураккаб, коҳиш додани қаллобӣ ва зуд тафтиш кардани транзаксияҳо истифода бурда метавонанд.

Блокчейн ба иштирокчиёни шабакаи имкон медиҳад, ки бидуни мудирӣ марказӣ беҳатар ва шаффоф маълумот мубодила кунанд. Ин хусусият маҳсусан барои роохбарияти шаҳр муфид аст, зеро шаҳрҳо маъмулан ҷонибҳои манфиатдори зиёде доранд, ки бояд иттилоотро барои дастгирии амалиёт, қабули қарорҳои муҳим ва оптимизатсияи ҳадамот мубодила кунанд.

Дар шаҳри хушманд барои ҳалли муаммоҳо истифода бурда мешаванд:

❖ мубодилаи маълумотҳои оддӣ ва беҳатар;

❖ ташкили ҳамкории байниидоравӣ;

❖ эҷоди назари ягонаи занҷирҳои таъминоти шаҳрӣ;

❖ кам кардани шумораи парвандаҳои қаллобӣ ва тезонидани тафтиши амалиёти молиявӣ;

❖ ташкили занҷирҳои оқилона ва самараноки таъминот;

❖ соддагардонии равандҳои ҳалли бахсҳои додаҳо бо мақсади аудит ва мутобикат;

❖ идоракунии истеъмоли энергия, рушди шаҳрҳо ва афзоиши аҳоли.

ВОКЕИЯТИ АФЗОЯНДА

Воқеияти афзоянда - технологияест, ки тасвири компютериро дар муҳити воқеӣ

ҷойгир карда, тасвири ҳамаҷониба фароҳам меорад. Бисёре аз созмонҳо ин технологияи интерактивиро барои омӯзонидани кормандон истифода мебаранд ва ба таври визуалӣ ба онҳо минтақаҳои, ки барои дидан душвор аст, нишон медиҳанд.

Бо ёрии қарори пешрафтаи корбарон метавонанд вазифаҳои зиёдеро иҷро кунанд, ки бидуни истифодаи ин технологияи интеллектуалӣ хеле душвор ё хатарнок хоҳанд буд. Масалан, баъзе коргарони шаҳр аз дастгоҳҳои мобилӣ истифода мебаранд, ки ҳангоми дидани зеризаминӣ тасвирҳои коммуналӣ ва захираҳои дар бар мегиранд. Дар натиҷа коргарон дар қучо дар зери замин будани қубурҳои дида, вазъияти қори онҳоро муайян мекунанд.

Маъмурияти шаҳрҳои хушманд инчунин ин механизмро барои ҳалли:

❖ содда кардани лоиҳаҳои мураккаби шаҳрсозӣ ва сохтмон;

❖ гирифтани маслиҳат ва дастгирии коршиносон ҳангоми кор дар ҷойҳои дурдаст;

❖ омӯзонидани кормандон бо истифода аз дастурҳои амалии қадам ба қадам;

❖ ба кормандони саҳро кӯмак расонидан, то онҳо тавонанд қори худро зуд, самаранок ва беҳатар анҷом диҳанд;

❖ ба тартиб даровардани равандҳои санҷиш ва иҷозатдиҳӣ.

ИНФРАСОХТОРИ ШАҲРҲОИ ХУШМАНД

Инфрасохтор ин сохторҳо ва захираҳои мебошад, ки фаъолияти мўътадили шаҳрро дастгирӣ мекунанд, аз таъмини об ва нерӯи барқ то қори роҳҳо, чароғҳо, чароғакҳои роҳнамо, шабакаҳои хизматрасонӣ ва алоқаи шаҳрӣ. Азбаски шумораи аҳолии шаҳрҳо афзоиш меёбад ва одамон ба хидматҳои рақамӣ ва шароити муосир ниёз доранд, барои шаҳрҳои таъмин намудани инфрасохтори чандир, устувор ва беҳатар аз ҳарвақта муҳимтар аст.

Бо истифода аз технологияи абрӣ, интернетӣ ашъ, зехни сунъӣ ва дигар

қарорҳои шаҳри хушманд, мақомотҳои давлати метавонанд:

- ❖ таъмин намудани инфрасохтори муҳими интеллектуалӣ;
- ❖ расонидани хидматҳои арзишманд, ки эътимодро эҷод меkunанд;
- ❖ баланд бардоштани сатҳи амнияти иттилооти махфии ҷамъиятӣ;

ташаккулдиҳи хизматрасонии давлатӣ;
эҷоди системаҳои пайваст, самаранок ва устувори нақлиёт;
навовариҳои шаҳрро ҷорӣ намуда, хизматрасониҳо ба сокинон беҳтар намояд.

Ҳамин тариқ бо дар назардошти вазъи имрӯзаи талаботҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии беоҳири сокинони шаҳр зарурияти истифодаи омилҳои инноватсионӣ ҷиҳати дар сатҳи зарури қонеъ намудани талаботи шаҳрвандон зарурат пеш омадааст ва концепсияи маскур яъне концепсияи шаҳри хушманд имконияти нав барои ҳалли талаботҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии муосири ҷомеа пешниҳод менамояд, ки аллакай мо дар боло қайд намудем.

Зикр намудан ба маврид аст, ки дар шароити ҷаҳонишавии соҳаҳои ҳаётии ҷомеа дар назди мамлаки мо низ масъалаҳои таҳия, ташаккул ва истифодаи методологияи шаҳри хушманд ба вуҷуд омадааст. Шаҳрҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои миқдори муайяни аҳоли, масъалаҳо ва имкониятҳо мебошад. Мамлакати мо низ қисми

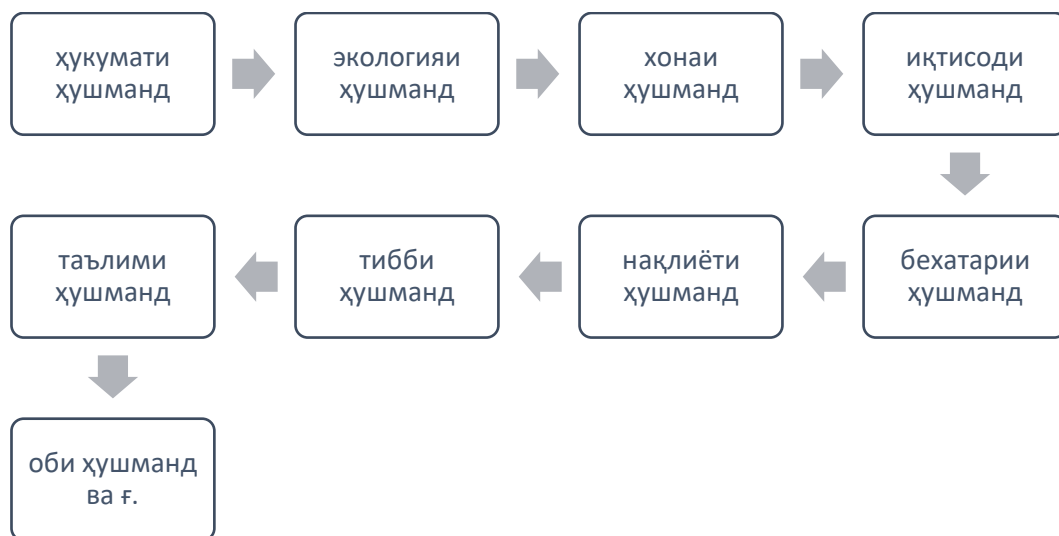
ҷудонашавандаи ҷомеаи ҷаҳони доништа мешавад ва дорои шаҳрҳои азими аз лиҳози иқтисодӣ ва иҷтимоӣ рушдёфта буда ҳамқадами замон мебошад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аввалин шаҳреки ба таҳияи лоиҳаи шаҳри хушманд пардохт ин шаҳри Душанбе махсуб меёбад.

Бо қарори Раиси шаҳри Душанбе аз 7 майи соли 2019, таҳти №276 Корхонаи воҳиди давлатии «Шаҳри хушманд (Smart city)»-и мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Душанбе таъсис дода шуд.

Корхонаи воҳиди давлатии «Шаҳри хушманд (Smart city)»-и мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Душанбе (минбаъд- Корхона) бо мақсади баланд бардоштани самаранокии хизматрасонӣ бо истифодаи иттилооти шаҳрӣ баҳри қонеъ гардонидани талаботи шаҳрвандон дар самти хизматрасониҳои электронӣ тавассути технологияҳои иттилоотӣ-коммуникатсионӣ, таъмини амнияти шаҳрвандон ва ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ ташкил шудааст. Вазифаи Корхона ин фароҳам овардани замина баҳри иҷрои қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 1 марти соли 2018, №78 оид ба “Барномаи рушди иҷтимоӣ-иқтисодии шаҳри Душанбе барои давраи то соли 2025” ба ҳисоб меравад.

Корхона фаъолият ва кору хизматрасониҳоро дар самтҳои зерин амалӣ менамояд, ниг. ба расми 2.

Расми 2.- Имкониятҳои шаҳри хушманд.

Сарчашма: Таҳияи муаллиф дар асоси адабиёти 5.

Ҳамчунин Душанбе таҳияи лоиҳаи шаҳри хушмандро моҳи декабри соли 2021 якҷо бо Ҳазинаи ташаббусҳои рақамии Бонки Рушди Авруосиё амали намуда истодааст.

Дар ин давра аз ҷониби роҳбарияти идоракунии шаҳр корҳои буёдии зиёд аллакай ба анҷом расид, аз ҷумла ташкили лоиҳаи шаҳри бехатар ва амалинамоии он, имконияти пардохти тамоми намуди хизматрасониҳо, чароғоннамои хушманд ва ғайраҳо.

Интизор меравад, ки дар ояндаи наздик унсурҳои асосии шаҳрҳои хушманд дар шаҳри Душанбе созон дода мешавад ва

таъсири мусбии худро ҷиҳати ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ ва иҷтимоии аҳоли мерасонад.

Хулоса, омӯзишҳо нишон дод, ки танҳо технология, иттилоот ва инноватсия қодир аст ҳамчун механизми муҳими функционалӣ дар ҳамбастагии консепсияи шаҳри хушманд ҷиҳати иҷро талабот ва бартарафнамоии масъалаҳои талаботии иқтисодиву иҷтимоии аҳолии шаҳр бо дар назардошти элементҳои зарурии дар боло зикргардида мусоидадкунанда тдониста мешавад.

Адабиёт

1. Костина Елена Алексеевна, тема диссертации и автореферата по ВАК РФ «Умный город в решении социально-экономических проблем: возможности и риски цифровой трансформации»;
2. Фомин Ромн Владимирович кандидат наук, тема диссертации и автореферата по ВАК РФ "Умный город" как прогрессивная форма пространственно-экономической трансформации в регионе: концепция, инструментарий, эффективность, 2021;
3. Пирозкая Анастасия Владимировна. Концепция "умного города" в представлении экспертов и жителей: проблемы и противоречия в реализации концепции // Мир экономика и управления. 2020, с 178-196;
4. Аветян Арман Александрович диссертации на соискание ученой степени кандидата экономических наук, Концепция “Умный город” и проблемы стратегии управления городским хозяйством XXI века (по метриалам города еревана), 2021;
5. Сомонаи расмии Корхонаи воҳиди давлатии “Шаҳри хушманд (Smart city)”- и мақомоти иҷроияи ҳокимияти давлатии шаҳри Душанбе <https://dsc.tj/>;
6. Набиев Т.Т. Асоев М.М. Иқтисоди инноватсионӣ китоби дарси Душанбе 2024;
7. Логиновский О.В., Шестаков А.Л., Голлай А.В. Формирование стратегии развития умных городов субъекта РФ. 2020., с 77-92;
8. Пахомов Е.В., Технологическая основа умного города. 2017;
9. Т.Ф. Шарифьянов., Смарт сити-новый виток территориального цифрового неравенство 2018, с 364-378;
10. Е.Ю. Сидоровой Инновационная экономика, Москва 2025;
11. Гамидов, Г.С. Инновационная экономика: стратегия, политика, решения / Г.С. Гамидов, Т.А. Исмаилов, И.Л. Туккель. – СПб., 2007;
12. М.В. Кудина, Инновационная экономика учебные пособия Москва 2018;
13. Консепсияи ташаккули ҳукумати электронӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 2011;
14. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи ҳуҷҷати электронӣ ва имзои электронӣ 2023;

15. Барномаи миёнамуҳлати рушди иқтисоди рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2021-2025, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 октябри соли 2021, №460 тасдиқ шудааст;

16. Мирзоалиев А.А., Тӯлиев М.С., Холиқова П.И., Масъалаҳои рушди иқтисоди рақамӣ 2023. Саҳ 104-113;

17. Турсунова С.С. Оид ба баъзе масъалаҳои асосҳои назариявии иқтисодиёти рақамӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Маълумот дар бораи муаллиф:

Машрапов Қиёмиддин Шокамолевич - ассистент кафедраи идоракунии молияи давлатӣ ва иқтисоди рақамӣ Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи С.Носир 33. Тел.: (+992) 93 941 00 05. E-mail: mashrapovq3@gmail.com

Информация об авторе:

Машрапов Қиёмиддин Шокамолевич - ассистент кафедры управления государственными финансами и цифровой экономики Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. 734003, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица С. Носира, 33. Тел.: (+992) 93 941 00 05. E-mail: mashrapovq3@gmail.com

Information about the author:

Mashrapov Qiyomiddin Shokamolovich - assistant at the Department of Financial Management Department and Digital Economy of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Tajikistan. 734003, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, 33, Said Nosir str. Phone:(+992) 93 941 00 05. E-mail: mashrapovq3@gmail.com

УДК: 338.48

АСОСҲОИ ТАКМИЛИ ИНФРАСОХТОРИИ РУШДИ САЙЁҲӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ

Одинаев Қ.О.

Аннотатсия. Дар мақола оиди такмили инфрасохтори сайёҳӣ ва аҳамияти он дар шароити рақамикунони дарҷ гардидааст. Бояд қайд намуд, ки рушд ва бунёди инфрасохтори сайёҳӣ ба ҷалби шумораи зиёди сайёҳони хориҷӣ ва дохилӣ таъсири худро мерасонад, зеро ки инфрасохтори сайёҳӣ ин як ҷузъи асосии соҳаи сайёҳӣ ба ҳисоб меравад. Бо пеи рафтани илму техника ва тараққиёти соҳаи рақамӣ тамоми соҳаҳо ба рақамикунонӣ гузариш намуданд, ки дар ин миён инфрасохтори сайёҳӣ низ мисли дигар соҳаҳо барои пешрафти фаъолияти худ ва баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ ба рақамикунонии соҳа гузариш намуда барои осон ва самаранок намудани кори худ замина мегузорад. Нишон дода шудааст, ки рақамикунонӣ дар инфрасохтори сайёҳӣ бисёр муҳим буда талаботи замонаро тақозо мекунад.

Калидвожаҳо: инфрасохтори сайёҳӣ, рақамикунонии иқтисодиёт, сайёҳӣ, меҳмонхона, ширкатҳои сайёҳӣ, технологияи рақамӣ, зеҳни сунъӣ, иқтисод.

Барои иқтибос: Одинаев, Қ. О. Асосҳои такмили инфрасохтори рушди сайёҳӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодиёт / Қ. О. Одинаев // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – №. 1(44). – С. 443-451.

ОСНОВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ИНФРАСТРУКТУРЫ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗИРОВАННОЙ ЭКОНОМИКИ

Одинаев К.О.

Аннотация. В статье описано совершенствование туристической инфраструктуры и ее значение в условиях цифровизации. Следует отметить, что развитие и строительство туристической инфраструктуры оказывает влияние на привлечение большого количества иностранных и отечественных туристов, поскольку туристская инфраструктура считается основной составляющей туристической отрасли. С прогрессом науки и техники и развитием цифровой сферы все отрасли перешли на цифровизацию, а в то же время туристическая инфраструктура, как и другие отрасли, перешла на цифровизацию в целях активизации своей деятельности и повышения качества услуг, закладывая основу для того, чтобы сделать его работу проще и эффективнее. Показано, что цифровизация туристической инфраструктуры очень важна и требует времени.

Ключевые слова: туристическая инфраструктура, цифровизация экономики, туризм, гостиница, туристические компании, цифровые технологии, искусственный интеллект, экономика.

FUNDAMENTALS OF IMPROVING TOURISM DEVELOPMENT INFRASTRUCTURE IN THE CONDITIONS OF A DIGITALIZED ECONOMY

Odinaev K.O.

Annotation. The article describes the improvement of tourism infrastructure and its importance in the context of digitalization. It should be noted that the development and construction of tourism infrastructure has an impact on attracting a large number of foreign and domestic tourists, since tourism infrastructure is considered the main component of the tourism industry. With the progress of science and technology and the development of the digital sphere, all industries have switched to digitalization, and at the same time, tourism infrastructure, like other industries, has switched to digitalization in order to intensify its activities and improve the quality of services, laying the foundation for making its work easier

and more efficient. It is shown that digitalization of tourism infrastructure is very important and takes time.

Key words: *tourism infrastructure, digitalization of the economy, tourism, hotel, travel companies, digital technologies, artificial intelligence, economy.*

Гузориши масъала. Дар соҳаи сайёҳӣ нақши инфрасохтор баробар аст ба нақши захираҳои сайёҳӣ, зеро бидуни инфрасохтори сайёҳӣ ин соҳа ғаъолият карда наметавонад. Аз ҳамин лиҳоз бунёди инфрасохтор ва тақмили он бисёр муҳим буда, барои рушди соҳаи сайёҳӣ нақши муҳим дорад. Бояд гуфт, ки Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбати соҳаи сайёҳӣ тавачҷуи хос дошта аз ҷиҳати захираҳои сайёҳӣ аз ҷумла табиӣ ва таърихӣ фарҳангӣ бисёр бой мебошад. Ҷалби сайёҳони хориҷӣ ба кишвар метавонад буйҷети кишварро ғани гардонида ба соҳаи иқтисодиёт манфиат биёрад. Аз ҳамин лиҳоз бояд кушиш ба харҷ дода шавад, ки барои бунёд ва тақмили инфрасохтори сайёҳӣ дар кишвар диққати аввалин дараҷа дода шавад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Як нуқтаро бояд қайд намуд, ки дар кишварҳои пешрафта дар самти сайёҳӣ маҳз бунёд ва тақмили инфрасохтори сайёҳӣ тавонистаанд шумораи зиёди сайёҳонро ҷалб намоянд. Зеро сайёҳон маҳз ба хотири инфрасохторҳои бунёднамудаи ин кишварҳо ташриф меоранд. Бинобар баррасии масъала дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ бояд барои тақмили инфрасохтори сайёҳӣ аҳамияти аввалиндараҷа дода шавад.

Мақсади мақола - бунёд ва тақмили инфрасохтори сайёҳӣ, аз ҷумла меҳмонхонаҳо, тарабхонаҳо ва дигар марказҳои, ки барои сайёҳон шароит ва хизматрасониро ташкил мекунанд. Инчунин тақмили онҳо дар самтҳои гуногун аз ҷумла самти рақамикунонӣ барои пешниҳоди сатҳи баланди хизматрасонӣ ва самаранок гардидани ғаъолияти ҳуди инфрасохтори сайёҳӣ мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Рушди инфрасохтори соҳаи сайёҳӣ барои иқтисодиёт аҳамияти бузург дорад, зеро он на

танҳо ба рушди соҳаи сайёҳӣ, балки ба рушди умумии иҷтимоӣ иқтисодии минтақаҳо низ мусоидат мекунанд. Аҳамияти он дар ҷанд самт равшан аст, ки ин:

➤ Ҷалби сармоягузорӣ, ки дар ин самт инфрасохтори пешрафтаи сайёҳӣ, ба монанди меҳмонхонаҳо, роҳҳо, фурудгоҳҳо ва объектҳои фароғатӣ, сармоягузори дохилию хориҷиро ҷалб мекунанд. Ин боиси афзоиши шумораи ҷойҳои корӣ ва рушди иқтисодиёти маҳаллӣ мегардад.

➤ Рушди савдо ва хизматрасонӣ, ки аслан ба рушди инфрасохтори сайёҳӣ, талабот ба хизматрасониҳои гуногун, аз ҷумла нақлиёт, тарабхонаҳо, роҳбаладӣ ва харидаи маҳсулоти маҳаллӣ зиёд мешавад. Ин ба рушди соҳибкорӣ ва афзоиши даромади минтақаҳо мусоидат мекунанд.

➤ Дигар самти аҳамияти рушди инфрасохтори сайёҳӣ дар радифи иқтисодиёт, рушти иҷтимоӣ низ ба шумор рафта ба тақмил додани сатҳи зиндагии аҳоли таъсир мусбат мерасонад. Масалан бо бунёди роҳҳо ва иншооти фароғатӣ, сокинони маҳаллӣ низ аз ин имкониятҳо баҳра мебаранд.

Ҳамин тариқ, рушди инфрасохтори сайёҳӣ ҳамчун як воситаи муҳими пешбурди иқтисодиёти миллӣ ва рушди устувори минтақаҳо нақши калидӣ мебозад.

Бояд гуфт, ки барои ғаъолияти муътадили соҳаи сайёҳӣ ва ҳамкориҳои самарабахши субъектҳои он инфрасохтори мувофиқ зарур аст. Мафҳуми инфрасохтор ин маҷмӯи корхонаҳо, ташкилотҳо ва хизматрасонӣ мебошад, ки ба татбиқи муносибатҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва дигар муносибатҳои байни субъектҳои асосӣ мусоидат мекунанд. Инфрасохтори бозори сайёҳӣ дар умум аз панҷ ҷузъи муҳим иборат аст:

➤ иншооти ҷойгиркунии сайёҳон – меҳмонхонаҳо ва дигар иншооти ҷойгиркунии гурӯҳӣ;

➤ корхонаҳои саноати хуроки умумӣ - тарабхонаҳо, қахвахонаҳо, ошхонаҳо, тезтаёрҳо ва ғайра;

➤ ширкатҳои нақлиёт, ки ба сайёҳон хизмат мерасонанд;

➤ объектҳои дорои хусусияти таълимӣ, тандурустӣ, динӣ, варзишӣ, фарҳангӣ, таърихӣ, фароғатӣ, инчунин объектҳои мақсадҳои дигар, ки ҳангоми хизматрасонии сайёҳӣ истифода мешаванд ё барои ин мақсадҳо махсус сохта шудаанд;

➤ ташкилот ва ё ҳадамотҳое, ки хизматрасонии гид-тарҷумонӣ, экскурсияҳо ва расмийро ҳангоми убури сарҳади байни давлатҳо таъмин мекунанд[1].

Бо рушд ёфтани тарақиёти илму техника тамоми соҳаҳои ҳаётан муҳими инсоният аз технологияҳои иттилооти ва рақамикунонӣ ғаёл истифода намуданро шурӯъ намуданд, ки дар ин миён ба соҳаи иқтисодиёт низ зарур шумориданд, ки ҷиҳати ғаёлияти босамар ба рақамикунонӣ гузаранд, ки зарурати рақамикунонии иқтисодиёт аз чанд ҷиҳат асоснок карда шудааст, яъне:

➤ Суръат ва самаранокӣ, ки дар ин технологияҳои рақамӣ ба ширкатҳо, муассисаҳо ва кишварҳо имкон медиҳанд, ки равандҳои кориро суръат бахшанд ва хараҷотро коҳиш диҳанд. Масалан, автоматизатсияи раванди истеҳсолот ва танзими зудтари хизматрасониҳо.

➤ Шаффиат ва ҳисоботдихӣ. Дар ин ҷиҳат бошад рақамикунони имконият медиҳад, ки равандҳои молиявӣ ва идоракуни ба таври шаффоф сурат гирад, ки ин ба коҳиш додани ғасод ва беҳтар кардани идоракунии мусоидат мекунад.

➤ Ҷиҳати дигар бошад ин дастрасӣ ба маълумот ба ҳисоб рафта дар ин ҷиҳат рақамикунонӣ ба самту соҳаҳои гуногун имконият медиҳад, ки маълумоти калон ва

заруриро ҳам оварда таҳлил карда қарорҳои беҳтарро барои рушди соҳа андеша намуда қабул кунанд.

➤ Интегратсия ба иқтисодиёти ҷаҳонӣ, ки дар ин ҷиҳат рақамикунонӣ барои кишварҳо ва соҳаҳои иқтисодӣ имконияти ворид шудан ба бозорҳои ҷаҳонӣ ва истифодаи имкониятҳои тичорати электронӣ ва тичорати ҷаҳониро фароҳам меорад. Бояд гуфт, ки ҷиҳатҳои зарурати рақамикунонии иқтисодиёт бисёр буда, метавонанд ба рушди соҳаи мазкур замина гузоранд.

Рақамикунонии иқтисодиёт на танҳо ба истеҳсолот ва соҳаи савдо, балки ба соҳаи хизматрасонӣ аз ҷумла инфрасохтори сайёҳӣ низ манфиатдор мебошад, ки дар ин маврид Пешвои миллат мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар Паёми наватии ҳеш 28 декабри соли 2024 баргузор шуд дар бораи рақамикунонии иқтисодиёт ҷунин пешниҳод намуданд: “Тоҷикистон дар ҷодаи гузариш ба рақамикунонии соҳаҳои иқтисоди миллий ҷиҳати таъмин намудани шаффофиати муносибатҳои иқтисодиву молиявӣ қадамҳои устувор гузошта истодааст. Дар панҷсолаи минбаъда ҷиҳати пешбурди иқтисоди рақамӣ бояд ба самтҳои зерин диққати аввалиндараҷа дода шавад:

- Яқум, тақмили ғаврии заминаҳои ҳуқуқӣ ва қабули санадҳои дахлдор дар самти гузариш ба иқтисоди рақамӣ.

- Дуюм, то шабакаҳои панҷ – ҷӣ (5G) инкишоф додани инфрасохтори рақамӣ, рушди марказҳои коркарди маълумот, таъсиси маҳзани мукаммали миллии маълумот.

- Сеюм, рақамикунонии пурраи хизматрасониҳои давлатӣ ва ташкили маҳзани ягонаи хизматрасониҳои давлатӣ.

- Чорум, рушди сармояи инсонӣ бо роҳи омӯзиш ва бозомӯзии кадрҳо доир ба технологияҳои иттилоотӣ дар дохил ва хориҷи кишвар ва баланд бардоштани маърифати истифодаи технологияҳои рақамӣ.

- Панҷум, истифодаи васеи зехни сунъӣ дар пешниҳоди хизматрасониҳо ва низоми бақайдгирии давлатӣ.

- Шашум, андешидани чораҳо дар самти таъмин намудани амнияти киберии маҳзанҳои маълумот.

- Ҳафтум, ташаккул додани соҳибкориҳои рақамӣ ва рушди савдои электронӣ”[2]

Ҳафт самте, ки аз ҷониби Пешвои миллат дар ироаи Паём барои рақамикунонии иқтисодӣ дар панҷсолаи оянда бояд диққати ҷиддӣ дода шавад, барои рушди инфрасохториҳои соҳаи сайёҳӣ низ нақши калон доранд. Масъалан, то шабакаҳои панҷ-ҷӣ (5G) инкишоф додани инфрасохтори рақамӣ, ки ин метавонад сифати хизматрасониҳои алоқа аз ҷумла суръати интернетро дар кишвар баланд намуда як замимае барои ҷалби зиёди сайёҳон мегардад. Зеро буданд ҳолатҳое, ки сайёҳони хориҷӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ аз суръати пасти интернет шикоят намуданд, аз ҷумла дар минтақаҳои берун аз шаҳрӣ.

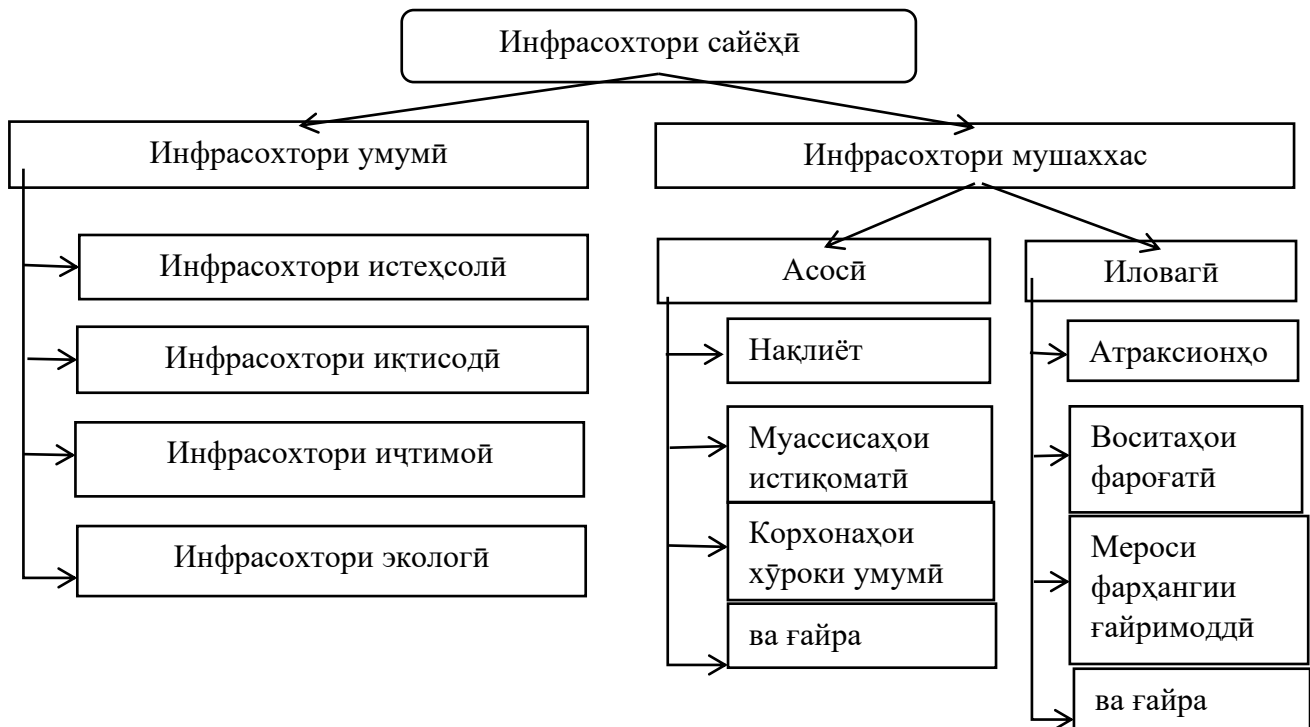
Дар дигар ҷиҳатҳо низ рақамикунонии метавонад ба инфрасохтори сайёҳӣ ба манфиат бошад, ки ин истифода бурдани технологияҳои навин дар муассисаҳои хизматрасонии сайёҳӣ аз қабili меҳмонхонаҳо, тарабхонаҳо, нақлиёт ва ширкатҳои сайёҳӣ ба ҳисоб меравад.

Тадқиқоти мазкур, ки дар самти рушди инфрасохториҳои сайёҳӣ дар шароити рақамикунонии иқтисодӣ равона шудааст, метавонад дар самти хизматрасониҳои сайёҳӣ аз ҷумла инфрасохторҳои сайёҳӣ як саҳмгузор бошад. Мафҳуми инфрасохтори сайёҳӣ гуфта аслан дар адабиёти илмӣ якранг шарҳ дода мешавад ва бештар ба инфрасохтори сайёҳии саноатӣ дахл дорад.

Одатан инфрасохтори сайёҳӣ маҷмӯаи сохторҳо, шабакаҳои муҳандисию коммуникатсионӣ, аз ҷумла телекоммуникатсия, роҳҳо ва корхонаҳои марбут ба соҳаи сайёҳӣ, таъмини дастрасии мӯътадили сайёҳон ба захираҳои сайёҳӣ ва истифодаи дурусти онҳо барои мақсадҳои сайёҳӣ, таъмини ғайриҷамъии корхонаҳои саноати сайёҳӣ ва ҳуди сайёҳон ба ҳисоб меравад. Мафҳуми инфрасохтори сайёҳӣ танҳо ҷузъи моддии инфрасохторро дар бар мегирад ва ҷузъҳои иҷтимоӣ, тадқиқотӣ, экологӣ ва дигар ҷузъҳои инфрасохтори сайёҳӣ, аз ҷумла ҷузъи ғайримодиро, қомилан сарфи назар мекунад[3].

Нақш ва аҳамияти инфрасохтори сайёҳӣ аз он иборат аст, ки шароит барои ғайриҷамъии самараноки соҳаи сайёҳӣ фароҳам оварда шавад. Вазифаҳои анъанавии инфрасохтори сайёҳӣ аз таъмини нақлиёти сайёҳон, ҷойгиркунӣ ва таъмини ғизо, қонъ қардани ниёзҳои иттилоотӣ, фарҳангӣ, коммуникатсионӣ ва дигар ниёзҳои онҳо вобаста ба намуди сайёҳӣ ва маҳсулоти сайёҳии пешниҳодшуда иборатанд. Барои иҷрои тамоми вазифаҳои инфрасохторӣ маҷмӯи корхонаҳо, ташкилотҳо ва объектҳои гуногуни ба инфрасохтори сайёҳӣ дохилшуда зарур аст[4, С.41].

Бояд гуфт, ки унсурҳои инфрасохтори сайёҳӣ маҷмӯи гуногуни сохториҳои ба ҳам алоқаманд, захираҳои моддӣ ва ғайримоддии сайёҳӣ мебошад, ки ба фароҳам овардани шароити мусоид барои таъмини ғайриҷамъии самараноки сайёҳӣ нигаронида шудаанд. Дар ин ҳолат ҳам объектҳои моддӣ ва ҳам ғайримоддӣ метавонанд ҳамчун унсурҳои сохторӣ амал кунанд. Таркиби инфрасохтори сайёҳӣ дар расми 1 оварда шудааст.

Расми 1. - Таркиби инфрасохтори сайёҳӣ.

Чуноне, ки дар боло қайд намудем истифода бурдани технологияҳои инноватсионӣ ва рақамикунонӣ ба инфрасохтори сайёҳӣ имконият медиҳад, ки рафти кор осон гардида сифати хизматрасонӣ бошад баланд гардад. Масалан дар фаъолияти меҳмонхонаҳо, ки барои банд намудани хучра аз системаҳои бронкунӣ ва бандкунӣ ба монанди Амадеус, Галилео ва баъдтар аз равзанаҳои Booking.com, Hotels.com, Airbnb ва ғайраҳо васеъ истифода мебаранд, инчунин солҳои охир барои боз ҳам баланд бардоштани хизматрасониҳо дар меҳмонхонаҳо аз чунин инноватсия ва технологияҳои рақамин истифода мебаранд, ба монанди:

Технологияи IoT (Internet of Things). Мафҳуми технологияи мазкур бо забони тоҷикӣ “интернети ашё” мебошад. Ин мафҳум ба шабакаи дастгоҳҳо, системаҳо ва объектҳо ишора мекунад, ки тавассути интернет пайваست шуда, метавонанд маълумотро ҷамъоварӣ, мубодила ва коркард кунанд. Барои мисол, дастгоҳҳои “хушманд” мисли соатҳо, хонаҳои интеллектуалӣ,

мошинҳои худидоракунада ва дигар таҷхизоти пайвастшуда ба технологияи IoT мансубанд. Онҳо метавонанд кори инсонро сабук намуда зиндагиро осонтар кунанд. Дар фаъолияти меҳмонхонаҳо бошад ин технологияҳо амалиёти ҳаррӯзаи меҳмонхонаҳо ва равандҳои ҳамкориҳои меҳмононро ба таври назаррас беҳтар мекунаанд. Масалан, ба туфайли ҳама гуна дастгоҳҳо, идоракунии автоматии рӯшноӣ ва системаҳои назорати иқлимро иҷро кардан мумкин аст. Меҳмонхонаҳо инчунин метавонанд технологияи IoT-ро барои нигохдории пешгӯишаванда истифода баранд ва огоҳиномаҳоро дар бораи ҳама гуна мушкилоти эҳтимолӣ, ки пеш аз омадани меҳмонон ҳал кардан мумкин аст, гиранд. Бисёре аз ин хусусиятҳо метавон тавассути дастгоҳи мобилӣ ба таври фосилавӣ идора ва танзим кард.

Воситаҳои амниятӣ. Технологияҳои амниятӣ дар саноати меҳмондорӣ истифода аз қортҳои интеллектуалии анъанавӣ ба монанди смарт-қортҳо ва ё чипҳо. Бисёре аз қарорҳои муосир дастрасии биометрӣ барои

меҳмонон ва кормандон, назорат бо истифода аз омӯзиши алгоритмҳои зехни сунъӣ, ворид намудани маълумот оид ба меҳмонони ба меҳмонхона ташрифоварда дар маҳзани ягонаи меҳмонхона, амнияти мукамал барои муомилоти молиявӣ пулӣ ва ғайра мебошанд.

Терминалҳои худхизматрасонӣ ва хадамоти рақамии консерж. Ин системаҳо имкон медиҳанд, ки раванди бақайдгирӣ осон гардида, ба меҳмонон хизматрасонии зудтар ва бефосила таъмин карда шаванд. Қарорҳои мобилии бақайдгирӣ метавонанд эҳтиёҷоти меҳмонро сари вақт қонеъ намуда аз истодани навбат дар назди қабулгоҳи меҳмонхона (Reception) озод намояд. Ҳамзамон, консержҳои рақамӣ метавонанд бо меҳмонон муошират кунанд ва вазифаҳои муайянро комилан ба таври худкор иҷро кунанд - бидуни дахлати кормандон. Чунин системаҳо метавонанд таҷрибаи меҳмонро ба таври назаррас беҳтар созанд, вақти интизори ва хароҷоти амалиётро кам кунанд[5]. *Пешаки муайян намудани шахсият.* Меҳмонхонаҳо барои пешниҳоди хизматҳои фардӣ аз барномаҳои зехни сунъӣ истифода мекунанд. Татбиқи ин барномаҳо ба муассисаҳо имкон медиҳад, ки таҳлили пешгӯиро барои пешгӯии афзалиятҳои меҳмонон истифода баранд ва дар асоси таърихи худ ҳуҷраҳоро барои бақайдгирии меҳмонон омода созанд, яъне бо ёрии ин роҳ меҳмонхона пешаки медонад, ки меҳмон чи гуна ҳуҷраро меписандад ва чи гуна шароит барои ӯ қулай мебошад.

Рушди устувор ва идоракунии энергия. Технологияҳои зехни сунъӣ имкон медиҳанд, ки истеъмоли энергия дар вақти воқеӣ дар асоси сатҳи ишғоли ҳуҷра ва омилҳои муҳити зист идора карда шавад. Дар натиҷа хароҷот кам шуда, даромаднокии меҳмонхона зиёд мешавад.

Технологияи сохтмон ва таъмир. Вақте ки меҳмонхонаҳо бо эҳтиёҷоти таҷдид ва таъмир дучор мешаванд, ин вазифаҳо бо

истифода аз технологияҳои рақамӣ низ иҷро кардан мумкин аст. Махсусан, моделсозии иттилоотии бино (BIM) роҳи банақшагирии муассиртарро мекушояд. Дар натиҷа, соҳибони меҳмонхонаҳо метавонанд хароҷоти сохтмонро сарфа кунанд. Моделсозии иттилоотии бино (BIM-Building Information Model) ин як модели ба объект нигаронидашудаи лоиҳаи сохтмонӣ ё маҷмӯи лоиҳаҳои сохтмонӣ мебошад, ки одатан дар шакли сеандоза (3D) бо унсурҳои марбут ба маълумот дар бораи хусусиятҳои геометрӣ, физикӣ ва функционалии лоиҳаи сохтмон алоқаманд аст[6]. Ба монанди меҳмонхона ҳамчун инфрасохтори сайёҳӣ дигар муассисаҳои хизматрасон дар соҳаи сайёҳӣ низ барои осон ва қулай гардидани кор ва фаъолияти худ аз навгониҳои технология ва инноватсия васеъ истифода мекунанд. Қайд намудан зарур аст, ки кишварҳои пешрафтаи дунё рақамикунониро ба фаъолияти соҳаи сайёҳиро ҳамбастаги намуда ба дастовардҳои баланд ноил гаштанд.

Чуноне, ки дар Форуми иқтисодии Шарқӣ асосгузор ва президенти “Шарикони стратегӣ” (Strategy Partners) Александр Идрисов дар мавзӯи “Таҷрибаи беҳтарини ҷаҳонии гузариш ба рақамикунонии соҳаи сайёҳӣ” маъруза карда дар бораи тамоюлҳо, ҳалли рақамикунонӣ ҳамчун унсурҳои асосии рушди сайёҳӣ суҳанронӣ намуда, инчунин мисолҳои ҷолибро аз соҳаи сайёҳӣ пешкаш намуд, ки метаон барои соҳаи сайёҳӣ ҷаҳор тамоюлро пешкаш намуд:

1. *Платформаҳои рақамӣ* - ба истеъмолкунандагон дастрасӣ ба тамоми ҷаҳонро фароҳам меоранд ва ба ширкатҳои сайёҳӣ барои татбиқи таҷрибаҳои беҳтарини ҷаҳонӣ ангеа медиҳанд;

2. *Мубодилаи иқтисодӣ* - муносибат ва мубодилаи байни таъминкунандагон ва истеъмолкунандагони хадамоти сайёҳӣ ба таври қулай тағйир медиҳад;

3. Инқилоби таҷриба: Баррасиҳои онлайнӣ, баррасиҳои ҳамсолон (маъноӣ ин ибора, яъне Peer reviews - усули баррасии ҳамсолон, ки дар он мутахассисони як соҳаи касбӣ метавонанд ба кори ҳамдигар баҳо диҳанд)[7] ва мазмунан аз ҷониби сайёҳон таълидшуда ҳамаи ин метавонанд ба истеъмолкунандагон қувват мебахшанд.

4. Ҳаҷетҳои технологӣ - дастгоҳҳо (телефони мобилӣ, планшет, соати дасти хушманд ва ғайра), интернетӣ ашё (*IoT*), чатботҳо бо истифодаи зеҳни сунъӣ, воқеияти виртуалӣ - ҳамаи ин идеяи ояндаи сайёҳиро тағир медиҳанд.

Рақамикунонӣ ҳоло як ҷузъи калидии рушди сайёҳӣ дар тамоми унсурҳои ин соҳа таъсиррасон мебошад. Ҳамин тариқ, ширкатҳои ҳавопаймоии арзон дастрасии ҳама гӯшаи ҷаҳонро фароҳам меоранд, платформаҳои нақлиётӣ глобалӣ ҳадамоти нақлиёт ва манзилро муттаҳид мекунанд, хидматҳои мубодила дастрасии манзилро барои истеъмолкунандагони буҷавӣ ба сатҳи нав мебароранд ва манбаҳоеро пешниҳод мекунанд, ки муқоисаи нархҳоро осон ва зуд ва инчунин шароити арзёбии хизматрасонӣ аз ҷониби дигар истеъмолкунандагонро муайян мекунанд[8].

Чуноне, ки дар боло қайд намудем кишварҳои ҷаҳон баҳри рушд ва баланд бардоштани сифати хизматрасониҳои сайёҳӣ ба таври назаррас рақамикунонии соҳаро ба миён гузошта ҷаҳду кушиш намуда истодаанд. Масалан дар кишвари Канада 23% ширкатҳои сайёҳӣ технологияҳои рақамиро дар тамоми занҷири арзиши худ истифода мебаранд. Дар кишвар барномаи “муайянкунии рақамии сайёҳон” мавҷуд аст, ки дар он маълумотҳои шиноснома дар шакли рақамӣ ҷойгиранд ва аз ин рӯ зарурати бо худ бурдани нусхаи қоғазӣ вучуд надорад. Ҳамзамон, Ҷопон алоқаи 5G-ро ба роҳ мондааст, Чин бошад аллакай беш аз 500 “шаҳри интеллектуалӣ” таъсис додааст ва Таиланд дар таҳияи инфрасохтори

фурудгоҳҳо барои коҳиш додани навбатпоиҳо дар терминалҳо кор мекунанд.

Таҷрибаи ҷаҳонӣ оид ба рушди сайёҳии минтақавӣ зарурати муттаҳид кардани якҷанд равишҳо, аз ҷумла истифодаи рақамикунониро пешниҳод мекунанд. Ин маъноӣ онро дорад, ки мо набояд кӯшиш кунем, ки қувваҳои динамикӣ, ки ба бозори ҷаҳонии сайёҳӣ таъсир мерасонанд, канорагирӣ кунем (ва ба ҳеҷ ваҷҳ муқобилат кунем!). Балки инқилоби рақамӣ самтҳои нави сайёҳии қаблан дастнорасро ба вучуд меорад ва бисёре аз самтҳои анъанавии сайёҳӣ давраи навгониро аз сар мегузаронанд. Дар навбати худ, муносибати маҷмӯӣ ба рушди сайёҳӣ ба мо имкон медиҳад, ки хатарҳои умумиро коҳиш дода, таъсири онро тақвият бахшем.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низ ба мисли дигар соҳаҳо рақамикунони дар инфрасохтори соҳаи сайёҳӣ низ зиёд ба назар мерасад, зеро дар кишвар меҳмонхонаҳои занҷиравӣ ва ба стандартҳои ҷаҳонӣ ҷавобгӯ тули чанд сол мешавад фаъолият доранд инчунин бунёд ва ба истифода додани як қисми дигари онҳо низ идома дорад. Дар ин миён тарабхонаҳои замонавӣ бо тарзи сохти нав бо брендҳои хориҷӣ ва миллий фаъолият доранд, ки ҳама руза бо хӯрокҳои боллазати хориҷиву миллий дар хизмати меҳмонони дохилию хориҷӣ ҳастанд. Яке аз пешравихое, ки дар рақамикунонии соҳаи сайёҳӣ дар кишвар ба вуқӯъ омад ин сохтани платформаи сайёҳӣ аз ҷониби ширкати Tour.tj мебошад, ки ҳамзамон ин имкон медиҳад ширкатҳои сайёҳии ватанӣ аз ин платформа истифода намуда, барои рушди соҳа бо ширкати Tour.tj ҳамкорӣ намоянд. Мақсади асосии таҳияи платформаи сайёҳӣ аз ҷониби ширкати Tour.tj бо маҳорати баланд рушд намудани соҳаи сайёҳӣ мебошад, то ҷаҳониён на танҳо зебоиву меҳмоннавозии Тоҷикистонро дарк намоянд, балки мавзёҳои нодири ҷумҳуриро низ тамошо кунанд. Ғайр аз платформаи ширкати Tour.tj дар телефонҳои мобилӣ

замимаи махсус барои сайёҳон омода намудааст, ки ба он харитаи Тоҷикистон ворид гардида, ба таври онлайн ва оффлайн кор менамояд. Зеро бештари минтақаҳои Тоҷикистон аз кӯҳҳо иборат буда, дар баъзе мавзёҳои кӯҳӣ мавҷҳои мобилӣ фаъл нестанд. Муштариён метавонанд бе истифодаи интернет бо замима кор намоянд. Дар замима зехни сунъӣ васл шуда, харитаҳое, ки дар Яндекс ва Гугл нестанд, ба мизочон ба таври автоматӣ пешкаш мешаванд[9].

Воқеан ҳам дар кишвар сол то сол шумораи инфрасохтори сайёҳӣ зиёд гардида истодааст, ки айнаи ҳол дар ҷумҳурӣ 214 ширкати сайёҳӣ фаъолият доранд, ки аз ин миқдор ба Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон 41 адад, ба шаҳри Душанбе 101 адад, вилояти Суғд- 46, вилояти Хатлон- 17 ва ба шаҳру ноҳияҳои тобеи марказ 9 адад рост меояд. Дар мамлакат 338 субъекти хизматрасони сайёҳӣ ба ҳисоб гирифта шудааст, ки инҳо 209 меҳмонхона, 46 хостел ва мотел, 54 озоишгоҳ, 5 д озоишгоҳи кӯдакона ва лагерҳои солимгардонӣ, 7 маркази муолиҷавӣ ва дармонгоҳи солимгардонӣ, 10 хонаи истироҳатӣ, 3 кемпинг ва 4 базаи сайёҳӣ ва истироҳатӣ мебошанд.[10]

Зиёд шудани инфрасохтори сайёҳӣ имкон медиҳад, ки ворид шудани шумораи зиёди сайёҳонро ба кишвар таъмин намоянд. Мувофиқи ҳисоботи оморӣ дар 9 моҳи соли 2024 беш аз 1 миллиону 223,2 ҳазор шаҳрванди хориҷӣ аз Тоҷикистон дида кардаанд. Ин рақам 195,6 ҳазор нафарро ташкил медиҳад, ки нисбат ба ҳамин давраи соли гузашта 19 фоиз зиёд аст. Тибқи омор, беш аз 941,3 ҳазор нафари онҳо тибқи методологияи Созмони Ҷаҳонии гардишгарӣ сайёҳ арзёбӣ мешаванд. Ин назар ба ҳамин давраи соли гузашта 17,3 фоиз зиёд аст. Шумораи шаҳрвандони хориҷӣ, ки аз кишварҳои ИДМ ба ҷумҳурӣ омадаанд, 1 миллиону 118,5 ҳазор нафар ё 91,4 фоизи

шумораи умумии онҳоро ташкил медиҳад, ки 852,2 ҳазор нафарро сайёҳон ташкил медиҳанд. Шумораи шаҳрвандони хориҷие, ки аз кишварҳои хориҷӣ ба ҷумҳурӣ омадаанд, 104,7 ҳазор нафарро (8,6 фоизи шумораи умумиро) ташкил дод, ки 89,1 ҳазор нафарашон сайёҳон мебошанд. Аксари шаҳрвандони хориҷӣ, ки дар ин муддат ба Тоҷикистон омадаанд, аз Ўзбекистон будаанд. Шумораи онҳо зиёда аз 746,1 ҳазор нафарро ташкил дод, ки ин 61,0 фоизи шумораи умумии онҳоро ташкил медиҳад[11].

Воқеан ҳам рушди инфрасохтор шартӣ муҳимтарин барои пешбурди соҳаи сайёҳӣ мебошад. Чуноне, ки Пешвои миллат таъкид кардаанд, барои ҷалби сайёҳон лозим аст, ки инфрасохтори кишвар мутобик ба меъёрҳои байналмилалӣ тақмил дода шавад. Ин масъала бахусус дар минтақаҳои дурдаст, ки дорои иқтисодии баланди сайёҳӣ мебошанд, аҳамияти зиёд дорад.

Ба андешаи мо, дар ин самт бунёди меҳмонхонаҳои дорои дараҷаи байналмилалӣ, махсусан дар шаҳрҳои сайёҳӣ ва минтақаҳои кӯҳистон, ба роҳ мондани низоми истиқоматии маҳаллӣ, беҳтар намудани сифати роҳҳо ва нақлиёти ҷамъиятӣ, ташкили хатсайрҳои муосир барои таъмин намудани дастрасии осон ба маконҳои сайёҳӣ нақши муҳим мебозад.

Мавриди зикр аст, ки беҳбуди инфрасохтор на танҳо ба ҷалби сайёҳон мусоидат мекунад, балки ба рушди бахшҳои марбути иқтисодӣ, аз қабилӣ нақлиёт, сохтмон ва хизматрасониҳо низ таъсири мусбат мерасонад[12].

Хулоса. Тули солҳои охир дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нисбати соҳаи сайёҳӣ диққати ҷиддӣ дода истодаанд, ки ин сабаб гардидааст ба бунёди инфрасохтори сайёҳӣ. Бояд гуфт, ки шумораи инфрасохторҳои сайёҳӣ зиёд гардида истодаанд аммо камбудии низ дар ин ҷода дида мешавад. Аслан камбуди дар инфрасохтори сайёҳӣ пеш аз ҳама дар ҷиҳати хизматрасонии онҳо ба

чашм мерасад, ки барои ҳали ин камбудихо лозим меояд, чандин омилхоро бояд ба роҳ мондан лозим. Чунин омилҳо метавонанд роҳи ҳали масъала бошанд аз қабилӣ тақмили инфрасохтори сайёҳӣ аз ҷиҳати кадрӣ, яъне ҷалб намудани кадрҳои баландихтисоси

соҳаи мазкур дар пешбурди фаъолияти инфрасохторҳои сайёҳӣ, гузариш ба навгониҳои замон аз ҷумла рақамикунонӣ ва дигар омилҳое, ки метавонанд роҳи ҳали камбудихо фаъолияти инфрасохторҳои сайёҳӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон гарданд.

Адабиёт

1. Понятие, особенности и функционирование туристского рынка. Источник: intuit.ru. Захираҳои электронӣ: <https://intuit.ru/studies/courses/-3553/795/lecture/30443>. Санаи муроҷиат: 07 январӣ соли 2025.
2. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 28 декабри соли 2024. Захираҳои электронӣ: <https://president.tj/event/missives/49225>. Санаи муроҷиат: 14 январӣ соли 2025.
3. Инфраструктура туризма как базис вовлечения нематериального культурного наследия в индустрию туризма и гостеприимства. Захираҳои электронӣ: https://tourlib.net/statti_tourism/morozov7.htm. Санаи муроҷиат: 15 январӣ соли 2025.
4. Морозов М.А., Морозова Н.С. К вопросу о конкурентоспособности российского туризма // Международная торговля и экономическая политика. 2013. №4. С.41.
5. Цифровизация в гостиничном и курортном бизнесах. Захираҳои электронӣ: <https://www.hotelmanagement-network.com/features/smart-hotel-technology-trends-to-keep-an-eye-on-for-2025/>. Санаи муроҷиат: 15 январӣ соли 2025.
6. Что такое BIM технологии. Захираҳои электронӣ: <https://www.penoplex.ru/lib/stati/chto-takoe-bim-tehnologii/>. Санаи муроҷиат: 15 январӣ соли 2025.
7. Как посмотреть на себя со стороны: метод оценки «Peer Review». Захираҳои электронӣ: <https://startupjedi.vc/ru/content/kak-posmotret-na-sebya-so-storony-metod-ocenki-peer-review>. Санаи муроҷиат: 16 январӣ соли 2025.
8. Strategy Partners – ведущая российская консалтинговая компания. Лучшие мировые практики цифровой трансформации туристической деятельности. Захираҳои электронӣ: <https://strategy.ru/research/expert/luchshie-mirovye-praktiki-tsifrovoy-transformatsii-turisticheskoy-deyatelnosti-92/>. Санаи муроҷиат: 16 январӣ соли 2025.
9. Дар Душанбе аввалин Платформаи рақамии сайёҳии «Tour.tj» муаррифӣ шуд. Захираҳои электронӣ: <https://khover.tj/2024/01/dar-dushanbe-avvalin-platformai-ra-amii-sajyo-ii-tour-tj-muarri-f-gardid/>. Санаи муроҷиат: 17 январӣ соли 2025.
10. Мақомот: То имрӯз ба Тоҷикистон аз 127 кишвари ҷаҳон сайёҳ ворид шудааст. Захираҳои электронӣ: <https://sputnik.tj/20240916/magomot-tojikiston-kishvari-jahon-sayyoh-vorid-shudaast-1064341121.html>. Санаи муроҷиат: 17 январӣ соли 2025.
11. За 9 месяцев Таджикистан посетили 1,2 миллиона иностранцев. Захираҳои электронӣ: <https://www.stat.tj/ru/za-9-mesyaczev-tadzhikistan-posetili-12-milliona-inostrancev/>. Санаи муроҷиат: 17 январӣ соли 2025.
12. Афзалиятҳои рушди сайёҳӣ дар ҷумҳурии тоҷикистон. Убайдулло Асрорзода – ректори Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, доктори илмҳои иқтисодӣ, профессор. Манбаъ аз сомонӣ донишгоҳ: <https://iutet.tj>. Санаи муроҷиат: 17 январӣ соли 2025.

Маълумот дар бораи муаллиф: **Одинаев Қосимҷон Очилдиевич** – ассистенти кафедраи Географияи иқтисодӣ ва экологияи Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон, Нишонӣ: 734055, ш. Душанбе, Ҷумҳурии Тоҷикистон, хиёбони Борбад, 48/5. E-mail: kosim-1989@mail.ru. Тел.: (+992) 903104363.

Информация об авторе: **Одинаев Косимджон Очилдиевич** – ассистент кафедры экономической географии и экологии Международного университета туризма и предпринимательства Таджикистана, Адрес: 734055, ш. Душанбе, Республика Таджикистан, проспект Борбада, 48/5. E-mail: kosim-1989@mail.ru. Тел.: (+992) 903104363.

Information About the author: **Odinaev Kosimdzhon Ochildievich** – assistant of the Department of Economic Geography and Ecology of the International University of Tourism and Entrepreneurship of Tajikistan, Address: 734055, Dushanbe highway, Republic of Tajikistan, Borbad Avenue, 48/5. E-mail: kosim-1989@mail.ru. Tel.: (+992) 903104363.

УДК: 336.14

ТАҚСИМКУНИИ МАБЛАҒҲОИ БУЌЕТИ ДАВЛАТӢ ТАВАССУТИ НИЗОМИ ХАЗИНАДОРӢ

Исупов С.И.

Аннотатсия. Низоми хазинадории иҷроии буҷети давлатӣ дар низоми молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, хусусан дар раванди буҷетӣ мавқеи муҳим дорад, зеро асоси фаъолияти давлат ва иҷроии муносиби вазифаҳои он воридшавии пурраи даромадҳо ба буҷет ва тақсимкунии дурусти онҳо тавассути анҷом додани амалиёт оид ба харҷкунии маблағҳои буҷетӣ мебошад. Вобаста ба ин, таҳқиқ ва арзёбии раванди ташикили тақсимкунии маблағҳои буҷети давлатӣ тавассути низоми хазинадорӣ масъалаи хеле муҳим дар раванди иҷроии хароҷоти буҷет мебошад.

Дар мақолаи мазкур масъалаҳои ташикили раванди воридшавии даромадҳои буҷет ва сафарбар кардани онҳо ба соҳаҳои иқтимоии иқтисодӣ барои таъмини фаъолияти муносиби онҳо тавассути низоми хазинадорӣ баррасӣ мешаванд. Дар аввал раванди таҳаввули низоми хазинадорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳқиқ карда шуда, хусусиятҳои фаъолияти он арзёбӣ карда мешаванд. Ба масъалаҳои тақсимкунии маблағҳои буҷети давлатӣ тавассути низоми хазинадорӣ, маблағгузориҳои харидорӣ захираҳои молияи моддӣ, ташикил ва гузаронидани раванди тендерӣ диққати бештар дода шудааст.

Калидвожаҳо: буҷети давлатӣ, хазинадорӣ, рӯйхати буҷетӣ, даромадҳои буҷет, хароҷоти буҷет, суратҳисоби ягонаи хазинадорӣ, идоракунии маблағҳои буҷетӣ, ташикилоти буҷетӣ.

Барои иқтибос: Исупов, С. И. Тақсимкунии маблағҳои буҷети давлатӣ тавассути низоми хазинадорӣ / С. И. Исупов // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – № 1(44). – С. 452-460.

РАСПРЕДЕЛЕНИЕ СРЕДСТВ ГОСУДАРСТВЕННОГО БЮДЖЕТА ЧЕРЕЗ СИСТЕМУ КАЗНАЧЕЙСТВА

Исупов С.И.

Аннотация. Казначейская система исполнения государственного бюджета играет важную роль в финансовой системе Республики Таджикистан, особенно в бюджетном процессе, так как основой деятельности государства и надлежащего выполнения им своих функций является полное поступление доходов в бюджет и их целевое распределение путем осуществления операций по расходованию бюджетных средств. В связи с этим исследование и оценка процесса организации распределения средств государственного бюджета через систему казначейства является весьма актуальным вопросом в процессе осуществления бюджетных расходов.

В статье рассматриваются вопросы организации процесса поступления доходов бюджета и их мобилизации в сферы социально-экономической деятельности для обеспечения их надлежащего функционирования через систему казначейства. Прежде всего исследуется процесс эволюции казначейской системы в Республике Таджикистан и дается оценка особенностям ее деятельности. Больше внимания уделено вопросам распределения средств государственного бюджета через систему казначейства, финансированию закупок товарно-материальных ресурсов, организации и проведению тендеров.

Ключевые слова: государственный бюджет, казначейство, бюджетная роспись, доходы бюджета, расходы бюджета, единый казначейский счет, управление бюджетными средствами, бюджетная организация.

DISTRIBUTION OF STATE BUDGET FUNDS THROUGH THE TREASURY SYSTEM

Isupov S.I.

Abstract. The treasury system of execution of the state budget plays an important role in the financial system of the Republic of Tajikistan, especially in the budget process, since the basis of the state's activities and the proper performance of its functions is the full receipt of revenues in the budget and their targeted distribution through the implementation of operations on spending budget funds. In this regard, the study and assessment of the process of organizing the distribution of state budget funds through the treasury system is a very pressing issue in the process of implementing budget expenditures.

The article considers the issues of organizing the process of receipt of budget revenues and their mobilization in the spheres of socio-economic activity to ensure their proper functioning through the treasury system. First of all, the process of evolution of the treasury system in the Republic of Tajikistan is studied and an assessment is given to the features of its activities. More attention is paid to the issues of distribution of state budget funds through the treasury system, financing the purchase of goods and materials, organizing and holding tenders.

Key words: state budget, treasury, budget breakdown, budget revenues, budget expenditures, single treasury account, budget funds management, budgetary organization.

Гузориши масъала. Иҷрои буҷети давлатӣ марҳилаи асосии раванди буҷетӣ мебошад, ки аз ҷониби мақомоти ҳокимияти давлатӣ ва худидоракунии маҳаллӣ ба ҷо оварда мешавад. Бо такмили низоми хазинадорӣ иҷрои хароҷоти буҷети давлатӣ, рушди сохтори вазифавӣ ва идоракунии он метавон низоми идоракунии молияи давлатиро дар мамлакат муносиб гардонид, ба ин васила самаранокии истифодабарии маблағҳои буҷетӣ ва боздеҳии хароҷоти буҷетро баланд бардошт. Муҳимии хазинадорӣ дар идоракунии раванди буҷетӣ мубрами масъалаи тақсимкунии маблағҳои буҷетиро тавассути хазинадорӣ асоснок мекунад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва нашриёт. Солҳои охир дар адабиёти соҳаи молия таваҷҷуҳ ба масъалаҳои беҳгардонии раванди тақсимкунии маблағҳои буҷетӣ зиёд шудааст. Аз ҷумла, дар мақолаҳои илмӣ Д.А. Амонова [1], Ф.Ш. Беков [2; 3], Б.Х. Каримов [4; 5; 6; 7], Д.Б. Қодирзода [9] ва дигарон

ҷиҳатҳои идоракунии, истифодабарӣ, баҳисобгирии муҳосибӣ, таҳлил ва арзёбии хароҷоти буҷети давлатӣ ба омӯзиш фаро гирифта шудааст. Мутаассифона дар адабиёти илмӣ ватанӣ интишороти оид ба таҳқиқи масъалаи тақсимкунии маблағҳои буҷети давлатӣ тавассути низоми хазинадорӣ кам аст.

Мақсади мақола – муайян кардани мақоми хазинадорӣ дар тақсимкунии маблағҳои буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва таҳқиқи хусусиятҳои низоми муносири хазинадорӣ мебошад.

Муҳтавои асосии мавод. Раванди иҷрои буҷет хеле мураккаб буда, дар он ба ҳисоби ягонаи хазинадорӣ гузаронидан ва ҷамъовари маблағи даромадҳои гирифташуда, ба гирандагон расонидани маблағҳои аз ҳисоби буҷет сафарбаршаванда, инчунин харҷкунии маблағҳои гирифташуда аз ҷониби гирандагон ба мақсадҳои муқаррар ва тасдиқшуда бо ҳаҷмҳои дахлдор сурат мегирад. Раванди мазкур аз лаҳзаи тасдиқи

қонун дар бораи буҷети давлатӣ барои соли молиявии навбатӣ оғоз гардида, дар тамоми муддати соли молиявӣ идома меёбад. Расмиёти муҳимтарини ин раванд пас аз қабули қонуни буҷет тартиб додани рӯйхати буҷетӣ аз ҷониби мақомоти молиявӣ ва ба тақсимқунандагони асосии маблағҳои буҷетӣ расонидани он мебошад. Дар асоси он тақсимои маблағҳои аз буҷет ҷудошаванда дар байни тақсимқунандагони асосӣ мувофиқи гурӯҳбандии буҷетӣ ба амал оварда мешавад.

Ташкили дурусти раванди воридшавии даромадҳои буҷет, сафарбар кардани маблағҳои буҷетӣ барои таъмини фаъолияти муносиби соҳаҳои иҷтимоию иқтисодӣ дар мамлакат барои ба эътидол овардани иқтисодиёти миллий ва таъмини рушди устувори ояндаи он заминаҳои воқеӣ ба вуҷуд меорад. Дар доираи раванди идоракунии буҷетӣ низоми хазинадорӣ иҷроӣ буҷет имкон медиҳад, ки дурустӣ ва қонунии будани муомилоти хоҷагидорӣ, инчунин риояи пардохтҳо ва интизоми молиявии субъектҳои истифодабарандаи маблағҳои буҷетӣ пайгирӣ карда шавад. Хазинадорӣ ҳамчун бахши идоракунии маблағҳои дар ҳисоби махсус ҷамъоваришудаи буҷет, таъмини иҷроӣ буҷети давлатӣ ва таҳияи ҳисобот оид ба иҷроӣ буҷети давлатӣ дар низоми буҷетии Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият мекунад. Дар ин маврид фаъолияти хазинадорӣ ҳамчун фаъолияти молиявии давлатӣ баррасӣ мешавад, ки ҳамоҳангсозии идоракунии хазинавии иҷроӣ буҷети давлатӣ, баҳисобгирӣ ва пайгирии уҳдадорӣҳои шартномавии вазорату идораҳо ва ташкилотҳои буҷетии истифодабарандаи маблағҳои буҷетиро таъмин мекунад.

Низоми хазинадорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон таърихӣ тӯлонӣ надорад. Пас аз пошхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ, ки Тоҷикистон ҷузъи он буд ва дигаршавии сохти ҷамъиятӣ, гузариш аз тарзи идоракунии ва банақшагирии

марказонидашудаи иқтисодиёт ба иқтисодиёти бозорӣ ва муносибатҳои нави иқтисодӣ зарурати ҷорӣ намудани шаклҳои нави идоракунии ҷараёнҳои молиявии давлатӣ ба миён омад.

Ҳамчун аввалин ташаббус оид ба ташаккули низоми хазинадорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон метавон қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 18 июли соли 1996, № 327 «Дар бораи ташкил намудани низоми хазинадорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»-ро номбар кард. Бо қабули қарори мазкур дар мамлакат низоми хазинадорӣ таъсис ёфт ва дар натиҷа «ташаккули фазои ҳуқуқӣ, механизм ва фишангҳои нави идоракунии молияи давлатӣ фароҳам оварда шуд» [10, с. 229].

15 январи соли 1997 Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи низомномаи раёсати хазинадорӣ марказӣ», № 36 қабул гардид, ки мувофиқи он ба хоҳири беҳинасозии раванди идоракунии захираҳои молиявии давлатӣ ва таъмини шаффофияти ҳисоботҳои буҷетӣ дар сохтори Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон Раёсати хазинадорӣ марказӣ ва шуъбаҳои он дар мақомоти маҳаллии ҳокимияти давлатӣ таъсис дода шуданд. Фондҳои давлатии ғайрибуҷетӣ, аз қабили Фонди ҳифзи иҷтимоӣ ва Фонди роҳ ба буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамроҳ карда шуданд. Акнун ҳаракати маблағҳои буҷетии вазоратҳо, идораҳои давлатӣ, ташкилот ва муассисаҳои буҷетӣ ва дигар гирандагони маблағҳои буҷетӣ, ки қаблан тавассути ҳисобҳои бонкии дар Бонки миллии Тоҷикистон кушодашуда мустақиман сурат мегирифт, ба низоми хазинадорӣ гузашта, аз 1 январи соли 1999 тамоми амалиёти пардохт ва интиқоли маблағҳои буҷетӣ тавассути суратҳисоби ягонаи хазинадорӣ роҳандозӣ карда мешуданд. Соли 2000 дар низоми буҷети давлатӣ ва иҷроқунандаи он – Хазинадорӣ марказии Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми нави гурӯҳбандии буҷет

чорӣ карда шуд, ки тамоми даромадҳо ва хароҷоти буҷети давлатӣ, инчунин буҷети ҷумҳуриявӣ ва буҷетҳои маҳаллиро фаро мегирифт. Бо ҳамин, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон низоми хазинадорӣ ташкил карда шуд, ки ҳадафи асосии он назорати ташаккули қисми даромад ва амалисозии қисми хароҷоти буҷети давлатӣ буд.

Аввалин маротиба дар соли 2001 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хазинадорӣ» қабул гардид, ки дар он аломатҳои асосии фаъолияти низоми хазинадорӣ, ки асосан бо иҷрои амалҳои назоратӣ марбут буданд, муқаррар карда шуда буданд. Бо дохил кардани маблағҳои лоиҳаҳои сармоягузорӣ, қарзҳои давлатӣ, грантҳо ва маблағҳои махсуси вазоратҳо, идораҳои давлатӣ, ташкилот ва муассисаҳои буҷетӣ ба таркиби буҷети давлатӣ, ки дар соли 2007 сурат гирифт, хизматрасонии хазинадорӣ низ ба кулӣ дигар шуд. Бинобар ин, зарурати иваз намудани Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хазинадорӣ» ба миён омад. Ҳамин тариқ, соли 2008 қонуни мазкур бо шакл ва муҳтавои нав қабул карда шуд. Дар ин маврид ҳадафи асосии қонун дар таҳияи нав низ таҳкими назорати иҷрои буҷети давлатӣ махсуб меёфт. Акнун дар он ба таҳкими механизмҳои маблағгузорию буҷетӣ, қабули ҳуҷҷатҳо, таҳия ва қорбурди харҷнома (смета)-ҳо, пешбурди баҳисобгирии муҳосибӣ ва таҳияи ҳисоботи буҷетӣ, истифодаи самараноки маблағҳои буҷетӣ, шаффофияти даромад ва хароҷоти буҷети давлатӣ, муносибатҳои байни мақомоти марказӣ ва мақомоти маҳаллии хазинадорӣ, муносибати хазинадорӣ бо низоми бонкӣ чиҳати беҳинасозии пардохтҳо ва интиқолҳои буҷетӣ ва байнибуҷетӣ, идоракунии суратҳисобҳои хазинадорӣ ва дигар чиҳатҳои раванди ташаккули даромад ва хароҷоти буҷетӣ ва пешбурди қори хазинадорӣ диққати муҳим дода мешуд.

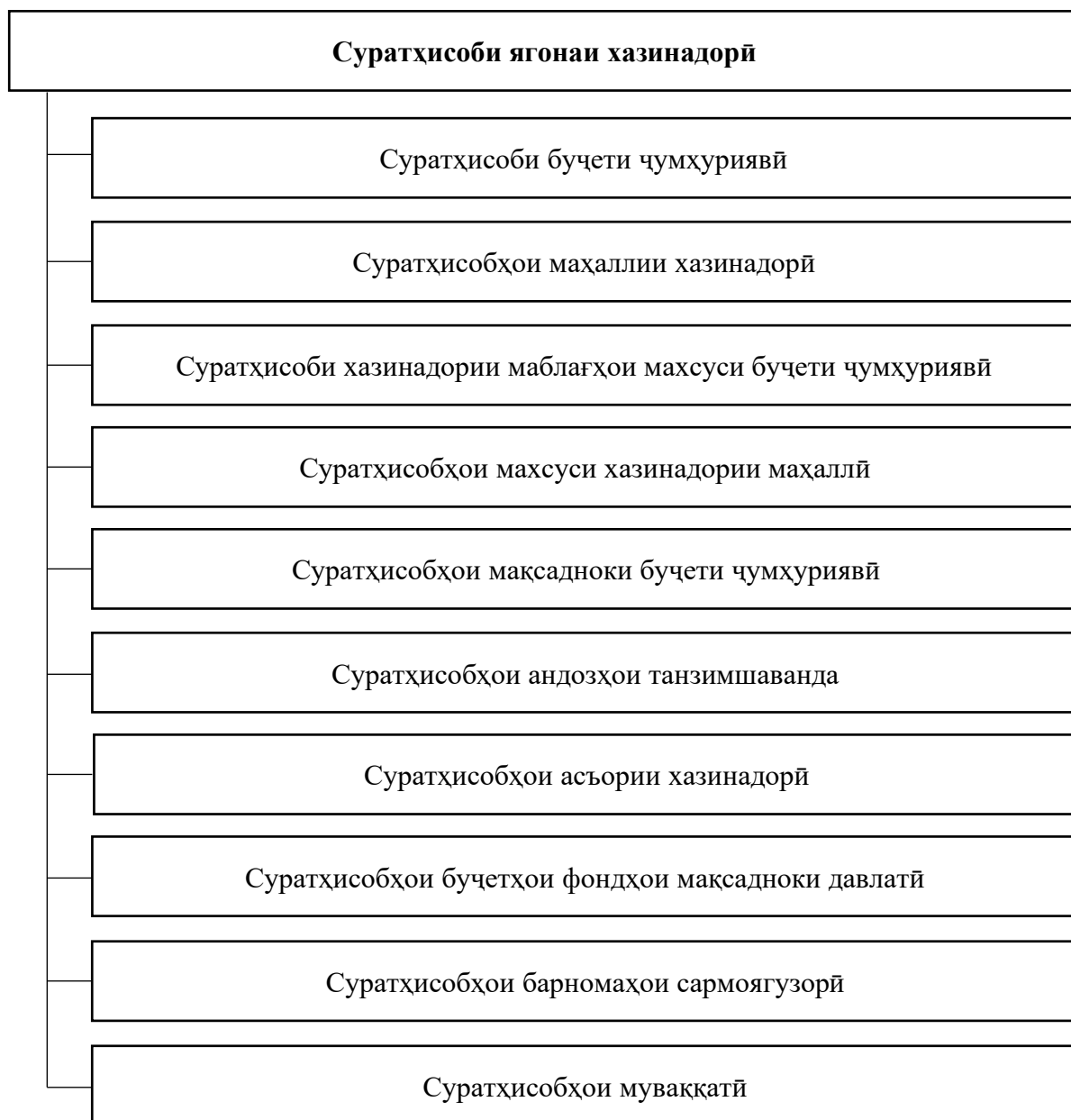
Ҳамин тариқ, низоми хазинадорӣ муддати зиёда аз 10 сол дар асоси муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хазинадорӣ» (таҳрири соли 2008) рушд ёфта, ба дараҷаи муайяни камолот расид. Вале бо рушди муносибатҳои иқтисодию молиявӣ, таҳкими равандҳои ҷаҳонишавӣ ва ҳамгирии иқтисодии байналмилалӣ, истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ дар низоми буҷетӣ ва хазинадорӣ шароити ташаккул ва истифодаи маблағҳои буҷетӣ, идоракунии оқилона ва харҷи самараноки онҳо дигар шуд, ки ин дар навбати худ ба таҳкими қонунгузорию соҳаи хазинадорӣ боис шуд. Дар робита ба ин 23 октябри соли 2019 Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи хазинадорӣ» дар таҳрири нав қабул карда шуд. Чиҳати асосии фарқкунандаи таҳрири нави ин қонун дар он ифода меёбад, ки акнун вазифаҳои назорати молиявӣ дар доираи фаъолияти хазинадорӣ ба вазифаҳои мониторинг мубаддал гардиданд. Акнун хазинадорӣ мақоми ваколатдор дар соҳаи назорати давлатии молиявӣ нест. Вазифаҳои назорати молиявии иҷрои буҷети давлатӣ ва самаранокии истифодабарии маблағҳои буҷети давлатӣ қаблан ба зиммаи мақоми олии назорати давлатии молиявӣ - Палатаи ҳисоби Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаштанд, ки он назорати молиявиро дар шакли аудити мустақили берунии арзёбии иҷрои буҷети роҳандозӣ мекунад.

Имрӯз дар низоми хазинадории давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ду унсури асосӣ – мақоми марказии хазинадорӣ ва мақомоти маҳаллии хазинадорӣ амал мекунанд. Онҳо ҳангоми иҷрои вазифаҳои худ баҳисобгирии муҳосибии амалиётӣ марбут ба ҳаракати маблағҳои буҷетиро тавассути суратҳисоби ягонаи хазинадорӣ анҷом медиҳанд. Суратҳисоби ягонаи хазинадорӣ ин ҳисоби муросилотии дар Бонки Миллии Тоҷикистон кушодашудаи низоми хазинадорӣ мебошад, ки тавассути он

амалиёти даромад ва хароҷоти буҷети давлатӣ анҷом дода мешаванд.

Суратҳисоби ягонаи ҳазинадорӣ суратҳисобҳои буҷетҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ, суратҳисобҳои маблағҳои махсуси буҷети ҷумҳуриявӣ ва буҷетҳои маҳаллӣ, суратҳисобҳои мақсадноки буҷети ҷумҳуриявӣ ва дигар суратҳисобҳои бонкиро дар бар мегирад (расми 2.3). Ҳамаи даромадҳои буҷети давлатӣ ба суратҳисоби ягонаи ҳазинадорӣ ворид гардида, аз он ба тамоми самтҳои истифодабарии маблағҳои буҷетӣ ҳамчун хароҷот сафарбар карда

мешаванд. Суратҳисобҳои ҳазинадорӣ бо дархости Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, тақсимкунандагони асосӣ, тақсимкунандагон ва гирандагони маблағҳои буҷетӣ, лоиҳаҳои сармоягузорӣ ва институтсионалии ба рӯйхати барномаҳои давлатии сармоягузорӣ шомилбуда, Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, фондҳои мақсадноки давлатӣ, корхонаҳои давлатӣ ва дигар иштирокчиёни раванди буҷетӣ дар Бонки миллии Тоҷикистон ва дигар ташкилотҳои қарзӣ кушода мешаванд.

Расми 1. Таркиби суратҳисобҳои суратҳисоби ягонаи ҳазинадорӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Пардохти хазинавии буҷет дар асоси супоришномаҳои пулии электронӣ дар доираи бақияи мавҷудаи суратҳисоби ягонаи хазинадорӣ тавассути низоми пардохти электронӣ сурат мегирад. Баҳисобгирии муҳосиби амалиёт бо маблағҳои хазинадорӣ дар асоси рамзҳои гурӯҳбандии буҷетӣ бурда мешавад. Ҳамчунин баҳисобгирӣ ва иҷрои маблағҳои махсуси вазорату идораҳо,

ташкilot ва муассисаҳои буҷетӣ дар доираи низоми хазинадорӣ анҷом дода мешавад. Иҷрои муносиби хароҷоти буҷети давлатӣ асоси таъмини самаранокии идоракунии давлатӣ мебошад [8, с. 12]. Дар раванди банақшагирии хазинавӣ, иҷрои хазинавии хароҷоти буҷет, муайян кардани дурнамои хазинавӣ ҷонибҳои зиёд иштирок мекунанд (расми 2).

Расми 2. Иштирокчиёни раванди банақшагирӣ ва муайян кардани дурнамои маблағҳо дар низоми хазинадорӣ

Сарчашма: таҳияи муаллиф

Иҷрои буҷети давлатӣ тавассути низоми хазинадорӣ танҳо барои буҷетҳои ҷумҳуриявӣ ва маҳаллӣ ба роҳ монда мешавад. Иҷрои буҷети фонди мақсадноки давлатӣ тавассути бонкҳои давлатӣ амалӣ мегардад. Дар мавриди гузаронидани фонди

мақсадноки давлатӣ ба хизматрасонии хазинавӣ дар низоми иттилоотии идоракунии молияи давлатӣ, иҷрои буҷети фонди мақсадноки давлатӣ тавассути низоми хазинадорӣ ба роҳ монда мешавад. Иҷрои маблағҳои махсуси ташкилоти буҷетӣ ҳамчун

қисмати буҷети давлатӣ тавассути низоми хазинадорӣ ба роҳ монда мешавад.

Ташкилотҳои буҷетӣ ҳангоми ҷаъолияти хоҷагидорию иқтисодии худ музди меҳнат ва пардохтҳои дигари ба он баробаркардашуда (мукофотпулӣ, ҳаққи қалам ва ғайра)-и кормандони асосӣ ва ҳайати техникӣ, нафақаи хизматчиёни ҳарбӣ ва идрорпулии донишҷӯёро пардохт менамоянд. Онҳо ҳангоми пардохти музди меҳнат ва пардохтҳои дигари ба он баробаркардашуда, пардохт оид ба суғуртаи иҷтимоӣ ва нафақа, суғуртаи саломатӣ, кумакпулӣ барои корношоямии муваққатӣ, ҳомиладорӣ ва таваллуд, ҷубронпулӣ барои дафн ва дигар пардохтҳоро метавонанд аз ҳисоби маблағҳои буҷетӣ, махсус, қарз ва грант амалӣ намояд.

Маблағгузориҳои харидориҳои захираҳои моддию молӣ ё воситаҳои асосӣ дар асоси шартномаи басташуда, ҳисобнома-фактура, санади қабул, борхат ва дигар ҳуҷҷатҳои тасдиқкунанда ба роҳ монда мешавад. Пеш аз хариди мол, қор ва хизматрасонӣ ташкилоти буҷетӣ бояд тасдиқи мақомоти хазинадорӣ оид ба мавҷудияти маблағ ҷиҳати амалӣ намудани хариди давлатиро дошта бошад. Барои хариди мол, қор ва хизматрасонӣ ташкилоти буҷетӣ ба мақомоти хазинадорӣ дархости тендерӣ пешниҳод менамояд. Дар асоси бақайдгирии ин дархост дар мақомоти хазинадорӣ, вобаста намудани пешакии маблағҳои буҷетӣ тибқи моддаҳои дахлдори гурӯҳбандии иқтисодии буҷетӣ дар доираи маблағи солони амалӣ қарда мешавад.

Дар мавриди гузаронидани раванди тендерӣ бо мақсади бастани шартнома, барои хариди мол, қор ва хизматрасонӣ, ки маблағи онҳо аз маблағи солони буҷетӣ ва муҳлати иҷрои онҳо аз як сол зиёд аст, ташкилоти буҷетӣ онро бо воҳиди сохтори дахлдори мақомоти молия, ки барои банақшагирии буҷет масъул аст, мувофиқа менамояд. Дархости тендерии дар мақомоти хазинадорӣ бақайдгириташуда барои амалӣ намудани

раванди хариди давлатӣ асос мегардад. Аз натиҷаи гузаронидани тендер ва бастани шартнома (қарордод) ташкилоти буҷетӣ уҳдадориҳои пулӣро тибқи шартнома дар мақомоти хазинадорӣ ба қайд мегирад.

Ташкилоти буҷетӣ барои амалӣ намудани ҷаъолияти молиявию хоҷагидориҳои худ талаботро вобаста ба хариди мол, қор ва хизматрасонӣ ҳам дар доираи як соли молиявӣ ва ҳам дар доираи барномаи миёнамуҳлати дурнамои хароҷоти давлатӣ таҳия мекунад. Дар асоси талабот аз ҷониби ташкилоти буҷетӣ ҳамаи уҳдадориҳои пулӣ ташаққул меёбанд. Уҳдадориҳои пулӣ аз ҷониби ташкилоти буҷетӣ дар доираи маблағҳои буҷетии солони қабул қарда мешавад.

Агар дар раванди тендер маблағи шартнома аз маблағи уҳдадориҳои пулӣи қаблан бақайдгириташудаи ташкилоти буҷетӣ камтар гардад, уҳдадориҳои пулӣ ба таври автоматӣ кам қарда мешаванд. Агар дар раванди тендер маблағи шартнома аз маблағи уҳдадориҳои пулӣи қаблан бақайдгириташуда зиёд гардад, ташкилоти буҷетӣ бояд уҳдадориҳои пулӣи иловагиро дар доираи маблағҳои буҷетии дастрас таҳия ва дар мақомоти хазинадорӣ ба қайд гирад. Ворид намудани тағйирот ба уҳдадориҳои пулӣ аз ҷониби ташкилоти буҷетӣ дар мақомоти хазинадорӣ ба қайд гирифта мешавад. Мақомоти хазинадорӣ дар мавриди норасоии маблағҳои буҷетӣ, инчунин номутобиқатии маълумоти пешниҳодшуда оид ба уҳдадориҳои пулӣ аз ҷониби ташкилоти буҷетӣ қабулшаванда, ҳуқуқ дорад бақайдгирии уҳдадориҳои пулӣро рад намояд.

Барои амалӣ намудани хариди мол, қор ва хизматрасонӣ ташкилоти буҷетӣ дархости тендериро бо нишон додани рӯйхати мол, қор ва хизматрасониҳои харидоришаванда ба мақомоти хазинадорӣ пешниҳод менамояд. Дар асоси бақайдгирии дархости тендерии ташкилоти буҷетӣ дар

мақомоти хазинадорӣ, вобаста намудани (брон кардани) пешакии маблағҳои буҷетӣ тибқи моддаҳои дахлдори ғурӯҳбандии иқтисодии буҷетӣ, дар доираи маблағи солона амалӣ карда мешавад.

Баҳисобгирии уҳдадориҳои пулии ташкилоти буҷетӣ дар низоми иттилоотии идоракунии молияи давлатӣ амалӣ карда мешавад. Ворид намудани тағйирот ба уҳдадориҳои пулӣ дар мувофиқа бо мақомоти хазинадорӣ ба роҳ монда мешавад. Ташкилоти буҷетӣ пардохтро мутобиқи уҳдадориҳои пулии қабулшуда амалӣ менамояд. Бо анҷом ёфтани соли молиявӣ, мақомоти хазинадорӣ рӯйхати уҳдадориҳои пулии иҷронагардидаро аз рӯи ҳар як ташкилоти буҷетӣ таҳия менамояд. Уҳдадориҳои пулии дар соли молиявии ҷорӣ иҷронагардида, ба ҳисоби маблағҳои буҷетии соли минбаъда аз нав ба қайд гирифта мешаванд.

Баланд бардоштани самаранокӣ ва натиҷанокии фаъолияти низоми хазинадорӣ

дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба рушди иқтисодиёти миллий ва тичорати субъектҳои иқтисодӣ таъсири хуб мерасонад. Хосиятҳои низоми хазинадории муносиб, аз қабili шаффофӣ, ҳадафнокӣ ва дигарҳо ҳамчун унсурҳои амсилаҳои муносири тичоратӣ ва амсилаҳои арзёбии сиёсати инноватсионӣ дар корхонаҳои соҳаҳои гуногуни иқтисодиёти миллий баромад мекунад.

Зикр кардан лозим аст, ки хизматрасонии хазинавии иҷрои харочоти буҷет тавассути низоми хазинадорӣ унсури калидии раванди иҷрои буҷети давлатӣ буда, аз натиҷанокии рафти он вазъи иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста аст. Бо ёрии низоми хазинадорӣ таносуби муносиби воридот ва харочоти буҷет ба даст меояд, ки ин ба мақомоти ҳокимияти давлатӣ барои роҳандозӣ намудани сиёсати самаранокӣ иҷтимоию иқтисодӣ ва иҷрои барномаҳои муҳими давлатӣ имконияти васеъ пешниҳод мекунад.

Адабиёт

1. Амонова Д.А. Таҳлили харочотҳои буҷети давлатӣ ва нақши онҳо дар рушди иқтисодиву иҷтимоии мамлакат / Д.А. Амонова // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. - № 5. – С. 24-30
2. Беков Ф.Ш. Баҳогузориҳои самаранокӣ харочоти буҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Ф.Ш. Беков // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. - № 9. – С. 175-182
3. Беков Ф.Ш. Ҷараёни идоракунии харочотҳои буҷети давлатӣ дар шароити имрӯзаи иқтисодӣ / Ф.Ш. Беков // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2024. - № 9. – С. 111-118
4. Каримов Б.Ҳ. Равишҳои методологии бунёдшавии низомҳои миллии баҳисобгирии муҳосибӣ / Б.Ҳ. Каримов // Паёми молия ва иқтисод. – 2024. - № 2(41). - С. 15-21
5. Каримов Б.Ҳ. Хусусиятҳои баҳисобгирӣ ва аудити дохилии андоз аз даромади шахсони ҳуқуқӣ / Б.Ҳ. Каримов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2022. - № 8. – С. 121-130
6. Каримов Б.Х., Каримиён М.Б. Формирование системы бухгалтерского учета и организация бухгалтерской работы в экономических субъектах / Б.Х. Каримов, М.Б. Каримиён // Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - 2024. - № 3 (53). – С. 150-156

7. Каримов Б.Х., Ҳаёев Қ.А. Таъмини устувори молиявӣ низомӣ бонкии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити бӯхрони молиявӣ / Б.Х. Каримов, Қ.А. Ҳаёев // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. - 2023. - № 4. – С. 97-105

8. Куницына С.Ю. Казначейская система обеспечения бюджетного федерализма / С.Ю. Куницына. - Иркутск: Изд-во БГУЭП, 2004. - 232 с

9. Қодирзода Д.Б., Сафаров Х.А. Сиёсати муносири молиявӣ ва вазъи рушди бӯҷети давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Д.Б. Қодирзода, Х.А. Сафаров // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. – 2022. - № 1 (40). – С. 315-320

10. Ҳикматов С., Саъдизода Ҷ. Бӯҷет ва низомӣ бӯҷетӣ: воситаи таълимӣ / С. Ҳикматов, Ҷ. Саъдизода. – Душанбе: ДМТ, 2021. – 347 с.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Исупов Сухайли Исмоилович - Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон, докторанти PhD кафедраи молия. Суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 734067, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14. E-mail: isupov.0101@gmail.com. Тел.: (+992) 901-33-66-55

Сведения об авторе:

Исупов Сухайли Исмоилович - докторант PhD кафедры финансов Таджикского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, улица Нахимова 64/14. E-mail: isupov.0101@gmail.com. Тел.: (+992) 901-33-66-55

Information about the author:

Isupov Suhayli Ismoilovich - PhD student of the Department of Finance, Tajik State University of Finance and Economics. Address: 734067, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Nakhimov street 64/14. E-mail: isupov.0101@gmail.com. Tel.: (+992) 901-33-66-55

УДК:336

ТАЪСИРИ МЕХАНИЗМИ МОЛИЯВИ БА РУШДИ УСТУВОРИИ МОЛИЯВИИ КХМ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**Сафарзода М.С.**

Аннотатсия. Дар мақола таҳлил ва дурнамои ҳаҷми пасандозҳо, қарзҳои бонкӣ ва ташилотҳои қарзӣ то солҳои 2030 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бо истифода аз усулҳои дар адабиётҳои хориҷӣ ва ватанӣ дарҷ ёфта таҳлил карда шудааст. Тибқи таҳлили назариявӣ маълум гашт, ки ҳаҷми депозитҳо ва қарзҳо аз маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД) вобастагии зич доранд. Бинобар ин дар тадқиқот таҳияи моделҳои ҳаҷми депозитҳо ва қарзҳо ва, инчунин, дурнамои онҳоро зарурияти истифодабарии муодилаи регрессионӣ пеш омад. Ҳам замон, фаъолияти самаранокии молиявии КХМ ва рушди онҳо аз самаранокии бонкҳои тиҷоратӣ вобастагии дорад ва ин фаъолияти дуруст мебошад, ва асоси рушди устувори молиявии аксари соҳаҳои иқтисодиёт мебошад. Дар таҳлили худ муаллиф зарурият ва аҳамияти тадқиқотҳоро мушаххас карда нишон дод ки барои рушди иқтисодиёт ва устувори молияи корхонаҳои ватанӣ саҳми беандоза мегузорад.

Калидвожа: қарзҳои кутоҳмуддат, қарзҳои дарозмуддат, КХМ, соҳибкорӣ, сармоягузори соҳибкорӣ, бонк, ММД, ташилотҳои қарзӣ, пасандоз (депозит).

Барои иқтибос: Сафарзода, М. С. Таъсири механизми молияви ба рушди устувори молиявии КХМ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон / М. С. Сафарзода // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – № 1.(44). – С. 461-471.

ВОЗДЕЙСТВИЕ ФИНАНСОВЫХ МЕХАНИЗМОВ НА РАЗВИТИЕ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ МСП В РЕСПУБЛИКА ТАДЖИКИСТАН**Сафарзода М.С.**

Аннотация. В статье анализируется и прогнозируется объем депозитов, банковских кредитов и кредитных организаций до 2030 года в Республике Таджикистан с использованием методик, опубликованных в зарубежной и отечественной литературе. В результате теоретического анализа стало ясно, что объем депозитов и кредитов тесно связан с валовым внутренним продуктом (ВВП). Поэтому при исследовании разрабатываемых моделей суммы депозитов и кредитов, и для их прогнозирования необходимо было использовать уравнение регрессии. В то же время финансовая эффективность МСП и их развитие зависят от эффективности коммерческих банков, и это считается адекватным, так как является основой устойчивого финансового развития большинства отраслей экономики. В своем анализе автор указал на необходимость и важность финансовых механизмов, которые вносят огромный вклад в развитие экономики и финансовой устойчивости отечественных предприятий.

Ключевые слова: краткосрочные кредиты, долгосрочные кредиты, МСП, предпринимательство, бизнес-инвестиции, банк, ВВП, кредитная организация, депозит.

IMPACT FINANCIAL MECHANISM TO IMPROVE FINANCIAL STABILITY OF SME OF RT**Safarzoda M.S.**

Annotation. In this paper analyzes and forecasts the volume of deposits, bank loans and credit institutions until 2030 in the Republic of Tajikistan, using methods published in foreign and domestic literature. As a result of the theoretical analysis, it became clear that the volume of deposits and loans is closely related to the gross domestic product (GDP). Therefore, when

studying the developed models of the amount of deposits and loans, and for their forecasting, it was necessary to use the regression equation. At the same time, the financial efficiency of SMEs and their development depend on the efficiency of commercial banks, and this is considered adequate, since it is the basis for sustainable financial development of most sectors of the economy. In his analysis, the author pointed out the need and importance of financial mechanisms that make a huge contribution to the development of the economy and the financial stability of domestic enterprises.

Keywords: short-term loans, long-term loans, SMEs, entrepreneurship, business investments, bank, GDP, credit institution, deposit.

Гузориши масъала. Дар даврони гузариш ба иқтисоди бозоргони барои пурзур намоии рақобатпазири корхонаҳои ватанӣ, ва гузариш ба иқтисоди рақамӣ пеш аз ҳама ба назарияҳои ҳисоботҳои молиявӣ, ки аз тарафи ташкилотҳои байналмилалӣ пешниҳод шудаанд ва барои ба фазои глобали интегратсия шудан ба таҳлили устувории молиявии корхона тағйиротҳо ворид карда шудаанд.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт. Дар таҳқиқот таҳавуллоти назарияи устувории молиявӣ дар давраи иқтисодӣ маъмурӣ- фармой ва иқтисоди бозоргонӣ чихати рушди соҳибкорӣ ва устувории корхонаҳои хурду миёна таҳлил карда шуда, маълум гардид, ки таҳлилҳо фарқ доранд. Бештари таҳлилҳои давраи шуравӣ масъалаҳои қарзи корхонаҳои хурду миёнаро на чандон ба назар мегирифтанд, чунки КХМ ташаккул наёфта буд. Масъалаи рушди механизми устувории молияви дар солҳои охири асрии 20 ба вуқӯъ омад ва дар таҳқиқотҳои олимони хориҷӣ аз тарафи У. Бивер, Э.Алтман, Ю. Бригхем ва Л. Гапенски, Ч.К. Ван Хорн, Б. Калласс, Р.Н. Ҳолт, Д.Берч ва аз миёни олимони маъруфи рус Абрютина М.С., Артеменко В.Г., Балабанов И.Т., Баканов М.И., Бланк И.А., Богдановская Л.А., Бачаров В.В., Виноградов Г.Г., Гиляровская Л.Т., Ковалев В.В., Моляков Д.С., Стоянова Е.С., Шеремет А.Д. ва дигарон, ки таҳқиқотҳояшон ба масъалаҳои таҳлили молияи корхонаҳо ва менечменти молиявӣ бахшида шудаанд, метавон зикр кард. Бинобар баррасии ин масъала дар шароити имрузаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти калон дорад.

Мақсади мақола – таҳлили механизми устувории молиявӣ дар КХМ ҳамчун қувваи харақдихандаи рушди иқтисодиёт дар замони муосир ба ҳисоб меравад. Заминаи асоси барои фароҳам овардани ҷойи қорӣ ва баланд бардоштани сатҳи зиндагонӣ такони калон медиҳад. Такмили механизмҳои устувории молиявӣ дар қонунҳои қабул шуда оиди рушди соҳибкорӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки гузариш ба иқтисодиёти инноватсионӣ, ва рақамисозӣ замина мегирад, асос мегирад

Мухтавои асосии мавод. Масъалаи ташаккули таъмини устувории молиявии корхона дар солҳои охири асри 20 яке аз масъалаҳои муҳим ва баҳсталаб байни олимони ватанию хориҷи гардид. Чуноне, ки рушди иқтисоди миллии кишвар аз рушд ва устувории молиявии корхонаҳои хурду миёна алоқамандии зич доранд.

Ба ҳама маълум аст, ки қарзҳои қутоҳмуддат аз дарозмуддат бо он фарқ мекунанд, ки қарзҳои қутоҳмуддат танҳо уҳдадориҳои қутоҳмуддати корхонаро пардохт карда метавонанд. Аммо қарзҳои дарозмуддат метавонанд манбаҳои дарозмуддати пардохтиро таъмин намоянд. Ва ин албата суботиҳои корхонаро дар муҳлати дароз таъмин намуда, имкон медиҳад, ки аз фоидаи гирифташуда дороиҳои дарозмуддат ба даст дароранд. Дар давлатҳои хориҷӣ бештар корхонаҳои хурду миёнаро бо қарзҳои кредитории дарозмуддат таъмин карда мешаванд. Ин сиёсати пешбурди рушди корхонаҳои хурду миёна мебошад. КХМ дар ШМА – 48% ММД- ро ташкил медиҳанд, дар Русия - то 40%, дар давлатҳои тараққиқарда ҳиссаи КХМ дар ММД - 50–60%. Дар

Британияи Кабир- 51%, дар Олмон - 53%, дар Финляндия - 60% дар Нидерландия -63% ташкил дод. [1]

Дар шароити бухрони иқтисодии соли 2020, ки аз сабаби COVID-19, ба вучуд омадааст, дар бисёр кишварҳо мушкилоти дастрасӣ ба маблағгузори корхонаҳои хурду миёна (КХМ) ба вучуд омад. Технологияҳои муосири иттилоотӣ ва моделҳои инноватсионии соҳибкорӣ имкон медиҳад, ки дастрасии хизматрасониҳои молиявӣ барои корхонаҳои хурду миёна зиёд карда шавад, ки он ҳам барои ҷоннок намудани фаъолияти онҳо ва ҳам барои барқарорсозии фаъолияти иқтисодӣ дар маҷмӯъ муҳим аст.

Чуноне ки дар ҷадвали 1 омадааст қарзи кутоҳмуддат аз дарозмуддат фарқ дорад. Қарзи дарозмудат аз қарзҳои кутоҳмудат бештар ҳастанд ва онҳо тамоюли зиёдшавиро доранд.

Қайд кардан ба маврид аст, ки қарздории кредитӣ дар корхонаҳо ва ташкилотҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои рушди истеҳсолот нақши калидиро мебозад, чунончи ин яке аз абзорҳои мебошад, ки аз тарафи банк барои таъмини рушд, васеъ гардонидани фаъолияти корхонаҳо дода мешавад.

Ҷадвали 1. - Динамикаи ҳаҷми қарзҳо ба корхонаҳои ҶТ (нишондиҳандаҳои асосии низоми пулию қарзӣ) [2]

млн. сомонӣ

Намуди корхонаҳо/ ҳаҷми умуми	Солҳо									
	2019		2020		2021		2022		2023	
1	2		3		4		5		6	
Ҳамагӣ	9789,5		10965,4		12051,1		13657,0		17921,1	
	кутоҳ	дароз	кутоҳ	Дароз	кутоҳ	дароз	кутоҳ	дароз	кутоҳ	Дароз
	3720,4	6069,1	3405,4	7560,0	3754,3	8296,8	4249,2	9407,8	4950,5	12970,6
Ҳамагӣ	2323,5		3029,8		2927,0		3171,8		4226,7	
Корхонаҳои тичоратӣ	кутоҳ	дароз	кутоҳ	Дароз	кутоҳ	дароз	кутоҳ	дароз	кутоҳ	Дароз
	673,2	1650,3	644,8	2385,0	618,3	2308,7	471,0	2700,8	493,7	3733,0
Ҳамагӣ	2441,2		2508,0		2276,8		2125,2		2515,6	
Корхонаҳои давлатӣ	кутоҳ	дароз	кутоҳ	Дароз	кутоҳ	дароз	кутоҳ	дароз	кутоҳ	Дароз
	56,5	2384,7	7,3	2500,6	1,2	2275,6	102,2	2023,0	1,5	2514,1
Ҳамагӣ	436,9		390,1		393,7		492,6		279,6	
Корхонаҳои Кишоварзӣ	кутоҳ	дароз	кутоҳ	Дароз	кутоҳ	дароз	кутоҳ	дароз	кутоҳ	Дароз
	317,6	119,3	310,2	79,9	378,3	15,4	472,3	20,3	254,5	25,1
Ҳамагӣ	2294,3		2656,9		3868,0		4886,3		6943,8	
Шахсони воқеӣ	кутоҳ	дароз	кутоҳ	Дароз	кутоҳ	дароз	кутоҳ	дароз	кутоҳ	Дароз
	1469,9	824,4	1305,9	1351,0	1679,2	2188,8	2055,3	2831,0	2825,4	4118,4
Ҳамагӣ	1,2		6,1		5,7		3,3		1,2	
Лизинг	кутоҳ	дароз	кутоҳ	дароз	кутоҳ	дароз	кутоҳ	дароз	кутоҳ	Дароз
	1,2	-	6,1	-	0,8	4,9	0,2	3,1	0,1	1,1
Ҳамагӣ	2292,4		2374,5		2579,9		2977,8		3954,2	
Дигарҳо	кутоҳ	дароз	кутоҳ	дароз	кутоҳ	дароз	Кутоҳ	Дароз	кутоҳ	Дароз
	1202,0	1090,4	1131,1	1243,4	1076,5	1503,4	1148,2	1829,6	1375,3	2578,9

Манбаъ: Молияи Тоҷикистон/маҷмӯаи оморӣ/ Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024 сах. 117 (шакли электронӣ)

Қарзҳои, ки ба корхонаҳо дода мешаванд, қарзҳои гардон мебошанд. Ин маҳсулоти кредитӣ буда, барои дастгирии

амалҳои ҷорӣ равона карда мешавад. Ин гуна қарз талаботи кутоҳмуддати молиявиро руйпуш менамояд ва барои харидории ашёи

хом, музди меҳнат, иҷораи биноҳо ва дигар хароҷоти амалиётӣ сарф мешавад. Қарзи мазкур бо якчанд сабаб дода мешавад: барои харидорие, ки маблағи калонро талаб мекунад, инвеститсия, таъмири бино, пардохт намудани қарзҳо ва оғоз намудани фаъолияти корхона ва ғ. Қарзҳо барои васеъ намудани фаъолияти корхона кумак мерасонанд. Ташкилотҳои кредитӣ қарзро барои рушди фаъолияти корхонаҳои хурду миёна, барои харидории воситаҳои гардон ва ғани гардонидани воситаҳои худӣ, барои татбиқи лоиҳаҳои нав ба нав дода мешавад. Фарқи байни қарзҳои КХМ аз кредитҳои истеъмолий аз он иборат аст, ки маблағҳои қарзӣ наинки барои ниёзи шахсии худ, балки барои қанотамандкунии фаъолияти корхонаҳо равона карда мешавад.

Омилҳои асосии қарз барои КХМ ин меъёри фоиз, муҳлати қарз, маблағи қарз ва шартҳои баргардонидани мебошад. Меъри фоиз метавонад вобаста ба шартҳои шартнома собит ё шинокунанда бошад. Муҳлати қарз вобаста ба намуди қарз ва мақсади гирифтани он гуногун буда, метавонад, аз чанд моҳ то чанд сол бошад. Маблағи қарз аз эҳтиёҷоти молиявии корхона ва қобилияти пардохти он муайян карда мешавад. Шартҳои пардохти қарз метавонад пардохтҳои ҳармоҳа, пардохтҳои рента ё чадвали дигари бо бонк мувофиқа кардашударо дарбар гиранд.

Аммо дар ҚТ, чи тавре ки олимони ватанӣ (С.Ҷ.Комилов, М.Файзуллоев, Т.Д.Низомова, Ф.Убайдуллозода), дар тадқиқотҳои худ қайд кардаанд, мушкилоти асосии соҳибкорони хурд инҳоянд: микдори таъмини бонкӣ (гарав), фоизҳои қарз, норавшании аз ҳад зиёди сиёсати иқтисодӣ, бесаводии ҳуқуқии субъектҳои хоҷагидорӣ ва беандоза зиёд будани санҷишҳои андоз. Барои содиргарон монеаҳои асосӣ ин номуайянии базаи меъёрӣ-ҳуқуқӣ, санҷишҳои андоз, пардохтҳои гумрукӣ, меъёрҳои қарзҳои бонкӣ мебошанд.

Васеъ намудани микёс ва амикии таъмини сармоягузорию рушди соҳибкории хурд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои баланд

бардоштани самаранокии фаъолияти иқтисодӣ милли, тақвияти рақобатпазирии корхонаҳои ватанӣ, ба роҳ мондани робитаҳои истеҳсолӣ-технологӣ ва тичоратию иқтисодии байни субъектҳои фаъолияти соҳибкорӣ, васеъ намудани микёси ҷалби сармоягузорию, инчунин таъмин намудани қарзҳои имтиёзнок, рушди инфрасохтори истеҳсолӣ ва иҷтимоӣ, баланд бардоштани сатҳи даромад ва неқӯаҳволии аҳоли имконият медиҳад.

Бо назардошти ҷамъбасти ҳулосаҳои дар боло овардашуда, қобили зикр аст, ки барои мусоидати давлат ба тартиби афзалиятнок бояд ба воҳидҳои корхонаҳои хурду миёна, ки дорои иқтисодии назаррас мебошанд, диққати ҷиддӣ диҳанд, то ки фаъолияти онҳо ба васеъ намудани ҳаҷми содирот нигаронида шуда бошад. Ба ақидаи мо, воситаҳои асосии ҷунин кӯмаки давлатӣ метавонанд ташкили фондҳои махсуси давлатӣ оид ба суғуртаи хавфи сармоягузорию соҳибкории хурду миёна гардад, ки ин бечуну чаро -яке аз чорабиниҳои дастгирии давлат барои таъмин намудани механизми устуворию молиявии корхона шуда метавонад.

Депозитҳо манбаи асосии бонкҳои тичорати ба ҳисоб мераванд. Дар адабиёти муосири иқтисодӣ ҷунин мафҳумҳо мавҷуданд: “устуворӣ”, “суботӣ”, “этимоднокӣ”. Ва ин мафҳумҳо низ барои арзёбӣ намудани фаъолияти бонкҳо ёрии калон мерасонанд. Масалан, устуворию бонкҳоро метавон аз ҳисоби ҷалб намудани манбаъҳои бонкиё, ки бештар депозитҳо мебошанд ва ҳиссаи калони онҳоро барои рӯйпуш намудани талаботи бонкӣ ба воситаҳои пулӣ истифода мебаранд, арзёбӣ карда шавад. Ҳамаи амалиётҳои бонкиё, ки воситаҳои пулиро аз аҳоли ҷалб менамоянд, ба якчанд намуди амонатҳо тақсим мешавад: амонатҳои дархостшаванда, амонатҳои пасандозӣ, амонатҳои муҳлатдор, ва амонатҳои дигар мебошанд.

Хизматрасониҳои амонатӣ ва амонатҳои бонкӣ ба шахсони воқеӣ ва ҳуқуқӣ, соҳибкорони инфиродӣ дастрас аст.

Фарқият дар намуди дороиҳои ҷойгиршуда аст: пул танҳо барои амонат қабул карда мешавад, қоғазҳои қиматнок, металлҳои қиматбаҳо дар шакли физикӣ ва суратҳисобҳои металли ғайришахсӣ ва пул барои пасандоз мебошад.

Пасандоз (депозит) яке аз роҳҳои сармоягузорӣ мебошад. Депозит аз калимаи латинӣ гирифта шуда маънояш “чизе, ки ба пасандоз гузошта шудааст”, мебошад. Муштарӣ дар суратҳисоби бонкӣ арзиш дорад ва барои ин аз муассисаи молиявӣ фоизи муайян мегирад.

Амонатҳои дархостшаванда - ин пулҳои аҳоли мебошад, ки бонкҳо барои

доштани устувории молиявӣ худ онро нигоҳ медоранд. Вале баъди он, ки мизочон пули худро аз бонк дархост меkunанд пул бозгардонида шуда бошад ҳам дар суратҳисобҳояшон фоизи коркарда шуда хумчун пул боқӣ мемонад. Чи тавре ки маълум аст, бонк бо он воситаҳои пули мизочон ҳеҷ амалиёти бонки гузаронда наметавонанд. Аз ин лиҳоз, устувории молиявӣ бонкҳо сушт мегардад.

Таҳлилҳо нишон доданд, ки ҳам депозитҳои дархостшаванда ва ҳам депозитҳои муҳлатнокро бонк барои қарздиҳи истифода бурда наметавонад, чунки ҳафвҳо бисёр калон ҳастанд.

Ҷадвали 2. - Динамикаи амалиёти бонкӣ дар ҶТ дар солҳои таҳқиқот [3,4]

(ҳаз. Сомонӣ)

Намуди амалиёт	2015	2020	2021	2022	2023
Амонатҳои пасандозӣ	462 553	29 893,11	2 6 852,2	130 247,0	25 110,1
Амонатҳои дархостшаванда	706 110	2 112 505,55	1 464 454,7	2 391 585,5	2 326 152,7
Қарзҳои Кредиторӣ	15364,4	88268,4	60526,1	63140,3	56421,2
Қарзҳои дебиторӣ	7663,3	27414,2	25574,2	27743,4	13717,9

Манбаъ: Агентии омили назди президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон: Омори солони Ҷумҳурии Тоҷикистон -2024, С-427. , С-428.; Бюлетени омили бонкӣ, 2018.-12(281).-С.25; 2020.-12(305).-С.31; 2021.-12(316).- С.30; 2022.-12(329).- С.31; 2023.-12(341).- С.33;

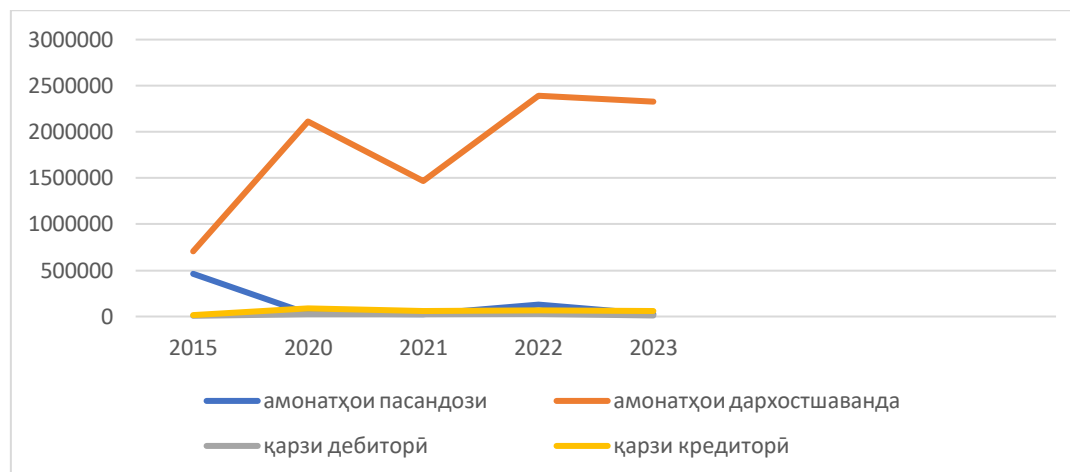
Аз ин лиҳоз бонкҳо барои қарз додан ба мизочон ба ташкилотҳои кредитӣ муроҷиат меkunанд, ба онҳо қарзҳои дарозмуддат диҳанд, то ки онҳо дар навбати худ барои пешбурди фаъолияти корхона ба соҳибкорон маблағҳо кредит пешниҳод намоянд.

Тибқи таҳлили ҷаҳор нишондиҳандаи дар диаграмма 1. инъикосёфта, ҳулоса баровардан мумкин аст, ки депозитҳои дархостшаванда дар давраи тадқиқот тамоюли баландшавиро дошта,

этимоднокии муштариён афзун гардидааст. Амонатҳои пасандозӣ бошад, аз соли 2015 баланд то соли 2020-2021 тамоюли пастравиро доранд, ва танҳо дар соли 2022 каме баланд шуда боз дар 2023 ба ҷунбиш даромаданд. Сабаби ин пастравиҳо дар бонкҳо ҷамъ нашудани депозитҳо, ва дар вазъияти вазнин будани ҷаҳони имрӯза (пандемия, санксияҳо, паст шудани интиқоли маблағҳои муҳочирони меҳнат ва ғайра) мебошад.

Диаграмаи 1. - Динамикаи ҳаҷми депозитҳо дар ҶТ дар солҳои тадқиқотӣ

(ҳаз. Сомонӣ)

Танҳо амонатҳои дархостшуда тамоюли баландшавиро доранд. Ин ҳам аз сабаби сар задани дар солҳои бӯхрони иҷтимоӣ - иқтисодӣ, геополитикӣ (COVID-19. Санксияҳо аз тарафи Европа ва ИМА, Чанги Русия бо Украина) ба амал омаданд.

Тибқи таҳлили назариявӣ маълум гашт, ки ҳаҷми депозитҳо ва қарзҳо аз маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД) вобастаанд. Барои

ошкор намудани таъсири ММД ба ҳаҷми депозитҳо ва қарзҳо бояд моделҳои ҳаҷми депозитҳо ва қарзҳо вобаста аз ММД таҳия карда шаванд. Бинобар ин барои таҳияи моделҳои ҳаҷми депозитҳо ва қарзҳо ва, инчунин, дурнамои онҳо зарурияти истифодабарии муодилаи регрессионӣ пеш омад.

Ҷадвали 3. - Нишондиҳандаҳои омили макроиқтисодӣ дар давраи солҳои 2010-2023. (млн.сомонӣ) [5]

Манбаъ: бюлетени омили бонкӣ, 2011.-12(197).-С.25; 2014.-12(233).-С.12, С.23, С.100,

Солҳо	ММД	Ҳамаи амонатҳо	Қарзҳои ҳамаи ТҚ	Қарзҳои ҳамаи Б
	Млн.сомонӣ	Млн.сомонӣ	Млн.сомонӣ	Млн.сомонӣ
2010	24704.7	3269.676	3529	3077
2011	30069.3	4423.477	4590	3957
2012	36161.1	4927.219	5291	4355
2013	40524.5	5521.579	7399	6021
2014	45605.2	6690.593	9661	7767
2015	48401.6	8613.529	11229	9236
2016	54471.1	9243.235	9823	8122
2017	61093.6	9283.515	8506	6811
2018	68844	9723.803	8677	6607
2019	77354	9742.21	9703	7124
2020	82543.00	11414.2	10882.50	8809.00
2021	98910.7	10159.28	11970.36	9437.35
2022	115739.4	15507.8	13577.58	10489.75
2023	130791.5	19462.63	17844.84	13954.73

С.103; 2018.-12(281).-С.10, С.20, С.77, С.79; 2019.-12(293).-С.10, С.21, С.84, С.86; 2020.-12(305).-С.10, С.24, С.83, С.85; 2021.-12(316).-С.8, С.22, С.24, С.30; 2022.-12(329).-С.8, С.23, С.25, С.31; 2023.-12(341).-С.8, С.23, С.25, С.33;

Бинобар ин дар асоси ин таҳлил муодилаи регрессионии зерин таҳия карда шуд:

$VD = 0.137843689464 * GDP\_CT$ VD - ҳаҷми депозитҳо; GDP_CT – ММД;	Эҳтимолият=0.0000 $R^2=0.907117$ омили Дурбин-Уотсон=1.361713 омили F= 787,5815 омили T=28.06388

Ҷадвал 4.

Dependent Variable: VD

Method: Least Squares

Date: 01/25/25 Time: 07:53

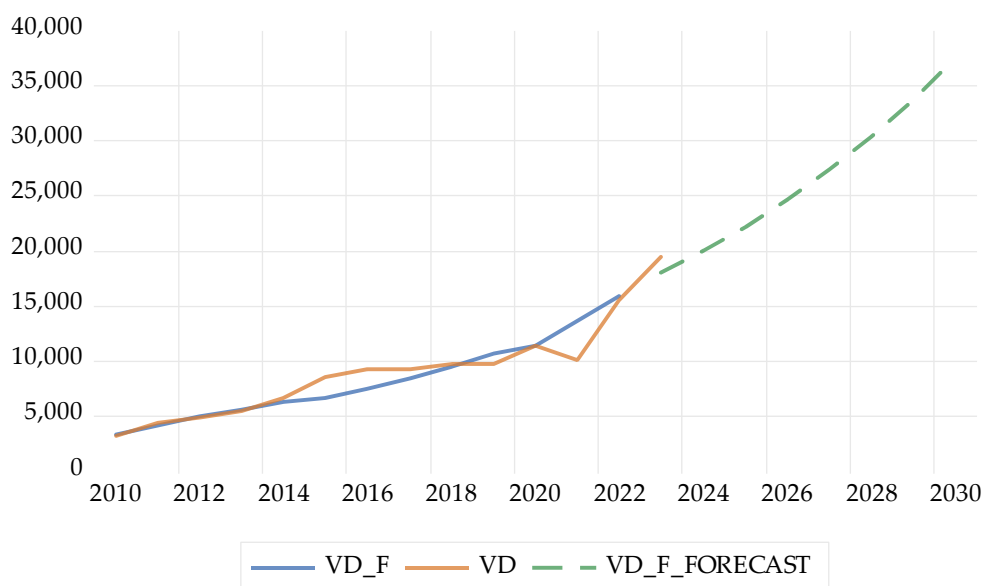
Sample: 2010 2023

Included observations: 14

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
GDP_CT	0.137844	0.004912	28.06388	0.0000
R-squared	0.907117	Mean dependent var		9141.625
Adjusted R-squared	0.907117	S.D. dependent var		4366.611
S.E. of regression	1330.796	Akaike info criterion		17.29369
Sum squared resid	23023245	Schwarz criterion		17.33934
Log likelihood	-120.0558	Hannan-Quinn criter.		17.28947
Durbin-Watson stat	1.361713			

Аз натиҷаи модели пешниҳодшуда, яъне муодилаи регрессионӣ мушоҳида кардан мумкин аст, ки коэффитсиентҳои баҳодашуда ва ҳуди муодила боэтимоданд, зеро эҳтимолият, R^2 , омили Дурбин-Уотсон ва омили F аҳамияти

коэффисиентҳои баҳодашуда ва ҳуди муодиларо тасдиқ мекунанд. Бо истифода аз муодилаи регрессионии таҳияшуда, ҳаҷми депозитҳо то соли 2030 дурнамо дода мешавад.

Диаграммаи 2. - Тамоюли ҳаҷми депозитҳо (маълумоти оморӣ ва маълумоти ҳисобшуда аз рӯи муодила) ва дурнамои он

Қобили зикр аст, ки агар ММД ба 1 воҳиди ченак афзоиш ёбад, ҳаҷми депозитҳо ба андозаи 13,8 воҳиди ченак афзоиш меёбад.

Тавре ки дар боло зикр гардид, тибқи таҳлили назариявӣ маълум гашт, ки ҳаҷми

қарзҳо аз маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД) вобаста аст. Бинобар ин дар асоси ин таҳлил муодилаи регрессионии зерин таҳия карда шуд:

$VK\_B = 0.106672154997 * GDP\_CT + [AR(1) = 0.719353460076, UNCOND]$ VK_B – Ҳаҷми қарзҳо аз бонк GDP_CT – ММД;	Эҳтимолият= 0.0000 $R^2 = 0.836626$ омили Дурбин-Уотсон= 1.249641 омили F= 276,5529 омили T= 9.091644

Ҷадвали 5.

Dependent Variable: VK_B

Method: ARMA Maximum Likelihood (OPG - BHHH)

Date: 01/25/25 Time: 07:52

Sample: 2010 2023

Included observations: 14

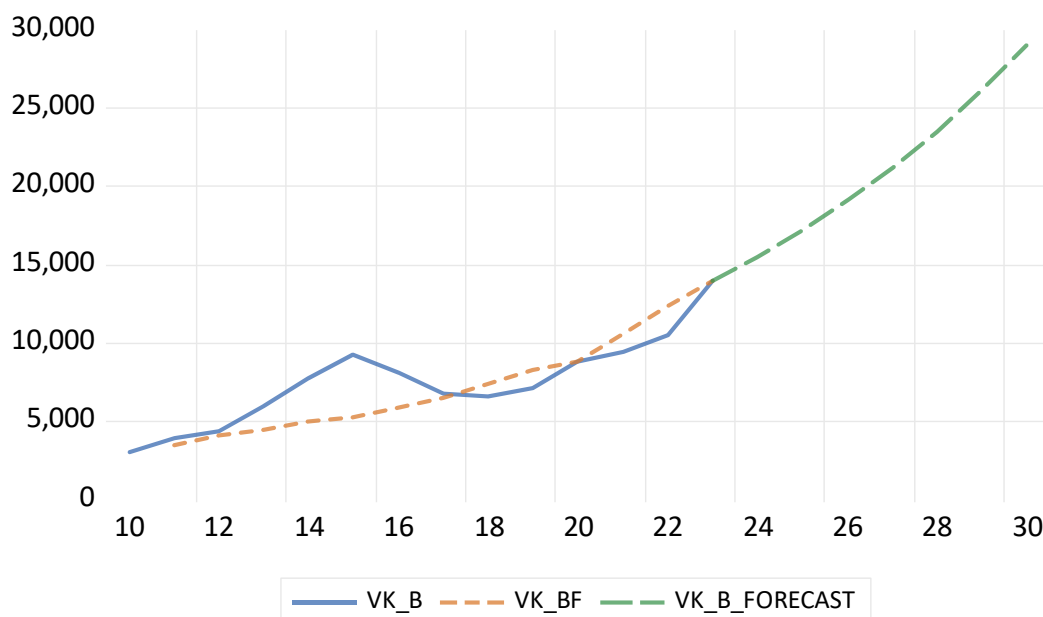
Convergence achieved after 7 iterations

Coefficient covariance computed using outer product of gradients

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
GDP_CT	0.106672	0.011733	9.091644	0.0000
AR(1)	0.719353	0.187494	3.836666	0.0028
SIGMASQ	1226545.	995083.5	1.232605	0.2434
R-squared	0.836626	Mean dependent var		7554.845
Adjusted R-squared	0.806922	S.D. dependent var		2843.434
S.E. of regression	1249.423	Akaike info criterion		17.33821
Sum squared resid	17171625	Schwarz criterion		17.47515
Log likelihood	-118.3675	Hannan-Quinn criter.		17.32553
Durbin-Watson stat	1.249641			
Inverted AR Roots	.72			

Аз натиҷаи модели пешниҳодшуда, яъне муодилаи регрессионӣ мушоҳида кардан мумкин аст, ки коэффитсиентҳои баҳододашуда ва ҳуди муодила бозътимоданд, зеро эҳтимолият, R^2 , омили

Дурбин-Уотсон ва омили F аҳамияти коэффисиентҳои баҳододашуда ва ҳуди муодиларо тасдиқ мекунанд. Бо истифода аз муодилаи регрессионии таҳияшуда, ҳаҷми қарзҳо то соли 2030 дурнамо дода мешавад.

Диаграммаи 3. - Тамоюли ҳаҷми қарзҳо (маълумоти оморӣ ва маълумоти ҳисобшуда аз рӯи муодила) ва дурнамои он

Ба он аҳамият додан лозим аст, ки афзоиши ММД ба андозаи 1 воҳиди ченак боиси зиёд шудани ҳаҷми қарзҳо ба миқдори 10.7 воҳиди ченак мегардад.

Таҳлилҳои назариявӣ нишон медиҳанд, ки ҳаҷми қарзҳои ташкилотҳои молиявӣ аз маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД) вобаста мебошанд.

$VK\_CO = 0.135648970005 * GDP\_CT + [AR(1) = 0.768265285287]$ VK_CO – Ҳаҷми қарзҳо аз ташкилотҳои қарзи GDP_CT – ММД;	Эҳтимолият=0.0000 $R^2 = 0.852135$ омили Дурбин-Уотсон=1.143495 омили F= 787,5815 омили T= 350,9614

Ҷадвал 6.

Dependent Variable: VK_CO

Method: ARMA Conditional Least Squares (Gauss-Newton / Marquardt steps)

Date: 01/25/25 Time: 07:46

Sample (adjusted): 2011 2023

Included observations: 13 after adjustments

Convergence achieved after 5 iterations

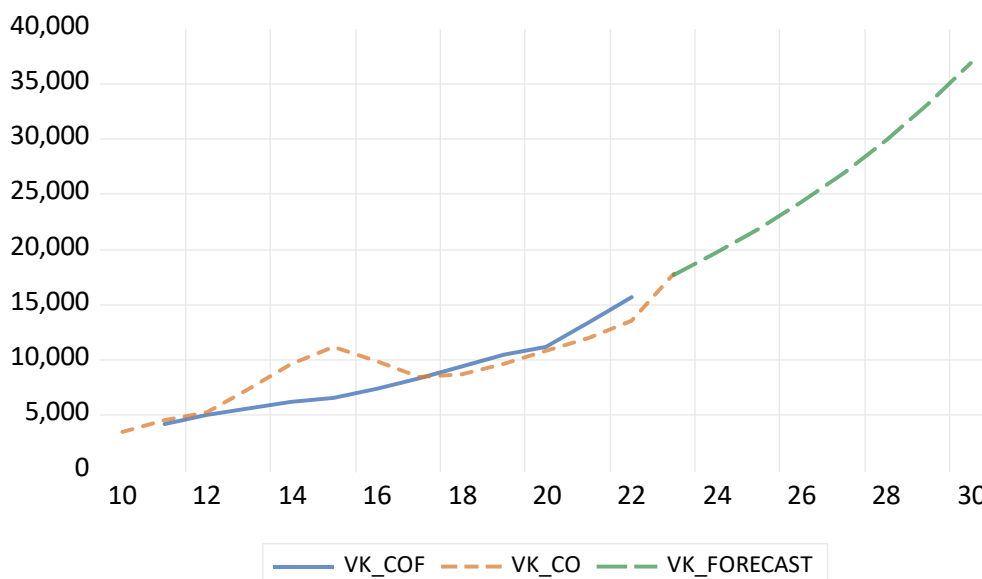
Coefficient covariance computed using outer product of gradients

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
GDP_CT	0.135649	0.015789	8.591254	0.0000
AR(1)	0.768265	0.193098	3.978622	0.0022
R-squared	0.852135	Mean dependent var		9934.945
Adjusted R-squared	0.838693	S.D. dependent var		3450.627
S.E. of regression	1385.877	Akaike info criterion		17.44669
Sum squared resid	21127203	Schwarz criterion		17.53361

Log likelihood	-111.4035	Hannan-Quinn criter.	17.42883
Durbin-Watson stat	1.143495		
Inverted AR Roots	.77		

Натиҷаҳои модели пешниҳодшуда, яъне муодилаи регрессионӣ, нишон медиҳанд, ки коэффитсиентҳои баҳоёфта ва ҳуди муодила бозътимоданд, зеро арзишҳои эҳтимолият, R^2 , омили Дурбин-Уотсон ва омили F

аҳамияти коэффитсиентҳо ва дурустии муодиларо тасдиқ мекунанд. Бо истифода аз муодилаи регрессионии таҳияшуда, дурнамои ҳаҷми қарзҳо то соли 2030 пешбинӣ шудааст.

Диаграммаи 4. - Тамоюли ҳаҷми қарзҳо аз ташкилотҳои қарзӣ (маълумоти оморӣ ва маълумоти ҳисобшуда аз рӯи муодила) ва дурнамои он

Таъкид кардан лозим аст, ки афзоиши ММД ба андозаи 1 воҳиди ченак боиси зиёд шудани ҳаҷми қарзҳо ба миқдори 13.6 воҳиди ченак мегардад.

Тавре дар боло зикр гардид, тибқи таҳлили назариявӣ маълум гашт, ки ҳаҷми қарзҳо аз маҷмуи маҳсулоти дохилӣ (ММД) вобаста аст.

Нақши ташкилотҳои қарзӣ ба рушди корхонаҳои хурду миёна таъсири калон мерасонад. Қарз як фишанги тавоноии рушди соҳибкории хурду миёна буда, аз ҷалби захираҳои иловагӣ барои барои ташаккул ва рушди онҳо вобастагии зиёд дорад. Ҳам замон, фаъолияти самаранокии молиявии КХМ ва рушди онҳо аз самаранокии бонкҳои тичоратӣ вобастагии дорад ва ин фаъолияти дуруст ва асоси рушди устувори

прогрессивии аксари соҳаҳои иқтисодиёт мебошад.

Ин ҳолат Ҳукумат ва Бонки миллии Тоҷикистонро водор месозад, ки барои таҳкими низомии бонкӣ чораҳои фаврӣ андешанд, аз ҷумла, оиди:

- зиёд намудани пойгоҳи захиравии низомии бонкӣ аз ҳисоби дастгирии давлатии молиявӣ;

- баланд бардоштани сатҳи пардохтпазирии бонкҳо аз ҳисоби баргардонидани қарзҳои мушкилситон;

- муносибкунии усулҳои маъмурикунонӣ дар бонкҳо ва ғайра.

Босуботии молиявии ҷаҳонӣ ва бухрони низомсозии кишвар, Бонки миллии Тоҷикистонро водор намуд, ки оид ба идоракунии корпоративӣ дар рушди фаъолияти бонкҳои ватанӣ, санадҳои

меъёрию ҳукуқӣ ба монанди баланд бардоштани боварии мардум ба бонкҳо, як қатор чораҳои заруриро андешад. Дар ин радиф кодекси рафтори идоракунии корпоративӣ, принципҳои он ва модели онро тархрезӣ кунанд ва такмилдиҳии онро дар бонкҳо ҷоннок намоянд, то ки он ба рушди фаъолияти бонкҳо мусоидат намояд.

Имрӯз муваффақияти иқтисодиёти ватанӣ ба низоми ташкилотҳои қарзӣ молиявӣ, ки воҳиди асосии сохтори он бонкҳои тичоратӣ мебошанд, зич алоқаманд аст. Дар ҷаҳони муосир ягон субъекти хоҷагидориро бе хизматрасонии бонкӣ тасаввур кардан ғайриимкон аст.

Бинобар ин гуфтан лозим аст, ки қарзҳои аз тарафи корхонаҳо дархостшаванда

албата ба рушди фаъолияти истеҳсолот равона карда мешаванд, ки ба тавассути он корхонаҳо метавонанд на танҳо барои истеҳсолот, аз руи қарзҳои дарозмуддат дороиҳои корхонаро зиёд намоянд, балки аз ҷумла, дороиҳои гардонери, ки ба корхона ғоида меорад, дороиҳои дарозмуддат ба монанди: таҷҳизотҳо, бино ва ғайра, ки маблағҳо ба зиёд кардани сармояи ҳуди равон кунанд. Ин КХМ-ро водор менамояд, ки боз ҳам фаълтар кор кунанд, ҷои қорӣ кушоянд ва манфиатҳои ба даст даровардашонро барои рушди нерӯи инсонӣ, ки дар рушди КХМ асоси навоарӣ мебошад, саҳми арзанда гузоранд.

Адабиёт

1. Сомонаи <https://www.rbc.ru/economics>
2. Молияи Тоҷикистон/маҷмӯаи оморӣ/ Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024 саҳ 117 (шакли электронӣ- <https://www.stat.tj>)
3. Омили солони Ҷумҳурии Тоҷикистон. Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе, 2024. С-427. , С-428.
4. Бюлетени оморӣ бонкӣ, 2018.-12(281).-С.25; 2020.-12(305).-С.31; 2021.-12(316).- С.30; 2022.-12(329).- С.31; 2023.-12(341).- С.33;
5. Бюлетени оморӣ бонкӣ, 2011.-12(197).-С.25; 2014.-12(233).-С.12, С.23, С.100, С.103; 2018.-12(281).-С.10, С.20, С.77, С.79; 2019.-12(293).-С.10, С.21, С.84, С.86; 2020.-12(305).-С.10, С.24, С.83, С.85; 2021.-12(316).-С.8, С.22, С.24, С.30; 2022.-12(329).-С.8, С.23, С.25, С.31; 2023.-12(341).- С.8, С.23, С.25, С.33;
6. Мишкин Ф. Экономическая теория денег, банковского дела и финансовых рынков: Учебное пособие для вузов / Пер. с англ. Д.В.Виноградова под ред. М. Е. Дорошенко. - М.: Аспект. Пресс, 1999.- 821 с.
7. Сафарзода М.С. Устувори молиявии корхона ҳамчун дурнамои рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / М.С. Сафарзода М.С. // Паёми молия ва иқтисод. Маҷлаи илмӣ-амалӣ. – Душанбе, - 2022. № 4/2 (34). -С.182-188. ISSN: 2663-0389
8. Сафарзода М.С. Устувори молиявии корхонаҳои хурду миёна дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ва идораи он дар шароити иқтисоди бозорӣ [Матн] / М.С. Сафарзода М.С. // Паёми молия ва иқтисод. Маҷлаи илмӣ-амалӣ. – Душанбе, - 2023. №3 (37) .- С.363-376. ISSN: 2663-0389
9. Абрютина М.С. Анализ финансово-экономической деятельности предприятия: учебно-практическое пособие / М.С. Абрютина, А.В. Грачев. – 2-е изд.; испр. – М.: Дело и сервис, 2004.
10. Шеремет А.Д. Методика финансового анализа: учебное пособие / А.Д. Шеремет, Е.В. Негашев. – 3-е изд.; перераб. и доп. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 208 с.
11. Иброҳимов, И. Р. Масъалаҳои ҷойгиркунии захираҳои сармоягузори корхона ва калстери аграрӣ / И. Р. Иброҳимов, Ф. Б. Сайдахмадов // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2020. – №. 2. – Р. 39-45.

Маълумот дар бораи муаллиф: Сафарзода Мирзомурод Саидмузафар – Доктор Phd – и кафедраи молияи Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон. Суроға: 734067, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, к. Нахимов 64/14, телефон: (+ 992)98 8959635. E-mail: it.mirzo@gmail.com

Информация об авторах: Сафарзода Мирзомурод Саидмузафар - Phd доктор кафедры финансов Таджикиского государственного финансово-экономического университета. Адрес: 734067, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Нахимова, 64/4. Телефон: (+ 992)98 8959635. E-mail: it.mirzo@gmail.com

Information about the authors: Safarzoda Mirzomurod Saidmuzafar – Phd Doctor of department of Finance of Tajik State University of Finance and Economics Address: Republic of Tajikistan 734067, Nakhimova St. 64/4 Tel.: (+ 992)98 8959635. E-mail: it.mirzo@gmail.com

УДК: 336

ФАКТОРНЫЙ АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Аскарова С.С.

Салимова З.М.

В статье рассматривается проблемы развития пищевой промышленности Согдийской области Республики Таджикистан на базе использования факторного анализа. Отмечается, что вопросы обеспечения продовольственной безопасности с учетом доступа населения к качественной продукции питания существенными образом зависят от состояния и тенденции развития предприятий пищевой промышленности в стране и ее регионов. Важнейшим условием развития конкурентных преимуществ предприятий пищевой промышленности является уровень их концентрации, степень эффективности схем их специализации и интеграционного взаимодействия, направленных на достижение синергетического эффекта. При этом, специфические особенности функционирования предприятий пищевой промышленности с учетом их тесного взаимодействия с сельскохозяйственными предприятиями, большой зависимости от уровня развития логистической инфраструктуры в регионе, а также необходимости поддержания и постоянного контакта с научно-исследовательскими учреждениями, актуализирует проблему формирования и развития организационно-экономического механизма создания кластерных образований в этой сфере. Последнее указывает на необходимость системного анализа состояния и тенденции развития предприятий пищевой промышленности Согдийской области Республики Таджикистан.

Ключевые слова: регион, промышленность, факторы развития, инновация, инвестиции, энергообеспеченность, кластеризация.

Для цитирования: Аскарова С.С. Факторный анализ развития пищевой промышленности согдийской области Республики Таджикистан/ С.С. Аскарова, З.М. Салимова // Финансово-экономический вестник. – 2025. – № 1(44). – С. 472-484.

ТАҲЛИЛИ ОМИЛҲОИ РУШДИ СANOАТИ ХҶРОКВОРИИ ВИЛОЯТИ СУҒДИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Аскарова С.С.

Салимова З.М.

Дар мақола мушкilotи рушди саноати хӯрокворию вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар асоси истифодаи усули таҳлили омилҳо баррасӣ шудааст. Қайд шудааст, ки масъалаҳои таъмини амнияти озуқаворӣ бо дарназардошти дастрасии аҳоли ба маҳсулоти босифат аз вазъият ва тамоюли рушди корхонаҳои саноати хӯрокворӣ дар кишвар ва минтақаҳои он вобастагии калон дорад. Муҳимтарин шартҳои рушди афзалиятҳои рақобатии корхонаҳои саноати хӯрокворӣ сатҳи тамаркузи онҳо, дараҷаи самаранокии нақшаҳои махсусгардонии онҳо ва ҳамкориҳои мутақобила, ки барои ноил шудан ба самараи синергетикӣ нигаронида шудааст, мебошад. Дар баробари ин, хусусиятҳои хоси фаъолияти корхонаҳои саноати хӯрокворӣ бо дарназардошти ҳамкориҳои зичи онҳо бо корхонаҳои кишоварзӣ, вобастагии зиёд аз сатҳи рушди инфрасохтори логистикӣ минтақа, инчунин зарурати нигоҳ доштан ба таҳкими робитаи доимӣ бо муассисаҳои илмӣ масъалаи ташаққул ва рушди механизми ташикилию иқтисодии ташаққули кластерҳои ин соҳаро актуалӣ месозад. Гуфтаҳои боло зарурати таҳлили мунтазами ҳолат ва тамоюли рушди корхонаҳои саноати хӯрокворию вилояти Суғди Ҷумҳурии Тоҷикистонро нишон медиҳад.

Калидвожаҳо: минтақа, саноат, омилҳои рушд, инноватсия, сармоягузорӣ, таъмини энергия, кластеризатсия.

FACTOR ANALYSIS OF THE DEVELOPMENT OF THE FOOD INDUSTRY OF THE SUGHD REGION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Askarova S.S.

Salimova Z.M.

The article considers the problems of development of the food industry of the Sughd region of the Republic of Tajikistan based on the use of factor analysis. It is noted that the issues of ensuring food security, taking into account the population's access to quality food products, significantly depend on the state and development trends of food industry enterprises in the country and its regions. The most important condition for the development of competitive advantages of food industry enterprises is the level of their concentration, the degree of efficiency of their specialization schemes and integration interaction aimed at achieving a synergistic effect. At the same time, the specific features of the functioning of food industry enterprises, taking into account their close interaction with agricultural enterprises, high dependence on the level of development of the logistics infrastructure in the region, as well as the need to maintain and constantly contact with research institutions, actualize the problem of formation and development of the organizational and economic mechanism for creating cluster formations in this area. The latter indicates the need for a systemic analysis of the state and development trends of food industry enterprises in the Sughd region of the Republic of Tajikistan.

Key words: region, industry, development factors, innovation, investment, energy supply, clustering.

Постановка проблемы: Развитие промышленной системы региональной экономики в значительной степени связывается с качеством и эффективностью организационно-экономического механизма управления интеграционными и кооперационными процессами, способствующие повышению уровня конкурентоспособности отдельных субъектов, более рациональному использованию имеющихся ресурсов, обеспечению оптимального взаимодействия науки и производства, а также максимизацию синергетического эффекта от взаимосвязи различных элементов целой системы. Кластерный подход считается наивысшем уровнем развития интеграционных процессов, требующий соответствующего механизма управления его формирования и развития. Последнее актуализирует анализа современного состояния и тенденции развития промышленной системы региона с учетом определения наиболее приоритетных отраслей в качестве сферы для реализации кластерного подхода.

Анализ последних исследований и публикаций. Проблемы развития промышленной системы региональной экономики рассмотрены в работах

зарубежных [2; 4; 6; 21] и отечественных [20; 16; 17; 14; 15; 10; 11] авторов.

Цель статьи: Определение основнвые тенденции развития пищевой промышленности Согдийской области Республики Таджикистан.

Изложение основного материала: Социально-экономическое развитие страны и ее регионов напрямую зависит от уровня мощи ее промышленных предприятий. Промышленность региона рассматривается как важный элемент экономической структуры страны и имеет отличительные особенности, определяющие ее вклад в национальную экономику. Изучение условий и изменений социально-экономических процессов промышленного развития показывает, что каждое промышленное предприятие имеет особую среду и характерные для него организационные, экономические, социальные, производственные, институциональные и другие структуры, определяющие организационно-экономического механизма ее управления (функционирования). Соответственно, ключевым фактором стабильного и устойчивого функционирования промышленных предприятий региональной экономики выступает организационно-экономический

механизм ее управления. При этом, географическое расположение региона, природно-ресурсный потенциал, региональная специализация, уровень технологической развитости, специфика протекания демографических процессов и т.п., в совокупности, определяют характеристику структурных особенностей организационно-экономического механизма управления экономических субъектов.

В большом экономическом словаре, пищевая промышленность характеризуется как «совокупность отраслей, производящих пищевые продукты: мясная, молочная, рыбная, мукомольно-крупяная, хлебопекарная, сахарная, кондитерская, консервная, масложировая и др.» [1, с. 1100]. При этом, в международной стандартной отраслевой классификации пищевые производства отнесены к разделу обрабатывающей промышленности, самостоятельными подразделами в которой выделены производство пищевых продуктов (код 10), производство напитков (11 и производство табачных изделий (12) [23]. Структура пищевой промышленности в настоящее время представлена следующим образом: мясная, рыбная, переработка фруктов и овощей, масложировая, молочная, мукомольная, крахмальная, хлебобулочная, сахарная, кондитерская, консервная, макаронная, производство блюд, готовых к употреблению, производство кормов для животных.

Разнородность структуры пищевой промышленности вызывает необходимость использования различных механизмов управления этой важной отрасли. Существенным отличием пищевой промышленности выступает то, что отрасль находится между различными отраслями сельского хозяйства и промышленности. Другим важным отличием пищевой промышленности является вне сезонности потребления ее продукции, в то время как сырьё для производства пищевой продукции в основном имеет сезонный характер [9, с. 180].

В Согдийской области развитие отраслей пищевой промышленности имеет давнюю историю. Территория современной Согдийской области Республики

Таджикистан находился на перекресте «Шелковой пути», вызывая, тем самым, развития различных отраслей сельского хозяйства, ремесленничества и торговли. Исторические факты свидетельствуют о бурном развитии таких отраслей сельского хозяйства и дальнейшей переработки их продукции как скотоводства, садоводства, виноградарства, овощеводства и др. В работах многих авторов отмечается высокий уровень активности местного населения, талантливость, трудолюбие и способность к реализации инновационных идей.

Основы современного комплекса пищевой промышленности Согдийской области заложены в годы Советского союза. До восстановления Советской власти в Северном Таджикистане действовало всего 4 хлопкоочистительных завода, которые в 1913 году произвели всего 627 тонн хлопка. В ходе восстановления народного хозяйства в Худжандском районе работал хлопкоочистительный завод, на котором работало 100 человек. А в Восточной Бухаре до 1924 года существовал хлопкоочистительный завод в Сарой-Камаре. Одним из основных направлений индустриализации Таджикистана стала пищевая промышленность. В 1926 г. в Душанбе был основан маслозавод. В связи с увеличением общего сбора зерновой продукции возникает острая необходимость регулирования мельничной работы, поскольку кустарные мельницы не могли обеспечить помол зерна. В 1926 г. Государственный план Республики Таджикистан рассмотрел вопрос о создании в республике мукомольных заводов и постановил начать реализацию плана [8, с. 244].

Н. А. Хайитбаева отмечает, что «Первыми предприятиями пищевой промышленности в регионе стали: Канибадамский консервный комбинат по переработке плодов и овощей, Пенджикентский винный завод, Худжандский консервный комбинат, Кистакузский консервный комбинат, Исфаринский консервный комбинат и Ганчинский консервный комбинат. По сравнению с другими регионами, пищевая промышленность в Согдийском регионе

достаточно развита, многие предприятия пищевой промышленности специализированы» [22]. Безусловно, после распада Советского Союза многие прежние производственные связи, с трудом созданные в результате комплекса мер по территориальному размещению, были разорваны. Некоторые предприятия приостановили свою деятельность, другие сокращали объем производства и преобразовались в другие субъекты хозяйственной деятельности. В настоящее время идет процесс возрождения отраслей пищевой промышленности уже под влиянием рыночных факторов и частично по сценариям государственной (региональной) политики развития отраслей промышленности.

Важно отметить, что в Согдийской области развитие предприятий пищевой промышленности в значительной степени активизировались только после 2012 г. Это означает, что рыночная турбулентность, отчасти связанная с периодом проведения экономических реформ, уже стабилизируется. Продолжается процесс сближения отраслей промышленности и сельского хозяйства с учетом влияния рыночных факторов, отражающие эволюционные закономерности углубления интеграции, специализации и кооперации предпринимательских структур. Постепенно формируются крупные компании в сфере переработки сельскохозяйственной продукции, предназначенные для пищевой промышленности, в т.ч., с участием иностранного капитала [7, с.85].

Существует мнение о том, что: «На современном этапе нужно в корне менять подход в части размера и района создания пищевых предприятий - отказаться от гигантских их размеров, наподобие Худжандского консервного комбината, крупных плодоовощных консервных заводов. Необходимо строить небольшие, средние специализированные, технически и

технологически высоко оснащенные предприятия, выпускающие конкурентоспособную продукцию, непосредственно в районах сосредоточения сырья» [3, с.138]. Автор данного высказывания исходит из того, что в условиях развития малого и среднего предпринимательства в пищевой промышленности необходимость в организации крупного холодильного хозяйства для длительного хранения сырья, характерного для крупного производства, отпадает. По его мнению, расстояние и плохое качества дорог, отсутствие складов по хранению пищевых продуктов и неразвитость других логистических элементов функционирования отрасли не позволяют вовремя обеспечить поставку продукции в нужное время и в нужном объеме. Мы считаем недостаточно обоснованным мнение Д.Н. Гуфрова по этому поводу.

Безусловно малые и средние предприятия выступают в качестве детерминирующего фактора развития отрасли. Однако формирование крупных компаний, способных, в первую очередь, аккумулировать инвестиционные ресурсы в реализации инновационных проектов является необходимым условием обеспечения конкурентных преимуществ отечественных предприятий. Что касается логистических структур, выступающих посредником между производителями и потребителей, их можно привлечь в состав кластерных образований.

В настоящее время пищевая промышленность Согдийской области занимает лидирующее место среди других регионов республики. Удельный вес производства продукции пищевой промышленности Согдийской области в структуре регионов страны составляет 30,8 %, что является наибольшим показателем по отношению к другим регионам (рис. 1).

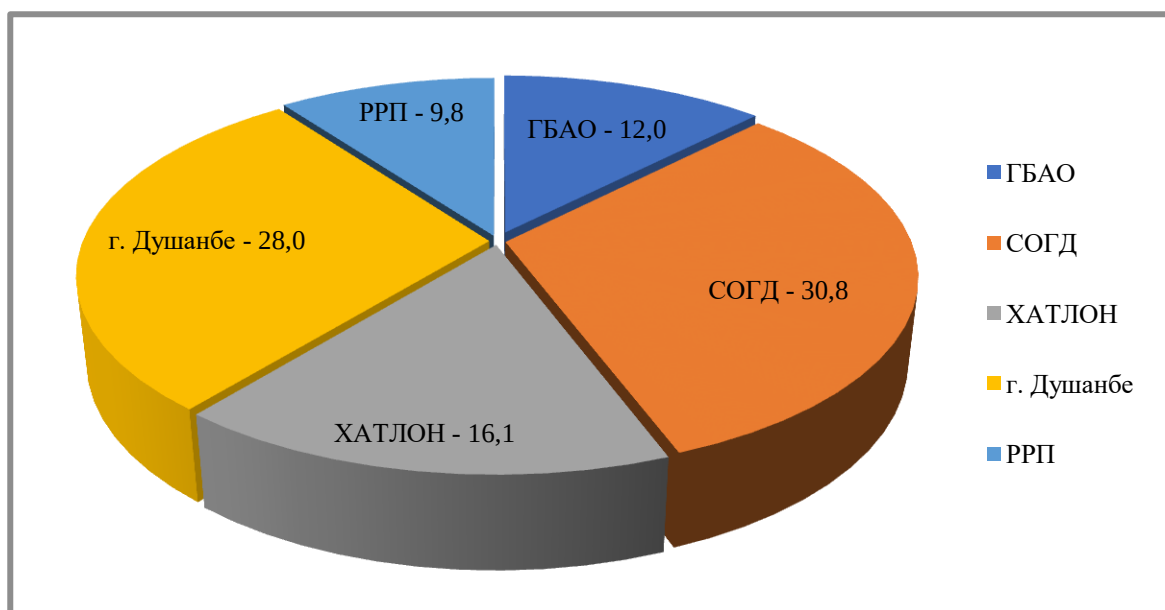

Рис. 1 Удельный вес производства продукции пищевой промышленности по регионам Таджикистана, 2023 г., % [13, с.17]

Это при том, что Хатлонская область, например, как по территорию, так и по численности населения превосходит Согдийскую область. Более того, отрасли сельского хозяйства в Хатлонской области по таким показателям как обеспеченность земельными и водными ресурсами имеют существенные преимущества по сравнению с Согдийской областью.

В структуре регионального промышленного комплекса пищевая

промышленность характеризуется стабильным ростом (табл. 1). В рассматриваемый период наибольший рост количества предприятий приходится именно на пищевую промышленность (186 % против 168,1 и 174,8 %). Объем промышленной продукции в регионе вырос в 2,1 раза, обрабатывающей промышленности также в целом в 2,1 раза, а продукции пищевой промышленности вырос на 2,3 раз.

Таблица 1. Динамика показателей развития пищевой промышленности Согдийской области в структуре регионального промышленного комплекса

ПОКАЗАТЕЛИ		2019	2020	2021	2022	2023	2023/2019, %
Число промышленных предприятий, ед.	I	657	693	733	860	1105	168,1
	II	565	594	624	747	988	174,8
	III	179	187	204	245	333	186,0
Объем промыш. продукции, млн. сомони	I	13053,5	15573,2	21064,8	24326,3	26188,1	2,06 раз.
	II	8350,5	11588,8	13291,1	15608,6	16778,6	2,09 раз.
	III	3055,7	4902,9	5239,8	7497,5	7168,9	2,3
Темп роста объема продукции промышленности %	I	-	-	-	-	-	-
	II	126,5	127,1	109,5	121,4	113,4	- 13,1
	III	115,9	1,7	108,1	1,5p	116,1	+ 0,2
Структура отраслей промышленности, %	I	100	100	100	100	100	
	II	63,6	74,4	63,1	64,2	64,1	+ 0,5
	III	22,6	31,5	24,9	30,8	30,8	+ 8,2

Примечание: I - вся промышленность; II - обрабатывающая промышленность; III - пищевая промышленность.

Рассчитано по: [19, с. 125,126,129,130].

Показатели темпа роста объема пищевой продукции тоже отличаются более высокими величинами по сравнению с показателями всей промышленности и обрабатывающей промышленности в целом.

В целом, анализ показал, что, как по сравнению с пищевой промышленности других регионов, так и по сравнению с другими отраслями промышленности в области, пищевая промышленность Согдийской области имеет наилучшие показатели роста. Последнее сильно обнадеживает перспективы реализации кластерного подхода в пищевой промышленности региона. Здесь следует отметить, что инфраструктура пищевой промышленности в регионе, как объектов по

хранению, переработке и транспортировке (перевозка) сельскохозяйственной продукции, недостаточно развиты [12, с. 20]. В связи с этим, на наш взгляд, необходимо привлечь финансирование для создания мясомолочных и плодоовощных комбинатов, что создаст условия для формирования соответствующих условий по развитию кластерных образований.

Динамика производства продукции пищевой промышленности имеет тенденции к возрастанию. Анализ показал (табл. 2), что после периода реформ и восстановления экономики (с 1991 по 2000 гг.), наблюдается стабильный рост объема производства продукции пищевой промышленности.

Таблица 2. Динамика производства основных видов продукции пищевой промышленности в регионе, 1991-2023 гг.

Продукции	1991	2000	2015	2019	2022	2023	2023/2015, %
Мясо, включая субпродукты I категории, тыс. тонн	13,7	48,6	17,4	27,3	22,7	24,8	142,5
Колбасная изделия, тонн	3252	46	1198	2259	2199	1584,3	132,2
Цельномолочная продукция, тыс. тонн	41,8	1,0	6,6	7,2	8,1	9,6	145,4
Растительное масло, тыс. тон	24,1	5,0	4,1	5,1	5,0	5,5	134,1
Водка, тыс. декалитров	333	151	34	25	21	20,3	59,7
Консервы, млн .усл. банок	214,8	106,0	12,9	20,3	30,7	36,3	2,8 раз.

Рассчитано по: [19, с. 189,190].

При этом, по многим наименованиям пищевой продукции наиболее высокий рост наблюдался в 2019 г. Последующее снижение можно связывать с периодом пандемии. Наблюдалось снижение производства продукции, за исключением мясной продукции, и производства молочной продукции. Снижение объема производства таких товаров можно также связывать с рядом причин, среди которых: структурный кризис экономики, снижение деловой активности (покупательной способности населения), а главное, устаревшие технологии производства и низкая конкурентоспособность продукции. Важно отметить, что одной из причин сокращения численности занятого населения в регионе является, в частности, устаревшая материально-техническая база, которая

привела к выходу из строя ряда промышленных предприятий.

В структуре предприятий по производству продукции пищевой промышленности в настоящее время преобладают Акционерные общества с ограниченной ответственности. Наиболее крупными компаниями, имеющие положительную динамику показателей доходности и объема производства, являются следующие: ООО «Афзали Сугд» (р. Б.Гафуров), ООО «Аджр», (р. Б. Гафуров), ООО «Исфарафуд» (г. Исфара), ООО «Кабири Худжанд» (г. Худжанд), ООО «Канд К2 (г. Канибодом), ООО «Махмудов Г.Н.» (г. Худжанд), ООО «Мурги аьлосифат» (р. Гулистон), ООО «Орди Фатир» (р. Б. Гафуров), ООО «ОРО Исфара» (г. Исфара), ООО «Паррандапарварии Мастчох» (р.

Матча), ООО «Порсои Худжанд» (г. Худжанд), ООО «Сомон Гизо саноат» (р. Б. Гафуров), ООО «Сомон кишоварз» (р. Дж. Расулов), ООО «Сомон парранда» (р. Б. Гафуров), ООО «Султони Хахим» (р. Спитамен), ООО «Фароҳам» (р. Б. Гафуров), ООО «Хубдҷамъ инвест» (р. Б. Гафуров) и др.

Независимо от достигнутых результатов развития предприятий пищевой промышленности, в том числе, с учетом углубления схем их интеграции и последующей кластеризации препятствуют ряд факторов, имеющих объективных характер.

Одним из наиболее тревожных факторов, сдерживающих развитие пищевой промышленности региона, является фактор энергообеспеченности, особенно, в зимний период, в связи с чем часто промышленные предприятия будут вынуждены остановить свою деятельность. Следует отметить, что Согдийская область входит в число регионов с частичным дефицитом энергии и занимает третье место в Таджикистане по производству электроэнергии. По данным энергобаланса региона, ежегодно производится около 5,3 млрд кВтч электроэнергии, а ее потребление составляет более 6,3 млрд кВтч⁵². При этом в рассматриваемый период (2010-2023 гг.) наблюдался значительное снижение показателя энергоемкости ВРП, который является одним из основных показателей эффективности использования энергосистемы региона. Энергетическая система Согдийской области граничит с энергетическими системами Республики Кыргызстан и Узбекистан и в нужное время года электроэнергия импортируется в регион из этих стран.

Следует отметить, что во все периоды объем электроэнергии, произведенной в регионе, превышал объем электроэнергии, полученной из-за пределов региона. В этом случае регион не всегда смог бы покрыть свои потребности за счет внутреннего производства, что можно было бы отнести к избытку энергии. Особенностью пищевой промышленности является высокая зависимость от сезонного спроса. В зимний период, когда спрос на многие продукты

пищевой промышленности достигают высокого уровня, предприятиям приходится часто остановить производства продукции и пересмотреть свою стратегию развития. Сырьевая продукция часто портится из-за перебоев в подаче электроэнергии, в ряде случаев производятся компенсационные выплаты за несоблюдение производственных контрактов, иногда из-за перебоев в подаче электроэнергии повреждается производственное оборудование, такое как дорогостоящие высокотехнологичные машины и устройства.

К сожалению, опыт 30-летней независимости, превративший нехватку электроэнергии в общий порядок, убедительно свидетельствует о не реалистичности ожиданий связывать будущее электроснабжения региона со строительством и эксплуатацией гидроэлектростанций. Представляется, что будущее электроснабжения региона следует искать в направлении использования потенциала ветровой и солнечной энергии.

Другим фактором, отрицательно воздействующим на развитие пищевой промышленности региона, выступает состояние дорожно-транспортной инфраструктуры. В Согдийской области инфраструктура транспортного сектора, в том числе автомобильного и железнодорожного, является фактором, способствующим достижению целей индустриализации страны. Учитывая географическое положение Согдийской области, были реализованы ряд государственных программ, которые стимулировали развитию производства промышленных предприятий, например, строительство автомагистралей Душанбе-Чанок, Пенджикент-Айнийское шоссе, тоннель Истиклол и др. Через территорию области проходит большое количество автомобильных дорог, назначением которых является доставка товаров и продуктов в города и районы и оказание услуг населению. Также большим преимуществом является покрытие территории области маршрутами областного значения, активны пассажирские и грузовые перевозки с использованием автомобильного и железнодорожного транспорта. По территории области проходит небольшая часть железных дорог соседнего

Узбекистана. Дорожная сеть Согдийской области, включая дороги общего значения, составляет 2,1 тыс. км. В настоящее время 44% дорог имеют твердое покрытие.

Однако в регионе существуют проблемы, связанные с недостаточно эффективным использованием транспортного комплекса, которые заключаются в следующем:

- дисбаланс развития, выражающийся в несоответствии уровня развития автомобильных дорог и территориальной неравномерности развития транспортной инфраструктуры;

- нестабильное финансовое положение транспортных компаний;

- отсутствие сети транспортно-логистических кластеров (крупных транспортно-логистических узлов) в регионе.

Анализ показал, что увеличение грузоперевозок и темпы их роста в регионе требуют развития дорожной сети, приведения ее в соответствие со стратегическими направлениями. Объем грузов с 2010 по 2023 год увеличился почти в 1,3 раза, а должен был увеличиться в 5-6 раз. По нашему мнению, причиной неизменности объемов перевозок за последние 10 лет является рост стоимости топлива, снижение курса национальной валюты по отношению к доллару, а также увеличение ставки налога на транспортные средства. Однако, несмотря на

это, активность видов транспорта в Согдийской области в эти периоды неуклонно возрастала. Например, автомобильный транспорт, работающий на сжиженном газовом топливе, увеличился в 1,2 раза.

Следующим фактором, отрицательно воздействующим на развитие пищевой промышленности региона, выступает нестабильная динамика развития отраслей АПК. Анализ развития агропромышленного комплекса Согдийской области показал, что в последние годы в данной сфере наблюдается структурные сдвиги. Однако скорость структурных сдвигов не соответствует тенденциям роста потребности предпринимательских структур, занятых в пищевой промышленности. В регионе сформировались отчетливые тенденции развития интегрированных структур в мясомолочном комплексе. В последние годы в регионе увеличивается производство сельскохозяйственной продукции, необходимой для переработки в мясомолочном подкомплексе, а также производство технических культур, как основы кормов для животных и обеспечения сырья для переработки мяса и молока (табл. 3). Тем не менее, этого недостаточно для существенного прорыва отрасли с учетом достижения параметров конкурентных преимуществ на внутреннем рынке.

Таблица 3. Динамика производства сельскохозяйственной продукции на переработку в мясомолочном подкомплексе Согдийской области в 2017-2023 годах

	2017	2018	2019	2021	2023	2023/2017, %
Зерновые, тыс. т.	310,0	272,4	331,7	328,7	409,8	132,1
Мясо, тыс. т.	54,6	56,5	58,6	75,8	85,8	157,1
Молоко, тыс. т.	255,6	264,9	269,2	276,7	293,4	115,6
Яйца, млн. штук	167,7	222,7	129,9	637,9	766,8	4,6 раз
Хлопок и продукты его переработки, тыс. т.	117,4	110,3	126,8	112,6	113,3	96,5
Корма в кормовых единицах, тыс. т	410,1	422,2	439,6	483,7	540,8	131,8
Лен, тыс. т.	0,172	0,232	0,327	0,84	0,91	5,2
Фундук (арахис), тыс. т.	4,1	3,4	2,8	3,0	3,2	78,0

Рассчитано по: [19, с. 191-200].

Кормовая база занимает особое место для развития животноводства. Специфика

животноводства в Согдийской области выражается в том, что более 98 % поголовья

крупного рогатого скота находится в собственности населения. Основным способом содержания животных является естественное пастбищное разведение. Поэтому он занимает небольшую долю в структуре кормов для животных, как основной источник производства продукции животноводства. В составе кормов определенную долю занимает комбикорма, которая ввозится, в основном, из других регионов страны, также, как и импортируется из Узбекистана, России, Казахстана и др. стран.

Анализ структуры поголовья скота в регионе показал, что в 2023 году более 90 % поголовья КРС содержится в хозяйствах населения. В хозяйствах населения животные выращиваются традиционными методами и, как правило, почти не используются инновационные методы, современные изобретения и передовые технологии ухода за животными. Данная ситуация привела к снижению производственных показателей отрасли. Резко возросла заболеваемость животных, снизились надои и вес животных. По всем другим показателям также наблюдается существенное преимущества хозяйства населения по отношению к дехканским (фермерским) хозяйствам. Такое положение дел свидетельствует о проблемах и трудностях развития предпринимательской деятельности в сфере производства мясомолочной продукции. Само по себе стабильный рост показателей животноводческой отрасли в хозяйствах населения является положительным явлением. Однако, в интересах развития интегрированных структур, взаимодействия науки и производства, оптимизации сотрудничества предпринимательских структур и логистических компаний, а также в интересах эффективного взаимодействия предприятий сельского хозяйства с предприятиями пищевой промышленности, необходимо, чтобы дехканские (фермерские) хозяйства имели существенный удельный вес в показателях общего объема производства продукции животноводства.

Сложное и противоречивое развитие дехканских (фермерских) хозяйств наблюдается во многих районах Согдийской области, площадь земель которых составляет

от 5 до 20 га. Динамика рентабельности таких хозяйств сильно отличается от сезонных колебаний, погодных условий по годам, количества осадков и др. факторов, независимых от объективных производственных условий. Сравнительно тяжелое положение этой группировки хозяйств обусловлено нехваткой материально-технических средств, отсутствием достаточно крупных видов техники для эффективного использования природных ресурсов (земли) и др.

Следующим фактором, отрицательно влияющим на развитие пищевой промышленности региона, выступает недостаточная активность научных и научно-исследовательских учреждений, специализированных в изучение методов, способов и технологии производства и переработки пищевых продуктов. Следует отметить, что в показателях роста инновационного потенциала области и уровне реализации данного потенциала наблюдается определенное противоречие. Иными словами, достаточно развитый инновационный потенциал региона реализуется недостаточным образом.

В рассматриваемый период соотношение между выполненной научной деятельностью в регионе и численностью научно активных людей увеличилось (с 33,6% до 105%). Анализ показал, что в период с 2017 по 2023 показатель государственных расходов на науку на душу населения по республике увеличился в 2 раза [18, с. 173]. В Согдийской области рост данного показателя составил 4 раза. Количество функционирующих научных учреждений в Согдийской области, выполняющих НИР, за анализируемый период составило 5 единиц.

Тем не менее, инновационные процессы в промышленности региона в целом, и в пищевой промышленности, в частности, характеризуются медленностью темпами развития. С 1994 по 2022 год гражданами страны получено всего 223 патента, самый высокий показатель из которых составил 22 в 2003 году. В промышленности (в т.ч., в пищевой промышленности) получены всего 21 патентов. Что касается приобретения евразийских патентов, то в период с 2003 по

2022 гг., общий показатель равен 49 патентам, а наибольшее количество евразийских патентов получено в 2022 г. (9 единиц). В период с 2018 по 2022 гг. наблюдается рост количества евразийских патентов. Лидирующей отраслью по этому показателю является медицинская отрасль, имеющая в общей сложности 12 евразийских патентов, в то время как в промышленности (в т.ч., в пищевой промышленности) получены всего 3 патента [5, с. 137], (табл. 4).

За анализируемый период гражданами страны получено 1319 малых патентов. Самый высокий показатель наблюдается в 2020 году и составит 114 единиц. В пятерку лидеров вошли области медицины, химии, сельского хозяйства, металлургии и

отопления, в которых получено 493, 135, 111, 110 и 81 первый патент, соответственно. В пищевой промышленности получено всего 54 патента. Эффективность запатентованных изобретений выражается в их практическое применение на практике. Анализ показателей реализации изобретений, полученных за 2012-2022 гг., показал, что потенцированные инновации нашли применение в основном в области медицины, химии и сельское хозяйство. Анализ показал, что в период 2012-2022 гг. из 866 охраняемых изобретений 186 (5 патентов и 181 малый патент) были реализованы на практике. Большая часть прикладных изобретений относится к области медицины, их количество составляет 98 (1 патент, 97 малых патентов).

Таблица 4. Динамика выдачи патентов за изобретения по отраслям

Область изобретений		1994/ 2002	2003/ 2009	2010/ 2019	2020	2021	2022	Всего
Удовлетворение жизненных потребностей	I	25	3	-	-	-	-	30
	II	-	-	-	-	-	-	-
	III	-	1	16	6	2	2	27
Медицина	I	54	48	7	-	1	-	110
	II	-	2	5	-	3	2	12
	III	-	100	279	44	35	35	493
Сельское хозяйство	I	25	2	1	-	-	-	28
	II	-	-	1	-	-	-	1
	III	-	25	69	10	4	3	111
Ветеринар	I	8	7	-	-	-	-	15
	II	-	1	-	-	-	-	2
	III	-	10	16	4	-	3	33
Химия	I	126	14	2	-	-	-	142
	II	-	1	-	-	-	2	3
	III	-	16	87	-	19	13	135
Пищевая промышленность	I	12	9	-	-	-	-	21
	II	-	1	-	-	-	2	3
	III	-	27	22	-	1	4	54
Швейное	I	9	3	1	-	-	-	13
	II	-	-	2	-	-	-	2
	III	-	15	23	2	3	1	44
Водоснабжения	I	-	-	-	-	-	-	-
	II	-	-	-	-	-	-	-
	III	-	3	-	-	-	-	3
Горно- добывающая промышленность	I	1	-	-	-	-	-	1
	II	-	-	1	-	-	-	1
	III	-	-	6	1	1	-	8
Механика	I	15	6	4	-	-	-	25
	II	-	-	-	-	-	-	-
	III	-	7	-	4	1	1	13

Автопроизводител ь	I	3	-	-	-	3	8	14
	II	-	-	-	-	-	--	
	III	-	12	39	-	2	3	56
Физика	I	16	9	2	-	-	-	27
	II	-	2	2	-	-	-	4
	III	-	21	41	7	7	5	81
Электричества	I	12	1	2	-	-	-	15
	II	-	1	1	-	-	-	2
	III	-	12	1	2	7	3	49
Всего, национальные/ иностраные	I	13/4	95\20	10\11	-	0\7	0\8	118\50
	II	-	14	19	-	7	9	49
	III	-	280/5	54\10	114/0	101/0	95	1344 \15
Примечание: I - выданные патенты; II - евразийские патенты; II –малые патенты.								

Источник: [5, с. 138].

Второе, третье и четвертое места занимают области химии, сельского хозяйства и металлургии с 16, 15 и 14 прикладными изобретениями, соответственно. В пищевой промышленности реализация изобретений вовсе не зафиксировано.

В целом, анализ состояния и тенденции развития пищевой промышленности Согдийской области Республики Таджикистан свидетельствует о наличии существенных противоречий, между:

- необходимостью наращивания конкурентных преимуществ отечественных предприятий и недостаточностью принимаемых мер с учетом совершенствования системы взаимодействия сельского хозяйства и предприятий обрабатывающей промышленности;

- уровнем качественного и количественного требования населения на рынке продовольственной продукции и степенью готовности предприятий пищевой промышленности к переходу на новый этап технологического уклада, способствующего удовлетворить потребности местного рынка;

- состоянием транспортно-логистической и энергетической инфраструктуры региона и требованиями современного подкомплекса пищевой промышленности, связанные с обеспечением бесперебойного и оперативного функционирования действующих предприятий;

- между скоростью распространения достижений науки и техники в современном мире и недостаточностью уровня взаимодействия научных и производственных структур в регионе, способствующие своевременно внедрят новые и эффективные методы и технологии производства пищевой продукции в деятельности отечественных предприятий и др.

Таким образом, состояния и тенденции развития пищевой промышленности региона характеризуются недостаточностью научно-методического, организационного и инфраструктурного обеспечения процессов эффективного управления предприятиями, позволяющие создания им конкурентных преимуществ на внешнем и внутреннем рынке. При этом, рост численности населения и достаточности природно-ресурсного потенциала пищевого подкомплекса в регионе обуславливают поиска оптимизации схем государственной поддержки с учетом стимулирования интеграционных, инвестиционных и инновационных процессов развития отрасли. Последнее усиливает необходимость более детального изучения проблем и перспектив развития интеграционных схем взаимодействия экономических субъектов на рынке продукции пищевой промышленности, направленные на формирование и развитие кластерных образований.

Литература

1. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. - 2-е изд., перераб. и доп. - Москва: Большая Российская энциклопедия; Санкт-Петербург: Норинт, 1997, 1999, 2001, 2004. - 1456 с.
2. Вельдина, Ю. В. Особенности американской пищевой промышленности (на примере молочного производства) / Ю. В. Вельдина, Е. А. Вольникова // XXI век: итоги прошлого и проблемы настоящего плюс. - Пенза, 2019. - Т. 8, № 2(46). - С.127-130.
3. Гуфронов Д. Н. Особенности и инновационно-приоритетные направления развития легкой и пищевой промышленности Согдийской области//Вестник Педагогического университета. Естественные науки. - Душанбе, 2023. - № 2(18). - С.138. (136-139.).
4. Ермолаев Д.В. Принципы формирования и управления промышленными кластерами//Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки. - Тула, 2015. - № 1-1. - С.31-35.
5. Исмоилозада М.Х., Назаров Б.И. Анализ состояния изобретательской деятельности в Республике Таджикистан в период независимости: перспективы и развитие // Таджикистан и современный мир. - Душанбе, 2024. - № 2(86). - С.121-139.
6. Киреенко, Н. В. Новые тренды в мировой пищевой промышленности / Н. В. Киреенко // Белорусский экономический журнал. - Минск, 2024. - № 1(106). - С. 23-35.
7. Мирбобоев Р.М. Формы участия иностранного капитала региональных партнеров в экономическом развитии Республики Таджикистан//Вестник Академии. - М., 2024. - № 1. - С.81-92.
8. Мирзоев Ф.А. Состояние промышленного развития Таджикистана в 20-30-е годы XX века/Вестник Педагогического университета. - Душанбе, 2024. -№ 2 (109). - С.242-246.
9. Мухсинова П.А. Основные факторы и принципы формирования и развития промышленных кластеров в регионе//Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, ТНУ, 2022. - № 5. - С.176-185.
10. Низамова, Т. Д. Государственная кластерная политика: вопросы выбора реализации / Т. Д. Низамова, П. А. Мухсинова // Таджикистан: экономика и управление. - Душанбе, 2020. - № 1. - С. 39-44.
11. Низамова, Т. Д. Использование кластерного подхода в развитии импортозамещающего промышленного предпринимательства/Т Д. Низамова, Т. М. Рабиева // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2024. - № 2. - С. 14-22.
12. Низамова, Т. Д. Использование кластерного подхода в развитии импортозамещающего промышленного предпринимательства/Т Д. Низамова, Т. М. Рабиева // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. - Душанбе, 2024. - № 2. - С. 14-22.
13. Промышленность Республики Таджикистан // Статистический сборник. – Душанбе, АПРТ, 2024.
14. Саидмурадов Л.Х. Стратегические ориентиры реализации экономического потенциала Республики Таджикистан//Вестник ПИТТУ имени академика М.С. Осими. - Душанбе, 2017. - № 3 (4). - С. 64-71.
15. Саидмурадов Л.Х. Уроки мировых кризисов и принцип превентивности в обеспечении экономической безопасности страны//Международные отношения и безопасность. - Душанбе, 2022. - № 1 (1). - С. 141-154.
16. Сафоев А.К. Анализ государственных инвестиций в промышленности Республики Таджикистан//Вестник Таджикского государственного университета коммерции. - Душанбе, 2018.- № 4 (25). - С.105-111.

17. Сафоев А.К. Особенности управления региональными инвестиционными проектами в промышленности Республики Таджикистан//Экономика Таджикистана. - Душанбе, 2021. - № 4-1. - С.74-84.
18. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. - Душанбе, 2022. - С. 218-225; Статистический ежегодник Согдийской области/ Статистический сборник. - Худжанд: Главное управление АСПРТ в Согдийской области, 2022. - С.171-176.
19. Статистический ежегодник Согдийской области //Статистический сборник. – Худжанд, Главное управление Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан в Согдийской области, 2024.
20. Султонов З., Абулхаева П. Необходимость формирования регионального механизма бюджетного планирования, ориентированного на результат, в условиях Республики Таджикистан//Вестник Московского финансово-юридического университета - Москва, МФЮА, 2016, №4. - С.21-31.
21. Ташенова, Л. В. Типология и структура промышленных кластеров / Л. В. Ташенова, А. В. Бабкин // Менеджмент в России и за рубежом. - М., 2019. - № 1. - С. 4-14.
22. Хайитбаева Н.А. Региональная экономика Согдийской области и её место в экономике страны//Вестник ТГУПБП. 2010. №3. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/regionalnaya-ekonomika-sogdiyskoy-oblasti-i-eyo-mesto-v-ekonomike-strany> (дата обращения: 29.07.2023).
23. <https://ru.wikipedia.org/wiki/>

Сведения об авторах: **Аскарова Санавбар Султонходжаевна** – доктор Phd по экономическим наукам, старший преподаватель кафедрой «Мировая экономика» ГОУ «Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова». Адрес: 735700, Республика Таджикистан, г. Худжанд, проспект Мавлонбекова 1. Тел.926165557. E-mail: sanam85@mail.ru

Салимова Зумратой Махмуджоновна ассистент кафедры национальной экономики Таджикского национального университета 734025, Таджикистан, г. Душане, проспект Рудаки 17.Тел.: 992 101757575; E-mail: amiraa.i@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллифон: **Аскарова Санавбар Султонхочаева** – докторанти Phd аз рӯи илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи иқтисодиёти ҷаҳонӣ МДТ «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Гафуров». Суроға:735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш.Хучанд, гузаргоҳи Мавлонбеков 1. Тел.926165557. E-mail: sanam85@mail.ru

Салимова Зумратой Махмудҷоновна ассистенти кафедраи иқтисоди миллии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 734025, Тоҷикистон, Душанбе, хиёбони Рудаки 17. Тел.: 992 101757575; Почтаи электронӣ: amiraa.i@mail.ru

About the authors: **Askarova Sanavbar Sultonkhodjaevna** – PhD in Economics, Senior Lecturer at the Department of World Economy at the State Educational Institution “Khujand State University named after Academician B. Gafurov”. Address: 735700, Republic of Tajikistan, Khujand, Mavlonbekov Avenue 1. Tel. 926165557. E-mail: sanam85@mail.ru

Salimova Zumratoy Makhmudzhonovna Assistant of the Department of National Economy of the Tajik National University 734025, Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue 17. Tel.: 101757575; E-mail: amiraa.i@mail.ru

УДК 314.83

ВЛИЯНИЕ МИГРАЦИИ ЖЕНЩИН НА РЫНОК ТРУДА В ГОРНО-БАДАХШАНСКОЙ АВТОНОМНОЙ ОБЛАСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН**Шоидарвозова М.С.****Имомербекова Г.Г.**

Аннотация. В последнее время миграция женщин стало активно обсуждаться в научных публикациях. Место женщин в миграции играет важную роль, поскольку при ее увеличении меняется структура экономики различных стран через изменения демографии и социальных устоев в обществе. В данной работе представлен результат полевого исследования, показывающее влияние миграции женщин на демографическое изменение экономики и сферы образования в ГБАО. Анализ современной демографической ситуации в ГБАО показало, что рост миграции женщин из региона привело к снижению рождаемости, что через 5-10 лет может привести к старению населения. Выявлено, что в основном мигрируют женщины имеющие высшее образование и это отрицательно сказывается на нехватке учителей в общеобразовательные учреждения. По итогам проведенного исследования установлено влияние миграции женщин на воспитание детей. Кроме того, исследованием выявлено, что основная доля мигрирующих приходится на образовательную миграцию. Доказано, что образовательная миграция привела к нехватке студентов в национальные вузы и к уменьшению молодых людей в области. Предложено увеличить гранты на развитие малого предпринимательства для женщин, создать электронную биржу труда, каждые три месяца провести мониторинг мигрантов с использованием более широкой информации о мигрантах не только в виде статистических отчетов, но и в виде аналитического материала, изменить в средних школах программу предмета «Выбор профессии».

Ключевые слова. возраст мигранта, демография, миграция, миграция женщин, население, образовательная миграция, причины миграции, численность населения.

Для цитирования: Шоидарвозова М.С. Влияние миграции женщин на рынок труда в горно- бадахшанской автономной области Республики Таджикистан/ М.С. Шоидарвозова, Г.Г. Имомербекова// Финансово-экономический вестник. – 2025. – № 1(44). – С. 485-495.

ТАЪСИРИ МУҲОЧИРАТИ ЗАНОН БА БОЗОРИ МЕҲНАТИ ВИЛОЯТИ МУХТОРИ КУҲИСТОНИ БАДАҲШОНИ ТОҶИКИСТОН**Шоидарвозова М.С.****Имомёрбекова Г.Г.**

Аннотатсия. Вақтҳои охир дар навиришҳои илмӣ масъалаи муҳоҷирати занон мавриди баҳс қарор гирифтааст. Мавқеи занон дар муҳоҷират нақши муҳим мебозад, зеро бо афзоиши он сохтори иқтисоди кишварҳои мухталиф тавассути тағйироти демографӣ ва асосҳои иҷтимоии ҷомеа тағйир меёбад. Дар ин мақола натиҷаҳои таҳқиқоти саҳроӣ, ки таъсири муҳоҷирати занонро ба тағйироти демографӣ дар иқтисод ва баҳии маорифи ВМКБ нишон медиҳад, пешниҳод шудааст. Таҳлили вазъи демографии имрӯзаи ВМКБ нишон дод, ки афзоиши муҳоҷирати занон аз минтақа боиси паст шудани мизони таваллуд гардида, дар давоми 5-10 сол боиси пиршавии аҳоли мегардад. Муайян карда шуд, ки асосан занони дорои маълумоти олӣ ба муҳоҷират мераванд ва ин ба нарасидани омӯзгорон дар муассисаҳои таҳсилоти умумӣ таъсири манфӣ мерасонад. Натиҷаҳои таҳқиқот таъсири муҳоҷирати занонро ба тарбияи кӯдакон муайян карданд. Илова бар ин, таҳқиқот маълум кардааст, ки ҳиссаи асосии муҳоҷиронро муҳоҷирати таълимӣ таъкил медиҳад. Исбот шудааст, ки муҳоҷирати таҳсилотӣ боиси нарасидани донишҷӯён дар донишгоҳҳои миллӣ ва кам шудани шумораи ҷавонон дар минтақа шудааст. Пешниҳод шудааст, ки грантҳо барои рушди соҳибкории хурд барои занон зиёд карда

шаванд, биржаи электрони меҳнат таъсис дода шавад, ҳар се моҳ бо истифода аз маълумоти васеътар дар бораи муҳоҷирон на танҳо дар шакли ҳисоботи оморӣ, балки дар шакли маводи таҳлилӣ мониторинги муҳоҷирон гузаронида шавад, барномаи фанни "Интиҳоби касб" дар мактабҳои миёна тағйир дода шавад.

Калимаҳои калидӣ: синну соли муҳоҷир, демография, муҳоҷират, муҳоҷирати занон, аҳоли, муҳоҷирати таълимӣ, сабабҳои муҳоҷират, шумораи аҳоли.

THE IMPACT OF WOMEN'S MIGRATION ON THE LABOR MARKET IN THE GORNO-BADAKHSHAN AUTONOMOUS REGION OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

Shoidarvozova M. S.

Imomyorbekova G. G.

Abstract. Recently, women's migration has become an active topic of scientific publications. The place of women in migration plays an important role, since its increase changes the structure of the economy of various countries through changes in demography and social foundations in society. This paper presents the results of a field study showing the impact of female migration on demographic changes in the economy and education sector in GBAO. An analysis of the current demographic situation in GBAO showed that the growth of female migration from the region has led to a decrease in the birth rate, which in 5-10 years may lead to an aging population. It was found that mostly women with higher education migrate, and this negatively affects the shortage of teachers in general education institutions. The study found that women's migration has an impact on raising children. In addition, the study found that the bulk of those migrating are educational migration. It has been proven that educational migration has led to a shortage of students in national universities and a decrease in young people in the region. The study found that women's migration has an impact on raising children. In addition, the study found that the bulk of those migrating are educational migration. It has been proven that educational migration has led to a shortage of students in national universities and a decrease in young people in the region. It was proposed to increase grants for the development of small entrepreneurship for women, create an electronic labor exchange, conduct monitoring of migrants every three months using more extensive information about migrants not only in the form of statistical reports, but also in the form of analytical material, and change the curriculum for the subject "Choice of Profession" in secondary schools.

Key words: age of migrant, demography, migration, female migration, population, educational migration, reasons for migration, population size.

Введение

Тема миграции, поднятая в целой серии исследований [2, 13, 14] стала весьма популярной в последние годы во многих странах, в том числе - постсоциалистических. Суть ее заключается в том, что миграция все глубже проникает в нашу жизнь и является неизбежным процессом. Данному вопросу все больше уделяется внимание в научных исследованиях, поскольку в большинстве странах от миграционной политики зависит состояние экономического развития.

Уилсон. К., Соботка Т., Уильямсон. Л. и Бойл П. посвятили свое исследование влиянию миграции на демографию и предлагают простой способ, позволяющий оценить вклад

миграции в замещение рожденной когорты по мере ее взросления [12, с. 56-58]. Гимпельсон, В. Е., Капелюшников, Р. И. анализируют эволюцию структуры рабочих мест в российской экономике в первые десятилетия XXI столетия [1]. Но особое внимание уделяется и миграции женщин, которым посвящены многие научные работы [15, 7] особенно рассматриваются аспекты нарушения трудовых прав женщин-мигранток [7], а также позитивные и негативные последствия миграции для самих трудовых мигранток, другие авторы представили максимально широкий спектр экономических эффектов, порождаемых старением населения, в том числе и не

имеющих прямого отношения к политике государства [3]. Немало исследований посвящены миграции женщин и оценке влияния внешней миграции на процессы брачности и рождаемости [11, с. 68-91], а также влияние пандемии новой коронавирусной инфекции COVID-19 и мер по предотвращению ее распространения на миграцию женщин [9, с.106-113], анализу влияния миграции на географическую структуру брачности [10, с. 423-528].

В статье основной акцент сделан на миграцию женщин и ее влияние демографию и качество образования в ГБАО Республики Таджикистан. Рост доли женщин среди международных мигрантов или феминизация миграционных потоков – важная черта современного периода развития международной миграции [5, с. 336]. Этот процесс связан со структурными изменениями в глобальной экономике – сокращением производственной сферы и ростом сферы услуг [8]. Феминизации миграции во многом способствовал росту сектора домашнего труда в мире, так как именно женщины составляют подавляющее большинство домашних работников (83%). Кроме того, на феминизацию миграции влияет и растущая пространственная мобильность женщин в странах-донорах [4, с. 93-101], опирающаяся, в том числе, на рост диаспоры в странах – реципиентах миграции.

Миграция женщин становится все более важным и многогранным социальным явлением, которое оказывает значительное влияние на демографические, экономические и культурные процессы в странах отправления и назначения. Женщины мигрируют по различным причинам: от экономических и социальных факторов до поиска безопасности и лучшего качества жизни. Однако несмотря на это, миграция женщин часто остается менее заметной в исследованиях и политике по сравнению с миграцией мужчин, что скрывает ряд специфических проблем и вызовов, с которыми сталкиваются женщины-мигрантки.

Материалы и методы исследований. Для изучения миграции женщин в рамках данной статьи были использованы несколько методов, обеспечивающих всесторонний

анализ проблемы. Исследование основывалось на сочетании анкетирования, анализа статистических данных и логического метода. Одним из основных методов сбора данных было анкетирование домохозяйств, чьи члены семьи находились в миграции. Для этого были разработаны анкеты, включающие вопросы, касающиеся причин миграции, условий жизни и труда в странах назначения, восприятия образовательных и социальных возможностей на новом месте. Для анализа масштабов и характеристик миграции женщин использовались статистические данные, полученные из официальных источников, таких как национальные статистические агентства, международные организации, а также научные исследования и отчеты о миграции. Эти данные позволили выявить тенденции миграции женщин, а также рассмотреть демографические изменения в стране донора. Важным аспектом статистического анализа было внимание к гендерным различиям в миграционных потоках и понимание влияния миграции женщин на социальную и экономическую ситуацию в ГБАО.

Для интерпретации собранных данных и выявления взаимосвязей между различными факторами миграции женщин использовался логический метод. Этот метод позволил провести качественный анализ причинно-следственных связей, рассмотреть последствия миграции женщин для демографической ситуации, образовательной сферы и трудового рынка. Комбинирование этих методов позволило провести комплексное исследование миграции женщин, выявить основные проблемы и вызовы для экономики ГБАО, а также предложить рекомендации по улучшению политики в отношении мигранток и создания более благоприятных условий для их интеграции в новые общества.

Результаты исследований

На сегодняшний день насчитывается примерно 281 млн. международных мигрантов в мире, что составляет 3.6% населения мира. По последним имеющимся глобальным оценкам в середине 2020 года женщины-мигранты составляли чуть менее

половины (135 миллионов или 48.1 %) от общей численности международных мигрантов в мире.

Женщины, вообще, и женщины-мигранты, в частности, становятся жертвами этой всеобъемлющей экономической реструктуризации. Растущая безработица и частичная безработица, сокращение предоставляемых социальных услуг, автоматизация труда, бедность, неравенство и насилие против женщин заставляют их искать новые стратегии выживания и бежать в поисках лучшего будущего для себя и для своих семей в другие страны.

Низкая заработная плата женщин и женщин-мигрантов является основой экономического роста и стратегий развития экспорта многих развивающихся стран. Миллионы женщины вынуждены мигрировать, чтобы обеспечить для себя и для своей семьи прожиточный минимум, здоровье и безопасность. Другие мигрируют в поисках лучших условий жизни, новых карьерных возможностей или большей личной свободы, убегая от политических, культурных и социальных ограничений.

Многие женщины уезжают одни и становятся основными добытчиками семьи.

Одной из наиболее распространенных форм миграции среди женщин является трудовая миграция. Они часто покидают свои родные страны, чтобы работать за границей в сферах, где предложение труда больше соответствует их квалификации или жизненным потребностям. Такие миграции могут оказывать значительное влияние на экономики как стран отправления, так и стран прибытия, внося вклад в различные сектора, от домашнего хозяйства до услуг.

В свете вышеперечисленных фактов в данной статье внимание акцентируется на миграции женщин из ГБАО, с целью выявления ее влияния на демографический процесс и на различные отрасли экономики.

Исследование проводилось в октябре 2024 года в таких районах ГБАО как Шугнанский, Рошткалинский, Рушанский районы и в городе Хороге. В исследовании было охвачено 211 домохозяйств, где проживает 1307 членов семьи. Домохозяйства распределились следующим образом:

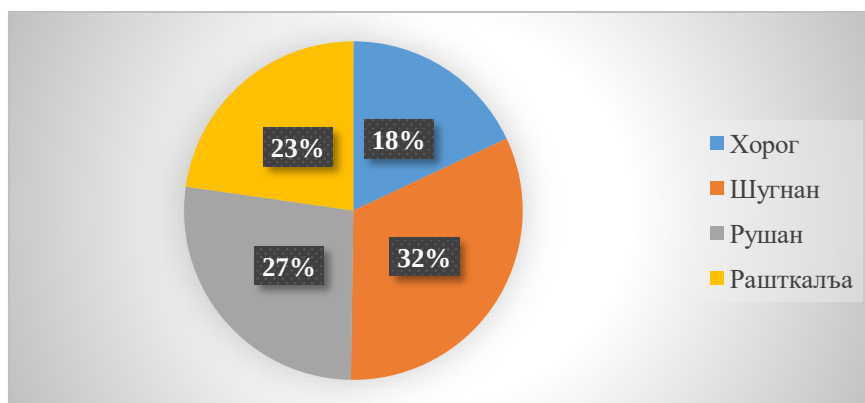

Диаграмма 1. Количество обследованных домохозяйств/Diagram 1. Number of surveyed households

Из диаграммы 1 следует, что наибольшее количество респондентов выбраны из трёх районов ГБАО: Шугнанского, Рашткалинского и Рушанского

районов исходя из следующих соображений. Согласно статистическим данным количество населения в них преобладает по сравнению с городским населением (см. табл. 1).

Таблица 1. Количество населения ГБАО

Годы	Всего население	Городское население	Сельское население
2020	228.9	30.5	198.4
2021	228.4	39.4	189.0

2022	230.1	39.6	190.5
2023	232.0	39.9	192.1
2024	233.6	40.0	193.6

Источник: Численность населения Республики Таджикистан на 1 января 2024 года.

Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. С.11

Данные таблицы 1 показывают, что количество населения ГБАО не быстрыми темпами, но увеличивается и более 80% населения сосредоточено в сельской местности. И это является позитивным фактором для экономики ГБАО. Однако, следует отметить, что направление развития

демографической ситуации зависит от трех основных показателей - рождаемости, смертности и миграции. Для более полной характеристики рассматриваемого вопроса необходимо рассмотреть статистику коэффициента рождаемости и смертности за анализируемый период времени (см. табл. 2).

Таблица 2. Общие коэффициенты рождаемости, смертности и естественного прироста населения в ГБАО

1991	2000	2005	2010	2015	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023	
Рождаемость на 1000 населения												
35.4	17.4	14.9	21.2	25.1	25.7	23.5	18.0	20.5	16.4	15.1	14.0	
Смертность на 1000 населения												
5.8	4.6	4.7	5.7	5.5	5.1	4.7	4.1	5.5	5.0	3.8	4.2	
Естественный прирост населения на 1000 населения												
29.6	12.8	10.2	15.4	19.6	20.5	18.8	13.9	15.0	11.4	11.3	9.8	

Источник: Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2024. - С. 32.

Таблица 2 наглядно показывает, что, начиная с 2020 года естественный прирост населения имеет тенденцию к снижению с 15.0 до 9.8 в 2023 году. Это на наш взгляд, в первую очередь связано со снижением рождаемости начиная с 2020 года с 20.5 до 14.0 в 2023 году. Во-вторых, это связано с миграцией населения, особенно женщин. В 2022 году количество женщин - мигрантов из ГБАО составило 16470 человек, в 2023 году 18140, а на начало 2025 году в 20974 человек, что составляет 40% от общего количества

мигрантов. Статистика показывает, что количество женщин - мигрантов с каждым годом увеличивается. Кроме того, при анализе статистических данных в основном количество женщин - мигрантов повысилось за счёт молодых девушек.

По результатам нашего исследования было выявлено, что основная категория женщин, мигрирующие из страны приходится на фертильный возраст¹ (см. диаграмма 2).

¹ Фертильность-способность половозрелого организма производить жизнеспособное потомство

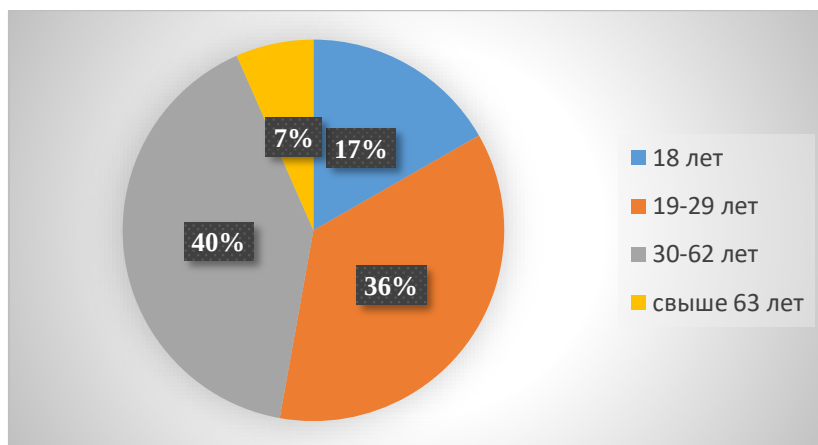

Диаграмма 2. Миграция женщин по возрасту

Если разделить количество женщин – мигрантов по возрасту, то до 18 лет 3506 человек, от 19 до 29 лет 7574 человек, от 30 до 62 лет 8512 лет и свыше 63 лет 1382 человек. Как видим наибольшее количество опрошенных женщин 66% фертильного возраста. На наш взгляд, продолжение в таком русле выезда женщин из страны может привести к снижению рождаемости и в

последствии к старению населения. Если обратить внимание еще на один из демографических показателей, то выясниться суммарный коэффициент фертильности в Республике Таджикистан имеет тенденцию к снижению (см. диаграмма 3). И мы полагаем основная причина тому увеличение количества женщин - мигрантов.

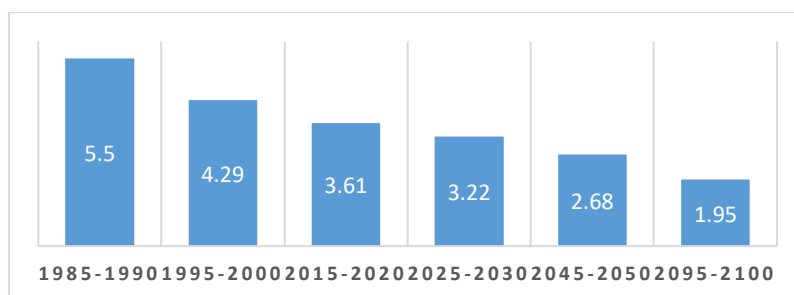

Диаграмма 3. Коэффициент фертильности в Республике Таджикистан

Диаграмма 3 наглядно демонстрирует снижении коэффициента фертильности в Республике Таджикистан, что непосредственно относится и к экономике ГБАО.

Увеличение количество населения это всего лишь статистика, если не принимать во внимание количество мигрантов. Так, в 2020 году количество мигрантов составило 39892 человек, в 2021 году их количество возросло на 30% в 2024 году (см. табл.3).

Если вычесть из общего количества населения количество мигрантов, то ситуация выгладить тревожной. Так, количество населения в 2022 – 232.0 чел. и в 2023 году – 233.6 человек. Так, в 2025 году по сравнению с 2020 годом количество мигрантов увеличилось на 5%, с 2015 годом на 14%, с

2000 годом количество эмигрантов увеличилось на 565%.

По исследуемым районам кроме города Хорога наблюдается увеличение количества мигрантов. Так, в 2023 году по сравнению с 2019 годом в Рушанском районе количество мигрантов увеличилось на 28%, в Шугнанском районе на 24%, в Рашткалинском районе на 20% и в городе Хороге на 11%.

Результаты проведенного нами анализа позволяют сделать некоторые частные выводы, представляющие интерес для нашего исследования. Так, из 211 исследуемых домохозяйств, где проживают 1307 человек, выявлено 599 мигрантов, из которых 255 составляют женщины, этот показатель равен 42.57%.

По данным Агентство по миграции ГБАО количество женщин, мигрирующих из страны следующее (см. табл. 3).

Таблица 3. Общее количество женщин - мигрантов-в ГБАО за 2024 год

Название районов и города	Общее количество мигрантов-женщин в 2024 году					
	Всего, женщины мигранты	до 18 лет	от 19 до 29 лет	от 30 до 62 лет	От 63 лет и выше	Общее количество мигрантов
Хорог	1629	210	625	712	82	3292
Дарвоз	92	16	31	29	16	1487
Ванч	2301	540	472	997	292	6723
Рушан	3716	647	1887	1119	63	8913
Шугнан	4460	515	811	2945	189	10689
Раштқалъа	5666	635	2232	1169	461	10516
Ишқашим	2279	315	971	915	78	6210
Мургаб	2000	628	545	626	201	3984
Всего:	22143	3506	7574	8512	1382	51814

Источник: Отчет Агентства по миграции в ГБАО за 2024 год

Итак, данные таблицы 3 показывают, что наибольшее количество женщин - мигранты из Шугнанского и Раштқалинского районов. Далее по убывающей покидают страну из Рушанского, Ванджского, Дарвазского Ишқашимского, Мургабского районов и города Хорога. Из-за гендерных особенностей, распространённых в Дарвазском районе, наименьшее число женщин – мигрантов приходится именно на данный район. Кроме того, из города Хорога

по сравнению с другими районами ГБАО количество женщин, мигрирующих из страны, меньше по причине лучших условий работы, возможностей трудоустройства и больших возможностей для ведения бизнеса. Количество женщин, выезжающих из страны от общего количество мигрантов составляют 43%.

В ходе исследования выявили возраст женщин - мигрантов (см. диаграмма 4).

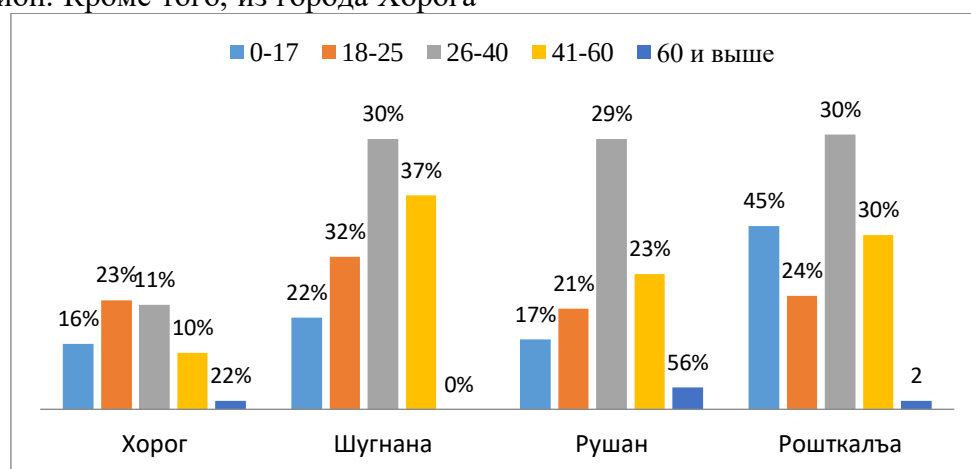

Диаграмма 4. Возраст мигрантов

Согласно диаграмме 4 ГБАО покидает самая активная часть населения в возрасте от 18 до 40 лет. Кроме того, в последние годы

намечается новая тенденция: выезд из страны вместе со своей семьей. Наибольшее количество этой части мигрантов мы выявили

в сельской местности. На наш взгляд, эти факторы приводят к старению населения нашего региона. Если ситуация не изменится, возможно, через несколько лет сельские местности останутся заброшенными. Даже сегодня мы видим, что во многих сельских местностях в домах остаются только люди среднего или пожилого возраста. А когда этих людей среднего и пожилого возраста не станет, кто тогда останется?

На наш взгляд, будет наблюдаться сокращение абсолютной численности сельского населения, а не только сдвиг в относительном балансе между городским и сельским населением. Устойчивый исход сельского населения оказывает глубокое влияние не столько на национальном, сколько на местном уровне, особенно в сельских местностях, из которых население переселяется в города. Структура населения кишлаков смещается в сторону пожилых людей, которые теряют свои продуктивные и репродуктивные способности, что в конечном итоге приводит к сокращению населения сельских районов. Миграция в города вряд ли остановится, а сокращение населения в сельской местности будет создавать все более серьезную проблему. Предоставление базовых услуг изолированному и стареющему сельскому населению не только дорого, но и затрудняет поиск персонала для оказания различных услуг, особенно медицинских услуг в сельских местностях.

Численность населения не сокращается внезапно. Потребуется несколько десятилетий, чтобы сокращение фертильности привело к сокращению общей численности населения, которое происходит, когда количество женщин в репродуктивном возрасте от 15 до 45 лет начинает уменьшаться. Колебания действительно случаются, а скорость сокращения может варьироваться в зависимости от ряда факторов, часто связанных с миграцией женщин.

Согласно статистическим данным количество детей до 14 лет увеличилось, возрастная группа с 15 до 29 и 45 до 74 лет имеет тенденцию к снижению. Следует отметить, что через 5-10 лет в ГБАО

количество населения в возрасте от 30 до 44 лет приобретёт тенденцию к сокращению.

В последнее время среди молодежи становится популярным образовательная миграция. По официальной статистике количество выпускников в 2024 году в ГБАО составило 37.4 тыс. учащихся.

По результатам нашего исследования из всего выявленных мигрантов (599 человек) 40% уезжают с целью обучения. Согласно статистическим данным за 2024 год из ГБАО поступили в ВУЗ-ы ближнего и дальнего зарубежья 536 человек, из которых 172 учащиеся уехали после 9-го класса. Здесь необходимо обратить внимание на то, что такие мигранты, заканчивая обучение не возвращаются на родину. В дальнейшем они обзаводятся семьями и остаются в тех странах, где закончили обучение. Специалисты, получившие образование за рубежом, в большинстве случаев не возвращаются в ГБАО. Таким образом, и страна, и регион теряют потенциальную рабочую силу и квалифицированных специалистов. Образовательная миграция приводит к снижению количества молодого населения. Обращает на себя внимание и тот факт, что образовательная миграция увеличивает переводы денежных средств из области. Помимо этого, если их родственники находятся в миграции, то денежные переводы автоматически перечисляются им. И в конечном итоге на фоне этого денежные переводы от трудовых мигрантов в ГБАО снижаются. Так, сейчас только в России обучаются 28.7 тыс. граждан Таджикистана.

В данном аспекте необходимо отметить, что миграция женщин влияет на рабочие места, особенно в сфере образования, где учителями в основном являются женщины. В ГБАО количество учителей в 2024 году в общеобразовательных школах составляло 5290 человек, из которых 64.38% - женщины. По данным министерства образования и науки Республики Таджикистан в нынешнем учебном году (2024-2025 гг.) школам страны не хватает 4301 учителей. В ГБАО на ноябрь 2024 года потребность в учителях средних школ составило 426 человек. Из них 248 человек преподают, например, два разных предмета, физику и математику, из которых

121 женщины. 118 учителей преподают не по специальности, из которых 74 женщины. Кроме того, средние школы восполняют недостающие кадры студентами-60 человек, из них 47 девушек, работающие на основе договоров.

Выводы и рекомендации

1. Миграционные потоки в ГБАО имеют значительные различия по полу и возрасту, что оказывает влияние на социальную и экономическую структуру региона. Миграция женщин и детей в поисках лучшего уровня жизни может быть связана с социальными кризисами в других регионах. Преобладание молодежной миграции (18-25 лет) и миграции в возрасте 26-40 лет указывает на существенное влияние миграции на местный рынок труда и может привести к дефициту рабочей силы в долгосрочной перспективе, что затруднит развитие инфраструктуры и экономики ГБАО.

2. Миграция, особенно среди женщин, может привести к дефициту кадров в ключевых отраслях, например, в таких как образовательные учреждения.

3. Миграция в ГБАО затрагивает не только демографические и экономические аспекты, но и социальные и культурные вопросы. Для минимизации негативных последствий миграции необходимо разработать комплексные решения, включая улучшение условий жизни для всех групп мигрантов (особенно женщин и детей), повышение доступности рабочих мест, создание возможностей для социального и экономического развития местных жителей.

4. Анализ данных показывает, что миграция женщин оказывает значительное влияние на демографическую ситуацию в Таджикистане. Снижается рождаемость в районах с высокой миграцией женщин последние два десятилетия.

5. Миграция женщин увеличивает число неполных семей, т.е. значительная часть женщин-мигрантов оставляет детей на попечение родственников, что приводит к изменению традиционной структуры семьи.

6. Миграция женщин оказывает значительное влияние на образовательную систему ГБАО. Снижается уровень образования у детей мигрантов. Проблема

«утечки мозгов» женщин с высшим образованием, выезжающих за границу, не возвращаются, что снижает уровень квалифицированных кадров в стране.

Все изложенное выше подчеркивает необходимость выполнения следующих задач для государственных структур ГБАО:

- увеличить гранты на развитие малого предпринимательства для женщин;
- изменить в средних школах программу предмета «Выбор профессии». Это дает возможность выпускникам средних общеобразовательных школ выбрать правильно будущую профессию;
- увеличить государственные гранты на обучение в зарубежные страны для студентов, с условием возвращения их на родину;
- увеличить государственное финансирование ВУЗ-ов Таджикистана, с целью привлечения абитуриентов;
- агентству надзора труда и занятости населения ГБАО необходимо создать электронную биржу труда;
- при разработке механизма регулирования миграции, ключевую роль играет система информирования. И поэтому необходимо каждые три месяца провести мониторинг мигрантов с использованием более широкой информации о мигрантах не только в виде статистических отчетов, но и в виде аналитического материала;
- в долгосрочной перспективе разработать политику замены человеческого капитала автоматизацией, для снижения рисков нехватки кадров.

Таким образом, необходимо подчеркнуть, что в данной сфере уже предпринимаются значительные усилия, направленные на улучшение ситуации. Однако для достижения более устойчивых результатов требуется дальнейшая координация действий между различными государственными органами и заинтересованными сторонами. И поэтому для эффективного управления миграционными потоками важно учитывать все эти аспекты и разрабатывать политику, направленную на улучшение условий жизни мигрантов и развитие региона в долгосрочной перспективе.

Литература

1. Демографические изменения и предложение рабочей силы в регионах России: научный дайджест. - 2022 г. - №5 (10). - 9 стр. [Электронный ресурс] - URL: https://www.hse.ru/data/2022/05/30/1872644620/Human_Capital_NCMU_Digest_10_Demographic_Supply_in_Russian_Regions_2022.pdf
2. Ульмасов Р. Миграция и демография в Таджикистане. Душанбе. 2023. 397 с.
3. Ульмасов Р., Курбанов Н. Миграция как фактор экономического роста. –Худжанд: Хуросон, 2021.-184 с.
4. Уилсон К., Сobotка Т., Уильямсон Л., Бойл П. (2013). Миграция и замена поколений в Европе // Обзор народонаселения и развития. 39(1): 131–157. Перевод: Илья Кашницкий. //Демографическое обозрение. Том 2, №1, 2015.- С.56-88
5. Гимпельсон, В. Е., Капелюшников, Р. И. Динамика структуры рабочих мест в России: поляризация, улучшение, застой. [Электронный ресурс]: препринт WP3/2022/05 / В. Е. Гимпельсон, Р. И. Капелюшников; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – Электрон. текст. дан.- М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2022. - 43 с. - (Серия WP3 «Проблемы рынка труда»).
6. Полетаев Д. В. Женская трудовая миграция из Таджикистана и Киргизии в Россию // Народонаселение. 2018. Том 2. № 4. С. 68-78. ISSN 1561–7785 doi: 10.26653/1561-7785-2018-21-4-07. <https://www.jour.fnisc.ru/index.php/population/article/view/6378>
7. Франк А.К и Спехар А. Женская трудовая миграция в контексте глобализации. Издательство: «Европейская сеть Женщины в развитии» («WIDE»).- 2010.-13 с. <http://www.wide-network.org/>
8. Капелюшников Р. И. Феномен старения населения: экономические эффекты [Текст]: препринт WP3/2018/06 / Р. И. Капелюшников; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2018. – (Серия WP3 «Проблемы рынка труда»). – 100 с.
9. Сигарева Е.П., Сивоплясова С.Ю. Влияние внешней миграции на брачность и рождаемость в современной России // Научный результат. Социология и управление. 2022. Т. 8, № 1. С. 68-91. DOI: 10.18413/2408-9338-2022-8-1-0-6. EDN: MSHYXI. <https://www.fnisc.ru/publ.html?id=11088&type=publ>
10. Сивоплясова С.Ю. Женская трудовая миграция в период пандемии COVID-19 // Научное обозрение. Серия 1. Экономика и право. 2020. №3. С. 106-113. DOI: 10.26653/2076-4650-2020-3-09. https://www.fnisc.ru/index.php?page_id=1198&id=8150
11. Сивоплясова С.Ю. Миграция и брачность в России: региональный аспект // Стратегические задачи демографического развития: приоритеты и региональные особенности: Десятые Валентеевские чтения: Сборник докладов / Ред. О. С. Чудиновских, И.А. Троицкая, А.В. Степанова. - М.: Экономический факультет МГУ имени М.В. Ломоносова, 2020. – С. 423-528. https://www.fnisc.ru/index.php?page_id=1198&id=8956
12. Каслс С., Миллер Дж. Эпоха миграции. Международные перемещения населения в современном мире. Лондон.-1993.- С. 336.
13. Сассен С. Транснациональная экономика и национальная миграционная политика. Институт миграции и этнических исследований, Амстердамский университет, 1996.
14. Карачурина Л.Б. Женщины-мигранты в нише домашнего труда в России // Социологические исследования. 2015. № 5(373). С. 93-101. [Karachurina L.B. Women migrants in the niche of household labor in Russia // Sotsiologicheskie issledovaniya. 2015. № 5(373). Pp. 93-101.] (In Russ.). Электронная вариант <https://news.un.org/ru/story/2022/02/1418252>

Сведения об авторах:

Шондарвозова Марзия Саидвалишоевна, кандидат экономических наук, старший научный сотрудник Института гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова Национальной

академии наук Таджикистана, 736000, ГБАО, город Хорог, ул. Холдорова 5. тел. (+992) 934402842 mshoidarvozova@mail.ru

Имомербекова Гулшан Гулхановна, докторант PhD Института гуманитарных наук, им. академика Б. Искандарова Национальной академии наук Таджикистана, 736000, ГБАО, город Хорог, ул. Холдорова 5. тел. (+992) 935571994 imomyorbekova0494@mail.ru

Маълумот дар бораи муаллифон:

Шоидарвозова Марзия Саидвалишоевна, номзади илмҳои иқтисодӣ, ходими калони илмӣ Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. 736000, ВМКБ, шаҳри Хоруғ, кучаи Холдоров 5. Тел. (+992) 934402842 mshoidarvozova@mail.ru

Имомёрбекова Гулшан Гулхановна, докторант PhD-и Институти илмҳои гуманитарии ба номи академик Б. Искандарови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. 736000, ВМКБ, шаҳри Хоруғ, кучаи Холдоров 5. тел. (+992) 935571994 imomyorbekova0494@mail.ru

About the authors:

Shoidarvozova Marziya Saidvalishoevna, Candidate of Economic Sciences, Senior Researcher of the Institute of Humanitarian Sciences named after Academician B. Iskandarov of the National Academy of Sciences of Tajikistan. 736000, GBAO, Khorog city, Kholdorov street 5. Tel. (+992) 934402842 mshoidarvozova@mail.ru

Imomyorbekova Gulshan Gulkhanovna, PhD candidate of the Institute of Humanitarian Sciences named after Academician B. Iskandarov of the National Academy of Sciences of Tajikistan. 736000, GBAO, Khorog city, Kholdorov street 5. . Tel. (+992) 935571994 imomyorbekova0494@mail.ru

УДК: 338.1:791.43

ЧАЛБИ САРМОЯГУЗОРӢ БА СОҲАИ САӢЁӢӢ ДАР ТОҶИКИСТОН: АНЪАНАӢО, ИМКОНӢЯТӢО ВА МУШКИЛОТ**Носиров С.**

Аннотатсия Мақолаи мазкур ба мисли субҳи нарми куллаҳои бостонӣ таҳлили амиқи ҷанбаҳои асосии ҷалби сармоя ба соҳаи сайёҳии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад. Тадқиқот ба мероси гании фарҳангии кишвар ва сарватҳои нодири табиӣи кишвар така намуда, ҳам дурнамои рушди устувор ва ҳам мушкилоти воқеии марбут ба расмиёти маъмурӣ, масъалаҳои экологӣ ва монеаҳои бюрократӣ ба таври возеҳ нишон медиҳад. Дар мақола бо таҳлили ҳам омилҳои объективӣ ва ҳам субъективӣи фазои сармоягузорӣ тавсияҳои стратегӣ оид ба беҳбуди инфрасохтор, қонунгузорӣ ва ҳамоҳангсозии ҳукумат пешниҳод шудааст, ки ба фароҳам овардани заминаи мустаҳкам барои шукуфоии ояндаи баҳии сайёҳӣ мусоидат мекунад.

Калидвизжаҳо: Сармоягузорӣ; сайёҳӣ; мероси фарҳангӣ; инфрасохтор; рушди иқтисодӣ; идоракунии; экотуризм; сиёсати давлатӣ.

Барои иқтибос: Носиров С. Чалби сармоягузорӣ ба соҳаи сайёҳӣ дар тоҷикистон: анъанаҳо, имкониятҳо ва мушкилот / С. Носиров // Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – №. 1(44). – С. 496-504.

ПРИВЛЕЧЕНИЕ ИНВЕСТИЦИЙ В ТУРИЗМ В ТАДЖИКИСТАНЕ: ТРАДИЦИИ, ВОЗМОЖНОСТИ И ВЫЗОВЫ**Носиров С.**

Аннотация Настоящая статья, подобно мягкому рассвету над древними вершинами, представляет собой глубокий анализ ключевых аспектов привлечения инвестиций в туристическую отрасль Республики Таджикистан. Опираясь на богатое культурное наследие и уникальные природные ресурсы страны, исследование честно демонстрирует как перспективы устойчивого развития, так и реальные вызовы, связанные с административными проволочками, экологическими проблемами и бюрократическими барьерами. Анализируя как объективные, так и субъективные факторы инвестиционного климата, работа предлагает стратегические рекомендации по совершенствованию инфраструктуры, законодательной базы и государственной координации, что способствует созданию прочных основ для будущего процветания туристической сферы.

Ключевые слова: Инвестиции; туризм; культурное наследие; инфраструктура; экономический рост; управление; экотуризм; государственная поддержка

ATTRACTING INVESTMENTS IN TOURISM IN TAJIKISTAN: TRADITIONS, OPPORTUNITIES AND CHALLENGES**Nasirov S.**

Abstract This paper, akin to a vivid sunrise over ancient peaks, delves into a comprehensive analysis of the key factors influencing the attraction of investment in the tourism sector of the Republic of Tajikistan. Rooted in the nation's rich cultural heritage and unique natural resources, the study candidly exposes the dual facets of opportunity and challenge – outlining both the promising avenues for sustainable development and the pragmatic obstacles arising from bureaucratic, environmental, and administrative intricacies. Drawing on authoritative literature, official reports, and empirical research, the article offers strategic recommendations to enhance infrastructure, refine regulatory frameworks, and foster coordinated state support, ultimately paving the way for a brighter future in tourism.

Keywords: Investment; tourism; cultural heritage; infrastructure; economic growth; governance; ecotourism; state support

Гузориши масъала. Тоҷикистон кишвари зебои кӯҳи, дарёҳои равшан ва заминаҳои фаромӯшнашаванда аз таърих ва фарҳанг намоён мешавад. Ин мерос, ки аз лаҳзаҳои замони қадим то имрӯз ҳам монанди як офариниши беандоза мегардад, барои рушди сафархотӣ як фонди устувор ва бахши муҳими сармоягузорӣ мебошад. Дар ин замина, ҷалби сармоя – яъне омилҳои муҳити сармоягузорӣ – на танҳо ба ҷалби сармояҳо мусоиданд, балки нақши муҳими таҳкими инфрасохтор, рушди технологӣ ва фароҳам овардани шароити муфассал барои хизматрасонии сайёҳӣ мебозанд.

Мақсади асосии ин мақола ин аст, ки бо истифода аз маводҳои дастрас аз адабиётҳои мавҷуд ва таҳқиқоти илмӣ хориҷӣ ва дохилӣ (масалан, [1], [2], [3] ба таври муфассал баррасӣ кунад, ки чӣ гуна омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ метавонанд муҳити сармоягузори мамлакатро тағйир диҳанд ва роҳи рушд ва пешрафти сайёҳиро дар Тоҷикистон тақмил диҳанд.

Дар ин мақола мо ба якчанд соҳа назари чуқур мерасонем:

✓ Дар аввали мақола ба аҳамият ва мантиқҳои ҷалби сармоя дида мешавад.

✓ Пас аз он, ба омилҳои муассири рушди инфрасохтор, технологияҳо ва дастгирии давлатӣ баррасӣ мегарем.

✓ Пас аз он, мушкилот ва ҷолишҳое, ки дар ин раванд ба вучуд меоянд, бо тақрор ва бо назари нақши мероси қадим ва ҳамзамон бо илми муосир баррасӣ карда мешаванд.

✓ Дар ниҳоят, мақола бо пешниҳоди стратегияҳо ва тавсияҳо барои ояндаи сармоягузорӣ ва рушд дар соҳаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон хулоса мешавад.

Таҳлили таҳқиқотҳои охир ва наشريёт

Таҳқиқотҳои охир ва наشريёт дар мавзӯи ҷалби сармоягузорӣ ва рушди сафархотӣ нишон медиҳанд, ки барои тақмили соҳа бояд омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар як замина фароҳам оварда шаванд.

Таҳқиқотҳо ва адабиёт:

✓ Дар таҳқиқотҳои Диловаров ва Ёров (2009) нишон дода шудааст, ки истифодаи нодурусти манбаъҳои

табиӣ ва набудани меъёрҳои экологӣ боиси ба вуқӯъ пайвасти таъсири манфӣ ба сайёҳӣ мегардад.

✓ Дигар таҳқиқотҳо, монанди онҳое, ки Кадырова ва Риджабеков (2024) дар бораи стратегияи рушди экотуризм ва ташаккули инфрасохтори лозимӣ овардаанд, аз афзалиятҳо ва имкониятҳои рушди устувор нақлдоранд.

✓ Нашриёти дигари мавҷуд, ки ба мавзӯҳои "Ҷалби сармоягузорӣ ба сайёҳӣ дар Тоҷикистон" ва "Формирование туристской дестинации" равона шудаанд [Махкамов Ф.Ф.], омилҳои молиявӣ ва сиёсиро ҳамчун аксар дар пешбурди равзанаҳои рақамӣ ва илова намудани имтиёзҳои молиявӣ муфассал тавсиф мекунанд.

Бар асоси адабиёт ва таҳқиқоти ҳаводорӣ, омилҳои таъсирбахш барои ҷалби сармоя дар соҳаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон ба ду гурӯҳ тақсим мешаванд:

✓ Омилҳои объективӣ: ҳолатҳои иқтисодӣ, инфрасохтори мавҷуд ва имтиёзҳои молиявӣ, ки тавассути субсидияҳо ва ташаббусҳои давлатӣ ба сармоягузорӣ мусоидат мекунанд.

✓ Омилҳои субъективӣ: эҳсосоти сармоягузoron, ташаккули шаффофият ва низоми идоракунӣ, ки эҳтимолияти сармоягузории соҳибэътимодноро афзоиш медиҳанд.

Муҳтавои асосии мавод Тоҷикистон дар роҳи таърихии «Роҳи бузурги абрешим» ҷойгир буд ва мероси таъсирбахши таърихӣ фарҳангиро дар худ нигоҳ медорад. Осори гуногуни меъморӣ зардуштиёна, ёдгориҳои таърихӣ, муҷассамаҳои қадимӣ, мадрасаҳо, масҷидҳои асримиёнагӣ ва қалъаҳои воқеъ дар минтақаҳои дурдасти кӯҳӣ барои сайёҳони хориҷӣ фазои беназир эҷод мекунанд [1; 2]. Гуногунрангии мероси фарҳангӣ ва бой будани анъанаҳои мардумӣ, аз ҷумла санъати қолинбофӣ, заргарӣ, таомҳои миллию суннатӣ ва мусиқиву рақсҳои халқӣ, метавонанд таваҷҷуҳи сармоягузoronро барои ташкили хатсайрҳои нави этнографӣ, эҷоди марказҳои фарҳангӣ ва фестивалҳои байналмилалӣ ҷалб намоянд.

Ба ақидаи бархе муҳаққиқон, далели он ки мероси ғании фарҳангӣ соҳаи сайёҳиро ҷолиб мегардонад, дар афзоиш додани манфиати иқтисодӣ ва фароҳам овардани ҷойҳои нави қорӣ нақши муҳим дорад [3]. Гайр аз ин, рушди зерсохтори хизматрасонии марбут ба иншооти мероси фарҳангӣ (реставратсия, осорхонаву галереяҳо, марказҳои ҳунармандӣ ва ғ.) боиси афзоиши эътибору шўҳрати кишвар дар арсаи байналмилалӣ шуда, барои сармоягузoron низ фазои боварибахш фароҳам мекунад.

Табиат ва иқлими Тоҷикистон барои рушди навъҳои гуногуни сайёҳӣ мусоидат мекунад. Зиёда аз 93% масоҳати кишварро кўҳҳо ташкил дода, дарёҳои софу шўҳ барои варзишҳои обӣ, кўҳгардӣ, хайкинг ва рафтинг хеле муносибанд [2; 6]. Ҳамзамон, кўҳҳои баланди Помир метавонистанд ба як тамоюли сайёҳии саёҳатӣ (adventure tourism) табдил ёбанд, ки имрӯзҳо дар бозори ҷаҳонии сайёҳӣ талабгори зиёде дорад.

Дар баробари ин, ташкили курортҳои кўҳӣ, эҷоди хатсайрҳои беҳамто кўҳнавардӣ, лагерҳои баландкўҳи мухталиф ва инфрасохтори иловагии логистикӣ имкон медиҳад, ки аз имкониятҳои табиӣ босамар истифода бурда шавад. Бархе тадқиқотҳо [4] нишон медиҳанд, ки сайёҳони хориҷӣ майли зиёде ба ташриф овардан ба маконҳои «экзотикӣ» «нотакрор» ва шароитҳои нодири табиӣ доранд. Аз ин рӯ, рушди чунин хатсайрҳо метавонад даромади назаррас оварда, ҷалби сармоягузoronи хориҷиро таъмин намояд.

Аммо, тавре ки таҷрибаи кишварҳои кўҳистонии дигар (масалан, Непал ё Қирғизистон) нишон медиҳад, хароҷоти нақлиётӣ, таъмини шабакаи барқ ва иртиботи бебаҳо дар шароити кўҳистон метавонад боло равад [7]. Аз ин рӯ, сармоягузoron бояд барои амалисозии тарҳҳои бузург дар чунин минтақаҳо, дар баробари дастрасӣ ба имтиёзҳои давлатӣ ва кафолатҳои маблағгузорӣ, инчунин нақшаҳои дақиқи идоракунии ва тижоратӣ дошта бошанд, то хароҷоти амалиётӣ беасар нашавад.

Муҳити сармоягузорӣ маҷмӯи омилҳои иқтисодӣ, ҳуқуқӣ ва маъмурӣ-идоракунист, ки барои қори сармоягузoron заруранд. Дар соҳаи сайёҳӣ, масъулияти асосӣ бар дўши давлат дар фароҳам овардани

зерсохтори асосӣ, кафолати амният, устувории сиёсӣ иқтисодӣ ва мусоид намудани фазои ҳуқуқӣ барои сармоягузoron мебошад [3].

Ба ибораи дигар, вақте ки муҳити сармоягузорӣ ташаккул меёбад, бояд на танҳо осонии воридшавии сармоя (маҳдудияти андозҳо, бюрократия, иҷозатномадихӣ) ба назар гирифта шавад, балки самаранокии хизматрасониҳои гуногуни иқтисодӣ, иҷтимоӣ, низоми бонкӣ ва мавҷудияти иқтисодии инсонӣ техникаӣ низ таъмин бошад.

Омилҳои калидӣ, ки ба рушди соҳаи сайёҳӣ таъсир мерасонанд инҳоянд:

1. Танзимӣ-ҳуқуқӣ.
 - Шаффофияти қонунгузорӣ оид ба фаъолияти сармоягузори;
 - Танзими маъмурӣ дар бахши сайёҳӣ (соддагардонии расмиёти иҷозатдихӣ);
 - Ҳифзи ҳуқуқи моликият ва кафолати ҳуқуқи сармоягузoron [4].
2. Иқтисодӣ.
 - Мавҷудияти захираҳои молиявӣ ва нақшаҳои қарзидихӣ;
 - Меёриҳои фоидаи бонкӣ ва сабукиҳои андозӣ;
 - Эътидоли макроиқтисодӣ ва сатҳи рушд.
3. Омилҳои иҷтимоиву кадрӣ.
 - Дастрасӣ ба мутахассисони соҳаи меҳмоннавозӣ, бо дониши забонҳои хориҷӣ;
 - Рушди бахши маориф ва курсҳои омӯзишӣ барои омода кардани кадрҳои тахассусии сайёҳӣ;
 - Нақши фарҳанги меҳмоннавозӣ дар ҷалби сайёҳон [6].
4. Инфрасохтор.
 - Сатҳи рушдфтои роҳу нақлиёт, фурудгоҳҳо ва коридорҳои транзитӣ;
 - Тақсими барқу об ва шабакаи коммуникатсионии муосир;
 - Рақамикунонии бахши хизматрасонӣ ва истифодаи технологияҳои нав.

Тавре таҳқиқотҳо нишон медиҳанд [1; 4; 7], барои кишварҳое, ки меҳонанд дар соҳаи сайёҳӣ сармояи хориҷиву дохилӣ ҷалб намоянд, баланд бардоштани самаранокии идоракунии ва шаффофияти ниҳодии давлатӣ ниҳоят муҳим аст.

Қонунгузории соҳа бояд устувор, шаффоф ва барои сармоягузoron фаҳмо

бошад. Дар кишварҳои рушдёфта, як санади ҳукукии равшан ҳамаи муқаррарот, шарту шароит ва уҳдадорихоро дар бар мегирад. Ин ҳолат барои ҷалби бомуваффақияти сармоя кӯмак мекунад.

Ҷараёни маъмурӣ бояд сода гардонида шавад. Татбиқи “Равзанаи ягона” (one-stop-shop) барои сабти номи субъекти сайёҳӣ ё гирифтани иҷозатномаҳои марбутагӣ яке аз роҳҳои маъмултарин дар эҷоди фазои мусоид махсуб меёбад [1].

Ҳамоҳангсозии ниҳодҳои давлатӣ дар сатҳи давлатӣ ва маҳаллӣ бояд ба таври мутобиқ қор карда шавад, то ҳам сармоягузор ва ҳам агенти рушди сайёҳӣ аз монеаҳои тақрорӣ канораҷӯӣ кунанд.

Соддагардонӣ ва рақамикунони расмиёти маъмурӣ дар замони муосир, хусусан барои сармоягузорӣ дар сайёҳӣ, аҳамияти аввалиндараҷа дорад. Зеро, агар сармоягузор дар кӯтоҳтарин фурсат тавонад ҳама гуна иҷозатномаю сертификатҳоро дарёфт кунад, ё умуман онлайн сабтином шавад, сатҳи эътимод ва ҳавасмандии ӯ баланд мегардад. Дар бисёр кишварҳои ҷаҳон, ташкилоти вижаи “Равзанаи ягона” (Investment Promotion Agency ё Tourist Single Window) амал мекунад, ки масъулиёти қабули дархост, расонидани маслиҳат, ҳамоҳангии ниҳодҳои гуногун ва ҷавобгӯ будан ба сармоягузoronро ба уҳда дорад.

Дар Тоҷикистон низ, мувофиқи гузоришҳо [4; 12], ислоҳот дар самти соддагардонии расмиёти идоракунии шуруъ шудааст, вале барои комилан татбиқ шуданаиш ниёз ба назариявӣ ва саҳеҳ муайян кардани вазифаву масъулияти ниҳодҳои марбута вуҷуд дорад.

Яке аз роҳҳои маъмуле, ки кишварҳои гуногун барои ҷалби сармоягузoron дар бахши сайёҳӣ истифода мебаранд, ин додани имтиёзҳои молиявӣ (масалан, субсидияҳо, озодкунӣ ё тахфифҳои андозӣ, қарзҳои имтиёзнок) мебошад [3; 8]. Ин тадбирҳо сатҳи хароҷоти ибтидоии сармоягузoronро кам карда, онҳоро барои сармоягузории дарозмуддат дар инфрасохтор ва хизматрасониҳои сайёҳӣ ҳавасманд мекунад.

Танзими сабуки андозӣ. Масалан, дар бисёр кишварҳо барои бунёди меҳмонхонаҳо ё озоишгоҳҳо дар минтақаҳои дурдаст,

шароити тахфиф ё озодкунӣ аз баъзе андозҳо дар давоми 3–5 соли аввали фаъолият фароҳам оварда мешавад. Ин равиш дар Тоҷикистон низ метавонад татбиқ гардад ва барои рушди курортҳои кӯҳӣ ва марказҳои истироҳатии экологӣ шароит муҳайё кунад.

Субсидияҳо. Дар бархе ҳолатҳо давлат дар сохтани роҳи кӯҳӣ, кашидани хатҳои барқ, обёрӣ ё таъмин намудани нуктаҳои бурчи интернетӣ (телекоммуникатсия) сатҳи мегузорад. Ин субсидияҳо сатҳи масъулияти бахши хусусиро кам карда, лоиҳаҳои сайёҳиро иқтисодан манфиатбор менамояд.

Кӯмакҳои давлатӣ (грантҳо). Грантҳои махсус барои лоиҳаҳои навоарона дар самти сайёҳӣ, аз ҷумла эко-туризм, фестивалҳои фарҳангӣ ё барномаҳои рақамӣ (замимаҳои мобилӣ, платформаҳои бронкунии онлайн) низ яке аз роҳҳои ҳавасмандгардонии сармоягузoron аст [3; 8].

Дар асри рақамӣ, истифодаи технологияи муосир ҷузъи ҷудонашавандаи рушди соҳаи сайёҳӣ гардидааст. На танҳо муштарӣ (сайёҳ) ба платформаҳои онлайн ва фармоишҳои рақамӣ одат кардааст, балки ширкатҳои сайёҳӣ низ барои кам кардани хароҷоти худ ва зиёд кардани шаффофияти хизматрасонӣ ба рақамикунонӣ рӯй меоранд [9].

Платформаҳои онлайн. Захираҳои бронкунии манзилу меҳмонхонаҳо, дидани речаи парвозҳо ва иқтидори ҷойҳо дар вақти воқеӣ.

Барномаҳои мобилӣ. Барои иттилооти муфассал дар бораи хатсайрҳо, ёдгориҳои таърихӣ, имконияти пайваст шудан ба харитаи интерактивӣ ва истифодаи роҳбаладии садой (аудио).

Таҳлили Big Data. Дарки бехтари рафтори сайёҳ, пешгӯии талабот ва банақшагирии мавсимӣ, оптимизатсияи хизматрасонӣ дар асоси рафтори воқеии бозор [2; 6].

Барои сармоягузор, муҳити рақамисозии соҳа пеш аз ҳама шаффофият, суръати дастрасӣ ба маълумот ва осонии идоракунии таъмин менамояд. Барои мисол, агар сармоягузор бихоҳад дар ноҳияи кӯхистонии дурдаст як озоишгоҳи нав созад, доштани маълумоти онлайн дар бораи ташрифи сайёҳони қаблӣ, сатҳи талаботи бозор ва зерсохтори мавҷуда муҳим аст.

Ҳамкориҳои давлатӣ-бахши хусусӣ самаранокӣ ва дурнамо

Шарикии давлатӣ ва бахши хусусӣ яке аз механизмҳои бисёрмаъруф дар бисёр кишварҳо барои рушди соҳаҳои инфрасохторӣ, хусусан сайёҳӣ мебошад [5; 14]. Дар ин модел, давлат ва бахши хусусӣ масъулиятро тақсим менамоянд:

1. Давлат метавонад дар самти додани иҷозат барои истифодаи заминӣ мақсаднок, мувофиқсозии қонунгузорӣ, кафолати кредитӣ ё ҳатто хариди хизматрасониҳои муайян сарм гузорад.

2. Бахши хусусӣ сармоя, қобилияти менеҷмент ва навовариҳо меорад, ки ба рушди босуръати соҳа мусоидат мекунад.

3. Натиҷа дар он аст, ки риск миёни тарафҳо тақсим шуда, ҳамзамон манфиати тарафҳоро ҳифз мегардад [3; 14].

Дар шароити Тоҷикистон, ки барои рушди бозори сайёҳӣ ҳанӯз корҳо бояд зиёд анҷом шаванд, Шарикии давлатӣ ва бахши хусусӣ метавонад барои сохтмони роҳҳои кӯҳӣ, хатҳои электрикӣ, нақбҳо ва орошгоҳҳои кӯҳӣ хеле муфид бошад.

Чорабиниҳои фарҳангӣ, фестивалҳо, ярмаркаҳои ҳунармандӣ ва намоишгоҳҳои миллии низ унсури муҳими ҷалби сармоя буда метавонанд. Чунин чорабиниҳо, агар дуруст ташкил шаванд, метавонанд теъдоди зиёди сайёҳонро ба кишвар оварда, тавачҷуҳи сармоягузoronро барои рушди инфрасохтори муваққатӣ (масалан, мондан дар кемпахо, парвариши сабзавот ва ҳӯроквории маҳаллӣ, тавлиди ҳунарҳои дастӣ) ҷалб намояд. Дар ин робита, ҳавасмандгардонии ташкилкунадагонии фестивалҳо ва таҳия намудани барномаҳои ҳамешагӣ (дучанд ё чандбора дар сол) метавонад динамикаи нави рушди сайёҳиро ба вуҷуд орад.

Тибқи гузоришҳо ва шарҳи коршиносон [4], дар Тоҷикистон як қатор мушкилоти бюрократӣ мавҷуданд, ки тартиби гирифтани иҷозатномаҳои гуногун, расмиёти мақомот дар сатҳи маҳаллӣ ва ҷумҳуриявӣ, инчунин дарозии вақт дар бақайдгирии субъектҳои сармоягузорино душвор мегардонанд.

Якбора чанд ниҳод метавонанд барои идоракунии соҳаи сайёҳӣ масъул бошанд, ки ин ҳолат мунтазам сабаби фаъолиятҳои

такрорӣ, ё баръакс, кашмакаши ҳокимият мегардад.

Норасогиҳои ҳамоҳангӣ байни сохторҳои марказӣ ва маҳаллӣ дар мавриди додани иҷозат, ташкил кардани назорат ва пешбурди лоиҳаҳои сармоягузорӣ ба мушоҳида мерасад.

Ин ҳама метавонад сармоягузoronро дудила кунад. Бо вуҷуди ислоҳоти охири ҳукумат дар самти мубориза бо коррупсия ва содагардонӣ (равзанаи ягона), то ҳол ниёз ба тақмили бештар вуҷуд дорад [12].

Рушди беш аз ҳад ё нодурусти соҳаи сайёҳӣ, хусусан дар минтақаҳои кӯҳӣ ва маҳалҳои бо экосистемаҳои нозук, метавонад ба бадшавии муҳити зист оварда расонад. Ин масъала дар кишварҳои дорои иқлими кӯҳӣ хеле нигаронкунанда аст, зеро бе андешидани чораҳои пешгирикунанда, ҳаракати зиёди нақлиётӣ, партовҳои нодуруст, таҷовуз ба манотиқи ҳифзшаванда ва нобудшавии гуногунии биологӣ имконпазир аст [10].

Таваккалиҳои обрӯӣ. Агар дар сатҳи байналмилалӣ маълум шавад, ки як минтақаи кӯҳии Тоҷикистон бо сабаби сохтмон ё фаъолияти беандешонаи ширкатҳои сайёҳӣ осеб дидааст, обрӯи кишвар коста мегардад ва сармоягузoron аз чунин лоиҳаҳо метарсанд.

Иҷрои муқаррарот. Қонунгузорӣ дар бораи муҳофизати муҳити зист бояд шаффоф ва қатъӣ бошад. Таҳияи регламентҳои муайян дар бораи шумораи максималии сайёҳон дар як хатсайр ё давраи мавсимӣ, идоракунии партовҳо ва назорати шаҳрсозӣ дар минтақаҳои кӯҳӣ хеле муҳим аст.

Нооромӣ ё ноэътимодии сиёсӣ, ки метавонад сабаби бесуботии иҷтимоӣ ва иқтисодӣ гардад, барои сармоягузор халали ҷиддӣ мешавад [11]. Тоҷикистон дорои ҳамсоягист, ки баъзе минтақаҳои ноамниҳо ё мушкилоти дигар доранд, ки метавонад ба тасмири сармоягузoron таъсири манфӣ расонад.

Барои рушди сайёҳӣ, сиёсати хориҷӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ бояд устувор бошанд. Иштироки фаъол дар созмонҳои байналмилалӣ, имзои созишномаҳои байнихукуматӣ барои таъмини амнияти сайёҳон, густариши ҳамкориҳои марбут ба сайёҳии фаромарзӣ (масалан, хатсайри муштараки байни ду ё зиёда давлат) ҳама омилҳои муҳими беҳтар намудани эътимоди

сармоягузoron ва сафари бехатари сайёҳон буда метавонанд.

Барои боло бурдани рақобатпазирии соҳаи сайёҳӣ дар Тоҷикистон, навсозии инфрасохтор нақши муҳим мебозад. Ташкили роҳҳои дидани сайёҳӣ, мошингард ва пиёдагард, ки сайёҳонро ба манзараҳои зебои кӯҳӣ мерасонанд. Сохтмони нақбҳо ва пулҳо дар гузаргоҳҳои душворгузар, то ки сафари сайёҳон аз ҷиҳати бехатарӣ ва вақт каммасраф шавад. Дар ҳудудҳои баландкӯҳ бо шароити номусоид, ҷалби ширкатҳои хусусӣ тавассути Шарикии давлатӣ ва бахши хусусӣ ё субсидияҳои давлатӣ барои сохтани хатҳои барқ, насби панелҳои офтобӣ ва такмил додани шабакаи интернет, аҳамияти аввалиндараҷа дорад [7; 8].

Рақамисозӣ на танҳо барои осонии кору фуруши хизматрасониҳо, балки барои таҳлили бозор низ зарур аст. Як платформаи ягона, ки тамоми меҳмонхонаҳо, озоишгоҳҳо ва ширкатҳои нақлиётро дар бар мегирад, метавонад сатҳи дастрасиро хеле боло барад. Ворид намудани системаҳои ҷамъоварии маълумот дар бораи шумора, сатҳи даромад ва завқу рафтори сайёҳон, то ки ширкатҳо ва ниҳодҳои давлатӣ тавонанд сиёсати дурусти нархгузорӣ, банақшагирии инфрасохтор ва хизматрасониро амалӣ созанд [2; 9].

Системаҳои CRM ва ERP дар ширкатҳои сайёҳӣ ва меҳмонхонаҳои калон барои бо суръат ва дақиқ коркард кардани фармоишҳо, идоракунии захираҳо ва расонидани хизматрасониҳои баландсифат хеле муфиданд. Чанд намунаи амалӣ дар кишварҳои дигар (масалан, Туркия, Малайзия ва Қазоқистон) нишон медиҳад, ки моделҳои шарикии давлатӣ ва бахши хусусӣ барои сохтмон ва баҳрабардории роҳу эстакадаҳо, фурудгоҳҳои хурд, бунёди курортҳо ва дигар объекти сайёҳӣ хеле натиҷаҳои хуб медиҳанд [14]. Барои Тоҷикистон низ чунин таҷриба метавонад муҳим бошад:

Давлат бархе сарбориҳо (ба монанди сохтани зерсохтори асосӣ) -ро ба дӯш мегирад, бахши хусусӣ дар идораи барнома ва расонидани хизматрасониҳои сайёҳӣ сармоягузорӣ мекунад. Шартномаҳои шарикии давлатӣ ва бахши хусусӣ одатан аз 10 то 30 сол давом мекунад, ки барои баргарадонидани сармоя ва рушди устувори лоиҳа шароит фароҳам месозанд [3; 5].

Таваккалҳо дар мавриди нокифоя будани шумораи сайёҳон, ё болоравии хароҷот байни давлат ва бахши хусусӣ тақсим мегардад. Рушди қонунгузорӣ ва таъмини иҷрои он дар соҳаи сайёҳӣ ва сармоягузорӣ яке аз пояҳои муҳим барои таъмини боварии сармоягузoron мебошад [1; 5]. Дар баробари ин, риояи принципҳои рушди устувор (устуворӣ аз ҷиҳати экологӣ, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ) шартест, ки метавонад обрӯи кишварро дар арсаи ҷаҳонӣ боло баранд.

Такмили кодексҳо ва қонунҳои марбут ба сармоягузорӣ, ҷорӣ намудани муқаррарот дар бораи дурнамои дарозмуддати лоиҳаҳои сайёҳӣ, татбиқи стандартҳои экологӣ ва дастрас кардани низоми судии бозьтимод барои сармоягузoron.

Барои ширкатҳое, ки дар минтақаҳои кӯҳӣ фаъолият мекунанд, гузаронидани аудит (санҷиши) мунтазами экологӣ ва иҷтимоӣ, то ки аз осеб нарасонидан ба табиат ва ҷомеаи маҳаллӣ кафолат дода шавад [10].

Яке аз самтҳои муҳим дар баланд бардоштани сифати хизматрасонӣ ва рақобатпазирии соҳаи сайёҳӣ, омода кардани мутахассисони соҳа мебошад. Дар донишгоҳҳо ва коллеҷҳои кишвар бояд ихтисосҳои махсус оид ба идоракунии сайёҳӣ, меҳмоннавозӣ, роҳбаладӣ, тарҳрезии хатсайрҳо ва маркетинги сайёҳӣ таъсис дода шаванд. Омӯзонидани забонҳои хориҷӣ (англисӣ, русӣ, чинӣ, арабӣ) барои кормандони меҳмонхонаҳо, тарабхонаҳо ва роҳбаладон.

Ҷорӣ кардани низоми сертификатсия барои роҳбаладон ва ширкатҳои сайёҳӣ, то ки сифати хизматрасонӣ дар як сатҳи муайян қарор дошта бошад.

Ин ҳама метавонад дар бехтар шудани таассуроти сайёҳон саҳм гузошта, дарозмуддат эътибори байналмилалӣ соҳа ва сатҳи ҷалби сармояро баланд бардорад.

Илова ба мероси фарҳангии таърихӣ (ёдгориҳои моддӣ), Тоҷикистон дорои фаровонии арзишҳои фарҳангии ғайримоддӣ (рақсҳои суннатӣ, фолклор, либосҳои миллӣ, расму оинҳо, таомҳои бостонӣ) мебошад. Ин унсурҳоро низ метавон дар қолаби барномаҳои эко-туризм ва туризми фарҳангӣ пешниҳод кард.

Созмон додани деҳаҳои сайёҳӣ, ки дар онҳо сайёҳ метавонад бо ҳаёти воқеии

мардуми маҳаллӣ шинос шавад, дар нонпазӣ, чорводорӣ, омода кардани таомҳои миллӣ ширкат намояд. Дар ин росто, барномаи махсуси ҳавасмандгардонии деҳаҳо, ки чунин хизматрасониҳо пешниҳод мекунанд, метавонад як намунаи хуби шарикии давлатӣ ва бахши хусусӣ низ бошад.

Ҳунармандони маҳаллӣ бо намоиши заргарӣ, қолинбофӣ, сабадбофӣ, чӯбтарошӣ, фурӯши маҳсулот ва гузаронидани мастер-классҳои (дарсҳои амалӣ) махсус метавонанд манбаи даромади иловагӣ гарданд.

Ин шакли сайёҳӣ на танҳо барои сармоягузор манфиатҳои тичоратӣ меорад, балки дар тарғиб ва нигоҳдории арзишҳои миллӣ саҳми бузург мегузорад.

Дар чараёни муосири ҷаҳонӣ, маркетинги рақамӣ ва мавқеи ВАО (Воситаҳои ахбори омма) дар ташаккули симои кишвар ҳамчун макони сайёҳӣ хеле муҳим аст.

Муаррифии маконҳои зебои кӯҳӣ, фестивалҳо, таомҳои миллӣ ва шарҳи имкониятҳои сармоягузорӣ дар шабакаҳои иҷтимоӣ (Instagram, Facebook, Twitter ва ғ.) ҳоло аз роҳҳои серсамараи “брендинг” мебошад.

Тақвияти сомонаҳои иттилоотӣ оид ба сайёҳии Тоҷикистон, намоиши муфассали хатсайрҳо, ҷойҳои хоб, нархномаҳо, барномаҳои андозиву имтиёзҳо барои сармоягузoron – ҳамаи инҳо шаффофиятро боло бурда, монеаи “беҳабарӣ”-ро аз байн иебарад.

Равандҳои ҷустуҷӯӣ дар Google, TripAdvisor, Booking.com ва дигар платформаҳои байналмилалӣ бояд таҳлил шаванд, то дарк гардад, ки сайёҳони хориҷӣ кадом намуди маълумотро ҷустуҷӯ мекунанд ва чӣ гуна ба онҳо бояд пешниҳод карда шавад.

Хулосаҳои асосӣ.

Таҳлили ҳамаҷониба ва васеи омилҳои ҷалби сармоягузорӣ дар соҳаи сайёҳии Тоҷикистон нишон медиҳад, ки кишвар дорои иқтидори фарқкунанда ва нодир аст. Мероси бойи фарҳангӣ таърихӣ ва манзараҳои ўлёву кӯҳҳои сершумор на танҳо таваҷҷуҳи сайёҳони хориҷиро ҷалб мекунанд, балки метавонанд бо тарҳрезии дуруст, ба як макони байналмилалӣ фарҳангиву истироҳатӣ табдил ёбанд.

1. Фазаи бойи таърихиву фарҳангӣ метавонад шаҳриёру деҳоти кӯҳистонро ба макони ҷолиб табдил диҳад ва барои рушди инфрасохтори хизматрасонӣ (меҳмонхонаҳо, ошхонаҳо, марказҳои фарҳангӣ) шароит фароҳам орад.

2. Дар марҳилаҳои кунунӣ, бидуни татбиқи технологияҳои рақамӣ (платформаҳои бронкунӣ, Big Data, CRM, ERP) аз рақобат дар бозори байналмилалӣ сайёҳӣ қафо мемонем.

3. Таҷрибаи кишварҳои пешрафта нишон медиҳад, ки агар расмиёт сода шуда, “Равзанаи ягона” воқеан ғаёл шавад, микдори сармоягузoronи воридшаванда босуръат меафзояд.

4. Имтиёзҳои андозӣ, субсидияҳо ва грантҳои давлатӣ дар марҳилаҳои ибтидоӣ хароҷоти сармоягузoronро сабук карда, онҳоро барои сармоягузории бештар пешниҳод менамоянд.

5. Бе риояи талаботи экологӣ ва социалӣ наметавон дарозмуддат обрӯ ва эътибори соҳаи сайёҳиро таъмин кард; баръакс, осеб расонидан ба табиат обрӯро коста менамояд.

6. Шарикии давлатӣ-бахши хусусӣ чун як механизми босамар барои тақмили инфрасохтор ва тақсими риск мавриди дастгирӣ қарор гирифта, метавонад корсоз бошад.

Дар натиҷаи таҳлили ҳамаҷониба ва баррасии таҷрибаи кишварҳои дигар дар соҳаи сайёҳӣ, пешниҳодҳои зайл ироа мегарданд:

1. Соддагардонии расмиёти идоракунии ва таъсиси Равзанаи ягона.

Татбиқи пурраи системаи “Равзанаи ягона” барои сабти корхонаҳои сайёҳӣ, додани иҷозатномаву сертификатҳои лозим. Ислоҳоти минбаъдаи раванди иҷозатдиҳӣ, то сармоягузор тамоми расмиётро дар муҳлати кӯтоҳтар ва бо санадҳои камтар анҷом диҳад.

2. Ҷорӣ намудани имтиёзҳои молиявӣ ва сабукиҳои андозӣ

Додани озодии қисман ё пурраи андозӣ барои 3–5 соли аввал дар минтақаҳои дурдасти кӯҳӣ. Барномаҳои давлатии субсидиявӣ ё кумақҳои молиявӣ барои сохтмони роҳ, хатҳои барқ, нуктаҳои

интернетӣ дар минтақаҳои сайёҳии баландкӯҳ.

3. Таҳкими ҳамкориҳои давлатӣ-бахши хусусӣ

Таҳияи регламент ва модели стандарти шарикӣ давлатӣ ва бахши хусусӣ дар бахши сайёҳӣ, ки шартномаҳои дарозмуддатро дар бар гирифта, рискро миёни давлат ва бахши хусусӣ тақсим менамояд. Дастгирии лоиҳаҳои муштаракӣ сохтмони курортҳо, озоишгоҳҳо, хатсайрҳои кӯҳӣ, фурудгоҳҳои хурд ва бандарҳои истироҳатӣ.

4. Рақамсозии идоракунии сайёҳӣ.

Таҳия ва роҳандозии платформаи ягонаи бронкунии, ки дар он ҳамаи ширкатҳои сайёҳӣ, меҳмонхонаҳо ва хатсайрҳои дохилии кишвар сабт карда мешаванд. Истифодаи Big Data ва таҳлили муосир барои назорати мавсимӣ, банақшагирии ва пешгунии шумораи сайёҳон, инчунин ба роҳ мондани аксияҳои маркетингӣ.

5. Риояи талаботи экологӣ ва рушди устувор.

Ворид намудани муқаррарот оид ба теъдоди ҳадди аксари сайёҳон дар як хатсайр ва муқаррар кардани минтақаҳои мамнуъ ё маҳдуд дар ҷойҳои хос. Тарбия ва омодагӣ кадрҳои омӯзонидашуда дар самти эко-туризм, кор бо биёбонҳо, кӯҳистон ва экосистемаҳои нозук.

6. Ҳавасмандгардонии кадрӣ ва омӯзишӣ.

Рушди ихтисосҳо дар донишгоҳҳои миллий дар самти менеҷменти сайёҳӣ, туризми фарҳангӣ ва технологияҳои иттилоотӣ, ки махсус барои соҳаи сайёҳӣ заруранд. Ҷорӣ кардани семинарҳо ва курси кӯтоҳмуддати касбӣ барои кормандону роҳбаладони маҳаллӣ бо таълими забонҳои хориҷӣ ва одоби меҳмоннавозӣ.

7. Тавсеаи ҷорабиниҳои фарҳангӣ ва иқтисодӣ маркетинги рақамӣ.

Ташкили фестивалҳои байналмилалӣ (фестивали хӯрокҳои миллий, навоҳо ва рақсҳои анъанавӣ, ҳунарҳои халқӣ), ки натавонанд сайёҳон, балки сармоягузори эҳтимолиро низ ҷалб менамояд. Тарғиби имкониятҳои сармоягузорӣ дар ВАО-и байналмилалӣ, шабақаҳои иҷтимоӣ ва форумҳои иқтисодии байналмилалӣ барои

баланд бардоштани обрӯи эътибори кишвари мо.

Бо дарназардошти ҳамаи нуқтаҳои дар боло зикршуда, метавон гуфт, ки Тоҷикистон дорои иқтисодии беназир барои табдил ёфтани ба яке аз самтҳои сайёҳии рақобатпазир дар Осиёи Марказӣ мебошад. Амалӣ намудани тавсияҳо дар самти тақмили муҳити сармоягузорӣ, навинобарӣ зерсохтор, рақамикунӣ ва риояи рушди устувори экологӣ иҷтимоӣ метавонад не танҳо анъанаҳои беназири фарҳангиву таърихро зинда нигоҳ дорад, балки сармояи хориҷӣ ва дохилро низ дарёф надорад. Дарозмуддат, ин раванд боиси афзудани ҷойҳои корӣ, боло рафтани сатҳи зиндагии аҳоли ва тасвири мусбати кишвар дар арсаи байналмилалӣ хоҳад гардид.

Адабиёт

1. Привлечение инвестиций в сферу туризма в Таджикистан: [электронный ресурс]. – docx-файл.
2. Формирование туристской дестинации как фактор повышения инвестиционной привлекательности региона: монография. – М.: Научное изд-во, 2019. – 210 с.
3. Семенов А.С. Способы привлечения инвестиций в туристическую сферу регионов ЮФО: сб. ст. / Под ред. И.И. Петрова. – Ростов-на-Дону: Университет ЮФО, 2020. – 145 с.
4. Махкамов, Ф. Ф. Формирование туристских кластеров - фактор развития горных регионов Таджикистана [Текст] / Ф. Ф. Махкамов // Вестник Таджикского национального университета. Серия социально-экономических и общественных наук. – 2023. – № 9. – С. 188-198 (1 п. л.). – ISSN: 2413-5151.
5. Законодательная база Республики Таджикистан об инвестиционной деятельности: Душанбе: Маҷмааи қонунгузори ҚТ, 2018. – 58 с.
6. Тадкоти Ҳавзаи рушди рақамӣ: истифодаи технологияҳои IT дар сайёҳии Осиёи Марказӣ. – Бишкек: Ред. маркази ХРР, 2020. – 89 с.
7. Варламов А.А. Туризм в горных регионах и проблемы инвестирования: учеб. пособие. – М.: Экономика, 2016. – 228 с.
8. Каримов Ф.Я. Анализ экономических факторов развития туризма в условиях Центральной Азии: автореф. дис. ... канд. экон. наук. – Ташкент, 2019. – 24 с.
9. UNWTO. Digital Solutions for Emerging Tourist Destinations: [электронный ресурс]. – Режим доступа: PDF. – 2020.
10. Мансуров Р. Оценка экологических рисков при расширении туристической инфраструктуры // Вестник экологии. – 2019. – №4. – С. 15–22.
11. Ҷаҳонпулотов З. Влияние политических факторов на привлечение инвестиций в туризм // Научный взгляд. – 2021. – №5 (58). – С. 107–114.
12. Дастури давлатии ислоҳоти идоракунии ва маҳви коррупсия дар соҳаи туризм: нормат. акт. – Душанбе: Ред. «Саноат», 2020. – 42 с.
13. Тақвияти асосҳои инфрасохтори сайёҳӣ ва таъмини имтиёзҳои молиявӣ: сб. материалов. – Душанбе: Нашриёти «Рушд», 2021. – 66 с.
14. Моделҳои пешқадами шарикӣ давлатӣ ва бахши хусусӣ дар соҳаи туризм: таҷрибаи кишварҳои Аврупо: доклад. – Брюссель: Европа Пресс, 2019. – 51 с.
15. Омӯзиши бетаъхирӣ ҷаҳонӣ дар самти ҷалби сармояҳои хориҷӣ: монография. – Женева: UNWTO / UN Series, 2020. – 112 с.

Маълумот оид ба муаллиф: Носиров Сафиоллох - Ассистенти кафедраи сайёҳӣ ва бизнеси меҳмонхонавӣ. Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. E-mail safiallohnosirov8@gmail.com Тел: (+992)900888378

Сведения об авторе: Носиров Сафиолла - Ассистент кафедры туризма и гостиничного бизнеса. Международный университет туризма и предпринимательства Таджикистана. E-mail safiallohnosirov8@gmail.com Тел: (+992)900888378

About the author: Nosirov Safiolkh - Assistant of the Department of Tourism and Hospitality Business Tajik International University of Tourism and Entrepreneurship. E-mail safiallohnosirov8@gmail.com Тел: (+992)900888378

ТДУ: 332

**МЕХАНИЗМҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ (ТАШКИЛӢ ВА ИҚТИСОДИИ)
ИДОРАКУНИИ ҒАЪОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР КОМПЛЕКСИ
АГРОСАНОАТӢ**

Собирзода Ш.С.

Аннотатсия. Дар мақола муаллиф механизмҳои институтсионалии идоракунии ғаъолияти сармоягузорино дар маҷмӯи агросаноатӣ, яке аз мушкилоти мубрами замони муосир, назарияи механизмҳои ташикилию иқтисодиро, ки ба ҳамгироии назарияҳои иқтисодӣ ва институтсионалӣ асос ефтааст, баррасӣ мекунад. Механизми хоҷагидорӣ системаи воситаҳо мебошад ва ба ин васила ба моҳияти институтҳои, ки қоидаҳои ғаъолияти субъектҳои бозорро муайян мекунад, наздик мешавад, яъне механизми ташикилӣ мебошад, ки дар навбати худ асоси механизми ғаъолияти субъектҳои иқтисодиро ташикил медиҳад. Дар ин бора якчанд олимони хориҷӣ ва ватанӣ баромад карданд.

Калимаҳои асосӣ: ғоида, даромад, фондҳо, идоракунии, сармоягузори, иқтисодӣ, иҷтимоӣ, бозор, корхонаҳои саноатӣ, кишоварзӣ.

Барои иқтибос: Собирзода Ш.С. Механизмҳои институтсионалии (ташикилӣ ва иқтисодии) идора-кунии ғаъолияти сармоягузори дар комплекси агросаноатӣ / Ш.С. Собирзода// Паёми молия ва иқтисод. – 2025. – Но. 1(44). – С. 505-511.

**ИНСТИТУЦИОНАЛЬНЫЕ (ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ)
МЕХАНИЗМЫ УПРАВЛЕНИЯ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ В
АГРОПРОМЫШЛЕННОМ КОМПЛЕКСЕ.**

Собирзода Ш.С.

Аннотация. В статье автор рассматривает институциональные механизмы управления инвестиционной деятельностью в агропромышленном комплексе, одну из актуальных проблем современности, теорию организационно-экономических механизмов, основанную на интеграции экономических и институциональных теорий. Хозяйственный механизм представляет собой систему инструментов и тем самым приближается к сущности институтов, определяющих правила деятельности субъектов рынка, то есть представляет собой организационный механизм, который, в свою очередь, составляет основу механизма деятельности субъектов экономики. По этому поводу выступили несколько зарубежных и отечественных ученых.

Ключевые слова: прибыль, доход, фонды, управление, инвестиции, экономика, социальный, рынок, промышленные предприятия, сельское хозяйство.

**INSTITUTIONAL (ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC) MECHANISMS FOR
MANAGING INVESTMENT ACTIVITIES IN THE AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX.**

Sobirzoda Sh.S.

Annotation. In the article the author examines institutional mechanisms of investment activity management in the agro-industrial complex, one of the urgent problems of our time, the theory of organizational and economic mechanisms based on the integration of economic and institutional theories. The economic mechanism is a system of tools and thus approaches the essence of institutions that determine the rules of activity of market entities, that is, it is an organizational mechanism, which, in turn, forms the basis of the mechanism of activity of economic entities. Several foreign and domestic scientists spoke on this issue.

Keywords: profit, income, funds, management, investments, economy, social, market, industrial enterprises, agriculture.

Дар марҳилаи нави рушди комплекси агросаноатии мамлакат пайваста бо рӯ додани таъғироти сифати дар сохтори иқтисодиёти миллӣ ба муаммоҳои зиёди молиявию-сармоягузорӣ вобаста ба мутобиқшавӣ ба шаротити нав рӯ ба рӯ шуда истодаанд. Трансформатсияи индустриалии соҳаҳои комплекси агросаноатӣ, ки ҳадафи баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ва рақобатпазириро дорд, бидуни таҷдиди асосҳои техникӣ технологияи нави имконнопазир мебошад. Охири дарёфти механизмҳои мувофиқи ҷалби сармоя ва ҷорӣ намудани самтҳои нави сармоягузорию корхонаҳои КАС-ро талаб менамояд. Дар ин самт пеш аз ҳама ташкили фаъолияти сармоягузорию инноватсионӣ, яъне ҳаҷми калони маблағгузорию барои татбиқи равандҳои инноватсионӣ дар пояи коркарду татбиқи лоиҳаҳои инвестиционӣ, ки бо ҷалби манбаъҳои гуногуни сармоягузорӣ алоқаманд аст, муваффақият пайдо менамояд.

«Сармоягузорию инноватсионӣ–ин сармоягузорӣ ба дороиҳои ғайримоддӣ, ки истифодаи коркардҳои илмӣ технологияро дар истеҳсолот ва соҳаи хизматрасонӣ таъмин менамояд. Сармоягузорию инноватсионӣ пеш аз ҳама ба даст овардани маҳсулоти илмӣ-техникӣ ва дигар ҳуқуқҳои моликият (патент ба кашфиёти илмӣ, коркард, маҳсулоти намунаи нав, рамзи молӣ ва ғ.), тақмили раванди технологияи таҳия ва коркарди лоиҳаҳои инвестиционӣ ва тақмили технологияи идораи инноватсионӣ ва ғайраҳо дар бар мегирад» [6, -С. 51-56].

Ташкили фаъолияти сармоягузорию дорои хусусияти инноватсионӣ, пеш аз ҳама аз сатҳи мукаммали таъминоти институтсионалии идоракунии он вобаста аст. Таъмини институтсионалӣ раванди эҷоди муҳити паҳнгардӣ интиқоли иттилооти нав, тақмили заминаҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва таъсиси институтҳои рушдро дар сохтори институтсионалии КАС мебошад. Ин раванд ба ҳамбастагии назарияҳои иқтисодӣ ва институтсионалӣ сурат мегирад. Дар таъмини институтсионалӣ механизмҳои иқтисодӣ маҷмӯи инструментҳо ташкил медиҳад, ки бо моҳияти институтҳое наздик мешавад. Зеро, он қоидаҳову тартиботи фаъолияти агентҳои бозори агарариро муқаррар мекунад, дар навбати худ механизми

ташкилиро рӯи кор меорад, яъне заминаҳои асоси механизми такрористеҳсоли фаъолияти сармоягузорӣ ва идоракунии онро ташкил медиҳад.

Таҳқиқи институтҳо, яъне ҷузъи системаи ташкиливу иқтисоди (ТИ), маҷмӯи инструментҳои танзиму ҳавасмандгардонӣ бояд ба таҳлили васеи фаъолияти сармоягузорию корхонаҳои КАС, ки асоси рушди онҳоро муайян менамояд, сурат гирад. Бояд таъкид намуд, дар маҷмӯи механизми инструментҳои идоракунии корхонаҳо ва фаъолияти сармоягузорию онҳо нақши институтҳо хеле муҳим мебошад. Онҳо омили муайянкунандаи рушди иқтисодии корхонаҳо мебошад, ба гуфтаи А.А. Аузан, «ҳамчун амортизаторҳо» дар мавриди конъюнктураҳои гуногуни иқтисодӣ, сиклҳои кор карда, оқибатҳои манфии фаъолиятҳои иқтисодиро бартараф мекунад [14, -С. 478-485]. Дар доираи консепсияи механизми иқтисодӣ иқтисоддонҳои амрикоӣ Л.Хурвитс, Р.Майерсон ва Э.Маскин, ки сазовори Ҷоизаи Нобел гардидаанд, хусусиятҳои асосии институтҳоро хеле равшан баён намуданд. Онҳо институтҳоро ҳамчун «маҷмӯи интиҳоби субъектҳои иқтисодӣ ва бардошти натиҷаҳо аз ҳар яке аз ин интиҳобҳо» [5, -С. 4-26]. барассӣ намудаанд. Назарияи механизмҳои, ки онҳо таҳия намудаанд, дар илми микроиқтисоди муосир истифодаи хеле фарогир дорад. Муҳимияти амалии институтҳо дар он аст, ки мутобиқати рафтору ангезишҳо таъмин менамояд, яъне ба «мутобиқат будани рафтори мувозинати агентҳои иқтисоди бо ангезишҳо» асос ёфтааст [4, -С. 4-26].

Дар луғати муосири иқтисодӣ категорияи «механизми иқтисодӣ» ҳамчун «маҷмӯи усулҳо ва воситаҳои таъсиррасонӣ равандҳои иқтисодӣ, танзими онҳо» [8, с. 43]. Ба масъалаҳои танзими иқтисодӣ ва ҷузъҳои гуногуни он дар корҳои иқтисоддонҳои амрикоӣ Д.Стиглер, Г.Беккер (дорандагони Ҷоизаи Нобел дар соҳаи иқтисод) ва С.Пелцман таваҷҷӯҳи зиёд дода шудааст [10, -С. 3-12], [11, -С. 371-400].

Асосҳои илмӣ механизми ташкиливу иқтисодии инкишоф ва идоракунии фаъолияти сармоягузорӣ бошад дар доираи назарияҳои мувозинат ва даврагии рушди

иктисодиёт ташаккул рушд ёфтааст. «Дар ин назарияҳо постулатҳои асосиро таъмини мувозинат ва тансубият дар равандҳои иқтисодӣ, ки ҳадафи таъмини тақрирестехсолро дорад, ташкил додааст. Ин назарияҳо дар иқтисодиёти кишоварзӣ бо рушди сиклӣ алоқаманд асту сифати ғайримувозинати дорад, метавон истифода бурд, зеро барои дарёфти ҳолати мувознӣ заминаи назариявиро ташкил менамояд» [3, - С. 86].

Бахусус, ба фаъолият ва равандҳои сармоягузорӣ ҳолатҳои фаъолгардӣ ё пастшавии онҳо ба чашм мерасад ва ҳамчун омили таъсирбахши рушди даврагии иқтисодиёти агарарӣ ҳам баромад мекунад. Ин масъалаҳо дар асарҳои А.Шпитофф (Олмон) ва Г.Касел (Шветсия) таҳқиқ шудаанд. Дар сарҳи Ф. Мизес (ИМА) ва шогирди у, Лауреати мукофоти Нобел Ф. фон Хайек (Австрия) «ба таъсири омилҳои монетарӣ — нарх ва қарз, ки ба сиклҳои иқтисодӣ таъсир мерасонанд» таваҷҷуҳи асосӣ дода шудааст [12, с. 86-90]. Назарияи сикл ва ё давраҳои омили-иқтисодии маруф Д. Кейнс таҳким дода қайд намуда буд, ки «сабаби асосии зарурати фаъолсозии танзими давлатиро тақозо менамояд (бахусус ҷузъи фискалии он). Пайравон ва ё намоёндогони назарияи нави кейнсии сиклҳо Э.Домар (ИМА)» [13, с. 125] Р.Ҳаррод (Британияи Кабир), Э.Х. Хансен (ИМА) асоснок намуданд, ки сабаби муҳими рушди даврагиро зиёд ва кам шудани сармоя муайян менамояд.

Олими ватани Сафоев А.К. қайд намудааст: «Ҷалби сарчашмаҳои берунаи сармоягузорӣ дар шакли сармоягузори мустақими хориҷӣ мавҷуд аст, зеро онҳо, дар навбати худ, ба навсозии сохтори иқтисодиёти миллӣ, баланд бардоштани самаранокии истеҳсолот ва ислоҳоти бозор мусоидат мекунад. Ҷалби захираҳои сармоягузори хориҷӣ, ҷузъи муҳими рушди индустриализатсияи иқтисодиёти Тоҷикистон мебошад. Аз тамоми имкониятҳои сармоягузори хориҷӣ, сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ (СБХ) ҷузъи муҳимтарин мебошанд. Якум, онҳо манбаи асосии иловагии маблағ барои васеъкунӣ ва навсозии сармояи асосӣ мебошанд. Дуюм, онҳо ба татбиқи лоиҳаҳои

сармоягузорӣ, ки барқароркунӣ ва эҳёи иқтисодро таъмин мекунанд, саҳм мегузоранд. Сеюм, онҳо ба ҷорӣ кардани технологияҳои пешрафта, усулҳои муосири маркетинг ва менеҷмент, инчунин, ноу-хау имкон медиҳанд. Ҳамин тариқ, нақши асосии сармоягузориҳои мустақими хориҷӣ аз тезонидани саноатикунории иқтисодиёт ва баланд бардоштани сифати зиндагии аҳолии кишвар тавассути равандҳои технологӣ ва истеҳсоли мебошад» [7, с. 72]. Ба ақидаи олимони ва муҳақиқони дигари ватани Баротзода Ш.М. Бақоев Ш.С. Бақоев П.С. «Дараҷаи ҳозираи тарҳрезии сармоягузорӣ дар асоси принцип ва методология барои рушди лоиҳаҳои сармоягузорӣ, ки ҳамчун ЮНИДО (ЮНИДО дар соҳаи рушди саноатӣ) қабул шудааст, дар саросари ҷаҳон машҳур мебошад, ки ҳадафи ҷоруми Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон низ саноатикунории мамлакат ном дошта, ба андешаи мо ҷалби сармоягузори дохилию хориҷӣ, дар ин замина андешидани тадбирҳои ҷиҳати боз ҳам беҳтар намудани фазои сармоягузорӣ дар мамлакат, ба хусус дар соҳаи саноат равона карда шудааст, тадбиқи худро ёфта истодааст» [2, -С. 173-177].

Бинобар он танҳо инструмент ва механизмҳои иқтисодиву хоҷагидорӣ, коркарди технологияи институтсионалии он вобаста ба шароитҳои тағирёбандаи берунаву дохили метавонад лаппишҳоро таназзулро ҳамвор кунад ва рушди нисбатан устувор ва ё босуботро таъмин намояд. Маҳз назарияи сикл ва ё рушди даврагии иқтисодиёти комплекси агросаноатӣ зарурату асоснокии методологии тақмили механизми ташкилию иқтисодии фаъолияти сармоягузориро муайян менамояд. Дар ин механизм ҳамчун категорияи мураккаби иқтисодӣ самтҳои гуногун арзи ҳасти доранд, аммо миёни онҳо метавон ду самти муҳимро ҷудо намуд.

Аввалан-сохтори ташкилӣ, ки дар навбати худ аз ду зерсистемаи асосӣ иборат аст: а) муҳити институтсионалӣ (маҷмӯи меъёриҳои ҳуқуқӣ) ва (б) ҳуди институтҳо, ки дар ин муҳит фаъолият мекунанд.

Ба зерсистемаи аввалин, яъне ба тавсифи ташаккули рушди муҳити институтсионалӣ таваҷҷуҳ медиҳем. Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҷмӯи санадҳои меъёрии ҳуқуқии бунёдӣ амал менамояд, ки муносибатҳои

инвеститсионӣ ва тамоми ҷанбаҳои асосии фаъолияти сармоягузорию муайян менамояд ва зери механизмҳои танзим қарор диҳад. Аз ҷумла Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» (аз 15 март соли 2016 №1299), ки дар асоси ташаккули рушди асосҳои институтсионалии ташкилу идораву сармоягузорию дар тамоми соҳаҳо аз он ҷумла дар комплекси агросаноатӣ. муайян менамояд. Дар доираи ин қонун ҳифз ва ҳавасмандгардонии сармоягузорию асосӣ, бахусус дар КАС, ки рушди он кафолати таъмини амнияти озуқавории мамлакатро муайян менамояд, ба амал бароварда мешавад. Нисбати ҳавасмандгардонии

сармоягузори олимони ватани чунин ақида доранд Бақоев Ш.С «зарурати тағйирот ва навсозии техникуму технологӣ дар иқтисоди баҳши аграрии мамлакат истифодаи равиши навро дар татбиқи лоиҳаҳои сармоягузорӣ, ки институти муҳим дар фаъолияти сармоягузорӣ мебошад, талаб мекунад»[1, -С. 468]

Тавсифи механизмҳои институтсионалии ташкилу идоракунӣ фаъолиятти сармоягузои дар КАС, ки аз бархе модаҳои Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» бармеояд, дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1 Механизмҳои институтсионалии ташкилу идоракунӣ фаъолиятти сармоягузори дар КАС, ки аз Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ» бармеояд

№пп	Баъзе бандҳои қонун	Механизмҳои институтсионалӣ
1.	Моддаи 3. Сармоягузор метавонад ба фаъолияти сармоягузорӣ молу мулк ва ҳуқуқ ба онҳоро, ки ба ӯ ҳамчун моликият ва дигар асоси ҳуқуқӣ мансуб мебошад, гузорад.	Имконият пайдо мешавад, ки сармоягар-дии на танҳо захираҳои пуливу молиявӣ, амволи ғайриманқул, сахмияҳо, ҳиссаҳо дар фонди оинномавӣ ва дигар шаклҳои иштирок, сурат гирад, балки ҳуқуқҳои мо-лумулқӣ, моликияти зеҳнӣ ва дигар намуд-ҳои ҳуқуқҳои ғайримолумулқӣ, инчунин дигар объектҳои ҳуқуқҳои граждение, ки дар муомилот бо қонунгузори мамлакат маҳдуд карда нашудаанд, ҳамчун захираҳои инвеститсионӣ ба гардиши иқтисодӣ ва муносибатҳои сармоягузорӣ шомил гарданд
2.	Моддаи 4. Сармоягузори хориҷӣ ҳуқуқ доранд шаклҳои сармоягузорию озодона мутобиқи ин қонун амалӣ намоянд.	Фазои мусоиди институтсионалӣ дар так-мили сохтори институтсионалии сармоягу-зорӣ дар, КАС пайдо мекунад: ташкили корхонаҳо аз ҳисоби сармоягузори хориҷӣ ва ё пайдоиши филиалҳо ва на-мояндагҳои хориҷӣ, таъсиси корхонаҳои муштарақ бо сармоягузори хориҷи ва худӣ, ҷойгиркунии маблағҳо ва ё захира-ҳои молиявии корхонаҳои КАС ба сахмия-ҳо, вомбаргҳо ва дигар қоғазҳои қиматно-кӣ, пайдо намудани ҳуқуқи консепсияҳо барои истифодаи объектҳои моликияти давлатӣ ва захираҳои табиӣ дар ҳудуди мамлакат ва ғ.
3.	Моддаи 8. Қонуни мазкур ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, инчунин санадҳои ҳуқуқии байналмилалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон ҳифзи ҳуқуқ, манфиатҳо ва устувории қонунгузорӣ дар	Таҳкими институтҳои ҳивзи моликият ва шарикӣ дар ҷуброни талаф аз гуна хавфу хатарҳо рӯи кор меоял. Сармоягузор ҳуқуқ дорад ҷуброни зарарро, ки дар натиҷаи аз тарафи мақомоти давлатӣ қабул шудани санадҳои ба қонунгузори муҳолиф, инчунин амалҳои ғайриқонунӣ (беамалии) шахсони мансабдори онҳо расонида шуда-аст, талаб намояд. Сармоягузори дорои кафолати иҷрои саривақти шартҳои со-зишномаҳо байни сармоягузори ва

	соҳаи сармоягузори ро кафолат медиҳад	Ҳуку-мати Ҷумҳурии Тоҷикистон баста шу-даанд, мебошанд ва дар ҳолати ворид на-мудани тағйиру иловаҳо ба санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ки монеъаҳоро дар шарт-ҳои амалисозии фаъолияти сармоягузорӣ эҷод менамояд, дар давраи муаяни амал аз санаи мавриди амал қарор дода шудани ин қонунҳо барои интиҳоби шароити ба онҳо мусоид ҳуқуқ доранд.
3.	Моддаи 10. Кафолати ҳуқуқи истифодаи даромадҳо	Даромад аз сармоягузорӣ, ки ҳадафи асо-сии он мебошад, имконияти васеъ дар сар-моягардии минбаъдаи даромадҳо пайдо мекунад ва ҷойгиркунии даромадҳои худ-ро омода интиҳоб менамоянд: дар бонкҳо ва дигар ташкилотҳои қарзӣ дар ҳудуди мамлакат бо пули милли ва (ё) асъори хориҷӣ, пас аз пардохти андозҳо ва дигар пардохтҳои ҳатмӣ. Барои сармоягузори хориҷӣ ҳуқуқи ба берун аз ҳудуди кишвар интиқол додани маблағи даромад, ки аз фаъолияти сармоягузорӣ ва истеҳсоли гирифтаанд, кафолат дода мешавад, ки ин муҳити мусоидро барои баланд бардош-тан ҷолибияти сармоягузорӣ фароҳам меорад.
4.	Моддаи 21. Имтиёзҳои сармоягузорӣ	Дар сохтори институтсионали ва баланд бардоштани ҷолибияти сармоягузорӣ. Им-тиёзҳои андозӣ, гумрукӣ ва дигар имтиёз-ҳо ба сармоягузори, ки метавон сармоя-гузори ғайримустақим давлатӣ номид, тавассути институти контракт ва ё шарт-ҳои муқаррарнамудаи қонунгузори мам-лакат (созишномаҳо, шартномаҳои сар-моягузорӣ ва санадҳои ҳуқуқии байналми-лалӣ эътирофнамудаи Тоҷикистон) сурат мегирад.
5.	Моддаи 22. Грантҳои аслии давлатӣ	Грантҳои мухталиф, инчунин грантҳои аслии давлатӣ, ки манбаи муҳими ташки-ли фаъолияти сармоягузорӣ мебошад, ба сармоягузори дар доираи созишномаҳои сармоягузорӣ ва дигар шартномаҳо пеш-ниҳод карда мешавад. Дар созишномаҳо ҳамчун институти муҳими сохтори инсти-тутсионали сармоягузорӣ, шартҳои исти-фода ва ба моликият додани он, инчунин тартиби баргاردонидани гранти асли дар сурати пеш аз муҳлат қатъ намудани шартнома муайян карда мешаванд.
6.	Моддаи 23. Бо мақсади мусоидат ба сармоягузори хангоми хизматрасонии давлатӣ мақоми ваколатдори давлатӣ дар соҳаи сармоягузорӣ равзанаи ягонаро барои сармоягузори таъсис медиҳад	Дар эҷоди фазои мусоиди сармоягузорӣ, равзанаи ягона, ки ба машваратдиҳии сар-моягузори, мусоидат ба омода ва ба рас-мият даровардани ҳуҷҷатҳои зарурӣ барои гирифтани хизматрасонии давлатӣ ва пеш-ниҳоди натиҷаҳои хизматрасонии давлатӣ, мониторинги ҷараёни пешниҳоди хизматр-асонии давлатӣ, инчунин баррасии дархост ва муроҷиатҳои сармоягузори дар мақо-моти давлатӣ ва ғ. машғул аст, нақши му-ҳим

	дорад, ва яке аз механизмҳои муҳими танзими давлатии фаъолияти сармоя-гузорӣ мебошад.

Таҳияи муаллиф дар асоси Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи сармоягузорӣ»

Мутобиқи санадҳои қонунӣ корхонаҳои КАС, ки лоиҳаи нави сармоягузорию сатҳи инноватсионидоштаро таҳрезиву татбиқ менамоянд, истифодаи механизм ва ё институти контракт - бастанӣ шартномаҳои дахлдор бо сармоягузоро (давлат ва дигар институтҳои сармоягузорӣ) пешбинӣ мекунад. Контракти ва ё шартнома яке аз механизми нафъовари дастгирии давлатӣ мебошад. Масалан, ҷуброни талафоти аз хавфҳо, ки дар мавриди хароҷоти сармоягузорӣ пайдо шудааст ва пардохти як

қисми муайяни ғоизҳои қарзҳо барои сохтмон, таҷдиду бозсозии объектҳои инфрасохторӣ рағбона шудааст ва ғ.

Мутаассифона, дар марҳилаи нави рушди мамлакат ва соҳаҳои комплекси агросаноатӣ муҳити мавҷудаи институтсионалӣ наметавонад дар сатҳи кофӣ афзоиши сармоягузорию дар КАС, бахусус ба соҳаи кишоварзӣ он, ки нақши марказиро дар комплекси агросаноатӣ ташкил медиҳад, таъмин наменамад.

Расми 1 Ба қор андохтани фондҳои асосӣ (бо нархҳои амалкунанда, млн. сомони)
(Манбаъ: Сохтмон - Агентии омили назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2024, -С.12.), [1, -С. 12]

Чуноне, ки аз расми 1 аён аст дар мамлакат ҳарчанд, ҳаҷми сармоягузорӣ барои ба қор андохтани фондҳои асосӣ, ки ҷузъи асосии фаъолияти сармоягузорӣ маҳсуб мешавад тамоюли афзоиш дорад, аммо дар шакли асосии ҳоҷагидорӣ соҳаи кишоварзӣ – ҳоҷаҳои деҳқонӣ ҳаҷми сармоягузорӣ барои ба қор андохтани фондҳои асосӣ хеле ночиз аст, ки он наметавонад дар баланд бардоштани заминаҳои техникӣ технологияи истеҳсолоти кишоварзӣ мусоидат намояд. Дар соли 2023 дар мамлакат ҳаҷми маблағгузорӣ ба қор даровардани фондҳои асосӣ беш аз 6860,5 млн сомонию ташкил додааст, ки нисбат ба соли 2018 41,1 ғоиз зиёд шудааст. Ҳоҷаҳои деҳқонии мамлакат соли 2023 94,7 млн сомонию барои ба қор андохтани фондҳои асосӣ сармоягузорӣ намудааст, ки он ҳамагӣ 1,38 ғоизи ҳаҷми умумии сармоягузорию барои ба қор

даровардани фондҳои асосӣ дар тамоми соҳаҳои иқтисодиёти мамлакат ташкил додааст. Дар соҳае, ки беш аз 23 ғоизи ММД-ро истеҳсол менамояд, чунин ҳаҷми сармоягузорӣ хеле ночиз аст. Яке аз сабабҳои асосии чунин ҳолат дар он аст, ки муҳити мусоид барои таъмини дастрасии захираҳои манбаҳои сармоягузорӣ ба қорхонаҳои кишоварзӣ мавҷуд намебошад. Умуман, фаъолияти сармоягузорӣ дар иқтисодиёти мамлакат ва минтақаҳои он асосан ба татбиқи лоиҳаҳои бузурги тичоратӣ нигаронида шудааст.

Адабиёт

1. Бақоев Ш.С., Таъминоти институтсионалии фаъолияти сармоягузорӣ дар бахши аграрии иқтисодиёти тоҷикистон // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. – Бохтар, 2024. – №1/3(125). – С. 468.
2. Баротзода Ш.М., Бақоев Ш.С., Бақоев П.С., Принципҳо ва методҳои амалӣ намудани лоиҳаҳои сармоягузорӣ // Паёми Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. – Бохтар, 2020. – №1/1(71). – С. 173-177.
3. Воспроизводство в аграрной экономике: вопросы теории, государственного регулирования и эффективности производства. Тула: Гриф и К, 2009 с 86
4. Измалков С., Сонин К., Юдкевич М. Теория экономических механизмов // Вопросы экономики. 2008. № 1. С. 4–26.
5. Измалков С., Сонин К., Юдкевич М. Теория экономических механизмов // Вопросы экономики. 2008. № 1. С. 4–26.
6. Мирсаидов А.Б. Тоҳирзода М. Роль инновационного инвестирования в индустриальное развитие регионов страны// Экономика Таджикистан, № 3., 2019 с.51-56
7. Сафоев А.К. Инвестиционно-инновационные аспекты ндустриализации экономики Республики Таджикистан в современных условиях // Вестник Таджикского национального университета. - ушанбе, 2019. -№5. -часть I. –С.71-76.
8. Современный экономический словарь / Составители Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский, Е.Б. Стародубцева. 2-е изд., испр. М.: Инфра-М, 1999, -С. 43
9. Peltzman S. Towards a More General Theory of Regulation // The Journal of Law and Economics. 1976. V. 19. № 2. P. 211–240.; Becker G. A Theory of Competition among Pressure
10. Stigler G.J. The Theory of Economic Regulation // The Bell Journal of Economics and Management Science. 1971. V. 2. № 1. P. 3–21
11. Groups for Political Influence // The Quarterly Journal of Economics. 1983. V. 98. № 3. P. 371–400.
12. Hayek F.A. Monetary Theory and the Trade Cycle. N.Y. (reprint of 1933 p 86-90 English editi
13. Hansen A.H. Business Cycles and National Income. N.Y.: W.W. Norton, 1951.p 125
14. Maslova V., Chekalin V., Avdeev M. Agricultural Development in Russia in Conditions of Import Substitution //Herald of the Russian Academy of Sciences. 2019. № 5. P. 478–485; Маслова В.В., Чекалин В.С., Авдеев М.В. Развитие сельского хозяйства России в условиях импортозамещения // Вестник РАН. 2019. № 10. -С. 1024–1032.

Маълумот дар бораи муаллиф:

Собирзода Шодмон Сулаймонҷон - ходими калони илмӣ, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсенти кафедраи таҳлили иқтисодӣ ва аудити Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав. Тел.: (+992) 909-77-77-99.

Информация об авторе:

Собирзода Шодмон Сулаймонджон, старший научный сотрудник, кандидат экономических наук, доцент кафедры экономического анализа и аудита Бактрийского государственного университета имени Носира Хусрава. Тел.: (+992) 909-77-77-99.

Information about the author:

Sobirzoda Shodmon Sulaimondjon, Senior Researcher, PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Economic Analysis and Audit of Bactria State University named after Nosir Khusrav. Tel.: (+992) 909-77-77-99.

УДК:336

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МОБИЛЬНОГО БАНКИНГА “ИНТЕРНЕТ-БАНКИНГ” В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА К ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

Рахмонов Б.Р.

Давлатов Н.А.

Хусайнов М.Н.

Аннотация. В статье исследована взаимосвязь цифровой экономики и интернет-банкинга. Определены пути совершенствования мобильного банкинга “интернет-банкинг” в условиях перехода к цифровой экономике. Выделены преимущества интернет-банкинга для обслуживания частных лиц, наиболее востребованные сегменты, лидеры рынка в сфере интернет-банкинга. Определены проблемы интернет-банкинга и предложены рекомендации по их устранению. Экономика Республики Таджикистан находится в период рыночной экономики, и наряду с глобализацией финансового рынка происходят изменения в деятельности кредитных учреждений. В связи с этим нам необходимо найти эффективные способы продвижения банковского сектора экономики для обеспечения безопасности экономики страны и улучшения ее услуг.

Ключевые слова: инновации, международный бизнес, инновационная деятельность, экономическое развитие, современная экономика, развитие производства, отраслевые проблемы, и стимулирование использования инноваций, интернет-банкинг, и цифровой экономике.

Для цитирования: Рахмонов Б.Р. Пути совершенствования мобильного банкинга “интернет-банкинг” в условиях перехода к цифровой экономике/ Б.Р.Рахмонов, Н.А. Давлатов, М.Н. Хусайнов// Финансово-экономический вестник. – 2025. – № 1(44). – С. 512-518.

РОҲҲОИ ТАКМИЛИ БОНКДОРИИ МОБИЛИИ "ИНТЕРНЕТ-БАНКИНГ" ДАР ШАРОИТИ ГУЗАРИШ БА ИҚТИСОДИ РАҚАМӢ

Рахмонов Б.Р.

Давлатов Н.А.

Хусайнов М.Н.

Аннотатсия. Дар мақолаи мазкур робитаи иқтисодиети рақамӣ ва бонкдории интернетӣ тадқиқ карда шудааст. Роҳҳои такмили бонкдории мобилии "интернет-банкинг" дар шароити гузариш ба иқтисоди рақамӣ муайян карда шудаанд. Афзалиятҳои бонкдории интернетӣ барои хидматрасониҳои шахсонӣ алоҳида, сегментҳои серталаб, пешвоёни бозор дар соҳаи бонкдории интернетӣ ҷудо карда шудаанд. Мушкилоти бонкдории интернетӣ муайян карда шуданд ва тавсияҳо оид ба ҳалли онҳо пешниҳод карда шуданд. Иқтисоди Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи иқтисоди бозорӣ қарор дорад ва дар баробари ҷаҳонишавии бозори молиявӣ дар фаъолияти муассисаҳои қарзӣ тағйирот ба амал меояд. Дар робита ба ин, мо бояд роҳҳои самаранокӣ пешбурди бахши бонкии иқтисодиетро барои таъмини амнияти иқтисодиети кишвар ва беҳтар намудани хизматрасониҳои он пайдо намоем.

Калидвожаҳо: инноватсия, тиҷорати байналмилалӣ, фаъолияти инноватсионӣ, рушди иқтисодӣ, иқтисоди муосир, рушди истеҳсолот, мушкилоти соҳавӣ, ва ҳавасмандгардонии истифодаи инноватсия, интернет-банкинг, ва иқтисоди рақамӣ.

WAYS TO IMPROVE MOBILE BANKING “INTERNET BANKING” IN THE CONTEXT OF THE TRANSITION TO THE DIGITAL ECONOMY

Rakhmonov B.R.

Davlatov N.A.

Husaynov M.N.

Annotation. *The paper examines the relationship between the digital economy and Internet banking. The ways of improving mobile banking “Internet banking” in the context of the transition to the digital economy have been identified. The advantages of Internet banking for servicing individuals, the most in-demand segments, and market leaders in the field of Internet banking are highlighted. The problems of Internet banking have been identified and recommendations for their elimination have been proposed. The economy of the Republic of Tajikistan is in the period of a market economy, and along with the globalization of the financial market, changes are taking place in the activities of credit institutions. In this regard, we need to find effective ways to promote the banking sector of the economy to ensure the security of the country's economy and improve its services.*

Keywords: *innovation, international business, innovation, economic development, modern economy, production development, industry problems, and promotion of innovation, Internet banking, and the digital economy.*

Изложение проблемы. Основной целью внедрения мобильного банкинга является предоставление возможности осуществлять безналичные расчеты в электронном виде с использованием электронных платежных средств, включая мобильные телефоны. Мобильный банкинг – одна из форм дистанционного банковского обслуживания, с помощью которой абонент получает доступ к услугам мобильного банкинга кредитной организации с помощью мобильного оборудования, включая мобильные телефоны, и может осуществлять банковские операции из любого места.

Давно в Таджикистане были проведены исследования, которые показали, что мобильная связь в стране расширяется и используется большинством населения Таджикистана. Это один из ключевых факторов успешного расширения мобильного банкинга, соответствующего международным стандартам в стране. Абонентов мобильной связи 10,7 млн. население * охват мобильной связью в Таджикистане 130 процентов • пользователи интернета 3,8 млн. люди • преимущества мобильного банкинга • чрезвычайно легко подключиться к системе. • Возможность работы системы: 24 часа в сутки и 7 дней в неделю. • Экономия времени, бесплатное подключение и использование.

Анализ последних исследований и публикаций. Анализ вопросов конечного результата внедрения инновационных технологий в банковскую систему, таких как интернет-банкинг научные работы российских ученых, таких как Н. Амосова, А.В. Варнавский, Е.П. Ермакова, Н.В.

Комлев, С.В. Криворучко, В. Пищик, О. Рудакова, Н. Соколинская, А.Е. Ушанов, М. Федотова, Е. Фролова, а также отечественные учёны Х.И. Аминов, Б.М. Джураев, Д.Б. Кодиров, Н.К. Каюмов, А.Х. Миразизов, Т.Н. Назаров, Р.К. Раджабов, З.А. Рахимов, Р.К. Рахимов, Ш.М. Рахимов Т.Р. Ризокулов, З. Султонов, Х. Умаров, Д.К. Хусейнова, Б.М. Шарипов и др.

Цель статьи. Целью исследования явилось изучение влияния интернет-банкинга на развитие банковского сектора в Таджикистане в условиях перехода к цифровой экономике. В связи с этим ключевой задачей стал анализ банковского сектора Таджикистан, позволяющий определить степень развития интернет-банкинга и его востребованность у потенциальных потребителей услуг. Объектом исследования является банковских системах Таджикистан, предметом исследования – онлайн-банкинг.

Основное содержание материала.

В работе исследована взаимосвязь цифровой экономики и интернет-банкинга. Определены пути совершенствования мобильного банкинга “интернет-банкинг” в условиях перехода к цифровой экономике. Выделены преимущества интернет-банкинга для обслуживания частных лиц, наиболее востребованные сегменты, лидеры рынка в сфере интернет-банкинга. Определены проблемы интернет-банкинга и предложены рекомендации по их устранению. Экономика Республики Таджикистан находится в период рыночной экономики, и наряду с глобализацией финансового рынка происходят изменения в деятельности

кредитных учреждений. В связи с этим нам необходимо найти эффективные способы продвижения банковского сектора экономики для обеспечения безопасности экономики страны и улучшения ее услуг.

Основатель мира и национального единства, Лидер нации, Президент Республики Таджикистан уважаемый Эмомали Рахмон в своем Послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан отметил, что «расширение экономического сотрудничества с региональными и мировыми партнерами, международными и региональными финансово-кредитными структурами должно быть в центре внимания Правительства страны и его соответствующих оснований [1].

Правительству страны необходимо принять необходимые меры для реализации обязательств Таджикистана в рамках международных и региональных организаций и лучшего привлечения этих организаций к выполнению важных программ и проектов страны, в том числе Национальной стратегии развития на период до 2030 года. Управление инновациями является относительно новой областью управления.

Это означает создание благоприятных условий для появления инновационных идей, выбор перспективных инноваций, обеспечение практической реализации инновационной идеи на практике и сбалансированное развитие рынка, предоставление установленного процесса в руки традиционного менеджера. В Таджикистане первостепенное значение имеет совершенствование управления инновационными процессами в банках, роль которых постоянно возрастает.

Цифровая революция значительным образом затронула финансовый сектор. Это

выразилось в переходе от аналоговых технологий к цифровым. Базой данного процесса стали следующие предпосылки:

- экспоненциальный рост объемов информации;

- увеличение мощностей и их удешевление (закон Мура);

- резкий скачок в развитии технологий машинного обучения, Big Data [2; 3; 4].

Таким образом, цифровая революция проявляется в автоматизации все большего числа процессов; накоплении больших объемов данных у конкретных пользователей; доступе пользователей, в том числе онлайн, к массивам данных из внешних источников; новых методах и алгоритмах обработки значительных объемов данных, обеспечивающих недостижимые ранее результаты.

При использовании услуг мобильного банкинга клиенты могут осуществлять банковские операции непосредственно из дома: оплачивать счета за электроэнергию и бытовые услуги, переводить средства на нужный счет, оплачивать приобретенные товары.

В то же время, он является одним из самых известных кредиторов Таджикистана. В его рамках особенно важны такие области, как повышение прибыльности банка, оптимизация использования имеющихся материальных, финансовых и трудовых ресурсов, постоянное совершенствование организации труда и обучения, развитие новых сегментов рынка, повышение качества программного и компьютерного обеспечения, разработка и внедрение новых видов банковской продукции, обеспечение качества и эффективности обслуживания клиентов

Таблица 1. Комиссия эмитента за проведение операций в сети других банков с помощью карт ОАО "Банк Эсхата" (внешние операции)

1	Снятие наличных (пункт выдачи и/или приема наличных, банкомат) в сетях других банков: Карты Национальных Карт Платежные карты Visa	1% 2% min 4\$

2	Плата за обслуживание при безналичной оплате в торговых точках и пунктах обслуживания	Без комиссии
3	Получение справки о пополнении счета через банкомат: Карты Национальных Карт Платежные карты Visa	0,50 сомони 1 сомони

*Источник: Официальный сайт: www.eskhata.com. ОАО "Банк Эсхата"

Основной целью внедрения мобильного банкинга является предоставление возможности осуществлять безналичные расчеты в электронном виде с использованием электронных платежных средств, в том числе мобильных телефонов. В связи с этим, во исполнение пункта 8, с целью расширения доступа населения к финансовым услугам и внедрения новых форм обслуживания, Национальный банк Таджикистана запустил проект по внедрению мобильного банкинга. В этом процессе Национальный банк Таджикистана сотрудничает с международными организациями (ГИЗ, ЕБРР, МФК и др.), кредитные организации и компании, предоставляющие услуги мобильной связи, наладили сотрудничество и обсудили юридические и технические аспекты внедрения мобильного банкинга, а также возможные модели внедрения мобильного банкинга в Республике Таджикистан на рабочих встречах. Одним из наиболее важных и спорных вопросов был выбор возможных моделей мобильного банкинга (банковская и небанковская модель).

Совместно с кредитными организациями, мобильными компаниями, международными организациями и Национальным банком Таджикистана были рассмотрены все возможные модели мобильного банкинга. Предложения специалистов были обсуждены на рабочем совещании с участием межведомственной рабочей группы по "решению вопросов сокращения денежных потоков во всех коммерческих операциях, купле-продаже продукции и услуг". С учетом возможных рисков, современного международного опыта, интересов конечных потребителей и финансовой стабильности страны, решением рабочей группы было выбрано внедрение

"банковского метода" мобильного банкинга. Технологии реализации мобильного банкинга: USSD-команды, приложения (iOS, Android, Java), WAP (мобильные сайты). Была определена пилотная группа с участием ООО МДО "Хумо", ЗАО МДО "Имон Интернешнл", ООО МДО "Авфар" и ООО МДО "Самар" для организации первых модельных переводов в мобильном банке. В рамках деятельности пилотной группы были выполнены следующие работы:

1. Определен перечень операций по "мобильному банкингу":
2. Перевод средств с одного счета на другой.
3. Оплата покупки товаров и услуг.
4. Оплата по счетам.
5. Перевод средств получателю, не имеющему счета.
6. Погашение долга.
7. Пополнение счета через структурные подразделения кредитной организации.
8. Получение денежных средств со счета через структурные подразделения кредитной организации.
9. Взять кредит.
10. Доступ к информации об остатках на счетах, курсах валют и т. д.

Внедрение мобильного банкинга в кредитных организациях, предоставляющих услуги мобильного банкинга, позволяет осуществлять такие операции:

1. Мгновенный перевод средств: От одного счета к другому (внутри кредитной организации и за ее пределами). Оплата различных услуг (включая коммунальные услуги, связь и т. д.). Погашение долга.

2. Доступ к информации о банковских счетах клиента.

3. Доступ к информации об организации (об услугах, новостях и инициативах).

Услуги мобильного банкинга позволяют клиентам выполнять такие действия, как: перевод средств с одного счета на другой, оплата покупки товаров и услуг, оплата счетов-фактур, перевод средств получателю, у которого нет счета, оплата долга и доступ к информации об остатках на счете, обменных курсах и т. д. По данным The Wall Street Journal, американцы массово меняют банки, предоставляющие свои услуги, на банки, предоставляющие услуги мобильного банкинга. По данным Alix Partners, в 2017 году 60 процентов американцев сменили банк из-за отсутствия услуг мобильного банкинга. Мобильный банкинг важен не только для клиентов кредитных организаций, но и для самих банков. По данным Javelin Strategy and Research, фактическая стоимость транзакций, совершаемых через мобильный банкинг, в несколько раз дешевле, чем при других способах осуществления платежей.

С декабря 2018 года Национальный банк Таджикистана предоставляет кредитным организациям информацию о проведении платежных операций через Интернет и мобильные средства радиотелефонной связи. Согласно полученному отчету, статистика операций мобильного банкинга (за декабрь 2022 года) выглядит следующим образом: банковских счетов, открытых для клиентов, 2,2 млн. образует число. Из них 23 588 учетным записям предоставлен удаленный доступ с помощью средств мобильной радиотелефонной связи; Количество и объем операций, осуществляемых с помощью средств мобильной радиотелефонной связи: - количество операций-63 440 единиц-объем операций-1 070 212,38 сомони внедрение мобильного банкинга способствует расширению доступа населения к финансовым услугам и внедрению новых форм обслуживания.

Следует отметить, что система Банк – клиент является одним из новых видов обслуживания банка, который был включен в систему банка в 2010 году. Система удаленного обслуживания позволяет клиенту управлять своим банковским счетом,

обмениваться документами с банком в электронном виде, совершать операции со своим счетом, не покидая места работы, то есть не являясь в банк. Также данная система:

- Возможность экономить время, проводить операции со счетом и своевременно получать информацию о движении средств на счетах клиентов.;

- Своевременный контроль финансовых потоков простой, удобный и надежный процесс совместной бухгалтерской инспекции предприятий-клиентов с банком Эсхата;

- Документооборот между клиентом и банком с использованием безбумажных технологий;

- Обмен информацией между клиентом и банком находится под хорошей защитой;

Следует отметить, что все данные зашифрованы и подписаны электронной подписью. Также в системе «Банк - клиент» используются сертифицированные средства криптографической защиты данных.

В других коммерческих банках эта система известна как Интернет-банкинг. «Интернет-банкинг» имеет:

- Возможность получать информацию о вашем балансе на счете; * Получение информации о совершенных транзакциях на свой банковский счет; Перевод средств с пластиковой карты на другую карту, с одного счета на другой (внутри банка);

- Независимое подключение карты к службе SMS-оповещения или Email - оповещения о проведенных клиентом транзакциях на основе его учетной записи;

- * Создание виртуальной карты для совершения покупок в интернет-магазине;

- Оплата услуг поставщиков различных товаров и услуг;

Для подключения к интернет-банкингу клиент должен обратиться в любое отделение банка и заключить с банком договор на подключение данной системы. Через день после подключения он снова обращается в то же отделение банка и получает документ, содержащий секретный код клиента для входа в систему.

Если карточка предназначена для оплачиваемого проекта, организация должна предоставить список тех сотрудников,

которые используют эту систему. Следует отметить, что при подключении к системе «Интернет-банкинг» клиент автоматически подключается к системе «Мобильный Банкинг». Также сервис "SMS-сообщение" позволяет отслеживать анализ транзакций, совершенных с помощью счета пластиковой карты. Данные отправляются в виде SMS-сообщений на мобильные телефоны держателей пластиковых карт. Данные, предоставляемые банком держателю пластиковой карты ОАО «Банк Эсхата»:

- Данные о каждой транзакции со счета пластиковой карты.
- Информация об истечении срока действия пластиковой карты.
- Информация об услугах банка. Данные, предоставленные банком держателю пластиковой карты ОАО «Банк Эсхата»: по его запросу путем отправки SMS-сообщений.
- Выпуск и обслуживание карт синхронизируются с различными платежными системами. Visa International, Master Card World wide'S и JSB являются крупнейшими международными платежными системами. В частности, карты этих же платежных систем выбирают все больше и больше людей по всему миру. В зависимости от выбора предлагаемых услуг различают карты с названиями «электронные», «классические», «золотые» и «платиновые». Электронные карты (Visa Electron и Cirrus/Maestro) используются не только в банкоматах, но и в торговых точках с электронными терминалами.
- Карты «классического» класса имеют самую широкую сеть приема в мире. Они используются для оплаты товаров и услуг в торговых точках. Выпуская различные режимы, «золотые» карты предлагают своим обладателям широкий спектр услуг и снижение комиссионных.
- Карта "платина" - это не только круглосуточное обслуживание, снижение платы за проезд, бронирование лучших мест в лучших отелях мира, но и высочайший уровень престижа для ее

обладателя. ОАО «Банк Эсхата» является основным членом World wide Master Card, которая отвечает за эмиссию магнитных полос/чипов и эквайринг магнитных полос/чипов (сервис).

Таким образом, цифровая трансформация затрагивает все сферы экономики, в том числе и отрасль финансовых услуг. Основными инновационными направлениями развития банковской сферы являются внедрение и применение новых высокотехнологичных решений:

- минимизация наличных платежей клиентов банков;
- внедрение идентификационного комплекса в работу банков;
- полный переход на электронный документооборот;
- повышение уровня защищенности выполняемых через интернет-банкинг и мобильный банкинг транзакций;
- упрощение пользовательского банкинга и расширение спектра дистанционных (виртуальных) продуктов и услуг банков.

Таким образом, интернет-банкинг уже сегодня является одним из самых перспективных инструментов дистанционного банковского обслуживания.

Банки активно развивают цифровые технологии и основное внимание уделяют интернет-банкингу, так как большая часть клиентов банка являются активными интернет-пользователями. Непрерывно совершенствуются сервисы в области цифровых технологий.

Они становятся более удобными для клиентов. У большинства кредитных финансовых организаций услуга интернет-банка является бесплатной, что, безусловно, стимулирует спрос на продукт, а банкам дает возможность сделать сервис обслуживания еще доступнее и сократить время ожидания клиента при выполнении ряда типовых банковских операций.

Литература

1. Паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии ҶТ солҳои 2019-2024
2. **Борисова О.В.**, Интернет-банкинг как эффективный инструмент развития российского банковского сектора в условиях цифровой экономики/ Финансовый менеджмент" №5 год - 2018

3. 2. Big Data and AI Strategies Machine Learning and Alternative Data Approach to Investing // JP Morgan [Электронный ресурс]. URL: valuesimplex.com/articles/JPM.pdf (дата обращения: 30.07.2018).
4. Цифровая Россия: новая реальность // Digital McKinsey [Электронный ресурс]. URL: corpshark.ru/wp-content/uploads/2017/07/Digital-Russia-report.pdf (дата обращения: 30.07.2018).
Международная экономика/Н.П. Фигурнова – М: Омега – Л, 2005 стр.19.
5. Zhichkin K.A., Zhichkina L.N., Morkovkin D.E., Rudenko L.G., Husaynov M.N., Sharipov F.F. Use Of Remote Positioning Technologies To Determine Damage In Case Of Misuse Of Agricultural Land. В сборнике: PROCEEDINGS OF SPIE. Proceedings of SPIE - The International Society for Optical Engineering. Bellingham, 2022. С. 122960J.
6. Хусайнов М.Н., Шарипов У.А. Анализ инвестиционной привлекательности регионов Республики Таджикистана: проблемы и пути их решение. ndless light in science. 2023. № 1-1. с. 234-239.
7. Хусайнов М.Н. Методика экономического анализа эффективности садово-виноградарческого кластера в Республике Таджикистан/ В сборнике: Актуальные проблемы общества, экономики и права в контексте глобальных вызовов. Сборник материалов XI Международной научно-практической конференции. Редколлегия: Л.К. Гуриева [и др.]. Москва, 2022. С. 294-299.
8. Рейтинг функциональности систем интернет-банкинга // RAEX [Электронный ресурс]. URL: raexpert.ru/project/internet-banking/2017/analytics (дата обращения: 30.07.2018). 14.
9. Юсупова О.А. Интернет-банкинг как направление диджитализации банковского бизнеса: состояние, проблемы, перспективы // Финансовая аналитика: проблемы и решения. – 2016. – № 34 (316). – С. 12–25.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳмонов Бузургмехр Раҳматуллоевич- Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, доктор РНД-и кафедраи молия ва сугурта. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки, 17. Телефон: +992.988-00-92-92

Хусайнов Манучехр Нурулдинович- Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент, мудири кафедраи молия ва сугурта. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки, 17. Телефон: +992.989-12-13-18. E-mail: manu-nuri@mail.ru

Давлатов Навруз Амиршоевич- Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, номзади илмҳои иқтисодӣ, муаллими калони кафедраи молия ва сугуртаи ДМТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, хиёбони Рудаки, 17. Телефон: +992.987-54-52-53

Сведение об авторах: Раҳмонов Бузургмехр Раҳматуллоевич - Таджикский национальный университет, доктор РНД кафедры финансов и страхования. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: +992.988-00-92-92

Хусайнов Манучехр Нурулдинович- Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук., доцент, заведующий кафедры финансы и страхование. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: +992.989-12-13-18. E-mail: manu-nuri@mail.ru

Давлатов Навруз Амиршоевич- Таджикский национальный университет, кандидат экономических наук, старший преподаватели кафедры финансы и страхование. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17. Телефон: +992.987-54-52-53

Information about the authors: Rakhmonov Buzurmehr Rakhmatulloevich - Tajik National University, PhD, Department of Finance and Insurance, PhD from the Department of Finance and Insurance. Address: 17 Rudaki Avenue, Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan. Phone: +992.988-00-92-92

Husaynov Manuchehr Nuruddinovich- Tajik National University, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Finance and Insurance Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. Phone: +992.989-12-13-18. E-mail: manu-nuri@mail.ru

Davlatov Navruz Amirshoevich - Tajik National University, PhD in Economics, Senior Lecturer at the Department of Finance and Insurance. Address: 17 Rudaki Avenue, Dushanbe, 734025, Republic of Tajikistan. Phone: +992.987-54-52-53

МУНДАРИЧА-СОДЕРЖАНИЕ

ИЛМҲОИ ИҚТИСОДИ
ЭКОНОМИЧЕСКИЕ НАУКИ

Абдуалимзода Ҳ.А., Давлатзода М.Т. ТАҶРИБАИ КИШВАРҲОИ ХОРИҶИ ДАР РУШДИ КЛАСТЕРИ САЙЁҶИ – РЕКРЕАТСИОНИ.....	5
Саидмуродзода Л.Х., Холова Ш. К ВОПРОСУ О ПРЕДЫСТОРИИ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ МЫСЛИ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА: ФОРМАЦИОННЫЙ ВЗГЛЯД И ИСТОРИЧЕСКАЯ СУДЬБА.....	14
Хайрзода Ш.К., Файзулов Х.П. МУШКИЛОТ ВА РОҶҲОИ ҲАЛЛИ ОНҲО ДАР РУШДИ СОҶИБКОРИИ ХУРДУ МИЁНА ДАР КИШВАРҲОИ Рӯ БА ТАРАҚҚИ.....	27
Аминов И., Аминов Ф.И., Набиев У.Л. МАЛЫЕ ЮРИДИЧЕСКИЕ ЛИЦА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ В РЕГИОНАЛЬНОМ РАЗРЕЗЕ.....	37
Ҳикматов У.С. ТАҲЛИЛИ РУШДИ ҚАРЗДИҶИИ ИПОТЕКӢ ВА ДУРНАМОИ ТАТБИҚИ ИПОТЕКАИ РАҚАМӢ.....	48
Раджабов Р.К., Содиков Р.Х. ПРИМЕНЕНИЕ МЕТОДА ЭКСПЕРТНЫХ ОЦЕНОК ПРИ ОЦЕНКЕ ХОЗЯЙСТВЕННЫХ РИСКОВ ПРЕДПРИЯТИЙ ХЛОПКООЧИСТИТЕЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ.....	57
Асрорзода У.С., Амирбекзода С.А. РОҶҲОИ ТАКМИЛИ СИЁСАТИ АНДОЗИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	67
Ҳикматов У.С., Исхаков Д.И. РУШДИ ИНФРАСОХТОРИ АМАЛИЁТҲОИ РАҚАМИИ БОНКӢ ҲАМЧУН ОМИЛИ РУШДИ НИЗОМИ БОНКИИ ВАТАНӢ.....	74
Зоирзода И.С., Чобиров Д.М. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ РУШДИ САРМОЯИ ИНСОНӢ ДАР ЗАМОНИ ИМРӯЗА.....	86
Гоибов М.А., Ахмедов Д.Х. ЗНАЧИМЫЕ АСПЕКТЫ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ИННОВАЦИЙ И ЗНАНИЙ, ОБЕСПЕЧИВАЮЩИХ УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОГО СЕКТОРА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.....	93
Раҳмонзода М.Н., Шарифов У.Қ. СОМОНА ҲАМЧУН АСОСИ ТИҶОРАТИ ЭЛЕКТРОНӢ.....	101
Саидов Р.Н. ТАШАККУЛ ВА ТАКМИЛИ АСОСҲОИ РУШДИ АУДИТИ ТЕХНОЛОГИЯҲОИ ИТТИЛООТӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	110
Сулаймонзода Ш.Ф. ОПЫТ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН В СФЕРЕ ПРОМЫШЛЕННОЙ ПОЛИТИКИ И ПЕРСПЕКТИВЫ ЕГО ПРИМЕНЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН.....	120
Машокиров Ш.У. БАНАҚШАГИРИИ СТРАТЕГӢ ВА ҲУДУДӢ: РОБИТАИ МУТАҚОБИЛА ВА ҲАМОҲАНГСОЗИИ САМТҲО.....	136
Холов Р.Ш. ТАҲЛИЛИ НАЗАРИЯВИИ САТҶИ МОНЕТИЗАТСИЯИ ИҚТИСОДИЁТ ВА МАРҶИЛАҲОИ ИНКИШОФИ ОН.....	150
Махмудов Б.Н. СИЁСАТИ МИЛЛИИ САМАРАНОК ИСТИФОДАБАРИИ ИҚТИДОРИ ЗАХИРАҲОИ ЭНЕРГЕТИКИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАРОИТИ МУОСИР.....	159
Олимов Д.А. ХУСУСИЯТҲОИ ТАШКИЛИ БАҲИСОБГИРИИ ИДОРАКУНӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР ИДОРАКУНИИ ТАШКИЛОТҲОИ ДОРОИ МОЛИКИЯТАШОН ГУНОГУН.....	171
Ёров Дж.Н., Сохибов А.Н. РОЛЬ ГОСУДАРСТВА В СТИМУЛИРОВАНИИ РАЗВИТИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ТУРИЗМА.....	182
Бобомуродов П.У. СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В РЕГИОНЕ.....	192
Ҳукматов Д.Ч. ҲИСОБКУНӢ ВА АРЗЁБИИ САМАРАНОКИИ НИЗОМИ НАЗОРАТИ ДОХИЛӢ ДАР КОРХОНАҲОИ КИШОВАРЗӢ.....	202

Исматова Н.Ш. РАЗВИТИЯ ТОРГОВО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ОТНОШЕНИЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН С РЕСПУБЛИКОЙ АРМЕНИЯ.....	214
Орипов А.С. САМТҲОИ АФЗАЛИЯТНОКИ РУШДИ ТАҲСИЛОТИ ТОМАКТАБӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	224
Бобозода Х. САНҶИШИ ХОК ВОСИТАИ МУҲИМИ ТАКМИЛИ ИСТЕҲСОЛОТИ КИШОВАРЗӢ.....	230
Намозализода Ш.Н. ҶАНБАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛ ВА РУШДИ МОЛИЯИ КОРХОНАҲОИ КОРКАРДИ САНОАТИИ МАҲСУЛОТИ КИШОВАРЗӢ.....	241
Кузibaева Б.М., Тошматова Ҳ.М. МУНОСИБАТҲОИ МЕҲНАТӢ АЗ МАВҶЕИ НАЗАРИЯИ ХАРОҶОТҲОИ ТРАНСАКСИОНӢ.....	248
Тӯлиев М.С., Алимов Ҷ.Ш. ТАКМИЛИ МЕХАНИЗМҲОИ ТАШКИЛӢ - ИҚТИСОДИИ РУШДИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ТАЪЛИМӢ – РАҚАМӢ.....	257
Пирова М.А. МОДЕЛҲОИ РУШДИ СОҲИБКОРИИ ИННОВАТСИОНИИ ДАВЛАТҲОИ ХОРИҶӢ ВА ИСТИФОДАИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	269
Абдалимов А. ТУРИСТСКАЯ РЕНТА: ВИДЫ, ФОРМИРОВАНИЕ И МЕХАНИЗМЫ РАСПРЕДЕЛЕНИЯ (ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ).....	276
Ҳабибуллозода М.Ҳ. АМСИЛАСОЗИИ ИҚТИСОДИӢ ВА СЕНАРИЯҲОИ РУШДИ БОЗОРИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ ДАВЛАТИИ ЭЛЕКТРОНӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	285
Бобоев Н.М. ТАҲЛИЛИ СОХТОРИ СЕЛАҲОИ МОЛИЯВИИ ИҚТИСОДИЁТ ВА ТАСНИФОТИ ОНҲО.....	297
Курбонов Ё.С., Джалилов Р.Р. ТРЕНДЫ ПОТРЕБИТЕЛЕЙ В ГОСТИНИЧНОМ БИЗНЕСЕ: МЕТОДИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ АНАЛИЗА.....	308
Джуразода Х.Ш., Одинаев С.Ш., Тулаев Дж.П. ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ПРИМЕНЕНИЯ СОВРЕМЕННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ ЭЛЕКТРОНИКЕ И ЭЛЕКТРОТЕХНИЧЕСКИМ ДИСЦИПЛИНАМ У СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ.....	314
Шарифова Р.Н. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШКИЛИ БАҲИСОБГИРИИ ИДОРАКУНӢ ВА НАЗОРАТ ДАР КОРХОНАҲОИ ИСТЕҲСОЛӢ.....	319
Зубайдов Ҷ.И., Сафарова Г.Ҳ. ТАҲЛИЛ ВА БАҲОДИҶИИ ВАЗӢИ МУОСИРИ ИҚТИДОРИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР НОҲИЯҲОИ ТОБЕИ ҶУМҲУРӢ.....	327
Икромӣ Н.Қ. МАСОИЛИ РАҚАМИКУНОНИИ ХИЗМАТРАСОНИҲОИ БОНКӢ ДАР ТАЪМИНИ РУШДИ УСТУВОРИ ИҚТИСОДИ МИЛЛӢ.....	336
Кадырова М.И. ГОРНЫЙ ТУРИЗМ ТАДЖИКИСТАНА: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ.....	344
Одинаев А.С. ТАТБИҚИ МОДЕЛҲОИ ОМОРИ ДАР ОМУӢЗИШИ САНДУҚИ ҚАРЗӢ... Рахматова Н.М. СОВРЕМЕННЫЕ ПРОБЛЕМЫ ТАРГЕТИРОВАНИЯ КАК ИНСТРУМЕНТА ПОЛИТИКИ ПО БОРЬБЕ С ИНФЛЯЦИЕЙ.....	354 363
Камышева А.О. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ОРГАНИЗАЦИОННО-ЭКОНОМИЧЕСКОГО МЕХАНИЗМА РЕГУЛИРОВАНИЯ ТУРИСТИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ТАДЖИКИСТАНЕ.....	376
Каримзода Ш.А. ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА И ЕЁ ВОЗДЕЙСТВИЕ НА ЭКОНОМИКУ ГОСУДАРСТВА.....	386
Худойкулова Ё.К. ТАҲЛИЛИ СИСТЕМАИ ПЕШБУРДИ МАҲСУЛОТИ ТУРИСТӢ ВА ВЕБСАЙТҲОИ САМТҲОИ САЙЁҲӢ ДАР ИҚТИСОДИЁТИ РАҚАМӢ.....	395
Саъдуллоев А.Ҷ. НАҚШИ СОҲАИ САЙЁҲИ ДАР ИҚТИСОДИ МИЛЛИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	403
Файзулов Х.П., Хакимова М.А. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ	410

УПРАВЛЕНИЯ СФЕРЫ ТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.....	
Абдалимова Н.А. СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ РОЖДАЕМОСТИ В УСЛОВИЯХ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.....	416
Аҳлиддини Ф. САМАРАНОКИИ ЛОИҲАҲОИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР ИСТЕҲСОЛОТИ КИШОВАРЗИИ ВИЛОЯТИ ХАТЛОН.....	425
Машрапов Қ.Ш. ИСТИФОДАИ КОНСЕПСИЯИ ШАҲРИ ҲУШМАНД ДАР ҲАЛЛИ МАСЪАЛАҲОИ ИҚТИСОДИӢ ВА ИҚТИМОИИ АҲОЛИИ ШАҲР.....	432
Одинаев Қ.О. АСОСҲОИ ТАКМИЛИ ИНФРАСОХТОРИИ РУШДИ САӢЁҲӢ ДАР ШАРОИТИ РАҚАМИКУНОНИИ ИҚТИСОДИЁТ.....	443
Исупов С.И. ТАҚСИМКУНИИ МАБЛАҒҲОИ БУЌЕТИ ДАВЛАТӢ ТАВАССУТИ НИЗОМИ ХАЗИНАДОРӢ.....	452
Сафарзода М.С. ТАЪСИРИ МЕХАНИЗМИ МОЛИЯВИ БА РУШДИ УСТУВОРИИ МОЛИЯВИИ КХМ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН.....	461
Аскарова С.С., Салимова З.М. ФАКТОРНЫЙ АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ПИЩЕВОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН....	472
Шоидарвозова М.С., Имомербекова Г.Г. ВЛИЯНИЕ МИГРАЦИИ ЖЕНЩИН НА РЫНОК ТРУДА В ГОРНО- БАДАХШАНСКОЙ АВТОНОМНОЙ ОБЛАСТИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН.....	485
Носиров С. ҶАЛБИ САРМОЯГУЗОРӢ БА СОҲАИ САӢЁҲӢ ДАР ТОҶИКИСТОН: АНЪАНАҲО, ИМКОНИЯТҲО ВА МУШКИЛОТ.....	496
Собирзода Ш.С. МЕХАНИЗМҲОИ ИНСТИТУТСИОНАЛИИ (ТАШКИЛӢ ВА ИҚТИСОДИИ) ИДОРАКУНИИ ФАӢОЛИЯТИ САРМОЯГУЗОРӢ ДАР КОМПЛЕКСИ АГРОСАНОАТӢ.....	505
Рахмонов Б.Р., Давлатов Н.А., Хусайнов М.Н. ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ МОБИЛЬНОГО БАНКИНГА “ИНТЕРНЕТ-БАНКИНГ” В УСЛОВИЯХ ПЕРЕХОДА К ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ.....	512

Ба тавачҷуҳи муаллифон!

Дар маҷаллаи илмию амалии «Паёми молия ва иқтисод» мақолаҳое, ки натиҷаҳои тадқиқоти илмию амалии соҳаҳои иқтисодию молияро дар бар мегиранд, ҷоп мешаванд.

Мақолаҳо дар давоми сол қабул карда мешаванд. Маводе, ки дар нашрияҳои дигар ҷоп шудаанд ва ё дар арафаи ҷопанд, қабул карда намешаванд.

Мақолаҳои пешниҳодшаванда бояд ҷавобгӯи чунин талабот бошанд:

1. Ҳаҷми мақола яқоя бо расм, нақша, рӯйхати адабиёт ва матни аннотатсия ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ бояд аз 12 саҳифаи компютерӣ кам набошад.
2. Мақолаҳо дар шакли электронӣ ва дар шакли ҷопӣ (1 нусха) пешниҳод карда шаванд.
3. Мақолаҳо паз аз гузаронидани барномаи «Антиплагиат» бо пешниҳоди маълумотнома қабул карда мешаванд.
4. Мақолаҳо дар системаи Microsoft Word бо чунин тарз: мақолаҳои тоҷикӣ бо гарнитурои Times New Roman Tj, русӣ бо гарнитурои Times New Roman андозаи ҳуруфи матни асосӣ – 14, рӯйхати адабиёт – 12, фосилаи байни сатрҳо – 1 см, сарҳат аз ғӯшаи чапи ҷараҳ бо андозаи – 1,25 см, фосилаҳо аз боло – 3 см, аз поён – 2,5 см, аз ҷап – 3 см, аз рост – 2 см пешниҳод шуда, ҳамаи саҳифаҳо рақамгузорӣ карда шаванд.
5. Дар саҳифаи аввали мақола УДК, номи мақола, ному насаб ва маълумот дар бораи муаллиф (муаллифон) ва ташкилот ё муассиса, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон нишон дода мешаванд.
6. Мақола бо аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ (курсив, андозаи 12) оғоз гардида, бояд муҳтавои асосии мақоларо амиқ дар бар гирад ва дар шакли алоҳида ба нашр мувофиқ бошад (на камтар аз 10 сатр). **Калидвожаҳо** тасвири кӯтоҳи мундариҷаи маводи илмӣ буда, дар бораи мавзӯ ва сохтори он маълумоти умумӣ медиҳанд ва аз 8 то 10 калима ва ё ифодаро дар бар гирифта, бо вергул ҷудо карда мешаванд.
7. Маълумот дар бораи муаллиф (бо се забон – тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ) бояд инҳоро дар бар гирад: ному насаби пурраи муаллиф (он), дараҷаи илмӣ, вазифа, ҷойи қор, суроға, телефон ва E-mail (шрифти курсив 12)
8. Иқтибосҳо дар дохили қавсҳои қорқунҷа, ба мисли [1, с. 24] нишон дода мешаванд. Рӯйхати адабиёт (аз 8 - 10 номгӯӣ кам набошад) дар охири мақола бо нишон додани ҳаҷми умумии саҳифаҳои сарчашма аз рӯи алфавит бо зерсарлавҳаи «Адабиёт» (Литература) оварда мешавад. Адабиёти истифодашуда қатъиян бо риояи ҳамаи меъёр ва қоидаҳои тартиби библиографӣ таҳия мегардад.
9. Ҷадвал, расм, диаграммаҳои дар мақола истифодашуда бояд қатъиян аз рӯи талаботи муқарраргардида нишон дода шуда, рақам ва номгузорӣ карда шаванд.
10. Мақолаҳои илмӣ пешниҳодшаванда бояд ҳулосаи қоршинос ва тақризи мусбӣ аз ҷониби аъзои ҳайати таҳририяи маҷалла барои имкони ҷопи мақола дошта бошанд.
11. Матни мақола бояд саҳеҳу мукамал ва дар шакли ниҳой пешниҳод гардад.
12. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаҳои илмиро ихтисор ва таҳрир намояд.
13. Мақолаҳое, ки ба талаботи мазкур ҷавобгӯ нестанд, қабул карда намешаванд.

К сведению авторов

В научно-практическом журнале «Финансово-экономический Вестник» печатаются статьи, содержащие результаты научно-практических исследований по экономическим наукам.

Статьи принимаются в течение года.

Представление в журнал работ, ранее опубликованных или принятых к печати в других изданиях, не допускается.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

1. Размер статьи должен состоять из 12 страниц компьютерного набора, включая текст, таблицы, рисунки, библиографию и тексты аннотаций на таджикском, русском и английском языках.

2. Материалы предоставляются на электронном носителе и в распечатанном виде (1 экземпляр).

3. Научная статья принимается с предоставлением справки о прохождении через программу «Антиплагиат».

4. Статья должна быть подготовлена в системе Microsoft Word. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (гарнитура Times New Roman Tj), размер шрифта основного текста – 14, списка литературы – 12, интервал 1, абзацный отступ – 1,25. Размер полей: сверху – 3 см, снизу – 2,5 см, слева – 3 см, справа – 2 см. Все страницы статьи должны быть пронумерованы.

5. Титульная страница должна содержать: УДК, название статьи (шрифт прописной 14), фамилию и инициалы автора (авторов), учреждение или организация (полностью) на трех языках.

6. Статья начинается с аннотации и ключевых слов (шрифт строчный 12, курсив) на том языке, на котором написана статья и продолжить аннотациями на другом языке (таджикском или русском) и английском языках. Аннотация должна ясно излагать основное содержание статьи и быть пригодной к публикации отдельно от статьи (не менее 10 строк). **Ключевые слова** должны обеспечить наиболее полное раскрытие содержания статьи, является кратким изложением содержания научного произведения, дающим обобщенное представление о его теме и структуре, оформляются через запятую (8-10 слов).

7. Сведения об авторе должны содержать: фамилию и инициалы (полностью) автора (авторов), его ученую степень, звание, должность, место работы и контактную информацию (почтовый адрес, телефон, E-mail) (шрифт строчный 12, курсив) на таджикском, русском и английском языках.

8. Ссылки на цитируемую литературу даются в квадратных скобках, например, - [1, с. 24]. Список литературы (не менее 10 наименований) приводится в конце статьи с общим объемом страниц источника в алфавитном порядке под заголовком «Литература» (шрифт строчный 12). И использованные источники производятся строго с соблюдением всех норм и правил оформления библиографии.

9. И использованные в статье таблицы, рисунки, диаграммы должны быть оформлены строго по установленным стандартам.

10. Научная статья, представленная в редакцию журнала, должна иметь экспертное заключение и отзыв специалистов о возможности опубликования.

11. Текст статьи должен являться окончательным и быть тщательно выверен и исправлен.

12. Редколлегия оставляет за собой право отбирать материал, производить сокращения и редакционные изменения статьи.

13. Статьи, не отвечающие настоящим требованиям, не принимаются.

Котиби масъул: Фарайдунов О.
Муҳаррирон: Ҳамроев М.И., Худойбердиев Ҷ.М.
ДДМИТ, ш. Душанбе, кӯчаи Нахимов 64/14, бинои 4
Сомонаи маҷалла: www.vestnik.tgfeu.tj
Сомонаи ДДМИТ: www.tgfeu.tj

Ответственный редактор: Фарайдунов О.
Редакторы: Ҳамроев М.И., Худойбердиев Дж.М.
ТГФЭУ, г. Душанбе, ул. Нахимова 64/14, 4-й корпус
Сайт журналы: www.vestnik.tgfeu.tj
Сайт ТГФЭУ: www.tgfeu.tj

Responsible editor: Faraidunov O.
Editors: Hamroev M.I., Khudoyberdiev J.M.
TSUFE, Dushanbe city, Nakhimov street 64/14, Building 4.
Webpage journal: www.vestnik.tgfeu.tj
Webpage: www.tgfeu.tj

Тарҳ ва дизайни Ҷ. Худойбердиев

Ба чоп супорида шуд 26.02.2025.
Формати 60x84 1/8. Коғаз офсетӣ.
Хуруфи адабӣ. Чопи RISOGRAPH.
Ҳаҷм 32,7 ҷ. ҷ.. Теъдод 60 нусха.
Дар матбааи ДДМИТ чоп шудааст

Верстка и дизайн Дж. Худойбердиев

Сдано в набор 26.02.2025.
Формат 60x84 1/8. Бумага офсетная.
Гарнитура литературная. Печать RISOGRAPH.
Объем 32,7 усл. печ.л. Тираж 60 экз.
Отпечатано в типографии ТГФЭУ

Layout and design J. Khudoyberdiev

Signed to print on 26/02/2025
Format 60x84 1/16. Offset paper.
The garniture is literary. Print RISOGRAPH.
The volume of 32,7 conv. b.p. Circulation 60 copies.
Printed in the printing house of TSUFE